PEOPLE'S EDITION

BRIHAT

KAVYA-DOHANA

OR

SELECTIONS FROM THE GUJARATI POETS

COMPILED BY

ITCHARAM SURYARAM DESAI

IN TEN PARTS-PART EIGHTH

Printed and Published at

THE GUJARATI PRINTING PRESS

by Manilal Itcharam Desai

SASSOON BUILDINGS, CIRCLE, FORT,

BOMBAY

1913

Price Rs. 3-0-0

સામાજિક આવૃત્તિ

બૃહત્

કાવ્યદોહન

દશ ગ્રંથમાં-ગ્રંથ ૮ મો

{ શિવપુરાણ વિના
પૃષ્ઠ ૧૦ થી ૮૫૪ }

સંગ્રહ કર્તા
ઇચ્છારામ સૂર્યરામ દેશાઇ

"ગુજરાતી" પ્રિંટિંગ પ્રેસ, મુંબઈ

ઈ. સ. ૧૯૧૩ સંવત્ ૧૯૬૯

કિમ્મત રૂ. ૩

મુંબઈ:
"ગુજરાતી" પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં
મણિલાલ ઇચ્છારામ દેશાઇએ છાપી પ્રગટ કીધું
સાસુન બિલ્ડિંગ, સર્કલ, કોટ, મુંબઈ.

રા. રા. ભાઇશંકર નાનાભાઈ સોલીસીટર

સુ. મુંબઈ

મુરબ્બી શ્રી,

કાયદાના અભ્યાસમાં અને ધંધામાં આપે યશ સંપાદન કર્યો છે તે ઉપરાંત ગુજરાતી સાહિત્યની અભિવૃદ્ધિ માટે આપ ઉત્કંઠા ધરાવો છો; નવીન પ્રજાની માનસિક કેળવણી માટે સતત પ્રયાસ કરો છો; વિદ્વાનોને અને ગરીબોને વિષે સદા ત્યાગની બુદ્ધિ ધરાવો છો; સામાજિક અને ધાર્મિક સાચા સુધારાના વિજયસ્તંભ છો; સાહિત્ય ક્ષેત્રમાં નાટક અને કાવ્યના ખાસ અભ્યાસી તથા પ્રસિદ્ધ લેખક છો; અને સદાની વિરોધી લક્ષ્મી અને સરસ્વતી અને ઉદારતા આપના અંતરમાં વાસો કરી રહી છે, તે સર્વેથી આપે અમારા સદ્ગત પિતાશ્રીના અંતરને આકર્ષ્યું હતું તેથી, તેમ જ ગુજરાતી સાહિત્ય અને ગુજરાતી પત્રની ખીલવણી માટે જે ઉત્તમ સલાહ અને ઉત્તેજન અમારા પિતાશ્રીને આપ સદા આપતા હતા તેનું તથા આપના અને અમારા પૂજ્ય પિતાના પરસ્પર સ્નેહનું ચિરકાળ સ્મરણ રહે તે માટે, ગુજરાતી પ્રાચીન કવિઓની કૃતિઓનો અમારા પિતાએ તૈયાર કરેલો આ એક અમૂલ્ય સંગ્રહ આપને પ્રેમથી અને માનથી અર્પણ કરવાની ઇચ્છા અમારા પિતાશ્રીએ પોતાના સ્વર્ગવાસ થવા પૂર્વે દર્શાવી હતી. તદનુસાર આ સંગ્રહ આપને પ્રેમથી અને માનથી અર્પણ કરવામાં આવે છે, તે આપ સ્વીકારશો.

સં. ૧૯૬૯
રામનવમી

લા૦ આપના આભારી
ઇચ્છારામ સૂર્યરામ દેશાઇના પુત્રો.

પ્રસ્તાવના

—:※※※:—

जयन्ति ते सुकृतिनो रससिद्धाः कवीश्वराः ।
नास्ति येषां यशःकाये जरामरणजं भयम् ॥

પ્રાચીન અપ્રસિદ્ધ અને પ્રસિદ્ધ કવિઓનાં કાવ્યોનો સંગ્રહ કરવાનો વિચાર બૃ. કા. દો. ના આદ્યસંગ્રહકર્તા સદ્‌ગત ઇચ્છારામ સૂર્યરામ દેશાઈ જ્યારે સુરતમાં રહેતા હતા અને "ગુજરાતી" પત્રનો જન્મ થયો ન હતો, ત્યારે તેમના અંતરમાં સ્ફુર્યો હતો, એમ તેમણે સૌથી પ્રથમ પ્રકટ કરેલા પુસ્તક, 'પુરુષોત્તમ માસની કથા'ના પૂઠાંપરની જાહેર ખબર ઉપરથી જણાય છે; પરંતુ તે વિચાર અન્ય વ્યવસાયમાં પડવાથી અમલમાં મૂકી શકાયો નહિ. ૧૮૮૦ માં 'ગુજરાતી' પત્ર તેમણે કહાડયું અને પછી ૧૮૮૨ માં 'ગુજરાતી પ્રેસ'ની સ્થાપના કરી. અઠવાડિક પત્ર પ્રકટ કરવાનાં કાર્ય ઉપરાંત સદ્‌ગતના પરમ મિત્ર વિદ્વદ્વર્ય કવિ સવિતાનારાયણ જેઓ એમની સાથે કાર્ય કરતા હતા તેઓએ, જૂના કવિઓની કૃતિઓનો સંગ્રહ કરી, શોધી, છપાવી પ્રકટ કરવાને, સુરતમાં જુવાનિમાં સ્ફુરેલો વિચાર અમલમાં મૂકવાની સૂચના કરી હતી. એ સૂચનાનો અમલ આજથી લગભગ ૨૮ વર્ષ પૂર્વે "ગુજરાતી" પત્રના આદ્યતંત્રી, સદ્‌ગત ઇચ્છારામ સૂર્યરામ દેશાઈ તરફથી કરવામાં આવ્યો હતો, અને તે પ્રયત્ન સતત ચાલુ રાખી બૃહત્ કાવ્યદોહનના ૮૦૦ પૃષ્ટના છ ભાગો ૧૨ થી ૧૪ વરસના અરસામાં ઉપરાઉપરી પ્રકટ કરવામાં આવ્યા હતા. તેની અંદર ઘણા કવિઓની અપ્રસિદ્ધ કૃતિઓ પ્રસિદ્ધિને પામી છે. કેટલાક કવિઓનાં પ્રસિદ્ધ થયેલાં કાવ્યોની જૂદી જૂદી પ્રતો મેળવી એક સારો પાઠ પસંદ કરી તે છાપવામાં આવ્યો હતો. આ કાવ્યોને પ્રસિદ્ધ કરવામાં તેમના બે હેતુ મુખ્ય હતાઃ એક તો લોકોને સસ્તામાં લોકપ્રિય કાવ્યો પ્રાપ્ત થાય, અને બીજું ગુજરાતના કવિઓનો સારો કાવ્યસંગ્રહ બહાર પડે. પ્રથમનો હેતુ સાચવવા માટે તેની અંદર પ્રત–પાઠાંતર વગેરે થોડાં જ આપવામાં આવતાં હતાં, અને માત્ર જે શબ્દો કંઈ વિશેષ અપરિચિત લાગે, તે માટે એક નાનો શબ્દકોષ અંતભાગમાં આપવામાં આવતો હતો.

આ કાર્યને શ્રીમંતો અને રાજા રજવાડા તરફથી જેટલો આશ્રય મળ્યો છે, તે કરતાં વિશેષ આશ્રય જનસમાજ તરફથી મળ્યો છે, એમ "ગુજરાતી"માં સ્વ. આદ્ય સંગ્રહકર્તાએ લખેલા કાવ્યદોહનના આત્મજીવન ઉપરથી સહજ જ પ્રતીત થાય છે. કાવ્યદોહનના છ ભાગ પ્રકટ થયા પછી લોકોનો ઉત્સાહ બીજી દિશા તરફ વળવા લાગ્યો. તે જોઇને બૃહત્ કાવ્યદોહનના દશ અથવા બને તો તેથી વિશેષ ભાગ પ્રગટ કરવાની ધારણા મંદ પાડી નાંખવાનું સ્વ. આદ્ય સંગ્રહકર્ત્તાને યોગ્ય જણાયું, અને તે કારણે કેટલાંક વર્ષ સૂધી એ કામ હાથમાં ધરવામાં આવ્યું નહોતું. એવામાં ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ્‌ની બીજી બેઠક મુંબઇ નગરીમાં ભરવાની વારી આવી, ત્યારે ઘણા સદ્‌ગૃહસ્થોના કહેવાથી અને ભલામણથી બૃહત્ કાવ્યદોહનના અગાડીના ભાગોપ્રકટ કરવાનું કામ ચાલુ કરવામાં આવ્યું,

અને તેને અંગે સાતમો અને આઠમો ભાગ એ બન્ને સાથે સાથે જ શરુ કરવામાં આવ્યા. તેમાંથી સાતમો ભાગ સ્વ. સંગ્રહકર્ત્તા તરફથી તેમની હૈયાતીમાં જ પ્રકટ થઈ ગયો છે; અને આ આઠમો ભાગ પણ સંપૂર્ણ છપાઇને તૈયાર થઈ ગયો હતો, અને માત્ર પ્રસ્તાવના, ચરિત્રાદિ વિભાગ તેમના સ્વહસ્તે લખાવાનાં જ અવશેષ હતાં; પરંતુ તે ઇચ્છા પાર પડે તે દરમ્યાન શ્રી હરિની ઇચ્છાએ તેમણે આ અસાર સંસાર છોડી દીધો. તેમની જ ઇચ્છાનુસાર આજે આ ગ્રંથ પ્રસિદ્ધ થાય છે અને આશા છે કે, જનસમાજ જેમ આગળ આશ્રય આપી પ્રાચીન કવિઓની કૃતિઓના ઉદ્ધારનાં કાર્યને ઉત્તેજન આપતો હતો, તેમ જ સદ્‌ગતના આ પ્રયત્નને પણ આશ્રય આપશે, અને અમારા ગુરુજનની આશિષથી અમને આશા છે કે, અમારા પિતાશ્રીએ કાવ્યદોહનના દશ અથવા તેથી વધારે ભાગ પ્રકટ કરવાની લીધેલી પ્રતિજ્ઞા પૂર્ણ કરવાની તક ઈશ્વરકૃપાએ અમને મળશે.

બૃહત્ કાવ્યદોહનમાં પ્રકટ થયેલાં કાવ્યોના સંબંધમાં સંપૂર્ણ તપાસ નહિ કરનારા કેટલાક ગૃહસ્થો તરફથી અઘટિત રીતે એવું જણાવવામાં આવ્યું હતું કે, માત્ર પ્રસિદ્ધ થઈ ગયેલાં કાવ્યોને તેમના પ્રસિદ્ધ કરનારાની પરવાનગી વગર જ એમનાં એમ છાપી દેવામાં આવ્યાં છે. આ વિચાર કેટલો પાયા વગરનો છે, તેનો ખુલાસો 'ગુજરાતી' પત્રમાં ગયે વર્ષે પ્રગટ થયેલાં "કાવ્યદોહનના આત્મજીવન" માં સ્વ. આદ્યસંગ્રહકર્તાએ આપ્યો છે. અન્ય સ્થળે પ્રસિદ્ધ થયલાં અને આ સંગ્રહમાં પ્રકટ થયેલાં કાવ્યો જો સરખાવીને વાચવાની તસ્દી લેવામાં આવી હોત, તો તેમને દર્પણ જેવું સ્પષ્ટ દેખાતે કે, તેમાં અને આમાં ઘણો પાઠભેદ છે. વળી અન્યત્ર પ્રકટ નહિ થયલાં એવાં અનેક કાવ્યો અને પદો પણ આ સંગ્રહોમાં સમાવેલાં જણાઈ આવ્યા વિના રહેત નહિ.

હાલમાં કેટલાકના વિચાર એવા જણાયા છે કે, પ્રાચીન એટલું બધું સારું નહિ ગણવું, અને જે કંઈ મળી આવે તે બધું પ્રસિદ્ધ ન કરવું. આના સંબંધમાં તો માત્ર સ્વર્ગવાસી એટલું જ કહેતા કે, આ એક પ્રકારની સમજફેરની વાત છે. કયા કાવ્યને સારું અને કયાને નકામું ગણવું, એ નક્કી કરવું હાલમાં બની શકે તેવું નથી. भिन्नभिन्नरुचिर्हि लोकः એ ન્યાયે, તથા ગુર્જર સાહિત્યના ઇતિહાસનાં તૂટતાં સાધનો એકત્રિત ન થયાને કારણે હાલ જેને નકામું ગણવામાં આવે, તે કાળે કરીને ઇતિહાસની શૃંખલાનો આંકડો પૂરો કરવામાં સમર્થ પણ થઈ શકે. એ કારણથી એ ઉપયુક્ત જણાય છે કે, એક વાર તો જે જૂનું છે, તે સર્વ પ્રકટ થઈ જવું જોઇએ, અને તેને કીડના ઉપભોગ થતું બચાવવું જોઇએ. અને પછી તેમાંથી પરિશોધન કરીને ચુંટી કાઢેલાં કાવ્યકુસુમોનો તુરો–ગુચ્છ પ્રકટ કરવામાં આવે તો જ તેની ખરી કીંમત થાય. આ વિચાર ધરાવનારની દૃષ્ટિએ જોવા જઇએ તો, આ વિભાગમાં પ્રેમાનંદના પુરોગામી કવિ વિશ્વનાથ જાનીકૃત કાવ્ય પ્રકટ થઈ શકતે જ નહિ. એ કાવ્ય એટલી જીર્ણ દશામાં પ્રાપ્ત થયું હતું કે, પ્રતની નકલ કરતી વખતે પણ તેનું પાનું ફેરવવા જતાં ફાટી ન જાય, તેની ખાસ સંભાળ રાખવી પડતી હતી. એ સંવત જ્યારે લખાઇને સંપૂર્ણ વાંચવામાં આવ્યું ત્યારે પ્રેમાનંદ કવિએ નરસિંહ મેહેતાનતો. પરંતુ જે જે કાવ્યો રચ્યાં છે, તે તે સર્વ પોતાની પૂર્વના કવિઓનાં કાવ્યોનો આધ પુરાણની

રચ્યાં છે, અને નહિ કે લોકકથા સાંભળીને તે પોતાની કલ્પનાનુસાર રસ મૂકીને રચ્યાં છે, એવું અનુમાન સદ્ગતે સાધાર કર્યું હતું. વળી નરસિંહ મેહેતા સંબંધી પ્રેમાનંદ-રચિત કાવ્યમાં ઘણે સ્થળે વિશ્વનાથ કવિની છાયા અને કેટલીક રચના, તેમ જ શબ્દ અને વાકયપ્રયોગ પણ જોવામાં આવે છે. "ગુજરાતી" ના ૧૯૧૧ ના દીવાળીના અંકમાં સાહિત્યરસિક રા. રા. છગનલાલ વિદ્યારામ રાવળે એક લેખ લખી સર્વથી પ્રથમ ધ્યાન તે પ્રતિ ખેચ્યું હતુ. પ્રેમાનંદરચિત કાવ્યોમાં અસલ કીયુ છે અને નકલ કીયું છે, તે જાણવાને એ લેખ વાંચવા જેવો છે.

ગુજરાતના ઉત્તમ ટીકાકાર નવલરામભાઈ "મા'મેરા"માં આપેલા કવિચરિત્રમાં આ પ્રમાણે લખે છે: "નરસિંહ મેહેતા સંબંધી જે ગ્રંથો છે, તે બિલકુલ સંસ્કૃતના આધાર વિનાના છે. જનવાર્તાનો તો બેશક એમાં ઉપયોગ કીધેલો જ, કેમકે નહિ તો લોકમાં મનાય જ નહિ. પણ નરસિંહ મેહેતા સંબંધી પ્રથમ જનવાર્તા કેટલી હતી, અને પ્રેમાનંદ કવિએ તેમાં કેટલો વધારો કીધો, તે હવે જાણવું અશક્ય છે!' વળી સાહિત્યરત્નના સંગ્રહકર્તા, બે ગ્રેજ્યુએટ વિદ્વાનો પ્રેમાનંદનાં કાવ્ય સંબંધમાં એવો મત ઉચ્ચારે છે કે, પોતાના પુરોગામી કવિઓનાં કાવ્યો સુધારી તેમાં પોતાના શ્રોતાઓને અને સમયને યોગ્ય રસ જમાવી લોકને પ્રેમાનંદે આખ્યાનો અર્પણ કર્યાં છે. નરસિંહ મેહેતાનાં સ્વકૃત મળી આવેલાં કાવ્યો, વિશ્વનાથ જાનીનાં મળી આવેલાં અપૂર્ણ કાવ્યો, અને તે સિવાય પ્રેમાનંદના બીજા કોઈ પૂર્વગામી કવિઓએ નરસિંહ મેહેતા સંબંધી લખેલાં કાવ્યો કદાચ મળી આવે તો તે જોયા પછી પ્રેમાનંદે નરસિંહ મેહેતા સંબંધી કેટલો વધારો કીધો, એ વાત જાણવી કાંઈ ઝાઝી અશક્ય રહેશે નહિ.

આ પ્રમાણે આજે જૂનાં કાવ્યોની શોધખોળને પરિણામે અત્યાર સુધીમાં નરસિંહ મેહેતા સંબંધી જે જે કાવ્યો પ્રેમાનંદે રચ્યાં છે, તે લોકકથાને આધારે સ્વકલ્પનાનુસાર રસ ઝમાવી સ્વતંત્ર રચ્યાં છે, એવી જે દૃઢ માન્યતા લાંબા સમયથી પ્રચલિત હતી, તે છોડી દેવાનો સમય આવ્યો છે. મતલબ કે જૂનાં કાવ્યોની શોધખોળ તો ચાલુ રહેવી જ જોઈએ,' અને જૂનું તેટલું સારું ન માનવું, તે સાથે જૂનું તેટલું નકામું માની ફેંકી દેવાનું ન જ જોઈએ. કંઈક રત્નોને કાળના સપાટામાં આવી જઈ ધૂળ ભેગા થતાં અને કીડનો ઉપભોગ થતાં એક વાર અટકાવવાં, એ દરેક દેશહિતૈષીનું કર્તવ્ય છે.

હવે આ વિભાગમાં આવેલા ગ્રંથો સંબંધી ટુંકામાં કંઈક સાહિત્ય વિષયક સૂચના કરીશું તો તે અસ્થાને નહિ ગણાય. ગ્રંથના આરંભમાં આપેલાં કેટલાંક પદો આદિ ભક્ત કવિ શ્રી નરસિંહ મેહેતાનાં છે અને તે પહેલાં બીજા કોઈ ગ્રંથમાં પ્રકટ થયલાં જાણવામાં નથી.

પુનઃ આ ભાગમાં કવિ શામળકૃત શિવપુરાણ આપવામાં આવ્યું છે. ખરું કહેતાં
એ પ્રશ્ન રચિત ભગવદ્ગીતા માહાત્મ્ય જેવું આ શિવમાહાત્મ્ય છે, અને તેને શિવપુરાણને
દૃષ્ટાંત લઈ ળખવામાં અને ગણવામાં આવે છે, તે માત્ર લોકોક્તિને અનુસરીને જ છે.
ગણે જ ના જન્મ તેમ જ તેનાં ઘણાંખરાં કાવ્યોના કાળ સંબંધી જેવી રીતે નિરીક્ષણ

કરવામાં આવ્યું છે, તેવી રીતે શામળના સંબંધી થયેલું કોઇપણ દિશાએ જોવામાં આવતું નથી. કવિ પ્રેમાનંદના જેમ પૂજકો હતા, તેમ કવિ શામળના પણ પૂજકો હતા. એક જૂનો આસ્તાવિક દોહરો તે સંબંધે જોવામાં આવે છે કે,

સર્વ કવિશિરોમણી, શામળ શૂર સમર્થ;
જ્યાં જેવી રચના ઘટે, એમ ઓપાવ્યા અર્થ.

આવી જ રીતે કોઈ પ્રશંસા કરનારા તરફથી શામળે કયાકયા ગ્રંથો રચ્યા છે, તે સંબંધી એક છપ્પો રચાયલો છે, જેની છેલ્લી કડી આ પ્રમાણે છે:

વૈતાળ પચીસી વર્ણવી, શુક બ્હોતરી ભાવે ધરી;
વાયુને વશ છે તરણ જ્યમ, ત્યમ શામળ કવિએ કરી.

આ સુપ્રસિદ્ધ ઉકિત જોયા પછી પ્રેમાનંદકૃત (?) માર્કણ્ડેય પુરાણમાં આરંભમાં આપેલી કડી

શિવપુરાણ સમર્થ કરે, કવિ કે' વાયુવશ તર્ણ;
અગાધ ગતિ એવી નહિ મારી, ક્યાં પાણો ક્યાં પર્ણ.

સાક્ષર શ્રી કેશવલાલભાઈના જોવામાં આવી. તે ઉપરથી તેઓ એવું અનુમાન કરે છે કે, "વળી શિવપુરાણની પ્રતિસ્પર્ધામાં રચાયલા માર્કણ્ડેય પુરાણના આરંભમાં પણ તેણે શામળભટ્ટની પતરાજી અને લડાઇની પચ્ચીસી ઉડાવી છે." સદ્‌ગત સંગ્રહકર્ત્તાએ શામળના આ ગ્રંથને અંતે આ પ્રમાણે શેરો માર્યો છે: "કવિ શામળે આ ગ્રંથનું નામ શિવપુરાણ રાખ્યું છે, પણ તે સાર્થ નથી. શિવપુરાણ તો જૂદું જ છે. આ તો શિવ-માહાત્મ્ય છે." આવા સામાન્ય ગ્રંથની સ્પર્ધા કરવાને, માર્કણ્ડેય પુરાણ જેવું મહાભારત કામ પ્રેમાનંદ જેવો કવિ ઉપાડે, એ કંઈ માનવા જેવું નથી લાગતું. એટલું છતાં જો સાક્ષર શ્રી કેશવલાલભાઈનું અનુમાન સ્વીકારીએ તો વિશેષ એટલું પણ સ્વીકારવું જ જોઇએ કે, પ્રેમાનંદના સમયમાં શામળની કીર્તિ એટલી બધી પ્રસરી હતી કે, પોતાનું કવિપદ સાચવવાને, શામળની બરોબર થવાને, અને શામળની કીર્તિ તોડવાને પ્રેમાનંદને શિવમાહાત્મ્ય જેવા સામાન્ય ગ્રન્થની સામે માર્કણ્ડેય પુરાણ હાથમાં લેવાનો ભગીરથ પ્રયાસ કરવો પડ્યો હતો.

વળી એક વિશેષ વાત અત્રે વિચારવાની અગત્ય છે. પ્રેમાનંદે માર્કણ્ડેયપુરાણની રચના વિ. સં. ૧૭૬૫ માં કરી, જ્યારે શામળભટ્ટવિરચિત શિવપુરાણ—ખરું જોતાં શિવમાહાત્મ્ય—ની રચ્યા સાલ ત્રણ પ્રતોમાં જૂદીજૂદી જોવામાં આવે છે. પહેલી પ્રતમાં સંવત સત્તર ચૌલોતરો (૧૭૦૪ ?) છે, બીજી પ્રતમાં સંવત સત્તર ચુમ્મોતરો (૧૭૭૪) છે, અને ત્રીજી પ્રતમાં સંવત અઢાર ચાડોતરો (૧૮૦૪) છે. ચુમ્મોતરો એટલે ૧૭૭૪ અને અઢાર ચાડોતરો એટલે ૧૮૦૪ એ બે સંવતો સંભવિત ગણાય, અને તેમાંએ સંવત ૧૭૭૪ એ વિશેષ આધારભૂત ગણાશે. શામળના ગ્રંથોનો રચનાસમય જોતાં સંવત ૧૭૦૪ કેવળ અસંભવિત જણાય છે. કારણ કે તે વખતે તેનો જન્મ જ ન હતો. પરંતુ આ ઉપરથી એટલું તો સિદ્ધ થવા જાય છે કે, શિવપુરાણ પ્રેમાનંદના માર્કણ્ડેય પુરાણની

રચના પછી કેટલેક વર્ષે—લગભગ નવ વર્ષે—શામળે રચ્યું, અને સંવત ૧૮૦૪ સ્વીકારીએ તો પ્રેમાનંદના મરણુ પછી શામળે શિવપુરાણુ ઘણે વર્ષે બનાવ્યું. વિચારવાની વાત તો એ છે કે, શામળભટ્ટ ભવિષ્યમાં શિવપુરાણુ રચનાર છે, અને તે પછી તેની પ્રશંસાની ઉક્તિઓ બહાર પડનાર છે. એ સર્વ ભવિષ્યવેત્તાની પેઠે પ્રેમાનંદે પ્રથમથી જાણી લઇને શામળને મહાત કરવાને માટે માર્કણ્ડેય પુરાણુ વિ. સં. ૧૭૬૫ માં રચી મૂક્યું, એમ પૂરતા આધાર કે સબળ અનુમાનને અભાવે સ્વીકારી લેવું, એ યોગ્ય નથી. પ્રેમાનંદ, વલ્લભ, અને શામળની તુલના કરતાં પહેલાં તેમના જન્મ, ચરિત્ર, અને કાવ્યના રચ્યા સંવત સંબંધી કાળનો ચોખ્ખો નિર્ણય થવો જોઇએ; માત્ર આધાર રહિત અનુમાનના સામ્રાજ્યમાં ધૂમવાથી, અને બે વસ્તુ વચ્ચે કંઇક શાબ્દિક સામ્ય જોવાથી અમુક અનુમાન પર દોરાઇ જઇ અમુક માન્યતા બાંધવાથી કંઇ ફલપ્રાપ્તિ થાય નહિ. ઉલટું સત્યમાર્ગથી વિપરીત માર્ગે દોરાવા જેવી અનૈતિહાસિક સ્થિતિ ઉપસ્થિત થાય છે.

પ્રેમાનંદ અને શામળ ઉભયે વિષયો ભિન્નભિન્ન પ્રકારના લીધા છે. પ્રેમાનંદે પુરાણોક્ત અને ઇતિહાસોક્ત કથાઓ લીધી છે; શામળે લોકોમાં પ્રચલિત કથા—વાર્તાઓ લીધી છે. પ્રેમાનંદને ભાષામાં અવતરણુ કરવાની મહેનત કરવાની હતી. તે સિવાય તેની પાસે ચિત્ર ચિતરવાનાં સાધનો ફલક, મસિકૂર્ચિકા, રંગો આદિ તૈયાર હતાં; શામળને વાર્તામાંનાં પાત્રોના હૃદયમાં ઉતરી, ચિત્રને માટે સાધનો તૈયાર કરવાનું મુશ્કેલ કામ હતું, અને એટલું તો નિઃશંક કહી શકાશે કે પાત્રોના અંતરમાં ઉતરી અંતરની ગુંચો ઉકેલવામાં અને ગુણો પારખવામાં શામળ પ્રેમાનંદથી ચઢે તેમ છે.

શામળના સમયમાં કવિ કોને કહેવો, તે વિષયની ચર્ચા ચાલેલી હોવી જોઇએ, અને તે પરથી પ્રેમાનંદને કવિપદે સ્થાપવાનો પ્રયાસ થયલો હોવો જોઇએ, એમ અનુમાન થાય છે. શામળે પ્રેમાનંદને કવિપદને યોગ્ય નથી ગણ્યો, એ તેના કવિના નકારાત્મક લક્ષણુ સંબંધી તેની પ્રસિદ્ધ ઉક્તિ

"કથ્યું કવે તે શાનો કવિ, શિખી વાત તે શાની નવી?"

એ પરથી જણાય છે. શામળે, શુદ્ધ અંતઃકરણથી આ લક્ષણુ કહ્યું હોય કે ઇર્ષાથી કહ્યું હોય, તેનો નિર્ણય કરવાની કે ચર્ચા કરવાની કાંઈ આવશ્યકતા નથી; એ નિર્ણય તો માત્ર ઇશ્વિરથી જ થઈ શકે તેમ છે. પરંતુ શામળે કવિનું જે લક્ષણુ જણાવ્યું છે, તેમાં ઘણું રહસ્ય સમાયલું છે એમ વિચાર કરતાં જણાય છે. કેટલાકો કહે છે કે પ્રેમાનંદે સંસ્કૃત ગ્રંથો અને પુરાણોમાં કહેલી વાર્તાઓને ભાષામાં ઉતારીને કહી છે, અને પોતે વાતો ઉપજાવી કહાડી છે તેથી શામળે, પોતાને શ્રેષ્ઠ બતાવવાને અને પ્રેમાનંદને ઉતારી પાડવાને 'કથ્યું' એટલે ગીર્વાણુ ભાષામાં પુરાણોમાં કથ્યું તે ગુર્જર ભાષામાં પુનઃ કથે તે શાનો કવિ એવો સિદ્ધાંત રજુ કરી, દૃષ્ટાંતમાં 'શિખી વાત તે શાની નવી,' એ પ્રશ્ન કર્યો છે. જો આ અર્થ સ્વીકારીએ તો ગીર્વાણુ ભાષામાં જ ઇતિહાસપુરાણોમાંથી દૃષ્ટાંત લઈ રઘુવંશ, નૈષધાદિ મહાકાવ્યોના રચનારાઓને તો કવિની ગણનામાં શામળ ગણે જ નહિ એમ માનવું પડે. બીજું એવું પણ સ્વીકારવું પડે કે, શામળે જેટલી વાર્તાઓ

કાવ્યમાં લખી છે તે સર્વ તેની કલ્પનાશક્તિનું ફળ છે, અને તેની પૂર્વે શામળની કથેલી વાર્તાઓ હસ્તીમાં હતી જ નહિ. આ અનુમાનો લાંબાં છે, અને તેથી યોગ્ય નથી. ત્યારે પ્રશ્ન થશે કે 'કથ્યું કવે તે શાનો કવિ' એમાં કવિનો નકારાત્મક ગુણ શામળે કહ્યો, તેનો અર્થ શો? આ પ્રશ્નનું ઉત્તર આપવામાં વિશ્વનાથ જાનીનું ઉપલબ્ધ થયેલું નરસિંહ મેહેતા સંબંધી કાવ્ય સહાયકારક થઈ પડે છે. પ્રેમાનંદે વિશ્વનાથ જાનીનાં કાવ્યો પરથી ફેરફાર સાથે પોતાનાં કાવ્યો બનાવ્યાં હોય, એમ એ બન્નેની કૃતિઓ સામસામી સરખાવવાથી જણાય છે. પ્રેમાનંદે પોતાની બીજી કૃતિઓમાં પણ બેધડક તેવી રીતે બીજાઓનાં કાવ્યોની છાયા ઉતારી લીધી હોય તો તેમ નહિં માનવાને કંઈ કારણ નથી. પ્રેમાનંદની કૃતિઓ સંબંધે આ હકીકત શામળની જાણમાં કદાચ હોય, અને તે પરથી પ્રેમાનંદને કવિપદે સ્થાપવા વિરુદ્ધ 'કથ્યું કવે તે શાનો કવિ?' એટલે બીજાની કહેલી વાતની ફરીથી આવૃત્તિ કરે તે શાનો કવિ, એ જો ઉદ્‌ગાર શામળે કહાડ્યા હોય તો તે યથાર્થ લાગે છે. એ સિવાય પ્રેમાનંદની વિરુદ્ધમાં આ ઉક્તિ સકારણ ઘટાવવાનો બીજો માર્ગ જણાતો નથી.

ખંભાતના નાગર કવિ વિષ્ણુદાસની મળી આવેલી હકીકત તેના ચરિત્રમાં આપેલી છે. તે પછી આવતા આધારભટ્ટ વિષે કોઈપણ પ્રકારની માહિતી મળી નથી. જેટલું જાણવામાં આવ્યું તે એટલું જ છે કે, તે ભરુચનો ખેડાવાળ બ્રાહ્મણ હતો. સાક્ષર શ્રી કેશવલાલભાઈ એને ચોર કવિ* ગણે છે. કારણ કે "શામળશાહનો વિવાહ" એ પ્રેમાનંદના વણિક શિષ્ય હરિદાસનો અસલ રચેલો છે, અને તે એણે પોતાને નામે ચઢાવી દીધેલો છે. પણ જેમ વણિક દેશાવાલ કવિ નાકર પોતે વૈશ્ય હોવાથી પુણ્યાર્થે કાવ્યો રચી વડોદરાના નાગર બ્રાહ્મણોને ઉદરનિર્વાહ અર્થે ગાવાને આપી દેતો હતો, તેમ જ આધારભટ્ટને હરિદાસે પણ 'શામળશાહનો વિવાહ' દાનમાં આપી દીધો હોય, અને આધારભટ્ટે તે પછી તેમાં પોતાનું નામ મૂક્યું હોય, તો તે કલ્પના અસંભવિત લાગતી નથી. આધારભટ્ટ એ નામ જ દર્શાવી આપે છે કે, તેણે કોઇનો આધાર લીધો છે. એ ભટ્ટજી મહારાજ ઘણુંખરું અન્ય કવિઓની કવિતા ગાઇને પોતાનું ગુજરાન ચલાવતો હતો, એટલું જ જાણવામાં છે. એનાં પુસ્તક ઉપરથી જે લોકોએ નકલ કરી લીધી, તેમાં એનું નામ રહ્યું, અને હરિદાસના પુસ્તક ઉપરથી જેણે નકલ ઉતારી લીધી તેમાં હરિદાસનું નામ રહ્યું, એટલે એ કાવ્યની બે નામવાળી જૂદી જૂદી પ્રતો મળી આવે તો તેમાં આશ્ચર્ય પામવા જેવું કંઈ નથી.

પ્રેમાનંદશિષ્ય હરિદાસકૃત શામળશાહના વિવાહમાં જેમ મૂળ કર્તાનું નામ લુપ્ત કરી આધારભટ્ટે પોતાનું નામ ઘુસાડી દઈ થોડોઘણો ફેરફાર કીધો છે, તેમ પ્રેમાનંદના કાવ્ય 'નરસિંહ મેહેતાના બાપના શ્રાદ્ધ'માં પણ, સુરત કે જ્યાંના લોકોએ એ કવિનો રસ વિશેષ ઝીલ્યો છે, ત્યાંના કોઈ ભગવાનદાસ અને રણછોડ પૂર્ણાનંદ નામના કવિઓએ

* "એના પ્રસિદ્ધિમાં આવેલા ગ્રંથો પૈકી શામળશાહના વિવાહની કેટલીક લિખિત પ્રતમાં આધારભટ્ટ પોતું નામ દેતવામાં આવે છે. હરિદાસ ને આધારભટ્ટ એક કે ભિન્ન, એ તકરારનો નીવેડો કરવો આગળ ઉપર મૂકીશું." (પ્રેમાનંદ વિષેનો નિબંધ.)

પોતાની રોજી ચલાવવા અર્થે તેમાં મનગમતો સુધારોવધારો કે બગાડો કીધેલો દૃષ્ટિએ પડે છે. જે કવિનાં કાવ્યો બહુ લોકપ્રિય થઈ પડ્યાં છે, તેની એવી જ અવસ્થા થયેલી જોવામાં આવે છે. નવલરામભાઈ લખે છે કે, વ્યાસ લોકોનો ચળવળતો હાથ 'મા'મેરાના તથા ઓખાહરણના થોડાક ભાગ ઉપર પડ્યો છે ખરો. એ અનુમાન પ્રેમાનંદના સમયની જૂની હસ્તલિખિત પ્રતો જોતાં સત્ય છે એમ પ્રતીત થાય છે, અને શ્રાદ્ધના સંબંધમાં તે પ્રત્યક્ષ છે.

પોઠા સંબંધી હકીકત પૂર્વના ભાગોમાં જે આપવામાં આવી છે, તેનાથી વિશેષ પ્રાપ્ત થઈ નથી; એ કાવ્ય એક જ પ્રત ઉપરથી ઉતારીને પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવ્યું છે.

નરસિંહ મેહેતા સંબંધી કાવ્યો અનેક કવિઓએ રચ્યાં છે, તેમાં તુળજીભટ્ટકૃત શ્રાદ્ધનો ઉમેરો થાય છે. અમારી પાસેની પ્રતમાં શ્રાદ્ધ પૂર્ણ કર્યાનું સંવત ૧૮૧૧ નું ગણ્યું છે, જ્યારે ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાયટીના લીસ્ટમાં એને વિ. સં. ૧૭૧૧ ના વર્ષમાં હૈયાત ગણ્યો છે.

નાકરકૃત ચંદ્રહાસ આખ્યાનની નીચે તેના અસ્તિત્વના કાલ સબંધી જે ટીપ્પણ આપવામાં આવ્યું છે, તે પાછળથી મળી આવેલા સપ્રમાણ સાધનોથી ખોટું ઠરે છે. વિશેષ વિગત માટે આ ભાગમાં આપેલું નાકરનું ચરિત્ર જોવાની ભલામણ કરીએ છીએ. એ આખ્યાનમાં ગુજરાતમાં પ્રાચીન સમયમાં કક્કો કેવી રીતે શિખવાતો હતો, તે દર્શાવવામાં આવ્યું છે.

સુંદરસુત **માધવદાસ** સંબંધી જે હકીકત ટીપ્પણમાં આપવામાં આવી છે, તેમાં આટલો વધારો કરવો જરૂરનો છે. એ કવિ પ્રેમાનંદનો સમકાલીન હતો; અને ભાગવતના દશમસ્કંધની પેઠે એણે મહાભારત પણ રચ્યું હોય એમ લાગે છે. કારણ કે એન' રચેલાં મહાભારતનું આદિ પર્વ આ કાવ્યસંગ્રહકર્ત્તાને હાથ લાગેલુ છે, અને તેમાં એણે પોતાની ઓળખ કાવ્યને અંતે આપી છે. એની ભાષા સરળ અને સાદી છે.

ત્યાર પછી **વિશ્વનાથ જાની** કવિનાં કાવ્યો આવે છે. એની ભાષાશૈલી પ્રેમાનંદ કરતાં કોઈ પણ પ્રકારે ઉતરે એવી જણાતી નથી. અસલ લખેલી પ્રત, જોડણી, અને કાગળ જોતાં, તે અત્યત પ્રાચીન એટલે તે કવિએ વિ. સં. ૧૭૦૮માં જ્યારે મા'મેરું—મોસાળું રચ્યુ ત્યારની હોવી જોઇએ; કારણ કે ગુજરાતી લીપિમાં "ઇ" અને "ઉ" વગેરે અક્ષરોનું હાલની પદ્ધતિ પ્રમાણે રૂપાંતર થયું, તે પૂર્વેની જોડણીના શબ્દો અને અક્ષરો તેમાં છે, અને જૂની સોળમા સૈકાની માથે સીડાં ચઢાવી પડીમાત્રામાં લેખ લખવાની પદ્ધતિ પણ એમાં અનુસરવામાં આવેલી છે. પ્રેમાનંદ કવિનાં કાવ્યો અને આ કવિનાં કાવ્યો સાથેસાથે રાખીને વાંચવાની ખાસ જરૂર છે. વિશેષમાં પ્રેમાનંદકૃત મા'મેરામાંથી ૧૯૯ થી ૨૧૮ લીટીઓની સાથે જાની કૃત કડવું ૨૦ મું તથા બીજી લીટીઓ સાથે કડવું ૨૧ મું અને ૨૨ મુ વિશેષ ધ્યાનપૂર્વક વાંચવું, અને પછી પ્રેમાનંદની બાનીપર ફીદા થનાર ઉત્તમ ટીકાકાર નવલરામભાઈની નીચે આપેલી ટીકા વાંચતાં કંઈક નવીન વિચારો જ સ્ફુરે છે.

"આ વીશ લીટીઓ આખી ગુજરાતી ભાષામાં બહાર પડતા નિર્મળ હાસ્યરસનો એક નમુનો છે. સીમંતનો વિચાર કરવા વેરાગીઓને બોલાવવા, સામગ્રીમાં ઝાંઝ, ગોપીચંદન તથા તુલસીનો ભારો ગાડામાં ભરીને મોશાળું કરવા જવું, રસ્તામાં બળદીઆ ચાલે નહિ, અને વેરાગીઓ હોકારા કરી પછાડીથી ઠેલતા જાય, બળદો ઢાળ ઉપર ચઢે કે બધા વૈકુંઠનાથની જે બોલતા જાય, એક બળદ બેસી જાય અને તેને પૂછડી પકડીને ઉઠાડવા માંડે, એટલે આખલો બીજી તરફ ખેંચી જાય, એવા રસ્તામાં હજારો વેષ થતા જાય; પૈડામાં ચૂચૂ ચૂચૂ થઈ જ રહે, અને ગાડી હમણાં ભાંગી પડી, હમણાં ભાંગી પડી એમ થયાં જ કરે; બધા ગાડી અટકી પડે કે ઉતરી જાય, ચાલે ત્યારે બેસે, એમ ઘડીમાં હજારો વાર તેઓને કરવું પડે; અને વળી આખે રસ્તે ભજનની ધૂન તો તેઓ ઉઠાવી જ રહ્યા છે; એ રીતે તેઓ વહેવાઈને ગામ આવી પહોંચે ને ત્યાં બધા લોકો તમાસો જોવા ભેગા થઈ જાય—એ ખરેખર હાસ્યરસનો સમુદ્ર જ છે. આ ચિત્ર એટલું જનપ્રિય થઈ ગયું છે કે "નરસિંહ મેહેતાની વેહેલ" એવી એક સાધારણ કહેવત થઇ પડી છે."

નરસિંહ મેહેતાની વહેલ સંબંધી સ્વ. નવલરામભાઇની આ ટીકા જાનીકૃત કાવ્યમાં નરસિંહની વહેલના વર્ણનને શું સાંગોપાંગ લાગુ નહિ પડી શકે? "નરસિંહ મેહેતાની વહેલ' અથવા "નરસિંહ મેહેતાની સાંગી કે રથ" એ કહેવત પ્રેમાનંદ કરતાં પણ પ્રાચીન છે, એમ માનવાને આ પરથી કારણ મળે છે. વળી આ બન્ને કવિનું મૂળ નરસિંહ મેહેતાકૃત મા'મેરુ થોડેઘણે અંશે હોય એમ લાગે છે, જે હવે પછી પ્રગટ થનારા નવમા ભાગમાં આપવામાં આવશે.

અત્રે જાની કૃત સામેરાના કાવ્યમાં આવેલાં કેટલાંક પદો માટે ખુલાસો કરવો આવશ્યક છે. બૃહત્ કાવ્યદોહન ભાગ પહેલામાં આપેલાં પ્રેમાનંદકૃત મા'મેરાની આવૃત્તિ કરતી વેળાએ તેના ૧૩મા કડવાના પ્રારંભમાં આવેલું "ઉધડકી ઉઠિયો વેગે વૈકુંઠપતિ" એ ટૂંકથી શરુ થતું પદ કંઈક ક્ષેપક લાગ્યું, કંઈક નરસિંહ મેહેતાના પ્રભાતિયાંની શૈલીને મળતું લાગ્યું, એટલે એ બાબત સંબંધી આદ્યસંગ્રહકર્ત્તાએ જણાવ્યું કે, "જે પ્રતોને આધારે મા'મેરુ કાવ્યદોહનના પ્રથમ ભાગમાં સંશોધન કરી દાખલ કરવામાં આવેલું છે, તે અસલ પ્રતોમાં એ પદ હોવાથી એમનું એમ ટીકા વગર જ દાખલ કરેલું છે; જો કે એ પદ ઉત્તમ રચનાવાળું છે, છતાં આ સ્થાને તેથી કાવ્યની શોભામાં વધારો થતો નથી, અને કોઈ અન્ય કવિના કાવ્ય ઉપરથી પ્રેમાનંદે પોતાને સારું લાગવાથી સ્વીકારી પોતાના કાવ્યમાં એને સ્થાન આપેલું હોય એમ લાગે છે. પછી તે અન્ય કવિ નરસિંહ મેહેતો સ્વતઃ હોય કે બીજો કોઈ કવિ હોય, એ ચોક્કસ કહી શકાતું નથી. કારણ કે કવિ પ્રેમાનંદ પૂર્વે કોઇએ મા'મેરાનું કાવ્ય રચ્યું હોય એમ અત્યાર સુધીમાં જણાયું નથી." એ પછી પ્રથમ સાક્ષર શ્રી નવલરામભાઇએ છ જૂદીજૂદી હસ્તલિખિત પ્રતોપરથી સંશોધન કરી પ્રકટ કરેલી મા'મેરાની આવૃત્તિઓ તપાસી જોઈ, તો તેમાં એ પદ એમનું એમ કોઈ પણ જાતની ટીકા વગર આપેલું જોવામાં આવ્યું ત્યારે, આશ્ચર્ય થયું કે, આવા સૂક્ષ્મ અને ઉત્તમ

ટીકાકારની દૃષ્ટિ બહાર એ પદ કાંઈ પણ ટીકા વગરનું કેમ રહી ગયું હશે? ત્યાર પછી મા'મેરાની જેટલી પ્રતો જોવામાં આવી, તેટલીમાંની કેટલીકમાં એ પદ આપેલું જણાયું અને કેટલીકમાં આપેલું નથી. એ ઉપરથી સ્વ. આદ્યસંગ્રહકર્ત્તાએ ખાસ પ્રેમાનંદના સમયમાં જ લખાયલી પ્રતો જોવા માંડી, તો તેમાં પણ કેટલીકમાં એ પદ આપેલું જોવામાં નહિ આવ્યું. એ દરમ્યાન બૃહત્ કાવ્યદોહન ભાગ ૮ મો છપાતો હતો, તેમાં વિશ્વનાથ જાનીકૃત 'મોસાળા ચરિત્ર'માં પણ એ પદ આવેલું છે, તે પ્રતિ સ્વર્ગવાસીનું ધ્યાન ગયું, અને અસલ પ્રત મેળવી જોતાં વિશ્વનાથ જાનીએ જ્યાં જ્યાં નરસિંહ મેહેતાનાં પદોનું અવતરણ પોતાના કાવ્યમાં કરયું છે, ત્યાં ત્યાં આદિ ભક્તકવિરાજ પ્રતિ પોતાની પ્રેમ અને માનની લાગણી દર્શાવવા "પદ શ્રીમુખનું" એમ સ્પષ્ટ લખેલું જણાયું. એ જ પ્રમાણે પૃ. ૬૧૪ ઉપર આપેલું "વટલ્યોરે નાગર નરસૈંયો" પદ, કડવા ૨૫માંમાં આપેલાં પ્રથમનાં બે પદો, કડવું ૩૨ મું અને કડવું ૩૪—એ સર્વે પદો તથા હારચરિત્રનાં પદો મૂળ નરસિંહ મેહેતાની જ કૃતિ છે, એમ વિશ્વનાથ જાનીની પ્રતના ખુલાસા પરથી ખાત્રી થઈ. આ ઉપરથી આદ્યસંગ્રહકર્ત્તાએ કરેલું અનુમાન ખરું ઠર્યું, અને તે પરથી તેમનો એવો પણ નિશ્ચય થયો કે, નરસિંહ મેહેતાએ સ્વતઃ મા'મેરું રચેલું હોવું જોઈએ.

વળી એ સૂચવે છે કે, પ્રેમાનંદે પોતાથી પૂર્વે થઈ ગયલા કવિઓનાં પદો, કોઇ પણ જાતના સૂચન કે સ્વીકાર વગર પોતાનાં કાવ્યમાં ઉતારી લીધાં છે, અને તેથી જો કવિ શામળે 'કથ્યું કથે તે શાનો કવિ, શિખી વાત તે શાની નવી' એવો ટોણો પ્રેમાનંદને ઉદ્દેશીને માર્યો હોય તો તે સાર્થ છે; તેમાં આશ્ચર્ય પામવા જેવું નથી.

ગયે વર્ષે જુલાઈ માસમાં નરસિંહ મેહેતાકૃત કાવ્યસંગ્રહ માટે પદો એકઠાં કરવાને અર્થે જ્યારે સ્વર્ગવાસી સુરત ગયા, ત્યારે જૂના હસ્તલિખિત ગ્રંથોના ચોપડા ખોળતાં જીર્ણ અવસ્થામાં આવી પડેલી એક નાની ચોપડી હાથમાં આવી. તે ઉઘાડી જોતાં તો તેમાંથી નરસિંહ મેહેતાકૃત મા'મેરું નીકળ્યું, પણ દિલગીરીની વાત એટલી લાગી કે, તેનું છેલ્લું પાનું ફાટી ગયું હતું; એટલે એ કાવ્ય ખંડિત દશામાં પ્રાપ્ત થયું છે, અને ગ્રંથ વાંચતાં એમ લાગે છે કે, છેલ્લી પૂર્ણાહુતિની જ કડીઓ માત્ર ગઈ હશે. કાવ્યની ધાટી નરસિંહ મેહેતાકૃત "શામળશાહના વિવાહ" અને "સુદામા ચરિત્ર" જેવી જ છે, અને મનહર પણ તેવું જ છે. વળી આ વાતને બીજી તરફથી સમર્થન મળ્યું છે. નરસિંહ મેહેતાકૃત કાવ્યસંગ્રહમાં પાછળથી આપેલું હારમાળાનું પરિશિષ્ટ વાંચી જોતાં તેમાં પણ મા'મેરાનાં અને મા'મેરાંનું સૂચન કરનારાં પદો મળી આવે છે. તે પરથી નરસિંહ મહેતાએ મા'મેરું રચ્યું હશે એમ માનવાને કારણ મળે છે. વિશ્વનાથ જાનીએ પોતાના કાવ્યમાં નરસિંહ મેહેતાકૃત મૂળ પદોનો ઘણો ઉપયોગ છૂટથી કીધો છે, અને પ્રેમાનંદે પણ મા'મેરાની રચનામાં તથા હારમાળાની સંકલનામાં પણ તેમ જ કીધું છે, એમ બારીક નજરે જોતા સ્પષ્ટ ખાત્રી થાય છે. મોસાળાં ચરિત્રનાં આરંભમાં કવિ વિશ્વનાથ જાની લખેછે કે,

"બ્રાહ્મણ ને વળી ભક્ત હરિનો, સોનું ને સુગંધ;
"ધન નાગર નરસૈંયો, જેણે રચ્યા બહુ પ્રબંધ. ૧
"ગ્રંથ સઘળા તણું સાધન, મન્ય વસ્યો વિશ્વાસ;
"હરિ મળ્યાનું મન કરો તો, સેવો હરિના દાસ. ૨

આ ઉપરથી વાંચનાર સમજશે કે, સ્વતંત્ર તેમ જ સ્વજીવન સંબંધી નરસિંહ મેહેતાકૃત ઘણા ગ્રંથો પ્રેમાનંદની પૂર્વે લોકમાં સુપ્રસિદ્ધ હતા, પણ હાલમાં અપ્રાપ્ય થઈ પડ્યા છે.

બીજા ખંડમાં પ્રથમ પ્રેમાનંદ કવિકૃત રાધિકાજીના બાર મહિના છે. પ્રેમાનંદે નાનાંનાનાં જોડકણાં અને ટુંકી કવિતાઓ આરંભમાં કર્યાંનું કહેવાય છે, તેમાં સ્વર્ગની નિસરણી, બાર માસ, નાસિકેતોપાખ્યાન વગેરેનો સમાવેશ થતો હોવો જોઇએ. છતાં પણ ગુજરાતના કવિઓમાં કવિ પ્રેમાનંદ કેટલા થઈ ગયા છે, તે પ્રથમ નક્કી થવું જોઇએ. પ્રેમાનંદ સ્વામીથી આ પ્રેમાનંદ નિરાળો દેખાય છે, પણ બાર માસનો રચનારો કૃષ્ણ સુત ચોવીસો જ પ્રેમાનંદ છે કે કેમ, તેનો નિર્ણય કરવાને સાધન નથી.

આ વિભાગમાં ભોજાભક્તકૃત ચંદ્રહાસ આખ્યાન છે. આ કવિએ આખું કોઈ કાવ્ય રચ્યું નથી એમ કહેવાય છે, તે છતાં આ કાવ્ય પ્રાપ્ત થયું છે. એમાં નાકર કવિના ચંદ્રહાસ આખ્યાનની પેઠે માત્ર છેલ્લા ભાગમાં જ નામ આવે છે.

આ ઉપરાંત અન્ય કવિઓ વિષે જાણવા જોગ હકીકત તેમનાં પ્રસિદ્ધ કરેલાં પદો સિવાય વિશેષ મળી શકી નથી.

આ સંગ્રહની વિસ્તૃત પ્રસ્તાવના લખી, ગુજરાતી પ્રજા આગળ જેમ બને તેમ સત્વર આ સંગ્રહ સાદર કરવાની આ ગ્રન્થમાળાના આદ્ય સંગ્રહકર્ત્તાની ઉત્કટ ઇચ્છા હતી, પરંતુ દૈવેચ્છા પ્રતિકૂળ થવાથી તેમ થઈ શક્યું નથી. આ પ્રસ્તાવના સ્વર્ગસ્થે કરાવેલાં ટીપ્પણને તેમ જ સ્વર્ગસ્થ સાથે થયલી વાતચિતને આધારે લખવામાં આવી છે. એમાં જો દોષ હોય તો તે લેખક અને પ્રકટકર્તાનો સમજવો.

આ સંગ્રહ માટે જૂના કાવ્ય ગ્રંથો મેળવી આપવા માટે સ્વર્ગસ્થના બાળસ્નેહી અને અમારા મુરબ્બી રા. રા. છગનલાલ ઠાકોરદાસ મોદી, બી. એ.; સાક્ષર શ્રીયુત રા. રા. તનસુખરામ મનઃસુખરામ ત્રિપાઠી, બી. એ., જેઓ એકમાર્ગી અને શાંત જીવન ગાળનાર હોવા છતાં ગુજરાતી ભાષાને નિયમિત કરી સમૃદ્ધિવાન્ કરવાને અદ્વિતીય પ્રીતિ ધરાવે છે તેઓ; પ્રાચીન પુસ્તકોની શોધમાં જ આનંદ માનનારા નાંદોદનિવાસી મહેતાજી રા. રા. છગનલાલ વિદ્યારામ રાવળ વગેરે સદ્‌ગૃહસ્થોનો સ્વર્ગસ્થ તરફથી પ્રકટકર્ત્તાઓ ઉપકાર માને છે.

આદ્ય સંગ્રહકર્ત્તાના હાથ નીચે પ્રાચીન કાવ્યના સંશોધનનું કાર્ય કરનાર અમારા બંધુ નટવર ઇચ્છારામ બી. એ. એ વિષ્ણુદાસ અને ભોજા ભક્તનાં ચરિત્રો લખેલાં છે.

રા. રા. અંબાલાલ બુલાખીરામ જાની, બી. એ., જેઓ પ્રાચીન કવિઓની કૃતિઓમાં રસ પડતો ભાગ લે છે, તેઓએ કવિ નાકરનું જીવન ચરિત્ર લખી આપેલું છે.

ગુજરાતી પ્રજા સમક્ષ પ્રાચીન કવિઓનાં કાવ્યનો સંગ્રહ પ્રકટ કરી હાજર કરવાની આદ્યસંગ્રહકર્ત્તાની ઇચ્છા પાર પાડવામાં તેમના મિત્રો અને ગુજરાતી ભાષાપ્રતિ પ્રીતિ માન, અને અભિમાન ધરાવનારા ગુજરાતી ગૃહસ્થોએ, 'ગુજરાતી પ્રેસ'ને ગુજરાતી પ્રજાની વિદ્યાવિષયક ઉન્નતિનું એક સાધન માની, જે સહાયતા કરી છે તે અદ્વિતીય છે, અને તેને માટે સ્વર્ગસ્થ સદા તેમનો ઉપકાર માનતા, અને પ્રકટકર્ત્તાઓ આશા રાખે છે કે, પ્રભુ કૃપાએ 'ગુજરાતી' પ્રેસ માટે ગુજરાતી પ્રજા પોતાની એ આભિમાનિક ભાવનામાં ઉણપ આવવા દેશે નહિ અને વિદ્યાપ્રસારના કાર્યમાં અસ્ખલિત સહાય આપશે. અંતમાં સદ્ગત સંગ્રહકર્ત્તા-રચિત પદ મૂકી જગન્નિયંતાને પ્રાર્થના કરીશું કે, ગુજરાતી ભાષાનું ગૌરવ દિનપ્રતિદિન વધારો.

ત્રોટક

કવિતારસ અમૃત કૂપ ભર્યો, સહુ પાન કરી મન તૃપ્ત કરો,
ભરી જ્ઞાન વિરાગ સુનીતિ મહી, કરી મંજન અંતર મેલ હરો;
કવિ ગાન ભર્યું, નવનીત નર્યું, મૃદુ વાણી સુણી મન સર્વ ઠરો,
ઋતુરાજ પ્રભાસમ કાવ્ય ઝળે, કવિતારસ સંગ્રહ પૂર્ણ કર્યો.

વિ. સં. ૧૯૯૯, વસંતપંચમી
મુંબઈ.

પ્રકટકર્તા

વૈશ્યકવિ નાકર

અને

ધાર્મિક આખ્યાનોની ઉત્પત્તિનો યુગ

"Men of letters are a perpetual priesthood, from age to age, teaching all men that a God is still present in their life," *Carlyle.*

"વિદ્વાનો ઉપદેશક મંડળના ચિરંજીવ અંશ છે. તમારા જીવનમાં ઈશ્વરાંશ અદ્યાપિ પર્યંત સાક્ષીભૂત છે, એવો ઉપદેશ તેઓ જમાનાની પરંપરાપર્યંત સર્વ મનુષ્યોને કરે છે."

કાર્લાઇલ.

विश्रामस्थानमेकं कविवरवचसां जीवनं सज्जनानाम् ॥

સજ્જનોનું જીવન, એ જ. એક કવિવરોની વાણીનું વિશ્રામસ્થાન છે.

કાવ્યસાહિત્યનો સાદો. આરંભ

પ્રસાદવતી, રસદાયી કવિતા માનવહૃદય ઉપર સ્વાભાવિક રીતે જ સબળ છાયા પાડી શકે છે. માનવલાગણીઓ, માનવહૃદય ઉપર પડતા સંસ્કારો, તેના પરિણામે તેમાંથી ઉઠતા વિકારો, અને ઈશ્વરી સૌન્દર્યથી ઉત્કઠિત રસજ્ઞાનનાં પ્રતિબિંબો, કવિતામાં સ્વાભાવિક રીતે જ ઉતરે છે; કારણ કે કવિતામાં માનવહૃદયને આકર્ષવાના વિલક્ષણ ગુણો તથા શક્તિઓ છે. આથી સઘળી ભાષાની પ્રાચીન અવસ્થિતિ નિહાળતાં સાહિત્યનું કવિતા-અંગ પ્રથમ પ્રકટેલું જણાય છે. બાહ્ય પદાર્થોના સંસ્કારોનું પ્રતિબિંબ કોઈ ને કોઈ સ્વરૂપમા હૃદય ઉપર પાડવું એ મનનો સ્વભાવ જ છે. તર્કશક્તિ એ મનની સ્વાભાવિક વૃત્તિ જ છે. તે સાથે સંસ્કારોને, યોગ થતાં અનુકરણશક્તિ જાગે છે, અને એ બન્ને શક્તિઓના સબળ સંયોગે અનુકૂળ પ્રસંગ આવતાં કવિતારૂપી ફળ પ્રકટે છે. આરંભમાં વિવેકશક્તિ કંઇક ગૂઢ સ્વરૂપમાં હોય છે જ, જો કે તેને દંભનો ઢોળ નહી ચઢેલો હોવાથી તે પ્રકટપણે દેખા દેતી નથી.

સાહિત્યના બાલ્યકાળમાં, કવિતાના જીવનના આરંભમાં, સ્વાભાવિક રીતે જ માનવ લાગણીના સરળ ઉદ્ગારો પ્રકટ થતા હોવાથી, તેને કળાના નિયમોનાં કૃત્રિમ બંધનો હોતાં નથી. રસવિવેક અને અલંકારચુંટણીની નાથી તે નથાતી નથી. અલબત્ત રસક્ષતિ કે અલંકારનો અવિવેક ન થાય અને કળાના નિયમો જળવાય, એ જ પ્રકારે તેનો સ્વાભાવિક પ્રકાશ થાય છે. સમય જતાં, રસજ્ઞાન, કળાજ્ઞાન, વિદ્યાજ્ઞાન, અને વ્યવહારજ્ઞાન પ્રબળપણે જામતાં, તે સર્વના અંશોનો જેમ જેમ વિશેષ પ્રવેશ થતો જાય છે, તેમ તેમ કવિતા પોતાની સ્વાભાવિકતા-સ્વયંભૂપણું તજતી જાય છે, અને તે અંશો જેમ જેમ ક્રમે ક્રમે વધતા જાય છે, તેમ તેમ મેકાલે કહે છે તેમ ટીકા અને વાદનો જમાનો આવે છે, વિવેકશક્તિનાં બંધનો હદપાર દઢ થાય છે, અલંકાર આદિનાં નિબંધનો, તથા કાવ્યકળા અને શાસ્ત્રના નિયમો બલવત્તર થાય છે, અને તેને પરિણામે ચોક્કસ અવધિસૂધી કવિતારચના કેવળ કૃત્રિમ લક્ષણવતી થઈ જાય છે; એટલે કે વિષયવસ્તુના નિરૂપણ કરતાં રચના ઉપર વિશેષ લક્ષ ચોંટે છે.

આથી સહજ સમજાશે, કે પ્રત્યેક ભાષાના સાહિત્યમાં સામાન્ય રીતે કવિતા પ્રથમ પ્રકટે છે, અને તે પણ સાદા અને સ્વાભાવિક જ સ્વરૂપમાં. તેમાં નથી દેખાતી અલંકારોની ટાપટીપ, કે નથી જણાતો વાણીવિલાસ અને વાગાડંબર; નથી જામતી સૂક્ષ્મ રસવૃત્તિ, કે નથી આંજતું કૃત્રિમ રચનાબંધન; પરંતુ સહજ રીતે મનોવૃત્તિનું સરળ પ્રતિબિંબ, વસ્તુનું સાદું સ્વરૂપજ્ઞાન, સૃષ્ટિસૌન્દર્યની અદ્ભુત છાપથી ઉપજેલી મુગ્ધતા, જ્ઞાન અને તર્કશક્તિના કંઇક કંઇક ચમકારા, પ્રસન્ન અને જુસ્સાવાળી ગતિ, એ સર્વનો સરળ અને સુરસ આવિર્ભાવ કવિતામાં પ્રકટે છે. આ અવસ્થામાં મધુરા, નાનકડા, સુંદર બાળકની ક્રીડાની ઉપમા તેને સારી રીતે આપી શકાય.

જૂની ગુજરાતી કવિતા સાદી અને ધાર્મિક કેમ?

આ જ નિયમે પ્રાચીન ગુર્જર સાહિત્ય, જે બહુધા કવિતામાં જ ઉતરેલું છે, તે સુઘટિત સંસ્કૃત સાહિત્ય સાથે સરખાવતાં, તેમ જ પશ્ચિમની સાહિત્ય દૃષ્ટિથી અવલોકતાં ઉત્કૃષ્ટ પંક્તિનું જણાતું નથી. તે કેવળ સાદું અને ધાર્મિક છે. તેના ત્રણ યુગ સામાન્ય રીતે વિદ્વાનોએ પાડેલા છે. (૧) પ્રાચીન ગુજરાતી કે અપભ્રંશ યુગ, વિક્રમ દશમા અગીઆરમા શતકથી ચૌદમા શતક સુધીનો; (૨) મધ્યકાલીન કે જૂની ગુજરાતીનો યુગ, પંદરમા શતકથી સત્તરમા સૈકા સુધીનો; અને (૩) અર્વાચીન ગુજરાતી યુગ, સત્તરમા શતકથી ઓગણીસમા શતક સુધીનો.

અપભ્રંશ ગુજરાતી યુગનું સાહિત્ય વિશેષ પ્રચલિત નથી. તેનો પ્રકાશ યથાર્થ રીતે હજી થયો નથી, તેમ તે ભાષાનાં ખાસ કેટલાંક અંગોના ઊંડા અભ્યાસની સવિશેષ અપેક્ષા રાખતું હોવાથી, તેનો પરિચય અતિન્યૂન છે, એટલે તેનું અવલોકન થવું દુર્ઘટ છે.

બીજા મધ્યકાલીન ગુજરાતી યુગના કાવ્યસાહિત્યનું અહીં અવલોકન કરવાનું છે. ગુજરાતની ઐતિહાસિક અને સામાજિક પરિસ્થિતિઓ બદલાવાને કારણે આ મધ્યકાલીન યુગ એક રીતે નવીન સાહિત્યનો યુગ ગણાયો છે; એટલે તેનો આરંભ સ્વાભાવિક રીતે સાદો હોય જ. આ યુગનો આરંભ વિક્રમ પંદરમા શતકના ત્રીજા પાદથી ભક્તકવિ નાગર નરસિંહ મહેતાથી થયેલો મનાય છે, પરંતુ પ્રાચીન કાવ્યોનો યથાસ્થિત પરિશોધ થતાં કદાચિત્ નરસિંહ મહેતાને એમના આદિ કવિપદ ઉપરથી ચ્યુત કરવાનો સમય સમીપ આવે, તો તેમાં કાંઈ આશ્ચર્યકર નથી.

અદ્યપર્યંત ઉપલબ્ધ પ્રસિદ્ધ અને અપ્રસિદ્ધ પ્રાચીન ગુર્જર સાહિત્ય અવલોકતાં જણાય છે, કે તેનો વિશેષ મોટો ભાગ સાદો, સરળ અને ધાર્મિક ચેતનનો પ્રેરક અને ઉત્તેજક છે. તેનો તેના સમયમાં સારો સાદર થયો હશે, એ નિઃશંક છે. પ્રાચીન કવિતામાં મુખ્યત્વે કરીને ધાર્મિક તત્ત્વ સંકળાયલું–ઓતપ્રોત થયલું હોવાથી, એ પ્રશ્ન ઊઠશે, કે એ સમયની ગુર્જર પ્રજાના જીવનની માત્ર એક જ ધાર્મિક કળા શાથી સજીવ રહી? અને અન્ય જીવનકળાઓ શાથી વિશેષ મંદ ચેતનવાળી કે મૃતપ્રાય થવા પામી? વર્તમાન સમયે જેને સામાજિક વાતાવરણને ઉન્નત કરનારાં, જનસમાજના હૃદયને હલમલાવનારાં અને તનમનાટ કરાવનારાં સત્ત્વો–બીજકો કહેવામાં આવે છે, એવાં સત્ત્વોને બદલાવનારી

કવિતાનો પ્રવાહ કેમ નહીં વહ્યો હોય? સાક્ષર શ્રી કેશવલાલભાઈ કહે છે, તેમ એ સમયની પ્રજા શામાટે સ્થૂલ ધર્મબુદ્ધિથી મંદ જીવનવાળી અને નિ:સત્ત્વ થઈ ગઈ હતી, અને કેમ રસ લ્હાનાર કે લ્હેનાર કોઈ થયું નહીં–રહ્યું નહીં?

ગુજરાતની સુરંગ સૌન્દર્યસમૃદ્ધિ, અને અન્ય સામગ્રી

આ મધ્યકાલીન ગુજરાતી યુગની સામાજિક અને ઐતિહાસિક પરિસ્થિતિઓના અંતરપટને નહી ભેદનાર પૃચ્છક ઉપરના પ્રશ્નના સમર્થનમાં જણાવશે, કે 'પ્રસંગ હોય તો કવિતાકલિ ખીલ્યા વિના રહેતી નથી,' અને તે સમયે કવિતાના આવિર્ભાવને પ્રકટાવનાર પ્રસંગો તો હતા જ; મનુષ્યના મન ઉપર પ્રબળ અસર કરનાર સૃષ્ટિસૌન્દર્યની ગુજરાતમાં કાંઈ ખામી પણ ન હતી અને નથી જ. કવિ નર્મદના શબ્દોમાં (કંઈક ફેર સાથે) એ સૃષ્ટિસૌન્દર્યનો ચિતાર નિરખીશું:—

સુરંગ ભર્તખંડમાં સુરંગ ગુર્જરાષ્ટ્રમાં;
સુરંગ ઉષ્ણ ઠંડમાં સુરંગ આઠ જામ છે.
તરુ, ફુલો, ફલો, લતા, સુધાન્યથી ઘણી મતા;
વનસ્પતી તણી છતા, રસાળ ભૂમિ ધામ છે.
ગિરિ, નદી, સરોવરાં, સુધાતુ, ખાણ દેહરાં;
ગુફા ઘણી, મઠો ઘરાં, રસિક રમ્ય કાળ છે.
મનુ સહુ સુરંગનાં, સુપંખિ પંચ રંગના;
પશુ બહુ જ બંગનાં, સુરંગ બ્રહ્મ નામ છે.

ત્યારે આવા સુરંગ સૃષ્ટિસૌન્દર્યે શામાટે ગુર્જર કવિઓના હૃદય ઉપર જોઇતી અસર કરી નહી? સૃષ્ટિસૌન્દર્ય ઉપરાંત વીરવૃત્તિને પોષે એવા અનેક ઐતિહાસિક પ્રસંગો પણ બન્યા હતા. અન્ય રસવૃત્તિઓનાં પોષક સત્વોનો કાંઈ અભાવ નહોતો. (માત્ર અનુકૂળ રસવૃત્તિનું ઉદ્બોધન નહતું.) માર્ગ દર્શાવનારું સંસ્કૃત અને પૌરાણિક સાહિત્ય પણ હતું. સ્પર્ધામાં ઉતારનાર જૈન સાહિત્ય પણ ખીલતું હતું. કવિતાના વસ્તુ અને વિષયની પણ ન્યૂનતા ન હતી. છતાં કેમ ગુર્જર પ્રજાની રસવૃત્તિ મોળી પડી ગઈ હતી? આ સર્વ પ્રસગો, સુરંગ, સૃષ્ટિસૌન્દર્ય, અને અન્ય સામગ્રીઓરૂપી અસ્ત્રોએ કવિઓનાં હૃદયમાંથી બાણગંગાનો પ્રવાહ કેમ ન વહેવડાવ્યો? તેમ જ તે ગુર્જર પ્રજાનાં હૃદય વેધવાને પણ કેમ સમર્થ થયાં નહીં?

ઐતિહાસિક અને સામાજિક પરિસ્થિતિ

તે સમયની ઐતિહાસિક અને સામાજિક પરિસ્થિતિઓનો અંતરપટ ભેદતાં આ પ્રશ્નનું કંઈક સમાધાન કરી શકે, એવું ઉત્તર મળી શકશે. પરંતુ એ પરિસ્થિતિઓનો પટ ભેદતાં પહેલાં એમ જણાવવાની અપેક્ષા રહે છે, કે એ સમયમાં ગુર્જર કાવ્યસાહિત્યના રસદાયી ઉદ્ભવના અભાવનું કારણ ઐતિહાસિક અશાંત પરિસ્થિતિ હતી, એવો અભિપ્રાય વિદ્વાનોનો એક પક્ષ ધરાવે છે; અને તેમાં સ્વ. સાક્ષર ગોવર્ધનરામભાઈ મુખ્ય છે. બીજો પક્ષ એવા વિચારને માન આપતો જણાય છે, કે આવશ્યકતા જ અપેક્ષિત

વસ્તુને ઉત્પન્ન કરે છે; શાંતિને બદલે સંક્ષોભ કાવ્યસાહિત્યના ઉદ્‌ભવને વિશેષ સતેજ કરે છે; તે માટે કવિતાના ઉદ્‌ભવમાટે કાંઈ શાંત અને સ્વસ્થ પરિસ્થિતિ હોવી જ જોઇએ, એવો કોઈ અબાધિત નિયમ નથી; એકલા મધ્યકાલીન ગુજરાતી યુગના ઉપલબ્ધ કાવ્યસાહિત્ય ઉપરથી જ તેની નિષ્પત્તિના કારણનો મત બાંધવો અને કેવળ અશાંતિને જ તેનું કારણ માની લેવું, એ ઉપયુક્ત નથી. આ પક્ષના પ્રતિપાદકો અન્ય પ્રદેશોના સાહિત્યના વિકાસના ઇતિહાસને પોતાના મતના સમર્થનમાં ધરે છે. આ મત ખરેખર વિચારણીય છે.

પ્રથમ પક્ષ મધ્યકાલીન ગુજરાતી યુગની અશાંતિ અને અસ્વસ્થતાને આગળ ધરી જણાવે છે, કે એ 'ભ્રમણ યુગ'માં "ગુર્જર પ્રજાનો સંસારસ્વાદ મરી ગયો, ગૃહરાજ્ય આદિ ભાવનાઓમાંથી અને સંસ્થાઓમાંથી રસ ઉડી ગયો; જીવનભાવના અતિ સંકુચિત, કલુષિત, નિઃસત્વ અને પશુવત્ થઈ ગઈ. તેથી જ વિશાળ રસમય વિશ્વનું પ્રતિબિમ્બ ઝીલવામાં ગુર્જર પ્રજાનાં હૃદય, મૃત્તિકાસમાન અસમર્થ થયાં, અને" આ કારણે કવિતાનો ઉદ્‌ભવ કરાવનારી સામગ્રીઓ ગુર્જર ભૂમિમાં હોવા છતાં સમય અને સ્થિતિ અનુકૂળ નહીં હોવાથી આ યુગનું કાવ્યસાહિત્ય શુષ્ક અને રસહીન થયું.

આ મત સત્ય માનતાં પહેલાં બીજા પક્ષનો મત વિચારવા યોગ્ય છે; તેમ જ તે સમયની રાજકીય, આર્થિક અને હુન્નરકલાવિષયક પરિસ્થિતિઓનો ઇતિહાસ જાણવાની પણ સવિશેષ અપેક્ષા છે; કારણ કે પ્રથમ પક્ષનો મત સત્ય માનતાં એમ કબૂલ કરવા જેવી સ્થિતિ ઉભી થાય છે, કે તે સમયે રસવૃત્તિનો અભાવ હોવાથી કળાનો પણ અભાવ હોવો જ જોઈએ. આ સિદ્ધાંતનો સ્વીકાર એકદમ થઈ શકે એમ નથી. તેથી જ્યાં સૂધી મધ્યકાલીન ગુજરાતી યુગનો રાજકીય, આર્થિક અને હુન્નરકળાવિષયક ઇતિહાસ પ્રકટ થાય નહીં, ત્યાં સૂધી તે વિષે મત બાંધતાં થોભવાની, તેમ જ તે દૃષ્ટિએ કવિતાના ઉદ્‌ભવનાં કારણોનો પણ ઉહાપોહ થવાની અને અન્ય પ્રદેશોના સાહિત્યના વિકાસના ઇતિહાસ અવલોકવાની પણ વિશેષ આવશ્યકતા છે.

ગુર્જર કાવ્યસાહિત્યના વિકાસ સંબંધી પ્રચલિત મત અને તેની સામે ધરવામાં આવતો વિચારણીય અન્ય મત સંક્ષેપમાં સૂચવવાનો અત્ર ઉદ્દેશ છે. હવે પ્રસ્તુત મધ્યકાલીન ગુજરાતી યુગની ઐતિહાસિક પરિસ્થિતિનું સિંહાવલોકન કરીએ.

સંવત ૧૩૫૬ માં ગુજરાતમાં મુસલમાનો પેઠા, તે પહેલાં જ જાતિ–જ્ઞાતિના સૂક્ષ્મ ભેદ તથા ધર્મમતાભિમાનના ઝઘડાએ, જૈન અને શૈવ ધર્મની સર્વોપરિપણાની મારામારીએ, તથા ઐક્ય અને દેશદાઝની કમી સમજે, ગુર્જરોનાં રણશૌર્ય, ધર્મશૌર્ય, અને સમાજશૌર્યને શિથિલ કરી નાંખ્યાં હતાં; એટલે જૂદા લોહીના, જૂદા ધર્મના, જૂદી ભાષાના, જૂદી જીવનવ્યવહારની ભાવનાવાળા અને વધારે જોરાવર મુસલમાનોના ઉપરાછાપરી, ઝનુની હલ્લાઓએ, ગુર્જરોના જીવનશૌર્યને પણ આકડાના તૂરની પેઠે ઉડાડ્યું. ભેદ અને કલહથી શિથિલ થયેલા ગુર્જરો ઝનુની અને એકમાર્ગી મુસલમાનો સામે ટકી શક્યા નહી. અલ્લાઉદ્દીન

ખીલજીના સુબાથી હારી, છેલ્લો ગુર્જર રાજા કરણદેવ ગુર્જરોને છોડી, નાશી બાગલાણમાં ભરાયો, અને 'ગુર્જર રાજ્યનો દીવો ગુલ થયો.' સવાસો વર્ષપર્યંત ગુજરાતમાં ઠામઠામ બંડો–હુલ્લડો થયાં, બખેડા જાગ્યા, લોકના જીવ ઊઠ્યા, અને અનેક હાડમારીઓમાં સપડાયા. પોતાની સત્તા જમાવવાને મદાંધ, ધર્માંધ, અને બલાંધ મુસલમાનોએ બેસુતમ કેર વર્તાવ્યો, ત્રાહ ત્રાહ પોકરાવી, જબરદસ્તી ગુજારી, જુલમનો દોર જમાવ્યો, જનાકારીના ઘોડા દપટાવ્યા, અને હિંદુ ધર્મને ઉથલાવી પાડવાને જબરાં ધરાંપરાં કર્યાં; રાંકડા ગુર્જરોની હડેતુતુ જેવી દશા કરી નાંખી. રાજપૂતોએ સામા થઈ કેશરીઆં કર્યાં અને સામી ટક્કર ઝીલી, પણ ફાવ્યા નહીં અને ટૂટ્યા; મુસલમાની ઝનુનરૂપી દીવામાં પતંગીઆંપેરે તેઓ બળીઝળી ગયા. ગુર્જર પ્રજા બહાવરી, બેબાકળી, અને નિરાશ બની ગઈ. રાજપૂત રાજાઓના આશ્રયે ઉદય પામેલા, ઉદ્યોગ અને વિદ્યાઓમાં વળગેલા ગુર્જરો આશ્રયભંગ થયા, અને લેવાય તેટલાં પોતાનાં સર્વસ્વ સાથે લઈ, જીવન ઉગારવાના અને નવીન શાંત વાતાવરણ શોધી ત્યાં હાશ કરી વસવાના વમળમાં પડ્યા. **અમદાવાદ**, **અહમદનગર**, **સુલતાનપુર**, અને **સુરત** વસ્યાં; પણ **પાટણ** અને **ચાંપાનેર** ખસ્યાં. ખંભાત, જુનાગઢ આદિ ખળભળ્યાં,' અને મુસલમાનને હાથ પડ્યાં. નાશભાગ કરતા કેટલાક લોક ઠેઠ મથુરાં, કાશી સૂધી પહોચ્યા, અને બાકીના આખરે ગુજરાત કાઠીઆવાડમાં ઠરીઠામ થયા. ગુજરાતમાં મોગલાઈ શરુ થતાં સૂધી એ અશાંતિ ચાલુ રહી.

આખરે ત્રણેક સૈકાં આમ અસ્તવ્યસ્ત દશામાં ગુર્જરોએ પસાર કર્યાં. અકબરશાહના સમયથી એક સૈકા સૂધી ગુર્જર પ્રજાએ સ્વસ્થતાનો સ્વાદ કંઇક ચાખ્યો. પછી પાછી મોગલાઈ નબળી પડી, હલમળી જઈ, સખળડખળ થઈ ગઈ, અને પેશ્વાઈ પેઠી અને પાછી મરેઠી અંધાધુધી ચાલી. આખરે મરાઠી હાકહાલાકીમાંથી ગુજરાત કંઇક સ્વસ્થ થયું, પણ છેવટે સને ૧૮૧૮ માં બ્રિટિશ શીતલ છત્રછાયામાં મૂકાતાં ગુર્જર પ્રજા ઠરીઠામ પડી.

આમ રખડપટ્ટીના વમળમાં ગોટાતી, અથડાતી, વાવાઝોડામાં ઝોલા ખાતી, જીવનના વરઝોળા અનુભવતી, ગુર્જર પ્રજા મુસલમાની ઉત્કર્ષ કાળમાં નવા વાતાવરણમાં મૂકાઈ. સ્થાનાંતરથી, અસ્વસ્થતાથી, અને નવીન વાતાવરણમાં જામવાની ખટપટમાં પડવાથી, તેનો પૂર્વગામી સાહિત્યપરિચય કંઈક નષ્ટપ્રાય થયો; સંસ્કૃત સાહિત્ય અને વિદ્યા લુપ્તપ્રાય થયાં. તેનો શૂરવીરતાનો, ઓજસનો, પ્રતાપનો, ટુંકમાં વીરવૃત્તિના પોષક ગુણોનો આવેશ બહેર મારી ગયો, જીવનરસ ફટકી ગયો. દુનિયાદારીની આફતમાં કરાર નહી વળવાથી, તથા ઉદ્યમમાંથી ઉમંગ ઊઠી જવાથી અભ્યાસ તુટ્યો, વિદ્યા ગુમ થઈ. ભૌતિક સમૃદ્ધિની ગુજરાતમાં ન્યૂનતા ન હતી, પણ તેની પોષક વૃત્તિ અને ઉત્તેજક લોકરુચિનો આવેગ અટકી પડ્યો. આ લોકનાં દુઃખથી કંટાળેલી પ્રજાને પરલોકપ્રાપ્તિનાં સાધક ભક્તિ અને જ્ઞાનપ્રતિ દૃષ્ટિ ફેરવવાની ફરજ પડી.

વસ્તુને ઉત્પન્ન કરે છે; શાંતિને બદલે સંક્ષોભ કાવ્યસાહિત્યના ઉદ્દ્ભવને વિશેષ સતેજ કરે છે; તે માટે કવિતાના ઉદ્દ્ભવમાટે કાંઈ શાંત અને સ્વસ્થ પરિસ્થિતિ હોવી જ જોઇએ, એવો કોઈ અબાધિત નિયમ નથી; એકલા મધ્યકાલીન ગુજરાતી યુગના ઉપલબ્ધ કાવ્યસાહિત્ય ઉપરથી જ તેની નિષ્પત્તિના કારણનો મત બાંધવો અને કેવળ અશાંતિને જ તેનું કારણ માની લેવું, એ ઉપયુક્ત નથી. આ પક્ષના પ્રતિપાદકો અન્ય પ્રદેશોના સાહિત્યના વિકાસના ઇતિહાસને પોતાના મતના સમર્થનમાં ધરે છે. આ મત ખરેખર વિચારણીય છે.

પ્રથમ પક્ષ મધ્યકાલીન ગુજરાતી યુગની અશાંતિ અને અસ્વસ્થતાને આગળ ધરી જણાવે છે, કે એ 'ભ્રમણ યુગ'માં "ગુર્જર પ્રજાનો સંસારસ્વાદ મરી ગયો, ગૃહરાજ્ય આદિ ભાવનાઓમાંથી અને સંસ્થાઓમાંથી રસ ઉડી ગયો; જીવનભાવના અતિ સંકુચિત, કલુષિત, નિઃસત્વ અને પશુવત્ થઈ ગઈ. તેથી જ વિશાળ રસમય વિશ્વનું પ્રતિબિમ્બ ઝીલવામાં ગુર્જર પ્રજાનાં હૃદય, મૃત્તિકાસમાન અસમર્થ થયાં, અને " આ કારણે કવિતાનો ઉદ્દ્ભવ કરાવનારી સામગ્રીઓ ગુર્જર ભૂમિમાં હોવા છતાં સમય અને સ્થિતિ અનુકૂળ નહી હોવાથી આ યુગનું કાવ્યસાહિત્ય શુષ્ક અને રસહીન થયું.

આ મત સત્ય માનતાં પહેલાં બીજા પક્ષનો મત વિચારવા યોગ્ય છે; તેમ જ તે સમયની રાજકીય, આર્થિક અને હુન્નરકલાવિષયક પરિસ્થિતિઓનો ઇતિહાસ જાણવાની પણ સવિશેષ અપેક્ષા છે; કારણ કે પ્રથમ પક્ષનો મત સત્ય માનતાં એમ કબૂલ કરવા જેવી સ્થિતિ ઉભી થાય છે, કે તે સમયે રસવૃત્તિનો અભાવ હોવાથી કળાનો પણ અભાવ હોવો જ જોઇએ. આ સિદ્ધાંતનો સ્વીકાર એકદમ થઈ શકે એમ નથી. તેથી જ્યાં સૂધી મધ્યકાલીન ગુજરાતી યુગનો રાજકીય, આર્થિક અને હુન્નરકળાવિષયક ઇતિહાસ પ્રકટ થાય નહી, ત્યાં સૂધી તે વિષે મત બાંધતાં થોભવાની, તેમ જ તે દૃષ્ટિએ કવિતાના ઉદ્દ્ભવનાં કારણોનો પણ ઉહાપોહ થવાની અને અન્ય પ્રદેશોના સાહિત્યના વિકાસના ઇતિહાસ અવલોકવાની પણ વિશેષ આવશ્યકતા છે.

ગુર્જર કાવ્યસાહિત્યના વિકાસ સંબંધી પ્રચલિત મત અને તેની સામે ધરવામાં આવતો વિચારણીય અન્ય મત સંક્ષેપમાં સૂચવવાનો અત્ર ઉદ્દેશ છે. હવે પ્રસ્તુત મધ્યકાલીન ગુજરાતી યુગની ઐતિહાસિક પરિસ્થિતિનું સિંહાવલોકન કરીએ.

સંવત ૧૩૫૬ માં ગુજરાતમાં મુસલમાનો પેઠા, તે પહેલાં જ જાતિ–જ્ઞાતિના સૂક્ષ્મ ભેદ તથા ધર્મમતાભિમાનના ઝઘડાએ, જૈન અને શૈવ ધર્મની સર્વોપરિપણાની મારામારીએ, તથા ઐક્ય અને દેશદાઝની કચી સમજે, ગુર્જરોનાં રણશૌર્ય, ધર્મશૌર્ય, અને સમાજશૌર્યને શિથિલ કરી નાખ્યાં હતાં; એટલે જૂદા લોહીના, જૂદા ધર્મના, જૂદી ભાષાના, જૂદી જીવનવ્યવહારની ભાવનાવાળા અને વધારે જોરાવર મુસલમાનોના ઉપરાછાપરી, ઝનુની હલ્લાઓએ, ગુર્જરોના જીવનશૌર્યને પણ આકડાના તૂરની પેઠે ઉગાડ્યું. ભેદ અને કલહથી શિથિલ થયેલા ગુર્જરો ઝનુની અને એકમાર્ગી મુસલમાનો સામે ટકી શકયા નહી. અલ્લાઉદ્દીન

ખીલજીના સુબાથી હારી, છેલ્લો ગુર્જર રાજા કરણદેવ ગુર્જરોને છોડી, નાશી બાગલાણમાં ભરાયો, અને 'ગુર્જર રાજ્યનો દીવો ગુલ થયો.' સવાસો વર્ષપર્યંત ગુજરાતમાં ઠામઠામ બંડો–હુલ્લડો થયાં, બખેડા જાગ્યા, લોકના જીવ ઊઠ્યા, અને અનેક હાડમારીઓમાં સપડાયા. પોતાની સત્તા જમાવવાને મદાંધ, ધર્માંધ, અને બલાંધ મુસલમાનોએ બેસુતમ કેર વર્તાવ્યો, ત્રાહ ત્રાહ પોકરાવી, જબરદસ્તી ગુજારી, જુલમનો દોર જમાવ્યો, જનાકારીના ઘોડા દપટાવ્યા, અને હિંદુ ધર્મને ઉથલાવી પાડવાને જબરાં ધરાંપરાં કર્યાં; રાંકડા ગુર્જરોની હડેતુતુ જેવી દશા કરી નાંખી. રાજપૂતોએ સામા થઈ કેશરીઆં કર્યાં અને સામી ટક્કર ઝીલી, પણ ફાવ્યા નહીં અને છૂટયા; મુસલમાની ઝનુનરૂપી દીવામાં પતંગીઆંપેરે તેઓ બળીઝળી ગયા. ગુર્જર પ્રજા બહાવરી, બેબાકળી, અને નિરાશ બની ગઈ. રાજપૂત રાજાઓના આશ્રયે ઉદય પામેલા, ઉદ્યોગ અને વિદ્યાઓમાં વળગેલા ગુર્જરો આશ્રયભંગ થયા, અને લેવાય તેટલાં પોતાનાં સર્વસ્વ સાથે લેઈ, જીવન ઉગારવાના અને નવીન શાંત વાતાવરણ શોધી ત્યાં હાશ કરી વસવાના વમળમાં પડ્યા. **અમદાવાદ**, **અહમદનગર**, **સુલતાનપુર**, અને **સુરત** વસ્યાં; પણ **પાટણ** અને **ચાંપાનેર** ખસ્યાં. ખંભાત, જુનાગઢ આદિ ખળભળ્યાં,' અને મુસલમાનને હાથ પડ્યાં. નાશભાગ કરતા કેટલાક લોક ઠેઠ **મથુરાં**, કાશી સૂધી પહોચ્યા, અને બાકીના આખરે ગુજરાત કાઠીઆવાડમાં ઠરીઠામ થયા. ગુજરાતમાં મોગલાઈ શરુ થતાં સૂધી એ અશાંતિ ચાલુ રહી.

આખરે ત્રણેક સૈકાં આમ અસ્તવ્યસ્ત દશામાં ગુર્જરોએ પસાર કર્યાં. અકબરશાહના સમયથી એક સૈકા સૂધી ગુર્જર પ્રજાએ સ્વસ્થતાનો સ્વાદ કંઇક ચાખ્યો. પછી પાછી મોગલાઈ નબળી પડી, હલમળી જઈ, સખળડખળ થઈ ગઈ, અને પેશ્વાઈ પેઠી અને પાછી મરેઠી અંધાધુધી ચાલી. આખરે મરાઠી હાકહાલાકીમાંથી ગુજરાત કંઇક સ્વસ્થ થયું, પણ છેવટે સને ૧૮૧૮ માં બ્રિટિશ શીતલ છત્રછાયામાં મૂકાતાં ગુર્જર પ્રજા ઠરીઠામ પડી.

આમ રખડપટ્ટીના વમળમાં ગોટાતી, અથડાતી, વાવાઝોડામાં ઝોલા ખાતી, જીવનના વરઝોળા અનુભવતી, ગુર્જર પ્રજા મુસલમાની ઉત્કર્ષ કાળમાં નવા વાતાવરણમાં મૂકાઈ. સ્થાનાંતરથી, અસ્વસ્થતાથી, અને નવીન વાતાવરણમાં જામવાની ખટપટમાં પડવાથી, તેનો પૂર્વગામી સાહિત્યપરિચય કંઈક નષ્ટપ્રાય થયો; સંસ્કૃત સાહિત્ય અને વિદ્યા લુપ્તપ્રાય થયાં. તેનો શૂરવીરતાનો, ઓજસનો, પ્રતાપનો, ટુંકમાં વીરવૃત્તિના પોષક ગુણોનો આવેશ બહેર મારી ગયો, જીવનરસ ફટકી ગયો. દુનિયાદારીની આપ્તમાં કરાર નહી વળવાથી, તથા ઉદ્યમમાંથી ઉમગ ઊઠી જવાથી અભ્યાસ તુટયો, વિદ્યા ગુમ થઈ. ભૌતિક સમૃદ્ધિની ગુજરાતમાં ન્યૂનતા ન હતી, પણ તેની પોષક વૃત્તિ અને ઉત્તેજક લોકરુચિનો આવેગ અટકી પડ્યો. આ લોકનાં દુ:ખથી કંટાળેલી પ્રજાને પરલોકપ્રાપ્તિનાં સાધક ભક્તિ અને જ્ઞાનપ્રતિ દૃષ્ટિ ફેરવવાની ફરજ પડી.

નવી પરિસ્થિતિમાં મૂકાતાં, પૂર્વગામી સંસ્કૃત અને પ્રાકૃત સાહિત્યનો પરિચય ઘણો જ કમી થતાં, તેમની ભાષાને નવું ખાવણ મળ્યું. પ્રાચીન, અનાર્ય ભીલ આદિ જાતોના અને પરધર્મી મુસલમાનોના સંસર્ગથી આ નવીન ખાવણ તેને મળ્યું, અને તેથી તે પોષાઈ. કંઈક સ્વસ્થ થતાં ગુર્જર પ્રજાને શિરે નવા વાતાવરણને અનુકૂળ નવી ભાષામાં નવા સાહિત્યના છોડો નવીન રીતે ઉગાડવાનું આવી પડ્યું. એ ઉપર હિંદી અને વ્રજભાષાએ પણ સારી અસર કરી. રાજકર્તા મુસલમાન વર્ગના ફારસી સાહિત્યને પણ ભાષાપર અસર કરવાનો અવકાશ મળ્યો. તીર્થાટન, અને પ્રવાસને અંગે હિંદના અન્ય ભાગના લોકના અને તેમના સાહિત્યના પરિચયે પ્રવેશ કર્યો. એ સર્વ કારણે ગુજરાતી ભાષામાં ઘણો જ વિકાર થઈ ગયો. પાછો કાળે કરી સંસ્કૃત ભાષાનો અભ્યાસ પણ વધ્યો, ક્રમે ક્રમે લોકરુચિ ઉત્તેજિત થઈ, અને તેનો સત્કાર પણ વિશેષ થવા માંડ્યો.

નવીન સાહિત્યની ઉત્પત્તિ

કવિઓ અસામાન્ય, ચપલ ચેતનવાળા, વિશેષ ઉત્સાહી, કોમળ સ્વભાવવાળા, માનવ સ્વભાવનું વિશેષ ઊંડું જ્ઞાન ધરાવનારા, અને વિશાળ દૃષ્ટિવાળા, ઉન્નત આત્માઓ છે. પોતાના રાગ અને ઇચ્છાઓમાં જ તેઓ આનંદમગ્ન રહે છે, અને અન્ય પામર જીવોના કરતાં પોતાના ચૈતન્યવિલાસમાં જ વિશેષ પ્રસન્ન રહે છે. બાહ્ય સ્વરૂપમાં નહીં દેખાતાં પરંતુ અંતઃકરણને ઉજાળતાં, રસતાં, અને વિકારને પમાડતાં ગૂઢ તત્ત્વો તેમના હૃદય ઉપર સત્વર અસર કરે છે, પ્રતિધ્વનિ ઉઠાડે છે, અને કેવળ અલૌકિક મનઃસૃષ્ટિ ઉભી કરી, જાણે વાસ્તવિક પ્રસંગો બન્યા હોયની, તેમ પોતાની રસવૃત્તિ ઠસવે છે અને જમાવે છે. અનુભવમાં જેમ જેમ એ ઉન્નત આત્માઓ—પ્રભુના પયગમ્બરો—કવિઓ વધતા જાય છે, તેમ તેમ તેઓ પોતાના હૃદયમાં ઘૂમતા વિચારો, અવલોકનથી પડેલા સંસ્કારો, અને ભાવિ લોકસ્થિતિની કલ્પનાઓ વિશેષ ત્વરાથી, વિશેષ ભાવપૂર્વક અને વિશેષ રસભર રીતે આલેખી શકે છે. પોતાનાં કવનોથી આ રસિક આત્માઓ પોતાના માનવ બાંધવોનાં જીવનો રસાળાં અને ઉજમાળાં કરે છે. આથી જ ખરો કવિ જગતનો—સંસારનો ઉચ્ચ ઉપદેશક ગણાય છે; તેનું કર્ત્તવ્ય પવિત્ર મનાય છે, અને સંસારની આંટીઘૂંટીમાં તથા ભૂલભૂલામણીમાં ગોટાતા, વિકટ સંસારપ્રવાસમાં ભૂલા પડેલા, ભાવિચક્રમાં સપડાયલા પામર જીવોને સત્ય માર્ગ દર્શાવનારા દિવ્ય દીપકો મનાય છે.

ગુર્જર ભૂમિમાં ઉપર દર્શાવ્યા પ્રમાણે અનુકૂળ અને શાંત પરિસ્થિતિ થતાં આવા ઉન્નત આત્માઓ પ્રકટી નીકળ્યા; અને તેમણે પોતાની શક્તિ અનુસાર, તે સમયને યોગ્ય, અને લોકરુચિને અનુકૂળ થઈ પડે, એવી રીતે પોતાનું કાર્ય પૂર હોંસથી ઉપાડી લીધું, અને પરિણામે સાહિત્યવૃક્ષનાં મૂળ દૃઢ રોપાયાં તથા વૃક્ષ પણ ઉગ્યાં.

નવું સાહિત્ય ધાર્મિક કેમ થયું?

આટલા સંક્ષિપ્ત વિવેચનથી સુવિદિત થશે, કે તે વેળાની ઐતિહાસિક તથા સામાજિક પરિસ્થિતિઓએ, મધ્યકાલીન ગુજરાતીનો જે પ્રવાહ સાદો થયો તેમાં સવિશેષ મુખ્ય ભાગ ભજવ્યો હતો. હવે એ પ્રશ્ન છે, કે એ કાવ્યસાહિત્ય મુખ્યત્વે કરીને ધાર્મિક કેમ થયું? ગુર્જર પ્રજાના

જીવનની અન્ય કળાઓ સાથે નષ્ટપ્રાય ન થતાં માત્ર ધાર્મિક જીવનકળા કેમ ચેતનવાળી રહી?

આ પ્રશ્નનો ઉત્તર આર્યોની પરંપરાથી ઉતરી આવેલી ધાર્મિક વૃત્તિ જ આપી શકશે. આર્યભૂમિ ધર્મપ્રધાન છે. આર્યપુત્રોના જીવનની એક ધાર્મિક કળા અગણિત કાળથી સચેતન જ રહેતી આવી છે. ધર્મશાસ્ત્રોના નિયમોના ઉપદેશોએ, વિશુદ્ધ ધર્મચારીઓના ચરિતોએ, અને સન્નિષ્ઠાશીલ આદર્શ સ્ત્રીપુરુષોનાં નિર્મળ દૃષ્ટાનોએ આર્યપુત્રોનાં હૃદય ઉપર જેવી સચોટ અને સભર અસર જમાવેલી છે, તેવી બીજા કોઈ નિયામક અંશોએ જમાવી નથી. આર્યપુત્રો અનેક પરિસ્થિતિઓમાંથી પસાર થયા છે, કાળના અનેક ઝપાટાસપાટા તેમને લાગ્યા છે; આસમાનીસુલતાનીઓ અનુભવી છે, સંસારના ટાઢા ઊના વાયરાઓ વાયા છે, ધર્મના ઝઘડાઓ અને કલહોએ તેમને અનેક વાર સતાવ્યા છે, છતાં તેમની સ્થિર ધર્મવૃત્તિએ તેમને અચળ ટકાવી રાખેલા છે. તેમની નાડીઓમાં ધર્મના બળે ફરતું લોહી સદા સતેજ અને સવેગ રહેલું છે.

આ જ ધાર્મિક વૃત્તિ તે સમયના ગુર્જરોમાં પણ ઉત્તેજિત હતી. પરતુ કાળબળથી, બાહ્ય આઘાતોથી, ધર્મસાહિત્યના મોળા અભ્યાસથી, ધર્મનાં ગહન રહસ્યો સમજવાની શક્તિ તેમણે ગુમાવી હતી, અને કેવળ ક્રિયાકર્મ, વ્રતાદિપાલન, બાહ્યોપચારમાં જ તેઓ તલ્લીન થયા હતા. ગુજરાતમાં જૈન અને શૈવમતના દુરાગ્રહી અને વૈરભાવી સતત કલહોથી, આર્યધર્મના સિદ્ધાંતોનું અનુકરણ શિથિલ થવા પામ્યુ હતુ જ, તેમાં આચારસેવન અને ક્રિયાકર્મપાલનનું સામ્રાજ્ય જામ્યું. ઉન્નત ધર્મ સંબંધી ખટપટ નરમ પડતાં, આચારની સરસાઈ વધી પડી; તે કારણે જ્ઞાતિઓ વધી, અને સખ્ત બંધીઓ મૂકાઈ. મોટી જ્ઞાતિઓ ઉપરાંત તડાં અને કુખા અનેકગણાં વધી ગયાં. તેમાં કેવળ સત્તા અને વિલાસપ્રિય અને અધીન પ્રજાની લાગણીને દુભવવાના સ્વભાવવાળા, તે સમયના મુસલમાન રાજકર્તાઓના ધર્માંધપણાંની સામે થવામાં, ધર્મ જાળવવો એનો અર્થ કેવલ ક્રિયાકર્મ, વ્રતો આચરવાં એવો થયો, અને તે સમયના કવિઓએ (**નાકર, વિષ્ણુદાસ, ભાલણ, શિવદાસ** આદિએ) તેમની આવી ઉપરછલ્લી ધર્મભાવનાને પણ પોષે એવાં ને જાગૃત કરે, એવા સદુપદેશાત્મક અને નીતિપોષક ભજનો રચ્યાં, આખ્યાનો બાંધ્યાં, અને એ મધ્યકાલીન શુદ્ધ ગુજરાતીનું મુખ્ય અંગ થઈ પડ્યાં. આમ એ સમયના વ્યવહારકુશળ કવિઓએ પોતાને જણાયલા ઉન્નત માર્ગે ગુર્જર બાંધવોને વાળ્યા અને ધાર્મિક જીવનકલા સતેજ રાખી.

વૈષ્ણવ ધર્મથી રંગાયલું સાહિત્ય

આ ધાર્મિક સાહિત્યનો પણ મોટો ભાગ વૈષ્ણવ ધર્મે રોકેલો છે. 'સવત સૈકા તો ચૌદમાં વૈષ્ણવ ધર્મ ગુજરાતમાં દાખલ થયો, બ્રાહ્મણો તે સમયે બ્રાહ્મણ ધર્મથી ચ્યુત થયા હતા. શૈવધર્મ મોળો પડયો હતો. જૈનધર્મ ધારેલી અસર કરી શકયો હતો નહી. જનસમાજના હૃદયને હલમલાવે એવા ધર્મની અપેક્ષા હતી. એટલે ગુજરાતીઓ ઠરીને ઠામ બેઠા, ત્યારે તેમના જીવનને રસાળાં કરી શકે એવા, અને વ્યવહાર સાથે પરમાર્થ સધાવી શકે એવા, ધર્મની જરૂર

પઠી, અને એ જરૂર વૈષ્ણવ ધર્મે તત્કાળ સારી રીતે જ્ડ઼ી પાડી. આરંભમાં શૈવમતવાદીઓની પ્રબળતાથી તે જામ્યો નહીં, પણ ધીરેધીરે તેણે પોતાનો પગપેસારો કર્યો. કબીરજીના ગુરુ રામાનંદ અને ચૈતન્ય સંપ્રદાયના સાધુઓના સમાગમનું એ પરિણામ હતું. રામાનુજ અને માધ્વ સમ્પ્રદાયોની અસર પણ એમાં સામેલ હતી. પંદરમાના અંતમાં નરસિંહ મહેતે તે મત સ્વીકાર્યો, અને સોળમાના આરંભમાં મંડલીક રાજાની સભામાં સંન્યાસીઓની સામા પોતાનો આગ્રહ પ્રસિદ્ધ કર્યો. "સંવત ૧૫૩૫ માં શ્રીવલ્લભાચાર્યજી જન્મ્યા. તેમનું પ્રધાન ધામ શ્રીનાથજી મેવાડમાં હોવાથી તેની સંનિધિમાં આવેલા ગુજરાતમાં તેમના મતનો શીઘ્ર પ્રવેશ થયો. શ્રીવલ્લભાચાર્યના પુત્ર વિઠ્ઠલનાથે સંવત ૧૬૦૦ થી તે ૧૬૨૫ લગીમાં ઘણીક વાર ગુજરાતમાં આવી ઘણાકને કંઠી બંધાવી." કેટલાક જૈન પણ વૈષ્ણવ થયા. બ્રાહ્મણો જોકે શૈવમાર્ગી હતા, તોપણ તેઓમાંના કેટલાકે યજમાન વૈષ્ણવની ઇચ્છાથી અને કેટલાકે લોકને પ્રસન્ન કરી પોતાની પ્રાપ્તિ-આજીવિકા ટકાવવા સારુ શ્રીમદ્‌ભાગવત, વ્રતમાહાત્મ્ય, મહાભારતમાંના કથાપ્રસંગો અને 'શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનની વિભૂતિપ્રકાશક લીલાઓને' પ્રાકૃત વાણીમાં ઉતાર્યાં અને ગાયાં.

આમ મધ્યકાલીન ગુજરાતી સાહિત્ય ધાર્મિક અંશોથી ઓતપ્રોત થયું અને એ જ અંશો ઉભરાયા. તેને અનુકૂળ જ તે સમયની સામાજિક પરિસ્થિતિ પણ હતી. મોગલાઇના શાંત દોરમાં ગુર્જર પ્રજાએ નિર્વાહનાં સાધનો હાથ કર્યાં; કારીગરી, ખેતી અને વ્યાપાર જમાવ્યાં. આમ નવી પરિસ્થિતિ જમાવવાની તેમની કડાકુટથી તેમનું જીવન બહુધા વાણિજ્યાદિમાં જ રોકાયું હતું. વેપારવણજ અને ધંધાધાપાની આખા દિવસની ધુંસરીમાંથી છેક સાયંકાળે નિવૃત્ત થતાં, મનને ધર્મ અને ભક્તિના શાંત અને બોધક ઉદ્‌ગારોથી પ્રભુપ્રતિ ઉન્મુખ કરવાની અગત્ય સ્વાભાવિક રીતે જ રહે છે.

ગુજરાતીઓની સામાજિક પરિસ્થિતિ

કેળવણીથી દગ્ધ નહીં થયલા, એ જમાનાના લોકો, સાંપ્રત સમયના કેટલાક નિરપેક્ષ બુદ્ધિવાદી, તર્કાવલંબી કેળવાયલાઓની પેઠે ધર્મશ્રદ્ધાહીન ન હતા, પણ અત્યત અંધશ્રદ્ધાળુ હતા. એથી તે સમયના અભણ લોકને ધર્મ અને ભક્તિનાં સાધનો—આખ્યાનો પ્રભુપ્રતિ ઉન્મુખ કરવામાં વિશેષ ઉપયોગી થઈ પડ્યાં. તે સમયે, મુદ્રણકલાને અભાવે જ્ઞાનનો પ્રસાર બહુધા મુખપરંપરાએ ચાલતો હતો અને શ્રવણપરંપરાથી તેનો રસ ઝીલાતો ઝીલાવાતો હતો. બ્રાહ્મણ વર્ગના લોક બહુધા અક્ષરવાન્ હતા, ક્ષત્રિયો ધીરેધીરે અજ્ઞાનકૂપમાં ડૂબતા જતા હતા, અને વૈશ્યોનો કેટલોક ભાગ કામ જેટલું જ ભણેલો હતો અને બોડીઆ અક્ષરદ્વારા કામ ચલાવી લેતો હતો; પરંતુ ખેડુતો, કારીગરો. વગેરે કાળા અક્ષરને કૂટી મારે એવા હતા. આથી તે સમયના બહુશ્રુત અને વિદ્યાવિલાસી પ્રાકૃત કવિઓ, આખા દિવસના શ્રમિત થયેલા ધર્મશ્રદ્ધાળુ લોકસમૂહની ધાર્મિક વૃત્તિને ઉત્કટ અને ઇશ્વરોન્મુખ કરવાને તેમને રુચિકર થઈ પડે તેમ, તેમને નીતિના પથમાં દોરી શકે અને જીવનના ઘણા પ્રસંગો આખ્યાયિકાઓ દ્વારા રસવાન્ કરાવી શકે, એવાં કાવ્યો, પદો, ભજનો, ગરબા, આખ્યાનો, વાર્તાઓ, રાસડા, ચાબખા આદિ લોકપ્રિય

અને દેશીઓમાં રચતા, તથા પોતે જ, કિવા પોતાના પ્રશંસકો, કિવા શિષ્યો, માણભટો ગામડાઓ કે શહેરોમાં ચોરે કે કોઈ ગૃહસ્થને ઓટલે બેસીને તે કાવ્યો આદિ લલકારતા અને લોકો તેમાં તલ્લીન થતા અને ધાર્યો હેતુ કંઈક અંશે બર પણ આવતો.

સંક્ષેપમાં એ કવિઓનો કવિતાનો ઉદ્દેશ આ હતોઃ—

કવિતાના ભણવા થકી, મન રંજન બહુ થાય;
નીતિવાત મનમાં ઠસે, દુર્ગુણ નાસી જાય. (નર્મદ.)

પ્રાચીન કવિઓનો ઉદ્દેશ

એ કવિતા પડતીમાં દીલાસો આપનારી, ચઢતીમા ક્ષમાને ઉપદેશનારી, જીવનનાં નાના પ્રકારનાં સુખદુઃખો દર્શાવનારી, નીતિપથે દોરનારી અને પ્રભુમાં વિશ્વાસ દૃઢ કરાવનારી હતી. 'એ કવિઓનો કવિતાવિષય મન, માયા અને મહેશ્વર હતા.' કવિતા સબંધી એક વિદ્વાને યથાર્થ કહ્યું છે કે, 'કવિતા એ એક એવી કળા છે કે, જે પોતાની મધુરી પ્રેરણાથી અણઘડ, નિર્દય, અને પથ્થર જેવી છાતીના માણસમાં પણ ધર્મનીતિનું રસજ્ઞાન કરાવે છે.' મિલ્ટન પણ કહે છે કે, 'ઈશ્વિરી અને મનુષ્યકૃત વસ્તુઓમાં આપણે કવિતાનો કેવો ધર્મી, યશસ્વી, અને ઉત્સાહી ઉપયોગ કરી શકીએ છીએ.' કવિતાથી દીલાસા મળે છે, નઠારા માર્ગ છોડાય છે, અને સારા માર્ગ ગ્રહણ કરાય છે. કવિતાનું સુખ અલૌકિક છે. એ રહસ્ય વ્યવહાર-કુશળ કવિઓ સારી રીતે સમજે છે અને તે સમયની કવિતાઓ પણ તે સારી રીતે સમજતા હતા.

ઉપર આલેખેલી વસ્તુસ્થિતિથી સમજાશે, કે શ્રમથી થાકેલાને અને વ્યવહારમાં જ રચ્યાપચ્યા રહેનારાઓને ધર્મના અને નીતિના બોધદ્વારા પ્રભુપ્રતિ ઉન્મુખ કરવાના હેતુથી રચાયલાં આખ્યાનો ઉચ્ચ કોટિનાં ન હોઈ શકે, એ સ્વાભાવિક છે. તેમાં આધુનિક વિદ્વાનોએ પાશ્ચાત્ય દૃષ્ટિએ સ્વાનુભવરસિક કિવા આત્મલક્ષી કાવ્યતત્ત્વો શોધવા મથવું એ યોગ્ય નથી, તેમ કપોલકલ્પિત તુરંગો દોડાવી યથેચ્છ હેત્વારોપ કરે છે, એ ઘટિત નથી. અલબત નરસિંહ મહેતા કૃત સુદામા ચરિત, ધીરાકૃત વૈરાગ્યોપદેશનાં પદો, રસિક કવિ દયારામભાઈની ગરબીઓ આદિમાં સ્વાનુભવરસિક કાવ્યતત્વ સારી રીતે મળી આવે છે. પરંતુ બહુધા મધ્યકાલીન યુગના કવિઓનો ઉદ્દેશ સર્વાનુભવ રસિક કાવ્યતત્ત્વ પૂરું પાડવાનો હતો. તે સમયના કવિઓ એ ઉદ્દેશ સારી રીતે સમજતા હતા. આથી શ્રોતાઓની શ્રદ્ધા દૃઢ કરવાને અને તેમની રુચિ બઢાવવાને, તે સમયના કવિઓ બહુધા રામાયણ, મહાભારત, ભાગવત અને પુરાણોમાંથી આખ્યાનોના વિષયો પસંદ કરતા, અને ઉક્ત ગ્રંથોમાં લોકોની અનન્ય અને અદ્ભુત શ્રદ્ધા હોવાથી તે આખ્યાનો કુદરતી રીતે લોકપ્રિય બનતાં.

પ્રાકૃત જનોને સંસ્કૃત ભાષા અગમ્ય હોવાથી પ્રાચીન કવિઓએ ઉક્ત કારણોને લીધે અભ્યાસ કે બહુશ્રુતપણાથી એ આખ્યાનો, લોકરંજક કાવ્યશૈલીમાં ઉતારેલાં છે. એક પક્ષે તે સમયની લોકરુચિ ઉચ્ચ પ્રકારની નહીં હોવાથી, તેમ જ વ્યવહારમાં રચીપચી હોવાથી, અને બીજે પક્ષે, વિદ્યા તથા અભ્યાસનું ક્ષેત્ર ઘણું જ સંકુચિત હોવાથી તેમ જ તેના એ ઉત્સાહક અંશોનો અભાવ હોવાથી, એ આખ્યાનો અલ્પ અપવાદો બાદ કરતાં

પ્રાકૃત કોટિનાં જ લખાયાં છે. તેમ છતાં એટલું જણાવવાની ખાસ અપેક્ષા છે, કે એ કવિઓએ પોતાના જમાનાના લોકોની પુરાણાદિક શ્રવણ કરવાની ધાર્મિક વૃત્તિને સબળ અને સફળ રીતે પોષી છે; અને દુર્ગમ એવા મહાભારત, રામાયણાદિ ગ્રંથોનાં આખ્યોનોને સામાન્ય પ્રચાર અને પ્રસારમાં ચલણી કર્યાં છે; એટલું જ નહિ પણ એમાંનાં દૈવી પાત્રોને પોતાના સમયના માનુષ ભાવમાં ઉતારી, પોતાના સમયના સામાજિક રંગે રંગી, લોકગમ્ય કર્યાં છે.

મધ્યકાલીન ગુજરાતી સાહિત્યનું આટલું સિદ્ધાંતમૂલક દિગ્દર્શન કર્યા પછી હવે કંઈક દૃષ્ટાંતરૂપક અવલોકન કરીએ. આ યુગમાં સૌરાષ્ટ્રમાં આદિ ભક્ત કવિ નાગર નરસિંહ, દ્વારકામાં સાધ્વી ક્ષત્રિયાણી મીરાંબાઈ, પાટણમાં રઘુનાથભક્ત ભાલણ, અને સિદ્ધપુરમાં હરિભક્ત ભીમ, એમ ચાર કવિઓએ પોતાની રસભર કૃતિઓથી ગુર્જરોને પ્રસન્ન કર્યા; અને નવીન કાવ્યસાહિત્યની ખીલવણીનો આરંભ કર્યો.

નરસિંહ આદિ કવિ ચતુષ્ટય

પ્રેમલક્ષણા ભક્તિમાં તલ્લીન નાગર નરસિંહે ઇષ્ટદેવ શ્રી કૃષ્ણના ગાનતાનમાં રસબસ થઈ, બાળલીલા, દાણલીલા, અને રાસલીલા ગાઈ, અને તે ભક્તિ તથા શૃંગારના ઉન્નત પ્રદેશમાં સ્વચ્છંદે ઘૂમ્યો. તેણે 'દેવકથા, દેવરહસ્ય, અને અધ્યાત્મયોગ એ ત્રણની રમણીય ફૂલગૂંથણી ગૂંથી;' અને 'ઉપનિષદ્ તથા શ્રીમદ્‌ભાગવતનાં રહસ્યોનો આસ્વાદ ગુર્જરોને અલ્પજલ્પ આપ્યો; સૃષ્ટિસૌન્દર્યની પણ કંઈક અંશે ઝાંખી કરાવી, અને આછો આછો જનસ્વભાવ પણ આલેખ્યો.

પ્રેમાલહૃદયા સાધ્વી મીરાંબાઈએ ગિરિધરનાગર શ્રી કૃષ્ણને જ સમગ્ર જીવન સમર્પી દઈ, સ્ત્રીસહજ મર્યાદિત શૃંગારભાવથી કૃષ્ણસ્નેહ ગાયો; અને પ્રેમભક્તિયોગના પ્રસાદથી લલિત ઠરેલી અને મધુરી બાનીમાં દેવકથા તથા દેવરહસ્ય ઉતાર્યાં; વૈરાગ્ય અને અધ્યાત્મયોગની નહીં જેવી જ ઝાંખી કરાવી, અને સાહજિક રસ ઠીક વહેવડાવ્યો પરંતુ તે વિશેષે ગિરિધારીની લીલામાં જ કૃતકૃત્યતા પામી.

'નરસિંહ તથા મીરાંબાઈની કવિતા અલૌકિક શૃંગારમૂલક છે; એક જાતિની અપૂર્વ શાંતિ એ પદોથી ઉત્પન્ન થાય છે.' તેમણે 'પોતાના હૃદયના પાતાળના ઝરાઓનું પાણી લોકને પાયું છે.'

રામભક્ત ભાલણે અને હરિભક્ત ભીમે સંસ્કૃત સાહિત્યના યોગે એ સાહિત્ય ગુર્જર ભાષામાં ઉતારવાનું પ્રશંસનીય મથન કર્યું. રામલીલા અને હરિલીલા ગાવા ઉપરાંત ઉભયે દેવકથા સાથે માનુષી કથાનું પણ મિશ્રણ કર્યું. તેમની કૃતિઓમાં કાવ્યશાસ્ત્રનાં લક્ષણોને કંઈક અવકાશ પણ મળ્યો. તેમણે જનસમાજને 'સરોવર કાંઠેના કૂવાનું પાણી પાયું.' મહાભારતાદિને આધારે આખ્યાનો અને કથાઓ રચવાનો અને સંસ્કૃત ગ્રંથોનાં કવિતામય ભાષાંતર કરવાનો આરંભ તેમના હાથે થઈ ચૂક્યો; તેમાં તેમના સમયનો સંસાર પણ કંઈક ઝાંખો ઉતર્યો. રસિકતાના ચમકારા તેમનાં કાવ્યોમાં ચમકવાની સાથે વ્યવહાર

પણ સંકળાયો. નાનાં નાનાં પદો કે કાવ્યોમાંથી નીકળી કવિતાએ વિસ્તૃત કથાનક પ્રદેશમાં પ્રવેશ કર્યો.

આ ચારે કવિજનો ગુર્જર સાહિત્યમાં પ્રથમ પંક્તિમાં તો નહી, પણ બીજી પંક્તિમાં અગ્રસ્થાને આવે એમ છે. તેમનાં કાવ્યોમાં શુષ્ક પાંડિત્ય કે વૃથા વાદને અવકાશ નથી, તેમ નિરર્થક અતિ લાંબાં વર્ણનોએ દેખા દેતાં નથી. તેમણે રસપરિચય સારો કરાવ્યો છે. તેમની ભાષારચના સાદી, સંસ્કારી અને સરળ છે; તેમ પ્રસાદ, મધુરતા, શુદ્ધતા આદિ ગુણો પણ છે. વિચારદર્શન સહજ તેમ જ બેઠી બાંધણીએ છે.

કવિતારક વૃંદ

આ જ મધ્યકાલીન યુગના અંતભાગના કવિઓએ દેવકથામાં માનવભાવ વિશેષ પ્રમાણમાં ઉતાર્યો. 'દેવરહસ્ય અને પ્રેમલક્ષણા ભક્તિ અલ્પજલ્પ થયાં.' અધ્યાત્મજ્ઞાન પ્રાયઃ અદૃશ્ય થયું અને સ્થૂલ ધર્મબુદ્ધિ તૃપ્ત થાય એવાં, આછી આછા રસના ચમકારાવાળાં આખ્યાનો પ્રકાશમાં આવ્યાં. કળા અને વિવેકશક્તિએ કંઇક વિશેષ પ્રવેશ કર્યો અને ક્વચિત્ નીરસતા આવી જાય, એટલા પ્રમાણમાં વર્ણનવિસ્તાર પણ વધ્યો જ ગયો. વ્રતનિયમાદિના પાલનના માહાત્મ્યને અને ધર્મનીતિના ઉપદેશને વિશેષ પ્રકાશ મળ્યો. ખંભાતવાસી નાગર કવિબાંધવ **વિષ્ણુદાસ** અને **શિવદાસ** તથા વટપુર નિવાસી વૈશ્યકવિ **નાકરે** એમાં મુખ્યત્વે ભાગ લીધો. ક્રમે ક્રમે વાર્તા અને માનવ કથાનો વિસ્તાર વધવાની સાથે એ જમાનાનો સસાર, જનસ્વભાવ, સારા પ્રમાણમા ઉતર્યા. સૃષ્ટિસૌંદર્ય ઘણા જ આછા રૂપમા દેખાયું. **વીરજી**, **વચ્છરાજ**, અને **મધુસૂદન વ્યાસે** વાર્તાવિસ્તાર વધાર્યો. આમ પ્રેમાનંદ અને **સામળની** સાહિત્યપ્રવૃત્તિનું મૂળ મધ્યકાલીન યુગની અંતની સાહિત્યપ્રવૃત્તિએ પૂરું પાડ્યું.

આ ઉપરાંત અન્ય અનેક નાના નાના કવિઓએ પોતાની કાવ્યશક્તિના ચમકારા દાખવ્યા. દેવીદાસ, **શ્રીધર**, મુરારી, વસ્તો, તુળસી, હરિદાસ, કૃષ્ણ આદિ અનેક કવિઓ દૃષ્ટિમર્યાદામાં ખડા થયા. આમાંના માત્ર ત્રણ ચારેક સિવાય અન્યની સાહિત્યપ્રવૃત્તિ અલ્પજલ્પ જણાયલી છે, અને તેમનાં ચરિતોથી બહુધા જનસમાજ અજ્ઞાત જ છે. પરંતુ એટલું તો સત્ય છે, કે તેમની કૃતિઓની 'એ જમાનાની પ્રજામાં પુષ્કળ ખપતી થઈ છે.' તેમણે પોતાના જમાનાની જરૂરીયાતો પૂરી પાડેલી છે. સામાન્ય જનસમાજની વિનોદવૃત્તિ સતોષી છે, અને 'સાહિત્યપ્રવૃત્તિનું મૂળ સજીવ રાખ્યુ છે. *કવિ **નર્મદ** કહે છે, કે "સત્તરમા સૈકામાં ભાષા, ભક્તિ તથા ચરિત્રકથનમાં કેળવાઈ,

---

* પ્રાચીન ગુર્જર સાહિત્યની અભ્યાસપૂર્વક, મનનીય અને માનનીય સમાલોચના માત્ર ત્રણ જ સાક્ષરોએ કરેલી છે. (૧) સ્વ કવિ **નર્મદ** (૨) સ્વ. ગોવર્ધનરામભાઈ, અને (૩) સા શ્રી કેશવલાલભાઈ. એઓની કૃતિઓનો ઊહાપોહ થવાની અને નવીન પ્રકાશ તથા શોધને આધારે યથાયોગ્ય વિસ્તૃત અવલોકન લખાવાની વિશેષ અગત્ય છે. એ અગત્ય નહી વિચારતાં માત્ર ગણ્યા ગાંઠ્યા માનવંત અપવાદો બાદ કરતાં અન્ય લેખકોએ કાં તો એ સાક્ષરોના સૂરમાં પોતાના સૂર પૂર્યા છે, કે કા તો એમની વિચારણાનો સવિશેષ આધાર લેવા છતાં અણસમજથી કે પોતાની નૂતન સૃષ્ટિના ફાંટાથી પોતાની અવલોકનશક્તિનો ભાસ કરાવવા જતાં અલ્પ અભ્યાસ અને અતિશિન્ન વિચારવૃત્તિનું

પણ તે પોતાનું સમગ્ર સૌન્દર્ય તે જ સૈકામાં દાખવી શકી નહીં. એ સૌન્દર્યનો (વિષ્ણુદાસ' વસ્તો, નાકર, આધારભટ આદિના રંગનો) ભાસ પ્રેમાનંદે કરાવ્યો!"

આ કવિતારસિકોમાંના એક કંઈક વિશેષ પ્રકાશમાન, પરમાર્થપરાયણ, સંસ્કારી વૈશ્ય કવિ નાકરનું ચરિત આદિ હવે અવલોકીએ.

નાકરના જીવનનાં અલ્પ સાધનો

ગુર્જર કાવ્યસાહિત્યના આદિ કવિ, પરમ વૈષ્ણવ, નરસિંહ મહેતા અને પરમ સાધ્વી કૃષ્ણપદાનુરાગી મીરાંબાઇના કંઇક સમકાલીન ભાલણ કવિએ ઉપર સૂચવ્યા પ્રમાણે લોકરંજક આખ્યાનો લખ્યાની પહેલ કર્યાનું જાણવામાં છે. તે પછીના સમયના ગુર્જર કવિતારકોમાં ઉચ્ચ પદને યોગ્ય વૈશ્ય નાકર કવિ થઈ ગયલો છે. ગુર્જર સાહિત્યને ઉચ્ચ કોટિમાં મૂકનાર મહાકવિ પ્રેમાનંદની માતૃભૂમિ વીરક્ષેત્ર, સ્વ. સા. ગોવર્દ્ધનરામભાઈના શબ્દોમાં કહીએ તો, એક સમયે કવિઓનું કેન્દ્રસ્થાન હતું. એ કવિઓનું જનન સ્થાન હતું. એ જ નગરમાં પ્રસ્તુત ચરિત્ર-નાયક વૈશ્ય કવિ નાકરનો જન્મ થયો હતો.

પ્રાચીન કવિઓના જીવન સંબંધી મળી શકે એવાં અલ્પ સાધનો મેળવવાની પણ જોઇતી શોધ થયેલી નથી, તેમ તે દિશામાં યથાસ્થિત અને યથાશક્તિ પ્રયાસો આદરવામાં આવ્યા નથી, એ શોચનીય જ છે. રા. સા. હરગોવિંદદાસભાઈએ પ્રાચીન કાવ્યમાળા તેમ જ ત્રિમાસિકદ્વારા સાહિત્યની અપૂર્વ સેવા બજાવી, કેટલાક કવિઓને પ્રકાશમાં આણ્યા છે અને તેમનાં ચરિતોના અંશો પ્રકટ કર્યા છે; પરતુ સખેદ કહેવું પડે છે, કે એકાદ બે અપવાદ બાદ કરતાં એ ચરિતાંશોની પ્રાપ્તિનાં સાધનો તેઓશ્રીએ નહી સૂચવ્યાથી તેમાં કાંઈ જ વૃદ્ધિ થઈ શકી નથી. આથી, કેટલાક પ્રાચીન કવિઓનાં જીવન આલેખવામાં પ્રચલિત કિંવદંતિ આદિ બાહ્ય પ્રમાણો પણ તેના પ્રમાણભૂત આધારને અભાવે કાંઈ સબળ સહાય આપી શકતાં નથી. વળી એ કવિઓનાં જે કવનો પ્રકટ થયેલાં છે, તેમ જ કેટલાંક કવનોની જે હસ્તલિખિત પ્રતો ઉપલબ્ધ છે, તેમાંથી પણ અંતર્હિત વિગતો તારવી, તેનો યથાયોગ્ય ઊહાપોહ કરી, તેનું તારતમ્ય જાણવાજણાવવાની આધુનિક સાક્ષરસમાજની વૃત્તિ પણ ઘણી જ મંદ અને મોળી પડી ગયેલી દીસે છે. સર્વત્ર સંક્ષેપ–નિષ્કર્ષ કાઢી આપનારાઓની જ ભાળમાં કેટલાક મો વકાસીને બેઠા હોય છે. એટલે પ્રાચીન કવિઓનાં જીવનચરિતો આલેખતાં કેવળ છણાયા વિનાનાં આંતર પ્રમાણોનો આધાર લેવો પડે, એમ છે.

તેથી અનેક કવિઓના સંબંધમાં બન્યું છે તેમ, કવિ નાકરના જીવન સંબંધ ઉલ્લેખનો આધાર કેવળ તેના ગ્રંથોમાંથી મળી આવતાં આંતર પ્રમાણો જ છે; અને તે પણ કેવળ છણાયા વિનાનાં હોવાથી જ, તેમ જ નાકરના બધા ગ્રંથો પ્રકટ થયેલા ન હોવાથી

પ્રદર્શન કરાવ્યું છે, એમ સખેદ કહેવું પડે છે. દૃષ્ટાંત આપી કોઇનું અવમાન કરવા કરાવવાનો હેતુ નથી જ, પરંતુ આધુનિક ગુર્જર સાક્ષર કહેવડાવવાની વૃત્તિવાળા વિદ્વાનોને વસ્તુસ્થિતિ સ્મરણ થાય, એ જ હેતુ છે.

ભવિષ્યમાં સબળ બાહ્ય પ્રમાણો કે અન્ય વિશેષ સયુક્તિક આંતર પ્રમાણો મળી આવતાં આ ઉલ્લેખ સુધારવો પડે, તો તેમાં કાંઈ આશ્ચર્ય જેવું નથી. (કવિ **નાકર** સંબંધી પ્રચલિત કિંવદંતીને તેના ગ્રંથથી જ આધાર મળે છે અને તેથી વિશેષ સાધન અસ્તિત્વમાં હોવા સંભવ નથી; રા. સા. હરગોવિંદદાસભાઈ પોતાને એ કિંવદંતિ અન્ય કીયા સાધનથી મળી, તે જણાવતા જ નથી.)

કવિ નાકરની ઓળખ આદિ

વૈશ્ય કવિ **નાકર પાટણવાસી ભાલણ** પછીના અને **ખંભાતવાસી** નાગર કવિ **વિષ્ણુદાસ** અને **શિવદાસના** પૂર્વના સમયમાં થયો છે. તેના અપ્રસિદ્ધ વિરાટપર્વ, ગદાપર્વ, રામાયણ, અભિમન્યુ આખ્યાન તથા પ્રસિદ્ધ ધ્રુવાખ્યાન અને શિવવિવાહ, વ્યાધ મૃગલી સંવાદ તથા લવકુશાખ્યાન, આદિ ગ્રંથો ઉપરથી જણાય છે, કે તે વડોદરાનો વતની હતો. "પ્રાચીન કાવ્યમાળા"માં રા. સા. હરગોવિંદદાસભાઈ જણાવે છે, કે 'વડોદરાનું તેનું નિવાસસ્થળ જણાયલું નથી. કોઈ કહે છે, કે એ મદનને ઝાંપે રહેતો હતો અને કોઈ કહે છે, કે એ ઘડીઆળી પોળમાં રહેતો. એ બે સિવાયનું કોઈ વળી ત્રીજું જ ઠેકાણું બતાવે છે.' કવિ **નાકર** જ્ઞાતિએ દિશાવાળ વાણીઓ હતો. તેના કુળ સંબંધી કે વ્યવહારસાધન સંબંધી કાંઈ માહિતી ઉપલબ્ધ થતી નથી. પરંતુ તેની સાહિત્યપ્રવૃત્તિ જોતાં તેમ જ તેનો તે વિષેનો પરમાર્થ-પરાયણ અનુરાગ અને ઉદ્દેશ અવલોકતાં તે પોતાનો નિર્વાહ સારી રીતે ચલાવી શકે એટલો સાધનસંપન્ન હોવો જોઇએ. તે વૈષ્ણવ ધર્મી હતો. તે પોતાની ઓળખ આપતાં કહે છે, કે

વીરક્ષેત્રમાં વસિઓ રે, વાણી આપી હરિએ;
વ્યાપાર તો લાધ્યો રે, હરિના કીર્ત્તનનો;
મનોરથ સાધ્યો રે, તન અને મનનો.

ધ્રુવાખ્યાન કડવું ૧૩, કડી ૩૮ મી

પોતાને "હરિનો દાસ" મનાવવામાં જ તે ખરી મહત્તા માનતો હતો, તેમ છતાં તે કેવળ આરૂઢ મરજાદી કે "શિવ" શબ્દનુ ઉચ્ચારણ નહીં કરવાના અંધ દુરાગ્રહવાળા પુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવોની પેઠે શિવમતનો વિરોધી ન હતો, ઉલટો સદાશિવની પ્રસંગ પરત્વે યથાયોગ્ય સ્તુતિ કરવામાં તે પછાડી પડ્યો નથી જ. 'શિવવિવાહ'માં શિવના પ્રભાવનુ વર્ણન કરતાં મુક્તકંઠે તે કહે છે, કે;

"જેના ગુણ ગાઈ ન શકે મોટા શેષ, હું તો દુર્બળ જેવું મેષ;
મોટા કવિઓ હારે ગાતાં, શ્રી હરનાં ચરિત્ર છે માતાં."

* * * *

ભૂત ભૈરવનો મહારાજ, સ્મશાનમાં શોભે સાજ;
"ગુણ ગોવિંદ પોતે ગાય, ગોવિંદ ભજતા ત્રિપુરારિ રાય
બ્રહ્મા ચાર વેદે કરી ગાતા, ભદ્રજન કૈલાસે જાતા;
તેની કીર્તિ દિગંતર સુધી, ગાયે શુ વણિક જન બુદ્ધિ?"

(કડવું ૩–૨, ૪, ૫)

'શિવરાત્રિ'*ની કથામાં પણ તે કહે છે, કે

"સંસાર તણો જેહ જીવન, જેનો પાર ન જાણે મુન્ય;
એવો છે તે અનાદિ અનંત, તેહતણો શું કહું સંકેત.
ઈશ્વર વ્યાપક પૂરણ દેવ, તેની માયાનો નવ જાણું ભેવ;
કૈલાસ વિષે શિવ તે વસે, મહાયોગ તે અભ્યસે;
સુરનર છે ત્યાં સર્વે જેહ, ઈશ્વર પાસે આવ્યા તેહ." ૮–૧૦

તે વળી એ જ કથાના અંતમાં સદાશિવના ગુણ ગાતાં, બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને મહેશની ત્રિપુટી સર્વથા એક પરાત્પર બ્રહ્મસ્વરૂપ જ છે, અને તેમાં ભેદ માનનાર ખરો વૈષ્ણવ નથી તેમ જ વૈષ્ણવોને વહાલા વૈકુંઠ ધામનો અધિકારી થતો નથી, એવા શ્રેયઃસાધક રહસ્યનો તે ઉપદેશ કરે છે અને કહે છે, કે

એક મને કો ધ્યાયે જેહ, ભવ પાર નિશ્ચે પામે તેહ;
બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, ત્રીજો મહેશ, એક મન કરી ધ્યાયે ઈશ.
જો મન અંતર આણે નહી, તો વૈકુંઠ વાસ વસે તે સહી;
સુજને એકતા લાગી રહે, એણીપેરે નાકર તો કહે." ૨૬૫–૬

કવિ **નાકર**નાં આખ્યાનો અવલોકતાં તે પરમ વૈષ્ણવ હતો, એમ સ્પષ્ટ જણાય છે, પરંતુ ઉપર જણાવ્યું તેમ તે ઈશ્વરત્રિપુટીનો અભેદ માનતો અને મનાવતો હતો. કવિ **ભાલણ**ના સમયથી કાવ્યના આરંભમાં ગણપતિ, ગુરુ, સરસ્વતી, અને અંબાનું સ્તવન કરવાની પડેલી પ્રથાને **નાકર** અને તેના સમકાલીન કવિઓ પણ અનુસર્યા છે, અને એ પ્રથા તે પછીના **સામળ**, પ્રેમાનંદાદિ સર્વ કવિઓએ માન્ય રાખેલી છે. કવિ **સામળ** જે વિસ્તારથી વાર્તાના આરંભમાં સ્તુતિભાગ વર્ણવે છે, તેનું બીજ પણ આ કવિઓની કૃતિઓમાં રોપાયલું જણાય છે.

કવિ **નાકર**ના પિતાનું નામ **વિકાભાઈ** હતું. અપ્રકટ 'વિરાટપર્વ'આદમાં પોતાની ઓળખ આપતાં તે કહે છે કેઃ–

વીરક્ષેત્રમાંહે વસે વાણીઓ, દિશાવાળ કુળ સાર રે;
વિકાસુત નાકરે વર્ણવી, હરિભક્તિ શુભ આચાર રે.
(કડવું ૪૦–૧૩)

દિશાવાળ કુળ અવતર્યો, વીરક્ષેત્રમાં વાસ;
વિકાનો સુત વિનવે, નાકર હરિનો દાસ.
હરિશ્ચંદ્રાખ્યાન કડવું ૩૧૭

---

* શિવરાત્રિની કથા (વ્યાધ મૃગલીસંવાદ) પ્રા કા ના ત્રિમાસિકમાં તેમ જ બૃહત્કાવ્યદોહન ભાગ ૮ મામા છપાયલી છે. પરંતુ સંવત ૧૭૯૫ માં લખાયલી શુદ્ધ, અને વિશ્વસનીય પ્રત સા૦ શ્રીયુત **તનસુખરામભાઈ** પાસેથી મળેલી છે, તેમાં ને એ પ્રતોમાં ઘણો ફેર છે. છપાયલી પ્રતો ક્યા સંવતમાં લખાયલી છે, તેનો ઉલ્લેખ જ નથી આથી સા. શ્રીયુત **તનસુખરામભાઈ**એ 'શિવરાત્રી'ની કથાની આપેલી પ્રતમાંથી ઉપરની કડીઓનાં તેમ જ અન્ય પંક્તિઓનાં અવતરણો ઉતારેલાં છે.

"વટપુરવાસી વણિક દિશાવાળ રે, અજ્ઞાન હું વિકાનો બાળ રે."

આ. કા. (૧૧) શિવવિવાહ કડવું ૧૪, કડી ૧૬.

"કર્તાહર્તા હરિ પોતે રે, દાસથી શું સરશે?
ના-કર એવું નામ રે, તે તો શું કરશે?
વિકા કેરો સુત રે, વણિકની જાતે;
દિશાવાળ કહાવું રે, વણિક કહો શી વાતે?"

આ. કા. ૧૧ ધ્રુવાખ્યાન-કડવું ૧૩, ૩૪-૩૫.

"કહે વિકાસુત હરિગુણ લહું, અર્ણિક કાંડ વિસ્તાર જ કહું."

અર્ણિકકાંડ કડવું ૬૦ મું.

નાકરે બાલ્યજીવન કેવી રીતે ગાળ્યું હતું, તેણે અભ્યાસ કેટલો કર્યો હતો, તે કેવળ બહુશ્રુત હતો કે કેમ, એ આદિ જાણવાનું અન્ય કાંઈ બાહ્ય સાધન નથી. તેની ભાષાશૈલી ઘડાયલી અને સંસ્કારી હોવાથી તે સંસ્કૃત ભાષાથી પરિચિત હોવો જોઇએ અને જાતિએ વૈશ્ય હોવા છતાં તેને પુરાણાદિ સારી રીતે અવગત હોવાં જોઇએ. જો કે 'મે સંસ્કૃત જાણ્યું નહીં' એવાં વચનો તે કહે છે, પરંતુ એ વિનય વચનો હોવાં જોઇએ. તેનાં વિચારદર્શન, વર્ણન, અને ભાવાલેખન પણ ઉચ્ચ કોટીનાં હોવાથી, તે સંસ્કારી અને વિદ્યાવિલાસી કવિ હશે, એમાં કાંઈ શંકા નથી. તેણે મહાભારત, રામાયણ, શિવપુરાણ, અને શ્રીમદ્ ભાગવતના પ્રસંગો પોતાનાં કાવ્યોમાં મુખ્યત્વે વર્ણવ્યા છે.

પોતાની કાવ્યપ્રવૃત્તિ કેમ ચાલતી હતી, તે વિષે અપ્રસિદ્ધ 'અભિમન્યુ' આખ્યાનમાં તે કહે છે, કેઃ—

ગુણ રસનાએ થાયે પાવન, મંદબુદ્ધિ થાયે નિર્મલા;
હરિકથા મુજ આગળ વિરલ, માતા! મુજ સુખ તુજ કલા.
ગુરુચર્ણે સેવા સાધી, તજી મદ અહંકાર;
સાધુ સંગતિ સેવામાંહે, મુખ્ય ભજવા વિશ્વાધાર.
કવિજને કવિયા ગ્રંથ મોટા, અલ્પધી મુજ આશ;
સ્વરતણો હું ભેદ ન લહૂં, કયમ લહૂં ગુણ અવિનાશ?
વેદતણો ઉપન્યાસ જાણી, પછી કીધુ પુરાણ;
સંસ્કૃત મેં જાણ્યું નહી, જાણી પ્રાકૃત વાણ. કડવું ૧, ૫-૯.

વળી 'ધ્રુવચરિત્ર'માં તે અંતે કહે છે, કેઃ—

ધ્રુવચરિત્રમા રે, પદ્ય વેદરૂપ કર્યાં;
ત્રયોદશ કડવાં રે, મીઠાં કરી મને ધર્યાં.
શુણી ભાગવત રે, કથા કરી ધ્રુવતણી;
હરિકૃપાએ રે, ગ્રહણ થઈ એની ગતિ. કડવું ૧૩, ૨૫-૨૬

તેમ જ તે 'શિવરાત્રિ'ની કથામાં પણ જણાવે છે, કેઃ—

એ વૃત્તાંત શિવજીએ કહ્યું, પારવતીએ મનમાં લહ્યું;
મેં સાંભળીયું હરિજન પાસ, તેહ સુણી કીધો અભ્યાસ. ર ૬૭

નાકરના જીવનકાળની ચર્ચા

કવિ નાકરનો જન્મ ક્યારે થયો તથા તેનો જીવનકાલ ક્યાંથી ક્યાં સૂધીનો હતો, તે નિશ્ચયપૂર્વક કહી શકાય, એમ નથી. તેના કેટલાક ઉપલબ્ધ પ્રકટ અને અપ્રકટ–ગ્રંથોમાં ગ્રંથરચનાના જે સંવત્ આપવામાં આવેલા છે, તે ઉપરથી એમ સાધાર અને સબળ અનુમાન થઈ શકે છે, કે તે સંવત્ ૧૫૫૦–૬૦ થી ૧૬૩૦–૪૦ સૂધી હૈયાત હશે. અર્થાત્ તેણે ૮૦–૯૦ વર્ષનું દીર્ઘાયુષ્ય ભોગવ્યું હશે. 'હરિશ્ચંદ્રાખ્યાન'ને અંતે કવિ નાકર સ્પષ્ટ શબ્દોમાં જણાવે છે, કેઃ—

"સંવત્ પંદર ઓતેર અભ્યાસ, શુદ્ધાષ્ટમી ભાદરવો માસ."

બૃહત્ કાવ્યદોહન ભાગ ૫. પાનું ૭૦૬.

અપ્રસિદ્ધ 'વિરાટ્પર્વ'માં રચ્યા સાલ ૧૬૦૧ ની છે, એ નીચેના અવતરણથી જણાશે :—

"સંવત્ ષટ્ દશ શત ઉપર વરષ, માસ દામોદર સાર રે;
દશમી દેવકીને શુક્લ પક્ષ, શુભ લગ્ન સોમવાર રે." (કડવું ૪૦–૧૦)

આ પંક્તિમાં "ષટ્ દશ શત" એટલે સોળગણા સો અને તે ઉપર વરષ એટલે એક વર્ષ અર્થાત્ ૧૬૦૧ ના માર્ગશીર્ષ સુદ ૧૦ ને સોમવારે કાવ્ય રચ્યું, એમ જણાવેલું છે. આમાં "ષટ્ દશ શત" એ પદનો અર્થ ૧૬૦૦ દીવા જેવો સ્પષ્ટ છે. 'ધ્રુવાખ્યાન' અને 'શિવવિવાહ'માં પણ આ જ પદ સ્પષ્ટ અને આ જ અર્થને પ્રકાશતું હોવા છતાં, આણે જ રા. બ. હરગોવિંદદાસભાઈને અનુમાનચાકે ચડાવ્યા છે, એ આશ્ચર્ય જ છે. જ્યાં સ્પષ્ટ અર્થ હોય અને એ જ પ્રકારે અર્થ લેવાની પ્રણાલિકા પ્રચલિત જ હોય, ત્યાં નિરાધાર અનુમાનને કે શબ્દક્રમ ઉલટાવી ભ્રમિત અર્થ ઉપજાવવાની પદ્ધતિને અવકાશ જ રહેતો નથી. 'ધ્રુવાખ્યાન'માં રચ્યા સંવત્ની પંક્તિ નીચે મુજબ આપેલી છેઃ—

"સંવત્ ષટ્ દશ રે, શત ઉપર ગણજો;
માસ તો કાર્તિક રે, શ્રોતા હરિ ભણજો." કડવું ૨૮, કડી ૨૭.

તેમ 'શિવવિવાહ'માં પણ એમ છે, કેઃ—

"સંવત ષટ્ દશ શત ઉપર રે, કાર્તિકી મંગળવાર મહાવર રે."

કડવું ૧૪, કડી ૧૪.

હવે રા. બ. હરગોવિંદદાસભાઈની અમુંઝણ વિચારીએ. તેઓશ્રી 'શિવવિવાહ'માંના "સંવત્ ષટ્ દશ શત ઉપર" એ પદના અર્થનું અનુમાન કરતાં લખે છે, કેઃ—

"કવિ, ગ્રંથની સાલ બતાવતાં "સંવત્ ષટ્દશ શત ઉપર" એમ લખે છે; તેથી ૧૬૦૦ ની પછીના ગમે તે વરસમાં, કે ૧૫૦૦ માં, કે પછી 'દશ શત ઉપર ષટ્'

એટલે ૧૦૦૬ માં, એ ત્રણ સાલો સમજાય છે. તેમાં છેલ્લી સંભવિત લાગતી નથી. પહેલી (૧૬૦૦) પણ ન હોવી જોઇએ, કેમકે જો ૧૬૦૦ ઉપર એમ લખે તો ૧૬૦૦ ઉપર કેટલામી સાલ, તે લખવાનું કવિ શા માટે છોડી દે ? માત્ર વચલી (૧૭૦૦) સંભવે છે, કેમકે તે જાણે કવિઓને ઉત્પન્ન થવાનો કાળ હતો. એ જ વખતમાં શામળ, પ્રેમાનંદ અને બીજા ઘણાક કવિઓ થઈ ગયા છે.” (પ્રા. કા. ગ્રં. ૧૧, પાનું ૭.)

‘વિરાટ્પર્વ,’ ‘શિવવિવાહ,’ અને ‘ધ્રુવાખ્યાન’ના રચ્યા સંવતમાં **“ષટ્દશ શત ઉપર”** એ શબ્દો છે, અને તેનો ચોખ્ખો ને ચટ્ટ અર્થ **“સોળગણા સો”** છે. એનો આથી અન્ય અર્થ થઈ શકતો જ નથી. એટલે એનો અર્થ સંવત્ ૧૬૦૦ જ થાય. આમાં “દશ” અને “ષટ્” એ બે શબ્દોને છૂટા પાડી, વચ્ચે **“શત ઉપર”** એ શબ્દો ઘુસાડવાનો કોઈ નિયમ પ્રચલિત નથી, તેમ એવો પાઠ પણ કોઈ પ્રતમાં ઉપલબ્ધ નથી, તથા તે સમયે (સંવત્ ૧૦૦૬ માં) આવું શુદ્ધ ગુર્જર સાહિત્ય રચાય, એવો અવકાશ પણ ન હતો. કારણ કે સાહિત્યગ્રંથોની શોધખોળથી જણાય છે, કે એ યુગમાં (સંવત ૧૦૦૦–૧૪૦૦) અપભ્રંશ ગુજરાતી સાહિત્ય ખીલ્યુ છે. તેથી રા. બ. હરગોવિંદદાસભાઈ **“દશ શત ઉપર ષટ”** એવો ક્રમ કલ્પી ૧૦૦૬ સંવત્ હોવાનું જે અનુમાન કરે છે, તે કેવળ અયુક્ત અને નિરાધાર જ છે. એટલે સંવત્ ૧૦૦૬ કલ્પી, તેને અસંભવિત કહી ઉરાડી દેવાનું કાંઈ કારણ જ નથી.

વળી રા. બ. હરગોવિંદદાસભાઈ “૧૬૦૦” એ અર્થ ઉડાવી દેવાના સમર્થનમાં “તે ઉપર કેટલામી સાલ, એ લખવાનું કવિ શા માટે છોડી દે ?” એમ જણાવે છે, તે પણ વાજબી નથી. કવિએ ૧૬૦૦ માં જ તે લખ્યું અને “ઉપર” એમ લખી તેના મહિનાનુ સૂચન કર્યું, એમ કેમ લઈ ન શકાય ? શું ૧૬૦૦ નો સંવત્ હતો જ નહીં? વાસ્તવિક રીતે એમ જ લેવાવું જોઇએ. ‘ધ્રુવાખ્યાન’ ‘અને શિવવિવાહ’ની તેમ જ બે ભિન્ન સ્થળોએથી મળી આવતા ‘વિરાટ્પર્વ’ની ઉપર અપાયલી કડીઓ જોતાં આ જ અર્થ ટકી શકતો જણાય છે.

હવે “ષટ્ દશ શત”નો અર્થ સોળસો ઉપર એકસો, અર્થાત્ ૧૭૦૦ હોવાનું જે અનુમાન રા. બા. હરગોવિંદદાસભાઈ ગોઠવે છે, તે પણ શબ્દોના ફલિતાર્થથી અયુક્ત જ છે. તેમ જ કવિ **નાકર**ના અન્ય ગ્રંથની રચનાના સવત્ જોતાં તેઓશ્રી જે અર્થ કાઢે છે, તે બીલકુલ નભી શકે એમ પણ નથી. ‘ષટ્ દશ’ એટલે સોળસે એમાં ૧૭૦૦ માટે જોઇતો એક વધુ શતકનો વાચક શબ્દ કીયો છે? **નાકર** કવિના ‘હરિશ્ચન્દ્રાખ્યાન’માં રચ્યા સંવત્ ૧૫૭૨ છે. સાક્ષર શ્રીયુત **તનસુખરામભાઈ** પાસેના સંવત્ ૧૭૮૨ ના લખાયલા ‘વિરાટ્પર્વ’ આખ્યાનનો રચ્યા સંવત્ ૧૬૦૧ છે. તેમ જ આ લેખકની પાસે સંવત્ ૧૮૩૦ માં લખાયલી ‘વિરાટ્પર્વ’ની પ્રતિમાં પણ સંવત ૧૬૦૧ સ્પષ્ટ છે. ‘ગદાપર્વ’ પણ આ જ સવતમાં રચાયલું છે. વળી સાક્ષર શ્રીયુત **તનસુખરામભાઈ** પાસે કવિ **નાકર**કૃત રામાયણ છે, તેનો રચ્યા સંવત્ ૧૬૨૪ છે. આથી રા. બ. હરગોવિંદદાસભાઈ કહે છે, તેમ જો સંવત્ ૧૭૦૦,’ **નાકર**ના શિવવિવાહનો રચ્યાસંવત્ ગણીએ, તો **નાકર** ૧૫૦ થી પણ

વધુ વર્ષ જીવ્યો એમ ગણાય !! પરંતુ ઉપરના પ્રમાણભૂત રચ્યાસંવતોના સદ્‌ભાવથી આ અનુમાન કેવળ અયુક્ત જ છે. સા. શ્રી કેશવલાલભાઈ તથા સ્વ. કવિ નર્મદ પણ યોગ્ય રીતે કવિ નાકરને વિક્રમ સત્તરમા સૈકામાં મૂકે છે.'

ઉપરની ચર્ચાનો આ નિષ્કર્ષ છે, કે 'હરિશ્ચંદ્રાખ્યાન'ને કવિ નાકરનો પહેલો ગ્રંથ ગણીએ, તો સંવત્ ૧૫૫૦થી ૧૬૩૦ સુધીનો તેનો જીવનકાલ હશે, એવું સબળ અને સાધાર અનુમાન નીકળી શકે છે. પણ તેના જન્મ અને મરણસંવત્ નિશ્ચિતપણે નીકળી શકતા નથી. પરંતુ નાકરનો "જન્મ સંવત્ ૧૬૬૦-૭૦ હોવો જોઇએ," એવું રા. બ. હરગોવિંદદાસભાઈનું અનુમાન પણ ઉપરનાં પ્રમાણોથી કેવળ આધાર વિનાનું જ ઠરે છે. કવિ નાકર મહાકવિ પ્રેમાનંદનો સમકાલીન નથી જ. તે, નરસિંહમહેતા અને ભાલણ પછીના યુગમાં થયલો છે, અને તેનો જીવનકાલ ૧૫૫૦ થી ૧૬૩૦-૪૦, સુધીનો હશે, એવું સપ્રમાણ અનુમાન થઈ શકે છે.

રા. બ. હરગોવિંદ-દાસભાઈનુ વચન !

સને ૧૮૯૦ માં રા. બ. હરગોવિંદદાસભાઇએ કવિ નાકરનાં ચરિત સંબંધમાં ગુર્જર પ્રજાને એવું વચન આપ્યું હતું, કે "એ કવિના મૃત્યુદિનનું તો અનુમાન કરવાનું પણ સાધન મળતું નથી, પણ જો અમે અમારી શોધમાં સફળ થઇશું, તો કોઈ વખત પ્રજાને એ કવિના યથાસ્થિત ચરિત્રથી માહિત કરીશું" (પ્રા. કા. ગ્રં. ૧૧ પાનું). આ વચન આપ્યાને ૨૩ વર્ષની સુદીર્ઘ અવધિ થવા છતાં, કવિ નાકરના જીવનચરિત સંબંધી કોઈ ઉપલબ્ધ પરિશોધની તેઓએ ગુર્જર પ્રજાને માહિતી આપી નથી! નાકર સંબંધી માહિતી કયે સ્થાને મળી શકશે, તેની પણ સૂચના કરવાનું તેઓએ યોગ્ય નહી ધાર્યાથી, એનું મૂળ એઓશ્રી જ જાણે છે, અને અન્ય તે પરિશોધમાં તેમને સહાયક થવા અસમર્થ છે; તેથી જો તેમને તે વિષે કંઇક પ્રકાશક વિગત ઉપલબ્ધ થઈ હોય, તો તેઓ તે પ્રકટ કરી સાહિત્યના ઇતિહાસની શૃંખલા સતત અને સુદૃઢ કરશે, એવી સબળ આશા છે.

નાકર અને પ્રેમાનંદનો પ્રસંગ !!

કવિ શામળ, પ્રેમાનંદ આદિ કવિઓ થયા, તે જ સમયે બધા જ કવિઓ થાય, એવું જે અનુમાન રા. બ. હરગોવિંદદાસભાઈ કરે છે, તે પણ ટકી શકે એમ નથી. ગુર્જર કાવ્યસાહિત્યનો વિકાસ અવલોકતાં નાનામોટા કવિઓની શૃંખલા સંવત્ ૧૫૦૦ ની પૂર્વેથી અસ્ખલિત ચાલી આવતી જણાય છે. તેથી આ અપ્રમાણભૂત અને અયુક્ત અનુમાનપરંપરાના મુકુટરૂપ જે અનુમાન તેઓશ્રી કરે છે, તે તેમનો મહાકવિ પ્રેમાનંદ ઉપરનો અપ્રતિમ પ્રેમ જ સૂચવે છે; અને તેથી પ્રેરાઇને જ, તેઓશ્રી નાકરના જીવનકાલ સંબંધી અનાધાર કલ્પના કરતા આગળ વધી કહે છે, કે "પ્રેમાનંદનો જન્મ સંવત્ ૧૭૦૦ ની લગભગ કલ્પવામાં આવે છે; એટલે કદાચ નાકરનો પ્રસંગ પ્રેમાનંદની સાથે નહીં હોય અને નહિ જ હશે, કેમકે જો

---

* સ્વ. સા. ઈચ્છારામભાઈ પણ રા. બ. હરગોવિંદદાસભાઈના 'સંવત્ ૧૭૦૦'ના અનુમાનને ટેકો મળે, એવો અર્થ બૃહત્ કાવ્યદોહનના આ આઠમા ભાગની નોટમાં કરે છે, પરંતુ તે પણ ઉપર દર્શાવેલાં અન્ય પ્રમાણો જોતાં સ્ખલનશીલ છે.

તે પ્રેમાનંદનો સમકાલીન હોત તો બીજાઓની પેઠે તેને પણ પ્રેમાનંદ પાસે તાલીમ લેવાનો પ્રસંગ આવ્યો હોત!!"

આથી સમજાશે, કે જાણે એકલો મહાકવિ પ્રેમાનંદ જ ગુજરાતી કાવ્યશિક્ષણનો મહા-ગુરુ હોય, એમ રા. બ. હરગોવિંદદાસભાઈનું કહેવું થાય છે. તેમનું આ કથન સબળ નથી જ. જ્યાં તે કવિ પ્રેમાનંદનો પુરોગામી હોવાનું સિદ્ધ થાય છે તથા કવિ પ્રેમાનંદે પોતાના પુરોગામી કવિઓનાં આખ્યાનો અવલોકી તેનો "કંઇક ઉપયોગ કર્યા"નો આધાર વિદિત થાય છે, ત્યાં 'પ્રેમાનંદ પાસે કવિ નાકરને કાવ્યશિક્ષણની તાલીમ લેવાનો પ્રસંગ આવ્યા'ની વાત જ શી કરવી?

નાકર આદિનો પ્રેમાનંદને આધાર!!

પ્રાચીન ગુર્જર સાહિત્યની પૂરી શોધખોળ નહીં થવાથી, તેમ તેના યથાન્યાય અભ્યાસ પ્રતિ પૂરેપૂરો પ્રમાદ સેવાયાથી તેની વસ્તુસ્થિતિ શી હશે, તે અચૂક અને અટલ ખાત્રીથી કળી શકાતું નથી. પરંતુ ભાલણ, ભાલણસુત ઉદ્ધવ, નાકર, વિષ્ણુદાસ, શિવદાસ, વિશ્વનાથ જાની, વજીઆ, આદિ પ્રેમાનંદના પુરોગામી કવિઓનાં ઉપલબ્ધ અપ્રકટ અને પ્રકટ આખ્યાનો જોતાં અને પ્રેમાનંદે પણ રચેલાં એ જ આખ્યાનો અવલોકતાં, એવું અનુમાન કંઈક સબળ અંશે નીકળી શકે એમ છે, કે પ્રેમાનંદે પોતાના પુરોગામી કવિ-ઓનાં આખ્યાનો જોયેલાં હશે અને તેમાંના પ્રસંગોને એ આખ્યાનોના મૂળ ગ્રંથ, મહાભારત, રામાયણ, પુરાણાદિમાં નહીં પણ પોતાના પુરોગામી ગુર્જર કવિઓએ દાખલ કરેલા નૂતન પ્રસંગોને એક કે બીજી રીતે, મૂળને ક્રમે કે ક્રમમાં ફેરફાર કરી, વસ્તુભેદ, જનરુચિ અને પાત્રવિવેક, તેમ જ રસની ઝમાવટની ચાતુરી ઉપર લક્ષ રાખી, વિશેષ વિસ્તારથી ખીલવેલા હશે! પ્રેમાનંદે જે કેટલાક પ્રસગો મૂળ સસ્કૃત આખ્યાનોમાં મળતા નથી, તેના પોતાનાં આખ્યાનોમાં કરેલા ઉમેરાનો આધાર ઉપરોક્ત કવિઓના આખ્યાનો પૂરો પાડે છે.* 'સુદામાચરિત'નું આ લેખકે, ૧૯૦૮ ના 'સમાલોચક'માં કરેલું વિવેચન જોવાથી આ મુદ્દો વિશેપ સ્પષ્ટ થશે.

અલબત્ત આ સૂચનથી કાંઈ મહાકવિ પ્રેમાનંદની પ્રશંસનીય કાવ્યશક્તિ અને લોક-રુચિને પોષે એવાં, ક્વચિત્ સામાન્ય અને ક્વચિત્ ઉચ્ચ રસથી જમાવેલાં, ઉત્કૃષ્ટ આખ્યાનો રચવાની પ્રતિભા અને કલા ઉતારી પાડવાનો હેતુ નથી જ. ઉપર સૂચવેલી ખીલવણીમાં

---

* "સાહિત્યરત્ન"ના ગ્રેજ્યુએટ સંગ્રહકર્ત્તાઓએ પ્રાચીન ગુર્જર સાહિત્યનો ઇતિહાસ આલેખતાં એ સ્થાને એવી ટીકા કરેલી છે કે—"નરસિંહ મહેતા સંબંધી, એ કાવ્યો પ્રેમાનંદના કોઈ પુરોગામી કવિએ લખેલાં, તેને **પ્રેમાનંદે રસથી ઝમાવી** પોતાના સમયને અર્પણ કર્યાં છે!" (પાનું ૨૩ ચોથી આવૃત્તિ) "તે (વિષ્ણુદાસ) નામાંથી કેટલાંક આખ્યાનોનો પ્રેમાનંદ અને બીજા કવિઓએ **કંઈક ઉપયોગ કર્યો** છે." (એ જ પાનું ૧૬ મું)

"ગુજરાતી" ના ૧૯૧૧ ના દીપોત્સવીના અંકમા રા. રા. છગનલાલ વિદ્યારામ રાવળે કવિ શ્રી વિશ્વનાથ જાનીના "મામેરા" અને "હારકથા"માથી લંબાણથી ઉતારા આપી, પ્રેમાનંદે તેના આખ્યાનના કરેલા ઉપયોગ સંબંધી સૂચના અને ટકોર પણ કરેલાં છે.

નિઃસંશય પ્રેમાનંદનું જ્ઞાન, બુદ્ધિ, કલા, ચાતુર્ય, અનુભવ, અને અવલોકનની તેજસ્વિતા સવિશેષ આકર્ષક છે, અને એ જ ગુણો તેને નિઃસંશય ગુર્જર કવિઓમાં અગ્રપદે શોભાવે છે.

મહાકવિ પ્રેમાનંદને નામે, (પ્રા. કા. ત્રિમાસિક) પ્રકટ થયલી હારમાળામાં પદ ૧૬૦ માં નીચેની પંક્તિઓ છેઃ—

પૂર્વે જે જે કવિજન વૈષ્ણવે, કર્યાં ચરિત્ર ઉદારજી,
તે સઘળાંનો જોડ કરીને, બાંધ્યું શુભ આખ્યાનજી;
જે જે પરિચા પ્રસિદ્ધ ભૂતળમાં, તે લખ્યું વ્યાખ્યાનજી,
મહેતાનો જશ અતિ અગાધ છે, કહી શકે ન કવિ ક્રોડજી!

આ પંક્તિઓ એમ સૂચવે છે જ, કે મહાકવિ પ્રેમાનંદને અન્ય કવિઓનાં કાવ્યો જોવાની અને તેમાંથી સારુંસારું સંગ્રહવાની શુભ ટેવ હતી. 'દશમસ્કંધ'માં પણ ૪૫ મા અધ્યાયમાં સુદામાચરિતમાં 'દ્રોણીનો પ્રસંગ' વર્ણવતાં એક સ્થળે તેણે પોતાની આમ અન્ય ગ્રંથોમાંથી સાર સંગ્રહવાની ટેવનું સૂચન પણ કરેલું છે. પરંતુ આ વિષયમાં કેવળ આવાં સૂચનોનો આધાર લેવા કરતાં, મળી આવતું પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ લેવું, એ વિશેષ સારું છે. મહાકવિ પ્રેમાનંદે સંવત્ ૧૭૪૨ માં નંદરબારમાં રચેલું 'નળાખ્યાન' અને કવિ નાકરે રચેલું અને વિજલપુરમાં સંવત્ ૧૭૫૮ માં લખાયલું 'નળાખ્યાન' (અપ્રકટ) જોતાં જણાય છે, કે પ્રેમાનંદે પોતાના પુરોગામી કવિઓનાં આખ્યાનોનો (વચનો કરતાં પ્રસંગોનો વિશેષ) આધાર લીધેલો અને તેમાં ઉપર સૂચવ્યા પ્રમાણે તેણે, પોતાની નિપુણતા અનુસાર યથાયોગ્ય ખીલવણી કરી હશે. સરખામણીની સરળતા ખાતર દૃષ્ટાંત માટે બન્નેનાં 'નળાખ્યાન'ના ઉતારા નીચે આપેલા છેઃ—

(નાકર)

વળતો બોલ્યો વિરસેનનો પુત્રઃ
અમરતણા અમો કહાવું દૂત.
નળ નળ શું કરે અપાર?
નળ તે મળમૂત્ર તણો ભંડાર!
તે ઉપર ભાવ મ ધરીશ લગાર;
દુઃખ પામીશ તું સંસાર!
હવે તારાં સર્વ સીધ્યાં કાજ;
દેવતા વરવા આવ્યા આજ.
તે માનવી કેહી માત્ર;
ચાર લોકપાલ જ્યાં પાત્ર.

કડવું ૧ પંક્તિ ૧૨૧–૧૩૧

હવે તારાં સીધ્યાં કાજ,
ઇંદ્રને ઘેર કરીશ રાજ.
* * * *

(પ્રેમાનંદ)

વળતા બોલ્યા વીરસેન સુત;
નહિ હું નળ દેવનો દૂત!
નળ નળ શું મુખ ભાખે?
તજી સુધા વિષ કાં ચાખે?
ઘેલી નળ માનવ શા લેખે?
અમરને કાં તું ઉવેખે?
માનવ ભર્યા હોય મળમૂત્ર
ઘેલી તે સાથે શાં ઘરસૂત્ર?

ઇંદ્ર મંદિર હીંડોળે હીંચ!
તુંથી દેવાંગના વૃંદ નીચ!
* * * *

સૂર તેત્રીસ તણું જે સુખ,
ક્યાં જંબુક ? ને ક્યાં કેસરી ?
ક્યાં મેગળ ? ક્યાં તોલે તુરી ?
અજા પ્રાક્રમ કરી દેહ દમે,
તોયે ગાયની હુંડી સમે;
ક્યાં ખદ્યોત ? ક્યાં ઉગે સૂર !
* * * *
વિનતા વાણી એવી બકે,
નળ વિના બીજો આવી નવ શકે!
રાજા નળ તે વિષ્ટિ કરે,
દેવતાના અનુચર શ્રવણે ધરે.
* * * *
સર્વ દેવતાનું એ વદન.
* * * *
તજી મેગળ મહિષ પલાણે,
તજી ધેનુ અજા કાં બાંધે;
દેવ તેજપુંજ નળ આગીઓ.

કડવું ૨૧

દૂત પ્રત્યે કન્યા કહે,
શું કરું સુર રાજાન ?
તમે પધાર્યા દૂત થઇને,
દેવનું કરવા હેત;
શકે તો નળ વિષ્ટિને આવ્યા !
સૂરશું કરી સંકેત.
જથારથ બોલો રે જોગી;
ભોગી છો ભુપાળ.

ઇંદ્રને ઘેરે છે કલ્પતું ઝાડ,
પૂરે મનોરથ પૂરે લાડ;
નિત્ય નિત્ય કલ્પવૃક્ષ એવું દેય,
કાંય કામ તું ઇંદ્ર અમને દેય.
જો અમ ઉપર એવડી દયા,
તો દમયંતીની કરો મયા;
* * * *
તું સાંભળ મારો વિચાર,
દૂત મરીશ હું ચાર પ્રકાર.
કે પાણીમાં હું ડુબાવીશ,
કે ગળે પાશ ઘાલીશ;
કે ઘણું તો ખાઉં વિષ,
કે નાખું જઈ દેહ પાવક.
જો તું જળમાં ડુબાવીશ,
તો બેઠે વરુણને ઘેર જઇશ;
જો તું ગળે પાશ ઘાલીશ,
ઉર્ધ્વ દોરડો તું બાંધીશ.
તો તો મુરખ થઈ અજાણ,
ઇંદ્ર લેશે તને ઉંચી તાણ !
જો તું નાખીશ હુતાશન,
તો તે નહીં બાળે તારું તન !

તુ નહીં વરે તો દેવ ચારે
કરશે બળાત્કાર,
કલ્પવૃક્ષ તને તાણી લેશે;
જો જાચશે સુર લગાર.

દમયંતી કહે દેહ પાડું,
જળમા કરું જળસાઈ;
વરુણ વસે છે નીરમાં
તુને સદ્ય લેશે સાહી.
પાવક પ્રકટી કાષ્ટ સીંચી,
માંહે કરું ઝંપાપાત,
વહ્ની વરવા રહ્યો બેશી,
વારુ વિવાહની વાત !
કંઠપાશ કરું કે વિષ પિઉં,
જેમ તેમ પાડું કાય;
તો અવગતે જમલોક પામે,
સદ્ય વરે જમરાય !
અનશન વ્રત તપ કરું,
મરું ગુફામાં પેશી;

જો તું વિમાસી તારે મન,
પહોંચતી થઇશ હુતાશન'
તું કહે છે વિષ ખાઇશ,
તો તું અવગતે જાઇશ.
તો પછે મારુ ક્હેવું રહ્યું,
અવગતીયું જમને દેશ જ ગયું !

કડવું ૧ લું

તે પુણ્યે તું સ્વર્ગ પામીશ,
ઇંદ્ર રચો છે એશ !

કડવું ૨૨

સ્થળસંકોચના કારણે વધારે ઉતારા આપવાની અગત્ય નથી. બાકી કલિયુગ નળના દેહમાં પ્રવેશ કરે છે તે પ્રસંગ, દ્યુત રમવાને પુષ્કરને કલિયુગ પ્રેરણા કરે છે તે, તથા દ્યુત રમ્યા પછી નળદમયંતીની થતી સ્થિતિનુ વર્ણન વિગેરેનાં દૃષ્ટાંતો સરખામણી માટે રજુ કરી શકાય એમ છે. કલિયુગે ટોડલા ઉપરનો હાર ચોર્યાનો, પુષ્કરે દ્યુતમાં વૃષભ પરઠ્યાનો, આદિ જે કેટલાક ઉમેરા મૂળ નળાખ્યાનમાં કે નાકરના પૂરોગામી ભાલણના નળાખ્યાનમાં નથી અને કવિ નાકરના ઉક્ત ગ્રંથમાં છે, તે પ્રેમાનંદના નળાખ્યાનમાં મળી આવે છે. એ ઉપરથી પણ કવિ નાકરનો આધાર મહાકવિ પ્રેમાનંદે લીધાનું અનુમાન કાઢી શકાય ખરું.

વિશેષમાં વિષ્ણુદાસનું લક્ષ્મણાહરણ, પ્રેમાનંદના લક્ષ્મણાહરણ સાથે, અને વચ્છાનો રણજંગ પ્રેમાનંદના રણયજ્ઞ સાથે સરખાવવા જેવા છે. આ ઉપરથી સૂક્ષ્મ પરીક્ષક વાંચકને જણાશે, કે પોતાના પુરોગામી કવિઓનો મહાકવિ પ્રેમાનંદે કેટલો આધાર લીધો છે, એ પ્રશ્ન ઉંડી તપાસ કરવા યોગ્ય છે ખરો.

નાકરનો ઉદાર કાવ્યલેખનહેતુ.

પ્રાચીન ગુર્જર સાહિત્ય અવલોકતાં બ્રાહ્મણો ઉપરાંત ક્ષત્રિય અને વૈશ્ય વર્ણના તેમ જ જૈનો, ભાટ અને સાધુ વેરાગીઓ પણ પ્રતિષ્ઠાપાત્ર કવિઓ નીવડેલા દીસે છે. પ્રસ્તુત જીવનચરિતનો નાયક, કવિ નાકર જાતે વણિક્ હતો. તેને કવિતા રચવાનો શોખ ઉદરનિર્વાહને અર્થે લાગ્યો નહોતો. અર્થાત્ તે ઉદર ભરનાર, માણભટ્ટ કથાભટ્ટ ન હતો જ; પરંતુ કેવળ પરોપકારવૃત્તિથી જ તે કવિતા રચવાના ઉન્નત અને ધાર્મિક કર્ત્તવ્યમાં પ્રેરાયો હતો. હરિકીર્તનની ધૂનને સંતોષવાને અર્થે જ તેને “હરિ નામનો વ્યાપાર લાધ્યો” હતો. તે આખ્યાનો રચીરચીને બ્રાહ્મણોને કૃષ્ણાર્પણ કરી દેતો; અને ઉપદેશના અધિકારી બ્રાહ્મણો છે, એવી માન્યતાથી તેમની પાસે એ આખ્યાનો જનસમાજમાં ગવરાવી પોતાને કૃતકૃત્ય માનતો હતો. ‘શિવવિવાહ,’ ‘ધ્રુવાખ્યાન’ અને ‘વિરાટપર્વ’ તેણે વડોદરાના વડનગરા નાગર બ્રાહ્મણ મદનસુતને અર્પણ કર્યાં હતાં. તે સંબંધી પોતે જ કવે છે, કેઃ—

વૃદ્ધ કુળ નાગર રે, મદનસુત કહીએ;
વાડવકર સોંપુંરે, રચી ગ્રંથ સુખી રહીએ.

(ધ્રુવાખ્યાન કડવું ૧૩–૩૬)

કરી ગ્રંથ વાડવકર સોંપ્યો, વટપુર વિસ્તાર રે;
વૃદ્ધ કુલ નાગર નામે મદનસુત, ગાયે ભવજલ તરવા રે.
(વિરાટ્પર્વ કડવું ૪૦, ૧૯)

"નિર્મળ ગ્રંથ મયંક બિમ્બ સરખો, કૃષ્ણાર્પણ તેહ સાર રે."
વિકાનો સુત વિનવે, નાકર હરિનો દાસ. રે"
(વિરાટ્પર્વ કડવું ૪૦, ૧૨)

શિવવિવાહમાં તે કહે છે કેઃ—

"ગ્રંથ લખી કૃષ્ણાર્પણ કીધો રે, શિવવિવાહ ગાતાં સહુ અર્થ સીધ્યો રે.
(કડવું ૧૪, કડી ૧૬.)

"પુસ્તક લખી વિપ્રને અર્પ્યું, ગુણ દોષ સહુ લેપાય;
વણિક નાકર હું કાંઈ નવ જાણું, સાય કરે ગણરાય." (કડવું ૧, ૧૫)

"ધ્રુવાખ્યાન" અને "શિવવિવાહ"નાં કાવ્ય સંબંધી કવિ પોતે ખાસ એક જાણવા જોગ વાત કહે છેઃ—

અર્ધચંદ્રશો ગ્રથ રે, કૃષ્ણાર્પણ કીધો, દ્વિજને અર્પ્યો રે, મનોરથ તેનો સીધ્યો.

* * * * *

ધ્રુવનું ચરિત્ર રે પ્રથમ જે કરીયું, દ્વિજને કરે રે અર્પણ કરી ધરીયું;
તેથી મન ન રીઝ્યું રે મોટાં મન ગમિયાં, બન્ને કર્યાં મોટાં રે દ્વિજનાં મન શમિયાં.
(કડવું ૧૩–૩૧–૩૩)*

ગ્રંથ લખી બ્રાહ્મણને અર્પ્યો રે, શિવવિવાહ મોટે મન તર્પ્યો રે;
નાનો વાંચતાં મન નવ રીઝ્યું રે, વિવાહ ધ્રુવચરિત્ર કર્યું બીજું રે.
શિવવિવાહ કડવું ૧૪ કડી ૧૫–૧૬

અર્થાત્ ગ્રથસંકલનાની પુનઃ આવૃત્તિ કરી તેને શોધિતવર્ધિત કરવાની પ્રથા પણ તે અનુસર્યો હતો.

કાવ્ય–આખ્યાનો રચવાના આવા પરમાર્થપરાયણ ઉચ્ચ હેતુનો સાંપ્રત સમયમાં કેટલા સાક્ષરો નિર્વાહ કરી શકશે ? પ્રાચીન સમયમાં મુદ્રણકલાના અભાવે જ્ઞાનનો પ્રસાર કરવો, એ એક ઉત્તમ અને પવિત્રતમ કર્તવ્ય મનાતું હતું. આથી એ સમયમાં આખ્યાનોની અનેક પ્રતિઓ લખીલખાવી દાનમાં આપવાનો અને કથાભટોદ્વારા લલકારાવી તેનો લાભ લોકને આપવાનો મહિમા પણ મોટો મનાતો હતો. ધનસંચયની પેઠે આખ્યાનોનું જતન જીવ સમાન અણમોલુ મનાતુ હતું.

---

* રા. બા. હરગોવિંદદાસભાઈ (પ્રા. કા. ગ્રં. ૧૧. પા–૭) 'શિવવિવાહ' અને 'ધ્રુવાખ્યાન'માં પહેલુ કીયું તે વિષે જે શંકા કરે છે, તેનો આ બે પંક્તિથી નિરાસ થાય છે. આથી 'શિવવિવાહ' પહેલો અને 'ધ્રુવચરિત્ર' પછી એમ ઠરે છે.

નાકર કવિ યાત્રાનાં વિવિધ સ્થળોએ ફર્યો હશે, એમ તેના પોતાના ઉલ્લેખથી જણાય છે. 'હરિશ્ચન્દ્રાખ્યાન' તેણે ડાકોરની યાત્રાએ જતાં ઉમરેઠમાં પૂરું કર્યું હતું. તે વિષે તે કહે છે, કે

નાકરના ગુણો

દર્શને ગયાતા ઉમરેઠભણી, ત્યાં કથા માંડી જોડણી;
અજ્ઞાને કીધો અભ્યાસ, કહે નાકર છઉ હરિનો દાસ. કડવું ૬૧

તે જાતે નિરભિમાની હતો, એ અપ્રસિદ્ધ 'અભિમન્યુ આખ્યાન'માંની નીચેની કડી પરથી જણાય છે.

"ગુરુચર્ણ સેવા સાધી મેં, તજી પદ અહંકાર;
સાધુ સંગત સેવા માંહે, મુખ્ય ભજવા વિશ્વાધાર."

તે જોકે સારો કવિ હતો અને તેનામાં કવિતા રચવાની શક્તિ શીઘ્રગતિવાળી, કંઇક પ્રસંગપરત્વે કિંચિત્ વિસ્તારથી પણ વસ્તુને જમાવી શકે એવી સમર્થ હતી અને તે સાથે પ્રસાદ પણ સારી રીતે ધારણ કરનારી હતી, છતાં તે વિનયથી કહે છે, કે

વણિક જાતે ના-કર હું છું શું જાણું જી;
શું રૂપ હું મૂઢમતિ વિખાણું જી." (ધ્રુવાખ્યાન કડવું ૧-૧૩)
ગુરુ વૈષ્ણવ ચર્ણકમલ પ્રતાપે, કવિજન હરિગુણ ગાયે રે;
તેહ તણી કૃપાયે ઉચર્યો, વૈષ્ણવ જનનો દાસ રે. 'વિરાટપર્વ.'

વળી

હું મુરખ છું અલ્પમતિ, તે માટે મે તુને પ્રાર્થી;
પાણીને સાહીને મુજને દૃઢ કરો રે.
શ્રીગુરુને નામું શીશ, ગુણ ભાખું ત્યાં શ્રી જુગદીશ;
જેહની કૃપા તો મુજને હવિ રે.
પંડિત જન તે ઔઢાં પાત્ર, કહીશ કથા એક કિંચિન્માત્ર;
કવિજન કો ખોડ મ આપશો રે.
કવિતાને એ ખોડ મ દેશો, મારી બુદ્ધિ છે બાલ;
ચુક પડે, ક્યાંથી ચતુરાઈ? અપત્ય પડે જેમ આળ.
'ગદાપર્વ' કડવું ૧-૨-૬

તે પોતાને વિદ્યાપ્રિય બ્રાહ્મણો કરતાં ઉતરતો માની કહે છે, કે—"વણિક કહો શી વાતે?"* અને "ગાયે શું વણિકજન બુદ્ધિ."†

મંદમતિ હું શા ગુણ ગાઉં, હરિજનનો મહા પ્રકાશ;
ધ્રુવડ આસુરી જન અમો, નિરખી શકું નહી ઉજાસ!
(ધ્રુવાખ્યાન કડવું ૧ કડી ૨૫)

પંગુ પર્વત ચઢવા ઇચ્છે, ઠુંઠો સાગર તરવા જાય;
આંધો રાતે પુસ્તક વાંચે, બધિર કહે સહુ સંભળાય.
એવી ગતિ છે આર્ડ સેવકની, ઉપમા નવ કળાય; ૧

* ધ્રુવાખ્યાન કડવું ૧૨-૩૫. † શિવવિવાહ કડવું ૩-૪ લીટી.

કીડી કુંજર થાવા ઇચ્છે, અળશિયું અહિરાજ;
મક્ષિકા કહે ગરુડ સમી હું, ધારું તેવું કાજ.
અવળાનું સવળું બને, કૃપા કરે મહામાય;
કૃપાપાત્ર કંઈ કવિજન મોટા, થયા દેવી તમ સહાય.
(શિવવિવાહ કડવું ૨૦ કડી ૮—૧૨)

જેઓ કવિતા કરવામાં ખોટાં ગપોડાં હાંકે, એવાઓને તે પાપી ગણતો હશે. કારણ કે 'શિવરાત્રી'ની કથામાં વચનભંગથી થનારાં પાપની ગણના કરનારા, હરણપાસે તે કહેવડાવે છે, કે

"જે કો કવિતા ખોટી કવે, તેનું પાપ સુને વિસમે;
કુગીત ગાઇને જીવે બંગ, * *.

નાકરની કાવ્યશક્તિ

કવિ નાકરે મહાભારત અને રામાયણનાં ઘણાં પર્વ અને કાંડ કવિતાબદ્ધ કરેલાં છે. તે જો કે જ્ઞાતિએ વણિક્ હતો, છતાં તેની ભાષા શુદ્ધ, સંસ્કારી, શેરડીના રસની પેઠે રસવતી, સરળ અને સારી છે. પોતે બહુશ્રુત હતો, છતાં વિચક્ષણ, પરમાર્થપરાયણ, અને સુશિલ હોવાથી તેની કવિતાની શૈલી પણ સુંદર, સુઘડ, અને નીતિને બોધનારી છે. તેનાં કાવ્યો બહુધા સાદાં અને શિખામણથી ભરપૂર છે. તેણે પોતાના જમાનાનો સંસાર પણ કવિ પ્રેમાનંદ અને શામળની પેઠે તેમાં ઉતારેલો છે; પરંતુ પ્રેમાનંદની પેઠે મહાભારતાદિનાં દિવ્ય પાત્રને અધમ માનવ પાત્રમાં ઉલટાવી નાંખવાનું અને તેમનાં ચારિત્ર્યને પણ ભાવનાહીન ચિત્રવાનું સાહસ બિલકુલ કરેલું જણાતું નથી. તેમ પામર જનરુચિને પોષવાની ધૃષ્ટતા પણ તેણે કરેલી દીસતી નથી.

વળી કવિતામાં તેણે અદ્‌ભુત રસ ખીલવવાને, તેમ શ્રોતાઓને આંજી નાંખવાને દૈવી શક્તિનો કે દૈવી વર્ણનનો આધાર લેવાનું મથન અસ્વાભાવિક પણ કર્યું નથી. મહાકવિ પ્રેમાનંદે પોતાની કલ્પનામાં આવે તેવાં અદ્‌ભુત રસાભાસવાળાં દૈવી વર્ણનો આલેખ્યાં છે; પરંતુ નાકરનો નિયમ તો 'જે કો કવિતા ખોટી કવે' તે બંગ છે, એવો હોવાથી તેણે મનુષ્યોની કલ્પનામાં ઉતરે એવાં જ દેવોનાં પણ વર્ણન કર્યાં છે અને અદ્‌ભુત રસાભાસ આલેખવા પ્રયાસ કર્યો નથી.

પ્રસંગેપ્રસંગે નાકરે રસની જમાવટ પણ ઠીક કરી છે. જોકે કવિ પ્રેમાનંદનાં કાવ્યોમાં જેટલા વિવિધ રસિક પ્રસંગો તથા નાયકનાયિકાનાં રૂપગુણ ચીતરનારાં જે કડવાં ને કડવાં ભર્યાં વર્ણનો દૃષ્ટિએ પડે છે, તેટલાં એનાં કાવ્યોમાં જણાતાં નથી. અર્થાત્ કાવ્યકળા અને રસચાતુરીનો આશ્રય તેણે લીધો નથી, તેમ કૃત્રિમતા અને આડંબર પણ સ્વીકાર્યાં નથી જ.

'વિરાટ્‌પર્વ'માં કેચકીચકના સંતાપથી કંટાળેલી અને ગુપ્તપણે રહેવાની પ્રતિજ્ઞાથી બંધાયલા પતિઓના યથાયોગ્ય રક્ષણના અભાવથી પરિતાપ પામેલી દ્રૌપદી અને યુધિ-

(બ્ઙર આદિ પાંચ પાંડવો વચ્ચેના સંવાદને યોગ્ય રાગમાં આલેખતાં કવિ **નાકર** કરુણ-રસની છાયા બહુ સારી રીતે જમાવે છે અને પ્રેમાનંદે 'સુદામાચરિત'માં સુદામા અને તેની ઋષિપત્નીના આલેખેલા સંવાદને પણ ઘડીક ભૂલાવામાં નાંખે છે. દૃષ્ટાંત તરીકે અપ્રકટ 'વિરાટ્પર્વ'માંથી કરુણરસનો એક પ્રસંગ નીચે આપ્યો છે:—

રાત્રે એક પહોર વીતતાં સૈરંધ્રી–દ્રૌપદી, કંક–યુધિષ્ઠિર પાસે જઇને કહે છે:—

રાગ રામગ્રી

સ્વામી ! તમો નથી જાણતા, પેલો કેચો કેચક મૂઢ,
તમ દેખતાં પાટુ હણી, પછી પુંઠે આવ્યો પ્રૌઢ;
કેશ ગ્રહ્યા, સ્વામી! માહરા, પછે તાણી અવની મોઝાર;
તે રક્ત દાખવ્યું તારુણી પછી રોવે છે નાર.
પછી મેં સ્તુતિ કરી જગદીશની ને મુકાવી મહારાજ !
કહી ગયો એમ પાપી તારી સાર કરશે કોણ આજ?
કાલો ઘેર બેઠાં નહીં આવે તાં આણીશ તારો અંત.
તે પેલી હું આપ હત્યા કરીશ, મારા કંથ!
પછી કહેશો કંક ! કહ્યુ નહીં અમે કરત સંભાળ!
બેહુ પ્રકારે તમો જાણજો જે ખુટયો મારો કાળ! કડવું ૨૨-૯-૧૩

પછી બન્ને વચ્ચે નીચે પ્રમાણે સંવાદ ચાલે છે:—

રાગ રામગ્રી.

રાય યુધિષ્ઠિર બોલીઆ, સુણો સુંદરી! રે
તું મા આણીશ દુ:ખ લગાર, ગેહેલી કોણે કરી? રે ૧
પછી અમો એને મારશું, સુણો સુંદરી! રે
આંહાથા ચાલીશું તેણીવાર, ગેહેલી કોણે કરી? રે ૨
દિવસ આંહા બહુ નિગમ્યા, સુણો સુંદરી! રે
તે મર્મ ન જાણે કોય, ગેહેલી કોણે કરી? રે ૩
દોહ્યલે વન પુરાં થયાં, સુણો સુંદરી! રે
વહી ગયાં તે વર્ષ જ બાર, ગેહેલી કોણે કરી? રે ૪
અનેક કષ્ટ શિર ભોગવ્યાં, સુણો સુંદરી! રે
તમે જાણો છો નિજ નાર, ગેહેલી કોણે કરી? રે ૫
વળી નિષ્ઠ ચર્યાયે રહ્યાં, સુણો સુંદરી! રે
વહી ગયા તે માસ અગીયાર; ગેહેલી કોણે કરી? રે ૬
થોડાક દિવસ કેડે રહ્યા, સુણો સુંદરી! રે
તું જાણાં છાં નિજ નાર; ગેહેલી કોણે કરી? રે ૭
એક માસ હાવાં રહ્યો, સુણો સુંદરી! રે
તે વિમાશી મન જોય; ગેહેલી કોણે કરી? રે
વિપત્તિ પડે સુખ ત્યાં થઈ, સુણો સુંદરી! રે
પામ્યાં દુ:ખનો નહિં પાર, ગેહેલી કોણે કરી? રે ૯
સીતા સમાન કો સાધવી, સુણો સુંદરી! રે
તે સાહી ગયા રાક્ષસ સોય, ગેહેલી કોણે કરી? રે ૧૦

દમયંતી રાય નળ તણી, સુણો સુંદરી! રે
તે ચઢી કબાડી હાથ, ગેહેલી કોણે કરી? રે ૧૧
હરિશ્ચંદ્ર તારાલોચની, સુણો સુંદરી! રે
તે વેચાણી પર હાથ, ગેહેલી કોણે કરી? રે ૧૨
વૃંદા સરખીએ ભોગવ્યું, સુણો સુંદરી! રે
સંધ્યાવતી સદ્પાત્ર, ગેહેલી કોણે કરી? રે. ૧૩
એટલાને મહા દુ:ખ પડ્યાં, સુણો સુંદરી! રે
તો આપણ કોણ માત્ર? ગેહેલી કોણે કરી? રે ૧૪
આપણને બહુ કષ્ટ પડ્યાં, સુણો સુંદરી! રે
તે તું જાણાં છાં નિજ નાર; ગેહેલી કોણે કરી? રે ૧૫
મિત્ર ફીટી શત્રુ થયા, સુણો સુંદરી! રે
જે સગાં સહોદર વીર; ગેહેલી કોણે કરી? રે ૧૬
આપણે વનથી ચાલીયા, સુણો સુંદરી! રે
કોણે દીધું ન પાયું નીર, ગેહેલી કોણે કરી? રે ૧૭
ભીષ્મ પિતામહ, પિતરીઓ, સુણો સુંદરી! રે
અમ દેખતાં કાઢયાં ચીર, ગેહેલી કોણે કરી? રે ૧૮
હાવાં તે વેળા વળી છે આપણી, સુણો સુંદરી! રે
સન્મુખ થાય યદુવીર; ગેહેલી કોણે કરી? રે ૧૯
જે તમને કૈયો હણે, સુણો સુંદરી! રે
એમ ન કરે મહારાજ; ગેહેલી કોણે કરી? રે ૨૦
* * * *

અનેક પેરે કરી પ્રીછવી, સુણો સુંદરી! રે
તોયે મન નવ પામે વિશ્રામ, ગેહેલી કોણે કરી? રે ૨૫

આનો ઉત્તર આપતાં દુઃખથી કંટાળેલી દ્રૌપદી સતી ઉત્તર આપે છે:—

સુણી વનિતા એમ વદે, સુણો સ્વામીજી!
હવે ફીટયો મારો ઠામ, કહું શીર નામીજી. ૨૬
જે કાળે પાપી મને મારશે, સુણો સ્વામીજી!
કહું કાઢીશ મારા પ્રાણ, કહું શીર નામીજી. ૨૭
તમને રાજ્ય હસ્તિનાપુરતું મન વસ્યુ, સુણો સ્વામીજી!
તમને મળશે રાણારાય કહું, શીર નામીજી. ૨૮
ભીષ્મપિતામહ પૂછશે, સુણો સ્વામીજી!
અને વિદુર, દ્રોણગુરુ સાર કહું, શીર નામીજી. ૨૯
કુંતા કહેશે વહુ ક્યાં ગયાં? સુણો સ્વામીજી!
વળી હસશે સકળ સંસાર, કહું શીર નામીજી ૩૦
ત્યાં ધૃષ્ટદ્યુમ્ન મળવા આવશે, સુણો સ્વામીજી!
મુને મળવા દ્રુપદરાય, કહું શીર નામીજી. ૩૧
માતા મારી મુજને નહિં મળે, સુણો સ્વામીજી!
તમો વાર કરો છો નાથ! કહું શીર નામીજી. ૩૨

તમોથી નવિ નીપજે, સુણો સ્વામીજી!
મેં જોયું વિમાસી મન, કહું શીર નામીજી. ૩૩
જોઉં અર્જુનથી કાંઈ નીપજે, સુણો સ્વામીજી!
આ તેલે નહી કાંઈ તેલ! કહું શીર નામીજી. કડવું ૨૩ ૩૪

પછી યુધિષ્ઠિરથી નિરાશ થયલી દ્રૌપદી અર્જુન પાસે ગઈ; તેની પાસે પોતાનું સંકટ નિવેદન કર્યું. તેના છાતીફાટ રુદનથી અર્જુન પીગળ્યો, પણ ધર્મરાજાની આજ્ઞા વિના કાંઈ ન થાય, એમ કહી લાચારી દર્શાવી. ત્યાંથી પાછી પડેલી દ્રૌપદી ભીમ—પરાક્રમી ભીમ—પાસે ગઈ. તે પોતાની પ્રિયતમ પત્નીના સંકટથી અતિશય ઉશ્કેરાઈ ગયો અને તેણે કેચાને માર્યો. આ પ્રસંગના, આ ત્રણે પતિઓ સાથેના, જૂદા જૂદા પ્રકારના સાંત્વનના સંવાદ કરુણરસથી ઠીક છવાયલા છે. એમાં ત્રણ કડવાં કવિએ રોક્યાં છે. પરંતુ આ પ્રસંગ વિસ્તારભયથી અત્રે આપી શકાય તેમ નથી.

હવે કરુણરસના દૃષ્ટાંતમાં પ્રેમાનંદના 'સુદામાચરિત્ર'માંની નીચેની પંક્તિઓ ઉપરની પંક્તિઓ સાથે સરખાવો.

પછી સુદામોજી બોલિયા, સુણ સુંદરી રે;
શી કહું હું શિખામણ, ઘેલી કોણે કરી રે. ૧
જે નિર્મ્યું છે તે પામીએ, સુણ સુંદરી રે;
વિધિએ લખી વૃદ્ધિ હાણ, ઘેલી કોણે કરી રે. ૨
દીધા વિના ક્યાંથી પામીએ, સુણ સુંદરી રે;
નથી આપ્યું જમણે હાથ, ઘેલી કોણે કરી રે. ૩
જો ખડધાન જ વાવીએ, સુણ સુંદરી રે;
તો ક્યાંથી જમીએ શાળ, ઘેલી કોણે કરી રે. ૪
જળ વહી ગયે શી શોચના, સુણ સુંદરી રે;
જો પ્રથમ ન બાંધી પાળ, ઘેલી કોણે કરી રે. ૫
એકાદશી વ્રત નવ કર્યાં, સુણ સુંદરી રે;
નવ કીધા તીર્થોપવાસ, ઘેલી કોણે કરી રે. ૬
અગ્નિ તૃપ્ત કીધા નહીં, સુણ સુંદરી રે;
નહિ શ્વાન વાયસ ગૌગ્રાસ, ઘેલી કોણે કરી રે. ૭
બ્રહ્મભોજન કીધાં નહીં, સુણ સુંદરી રે;
નથી કીધા હોમ હવન, ઘેલી કોણે કરી રે. ૮
અતિથિ નિર્મૂળ વાળિયા, સુણ સુંદરી રે;
તો ક્યાંથી પામિયે અન્ન, ઘેલી કોણે કરી રે. ૯
હરિપ્રસાદ લીધો નહીં, સુણ સુંદરી રે;
નિત્ય અશુદ્ધ કીધો આહાર, ઘેલી કોણે કરી રે. ૧૦
આપ ઉદર પાપે ભર્યું, સુણ સુંદરી રે;
છૂટ્યાં પશુતણો અવતાર, ઘેલી કોણે કરી રે. ૧૧
સંતોષ અમૃત ચાખીએ, સુણ સુંદરી રે;
હરિચરણે સોંપી મન, ઘેલી કોણે કરી રે. ૧૨

ભક્તિ નવનિશ્ચ્ય આપશે, સુણ સુંદરી રે;
ધરો ધીર તમે સ્રીજન, ઘેલી કોણે કરી રે. ૧૩
આંખ ભરી અબળા કહે, ઋષિરાયજી રે;
મારુ જડ થયું છે મન, લાગું પાયજી રે. ૧૪
એ તો જ્ઞાન મને ગમતું નથી, ઋષિરાયજી રે;
રુએ બાળક લાવો અન્ન, લાગું પાયજી રે. ૧૫
અન્ન વિના ચાલે નહી, ઋષિરાયજી રે;
મોટા જોગેશ્વર હરિભક્ત, લાગું પાયજી રે. ૧૬
અન્નવિણ ભજન સૂઝે નહીં, ઋષિરાયજી રે,
જીવે અન્ને આખુ જગત, લાગુ પાયજી રે. ૧૭
શિવે અન્નપૂર્ણા ઘેર રાખીઆં, ઋષિરાયજી રે;
સૂર્યે રાખ્યું અક્ષયપાત્ર, લાગું પાયજી રે. ૧૮
ઇંદ્ર સેવે કામધેનુને, ઋષિરાયજી રે;
તો આપણે તે કોણ માત્ર, લાગું પાયજી રે. ૧૯
સુર સેવે કલ્પ વૃક્ષને, ઋષિરાયજી રે;
મનવાંછિત પામે આહાર, લાગું પાયજી રે. ૨૦
ધર્મ પ્રાણ અન્ન વિના નહી, ઋષિરાયજી રે;
ઉભો અન્ને સકળ સસાર, લાગુ પાયજી રે. ૨૧
ફેરાનું ફળ જશે નહી, ઋષિરાયજી રે;
જઈ જાચો કૃષ્ણ બળદેવ, લાગુ પાયજી રે. ૨૨
વિધિએ લખ્યા અક્ષર દરિદ્રના, ઋષિરાયજી રે;
ઘોશે ધરણીધર તતખેવ, લાગુ પાયજી રે. ૨૩ કડવું

વળી અપ્રકટ 'નળાખ્યાન'માં ૮ મા કડવામાં દ્રુપદ રાગ દ્વારા **નાકર** કવિએ દમયતીના મુખમાંથી જે રુદનના ઉદ્ગારો કઢાવ્યા છે, તે પણ કરુણરસની છાયા છાઈ નાંખે એવા છે. અપ્રકટ 'અભિમન્યુ' આખ્યાનમાં અભિમન્યુ મરાતાં અર્જુન આદિનો વિલાપ પણ એવો જ છે.

હવે આપણે **નાકર**નાં વીરરસ પૂર્ણ વર્ણન અવલોકીએ. વીરરસનો ખરો ઉભરો કવિ **નાકરે** પોતાના 'અભિમન્યુ' (અપ્રકટ) આખ્યાનમાં કાઢેલો છે. સ્થાલીપુલાકન્યાયે માત્ર એક કડવાની થોડીક પંક્તિઓ અત્રે આપેલી છે. એમાં કર્ણનો પુત્ર વૃષકેતુ અને અર્જુનનો પુત્ર અભિમન્યુ એ બન્ને સમાન યોધાઓનો યુદ્ધપ્રભાવ તથા કર્ણ જેવા અતિરથી સાથેનો સગ્રામ કવિએ ઉત્કૃષ્ટ રીતે આલેખેલો છે.

કડવું ૨૧ મું.

યુગ્મ યોધ સન્મુખ થયા, જેહવા યોધ રણ વચ્ચે કહ્યા;
રહ્યા ને રહ્યા મદમત્ત હાથી રે. ૧

ઢાળ.

મદમત્ત હાથી સરખા સાથી, ભાખ્યા એ યુવપૂર;
બેહુ તણાં મન હરખે ભરીઆં, વિક્રાળ વઢવે શૂર. ૨

બેહુના રથ, તોરી, સારથી, સરખા, રણ માંહે પાડે હાક;
ભલે આવ્યા કુંવર અર્જુનના, હવાં રણે કો સાંખે ? ૩
એમ કહીને બાણ ૦૮ મૂકે, ચૂકે નહિ કો હાર !
અન્યો અન્ય અસ્ત્રો વાવરે, કો ન દે ઓસાર. ૪
મારી ગદા રથ કકડા કીધો, અશ્વ બહુ હિસાય;
આવી લાગી સાંગ વૃષકેતને, માર્યો તેણે ઠાર (?)* ૫
થયા તવ અળગા, અન્યોઅન્ય આવ્યા;
અરિદળ મધ્યે, મલ્લ તણી પેરે વળગ્યા. ૬
મહિષ પેરે માથાં મારે, મેંઢાં તણી પેર ફૂટે;
પાદપ્રહાર ઢીંચણીઆં કોણી, મુષ્ટિપ્રહાર વછૂટે. ૭
અપસરાને કર પુષ્પની માળા, જાણે વરવા આવી;
મુનિજન, દેવ, યક્ષગણ, ગાંધર્વ, પુષ્પ અંજલિ વધાવી. ૮
વાધ્યું શૂર ઊરતન ભીડી, બેહુ બથોબથે આવ્યા;
પામે લાગ ભાગ બેહુ સરખા, પગ શીર હાથ હલાવે. ૯
અભિમન્યુ અંગે અતિ આકળો, અંગે તેને નવ પોહોંચાય;
જ્યારે વૃષકેત ચાંપ્યો ધરણે, જાણ્યું ચર્ણે ચૂર થાય. ૧૦
વૃષકેતની શુદ્ધ જ ભાગી, મૃત્યુ આવ્યાં ઘડીઆં;
ત્યારે ભાંજી ગઢ પાંચમે કોઠે, ચક્રવ્યૂહ મધ્યે ચઢીઆ. ૧૧
મધ્ય યોધ સેનાપતિ ઉભા, અતિ અતલીબળ કર્ણ;
અભિમન્યુ આવ્યો હવાં યુદ્ધ કીજે, થરથર ધ્રુજે ધરણ. ૧૨
અળગો રહીને અસ્ત્ર વાવરે, કર્ણ કરે સંગ્રામ;
અંતરજામી કૃષ્ણ પધાર્યા, જાણ્યું કર્ણને મારશે દામ! ૧૩
ભાગ્યો દ્રોણ, કૃપા, વશ કીધો, વૃષકેતુ ત્યાં હાર્યો;
અતિરીસશું અભિમન્યુને કર્ણે, અસ્ત્ર હવણાં માર્યો. ૧૪
તે કોઠા વચ્ચે કૃષ્ણ પધાર્યા, રહ્યા કર્ણની પાસ;
અભિમન્યુની ત્યાં દૃષ્ટિ પડી, ભલે પધાર્યા અવિનાશ. ૧૫
હું એકાવડી ક્યાં હતો ? તેં, ભલે પાળ્યો વિયોગ;
વળી વાહરે ચઢીને આંહાં પધાર્યા, હવે મળ્યો સંયોગ. ૧૬

* * * *

કૃષ્ણે કર્ણને સાન જ કીધી, કૃપાસ્ત્ર બાણે તું છેદ;
જીવતો તુને નહીં મુકે, સહી માનજે એ વેદ ! ૨૩
તે માટે તું કૃપાસ્ત્ર સજજ કર, મેં એ વાતે લગાડ્યો;
કર્ણે તરત જ બાણ મેલી, ધનુષ્ય પ્રત્યંચા પાડ્યો. ૨૪

---

* લહીઆનો લેખનદોષ હશે; કારણ વૃષકેતુનું યુદ્ધ આગળ ચાલુ જ છે. † કર્ણનો પુત્ર.

માનભંગ થયો ધનુષ ભાગતે, ત્યારે કાઢી ખડ્ગ ઉજાણો;
એમ હસ્તી આડે આવ્યો, ગજ મારી ક્રોધે ભરાણો. ૨૫
કૃષ્ણ કર્ણ હીંડે નાસતા, જાણ્યું લેશે અંત;
કર્ણ આખડી અવની પડીઓ, પુંઠે જુવે ભગવંત. ૨૬
ક્રોધે ધાઈ કર્ણને સાહ્યો, ચરણપ્રહાર શીર ધાય;
મારી ચૂર ને શિથિલ કીધો, સુણ જનમેજય રાય ! ૨૭
કૃષ્ણે ત્યાં પેર જ કીધી, કીધો બહુ અંધકાર;
બળ કરી કર્ણને ઉઠાડ્યો, સુતનાં* ગ્રહ્યાં હથીઆર. ૨૮
હથીઆર વિના કશું સુઝે, ન સુઝે એકે વાટ;
પુંઠે જુએ તો ભીમ ન દેખે, અંગે થયા ઉચાટ ! ૨૯

* * * * *

વળી લવકુશ આખ્યાનના કડવા ૧૯ મામાં લવે શત્રુઘ્ન, ભરત, રામચંદ્ર આદિ સાથે મચાવેલા યુદ્ધનું વર્ણન જોતા પણ વીરરસની છાયા ઠીક જમાવેલી જણાશે. જોકે મહાકવિ પ્રેમાનંદે વીરરસની જમાવટ કરવા કડવાં ને કડવાં આલેખી આવી છાયા જમાવેલી છે, તોપણ આ આખ્યાનોનો વીરરસ તેના કરતાં પણ વિશેષ ઉત્કૃષ્ટ અને વિશેષ ઓજસ્વી છે, એમ જણાયા વિના નહી રહે જ.

શૃંગાર આદિ અન્ય રસનાં વિસ્તૃત વર્ણન નાકર કવિનાં આખ્યાનોમાં મળતાં નથી. તેમ છતાં જે કાંઈ થોડાં મળે છે, તે કાંઈ તેની શક્તિના ચમકારા પ્રસક્ષ કરાવવામાં અફળ જતાં નથી. જ્યારે મહાકવિ પ્રેમાનદમાં કળા અને જમાવટ છે, ત્યારે નાકરમાં સાદાઈ અને સ્વાભાવિક સંકોચ છે.

તેમ છતાં અત્રે એટલું જણાવવું આવશ્યક છે કે, કવિ નાકર સર્વથા પ્રેમાનંદની અર્થાત્ પ્રથમ પંક્તિના ગુર્જર કવિની બરોબરી કરી શકે એવો નથી, તોપણ તે બીજી પંક્તિના કવિઓમાં નિ:સંશય ઉચ્ચ સ્થાન પ્રાપ્ત કરવાને યોગ્ય ગણાય ખરો.

નાકરનામાં વિચારની તેજસ્વિતા ક્વચિત્ ક્વચિત્ ચમકે છે ખરી. એણે જો કે અલંકાર અને ઝડઝમક ઉપર પણ કલાની દૃષ્ટિથી જોઇતું ધ્યાન આપેલું જણાતુ નથી; છતા, સ્વાભાવિક રીતે આ બે અંશો અનાયાસે તેના આખ્યાનોમાં દૃષ્ટિએ પડે છે જ. તેના કાવ્યોનું મુખ્ય લક્ષણ ભક્તિ અને ધર્મોપદેશ છે, અને તેનો ઉદ્દેશ શ્રદ્ધાળુ શ્રોતાઓને પ્રબોધવાનો છે.

નાકરની વર્ણનશૈલી જોકે વિસ્તારવતી નથી, તોપણ ટુંકમાં વર્ણ્ય વસ્તુનો સારો ચિતાર વાચક આગળ ખડો કરે છે. જેમ તેની ભાષામાં કર્કશતા ઓછી છે, તેમ વર્ણનમાં કાંઈ અનુચિતપણું પણ જણાતું નથી. માનવભાવ આલેખવામાં પણ તે કાંઈ પાછો પડતો નથી, અને ધારેલી છાપ તે વાચકના હૃદયપટ ઉપર અવશ્ય પાડે છે.

---

* અભિમન્યુનાં કૃષ્ણે હથીઆર અંધારું ઘોર કરી લઈ લીધાં, એ અર્થ છે.

શિવરાત્રિની કથા વાંચતાં તેના જમાનાનો સંસાર કેવો હતો, તેનો ભાસ સારી રીતે થાય છે. શિવવિવાહ, લવકુશ આખ્યાન, વિરાટ પર્વ આદિમાં પણ પાત્રો આલેખતાં તેમ તેમને મુખે પ્રસંગાનુસારી વચનો કહાવતાં પોતાના જમાનાનો સારો ચિતાર તેણે આપેલો છે; પરંતુ પામર જનરુચિ સંતોષવી, એ તેનો ઉદ્દેશ ન હતો, તેમ ' જેમ કવિતા ખોટી હવે ' અને જે ભંગ ' ગીત ગાઈને કહે ' એ પાપી હરે છે, એવો વિચાર ધરાવતો હોવાથી તેણે મહાકવિ પ્રેમાનંદની પેઠે કેવળ પામર જનરુચિને તૃપ્ત કરવા ઉચ્ચ પાત્રના મુખમાં અધમ વચનો મૂક્યાં નથી. તેણે કદી પણ કુલીન પતિવ્રતા પત્ની પાસે પ્રતિષ્ઠિત પતિને નીચેનાં વચનો કહેવડાવવાની ધૃષ્ટતા, કવિ પ્રેમાનંદની પેઠે, કરી જ નથી:—

નારી કહે લહુ સઉ મર્મ, કુડા કંથ એ તમારાં કર્મ;
ફાવતું કરી હવે ફુલાઓ, મુજ નિભાગિણીનો લૂંટ્યો લાવો. ૧૧
સો હાથને કુવે નાંખી કમળી, પિતારૂપ કુહાડે છુંદી કદળી;
કુંવરી મારી મારી કરી ફુલાતા, દુઃખદરીએ નાંખી ત્યારે વળી શાતા. ૧૨
હું તમને કપટી નો'તી જાણતી, વિશ્વાસઘાતી મન નો'તી આણતી;
બગઠગ જેવા થઈ ન બોલો, સ્વાર્થ સાધ્યો માટે મન ડોલો. ૧૩
જ્યારે ધાર્યું કરવું'તું તમારું, ત્યારે શીદ મત પૂછ્યું અમારું;
મરું મારું પણ પુત્રી ન આપું, નથી એ ઉપર તમારે દાપું. ૧૪
હું તો ખરા નાગરની બચી, વેલ પેઠે વીંટાઈ જાઉં લચી;
તમારું કપટ અવળું કઢાવું, ફાવે ત્યાં વિવા કરી કમળી લટાવું. ૧૫
મદનમહેતો કે' બહુ થયું બાઈ, જે રચ્યું તે કર્યું જદુરાઈ;*
દબાયો દેખી દામની પેર કુદી, છરો લઈ કહે કમળા નાખું છુંદી. ૧૬

શામળશાનો મોટો વિવાહ કડવું ૨૦ મું.

શું નાકરનાં આખ્યાન થોથાં છે ?

રા. રા. શ્રી કેશવલાલભાઈ નાકર કવિનાં આખ્યાનોને થોથાંની–સ્થૂળ ધર્મ બુદ્ધિ તૃપ્ત કરનારાં જોડકણાંની ઉપમા આપે છે અને એમાં રસની ખોટ, જુએ છે. આનો નિરાસ કરી શકાય એમ છે, એક તો જે જમાનાના લોક માટે એ આખ્યાનો રચાયાં હતાં, તેમની રસવૃત્તિ કેવા પ્રકારની હતી, તે સમજવાની અગત્ય છે. બીજું ગુર્જર કાવ્યસાહિત્ય તે સમયે કીયા ક્રમે પહોચ્યું હતું; તેમાં સંસ્કૃત સાહિત્યમાં તરી આવતા રસને અવકાશ મળે અને તેની કદર થાય એવી સ્થિતિએ તે પહોંચ્યું હતું કે નહીં? એ પણ નિરખવાની અગત્ય છે. તેમ જ્યારે પ્રેમાનંદાદિ જેવો ઉત્કૃષ્ટ કવિ પણ ઉન્નત રસવૃત્તિને પોષે એવો ઉત્કૃષ્ટ રસ આલેખવાને બદલે રસાભાસ આલેખવાને બહુધા પ્રેરાયો હશે, ત્યારે તેના કારણો પણ અવલોકવાની

---

* વડનગરના સુશિક્ષિત નાગર દિવાનની પત્નીના મુખમાં મૂકેલાં કોળીની બૈરીને શોભે એવાં આ વચન અને આ નાગરી સંસાર પ્રેમાનંદે આલેખી નિઃસંશય અધમ રસવૃત્તિ પોષી છે. છરો લઈ નાગર પત્ની કુદે, માણસ મરકી મચાવવા ઝુઝે, એ શું નવાઈ નથી ?

અગત્ય છે. વાસ્તવિક રીતે એ જમાનાનાં આખ્યાનોનો રસ આધુનિક રસમાપથી મપાવો નહીં જોઇએ.

હવે **નાકર**નાં આખ્યાનોના રસનું માપ કાઢીએ. તેનાં અદ્યાપિ પર્યંત જે આખ્યાનો, શિવરાત્રિની કથા, શિવવિવાહ, અને ધ્રુવાખ્યાન પ્રસિદ્ધ થયાં છે, તેમાં વિશેષ આકર્ષક રસ દેખાતો નથી, એ સત્ય છે. પરંતુ 'વિરાટ્ પર્વ,' 'અભિમન્યુ આખ્યાન,' 'નળાખ્યાન,' 'ગદાપર્વ,' અને પ્રસિદ્ધ 'લવકુશ આખ્યાન' આદિ જોતાં તેમાં ભારોભાર રસ તો નહીં, પણ રસના જ્વલંત ચમકારા અને કંઇક કંઇક ઝમાવટ તો અવશ્ય જણાય છે જ. કરુણરસની જમાવટ 'વિરાટ્ પર્વ'માં, તથા વીરરસની જમાવટ 'અભિમન્યુ આખ્યાન' અને 'લવકુશ આખ્યાન'માં સારા પ્રમાણમાં જોવામાં આવે છે અને અન્ય રસના ચમકારા પણ ઝણુકા દેવામાં કાંઈ પછાત પડતા નથી. વળી **નાકર** કવિનાં આખ્યાનોનો 'તેના જમાનાના લોકોએ સારો સત્કાર કર્યાનું' અને તેમની 'પુષ્કળ ખપતી થયાનું' સા. શ્રી કેશવલાલભાઈ પણ જણાવે છે, એ જ તેમાં લોકને સારો રસ પડ્યાનું એક ચિહ્ન છે. કદાચિત્ એમ પણ હોય કે સા. શ્રી કેશવલાલભાઇને નાકરનાં અપ્રકટ આખ્યાનો ઝીણવટથી અવલોકવાનો અવકાશ મળ્યો પણ ન હોય.

નાકરનો ઉપદેશ

માનવ દોષો સંબંધી કવિ **નાકરે** ઘણે સ્થળે ટકોર કરેલી છે. **નાકર**નાં આખ્યાનો જોતાં જણાય છે કે, તે પ્રસગ આવ્યે ધર્મ અને નીતિના સિદ્ધાંતો શ્રોતાઓના મન ઉપર ઠસાવવાને ચૂક્યો નથી જ. ધર્મ, એ વિષય જ એવો છે, કે શ્રદ્ધાળુ જનો જ તેનો રસમય લાભ લઈ શકે; અને તે જમાનાના લોકો ભાવિક હોઇને ધર્મનાં તત્ત્વોને પ્રતિપાદન કરનારાં અને ઠોક સાથે વારંવાર પ્રબોધ કરનારાં આખ્યાનોને શિરસાવદ્ય માને, એ સ્વાભાવિક જ છે. પુરાણોમાં ધર્માચરણ, અને નીતિની શિખામણ આપનારાં ચરિત્રો હોવાથી **નાકર** આદિ કવિઓએ તેમાંથી યોગ્ય ચરિત્રો પસંદ કરી આખ્યાનોમાં તેમને ઘટાવ્યાં છે. તેમ કરતાં **નાકરે** પોતાના જમાનાના સંસારની અનિષ્ટ રીતિઓ–બે સ્ત્રી કરવાની, સ્ત્રીને તજી દેવાની સ્ત્રીને નિંદવાની, અને તેને ઉતારી પાડવાની, વિધવાને દુઃખો દેવાની–ઉપર પણ પ્રસંગોપાત્ત પ્રહાર કર્યાં છે. સંક્ષેપમાં તે કેવળ મૂળ ગ્રંથોની વસ્તુને જ વળગી રહ્યો નથી; પરંતુ યથા-યોગ્ય નીતિ અને ધર્મના ઉપદેશ, પાપ અને પ્રાયશ્ચિત્તો નિવારવાનો બોધ, વ્રતાદિકનું માહાત્મ્ય આદિથી પણ આખ્યાનો બાંધીને શ્રદ્ધાળુ શ્રોતાઓના મન ઉપર તેનું રહસ્ય ઠસાવવાને ક્વચિત્ ક્વચિત્ સારો વધારો પણ કરેલો છે.

નાકરની ભાષા

કવિ **નાકર** સત્તરમા સૈકાના મધ્ય ભાગમાં થઈ ગયો છે. તેના ઉપલબ્ધ ગ્રંથોમાં બે જાતની ભાષા દૃષ્ટિએ પડે છે. એકપાસ **નાકર**ના અપ્રકટ નળાખ્યાન, લવકુશાખ્યાન, સુધન્વાખ્યાન અને ચંદ્રહાસાખ્યાનની ભાષા, બીજીપાસ તેના વિરાટ્પર્વ (અપ્રસિદ્ધ), વ્યાધ મૃગલી સવાદ (પ્રગટ), 'અભિમન્યુ આખ્યાન' (અપ્રસિદ્ધ) ધ્રુવાખ્યાન, અને લવકુશાખ્યાન (પ્રકટ) આદિની ભાષા, એ બન્ને એક બીજાથી કંઇક જૂદી પડે છે. પ્રથમ ગ્રંથોની ભાષા કંઇક મધ્યકાલીન ગુજરાતીને મળતી, સ્વ. કવિ

નર્મદના શબ્દોમાં કહીએ તો "૧૫-૧૬ સૈકાની થોડીથોડી નિશાનીવાળી," અને પાછલા ગ્રંથોની ભાષા અર્વાચીન જેવી છે. આથી સ્વાભાવિક રીતે એ પ્રશ્ન થાય છે કે, કવિ નાકરની ભાષા કઈ?

અત્રે એ સમજવાની અપેક્ષા છે, કે આમ હસ્તલિખિત અપ્રકટ તેમ જ પ્રકટ ગ્રંથો ઉપરથી કવિના સમયની મૂળ ભાષાના પ્રશ્નનો કોઈ નિર્ણય થઈ શકે નહીં. કારણ કે આખ્યાનો લખનારા લહીઆઓની જાતિ, જ્ઞાન અને તેમનાં નિવાસોના ભાષાવાતાવરણને લીધે તેની લેખનશૈલીમાં પણ અવશ્ય ઘટતો ફેરફાર થયા વિના રહે જ નહીં.

આ સંબંધમાં બે પક્ષ બંધાયા છે. રા. બા. હરગોવિંદદાસભાઈ એવો મત ધરાવે છે, કે "આદિ કવિ નૃસિંહ મહેતાની ભાષામાં અને હાલ ચાલતી ભાષામાં ઘણો થોડો તફાવત જણાય છે. કહાનડે પ્રબંધ વગેરે ગ્રંથો જોઇને તેના વખતમાં જૂની ગુજરાતી ભાષા ચાલતી હતી, એવું જે અનુમાન કરવામા આવે છે, તે આ કારણથી ભૂલભરેલું લાગે છે. કાનડદેવે (?) મારવાડી ગૂજરાતીમાં અથવા ચારણી ગૂજરાતીમાં કવિતા કરી હોય એમ જણાય છે ! જે ભાષામાં સેંકડો વર્ષ થયાં થોડા જ ફેરફાર થયો છે, તે ભાષામાં એક બે સૈકાની અંદર પુષ્કળ તફાવત પડે એ માનવા જોગ નથી. (!!) ભાટચારણોની કવિતા અને તેનું અનુસરણ તથા જૈન લોકનું પ્રાકૃત અને પડી માત્રામાં લખાણ એ જૂની ગૂજરાતીનું અનુમાન કરવાને કારણભૂત થાય છે. પ્રેમાનંદ અને સામળના વખતથી આજ સુધીમાં ભાષાની અંદર કંઇક ફેરફાર થયો નથી, એમ કહીએ તો ચાલે."*

તેમ જ અક્ષરધામ નિવાસી દલપતરામભાઇએ પણ એવો પૂર્વપક્ષ મૂકયો હતો કે, "ચારસેં વર્ષ ઉપર બોલાતી અને હાલ બોલાતી ભાષામાં કશો ફેર પડતો નથી."

બીજો પક્ષ સ્વ. ભાષાવિદ્ શાસ્ત્રી વ્રજલાલ, સ્વ. ભાષાભક્ત કવિ નર્મદ, સા. શ્રીયુત કેશવલાલભાઈ,† અને સા. રા. બા. રમણભાઈ‡ આદિનો છે. સા. શ્રી કેશવલાલભાઈ તથા રા. બ. રમણભાઈ એ ઉભય સાક્ષરો જણાવે છે, કે "નૃસિંહ મહેતા, મીરાં, ભાલણ આદિ કવિઓની મૂળભાષા લહીઆઓએ એટલી બધી બદલી નાંખી છે, કે તેમનાં લખાણ આ સંબંધમાં (ભાષા નિર્ણયના) કામ આવે તેમ નથી."§ સ્વ. કવિ નર્મદ પણ કહે છે, "કે નરસિંહ મહેતાની કવિતા તેના જ કાળની ભાષામાં મળવી દુર્લભ છે."

આ બે પક્ષમાં બીજો પક્ષ માનનીય અને સત્ય છે. આ પક્ષ તરફનો, પ્રથમ પક્ષને ઉત્તર સા. શ્રી કેશવલાલભાઈ, માર્મિકપણે આ પ્રમાણે આપે છેઃ—"પહેલાં પાંચ શતકની (૧૦ થી ૧૪) ભાષા ગુજરાતી છે...એ પાંચ શતકના સાહિત્યને ગેરઇન્સાફ થયો છે, કેમકે મધ્યકાલીન ગૂજરાતીને જ પ્રાચીન કાવ્ય ત્રિમાસિક અને પ્રાચીન કાવ્ય-

* પહેલી સાહિત્ય પરિષદના રીપોર્ટમાં રા. સા. હરગોવિંદદાસભાઈનું ભાષણ જોવું. † બીજી સાહિત્ય પરિષદનું પ્રમુખપદેથી કરેલું ભાષણ,‡ તથા ત્રીજી સાહિત્ય પરિષદમાં રા. બ. રમણભાઇએ આપેલું "ગુજરાતી ભાષાનો આરંભ" એ ભાષણ, §નર્મકોષમાં "ગુજરાતી ભાષા" નો લેખ અને સ્વ. શાસ્ત્રી વ્રજલાલનો 'ગુજરાતી ભાષાનો ઇતિહાસ' એ સર્વ આ વિષય સંબંધમાં જોવા.

માલાના અભિમત તંત્રી રા. બા. હુરગોવિંદદાસભાઈ ગૂજરાતી ગણવા ના પાડે છે, ત્યાં પ્રાચીન ગૂજરાતીનો તો ઘડો જ કેવો ? આંધળે બહેરું કુટાય છે, ને ગૂજરાત અને ગુજરાતીની યોગ્યતા તપાસ્યા વગર અવળું વેતરાઈ જાય છે. વગર ઓળખ્યે અથવા ભૂલમાં ભટકાઈ અજ્ઞાન અંધારામાં પ્રકાશની રાહ જોયા વગર આપણે આપણા સાહિત્યના વડની જમીનમાં ઉંડી ઉતરેલી વડવાઇઓનાં મૂળ વાઢી નાંખવા પ્રવૃત્ત થઇએ છીએ."

હવે સૂક્ષ્મ દૃષ્ટિએ આપણે આ પ્રશ્ન વિચારીએ. ભાષા વિકારવતી છે. સ્વ. ભાષાવિદ્ શાસ્ત્રી વ્રજલાલ કહે છે, કે જિહ્વાદોષ, વેગ, અનભ્યાસ આદિ ભાષામાં અનેક વિકાર કરી નાંખે છે. વળી તેના ઉપર આંતર તેમ જ બાહ્ય વિદેશી ઉભય અસરો યથાકાળે થયા વિના રહેતી જ નથી. અન્ય દેશોની ભાષાઓમાં કાલેકાલે એવી જ અસરોથી થયલા વિકારો અવલોકતાં આ સિદ્ધાંત સત્ય જણાશે. પરતુ તે સંબંધમાં એટલું ખાસ સ્મરણમાં રાખવાનુ છે, કે એ અસરો તેના ગાઢ અને નિત્યના સંસર્ગમાં આવનાર પ્રદેશોની ભાષા ઉપર સત્વર થાય છે, અને બહુધા વિદ્યાવાન્ અને વ્યાપારશીલવર્ગ, અને તેમાંએ નવીન વિચાર-વ્યવહારની ઘટનાના બળતળે મૂકાયલા લોકો એ અસરોનો જાણ્યે અજાણ્યે સત્વર સત્કાર કરે છે. પણ એક જ સમયે દૂરના પ્રદેશ અને અભણ વર્ગના લોક એ અસરો હેઠળ એકદમ આવતા નથી, તેથી એકના એક જ સમયે પણ, એક જ પ્રદેશમાં વ્યવહાર અને પાત્રપરત્વે ભાષા અને બોલીમાં અવશ્ય ફેર પડે છે જ.

પ્રાચીન ગુર્જર સાહિત્ય સંબંધમાં આવો ભાષાફેર સમયે સમયે થયલો છે, અને જૂદા જુદા સમયનાં હસ્તલિખિત પુસ્તકો એની સાક્ષી પૂરે છે. આથી કોઈ કવિએ રચેલાં આખ્યાનોની ભાષા કાળ બદલાત ાં, યોગ્ય ભાષાફેર પ્રમાણે ઘટિત રૂપાંતર પામે, એ સંભવિત જ છે. તેનાં કારણો આ પ્રમાણે છેઃ—

એ નિર્વિવાદ છે કે, જૂના સમયમાં મુદ્રણકળાને અભાવે શ્રવણદ્વારા બહુધા પ્રાચીન કાવ્યોનો આસ્વાદ લેવાતો. તે સમયના શ્રોતાઓ કાંઈ ઉચ્ચ કોટીના હતા નહીં. તેઓ શ્રમિત થયલા અને વિનોદ સાથે ઉપદેશ મેળવવાને આતુર શ્રોતાઓ હતા, તેથી તેમની સમક્ષ તેમના કાલની ભાષામાં આખ્યાનો ગવાય, ત્યારે જ રસ પડે. એટલે તેઓ સમજી શકે એવી ભાષામાં જો આખ્યાનાદિનું વાચન કે ગાયન થાય તો જ તેમને સમજણ પડે.

આથી જે જે કાલમાં પ્રાચીન આખ્યાનો લખાયાં છે, તે તે કાલની જ ભાષા એ ગ્રંથોમાં પ્રતિબિંબિત થવી જોઇએ, એવું અનુમાન એ આખ્યાનોના અવલોકનથી ફ્લિત થાય છે. એના એ આખ્યાનની જૂદે જૂદે સમયે જૂદે જૂદે સ્થળે લખાયલી પ્રતિ-ઓમાં થયલો ભાષાફેર આ અનુમાનને સબળ ટેકો આપે છે. આમ વિવેકથી પ્રાચીન હસ્તલિખિત પુસ્તકોનું નિરીક્ષણ કરનારને ભાષાફેરનો આ સૂક્ષ્મ ભેદ સત્વર જણાયા વિના રહેશે જ નહીં.

દૃષ્ટાંત તરીકે પ્રા. કા. ત્રિ. માં કવિ નાકર પ્રકટ થયલા લવકુશાખ્યાનની અર્વા-ચીન ગુજરાતી ભાષા સાથે સંવત્ ૧૭૫૮ માં વિજલપુરમાં લખાયલા એના એ જ આખ્યાનની કંઇક મધ્યકાલીન ગુજરાતીની "નિશાનીઓવાળી" ભાષા સરખાવીએઃ—

અરે ભૂંડા મંદ મતિના ઈં, મત્ય કુંણિ તિની આપીજી,
હસતાં મિ હરખીં મિં માગ્યૂં તિ વચન મેહેલૂં થાપીજી,
વૈદેહીના જી સમૈયા તિં કાં સાર વિસારીજી ? ટેક.
અરે જીભ્હા ! તિ એ શૂં માગ્યૂં ? તુજનિ મેહેલૂં કાપીજી. વૈ૦
એ જીભ્હા તિંનિ કિહી પિરિ કાપૂં, માહારિ એ શૂં કામજી?
અહર નિશાયે માહારીં જપવાનિ, નિર્મલ રાઘવ રામજી. વૈ૦
પૃથવીનિ પાવન કરવાનિ, અવતરીઆ શ્રીરામજી;
એણિ તાં અનમેલ ઉધર્યાં, વાસ્યો વૈકુંઠ ધામજી. વૈ૦
માહરિ સાસુનિ ઘણૂં ઘણૂં, કિહિયો કૌશલ્યા કૃપાળજી;
વણ અપરાધિ તિજિ હું બાઇ! મિથ્યા દીધી આળજી. વૈ૦
આતમહત્યા દોષથી બીહૂં છૂં, નહિતર હવડાં આણૂં કાળજી;
વલી માહારિ એક કારણ મોટૂં, ઉદર માંહિ છિ બાલજી. વૈ૦
કડવું ૧૩
(લવકુશાખ્યાન, લખ્યા સંવત્ ૧૭૫૮)

મંદ મતિના પરિચટ પાપી એ મતિ કોણે આપીજી,
પાવકમાં પેશી પતિ જ કરાવી, તે વચન મેલ્યું ઉથાપીજી;
આ જીવતરને કઈ પેરે કાપું, પ્રાણ ન જાય પાપીજી,
અહર નિશાએ જાપ જપું, મનમાહિ શ્રી રામજી.
પૃથ્વીને પાવન કરવાને, અવતરીયા શ્રી રામજી,
અજામેલ જેણે ઉદ્ધારી, આપ્યો વૈકુંઠ ઠામજી;
મારાં સાસુને ઘણું કરી કહેજો, કૌશલ્યા કૃપાળજી,
વણ અપરાધે તજી રાઘવ, નથી કાંઈ દીધુ આળજી.
આપ હત્યાથી ન બીહું તે હવડે આણું કાળજી;
પણ એક કારણ એ છે મોટું મારા ઉદરમાં બાળજી. (કડવું ૨૩)
(પ્રા. કા. ત્રિ. વર્ષ ૮ અંક ૧ માં પ્રકટ થયલું લવકુશાખ્યાન)*

આ પ્રમાણે હસ્તલિખિત ગ્રંથોને આધારે ભાષાનો નિર્ણય કરતાં ભક્તકવિ નરસિંહ મેહેતાકૃત હારમાળાના પદનો નિર્ણય કરવામાં પણ ઘણી જ સવળતા થાય એમ છે. પ્રા. કા.

---

* રા. બ. હરગોવિંદદાસભાઇએ પ્રાચીન કાવ્યમાળામાં કે ત્રિમાસિકમાં પોતાને ઉપલબ્ધ થયલા હસ્તલિખિત પ્રતોના લખ્યા સંવત્ ભાગ્યે જ એકાદ બે સ્થળે આપ્યા હશે. કવિ નાકરનાં આખ્યાનોની પોતાની પાસેની પ્રતિઓના જો તેઓએ લખ્યાસંવત્ આપ્યા હત, તો તે સાથે અમારી પાસેનાં તેનાં તે જૂનાં આખ્યાનોની સરખામણી કરવાનું વધુ સુતર થઈ પડત, પરંતુ જે લવકુશ આખ્યાનની ઉપર સરખામણી કરી છે, તે સ્થાલીપુલાકન્યાયે માર્ગદર્શક તેમ જ નિર્ણાયક થશે એવી આશા છે.

વળી વાચકને એ પણ જણાશે કે જે આખ્યાનો એઓએ પ્રકટ કર્યાં છે, તેમાં પાઠભેદ ઉપર ધ્યાન ન આપાયાથી તેમ જ સુધારો કરવામાં જોઇતો વિવેક ન સચવાયાથી ઓટનું ચોટ પણ વેતરાઈ ગયું છે. ઉપરના બે પરિચ્છેદ સાથે સાથે સરખાવી વાંચતાં આ ટીકા સાર્થ જણાયા વિના નહિ રહે. વળી તેવાં આખ્યાનો પ્રકટ કરતાં અશુદ્ધિ ઘણી જ હોવાનું જે તેઓ જણાવે છે, તે ભાષા જૂની હોવાથી તેના જૂના પ્રયોગોના સદ્ભાવને લીધે તેઓને એ અશુદ્ધિ જણાઈ હશે, એમ માનવા કારણ પણ છે.

ત્રિ. માં. પ્રેમાનંદને નામે પ્રકટ કરાયલી હારમાળાનાં પદો સાથે, સંવત્ ૧૭૩૧ માં વડોદરાથી દૂર કડોદરામાં લખાયલી નરસિંહ મેહેતાકૃત હારમાળાનાં પદો સરખાવતાં, એકનાં એક પદોની ભાષાનો ફેર સમજાય છે, અને તેની પ્રાચીનતા સિદ્ધ થાય છે. પ્રેમાનંદે હારમાળા રચ્યાનું, કહેવામાં આવે છે. પરંતુ જો વડોદરાથી દૂરનાં સ્થળનાં અને ૧૭૩૪ થી પણ એકાદ બે વીશી પહેલાંના, હસ્તલિખિત ગ્રંથો હાથ આવે, તો હારમાળાના રચનારનો નિર્ણય સત્વર થાય; કારણ એમાં મળી આવતાં પદો પ્રેમાનદે રચેલાં નહી, એમ નિર્ણયપુરઃસર ઠરે. સવત્ ૧૭૩૧ ની પ્રતમાં જે પદો છે, તે થોડા ઘણા પાઠ ફેર સાથે પ્રેમાનંદને માથે મારેલી હારમાળામાં દૃષ્ટિએ પડે છે. એટલે સંવત્ ૧૭૩૧ વાળી પ્રતમાં સમાયલાં પદો પછી પ્રેમાનંદે રચેલાં નહીં એવું સબળ અનુમાન નીકળી શકે છે.

આ ભાષાફેર જેમ એક જ કવિનાં જૂદેજૂદે સમયે ઉતારેલા આખ્યાનોમાં જણાય છે, તેમ એક જ સમયે જૂદા જૂદા કવિઓનાં ઉતારેલાં આખ્યાનોમાં પણ દૃષ્ટિએ આવે છે.

નાકર કવિ સત્તરમા સૈકામાં થયો છે. વિશેષ દૃષ્ટાંત ખાતર એના સમકાલીન કવિઓનાં, પ્રેમાનંદના સમયમાં જ પ્રતિકૃતિ પામેલાં આખ્યાનની ભાષા તપાસીએઃ—

રાજ જનમેજિ કિહિ છિ, જૈમુન્યને તું માહા મોહોટા મુન્ય;
વિદ્યાર્થી તું વ્યાસ તણો રે, જીવિતવ્ય તારુ ધન્ય.
પૂરાંણ અવર તાં મિં સાંભલિઆં વાંણી વેદવ્યાસ;
ઉત્તમ કથા તાં છિ ભારથની આનદિ અતિ હાસ.
કુણ દેશથી ઘોટો આણ્યો કયમ કરી પ્રાક્રમ;
કિણિ બાંધ્યો કયમ મુકાવ્યો સુને ક્હોને ધર્માધર્મ.
પ્રધાન વાણી ઉચરી હવિ શું કરવૂં કામ?
મુજનિ સુખ તાં તો હોઇ રે જો ટાલૂં એહનૂં ઠામ.
ઠામ એહનો ટાલી ઇ તો મુજ સુખ થાઈ;
તાં લગી કાચૂ કામ સહી બીજા નથી ઉપાઇ.
પછિ અન્ત્યજ તત્ર તેડાવીઆ સાંભળો સાચી વાત;
મહાવનમાં જૈ તસ્યો કરી આવો સહી ઉંપઘાત. કડવું ૬-૧-૩

(ચંદ્રહાસાખ્યાન વિષ્ણુદાસ કૃત લખ્યા સવત ૧૭૩૨)*

વલી તાં કિહિ ઋષિ અગ્નીત વાંણી તે સુષિ,
બહુ પક્ષે તે પાંડવ પૂરા સહી રે.
બહુ પક્ષે તે પાંડવ પૂરા સહી રે જનમેજિ અવિધારિ,
ઇણિ પિરિ હસંધ્વજ બાહરિ નિસર્યો સગ્રામ કરવા સાર.
ગુલ્મ કટક તાં સાથિ લીધૂ અનિ રાજા નીસર્યૂ બાહરિ;
પહટો વજડાવ્યો સાદ પડાવ્યો અરિ યોધ અવિધારિ.
પુત્ર પિતા નિ વલી ભ્રાતા, સસરા સાળા સુણજો વાત;
અનિ વલી નગ્રમાંહિ વસિ છિ જે કો ક્ષત્રિમાત્ર.

* સા. શ્રીયુત તનસુખરામભાઈની પ્રત.

પડા તણો શબ્દ સાંભલી, જે કો નગ્રમાં રહિસિં;
રાજતણી છિ હવી પ્રતિજ્ઞા, તે તો તેલ કહડામાંહિં પટસિં. કડવું ૨–૨–૫

* * * *

એહવૂં કહિનિં મેહલું બાણ શખનાદ તાં સારિંગ પાણ્ય;
જૈમન્યુ જન્મેજિનિ કિહિ આવતું કટકા કીધૂં બિ.
આગલ્યો કટકો ઉડી ગયો શીશ સુધન્વાનૂં લેઈ;
ઉર્ધ્વ ઉછલી તે તાં અટ્યૂં શીશ શ્રીકૃષ્ણજીનિ ખોલિ પડ્યૂં, કડવું ૧૧–૫૧–૫૨

(સુધન્વાખ્યાન નાકર કૃત લખ્યા સાલ સંવત્ ૧૭૩૨)*

આગળ સંવત્ ૧૮૩૦ મા લખાયલા વિરાટ્પર્વ અને અભિમન્યુ આખ્યાનના ફકરા આપેલા છે. કહેવાનું તાત્પર્ય આટલાથી સમજાતું હોવાથી વધુ દૃષ્ટાંતો આપવા જૂદાં જૂદાં આખ્યાનોના ફકરા ટાંકવાની અગત્ય જણાતી નથી, કારણ ઉપરનાં દૃષ્ટાંતોથી ભાષાફેર અને કવિના સમયની ભાષાનો નિર્ણય આપોઆપ થઈ જાય છે.

સંક્ષેપમાં કવિ નાકરના ગ્રંથોમાં બે પ્રકારની ભાષા મળે છે, તેનો સમાધાનશીલ નિર્ણય આ પ્રમાણે મળી રહે છે. સા. શ્રી કેશવલાલભાઈ પંદરમા શતકથી સત્તરમા શતકની ભાષાને બીજા યુગની અર્થાત્ મધ્યકાલીન ગુજરાતી અને તે પછીનાં શતકોની ભાષાને ત્રીજા યુગની કે શુદ્ધ ગુજરાતી કહે છે. તદનુસાર નાકરના સમયની ભાષા મધ્યકાલીન ગુજરાતી હતી અને જેમ જેમ કાલે કાલે આખ્યાનોની પ્રતિઓ ભિન્ન ભિન્ન સ્થળના લહીઆઓને હાથે થતી ગઈ, તેમ તેમ તેની ભાષા બદલાતી ગઈ.

કવિ નાકરનાં આખ્યાનો

કવિ નાકરે નીચેના ગ્રંથો રચેલા છે;–

		રચ્યા સંવત્	લખ્યા સંવત્	
૧	ચંદ્રહાસાખ્યાન	...	૧૮૨૯	પ્રકટ, બૃ. કા. દો. ૮
૨	હરિશ્ચન્દ્રાખ્યાન	૧૫૯૨	,,	પ્રકટ, બૃ. કા. દો. ૬
૩	ધ્રુવાખ્યાન	૧૬૦૦	,,	પ્રકટ, પ્રા. કા. ત્રિ. ૧૧
૪	શિવવિવાહ	૧૬૦૦	,,	,, ,,
૫	રામાયણ	૧૬૨૪	૧૭૮૨	અપ્રસિદ્ધ ડાહી લક્ષ્મી.
૬	†મહાભારત (વિરાટ્પર્વ)	૧૬૦૧	૧૭૮૨	પુસ્તકશાળા.
૭	,, ગદાપર્વ	,,	,,	,,
૮	,, (સભાપર્વ)	,,	,,	,,
૯	,, આરણ્યકપર્વ	૧૬૦૨	,,	,,
૧૦	ઓખાહરણ‡	૧૬૧૨	૧૮૬૫	,,
૧૧	વિદુર વિનતિ	...	...	અપ્રકટ ગુ, પ્રે.

* સા શ્રીયુત તનસુખરામભાઈની પ્રત. † આ ચારે ગ્રંથો ૧૭૪૦ માં લખયલા તેનું પુસ્તક શેઠ પુરૂષોત્તમ માવજી પાસે છે. ‡ સને ૧૮૮૬ માં પ્રકટ થયલી યાદી ઉપરથી જણાય છે કે, ઓખાહરણ પણ ગુ. વ. સો. પાસે છે.

૧૨ લવકુશાખ્યાન	...	૧૭૫૮	અપ્રકટ ગુ. પ્રે. પ્રકટ પ્રા. કા. ત્રિ.
૧૩ સુધન્વાખ્યાન	...	૧૭૩૨	અપ્રકટ રા. ત. મ. ત્રિ.
૧૪ ન્હાની ભક્તમાળ	...	...	અપ્રકટ ગુ. પ્રે.
૧૫ મૃગલી સંવાદ	...	...	અપ્રકટ રા. ત. મ ત્રિ.
(શિવરાત્રિની કથા)	...	૧૭૯૫	પ્રકટ બૃ. કા. ૮
૧૬ ભાગવત દશમસ્કંધ ચોપાઈ	...	...	અપ્રકટ રા. ત. મ. ત્રિ.
૧૭ કરણરાજાનું આખ્યાન	...	...	અપ્રકટ ગુ. વ. સોસાઈટી
૧૮ ભીલડીના બાર માસ	...	...	બૃ. કા. ૭.
૧૯ નળાખ્યાન	...	૧૭૫૮	અપ્રકટ ગુ. પ્રે.

આષાઢ ગુરુ પૂર્ણિમા
શુક્રવાર ૧૯૬૯
મુંબઈ.

અંબાલાલ બુલાખીરામ જાની.

વિપ્ર વિષ્ણુદાસ

અઢારમા સૈકાનું પ્રાચીન ગુજરાતી સાહિત્ય જેટલું પ્રસિદ્ધિમાં આવ્યું છે, તેટલું સોળમા કે સત્તરમા સૈકાનું પ્રસિદ્ધિમાં આવ્યું નથી. અઢારમા સૈકાના કવિરાજ પ્રેમાનંદ અને તેના સમકાલીન કવિઓ શામળ, રત્નેશ્વર આદિની કવિતાઓમાં શ્રોતાઓને રસ વિશેષ પડતો હોવાથી, અને એ કવિઓનાં આખ્યાનોનો વિશેષ પ્રચાર જનસમાજમાં થયલો હોવાથી, એ આખ્યાનોની હસ્તલિખિત પ્રતો ઘણી મળી આવે છે, અને તે દ્વારા એ આખ્યાનો વિશેષ જળવાઈ રહેલાં જણાય છે. વળી આ કવિઓએ જેટલા પ્રમાણમાં કાવ્યગ્રંથો રચ્યા છે અને જેટલી લોકપ્રિયતા પ્રાપ્ત કરી છે, તેટલી લોકપ્રિયતા તેમની પૂર્વના કવિઓએ પ્રાપ્ત કરી જણાતી નથી, અને તેટલા પ્રમાણમાં આખ્યાનો કે ગ્રંથો રચેલા જણાયા નથી. આવી સ્થિતિ જણાવાનું મુખ્ય કારણ એ છે કે, પ્રેમાનંદના પુરોગામી કવિઓનાં આખ્યાનો અદ્યાપિ પર્યંત પૂરેપૂરાં પ્રકાશમાં આવ્યાં નથી. અને મોટે ભાગે એ કવિઓનાં કાવ્યો પ્રેમાનંદાદિનાં આખ્યાનો સાથે સરખાવતાં ઉત્કૃષ્ટ પંક્તિનાં હોવાનો ઝાઝો સંભવ પણ નથી, એમ એ કવિઓનાં કેટલાંક પ્રકટ અને અપ્રકટ આખ્યાનો ઉપરથી જણાય છે. આના અપવાદરૂપ માત્ર ચરિત્રનાયક વિષ્ણુદાસ, તેના ગુરુબંધુ શિવદાસ, અને તેનો કંઇક પૂર્વકાલીન વણિક કવિ નાકર છે.

અત્યાર સુધીમાં પ્રકટ થયેલાં પ્રાચીન ગુર્જર કાવ્યસાહિત્ય ઉપરથી એમ જણાય છે કે, વિષ્ણુદાસ નામના ત્રણ કવિઓ થઈ ગયેલા છે, તેમાં પ્રસ્તુત ચરિત્રનાયક વિષ્ણુદાસ તે કયો, એ નક્કી કરવાનું છે. અપ્રસિદ્ધ ગુજરાતી પુસ્તકના પ્રસિદ્ધિકાર રા. રા. ચતુરભાઈ શંકરભાઇ પટેલ જણાવે છે કે, 'વિષ્ણુદાસ નામનો એક કવિ વિ. સં. ૧૩૦૦ ની સાલમાં થઇ ગયો છે, અને તેના ગુરુનું નામ બાળકૃષ્ણ ભટ્ટ હતું. જો તેમ હોય તો એ આદિ કવિ ગણાય.' આ વાત સાધાર નથી એટલે સંશય પડતી છે; સંવત્ ૧૭૦૦ને બદલે ૧૩૦૦ વાંચવાથી કદાચિત્ આવો ભ્રમ ઉત્પન્ન થયો હશે એમ લાગે જે વિષ્ણુદાસે મહાભારત (ભીષ્મ પર્વ વગેરે) નિઃસંશય અને રામાયણ રચ્યાં છે તે અને ઉક્ત વિષ્ણુદાસ એક જ છે, એમ નિઃસંશય રીતે રા. ચતુરભાઇએ છાપેલા ભીષ્મપર્વ સાથે અમારી પાસેની ભીષ્મપર્વની હસ્તલિખિત પ્રત સરખાવી જોતાં જણાય છે. વળી પ્રકટ ભીષ્મ પર્વની ભાષા, સંવત્ ૧૩૦૦ ની નથી જ પણ ૧૭૦૦ની છે એ નિર્વિવાદ છે. તેમ જ વળી રા. રા. હરગોવિંદદાસ જણાવે છે કે ભાલણસુત ઉદ્ધવના રામાયણનો ઉત્તરકાંડ લખનાર ભાલણનો કનિષ્ઠ દિકરો વિષ્ણુદાસ નામનો એક કવિ થઈ ગયો છે. પણ તે આ ચરિત્રનાયક વિષ્ણુદાસથી જૂદો છે, કારણ કે ભાલણસુત વિષ્ણુદાસે રામાયણના ઉત્તરકાંડને અંતે પોતાની જે ઓળખ આપી છે, તે સ્તંભતીર્થ (ખંભાત) નિવાસી પ્રસ્તુત વિષ્ણુદાસની ઉત્તરકાંડની ઇતિશ્રી તથા મહાભારતનાં પર્વો તથા રામાયણના બીજા કાંડોની ઇતિશ્રી સાથે મળતી આવતી નથી.

ભાલણસુત વિષ્ણુદાસ ઉત્તરકાંડ સંપૂર્ણ કરતાં લખે છે કે:—

સંવત પંદર પંચોતરે, શુક્લ પક્ષ કાર્તિક માસ;
પંચમી તિથિ બુધવાસરે, પૂર્ણ ગ્રંથ ઇતિહાસ.
ઉત્તર કાંડ સંપૂર્ણ સૂણતાં, ઉપજે મન ઉલ્લાસ;
કરજોડી ભાલણસુત વિનવે, નિજ સેવક વિષ્ણુદાસ.

વિષ્ણુદાસના ઉત્તરકાંડની ઇતિશ્રી નીચે પ્રમાણે છે.

રાઘવનો હવો બહુ વંશ વિસ્તાર, અલ્પ બુદ્ધિ મુજ ન લહું પાર;
ઉત્તરકાંડની કથા પૂરણ હોય, દારુણ દુકૃત ટળે સાંભળે સોય.
રામકથા શ્રવણે સુણે ભાવરે ધરિ, સંકટ ભવનાં ટાળે સ્વયં હરિ;
પ્રાકૃત બંધ એ સુણશે શિવજી વાણી, વિષ્ણુદાસ કહે ત્રણ ભુવને જાણી.
પૂર્વ સંભળાવી રાજા ભોજને સાર, કાળિદાસે પ્રાકૃત બાંધ્યું હવો જેકાર;
તે જોઈ સાંભળી કીધો પદબંધ, બુદ્ધિમાને કવિ કથા ગુણ સિદ્ધ.
ન્યાત નાગરી માંહે પ્રગટ હોય, કવિતાની વાણી રસ સાંભળે સોય;

* * * *

અમારી પાસેની પ્રતમાં ગ્રંથ પૂરો કર્યાની સાલ આપી નથી, પણ કવિ નર્મદાશંકર શા આધારે એના રચેલા બાળકાંડ, અયોધ્યાકાંડ, અને ઉત્તરકાંડની પૂર્ણાહુતિનું વર્ષ વિ. સં. ૧૭૧૬ જણાવે છે તે સમજાતું નથી; કારણ કે અમારી પાસે જે એક જીર્ણ પ્રત છે, તેમાં રામાયણના અરણ્યકાંડ અને કિષ્કિંધાકાંડ વિ. સં. ૧૬૫૪, સુંદરકાંડ વિ. સં. ૧૬૫૭, અને યુદ્ધકાંડ વિ. સં. ૧૬૬૦ માં પૂરા કર્યાનું કવિ જણાવે છે; એ પ્રમાણે ગણીએ તો ઉત્તરકાંડ પૂરો કરતાં કવિને બહુમાં બહુ તો બીજાં ત્રણ વરસ લાગ્યાં હોવાં જોઇએ. ભાલણસુતો ઉદ્ધવ અને વિષ્ણુદાસે રામાયણની રચના કરવામાં મુખ્યત્વે કરીને આદિ કવિ શ્રી વાલ્મિકીના રામાયણનો આધાર લીધો છે. જ્યારે સ્તંભતીર્થ નિવાસી વિષ્ણુદાસે, કાલિદાસ પ્રણિત રામાયણ—રઘુવંશની વાતો તથા લોકકથાનો પણ સમાવેશ પોતાના રામાયણમાં કર્યો જણાય છે. કવિએ રચેલા મહાભારતનાં જે પર્વો મળી આવે છે, તેમાં આપેલી રચ્યા સાલ પણ વિચિત્ર છે; તે ઉપરથી માત્ર એક જ અનુમાન થઇ શકે છે કે, રામાયણ અને મહાભારત કવિએ સંપૂર્ણ રચવાનો વિચાર કર્યો હોય, તે પૂર્વે પોતાને પસંદ પડ્યા તે કાંડો અને પર્વો પહેલાં રચ્યાં, અને પછી ખૂટતા ભાગો રચી રામાયણ અને મહાભારત પૂર્ણ કીધાં હશે.

વિષ્ણુદાસ કવિ ક્યારે જન્મ્યો અને ક્યારે મરણ પામ્યો, તેની કશી માહિતિ મળતી નથી. પણ તેણે જે જે કાવ્યો રચ્યાં છે, તેમાં આપેલા રચ્યાસંવત્ ઉપરથી એટલો નિર્ણય થઈ શકે છે કે, તેણે અતિપ્રોક્ત દીર્ઘાયુષ્ય ભોગવ્યું હશે. એણે કવિતા રચવામાં પ્રેમાનંદ કવિની પેઠે ૭૦–૭૫ વર્ષ ગાળ્યાં હશે; અને મુખ્યત્વે કરીને કથાભટ્ટનું કામ કરીને ગુજરાન ચાલાવતો હશે, એવું અનુમાન થાય છે. તેનાં રચેલાં કાવ્યોની સંવત્‌વાર જે

ટીપ અત્રે આપી છે તે ઉપરથી જણાય છે કે, તેણે મહાભારત અને રામાયણના કવિતાબદ્ધ ગ્રંથો મોટે ભાગે રચ્યા છે.

	નામ.	રચ્યા સંવત.
૧	રુક્માંગદ આખ્યાન...	૧૬૩૪
૨	ચંદ્રહાસ આખ્યાન. ...	૧૬૩૪
૩	ધ્રુવાખ્યાન.	૧૬૩૭
૪	રામાયણ–બાળકાંડ. ...	૧૭૧૬*
૫	,, અયોધ્યાકાંડ...	૧૭૧૬*
૬	,, અરણ્યકાંડ. ...	૧૬૫૪
૭	,, કિષ્કિંધા કાંડ.	૧૬૫૪
૮	,, સુંદર કાંડ. ...	૧૬૫૭
૯	,, યુદ્ધ કાંડ. ...	૧૬૬૦
૧૦	,, ઉત્તર કાંડ. ...	૧૭૧૬*
૧૧	મહાભારત–સભા પર્વ.	૧૬૫૪
૧૨	,, આરણિક પર્વ.	૧૬૪૭
૧૩	,, વિરાટ્ પર્વ. ...	૧૬૭૩
૧૪	,, ઉદ્યોગ પર્વ. ...	(?)
૧૫	,, ભીષ્મ પર્વ. ...	૧૭૦૦ અથવા ૧૭૧૩
૧૬	,, દ્રોણ પર્વ. ...	૧૬૫૭
૧૭	,, કર્ણ પર્વ. ...	૧૬૫૫

૧૮ શલ્ય પર્વ, ૧૯ સ્વર્ગારોહણ પર્વ, ૨૦ હરિશ્ચંદ્ર પુરી, ૨૧ જાલંધર આખ્યાન, ૨૨ બભ્રુવાહન આખ્યાન, ૨૩ લક્ષ્મણા હરણ, ૨૪ શિવરાત્રીની કથા, ૨૫ કુંવરબાઈનું મોશાળું, ૨૬ સુદામા ચરિત્ર, અને ૨૭ ગજેન્દ્ર મોક્ષ, એટલાં નામ સાંભળ્યામાં છે.

કવિનું જન્મ સ્થાન સાગરતટે આવેલું પુરાતન ત્રંબાવટી–સ્તંભતીર્થ અને જેને આપણે હમણાં ખંભાત કહીએ છીએ તે હતું, અને તેની પાસે આવેલા ખાનપુર (બાવનાપુર નહિ) નામના ગામમાં રહેતા હતા. કવિ જ્ઞાતિએ વડનગરા નાગર બ્રાહ્મણ હતા; અને કોઇ બાળકૃષ્ણ ભટ્ટ (કવિ નર્મદાશંકરના કહેવા પ્રમાણે) અથવા ભૂધર વ્યાસની પાસે એણે કવિતાનો તથા સંસ્કૃત ભાષાનો અભ્યાસ કર્યો હતો, એમ તેનાં કાવ્યો ઉપરથી જણાય છે. "દ્રૌપદી સ્વયંવર" વગેરે આખ્યાનના રચનારા શિવદાસ કવિનો તે સહપાઠી હશે, કારણ કે શિવદાસના ગુરુ પણ ભૂધર વ્યાસ હતા, એમ તે કાવ્યને અંતે લખે છે. શિવદાસે મહાભારતનાં જે પર્વો રચ્યાં છે તે પર્વો વિષ્ણુદાસે રચ્યાં હોય એમ જણાતું નથી. બન્ને કવિઓ સાથે રહીને કવિતા કરતા હશે, એમ તેમણે રચેલા એક જ વર્ષના ગ્રંથ અને સ્થળ નિર્દેશ ઉપરથી પ્રતીત થાય છે. જૂદા જૂદા વ્યાસ અથવા ગુરુએ

* કવિ નર્મદાશંકરે જણાવેલાં આ વર્ષો છે.

પાસે તેમણે અભ્યાસ કરેલો હોય એમ પણ લાગે છે, કારણ કે વિષ્ણુદાસ ભીષ્મ પર્વની શરુવાતમાં "માહરા શ્રી ગુરુ ચરણે નમું, વિશ્વનાથ વ્યાસ નિધાન" એમ લખે છે ત્યારે શિવદાસ

"કવિ કુળ નાગર શુભ જાણુ, કામેશ્વર કરુણા મુખ આણુ,
સાગર તટ ત્રંબાવટીમાં શિવદાસ, વિષ્ણુભક્ત જન કરે વાણુ." (મૌશલ પર્વ.

આ બન્ને કવિઓ ગુરુ પાસે રહીને એક બાજુ સંસ્કૃતનો અભ્યાસ કરતા, અને બીજી બાજુએ ગુજરાતીમાં તેના કાવ્યગ્રંથો રચતા. મહાભારતના આરણ્યક પર્વની તથા ભીષ્મ પર્વની ઇતિશ્રીમાં વિષ્ણુદાસે પોતાની વિગત આ પ્રમાણે જણાવી છે.

"કડવાં બાણું વિષે વિસ્તાર, પૂર્ણ કથાએ કીધો સાર;
પદ ચાર સહસ્ર ને પંચાશત જાણ, રાગ અનુપમ પૂર્ણ પ્રમાણ.
સ્તંભતીર્થમાં મારો વાસ, સદા સર્વદા શુભ લીલા વિલાસ;
ત્યાં સાગરતટ ત્રંબાવટી વાસ, કથા પ્રબંધ કર્યો મે ખાસ.
કવિ નાગર નૌતમ કુળમાંય, પવિત્ર ને ઉત્તમ વર્ણ જયાંય;
સંવત સોળ સડચાલીસ વરખે, જેઠ માસે પૂર્ણ કીધું હરખે.
તિથિ પચમીને ગુરુવાર, તવ પૂર્ણ કીધુ મેં સાર,
ભૂધર વ્યાસ તણે મુખથી લીધી, તો ગુરુકૃપાથી પૂરણ કીધી.
નિજ ગુરુ મુખથી પામ્યો સાર, કીધો પંડિત જન આધાર;
* * * *

ભીષ્મ પર્વને અંતે લખેલું છે, કે

બાળપણે કીધો અભ્યાસ, સદા શ્રીકૃષ્ણજી તારી મુને આશ;
સાગર ત્રટ ત્રંબાવટીવાસ, સદા સર્વદા લીલાવિલાસ.
કવિજન જ્ઞાતિ મકરકુળ સોય, વાસ ખાનપુર મધ્યે હોય;
ગંગાજીનો સુત વિષ્ણુદાસ, સદા શ્રી કૃષ્ણજી તારી આશ.
હવે સંવત ૧૭૧૩ પ્રમાણ, માસ માગશર પાવન જાણ;
* * * *
બુદ્ધિહીન બાળક મતિમંદ, કૃપા કરી મુને શ્રીગોવંદ;
શ્રીકૃષ્ણ ચર્ણની છે મુને આશ, બેહુ કરજોડી કહે વિષ્ણુદાસ.

એની માનું નામ ગંગાજી હશે. યથા નામ તથા ગુણાઃ એ વ્યાવહારિક વાક્ય કવિએ સાર્થક કર્યું લાગે છે. શ્રીકૃષ્ણનો તે અટલ ભક્ત હતો. એણે સંસ્કૃતનો અને પંચ મહાકાવ્યમાં કાલિદાસ પ્રણીત રામાયણ–રઘુવંશનો અભ્યાસ જો કે કર્યો હતો, તો પણ મૂળ સંસ્કૃતની ખુબી તે પ્રેમાનંદની માફક પ્રાકૃતમાં ઉતારી શકયો નથી; તોપણ કેટલેક સ્થળે તેનાં અનુભવ અને જ્ઞાન અપવાદરૂપે પ્રકાશ આપે છે ખરાં.

"વિષ્ણુદાસે મોટાં પુસ્તકો કર્યાં છે, પણ તેમાં કેવળ નીરસ કથન જ છે, એવું કે ગ્રંથના પાત્રજનને સાધારણ હલકી સ્થિતિના સ્વભાવગુણથી તેણે વર્ણવ્યા છે. ભાષા

થડકતી, શબ્દપ્રયોગ ખોટા, અલંકાર તાણીતુસી યોજેલા, વાક્યોની પુનરુક્તિ ઇત્યાદિ બહુ દોષ છે. કથન રાગ–ઢાળમાં મૂકેલું છે તેથી, ને કોઈ કોઈ પ્રસંગે સાંભળેલી અલંકૃત વાણી ઉભરામાં નીકળી ગઈ છે તેથી, જેટલી ને જેવી સારી લાગે તેટલી ને તેવી સારી કવિતા વિષ્ણુદાસની છે. વિષ્ણુદાસની કૃતિ અઢારમા સૈકાના પ્રથમ પાયા લગીની કહેવાય, તોપણ તે સત્તરમા સૈકાની ગુજરાતી કવિતાની પ્રતિનિધિરૂપે છે. સત્તરમા સૈકાની કવિતાનો વિષય ભક્તિ છે, પણ તે દૃષ્ટાંતના કથનથી દેખાઈ છે. દેખડાવનારા વિદ્વાન્ નહોતા, તેમ ભક્તિભાવથી ઉભરાતા જોસ્સાવાળા નહોતા, તેથી તેઓની કવિતાવાણી મોળી ને નિસ્તેજ છે."

કવિ નર્મદાશંકરની ઉપરોક્ત સંદિગ્ધ ટીકા કેટલેક અંશે અન્યાયકર્તા લાગે છે, પણ તેઓ વિષ્ણુદાસની કવિતાને તદ્દન મોળી નિસ્તેજ કહે છે, તેમ માનતાં ખરેખર અચકાવું પડે છે; સામાન્ય નિયમ છે કે મોટા લાંબા કાવ્ય ગ્રંથો ગુંથવામાં રસ એક સરખો જળવાઈ રહેતો નથી, પણ જ્યાં જ્યાં જરૂર પડી છે ત્યાં ત્યાં વિષ્ણુદાસે, છેક પ્રેમાનંદ જેવું તો નહિ, તોપણ ઘણું સારું વર્ણન કરેલું છે, તે તેના હરિશ્ચંદ્રપુરી, ભીષ્મપર્વ, અને રામાયણમાંના સુંદર અને યુદ્ધકાંડ વાંચવાથી ખાત્રી થાય છે.

એમ કહેવાય છે કે જ્યારે પ્રેમાનંદે પ્રથમ કથાભટ્ટનું કાર્ય શરુ કીધું હતું, ત્યારે તેણે વિષ્ણુદાસની અને નાકર કવિની કવિતાઓ જોઇ હતી. આ અનુમાન અથવા લોકવાયકા સાધાર લાગે છે; કારણ કે મિત્રમંડળમાં હોંસાતોસી વખતે "મિત્ર રીઝાવા કારણે, વળી વાડવ મોદીક સારું રે" "અઢી ઘડીમાં વાંચી શકાય એવું લક્ષ્મણા હરણનું કાવ્ય પ્રેમાનંદે જ્યારે એક દિવસમાં લખી કાઢ્યું (વિ. સં. ૧૭૨૦) ત્યારે તેણે વિષ્ણુદાસકૃત લક્ષ્મણા હરણ આખ્યાનનો કંઇક પણ ઉપયોગ કર્યો હશે, એમ લક્ષ્મણા હરણ કાવ્યનાં પ્રારંભના કડવામાં નરસિંહ મેહેતા સાથે વિપ્ર વિષ્ણુદાસનું સ્મરણ પણ કવિ પ્રેમાનંદ કરે છે, તે ઉપરથી અનુમાન કરી શકાય છે. ઉક્ત ઉભય કવિ વિરચિત લક્ષ્મણા હરણ કાવ્યમાં મળતાપણું ક્યાં ક્યાં છે, અને પ્રેમાનંદે તેના પુરોગામી કવિની કૃતિમાંથી કેટલું સ્વીકાર્યું છે, તે તો વિષ્ણુદાસકૃત લક્ષ્મણાહરણ પ્રસિદ્ધ થયે ચોક્કસ કહિ શકાય.* પ્રેમાનંદ કવિને કાવ્યની પ્રસાદી કેમ પ્રાપ્ત થઈ, તે માટે કાલિદાસ કવિના જેવી કેટલીક દંતકથાઓ લોકમાં પ્રચલિત છે. આપણા લોકમાં એક સુકવિની અદ્ભુત કાવ્યશક્તિ જોઇને પાછળથી આવી દંતકથાઓ, પાછળથી શિષ્યોએ અને શ્રદ્ધાળુ જનોએ ચાલુ કરી હોય એમ સંભવે છે. પ્રેમાનંદના સંબંધમાં આપણે દંતકથાઓનો આધાર છોડી દઈ, સ્થૂળ દૃષ્ટિએ એક પ્રતિભાવાન્ મનુષ્યની બુદ્ધિ શક્તિ ઉત્તરોત્તર કેમ ખીલતી જાય છે, એ રીતે તપાસતાં પ્રેમાનંદે પોતાના પ્રથમના

* ઉપર જે ટીપ આપી છે તે તરફ વાંચનારનું ખાસ ધ્યાન એ ખેંચવાનું છે કે, પ્રેમાનંદનાં કેટલાંક કાવ્યોનાં નામો વિષ્ણુદાસનાં કાવ્યનાં નામો સાથે મળતાં આવે છે. જેમ વિશ્વનાથજાનીના કાવ્યની છાયા પ્રેમાનંદે મામેરામાં લીધી હોય એમ લાગે છે, તેમ વિષ્ણુદાસકૃત મોશાળામાંથી પણ એને કંઈ ખોરાક મળ્યો છે કે કેમ, એ પાનુ એ કાવ્ય મળે તો કંઈ વિગત પૂરી પાડી શકાય. લવકુશ આખ્યાન નાકરે જેમ રચેલું છે, તેમ પ્રેમાનંદે પણ રચેલું છે એમ કહેવાય છે.

પ્રારંભકાળમાં વિષ્ણુદાસ, નાકરાદિ કવિઓના રામાયણ, મહાભારતાદિ ગ્રંથો વાંચવાનો કથાભટ્ટ તરીકે મહાવરો રાખ્યો હોય, અને પછી તે સાધનો ઉપરથી પોતાને વિશેષ પ્રિય થઈ પડેલાં આખ્યાનો સંબંધી કલમ ચલાવી તેને વધારે લોકપ્રિય કીધાં હોય, તો તે અનુમાન છેક અસંભવિત ગણાવું ન જોઇએ. વિષ્ણુદાસ, નાકરના રામાયણ અને મહાભારતની લખેલી પ્રતો આજે મળી શકે છે, અને પ્રેમાનંદે રચેલાં કહેવાતાં રામાયણ, મહાભારત, હરિવંશની પ્રતો તદ્દન લુપ્ત થઈ જાય, એ માન્યામાં આવતું નથી; કદાચ ઉક્ત કવિઓના રામાયણ–ભારતનું પારાયણ પ્રેમાનંદે કીધું હોય અને તેને લીધે ભ્રમથી તેણે પણ રામાયણ, મહાભારત, હરિવંશ રચેલાં છે, એવી વાત પ્રચલિત થઈ હોય તો તેમાં નવાઈ પામવા જેવું નથી.*

સાક્ષર શ્રી કેશવલાલ તથા અન્ય વિદ્વાનોએ વિષ્ણુદાસ અને નાકર કવિઓને તદ્દન નમાલા ગણ્યા હોય એમ લાગે છે. આવાં અનુમાનો કાઢવામાં વાંક કોઇનો નથી, પણ ઉક્ત કવિઓનાં કાવ્યોની હજી સુધી રહેલી અપ્રસિદ્ધિ એ જ છે. ધર્મ તથા નીતિનાં જ્ઞાનનો જેવો બોધ વિષ્ણુદાસ અને નાકર કવિઓના કાવ્યો ઉપરથી થાય છે, તેવો કેટલાક પ્રસંગમાં પ્રેમાનંદ કવિના કાવ્યમાંથી થતો નથી. ઉક્ત કવિઓનાં લખાણો ધર્મ અને નીતિને અનુસરીને અને લોકની સ્વભાવ, વૃત્તિ, ગુણ, વર્તન, શીલ, ચરિત્રાદિ ઉચ્ચ સ્થિતિમાં રાખવાને માટે છે. તેઓએ ધર્મનું એક પણ પગથીઉ ચૂકીને કશું લખ્યું હોય એમ જણાતું નથી. એથી ઉલટું પ્રેમાનંદે એક બે સ્થળે રસની અને વર્ણનની લાલચમાં એક સુકવિને ન છાજે એવું લખ્યું છે અને દૈવી પાત્રોવિષે આપણા મનનો સારો વિચાર કાઢી નખાવી હલકો વિચાર ઉત્પન્ન કરાવે છે.

વિષ્ણુદાસનાં કાવ્યોપરથી તેના સમયની જનસમાજની સ્થિતિનું સારું દર્શન થઈ શકે છે, અને તે ઘણી જાણવા જોગ ખબરો પૂરી પાડે છે. રસની બાબતમાં તથા યથાયોગ્ય રાગ, કડવાં વાપરવામાં એણે કેટલેક સ્થળે કુશળતા બતાવી છે. દૃષ્ટાંત તરીકે એક અત્રે જણાવીશું. હરિશ્ચંદ્રાખ્યાનમાં હરિશ્ચંદ્રની સ્ત્રી પવિત્ર તારામતિનો પુત્ર રોહિતાશ્વ વનમાં નાગડંસથી મરણ પામે છે ત્યારે તેના ગોઠીઆઓ આવીને તે સમાચાર તેની માતાને કહે છે. એ કરુણ રસ વર્ણન કરવા માટે કવિ રાગ મેવાડો, અને તારામતિના રુદન માટે રાગ સોરઠનો વિનિયોગ કરે છે.

કડવું ૧૯ મું–રાગ મેવાડો.

"તારા એવું રે, વાયક સાંભળી, આક્રંદ કરે રે અપાર;
"ચેતન પાખે રે, ધરણી ઢળી, કરતી હૃદેમાં રે બહુ પ્રહાર. ૧
"વળી જાગીને રે, બહુ પેર વળવળે, રુદન કરે રે આંસુ ધાર;
"આક્રંદ કરતી રે, ગઇ ઉદ્યાનમાં, જ્યાં પડ્યો રે નિજ કુમાર. ૨

---

* સુરતવાળા રા. રા. ભાનુસુખરામ નિર્ગુણરામ મેહેતાએ પ્રેમાનંદ વિરચિત મહાભારતના કેટલાક પર્વો તેમને પ્રાપ્ત થયાં છે એવી વાત જણાવી છે, અને તેમાંના કેટલાક ઉતારાઓ વાનગી તરીકે ૧૯૬૯ ના વૈશાખ માસના "વસંત" નામના માસિકમાં આપ્યા છે.

કડવું ૨૦ મું–રાગ સોરઠ.

"મારા કુંવર કાળા રે, ક્યાં પોઢ્યો વનમાંય;
"તુજ પાખે હું એકલી, કયમ દેહ રાખુ ત્યાંય. મારા. ૧
"મુજ પાખે રહેતો નહિ રે, હું લડાવતી અનુદન;
"તે વિસારી પુત્ર તે, આજ વાસ કર્યો કયમ વન. મારા. ૨
"સુખ પામી સહુ જાણતી, તેં મિથ્યા કીધો મોહ;
"હું મંદ ભાગ્યણીને તજી, વાહલા ક્યાં કર્યો વિછોહ. મારા. ૩
"જનુનીને છેહ ન દિજીએ, પુત્ર તુજને ન ઘટે એમ;
"મીઠા મધુરા બાલુડા, વિસારું વાહલા કેમ? મારા. ૪
"આંખલડી અણિયારડી, તારા મુખની શોભા જેહ;
"ગુણ ચતુરાઈ લાવણ્યતા, કઈ પેર વિસારું તેહ. મારા. ૫
"લઘુ વયમાં પરમ વિચક્ષણ, હુઓ મારો તન;
"તેજ કળા રૂપ ચાલ સંભારી, દાઝે મારું મન; મારા. ૬
"ઉઠો સુત મંદિર જઈએ, સર્વ જોતા હશે વાટ;
"રીસાઈ નહિ પોઢીએરે, સુત ક્યાં કર્યું સૂનાટ. મારા. ૭
"મુને મા કહી કોણ બોલાવશે, મારી કોણ પૂરશે આશ;
"કર્મહીણ હું કામનીને, તેં કયમ મૂકી રે નિરાશ. મારા. ૮
"કેમ દારુણ નિદ્રા ગ્રહી તે, સુત મહેલી મારો સાથ;
"મે શાં પાપ કર્યાં પૂર્વે ભવે, તે થઈ હું આજ અનાથ. મારા. ૯

આ પ્રમાણે જોતાં વૃત્ત-રાગ-દેશી-ઢાળના વિનિયોગમાં કવિએ ઠીક કૌશલ્ય દર્શાવ્યું છે, એમ તેના પ્રત્યેક કાવ્યને અંતે આપેલા અનુક્રમણિકાવાળા કડવા ઉપરથી લાગે છે. સંસ્કૃતના પણ સારા જ્ઞાનથી કવિ પરિચિત હશે, કારણ કે એના કવિતામાં ઘણે સ્થળે સંસ્કૃત શ્લોક અને સુભાષિતોનાં ભાષાંતર મળી આવે છે. દાખલા તરિકે, હરિશ્ચંદ્રપુરીમાં આપેલા બીજા કડવામાં

"રવિ રક્ત હોય ઉદય સમે, તેવો અસ્ત વેળા થાય;
સંપત્તિ વિપત્તિ દેહવંતને, તેમ જાણજો રઘુરાય."*

ભીષ્મપર્વમાં શ્રીમદ્‌ભગવદ્‌ગીતા જેવા વેદાંતનાં ગ્રંથનો ભાવ પણ કવિએ સારો પોતાનાં કાવ્યમાં ઉતાર્યો છે, તેમ તે પર્વ તથા દ્રોણપર્વ અને કર્ણપર્વમાં તથા રામાયણના યુદ્ધ-કાંડમાં યુદ્ધ ગાઈને વીરરસ પણ ઠીક ગજાવ્યો છે.

વળી વિષ્ણુદાસે રામકથાનું બનાવેલું હાલરડું, ચતુશ્લોકી રામાયણ કે ચતુશ્લોકી મહાભારતની પેઠે સંક્ષેપમાં રામાયણનો પ્રસંગ વર્ણવવાની સાથે નાનાં છોકરાંના હૃદય ઉપર કેવા ઉત્તમ સંસ્કાર પાડે છે, તેનો નમુનો હોવાથી તે નીચે આપેલું છે:–

---

* उदये सविता रक्तः रक्त श्चास्तमने तथा ।
सपत्तौ च विपत्तौ च महतामेकरूपता ॥

શ્રી યશોદાજીનું મોટું હાલરડું-રામકથા.

સુરિજન મુનિજન કૌતક જુએ, રામકથા કે'વાય;
રત્ન અમુલક માણેક મોતી, પારણે જડીયાં સાર,
કનક સાંકળાં ઘુઘરી ઘમકે, ત્રિભુવન જેજેકાર;
હશી હશીને પાન કરાવે, પોઢાડે છે બાલ,
શ્રીહરિ કે'તાં દે હોંકારો, તારા જન્મની વાત ન જાણું જી;
હરિ હરખે ઝુલાવે માતા, હાલરડું ગાયજી. ૧
[1]સરજુ તીરે નગર અજોધ્યા, દશરથજીનાં રાજ,
કૌશલ્યા ને [2]કેકઇ, સુમિત્રા દે ઝમકાર;
તેના તે સુત શ્રીરામ ને લક્ષ્મણ, ભરત ને શત્રુઘ્ન,
તેમાં રઘુપતિ ચતુર શિરોમણિ, રામચંદ્ર રતનજી;
હરિ હરખે ઝુલાવે માતા હાલરડું ગાયજી. ૨
ઘેર ગૃહણી જેને જનકની તનયા, જગત સકળ [3]લલામ,
કથા કહુ રે કુંવર તારી, સાંભળ વાત સુત શ્યામ;
વિશ્વામિત્રે જગન રક્ષવા, જાચ્યા છે બેઉ પુત્ર,
જે કોઇ જગતમાં ઉપદ્રવ કરતા, હણવા રાક્ષસ સુરજી;
હરિ હરખે ઝુલાવે માતા હાલરડું ગાયજી. ૩
હરખ્યા ઋષિજી લઇ વન ચાલ્યા, મોરપીછ ધર્યું રામ,
સાથે લક્ષ્મણ ભ્રાત લઘુતર, બાણશસ્ત્ર અભિરામ;
સેજે સલ્લા અહલ્યા તારી, મારી તાડીકા નારી,
મુખ ભંજન કીધું રાક્ષસનું, સુરિજન વેદના વાળીજી;
હરિ હરખ ઝુલાવે માતા હાલરડું ગાયજી. ૪
જનકતણા મંડપ જઈ પહોચ્યા, ભૂપત નાદ ઉતારી,
ત્ર્યંબક ભાગી ને સીતા પરણ્યા, પરશુરામ ગયા જે હારી;
અયોધ્યામાં નાથ પધાર્યા ત્યારે માતાએ આશિષ આપી,
બાર વરસ જો રાજ્ય ભરતને, રામચંદ્ર વનવાસજી;
હરિ હરખે ઝુલાવે માતા હાલરડું ગાયજી. ૫
તાતવચન લૈ વન સીધાવ્યા, સંગ નારી ને ભ્રાત,
ભરત રહ્યા ઘર લઈ પાદુકા, સેવે દિન ને રાત;
પંચવટીમાં પાવન કરવા, સંચરીયા રઘુવીર,
લક્ષ્મણ સેવા કરે રામની, આણે વનફળ નીરજી;
હરિ હરખે ઝુલાવે માતા હાલરડું ગાયજી. ૬
રાવણ મન સીતા હરવા, ઉપજી છે મતિ કુડ,
મૃદુ કુરંગજ વનમાં દેખી, ધાયા બાંધવ શુર;

---

૧ સૂર્યનદી–ઘાઘરા. ૨ કેકઈ–કૈકયી. ૩ લલામ–સુંદર.

બ્રહ્માએ સૃષ્ટિ રચી ત્યારે, ન્હોતો સરજ્યો આ રંગ,
મને અલૌકિક એ દીસે છે, મનહર શ્રેષ્ઠ કુરંગ;
તારુણી વચને બહુ મોહ પામ્યા, ઉછરંગ્યા શ્રી રંગજી,
હરિ હરખે ઝુલાવે માતા હાલરડું ગાયજી. ૭
કપટરુપ લઇ રાક્ષસ આવ્યો, હરવા સીતા નારી,
એથી રામે રાવણ રોળ્યો, આવ્યા રાક્ષસ મારી;
કુંભકરણ ને ભ્રાત વિભિપણ, મંદોદરી ઘર રાણી,
સુરિવર મુનિવર હાર મલાવે, પીડા રાક્ષસ આણીજી;
હરિ હરખે ઝુલાવે માતા હાલરડું ગાયજી. ૮
રાવણ રાક્ષસ વળી દુઃશાશન, વર આલ્યો છે ઇશ,
ચૌદ ચોકડી કનકપુરીનો, તું રાજા પૃથ્વીશ;
ભક્ત વિભીષણ થયો લંકેશ્વર, રામ પ્રભુનો દાસ,
ગર્વ ઉતારી ઘેર પધાર્યા, અધિક થયો ઉલ્લાસ;
શતકોટી રામાયણ વાલ્મિકની, તેમાં એહ કથા ઉદ્ધારજી,
હરિ હરખે ઝુલાવે માતા હાલરડું ગાયજી. ૯
હાં હોંકારો દેને બોલ્યા, એમ બોલ્યા ગોપાળ,
"લાવ લાવ લક્ષ્મણ સારંગ ધનુષ લૈ દુષ્ટ હરું તત્કાળ;"
જશોદાએ જાણ્યું મારું બાળક ઉધડક્યું, લૈને કંઠ વળગાડ્યું,
જળદેવી રક્ષા કરો બાઇ, મમ સુત દેવ રમાડોજી;
હરિ હરખે ઝુલાવે માતા હાલરડું ગાયજી. ૧૦
શ્રીહરિના ગુણ ગાતાં ગાતાં પ્રાશત જાએ પૌઢ,
રામતણાં એવાં ચરિત્ર સાંભળી, થઈ રહ્યો દિગમૂઢ;
ગાય શીખે ને શુણે શુણાવે, પહોંચે મનની આશ,
ઘર બેઠાં સુખ સંપત આપે, અવિચળ પદ વિષ્ણુદાસજી,
હરિ હરખે ઝુલાવે માતા હાલરડું ગાયજી. ૧૧

આ ઉપરથી સમજાશે કે, પ્રસ્તુત કવિ વિષ્ણુદાસનાં આખ્યાનો તદ્દન ઉપેક્ષાને યોગ્ય નથી. જેમ ચંદ્રોદયના ઉદયથી તારાગણો અને ગ્રહસમુદાયનો પ્રકાશ અભિભવ પામે છે તેમ પ્રેમાનંદ, શામળાદિ કવિના પ્રભાવમાં તેમની પૂર્વેના કવિઓની કીમત સારી અંકાઈ નથી. ગમે તેમ કહો, તોપણ વિષ્ણુદાસની ભાષા સરળ, સાદી, સપાટ પ્રદેશમાં શાંતિથી વહી જતી અને લીલોતરીથી સુશોભિત તટવાળી નદીના જેવી છે. તેમાં સામાન્ય સ્ત્રીપુરુષો તેનાં સ્વચ્છ પાણીમાં નાહી, હરિરસકથાનું અને ધર્મ નીતિજ્ઞાનનું પાન કરી શકે તેમ છે.

આ ગ્રંથમાં વિષ્ણુદાસનાં બે કાવ્યો દાખલ કરેલાં છેઃ-(૧) ધ્રુવાખ્યાન, (૨) રુક્માંગદ આખ્યાન. પ્રથમનું કાવ્ય એણે હરિદાસને નામે રચ્યું જણાય છે. એના સદ

ધ્યાયી કવિ શિવદાસને એવી ટેવ હતી કે, તેણે એક પરશુરામ આખ્યાનમાં પ્રત્યેક કડવાની અંતે પૂર્વ છાયામાં તે પછીનું કડવું કયા રાગમાં લખાશે તે સૂચવેલું છે. તેની આકૃતિને અનુસરીને વિષ્ણુદાસે (હરિદાસે) આખ્યાનો રચેલાં મનાય છે, અને તેણે આપેલી ઇતિશ્રીમાં દરેક આખા આખ્યાનના રાગ સાથેની અનુક્રમણિકા આપેલી છે, પણ અજ્ઞાન લેખકોએ તેમાં કેટલેક સ્થળે ગડબડાધ્યાય કરી મૂકેલો લાગે છે. હરિદાસને નામે એ આખ્યાન એણે શામાટે લખ્યું છે, એ સમજાતું નથી. કારણ કે તેના પ્રત્યેક કાવ્યમા એ પોતાનું નામ ઠામ ચોખ્ખું જણાવે છે.

વૈરાગ્યવીર ભોજોભક્ત

ગુજરાતી ભાષા વાંચનારાઓને વૈરાગ્યવીર ભોજાભક્તની નવી ઓળખાણ કરાવવી પડે તેમ તો નથી જ; કારણકે તે પોતાનાં રચેલા "પ્રાણીઆ ભજી લેને કીરતાર, આ તો સ્વપ્નતું છે સંસાર," અને "જીવને શ્વાસ તણી સગાઇ, ઘરમાં ઘડી ન રાખે ભાઈ," વગેરે મર્મભેદક અને મનોહારક ચાબખાથી અતિ શૂદ્ર વાઘરીથી માંડીને તે ઉચ્ચમાં ઉચ્ચ બ્રાહ્મણ જ્ઞાતિનાં સ્ત્રીપુરુષોમધ્યે આખા ગુજરાત પ્રદેશમાં સર્વત્ર કંઠસ્થ થઈ ગયો છે. આવા લોકપ્રિય કવિનાં જીવનચરિત્રની બને તેટલી વિગત ભેગી કરવાનો પ્રયત્ન થોડો જ થયો છે, તેથી અત્રે તેનાં જીવનચરિત્ર સાથે તેના આચારવિચાર, તેના સમયની કાલસ્થિતિ અને તેની કવિતાની જનસમાજ ઉપર થયેલી અસર ઇત્યાદિ વિષયોનું થોડુંક વિવેચન કરવું માન્ય ગણાશે.

આ ચરિત્રનિરૂપણ પ્રચલિત લોકકથા અને ભોજાભક્તના સ્વરચિત ચાબખા ઉપરથી ઉપજાવી કાઢેલું છે. સમય જતે, વધુ પ્રકાશ પડતાં ભોજાભક્ત સંબંધી વિશેષ જ્ઞેય હકીકત મળી આવવા સંભવ છે. કેવળ આંતર પ્રમાણ અને અલ્પજલ્પ બાહ્ય પ્રમાણને આધારે આ લેખ લખાયલો હોવાથી તેમાં પ્રગતિમાન સમયશોધ અપૂર્ણતા પ્રકટાવે, એ સ્વાભાવિક છે. ભોજાભક્ત સંબંધી વિશેષ હકીકત પ્રાપ્ત થતાં, કોઇની તરફથી મળશે તો તેનો સ્વીકાર સાથે આભાર માનવામાં આવશે.

ચરિત્રનાયક ભક્તકવિનો જન્મ વિ. સં. ૧૮૪૧ માં સૌરાષ્ટ્રમાં આવેલા જેતપુર પાસેના દેવકી ગાલોળ ગામમાં થયો હતો. સદ્‌ગત સાક્ષર શ્રી. ગોવર્ધનરામ ત્રિપાઠી પોતાના સાહિત્ય પરિષદના પ્રમુખપણા ઉપરથી આપેલા ભાષણમાં ભોજોભક્ત કવીશ્વર દયારામભાઇનો સમકાલીન હતો, અને તેથી તે ઓગણીસમી સદીમાં થઈ ગયો છે, એવું અનુમાન કરે છે. સામાન્ય રીતે કાઠીઆવાડ—સૌરાષ્ટ્ર તરફના લોકોમાં વિ. સં. ૧૮૪૧ ની સાલ એના જન્મકાળની મનાય છે. એ સાલ જ્યાં સૂધી ખોટી છે, એમ સિદ્ધ થાય નહિ, ત્યાં સૂધી તે સ્વીકારવામાં કશી અડચણ નથી.

કેટલાકોનું માનવું એવું છે કે, ભોજોભક્ત ગુર્જરદેશસ્થ હતો. પરંતુ તે ગુજરાતના કયા ભાગમાં વિશેષે રહેતો હતો, તે વિષે આપણને જોઇએ તેવો આધાર મળી શકતો નથી. તોપણ તેણે પોતાના કાવ્યમાં "જૈ"* વગેરે ગુજરાતી શબ્દોનો પ્રયોગ કર્યો છે, તે ઉપરથી તર્ક કરી શકાય કે, તે વઢવાણ તરફ પોતાના જીવનકાળમાં આવીને વસ્યો હશે.

ભોજાભક્તના પિતાનું નામ કૃષ્ણદાસ અથવા કરસનદાસ હતું, અને માતાનું નામ ગંગાબાઈ હતું. ભોજાભક્ત પોતાને સાવલિયા કહેવડાવે છે, તેથી કદાચિત્ તેના પૂર્વજો સાવલીના રહીશ હશે, એમ કલ્પના કરી શકાય; પરંતુ પાછો તેના વર્ણ કે જાતિનો પ્રશ્ન

---

* "પુણ્યને નામે પા જે ન વાવર્યો, અધવચ લૂંટાણો રે."

અનિર્ણીત રહે છે. ઉપલબ્ધ કાવ્યોના વાંચન પછી આપણે એવા અનુમાન ઉપર આવી શકીએ છીએ કે, તે બહુધા વૈશ્ય અને નાતરાં કરનારી કોઈ જ્ઞાતિનો હોવો જોઈએ; કારણ કે તેણે પોતાનાં કાવ્યોમાં ધનિકોને ઘણા ઉપાલંભ-ઠપકાના ઠોક માર્યા છે, તેમ જ નાતરીઆ રીવાજને નિંદ્યો છે. પ્રાચીન કાવ્યમાળામાં ચરિત્રો લખનાર રા. સા. હરગોવિંદદાસભાઈ ભોજાભક્તને કણબી જ્ઞાતિનો-લેઉઆ પાટીદાર હોવાનું જણાવે છે. ભોજાભક્ત ઉપરાંત ગંગાબાઈને પેટે બીજા બે પુત્રો હતા; તે બન્નેનાં નામ કરમણ અને જસો હતાં. ભોજામાં ભક્તિનો પૂર્ણપણે વાસ હતો, તે તેના પ્રત્યેક પદ્યથી વ્યક્ત થાય છે, તેથી તે તથા તેના બન્ને ભાઈઓ તેના અનુસંગથી ભક્તના અભિધાનથી ઓળખાયા છે.

જગતના ઈતિહાસના અભ્યાસકોએ પોતાનાં જ્ઞાનના પરિણામે એક એવું સામાન્ય સૂત્ર બાંધ્યું છે કે, દેશકાળ અને વસ્તુસ્થિતિમાં સહેજસાજ ફેરફાર સિવાય ઘણાખરા પ્રસંગોમાં વિગતો એકસરખી સામાન્ય સર્વત્ર જોવામાં આવે છે. "History repeats itself" આ સિદ્ધાંતનો પ્રત્યક્ષ દાખલો આપણા કાવ્યક્ષેત્રમાં બે વ્યક્તિપરત્વે વિશેષે જોવામાં આવે છે.

આદિભક્ત કવિ નરસિંહ મહેતાની માફક ભોજાભક્તનું બાળજીવન પણ એક જ પંક્તિનું હતું. દંતકથા છે કે, નરસિંહ આઠ વરસ સુધી મૂંગો હતો, અને માત્ર દૂધપર જ નિર્વાહ કરતો હતો. આઠમે વર્ષે ગિરનારથી એક બાવો આવ્યો અને તેના પ્રતાપથી એની વૈખરી વાણી પ્રકાશી. ભોજાભક્તના સંબધમાં પણ એવી જ લોકકથા ચાલે છે અને પ્રેમાનંદના સંબંધમાં પણ તેવી જ લોકવાઇકા છે.

પ્રાચીન કાવ્યમાળામાં ચરિત્રકાર નીચે પ્રમાણે તેનો ઉલ્લેખ કરે છે. "ભોજાભક્ત મોટા થયા, તથાપિ અન્ન ખાતા નહોતા, અને એ પ્રમાણે બાર વરસનું વય થતાં સૂધી માત્ર એ દૂધ પીને રહેતા હતા. કણબીના કુળમાં ગામડામાં ઉછરેલા આ બાળકને વિદ્યાસંસ્કાર તો ક્યાંથી થાય, પણ મોટી ઉમ્મર થતાં સૂધી દૂધ પીને નિર્વાહ કરનાર બાળકનું બાલ્યવય પણ શાંત હશે, એમ આપણે અનુમાન કરી શકીએ છીએ. આ દૂધાધારી બાળકની ખ્યાતિ ચાલી, અને કેટલાક લોકો તેને તપસ્વી કહેવા લાગ્યા. એવામાં ગિરનારનો રામેતવન નામનો કોઈ અતીત ત્યાં આવ્યો હશે. તેણે આ બાળકનાં લક્ષણો જોયાં, અને તે પરથી તેની માતાને કહ્યું કે "આ બાળક આગળ જતાં મહાન્ ભક્ત થશે, અને તેને દક્ષિણ દેશના રાજા એક વાર બહુ પીડા કરશે; પણ પછીથી તેનું ઘણું સન્માન કરશે." અતીતનાં આ વચનો ભવિષ્યમાં સફળ થયાં હોય એવું ભોજાભક્તના ઉત્તર જીવનમાં બનેલા એક વૃત્તાંત ઉપરથી પ્રતીત થાય છે. "પછી અતીતે ભોજાને યોગ્ય સાધનાનો ઉપદેશ કરી પોતાનો શિષ્ય કર્યો, અને તેને અન્ન ખાવાનો અભ્યાસ પાડ્યો."

અન્ન ખાતાં શીખ્યા પછી તેઓએ પોતાનું સાધુજીવન ચાલુ રાખ્યું હતું, અને તેનાં માબાપોએ, સગાંવાહલાંઓએ એને સંસાર માંડવા માટે ઘણીવાર સમજાવ્યો હતો, પણ તેણે નાનીના જ કહી. આખરે ગુરુની આજ્ઞા શિરે ચઢાવી તેઓ પરણ્યા હતા, પણ

તેમનો ગૃહસ્થાશ્રમ સુખમય નીવડ્યો ન હોતો. તેમની સ્ત્રી કર્કશા અને કજિયાળી હતી, અને સ્ત્રીના જાતિસ્વભાવાનુસાર વસ્ત્રાલંકાર વગેરે માટે ભોજાભક્તને ઘણીવાર કનડતી હતી. સુદામા જેવા ભોજાભક્ત તેનાં લાડકોડ ક્યાંથી પૂરા પાડી શકે? તેનું તો એક ધન શ્રીહરિનું ભજન જ હતું. આખરે સ્ત્રીથી કંટાળીને જ્ઞાતિરીવાજ મુજબ છૂટાછેડા કરી આપ્યા હતા, અને પછી વૈરાગ્ય ધારણ કરીને આજીવાન્ત બ્રહ્મચર્ય વ્રત તેમણે ધારણ કરી રાખ્યું હતું.

રોમ બંધાયા પછી તેની ઉત્તરોત્તર ચઢતિ થતી ગઈ, તે ઉપરથી પાછળથી રોમસ અને રેમ્યુલસની કથા જોડી કાઢવામાં આવી હતી અથવા તો રોમસ અને રેમ્યુલસના નામની વ્યક્તિઓ કાળની ઘટનામાં જગતના પટ ઉપર ઉત્પન્ન થઈ હતી, અને તેમણે રોમ વસાવી. તે પછી તેની ખરેખર ચઢતિ કરી હતી, એમ બે પ્રકારનાં અનુમાનો ઇતિહાસવેત્તાઓ આપણી સમક્ષ ધરે છે. એવાં જ અનુમાનો આપણા મહાન્ પુરુષના સંબંધમાં જે જે હકીકતો જાણવામાં આવી છે, તે માટે આપણે કરવા પડે છે. ઉક્ત કવિઓના સંબંધમાં આ દંતકથાઓ કવિઓનું સાદું, શાંત, સાધુજીવન અને વિખ્યાતિ જોઇને પાછળથી ઉત્પન્ન થઈ કે, તે ખરેખરી સત્ય ઘટના જ હતી. તે જાણવાનું હાલ તો આપણી પાસે કોઈ પણ પ્રકારનું સાધન નથી, માટે હકીગત મળી આવે છે તે જ માત્ર કોઇપણ જાતની ટીકા કર્યાં વગર સુજ્ઞ વાચકવર્ગ આગળ ધરી છે. આ દંતકથાઓમાંથી તાત્પર્ય એટલું તો નીકળે છે ખરું કે, આ મહાપુરુષોમાં અંતર્ભૂત કોઇક અલૌકિક તત્ત્વ છૂપાઈ રહેલું, પણ તેને બહાર લાવવાને જેમ એક દીપકને પ્રકટાવવા બીજા દીપકની જરૂર પડે છે, તેમ અન્ય સાધનની જરૂર હતી. નરસિંહ અને ભોજા ઉભયના પ્રસંગમાં સંતસમાગમ અને ગૃહકંકાસ તેઓને પ્રખ્યાતિમાં આણનારાં સાધનો મનાયાં છે.

મનુષ્યના મનમાં ભક્તિની ઉત્પત્તિ થવાનાં મુખ્ય બે કારણો હોય છે. એક તો જન્મથી જ સ્વાભાવિક જગત્ અને તેના કાર્ય પ્રતિ વૈરાગ્ય; અને બીજું ગૃહમાં પુત્રકલત્રાદિના કલેશ કે દુરાચરણોથી પશ્ચાત્ ઉદ્‌ભવતો વૈરાગ્ય. ભોજલરામ ભક્ત કેમ બન્યા, તેનું એક કારણ તો આપણે ઉપર જોયું. બીજું કારણ આ પણ કલ્પી શકાયઃ ભોજા ભક્તની સ્ત્રી કર્કશા હોવાથી તેનામાં દિનપ્રતિદિન વૈરાગ્યની વૃદ્ધિ થતી ગઈ હશે, અથવા તો મૂળમાં જ થોડીઘણી વૈરાગ્યવૃત્તિ તેનામાં ભરાયલી ખરી, પણ તેને આવું કારણ મળવાથી તેમાં એકાએક વધારો થઈ ગયો હોય અને સંસાર અસાર દેખાયાથી ભક્તિરસનું પૂર આવ્યું હોય, તો તે પણ અસંભવિત નથી. આ અનુમાન તેના પોતાને ઉદ્દેશીને લખેલાં "મૂરખે નાર કુભારજા આણી, એનું ઘર કર્યું ધૂળધાણી." અને "એવું દુઃખ જગતમાં ભાળી, પરણી નાર પીયર પાછી વાળી" ઇત્યાદિ કાવ્યમાંથી વિના પ્રયાસે કોઈ પણ કરી શકે એમ છે. પોતાની સ્ત્રીની વસ્ત્રાલંકાર ઇત્યાદિની માંગણી પૂરી પાડી ન શકાયાથી તેણે પિયર મોકલી દીધી, તેથી તેની નિર્ધનતા અભિવ્યક્ત થાય છે.

પ્રાચીન કાવ્યમાળામાં ભોજોભક્ત પરણ્યા બાબત આ પ્રમાણે ઉલ્લેખ છે.

"ભોજાની પ્રખ્યાતિને લીધે કેટલાક તેની સેવા કરવા લાગ્યા તથા ગામપરગામના લોકો પણ તેને સિદ્ધ તરીકે માનવા લાગ્યા. અમરેલી પાસે ફતેહપુર કરીને ગામ છે, ત્યાંના કોઈ પુરુષે તેને ફતેહપુર લાવીને રાખ્યો તથા તેની સાથે તેના બે ભાઈ તથા માતાને તેડી લાવ્યા. ભોજાના પિતા તે વખતે ગુજરી ગયા હતા. ભોજાને ફતેહપુર તેડી લાવનાર કદાચ તેનો શિષ્ય જીવરામ હશે, એમ અનુમાન થાય છે; કેમકે ફતેહપુરમાં એ તેનો ભાવિક શિષ્ય હતો, એમ કેટલીક રીતે જણાયું છે. ફતેહપુરમાં પણ ભોજો ત્યાગદશામાં રહેવા લાગ્યો. બાર વરસની વય (અથવા જન્મથી જ) જે ત્યાગી હતા, તેને સ્ત્રીનું લગ્ન થવાનો પ્રસંગ ન હોય, તેમ તેણે લગ્ન કર્યાની વાત અમારા જાણવામાં આવી નથી; માત્ર તેણે બનાવેલા ચાબખામાં સ્ત્રીપરિગ્રહની ઉપાધિ વર્ણવી છે, તે ઉપરથી એમ અનુમાન થાય છે કે, કદાચ અતીતની આજ્ઞા ઉપરથી જ્યારે ભોજાએ અન્ન ખાવા માંડ્યુ. ત્યારે તેની જ આજ્ઞાથી લગ્ન પણ કર્યું હોય! પરંતુ એટલા ઉપરથી કંઈ નિર્ણય ઉપર આવી શકાતું નથી; કેમકે ભકતો અને કવિઓ પોતાને સંબોધીને બીજાને ઉપદેશ કરવા માટે પણ તેમ લખતા આવ્યા છે."

ફત્તેહપુર આવ્યા પછી તેની કીર્તિ આસપાસના ગામમાં ફેલાવા લાગી અને ઘણા ભાવિક જનો તેના દર્શનાર્થે આવવા લાગ્યા. ભોજોભક્ત સંસારથી કંટાળી ગયેલો હતો. તે આ વખતે "સોહંનામ જપોરે ભાઈ, હરિ ભક્તકું હે સુખદાઈ" પ્રમાણે અજપાજપ કરતો તપ કરવા લાગ્યો; પણ હજી તેની ભક્તિ અને જ્ઞાનની કસોટી થવાની બાકી રહી હતી. આવા ભકતોના સંબંધમાં તેમના જીવનક્રમમાં એકાદ એવો બનાવ બનતો આપણા જોવામાં આવે છે કે, તેથી તેની કીર્તિ કોઈપણ પ્રકારનો ઢોંગસોંગ કર્યાના આરોપ વગરની બની, નિષ્કલંક ઉજ્જવલ પ્રકાશે છે. જેમ નરસિંહ મહેતાની ભક્તિની કસોટી રાહમંડળીકે કરી હતી, તેમ ભોજાભક્તની ભક્તિની કસોટી થઈ હતી, અને રામેતવન સાધુનું વચન સત્ય થવાનો પ્રસંગ નજીક આવ્યો હતો. આ બે ભક્તના સબંધે થએલી કસોટીના કારણમાં ફેર માત્ર એટલો પડે છે કે, નરસિંહ મહેતો વિષયલંપટ છે તો તેને સાક્ષાત્ શ્રીકૃષ્ણનાં દર્શન થાય અને તે પોતાની ફુલની માળા તેને અર્પે, એ વાત સંભવિત નથી; માટે તેની પરીક્ષા લેવાઈ હતી, ત્યારે ભોજાભક્તની પરીક્ષાનું કારણ બીજું એટલે આવા હડહડતા કલિયુગમાં કોઈપણ ભક્ત નિઃસ્પૃહી યોગશક્તિવાળો હોઈ શકે નહિ, એવી તેના પરીક્ષકની માન્યતા હતી. કહેવાય છે કે, ભોજો ભક્ત જ્યારે ફત્તેહપુરમાં નિવાસ કરતા હતા, ત્યારે તેમની ભક્તિ અને યોગશક્તિની ખ્યાતિ અતિ ફેલાઈ હતી. એવા અરસામાં કાઠીઆવાડપર સ્વારી કરી, ઓખડના સાથી લૂટારુઓપર વિજય મેળવનાર ગાયકવાડના વિઠોબા દિવાનને કાને આ ભકતની ખ્યાતિ ગઈ. દિવાનજીને પ્રથમ તો નવાઈ જેવું લાગ્યું, અને કુતુહલતાથી તથા કંઇક અશ્રદ્ધાની લાગણીથી પ્રેરાઈ ભોજાભકતને પોતાની પાસે અમરેલી મુકામે બોલાવી, તેમની પરીક્ષા કરવાસારુ પંદર દિવસ સૂધી તેમને એક ઓરડામાં પૂરી રાખ્યા, અને ત્રણ વખત તેમને જમવાની

સામગ્રી મોકલતા. ભક્ત તે સર્વ આરોગી જતા, પણ ભક્તિ અને યોગશક્તિના પ્રતાપે ઝાડોપીશાબ બીલ્કુલ બંધ થઈ ગયાં. આ પ્રમાણે થતાં દિવાનજીની તેની શક્તિ માટે ખાત્રી થઈ, અને તેઓએ ભક્તને નમન કરી જ્ઞાનવાર્તા કહેવાની વિનતિ કરી; ભોજાભક્તે તે જ સમયે સ્વાભાવિક શીઘ્રતાથી બનાવીને મોઢેથી ૧૫૦ ચાબખા કહ્યા. દિવાનજી સંતુષ્ટ થયા અને સત્કાર કરીને ભોજાભક્તને પાછા ફત્તેહપુર માન સાથે વિદાય કીધા.

"પાછાં પગલાં ન હોય પૂરાનાં, વહી નીકળ્યાં વસમી વાટે;
"ભોજો ભગત કહે ગુરુ પ્રતાપે, પૂજાણા જઈ પાટે રે.

આ પદ તેમણે દિવાનને ત્યાંથી ફત્તેહપુર વિદાય થતા ગાયું હતું એમ કહેવાય છે.

ઉપર વર્ણવેલી બીના ભોજોભક્ત જ્યારે ફત્તેહપુરમાં રહેતા હતા ત્યારે બની હતી. ભોજલરામની આ ફત્તેહ પછી તેની કીર્તિ વધી અને તેના ઘણા શિષ્ય થયા. તેના ભાઈને કંઈ પણ સંતાન નહોતાં થતાં, તેથી તેમને આશીર્વચન આપ્યું કે તને એક પુત્ર થશે, પણ સંસાર-વ્યવહારના રગડામાં ન પડતાં તે મોટો ભક્ત થશે. એ પુત્ર તે ભોજાભક્ત પછી એમની ગાદીએ બેઠેલો અરજણ ભક્ત. ભક્તિની કસોટી થયા પછી ભોજો ભક્ત ફત્તેહપુરથી ખસીને વીરપૂર આવીને વસ્યા હતા. આ સ્થાન એમને ઘણું પ્રિય થઈ પડ્યું હતું. પ્રાચીન કાવ્યમાળામાં ચરિત્રકાર નીચે પ્રમાણે ઉલ્લેખ કરે છે. "ભોજાના શિષ્યમાં જલો ભક્ત કરીને થઈ ગયો છે. એ જાતે લુહાણો હતો. એની પ્રસિદ્ધિ એટલી બધી છે કે, તે "જલા અલ્લા" ના નામથી પ્રખ્યાત છે. જલા ભક્ત કાઠીઆવાડના વીરપૂરના રહેવાશી હતા તથા તે પોતાના ગુરુને પોતાના ત્યાં વારંવાર તેડી લાવતા, અને ઘણા દિવસ રાખતા હતા." ભોજાભક્તે પોતાનું મૃત્યુ અગાઉથી જાણ્યું હોય એમ તેમના "હવે છેલ્લી, વેળાના રામ રામ રે..." એ પદપરથી જણાય છે. આ પદ ફત્તેહપુર છોડી વીરપૂર આવ્યા ત્યારે પોતાના પ્રિય ગામને છોડતાં અને પોતાનું અવસાન સમીપ આવેલું જાણી વૈરાગ્યની દૃષ્ટિએ ગાયું હોય, એમ વિશેષ સંભવે છે. વીરપુરમાં વિ. સં. ૧૯૦૬માં ૬૫ વર્ષની ઉમ્મરે એમનું દેહાસ્તિત્વ બંધ થયું, અને અભેદમાર્ગનો પ્રવાસી જીવાત્મા પરમાત્મામાં લીન થયો.

આ પ્રમાણે ટુંકમાં ભોજાભક્તનું ચરિત્ર જાણવામાં આવ્યું છે. તે નિઃસ્પૃહી મહાત્માના મસ્તકનાં અને કંઠનાં ચિહ્નો પાઘડી અને માળાને ફત્તેહપુરમાં અને ચરણ-કમળની રક્ષક પાદુકાઓને વીરપૂરના દેવલમાં આજે પણ તેના ભાવિક ભક્તો, જેમ પાટણમાં ભાલણ કવિ ઉર્ફે પુરુષોત્તમ મહારાજની મૂર્તિ અને ચિહ્નો પૂજાય છે, તેમ પૂજે છે.

ગુજરાતી કાવ્યશાસ્ત્રના ક્ષેત્રમાં દૃષ્ટિપાત કરતાં સહજ એમ જણાયા વગર નહિ રહે કે, બહુધા આપણી સર્વ કવિતા ધર્મ અને નીતિના રંગથી રંગાયલી છે; એટલે અમુક ધર્મભાવનાથી અભિન્ન કવિતા સામળભટ્ટનું થોડુંક વાર્તાકથન અપવાદ તરીકે બાદ કરતાં, ભાગ્યે જ મળી આવશે. વિચારવા જોગ વિચિત્રતા તો એ છે કે, હિંદુઓના હાથમાંથી રાજ્ય ગયા પછી મુસલમાની સમયમાં ગુજરાત–કાઠીઆવાડમાં જેટલા મત

મતાંતરોનો પ્રસારો થયો છે, તેટલો બીજે કશે દીઠામાં આવતો નથી; આવા સંક્રાન્તિના સમયમાં ધર્મની નવી નવી ઘટનાઓ ગુજરાતમાં ઉદ્ભવ પામ્યા કરી છે. તદનુસાર ડાકોર આદિ સ્થાનોમાં વૈષ્ણવ ધર્મની વૃદ્ધિ થતી ચાલી હતી, અને વૈષ્ણવ ધર્માનુયાયી અનેક કવિઓએ સ્વધર્મને ઘણી સહાયતા આપી હતી, અને તે ધર્મ પૂર્વેના જૂના કવિઓની ભક્તિથી જીવન પામતો હતો! જો તેવા સમયમાં પ્રેમાનંદ, ગિરિધર, દયારામ, રત્નેશ્વર, રત્નો, ભાવસાર વગેરે ઉત્કૃષ્ટ કવિઓએ મિષ્ટ પ્રેમથી ઉભરાઈ જતા વૈષ્ણવ કાવ્યો ન બનાવ્યાં હોત, તો અન્ય ધર્મના કવિઓએ આદરેલા સ્વધર્મની અભિવૃદ્ધિ માટેના પ્રયત્નમાં ગુણથી અને ધર્માનુયાયીઓની બાહુલ્યતાથી સામાન્ય વૈષ્ણવ કવિઓને હરાવી દીધા હોત. સારાંશ કે વૈષ્ણવોએ પણ પોતાના ધર્મને ટકાવી રાખવાનો મહદાયાસ કર્યો; પરંતુ તેમાં અને ઉપરોક્ત ગણાવેલા ધર્મમાં જે કંઈક સડો પેઠો હતો, તે કાઢવા માટે તત્ત્વજ્ઞાન અને વૈરાગ્ય રસથી ભરપૂર ઠોક મારી ઉપદેશ આપતા, પણ ઘણા વૈષ્ણવ કવિઓ આપણે મેળવવાને ભાગ્યશાળી થયા છીએ. સૌથી વિશેષ વિચિત્રતા તો એ જોવામાં આવે છે કે, જ્યારે બીજા કવિઓ તેમના સાદા નામથી જ પ્રસિદ્ધ છે, ત્યારે આ જ્ઞાનમાર્ગાવલંબી કવિઓ "ભક્તના" નામથી જાણીતા થયા છે, જેમ કે અખોભક્ત, ધીરોભક્ત, અને આપણો ચરિત્ર નાયક ભોજોભક્ત; આ ઉપરથી વાચક વર્ગ જાણી શકશે કે, ભોજા ભક્તે ઘણા કઠિન સમયમાં જ્ઞાનમાર્ગ અને વૈષ્ણવ સંપ્રદાયને સહાય કરી છે, અને એક દીનજન પણ સત્યભક્તિ અને પૂર્ણ ધર્મશ્રદ્ધાથી કેવાં કેવાં કાર્યો કરી શકે છે, તે જાણવા જોગ અને અનુકરણીય વાર્તા છે. ભોજાભક્તનાં કાવ્યોથી જનસમાજ ઉપર કેવુંક પરિણામ થયું છે, તેની તપાસ લેવા પ્રથમ તેની કવિત્વશક્તિ અને તેના કાવ્યસૌંદર્યનું થોડુંક અવલોકન કરીએ.

અત્રે આપણે અર્વાચીન એટલે આપણા સમયના બે મહાન્ ધુરંધર કવિઓએ કવિતાનું જે સામાન્ય લક્ષણ બાંધ્યુ છે, તદનુસાર પ્રથમ અવલોકીએ. "કવિતા એટલે છંદશાસ્ત્રના નિયમાનુસાર રચેલાં અને અનુપ્રાસવાળાં પદ.' આ કવિ દલપતરામની વ્યાખ્યા છે; અને તે પ્રમાણે જો આપણે ભોજાભક્તના કાવ્યનો વિચાર કરીશું, તો આપણને એ બન્ને નિયમોનું પરિપાલન ઘણે અંશે થયેલું જોવામાં આવશે. ભોજાભક્તનાં સમગ્ર કાવ્ય તેની શુદ્ધ હાલતમાં મળી આવતાં નથી, અને થોડાક સાક્ષરોને હાથ છપાયલી આવૃત્તિ સિવાય સર્વ આવૃત્તિઓ અશુદ્ધ દીઠામાં આવે છે. તો પણ તેની રચનાશૈલી ઉપરથી સાફ માલુમ પડે છે કે, આ કાવ્યો જરૂર માત્રા મેળના નિયમોને અનુસરીને રચાયલાં હોવાં જોઇએ. ભોજોભક્ત પોતે કંઈ ભણેલો ગણેલો નહિ, પણ તેનું સર્વ જ્ઞાન ગુરુગમ્ય હતું, અને તેને કાવ્યપ્રસાદી પણ ગુરુ પાસેથી પ્રાપ્ત થઈ હતી. આ સત્સંગ સાથે તેનો અનુભવ અને તેની પરીક્ષકશક્તિ તીવ્ર હતી, તેનો જ્યારે વિચાર કરીએ છીએ ત્યારે એમ લાગ્યા વિના રહી નહિ શકે કે, તેની કાવ્યશક્તિ નૈસર્ગિકી હતી. એ પોતાનાં ભજનો ગાઈગવડાવતો હતો, એટલે અનુપ્રાસ વગેરેમાં શૈથિલ્ય ચાલી શકે તેવું નહોતું; પછી સાંભળીને ઉતારી લેનારા

દોષ કરે, તે માટે ભોજાભક્તને વગોવવા એ યોગ્ય નથી. કવીશ્વર દલપતરામે માગેલા અનુપ્રાસ તો સમગ્ર ગ્રંથમાં અખંડ છે અને બહુધા પ્રત્યેક કાવ્યમાં એક પ્રકારના અનુપ્રાસો આવે જ છે. ઉદાહરણ તરિકે આપણે એક ચાબખો લઇએ.

"મૂરખો મોહી કહે મારું રે, એમાં કાંઈ નથી તારું. ટેક.
સાત સાયર જેની ચોકી કરતાં, ફરતું નીર ખારું;
ચૌદ ચોકડીનું રાજ્ય ચાલી ગયું, રાવણાદિક વાળું. મૂ૦
દુઃખને તો કોઈ દેખે નહિ, ને સુખ લાગે સારું;
વેળા વેળાની છાંયડી તારી, વણસી જાશે વારું. મૂ૦
હરિ ભજનમાં હેત જ રાખો, સ્મરણ કરો સારું;
ભોજો ભગત કહે રાખો હૃદયમાં, પ્રભુ ભજન પ્યારું. મૂ૦

આમાં અનુપ્રાસ તો સમગ્ર કાવ્યમાં અભંગ છે, પણ તે વિના અક્ષરસગાઇ પણ વારંવાર સ્વાભાવિક રીતે આવેલી છે, જે કાવ્યને વિશેષ ભૂષણાવહ છે. જેમકે પ્રથમ પંક્તિમાં મૂરખો, મોહી, મારું, એમાં ત્રણે શબ્દોનો પ્રારંભ મકારથી થાય છે. તૃતીય પંક્તિમાં ચૌદ, ચોકડીનું, ચાલ્યું ઇત્યાદિ. અત્ર સ્વાભાવિક કોઈ શંકા કરશે કે, શું માત્ર પ્રાસ મેળવી દીધાથી કાવ્ય ઉત્તમ કહેવાય કે? તેના પ્રત્યુત્તરમાં કહેવાનું કે, કવિ નર્મદાશંકરની "રચના રુડી છંદમાં, તે કવિતા નવ હોય; અર્થ, ચમત્કૃતિ ચિત્ર તે, કવિતા—રસથી સ્હોય" એ કાવ્યવ્યાખ્યાનો પણ આભાસ તેમાં જણાશે; અર્થાત્ ભોજાભક્તનાં કાવ્યો અર્થગાંભીર્યથી પણ ભરપૂર છે. એ વિના ઉપમા આદિ અનેક અલંકારો (સાદા—સાધુ વેરાગીના જેવા) પણ તેમાં પ્રત્યક્ષ થાય છે; તથા લક્ષણાધ્વનિ આદિ કાવ્યના જે ગુણો કહેલા છે, તે સર્વ ગુણો ન્યૂનાધિક પ્રમાણમાં ભોજાભક્તની કવિતામાં દર્શન દે છે.

ભોજોભક્ત વિષ્ણુમાં શ્રદ્ધા રાખનાર એટલે વૈષ્ણવ હતો, એવું તેની કવિતામ કરેલી "હરિ"ની સ્તુતિથી વ્યક્ત થાય છે; અને તે વળી સંતસેવક પણ તેવો જ હોવો જોઇએ—હતો જ, એમ આપણે "દેખો દેહ ધરી દેવારે, કરી લે સંતોની સેવા." ઇત્યાદિ વચનોથી જાણી શકીએ છીએ. ભોજાભક્તની કવિતા ઘણીખરી જેમ અન્યને ઉપદેશ આપવા માટે છે, તેમ પોતાના દૃષ્ટાંતથી બીજાને સમજાવનારી છે. અનુભવથી ભોજાના જાણવામાં આવ્યું હતું કે, જગત્ મોટે ભાગે નકલ કરનારું છે, અને તે વાનર સરખું છે. બીજાઓને અમુક પ્રકારે કંઈ કહેવું હોય, અમુક માર્ગે વાળવા હોય, તો ઉપદેશકે પોતે તે પ્રમાણે વર્તન રાખવું જોઇએ; એકલું કહ્યા કરવાથી કંઈ ફળ મળતું નથી. જો વાંદરાને તેના પોતાના ગાલમાં તમાચો મારતાં શિખવવું હોય, તો લાખો પ્રયત્ન કરી તેને ગમે તેટલું કહીશું કે "તું તારા ગાલપર તમાચો માર," પણ તે કદી તેમ કરશે નહિ; પણ જો ઉપદેશક—મદારી પોતે પોતાના ગાલપર તમાચા મારી બતાવશે, તો તે નકલ કરશે અને પોતાના ગાલપર તમાચા મારતાં શિખશે. ભોજા ભક્તની કેટલીક કવિત આવા જ પ્રકારની છે અને એવી કવિતા શ્રોતા

અને વાંચકો ઉપર ભારી અસર કરી શકે છે. ભોજાભક્તની આત્માનુલક્ષી કવિતા ઉપરથી જણાય છે કે, તેનું જીવનચરિત્ર શુદ્ધ અને ઉત્તમ પ્રકારનું હતું, અને પોતાને અનુલક્ષીને એણે બીજાને ઘણો ઉપદેશ આપ્યો છે.

જો કે ભોજાભક્ત પોતે પૂર્ણ ધાર્મિક પુરુષ હતો, તોપણ તેણે લોકકલ્યાણાર્થે પોતાના કાવ્યોના વિષયો અને ભાવો, ગૃહસંબંધી તથા સાંસારિક ઘટનાઓમાંથી ચુંટેલા છે; અને તે વિષયો દુર્બોધ શાસ્ત્રીય વિષયો કરતાં જનસમાજને વિશેષ લાભદાયક થયા છે, તેમાં બે મત નથી. એની કવિતાનો ઉચ્ચ પરિણામ થવાનો એ જ મોટો પુરાવો છે કે, આજે એના ચાબખામાંની કેટલીક પંક્તિઓ દેશમાં સાધારણ કિવદંતી સમાન થઈ પડી છે; અને તેથી જ આપણે જો એવું મત બાંધીએ કે, જે રીતે ગુજરાતના અન્ય કવિઓ પોતાની અમુક વિશિષ્ટ રચના માટે સુવિખ્યાત અને સ્મરણીય રહ્યા છે, તેમ જ જો કે ભોજાભક્તના ચાબખા સિવાય આપણા હસ્તમાં તેની અન્ય કોઈ કૃતિ નથી, તોપણ એટલી એ અલ્પ રચના આપણને તેની પ્રાસાદિક કાવ્યશક્તિનો સુંદર પ્રતિભાનો પૂર્ણ ભાસ કરાવે છે, તો તે અતિશયોક્તિ છે એમ નહિ કહેવાય. ઢોંગી ધૂતારા બાવાઓની નિંદા કરતા ભોજાએ સંસારમાં કપટનું કેવું તાદૃશ્ય ચિત્ર આપેલું છે! "જોઈ લ્યો જગતના બાવા રે, ધર્યો ભેખ ધૂર્ત ખાવા" અને "નાથ મોરી અરજ સુણો અવિનાશી" એ દ્રૌપદીના મુખની એમની હોરી, કોણે કાઠીઆવાડના ભીખારીઓ હાથમાં તંબુરો લઈને ગાતા નહિ સાંભળી હોય?

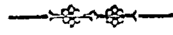
સૌરાષ્ટ્રી ભોજાભક્તની કવિતામાં જેમ ગુણ છે તેમ કેટલાક દોષ પણ છે, અને તે એની ભાષા સંબધે માત્ર છે. એ ગાંઠા ગળફાવાળી, જરા ભારે કર્કશ છે. એની કાવ્યવાટિકા કાઠીઆવાડના પ્રદેશની ભૂમિ સરખી ખરબચડી છે, અને તેની વચ્ચે કઈંકંઈ ગુલાબના છોડવા સારી રીતે બાઝેલા નજરે આવે છે. મુખ્યત્વે કરીને એનો સમાગમ સાધુ વેરાગી-ઓની સાથે હશે, એટલે ભાષાનું રૂપ પણ અર્ધ ગુજરાતી, અર્ધ હિંદી એવું મિશ્ર જોવામાં આવે છે. એના કાવ્યરસની મીઠાશ નવીન ચૈત્રી વર્ષારંભને દિવસે પીવામાં આવતા કડવા લીબડાના રસ મિશ્રિત શર્કરા એલાયચીની મીઠાશ જેવી, પણ સમજુ ને ગુણકારી છે. ભોજો ભક્ત લેખનવાંચનનું જ્ઞાન ધરાવતા નહિ હોવા છતાં તેઓ ગુરુમુખથી અને સંતસમા-ગમથી વેદાંત, પુરાણ અને બીજા શાસ્ત્રોથી માહિતગાર થયેલા હોવા જોઇએ, એમ તેમના કાવ્ય ઉપરથી સ્પષ્ટ થાય છે. એની કવિતાની લહેઝત મેળવવા માટે આપણે પણ તેના જ જેવા ભક્ત સાધુ વેરાગી બનવાની જરૂર છે; કારણ કે કહ્યું છે કે, "कविकी माति कवि लखत है" એ પ્રમાણે એક કવિને બીજા કવિની કૃતિ વાંચતાં જે આનંદ ઉપજે છે, તે સ્વસંવેદ્ય છે. એની કવિતા આનંદ સાથે જ્ઞાનદાયક છે; કર્કશતા માત્ર દેશ અને સમાગમ પરત્વે આવેલી છે. રાગરાગણી બાવાને પ્રિય લાગે તેવી વૈરાગ્યથી ભરેલી છે.

ભોજલરામે કોઈ કાવ્ય અખડ લખ્યું નથી, એવી સામાન્ય માન્યતા છે. એના સમગ્ર કાવ્યગ્રંથો હજી પ્રસિદ્ધ થયા નથી, એટલે તેમણે કેટલું અને કેવું રચ્યું છે તે વિષે કંઈ પણ ચોક્કસ હાલ કહી શકાતું નથી. જાણીતા થયેલા બાવનાક્ષર, પ્રભા-

તિયાં, સરવડાં, તિથિઓ, સાતવાર, ભજનીઆં, કીર્તન, ધોળ, પદો, મહિના, સંદેશા, હોરી, કવિત, ગોડીનાં પદ, ઢાળ છે, અને વિશેષે કરીને ચાબખા અતિ પ્રસિદ્ધ છે. આખ્યાનમાં માત્ર શેલૈયા આખ્યાન અને ભક્તમાળ છે.

અત્રે એક વાતનું સ્પષ્ટીકરણ કરવું આવશ્યક છે. ભોજાભકતે કોઈ પણ કાવ્ય અખંડ લહરીમાં કર્યું નથી, એમ કહેવાય છે તો આ આઠમા ભાગમાં આપેલું "ચંદ્રહાસનું આખ્યાન" ક્યાંથી આવ્યું, એવો સહજ પ્રશ્ન વાંચનારના મનમાં ઉત્પન્ન થાય, એ સ્વાભાવિક છે. પૃચ્છકના મનના સંતોષને માટે જણાવવાનું કે, ભોજાભક્ત નામના બે કવિઓ થઈ ગયા છે, અને ચંદ્રહાસ આખ્યાન એ આ બીજા કવિની કૃતિ છે. આ બીજો કવિ સુરતનો રહેવાસી હતો, અને તેને નામે સુરતમાં એક ભોજા શેરી જાણીતી છે, તેમ નવસારીમાં તેની એક દેહેરી પણ છે. એના વિષે આથી વિશેષ માહિતી મળી શકી નથી. તેનું રચેલું ઉક્ત ચંદ્રહાસ આખ્યાન સાધુ વેરાગીઓમાં પ્રચલિત છે.

અનુક્રમણિકા

પદ. પૃષ્ઠ.

પ્રસ્તાવના. ૭

વૈશ્યકવિ નાકર. ૧૯

વિપ્ર વિષ્ણુદાસ. ૫૮

વૈરાગ્યવીર ભોજોભક્ત.... ... ૬૮

નરસિંહ મેહેતો.

૧ કાલે હું ને કામણી રે ન જાણી ... ૧
૨ બાઇ વાહલાને વશ કીજે . ... „
૩ બાઇ મારું દુઃખ તણું નવ લેખુ ... „
૪ અમારા ઉપર ભાવ જણાવે ... ૨
૫ મીઠડા માણસને નવ ધીરીયે. ... „
૬ સુંદરીના લુણ ઉતારો રે સજની ... „
૭ ભાવે રે શામળિયો સુંદર ... ... „
૮ મીઠડાં કરુ મારા મોહન કેરાં. ... „
૯ નંદકુંવર રઢીયાળો સજની. . .. ૩
૧૦ ધનધન દિવડા તહારી જોતે. ... „
૧૧ જાઓ જાઓ રે મીઠા બોલા બોલા. „
૧૨ એકઠા રહેવું ને એમ નવ કીજીએ... „
૧૩ સહીયર મારી હું નાનકડી કેમ કરી જાઉં. ૪
૧૪ જુઠડા બોલા જાદવા ધૂરત.... ... „
૧૫ મીઠુ મૂખ મહારા મોહન કેરું. ... „
૧૬ મીઠડા બોલ્યા મોહનજી.... ... „
૧૭ પાછલી રાતનાં નેણ નિદ્રાલવાં. .. ૫
૧૮ રુમઝુંમકાર કરતી ચાલી.... ... „
૧૯ વટલ્યો નાગર નરસૈયો રે... . „
૨૦ જે કુળ હરિની ભક્તિ ન સાંધી.... „
૨૧ ગાજે ગગન ધરા અતિ ધ્રુજે. ... ૬
૨૨ મ કરીશ આલ જો દેશુ ગાલ. . . „
૨૩ મહારા આંગણીએ વાયસ બોલે. . . „
૨૪ શાને કાજે શણગાર ન રાખું. ... ૭
૨૫ સરવસ સાંપી શામળીયાને. ... „
૨૬ સાસરીયામાં સાદ પડાવી. ... „
૨૭ મોર મુગટ શિર શામળા શોભીતો. „
૨૮ રાસ રમણ કરે કામની. ૮
૨૯ શશિયર ઉદીયો રે. ૮

શામળભટ.

શિવપુરાણ. ૧૦–૩૫૪

૧ શિવ પંચાક્ષર મહિમા નિરૂપણ. ૧૦
૨ ગોકર્ણેશ્વર મહિમા ૨૩
૩ બિલ્વપત્ર મહિમા... ... ... ૩૩
૪ શિવદર્શન વર્ણન... . . ... ૪૨
૫ શિવ સ્થાપન વર્ણન ૪૮
૬ સોમ પ્રદોષ વર્ણન. ૫૬
૭ સોમ પ્રદોષ વર્ણન. ૬૪
૮ સોમ પ્રદોષ વર્ણન. ૭૬
૯ પક્ષ પ્રદોષ વર્ણન. ૧૦૪
૧૦ પીંગળા સ્ત્રી પ્રકરણ ૧૪૧
૧૧ ભદ્રાયુ ઋષભ સંયોગ. ૧૫૫
૧૨ શિવ કવચ મહિમા નિરૂપણ... ૧૬૫
૧૩ ભદ્રાયુ વિવાહકથન ૧૭૦
૧૪ ભદ્રાયુ શિવ વર પ્રાપ્તિ. ... ૧૯૦
૧૫ વિભૂતિ મહિમા વર્ણન... ... ૨૧૨
૧૬ બ્રહ્મ પિશાચ ઉદ્ધરણ ૨૨૮
૧૭ ભસ્મ મહિમા નિરૂપણ ... ૨૪૦
૧૮ ઉમા માહેશ્વર વ્રત કથન. ... ૨૫૯
૧૯ ઉમા માહેશ્વર વ્રતમહિમા નિરૂપણ. ૨૭૩
૨૦ રુદ્રાક્ષ માહાત્મ્ય નિરૂપણ... ૨૯૫
૨૧ મૃત્યુંજય મંત્ર કથન. ૩૨૨
૨૨ કથા શ્રવણ ફળ વર્ણન... ... ૩૪૦

હરિદાસ.

ધ્રુવાખ્યાન. ૩૫૫

વિષ્ણુદાસ.

રુક્માંગદ આખ્યાન. ૩૮૭

આધારભટ્ટ.

શામળશાહનો વિવાહ. ૪૧૮

પદ. પૃષ્ઠ.

ગોપાળદાસ.

વલ્લભાખ્યાન ૪૫૮

પ્રેમાનંદ.

મોરધ્વજાખ્યાન. ૪૭૧

મૂળજી ભટ્ટ.

નરસિંહ મેહેતાના પિતાનું શ્રાદ્ધ ... ૪૮૪

નાકર.

ચંદ્રહાસનું આખ્યાન.... ... ... ૪૯૯
વ્યાધ મૃગલી સંવાદ. ૫૫૧

માધવદાસ.

રુક્મિણી હરણ ૫૬૩
લક્ષ્મણા હરણ... ... ... ૫૭૬
ઓખા હરણ. ૫૭૯

વિશ્વનાથ જાની.

નરસિંહ મેહેતાનું ચરિત્ર. ... ૬૦૯
નાગરોને ચમત્કાર. ૬૦૯
પરોણાને જમાડ્યાનો પ્રસંગ... ... ૬૧૧
જ્ઞાતમાં જમવા જવાનો પ્રસંગ. ... ૬૧૨
નરસિંહનું સંક્ષિપ્ત જીવન. ૬૧૫
સ્ત્રી રૂપે ભગવાને પાણી પાયું તે પ્રસંગ. ૬૧૬
હુંડીનો પ્રસંગ ૬૧૭
મોશાળા ચરિત્ર. ૬૨૫
હાર ચરિત્ર. ૬૪૪

વિભાગ ૨ જો.

પ્રેમાનંદ ભટ્ટ.

રાધિકાજીના મહિના ૬૫૩

દેવીદાસ.

રાસ પંચાધ્યાયી ૬૬૧

કૃષ્ણદાસ.

કર્મવિપાક. ૬૬૯

જીવણદાસ.

જ્ઞાન કક્કો. ૬૭૭

ભોળો ભક્ત.

ચંદ્રહાસાખ્યાન. ૬૮૧

વલ્લભ.

વાંકારે વાંકા શુરે હીરો છો. ૭૦૬
ઉભા રહો વિનતિ સાંભળજો... ... ૭૦૬
પાયે લાગી ગોપી બોલ્યાં. ૭૦૬
વળતા બોલ્યા નંદકુંવર તે ૭૦૬
રઘુકુળ મણિ, રામચંદ્ર... ... ... ૭૦૭
સુણ સાહેલી, રામચંદ્રને. ૭૦૭
રઘુકુળ મણિ, મહારાજ દશરથજી. ... ૭૦૮
અરે જીવ જપી લે જગદાધાર રે. ... ૭૦૮

ભટ વલ્લભ.

પાટણવાહુ માતું પ્રગણું રે મા. ... ૭૦૯
હું તો બલીહારી, જાઉં વારી અંબે તારા નામને રે. ૭૧૦

અખો ભક્ત.

જ્ઞાનોપદેશના કુંડળિયા. ૭૧૦

હરિદાસ.

કાળિકા માતાનો ગરબો. ૭૧૫

વાઘજી.

વાઘ વાણી કાવ્ય. ૭૧૯
જીવ જનેતા ઉદરથકી ૭૧૯
બુડશું સહુ આપજી. ૭૨૧
મેં મન માહે વિચારીયું. ૭૨૨

રાજારામ.

રામ કથા. ૭૨૪
રઘુનાથ વન કેમ ચાલશો. ૭૨૪
માતા દો આજ્ઞા વન ચાલીયે... .. ૭૨૪
હવે ભરત અવધપુર આવીયા. ... ૭૨૫
રઘુનાથ વચન એમ ઓચરે.... ... ૭૨૫
અમને કહોને સોંપો કર સાહીને ... ૭૨૬
પંચવટીમાં રામ આવીયા. ૭૨૬
તાંહાં તો લક્ષ્મણ વીર રે રુદન કરે... ૭૨૬

પદ. — પૃષ્ઠ.

સુધરે લેવા કપી સાચયા. ૭૨૭
સુગ્રીવ રાય તમે સાંભળો ૭૨૮

પરચુરણ પદો.

ઓધવ જઇને કહેજો રે હરજીને એટલું રે. ૭૨૯
શ્રી વૃન્દાવનની વેલી જોવા જઇએ રે... ૭૨૯
વિઠ્ઠલ તારી વાંસલડીએ મન વીધ્યાં રે. ૭૩૦
અલબેલા ઘેર આવોને મારે ૭૩૦

રણછોડ ભકત.

રાવણ મંદોદરી સંવાદ.

કહ્યુ રે માનો મારા કંથજી. ૭૩૦
રાવણ કહે સુણ મદોદરી ૭૩૧
કહ્યુ રે માનો મારા કંથજી. ૭૩૧
વળતુ બોલ્યો લંકેશ્વરી ૭૩૨
સીતા વિજોગે શ્રી રામજી ૭૩૨
દૂત આવ્યો એક દોડતો. ૭૩૩
રાવણ દૂતને દાખવે ૭૩૩
મદોદરી સ્વામીને કહે ૭૩૪
રાવણ કહે સુણ સુંદરી... ... ... ૭૩૪

પરચુરણ પદો.

દુકાન મેં તો માંડી રે ખાતે ૭૩૫
ઘેર આવો ગોપીના રે વહાલા... .. ૭૩૫
કોઈ ચેતો ચતુર નરનારી. ૭૩૫

ગણપતરામ.

દ્વાદશ મહિના... ... ... ૭૩૬

ગુરુસ્મરણનાં પદો.

ગુરુસ્મરણ કરતા જ્ઞાન... ... .. ૭૩૭
હૈયાના ફુટયા હરિ સગે હેત... ... ૭૩૭
ગુરુના દેશમાં રે ૩૩૭
ગુરુના દેશમા રે, જો જો અખડ ... ૭૩૮
ગુરુ ભજરે તુ હરિ ભજરે ૭૩૮
ગુરુ ગમસેં હવે ગીત ખેલું ૭૩૮
આજ હોરી રે ૭૩૯
પધારો પ્રભુ પ્રાણજીવન પધારો ... ૭૩૯
આજ હોરીરે, ખેલે હરિજન... ... ૭૪૦
મીલાવે, ગુરુ શબ્દથી ધ્યાન... ... ૭૪૦
થઈ ઉદાસી, ગુરુશબ્દનું જ્ઞાન પ્રકાશી. ૭૪૦
સોહાવી, ગુરુ જ્ઞાન ગુલાલ. ૭૪૧
બ્રજબાલા, હોરી ખેલે... ... ... ૭૪૧
હૃદયે હિમત રાખો મહારા ૭૪૨

ગેમલદાસ.

ભક્તિનાં પદો.

લાગે પ્રેમ પ્રીતનો રંગ ૭૪૨
હરિ ભજવાનો મળ્યો રે સંબંધ .. ૭૪૩
એવી કુડી તે લાજને કાજ ૭૪૩
હરિ ભજતાં હજુ કોઇની લાજ ... ૭૪૩
ખેલ્યો રે રાત અધારી ૭૪૪
ઓધા જઇને કહેજો ૭૪૪

અગ્રદાસ.

રામભક્તિનાં પદો.

પહેરે શ્રી દશરથ લાલ ૭૪૫
શ્રી રામચદ્ર પદ ભજ વેળા એક ... ૭૪૫
વાગે રે હો વાગે રે ૭૪૫

કાસીદાસ.

થાળનાં પદો.

કેદારો કહેતામાં હરિ... ... ... ૭૪૬
મારે ઘેરે આવો રે ૭૪૬

કાળિદાસ.

શિવલીલા ૭૪૮

કેવળરામ.

હરિ ભક્તિનાં પદો.

સખી વૃન્દાવન મોઝાર ૭૫૦
ઉભેલી રે જમના આરે ૭૫૦
શ્રી કૃષ્ણનામ આધાર... ... ... ૭૫૦

કેશવદાસ.

હરિ ભક્તિનાં પદો.

સોનલા તે કેરુ રે સુદર પાળણું ... ૭૫૧
મોહી વ્રીજની નારી ૭૫૧
સખી ક્ષણ ઓરા આવીએ રે... ... ૭૫૨

પદ.	પૃષ્ઠ.

ગુલાબપુરી.

રામરસ પ્યાલા હે ભરપૂર	૭૫૨

ગોરખનાથ.

પરચુરણ પદો.

ઉડી હુવા સંતો જળ વિના	૭૫૩
વિશ્વાસુ નરને સુનેરો	૭૫૩

જીવરામ.

પરચુરણ પદો.

વેણુ વગાડે રે વહાલો	૭૫૪
રણછોડ રંગીલા રે	૭૫૪
કેમ કરી જઈએ રે	૭૫૫

ઇંદ્રાવતી.

વૈરાટ વર્ણન	૭૫૫

સુખજી.

પરચુરણ પદો.

અજર અનુપમ હરિ	૭૫૬

જગજીવન.

પરચુરણ પદો.

નરે મોંઘા રે નરસૈ	૭૫૬
નમતાજીને કોઈ રે	૭૫૮

પદ.	પૃષ્ઠ.

ધર્મદાસ.

પરચુરણ પદો.

મોરલી વાગી મને રામ	૭૬૨

ધર્માનંદ.

પ્રભુ ભજનનાં પદો.

જીભલડી હરિ ગુણ નવ ગાવ	૭૬૨
તુંહી છે જગતની બાજી	૭૬૨
ભાઈ તમે ભજી લ્યોને...	૭૬૩
શીખામણ અંતર ધારી રે	૭૬૩

નરભેરામ.

હરિ ભજનનાં પદો.

હેતે હેતે લડાવ...	૭૬૩
શું રે સુતો તું તો આત્મા	૭૬૪
મોહલડી તારી મોરલીમાં	૭૬૪
જપ જપ જપ નિત્યમેં	૭૬૪
અરે શું રે સુખ છાતનારને લો... ...	૭૬૫
જીવન ધન તારું રે ઓળખ્યું	૭૬૫
ઓહો ઓહો આવી રે...	૭૬૫

નાગર.

ગિરિધરનું પદ.

બૃહત્

કાવ્યદોહન.

ભાગ ૮ મો.

નરસિંહ મેહેતો.

પરચુટણ પદો.

પદ ૧ લું–રાગ મારુ.

કાલે હુંને કામણી રે ન જાણી, વાંસલડીમાંહે મહેલ્યો મંત્ર ભણી. ટેક.
કામ કાજ વિસર્યાં ઘરનાં, હાંરે કેમ કરી રાખું ધીર;
અબળા ઉરપે આવી મહાલે, સુંદર શ્યામ શરીર. કાલે૦ ૧
અનંગતણું દુઃખ કેમ સહેવાયે, વહાલો જ્યાંલગી નેણે તે દેખું;
નરસૈંયાચો સ્વામી જવ નવ જોવાએ, દુઃખતણું નહિ લેખું. કાલે૦ ૨

પદ ૨ જું.

બાઈ વહાલાને વશ કીજે;
આવંતો હલવે ઉર રાખી, અધુર સુધારસ પીજે. બાઈ૦
આંગણુડે આવંતો દેખી, મોતીયે થાલ ભરાવું રે;
ભામણુડા લઈ ભેટું વહાલો, ઉરપર લઈ વધાવું રે. બાઈ૦
દુધ કઢી ને સાકર સરસ્યુ, વારે વારે પાઉ રે;
નરસૈંયાચા સ્વામીનું મુખ, તે જોઈ કેમ નધાઉ રે. બાઈ૦

પદ ૩ જું.

બાઈ મારું દુઃખતણું નવ લેખુ;
શામળીયો મંદીરમાં આવે, નેણ ભરી ભરી પેખુ. બાઈ૦ ૧
ક્ષણું આગણે ક્ષણું મંદિરમાં માહાલું, ક્ષણું આવું દ્વાર;
અંગો અંગે અમી ઠરે, જો આવે પ્રાણ આધાર. બાઈ૦ ૨
નાના વિધનાં કુસુમ અનોપમ, પ્રેમલ પૂરણ કહીજે;
ભણે નરસૈંયો માનની વારી, વહાલે ઉરપર લીજે. બાઈ૦ ૩

પદ ૪ થું.

અમારા ઉપર ભાવ જણાવે, કહો સખી કવણ વિચારો સજની. ટેક.
ચરણ ગેહન ગત નવલા દિશે, તેણે મારું અંગ ફરકે વામ;
મોહન મધૂકર મધૂરી વાશે, તેહ મારા જીવના વિશ્રામ રે, સજની૦ ૧
સખી મળીને પીયુ અવલોકે હરિ, પેખતાં મંદિર આવ્યા;
નરસૈંયાચો સ્વામી મનના મનોરથ, ધન ધન દ્વારકાં શયા રે, સજની૦ ૨

પદ ૫ મું.

મીઠડા માણસને નવ ધીરીયે, તેનું કપટ કળ્યું નવ જાયે;
મધુરી વાણી મુખે મોરલા બોલે, વિષ હળાહળ પાયે. ૧
ક્ષણું આગણ ક્ષણું મંદીરમાંહે, દોહલે ઉભા રેણી ગઈ;
આશાલબ્ધ મનોરથ કરતા, કુસુમે રચી સેજ સુનીય રહી. ૨
નારી નહોરા કરે, નાથ મન નવ ધરે, પરમ આનંદ શું પ્રેમ વાધ્યો;
નરસૈંનો સ્વામી ભલે મળીયો, હળોહળ* પ્રેમનો ગ્રંથ બાઝ્યો. ૩

પદ ૬ ઠું.

સુંદરીના લુણ ઉતારો રે સજની, પ્રીયા સંગ રંગ રમીયા ધીરે ધીરે રજની.
મુખ પરસ્વેદ સોહે કણ જુગતા, જાણે શશી ઉપર ઢળીયા રે મુગતા. ૧
નાશા વેશણ અબળા ભૂષણ ધરા છે, સાવધાન શામળીયાને અંગ રહ્યા છે.
મુગધા તારુણીમાં માન છંડાવી, સકળ સુંદરી માંહે ઘણું રે લજાવી. ૨
સુરતસંગ્રામે પીયુ રમો વિધવીધી, કોક કલા સખીને કાં નવ સાંધી.
હું લઘુ તરુણી કાંઈ નવિ જાણું, પ્રગટ લઈ મેં ઉરપે મારો વહાલો વશ આણું. ૩
પ્રગટ લઇ તુજને કોક કળા શિખાવું, જીતી આવ જગદીશ મોતીયે વધાવું.
એરે શામળીયો મારે વશ થાશે, એ રૂપ જુગોજુગ નરસૈંયો ગાશે. ૪

પદ ૭ મું.

ભાવે રે શામળીયો સુંદર, સેજડીએ રંગ રાતો રે;
રેણી રસમાં† કેવી લાગી, અધુર સુધારસ પાતો રે. ૧
જે જે ભૂષણ જહાં જહાં સોહે, તહાં તહાં લઈ હું ધરતી રે;
પટોળી ચોળી ઉરપર ચળકે, કે વહાલા શું રંગે રમતી રે. ૨
સરવશ સોંપી શામળીયાને, આનંદે અનુભવીએ રે;
નરસૈંયાચો સ્વામી ભોગ ભોગવતાં, અંગે અમીરસ ભરીયે રે. ૩

પદ ૮ મું.

મીઠડાં કરું મહારા મોહન કેરાં, ઉરપર વારણા લીજે રે;
આખો દહાડો આનંદ માંહે, વદન નિહાળી રહીજે રે. ૧

---

* હળુહળું. † પાઠ. "રેણી રમતાં."

મોહી રહું મન મરકલડા દેખી, સન્મુખ ઉભી જોઉ રે;
નેણે નેણ ઝોકી ઝકોળું, તે સુખ કહોને કહું રે. ૨
મંદીર દ્વારે ઉભી જોઉ, રખે કોઈ દુરિજન આવે રે;
ભણે નરસૈયો મારો મોહન, મહારા મનમાં ભાવે રે. ૩

પદ ૯ મું.

નંદકુંવર રઢીઆળો સજની, માયલો પ્રાણ આધાર રે;
સુંદર વદન નિહાળી જોતાં, વારી વારંવાર રે. ૧
ભાવતાં ભોજન ભાવ ધરીને, વહાલા કાજે કરીયે રે;
જેમ જેમ મોહન મુખમાંહે મેહેલે, તેમતેમ અંગે ફૂલીયે રે. ૨
સુંદર પ્રેમલ પૂરણ પેખું, વહાલાનું મુખ ભરીયે રે;
ભણે નરસૈયો મુખનાં મીઠાં, કરીને ઉરપર ધરીયે રે. ૩

પદ ૧૦ મું.

ધનધન દિવડા તહારી જોતે, હું વિલસું વહાલાની સાથ રે;
સંગે રમતાં સબળ સુખ પામી, રંગે ભીડું બાથ રે. ૧
આનંદે મેં ઉરપર લીધો, ભીડ્યો અંગોઅંગે રે;
કેલી રસ માંહે મનડું માણું, શામળીયાની સંગે રે. ૨
હું વિલશું વહાલો ઉલટ આણે, વારુ તન મન પ્રાણ રે;
પ્રેમ ભરાણી પીયુજી કેરે, ન જાણું ઉદયો ભાણ રે. ૩
મારો વહાલો વાહી વાત કરે, હૈડે હરખ ન માય રે;
ભણે નરસૈંયો નિશદિન જાણું, મહાલે મંદીર માંહ્ય રે. ૪

પદ ૧૧ મું.

જાઓ જાઓ રે મીઠા બોલો બોલો, ધૂરતપણું મેં જાણ્યું નાથ;
સેજ રચી રચી પથ નિહાળુ, રંગે રમી આવ્યા શોકને સાથ. ૧
વહાલા ક્યમ વાત કરોછો, તો તમને શું કહીએ રે;
તનનો તાપ તો જાયે માહરો, સાંખડું લઇને મલીયે રે. ૨
તહારી પ્રીત વશી મહારા મનમાં, નેણે કરંતા હું આવી રે;*
નરસૈંયાચ્યા સ્વામીમાં નિદાઈને, દે મદન વધાવી રે.† ૩

પદ ૧૨ મું.

એકઠાં રહેવું ને એમ નવકીજીએ, પ્રીતીની રીત તે એમ નવ હોય;
ઉરપર લીજીએ પ્રેમ રસ પીજીએ, રીઝીએ તો વહાલા મન મોહ્ય. ૧
વદન નિહાળતાં મોહી રહી મરકલે, જોબન ઉલટું રહું નવ જાય;
પ્રગટ પયોધર ભેટ ભાવે કરું, આવોજી ભીડી રહું રુદીયા માંહ. ૨

---

* રા. રા. તનસુખરામ મનસુખરામ ત્રિપાઠીની પ્રતમાં 'તેણે કરી હું આવ્યો રે;' એવો પાઠ છે. † એ જ પ્રતમાં 'નરસૈંયાચો સ્વામી માન દઈ દઈને, મંદિરમાં પધરાવ્યો રે,' એવો પાઠ છે.

શામળા સર્વસ સોંપ્યું તુહને, આવ અળગો અંગ આપું રમતાં;
નરસૈંયાચા સ્વામી માન દઈ દઈને, મંદિરમાં પધારવું મન ગમતાં. ૯

પદ ૧૩ સું.

સાહીયર મારી હું નાનકડી કેમ કરી જાઉં, હુંને શોકલડી સંતાપે રે;
હું સાચો ઉત્તર આપે,* સાસુ સસરો અણઘટ બોલે;
દેવરીયો ખવરાવે રે શેને જાચે† રે. ૧
તેવતેવડી મળી સૈયર પૂછે, તમે સાસરડે શે ન જાઓ રે;
નાહુલિયાશું નેહ ધરીને, પછે દોલદહામા મા વાહો રે. ૨
પ્રથમ સમાગમ સંગ નવ જાણું, સેજે જાતી લાજું રે;
નરસૈંયાચા સ્વામી મિશે મળે તો,‡ મદનતણાં દૂદલ§ ભાંજું રે. ૩

પદ ૧૪ સું.

જુઠડા બોલા જાદવા ધૂરત, હવારે નહિ માનું તમારા બોલડા;¶
વાચા દઈ તું ગયો રે વાહી, નિરગુણ ગોરીના હો નિહારડા. ૧
જુઠડા માણસને નવ મલીયે, તે તણું કશું ન મનાયે;
મધૂરી વાણી મુખ મોરલા બોલે, પછે હાલાહલ સર્વ પાયે. ૨
નાથ નહોરા કરે, નાર ચંત નવ ધરે, પરમાનંદશું પ્રેમ લાગે;
ભણે નરસૈયો, ઘણા રે દિવસનો, આવાગમન તણો રે ફેરો ભાગે. ૩

પદ ૧૫ સું.

મીઠું મુખ મહારા મોહન કેરું, જોતી તૃપ્ત ન થાઉં રે;
મંદિર માંહે મહાલે મહારો વહાલો, ભામણડે હું જાઉં રે; ૧
મોતીએ ચોક પુરાવું પ્રેમે, હું માતી મંગળ ગાઉં રે;
મરકલડે વહાલો સામુ જુએ, ફૂલી અંગ ન માઉં રે. ૨
સેજ સમારુ નાના વિધની, સોહંતો શણગાર રે;
નરસૈયાચ્યા સ્વામી ઉરપર રાખી, રંગ ભરી કરું વિહાર રે. ૩

પદ ૧૬ સું.

મીઠડા બોલ્યા મોહનજી, ક્ષણું અલગા ન થાશો રે;
આપણ બેઉ રંગ ભરી રમીએ, પરઘેર તમો નવ જાશો રે. ૧
ચાંદલીયા તને વિનવું રે, થીર થઈને રહેજે રે;
મનતણા મનોરથ પૂરવા, શામળીયો આવ્યો સેજે રે. ૨

---

* આ ચરણ રા. રા. તનસુખરામની પ્રતમાં નથી. † એજ પ્રતમાં 'દેવરીયો દુઃખ આપે રે, સહીયર૦' એવો પાઠ છે. ‡ એ જ પ્રતમાં 'નરસૈંયાચો સ્વામી વશ હોય તો' એવો પાઠ છે.
§ પાઠ. 'દલ.' ¶ પાઠ. રા. તનસુખરામની પ્રતમાં, "હું નવ માનું તારો બોલ; વાચા દેઇ વહી ગયો રે, આગે નિરગુણ ગારો નઠોર."

નહ જડ લાગી રંગભરી રેણી, હું મહારો પીયુ પામી રે;
રાત દિવસ નહિ મેલું અળગો, નરસૈયાચો સ્વામી રે. ૩

પદ ૧૭ મું–રાગ કેદારો.

પાછલી રાતનાં નેણ નિદ્રાલવાં, મહારે ઘેર આવ્યા પ્રાણ નાથ;
સોળ સણગાર સજી સનમુખ રહી ઉભી, ભાવશું ભૂદરે ભીડી બાથ. ૧
મેન* નિરમળ પ્રગટ કર દિવડા, પાય લાગી તુને માન માગું;
કોટી બ્રહ્માંડનો નાથ રંગે રમે, પૂરવ જન્મનું પુન્ય જાગું. ૨
કોટે હાર પિતામ્બર પલવટ સોહતી, નિરખતાંને મહારું મન મોહ્યું;
મુખ ઉપર શ્રમજળના મોતી, સનમુખ થઇને સામું જોયું. ૩
જેહનું ધ્યાન ધરે બ્રહ્માદિક, તે વહાલો મારા રંગે રાતો;
નરસૈયાચા સ્વામી આટલી કરું વિનતી, રખે આ મંદિરથી તું રે જાતો. ૪

પદ ૧૮ મું.

રુમઝુમકાર કરંતી ચાલી, નારી ગોકુળની પાણીઆરી રે;
નંદના નંદશું કરતી મરકલડો, શિર ભર્યો ઘડુલો ને કેંડ ભારી રે. ૧
ચોળી ચરણા ચંપક વરણાં, ઓઢણલાં ધરીયાં લાલ રે;
હસતી પરસ્પરે દે તાલી, મોહ ઉપજાવે મદનગોપાળ રે. ૨
અંત્રક્ષથી ઇંદ્રાદિક દેખે જાયે, ધન ધન આહિરડાં અવતાર રે;
ભણે નરસૈંયો ધન વ્રજનારી, ક્ષણ ક્ષણું દેખે મદન ગોપાળ રે.† ૩

પદ ૧૯ મું.

વટલ્યો નાગર નરસૈયો રે, ઓટચુંં‡ આહીરનું ખાધુ રે;
અવર રસ સઘળો ઢોળીને મહેલ્યો, અમૃત કચોલું લીધુ રે. ૧
ખાંધે કામળી ને હાથે લાકડી, ગૌચારવા જાયે રે;
નરસૈંયાને સાથે તેડીને, કરમલડો દહી ખાયે રે. ૨
ધેન ચરાવીને ઘેર આવીયો, ભાભીએ મહેણું દીધુ રે;
ભણે નરસૈંયો એ ગોરાણી, સકળ કારજ સીધુ રે. ૩
શેઠ શામળ થઈ હુડી સ્ત્રીકારી, ને પૂત્રવીવાહ ભલી ભાત કીધો રે;
મામેરું પૂર્યું તે દાસ પૂત્રી તણું, શ્રી દામોદર રાયજી હાર દીધો રે. ૪
ધન્ય તે જતુ જે ભૂતળ અવતરી, શ્રી કૃષ્ણ ચરણશું પ્રીત જોડી રે;
નરસૈંયાચા સ્વામી ભકતને વસ સદા, ભક્ત આધીન રહે પાણ જોડી રે. ૫

પદ ૨૦ મું.

જે કુળ હરિની ભક્તિ ન સાંધી, તે અપરાધી જીવ કશા રે;
ભૂતળ ભાર બેઠે સબ સરખા. જીવતડાં નર નરક વસા રે.§ ૧

---

* દીવાની જ્યોત † પાઠ. 'ક્ષણ ક્ષણ દેખે ગ્વાળ બાળ રે.' ‡ પાઠ. રા. તનસુખરામની પ્રત. "જોહું એઠું આહીરતું૦" § પાઠ. 'જીવતા નર નરક વસ્તા રે.'

જે જન હરિને રંગે રાતા, લેશે હરિનું નામ રે;
સકળ પદારથ હોય તેને, પામે વૈકુંઠ ઠામ રે. ૨
કૃષ્ણ તજી ભજે ભૂદરને, લંપટ લોભ વિસારી રે;
પુરણ રૂપ પુરુષોત્તમ પામે, ધન તે નર ને નારી રે. ૩
મનનો મેલ તજી મલપાતા, કૃષ્ણતણો રસ માણે રે;
ભણે નરસૈયો ભુલાં હીંડે, કૃષ્ણ વના અવર જાણે રે. ૪

પદ ૨૧ મું.

ગાજે ગગન ધરા અતિ ધ્રુજે, પડછંદે પર્વત પડિયા રે;
હિરણકશ્યપુ રિપુને રે વિડારવા, શ્રીનૃસિંહજી કોપે ચઢીઆં રે. ૧
ભક્ત તણાં દુઃખ દહન કરવા, સંધાસમે હુઓ સ્થંભ ફાટો રે;
ઉગારુ વન હાં પ્રગટ્યું પરોઢું, થંભ ફાડીને હરિ દિધી દોટો રે. ૨
વદન વિકાશ હાસ બગાઈ, સિંહ સ્વરૂપે કીધો સાદ રે;
દહો દિશ દિગપાલ ડોલિયા, મહિયે* મૂકી મરજાદ રે. ૩
ડાઢ કકડે દુરજન ઉપર, નેત્રે જશો પાવક પરજલે રે;
સોળે સાંધા કીધા જુજવા, આંતરમાલા લઈ કંઠ ઘાલે રે. ૪
અમર કોટી તેત્રિશ† મલા તાંહ, જાણું કરશે કલપાંત રે;
વિકટ રૂપ સંતો કો કરી કપટ, કમલા દેવી કંપાંત રે. ૫
કેશવ ક્રોધ મુકો કરુણા કરી, પ્રેહેલાદ જઈને લાગો પાય રે;
નરસૈંયાચા સ્વામી શ્રી નરસિંહ રૂપ, સમાયુ ત્રિભુવન માંય રે. ૬

પદ ૨૨ મું.

મ કરીશ આલ જો દેશું ગાલ, કહોની કહાનજી એ કયાંની ચાલ;
પણ વાહલા એ વણ ચલાવો, ધાઈ ધાઈ ચુંબન દેરે ગાલ. ૧
દહીઆં મહીઆં વેચીને જીવું, દીઠડે મારગ જાઉં રે;
થાયે અસુરું ને સૂર ચડે માથે, ફુલડાં જેમ કરમાઉં રે. ૨
ઘેર બેઠાં કર કંસને ન આપું, આંગ કહેને નવ દાખું રે;
કરશું રાવ જશોદા આગળ, તમારે કુંવરે અનાડી ભાખું રે. ૩
હું ગુર્જર રાયાની નોંધડી, મહારું નામ ધનાઈ રે;
* * * * * * ૪
અમારી જાત આહીરડાં, હાવા કાં ઝાલો હાથ રે;
નરસૈંયાચા સ્વામી હવે મહેલો, જાયે અમારો સહીયર સાથ રે. ૫

પદ ૨૩ મું.

મહારા આંગણીએ વાયસ બોલે, કોણ પરોણો આવે આજ;
એમ કરતાં નંદ નંદન પધાર્યા. દીધું આલિંગન લોપી લાજ. ૧

---

* પૃથ્વી. † પાઠ. "રાણાએ."

પાટ બેસારીને પાય પખાળું, મોતીએ ભરી વધાવું થાળ;
ચુઆ ચંદન ઉગત કરીને, કંઠે આરોપું મુકતા-માળ. ૨
નાના શાક પાક આરોગાવું, કર વીંઝણે લઈ ઢોળું વાય;
કર્પૂર વાશિત બિડલાં કીધલાં, મુખમાં તેને મહેલું જાદવરાય. ૩.
શા શણગાર કરું સંગે રે રમતાં, ગમતાં આલિંગન લઉં રે સાથ;
નરસૈંયાચા સ્વામી કહું તમને, અમે અબળા તમે વૈકુંઠ નાથ. ૪

પદ ૨૪ મું.

શાને કાજે શણગાર ન રાખું, જો સુંદીર વર પામી રે;
માન તજીને માણું મોહન, બ્રેહ વેદના વામી રે. ૧
હાસ કરીને વહાલે વહાલે, કંઠે બાહુંડલી વાળીરે;
અધુર સુધારસ પાન કરી હુને, કામ આતુરતાથી ટાળી રે. ૨
આટલા દા'ડા છાની હુતી, પીઉડે પ્રગટ કીધી રે;
ભણે નરસૈંયો સુખની સીમા, વહાલે ઉરપર લીધી રે. ૩

પદ ૨૫ મું.

સરવસ સોંપી શામળીયાને, હું હીડું મલપંતી રે;
રાતદિવસ નહિ મહેલું અળગો, ભાવ ધરી ગુણગાતી રે. ૧
જોબન મારું જતન કરી રાખું, એ સુંદરવરને કાજે રે;
તો પાતળીઓ પ્રેમ ધરીને, સાંઇડું લેતો સેજે રે. ૨
મન ગમતો મેં મચકો કીધો, દીવડીઓ અજવાળી રે;
નરસૈંયાચા સ્વામી શું રમતાં, મેહેલ્યો શણગટ ટાળી રે. ૩

પદ ૨૬ મું.

સાસરીયામાં સાદ પડાવી, મલપતડી પીઉસુ મહાલું રે;
કંઠે વિલાગી કાહનજીશું, હું રહી રહી વદન નિહાળું રે. ૧
મહારું મન તો માનું હરિશું, લટકંતો ઘેર આવે રે;
ધસમસતી જોવાને જાઉં, મહારું ઉર સોહાવે રે. ૨
પ્રાણનાથશું પ્રેમ ધરીને, સુંદર સહેજે સોહાવું રે;
નરસૈંયાચા સ્વામી શું રમવા, રુંમઝુમ કરતી આવું રે. ૩

પદ ૨૭ મું—રાગ કેદારો.

મોર મુગટ શિર શામળા શોભીતો, ઝલકંતી રાખડી સ્યામ સોહે;
કર ઉપર કર કૃષ્ણ કામા તણો, નાચતાં નાચતાં મંન મોહે. ૧
પીતપટ પાતલો નિલપટ સુંદરી, નેહ ઝડ ઝીલતાં નાથ નારી;
કાછવાળ્યો કટી, હાર ઉર લેહેકતા, સચલસ્યામા હરિ ફેરે ભમરી. ૨
ફેરે આલિંગન અંગના અંગશું, નાથને ભીડી અબળા બાળી;
ભણે નરસૈંયો ગોપીરજ શિર ધરું, કૃષ્ણ કામા રમણ હરખું ને હાલી. ૩

પદ ૨૮ મું–રાગ સામેરી.

રાસ રમણ કરે કામની, ક્રીડા કૃષ્ણને સંગ;
શરદની રેણ સોહામણી, મચ્યો મેલા રંગ. રાસ૦
સુંદરી સર્વ ટોળે મળી, આવ્યાં જુમનાને તીર;
ઉલટ અંગે સમારીયાં, પહેર્યાં નૌતમ ચીર. રાસ૦
ચક્રાકાર ચતુરા થઈ, ફરતા ફરતી નાર;
મોર મુગટ મસ્તક ધરી, મધ્ય સોહે મુરાર. રાસ૦
કાછી કાછની કામની, ઉર લહેકતા હાર;
પીત પટોલાં બાંધીયાં, સજ્યા શકલ શણગાર. રાસ૦
માનની મલી મંડળ રચ્યો, રમતાં રંગ વિલાસ;
શરદ રેણ શોહામણી, પુરણકલા પ્રકાશ. રાસ૦
ધણાં ધણાં હંમ હંમ કરે, વાજે ચરણનાં પ્રહાર;
નારદ કરે નાદ નેહશુ, થૈ રહ્યો થૈકાર. રાસ૦
પરસપર શબ્દ શુણે નહી, ગાય નૌતમ ગીત;
રાગ માલવ આલાપીયો, કરે ગોપિકા પ્રીત. રાસ૦
રમતાં રમતાં રંગશું, વાધ્યો પરમ ઉલાસ,
સ્થંભિ રહ્યો શરદચંદ્રમા, રેણી થઈ પટ માસ. રાસ૦
બ્રહ્માદિક આદે દેવતા, લીલા જોયે નાથ;
બડભાગી ભામની રમે, કેલી કૃષ્ણને સાથ. રાસ૦
કોટીક કલ્પ વહી ગયા, નાવે મુનીને ધ્યાન;
નરસૈંયાચા સ્વામી પ્રગટીયા, પુરણ શ્રીભગવાન. રાસ૦

પદ ૨૯ મું.

શશિયર ઉદીયો રે, બંધૂક કુસુમચે રંગ;*
મહાવો મન રીઝયા રે, નિરખીને રાધા અંગ. શશિ૦ ૧
રજની રસાલી રે, વિકસિત ભાર અઢાર;
હરિ મન મધુકર પુલ્યા પુલ જોઈને, ચંચલ કરે ગુંજાર. શશિ૦ ૨
પટરતુ સેવતી રે એકમને, તેણી વેલ રંગરેલ;
શામલિયાને સુખ દેવાને, માંહોમાંહે મેલ. શશિ૦ ૩
સુંદરી આવીઓ રે, શિશ અનંગ ધરી ઉપદેશ;
જોઈ સહુને સાન કરી, નવ જોબન નવ વેશ. શશિ૦ ૪
વિહ્વલ વિનતા રે, ધીરજ છાંડું અંગ;
ન્યૂનાધિક શણગાર ઓપતારે,† અંતર લહે તુરંગ. શશિ૦ ૫

---

* રા. તનસુખરામની પ્રત. "બંધૂક કુસુમમય રંગ." † પાઠ. "શણગાર શોભતા રે."

સુંદરી ચાલીયો રે, જેમ મલિયાચલ લહેર;
ભૂષણ મણિ મસ્તક સ્યામ રે. સુંદર લોચન મહીયેર. શશિ૦ ૬
જોઇને સુર થયો રે, મન વાધ્યો અભિમાન;
હું સરખી નહિ કોય રે, બ્રહ્માંડે બોલંતો નિશાન. શશિ૦ ૭
નારી વીને કરે રે, વહાલાપે વાહલપ બેશ;
નહિ કોઈ ધર્મ રહ્યો રે, સ્ત્રિનો અબલાને લવલેશ. શશિ૦ ૮
ત્યાં હરિ રીઝયા રે, તતક્ષણ ઝાકમઝોળ;
અધુરપાન કુચ મંડલ પરશી રે, અંતર લહે રસ લોલ. શશિ૦ ૯
માનનિને માન ઘણું રે, શોભા અધિક અપાર;
અસ્રીનાં લોચન હૃદયામાં લિધાં રે, અંતર્ધાન વિચાર. શશિ૦ ૧૦
નારી વિલાપ કરે રે, ગાયે ગુણ ગોવિંદ;
ચરિત્ર ચતુર્ભુજ ધર્યાં ભામિની રે, જેમ મધુકર બીચ અરવિંદ. શશિ૦ ૧૧
ત્યાં હરિ પ્રગટયા રે, શ્રી કૃષ્ણજી હાસ્ય વિલાસ;
જે સુખ ભોગવીયું તેણી વેળા રે, તે સમ ત્યાં નહિ રાસ. શશિ૦ ૧૨
નારી પ્રશ્ન કર્યો રે, જુગતાજુગત સન્માન;
કામનીએ હરિ પ્રસન થઇ રે, લીલા અવિચલ દાન. શશિ૦ ૧૩
મંડલ મધ્ય આવ્યા રે, પોતે થયા રૂપ અનેક;
રૂપરૂપ અતિ રંભણ કરે રે, મધ્ય જુગલ વ્યતિરેક. શશિ૦ ૧૪
શી કહું શોભા રે, નાચે અબલા વેલી;
વાજાંઓ અનેક વાજે રે, રસ માધુરી હેલી. શશિ૦ ૧૫
સ્વર વિવિધ રંગ રેલ્યા રે, જગત લોપાણું મોહી;
વાધ્યો લહેરે તુરંગ રે, પ્રેમ અધિકડો જોઈ. શશિ૦ ૧૬
પુષ્પવૃષ્ટિ દુંદભી સુર મુનિ કરે રે, ડીંગ થયો અનંગ;

* * * * *

તારુણી જાતીરે રે, લીલા વિવિધ વિનોદ;
જળ સુગંધ છાંટે માંહોમાંહે રે, અંતર્ભાવ આમોદ. શશિ૦ ૧૭
થોડું ઘણું કહું રે, મન કરવો વિચરા;
નહિ એકલો નરસૈયો રે, જેહને રુદિયા નંદકુમાર. શશિ૦ ૧૮

[નરસિંહ મેહેતા કૃત કાવ્યસંચહમાંથી.]

પદ ૨૮ મું–રાગ સામેરી.

રાસ રમણ કરે કામની, ક્રીડા કૃષ્ણને સંગ;
શરદની રેણ સોહામણી, મચ્યો મેલા રંગ. રાસ૦
સુંદરી સર્વ ટોળે મળી, આવ્યાં જમુનાને તીર;
ઉલટ અંગે સમારીઆં, પહેર્યાં નૌતમ ચીર. રાસ૦
ચક્રાકાર ચતુરા થઈ, ફરતા ફરતી નાર;
મોર મુગટ મસ્તક ધરી, મધ્ય સોહે મુરાર. રાસ૦
કાછી કાછની કામની, ઉર લહેકતા હાર;
પીત પટોલાં બાંધીયાં, સજ્યા શકલ શણગાર. રાસ૦
માનની મલી મંડળ રચ્યો, રમતાં રંગ વિલાસ;
શરદ રેણ શોહામણી, પુરણકલા પ્રકાશ. રાસ૦
ઘણાં ઘણાં હંમ હંમ કરે, વાજે ચરણનાં પ્રહાર;
નારદ કરે નાદ નેહશું, થૈ રહ્યો થૈકાર. રાસ૦
પરસપર શબ્દ શુણે નહી, ગાય નૌતમ ગીત;
રાગ માલવ આલાપીયો, કરે ગોપિકા પ્રીત. રાસ૦
રમતાં રમતાં રંગશું, વાધ્યો પરમ ઉલાસ,
સ્થંભિ રહ્યો શરદચંદ્રમા, રેણી થઈ ષટ માસ. રાસ૦
બ્રહ્માદિક આદે દેવતા, લીલા જોયે નાથ;
બડભાગી ભામની રમે, કેલી કૃષ્ણને સાથ. રાસ૦
કોટીક કલ્પ વહી ગયા, નાવે મુનીને ધ્યાન;
નરસૈંયાચા સ્વામી પ્રગટીયા, પુરણ શ્રીભગવાન. રાસ૦

પદ ૨૯ મું.

શશિયર ઉદીયો રે, બંધૂક કુસુમચે રંગ;*
મહાવો મન રીઝ્યા રે, નિરખીને રાધા અંગ. શશિ૦ ૧
રજની રસાલી રે, વિકસિત ભાર અઢાર;
હરિ મન મધુકર પુલ્યા પુલ જોઈને, ચંચલ કરે ગુંજાર. શશિ૦ ૨
ષટરતુ સેવતી રે એકમને, તેણી વેલ રંગરેલ;
શામલિયાને સુખ દેવાને, માંહોમાંહે મેલ. શશિ૦ ૩
સુંદરી આવીઓ રે, શિશ અનંગ ધરી ઉપદેશ;
જોઈ સહુને સાન કરી, નવ જોબન નવ વેશ. શશિ૦ ૪
વિહવલ વિનતા રે, ધીરજ છાંડું અંગ;
ન્યૂનાધિક શણગાર ઓપતારે,† અંતર લાહે તુરંગ. શશિ૦ ૫

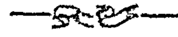
* રા. તનસુખરામની પ્રત. "બંધૂક કુસુમમય રંગ." † પાઠ. "શણગાર શોભના રે."

સુંદરી ચાલીયો રે, જેમ મલિયાચલ લહેર;
ભૂષણ મણિ મસ્તક શ્યામ રે. સુંદર લોચન મહીયેર. શશિ૦ ૬
જોઇને સુર થયો રે, મન વાધ્યો અભિમાન;
હું સરખી નહિ કોય રે, બ્રહ્માંડે બોલંતો નિશાન. શશિ૦ ૭
નારી વીને કરે રે, વહાલાપે વાહલપ બેશ;
નહિ કોઈ ધર્મ રહ્યો રે, સ્ત્રિનો અબલાને લવલેશ. શશિ૦ ૮
ત્યાં હરિ રીઝયા રે, તતક્ષણ ઝાકમઝોળ;
અધુરપાન કુચ મંડલ પરશી રે, અંતર લહે રસ લોલ. શશિ૦ ૯
માનનિને માન ઘણું રે, શોભા અધિક અપાર;
અસ્ત્રીનાં લોચન હૃદયામાં લિધાં રે, અંતર્ધાન વિચાર. શશિ૦ ૧૦
નારી વિલાપ કરે રે, ગાયે ગુણ ગોવિંદ;
ચરિત્ર ચતુર્ભુજ ધર્યાં ભામિની રે, જેમ મધુકર બીચ અરવિંદ. શશિ૦ ૧૧
ત્યાં હરિ પ્રગટયા રે, શ્રી કૃષ્ણજી હાસ્ય વિલાસ;
જે સુખ ભોગવીયું તેણી વેળા રે, તે સમ ત્યાં નહિ રાસ. શશિ૦ ૧૨
નારી પ્રશ્ન કર્યો રે, જુગતાજુગત સન્માન;
કામનીએ હરિ પ્રસન થઇ રે, લીલા અવિચલ દાન. શશિ૦ ૧૩
મંડલ મધ્ય આવ્યા રે, પોતે થયા રૂપ અનેક;
રૂપરૂપ પ્રતિ રંભણ કરે રે, મધ્ય જુગલ વ્યતિરેક. શશિ૦ ૧૪
શી કહું શોભા રે, નાચે અબલા વેલી;
વાજાંઓ અનેક વાજેરે, રસ માધુરી હેલી. શશિ૦ ૧૫
સ્વર વિવિધ રગ રેલ્યા રે, જગત લોપાણું મોહી;
વાધ્યો લહેરે તુરગ રે, પ્રેમ અધિકડો જોઈ. શશિ૦ ૧૬
પુષ્પવૃષ્ટિ દુંદભી સુર મુનિ કરે રે, ડીંગ થયો અનંગ;
* * * * *
તારુણી જાતીરે રે, લીલા વિવિધ વિનોદ;
જળ સુગંધ છાંટે માંહોમાંહે રે, અંતર્ભાવ આમોદ. શશિ૦ ૧૭
થોડું ઘણું કહું રે, મન કરવો વિચરા;
નહિ એકલો નરસૈયો રે, જેહને સ્હિયા નંદકુમાર. શશિ૦ ૧૮

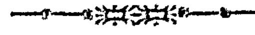
[નરસિંહ મેહેતા કૃત કાવ્યસંચહમાંથી.]

શામળભટ્ટ.

શ્રી શિવપુરાણ.*

અધ્યાય ૧ લો.

દોહરા.

શ્રી પતિ ગણપતિને નમું, દિનપતિ નિશિપતિ જેહ;
ગિરિજાપતિ સુરપતિ સ્વયે, રિધિપતિ નિધિપતિ નેહ. ૧
સ્વામિ કાર્ત્તિક સ્વયે નમું, પુજું શ્રી પરબ્રહ્મ;
બ્રહ્મોત્તરખંડે કથા, ધારું રુડો ક્રમ. ૨
આરાધું અન્નપૂરણા, કાશિપુર ધૃડ ધીશ;
વિશ્વનાથજી વર્ણવું, આદ્ય નિરંજન ઈશ. ૩
જન્મ મરણ શિવને નહિ, અંત નહિ અવતાર;
કુડ કપટ કાંઈ નહિ મળે, દિવ્ય પદનો દાતાર. ૪
પગ જેના પાતાળમાં, શોભે બ્રહ્માંડે શિશ;
ત્રિગુણાતિત કહાવે સદા, ધર્મ ધુરંધર ધીશ. ૫
શક્તિ યુકત શિવજી સ્વયે, બ્રહ્માંડ ધણાં ગુણ ધાટ;
કોટિ બ્રહ્માંડ કર્ત્તા કરણ, વેદ વદે વૈરાટ. ૬
નિર્ગુણ સગુણ નરનારિમાં, ત્રિગુણ તત્ત્વનું તત્ત્વ;
જાણે વીરલા જોગિયો, સત્ય રૂપનું સત્ત્વ.† ૭
જગત પાવિની જગત જશા, મંદાકિની મહિમા જોય;
શિર ધર્યાં તે શિવજીએ, પરમાણુવત્ હોય. ૮
મંડાણ મંમાયા મહત્, મહા શકિત શિવ સંગ;
કોટી બ્રહ્માંડ નિમેષ નિધ, ઈશ તણી અર્ધાંગ. ૯
બ્રહ્મ વિદ્યા આપી બ્રહ્મને, સુરપતિ કીધો શક્ર;
પરબ્રહ્મ જ્હાં પ્રસન્ન થયા, તવ ચતુરભૂજ ને ચક્ર. ૧૦
દેવ સર્વે ઉદધિ મથ્યો, જડ્યું તેમાંથી ઝેર;
પ્રલય થતી પૃથ્વી રખી, મા'દેવનિ ત્હાં મે'ર. ૧૧
શત કલ્પ શારદ સ્તવે, સહસ્ર ફણાએ શેષ;
નિગમ નેતિ નેતિ કહે, લહે ન લક્ષણ લેશ. ૧૨

---

* પ્રત ૨ નો પાઠ. "અથ સામળભટ્ટ કૃત બ્રહ્મોતર ખંડે શિવપુરાણ." † પ્રત ૨. "શિવસ્વય ઈશનું સત્વ." પ્રત ૩. "શિવ સ્વામીનું સત્ય."

પૃષ્ઠ ૧૦ થી ૩૫૪

શિવપુરાણ વિનાનો બૃહત્કાવ્યદોહન ભાગ ૮ મો

ખુલાસો

બૃહત્કાવ્યદોહન ભાગ ૮માનાં કવિ શામળભટ્ટ કૃત શિવપુરાણ પૃષ્ટ ૧૦ થી શરૂ થાય છે અને ૩૫૪ પૃષ્ઠ પર તે પૂર્ણ થાય છે. આ પુરાણની ઘણી માંગણી થવાથી તે શિવપુરાણ અમે આ પુસ્તકમાંથી છૂટું પાડીને સન ૧૯૩૯ માં સ્વતંત્ર પુસ્તક તરીકે પ્રકટ કર્યું છે, એટલે તેટલા પૃષ્ઠો આ બૃહત્ કાવ્યદોહન ભાગ ૮ માંથી કમી કર્યાં છે.

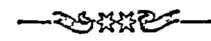
૩૫૫ પૃષ્ટથી કવિ હરિદાસનું ધ્રુવાખ્યાન શરૂ થાય છે.... છેવટ પૃષ્ઠ ૭૬૯.

શિવપુરાણ વિનાના બૃહત્કાવ્યદોહન ભાગ ૮ ની માંગણી થતી હોવાથી અમે તે ફરી બાંધી જુના કવિઓના કાવ્યના અભ્યાસીઓ માટે તેમને સાદર કરીએ છીએ.

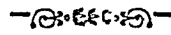
પ્રકાશકો વતી
બાપુભાઇ ઇચ્છારામ દેસાઈ

મુંબઇ તા૦ ૩૦-૪-૪૮

હરિદાસ.*

ધ્રુવાખ્યાન.

કડવું ૧ લું.

રાગ કેદારો.

પ્રથમે શિવસુત પ્રણમું, બ્રહ્મસુતા પાયે નમું;
જેમ સ્તવું ધ્રુવ ચરિત્ર, મતિ માંગવાજી. ૧
શ્રી ગુરુ ચરણ કૃપા કરી, માગું મતિ વાણી ખરી;
મને કરી કહું ચરિત્ર, ભકત ધ્રુવનાંજી. ૨

ઢાળ.

કહું ચરિત્ર જન ધ્રુવજી કેરુ, આપો અવિચલ વાણી;
ચિંતા અશુભ અવિદ્યા આળસ, વિઘ્ન હરે બ્રહ્માણી. ૩
અનેક દોષ આઈ મનના ટાળો, અક્ષર મતિ ઉલ્હાસ;
ધ્રુવ ચરિત્ર કહું જેથી આનંદ, પામે શ્રી હરિના દાસ.† ૪
સ્કંદ પુરાણે એહ કથા છે, કાશીખંડે સાર;
વળી કથા તે શ્રી ભાગવતમાં, સંક્ષેપે વિસ્તાર. ૫
કાશીખંડે જેહ કહ્યું છે, ધ્રુવજીનું આખ્યાન;
કહે હરિદાસ મારી મતિ મંદે, કહેશું તેહ નિધાન. ૬
મૂળ કથા કહું છૌં માંડીને, સાંભળજો શ્રી કાર;
પંચાશ કોટિ યોજન પૃથ્વી, ત્યાં પર્વતનો વિસ્તાર. ૭
અષ્ટે કુળ પર્વત છે મોટા, તેહેમાં પ્રૌઢ અતિ મેર;
ચંદ્ર સૂર્ય ને તારા મંડળ, જે પાછળ દે ફેર. ૮

---

* આ કવિ સ્તંભતીર્થ–ખભાતનો રહીશ, સં ૧૬૭૪ માં હૈયાત હતો, એમ જણાય છે. એનું પ્રહ્લાદ ચરિત્ર પણ છે. ધ્રુવાખ્યાનની બે પ્રત મળી છે, જેમાંની એક સં. ૧૮૫૭ ના આષાડ સુદી ૩ ને શુક્રવારની લખી છે. એ પ્રત ઘણી અશુદ્ધ છે. બીજી પ્રત બહુ શુદ્ધ છે, અને તેની લખ્યા સાલ ૧૬૭૪, આષાડ શુદ ૬–૭ વાર ગુરુ છે. મૂળ પાઠ તેનો જ રાખ્યો છે. જૂની પ્રતથી બીજી પ્રતમાં જ્યાં કડી, કે પદનો ફેર છે તે ટીપ્પણમાં આપ્યા છે. આધુનિક પ્રતમાં ને જૂની પ્રતમાં શબ્દોનો ઝાઝો ફેર છે, તે આપ્યા નથી.

† પાઠ. "અનેક દુઃખ મનના ટાળો, અક્ષર શુભ મતિ આપો,
કહું ચરિત્ર ધ્રુવજી કેરું, શ્રી હરિને જે વહાલો."

સહસ્ર ચોરાશી જોજન ઉંચો, સ્વર્ણમયી નિજ દેહ;
અનેક રત્ન શૃંગમાં તેહના, સહુપે અધિકો એહ. ૯
એક સમે વિંધ્યાચળને ઘેર, નારદ ઋષિ ત્યાં આવ્યા;
પૂજા કરીને આસન આપ્યું, ભક્તિએ રૂડા ભાવ્યા. ૧૦
નારદજી તે આસને બેઠા, મૂક્યો મન નિશ્વાસ;
વિંધ્યાચળ પૂછે કાંઈ ઇચ્છા, સ્વામી લીલ વિલાસ. ૧૧
નારદ કહે વિંધ્યાચળ સાંભળ, મેરુ કરે છે ગર્વ;
બીજા પર્વત તે શું મુજ આગળ, મુજથી નાહાના સર્વ. ૧૨
તજને પણ મનમાં નથિ ગણતો, એમ કહી ઋષિ જાય;
વિંધ્યાચળ મનમાં દુઃખ પામ્યો, ક્રોધ ધર્યો મન માંય. ૧૩
મેરુ તણી મોટમ જાણીને, વિંધ્યાચળ અભિમાન;
મનમાં ક્રોધ ધરીને વાધ્યો, ઉંચો ગગન સમાન. ૧૪
સર્વ લોકના મારગ રુંધ્યા, ચાલે નહીં ખટ કર્મ;
ચંદ્ર સૂર્યના રથ નવ ચાલે, રહ્યો સુધર્માધર્મ. ૧૫
અંધકાર થયો બ્રહ્માંડે, વ્યાકુળ થયા સર્વ દેવ;
બ્રહ્મસદને તેહ સઘળા, આવ્યા મળી તતખેવ. ૧૬
બ્રહ્મા ઈંદ્ર કહે અમ એ શું, બલપરાક્રમ નવ ચાલે;
અગસ્તિ ઋષિને શરણે જાઓ, તેહ નિવારે કાળે. ૧૭
કાશીમાંહે વસે તે બ્રાહ્મણ, કરશે સહુનાં કાજ;
અગસ્તિ વિના કો વિંધ્યાચળને, ન શકે વારી આજ. ૧૮
દેવ સર્વ આવી કાશીમાં, ઋષિજીને કહી ગત્ય;
વિંધ્યાચળને કરો નિવારણ, રાખો અમારું સત્ય. ૧૯
અગસ્તિ ઋષિ તે મોટા તાપસ, જેણે કાલાનલ વશ આણ્યો;
સુર નર સહુને આસન આપી, બોલ્યા મધુરી વાણ્યો.* ૨૦
જાઓ દેવો તમો પધારો, માનો સાચી વાત;
દુઃખ તમારું થશે નિવારણ, ન કરો આંસુપાત.† ૨૧
કોટિ કલ્પ બહુ તીર્થ કીજે, થઇને યતિ સંન્યાસી;
તે પુન્ય માટે એક જ ક્ષણ, જો પમાય ક્ષેત્ર જ કાશી. ૨૨
અનેક યજ્ઞ દાન વ્રત કીજે, થઇએ બ્રહ્મ અભ્યાસી;
તે પુન્ય માટે એકજ ક્ષણ જો, રહેવા લાભે કાશી. ૨૩

---

* પાઠ. "અગસ્ત ઋષિ મહા મોટા તાપસ, જાણે અગ્નિ ઝલહળત;
આસન આપી દેવ બેસાડ્યા, બોલ્યા મુખથી વાત."

† પાઠ. "પણ કાશી મેલતે કેમ ચિત્ત ચાશે, આવ્યા આંસુપાત."

કહો દેવો એ કયમ મૂકાશે, કાશી તીરથ આજ;
તમો અમારે શરણે આવ્યા, તે પણ કરવું કાજ. ૨૪
દેવો કહે પધારો સ્વામી, તમ્હો હશો ત્યાં કાશી;
અમો તમારે શરણે રહેશું, સદા નિરંતર વાશી. ૨૫
એમ કહીને અગસ્તિ ચાલ્યા, કરવા દેવનાં કાજ;
વિંધ્યાચળ હૂતો ત્યાં આવ્યા, તાપસ ઋષિ મહારાજ. ૨૬
અગસ્તિ ઋષિને નારી સાથે, લોપામુદ્રા નામ;
વિંધ્યાચળે ઋષિને દેખીને, કીધો પ્રેમે પ્રણામ. ૨૭
નીચો થઈ ઋષિ સાથે બોલ્યો, દીજે આજ્ઞા સાર;
અમો આવું ત્યાંલગિ નીચા રહેજો, ગુરુ બોલ્યા તેણીવાર. ૨૮
દક્ષિણ દિશ જાવું છે મ્હારે, મારગ અમને આપો;
આવતા સુધી નીચા રહેજો, રખે ઉઠીને વ્યાપો. ૨૯
એહવું કહીને ઋષિજી ચાલ્યા, વિંધ્યાચળ રહ્યો હેઠા;
માર્ગે શ્રી શૈલ પર્વત આવ્યો, ત્યાં જઇ ઋષિજી બેઠા. ૩૦

ઉથલો.

નગશૈલ ઉપર ઋષિજી બેઠા, કહે એહ કાજ મોટું સહી;
કરજોડી શ્રી ઋષિજી સાથે, લોપામુદ્રા બોલ્યાં તહીં. ૩૧

કડવું ૨ જું.

રાગ ગોડી.

શ્રી શૈલ પર્વત તીર્થ જ સાર, ત્યાં અગસ્તિ કીધો નમસ્કાર;
સાંભળો લોપામુદ્રા સોય, આ તીર્થ કીધે મુક્તિ હોય. ૧
વળતું બોલે ઋષિ સુંદરી, તો શે સંભારો કાશી પુરી;
જો મુક્તિ એણે તીર્થે હોય, તો કાશી ન સંભારે કોય. ૨
કહે અગસ્તિ તમો સાંભળો સાર, એંહાં તીર્થ બહુ ભૂમિ મુઝાર;
નૈમિષ, હેમ ને ગંગા દ્વાર, સિંધુ, સરસ્વતી, પ્રયાગ, કેદાર. ૩
યમુના રેવા તાપી ખરી, મહીસાગર ને ગોદાવરી;
સેતુબદ્ધ* જગન્નાથ વળી, ત્રિવેણી ગંગામાં મળી. ૪
માનસરોવર, બદ્રિકાશ્રમ, શૂલપાણિ જે બાળે કર્મ;
મહામોટું તીર્થ પ્રભાસ, જે કીધે છૂટે ગર્ભવાસ. ૫
તીર્થ પૃથ્વી ઉપરે બહુ, હવે મનસા તીર્થ છે તે કહું;
સત્ય, અહિંસા, ક્ષમા, દયા, દાન, સહુપે ઉચ્ચ શ્રી ભગવાન. ૬

---

* પાઠ. 'સેતુબદ્ધ' સ્થાને 'શ્વેતબિંદુ' છે.

દૃઢ ઈંદ્રિય વિશ્વાસ જ હોય, દાન, વિવેક, વૈરાગ્ય જ સોય;
સાધુ સંગતિ ને નિર્મળ જ્ઞાન, તેહ પમાડે મુક્તિ નિધાન. ૭
મુક્તિ ભક્તિ સત્સંગતિ સ્નાન, પુણ્યમાંહે જે તીરથ જ્ઞાન;
પુણ્યતીર્થ એ કહ્યાં સંસાર, સાત તીર્થ આગળ્યાં છે નાર. ૮
અયોધ્યા, મથુરાં, માયાપુરી, કાશી, કાંતિ,* અવંતી ખરી;
અને સાતમી દ્વારામતી, અહિયાં મુક્તિનો સંશય નથી. ૯
જે ફળ એટલે તીર્થે કરી, તેહ પમાડે કાશીપુરી;
કાશી વિના શુદ્ધ મુકિત ન હોય, સાંભળ લોપામુદ્રા સોય. ૧૦
લોપામુદ્રા કહે સુણો કંથ, તેનું મુજને કહો દૃષ્ટાંત;
કાશી પામ્યો કોણ તીર્થ કરી, સાયુજ્ય મુકિત કોણ પામ્યો મરી. ૧૧
વળતા અગસ્તિ કહે સુણ નાર, એક બ્રાહ્મણ હુતો નગર મુઝાર;†
ભણ્યો શાસ્ત્ર અને ચારે વેદ, સંગીત જ્યોતિષ વૈદકિ ભેદ. ૧૨
સકળ પુરાણ વેદાંત જ વળી, વૃદ્ધ થયો ગયું યૌવન ટળી;
શિવશર્મા તેનું નામ જ સાર, તે તીર્થે ગયાનો કરે વિચાર. ૧૩
વિમાસ્યું મનમાં મરવું ખરું, તે માટે જઇ તીર્થ જ કરું;
ત્યાંથી‡ તેહ અયોધ્યા ગયો, સાત દિવસ તે ત્યાં જઈ રહ્યો. ૧૪
પછી તે આવ્યો કાશી ભણી, રાજધાની દિઠી શીવ તણી;
વિશ્વનાથ પૂજ્યાં બહુ લિંગ, ગંગામાંહે પખાળ્યું અંગ. ૧૫
તર્પ્યા પૂર્વજ ને કુળદેવ, સાત દિવસ લગી કીધી સેવ;
જે મરણ પામે એણે સ્થાને, તારક મંત્ર કહે શિવ કાને. ૧૬
વિપ્ર અંત્યજ ગતિ સરખી હોય, વેદવાકયને માને સોય;
કાશી એવું તીરથ સાર, ત્યાં રેહ તેને નહીં અવતાર. ૧૭
ત્યાં થકી તે બ્રાહ્મણ જાય, વેગે આવ્યો કાંતી માંય;
કાંતિ તીર્થ પુણ્યનો ન અંત, જ્યાં વસે છે કમળા કંથ. ૧૮
વિષ્ણુપુરી વાસી ભગવાન, સર્વ લોક તે વિષ્ણુ સમાન;
ત્યાંહાં વાસ રહે જે વીર, ચતુર્ભુજ તેનું થાય શરીર. ૧૯
બ્રાહ્મણને તે યાત્રા થઈ, ચાલ્યો સાત દિવસ ત્યાં રહી;
વેગે આવ્યો અવંતીપૂરી, ત્યાં શ્રી શંભુની પૂજા કરી. ૨૦
કોટિ લિંગ ત્યાં શિવજી તણાં, અનેક તીરથ બીજાં ઘણાં;
અવંતી એવું ઉત્તમ નામ, પાતક ન કરે ક્ષણ વિશ્રામ. ૨૧
બ્રાહ્મણ ચાલ્યો યાત્રા કરી, વેગે આવ્યો દ્વારિકાપૂરી;
તેજ:પુંજ દીઠા રણછોડ, ઝીલ્યો ગોમતી પહોંત્યા કોડ. ૨૨

---

* કાંચિ. † પાઠ. "એક બ્રાહ્મણ હુતો મથુરા મોઝાર." ‡ પાઠ. 'મથુરાથી.'

ત્રિકમ, કલ્યાણ, માધવ, દેવકી, પવિત્ર થઇયે શ્રી કૃષ્ણજી થકી;
ધર્મ અર્થ ને પ્રાપ્તિ કામ, મુક્તિ પમાડે દ્વારિકા નામ. ૨૩
અષ્ટ તીર્થ પૂજા રુક્મિણી, રાજધાની દિઠી હરિ તણી;
મુક્તિક્ષેત્ર તે દ્વારિકાં કરી, બ્રાહ્મણ ચાલ્યો તે માયાપૂરી.* ૨૪
જ્યાં ગંગા સંગમ હરિનું દ્વાર, સર્વ તીર્થ માંહે જે સાર;
એકવાર ત્યાં ઝીલે જેહ, પુનરપિ જન્મ ન પામે તેહ. ૨૫
નિર્મળ નીર વહે જાન્હવી, ત્યાં વસે માયા વૈષ્ણવી;
તે માટે માયાપુરી નામ, બ્રાહ્મણ પામ્યો ઉત્તમ ઠામ. ૨૬
સાત દિવસ તે સ્થાનકે રહ્યો, તેણે સમે તેને જ્વર આવિયો;
સંભાર્યું ઘર કુળ પરિવાર, જાણ્યું વણસશે પોથાં સાર. ૨૭
એવી ઘરની માયા થઈ, અતિશે અંગે પીડા થઈ;
વિમાસ્યું મન કે શું કરું, ચિત્ત ચતુર્ભુજ ચરણે ધરું. ૨૮
માયાપુરી અતિ ઉત્તમ સ્થાન, મરતાં ચિત્ત હવું ભગવાન;
પડી દેહ થયો મૃત્યુ સમાન, વૈકુંઠથી એક આવ્યું વિમાન. ૨૯
પુણ્ય, સુજશ,† બે ગણ સાર, ચતુર્ભુજ જાણે વિશ્વાકાર;
સહસ્ર સખિ અતિ સુંદર સહી, ચમર ઢાળે ઉભી રહી. ૩૦
સુવર્ણનું તે છે વિમાન, વિપ્ર બેસાર્યો તેણે સ્થાન;
શિવશર્મા ચતુર્ભુજ કર્યો, બેસી વિમાને વૈકુંઠ સાંચર્યો. ૩૧
શિવશર્મા વૈકુંઠે ગયો, પિશાચ લોક સર્વ હેઠો રહ્યો;
તે જોઇને ઉચેરા જાય, સિદ્ધ લોક દિઠા નભમાંય. ૩૨
તે જોઈ ગયા મેહેલી ટળી, ગાંધર્વ લોક ત્યાં દીઠા વળી;
એમ કરતાં દીઠી યમપુરી, ધર્મરાયે આવી સ્તુતિ કરી. ૩૩
એમ કરતાં પુરી દીઠી ઘણી, આવ્યું વિમાન ધ્રુવ મંડળ ભણી;
શિવશર્મા પૂછે કોણ એહ, કોણ પુરુષ એ નૂતન દેહ. ૩૪
ઉત્તમ દીસે એવું ધામ, કોણ પુરુષ એનું શું નામ;
હરિગણ કહે સુણો બ્રાહ્મણ વાત, ઉત્તાનપાદરાય એનો તાત. ૩૫
હરિનો જન એ ધ્રુવ અવિધાન, એણે આરાધ્યા શ્રીભગવાન;
તે માટે અવિચળ પદ લહ્યું, વિષ્ણુ ગણે બ્રાહ્મણને કહ્યું. ૩૬
શિવશર્મા પૂછે હરિજન, કહો વિસ્તારી એહ વચન;
કયમ પામ્યો એ ઉત્તમ પુરી, કયમ આરાધ્યા અવિગત હરી. ૩૭

---

* પાઠ "માયાપૂરી એવું તીર્થ મહંત, જાંહાં વસે કમળા કંથ."

† પાઠ. 'નંદ સુનંદ.'

એ આખ્યાન કહો મુને નાથ, હરિગણુ કહે સુણુ બ્રાહ્મણુ વાત;
સાંભળવા મન અતિ ઉલ્લાસ, હરિગણુ બોલ્યો વચન પ્રકાશ.* ૩૮

—————

કડવું ૩ જું.

રાગ દેશાખ.

હરિગણુ કહે સુણો બ્રાહ્મણ વાત, એણે આરાધ્યા વૈકુંઠનાથ;
જગતાતે આવીને એહેને ઉદ્ધર્યો રે. ૧
કલ્પાંત તણે સમે સહી, પૃથિવી તો જળમય થઈ;
બીજ ગૃહી જગદીશ જળમધ્ય રહ્યા રે. ૨

ઢાળ

એક સમય પૃથિવી જળમાંહિ, હૂતી તે પાતાળ;
ત્યારે શેષતણે ઉછંગે, પોઢ્યા શ્રીગોપાળ. ૩
તેમની નાભિથકી એક અંબુજ ઉપનું, વિશ્વ થયો વિસ્તાર;
તે મધ્યેથી બ્રહ્મા ઉપના, કરવા સૃષ્ટિ આકાર. ૪
શ્રી હરિની તવ હવી આજ્ઞા, સૃષ્ટિ કરો તત્કાળ;
કમળમાંથી વિરંચિયે જોયું, પૃથ્વી છે પાતાળ. ૫
તવ નાસિકાથી પ્રગટ્યું અદ્ભુત, વરાહ કેરું રૂપ;
તેણે પૃથ્વી કાઢી લીધી, હણ્યો હિરણ્યાક્ષ ભૂપ. ૬
તે ઉપર સૃષ્ટિ આરંભી, બ્રહ્માએ તે વાર;
પ્રથમ આરંભે પુરુષ નિપાવ્યા, પુત્ર તે સાત અઢાર.† ૭
મરિચિ, ભૃગુ, કૃત, અંગિરા, વસિષ્ટ ને કર્દમ;
દક્ષ, પુલસ્ત્ય, પુલહ, દશપાપા, ધર્મ, અત્રિ, મુનિ કુચિમ. ૮
એ સોળ પુત્રે મળી સૃષ્ટિ જ કીધી, નવ રહ્યા યોગીશ;
એણીપેરે એ પુત્ર કહ્યા છે, બ્રહ્માના પંચવીશ. ૯
નવ પુત્રજ રહ્યા જે યોગી, તેહ તણાં એ નામ;
રિભૂ, હંસ ને અરણ્ય પતિ, નારદજી હરિનું ધામ. ૧૦
સનક, સનાતન અને સનંદન, ચોથા સનત્કુમાર;
એ નવપુત્ર રહ્યા યોગેશ્વર, નારાયણના અવતાર. ૧૧
પછિ બ્રહ્માએ જોયું વિચારી, એમ નહિ ચાલે સૃષ્ટિ;
સ્વાયંભુવ અને સત્યરૂપા, પ્રગટ્યા મુનિની દૃષ્ટિ. ૧૨

---

* પાઠ. "મૂળ થકી તુજને કહું મર્મ, જોણે પામ્યો એ હરિ બ્રહ્મ;
બેહુ કર જોડી કહે હરિદાસ, સુણુ બ્રાહ્મણ વાણી વિશ્વાસ."

† પાઠ. "પ્રથમ આરંભે ઋષિ પતિ નિપાયા, વેગે કરી અઢાર."

મનુ સત્યાને હવાં જે બાળક, ત્રણ કન્યા બે તંન;
તેનો વંશ વિખ્યાત નિર્મળો, નારાયણના જંન.* ૧૩
ઉત્તાનપાદ એ ધર્મી રાયને, સુંદર બે ઘેર નારી;
સુરૂચિ સુનીતિ નામ તેહેનાં, વિદુરે કહ્યાં વિસ્તારી. ૧૪
સુરૂચિ તો માનીતી રાયને, સુનીતિશું નહીં માન;
પુત્ર એકેકો બેને સુંદર, ઉત્તમ ધ્રુવ અભિધાન. ૧૫
એકવારને સમયે રાજા, બેઠો સિંહાસન;
સકળ સભા સુંદર તે દીસે, ધર્મ વિવેકી જન. ૧૬
ઉત્તમ કુંવર રાયને ખોળે, રમતો પાસે રાણી;
રાજા સાથે હાસ્ય વિનોદે, વદે સુરૂચિ વાણી. ૧૭
તેણે સમે કો આવીને, સુનીતિ બાઇજીને કહી એ વાત;
ધન્ય જીવ્યું એ માત પુત્રનું, લાડ લડાવે તાત. ૧૮
બોલ સુણીને સુનીતિએ ધ્રુવ, તેડ્યા તેણીવાર;
હમણાં તમો સભામાં જઈ, રાયને કરો નમસ્કાર. ૧૯
દાસી સુત સાથે મોકલી, વસ્ત્રથી શણગાર્યો બાળ;
જઈ પ્રણામ કરી રાજાને, ઉભા રહી તત્કાળ. ૨૦
ઉત્તમ† બાંધવ ખોળે દીઠો, પોતે કીધું મન;
સુરૂચિ જાણ્યું રખે રાજાને, ખોળે બેસે તંન. ૨૧
પિતાજીને પ્રણામ જ કીધો, સભામાંહે શીઘ્ર;
સપત્નિ કેરો પુત્ર જોઈ, સુરૂચિ મન થઈ વ્યગ્ર. ૨૨
સભામાંહે જવ સાંચર્યો એ, પિતા કેરે પાસ;
સુભટ સહુ મન રીઝ પામ્યા, સુરૂચિ મનમાં ત્રાસ. ૨૩
ઓછંગે આવે બેસવા, તવ અપર માએ દીઠો તંન;
વિદુરને મૈત્રેય કહે, સાંભળો એહ વચંન. ૨૪
આગળ બાંહે ગ્રહીને બોલી, સાંભળ કાલા વાત;
તું અંક રાયનો કેમ પામે, દુર્ભાગી તાહારી માત. ૨૫

---

* પાઠ. આ લીટીઓ વધુ છે.—"ઉત્તાનપાદ ને પ્રવૃત્ત રાજા, મન ભાવન પાવન.
દેવહુતી અદિતી સુતી, એ કન્યા તણે સાર;
કહે મૈત્રી વિદુર તું સાંભળ, તેહ તણો વિસ્તાર."
દેવહુતી દીધી કર્દમને, આહુતી સુચિને જેહ;
પ્રસુતિ દીધી દીખ પ્રજાપતિને, જે ઘેર ઉમિયા દેહ.
પ્રવૃત્તરાયને પુત્ર હવો, અગ્નેય તેનું નામ;
તેહ તણો સુત નામજ કહીયે, તેનો ઋષભદેવ અભિધાન.
હવે ઉત્તાનપાદ રાજા મહા બળિયો૦"

† પાઠ. "જ્યારે અપર બાંધવ૦"

પુણ્ય નહીં કાંઈ તાહરિ, તું માનજે નિરધાર;
એ દૃષ્ટાંત જ પેખજે, જે સુનીતિ ઉદર અવતાર. ૨૬
મારી કૂખે અવતરત તો, બેસત રાય ઓછંગ;
પણ ભાગ્યહીણિને ઉદરે આવ્યો, પૂજ્યા નહીં શ્રીરંગ. ૨૭
આ જોને કુંવર માહરો, રાય બોલે ઉત્તમ ભાવે;
સર્વ લોકનો રાજા તેહને, અનેક પેરે લડાવે.* ૨૮
ઇચ્છા હોય જો બેસવાની, તો આરાધો જઈ ઈશ;
મુજ કુખે અવતાર માંગો, જો તુષ્ટે જગદીશ. ૨૯
તવ સિંહાસન યોગ્ય થાશો, સાંભળ કાલા તંન;
તે રાજા નારી વશ્ય હુતો, બોલી નવ શક્યો વચંન. ૩૦
બાળક મનમાં દૂખ પામી, પોતે આશ્રમે જાય;
ચખુ રાતાં, રોતો દેખી, હૃદે ચાંપ્યો માય. ૩૧
અરે પુત્ર તુજ કોણે દૂભ્યો, કહેની સાચી વાત;
અપરમાએ માન્યો નહિ કે, નવ માન્યો તુજ તાત.† ૩૨
માતા તમો રાણી, એ પણ રાણી, એહેને શે છે માન;
એ પટંતર અમને કહો માજી, નારી સર્વ સમાન. ૩૩
ઉત્તમ એ પણ કુંવર રાયનો, મારો પણ એ તાત;
એહ અધિક ને હું શે ઓછો, કહો મા મુજને વાત. ૩૪

ઉથલો.

કહો આઈ વાત મુજને, માતા દુઃખ પામ્યાં ઘણું;
વળતી વાણી સુનીતિ બોલી, વચન સુણી બાળકતણું. ૩૫

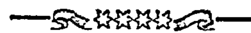
કડવું ૪ થું.

રાગ વિરાડી.

સુનીતિ બોલ્યાં ધ્રુવજી સુણો, એ વાંક આપણા કર્મ જ તણો;
જન્માંતરે બહુ દીધાં હશે દુઃખ, તો કયમ પામિયે આ ભવે સુખ. ૧
મારું નામ તો રાણી સહી, પણ મુને રાયનું દર્શન નહીં;
સુરૂચિને વશ્ય વર્તે રાય, એ સર્વ આપણા તપ મહિમાય.‡ ૨
તે માટે વડો એહનો તન, આપણશું નહી રાયનું મંન;
પૂર્વ કર્મ ભોગવિયે આજ, જો પૂજ્યા નહીં શ્રીમહારાજ. ૩

* પાઠ. "સર્વ દેશના રાજા એને, પેર પેર લાડ લડાવે"
† પાઠ. વધુ કડી. "શિલે ઘણો કર ધર્યો રૂદયે, રોવા લાગ્યા બેયેજ;
ત્યારે ધ્રુવજી કહે સાંભળ માતા, કારણ પુછું એહ."
‡ પાઠ. "તે તો આપ આપણા તપ મહિમાય."

કીધાં નહીં તીરથ વ્રત દાન, તો કયમ તુષ્ટે શ્રીભગવાન;*
રાજપાટ સિંહાસન માન, ધન વિદ્યા શોભા યશ જ્ઞાન. ૪
સુખસંપત્તિ સત્સંગતિ સાર, ઉત્તમ કુળ ઓહોળો પરિવાર;
ગજરથ અશ્વ ઉત્તમ અધિકાર, નહિ વૈરી તને વ્યાધિ લગાર. ૫
ઈંદ્રિય વશ્ય ચિંતા નહિ શેષ્ટ, ક્ષમા દયા વૈરાગ્ય વિવેક;
મન વાણી સમ દૃષ્ટ જ ખરી, એ સર્વ હોય જો સન્મુખ હરી. ૬
હરિપૂજ્યા વિણુ કાંઈ નથી, સાંભળ કુંવર કહું વીનતી;†
પૂજ્યા હોય જો શ્રી અવિનાશ, તો સર્વ પોહોંચે મનની આશ. ૭
શિવ પામ્યા કૈલાસ જ પુરી, જો આરાધ્યા અવિગત હરી;
સુરપતિ પામ્યા અમરાવતી, જો આરાધ્યા શ્રીલક્ષ્મી પતિ. ૮
ઉત્તમ પદ પામ્યા દિગ્પાળ, જો આરાધ્યા શ્રી ગોપાળ;
જળપતિ પદ પામ્યો જે વરુણ, જો આરાધ્યા અશરણશરણ. ૯
પર્વત પદવી પામ્યા સાર, જો આરાધ્યા જગદાધાર;
ચંદ્ર સૂર્ય પામ્યા સ્વસ્થાન, જો આરાધ્યા શ્યામલવાન. ૧૦
મનોરથ હોયે મન માંહે, તે સફળ હરિ પૂજે થાયે;
લક્ષ્મી હરિની નિજ કિંકરી, સદા કાળે આરાધ્યા હરી. ૧૧
શેષ નાગ સકળમાં પ્રૌઢ, જો આરાધ્યા ગરુડારૂઢ;
અનેક યજ્ઞ તીર્થ વ્રત દાન, સઘળી સેવા શ્રી ભગવાન.‡ ૧૨
આરાધ્યા પાખે શ્રી રામ, એકે સિદ્ધ ન પામે કામ;
એહવો દાતા સમરથ હરી, તેને પામીએ મહાતપ કરી. ૧૩
સુરુચિએ કહ્યું તુને સાચું સહી, તપવિન સુખ કો પામે નહીં;
પૂર્વે જેણે તપ મહા કર્યાં, આ ભવે ફળ તે અનુસર્યાં. ૧૪
તે માટે સુણ ધ્રુવજી વાત, આપણું તપ છે થોડું તાત;
કુંવર એહેનું તપ છે ઘણું, તે સૌ પૂર્વે કીધા તણું. ૧૫
એને તપે એ ભોગવે રાજ, આપણ શું દુઃખ ધરિયે આજ;
કહે માતા મૂકી નિશ્વાસ, બોલ્યા ધ્રુવ વાણી વિશ્વાસ. ૧૬

કડવું ૫ મું.

રાગ આસાવરી.

વચન સુણી નિજ માતા કેરાં, બાળક બોલ્યો વાણરે;
તપવડે જો હરિ મળે તો, મા મન આનંદ આણરે ૧

---

* પાઠ. "પ્રેમે પૂજ્યા નહિ શાલિગ્રામ"

† વધુ કડી. "જો પુજ્યા હોય શ્રી મહારાજ, તો મનવાંછિત ફળ સીધે કાજ."

‡ વધુ કડી "પંખી માંહે તારકરાય, તે ત્યાં હરિ પૂજા મહિમાય."

પુત્ર હું તુજ લઘુ વય તણો, પણ કહું તે માનો સારરે;
તપ કરી હરિને રીઝવું, માગું સમરથ જગદાધારરે. ૨

ઢાળ.

સમરથ જગદાધાર ધ્યાવો, આપે ફળ જોગીવાર;
એહવો પાપી કોણ જે માગે, માત ઉદર અવતાર. ૩
સુરુચિયે મુને વાક્ય કહ્યું છે, સાંભળો કહું તે આજ;
હરિ આરાધી આવ ઉદર મારે, જો તું ઈચ્છે રાજ.* ૪
એ વચન મુજને કહ્યાં રુડાં, તપ આરાધન નાથ;
પછે કહ્યું મુજ ઉદરે આવો, તેહ કૂડી વાત. ૫
તે માટે હું તપ કરું, વનમાં જઈ મહા ગૌઢ;
આશિષ માતા દો તમે, આરાધું ગરુડારૂઢ. ૬
આજ્ઞા આપો માતજી, મનમાં ધરી આનંદ;
જેણે કરીને મળે મુજને, પૂર્ણ પરમાનંદ. ૭
પુત્ર તું વરસ પાંચનો, કયમ મોકલું મહાવંન;
તુને જોઈને શાંતિ પામે, દુઃખ મારાં મંન. ૮
સપત્નીનાં વાક્યરૂપી, બાણ વાગ્યાં એહ;
દેહ મારે છિદ્ર મોટાં, કયમ સમાવું તેહ. ૯
પુત્ર તુજને રુદે ધરતાં, થાય મને આનંદ;
જ્યમ સાગરમાં પૂર વાધે, દેખી પૂરણ ચંદ. ૧૦
અનમેખ અળગો જો જાયે તો, પ્રાણ મારા જાય;
તે મેં તુજને એકલો, વન જાઓ કયમ કહેવાય. ૧૧
પુત્ર એહવું સાંભળીને, માને લાગ્યો પાય;
આંસુપાત એહવાં ઝરે, માનાં ચરણ ક્ષાલન થાય. ૧૨
માતાને પ્રણામ કરીને, સાંચર્યા તે વીર;
તવ સુનીતિએ આશિષ દીધી, આણીને મન ધીર. ૧૩
પુષ્પ માળા કંઠે આરોપી, પુત્રને જુવે માય;
વૈરાગ્ય ધરિને સાંચર્યો, મહાવંન મધ્યે જાય. ૧૪
એકલો બાળક સાંચર્યો, શુકન પુઠે દેવાય;
વિમાસે મન દિશ ન સૂઝે, ધર્મ તેહને સહાય. ૧૫
તવ સપ્તર્ષિ દષ્ટે પડ્યા, ને બોલાવ્યો તે બાળ;
પ્રણામ કરીને પાયે લાગ્યો, અઘ બળ્યાં તત્કાળ. ૧૬
જાણે સાત સાગર ઉર્વિવંતા, એહવા છે ઋષિ દેવ;
પૂજ્યા અર્ચ્યાં મોહંત દેખી, બોલ્યા ધ્રુવ તતખેવ. ૧૭

* આ સ્થળે આધુનિક પ્રતમાં ૯મી કડીના પૂર્વાર્ધના ભાવની ટૂંક છે.

સ્વામી ઉત્તાનપાદ પિતા મારો, સુનીતિ મમ માત;
હું મુક્તિ અર્થે નિકળ્યો છૌં, સાંભળો ઋષિ વાત. ૧૮
અરે કાલા બાળક તુજને, તેં તો વૃદ્ધ આચર્ણ કીધ;
કારણ કહેરે મુક્તિ શી, વૈરાગ્ય કોણે દીધ. ૧૯
સ્વામી મુજને રાય પાસે, મોકલ્યો માયે જેહ;
પિતાજીને ખોળે રમતો, ઉત્તમ બાંધવ તેહ. ૨૦
સ્વામી મુજને થઈ ઇચ્છા, બેસવા ઓછંગે;
અપર માએ કર્યો અળગો, ઝાલીને દક્ષિણ અંગે. ૨૧
તે માજીએ મુને એમ કહ્યું, વન તપ કરો જઇ તંન;
પછિ મારી કુક્ષે અવતરી, કરો સિહાસનપર મંન. ૨૨
તું પુત્ર છૌં હીનભાગિણીનો, હીન તાહારું કર્મ;
મમ ઉદરથી રાજ્ય પામો, વચન બોલ્યાં મર્મ. ૨૩
પિતાજી બોલ્યા નહીં, તવ સાંભળી રહ્યો હું એવ;
વૈરાગ્ય મુજને ઊપનો, તમે ભાગ્યે મળ્યા ઋષિ દેવ. ૨૪
અરે બાળક શું ઇચ્છે છે, કહે અમને સત્ય;
અભિલાષ હોય તે કહે કુંવર, અમો સાંભળું તુજ ગત્ય. ૨૫
બાળક ધ્રુવજી બોલિયો, સાંભળો કહું ઋષિરાજ;
સિહાસન જે પિતાતણું, તેનું નથી મારે કાજ. ૨૬
જે આસન કોઇએ ભોગવ્યું, હોય તે ઉપર શું મંન;
પિતાની ઋદ્ધિ ભોગવી, શું યશ વધારે તંન? ૨૭
જે ઉપાર્જ્યું હોય પોતે, બાંહે બળે કરી સાર;
તે વડે યશ પોતે વધારે, ધન્ય તે અવતાર. ૨૮
તે માટે સ્વામી પિતા કેરું, રાજ્ય કરો તે તંન;
મારે તેનો ખપ નથી, સાંભળો ઋષિજી વચંન. ૨૯
જે પદ કોણે ભોગવ્યું હોય, તે શું નહી મારે કામ;
અણભોગવ્યું સર્વપેં ઊંચું, કહો ઋષિ તે ઠામ.* ૩૦
દેવ મુનને જે પદ દુર્લભ, કાળે ન પામે કોય;
અવિચલ પદ જે અતિ ઉત્તમ, કહો ઋષિ મુને સોય. ૩૧

ઉથલો.

કહો ઋષિ મુને સોય, સ્વામી જેહ પામું વેગે કરી;
મનોહરવચન ધ્રુવનાં સુણી, પછિ બોલ્યા ઋષિ કરુણા કરી.† ૩૨

---

* વધુ કડી "સ્વામિ એક સ્થાનક અપૂર્વ, મુજને આપો સત્ય;
ચતુરભુજનું કરું ચિંતન, મુજને આપો મત્ય."

† પાઠ. "કરજોડી હરિદાસ કહે, પછે ઋષિ બોલ્યા કરુણા કરી."

કડવું ૬ ઠું.

રાગ ધન્યાશ્રી.

ઋષિએ વિચારી મન ઘણું, જોય તેજ તે ક્ષત્રિયતણું;
આપણું મન ન આવ્યું એહ લગે રે. ૧
એકલો એ બાળક સહી, મન છે સ્થિર ચંચળ નહીં;
મતિ થઈ ઉત્તમ પદને પામવા રે.* ૨

ઢાળ.

મતિ થઈ ઉત્તમ પદને લેવા, વળી વળી પૂછે બાળ;
વિધિ વિસ્તારી કહિયે સ્વામી, જે પામું તત્કાળ. ૩
મરીચિ ઋષિ બોલ્યા સુણ બાળક, તું પદ વાંછે જેહ;
હરિ આરાધ્યા પાખે ધ્રુવજી, કો નવ પામે તેહ. ૪
હરિના ચરણ કમળ હોય પૂજ્યાં, તો નિશ્ચળ પદ લહિયે;
હરિ પૂજ્યા પાખે બાળક, નથિ કો વિધિ જે કહીએ. ૫
અત્રી કહે સાંભળરે બાળક, આણી મન આહ્લાદ;
એ પદ ગ્રહીએ તો જો લીજે, હરિપદપંકજ સ્વાદ. ૬
કહે અંગિરા સાંભળ ધ્રુવજી, કહું એક સાચી વાત;
રુદે કમળમાં ધ્યાને રાખી, જોએ વૈકુંઠનાથ. ૭
પુલસ્તિ કહે હરિને તો મળિયે, નિશદિન લીજે નામ;
કેશવ કૃષ્ણ મુકુંદ મુરારી, સમરી જે હરિ નામ. ૮
પુલહ કહે નિશ્ચળ પદ લહિયે, સુણ બાળક કહું સાર;
અવિગત અખા વાસ બ્રહ્મનો, જોજે નિરાકાર. ૯
ક્રુત કહે કુંવર હરિ સઘળે, વ્યાપક છે સુણ ગત્ય;
પણ ધ્યાજે તારો અંતરાત્મા, પામિશ હરિપદ સત્ય. ૧૦
વસિષ્ટ કહે હરિ કૃપા દૃષ્ટે, જો નિહાળે ક્ષણ એક;
અષ્ટ મહા સિદ્ધિ આદિ લઇ, લહિએ અર્થ અનેક.† ૧૧
ધ્રુવજી કહે સ્વામી એ સઘળું, તમો કહ્યું તે સત્ય;
પણ કેવા છે હરિ કેઈ વિધિ, ધ્યાઇએ તે કહો ગત્ય. ૧૨
તવ સાતે ઋષિ નિરધારી બોલ્યા, સુણ બાળક અમ વાત;
સાંભળ રૂપ સુંદર શ્રી હરિનું, ધ્યાય તું વૈકુંઠનાથ. ૧૩
અલશી પુષ્પ સમું તન સુંદર, પીત વસ્ત્ર ઘનસ્યામ;
જાણે કમલદલ દીર્ઘ લોચન, વિશ્વ ઉદ્દભવ ધામ. ૧૪

---

* પ્રત બેમાં ચારે લીટી નથી, અને બીજી ઘણી કડીઓ પણ નથી. † બીજી પ્રતમાં સાત ઋષિનાં આ પ્રમાણે નામ આપ્યાં છે; મરીચિ, અત્ર, અંગીરા, કલસત, કલત, ક્રુત ને વસિષ્ટ.

મસ્તક મુકુટ ને કૌસ્તુભ કંઠે, કુંડળ મીનાકાર;
નિર્મળ નાસિકા અધર કોમળ, દંતરત્ન મણિ સાર. ૧૫
વિચિત્ર શોભા દેહ ચતુર્ભુજ, વજ્ર અંકુશ એંધાણ;
ધ્વજા પદ્મ ને પાયે રેષા, કરે નિગમ વખાણ. ૧૬
શંખ ચક્ર ને ગદા પદ્મ ધરિ, ગરુડાસને કરે ગત્ય;
સદા ચરણ તે સેવે લક્ષ્મી, જગતની માતા નિત્ય. ૧૭
એહવા હરિને નિત્યે ધ્યાઇએ, આણી હૃદયે રૂપ;
જેવું કહ્યું તેહવું ચિતવજો, સદા નિરંતર ભૂપ. ૧૮
એવા હરિ ચિતવતાં ભાઈ, મન અતિ નિર્મળ થાય;
સેવકને હરિ નહીં વિસારે, દયાળ વૈકુંઠરાય. ૧૯
આ મંત્ર છે દ્વાદશ અક્ષરી, સ્મરજે શ્રી વાસુદેવ;
જેવા કહ્યા તેવા ચિતવજે, તુંને મળશે દેવાધિદેવ. ૨૦
એમ કરી એક મંત્રજ આપ્યો, કૃપા કરી ઋષિ રાય;
માળા જપજે "ૐ નમો, ભગવતે વાસુદેવાય." ૨૧
બ્રહ્માએ શ્રી વિષ્ણુ આરાધ્યા, કમળે રહી જે વાર;
એણે મંત્રે પ્રકટ થઇને, વેગે કીધી વાહાર. ૨૨
મનુ રાજાએ રાજ્ય પામવા, શીઘ્ર જપ્યો એ મંત્ર;
વાસુદેવ ત્યાં વેગે આવ્યા, ક્ષણુ નવ કીધો અંત્ર. ૨૩
નારદ ઋષિજી એણે મન્ત્રે, કીધું હરિનું ધ્યાન;
સદાય જપતાં એહ મંત્રથી, પામ્યા શ્રી ભગવાન. ૨૪
બાળક તું તો એણે મંત્રે, પામિશ વૈકુંઠરાય;
જેવું કહ્યુ છે તેવું તું તો, ધ્યાન ધરે મનમાંય. ૨૫
સુતાં બેસતાં અને જાગતાં, કારજ કરતાં જેહ;
જેવા કહ્યા તેવા ચિતવવા, મળશે શ્રી હરિ સ્નેહ. ૨૬
ધ્રુવજીને એમ કહી ઋષીશ્વર, ચાલ્યા તેણી વાર;
મધુવન દેશે બાળક ચાલ્યો, ઉલટ અંગ અપાર. ૨૭

કડવું ૭ મું.

રાગ ગોડી—પૂર્વછાયો.

સપ્ત ઋષિની શીખ લઇને, સાંચરયો તે બાળ;
મારગે જાતાં સહજે મળિયા, નારદ ઋષિ દયાળ. ૧

ચોપાઈ.

ધ્રુવે દીઠા નારદજી સહી, વેગે ચરણે લાગ્યો જઈ;
પૂછે નારદ તું કોણ બાળ, કહે સુજને સાચું તતકાળ. ૨

શા માટે તું આવ્યો વન, કહે બાળક તું કોનો તન;
સ્વામી સાંભળો સાચી વાત, ઉત્તાનપાદ રાય મારો તાત. ૩
સુનીતિ મારી માતા સહી, તેને રાય કંઈ માને નહીં;
એક વાર હું મોકલ્યો રાજ, સેવા કરવા પિતાને કાજ. ૪
બીજા બાળક મોકલ્યા સાથે, રાજ્ય દ્વારે ગયો હું પ્રભાતે;
સિંહાસનપર બેઠા રાય, અનેક સભા સુંદર જોડાય. ૫
અપર માત બેઠી છે સંગે, તેનો સુત રાયને ઓછંગે;
અનેકપેર લડાવે રાય, તે દેખી મુને થઈ ઇચ્છાય. ૬
મેં તો મન વિમાસ્યું તહીં, એનો પિતા તેમ મારો સહી;
અંકારોહણ કરવા ગયો, અપર માતને દ્વેષ જ થયો. ૭
અળગો રાખી કહી એક વાત, મંદભાગિણી તારી માત;
તેને ઉદરે તું આવ્યો તન, ક્યમ પામીશ રાજ આસંન. ૮
મારે ઉદરે જો આવતો, તો તો રાજ્યાસને બેસતો;
હવે કરો જઈ તપ તત્કાળ, આરાધો સુત શ્રી ગોપાળ. ૯
જે વારે તુષ્ટે જગદાધાર, તવ મુજ કુક્ષે માગ અવતાર;
તો તો આસન યોગ્ય જ થશો, સુણી મુજ મન વૈરાગ્ય વસ્યો. ૧૦
તે માટે સાંભળીએ સ્વામ, મુજને આપો ઉત્તમ ઠામ;
સદા કાળ જ્યાં બેસું રહી, મુજને કોય ઉઠાડે નહીં. ૧૧
દેવ ઇંદ્રને છે દુષ્પ્રાપ્ય, એવું પદ સ્વામી મુને આપ્ય;
કરુણાલુ બ્રહ્માસુત સાર, કરંતા હીંડો વિશ્વ ઉપકાર. ૧૨
નારદજી કહે સુણ શુભમતી, તું બાળક તપ જોગ જ નથી;
હવડાં શું તપ, શું તારે માન, તું બાળક છૌ રમત સમાન. ૧૩
નાના ઉપરે કરવી દયા, એવ્હાં વચન માહંતે કહ્યાં;
સરખા જાણી કરવી પ્રીતિ, એ તો ધર્મ શાસ્ત્રની નીતિ. ૧૪
મોટા જાણી કરવી સેવ, તે વિધિ સાચી અવશ્યમેવ;
પાછા વળી કહે નારદ વાત, બાંહે ગ્રહી શિર મૂક્યો હાથ. ૧૫
આનંદી નારદનો પાણ, એવ્હું જ્ઞાન બાળક તું આણ;
તે માટે પાછો વળ બાળ, શા તપ, ક્યમ મળશે ગોપાળ. ૧૬
વળતા ધ્રુવજી એણી પેર વદે, માતવાક્ય વાગ્યાં મુજ રુદે;
તે માટે રહું છૌં સાંભળી, છિદ્ર પડ્યાં રસ જાયે ગળી. ૧૭
સ્વામી તૂં છૌ દીનદયાળ, કેવો છે મુને કહે ગોપાળ;
દયા કરીને કહો મુને જ્ઞાન, જેણી વિધે પામું ભગવાન. ૧૮
કરુણા આવી બાળક ભણી, નારદ ઋષિ બોલ્યા દયા આણી;

કડવું ૮ મું.

રાગ કેદાર ગોડી.*

નારદ વળતા બોલિયા, ધન્ય ક્ષત્રિય કેરા બાળ;
મધુવનમાં જઈ તપ કર, તુજને મળશે શ્રી ગોપાળ.† ૧
હસતુ વદન હરિતણું જોવું, કુંડળ લેહેકે કાન;
રેષા રુડી તિલકની, તન શોભિત ભીનેવાન. ૨
ગ્રીવા કંબુ ચિબુક સોહિયે, અધર રાતો રંગ;
દશન પંક્તિ હીરાવળી, મધ્યે વિદ્યુત શોભે સંગ. ૩
ચાર ભુજ આયુધ સંયુત, ગદાધર ચક્ર પાણ;
કટિમેખળા સકુમાર સુંદર, પીતવસન પરિધાન. ૪
ચરણતણી શી કહું શોભા, નખરત્ન સુંદર શોભે;
ખટ દશ ચક્રે અંકિત જેથી, ભક્તતણાં મન લોભે. ૫
મુનિવર શંકર શિર ધરે, સૂર ચર્ણોદક લે શીષ;
તેહ્નું ચરણ પખાળિયે, બાળક સુણો તજી રીશ. ૬
એહ્વા હરિને રુદે ધરિયે, જાણીએ લક્ષ્મી પાસ;
એકે મને જવ દૃષ્ટિ લાગે, દીસે વિશ્વ મોહન હાસ. ૭
દ્વાદશ અક્ષર મંત્ર ભણવા, પ્રથમ કરજે સ્નાન;
એ મંત્રે હરિ પૂજજે, નમો વાસુદેવ ભગવાન. ૮
દુર્વા તુળસી પુષ્પ ફળ, નાના વિધનાં પૂજન જોય;
સકળ વ્યાપક હરિ જાણી, પરમ પ્રીતિ આણી સોય. ૯
સ્નાન કરજે જઈ યમુના, દિન પ્રત્યે ત્રણ વાર;
માસ સુધી દિન ત્રણ ત્રણે, કરવો બોર ફૂટનો આહાર. ૧૦

---

* પાઠ. રાગ આદોલ.

† વધુ કડી. "જેનાં ચર્ણ પવિત્ર કરે વિશ્વને, નખમણી જાણે ભાણ;
પાંહાંની સુંદર આંગુલી, અતિ સુદર તેજ સમાન.
કટી શોભે અતિ મેખલા, ને નાભી રુદિયા સાર;
શિવ લાંછન રુદિયા શોભિત, કંઠે કૌસ્તુભ હાર.
ચતુર્ભુજ બાંહે બેરખા, કાને તે કુંડલ સાર;
મસ્તક મુગટ સોહામણો, કંઠે તે એકાવળ હાર.
મુખે સોહે અતિ નાસિકા, નયણાં સકોમળ જાણ;
ધજા અંકુશ ને ધજા કલશ છે, શંખ ચક્ર ગદા પાણ.
પિતાંબર ને ગરુડ આસન, લક્ષ્મી રહે જેની પાસ;
એવા હરિને ધાએ, જેનું સુખકારી છે હાસ."

બીજી પ્રતમાં બેથી તે સાતસૂધીની કડી નથી. એમ આ કડવાંમાં ઘણી કડી વધુ છે, ઘણી કડીમાં ફેર છે ને ઘણી કડી નથી.

બીજે માસે છઠે દિન, પત્ર સૂકાં આહારજ હોય;
ત્રીજે માસે દિવસ નવમે, લઈ રહેજે તોય. ૧૧
ચોથે માસે દ્વાદશમે દિન, કરે પવનનો આહાર;
પાંચમે માસે લેહે લાગશે, તવ વીસરશે વ્યાપાર. ૧૨
છઠ્ઠે માસે શ્રી હરી પામશે, એમ કહી નારદ જાય;
ઋષિજીને ચરણે નમી, ધ્રુવ આવ્યો મધુવન માંય. ૧૩
કાલિંદી કાંઠે ગયો, એક દીઠું તટ પાવંન;
ત્યાં કીધું મન તપ કરવા, આરાધવા જગજીવંન. ૧૪
પવિત્ર વન વનસ્પતિ રુડી, નિર્મળ યમુના નીર;
સદા વાસ વસે શ્રી હરી, દર્શન જેહેને ધીર. ૧૫
ધન્ય તરુવર તે વંનતણાં, ધ્રુવ દીઠે પામે આનંદ;
ભાગ્યે માહારે મળ્યા ઋષિજી, મળશે શ્રી ગોવિંદ. ૧૬
શ્રી નારદજીએ મારગ દાખ્યો, હવે રચું તેહ ઉપાય;
વેણા વાતાં વળ્યા ઋષિજી, આવ્યા નગરી માંય. ૧૭

ઉથલો.

આવ્યા નગરી માંહિ નારદ, પ્રજા મન વિસ્મે ઘણું;
ધ્રુવજીને શોકે રાજા આદે, સહુએ ચિંતાતુર ભણું. ૧૮

કડવું ૯ મું.

રાગ રામગ્રી.

શુકજી કહે સુણ પરીક્ષિત વાતજી, થયો મહા દુઃખી ઉત્તાનપાદજી; ૧
પુત્ર વિયોગે ઝૂરે અપારજી, અન્ન ઉદક તે ન કરે આહારજી. ૨

ઢાળ.

અન્ન ઉદક રાયે આહાર મૂક્યો, થયો હાહાકાર;
પ્રજા સઘળી શોક પાળે, કરે નહિ વ્યાપાર. ૩
નારી હુસું ચારે વર્ણની, કો ધવરાવે નહીં બાળ;
કાજ કોય કરે નહીં, ચઉટે પડી હડતાળ. ૪
સુનીતિ એક ઠામે બેઠી, ચિત્રામણ લખી હોય;
ધ્રુવજીના વિયોગ માટે, પશુ પંખી સૌ રોય. ૫
ઉત્તાનપાદ રાય મોહોલે નાવે, ઝરે નીર તે ચખ;
તેણે સમે ત્યાં આવિયા તે, પવિત્ર નારદ ઋખ. ૬
ચિંતાતુર રાજાને દેખી, બોલિયા ઋખિ એહ;
રાજા તૂં કાં દુઃખી દીસે, કહેની અમને તેહ. ૭

સ્વામી હું નારીવશ્ય હતો, બોલ્યો નહીં તેણી વાર;
પુત્ર વિરાધ્યો બાળક ધ્રુવ, જે ગયો વંન મુઝાર. ૮
ઉછંગે આવ્યો બેસવા, તવ મેં ન બોલાવ્યો તંન;
અપરમાએ દુષ્ટ વચન બોલ્યાં, ક્રોધ આણી મંન. ૯
સ્વામી કઠિણ વનમાં બાળ મારું, ત્યાં વાઘ મહા વિકરાળ;
દારુણ દીઠે સબળ બીહીશે, તવ કોણ કરશે સંભાળ.* ૧૦
તરસ્યો જાણી કોણ નીર પાશે, ભૂખ્યો કોણ ભોજન;
બીહીશે તવ કોણ પાસે આવી, કહેશે મધુર વચંન. ૧૧
માખણપેં તન કોમળું, તેણે તડકો ક્યમ વેઠાય;
એણે દુઃખે વજ્ર માહારી, નથી પડતી કાય. ૧૨
નારદ વળતા બોલિયા, સાંભળો કહું રાજાન;
દુઃખ ન ધરવું પુત્રનું, તેહેને રાખશે ભગવાન. ૧૩
જેકો હરિને શરણે ગયા, તેને રાખે વૈકુંઠ નાથ;
એવ્હો કોણ જે હરિના જનને, કરી શકે ઉપઘાત. ૧૪
અગ્નિ જળ ને શસ્ત્ર રાક્ષસ, દૈત્ય ને નર નાગ;
કિન્નર ગાંધર્વ ને યક્ષ આદે, ભૂત ને વળી વાઘ. ૧૫
એટલા દુષ્ટ જંતુ આદે લઇને, કરે કોટિ ઉપાય;
પણ હરિના જનશું કાંઈ ન ચાલે, સત્ય માનો રાય. ૧૬
એહ પુત્ર તે ધન્ય તારો, યશ વાધ્યો ત્રૈલોક્ય;
સર્વ કુળ તુજ ઉદ્ધર્યું, સંસારડો કીધો ફોક. ૧૭
રક્ષા કરે તેની દેવતા, સાંભળો સાચું રાય;
થોડે દિને ઘેર આવશે, એમ કહી નારદ જાય. ૧૮

ઉથલો.

એમ કહી નારદ સાંચરયા, એણે વચને હરખ્યો રાયરે;
હરિગણ કહે સાંભળો શિવશર્માં, ધ્રુવનો તપ મહિમાયરે. ૧૯

કડવું ૧૦ સું.

રાગ આંદોલો.

સ્વામી સાંભળો શિવશર્માં વાત એ, નાથ ન મૂકે ધ્રુવજી મને થકી જી. ૧
આવિયો એ, બાળક મધુવન માહે એ, જ્યાંહાં નિર્મળ શ્રી યમુના વહેજી. ૨

* પાઠ. "સ્વામી વનમા વાઘ સિંઘે, વંધ્યો હશે તે બાળ;
અરણ્યમાહે એકલો, ને ખાતાં હશે શિયાળ." ૧૧-૧૨ કડી બીજી પ્રતમાં નથી.

ઢાળ.

પવિત્ર જળ જમુનાનાં વહે, જ્યાંહાં ઉત્તમ છે મધુવંન;
સદા હરિ વાસો રહે ત્યાં, વૃક્ષ ભૂમિ પાવંન. ૩
કાલિંદી કાંઠે ગયો, એક દીઠું તટ પાવંન;
ત્યાં ધ્રુવજી તપ માંડિયું, આરાધવા ભગવંન. ૪
અંગુષ્ટાભર રહી ઉભો, ઉંચા રાખ્યા હાથ;
પવન રોધી રુદે માંહે, જુવે વૈકુંઠનાથ. ૫
દશ દ્વાર રોધી કરીને, જાગવી બ્રહ્મ આગ્ય;
દ્વાદશ અક્ષર મંત્ર જપે તે, ધરી મન વૈરાગ્ય. ૬
એમ કરતાં દિવસ કેટલે, લાગ્યું હરિશું મંન;
છઠ્ઠે માસે સર્વ દીઠું, વિષ્ણુમય દિશિ વંન. ૭
ચંદ્ર સૂર્ય ને પશુ પક્ષી, મીન ને પાતાળ;
નાગ નગ વિષવેલી મુદ્રા, વિષ્ણુમય વાઘ શિયાળ. ૮
ત્રૈલોક્ય દીઠું વિષ્ણુમય, સર્વ ચતુર્ભુજનું રૂપ;
જેન્હો કહ્યો છે સપ્તઋષિએ, એન્હો વ્યાપક ભૂપ. ૯
વિષ્ણુ વૈકુંઠનાથ વ્યાપક, અવિનાશી અવિકાર;
હૃષીકેશ ગોવિંદ માધવ, મોહન વિશ્વાધાર. ૧૦
અગણિત ને અવિનાશ અવિછિન્ન, અનાદિરૂપ અભેદ;
અવ્યક્ત આનંદી અગમ્ય આત્મા, જ્યોતિરૂપ અછેદ. ૧૧
એન્હો વિશ્વાધાર દેખી, ધ્રુવે માંડ્યું ધ્યાન;
એકાદશ ઇંદ્રિય સમર્પી, રાખ રાખ ભગવાન. ૧૨
દૃષ્ટે સર્વને વિષ્ણુ દેખે, હરિ આગળ પદ જાણે;
એન્હા એ જગદીશ સમરે, જાણે હરિ પૂજું પાણે. ૧૩
નાસિકાએ હરિ ચરણ કમળનો, જાણે લેઉ છૌં વાસ;
મન રુદે મોહન નિહાળે, ચિતવે અવિનાશ. ૧૪
અષ્ટાંગ યોગે કરી મન શુદ્ધ, ભજે શ્રી ગોપાળ;
ભય પામ્યા ત્રૈલોક્ય તપથી, ઉપની ધૂમ્ર જ્વાળ. ૧૫
પૃથ્વી તો આકુળ થઈ, જયમ હસ્તિ ભારે નાવ;
ભય પામ્યા સર્વ દેવતા, કરી ઇંદ્ર આગળ રાવ. ૧૬

ઉથલો.

ઇંદ્ર આગળ રાવ માંડી, ભય પામ્યા સુરનર સહી;
હરિગણ કહે સુણો શિવશર્મા, ઇંદ્રે ત્યાં જોયું જઈ. ૧૭

કડવું ૧૧ મું.

રાગ ધનાશ્રી.*

સૂરપતિને વિમાસણ થઈ, એણે ધ્રુવ જોયો ત્યાં જઈ;
મતિ કરી બાળકને ઉઠાડિયેજી.† ૧
સર્વ દેવ તે ટોળે થયા, ધ્રુવજીને પાસે ગયા;
વચન કહ્યાં બાળક તપથી પાડશુંજી. ૨

ઢાળ.

ઇંદ્રે જાણ્યું તપથી પાડું,‡ એહું વિમાસ્યું મંનજી;
અનેક અપ્સરા તેડી આણી, મોકલવા મધુવંનજી. ૩
અરે સહુ મધુવનમાં જાઓ, જ્યાં તપ સાધે છે બાળજી;
પ્રપંચ કરી તેને ઉઠાડો, તપ ભાજી તત્કાળજી. ૪
સ્વામી અમોથી ત્યાં શું ચાલે, યૌવન હોયે કામીજી;
એ બાળકને કામ ક્રોધ નહિ, ક્યમ ઉઠે કહો સ્વામીજી. ૫
કામ ક્રોધ ભય આળસ તૃષ્ણા, નિદ્રા પાખંડી જેહજી;
મોહ મત્સર મદ માયી લોભી,§ તપને ભાંજે તેહજી. ૬
એહું સાંભળી ઇંદ્રે પ્રેર્યા, અનેક પેરના ભૂતજી;
આવીને તે ધ્રુવને બિહાવે, જાણે રૂપ યમદૂતજી. ૭
એક આવ્યો ભાલાને રૂપે, લાંબી કોટ કરડે દંતજી;
બીજો તે પાડાને રૂપે, ભાંજે પર્વત પંથજી. ૮
ત્રીજો આવી સ્ત્રીને રૂપે,¶ મૂકે શ્વાસોશ્વાસજી;
એક આવી વૃક્ષ ઉમાલીયું, જાણે પડે વને ત્રાસજી. ૯
એક આવ્યો છે વાઘને રૂપે, મેઘ તણી પેરે ગાજેજી;
એક પવન અતિ વસમો વાયે, શૃંગ પર્વતનાં ભાજેજી. ૧૦
એક આવ્યો બાળક લેઈ, વધ કરવા ધ્રુવ પાસેજી;
એકે અજગર થઇને વીટયો,** જાણ્યું બાળક નાસેજી. ૧૧
એક અગ્નિના ભડકા થઇને, સમીપ ચાલ્યો આવેજી;
અનેક પેરના ભૂત જ એહા, બાળકને બીહાવેજી. ૧૨
ધ્રુવ પાછળ વીટીને બેઠા, ચિહ્ન કરે બહુ ત્રાડેજી;
અત્યંત પેરનાં રૂપ કરી કરી, બાળકને ભય પમાડેજી. ૧૩

---

* પા. રાગ ધવલ ધન્યાશ્રી † પા "મત થઇ તપથી પાડવાજી."
‡ પા. "ઇંદ્રે જાણ્યું તપ તીવ્ર માંડયું." § પા "મોહ મદ મત્સર લોભ ને તૃષ્ણા, જા વનમાં જે ધ્રુવજી." ¶ પા. "હસ્તીને રૂપે." **પા. "એક અગ્નિરૂપ થઈ આવ્યું."

કડવું ૧૨ મું.

રાગ વિરાડી.*

શુકજી કહે સુણ પરીક્ષિત વાત, એક આવ્યો થઈ ધ્રુવની માત;
અરે ધ્રુવજી સાંભળ વાત, હું સુનીતિ છૌં તાહારી માત.† ૧
મુને મુકી વન આવ્યો સહી, ક્ષુધા તૃષા મુજ નિદ્રા ગઈ;
પુત્ર તું મુજને ચાલ્યો કહી, બીજે દિવસ હું પુંઠે થઈ. ૨
ગુફા ગહ્વર ગિરિ જોયાં વન, કો ગ્રામ નજર નવ દીઠો તંન;
શું કરૂં કુંવર બહુ પરિવાર, મારે ધ્રુવજી તું આધાર. ૩
હવડાં શું તપ તુજને બાળ, ઉઠો ઘેર જઈએ તત્કાળ;‡
તેં અંગૂઠે મૂકી આગ્ય, તું જ બાળકને શો વૈરાગ્ય. ૪
બાળક બાળ સંઘાતે રમો, પેહેલો આશ્રમ એ નિર્ગમો;
બિજે આશ્રમે આવે નાર, ક્રીડા કીજે પુત્ર વિચાર. ૫
ત્રીજે આશ્રમે સુત ધન ધાન્ય, યજ્ઞ તીર્થે વ્રત કીજે દાન;
ચોથે આશ્રમે તપની વાત, વનમાં જઈ આરાધો નાથ. ૬
હવડાં શું તપ તુજને તંન, હાસ્ય કરે છે વૈરી મંન;§
જાણે ભલે ગયો વનવાસ, વૈરી બેઠા કરે છે હાસ. ૭
તે માટે થાઓ મુને સહાય, તુજ પાખે મેં કયમ રહેવાય;¶
સપત્નીએ વાયક જે કહ્યાં, તે તો મેં નવ જાયે સહ્યાં. ૮
આક્રંદ કરીને આગળ રોય, ચક્ષુ ઉઘાડી ધ્રુવ નવ જોય;
મનમાંહે કાંઇ નવ ધરે, મીંચી આંખ આરાધન કરે. ૯
ભૂતે કીધા કોટિ ઉપાય, લાગે નહિ ધ્રુવને મન માંય;
ગયા વળગવા સઘળા મુખી,** આવ્યું ચક્ર તવ વૈકુંઠ થકી. ૧૦
ચક્ર સુદર્શન પાછળ ફરે, બાળકની વને રક્ષા કરે;
દીઠું ચક્ર રવિ તેજ પ્રકાશ, નાઠા ભૂત ગયા આકાશ. ૧૧
પડિયો ત્રાસ અતિ ત્રૈલોક્ય, દેવ ઇંદ્ર ગયા બ્રહ્મલોક;
કમળભૂ કને કહી વારતા, સાંભળો વચન અમારા પિતા. ૧૨
ધ્રુવના તપ આગળ ન રહેવાય, જ્વાળાએ સહુ આકુલ થાય;
કોનું આસન લેશે બાળ, આરાધે છે શ્રી ગોપાળ.†† ૧૩
સ્વામી વચન કહો તત્કાળ, કોનું પદ એ લેશે બાળ;
સ્વામી અમને ચિંતા થાય, ત્રિલોક આકુળ વ્યાકુળ થાય. ૧૪

---

* પા. રાગ ગોડી. † પા. "આવી બોલ્યું વાણ, સાંભળ કુંઅર ચતુર સુજાણ."
‡ બીજી પ્રતમાં આ કડી નથી. § પા. "હાંસી કરે બેઠા દુર્જન."
¶ પા. "અરે પુત્ર તું નાનું બાળ, ઉઠો ઘેર જઈએ તતકાળ." ** પા. "ઝૂકી."
†† તેરનું પૂર્વાર્ધ ને ચૌદમી કડી, બીજી પ્રતમાં નથી, અને એમ ઘણી કડીઓ બીજી પ્રતમાં નથી.

સુરનર આગળ બોલ્યા બ્રહ્મ, અરે દેવ સૌ સુણજો મર્મ;
એ આરાધે છે શ્રી હરી, તમો જાઓ ચિંતા પરહરી. ૧૫
એ આરાધે વૈકુંઠનાથ, કેનો એ ન કરે ઉપઘાત;
હરિનો જન એ દૂભે નહીં, બ્રહ્માએ વાણી એમ કહી. ૧૬
એ માગે છે અવિચળ ધામ, અમો તમો તે ન લહું ઠામ;
એવું સાંભળી દેવ જ જાય, શું વીત્યું વળતું વન માંય. ૧૭

કડવું ૧૩ મું.

રાગ મલ્હાર.*

હરિગણ કહે સાંભળ શિવશર્મા, ધ્રુવના તપની વાતજી;†
બાળપણે એણે સતોખ્યા, તપ કરી વૈકુંઠનાથજી. ૧
દયા ધરી પછિ મધુવન આવ્યા, ગરુડ ચઢી ગોપાળજી;
પાસે રહીને ધ્રુવ બોલાવ્યો, બાંહે ગ્રહીને બાળજી. ૨
જાગ પુત્ર તેં બહુ શ્રમ કીધો, હું જાણું સૌ તેહજી;
તેં બાળક મન શુદ્ધિ વિષે, આણી મુને રાખ્યો સ્નેહજી. ૩
એહ્‌વું સાંભળી દૃષ્ટિ ઉઘાડી, દીઠા દીનદયાળજી;
રુદે મધ્યે ઉપાસ્યા જેવા, ગરુડાસન ગોપાળજી. ૪
લઈ ઓછંગે બેસાડ્યો બાળક, શિરે ધર્યો હરિ હાથજી;
જાણ્યુ પિતા મળ્યા બહુ દિવસે, આવ્યાં અશ્રુપાતજી. ૫
ધ્રુવ કહે મમ પિતા તમો સાચા, મન ઉલસ્યું હરિ સાથજી;
ગદગદ કંઠે થયા ગોવિંદજી, ધ્રુવને રુદે ધર્યો હાથજી. ૬
હરિગણ કહે સાંભળ શિવશર્મા, ધ્રુવને આવ્યું જ્ઞાનજી;
સ્તુતિ કરવાને ઇચ્છા મનમાં, તે જાણ્યું ભગવાનજી. ૭
શંખપાણિનો પોતે નાથે, સ્પર્શ કપોળે કીધોજી;
વાણીતણા કલોલ ઉપન્યા, અનંત અભયા દીધોજી. ૮
હિરણ્યગર્ભ નમો વિશ્વપિતા, જય રુદ્ર નમો મહા રૂપજી;
વિષ્ણુ નમો સર્વ દેવ ઇંદ્ર તુ, વ્યાપક વૈકુંઠ ભૂપજી; ૯
દૈત્ય વંનને દહન અગ્નિ તુ, દેવ અભય કરી પાનજી.
સર્વ વાસ આભાસ દેવ તું, સકળ રૂપ ભગવાનજી; ૧૦
સરજો પાળો અને સંહરો, સઘળે તાહારો વાસજી;
તુ ઉપહાર પૂજીએ તે તું, પૂજનહાર અવિનાશજી. ૧૧

---

* પા. રાગ પ્રભાતી. † બીજી પ્રતમાં 'જી' નથી, પણ કડવાં ૧૪ માં છેલ્લે 'જી' છે.

અગ્નિરૂપ તું ઉદક જ કહિયે, પૃથ્વી તું આકાશજી;
વાયુરૂપ તું વ્યાપક કહિયે, તત્વ સકળ છંદ શ્વાસજી. ૧૨
ચારે ખાણુ તું સ્વેદ જરાયુજ, ઈંડજ ઉદ્‌ભિદ કહિયેજી;
ચંદ્ર સુરજ તું તારા મંડળ, ગિરિસાગર નદી લહિયેજી. ૧૩
તીર્થ દાન તું યજ્ઞજ કહિયે, જપ તપ સેવા વર્તજી;
સત્ય સંતોષ મોક્ષ તું માધવ, ધર્મ ધ્યાન સમર્થજી. ૧૪
મન બુદ્ધિ ચિત્ત ને વિગત બ્રહ્મ તું, ક્ષમા વૈરાગ્ય વિવેકજી;
એવ્હા માંહે સકળથી અળગો, અવિગત બ્રહ્મ અશેષજી. ૧૫

કડવું ૧૪ મું.*

રાગ વસંત.

સ્વામી જ્ઞાની તમને સઘળે દેખે, સર્વ રૂપ તાહારું એક;
ઉત્તમ મધ્યમથી પ્રભુ અળગો, જાણે એહ વિવેક. ૧
વિશ્વરૂપ અંબુજ એક ઉત્પત્તિ, કરવા રમત વિસ્તાર;
સઘળે અંગે પ્રકટ થયા, કયમ કહેતાં આવે પાર. ૨
ઉત્તમ અંગે સેવ કરાવો, થઈને આપો આપ;
અમ સરખા તુજ ગતિ કયમ જાણે, બ્રહ્માને દુઃપ્રાપ્ય. ૩
દેવ સર્વમાં ઈંદ્ર તું સ્વામી, ગ્રહ સર્વમાં અર્ક;
નક્ષત્ર મધ્યે ચંદ્ર જ્યોતિ તું, ટાળો તિમિર જ નર્ક. ૪
લોક સર્વમાં સત્યલોક તું, સમુદ્ર સર્વમાં ક્ષીર;
નદી સર્વમાં ગંગા તું હરિ, નિર્મળ નામ શરીર. ૫
સરોવર માંહે માન સરોવર, પર્વતમાં હેમ જાણ;
ધેનુ સર્વમાં કામદુધા તું, સમર્થ સારંગપાણ. ૬
ધાતુ સર્વમાં સુવર્ણ તું હરિ, મણિમાં સ્ફટિક સાર;
કમલ નીલ તું વનસ્પતિમાંહિ, તુળસી જગદાધાર. ૭
શિલા સર્વમાં શાલિગ્રામ તું, મુક્તિક્ષેત્રમાં કાશી;
સર્વ તીર્થમાં પ્રયાગ શિરોમણી, રંગ શ્વેત† અવિનાશી. ૮
મનુષ્ય વર્ણમાં બ્રાહ્મણ તું હરિ, ગરુડ પક્ષીમાં રૂપ;
વ્યવહારમાં સત્યવાણી તું હરિ, વેદ ઉપનિષદ ભૂપ. ૯
મંત્ર સર્વમાં પ્રણવ તે તું હરિ, યજ્ઞ માંહે સોમ પાન;
અક્ષર સર્વમાં મકાર તું હરિ, તાપ અગ્નિ ભગવાન. ૧૦

---

* બીજી પ્રતના આ કડવામાં કડીઓ ઘણી ઉલટપુલટ છે. † પા. 'શ્વેતબિંદુ.'

ક્ષમાવંતમાં પૃથ્વી ગોવિંદ, દાતામાં વરસાદ;
પવિત્રમાંહે ઉદક જ કહિયે, ધનુષ શસ્ત્રમાં નાથ. ૧૧
વેગ સર્વમાં વાયુ વેગ તું, નિર્ભય સર્વમાં હાથ;
ઈંદ્રિ સર્વમાં મન તું મોહન, આકાશ વ્યાપક નાથ. ૧૨
જીવાત્મા તુ ચલણુ વલણુમાં, નિત્ય કરવા સંધ્યા સ્નાન;
યજ્ઞ મધ્યે અશ્વમેધ જ કહિયે, દત્ત મધ્યે અભયદાન. ૧૩
નાગ સર્વમાં શેષ નાગ તું, ષડઋતુ માંહે વસંત;
યુગ ચારેમાં કૃતયુગ તુ હરિ, તિથિ અમાસ ભગવંત. ૧૪
નક્ષત્ર મધ્યે પુષ્ય તે તુ હરિ, પર્વ મધ્યે સંક્રાંત;
યોગ સર્વમાં વ્યતિપાત તુ, તૃણમાં દર્ભ શ્રીકાંત. ૧૫
ઉદ્યમમાંહે મોક્ષ જ તું હરિ, વૃક્ષમા અશ્વત્થ કહિયે;
વેલી સર્વમાં સોમવેલિ તું, નામે કલિમલ દહિયે. ૧૬
સાધન સર્વમાં પ્રાણાયામ તું, પૂજનમાં વિશ્વનાથ;
મિત્ર સર્વમાં નારીરૂપ તું, ધર્મરૂપ મહા ભ્રાત. ૧૭
તુજ પાખે કો સ્થળ નહિ ઠાલો, સઘળે તાહારો વાસ;
એહું કહી ધ્રુવ ચરણે લાગ્યો, બોલી વાણિ વિલાસ. ૧૮

કડવું ૧૫ મું.

*રાગ—

સ્વામી એ સાંભળો, શિવશર્મા વાત એ;
નાથ આનંદે ધ્રુવશું, બોલિયાજી; ૧
બેસાર્યો લઇનેરે, બાળક આછંગેરે;
રંગે હસી બોલ્યા, ત્યાં શ્રી હરિજી. ૨

ઢાળ.

રંગે ધરી કુદે બાળશું, બોલિયા વૈકુંઠનાથ;
ધ્રુવ ઇચ્છા તુજ મન વશી, તે જાણું છૌં હું વાત. ૩
કમલનયન વિશાલ બાળક, તું તો માહારો જન;
જે પદ કાળે કો ન પામે, ત્યાં ધર્યું તેં મંન. ૪
આ પ્રાણી સઘળા અવતરે છે, અને રડવડે સોય;
અંનવૃષ્ટિથી ઉત્પત્તિ, વૃષ્ટિ સૂર્યથી હોય. ૫
સૂર્યને આધાર થા તું, સર્વ કેરો રાય;
ગ્રહ નક્ષત્ર ને ચંદ્રમાળા, તેમને તું સહાય. ૬

---

* પ્રથમ પ્રતમાં રાગતું નામ નથી; બીજીમાં અંદોલ છે.

જ્યોતિષ ચક્રે આધાર તારો, સર્વનો ધ્રુવ રાય;
મધ્યસ્થ થઈને ફેરવો, ચક્રને ધરી જયમ થાય. ૭
કો કો પદ જુગ ચાર રહેશે, કો યુગ દસ ને બાર;
પણ સહસ્ર ચોકડી રાજ્ય તુજને, ચૌદ મન્વંતર સાર. ૮
એ પદ બ્રહ્મા ઈંદ્ર સુર તે, કો ન જાણે વાત;
શ્રી મહાદેવજીને મેં આપ્યું, સર્વપેં સાક્ષાત. ૯
એણે પદે રહી રાજ્ય કરજે, કહે જગદાધાર;
તારું ચરિત્ર ગાય સાંભળે, તેને નહીં ફરી અવતાર. ૧૦
શ્રોતાજન કો સાંભળે, અને વક્તા ગાયે જેહ;
બ્રહ્મહત્યા આદે સઘળાં, પાપ છૂટે તેહ. ૧૧
અનેક સ્તોત્ર ભણે મારાં, દઢ ભક્તિ જ્ઞાન વૈરાગ;
પણ તારાં ચરિત્ર સમીપ નાવે, સાંભળે તે સાહભાગ. ૧૨
આવ આપણ કાશી જઈએ, સાંભળ મારી વાત;
ભક્તિ મુક્તિ તો પામીએ, જો પૂજીએ શંભુ નાથ. ૧૩
સાંભળ ધ્રુવ હું કાશી આવું, દિન પ્રતિ એકવાર;
પૂજા કરવા શિવ તણી, જવું દિન પ્રત્યે નિરધાર.* ૧૪

કડવું ૧૬ સું.

રાગ ધનાશ્રી.

હરિગણ કહે સુણો બ્રાહ્મણ વાત, ધ્રુવ પ્રતિ બોલ્યા શ્રી વૈકુંઠનાથ;
હાથ ગ્રહી બાળક, ઓછંગે ધર્યોજી. ૧

ઢાળ.

ગરુડાસને બેસાર્યો બાળક, બોલ્યા વૈકુંઠનાથ;
આવ આપણ કાશી જઈએ, સાંભળ મારી વાત. ૨
જે કાશી વૈકુંઠપે અધિટી, સદા વસે જ્યાં ઈશ;
વિશ્વનાથનું દર્શન કીજે, નામીજે જઈ શીશ. ૩
જે મહાદેવ આધાર સર્વનો, હું પૂજું તે નિત્ય;
તે માટે હું પૂજ્ય વિશ્વને, શંભૂ માટે સત્ય.† ૪

---

* પ્રત બેમાં આ પ્રમાણે ઉથલો છે:—
"સત્ય માને નિરધારરે, ધ્રુવજી હું કાશીએ આવું સહી;
કરજોડી હરિદાસ કહે, ધ્રુવ પ્રત્યે નાથ બોલ્યા સહી."

† પા. "અઘ ટાળે શત જન્મનાં, તું માન કહું તે સત્ય."

જે કાશી આનંદ વન કહી, મુક્તિ તણો ભંડાર;
સદા નિરંતર ત્યાં છે શિવજી, કહું તે છે આકાર. ૫
પાંચ વદન ને પંદર નેત્ર છે, શ્રવણ દ્વય દશ હાથ;
જટામાંહે તે ગંગા રહે છે, એહ્વો ઉમિયા નાથ. ૬
સર્પાભરણ હલાહલ કંઠે, પાણે ધર્યું ત્રિશૂલ;
કાશીમાંહે વસે તે શિવજી, છેદે અઘનાં મૂળ. ૭
એહ્વા શિવને હું ધ્રુવ પૂજું, અનેક ધરું ઉપહાર;
વૈકુંઠથી હું કાશી આવું, દિન પ્રત્યે એકવાર. ૮
એક સમે મેં શંભૂ પૂજ્યા, કમળ ચડાવ્યાં નેત્ર;
મહાદેવે મુને ચક્ર સુદર્શન, આપ્યું એક પવિત્ર. ૯
તે ચક્રવડે સહુ વિશ્વ રક્ષું છોં, માનો ધ્રુવ નિરધાર;
તે ચક્રે તપ કરતાં તારી, આવી કીધી સાર. ૧૦
આવો આપણ કાશી જઇએ, શિવનું દર્શન કીજે;
વિશ્વનાથની પૂજા કરતાં, પૂર્ણ અર્થ સર્વ સીજે. ૧૧
વરી નહીં એહ્‌વું રાજ્ય તજીને, થઇએ અતિ ઉદાસ;
પિશાચ ઘેરે ભિક્ષા માગી, પણ કાશી કીજે વાસ. ૧૨
સંસાર ગતિ અધકાર નિવારે, જે રહે જૈ કાશી;
ગરુડાસને બેસાર્યો બાળક, ચાલ્યા વૈકુંઠવાશી. ૧૩
ત્યાં જઇને સર્વ તીર્થ કરાવ્યાં, ધ્રુવને વૈકુંઠરાયે;
ધ્રુવેશ્વર એક લિંગ જ સ્થાપ્યું, કાશી તીરથમાંહે. ૧૪
હવે ધ્રુવ તું ધ્રુવ પદ પામિશ, સંગે લઈ તુજ માય;
એકવાર તું બાળક તારા, નગર વિષે હવે જાય. ૧૫
તારો પિતા તારા ભ્રાતને, સર્વે આપશે રાજ્ય;
પછી તેહ તો વનમાં જાશે, સર્વે કરીને ત્યાજ્ય. ૧૬
તારો બાંધવ રાજ્ય કરંતાં, જાશે મૃગયા વંન;
ત્યાં થકી તેને યક્ષ મારશે, રાજ્ય થશે સર્વ શૂન્ય. ૧૭
માતા તેની વનમાં જાશે, બાળવા સુતને નેહ;
પુત્ર વિયોગે પ્રવેશ કરશે, ચિતામાંહે નિજ દેહ. ૧૮
પછી ધ્રુવ તું રાજ્ય જ કરજે, વર્ષ સહસ્ર છત્રીશ;
વળતો તુને ધ્રુવપદે રાખીશ, બોલ્યા શ્રી જગદીશ. ૧૯

ઉથલો.

એમ કહે જગદીશ ધ્રુવ તું, નગરે જા વેગે કરી;
માતા પિતા શું મળો સુતજી, એમ કહી ચાલ્યા શ્રી હરી. ૨૦

કડવું ૧૭ મું.

રાગ ભાનુમાત મલ્હાર.

ધ્રુવને પદ આપી શ્રી હરી, અંતરા થયા;
નગર ભણી વળ્યો બાળ, હરિ વૈકુંઠે ગયા.
મંન વિમાસે બાળ, પુર ભણી આવતાં;
તેહેના નવ ચાલે ચરણ, પોતાને ઘેર જતાં.* ૨
વળી વળી વિચારે બાળ, કે મેં કંઈ નવ લહ્યું;
મૂકી હરિ અમૃત પાન, રાજ્યનું વિષ ગ્રહ્યું. ૩
આરાધે હરિને જેહ, જેહેવી મતિ કરી;
સકળ ફળ આપે તેહને, તેહેવું શ્રી હરિ. ૪
રાજ્યના સુખને કાજ, વૈરાગ્ય મુજ મન નવ વસ્યો;
મુને વાહ્લો વિશ્વાધારે, એ આપીને હરિ હસ્યો. ૫
અજ્ઞાનપણે નવ જાણ્યું, માગી મેં હરિ કને;
તજી મોક્ષ સંબંધી રત્ન, એ શી ઇચ્છા મુને. ૬
જે નવ પામે કોય, યોગી કલ્પે કરી;
તે હું પામ્યો રામ, છ માસે શ્રી હરી. ૭
જ્યમ સ્વપ્નું દીસે રાતે, મુને તો ત્યમ થયું;
પામ્યો હું તો પરમનિધાન, હરિપદ શે ગયું. ૮
ઋષિએ કહ્યુંતું વચન, બાળક તુને તપ કરશો;
જવ મળશે તમને નાથ, તમો શું માગશો? ૯
તે તો સાચું થયું સૌ મારે, આજ માગી જાણ્યું નહીં;
શું જાઉં છૌં હું ઘેરે, પાછો હાલો થઈ. ૧૦
એમ ચિંતાતુર થયો બાળ, વિમાસે મંનમાં;
હળવે ઉપાડે પાગ, જવાને પતંનમાં. ૧૧
સાંભળો કૌરવ વાત, નગરે આવ્યો તદા;
શુક કહે સુણ હો રાય, માગે હરિ પદ સદા. ૧૨

---

* એના પછી બીજી પ્રતમાં નીચેની કડીઓ છે:—
"હું મૂરખ રે, મોરારી ન જાણ્યું હરિકને; તજી આશ્રમરે, રાજ્ય ઇચ્છા થઈ મુજને.
રાજ્ય માટેરે, માહારો વૈરાગ્ય વસ્યો; રાજ્ય આપીરે, મુજને મારો હરિ ખસ્યો."

કડવું ૧૮ મું.

રાગ ભૂપાળ.*

મૈત્રેય કહે સુણ વાત, ધ્રુવજી નગરે ગયારે;
હરખ્યાં માત ને તાત, કોણે આવ્યા કહ્યારે. ૧
સામો ચાલ્યો રાય, સાથે સેના બહુરે;
આનંદ પામ્યા લોક, પુઠે નર છે સહુરે. ૨
સુતને મળવા જાય, રાય પાળો થઈરે;
સુરૂચિ સુનીતિ માય, તનની પીડા ગઈરે. ૩
સુતને ભેટ્યો તાત, પ્રેમ રુદયે ધરીરે;
આવ્યો આંસુપાત, શીશ આઘ્રણ† કરીરે. ૪
માતાને ભેટયો તંન, સૂતવિયોગ જ ટળ્યારે;
હે મા તમ આશીષે, મુને શ્રી હરિ મળ્યારે. ૫
ભેટ્યો ઉત્તમ ભ્રાતે, પછી પરધાન‡ લળીરે;
આવ્યા પુરે સર્વ સાથે, પોહોતી મન રળીરે. ૬
ઓછ્વ મંગળ થાય, કરે રાય દત્ત બહુરે;
કદળી સ્થંભ રોપાય, સંતોષ્યા ઋષિ સહુરે. ૭
ચંદન ચોકે વાટ, હાટ ઘર સોહે ઘણારે;
મંદિરે ચોક પુરાય, કે સર્વ મોતી તણારે. ૮
ધ્વજા પતાકા સાર, પાલખી અસંખ્ય કહુરે;
હસ્તીનો નહિ પાર, તે નિહાળે નગર સહુરે. ૯
સુતને લાવ્યારે ઘેર, આનંદ્યો રાજા સહીરે;
સુનીતિને સુખ સાર, મનસા સકળ થઈરે. ૧૦
ધ્રુવજી આવ્યા ઘેર, શોભા વાધી ઘણીરે;
હરિગણ કહે સુણો વાત, કૃપા ગોવિંદ તણીરે. ૧૧

——:o:——

કડવું ૧૯ મું.

રાગ ધનાશ્રી.§

મૈત્રેય કહે છે વિદુર સાંભળો, ધ્રુવ આવ્યા ઘેર જેહ;
ઓછ્વ મંગળ અતિ હવા, તુને કહું કથા ગતિ તેહ. ૧

* રાગ દેશાખ. † સુંઘીને. ‡ પા. "લાગ્યો સુરુચિને પાય, મન અતિ પ્રેમે ધરી; હું હરિપદ પામ્યો માત, વચન તમારે કરી." § પા. રાગ ભૂપાલ.

ધ્રુવજી પુર આવ્યા પુંઠે, આનંદ પામ્યા લોક;
માત પિતા પરિવાર સહુને, હર્ષ ઘણો નહિ શોક. ૨
રાજ લોકને પ્રીતિ વાધી, ધ્રુવ દીઠે આનંદ;
પુરમાં જાણે વિષ્ણુ વાસે, લક્ષ્મીશું ગોવિંદ. ૩
એમ કરતાં બહુ વર્ષ હવાં, પછિ વૃદ્ધ હવો તે રાય;
ધ્રુવજીને તે રાજ્ય દઈને, પોતે ગયો વનમાંય. ૪
રાજ્ય ધ્રુવ કરતા હવા રે, સકલ પૃથ્વીનું સાર;
ચારે પાગે ધર્મ જ ચાલે, સદા જેજેકાર. ૫
એક જ વાર બીજ વાવીને, કણ લઇએ સત વાર;
વનસ્પતિ તે સદા પ્રેમથી, ફળે ભાર અઢાર.* ૬
જ્યાં માગે ત્યાં મેઘ જ વરસે, કશો નહીં ઉપદ્રવ;
માબાપ પેહેલાં શિશુ મરે નહીં, કરે આનંદ જ સર્વ. ૭
મૈત્રેય કહે છે વિદુર સાંભળો, થયો એક ઉત્પાત;
ઉત્તમને તો યક્ષે માર્યો, ધ્રુવજીનો જે ભ્રાત. ૮
વિદુર કહે છે સ્વામી કહિએ, શાથી માર્યો એહ;
યક્ષ તણો ક્યાં વાસ હતો, પ્રભુ કહો કથા ગતિ તેહ.† ૯

વલણ.

કહો કથા ગતિ તેહ સ્વામી, સુણતાં હોય ઉલ્લાસ;
વળતા મૈત્રેય બોલિયા, સાંભળો હરિના દાસ. ૧૦

કડવું ૨૦ મું.

રાગ સામેરી.

મૈત્રેય વળતા બોલિયા, સાંભળો વિદુર વિખ્યાત;
તમો વૈષ્ણવ જંન છો, તો સત્ય માનો વાત. ૧
માતા જે ઉત્તમતણી, ખોળવા નિસરી તેહ;
પુત્ર વિયોગે કષ્ટ પામી, પડી તેહેની દેહ. ૨
એમ કરતાં વાત આવી, ધ્રુવજી કેરે ઘેર;
ભ્રાત તમારો યક્ષે માર્યો, ઉપન્યું તેશું વેર. ૩

* વધુ કડી. "નદી વહે સર્વ નિર્મળી, દધી મધુ ઘૃત ખીરરે;
સુખ શરીરે ઉપજે, નહિ વ્યાધિ લગારરે."

† પ્રત બીજીમાં અહીંયાંથી કડવા ૨૧ ની એવી ભેળસેળ કીધી છે કે, તેને છૂટા પાડવા મુશ્કેલ હોવાથી પ્રથમ પ્રતનો જ પાઠ આપ્યો છે.

મનમાંહે અતિ ક્રોધ વાધ્યો, બોલિયો ધ્રુવ ત્યાંહે;
યક્ષનો સંહાર વાળું, વસે છે કહો ક્યાંહે. ૪
નગરમાં સાવધાન કીધા, જોધ લીધા સાથ;
ભ્રાત માહારો યક્ષે માર્યો, તેહેને કરશું ઘાત. ૫
મેરુગિરિની ગડાસંધે, ગુફા હૂતી એક;
ધ્રુવજી તેણે ઠામ આવી, જોવા લાગ્યા છેક. ૬
ત્યાં રહીને શંખ પૂર્યો, ધાઈ આવ્યો યક્ષ;
ધ્રુવજી આવ્યા ક્રોધ સાથે, તેણે દીઠું ચક્ષ. ૭
ઉત્તમના વૈરી દેખીને, ધ્રુવે મુક્યાં બાણ;
એક યક્ષ નાસી ગયો, તવ બહુના લીધા પ્રાણ. ૮
તેણે જઇને જાણ કીધું, કોઈ એક આવ્યો બાળ;
યક્ષ સઘળા તેણે માર્યા, ઉપન્યો બહુ કાળ. ૯
યક્ષે એહવું સાંભળી, આયુધ લીધાં હાથે;
ગુર્જ ગુપ્તી ખડગ ફરશી, અર્ધ ચંદ્રા સાથે. ૧૦
હળ મુશળ ને કરણ ચામર, સાંગ ને તરવાર;
સનાહ પાખર અંગે પેહેરી, આવિયા તે ઠાર. ૧૧
શરીર તો લોઢે જડયું, તવ ઉઘાડા બે ચક્ષ;
ધ્રુવજી જેણે ઠામે હુતા, ત્યાં સહુ આવ્યા યક્ષ. ૧૨
ધ્રુવજીએ તવ બાણ મૂકયાં, સમરિયા શ્રીરંગ;
સનાહ પાખર સર્વ છેદ્યાં, ઉઘાડાં થયાં અંગ. ૧૩
સર્વ યક્ષ સાવધાન થઇને, મૂકિયાં બહુ બાણ;
ધ્રુવજી ઉપર વૃષ્ટિ કીધી, ઢાંકિયા સહકેકાણ.* ૧૪
અંતર મારગ દેવ આવ્યા, જોવાને નિરધાર;
બાળ ઢાંકયો દેખિયો, તવ થયો હાહાકાર. ૧૫
દેવ સર્વે એમ વિમાસે, જાણે હાર્યો બાળ;
પ્રગટ થઇને બાણ મૂકયાં, સમર્યા દેવ દયાળ. ૧૬
સિંહની પેરે સૂર ધાયો, મારિયા રણ છેક;
યક્ષ સર્વના પ્રાણ લીધા, અળગો રહ્યો તવ એક. ૧૭
ધ્રુવજી તો જીતી વળ્યા, જાણ્યું નથી યક્ષ કોય;
એવે વળતો એક આવ્યો, જાણે પર્વત હોય. ૧૮
ચિત્રરથ યક્ષ નામ તેહેનું, એકલો આકાશ;
અંતરિક્ષ રહી રચી માયા, નથી બીજો પાશ. ૧૯

* ઘોડા સહિત.

જળ શિલાની વૃષ્ટિ માંડી, રુધો કરતે દંત;
અમરગણે અંતરે જાણ્યું, કે હમણાં થશે કલ્પાંત. ૨૦
મળ મૂત્રને રુધીર નાંખે, અંધકાર છાયો સુર;
વૃષ્ટિ તો એવડી કરે, કલ્પાંતનું જયમ પૂર. ૨૧
ઘડિયે શબ્દ બિહામણો, ઘડિયે ઉડાડે અગ્ન;
ઘડિયે ઘોર અંધારજ માંડે, એમ કરે યુદ્ધ લગન. ૨૨
એહેવો માર યક્ષે કર્યો, તવ હુવો હાહાકાર;
પછી ધ્રુવજીએ ધ્યાન માંડ્યું, સમર્યા દેવ મોરાર. ૨૩
જ્ઞાન દૃષ્ટિએ જોયું જગજીવન, પીડાએ છે જંન;
રખે એહેને યક્ષ મારે, એ તો મારો તંન. ૨૪
બ્રહ્માસ્ત્ર બાણ તે મૂક્યું, ને કરી ધ્રુવની સાર;
અળગા રહીને માર કરતાં, વાળિયો સંઘાર. ૨૫
રુધિરની તવ નદી ચાલી, ધડ તણાયાં જાય;
યક્ષની જે રચી માયા, તે તો મિથ્યા થાય. ૨૬
મનુરાય ને યક્ષ બીજા, ધ્રુવ તણો જે તાત;
તે દુઃખ ધરતા સર્વ આવ્યા, કહી સુતને વાત. ૨૭
તું તો વૈષ્ણવ સંત દીસે, કાં ચડાવે રીસ;
બ્રહ્મા આદે ત્રણ રૂપે, જાણીએ જગદીશ. ૨૮
સાધુ જનને ક્ષમા જોઇએ, ન કરે આમ ઉત્પાત;
પાદ જેહેના પૂજ્યા જોઇએ, તેને કરે કો ઘાત. ૨૯
જાણું છૌં તેં વેર લીધું, ઉત્તમ કેરું આજ;
તારી હવે શી સ્તુતિ કીજે, જેને મળ્યા શ્રી મહારાજ. ૩૦
તવ શંભૂના ભંડારી આવ્યા, કુબેર તેહેનું નામ;
ધ્રુવે દીઠા આવતા, તવ કીધા પ્રેમ પ્રણામ. ૩૧

ઉથલો.

ધ્રુવજીએ પ્રણામ કીધો, બોલ્યા વાણી હાસ્ય;
કુબેર કહે કાંઇ માગીએ તમ્હે, કહે સેવક હરિના દાસ. ૩૨

કડવું ૨૧ મું.

રાગ પ્રભાતી.

કુબેર કહે સાંભળ ધ્રુવ વાત, ઉત્તાનપાદ રાય તાહારો તાત;
તે કુળમાં અવતરિયા તમ્હો, કાંઇએક માગો આપું અમ્હો. ૧

તે માટે હું છૌં તુષ્ટમાન, જે માગો તે આપું દાન;
ધ્રુવજી કહે સાંભળો શિવદાસ, વિષ્ણુ ભક્તિની માહારે આશ. ૨
સ્વામી આપો તો એહ દાન, સદા સેવા મહારે ભગવાન;
કુબેર કહે તમે યુદ્ધ પરહરો, એ તો મારું ગમતું કરો. ૩
એ બાપડા છે ઉપદેવ, સદાકાળ કરશે તમ સેવ;
વૈર તમ્હારે એ શું નહીં, તે તો સત્ય જ માનો સહી. ૪
ધ્રુવજી તું છૌં વૈષ્ણવ જંન, તારું જોઇએ નિર્મળ મંન;
સપ્ત ઋષિએ કહી તુને વાત, સઘળે જોજે શ્રી રઘુનાથ. ૫
તે શે તમ્હારે નાવ્યું મંન, એ તો છે શ્રી શિવના જંન;
ધ્રુવજી છો તમો મ્હોટા રાય, અંતર્ધ્યાંન કુબેર જ થાય. ૬
તવ ધ્રુવજી આવ્યા સ્વસ્થાન, બ્રાહ્મણને બહુ દીધાં દાન;
છત્રિશ સહસ્ર વર્ષ કીધું રાજ્ય, સર્વે લોકનાં સીધ્યાં કાજ. ૭
પચાશ કોટિ પૃથ્વીનું માન, ત્યાં સઘળે ધ્રુવજી રાજાન;
એમ કરતાં તે વૃદ્ધ જ થાય, રાજ્ય સુતને સોંપી વંન જાય. ૮
કલ્પ વત્સને (?) આપી રાજ, આરાધ્યા સ્વામી મહારાજ;
ગંગા તીરે માંડયું ધ્યાન, આરાધન સ્વામી ભગવાન. ૯
વૈકુંઠથી આવિયું વિમાન, ઝળકે મોતી સૂર સમાન;
નંદ સુનંદ ગણુ બે જેહ, વિમાન સાથે આવ્યા તેહ. ૧૦
જેણે સ્થાનકે કરે છે ધ્યાન, તેણે સ્થળે આવિયું વિમાન;
પાસે આવી ઝાલ્યો હાથ, ધ્રુવ કહે સાંભળીએ વાત. ૧૧
શ્રી નાથે મુન્હે કહી વાત, સાથે હશે મ્હારી માત;
તે માટે તો મંદિરમાં જઈ, સાથે માતાને લેશું સહી. ૧૨
તવ હરિગણુ તે આવ્યા ઘેર, સંતોષ્યા ધ્રુવે બહુ પેર;
માત પુત્ર માંહે બેઠાં એવ, વિમાન ચાલ્યું અવશ્યમેવ. ૧૩
ચંદ્ર સૂર્ય ગ્રહમાળા જેહ, વાયુ તારા મંડળ તેહ;
તે પર અવિચળ પદ કરે રાજ, સ્થાપ્યો છે સ્વામી મહારાજ. ૧૪
એ આખ્યાન સાંભળશે જેહ, ચાર પદારથ પામે તેહ;
કવિતા કહે સેવક શ્રી રામ, વાસો છે ત્રંબાવટિ ગામ. ૧૫
મહિ સંગમ છે અતિ ઉલ્હાસ, ગાય સાંભળે વૈકુંઠવાસ;
વહાલેજીએ આપ્યો અધિકાર, કૃપા કીધી દેવ મુરાર. ૧૬
મનસા વાચા દૃઢ વિશ્વાસ, સદા રામને જાણો પાસ;
સેવક જનની પૂરે આશ, બેહુ કરજોડી કહે હરિદાસ. ૧૭

બીજી પ્રતમાં કડવું ૨૨ મું રાગ પંચમ, કરી, નીચેની લીટીઓ વધુ આપી છે.

કર્યો આરંભ કેદારે સ્વામી, કરવા ધ્રુવ આખ્યાન;
સાધુ સ્મર્યા માટે સ્વામી, પામ્યો શ્રી ભગવાન.
ગોડી માંહે કહ્યો તીર્થ મહિમા, શિવશર્મા ઓદ્ધરીયો;
દેશાખે નાભી કમળથી હરિ, બ્રહ્માજી અવતરીયો.
વેરાડીએ વૈરાગ્ય પામ્યો, માત વચને ધ્રુવ બાલ;
આશાવરીએ પછે વન જ આવ્યો, ત્યાં સપ્ત ઋષિ મળ્યા દયાળ.
ધનાશ્રી એમાં ધ્રુવને પદ વિધ કહી, સપ્ત ઋષિ સધાવ્યા;
વળી ગોડીમાં મારગ જાતાં, નારદ ઋષિજી આવ્યા.
અંદોલે ધ્રુવને હરિ ઓળખાવ્યા, મોકલ્યા મધુવંન;
રામગ્રીએ ઉત્તાનપાતનું, ટાળ્યું દુઃખ યશ માન.
વળી અંદોલે મહા તપ માંડ્યો, લાગ્યું હરિસુ ધ્યાન;
ધવલ ધનાશ્રીએ મુક્તિ ભેટ્યા, આવ્યું ચક્ર સત્ય માન.
ગોડીમાં પછે દેવ સંતોખ્યા, બ્રહ્માએ તેણી વાર;
પ્રભાતીમાં પ્રકટ થયા હરિ, કીધી ધ્રુવની સાર.
વસંતમાં હરિની સ્તુતિ કીધી, ધ્રુવને ધ્રુવપદ આપ્યું;
અંદોલ ગોડીમાં રાજ રીઝી, ભવબંધન દુઃખ કાપ્યું.
વળી ધનાશ્રીમાં શિવ દર્શન પામ્યા, ધ્રુવજી કાશીએ આવ્યા;
ભાણાવલીએ ધ્રુવ પુર ભણી આવ્યા, હરિ વૈકુંઠ સધાવ્યા.
મલારમાં ધ્રુવ મારગમાં જાતાં, ચિંતા બહુ મન આણી;
ભૂપાલો સામો ગયો રાજા, ધ્રુવજી આવ્યા જાણી.
દેશાખે ધ્રુવ પુરમાં આવ્યા, પરણ્યા નારી હવા પુત્ર;
પછે રાજ્ય કર્યું પ્રજા બહુ પાળી, યજ્ઞ કર્યા બહુ સુત્ર.
પોતે રાજ્ય પુત્રને આપી, વંન ગયા તેણી વાર;
અરણ્ય જઈ અંતર આરાધ્યો, ગયા ધ્રુવ મંડળ, મેહેલ્યાં માત.
મૈત્રી કહે વિદુર, તું સાંભળ, ધ્રુવ ચરિત્ર વિશાળ;
પરમેશ્વરના પદને પામ્યો, પાંચ વરસનો બાળ.
એહ ચરિત્ર ધ્રુવનું સાંભળતાં, પહોંચે મનની આશ;
નિર્મળ યશ અહલોક પરલોક, પામે વૈકુંઠ વાસ
એકાદશી વૈધૃત વ્યતિપાતે, પૂર્ણમાસી અમાસ;
એ યોગે હરિ ચરિત્ર કહેતાં, પૂરે શ્રી હરિ આશ.
સંવત્ સોલસેં સાઠત્રી વર્ખે, ધ્રુવજીનું આખ્યાન;
એકાદશી શનિવારે પુરણ, કથારસ પાવન.
શ્રી ભગવંત કથારસ પીવાને, શ્રવણે કીધું પાન;
કોઈએક કથા કાશીખંડની, સમર્યા શ્રી ભગવાન.
સ્તંભતીર્થપુર વૈકુંઠ તોલે, કવિતાનો તાંહાં વાસ;
સાંભળતાં વૈકુંઠપદ પામે, કહે સેવક હરિદાસ.

☞ આ કાવ્યની લખ્યા સાલ વિ. સંવત્ ૧૮૫૭ આષાડ સુદી ૭ ને શુક્રવાર છે.

ધ્રુવાખ્યાન સમાપ્ત.

વિષ્ણુદાસ.*

રુક્‌માંગદ આખ્યાન.

કડવું ૧ લું.

રાગ ગોડી.

પ્રથમે પ્રણુમું ગણપતી રાય, જેથી કાર્ય સરાડે થાય. ૧
દયા કરો મને દુંદાલાદેવ, નીર્મળ મતિ આપો અવશ્યમેવ. ૨
હંસવાહની સરસ્વતી માય, અંબે મુંજને કરો ક્રીપાય. ૩
દેહ થકી ટાળો દૂર્મતી, નીર્મળ યશ આપો સરસ્વતી. ૪
માહારા ગુરુને ચરણે ચીત ધરું, હૃદય માંહે હરી ચિંતન કરું. ૫
હરી ભટને ક્રીયાએ કરી, ગાવું ચરીત્ર રુક્‌માંગદ પૂરી. ૬
વૈષ્ણવ જનને નમું કરજોડ, ભૂલ્ય જાણી મા દેતા ખોડ. ૭
નારદ પુરાણ વીષે ઇતિહાસ, બેઉ કરજોડી કહે વિષ્ણુદાસ. ૮
એકવાર માંધાતા રાય, વસિષ્ઠ ઋષિને લાગ્યા પાય. ૯
સ્વામી મુજને કહીયે સોય, કર્મ કાષ્ટ શી વીધનાં હોય. ૧૦
તેમાં શુષ્ક ને આદ્રક જેહ, સ્વામી મુજને કહીએ તેહ. ૧૧
કરે આશ્રિત ને તે દહન, તે ત્યાં કોહોની હુતાશન. ૧૨
વળતા વસિષ્ટ બોલ્યા વાણ, સુણ માંધાતા ચતુર સુજાણ. ૧૩
માનસીક વાચી કાયીક જેહ, કર્મ કાષ્ટ ત્રીવીધના એહ. ૧૪
વણ જાણે જે આશ્રિત થાય, શુષ્ક કર્મ જાણો તે રાય. ૧૫
જાણી નવાં નીપાવીએ જેહ, આદ્ર કર્મ ત્યાં કહીએ તેહ. ૧૬
વ્રત હરીવાસર હુતાશન, ત્રીવીધ કર્મને કરે દહન. ૧૭
તેનો મહિમા છે અતી ઘણો, કહે વસીષ્ટ માંધાતા સુણો. ૧૮
શુકે કહ્યું સૌનકને જેહ, હું ત્યાં તમને કહું છું તેહ. ૧૯
એક સહસ્ર દીને ત્યાં યાગ, ના આવે વ્રતષોડસમો ભાગ. ૨૦
સકળ તીર્થ કરે ફળ જેહ, વ્રત તુલ્ય ન આવે તેહ. ૨૧
માત પીતા પક્ષ દશદશ હોય, દસ પ્રેમદા પક્ષે સોય. ૨૨
ત્રીશે પૂર્ણ વિભાગી થાય, વ્રતધારી સૌ વૈકુંઠ જાય. ૨૩
એકાદશી ઉદે વેળા હોય, તે દહાડે વ્રત કરવું સોય. ૨૪

---

* સુક્ષ્મ દૃષ્ટિયે અવલોકન કરતાં હરિદાસ તેજ વિષ્ણુદાસ હશે. દેશ ને કાળ એક જ જણાય છે.

અન્ન આહાર ત્યાં લીજે નહીં, રજની જાગ્રણ કરવું સહી. ૨૫
કરીએ દ્વાદશીએ પારણું, એહ વ્રત શ્રીનારાયણ તણું. ૨૬
આગે કર્યું છે જેણે રાય, સાંભળ તેહ તણો મહીમાય. ૨૭
જેહ કરતા સારેધાર, મહા પાપ છૂટે નર નાર. ૨૮
વિદેહ નગ્ર રુક્ષ્માંગદ રાય, સૂર્યવંશી બળીઓ કહેવાય. ૨૯
જેહ તણે મન છે આનંદ, સદા કાળ સેવે ગોવિંદ. ૩૦
રાણી ત્રણસે રાયને વળી, તેમાં મૂખ્ય છે સંધ્યાવળી. ૩૧
તેને પૂત્ર ધર્માંગદ એક, જે જાણે મન જ્ઞાન વિવેક. ૩૨
રિદ્ધ સિદ્ધ સંપત્ય અતી ઘણી, એવી રાજધાની રુક્ષ્માંગદ તણી. ૩૩
ઉત્તમ વ્રત હરીવાસર જેહ, રાય રુક્ષ્માંગદ પાળે તેહ. ૩૪
વર્ષ આઠથી એશી માંહ્ય, રાયની આણ ફરે નગ્ર જ્યાંહ. ૩૫
હરી ભજન કરે નહીં જે કોય, તેને દંડ રાજાનો હોય. ૩૬
દશમી તણે દીન સારેધાર, પડે. વગડાવે નગ્ર મોઝાર. ૩૭
એવું રાજા કહે વચન, વાહાણે વ્રત હરીવાસર દીન. ૩૮
હરીવાસર વ્રત જે લોપશે, તેને દંડ રાજાનો થશે. ૩૯
સૌ રાયની આજ્ઞા શીર ધરે, હરીવાસર વ્રત સૌકો કરે. ૪૦
એણી પેરે કરાવે વ્રત રાય, પ્રાણી માત્ર સૌ વૈકુંઠ જાય. ૪૧
જમ સદનનો માર્ગ જેહ, દિવસ કેટલે ભાગ્યો તેહ. ૪૨
ઉદ્દ્સવાસ થયો સૌં ત્યાંહે, એવે નારદ આવ્યા જમપુરી માંહે ૪૩
ધર્મરાય બહુ માન જ દીધ, રૂષિને પ્રણામ જ કીધ. ૪૪
નારદ પૂછે કહો રાય ધર્મ, તારું સ્થાનક દીસે એમ. ૪૫
ઋષિનાં વચન સુણી અવશ્યમેવ, ધર્મરાય બોલ્યા તતખેવ. ૪૬
ભૂતળ રાય રુક્ષ્માંગદ જેહ, હરીવાસર વ્રત પાળે તેહ. ૪૭
તેના પુંન્ય તણો મહીમાય, પ્રાણી માત્ર વૈકુંઠે જાય. ૪૮
જમસુદન કો આવે નહી, તે માટે થયું ઉદ્દસ અહીં. ૪૯
બ્રહ્માને સંભળાવું એહ, તો મારું દુઃખ ટાળે તેહ. ૫૦
ત્યાંથી નારદ ને ધર્મ રાય, વેગે પોહોંચ્યા બ્રહ્મ સભાય. ૫૧
જ્હાં વેદગીરી ને સાગર જેહ, મૌર્તવંત બેઠા છે તેહ. ૫૨
ગૃહ નક્ષત્ર નદી ગુણસાર, રજની દિવસ ને યુગચ્યાર. ૫૩
પક્ષ માસ સંવત્સર હોય, મૌર્તવંત બેઠા સૌ કોય. ૫૪
મહા મોટા બેઠા મુનિજન, જમને દેખી વિમાસે મન. ૫૫
કોઈએક સાધુ અંશે અવતર્યો, તેણે ભંગ એ માર્ગ કર્યો. ૫૬
તે માટે ઇહાં આવ્યો એહ, તેહ વાતમાં નહીં સંદેહ. ૫૭
ધર્મરાય પછે આવ્યા ત્યાંહે, ચતુરાનન બેઠા છે જ્યાંહે. ૮૫

મહા શોક દુઃખ આણું મંન, ચર્ણે લાગે ને કરે રુદંન. ૫૯
પૂછે વિરંચી સુણો ધર્મ રાય, કોણે ભંગ કીધો તુજ મહીમાય. ૬૦
એવાં વચન સુણાં નીર્ધાર, ધર્મરાય બોલ્યા તેણીવાર. ૬૧
સ્વામી ધીક જીવ્યું કહીએ આપ, જેવી ખંડીત હોય પ્રતાપ. ૬૨
સ્વામી હું સેવક તાહરો, મહીમા સર્વ ગયો માહરો. ૬૩
સ્વામી કાર્ય સેવક નવ કરે, રૌ રૌં નરકે તે સંચરે. ૬૪
તે માટે તારી આજ્ઞા જેહ, મેં તો કાંઈ નથી લોપી તેહ. ૬૫
તે લોપી રુક્મ્માંગદ રાય, પાપી પુંન્ય વૈકુંઠે જાય. ૬૬
તજ્યાં કર્મ ને ધર્મ અનેક, હરીવાસર વ્રત પાળે એક. ૬૭
તે ત્યાં સર્વ વૈકુંઠે જાય, આપણે શો કરવો ઉપાય. ૬૮
જમસુદન કો આવે નહી, તે માટે થયું ઉદ્દ્સ તહીં. ૬૯
ધર્મ તણું વાયેક સાંભળી, બ્રહ્માજી પછે બોલ્યા વળી. ૭૦
હરીના નામનો મહીમા જેહ, સાંભળ હું તને કહું તેહ. ૭૧
કાશીને કુરુક્ષેત્ર જ જાય, પૂષ્કર તીર્થે ભલાય ગવાય. ૭૨
પ્રયાગ જઈને કરે વિશ્રામ, તે પામે અદકું હરિનું નામ. ૭૩
રતવંતી સર્વ પતીને પાણ, મદ માંસ રચ્યું નિર્વાણ. ૭૪
વિપ્ર થકી તે ભોજન કરે, હરીને નામે તેઓ પણ તરે. ૭૫
એવો નામતણો મહીમાય, બ્રહ્મા કહે સાંભળો ધર્મરાય. ૭૬
તે હરિનું વ્રત પાળે જેહ, કેમ વૈકુંઠ ન પામે તેહ. ૭૭
શિવ ભાસ્કરનો અનુચર જેહ, કદાચમેં વશ થાયે તેહ. ૭૮
પણ હરી સેવક સાથે નીરધાર, મેં નવ ચાલે એક લગાર. ૭૯
એવાં વચન સુણીને સારોધાર, કાગળ લંપટ (?) મેહેલા તેણીવાર. ૮૦
નારદ કહે બ્રહ્માને વાત, એમ કરતાં નવ ચાલે તાત. ૮૧
કહે વિષ્ણુદાસ એવું સાંભળી, બ્રહ્મા મંન વિમાશે વળી. ૮૨

———:o:———

કડવું ૨ જું.

રાગ આશાવરી.

કાંઇ બ્રહ્માજીએ સાંભળીઉં જેહરે, ત્યારે વચન શ્રી નારદ કહેરે. ૧

ઢાળ.

સનમાન દીધું અતિ ઘણું, દુઃખનો કરવા ભંગ;
પંચતત્વથી પ્રગટીઉ, એક નારી રૂપ સુચંગ. ૧
લાવણ્ય શોભા અતિ ઘણી, જેના તેજનો નહી પાર;
અવલોક મન ત્યાં બ્રહ્મા તણું, વિહ્વળ થયું તેણીવાર. ૨

તે માટે વશીષ્ટ કહે, માંધાતા તું અવિચાર;
માન ભાવ જે જન હોય તે, નેણે નવ નીર્ખે નાર. ૩
પછી જ્ઞાન દષ્ટે જોયું બ્રહ્માએ, વિચારીઉં તતખેવ;
ધર્મ પ્રત્યે બોલવાને, થયા તત્પર ભૂદેવ. ૪
પછે બ્રહ્મા પ્રત્યે બોલે કન્યા, મુજને કહો નીર્ધાર;
દર્શણે પર્વત કરૂં પાણી, હેલાં માત્ર મોઝાર. ૫
તહાં લગી સુમાર્ગે આચરે, જ્યાં લગી ઇંદ્રી વશ હોય;
જપ તપ તીર્થ ત્યાં લગી, સર્વ આદરે નર સોય. ૬
તહાં લગી દેવાર્ચન કરે, ત્યાં લગી દે બહુ દાન;
ત્યાં લગી કર્મ ક્રિયા કરે, ત્યાં લગી હરીનું નામ. ૭
ત્યાં લગી શ્રુતી સ્મૃતી ભણે, ત્યાં લગે શ્રવણ ગુણ જાણ;
જ્યાં લગે વાગ્યાં નવ હોય, સ્ત્રી તણાં કટાક્ષ બાણ. ૮
તે માટે આજ્ઞા આપો તે, કરૂં હું મારા તાત;
વળતી ત્યાં બ્રહ્માજી વદે, સાંભળ પૂત્રી વાત. ૯
સંસાર કારણ આપણાં, ભગવંત વહાલા ધર્મ;
તે માટે તુજને કહું તે, કરોને કારજ કર્મ. ૧૦
પૃથ્વીતલ પધારીએ, નિર્મળ તારૂં મંન;
જો ધરા ધર્મ કેવા ધરે, પૃથ્વીતણા રાજંન. ૧૧
એક રૂક્ષ્માંગદ રાજા ભલો, અવની તળ અવતાર;
વેગે વિશેષે કરી જઈ, છલ પાડને એકવાર. ૧૨
તે તણું વ્રત મૂકાવજે, માગું છું એ માન;
મંદ્રાચળ ઉપર જઈ તું, કરજે સંગીત ગાન. ૧૩
તેણે વને મૃગયા જશે, આવશે રમતો ત્યાંહે;
ગાયન તારૂં સાંભળી રાજા, મૂર્છા થશેની જયાંહે. ૧૪
ત્યારે ગ્રહી તું બેઠો કરજે, સત્ય વચન માંગજે સાર;
કો સમે માગ્યું ના ન કહેતો, હું છું ધરની નાર. ૧૫
તે રાય તુજને ત્યાં પરણશે, આપશે એ નિર્ધાર;
કો સમે રંગે વિલાસ ત્યાં, છંડાવજે વ્રત સાર. ૧૬
હવે પૂત્રી તું સાંભળ સહી, મોહણી તારૂં નામ;
ત્યાંહાં થકી પ્રેમદા પર્વરી, તાતને કરી પ્રણામ. ૧૭
બ્રહ્મસુદનથી સાંચરી તે, ઘટીકા ચાર મોઝાર;
મંદ્રાચળ ગીરી ઉપર પોંહોંચી, જે છે મોહણી નાર. ૧૮
અવલોકતાં દષ્ટે પડી, શલ્યા એક સુચંગ;
તેના ઉપર પ્રાચીન છે માહા, રુદ્ર કેરું લિંગ. ૧૯

શિવલિંગની શોભા ઘણી, તે તહાં કહી નવ જાય;
મોહણીએ ત્યાં પૂજા કરી, આનંદ અંગ ન માય. ૨૦
અભિનવા ત્યાં નાદ કરીને, આપને ઈશ્વર માન;
મહાદેવજીની આગળ રહીને, આરંભે નૃત્ય ગાન. ૨૧

વલણ.

આરંભ્યું નીજ ગાન એવી, વાણી વશીષ્ટે કહી;
રુક્ષ્માંગદ મૃગયા ગયો, હવે તે કથા સાંભળ સહી. ૨૨

કડવું ૩ જું.

રાગ—આસાવરી.

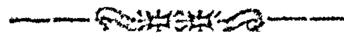
કાંઈ વશીષ્ટ રુષિ ઓચરે એમ વાણીરે;
કાંઈ રાણી તેડી સંધ્યા સાથે મન જાણીરે. ૧
કાંઈ એમ બોલે રુક્ષ્માંગદ રાયરે;
મૃગયા રમવા જવા મન થાયરે. ૨

ઢાળ.

ઇચ્છા થઈ મૃગયા જવા, આશા પુરી ચંત્ત;
સંધ્યા વળી વળતું વદે, સાંભળો મારા કંથ. ૩
મૃગયા જઈ બહુ જંતું હણી, બધાશે મોટાં કર્મ;
તમે ઇંદ્રીનો નીગ્રે કરી, આરાધો પરિબ્રહ્મ. ૪
વળતી તે રાજાજી કેહે, રાણીજી સુણીએ વાત;
તારાં વચન માટે જંતુંને, નહી કરું ઉપઘાત. ૫
ધર્માંગદ પૂત્રને તેડીને, ભળાવું સૌ આ રાજ;
પછી અસ્વારૂઢ થઇને, રાય સાંચર્યા વનમાં જ. ૬
પછી જોજન અઠયોતર આવ્યા, નગ્ર થકી તે રાય;
એક દીઠું વન રળીયામણું, આણુંદ અંગ ન માય. ૭
વનસપતિ ભાર અઢાર શોભા, અનેક અતિ ઉત્તમ;
તે મધ્યે છે રળીયામણો, વામદેવનો આશ્રમ. ૮
અશ્વ થકી પછી ઉતર્યાં, આશ્રમ પોહોંચ્યા રાય;
પછી અન્યોઅન્ય ભેટયા સહી, આણુંદ અંગ ન માય. ૯
રાજા કહે મેં પૂર્વ ભવે, શાં શાં કીધાં છે પુન્ય;
જેણે કરી સર્વે સુખ પામ્યો, તે મને કહો મુનીજંન. ૧૦

વલણ.

મને કહો મુનીજંન એવી, રાજા વાણી ઓચરે;
વિષ્ણુદાસ કહે ઋષિ ઓચર્યા, તે વચન ત્યાં શ્રવણે ધરે. ૧૬

કડવું ૪ થું.

રાગ આસાવરી.

વામદેવ કહે સાંભળો રાયરે, મહીમારે કહું કર્મ તારા તણોરે; ૧
પૂર્વે તું હતો શુદ્રનો અવતારરે, આચાર વિવેક તું જાણતો સહીરે. ૨

ઢાળ.

આચાર વિવેક તું જાણતો પણ, દૂષ્ટ હતી ઘરનાર;
તે દુઃખે ચાલ્યો તીર્થ કરવા, મહાવંન મોજાર. ૩
મહા તીર્થ કરતાં તું ગયોરે, મંદ્રાચળ છે જ્યાંહે;
એક વ્યાસ પણ કરતો સહી, પછી તું રહ્યો જઈ ત્યાંહે. ૪
અસુંન્ય શયની વ્રત મહીમા, તેં સાંભળીયો ત્યાંહે;
પછે કેટલેક દીવસે આવીયો, પોતાનો આશ્રમ જ્યાંહે. ૫
પછી વ્રત આરંભ્યું શ્રાવણે, દ્વિતીયા શુકલ પાવંન;
નારાયણ લક્ષ્મી તણી પુજા, કરી તેં દીનપ્રતીદીન. ૬
અર્ધ દિવસ પ્રત્યે જુજવા, બહુ પુષ્પ ચંદન સાર;
એક ભુક્ત તું ભોગી રાજા, કરી તે માસ ચાર. ૭
તે માટે સંતોષજ પામ્યા, સ્વામી શ્રી હરી જેહ;
ત્યાં થકી તારું રીષ્ટ થયું, પછી પામ્યો આ દેહ. ૮
તે પુન્ય માટે રાજ ગૃહે, તું પામીયો અવતાર;
ધર્મંગદ પછી પૂત્ર તારે, સંધ્યાવળી ઘેર નાર. ૯
પછી રાય વળતો એમ કહે, ઋષિને કરી પ્રણામ;
મંદ્રાચળ તે પર્વત જાવા, છે ઇચ્છા મુજને શામ. ૧૦
આશીષ માગી ત્યાં થકી રાયે, સાંચર્યાં તતખેવ;
પછી થોડે દીવસે આવીયા, જ્યાંહાં મંદ્રાચળ અવશ્યમેવ. ૧૧
ત્યાં અશ્વ હેઠળ બાંધીને, પર્વત ચડ્યા ભૂપાળ;
એટલે મોહણી કેરું ગાયન, સાંભળીયું તત્કાળ. ૧૨
ત્યાં નાદ બાણે વીંધીઓ, ત્યાં આવ્યો અવશ્ય મેવ;
તેનું રૂપ દેખી રાયજી, મુર્છા થયો તતખેવ. ૧૩
પછી કર ગ્રહીને બેઠા કર્યો, પટકૂલે નાખે વાય;
અમૃત વાક્યો ઉચરે ને, બેઠા કર્યો તે રાય. ૧૪

રાજા કહેરે કામની, તું કોણ કેની નાર;
અહીઆં આવી કોણ કારણે, મુજને કહે નીરધાર. ૧૫
હું તનયા બ્રહ્મતણી, મોહણી મારું નામ;
તું સરખો કો કંથ વરવા, આવી આણે ઠામ. ૧૬
ત્યાં રાજા વળતો એમ કહે, મોહની તું અવિધાર;
જે માગે તે આપું તને, તું થાય મારી નાર. ૧૭
મોહણી કહે હું જ્યારે માગું, ઈચ્છા મુજને થાય;
તમે તે વારે ના નહી કહો તો, વરું તમને રાય. ૧૮
સત્ય વચન રાયે આપીયું, આણંદ પામી નાર;
ગાંધર્વ વિવાહ કર્યો પછી, ને થયો જેજેકાર. ૧૯
કેટલાક દીવસ ત્યાં રહ્યા, આનંદ અંગ ન માય;
હવે કહો તો આપણ દેશ જઈએ, એમ બોલ્યા રાય. ૨૦
અબળા કહે તે કીજીએ, જે ચિત્ત માને શામ;
પછી રાય મોહણી આવીયાં, હય બાંધ્યો જે ઠામ. ૨૧
ત્યાં ગ્રેહેગોધા એહનીરી,* ચંપાઈ અશ્વને પાય;
આપદા ભાંગી એહની, તેને ઉદક છાંટ્યું રાય. ૨૨
આપદા ભાગી દેહની, તતક્ષણ તેણીવાર;
તેને મનુષ્યની વાચા થઇ, જળ છાંટતાં નીરધાર. ૨૩

વલણ.

હેલાં માત્ર મોઝાર, રાજાપ્રત્યે બોલી સહી;
વિષ્ણુદાસ કહે ગત જન્મની, તેણે કથા કઈ પેરે કહી. ૨૪

કડવું ૫ મું.

રાગ કેદારો.

ગ્રેહેગોધા એમ ઓચરે, રાજા તે શ્રવણે ધરે;
પેહેલા જન્મની વાર્તા કરે, તે સાંભળવા એક ચિત્ત કરે. ૧

ઢાળ.

પેલા જન્મની વાત કહું, રુક્ષ્માંગદ અવિધાર;
સાંબ નગ્ર વીષે હતી, બ્રાહ્મણ ઘેર અવતાર. ૨
રૂપકળા લાવણ્ય વિશેષ, હું હતી બળવંત;
પીયુ પરરામાની સાથે રમે, મુજ સાથે નહી ચીત. ૩

* ગ્રેહેગોધા-ઘરોળી-એક પ્રાણી. એહનીરીનો અર્થ ખબર પડતી નથી.

મેં મનમાં વીચાર કીધો, કેમ પીયુડો વશ થાય;
પછી કોઇએક સૈયર સાથે જૈને, કર્યો સર્વ ઉપાય. ૪
પછી સૈયર કહે સાંભળરે, બાઈ મારે હતી એ પેર;
કોઇએક સ્ત્રી ગુણવંત સાંભળી, હું ગઈ તેને ઘેર. ૫
તેણીએ ત્યાં કામણ કરી આપ્યું, મુંજ વશ થયો ભરથાર;
એમ કહી મને મોકલી, તેહ તણા ઘર દ્વાર. ૬
પછી તે સ્ત્રીને મેં નૈણે નીર્ખી, આણંદ અંગ ન માય;
પાણ તણી એક આપી મૂદ્રિકા, હું લાગી તેને પાય. ૭
પછે તેણીએ પુછયું શું બાઈ તારે, વશ નથી ભરથાર;
મેં કહ્યું માતાજી તમારું, વચન સારોધાર. ૮
પછી તેણીએ એક ચૂર્ણ આપ્યું, મેં પીયુંને દીધું તેહ;
પછે દુઃખ જતાં રોગ ઉપન્યો, ક્ષીણ થયો તેનો દેહ. ૯
સજ્યાથી ઉઠે નહીં, મૂખે મેહેલે નિઃશ્વાસ;
હવે અબળા મને કર સુખી, હું થઇશ તારો દાસ. ૧૦
પછી હું વળી તે સ્ત્રી કને, પૂરી આપ્યું ચૂર્ણ જેહ;
તે ત્યાં મેં સ્વામીને દીધું, દિવ્ય થયો તેનો દેહ. ૧૧
પછી કંથ મારે વશ વરત્યો, અનુદીન સારોધાર;
પછી મૃત્યુ પામી હું અબળા, નાખી નર્ક મોજાર. ૧૨
યુગ પંદર મેં ત્યાં કષ્ટ વેઠયું, ઘણું પામી વેદના ત્યાંહે;
પછી ઘેરાળીનો દેહ રાજા, પામી છું હું આંહે. ૧૩
તે માટે કો વળી ઇચ્છે, વશ કરવા ભરથાર;
તે સ્ત્રીનો ત્યાં અંતકાળે, નર્કમાં નહીં ઠાર. ૧૪
માટે શ્રાવણ દ્વાદશીનું પુન્ય મુજને, જો આપો તમે રાય;
તો નિશ્ચે હું હરીપદ પામું, નથી બીજો ઉપાય. ૧૫
તેણે સમે ત્યાં રાય પ્રત્યે, એમ કહે મોહણી નાર;
એ અધમ જાતને પુન્ય આપવા, તમને નહી અધિકાર. ૧૬
જેણીએ ભરથાર વશ કીધો, તે આશ્રિત કેમ મૂકાય;
પય વીષધરને પાઇએ તો, વીષ શરાડે થાય. ૧૭
જેમ જેમ સૂકાં ત્રણ ચરે, તેમ તેમ દૂઝે ગાય;
પાત્ર કુપાત્રતણો એ અંતર, સત્ય જાણજો રાય. ૧૮
પછી રાજા કહે જેમ સૂર્યની, સઘળે સરખી દ્રષ્ટ;
તેમ મારે મન સર્વ સરખું, ટાળું એનું કષ્ટ. ૧૯

રાય હરીચંદ્રે આપ* વેચ્યું, ઋષિને સોંપ્યું રાજ;
પ્રારથાં† હસ્તી દધીચે આપ્યાં, સત્ય રાખવા કાજ. ૨૦
શંખે માંસ પોતાનું આપ્યું, કપોતનું દુઃખ ટાળ્યું;
જીવાત્માને જીવતવ્ય આપ્યું, સત્ય વચન ત્યાં પાળ્યું. ૨૧
એમ કહી રાયે સુકીત આપ્યું, મન કૃષ્ણ સાથે સાર;
પછી દીવ્ય દેહને કન્યા પામી, હેલાં માત્ર મોઝાર. ૨૨
આવી રાયને ચરણે લાગી, હૈડે અતિ ઉલ્લાસ;
તતક્ષણ ત્યાં વૈમાન આવ્યું, પામી વૈકુંઠવાસ. ૨૩
વશીષ્ટ ઋષિ વાણી વદે, સુણ માંધાતા રાય;
પછી ત્યાં થકી તે રાણી રાજા, નગ્ર પોતાને જાય. ૨૪

વલણ.

નગ્ર ભણી તે જાય રાજા, તેમાં નહી સંદેહ;
કહે વિષ્ણુદાસ ધર્માંગદ પૂત્રે, વાત સાંભળી તેહ. ૨૫

કડવું ૬ ઠું.

રાગ કેદારો.

ધર્માંગદે જાણી વાત, આવે છે મારો તાત;
રળીયાત થયો તે મનમાં અતી ઘણોરે. ૧

ઢાળ.

મનમાં ઘણું રળીયાત થયો, ધર્માંગદ તેણીવાર;
સૈન્ય સકળ સંગાથે સામો, ચાલ્યો સારોધાર. ૨
એક જોજન ગયા પછી, ત્યાં સામા દીઠા રાય;
અશ્વ થકી ઉતરી ધર્માંગદ, લાગ્યો પીતાને પાય. ૩
પછી અન્યોઅન્ય આલિગન દીધાં, આણી પ્રેમ અપાર;
કુશળ વાર્તા નગ્ર તણી મને, કહો કુંવર નીરધાર. ૪
કહે કુંવર રાય તમારી, આજ્ઞા સર્વકો પાળે;
પ્રાણી માત્રકો ધર્મ ધીરજથી, અન્ય માર્ગ નહી ચાલે. ૫
એમ વચન શ્રવણે સાંભળીને, રાય થયા રળીયાતઃ
વળી પૂત્ર ધર્માંગદ પ્રેમે પૂછે, પીતાને સૌ વાત. ૬
આ ભાર્યા તે કોણ છે, તેના તેજનો નહીં પાર;
નાગ કન્યા કે સમૂદ્ર તનયા, કહો મુજને નીરધાર. ૭

---

* શરીર. † પ્રાર્થના કરવાથી.

પછી રાય કહે સુણ ધર્માંગદ, બ્રહ્મા એનો તાત;
નામ મોહણી મારી ભાર્યા, પૂત્ર તારી માત. ૮
મંદ્રાચળ તપ કરતી હતી, મૂજ કારણ નીર્ધાર;
સત્ય વચન જમણે કર આપીને, મેં ત્યાં વરી એ નાર. ૯
ત્યાર પછી દીન કેટલાક ત્યાં, સુખે રહ્યા તેણે ઠામ;
ત્યાં થકી હું ત્રોતેર દીવસે, આવ્યો આપણે ગામ. ૧૦
ધર્માંગદ એવાં વચન સાંભળી, મોહણીને લાગ્યો પાય;
અંબે મુજને કરો કૃતારથ, હૈડે હર્ખ ન માય. ૧૧
ત્યાં થકી પછે સૈન્ય સાથે, આવ્યા નગ્ર મોજાર;
પ્રાણી માત્ર સહુ હર્ખ પામ્યા, થયો ત્યાં જયજયકાર. ૧૨
મા બાપને સાથે ચાલ્યો, ધર્માંગદ મન ભાવ્યો;
પછી પૂત્ર મોહણીને તેડી, ઘેર પોતાને આવ્યો. ૧૩
પછી માતની ભક્તિ કરે ઘણી, બહુ આપ્યા ત્યાં શણગાર;
નાના વિધનાં પટકૂળ આપ્યાં, તેનો લેઉં નહી પાર. ૧૪
પછે સંધ્યા ત્યાં તત્કાળ આવ્યાં, મોહણીને લાગ્યાં પાય;
સેવાભાવ ભક્તિ કરે, આનંદ અંગ ન માય. ૧૫
સ્વપત્નીનો ભાવ ન આણે, રાણી મન રળીયાત;
સંધ્યાવળીને અળગાં તેડી, કહે ધર્માંગદ વાત. ૧૬
ઘણી ભાર્યા હોય પુરુષને, સાંભળ સાચું માય;
લઘુએ વૃદ્ધની સેવા કરવી, એવો સંમૃત* ન્યાય. ૧૭
માહાન વૃદ્ધપણું તું જાણજે, પીયુને વલ્લભ હોય;
તેની ભક્તિ વિશેષ કરવી, સતીનો ધર્મ ત્યાં સો'ય. ૧૮

વલણ.

તે સતીને નીર્ભે પક્ષે, સાર કરે ભગવાન;
તું માતાજી સાંભળ સહી, તે ઉપર કહું આખ્યાન. ૧૯

કડવું ૭ મું.

રાગ સામેરી.

વશિષ્ટ કહે તે રાણી ગુણવંતરે, ચીત નીપે તે ત્યાં નવ ચળીરે;
કહે કુંવર ધર્માંગદ વાતરે, સાંભળો માત સંધ્યાવળીરે. ૧

---

* સ્મૃતિનો.

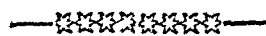
ઢાળ.

સંધ્યાવળી તમે સાંભળો, હું કહું સારોધાર;
બ્રાહ્મણ એક હતો સહી, શંક્રક નગ્ર મોજાર. ૨
તેને વેશ્યા સાથે સ્નેહ ઘણો, ક્રીડા કરે અનુદીન;
પણ ઘેર ભાર્યા સાધવી, તેથી ન માને મંન. ૩
તે બ્રાહ્મણે ત્યાં સહુ તજ્યું, ધર્મ કર્મ આચાર;
સેવા તે બેઉની કરે, સાધવી ઘરની નાર. ૪
એક દીવસ માંસ મહીષતણું, તેણે કર્યું ભોજંન;
પછી પિંડ પાપે પૂર્ણ પણ, શંકા ન આણે મંન. ૫
ધર્માંગદ કહે છે તે વિપ્રને, તે પાપને સંજોગ;
દેહ વખે દુઃખ ઉપજ્યું જે, ભગંદર કેરો રોગ. ૬
વેશ્યાએ રાખ્યો ત્યાં લગી, જ્યાંહાં લગી હતું ધંન;
પછી મેલ્યો પરહરી, મહા દુઃખ પામ્યો મંન. ૭
પછી દીન વાક્યો ઓચરે, સ્ત્રી પ્રત્યે તત્કાળ;
તું અરે અબળા સાધવી, તું કરે મારી સંભાળ. ૮
ધીક ધીક જીવતવ્ય માહારું, હું ત્યાં થયો અનાથ;
સાધવી તુજને પરહરી હું, મોહ્યો વેશ્યા સાથ. ૯
જે કોઈ સાધવીને પરહરી, અન્યથી રાખે સ્નેહ;
આ જન્મથી પંદરમે જન્મ, તેને નપુંસક દેહ. ૧૦
પછી ઉલૂકની તે દેહ પામે, ભોગવે દુઃખ આપ;
સાધવી સ્ત્રીને ત્યાગ કર્યાનો, એવો છે પ્રતાપ. ૧૧
પછી સ્ત્રી કહે રખે મનમાં, ધરો દુઃખ લગાર;
મેં સેવા તેની કરી, એહ તમારો ઉપકાર. ૧૨
ચંડિકા માતાજી કીજીએ, આરોગ્ય મુજ ભરથાર;
નવદુર્ગા વ્રત તમારાં હું, કરીશ ત્યાં નિર્ધાર. ૧૩
સૂર્ય તમારી સ્તુતિ કરું ને, નમી નમી લાગું પાય;
હું હર્ખે દેઇશ વધામણાં, સ્વામીને જો સુખ થાય. ૧૪
સ્વામી તણી જે કોઇ સેવા, કરે વિવિધ પ્રકાર;
પણ સ્ત્રી તે તેની શંકા મનમાં, નવ ધરે કાંઇ લગાર. ૧૫
એણી પેરે કરતાં રોગ વધ્યો ને, સાધવી કરે છે સેવ;
પછી સ્ત્રીએ અવની વિશે, પીયુને પોઢાડ્યો તતખેવ. ૧૬
તેનું મન ગયું વેશ્યા કને, મૂખે થકી ન બોલાય;
પછી સ્ત્રીએ મંન વિમાસીયું, હવે કોણ કરું ઉપાય ૧૭

પછી ગઈ વેશ્યા કને, જૈને કહી તે પેર;
તેણીએ આપી કંચુકી, લાવી પોતાને ઘેર. ૧૮
તે દેખાડી જૈ કંથને, તે લીધી રુદયા બાર;
તત્કાળ તેના પ્રાણ છાંડ્યા, હલાં માત્ર મોઝાર. ૧૯
પછી સ્ત્રીએ મન વિચાર કરીને, સગપણ કીધું સાથ;*
ભર્થાર સાથે બેહુને, ઉદ્ધાર્યા વૈકુંઠનાથ. ૨૧
સતી કેરો ધર્મ મેં ત્યાં, કહ્યો તમોને માત;
મોહણી ઉપર દ્વેષ માતા, મિથ્યામાં કરતી માત. ૨૧
સંધ્યા વળતી એવું સાંભળી, ત્યાં થયાં મન રળીયાત;
ધન્ય ધર્માંગદ કુંવર મારા, તેં કહી ઉત્તમ વાત. ૨૨
ત્યાં મોહણીને ખટરસ, નિત્ય કરાવે ભોજન;
સંધ્યાવળી રલીયાત થૈને, આણંદ આણે મન. ૨૩

વલણ.

આણંદ પામી મંન માતા, તેમાં કાંઈ સંદેહ નહી.
વિષ્ણુદાસ કહે હવે ધર્માંગદ, મોહણીને કેહે છે સહી. ૨૪

કડવું ૮ સું.

રાગ ધનાશ્રી.

વશિષ્ટ વાણી ઓચરેરે, સુણ માંધાતા રાયજી;
ધર્માંગદને કેહે છે મોહણી, આણંદ અંગ ન માયજી. ૧
સાંભળ પૂત્ર ધર્માંગદ સાચું, તુજને કહું છું આજજી;
હવે રાજાને આંહી તેડી લાવો, ક્રીડા કરવા કાજજી. ૨
એવુંરે સાંભળી પૂત્ર પિતાને, તેડી લાવ્યો ત્યાંહેજી;
વદન જોઇ વીનતાતણું પછે, રાય રીઝયા મન માંહેજી. ૩
વળતી વાક્ય કહે મોહણી, રાય સુણો નીરધારજી;
તમઘેર વિનતા સાધવી, સંધ્યાવળી નારજી. ૪
સતી સકળમાં શિરોમણી છે, સર્વ ગુણની જાણજી;
જેને આપે મુંજ પીતા પડે તો, હું તે કોણ માત્રજી. ૫
આપણ બેહુને આશા જે, તે આપે ત્યાં નારજી;
તો તો સ્વામી ક્રીડા કાજે, નીર્ભે થઇએ અપારજી. ૬
એવાંવચન ત્યાં શ્રવણે સાંભળી, ચિંતાતુર થયા રાયજી;
તવ ધર્માંગદ જઇ વિનવ્યા, સંધ્યાવળી માયજી. ૭

* અર્થાત્ તે બાળણી સતી થઈ.

બેઉ કરજોડી કરૂં વિનતી, સાંભળ મારી માતજી;
રાજાને હવે આજ્ઞા દ્યોને, વિલાશ મોહણી સાથજી. ૮
પૂત્ર તણાં એવાં વચન સાંભળી, વળતી બોલ્યાં માયજી;
શીશ છેદાય આપણું પણ, વચન કહ્યું નવ જાયજી. ૯
ખાઇએ વિષ અથવા જળ વેહેતે, પુરે આપ મૂકાયેજી;
અથવા અગ્નિ પ્રવેશ થાય પણ, વચન કહ્યું નવ જાયેજી. ૧૦
વેરે આપણો હાથ સકોમળ, વશીયર મૂખ મૂકાયેજી;
અથવા વ્યાઘ્ર વદને જઇએ, પણ વચન કહ્યું નવ જાયેજી. ૧૧
અથવા ઘર ઘર વાત આપણી, થાતી સર્વ અપાયેજી;
પડે દંડ શીર ખમી રહીએ, પણ વચન કહ્યું નવ જાયેજી. ૧૨
વળતી ધર્માંગદ એમજ બોલ્યો, સાંભળ મારી માતજી;
હવે પ્રાણ તજીશ હું તારી આગળ, જો નહીં માનો વાતજી. ૧૩
વળી માત પ્રત્યે પ્રતી બોધ કારણે, કુંવર બોલ્યો વાણજી;
મારા પિતાને દુઃખ દેશે તેને, ઘાત કરીશ નીરવાણજી. ૧૪
એવું વાક્ય શ્રવણે સાંભળી, મનમાં કંપી માતજી;
પછી પુત્ર પ્રત્યે એણી પેર બોલે, સુણ ધર્માંગદ વાતજી. ૧૫
આગે એવી રીત છે જે, સુણો કુંવર નીરધારજી;
વૃદ્ધ વિનતાને સંતોષે તો, અવર વરે પીયું નારજી. ૧૬
બીજી સ્ત્રી વરતાં ધન લાગે, તેથી દ્વિગુણ પ્રમાણજી;
જો આપે તો આપું આજ્ઞા, વિલાસ રાજ સુજાણજી. ૧૭
એવું વાક્ય શ્રવણે સાંભળી, પુત્ર થયો રળીયાતજી;
પછે કોટીક ઘણું તેને ધન આપ્યું, આયુષ દીધુ માતજી. ૧૮
પછી પિતા પ્રત્યે જઈ સૂત બોલ્યો, આનંદ અગ ન માયજી;
આજ્ઞા આપી અમ માતાએ, ક્રીડા કીજે રાયજી. ૧૯
ધર્માંગદનું વાક્ય સાંભળી, થયો તે મન ઉલ્લાસજી;
હવે રાજા રાણીશું રમે, કરજોડી કહે વિષ્ણુદાસજી. ૨૦

કડવું ૯ મું.

રાગ—સામેરી.

વશિષ્ટ વાણી ઓચરેરે, સુણ માંધાતા રાયે;
પૂત્રનું વાક્ય સાંભળી, આનંદ અંગ ન માયે. ૧
પછે ધર્માંગદને ભાળવ્યું, જે રાજ્ય રીદ્ધ ભંડાર;
પ્રજા પાળજે પુત્ર તું, મનધરી પ્રેમ અપાર. ૨

પીતાનાં વાક્યો થકીરે, પુત્ર ચલાવે રાજ;
ત્યાં પ્રજા સૌ સુખ ભોગવે, દુઃખ માત્ર કીધાં ત્યાજ. ૩
વણ ખેડી વસુધા અંન પાકે, માગ્યા વરસે મેહ;
મનમાં જે ઈચ્છા ધરે, તત્કાળ પામે તેહ. ૪
બ્રાહ્મણ જન પાળે સહી, વેદનાં સઘળાં કર્મ;
કદાચ કોઈ ચૂકે નહી, પોતાતણો કૂળ ધર્મ. ૫
સૌ સત્ય માર્ગ આચરે, કો નહી કરે અન્યાય;
એક હરીવાસર વ્રત પાળતાં, સર્વ કો વૈકુંઠ જાય. ૬
એણી પેરે રાજ્ય કરે સહી, ધર્માંગદ જે તંન;
મોહણી સાથે મોહે વર્યો, જે રૂક્મ્માંગદ રાજંન. ૭
અહો રાત્ર રાજા રાણી સાથે, કરે ક્રીડા વિવિધ પ્રકાર;
રાય કામ બાણે થયો વિહ્વળ, સૌ તજ્યા ધર્મ આચાર. ૮
એમ આઠ માસ વહીને ગયા, બહુ ક્રીડા કરતાં રાય;
નવમે માસે ધર્માંગદ, દિગ્વીજે કરવા જાય. ૯
મંદ્રાચળના પર્વત વિષે, રહેતા વિદ્યાધર જેહ;
ત્યાં ત્રીસ દીવસ ધર્માંગદે, યુદ્ધ કરી જીત્યા તેહ. ૧૦
પછી પંચમણી જે વિદ્યાધરના, લીધા ત્યાં તતખેવ;
મણી એક કોટીક સુવર્ણ આપે, દીન પ્રત્યે અશ્વમેવ. ૧૧
બીજો મણી બહુ વસ્ત્ર આપે, અભીનવાં પ્રતીદીન;
ત્રીજો નીત્યે અમૃત શ્રવે, ચોથો તે આપે અંન. ૧૨
પાંચમો મણી આકાશ ગતને, આપે સારોધાર;
તે લીધા ધર્માંગદે ત્યાં, હેલાં માત્ર મોઝાર. ૧૩
પછી દાનવ માત્ર જીત્યા સહુ, યુદ્ધ કરી તતખેવ;
નાગ લોકને વરૂણ જીત્યા, કન્યા લાવ્યા અશ્વમેવ. ૧૪
ગજ અશ્વ રથ ધર્માંગદ સોંપી, લાગ્યો પિતાને પાય;
પૂત્રનું પ્રાક્રમ જોઇ કરીને, મનમાંહે હરખ્યા રાય. ૧૫
અતિ પર્મ સુંદર વરૂણની, એક હતી કન્યા જેહ;
ધર્માંગદ રાજા સંગ પરણી, પ્રાણિ ગ્રહણ કીધાં તેહ. ૧૬
પછી રાજ્ય ધર્માંગદ કરે, એમ દીન પછી દીન જાય;
વિષય બાણે વીંધી નાખ્યો, રાણી વિલાસે રાય. ૧૭
હરીવાસર દીવસ જાણી, કરે ન અન્નનો આહાર;
અપવાસ માત્ર કરે સહી, બીજો તજ્યો સર્વ વિચાર. ૧૮
એણી પેરે કરતાં આવીયો, ઉત્તમ કાર્તિક માસ;
ધર્માંગદ રાજા તણો, મન થયો ઉલ્લાસ. ૧૯

કાર્તીકે કીજે દાન પુન્ય, તે અક્ષય સુક્રીત થાય;
સંસાર બંધન છૂટીએ, ઉદ્ધારે વૈકુંઠરાય. ૨૦

વલણ.

ઉદ્ધારે વૈકુંઠરાયરે, તેમાં કાંઈ સંદેહ નહી;
વશિષ્ટ વાણી ઓચરે, માંધાતા તુ સાંભળ સહી. ૨૧

કડવું ૧૦ મું.

રાગ નટ.

રાજા રાણીશું રમે, એકગમે ભોગ વિલાસ;
અવર વાત નવ આદરે, ક્રીડા આસન અભ્યાસ. ૧
કામ બાણે વેંધ્યો સહી, અહોરાત્ર મોહણી સંગ
એણીપેરે કરતાં આવીયો, અધિક માસ સુચંગ. ૨
શુકલપક્ષ દીન દશમને, પુત્ર પામ્યો મંન આનંદ;
દેવતા સૌકો પોઢીઆ, એક જાગે છે ગોવિંદ. ૩
ધર્માંગદ મન હરખીયો, આનંદ અભ્યંતર આણ;
પ્રબોધ ઓચ્છવ કારણે, નગ્રમાં કરાવું જાણ. ૪
ધર્માંગદ હસ્તી ચડ્યો, ડંકો વાગે નગ્ર મોઝાર;
આજ દીવસ દશમી તણો, ઈશ આજ્ઞા આહાર એકવાર. ૫
વાહાણે વ્રત એકાદશી, નીરાહાર રહો સૌ કોય;
જાગ્રણ હરીના જ્ઞાનશું, નિર્ગમો રજની સોય. ૬
ડંકો વાગતો આવ્યો સહી, રાય મોહોલ મોઝાર;
વાહાણે પ્રબોધ એકાદશી, સ્મૃતિ રાયનેથઈ નાર્ધાર. ૭
તવ તંબોળ મૂખથી રાજાએ, તજ્યો તેણી વાર;
સેંજયા તજી બેઠો થયો, કર ગ્રહ્યા મોહણી નાર. ૮
સ્વામી સેંજ વિલાસતાં બહુ, મનગમતા કરતા રંગ;
વદન તબોળ તજ્યો સહી, મુંજને કરી મન ભંગ. ૯
વગતા રાજા એમ કહે, સાભળ મોહણી નાર;
વાહાણે પ્રબોધ એકાદશી, મુજ ઈષ્ટ વ્રત નિરધાર. ૧૦
આજથી આસન સોંમી કરવું, પ્રભાતે જમવુ અન્ન;
રેણી જાગ્રત જાગવું, દ્વાદશી કરવું ભોજંન. ૧૧
પ્રબોધ વ્રત મહીમા ઘણો, સુણ સુંદરી કહુ તેહ;
બ્રહ્મહત્યાદિક પાપ છૂટે, કાર્તિ વ્રતની એહ. ૧૨

દીપક ધન મહીમા ઘણો, એમ વદે ભૂપાળ;
રજની ત્યાં વહી ગઈ, ને થયો પ્રાતઃકાળ. ૧૩

કડવું ૧૧ મું.

રાગ—આંદલ ગોડી.

સ્વામી રાયનું વાક્ય જેહરે, તે મોહણી શ્રવણે ધરેરે;
પછી રાણીએ રચ્યો કપટ ઉપાયરે, રાય પ્રત્યે એમ ઉચરેરે. ૧

ઢાળ.

રાય પ્રત્યે એમ ઓચરે, મોહણી સારોધાર;
સ્વામી તમને નવ ઘટે, એ વ્રતનો અધિકાર. ૨
જતી અથવા સંન્યાસી, વિધવા નારી સોય;
સ્વામી તેને વ્રતતણો, અધિકાર નિશ્ચે હોય. ૩
સ્વામી પ્રજાને પ્રતીપાળીએ, ને દૂષ્ટનો સંહાર;
ત્રીજો તમને રાયજી એક, દાન તણો અધિકાર. ૪
વ્રત કર્યાથી દેહ તણો ત્યાં, બળ વીર્યનો ક્ષય થાય;
પછે દૂષ્ટ ઝીતી નવ શકો, વળી દેહ વ્યાધીએ જાય. ૫
જે થકી આગળ દુઃખ હોય, તે નવ કરવાં આચર્ણ;
તે કનકને શું કીજીએ, જેણે થકી ત્રુટે કર્ણ. ૬
તે માટે તમને કહુંછું, એ તજો વ્રત અપવાસ;
આપણ બે જણ રાયજી, કરીએ ભોગ વિલાસ. ૭
એવાં વચન ત્યાં સાંભળી, વળતી બોલ્યો રાય;
જે ઇષ્ટ વ્રત વિષ્ણુતણું, મોહણી કેમ મૂકાય. ૮
પછે મોહણી વળતું વદે, સાંભળોરે ભૂપાળ;
મંદ્રાચળ તેં કોલ દીધો, સ્વામી તે સંભાર. ૯
હવે સ્વામી પોતાતણું જો, પાળો સત્ય વચંન;
તો તમને હું કહુંછું જે, કરોને આજ ભોજંન. ૧૦
સત્યને આધાર સર્વેકો, ચંદ્ર ભાસ્કર ને વાય;
એમાં જે ઘટતું હોય તે, કીજીએ હવે રાય. ૧૧
રાજા કહે તું માગ આપું, સપ્તદ્વીપનું રાજ;
પણ હરીવાસર છંડાવાને, એ શું માગે આજ. ૧૨
મોહણી કહે મારે રાજ્યનો, અર્થ નથી લગાર;
તુજ કને આવી વિલસવા, મારા પ્રાણના આધાર. ૧૩

હવે શીશ છેદીને જો આપો, તોહે ન ઓછું આજ;
તમારું વ્રત છંડાવવાનું, મારે છે ત્યાં કાજ. ૧૪
હે મૂરખ રાજા મન વીષે, તું વીચારીને જોય;
એ અન્ન આધાર વરતે, વિશ્વ સૌ કોય. ૧૫
એ અન્નપૂર્ણા વિશ્વ માતા, વિશ્વ રક્ષણી જેહ;
વિશ્વકર્તા વિશ્વહર્તા, વિશ્વમૂર્તિ એહ. ૧૬
એને તજે તું સુખી નહી, સુખ દુઃખ કારણ એહ;
એ પ્રસંને વિષ્ણુ પ્રસંન, અન્ને રહે આ દેહ. ૧૭
રાજા કહે જો હવડાં મુજને, મૃત્યુ આવે દેહ;
તોય પણ હું વિષ્ણુ વ્રતને, નહી મૂકું ત્યાં તેહ. ૧૮
મેરુ સ્થાનક ચળે ને વળી, સાગર સાતે જેહ;
તોપણ મોહણી વિષ્ણુવ્રત હું, લોપું નહી આ દેહ. ૧૯
મુજ પ્રજા સર્વ પાળે એ વ્રત, વિષ્ણુ વાસર જેહ;
હું રાજા સુણ મોહણી, કેઈ પેરે લોપું તેહ. ૨૦
ચદ્ર ભાસ્કર ચળે અથવા, વેદ ચારે જેહ;
તોયે પણ હું રાય હરી, વાસર ન મૂકું તેહ. ૨૧

વલણ.

કેઈ પેરે લોપું તેહ એવી, રાજાએ વાણી કહી;
વશિષ્ટ વાણી ઓચરે, માંધાતા સાંભળ સહી. ૨૨

—**********—

કડવું ૧૨ મું.

રાગ પરજ.

રાજા કેરાં વાયક જેહરે, મોહણીએ સાંભળ્યાં તેહરે;
ચિંતાતુર થઈ મન રુદેરે, પછે મૂખ વાણી તે વદે. ૧

ઢાળ.

મોહણીએ સાંભળ્યાંરે, વચન જે રાજા તણાં;
પછી ક્રોધે ઉઠી નીસરી દુષ્ટ, વચન બોલે અતી ઘણાં. ૨
અરે દુષ્ટ રાજા પાપી, ધીક જીવ્યું તાહરું;
સત્ય વચન પાળીનવ શક્યો, માગ્યું તેં ન આપ્યું માહરું. ૩
તેને ધર્માંગદ સામો મળ્યો તેણે, એમ ત્યાં વાણી કહી;
સત્યવાદી તાતને દુષ્ટ, વચન કહે છે ક્યમ સહી. ૪
મોહણી કહે રે ધર્માંગદ તું, સાંભળ વાત કહું ખરી;
સત્ય વચન જમણે હાથ આપી, ત્યાં રાજાએ મુંને વરી. ૫

હવે આજ માગ્યું માહરૂં, તે રાજા આપે નહી;
તે માટે હું જાઉંછું, તું ધર્માંગદ સાંભળ સહી. ૬
તેને સંતોષી રાજા કને, તેડી લાવ્યો બાંહ ધરી;
શેં નવ આપે તાત વેગે, લાવો ઘેર આદર કરી. ૭
સત્ય વચન જેહેનું રાયજી, તમે એને આપ્યું જે સહી;
ધર્માંગદ કહે વળી વળીને, તાત આજ કેમ પાળો નહી? ૮
પછી રાય કહેરે પુત્ર એનું, માગ્યું તે કેમ અપાય;
કહે છે હરીવાસરને દીવસે, ભોજન કરો તમે રાય. ૯
જો નર્ક હોય તો આજ હો, બોલ બોલાયો સહી;
પણ હરીવાસરને દિવસ રાજા, હું ભોજન કરૂં નહી. ૧૦
પુત્ર એવું સાંભળીને, ચિંતા મન પામ્યો ઘણી;
પછે આવ્યો જ્યાં સંધ્યાવળી, જનેતા પોતા તણી. ૧૧
હે માત મારી સાંભળો મુંજ, તાત દુઃખ પામે ઘણું;
મોહણીને વર આપ્યું રાયે, સત્ય વચન પોતાતણું. ૧૨
જે વારે હું કાંઇ પ્રારથું, ત્યારે નકારો કરવો નહી;
આજ હરીવાસરને દીન ભોજન, કરો તે કેહે છે સહી. ૧૩
હરીવાસરનો ભંગ ન હોય, સત્ય વચન રાયનું રહે;
ઉપાય તે વેગે કરો, એમ ધર્માંગદ વાણી કહે. ૧૪
પછી સંધ્યા વળતી આવીયાં ને, એવી ત્યાં વાણી કહી;
કાં દમે છે તું નાથને, મોહણી તું સાંભળ સહી. ૧૫
પ્રેમદા પીયુને દમે તે, વાગોળ વનમાં અવતરે;
વળી એ મૂખવાળી ચાકળી, અવતાર સ્ત્રી તે ત્યાં ધરે. ૧૬
કાષ્ટએલા* થઇ અવતરે ને, તેમાં કાંઇ સંદેહ નહી;
હું તે તણું દ્રષ્ટાંત કહું, મોહણી તું સાંભળ સહી. ૧૭

વલણ.

મોહણી તું સાંભળ સહી, સંધ્યાવળી એમ ઓચરે;
વિષ્ણુદાસ કહે માહા પાપ છૂટે, નરનાર તે શ્રવણે ધરે. ૧૮

કડવું ૧૩ સું.

રાગ રામગ્રી.

એણી પેર બોલ્યાં સંધ્યાવળી નારજી, સુણ મોહણી તું સારોધારજી;
જેને દુખા દીધા ભરથારજી, તે કથાનો કહું વિસ્તારજી. ૧

* ઈએલ.

ઢાળ.

તે કથાનો વિસ્તાર કહું, મોહણી તું અવિધાર;
હું કુંવારી કન્યા હતી, મુજ પિતાને ઘર દ્વાર. ૨
તેણે સમેની કથા કહું છું, મોહણી સાંભળ વાત;
અગ્નિહોત્રને પાળે સહી, માનભાવ મારો તાત. ૩
ત્યારે કાષ્ટ તાતને આંગણે, ત્યાં આવી કાપે સુથાર;
સખી સાથે રમતી ગઇ હું, કાષ્ટ હણે તે ઠાર. ૪
લઘુ વેશ માંહે હું હતી, જાણતી નહી વિવેક;
ત્યાં કાષ્ટમાંથી વીડારતાં, નીકળી ઇએળ એક. ૫
આંગળી ટચલી પ્રમાણ તે, નવનીત તે આકાર;
મૂખશામ કર્જળ અધિક કોમળ, તેનો ન જાણું પાર. ૬
તે વાયશની દ્રષ્ટે પડી, તે ગ્રહી ચંચ મોઝાર;
કરશબ્દ પ્રહાર મેં કર્યો, નાખી ગયો તેણી વાર. ૭
અવની ઉપર તે પડી, ટળવળે દુઃખ અપાર;
આપદા જાણી દયા આણી, પાણી છાંટયું મેં તે વાર. ૮
સાવધાન કાષ્ટ એલા થઇ, આપદા ભાગી દેહ;
તેને મનુષ્યની વાચા થઈ, મુજ સાથે બોલી તેહ. ૯

વલણ.

મુજ સાથે બોલી તેહ, એણી પેરે કાષ્ટ એલા કહે વળી;
ગત જન્મની કથા કહુરે, તે સુણો નાર સંધ્યાવળી. ૧૦

કડવું ૧૪ મું.

રાગ-રામગ્રી.

કાષ્ટએલા એમ બોલી વાણજી, સુણો સંધ્યાવળી માત સુજાણજી;
પેલા ભવનું કારણ જેહજી, સાંભળ તુજને કહું છું તેહજી. ૧

ઢાળ.

સાંભળને તુજને કહું, કર્ણકુબ્જ* દેશ મોઝાર;
કૌડીલ ઋખિને ઘેર પુત્રી, હતી હું નિરધાર. ૨
તે નગ્રમાં રેહેતો સહી, સત્ય કુલીન બ્રાહ્મણ એક;
તેને પુત્ર બહુ ગુણવાન હતો, જાણતો મંન વિવેક. ૩
તે સાથે પાણી ગ્રહણ કરાવ્યું, મુજ પીતાએ અશ્વમેવ;
અનેક આભ્રણ કનક ભૂષણ, આપીયાં તતખેવ. ૪

* કાન્યકુબ્જ.

સાસરેથી મુંજને ચઢયાં, આભ્રણ અંગ અનેક;
તે સાસુ સસરાતણે મન હું, વાહાલી વહુ વર એક. ૫
કેટલાક દહાડે મર્ણ પામ્યો,. સ્વસુર મહારો જેહ;
સાગવન* કીધું સાસુએ, પતી સાથે છાંડ્યો દેહ. ૬
પછે ક્રિયા કર્મ તે તણી, કીધી અમો નિરધાર;
પછી માસ બીજે કંથ મારો, ગયો રાજદ્વાર. ૭
ત્યાં ગુણકા એક દ્રષ્ટે પડી, વિહ્વળ થયું તેનું ચંત;
પાણ ગ્રહી તેને ઘેર લાવ્યો, પ્રેમ સાથે કંથ. ૮
પછી વિવિધ ક્રીડા ત્યાં કરે, જે મુજ તણો ભરથાર;
વિષયામદે માતો સહી, તેણે તજ્યા ધર્મ આચાર. ૯
આભ્રણ ધન વિક્રે કરીને, ખાય તે સંગાથ;
એમ વિકલ કંથ થયો સહી, સંધ્યાવળી સુણ વાત. ૧૦
એણીપેર રમતાં ધન રહીત, ત્યાં થયો મુજ ભરથાર;
પછે અન્ન ત્યાં પામે નહી, મન ધરે દુઃખ અપાર. ૧૧
મુજ કને એક રહ્યું હતું, કર્ણ આભ્રણ સાર;
તેણે સમે પીયુડે પ્રારથ્યું, તે આપ મુજને નાર. ૧૨
પતિનું વાચક સાંભળીને, કીધો મેં તીરસ્કાર;
પછી રીસાઈ પીયરમાં ગઈ, મુજ પિતાને ઘરદ્વાર. ૧૩
ત્યાંથી અલ્પ ધન મેં મોકલ્યું, સબળ કર્યું ભરથાર;
પછે નાવે બેસી સાંચર્યો, મહાસમુદ્ર બેટ મોઝાર. ૧૪
એક સહસ્ત્ર જોજન નાવ ગયું, ભગ્ન થયું તેણીવાર;
મારા કંથને લાધ્યું સહી, એક કાષ્ટ પટ આધાર. ૧૫
તેને વળગી પરવર્યો, એક બેટ આવ્યો ત્યાંહે;
ત્યાં પર્વત દીઠો પીઉડે, વિસ્મય થયો મનમાંહે. ૧૬
બહુ શૃંગ છે શીખર તણાં, બહુ વૃક્ષ ઝર્ણ અપાર;
કોકીલા શબ્દ કરે ઘણાં, વ્યાઘ્ર વરૂણ નિરધાર. ૧૭
ભયભીત થયો તે દેખીને, કયાં જાય મારો કંથ;
એક વૃક્ષને ઓળવે રહી, પીયુડો થયો આશ્રમ. ૧૮

વલણ.

પીયુડો થયો આરામ ત્યાં, કાષ્ટએલા વાણી કહે;
વળતું વાયક ઓચરે, તે સંધ્યાવળી શ્રવણે ગ્રહે. ૧૯

* સહગમન.

કડવું ૧૫ મું.

રાગ મલ્હાર.

કાષ્ટએલા વાણી કહે, સાંભળ સંધ્યાવળી વાતરે;
તે પર્વત ઉપર ગફા એક, હતી ત્યાં શાક્ષાતરે. ૧
સુણ બાઈ તેણે સમે, એક રાક્ષસ રહેતો ત્યાંહ્યરે;
તેને વૃદ્ધ વિનતા ઘેર છે, તેણે દુઃખી હૈડા માંહ્યરે. ૨
પછી એકવાર રાક્ષસ ગયો, વરાણશી નગ્ર મોઝારરે;
અદ્રષ્ટ થઇ જોતો ફરે, અતી સુંદર કોની નારરે. ૩
ત્યાં કાશીરાજને ઘેર છે, એક કન્યા સારો ધારરે;
આભ્રણ અંગે ઝળહળે, તેને કંઠે એકાવળ હારરે. ૪
લઘુ વયે ઘણું શોભતી, રત્નાવળી અવિધાનરે;
સુંદર ચાલ ને ચાતુરી, કો નવ આવે રૂપ સમાનરે. ૫
નિશ્ચંતે પોહોઢી હતી ત્યાં, પિતાના ઘર માંહ્યરે;
ત્યાં દીપ શ્રેણી ઝગમગે, સુંદર શોભે બાંહ્યરે. ૬
મૂખ ચંદ્રવત્ શોભા ધરે, વેણી સેંજ્યા પર નાગરે;
ભ્રમર ભ્રગુટી શોભતી, જોતાં હોય અનુરાગરે. ૭
ત્યાં યુગ્મસ્તન શોભા ધરે, તે નાળીકેર સમાનરે;
ઉપર બિંદુ શોભતાં, શિવલિંગ શોભામાં જાણરે. ૮
ઉદર કોમળ પત્ર કમળ, ઉરુ ઝધા કદળી સ્થભરે;
દસ આંગળીઓ મગફળી, ત્યાં દ્રષ્ટ જોતો દંભરે. ૯
તેને નિદ્રામાં સેંજ સંગાથે, હરી ગયો દૈત્ય દુષ્ટરે;
વેગ અપરમીત જાગી ઉઠી, મનમાં ધરે બહુ કષ્ટરે. ૧૦
પણ ધીરજ ધારી કામની, માનની મુખ ગોવિંદરે;
હરી ધર્મ મારો રાખજો, દુષ્ટે તે કીધો ફંદરે. ૧૧
તે સમે પીયું મારો વંનમાં, વૃક્ષ હેઠળ જાણરે;
નિદ્રામાં જાણે નહી જે, દુષ્ટ ચાલ્યો પ્રમાણરે. ૧૨
ઉતાવળો તે રાક્ષસ આવ્યો, પોતાનારે સ્થાનરે;
આશ્ચર્ય થઈ કહે રાક્ષસી, આ કોણ રૂપ નિધાનરે. ૧૩
એ અબળાને તું શાને લાવ્યો, શું ધાર્યું છે મન કાજરે;
સત્ય કહો મુજને વળી, મુજને કરી શું ત્યાગરે. ૧૪
રાક્ષસ વળતો એમ કહે, સાંભળ સાચું નારરે;
એ ભક્ષ આણ્યું તારે કાજે, મારે છે એક બાહારરે. ૧૫
રત્નાવળી વળતું વદે, તમો બાઈ સાંભળો વાતરે;
તમને વૃદ્ધ જાણી કરી, મને લાવ્યો ક્રીડા કાજરે. ૧૬

ત્યાં રાક્ષસી બોલી સહી, સાંભળ મારા કંથરે;
મુંજ ઉપર એહને લાવીયો, તો તારો આણું અંતરે. ૧૭
મનમાં રોષ ઘણો ધરી, તે આવી રાક્ષસી ત્યાંહરે.
કાષ્ટએલા કહે સંધ્યાવળી, મારો પીયુડો પોઢયો જ્યાંહરે. ૧૮
મધુરે વચન મારો પીયુ જગાડયો, રાક્ષસીએ તેણીવારરે;
તેનું રૂપ દેખી કરી, ભય પામ્યો મુંજ ભર્થારરે. ૧૯
માનવી મન બીહીતો રખે, સત્ય વચન સાંભળ આજરે;
તારા હીતને કારણે, હું આવી છું એક કાજરે. ૨૦
મારો પીયું મુજ ઉપર લાવ્યો છે, અપૂર્વ સુંદર નારરે;
તે તુંને પરણાવું સહી, તું માર મુંજ ભર્થારરે. ૨૧
એક આયુદ્ધ આપું તુંજને, કરજે રુદેમાં પ્રહારરે;
તત્કાળ મૃત્યુ પામશે, તું માનજે નિર્ધારરે. ૨૨
ત્યાં વળી હું તુંજને કહું, માનજો મન વિશ્વાસરે;
આજ તણા દહાડે થકી, થઇ રહીશ તારી દાસરે. ૨૩

કડવું ૧૬ મું.

રાગ કાલેરો.

સંધ્યાવલી સાંભળ સહી, કાષ્ટએલા બોલે વાણ;
મારા કંથને કહે રાક્ષસી, તું ચતુર મનમાં જાણ. ૧
અનર્થ વાયક જો બોલુંતો, કરું પ્રતિજ્ઞા હું સાર;
ગૌ હત્યા ગૌ માંસ આહારી તે, પાપ મુજ શિર ભાર. ૨
બ્રાહ્મણ થઇ વેદ ન જાણે, ક્ષત્રી લોપે કૂલ આચાર;
સેવાદાન શૂદ્ર તજે, તે પાપને મુજ શીર ભાર. ૩
કુળવંતી કંથને તજે, કંથ તજે સુંદર નાર;
પૃથ્વીમાં જે અનર્થ થાય, તે મારે શિર ભાર. ૪
તે માટે હું કહું તુંજને, આણો મન વિશ્વાસ;
આ શસ્ત્રે મારા કંથને, મારીને કરજે નાશ. ૫
વૃક્ષ દેખાડે રાક્ષસી, રહો ગુપ્ત આણે ઠામ;
આણે સ્થળે એ આવશે, તું કરજે સોપું કામ. ૬
તે કામવશ થઇ આવશે, કામની સાથે કંથ;
નિશ્ચે કરી ત્યાં કંથ મારો, આવતાં લેજે અંત. ૭
એમ કહી અળગી રહી, વૃક્ષ થડે નિરધાર;
જોયું ધરે તે કામની, વેગળેથી શ્રીકાર. ૮

તેણે સમે તે પાપી રાક્ષસ, થયો કામવશ તેણીવાર;
રત્નાવળી સંગે લેઈ, આવ્યો ક્રીડા કરવા નિર્ધાર. ૯
કામાંધ દીઠો રાક્ષસને, રત્નાવળી જે નાર;
એ મને ભ્રષ્ટ કરે સહી, ક્રીડા વીષે નિર્ધાર. ૧૦
તે કામાતુર દીઠો સતી, કુંવરી કર્યો વિચાર;
પછે મધુર કોમળ વાકયવાણી, વદે વળતી નાર. ૧૧

કડવું ૧૭ મું.

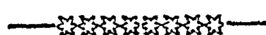
રાગ મેવાડો.

રાક્ષસ ત્રીને પ્રારથે, રત્નાવળી હે નાર;
કર કામક્રીડા હું સાથે, એમ કહે નિર્ધાર. ૧
રત્નાવળી વળતી વદે, કમળ કોમળ વાણ;
જે કુંમારી સંગે રમે, મહા પાપી નિશ્ચે જાણ. ૨
કર્મ પ્રભાવે તુંને પામી, સાચું માનો એહ;
કર્મે મુંજને અહીયાં લાવ્યાં, તેમાં નહી સંદેહ. ૩
વળી વચન એક તને કહું, માનજે સાચી વાત;
વિધિ યુકત પાણી ગ્રહણ, કરી વિલાસજે મુંજ સંગાથ. ૪
બ્રાહ્મણ પેલા તરુવર હેઠળ, પોઢયો હતો જેહ;
કાર્જે વિવાહતણું કરવા, તેડાવો અહીં તેહ. ૫
બ્રાહ્મણ કેરાં વિધિ વાચક, વિના વિવાહ જે હોય;
શ્રુતી સ્મૃતિ એણી પેરે વર્ણવે, અશુભ કહીએ સોય. ૬
વિપ્ર વચનથી જે કાંઇ કીજે, જય સર્વ પામે તેહ;
સુખ સંપત્ય નિશ્ચે પામીએ, આપણ કરીએ એહ. ૭
એમ વાકય શ્રવણે સાંભળી, હર્ખ્યો તે હૈડા માંહે;
પછી બ્રાહ્મણને તે ગયો તેડવા, તત્ક્ષણ આવ્યો ત્યાંહે. ૮
તે સ્થળે તો દીઠો નહી, મારગ ભૂલ્યો હુંય;
ચોપાસ જોઇ ત્યાંહાં આવ્યો, મન વિમાશે શુંય. ૯
જે વૃક્ષ ઉપર વિપ્ર બેઠો, તે તળે બેઠો વીર;
વિચાર મન સાથે કરે, મનડું ન પામે સ્થીર. ૧૦
ધૈર્ય ત્યાં વીપ્રે ધરીને, આણી મન વિશ્વાસ.
ઉપર થકી તેણે શાંગ મારી, થયો ભસ્મ કીધો નાસ. ૧૧
તે સમે આવી રાક્ષસી, પામી તે મન ઉલ્લાસ;
વિપ્રને સ્થાનક લેઇ ગઇ, કહે સેવક વિષ્ણુદાસ. ૧૨

કડવું ૧૮ મું.

રાગ પરજીયો.

કાષ્ટઐલા એમ ઓચરે, સંપ્યાવળીશું વાતરે;
મારા પીયુને લઇ ગઈ, રાક્ષસી થઈ રળીયાતરે. ૧
રાક્ષસી ને વિપ્ર બહુ કરે, હાસ્ય આણંદ હોયરે;
મણી માણક ધન જે હતું તે, સોંપ્યું સર્વ સોયરે. ૨
રાક્ષસી કહે તું સાંભળ સ્વામી, આ કન્યા છે જેહરે;
વણારશીમાં જૈ કરી, હું ઉપર લાવ્યો તેહરે. ૩
ત્યાં સ્થાનક વિશ્વેશ્વરતણું, પાપનો નહી પ્રવેશરે;
ત્યાં કાપે બંધન ભવ તણાં, પછી ઓદ્ધારે દેવેશરે. ૪.
કાશીરાજા ત્યાં રહે, તે થાય એનો તાતરે;
દુઃખ પામતો તે ત્યાં હશે, રાજા દીવસ ને રાતરે. ૫
એહને એના તાતને ઘેર, પોંહોચતી કરીએ શામરે,
માહા પ્રાશ્રિતને છેદવા, આપણ જઇએ તે ઠામરે. ૬
પછી મણી માણેક જે ધંન હતું તે, લીધું સારોધારરે;
હરતણી રૂપ ધર્યું સહી રાક્ષસી, તેણે એણી વારરે. ૭
ત્યાં વીપ્રને રત્નાવળી, આરૂઢ બે જણ હોયરે;
બીજે મુર્તે આવીયાં, વણારશીમાં સોયરે. ૮
દીઠું નગ્ર પોતાતણું, મંન થયું ઉલ્લાસરે;
અતુલ્ય મહીમા સતી તણો, કરજોડી કહે વિષ્ણુદાસરે. ૯

કડવું ૧૯ મું.

રાગ બીલાવલ.

રત્નાવળી આવ્યાં ત્યાંહે, પોતાના નગ્ર માંહે;
વશેરે વશે શંભૂજી જ્યાંહે, રત્નાવળી આવ્યાં ત્યાંહે. ૧
પછે તલાર? ત્યાં આવ્યો સહી, રત્નાવળીએ વાણી કહી;
પિતાને મળવાને તેડી લાવો અહી. રત્નાવળી. ૨
એવી વાણી રત્નાવળી તણી, તલારે ત્યાં વાણી સુણી;
વેગે આવ્યો તે રાજાજી ભણી. રત્નાવળી. ૩
આવીયો તે હર્ખને પામી, રહે રાજાને શિર નામી;
પુત્રીને મળવા પધારો સ્વામી. રત્નાવળી. ૪
તેને હૈડે હર્ખ ન માય, ભૂપતી ભેટવાને જાય;
પુત્રી દેખી આણંદ પામે રાય. રત્નાવળી. ૫

પ્રેમથી પુત્રી સંગાથ, આલિંગન દીધુંરે તાત;
શી પેર થૈ બાઇ કોહોની વાત. રત્નાવળી. ૬
પછી રત્નાવળી બોલ્યાં સહી, અથ ઈતી વાર્તા માંડી કહી;
આ વિપ્ર પ્રસાદે આવી જીવતી અહી. રત્નાવળી. ૭
એક આસને અમે બેઠા તાત, સાંભળોને મારી વાત;
મુંજને પરણાવો પિતાજી એ સંગાથ. રત્નાવળી. ૮
રાક્ષસી સ્ત્રી વેશે થાય, હસ્તણી વળી ધરતી કાય;
આપ્યું ઘણું દ્રવ્ય સુણજો રાય. રત્નાવળી. ૯
હૈડામાં હર્ષ રાજાને ન માય, ત્રણે તેડીને લાવ્યા ઘેર રાય;
પછી આનંદે ઓચ્છવ થાય. રત્નાવળી. ૧૦
ત્યારે ત્યાં વરત્યો જે જે કાર, રાજાએ કીધો વિચાર;
વિપ્રને કન્યા પરણાવી નિર્ધાર. રત્નાવળી. ૧૧

* * * * *
* * * * *

કડવું ૨૦ મું.

રાગ વસંત.

સંધ્યાવળી તે કહે કાષ્ટઐલા, સાંભળ બાઇ તું વાત;
રત્નાવળી રાયે પરણાવી, મારા પીયુ સંગાથ. સંધ્યાવળી. ૧
મણી માણેક જે ધન હતું, સર્વ સમર્પ્યું રાયે;
જે જે કાર ત્યાં થઈ રહ્યોરે, આનંદ અંગ ન માયે. સંધ્યા. ૨
પછી ઘણા દીવસ ત્રણે રહ્યાં, ત્યાં વિશ્વનાથને ઠામ;
કહે રાક્ષસી સ્વામી આપણ જઇએ, જેહ પોતાને ગામ. સંધ્યા. ૩
પછી આજ્ઞા માગી ગઈ રાક્ષસી, સ્વસ્થાનક અશ્વમેવ;
વળી ધન હતું તે લઈ આવી, આપ્યું તે તતખેવ. સંધ્યા. ૪
પછી બ્રાહ્મણ ગામ પોતાને આવ્યો, બેહુ સ્ત્રી સંગાથ;
પછી કાષ્ટઐલા કહે પીયુ આવ્યાની, મેં સાંભળી વાત. સંધ્યા. ૫
વળતી કંથ કને જાવાની, ઈચ્છા થઈ અતિ મુજને;
ત્યારે સ્વજન બંધુ સર્વે કહેરે, સાંભળ બાઈ કહું તુજને. સંધ્યા. ૬
એક આભ્રણ ત્યાં તુજ કને માગ્યું, તેં નવ આપ્યું તેહ;
આગે દુઃખમાં તે દુભવ્યો, સ્વામી તારો જેહ. સંધ્યા. ૭
પછી પીયુડે મને તેડું મોકલ્યું, હું અતી રુડું ભાવી;
ભાઈ મારા આનંદ પામ્યા, મને સાસરે વળાવી. સંધ્યા. ૮
દ્રષ્ટે દેખી પીયુ આનંદ પામ્યા, માન દીધું અપાર;
મારે હાથે સર્વ સમર્પીયું, અર્થ ગર્થ ભંડાર. સંધ્યા. ૯

પછી બેઉ સ્રીને ત્યાં વચન કહ્યું, મારો જે ભરથાર;
આજ પછી અન્યોઅન્યથી, સેવા કરવી સારોધાર. સંધ્યા. ૧૦
તેણે સમે બાઈ મારા મનમાં, ગર્વ ઘણેરો હોય;
મુજ સરખી સૌભાગ્ય સુંદરી, બીજી નવ દીસે કોય. સંધ્યા. ૧૧
ઘણા દીવસ રહી રાક્ષસી, પછી સ્વસ્થાનક ગઈ તેહ;
પીયુને કહ્યું તે વચન નવ લોપે, મારું વાયક જેહ. સંધ્યા. ૧૨
એક સમે એકાંત સમે, બેઠાં પ્રેમદા સ્વામી;
ક્રીડા હાસ્ય વિનોદમાં, હું મૃત્યુ ત્યાં પામી. સંધ્યા. ૧૩
પછી જમ દૂત આવી મુજને, લેઇને ગયા તેણીવાર;
કંથ તજ્યો માટે મુજને, નાખી નર્ક મોઝાર. સંધ્યા. ૧૪
પછી ભોગ નર્ક બહુ ભોગવ્યા, તેનો નવ લહું પાર;
હવે કાષ્ટઐલાતણો, જન્મ ધર્યો નીરધાર. સંધ્યા. ૧૫
તે માટે વળી સ્રી કોઈ જે, જો નવ માને ભરથાર;
તે કામનીને ક્યાંઈ નર્કમાં, નવ મળે ત્યાં ઠાર. સંધ્યા. ૧૬
કાષ્ટઐલા પ્રણમીને માગે, એક વચને વ્રત માગું આજ;
સંધ્યાવળી તું માતા માહરી, કર નીશ્ચે તું કાજ. સંધ્યા. ૧૭
કાષ્ટઐલાવળી એમ કહે, સંધ્યાવળી તું છે માત;
માઘ શુદ એકાદશી તણું, પુન્ય આપો મારી માત. સંધ્યા. ૧૮
સંધ્યાવળી કહે મેં તેને, પુન્ય આપ્યું સારોધાર;
દિવ્ય દેહ તે પામી ત્યાં, હેલાં માત્ર મોઝાર. સંધ્યા. ૧૯
તતક્ષણ ત્યાં વિમાન જ આવ્યું, પામી વૈકુંઠવાસ;
કારણ કંથ તજ્યાનું એ, કરજોડી કહે વિષ્ણુદાસ. સંધ્યા. ૨૦

કડવું ૨૧ મું.

રાગ વેરાડી.

સંધ્યાવળીનાં વાયક જેહ, મોહણીએ સાંભળીયાં તેહ;
વળતી કહે તે મોહણી નાર, સંધ્યાવળી સુણ સારોધાર. ૧
જો તું એમ જાણે છે મન, તો પીયુ દુઃખ ટાળો શેં ન;
રાય તણું ત્યાં વ્રત છે જેહ, મારે અર્થે છંડાવવો તેહ. ૨
અથવા વચનમાં કહેશો ઘણું, આપો શીશ ધર્માંગદતણું;
તોહે પાપ છેદતાં શીશ, રાજા મનમાં ધરશે રીશ. ૩
તો તે આવે ન મારે કાજ, વળી તમ પાસે માગું આજ;
એવાં વચન સુણી અશ્વમેવ, સંધ્યાવળી ધ્રુજ્યાં તતખેવ. ૪

પછે દૃઢ વિશ્વાસ રુદેમાં કરે, સંધ્યાવળી વાયક ઓચરે;
તજીએ રાજ્ય રીધ ભંડાર, ગામ દેશ તજું નિર્ધાર. ૫
ઘેર તજીએ પૂત્ર ભાર્યા સહી, પણ હરી વાસરવ્રત તજીએ નહી;
તજીએ મીત્ર ને બાંધવ જેહ, ધર્મ રાખવા તજીએ તેહ. ૬
એવો મનમાં કરી વિચાર, રાય પ્રત્યે બોલ્યાં તેણીવાર;
હવે પુત્રનું શીશ આપો રાય, જેમ વચન ઓશીગણ થાય. ૭
પણ હરીવાસર વ્રત કેરે દીન, સ્વામી નહી લીજે ભોજન;
એમ વચન સુણી નિર્ધાર, રાજા હરખ ધરે તેણીવાર. ૮
દ્રઢ વિશ્વાસ રુદેમાં ધરો, શોક મોહ મનથી પરહરો;
ત્યારે પૂત્ર ધર્માંગદ જેહ, રાજાએ તેડાવ્યો તેહ. ૯
તતક્ષણ આવ્યો નિરધાર, બાલાર્ક રૂપ શ્રીકાર;
માત પિતાને લાગ્યો પાય, શી આજ્ઞા કરો મુંજ માય. ૧૦
માતા કહે સાંભળરે બાળ, ધર્મ રાખતાં વાધે કાળ;
વ્રત રેહે વળી વચન જ રેહે, સુણો પીતાજી વચન જે કેહે. ૧૧
પિતા કેહેરે પુત્ર છો ઈશ, ધર્મ રાખવા માગું શીશ;
પ્રસન્ન થઈ આનંદો ઘણું, તેજ વધ્યું ત્રિભોવનતણું. ૧૨
ગંગા જળે કીધાં સ્નાન, ધરણીધરનું ધર્યું ધ્યાન;
કીધાં દ્વાદશ તિલક વિશાળ, માત પીતા કને આવ્યો બાળ. ૧૩
રુદે સ્મરણ ગોવિંદનું કર્યું, શીશ બાપને ખોળે ધર્યું;
ધર્માંગદ કહે સારોધાર, વેગે વધેરો રખે લાગે વાર. ૧૪
એવાં વચન સુણી અશ્વમેવ, રાજાએ ખડ્ગ ગ્રહ્યું તતખેવ;
તેણે સમે થયો હાહાકાર, કંપ્યા દેવ અસુર નરનાર. ૧૫
કંપ્યા જક્ષ ને કીંનર જેહ, ગુણ ગાંધર્વ સૌ કંપ્યા તેહ;
કંપ્યા સાગર દીનકર સોય, નાગ લોક કંપ્યા સૌ કોય. ૧૬
સ્વર્ગ સદનના જે મહારાજ, તપ ધ્યાન મૂકયાં સૌ કાજ;
ચિંતાતુર થઈ કરતા વાત, પૃથ્વી તળે છે કાંઈ ઉત્પાત. ૧૭
તેહ તણુ સત્ય જોવા દેવ, સ્વર્ગ થકી સૌ આવ્યા તતખેવ;
વિમાન અંત્રીક્ષે સૌ ભમે, રાયે ખડ્ગ ગ્રહ્યું જે સમે. ૧૮
વળી આવ્યા ત્યાં શ્રી માહારાજ, રાય તણું જોવા સત્ય કાજ;
મોહણી કરે મનમાં વિચાર, શીશ આપશે એ નિર્ધાર. ૧૯
પણ હરીવાસર નહી મૂકે રાય, મેં ત્યાં શો કરવો ઉપાય?
મેં બ્રહ્માની આગળ જઈ, શો ઉત્તર દેવાશે તહી. ૨૦
પછી રાજાને નમાવ્યું શીશ, પુત્રનું શીશ કાં છેદો ઈશ;
એ હરીવાસર કરો છેદંન, કાં નથી કર્તા રાય ભોજંન. ૨૧

રાય કહે વ્રત લોપું આજ, મારા કુળને લાગે લાજ;
એવાં વચન કહ્યાં નિર્વાણ, તતક્ષણ ગ્રહ્યું ખડ્ગ રાયે પાણ. ૨૨
શીશ છેદવા માંડ્યો પ્રહાર, સાહ્યો કર ત્યાં જુગદાધાર;
ભૂવન કોટી પરીપાલન જેહ, ક્ષમા ક્ષમા એમ બોલ્યા તેહ. ૨૩
માગ માગ આપું વરદાન, હું તને આજ થયો તુષ્ટમાન;
રાય કહે તું શ્રી હરી મળ્યો, હવે માગવા સંદેહ ટળ્યો. ૨૪
પછી રાય રાણી ધર્માંગદ જેહ, આપસરીખાં કીધાં તેહ;
પુષ્પ વૃષ્ટિ થઈ નિર્વાણ, અમ્મર તણાં વાગ્યાં નિશાણ. ૨૫
હરીવાસર વ્રતનો મહીમાય, વશિષ્ટ કહે માંધાતારાય;
જે કો વ્રત આચરશે જેહ, શ્રી હરી પદને પામશે તેહ. ૨૬
રાય તણે મન બહુ ઉલ્લાસ, બેઉ કર જોડી કહે વિષ્ણુદાસ;
સર્વ સભા મન એક ચીત ધરી, મૂખ વાણી બોલ્યા શ્રીહરી. ૨૭

કડવું ૨૨ મું.

રાગ ધન્યાશ્રી.

રૂક્ષ્માંગદ પરીવાર સાથે પામ્યો ઉત્તમ ઠામજી;
તેને દયાળે દયા કરીને, પોંચી મનની હામજી. ૧
તેણે સમે બ્રહ્મા પ્રત્યેરે, બોલ્યા ધર્મરાયજી;
સ્વામી આપણો નહી અર્થ સરીયો, હવે શો કરીએ ઉપાયજી. ૨

ઢાળ.

હવે શો ઉપાય કરશું, મને કહોને આજ;
તે રાજા તો છળ નહી પડ્યો, સ્વામીએ કીધું કાજ. ૩
આપણે અહીંથી મોકલી, સુંદર મોહણી જેહ;
મનમાં ઘણું નિરાશ થૈને, બેશી રહી છે તેહ. ૪
એવાં વાયક સાંભળીને, વીમાસ્યું મન માંહે;
ત્યારે બ્રહ્મા સુર ટોળે મળી, તત્કાળ આવ્યા ત્યાંહે. ૫
તાતને દેખી મોહણીને, લજ્યા આવી મંન;
માહા દીન રૂપે ઉભી થૈ રહી, બોલાય નહી વચંન. ૬
ચંદ્રવિન જેમ નીશા શોભે, નદી જળ વીણ જેમ;
પતિ વિના સ્ત્રી દેહ પ્રાણ વિણ, મોહણી શોભે તેમ; ૭
વાણી જેમ વ્યાકરણ વિના, પ્રજાવિના રાય જેમ;
ગ્રહસ્થ સ્ત્રી વિણ શોભીએ, મોહણી શોભે તેમ. ૮

પત્ર વિના જેમ વૃક્ષ શોભે, ધંન વિના નર જેમ;
વિપ્ર શોભે વૃત્તિ વિના, મોહણી દીસે તેમ. ૯
પછી દુઃખ ધરી પ્રેમદા વદે, મારા પિતાજી અવિચાર;
મેં દ્રોહ કીધે કંથનો, ધિક ધિક મારો અવતાર. ૧૦
પછી બ્રહ્માજી વળતું વદે, મોહણી શોક મા આણ;
અહીં અમારો તો અર્થ કરવા, તું આવી છે નિર્વાણ. ૧૧
તેં અમ્મર સૌ સંતોષીયા, કો નહી તુજ સમાન;
હવે માગ કન્યા વરદાન તું, આપીએ તે વરદાન. ૧૨
મોહણી કહે હું શું માગું, સાંભળો સાચૂં દેવ;
જો અર્થ એકો તમારો મે, નહી થયો અશ્વમેવ. ૧૩
પછી અમ્મર કહેરે મોહણી, ધન્ય ધન્ય ચતુરસુજાણ;
તું માગ વર પ્રેમે કરી, મનમાં લજ્યા મા આણ. ૧૪
તેણે સમે પુરોહીત રાયનો, ત્યાં આવ્યો અશ્વમેવ;
મહા ક્રોધ મનમાં ધરીને, ઓચર્યો તતખેવ. ૧૫
જીવતવ્ય તમારાં ધીક છે, ધિક ધિક તમારાં જ્ઞાન;
તમે શું જાણી અહી આવીયા, એને આપવા વરદાન. ૧૬
એ દુષ્ટ નારી અવતરી, ધીક ધિક એનો અવતાર;
એણે તરછોડ્યો કંથને, એનો નર્કમાં નહી ઠાર. ૧૭
પછી નેત્રમાંથી ઉપનીરે, અગ્ની કેરી જ્વાળ;
મોહણી તે ત્યાં બળીને, ભસ્મ થઈ તત્કાળ. ૧૮
અનેક સ્થાનક તે ભમી, કો નવ આપે ઠાર;
ચોખૂણમાં તે ત્યાં ભમી, તોહે ન પામી પાર. ૧૯
ઘણેક કાળે પાર પામી, છેદાયાં સૌ કર્મ;
કરજોડીને ઉભી રહી, જ્યાં બેઠા રાજા ધર્મ. ૨૦
ત્યાં કરજોડીને કરગરે, સૌ અમ્મર બેઠા જ્યાંહે
મોહણીને દેખી કરી, દેવતા બોલ્યા ત્યાંહે. ૨૧
દશેમવેધા જે કરે, એકાદશી વ્રત સાર;
સૌ દેવતા કહે મોહણી તે, ગ્રહ તું નિરધાર. ૨૨
દેવાર્ચન દીપ વિના, સાક્ષી વિના ભોજંન;
સૌ દેવતા કહે મોહણી ત્યાં, તુ રહે અનુદીન. ૨૩
જેને માથે ગુરુ નહી, નહી જાણે ગુરુગમ્ય;
તે સ્થાનક કહે દેવતા, ત્યાં તારુ સ્થાનક રમ્ય. ૨૪
અપવિત્ર સ્થળ સૌ તમારાં, જે ઘેર નહી હરી સેવ;
મોહણીને ત્યાં વરદાન દે, સર્વ મળીને દેવ. ૨૫

એમ કહીને દેવ ત્યાંથી, સ્વસ્થળે સૌ જાય;
વશિષ્ટ વાણી ઓચરે, સુણ માંધાતા રાય. ૨૬

વલણ.

સુણ માંધાતા રાય એવી, વશિષ્ટે વાણી કહી;
એ ચરીત્ર રૂક્ષ્માંગદ કેરું, મેં તને સંભળાવ્યું સહી. ૨૭
એ પવિત્ર વ્રત સર્વે કરો, મન પોતાને નીશ્ચેકરી;
વૈકુંઠ પદવી પામવા, એકવાર બોલો શ્રી હરી. ૨૮

——:૦:——

કડવું ૨૩ મું.

રાગ પ્રભાતી.

વશિષ્ટ ઋષિજી બોલ્યા વાણ, સુણ માંધાતા ચતુરસુજાણ;
રૂક્ષ્માંગદનું એ આખ્યાન, કથા અનોપમ પર્મનીધાન. ૧
જે કો સાંભળે નર ને નાર, મનવાંછીત પૂરે મોરાર;
પ્રયાગ ત્રિવેણી કરીએ સ્નાન, મેરુ કનકગીરી આપે દાન. ૨
તે થકી ફળ પામે ઘણું, ચરીત્ર સુણે રૂક્ષ્માંગદતણું;
હરીવાસર દીન શ્રવણે ધરે, અષ્ટોતર પિત્રુ ઓદ્ધરે. ૩
ત્રણે પક્ષના પૂરવજ જેહ, વૈકુંઠ પદને પામે તેહ;
તેહ થકી ફળ પામે ઘણું, નિર્ભે પદ પરમેશ્વર તણું. ૪
ચરીત્ર સુણે રૂક્ષ્માંગદ તણું, એક રસનાએ ફળ શું ભણું;
પુન્યતણો હું પાર ન લહું, હવે રાગ મરજાદા કહું. ૫
પ્રથમ ગોડી જે ધર્મરાય, રાય આલ્યા બ્રહ્મસભાય;
આશાવરી રાજાને સહી, પૂર્વ કથા વામદેવે કહી. ૬
પછી કેદારે એહેગોધા તણો, પૂર્વ વૃત્તાંત રાજાએ સુણ્યો;
દેશી બે ધર્માંગદ કહે, સતી ધર્મ માતા શ્રવણે લહે. ૭
ધવળ ધન્યાશ્રીએ કરવા વિલાસ, સંધ્યાવળીએ દીધી આશ;
સામેરીએ જય કામી થયો, કરી દિગ્વિજય પુત્ર આવીયો. ૮
નટે રાય રાણી શું રમે, બાકી વાત અવર નહી ગમે;
આંદોલે મોહણી વાક્ય ઓચરે, રાણીરાય વિચાર જ કરે. ૯
ભીમ પલાસીયે રાજા તણી, કરે મોહણી નિંદ્યા ઘણી;
રામગ્રીએ કાષ્ટમેલા જેહ, સર્વ વૃત્તાંત મૂખ બોલી તેહ. ૧૦
મલ્હારે કાશીમાં ગયો, રત્નાવળી રાક્ષસ લાવીયો;
કાલેર રાક્ષસી રાક્ષસી હરી, વિપ્ર આગળ પ્રતીજ્ઞા કરી. ૧૧

મેવાડે મન થયો ઉલ્લાસ, વિપ્રે રાક્ષસ કીધો નાશ;
બિલાવલે જઇ ભેટ્યાં રાય, રત્નાવળીનો કર્યો વિવાય. ૧૨
વસંતે આશા પૂરણ થઇ, કાષ્ટઐલા વૈકુંઠે ગઇ;
વેરાડીએ ભેટ્યા અવિનાશ, રાજાની મન પોતી આશ. ૧૩
પરજીયે સુખ પામ્યા અપાર, આવ્યા વણારશી મોઝાર;
ધન્યાશ્રીએ બ્રહ્માદિક સોય, મોહણી પાસ આવ્યા સૌ કોય. ૧૪
પ્રભાતીએ મરજાદા કહી, મનની આશા પોંચી સહી;
નારદીક કથા પુરાણ કથા સાંભળી, પોંચી મારા મનની રળી. ૧૫
ઉત્તમ રાગ રાગણી ઓગણીશ, સુણતાં પાપ હરે જુગદીશ;
સંવત સોળ ચોત્રીશો સાર, જેષ્ટ સુદી દશમી ગુરુ વાર. ૧૬
પદ પાંચશે ઉપર વીશ, સંક્ષેપે કડવાં ત્રેવીશ;
અજાણે કીધો અભ્યાસ, કરજોડી કહે વિષ્ણુદાસ. ૧૭
સકળ સભા હરી પદ ચીત ધરી, એક વાર બોલો મુખ હરી;
ભજો ભક્તવચ્છળ ભગવાન, સુખ દુઃખને જાણો સમાન. ૧૮

રુક્માંગદ આખ્યાન સમાપ્ત.

એમ કહીને દેવ ત્યાંથી, સ્વસ્થળે સૌ જાય;
વશિષ્ટ વાણી ઓચરે, સુણ માંધાતા રાય. ૨૬

વલણ.

સુણ માંધાતા રાય એવી, વશિષ્ટે વાણી કહી;
એ ચરીત્ર રુક્ષ્માંગદ કેરું, મેં તને સંભળાવ્યું સહી. ૨૭
એ પવિત્ર વ્રત સર્વે કરો, મન પોતાને નીશ્ચેકરી;
વૈકુંઠ પદવી પામવા, એકવાર બોલો શ્રી હરી. ૨૮

——:o:——

કડવું ૨૩ મું.

રાગ પ્રભાતી.

વશિષ્ટ ઋષિજી બોલ્યા વાણ, સુણ માંધાતા ચતુરસુજાણ;
રુક્ષ્માંગદનું એ આખ્યાન, કથા અનોપમ પર્મનીધાન. ૧
જે કો સાંભળે નર ને નાર, મનવાંછીત પૂરે મોરાર;
પ્રયાગ ત્રિવેણી કરીએ સ્નાન, મેરુ કનકગીરી આપે દાન. ૨
તે થકી ફળ પામે ઘણું, ચરીત્ર સુણે રુક્ષમાંગદતણું;
હરીવાસર દીન શ્રવણે ધરે, અષ્ટોતર પિત્રુ ઓદ્ધરે. ૩
ત્રણે પક્ષના પૂરવજ જેહ, વૈકુંઠ પદને પામે તેહ;
તેહ થકી ફળ પામે ઘણું, નિર્ભે પદ પરમેશ્વર તણું. ૪
ચરીત્ર સુણે રુક્ષ્માંગદ તણું, એક રસનાએ ફળ શું ભણું;
પુન્યતણો હું પાર ન લહું, હવે રાગ મરજાદા કહું. ૫
પ્રથમ ગોડી જે ધર્મરાય, રાય ચાલ્યા બ્રહ્મસભાય;
આશાવરી રાજાને સહી, પૂર્વ કથા વામદેવે કહી. ૬
પછી કેદારે ગ્રેહેગોધા તણો, પૂર્વ વૃત્તાંત રાજાએ સુણ્યો;
દેશી બે ધર્માંગદ કહે, સતી ધર્મ માતા શ્રવણે લહે. ૭
ધવળ ધન્યાશ્રીએ કરવા વિલાસ, સંધ્યાવળીએ દીધી આશ;
સામેરીએ જય કામી થયો, કરી દિગ્વિજય પુત્ર આવીયો. ૮
નટે રાય રાણી શું રમે, બાકી વાત અવર નહી ગમે;
આંદોલે મોહણી વાક્ય ઓચરે, રાણીરાય વિચાર જ કરે. ૯
ભીમ પલાસીયે રાજા તણી, કરે મોહણી નિંદ્રા ઘણી;
રામગ્રીએ કાષ્ટએલા જેહ, સર્વ વૃત્તાંત મૂખ બોલી તેહ. ૧૦
મલ્લારે કાશીમાં ગયો, રત્નાવળી રાક્ષસ લાવીયો;
કાલેંગ રાક્ષસી રાક્ષસી ઠરી, વિપ્ર આગળ પ્રતીજ્ઞા કરી. ૧૧

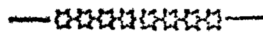
મેવાડે મન થયો ઉલ્લાસ, વિપ્રે રાક્ષસ કીધો નાશ;
બિલાવલે જઇ ભેટ્યાં રાય, રત્નાવળીને કર્યો વિવાય. ૧૨
વસંતે આશા પૂરણ થઇ, કાષ્ટઐલા વૈકુંઠે ગઇ;
વેરાડીએ ભેટયા અવિનાશ, રાજાની મન પોતી આશ. ૧૩
પરજીયે સુખ પામ્યા અપાર, આવ્યા વણારશી મોઝાર;
ધન્યાશ્રીએ બ્રહ્માદિક સોય, મોહણી પાસ આવ્યા સૌ કોય. ૧૪
પ્રભાતીએ મરજાદા કહી, મનની આશા પોંચી સહી;
નારદીક કથા પુરાણ કથા સાંભળી, પોંચી મારા મનની રળી. ૧૫
ઉત્તમ રાગ રાગણી ઓગણીશ, સુણતાં પાપ હરે જુગદીશ;
સંવત સોળ ચોત્રીશો સાર, જેષ્ટ સુદી દશમી ગુરુ વાર. ૧૬
પદ પાંચશે ઉપર વીશ, સંક્ષેપે કડવાં ત્રેવીશ;
અજાણે કીધો અભ્યાસ, કરજોડી કહે વિષ્ણુદાસ. ૧૭
સકળ સભા હરી પદ ચીત ધરી, એક વાર બોલો મુખ હરી;
ભજો ભક્તવચ્છળ ભગવાન, સુખ દુઃખને જાણો સમાન. ૧૮

રુક્ષ્માંગદ આખ્યાન સમાપ્ત.

આધારભટ્ટ.

શામળશાહનો વિવાહ.

કડવું ૧ લું.

રાગ રામગ્રી.

પ્રથમે પ્રણમું દેવકીનંદરે, સુરનર વંદે મહા મુનિજંનરે;
કરુણાસિંધુ અતિ પાવનરે, વિઘ્ન હરવા કરું પ્રયત્નરે.

ઢાળ.

વિઘ્નહરણ ગુણ પૂરણ, તેજનો અંબાર;
પિતા પતિ કૈલાસનો, સુધબુધ સુંદર નાર.
માત ઉમિયા હેમતનયા, સ્વામી કાર્તક ભ્રાત;
લક્ષ લાભ સુત શોભતા, સેનાપતિ વિખ્યાત.
સિંદૂર લેપન સદા સોહીયે, એક ઉજ્વળ દંત;
મુષક વાહન મલપતો, દુંદાલો જશવંત.*
પુષ્પ સેવંત્રાં સદામણી, મુક્તાફલ કંઠે માલ;
મોદક ભોજન ગણપતિ, છે ભકતનો પ્રતિપાલ.
આયુદ્ધ ફરસી પાણ સોહે, મહા પરાક્રમ ગુણરાય;
પ્રથમ પૂજન આદ્ય તું, શુભ કાર્ય જ્યાં કહેવાય.
બ્રહ્મા સુરપતિ ઇશ મુનિવર, શેષગણ ગાંધર્વ;
તાંહાં આદ્ય પૂજા ગણપતિ, તુજ કૃપાએ સુખ સર્વ.
મૂઢ બાળક અજ્ઞાન ગતિ હું, શરણ આવ્યો આજ;
દાસ જાણી આશ પૂરણ, કરો તું મહારાજ.
સન્મુખ જોજે સીઘ્રે દાતા, એવાં દીવ્ય લોચન આપ;
દેખાડીને શુભ વાટડી, મુજ રુદીયા તણી જડ કાપ.
વર્ણન મુખ કેમ કરું તારું, એક મુખ એક રસનાય;
નખ શિખ આભ્રણ રૂપથી, રવિ ચંદ્રમા ઓળંગાય.
સ્તુતિ કરી ભાવ ધરી, કરજોડી માગું માન;
સાહે કરજો વિઘન હરજો, રુદે રહેજો ભગવાન.

---

* પાઠ. "દુંદાલો દુઃખ ભંજન."

પિતાંબર પહેરે સદા, ગુણપતિ ગુણગંભીર;
આપ વાણી દયા આણી, રુદીયા રહો રઘુવીર.
અપરિમિત આપે કવિ, તુજ ચરણે આવ્યા ક્રોડ;
તેં કૃપા કીધી બુધ દીધી, સિદ્ધ કીધા કવિ પ્રૌઢ.
બ્રહ્મતનયા ભાવ સાથે, રાવ સુણીએ માત;
દિન દુર્બળ દાસ તાહારો, મેહેલ મસ્તક હાથ.
હંસવાહની હસીત વદની, શ્વેત અંબર સોહે;
કમળ મુખી કમળનયણી, કૃપા દૃષ્ટે તું જોયે.
એક હસ્તે કનક કળશ તેં, સુધા પૂરણ પ્રમાણ;
એક હસ્તે અક્ષયમાળા, સ્ફાટિક મણિની જાણ.
એક કરમાં ધરી વીણા, એક હસ્તે પુસ્તક સાથ;
મુક્ત માળા મનોહર ધરી, વરદાયીની વિખ્યાત.
વર્ણન ન થાએ તુજ તણું, મુજથી કેમ વર્ણવાય;
સહસ્ર જીહ્વા શેષ મુખમાં, તોહે પાર ના તારો પમાય.
ભુવનેશ્વરી તુજ ભક્ત છઊં, મુજ નામ માત્ર આધાર;
દાસ જાણી દયા આણી, કરો મારી સાર.
મૂરખ મન ઇચ્છા કરે, ભણવા ચારે વેદ;
તુજ કૃપા વિના માતાજી, કેમ પામે રાંકડો ભેદ.
મીન ઇચ્છે ચંદ્ર મંડળ, અપંગ ગિરિવર શૃંગ;
નિર્ધન ચિંતામણિ ઇચ્છે, મુને હરિ જનસુ રંગ.
મહા ગણપતિ સરસ્વતિ, ગુરુ ઈશ કરુણા સર્વ;
દયા કરજો વિઘન હરજો, તજ્યો છે મન ગર્વ.
હરિ ભક્તનાં ભુવન મુજને, સદા વાહાલાં તેહ;
જેહ તણે સંગે કરીને, થાય નિર્મળ દેહ.
હાવે કથા કહું શુભ ઉત્તમ, ભકતનો મહિમાય;
નરસિહ મહેતો ભકત જેહ, તેહેના કુંવરનો વિવાહ.

——:o:——

કડવું ૨ જું.

રાગ ગોડી.

નરસિહ મહેતો નાગરની નાત, માતુભાવ વૈષ્ણવ વિખ્યાત;
જૂનાગઢમાં વાસો રહે, વિષ્ણુ ભકતનો મહિમા લહે.
મહિમા જાણી સેવે હરિ, દૃઢ વિશ્વાસ અંતરમાં ધરી;
કામ ક્રોધ નહિ લવલેશ, અંતરગત પૂરણ દેવેશ.

તૃષ્ણા લોભ વિખે નહિ મન, મિથ્યા ગ્રહ દારા સુત ધન;
મિથ્યા મોહ માયા અહંકાર, મિથ્યા જાણે મન સંસાર.
ક્ષણભંગુર કાયા છે જોય, આ સંસાર સ્વપ્નવંત હોય;
અસ્થિર વાત જગતની કરી, સ્થિર પક્ષ સાચી હરિતણી.
એવું મન જાણીને તદા, લક્ષ્મીવર સેવે સર્વદા;
કમલાકાન્તની સેવા કરે, રામ કૃષ્ણ વાણી ઉચ્ચરે.
હરિ મંદિર સુંદર ઘરમાંહે, નવ રંગિત મંડપ છે તાંહે;
ચિત્રામણ શોભા અતિઘણી, લીલા જે લક્ષ્મીવર તણી.
પ્રથમ ચિત્રામણ મચ્છરૂપ, વાળ્યા વેદ ત્રિભોવન ભૂપ;
બીજો કચ્છપને અવતાર, ઉદધીમથન કીધું મોરાર.
ત્રીજો વરાહ રૂપ વિશાળ, રાખી મહી જાતાં પાતાળ;
ચોથો નરસિંહ પરિબ્રહ્મ, હીરણ્યકશ્યપ વધ કીધો કર્મ.
પાંચમો પ્રભુ વામન થઈ, બળિરાય પ્રતે જાચી મહી;
છઠ્ઠે પરશુરામ જગદીશ, નક્ષત્રી કીધી વાર એકવીશ.
સાતમે શ્રીરઘુપતિ મહારાજ, રાવણ વધ વિભીષણ રાજ;
આઠમો હરિ પૂર્ણ પ્રકાશ, સ્વયંભુ પ્રકટ્યા અવિનાશ.
નવમે બુદ્ધ સ્વરૂપે હરિ, દશમે દેહ કલંકી કરી;
ભક્ત માત્રનાં કરવા કાજ, એ અવતાર ધર્યા મહારાજ.
નરસિંહ મેહેતે સેવ્યા હરિ, ચિત્ત ચતુરભુજ ચરણે ધરી;
ચૌદ ભુવન તણો જે ઈશ, પૂરણ પ્રીત ધરે જગદીશ.
કોણ કૃપાથી કરુણા કૃષ્ણ, સંભળાવું સાંભળો પ્રશ્ન;
પૂર્વ કથા નરસિંહા તણી, ના જાણે અક્ષર એકો ભણી.
એક સમોવડ બંધવ જન નાર, હાસ્ય વચન બોલી નિર્ધાર;
નાગર નાત લજાવી તમો, દીયરજી મહા મૂરખ તમો.
સુણતાં ખેદ અંતર પરજળ્યો, ભાભી વચન વજ્યો આમળો;
પૂરણ દુઃખ પામ્યો મનમાંહે, ચાલ્યો શિવ દેવસ્થળ જ્યાંહે.
એક આસન બેઠો દૃઢ કરી, શિવ શંકર ચરણે ચિત્ત ધરી;
ધિક જીવ્યું વિદ્યા નહિ આવડી, અન્ન ઉદક લીધી આખડી.
દિવસ સાત થયા ઉપવાસ, ઉમિયાપતિ આવ્યા અવિનાશ;
વૃષભારુઢ ઉમિયાપતિ દેવ, કૃપા કરી બોલ્યા તતખેવ.
માગ માગ ઇચ્છાવર આજ, જો ઇચ્છે ભૂમંડળ રાજ્ય;
ભોળા ચક્રવત બ્રહ્મસ્વરૂપ, દયાસિંધુ ગિરિજાપતિ ભૂપ.
કૃપાનિધિએ કરુણા અતિ કરી, માગ માગ વાણી ઉચ્ચરી;
નરસિંહ મહેતો શ્રવણે ધરે, માગ માગ વાણી ઉચ્ચરે.

નરસિહ મેહેતો શ્રવણે ધરે, શું માગું મન શોચ કરે;
મૂરખ મન સુઝે નહિ વાત, શિવ ચરણે લાગ્યો સાક્ષાત.
મસ્તક કર મૂકયો ભગવાન, તવ મહેતાને ઉપન્યું જ્ઞાન;
નરસિહ મેહેતો વર માગશે, જન્મ જન્મ તણાં દુઃખ જશે.
ભટ આધાર કથા તે કહે, જો નર ભીતર હરિ રહે;
ભાવ ધરી સુણશે નરનાર, પુનરપી જન્મ ટળે સંસાર.
સાંધે હું સમજાવું વાત, મસ્તક કમળાપતિનો હાથ;
હાવે સકળ સભા ચિત્ત ધરી, એકવાર મુખે બોલો હરિ.

કડવું ૩ જું.

રાગ ધનાશ્રી.

નરસિંહ મેહેતો શિવ સ્તુતિ કરે, પ્રકટ્યું ભીતર જ્ઞાન;
દયા કરી મુજ દિનને, ધન્ય ધન્ય શ્રી ભગવાન.
આજ વર મુજને આપીયે, માગું કરજોડી મન;
જે વસ્તુ તમને વાહાલી પ્રભુ, તે મુજને આપો વરદાન.

ઢાળ.

વરદાન મુજને આપીયે, દુઃખ કાપીયે ત્રિપુરાર;
જે સદા વલ્લભ પ્રભુ દુર્લભ, તે આપીએ નિરધાર.
સદાશિવ આનંદ પામ્યા, પ્રેમ વલ્લભ વદન વિશાળ;
વરદાન તુજને આપીયું, એમ વદે દીનદયાળ.
ગહન ગતિ જે સદા સુર મુનિની, પાર ના પામે શેષ;
સનક સનકાદિક આદ્યે, વિધિ ના જાણે લેશ.
તે સદા વાહાલો મુજને, જે કૃષ્ણ બ્રહ્મ સ્વરૂપ;
તે આવ તુજને દેખાડું, એમ વદે ગિરિજા ભૂપ.
પછે નરસૈંયો કર ધર્યો ને, સંચર્યા શિવ તાહે;
વૈકુંઠપુરીમાંહાં પધાર્યા, શ્રી કૃષ્ણ બેઠા જાંહે.
કનક ભોમ વિશાળ સુંદર, તેજનો અંબાર;
સદા ભોમ વિશાળ સુંદર, થઈ રહ્યો ઝલકાર.
રત્ન માણેક મણિ મનોહર, સ્તંભ જડીયા સાર;
છજાં ઝરુખા રાવટી, જાલીયાં ગોખ અપાર.
નવરંગી મંડપ મનોહર, ચંદ્રવા ચોવટાં જેહ;
મુક્તાફળ રત્ન ઝગહળે, ત્રિલોક શોભા તેહ.

ગાલીચા જાજમ તકીયા, સુકળાત શુભ વિશાળ;
મધ્યે વિરાજે સિંહાસન, તે દીશે ઝાકઝમાળ.
સભા મધ્યે સુભટ બેઠા, શ્રી કૃષ્ણ મહા રણધીર;
અક્રૂર ઓધવ ઉગ્રસેન, બળીભદ્ર બાંધવ વીર.
વાસુદેવ નંદન વિશ્વવંદન, ભકતનો વિશ્રામ;
સિંહાસન શોભા વિરાજિત, પૂરણ શ્રીઘનશ્યામ.
ચોપાસ તકીયા ઝગમગે, રવિ ચંદ્ર કોટી પ્રકાશ;
પ્રણામ કરતા પરવરે, જે અનેક હરિના દાસ.
તાલ તાન ને છંદ માને, જંત્ર નારદ હાથ;
ગુણ ગાંધ્રવ ગાન કરી કહે, ધન્ય ધન્ય વૈકુંઠનાથ.
બાવના ચંદન અગર બેહેકે, સુગંધ બહુ પેરે થાય;
કસ્તૂરીનો પરમ પીમલ, મદન મારુત વાય.
ભકતવત્સળ ભૂપ બેઠો, ત્રિભોવનનો રાય;
હું દિન દુર્બળ દાસ પ્રભુનો, વર્ણન કેમ કરી થાય.
મુગટ મસ્તક પરમ સુંદર, તેજનો અંબાર;
કરણ કુંડળ મકરાકૃત, કંઠે મુક્તા હાર.
શ્રીવત્સલાંછન મણિ કૌસ્તુભ, કંઠ વિજયંતિ માળ;
પિતાંબર પરિધાન અંગે, ભકતનો પ્રતિપાળ.
અજાનબાહુ શંખ ચક્ર, ગદા પદ્મ વિશાળ;
મુંદ્રિકા કંકણ બેરખા, તે દીશે ઝાકઝમાળ.
કટીમેખળા વળી ક્ષુદ્રઘંટા, ચરણ નેપૂર સાર;
પદ કમળ વંદિત વિશ્વને, એવો અખિલ પ્રાણાધાર.
એહેનું નામ માત્ર પ્રેમ સાથે, ધર્યું ત્યાંહાં શ્રી કૃષ્ણ;
હાવે નરસૈંયાને કરી કરુણા, તે કહેશું પ્રશ્ન.

વલણ.

તે કહેશું પ્રશ્ન ભાવે, સંત જન શ્રવણે ધરો;
આધારભટ્ટ કહે હર્ષ સાથે, હરિહરિ મુખ ઉચ્ચરો.

કડવું ૪ થું.

રાગ કેદારો.

સદા શિવજી સાંચર્યા, નરસિંહ મહેતો બાંહે ધર્યા;
પરવર્યા જ્યાંહાં બેઠા ત્રિભુવન ધણીરે.

સભારે મધ્યે આવી રહ્યા, હરિ દીઠે હર્ખીત થયા;
મહા રળિયાત મળવા નાથનેરે.

ઢાળ.

મળવા નાથને શિવજી પધાર્યા, હઇડે હર્ખ ન માય;
વેગળેથી વિશ્વનાથને દેખી, ઉઠયા શ્રી જદુરાય.
અવિનાશી આસનથી ઉઠયા, ઉઠયા શ્રી બળદેવ;
અક્રૂર ઓધવ સર્વે, પ્રણમ્યા મહાદેવ.
જય જય શબ્દ સભામાંહ ઉઠ્યો, હરિહર ભેટયા જયારે;
ધંન કરુણા મુજને કીધી, શ્રી હરિ બોલ્યા ત્યારે.
સિંધાસન બેસાડ્યા શંકર, પૂજા રચી પરિબ્રહ્મ;
દીનદયાળ કૃપાનિધિ કે'છે, આજ સફળ શુભ કર્મ.
બાવનાચંદન લેપન અંગે, કૃષ્ણાગરના ધૂપ;
કરી આરતી હાર સમરપ્યા, હર્ખ્યા વૈકુંઠ ભૂપ.
શ્રી શંકર પ્રતે કરજોડી બોલ્યા, ત્યારે શ્રી મહારાજ;
સ્વામી સીઘ્રે થઇને કહેવુ, અમ સરખું જે કાજ.
રખે વિલંબ કરો વિશ્વંભર, અંતર ભેદ ન આણો;
તમો સમોવડ કો નહિ વલ્લભ, પોતાના કરી જાણો.
તદા કાળ શંકર એમ બોલ્યા, સાંભળીયે અવિનાશ;
આ નરસૈંયો ભકત માહરો, તે કરવો તમ દાસ.
વચન સુણી વિઠ્ઠલજી ઉઠયા, કરુણા કીધી નાથે;
નરસૈંયાને રુદીયે લીધો, ભીડીયો* રુદીયા સાથે.
માધવજીએ કર મસ્તક મૂકયો, જન્મ મરણ ભે ભાગ્યો;
અરે નરસૈંયા ભકત કર્યો, મન ઈચ્છા વર કાંઈ માગો.
ભકત વદે કરુણાનિધિ સુણીયે, નવ ઈચ્છું સુખ સાજ;
લક્ષ્મીથી મુનિવર ચિત્ત ચળીયા, તેહ તણું નહિ કાજ.
એ સંસાર વિખે સચરાચર, વસ્તુ સકળનો નાશ;
નિર્ભે પદ તારું ત્રિભોવનમાં, એમ જોતાં અવિનાશ.
તે માટે તમ ચરણે રાખો, ભકત કરી ભગવંત;
અવસ્ય કષ્ટ પડે તું મોટો, સમર્થ શેઠ શ્રીમંત.
સાંભળ સ્વામી ગરુડગામી, ભકતવત્સલ ભૂપાલ;
આશા એક મારા મન તણી, પૂરો પરમ દયાળ.
જે લીલા લક્ષ્મીવરે કીધી, વ્રજપુર ગોકુળ માંહે;
તે લીલા દ્વારામતિમાંહે, વૈકુંઠ પદ્મી માહે.

* પાઠ. "ચાપ્યો."

તે લીલા પ્રભુ ગુપ્ત રચી છે, તે બ્રહ્મા ના લહે ભેદ;
જે લીલારસ દુર્લભ તે સુર મુનિ, પાર ના પામે વેદ.
હાસ્ય વિનોદ ક્રીડારસ સાગર, પ્રેમ ચપળ ચતુરાઇ;
ભોગ વિલાસ વિવિધ શોભા, જુક્ત રચી ચતુરાઇ.
તે લીલા પ્રભુ નયણે નિરખું, શ્રવણે સુણું મુખ ગાઉં;
લીલા શ્રી કૃષ્ણ સુધારસ સાગર, તે મધ્યે નિત્ય નહાઉં.
તે માટે ત્રિકમજી સુણીયે, પૂરણ પ્રેમાનંદ;
ઇચ્છા છે હરિ લીલા કીર્તનની, ગાવા ગુણ ગોવિંદ.
સુણી વચન શામળીયો હર્ખ્યા, સુંદરવર એમ બોલે;
ધંન ધંન રે તું નરસિંહા, નહિ ભકત કો તુજ તોલે.
કુંજ લીલા ગુપ્ત અગોચર, તેહતણું તુંને જ્ઞાન;
એહેવું કહી કર મસ્તક મૂક્યો, ત્રુઠયા શ્રી ભગવાન.
અરે નરસૈંયા મુજ લીલાના, તું જ કીર્તન જે ગાશે;
ભૂતલ માંહે નર નારી સુણતાં, પાપી પાવન થાશે.

વલણ.

પાપી પાવન થાશે સહી, તેમાં કાંઈ સંદેહ નહિ;
આધારભટ્ટ કહે શ્રોતાજન, સહુ હરિ હરિ મુખ ઉચ્ચરો સહી.

કડવું ૫ મું.

રાગ, દોહરી રામગ્રી.

હાવે હરિજન સહુ શ્રવણે ધરો, કહું અમૃત વાણી;
નરસિંહ મહેતાને કૃપા હવી, ત્રુઠ્યા સારંગપાણી.
મેહેતાને* લીલા દેખાડવાને, રાખ્યા શ્રી ભગવાન;
શંકરને આજ્ઞા કરી, હવા અંતર્ધ્યાન.
નરસૈંયાનો કર ધરી, ઉઠ્યા શ્રી યદુરાય;
સભા સહુ આજ્ઞા કરી, ઉઠી આસને જાય.†
સોલ સહસ્ર શત આઠનાં, મંદિર છે વળી જાંહે.
નરસૈંયાને લાવીયા, પ્રેમે પ્રભુજી તાંહે.
મણિમાં સ્તંભ જડાવીયા, મધ્ય માણેક ચોક;
છજાં ઝરૂખાં રાવટી, મુક્તાફળના ગૃહ ગોખ.

*પાઠ. "નૃસિંહ મેહેતાજીને લીલા૦"
† પાઠ. "ઉઠયા શ્રી યદુનાથ; ગોપાંગનાને આજ્ઞા કરી ઉઠયા લક્ષ્મી સંઘાથ."

કનક થાળ ભરી કામની, મુક્તાફળે વધાવે;
નિરખે મીટ માંડી શ્રી હરિને, મંદિરમાં પધરાવે.
સાંભળો સર્વે સુંદરી, શ્રી હરિ એમ બોલે;
આ ભક્ત ઘણું વલ્લભ મુને, કો નહિ એહેને તોલે.
એક સુંદર મંદિર શોભતું, છે તેજનો અંબાર;
તાંહાં નરસૈંયો પધરાવીયો, સાંપ્યા સેવક ચાર.
પછે પેસે પ્રણામ કરી પ્રભુ, રંગમેહેલ પધારે;
એ લીલા કહું ભૂતલ્લ વિષે, નરસિહો મન વિચારે.
પછે નરસૈંયાને પ્રેમે અતિ, ઘણી તાંહાં સેવા થાય;
ભોજન સમે શ્રી નાથ ઉઠિયા, નરસી સંગ શ્રી જદુરાય.
પછે ઉષ્ણોદક મેહેલ્યાં ભરી, મોગરેલ મર્દાય;
પિતાંબર પેહેરણુ ભજે, કેશર અંગ ચર્ચાય.
બાવના ચંદન અર્ગજા, અંગ લેપન થાય;
કૃષ્ણાગર ઉવેખીએ, બહુ સુગંધ તાંહ વાય.
સત્યભામા સન્મુખ રહ્યા, રુક્મિણિ કરજોડ;
આરોગી ઉઠયા શ્રી હરિ, રાજા શ્રી રણછોડ.
હરિને રત્ન જડિત પાવડી, ચરણે ચિત્ત માહારૂં;
પદ નખ શોભા નાથની, રવિ ચંદ્ર કોટી ઓવારૂં.
મહાપ્રસાદ મહારાજનો, ફળ પાર ના જાણું;
તે નરસૈંયે આરોગીયો, કો કોણ ભાગ્ય વખાણું.
બાજટે બેઠા શ્રી હરિ, મુખવાસ આરોગે;
બીડી બરાસ લવંગની, સદા લેઈ સંજોગે.
રુક્મિણિના હાથની, પ્રભુજી બીડી લે;
તે નરસૈંયાના મુખમાં, પ્રેમે પ્રભુજી મે'લે.
એમ લીલા લાડ કરાવતાં, દીન વીત્યા વીશ;
એક સમે કરુણા કરી, બોલ્યા શ્રી જગદીશ.
અરે નરસૈંયા છાનો રહી, તુ જોજે આ ગોખ;
આજ રાસ થાશે અર્ધ રાતનો, મધ્ય માણેક ચોક.
આશ્વિન શુદની પૂર્ણિમા, રહ્યો ચંદ્ર પ્રકાશ;
વળી રત્ન મણિની જ્યોતમાં, દીપક ચોપાસ.
ઝળહળ મંદિર થઈ રહ્યાં, વળી તેજ અંબાર;
તેણે સમે પહેલી નીશા, ગઇ ઘટીકા ચાર.
સન્ધ્યા સમે સહુ સુંદરી, મલી બેઠી વાત;
આજ માણેકઠારી પૂર્ણિમા, ભલી શોભે છે રાત.

રુકિમણી કહે છે સાંભળો, સર્વ સુંદરી આજ;
મોટો દહાડો સહુ મલી કહો કૃષ્ણને, પ્રભુ રાસ રમાડ.
સભાથી ઉઠ્યા પ્રભુ, પછે વિનતિ કહેજો;
વાજાં વસ્ત્ર શણગાર સહુ, તતપર થઇને રહેજો.
સભા થકી ઉઠ્યા પ્રભુ, મંદિરમાં આવ્યા;
મણિ મુકતાફળ પુષ્પથી, મહારાજને વધાવ્યા.
બેઠા તાંહાં સિંઘાસને, પાસે આવી નાર;
કરજોડી કહે સુંદરી, પ્રભુ વિનતિ અવિધાર.
દીન વચન કહે કામની, પ્રભુજી સુણીયે રાવ;
ના રખે કહેતા નાથજી, એક મનનો ભાવ.
જે લીલા વ્રજપુર ભોમમાં, કર્યો રાસ વિલાસ;
તે દિવસ ફરી આવીયો, જુઓ ચંદ્ર પ્રકાશ.
આશ રાશ રમવા તણી, સર્વને ઇચ્છાય;
માન માગે છે માનુની, માનો શ્રી જદુરાય.
વચન સુણી વીનતા તણું, ઉઠ્યા શ્રી અવિનાશ;
હા ભણી સિદ્ધે થયા, પ્રભુ રમવા રાસ.

વલણ.

રાસ રમવા સિદ્ધે ઉઠ્યા, તે સુણો શ્રોતા ચિત્ત ધરી;
આધારભટ્ટ કહે ધન હરિ જન, જે બોલો મુખથી શ્રી હરિ.

કડવું ૬ ઠું.

રાગ સામેરી.

વચન સુણી વીનતાતણું, ઉઠ્યા શ્રી અવિનાશ;
નરસૈંયાને દેખાડવા, વળી રચ્યો તાંહાં રાસ.
રૂપ કળા ગુણ ચાતુરી, નટવર લીધો વેશ;
મદન મોહન શોભા ભજે, તે બ્રહ્મા ના લહે લેશ.

ચાલ.

લેખ ભેખ ને વેખ હરિનો, પાર ન આવે ઇશરે;
રાસ લીલાતણી રચના, રચી શ્રી જગદીશરે.
મોર મોગટ ધર્યો હરિએ, જડિત નંગ અપારરે;
રત્ન મણિ માણેક મુકતા, તેજનો અંબારરે.
તિલક કેશર મધ્ય મૃગમદ, કરણ કુંડળ જયોતરે;
વદન સુંદર વિશ્વ મોહન, ત્રિભોવન ઉદ્યોતરે.

કંઠ કૌસ્તુભ હાર મુકતા, કંઠે વૈજયંતિ માળરે;
પિતાંબર કટી કાછ કછ્યો, મોહન મદન ગોપાળરે.
કટીમેખલા અતિ ઝળહળે, બાજુબંધ વિશાળરે;
મુદ્રિકા પોહોચી પરમ સુંદર, દીશે ઝાકઝમાળરે.
ચરણ નેપૂર ઘુઘરી, રણકાર ખટકે મંનરે;
મોરલી મોહને ધરી, શબ્દ ગર્જીત ઘનરે.
કૃષ્ણાગર મૃગ અંગ અર્ચન, અખીલ બ્રહ્મ સ્વરૂપરે;
સુદરી પ્રત્યે રહી સન્મુખ, વદે વૈકુંઠ ભૂપરે.
જુજવાં વાજાં ધરે કરમાં, નથી નિરખ્યો રાસરે;
સુંદરી સહુને સમીપ તેડી, શિખવે અવિનાશરે.
અંગે સોલ શણગાર સાર્યા રૂપ અનંગ માનરે;
ભક્તવત્સલ ભૂપ પાસે, ભજે ભાયગ નિધાનરે.
ચોકે દીપક ચોગયા, રત્ન મણિમાં જ્યોતરે;
મદન મોહન રહ્યા મધ્યે, કોટી શશી ઉદ્યોતરે.

ચાલ.

એમ રાસ રચ્યો અવિનાશી, ત્યારે સાભર્યાં વ્રજવાસી;
લીલા રસ કુંજ સદન માહાં, સુખ બાળપણાનું મન માંહાં.
જે રાસ વૃંદાવન કીધો, તે શ્રી ભાગવત પ્રસિદ્ધો;
ત્યારે સાંભરી વ્રજની નારી, સંભારી રાધા પ્યારી.
સાંભર્યાં સકળ વ્રજ બાળ, સાંભર્યાં નંદ ગોવાળ;
જ્યારે સાંભર્યાં જશોદા માત, ત્યારે નેત્રે વહે આંસુપાત.
બહુ નીર નયણેથી ઢાળે, સહુ સખી વદન નિહાળે;
જદુરાયતણી પટરાણી, પછે બોલ્યાં રુકિમણી વાણી.
મારા સમ જો કહોની મોરારી, કાં રોયા શ્રી ગિરિધારી;
પછે વચન વદે જદુનાથ, ગદગદ કંઠ કહેતા વાત.
મુને સાભર્યો વ્રજનો સાથ, નંદ તાત જશોદા માત;
જે લીલા વ્રજપુર માંહે, તેહેનો લક્ષમો ભાગ નહિ આંહે.
એહેવું કહેતામાં મૂર્છા પામ્યા, એક મુહૂર્ત મહી સ્થળ વામ્યા;
પછે ઉઠાડ્યા મલી સર્વ શામા, કરજોડી વદે સત્યભામા.
ઉઠો રાસ રચો મહારાજ, નહિ તો દેહ કરશું તાજ;
એમ વિવિધ વચન કહ્યાં નારી, ત્યારે ઉઠ્યા શ્રી ગિરધારી.
તજ્યો શોક સકળ અવિનાશી, પણ વિસરે નહિ વ્રજવાસી;
પછે રાસ રસીક રમે રસીયો, નરસૈંયાના મનમાં વસીયો.
હરિ લીલા નિરખે ને રાચે, થેઈ થેઈ કરીને નાચે.

દુહો.

નરસૈયો નિરખી રહ્યો, રાસ રમે વ્રજરાજ;
નિઃશંક હરિ નિર્લજ થયા, તજી તારુણી લાજ.

ચાલ.

ત્યારે લાજ તજી ગિરધારી, ઉલટ્યો દેખી કુંજવિહારી;
મોરલી કર મોહન ધારી, કરે રાગ રસ ઠસક ભારી.
માનુની કર જંત્ર મૃદંગ, કરે થેઇ થેઇ નવલો રંગ;
સોલ સહસ્ર શત આઠ નારી, ઉલટ્યો રસ સાગર ભારી.
જાણે સોળ કળાનું રૂપ, ઉલટ્યો રસ સાગર ગુણ ભૂપ;

દુહો.

રસ સાગર ગુણ ઉલટ્યો, ચંદ્રશા તાન તુરંગ;
કળા કમળનયણાં તણી, પ્રકટ્યા કોટી અનંગ.
વિદ્યા ચૌદ ચોશઠ કળા, ગુણ લક્ષણ બત્રીશ;
વાજાં વીશ ષોડશ સાંભળ્યાં, રાગ રંગ છત્રીશ.
લીલા નવ રસ નટવરે, અકેકપેં અનુક્રમ;
સોળ સહસ્ર શત આઠમાં, સચરાચર પરિબ્રહ્મ.

ચાલ.

પરિબ્રહ્મ તણી જે લીલા, પરિબ્રહ્મ પારની ક્રીડા;
મંડળી માંહે મોહનજી રે સોહે, દેખી સુરનર મુનિવર મોહે.
પિતાંબર કીધાં પરિધાન, ફરતા ભમરી ભમે ભગવાન;
ત્યારે શ્રી હરિ શોભે જેમ, ઘન દામની ચમકે જેમ.
આવ્યું માનુનીને અભિમાન, હરિ હવા તે અંતરધ્યાન;
તેહેનો પાર ના પામે કોઈ, આવ્યા નરસૈંયો જ્યાં હોઈ.

દુહો.

શ્યામા સહુ વીહીવલ થઈ, રહી ઝંખે જગદીશ;
અમ અપરાધ કશો પ્રભુ, એમ ના કીજે રીશ.
એ રાસ રસીક મન નવ ગમ્યો, તે તજી ગયા મોરાર,
કહે રુકિમણિ આપણ કશાં, જો એણે તજી વ્રજનાર.

ચાલ.

એણે વચને વિઠ્ઠલજી રે હસીયા, નરસૈંયાના મનમાં વસીયા;
ત્યારે હાસ્ય વચન સુણી કૃષ્ણ, ઊંચું જોયું તો આવ્યા વિષ્ણુ.
પછે તાંહાં આવી સહુ નારી, જાંહાં બેઠા કુંજ વિહારી;
જઇ ચરણે નામ્યું શીશ, અપરાધ વણ શી રીશ.

કહે વચન રસીક રઢીઆળી, પછે બોલ્યા શ્રી વનમાલી;
કહે કૃષ્ણ રાસ રમુ ત્યારે, નરસૈંયો આવે જ્યારે.
કહે પ્રભુ પ્રત્યે પટરાણી, તમો સાંભળો સારંગપાણી;
હરિ ભક્ત સદા તમ વહાલો, નરસૈંયાને લેઇને માહાલો.
હરિભક્તમાં અંતર કરશો, તો લક્ષ ચોરાશી ફરશો;
એહેવું વચન સુણી ગિરધારી, કહે ધન ધન બુધ તમારી.
માહારા ભક્તને નમે જેહ, મુજને જન વલ્લભ તેહ;
માહારા ભક્તસું હીંડે દ્વેખ, તે શત્રુ સમાન મુજ લેખ.
હરિભક્તનો દ્વેખી થાશે, તે તો રૌ રૌ નર્ક પચાશે;
એમ શ્રી મુખ પોતે બોલે, માહારા ભક્ત સદા મુજ તોલે.
એહેવો ભકતવત્સળ બરદધારી, હરિ જન કરો હિતકારી;
નરસૈંયાને કરુણા કીધી, ઉપમા સમ તોલે દીધી.
પછે નરસૈંયો તે લાવ્યા, મધ્ય માણેક ચોક આવ્યા;
વળી રાસ રચ્યો ગોપાળ, આપી નરસૈંયા કર તાલ.

દુહો.

નરસૈંયો કાંઇ નવ લહે, તાલ તાન રંગ ગાન;
પછેસ્મરણ કીધુ સતગુરુ તણું, જે શંકર શ્રી ભગવાન.
શ્રી શંકર ગુરુ સંભારતાં, પ્રકટ્યું જ્ઞાન રસાળ;
નરસૈંયાના તનમાં, રીઝ્યા દીન દયાળ.
તે માટે શ્રોતા સુણો, સદ્‌ગુરુ કરવો શિશ;
ગુરુ કરુણા વિના કેમ લહે, જય જગત્ ગુરુ જગદીશ.

ચાલ.

વળી રાસ લીલા મધ્યે રોપી, નરસૈંયો થયો તાંહાં ગોપી;
જે વ્રજપુર રાસ રચીયો, તેહેવો નરસૈંયાથી મચીયો.
નરસૈંયાને મધ્યે લીધો, પ્રભુ આપ સરીખો કીધો;
સમો દાણ માનનો જ્યારે, પ્રભુએ પ્રેમ જણાવ્યો ત્યારે.

દુહો.

માન કરે મૃગ લોચની, નંદાનંદકુમાર;
ત્યારે નરસૈંયો દૂતી થઇને, મનાવે મનોહાર.
દાણ માન રસ રાસમાં, ન્યૂન રહ્યો નહિ ભેદ;
એ લીલા રાસ સિંધુનો, પાર ના પામે વેદ.
પછે નરસૈંયાને રીઝ્યા, કહે શું આપું અવિનાશ;
અરે નરસૈંયા જાણજે, હું સદા રહું તુજ પાસ.

પછે પિતાંબર જે અંગનો, આપ્યો દેવ મોરાર;
પછે રુક્મિણિ રીઝયાં ઘણું, આપ્યો ઉરનો હાર.
રાસ રસિક પૂરણ રમ્યા, સકળ ભુવનનો નાથ;
રંગે રજની વહી ગઈ, પ્રેમે ભયો પ્રભાત.
એ રાસલીલા શ્રવણે સુણે, નરનારી જે ગાય;
મહીમા શ્રી મહારાજનો, પાપી પાવન થાય.
ઇચ્છા મનમાં જેવી ધરે, તેહેવી પહોંચે આશ;
હાવે નરસૈયાના કુંવરનો, હું વિવાહ ભાવે ગાશ.
હરિ લીલા અથાગ જળ, ભક્તતણો મહિમાય;
સાત સમુદ્ર કરો એકઠા, અંજલિમાં કેમ સમાય.
કૃપા હવી હરિ ભક્તને, કરુણા સાગર સારંગપાણ;
મન વાંચ્છિત ફળ આણીયું, પદ પામ્યા નિર્વાણ.
દયા કરી મુજ દીનને, સમજાવ્યો સન્મુખ થઇ;
આધારભટ્ટ કહે હરિ કૃપાએ, ભવ તણી ભાવટ ગઇ.

કડવું ૭ મું.

રાગ મલ્હાર.

હરિ કરુણા રે, નાથે ભક્તને અતિ ઘણી;
સ્તુતિ માંડી રે, નરસૈંયે હરિ તણી.
કરજોડી રે, દિન વચન બોલે તદા;
પ્રભુ પદ રજ રે, ટાળે ભવની આપદા.
નહિ સ્વપ્ને રે, ઈંદ્ર બ્રહ્મા શિવને તમો;
તે લીલા રે, આજ રહી નિરખી અમો.
હું તો દીન છઉ રે, દાસ તમારો શ્રી હરિ;
એક વિનતિ રે, મહારાજ લો તમો ચિત્ત ધરી.
સન્મુખ જુઓ રે, તાંહાં પ્રભુ કહેવાયજી;
તુજ નામે રે, પાપી પાવન થાયજી.
બહુ આઘે રે, પાપી જન પાવન થયા;
તુજ નામે રે, ઉદધી માંહી પર્વત તર્યા.
જો હા ભણો રે, અનોપમ વાતની;
ઘણું ઇચ્છા રે, લીલા ગાવા નાથની.
જે લીલા રે, કૃષ્ણ કૃપાળ કરી આંહાં;
તે લીલા રે, ગાઉ જઇ મૃત લોક માંહાં.

માહારે મંન રે, ભાવ હવો એ વાતજી;
તે માટે રે, હા ભણીયે શ્રી નાથજી.
એહેવું સુણી રે, હર્ખ ભરાણા નાથજી;
હસી વદને રે, બોલ્યા શ્રી ભગવાનજી.
તેણે સમે રે, નાથ હુતા સુખભોગમાં;
નરસૈંયા રે, લીલા ગાઓ મૃતલોકમાં.
તું જ વાણી રે, પ્રેમ આણી જન જે સુણે;
તેહેને મુજ પદ રે, સત્ય કહું શ્રી હરિ ભણે.
પછે શીખ જ રે, નાથ પાસે દાસે કરી;
તેણે સમે રે, ગદગદ કંઠે શ્રી હરિ.
આલિગન રે, ભક્તને દીધું પ્રેમથી;
જઇ કહાવજ્યો રે, પોહોત્યા કુશળી ખેમથી.
માન આપ્યું રે, સીખ કહું કેમ પરવરો;
પણ મોકલું રે, ભૂતલ જન પાવન કરો.
નરસૈંયા રે, તુજ વાણી કીર્તન હશે;
જન્મ જન્મનાં રે, પાતીક સહુ પ્રલયે થશે.
પછે કર ગ્રહી રે, હરિ રુક્મિણિ પાસે ગયા;
કરી આજ્ઞા રે, ભક્ત જાવા તતપર થયા.
તેણે સમે રે, લક્ષ્મીજી વાણી વદે;
કેમ સીખજ રે, આપુ જે વસીયા રુદે.
સ્વામી માસજ રે, દીન જાતાં જાણ્યા નહિ;
પછે લાવ્યાં રે, સાકર મધ ભેલાં દહી.
દધી વંદન રે, મહેતાજી સીગ્રે કરો તમો;
હાવે ક્યારે રે, દર્શન પામું અમો.
વળી બોલે રે, પટરાણી શ્રી હરિ તણી;
ઘણી ઇચ્છા રે, મૃત્ય લોક જોવા તણી.
મેહેતાજી રે, પુત્ર પગરણ માંડો તમો;
તમો તેડજ્યો રે, શ્રી કૃષ્ણજી સાથ આવું અમો.
મેહેતાજીએ રે, સાષ્ટાંગ પ્રણામ તદા;
માતા પાળજ્યો રે, તે દિવસ આવે જદા.
શરણ ગાંઠજ્યો રે, મેહેતે બાંધી દ્દઢ કરી;
તેણે સમે રે, સુદરવર બોલ્યા હરિ.
નરસૈંયા રે, તુજ વાણી પ્રકટે જાંહી;
સત્ય જાણજ્યો રે, હુ આવી ઉભો તાંહી.

પછે ચરણે રે, ભક્ત નમી તાંહાંથી ફરે;
દેવ દુંદુભિ રે, પુષ્પવૃષ્ટિ તાંહાંથી કરે.
બળીભદ્રજ રે, ઓધવ અક્રૂર આવીયા;
તાંહાં ભક્ત રે, પ્રેમ આલિંગન ભાવીયા.
સહુ સાથજ રે, વળાવીને વળ્યા;
ફરી જોજો રે, શ્રી હરિ મુખથી ઉચ્ચર્યા.
પાછી ચાલી રે, મેહેતો મન નિર્ભે થયા;
હરિની કરુણાએ રે, પાપ તાપ ભવના ગયા.
મુહૂર્ત એકમાં રે, જૂનેગઢ પહોંત્યા જઈ;
થયા આશ્ચર્ય જ રે, શ્રી હરિની કરુણા થઈ.

વલણ.

કરુણા થઈ મહારાજની, ત્રુઠયા જગજીવન;
ભટ્ટ આધાર કથા કહે, હરિ બોલો હરિજન.

કડવું ૮ મું.

રાગ આંદોલ ગોડી.

સ્વામીએ નરસૈંયાને, કરુણા કીધી નાથે રે;
વાત રે સચરાચરમાં વિસ્તરી રે.
સ્વામીએ વૈષ્ણવને, કીધો સાક્ષાત રે;
નાથે દેખાડી લીલા આપણી રે.

ઢાળ.

નાથે દેખાડી લીલા આપણી, તેનો બ્રહ્મા ના લહે પાર;
તે લીલા નિરખી હરખી, પછે આવ્યા નગર મોઝાર.
તેત્રીશ કોટી સહસ્ર અઠયાસી, અગમ ગત ત્રિપુરાર;
આનંદ સાગર ઉલટયો, જઈ મળ્યા કુટુંબ પરિવાર.
પછે જેષ્ટ ભ્રાત તણી ગૃહણી, હુતી જેણે ઠામ;
નરસૈંયો તાંહાં જઈને, કર્યાં દંડવત પ્રણામ.
અરે માતા તુજ વચને કરી, હું પામ્યો વૈકુંઠનાથ;
તે કથા હું માંડી કહું, સાંભળો સર્વે સાથ.
મૂરખ મુજને કહ્યો ભાભી, ચઢી સબળી રીસ;
અપવાસ સાતમે હવું દર્શન, પ્રકટયા ઉમિયા ઈશ.
પછે મુજને લેઇ ગયા, શ્રી કૃષ્ણ હુતા જાંહે;
અપરમિત સુખ નાથનું, અમો રહી નિરખ્યું તાંહે.

તે સર્વ કરુણા તમારી, તમ વચન માટે સોહે;
હાવે માતા મસ્તક હાથ મેહેલો, ત્રિભોવન જશ હોયે.
એહેવું કહીને નમ્યા ચરણે, વેગે બીજી વાર;
ત્યારે ભ્રાત ગૃહણી વદે મુખથી, ધંનધંન તમ અવતાર.
પછે આસન આપીયાં, ઉલટ અંગ ના માય;
નરસૈં મેહેતો થયો નિર્ભય, રહ્યા હરિ ગુણ ગાય.
પછે સગાં સમ્બન્ધી મિત્ર આદે, સહુકો મળવા જાય;
નરસૈયાનું કરે દર્શન, જન્મ સાર્થક થાય.
અયાચક વૃત ધરે પોતે, ભક્ત નિર્ગુણ ગાન;
અન્ય વાત ન ઉચ્ચરે, મન ભજે શ્રી ભગવાન.
પછે એમ કરતાં દિવસ પુઠે, દિવસ તે વહી જાય;
કુટંબ વાયક કઠિન બોલે, તું રળ્યું કોહોનું ખાય.
પછે મેહેતાએ કુટંબ થકી, કર્યો જુજવો વહેવાર;
કહે લોહ સાંકળ સર્વથા ભાગી, ત્રુઠ્યા દેવ મોરાર.
પછે ઘરમાંહાં પરમ સુંદર, રચ્યું મંદિર જેહ;
ઉપમા તોલે અવર નહિ, વૈકુંઠ શોભા તેહ.
સિંઘાસન ઉપર બિરાજે, શ્રી લક્ષ્મીવરની જોડ;
સકળ સેવા પ્રેમ પૂરણ, કશી પેર નહિ ખોડ.
એક મુહૃર્ત ઉત્તમ દિવસ, આવ્યો * * * સાર;
નરસૈં મહેતે રચી પૂજા, પ્રેમ પ્રાણ આધાર.
આરતી ઓવારણાં કરી, રહ્યો બેહુ કરજોડ;
મહારાજ ઇચ્છા દાસની, પ્રભુ પૂરો મનનાં કોડ.
હા ભણજો હર્ખ સાથે, પૂરણ પરમાનંદ;
લીલા નિરખી નાથની, તે ગાવા ગુણ ગોવિંદ.
જ્યારે પુષ્પ આપ્યું શીશથી, સન્મુખ શ્રી જદુરાય;
ઘંટા વાજે વીણા વાજે, ભક્ત આશ્ચર્ય થાય.
પછે અંજલી ઉદક ભરીને, ભકત કહે મુખ વાત;
સવા લાખ કીર્તન પ્રભુનાં, પૂરણ કરજો નાથ.
ત્યારે મેહેતે કર્યો આરંભ, પ્રેમ કીર્તન જાણ;
અભોગ વાળ્યો નરસૈંયાનો, એમે સારંગપાણ.
પ્રથમ કીર્તન લક્ષ્મીવરનું, સાનિધ્ય બોલ્યા સોહે;
અકસ્માત મંદિર વિષે, પુષ્પ વૃષ્ટિ હોયે.
પછે ધંન ધંન વદે મેહેતો, ઉલટ અંગ ના માય;
એમ અહરનિશ આનંદમાં, હરિ ભકિતમાં દીન જાય.

પછે જેષ્ટ પુત્ર થયો મોટો, વર્ષ દ્વાદશ જેહ;
નાત નાગરમાં કઠિણ છે, કળા પડશે દેહ.
આદ્ય ઘર આપણું મોટું, સદા કુળ પાવન;
દ્રવ્ય જોતાં આપણે, હરિ નામ રૂપીયું ધન.
સુણી વાણી વચન મહેતો, વદે વચન સાર;
કુંઅરની તું રખે ચિંતા, ધરે મનમાંહે નાર.
કુંઅરનો તે વિવાહ થાશે, આવશે લક્ષ્મીનાથ;
હાવે મુજને રખે કહેતી, ફરી મુખથી વાત.

વલણ.

રખે મુખથી વાત કહેતી, થઇ નિર્ભે હરિ ભજોરે;
આધારભટ્ટ કહે હરિ હરિ ભજો, નિર્ભે થઇ ચિંતા તજોરે.

કડવું ૯ મું.

રાગ ધવલ ધનાશ્રી.

હાવે હરિ બોલો હરિજન સહુ, ભાવે પ્રેમ ધરી નરનારજી;
નરસિંહ મહેતાના કુંઅરનો, વિવાહ સંભળાવું સારજી.
જગત તળમાંહે વાત પરસ્પર, ચાલી જાંહાં હરિજનજી;
નરસિંહ મહેતો જૂનાગઢમાં, વિષ્ણુ ભકત પાવનજી.
કરે ઠગાઇ સહુ માંહોમાંહે, નાગરી નાત મોઝારજી;
વર જોઇયે તો નરસિંહ મહેતા ઘર, વર્ષ થયાં છે બારજી.
એમ કહેતાં શ્રોતા સુણજો, કરુણા કીધી નાથજી;
નરસિંહ મહેતાનો પુત્ર પરણ્યો, તે વિસ્તારી કહું વાતજી.
વડનગર નાગર બહુ વસે, તાંહાં સઉની ઉત્પત્યજી;
મદન મહેતો વજીર રાયનો, નાત માંહે અધિપત્યજી.
તેહેને ઘેર એક કન્યા સુંદર, વર્ષ સાતમાં સારજી;
કાંતિ કળા ગુણ પૂર્ણ ચાતુરી, રૂપ રૂપતણો ભંડારજી.*
એ સરખો વર જૂનાગઢમાં, હોશે રૂપ નિધાનજી;
જોવા મોકલીયો જેહને, જેહેને સામુદ્રિકનું જ્ઞાનજી.
ત્યારે દીક્ષિત ગોર તેડાવ્યા પોતે, શિઘ્રે પધાર્યા ઘેરજી;
આસન આપી પૂજા કીધી, સંતોખ્યા બહુ પેરજી.
મદન મહેતો કહે દિક્ષીતજી, શિઘ્રે કરો એક કાજજી;
આ કન્યા સરખો વર જોજો, શિઘ્રે થઇ મહારાજજી.

* પાઠ. "રૂપે અંબાનો અવતારજી."

ચોપક્ષ પૂરો ન કલંક એકે, સાખ સદા શુભ જેહેનીજી;
વાટ ખર્ચ જે જોઇયે તે લોની, ન્યૂન વાત નહિ તેહેનીજી.
વાહન અશ્વ ને સેવક સોંપ્યા, જૂનાગઢ ભણી જાઓજી;
તાંહાં વાસ નાગરનો સબળો, દિક્ષીત વેગે પળાઓજી.
ગોર પિતામાં ભેદ ન ગણવો, ધર્મ શાસ્ત્ર એમ બોલેજી;
વિદ્યા વેદ સકળ ગુણ જોતાં, અવર કોણ તમ તોલેજી.
સામુદ્રિક લક્ષણ ગુણ જોતાં, તમ ચિત્ત ગોઠે જેહેવોજી;
પછે વિધાતાએ ભાયગે લખ્યો છે, આવી મળશે તેહેવોજી.
લેઇ આજ્ઞા દિક્ષીતજી ચાલ્યા, જૂનેગઢ જઇ પહોંતાજી;
પરસ્પરે નાગરમાં જઇ મલીયા, વર ઘર લક્ષણ જોતાજી.
આમંત્રણ આવે અતિ સબળાં, વિદ્યાવંત ગુણ ખ્યાતજી;
દિક્ષીત ગોર મદન મહેતાના, સચરાચર વિખ્યાતજી.
વાત પરસ્પર નાગરમાં પૂછે, શું આવ્યા છો આજજી;
વજીરની પુત્રીને અર્થે, વર જોવાને કાજજી.
જેહેને ઘેર વર છે પ્રૌઢા, તે દિક્ષીત પાસે આવેજી.
વિનય કરી ભોજનને તેડે, મોટમ ભાવ જણાવેજી.
એકેકપેં ચઢીયાતા વર ઘર, પરમ પેર વખાણેજી;
સામુદ્રિક સકલંકે જોતાં, દિક્ષિત મન ના આણેજી.
નાગર લોક કોહોની લાજ ના રાખે, બોલે શુભ વચંનજી;
એક દિવસ દિક્ષીતને પૂછે, કો વર ના આવે મંનજી.
વજીર સાથે હોય સમોવડ, વર ઘર સરખી જોડજી;
તેહેવો વર આ જ નરસૈંયાને ઘેર, પૂરે મનનાં કોડજી.
શુભ વચન શિઘ્રે દિક્ષીત, ઉઠયા તેણી વારજી;
નરસિંહ મહેતાને ઘેર આવ્યા; વણ તેડે નિર્ધારજી.
ભકતરાજ આસનથી ઊઠયા, દીધાં બહુ પેર માનજી;
કુળ મંદિર પાવન મુજ કીધું, બોલ્યા ભકત ભગવાનજી.
આ જ કૃતાર્થ કરવા દિક્ષીતજી, પધાર્યા અમ ઘેરજી;
કાર્ય કોહ અમ સેવક સરખું, વિનય કરી બહુ પેરજી.
દિક્ષીત કહે તમ જેષ્ઠ પુત્રને, જોવા તણી ઇચ્છાયજી;
નરસિંહ મહેતે શિઘ્રે તેડાવ્યો, ઉલટ અંગ ન માયજી.
સુંદરવર સકલાંગે વિચીક્ષણ, સામુદ્રિક શુભ દેહજી;
દિક્ષીતજી વર જોતાં હર્ખ્યા, વદે વચન મુખ તેહજી.
નરસિંહ મહેતા તમ કુળ પાવન, નાગરી નાત મોઝારજી;
નિર્ધન છો પણ હરિ સાથે નેહ, તૃણવત્ આ સંસારજી.

વલણ.

તૃણવત્ સર્વ સંસાર ભકતને, આમો મન એહેવું લહું;
આધારભટ્ટ કહે હરિ બોલો, તો કથા રસ માંડી કહું.

કડવું ૧૦ મું.

રાગ ગોડી.

દિક્ષીતજી મુખથી ઉચ્ચરે, નરસિંહ મહેતો શ્રવણે ધરે;
દિક્ષીત કહે મહેતાજી સુણો, વિષ્ણુ ભકતનો મહિમા ઘણો.
વેદશાસ્ત્ર ભાગવત હું લહું, તેહેમાં તત્વ કથા તે કહું;
ધર્મશાસ્ત્ર બોલે જેહ, વિષ્ણુ ભક્તને નિર્મળ દેહ.
વિષ્ણુ ભકતમાં વાસો હરિ, વેદ વચને તે સિદ્ધ કરી;
વિષ્ણુ ભકતની સેવા કરે, તે ચોરાશીમાં નવ ફરે.
વિષ્ણુ ભકતની દૃષ્ટે પડે, તેહેને યમ કિંકર નવ અડે;
વિષ્ણુ ભકતપર આણે દયા, તે પેર લક્ષ્મીવરની મયા.
વિષ્ણુ ભકતપર કરુણા દૃષ્ટ, તેહેને જન્મમાં નહિ કષ્ટ;
વિષ્ણુ ભકતની પૂજા કરી, તે પૂજા પોહોચે શ્રી હરિ.
વિષ્ણુ ભકતને સંગે રહે, તેહેને શ્રી હરિ મારો કહે;
વિષ્ણુ ભકત તણો મહિમાય, મહા પાપી જન પાવન થાય.
વિષ્ણુ ભકતપર દૂષી ખંડ, તેને જન્મજન્મ યમદંડ;
જેહેને સદ્ગુરુની કરુણા હશે, વિષ્ણુ ભકતને વહાલો થશે.
દૃઢ વિશ્વાસ રુદેમાં ધરે, વિષ્ણુ ભકતની સંગત કરે;
નરસિંહ મહેતાને દિક્ષીતજી કહે, વિષ્ણુ ભકતનો મહિમા લહે.
મહેતાજી તમો પરમ પવિત્ર, સદા શ્રી હરિ સરખા મિત્ર;
સદા શિવે તમ કરુણા કરી, તો પદ પામ્યા શ્રી હરિ.
હાવે અમને પાવન કરો, કહું વચન તે શ્રવણે ધરો;
જેષ્ટ પુત્ર તમારો જેહ, વડનગર પરણાવો તેહ.
મદન મહેતા તણી દીકરી, કન્યા રત્ન અતિ સુંદરી;
વજીર મહારાજનો જેહ, જ્ઞાતિમાં અધિકારી તેહ.
તેહેની પુત્રી તમ સુત વરે, એહેવું દિક્ષીતજી ઉચરે;
એહેવું કહીને દિક્ષીત રહ્યા, મહેતો ગદગદ કંઠે થયા.
હ્રદીયામાંહે વિમાસે ઘણું, પાળે વચન પ્રભુ રુકિમણિ તણું;
ઘેર બેઠા વિવાહની વાત, હા ભણું હરિ તારો હાથ.

એહેવું વિચારી મહેતોજી વદે, દિક્ષીતજી સાંભળીએ રુદે;
હા ભણતાં જીહ્વા ખેંચાય, અમો રાંક ને તે છે રાય.
વિચારોની રુદીયા સાથ, કેમ નીપજશે આગળ વાત;
બાકી મુજને ચિંતા નથી, માહારે માથે કમળાપતિ.
જેહેની આશ સદા હું કરૂં, અવર વાત અન્ય ચિત્ત નવ ધરૂં;
ઘેર બેઠાં આવે કન્યાય, જો સન્મુખ મારે યદુરાય.
તો કાં ના કહીયે મુખ આજ, પણ અમો રાંક ને તે મહારાજ:
લીધું શ્રીફળ પાછું નવ થાય, શોક કરો તો સહુ મહિમા જાય.
પણ ઇશ્વિરી ઇચ્છા જેહ, સત્ય કહું નીપજશે તેહ;
એવું કહી મહેતોજી રહે, ફરી વચન દિક્ષીતજી કહે.
અમો શ્રીફળ આપ્યુ આજ, થાઓ શિઘ્રે કરવું કાજ;
હા ભણી મહેતોજી હસે, પનોતુ પગરણ કેમ થશે.
દિક્ષીત મુહૂર્ત વિચારી જોય, આજ શ્રીફળ આપ્યું શુભ હોય;
મહેતો મન પામ્યા આનંદ, કરે કાર્ય માહારૂં ગોવિંદ.
કુટુમ્બ નાતમાં તેડાં કીધા, આદરમાન બહુ પેરે દીધાં;
પાન સોપારી શ્રીફળ સાર, સોંઘો તેલ સુગંધ અપાર.
ચૂઆ ચંદન ચર્ચે સાથ, શુભ શ્રીફળ લેઇ મૂક્યું હાથ;
સ્વજન કુટુમ્બ ગળ્યાં મુખ થાય, મળી માનની મંગળ ગાય.
વેદ વચન વાડવ ઉચ્ચરે, મહેતો શ્રી હરિનાં કીર્તન કરે;
હાસ્ય વચન મુખ બોલ્યા જેહ, રહ્યા વદન વણસાડી તેહ.
પછે દિક્ષીતજીને આજ્ઞા કરે, મહેતો વસ્ત્ર આચ્છાદન કરે;
નરસિંહ મહેતો આજ્ઞા કરે, દિક્ષીત પંથ વિષે સંચરે.
વડનગર પહોંત્યા તીણીવાર, આવ્યા મદન મહેતાને દ્વાર;
વજીર પ્રત્યે દિક્ષીતજી વદે, આણ્યો હર્ષ તે સબળો રૂદે.
મેલ્યો વિવાહ કન્યા તણો, અર્થ કર્યો પ્રભુએ આપણો;
વર સામુદ્રિક જોતાં સાર, કૃપા કરી શ્રી દેવ મોરાર.
વાત કરે પૂરણ વિસ્તરી, ભટ્ટ આધાર કહે કહો હરિ;
પૂરણ પ્રેમ ધરીને મન, હરિ બોલો ભાવે હરિજન.

કડવું ૧૧ મું.

રાગ પરજીયો સોરઠી.

દિક્ષીત ઘેર આવીયા, કરુણા કીધી નાથેરે;
મદન મહેતો વજીર રાયનો, પૂછે માંડી વાતેરે.

કોણ વર ઘર નામ તેહેનું, કહો મુજને નિર્ધારરે;
દિક્ષીતજીની પાસે આવી, મળ્યું કુટમ્બ પરિવારરે.
દિક્ષીત કહે મેહેતાજી સુણો, અમો વર જોયો વિખ્યાતરે;
તેહ તણો મહિમા કહું, સાંભળો સહુ વાતરે.
વર પરમ સુંદર પરમ મનોહર, સામુદ્રિક એંધાણુરે;
ચોપક્ષે પૂરો પરમ કુળવંત, શુભ ભકત શારંગપાણુરે.
કુટુમ્બ સર્વ પરમ સુંદર, તેજનો અંબારરે;
વદન જોતાં નામ લેતાં, છુટે ભવ સંસારરે.
જૂનાગઢમાં રહે વાસો, નરસિંહ મહેતો નામરે;
તેહ તણો વર આવશે, રૂપ તણો નિધાનરે.
વદન સુણતાં મદન મહેતો, હવા બોહુ ક્રુધાંતરે;
હણી જીહ્વા દાંત સાથે, જાણે થયું કલ્પાંતરે.
વદે ગરુણી* રહી ઘરમાંથી, સુણી દિક્ષીતની વાતરે;
નરસિંહ મહેતો નિર્ધન સોધ્યો, કીધો મહા ઉત્પાતરે.
રાંકને કેમ રાય નમશે, રત્ન કોડી માટ રે;
કુટમ્બ સર્વે મળીને એહું, કરે મન ઉચ્ચાટરે.
મહેતી કહે છે મદનનાથને, મેં દેહ કરવો ત્યાજરે;
નરસિંહ ઘેર કન્યા મહારી, કેમ ખમું મહારાજરે.
તાલ કુટીને પેટ ભરે છે, સદાનો નિર્ધનરે;
જ્ઞાતમાંહે અપમાન જ પામું, કેમ ઠરે મુજ મનરે.
સ્વામી સાચું કહું તમને, ઉપકીર્ત્તિ સહુ સંસારરે;
ફોક કરવા દિક્ષીતીઓ મોકલો, ફરી જાયે બીજી વારરે.
નીઠીઓ† નથી પજ્યો વરનો, આજ નાગરી નાત મોઝારરે;
ફોક કરતાં લાજ જશે તો, ખમીશું મહારાજરે.
દિક્ષીત કહે શું બડબડો છો, ના લહો તેહેની પેરરે;
નરસિંહ મહેતો દ્વારીકા જઇને, ફરી આવ્યો ઘેરરે.
અમો જઈ ત્યાં શ્રીફળ આપ્યું, નાત મેહેલી જાણ રે;
નામ લેશો જો ફોકનું તો, તજું માહારા પ્રાણ રે.
નરસિંહ મહેતો સદા પાવન, ભક્ત હરિનો જેહ રે;
બ્રહ્માદિકને સ્વપ્ને નહિ આવે, તે સાથે બહુ સ્નેહ રે.
તેહેનું મન એક નિર્ભે છે, સાહે શ્રી યદુરાય રે;
ક્ષણભંગુર છે દેહડી જોબન, દેખતાં અધ જાય રે.

---

* ગૃહિણી—ઘર ધણિઆણી. † તોટો.

એહેવું સુખ સંસારનું, મધ્યાહ્ન છાયા જાણ રે;
એહેવું મન જાણી તે મહેતો, ભજે શારંગપાણ રે.
વચન એહેવું સાંભળીને, વચન બોલ્યા મુખ રે;
થનારું હવે થઈ રહ્યું, હાવે ફોકટ ધરવું દુઃખ રે.
શીખામણ દીધી ગરુણીને, વાર્યો સઘળો સાથ રે;
વિધાતાએ જે નિર્મ્યું, તે હવું સાક્ષાત રે.
મદન મહેતે ધીરજ રાખ્યું, વિચાર્યું મન સાથ રે;
હરિભક્તની પૂજા કરીએ, તો પૂજ્યા વૈકુંઠ નાથ રે.
કુટુંબ સર્વે પ્રીછવ્યું, પ્રીછવી ઘરની નાર રે;
દિક્ષીતજી હાવે શિઘ્ર થઈને, લગ્ન લો નિર્ધાર રે.
દિક્ષીતજીને સંતોખીને, સબળ દીધાં માન રે;
લગ્નનું નિશ્ચય કરીને, તેડાવો વર જાન રે.

વલણ.

તેડાવો વર જાન દિક્ષીતજી, શિઘ્રે થઈ ચિંતા તજોરે;
આધારભટ્ટ કહે તરો ભવ જળ, ભાવ સાથે હરી ભજોરે.

કડવું ૧૨ મું.

આશાવરી.

વડનગરમાં વારતા, પરસ્પરે સહુ થાયેરે;
વિવાહ મલ્યો વજીર કન્યા તણો.
કંઈ નરસિહ મહેતા તણો વર જેહ રે;
કંઈ તેહરે મદન મહેતાતણે ઘેર આવશે રે.

ઢાળ.

આવશે ઘેર તેહ વર, એ લખીતના સંજોગ;
જોવા સરખો રે થશે વિવાહ, એમ વદે નાગર લોક.
પછે દિક્ષીત પ્રત્યે વદે મુખથી, મદન મહેતો જાણ;
સ્વામી લગ્નનો નિશ્ચય કરીને, જુઓ જોષ પ્રમાણ.
પછે દિક્ષીતજીએ લગ્ન જોયાં, જોષી વેદ વિચાર;
મદન મહેતે લખી ત્યાંહાં, કંકોતરી નિર્ધાર.
સ્વસ્ત શ્રી ગઢ પૂરાતન, નાગરી નાતમાં શ્રીમંત;
* * * * *
પૂજા આરાધન પરમ કુળવંત, પરમ તેજ પવિત્ર;
દાસ પ્રભુના શુભ શાંતિગુણ, શ્રી હરિ સરખા મિત્ર.

સકળ વિદ્યા વિચીક્ષણ, ઉપમા જોગ અપાર;
નાત નાગર માંહે શ્રી હરિ, ભક્તનો અધિકાર.
આનંદ સાગર અંગ ઉલટ્યો, પ્રેમ વદન પ્રસન્ન;
સદા રાસની ધર્મ ચર્ચા, રસિક હરિ કીર્તન.
અવતાર સાર્થક તેહનો, જેને સદા તમ દર્શન;
હમો દાસ છું હરિદાસના, વિનતિ ધરજો મન.
વડનગરથી લખીતંગ, સેવક મદન મહેતા નામ;
વજીર કહાવે રાયનો, તે કરે દંડ પ્રણામ.
અમ સુતાને તમ કુંઅર વરતાં, થયું કુળ પાવન;
હાવે શિઘ્રે થઈ બહુ જન સાથે, પધારો હરિ જન.
વૈશાખ શુદિ પંચમી પાવન, યોગ શુભ ગુરુવાર;
તે દિવસ ઉપર પધારો, કરો લગ્ન શુભ વિચાર.
એમ લગ્ન પત્રિકા લખીને, મોકલ્યો બ્રાહ્મણ એક;
મુખ વચન કહેજો મહેતાને, પ્રણીપત કરી વિવેક.
વેગે વિપ્ર સંચર્યો તાંહાંથી, તે સીધો માર્ગ માંહે;
જૂનેગઢ જઈને પોહોત્યો, ભક્ત પ્રભુનો જ્યાંહે.
કંકોતરી શિઘ્રે આપી, નરસિહ મહેતાને હાથ;
હરિ ભકતે વાંચી કરી, થયા મન રળિયાત.
પછે સેવા કીધી વિપ્રની, શિઘ્રે તેણી વાર;
ભક્ષ ભોજન દાન દક્ષિણા, સંતોખ્યો નિર્ધાર.
વિપ્રે વેગે વળાવી, તેની કરી પ્રણીપત બહુ પેર;
વડનગર પહોત્યો જઇ, આવ્યો મદન મહેતાને ઘેર.
વાત સર્વે માંડી કહી, વર ઘર અનુપમ હોય;
નિર્ધન છે પણ તે સમોવડ, તેજવંત નહિ કોય.
વાત કરતાં કુટુમ્બ સર્વે, ઉલટ અંગ ના માય;
પછે કાર્ય વિવાહ સામગ્રી, પુઠે પરિવાર તત્પર થાય.

વલણ.

પરિવાર સઘળો પનોતો, કરે સામગ્રી વિવાયરે;
આધારભટ્ટ કહે હરિ બોલો, ભક્ત દર્શને જન્મ સાર્થક થાયરે.

કડવું ૧૩ મું.

હરિજન હઇડે હર્ખ ના માયજી, નરસિહ મહેતાને કરુણા થાયજી;
તેહેના કુંવરનો કરૂં વિવાયજી, દેહનાં દુષ્કૃત દૂર પળાયજી.

ઢાળ.

જાય દુર્મતિ દેહની, અતિ અંગ નિર્મળ થાય;
મન સ્થિર કરી શ્રોતા સુણો, કહું ભક્તરસ વિવાય.
નરસિંહ મહેતો ભક્ત ભાવે, ભજે શારંગપાણ;
પતિવ્રતા ઘેર માનુની, મન વદે મધુરી વાણ.
પ્રણિપત કરી વિનવે, નરસિંહ મહેતાને જેહ;
સ્વામી લગ્ન દહાડા ઢૂકડા, કાંઈ નથી ચિંતા તેહ.
સ્વામીજી સન્મુખ જુઓ, મન વિચારો મહારાજ;
સામગ્રી ઘરમાં નથી, ઘેર પગરણ પુત્ર કાજ.
કુટુમ્બ સ્વજન નાત તેડવાં, જાનની શી પેર;
નથી ચિંતા મન વિષે, શું રહ્યા બેસી ઘેર.
પછે નરસિંહ મહેતો વદે મુખથી, સુંદરી સાંભળ વાત;
મુજ જાનતણું કારજ કરશે, દ્વારીકાનો નાથ.
મેં પ્રથમ જાવું દ્વારિકા, તેડવા લક્ષ્મી જોડ;
ભકત કારજ કરે સદા, પોતે શ્રી રણછોડ.
પતિવ્રતા મુખ વદે વળતી, સુણો સ્વામી વાત,
કારજ કોહોનાં કર્યાં કૃષ્ણે, તે કહો મુજને ખ્યાત.
સુણી વાયક વદે મહેતો, કૃપાનિધી અવિનાશ;
વિષ તણે સ્થાનક કરી વિષયા, ઉગાર્યો ચંદ્રહાસ.
દુર્વાસાના શાપથી, અમરિષ રાખ્યો ભૂપ;
અવતાર દશ સુધા ધર્યા, એહેવો ભક્તવત્સલ ભૂપ.
અપર માતાએ નિભ્રાંછો,* ધ્રુ તો નાહાનું બાળ;
વનમાં પ્રકટ્યા અવિચલ પદ, કર્યો ધ્રુ શ્રી ગોપાળ.
ભકત રક્ષા કાજ નાથે, થંભ પૂર્યો વાસ;
હરિણ્યકશ્યપ નિપાતીયો,† પ્રહ્‌લાદ રાખ્યો દાસ.
દ્રૌપદીની લાજ રાખી, સભામાંહે યદુવીર;
નવસેં નવાણું પૂરીયા, આકાશ માર્ગે ચીર.
પંચ પાંડવ તણી રક્ષા, કરી સર્વે જગદીશ;
કારજ આવે દાસનું, પ્રભુ લેઈ ચઢાવે શીશ.
તે માટે સુણ માનુની, મુને સદા વહાલા નાથ;
પ્રથમ તેડું કૃષ્ણ રુકિમણિ, પછે વિવાહની વાત.

---

* નિંદ્યો-ટોણો માર્યો. † માર્યો

એહેવું કહીને વસ્ત્ર પહેર્યું, ઉલટ અંગ ના માય;
લક્ષ્મીવરને નમી મહેતો, મારગ તતપર થાય.
દ્વારિકા પ્રત્યે સંચરે, અતિ હર્ષ ધરતા મન;
આજ મુજને કરો કરુણા, મલે જગજીવન.
અનેક ભક્તને કરી કરુણા, દિનાનાથ દયાળ;
દીન જાણી દયા આણી, કરો મુજ સંભાળ.
નરસિંહ મહેતો પરવરે, શ્રી કૃષ્ણ મળવા કોડ;
એક પહોર રાત્રે ધજા ઝળકી, શિખર શ્રી રણછોડ.
રત્નાગરની ગર્જના, અતિ શબ્દ સુંદર થાય;
ગોમતીજી પહ્યાં દૃષ્ટે, ઉલટ અંગ ના માય.
સમીપ આવી સ્નાન કીધું, સર્યાં સેવકનાં કાજ;
જન્મ સાર્થક આજ માહરો, કર્યો શ્રી મહારાજ.
ગોમતી મર્જન અખીલ પાવન, વસે શ્રી યદુવીર;
સ્નાન જળ ફળ સુણો શ્રોતા, થાયે ચક્ર શરીર.

વલણ.

થાય ચક્ર શરીરરે, તે જળ સુણો શ્રોતા ચિત્ત ધરી;
આધારભટ્ટ કહે હરિ બોલો, કથા કહું વિસ્તરી.

કડવું ૧૪ મું.

રાગ ધનાશ્રી.

નરસિંહ મહેતો હર્ખ્યો ઘણું, શ્રી કૃષ્ણ મલવા કોડ;
પછે ત્યાંથી નિસર્યા, જાહાં છે શ્રી રણછોડ.
પછે પ્રભુજીએ મન વિમાસીયું રે, આવે ભકત મારો આજ;
શિઘ્ર સન્મુખ સાંચર્યાં રે, સ્વામી ત્રિભોવન મહારાજ.

ઢાળ.

મહારાજ પોતે શિઘ્રે સામા, સંચર્યા મોરાર;
એહવે દૃષ્ટે પડ્યો સેવક, નરસૈંયો નિર્ધાર.
દંડવત્ કરતો જઈ નમ્યો, શ્રી હરિ ચરણે દાસ;
તત્ક્ષણ કર ગ્રહી ઉઠાડ્યો, રુદીયે ધર્યો અવિનાશ.
મહારાજે એક મુહૂર્ત સુધી, રાખ્યો રુદીઆ સાથ;
પુનરપિ ચરણે ભકત લાગ્યો, ધર્યો મસ્તક હાથ.
પછે પ્રેમ આણી ધર્યો પાણી, નરસૈંયાનો તાંહે;
મંદિર માંહાં તેડી ગયા, રુકિમણિ હુતાં જાંહે.

મહારાજની ઘર નાર જે, પટરાણી લક્ષ્મી નામ;
તાંહાં નરસૈંયો ઉભો રહીને, કર્યો દંડ પ્રણામ.
સાષ્ટાંગ પ્રણામ તદા, જઇ ચરણે નામ્યું શીશ;
આશિષ દીધી ભક્તને, તમ કૃપા શ્રી જગદીશ.
પછે સિંહાસન મણિ રત્ન હીરા, જડિત માંડ્યો જોડ;
એક આસન ભક્તને, એકે વિરાજે રણછોડ.
કહો મહેતા કુશળ છે, ઘેર સ્વજન સુત પરિવાર;
કારજ કહેવું અમ સરખું, એમ વદે જગદાધાર.
ત્યારે નરસિંહ મહેતો કહે પ્રભુ, ત્રિલોક તાહારે હાથ;
હું દીન દુર્બળ કેમ લહું, ઘર ક્ષેમ તાંહાં શુભ વાત.
દયા તાહારી જ્યાંહાં હશે, તહીં સદા છે કલ્યાણ;
હાવે વિનતિ છે દાસની, તે સુણો શારંગપાણ.
શ્રી લક્ષ્મીજી ચિત્તમાં ધરો, ને સાંભળો મહારાજ;
સંસારમાંહાં છે વારતા જે, ગ્રહ્યા કરની લાજ.
તમ દાસને ઘેર કામ પ્રકટ્યું, પુત્રનો વિવાહ;
તે તમે પાખે નથી થાવું, સાંભળો યદુરાય.
શ્રી લક્ષ્મીજીએ મુજને કહ્યું, શ્રી મુખ મહારાજ;
જે પુત્ર પગરણે આવશું, તે દિવસ આવ્યો આજ.
વાત કહેતાં વિલમ થાયે, ઢુકડો છે વિવાય;
એક માસ માંહે દીન સાત વીત્યા, સુણો શ્રી યદુરાય.
વિના તેડે નથી જાવું, પ્રતિજ્ઞા મુજ એહ;
ના કહો જો નાથજી, તો તજું માહારો દેહ.
એહેવું કહીને નમ્યો ચરણે, કંઠ ગદગદ થાય;
એહવે સમે રુકિમણિ પ્રત્યે, વદે શ્રી યદુરાય.
સુંદરી સત્ય બોલજો, શી સુજ આપો આજ;
ભક્તવત્સલ બરદ તજો, કે કરો સેવક કાજ.
દધીસુતા વાણી વદે, સાંભળો માહારા નાથ;
અર્જુનતણો રથ ખેડતાં, મુજને ના પૂછી વાત.
ત્રિલોચન ઘેર વહી કાવડ, ઉદકની પ્રમાણ;
ત્યારે મુજને શે ના પૂછ્યું, સુણો શારંગપાણ.
પાંચ પાંડવ તણાં કારજ, કર્યાં ઠામો ઠામ;
રાજસૂયમાં દાસની પેઠે, કર્યાં ઘરનાં કામ.
બાળપણામાં ગોપ ગોકુળ, ઉગાર્યો વ્રજ સાથ;
ગોવર્દ્ધન કેમ કર ધર્યો, કેમ ગ્રહ્યો કાળી હાથ.

નહિ પહોંચે પરાક્રમે, કો બ્રહ્મા ના લહે પાર;
મુજ દાસની કેમ આશ પૂરી, તે કરવી સાર.
એ નરસિયો ભક્ત પ્રભુનો, કર્યો આપ સમાન;
તે માટે પ્રભુજી શિઘ્રે થાવું, સુણો શ્રી ભગવાન.
એહેવું કહી રુક્મિણિ રહ્યાં, પછે વદે શ્રી યદુરાય;
અરે નરસૈંયા આવશું, તુજ પુત્રને વિવાય.

વલણ.

આવશું વિવાહ તુજ ઘેર, વાત એ નિશ્ચે કરી;
આધારભટ્ટ કહે શ્રોતા જન સહુ, ભકિત ભાવે કહો હરિ.

કડવું ૧૫ મું.

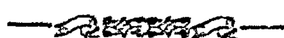
રાગ ગોડી દોહોરી.

નરસૈંયાને કરુણા કીધી, દીનાનાથ દયાળ;
સેવક કષ્ટ નિવાર્યાં, ભકતવત્સલ ભૂપાલ.
હા ભણી હરિએ વિવાહ જાવું, હઇડે હર્ખ્યો દાસ;
આરોગવા ઉઠ્યા યદુનંદન, શિઘ્રે શ્રી અવિનાશ.
સોધો તેલ સુગંધ લાવ્યા, સેવક તેણીવાર;
માર્જન કીધાં મોહનજીએ, જીવન જગદાધાર.
નરસૈંયાને શ્રી હરિ, ઉઠાડે અવિનાશ;
ઉઠો ભકત ઇચ્છા મુજ મનમાં, ભોજન કીજે પાસ.
ગદગદ કંઠ થયો નરસૈંયો, બોલ્યો મધુરી વાણ;
મુજ દિનપર કરી કરુણા, સમર્થ શારંગપાણ.
મહા પ્રસાદ મહારાજનો, ઇચ્છે બ્રહ્મા ઈશ;
સ્વપ્ન વિષે નહિ સુર મુનિને, તે મુજને જગદીશ.
એહેવું કહી આસનથી ઉઠ્યા, ભોજન કરવા દાસ;
કનક કચોલે તેલ સુગંધી, સેવક ઉભા પાસ.
મહેતેજીએ માર્જન કીધાં, ઉષ્ણોદક શુદ્ધ સ્નાન;
કનક પાવડી ચરણ મેલી, પિતાંબર પરિધાન.
કરી સ્નાન મંદિરમાં આવ્યા, સાથે શ્રી રણછોડ;
રત્ન જડિત આસન તાંહ માંડ્યાં, સરખાં શોભિત જોડ.
કેશર ચંદન ને કસ્તૂરી, સુગંધ લેપન થાય;
ગોપીચંદન તીલક કર્યાં, ને ઉલટ અંગ ના માય.

કંચન થાલ કચોલાં પૂર્યાં, નાહાના વિધ પકવાન;
શાક પાક પંચામૃત ભોજન, આરોગ્યા ભગવાન.
મહા પ્રસાદ આપ્યો હરિએ હાથે, કરુણા કીધી નાથે,
ભક્તમાં પ્રભુ ભેદ ન આણ્યો, વેદ પુરાણે વાતે.
પટરાણી પીરશે અતિ પ્રેમે, શ્રી લક્ષમીજી નામ;
નરસૈયો રુદીયામાં વિમાશે, હું મોટો ભાગ્યવાન.
આરોગ્યા શુદ્ધ આચમન કીધાં, ઉઠ્યા શ્રીઅવિનાશ;
રત્ન જડિત બાજટ હરિ બેઠા, પાસે તેડ્યો દાસ.
બીડી બરાસ તંબોલ મનોહર, આપે શ્રી હરિ હાથ;
પુંગીફળમાંહે લવંગ એલચી, આરોગે ત્રિભોવનનાથ.
નરસૈયો તંબોલ આરોગે, હઇડે હર્ષ ના માય;
કૃષ્ણાગર ઉવેખી મેહેલ્યાં, સુગંધ વીજણ વાય.
કર જોડી નરસિંહ મહેતો કહે, પરમ કૃપા મુજ આજ;
લગ્ન દિવસ સંગત થાએ માસમાં, શિઘ્રે થાવું મહારાજ.
કૃપા કરી કરુણાનિધિ બોલ્યા, સુણ નરસૈયા આજ;
અમો પહેલાં તમે શિઘ્રે પધારો, કરવા મંદિર કાજ.
જાન માન મંડપ ઘેર રચના, કરજો જ્ઞાત વહેવાર;
સામગ્રી સર્વ કરવા અર્થે, સેવક સોંપ્યા ચાર.
તે ચારે તણાં અભિધાન સાંભળો, પરાક્રમવંતા જેહ;
સકળ કળા રૂપ વિચક્ષણ, હરિએ સોંપ્યા તેહ.
એક ઇચ્છા ભોજનનો દાતા, બીજો હેમ દાતા જાણ;
ત્રીજો વસ્ત્રઅલંકૃત પૂરે, ચોથો વાહન પ્રમાણ.
બીજી વસ્ત એથી બહુ પ્રકટે, જોઇયે જાંહાં અનેક;
શ્રી હરિએ શીખામણ દીધી, કરજો પરમ વિવેક.
કહે નરસૈયો કરુણાનિધીને, સુણીએ મહારી વાત;
એ શોભા સહુ શોભાવજો, આવશે લક્ષ્મીનાથ.
વદે પુરુષોત્તમ જાન સમે, તું કરજે માહારું સ્મર્ણ;
લક્ષ્મી સહિત તુજ સાથ આવીશ, બોલ્યા અશરણ શર્ણ.
વદે નરસૈયો નમી ચરણે, પ્રતિજ્ઞા મુજ એહ;
જાન સમે માહારો નાથ ન દેખું, તો તજું માહારો દેહ.
ગ્રહ્યું વચન શ્રી લક્ષ્મીજીનું, ગ્રહ્યું વચન યદુરાય;
નમ્યો સેવક સાષ્ટાંગ ગત, ગદ ગદ કંઠે થાય.

વલણ.

ગદ ગદ કંઠે થયરે, પ્રભુજીએ આલિંગન દીધાં સહી;
આધારભટ્ટ કહે હરિ બોલ્યા, સેવકને આજ્ઞા કરી.

કડવું ૧૬ મું.

રાગ રામગ્રી.

હરિજન હઇડે હરખીયા અપારજી, સેવક સોંપ્યા હરિએ ચારજી;
આજ્ઞા કીધી દેવ મોરારજી, કુશળ પધારો નગર મોઝારજી.

ઢાળ.

પધારો રે પ્રભુજી વદે, તમે સેવક આજ;
વળી વેગે કહાવજો, અમ સરખું હોય કાજ.
રથ એક સુંદર સજ કરાવ્યો, વળાવવાને દાસ;
મહેતોજી ચરણે નમી કહે, ધંન શ્રી અવિનાશ.
પ્રણામ કીધો પ્રેમશું, રથ ચઢયા જીણી વાર;
જૂનેગઢ પોહોંચ્યા તાહ, એક પહોરમાં નિર્ધાર.
હરિકૃપાથી હર્ષ સાથે, આવ્યા મંદિર માંહે;
સારથીને સંતોખીને, રથ શિઘ્રે વાળ્યો તાંહે.
હાવે સેવક ચાર સાથે છે જેહ, પ્રભુતણા નિર્ધાર;
તેહેને મંદિર આપ્યું ઉતરવા, નરસિહ મહેતે સાર.
તે કારજ ઘરનાં કરે ચાહારે, મંડપ રચના થાયે;
સામગ્રી વીવાહ તણી, વિવિધ પેર નિપાયે.
પકવાન નાહાનાં વિધ તણાં, કહેતાં ના આવે પાર;
ખાજાં ઘેવર જલેબી, સેવ કળી કંસાર.
કુટુમ્બસ્વજન નાત મળી, કરે વાત અન્યો અન્ય;
હુતો નિર્ધન આજ સુધી, પૂર્વ પ્રકટ્યું પુણ્ય.
ભાઈ સદા સેવક કૃષ્ણનો, તેહેને તાંહાં શી ન્યૂન;
મૂરખ મન લહેતા નથી, જેહેનું હ્રદય શૂન્ય.
શેઠ મોટો શીશ જેહેને, ત્રિભોવનનો નાથ;
સમે અવસર શિઘ્રે આવી, ધરે મસ્તક હાથ.
હાવે રચી રચના મંદિર મંડપ, વિવિધ ચિત્રામણ;
સ્વજન સુત પરિવારને, વિવિધ વસ્ત્ર આભરણ.
ચંદરવા ચોકમાં વિરાજીત, વિવિધ પેરના તાંહે;
ગાલીચા જાજમ તકીયા, રાજે મંડપ માંહે.

સુગન્ધે છંટકાવ કીધા, છાંટ્યાં કુંકુમ દ્વાર;
તોરણ ટોડે ઝગમગે, તેજનો અંબાર.
વાજીંત્ર દ્વારે ગર્જના, ઉલટ અંગ ના માય;
મલી મંડપમાંહે માનુની, સૌભાગ્ય મંગળ ગાય.
મિષ્ટાન્ન ભોજન સહુ કરે, ઘર સ્વજન સુત પરિવાર;
મહેતા તણે મંદિર વિષે, થઈ રહ્યો જે જે કાર.
મહેતો લક્ષ્મી કાન્ત સેવે, રાચે હરિ કીર્તન;
તેહેવે પતિવ્રતા આવી વદે, મુખથી પરમ વચન.
સ્વામી પ્રભાતે ઘેર વૃદ્ધશાન્તક, દિવસ ચોથો જાણ;
જ્ઞાત મહાજન તેડવાં, પ્રણિપત કરી નિર્વાણ.
પછે શિઘ્રે મહેતો સાંચર્યા, જ્ઞાત મેળવી સર્વ;
માન માગી વદે મુખથી, તજી મનનો ગર્વ.
હરિ ભક્તને અભિમાન નહિ, ઉપવાદ નહી અંગ જેહ;
પરદારા ને પર દ્રવ્ય નહિ, તેહેની સદા પાવન દેહ.
મહેતો કહે સર્વ સાંભળો, મુજ દિન સુખની વાત;
હાવે શિઘ્રે થવું જ્ઞાત મહાજન, જાન અર્થે સાથ.
વિનય વાયક કરીને, હા ભણાવે મુખ;
કેટલાક નાત અદેખા, તે સબળ પામ્યા દુઃખ.
વદે મુખથી હાસ્ય વાયક, સુણો મહેતા વાત;
વસ્ત્ર વાહન આપશો તો, આવશું તમ સાથ.
સજાઈ શિઘ્રે કરો, કહે મહેતો મુખ વાણ;
જે જોઇયે તે પૂરશે, સમર્થ શારંગપાણ.
પછે તે પધરાવીયા, સહુ સાથ મંડપ માંહે;
હાવે સ્વાર્થી નાગર હરિથી, સંતોષ પામ્યા તાંહે.
તેલ પાન સુગન્ધ શ્રીફળ, સકળ ચર્ચે સાથ;
કર્યાં કેસર છાંટણાં, તે કૃપા વૈકુંઠનાથ.
પછે સજાઈ શિઘ્રે કરી, જાંહાં જાન જુગત અપાર;
સુખપાલ અશ્વ રથ મેગલ, શણગાર્યાં નિર્ધાર
વસ્ત્ર આભ્રણ સુખડી, મેવા વિવિધ વિખ્યાત;
ડેરા તંબુ ગલેચા, કનાત તકીયા સાર.
નાગર લોક વહેવારીયા, વળી રાંક આદિ શોહે;
તે જાન લીલા નિરખવાને, સર્વ તતપર હોયે.
વરશયને નવડાવીયા ને, ધરાવ્યો શણગાર;
વસ્ત્ર આભ્રણ તેલ અંગે, રૂપ રૂપનો ભંડાર.

વરરાય અર્થે તેજી તતપર, હાંજુ હમે કેકાણ;
મોહોરડે મણિ રત્ન હીરા, જડિત નંગ પલાણ.
કંકુએ અર્ચીને શુભ શ્રીફળ, ધર્યું વરને હાથ;
લક્ષ્મીવરને નમી ચરણે, થયો તતપર સાથ.
જ્ઞાત મહાજન સર્વ તતપર, અવર બીજા જન;
વાજીંત્રના નિર્ઘોષ વાજે, શબ્દ ગર્જીત ઘન.
શબ્દ જય જય સર્વને, ધંન ધંન શોભા જાન;
નરસિંહ મહેતે સ્મરણ માંડ્યું, પધારો ભગવાન.

—:o:—

કડવું ૧૭ મું.

રાગ વેરાડી.

નરસિંહ મહેતો હરિ ચિંતન કરે, દિન વચન વાણી ઉચરે;
કરજોડી માગું માન, સાર કરો માહારી ભગવાન.
કાં વિલંબ કરો મહારાજ, સમે જાન તતપર થઈ આજ;
ફરી ફરી શું કહીએ ઘણું, પાળો વચન પ્રભુ રુકિમણી તણું.
પ્રથમ કૃપાથી કર્યો સનાથ, લીલા સર્વ દેખાડી નાથ;
ઉખાણો જગતે મહારાજ, બાંહે ગ્રહ્યાની મોટી લાજ.
નરસૈંયો તેં તાહારો કર્યો, સદાશિવે તમ ખોળે ધર્યો;
તે દિવસનો તાહારો હાથ, ત્રિભોવનમાં છે ચાલી વાત.
તે માટે ત્રિભોવનના ધણી, લાજ રાખો હવે સેવક તણી;
નરસૈંયો જાને નહિ જાય, તો લોકહસારત તારી થાય.
પ્રતિજ્ઞા પ્રભુ કરો ખરી, તમ પાખે દેહ તજવો હરિ;
તે માટે પ્રભુજી કહું આજ, ભકત લાડ પાળો મહારાજ.
જાન સકળ તાંહાં તતપર હોય, તેડે મહેતાને સહુ કોય;
મહેતે મન વિમાસણ કરી, અમો રાંક મહારાજા હરિ.
ઉખાણો આદ્યે કહેવાય, પ્રીત સમોવડ ચાલી જાય;
અમો દુર્બળ વિપ્રને મન, કંઠે તાલ ને હરિકીર્તન.
તે માટે લાજ્યા જગદીશ, ભુવન ચતુરદશ કેરા ઈશ;
અષ્ટમા સિદ્ધ સરખી ઘેર દાસ, અર્ધાંગે લક્ષ્મી અવિનાશ.
નિરાકાર સાકાર સ્વરૂપ, બ્રહ્મ પુરાતન વૈકુંઠ ભૂપ;
બ્રહ્મા ઈંદ્ર ઉમિયાપતિ દેવ, ભકિત ભાવે ઈચ્છે હરિ સેવ.
ઓધવ અક્રૂર સરખા દાસ, મુજ સરખા કાંઈ ભૂતલ વાસ;
દિન દુર્બળ હું કાં થયો, કૃપા કરી મમ સાંહામું જુઓ.

દિનાનાથ કરવી સંભાળ, તમો તાત ને હું છું બાળ;
જાન સકળ તતપર સહુ સાથ, તજું દેહ ના આવ્યા નાથ.
એહેવો વિચાર કરે જેટલે, અંત્રીખ રંથ જોયો તેટલે;
ગર્જના રથની ગોવિંદ, મહેતો મન પામ્યા આનંદ.
દીઠો રથ આવ્યા અવિનાશ, ગદ ગદ કંઠે હવો તાંહાં દાસ;
મુજ દીનને કરૂણા કરી, લક્ષ્મી સહિત પધાર્યાં હરિ.
કનક રત્ન મણિ મુક્તા જ્યોત, ત્રિભોવનમાં થયું ઉદ્યોત;
અશ્વ ચાર જોતરીયા રથ, ભકતવત્સલ બેઠા સમર્થ.
અખીલ બ્રહ્મ અવિનાશી સોહે, મહેતા વણ ન દેખે કોયે;
મહેતાને મન હર્ખ ના માય, નમી નાથને તતપર થાય.
હાવે હર્ખ ને ભાગ્યો શોક, વાજે વાજીંત્ર નાહાના ઘોષ;
સુખપાલ સમીતે કરી, બેઠા મહેતો બેઠા હરિ.
મહેતો કહે ધંન ધંન મહારાજ, સેવક જનની પૂરી આશ;
આધારભટ્ટ કહે ચાલી જાન, હર્ખ્યાં હરિજન કહો ભગવાન.

કડવું ૧૮ મું.

રાગ આંદોલ ગોડી.

સ્વામી નરસિહ મહેતો હર્ખે ઘણું;
જગજીવન સાથે જાનમાંહિ, સ્વામી પોતે.
મહેનો જાન માંહે જાયરે;
તેહેને થાય માર્ગમાં શુકન ભલ ભલારે.

ઢાળ.

થાય શુકન તે અતિ ભલા, તે સુણો શ્રોતા જન;
સુંદરી કુંકુમ કુંભે, પૂરણ વદન પ્રસન્ન.
શ્રીફળ મૂક્યું કુંભ ઉપર, વંદના સહુ સાથ;
મહેતો કહે માહારે શુકન શા જોવા, સાથે વૈકુંઠનાથ.
જૂનેગઢથી સાંચર્યાં, શોભાતણો નહિ પાર;
તેર દિવસ જઈ પોહોત્યા, વડનગર મોઝાર.
વધામણિયા વેગે આવ્યા, મદન મહેતો જાંહે;
મહારાજ તારી જાન આવી, રહી વાડી માંહે.
વજીર મહારાજા તણો, તે વદે મુખથી વાત;
કહો જાનનું શું માન છે, ને કવણ મહેતા સાથ.

વધામણિયા વદે વળતા, જાનનો બહુ સાથ;
સદન મહેતા સાંભળો, તે વિસ્તારી કહું વાત.
ગજ એક આગળ મદગલિત છે, પાંચ પરમ નિસાણું;
સુખપાલ સાથે ચાર કુતલ, સબળ શોભા જાન.
ત્રીશ ઉપર ત્રેણસેં રથ, વીશ બે તોખાર;
પાલા શત બંધુક કરમાં, સબળ ને ઝંઝાળ.
નગારાંની જોડ ઊંટે, ગડગડે બહુ પેર;
જૂનાગઢમાં સદન મહેતા, નવ રહ્યું કો ઘેર.
નાગરના અધિપતિ જાને, અવર બીજો સાથ;
સહુ કુટુમ્બ નાત નાગર, શી વખાણું વાત.
વાટ ઘાટે જાંહાં વાસો, રહે મહેતા જાન;
તે સ્થાનક ભજે તેમ, શું લોક તેજ નિધાન.
બજાર સાથે વિવિધ મેવા, વસ્તુનો નહિ પાર;
નથી નિરખી સાંભળી, એવી જાન છે નિર્ધાર.
મદન મહેતે વધામણીયા, સંતોખ્યા બહુ પેર;
સાહામા જવા હર્ષ સાથે, તેડાં દીધાં ઘેર ઘેર.
કેશર ઘોળી તૈયાર કીધાં, શ્રીફળ ફોફલ જેહ;
તેલ પાન સુગન્ધ સોંધા, કર્યાં તતપર તેહ.
વહેવારીયા ધનવંત મોટા, અવર મિત્ર જે હોય;
મદન મહેતા તણી સાથે, સાહામા ગયા સહુ કોય.
સુખપાલ મેગલ શોભતા, શોભા તણો નહિ પાર;
વાજીંત્ર નાહાના વિધનાં, તાંહાં થઈ રહ્યો ધમકાર.
ત્યારે મદન મહેતે જાન નિરખી, સબળ છે શોભાય;
વહેવાઇને મહેતો મળ્યા, ઉલટ અંગ ન માય.
પ્રણામ કીધા સદન મહેતે, અવર બીજો સાથ;
તેલ પાન સુગન્ધ શ્રીફળ દેઈ, સંતોખ્યા ભલી ભાત.
નરસિંહ મહેતે પ્રભુ પૂજ્યા, પ્રેમશું પરિબ્રહ્મ;
અંત્રિખ માર્ગે રહ્યા છે, તે કો ના જાણે મર્મ.
પ્રણીપત સબળી થઈ રહી, વહેવાઇને બહુ માન;
પરમ શોભા સહિત આવે, નગર મધ્યે જાન.
ઉતારા આપ્યા ભલા મંદિર, મહા મનોહર સાર;
હરિભક્ત આવી ઉતર્યા, હવો જય જયકાર.
ત્યારે મદન મહેતો આજ્ઞા લેઇને, શીઘ્રે મારગ જાય;
સામગ્રી પુંઠે થઇ જે, થશે પ્રભાતે વિવાહ.

વલણ.

પ્રભાતે વિવાહ થશે જે, હર્ખ મનમાંહાં અતિ ધણો;
આધારભટ્ટ કહે શ્રોતાજન, સહુ ભાવ સાથે હરિ ભણો.

કડવું ૧૯ મું.

રાગ ધનાશ્રી.

હરિજન હરિ હરિ મુખ ઉચરે, કહું હરિભક્તનો મહિમાય;
નરસૈયો નિર્ભે થયો, જેની જાનમાં શ્રી જદુરાય.
નરસિહ મહેતો સ્તુતિ કરેરે, મંદિર પધારો મહારાજ;
પ્રેમે પૂજ્યા શ્રી હરિરે, જેથી સરે સકળ શુભ કાજ.

ઢાળ.

શુભ કારજ કરવા દાસને ઘેર, પધારો પરિબ્રહ્મ;
અર્ધાંગ લક્ષ્મી સહિત શ્રી હરિ, કોઇ ના જાણે મર્મ.
ભોવનમાંહાં ભંડાર સ્થાનક, વિરાજે ભગવાન;
ભક્ત મોટો નરસૈયો, જેની કૃષ્ણ રુક્મિણિ જાન.
આનંદ અંગે રંગ* સંગે, ઉલટ અંગ ના માય;
પ્રભાતે મલીયાં માનુની, સૌભાગ્ય મંગળ ગાય.
લગ્ન ઉત્તમ તેહ દિવસે, હઇડે હર્ખ ના માય;
મદન મહેતા તણે મંદિર, વૃદ્ધશાંતિ થાય.
માનુની મલપતી મંડપ માંહે, સાંચરી તેણીવાર;
વરરાયને કરવા કહ્યુંઓ, જ્ઞાતનો આચાર.
નરસિહ મહેતા તણે મંદિર, પરવરી સર્વ કોય;
ગીત માંગળ પરસ્પરે ગાયે, આચાર સઘળો હોય.
ત્યારે સામગ્રી શીઘ્રે કરો, વરઘોડાની વિખ્યાત;
નરસિહ મહેતા તણે મંડપ, જ્ઞાત મહાજન સાથ.
લગ્ન ઘડીયાતાં ખરા, જે જ્ઞાત નાગર જાણ;
રાત ઘટિકા તેર ચઢતે, લગ્ન શુભ કલ્યાણ.
સાબેલા સુંદર ભજે, વરરાય તતપર થાય;
મલી મંડપ માંહા માનિની, સૌભાગ મંગળ ગાય.
નરસિહ મહેતો સિધારે, જાંહાં વિરાજે જગદીશ;
પ્રણીપત પરિ બ્રહ્મની કરી, ચરણે નામ્યું શીશ.

* પાઠ. "નીશાસગે."

મહારાજ શીઘ્રે આજ થાવું, નાથ રુકિમણિ જોડ;
તમ દાસ વરઘોડે ચઢે, ભક્તના પહોંચાડો કોડ.
મહેતા તણો જે પુત્ર શ્રી વર, શીઘ્રે આવ્યો તાંહે;
નરસિંહ મહેતો જઈ બેઠો, કૃષ્ણ રુકિમણિ બેઠાં જ્યાંહે.
નાથ નિરખ્યા નિર્મળા, થયો મન આશ્ચર્ય બાલ;
પામ્યો મોહ મૂર્છાગત હવી, તે દેખતાં તતકાળ.
નરસિંહ મહેતે ઉઠાડ્યો, સુત શીઘ્રે સાહી પાણ;
અરે કુંવર નમો પ્રભુ ચરણે, નિર્ખો નાથને નિર્વાણ.
લક્ષ્મી નાથની જોડ નિરખી, હરખ પામ્યો બાલ;
કોટી કોટી પ્રણામ કીધા, રીઝચા દિન દયાળ.
(ત્યારે) પ્રદ્યુમનના અંગનાં, આપ્યાં આભ્રણ વાગા સાથ;
તે કુંવરને પહેરાવે, પરિબ્રહ્મ પોતે હાથ.
પછે પ્રભુએ તેડાવી, મહેતાતણી જે નાર;
માણેક મહેતી પધારે, એકાન્ત છે જણ ચાર.
પુત્ર કહે રે માત નમીયે, નાથને નિર્ધાર;
લક્ષ્મીજીની સાન્નિધ્ય છે, જીવન જગદાધાર.
મહેતી મન આશ્ચર્ય હવી, જઈ ચરણે નામ્યું શીશ;
આશીશ દીધી રુકિમણી, તમ કૃપા શ્રી જગદીશ.
મહારાજજી અવિધરીએ, વિનતિ વિઠ્ઠલરાય;
લાજ રાખી આજ તેં, રાખો હરિભક્તનો મહિમાય.
શીઘ્રે થાવું શ્રી હરિ, શ્રી લક્ષ્મીજીની કરુણાય;
વરઘોડો વિખ્યાત શોભા, સર્વ તમ પસાય.
પછે કૃષ્ણજીના અંગનાં, આભ્રણ હુતાં જેહ;
તે નરસિયાને સર્વે સાંપ્યાં, હરખ સાથે તેહ.
આલિગન દેઈ પ્રેમ સાથે, વદે શ્રી અવિનાશ;
અમ તમ વચ્ચે નથી અંતર, માટે શીઘ્રે થાવું દાસ.
ત્યારે કળા પ્રકટી અંગમાંહાં, અતિ રૂપનો ભંડાર;
મહેતી તણે અંગે બહુ, તેજ લક્ષ્મી નાર.
પછે મહેતો નમ્યા હરિ ચરણે, નમે નમે નાથને નિર્ધાર;
આજ્ઞા આપી પુઠ થાપી, હવો જયજયકાર.
મહેતા તણી ઘર નાર જે, કુંવર જીઆવરરાય;
વેગે મંડપમાંહાં આવ્યા, ઉલટ અંગ ન માય.
વરઘોડે વરરાય ચઢશે, સર્વ તતપર જાન;
કર્યાં કેશર છાંટણાં, આપ્યાં ફોફલ બીડાં પાન.

ચૂઆ ચંદન સુગંધ સુધા, સર્વ ઝાકમઝોલ;
વરરાય વરઘોડે ચઢે, કામની કંકુમ રોળ.
વરરાયના કરમાંહાં, કુંકુમે અર્ચી શ્રી ફળ ફોફલ પાન;
વાજીંત્ર વાગ્યે વિવિધ પેર, તે સબળ શોભા માન.
લીલવટ કુંકુમ સાથ અક્ષત, નયણે કાજળ સોહે;
વરરાય કંઠે હાર શોભા, વિશ્વ મોહન હોયે.
તોખાર તેજીવંત ઉપર, થયા વર અસવાર;
મણિ હીરા રત્ન જડિત ખૂંપે, તેજનો અંબાર.

વલણ.

તેજનો અંબાર પ્રકટચા, કૃષ્ણ કરુણા કેમ લહું;
આધારભટ્ટ કહે હરિ કૃપાથી, હરિ બોલો કથા માંડી કહું.

કડવું ૨૦ મું.

રાગ * * *.*

વરરાય વરઘોડે ચઢે, હરિ કરુણારે,
સાહાબેલા શત ચાર, શ્રી હરિ કરુણારે;
અશ્વ ગજ રથ ને પાલખી, હરિ કરુણારે,
વાજીંત્રનો નહિ પાર, શ્રી હરિ કરુણારે.
મહાજન માનિની ન્નાતે, હરિ૦ નગર લોક બોલે જયજયકાર; શ્રી૦
શીઘ્રે થઈ સહુ સાંચર્યું, હરિ૦ મદન મહેતાને દ્વાર. શ્રી૦
મસ્તક મોડ મહેતી ભજે, હરિ૦ રામણ દીવો લીધો હાથ; શ્રી૦
મદન મહેતાને માંડવે, હરિ૦ આવ્યો સઘળો સાથ. શ્રી૦
પાંહાંકવા આવે પ્રેમશું, હરિ૦ મદન મહેતાની સુંદર નાર; શ્રી૦
ચાર સોહાસણ સંગ છે, હરિ૦ ઉલટ અંગ અપાર. શ્રી૦
બાજઠે વર ઉભા રહ્યા, હરિ૦ સાલકે છાંટયાં નીર; શ્રી૦
તેહેને ઉચીત આપીયાં, હરિ૦ જે જે મન ઈચ્છાય. શ્રી૦
ધાટ બધો અતિ શોભતો, હરિ૦ નિરખીને સાસુએ સાહ્યું નાક; શ્રી૦
મહેતી હરખે કરી વદે, હરિ૦ હું મોટી સૌભાગ્ય. શ્રી૦
માંહેરે વર પધરાવીયા, હરિ૦ વિપ્ર વદે સાવધાન; શ્રી૦
તાંહાં મામે કન્યા પધરાવીયાં, હરિ૦ બોલો જય જયશ્રી ભગવાન. શ્રી૦
મુહૂર્ત સમે શુભ લગ્નમાં, હરિ૦ હસ્તમેલાપક થાય; શ્રી૦
વાજીંત્ર વાજે સોહામણાં, હરિ૦ પુષ્પવૃષ્ટિ કરે સુરરાય. શ્રી૦

* બે પ્રતમાં રાગનુ નામ નથી.

આશ્ચર્યજ લોક હવા તદા, હરિ૦ ગાએ ભક્તતણો મહિમાય; શ્રી૦
હાવે મધુપર્ક વેળા થઈ, હરિ૦ બોલે જે જદુરાય. શ્રી૦
નરસિંહ મહેતો તેડાવીયા, હરિ૦ માણેક મહેતી સાથ; શ્રી૦
મદન મહેતો તેડાવીયા, હરિ૦ પત્ની કર જળ પાત્ર. શ્રી૦
વર વહુઅર જોડાં ત્રણ, હરિ૦ પાસે દિક્ષીત સોહ; શ્રી૦
કન્યા સ્વસ્ત ભણાવતાં, હરિ૦ પુષ્પવૃષ્ટિ તાંહાં હોય. શ્રી૦
મદન મહેતો નિરખી રહ્યા, હરિ૦ નરસિંહ મહેતાનું રૂપ; શ્રી૦
ચતુરભુજ રૂપે દેખીયા, હરિ૦ જાણે વૈકુંઠ ભૂપ. હરિ૦
મોર મુગટ હીરે જડયો, હરિ૦ કુંડલ કર્ણે મકરાકાર; શ્રી૦
કૌસ્તુભ મણિ કંઠે ભજે, હરિ૦ પિતાંબર ઝાતકાર. શ્રી૦
શંખ ચક્ર ગદા પદ્મશું, હરિ૦ આભ્રણ અંગ અપાર; શ્રી૦
મદન મહેતો આશ્ચર્ય થાય, હરિ૦ કરજોડીને રહી નાર. શ્રી૦
નરસિંહ મહેતાની સુંદરી, હરિ૦ જાણે કમળાનો અવતાર; શ્રી૦
મદન મહેતો ચરણે નમ્યો, હરિ૦ ભાગ્યું દુઃખ સંસાર. શ્રી૦
વર વહુઅર ચરણે નમી, હરિ૦ બોલ્યા જગદાધાર; શ્રી૦
એ વધુ વાણી પ્રકટશે, હરિ૦ યશ જગતે વિસ્તાર. શ્રી૦
શિશ ધર્યો કર કૃષ્ણજી, હરિ૦ ત્રુઠ્યા જગજીવન; શ્રી૦
મહેતો હુતા તેહેવા થયા, હરિ૦ હરિ બોલો હરિજન. શ્રી૦

વલણ.

હરિ બોલો હરિ જન ભાવે, એમ કૃપા શ્રી હરિ કરે;
આધારભટ્ટ કહે શ્રી કૃષ્ણનામે, ભવસાગર હેલાં તરે.

કડવું ૨૧ સું.

રાગ કેદારો.

નરસિંહ મહેતો નિર્મળ કીધો, મસ્તક મોહનજીએ કર દીધો;
વહુઅર મોહોજાણાં કરે સર્વ, તજ્યો મદન મહેતે ગર્વ.
આવી નરસૈંયાની નાર, મુખ જોઈ આપ્યા સર્વ શણગાર;
પૂર્વે આપ્યા કમળા માત, તે સાંપ્યા સહુ વહુને હાથ.
શીઘ્રે મંગળ વર્ત્યાં ચાર, ભણે વેદ પછે કંસાર;*
હર્ખે આરોગે બેહુ જોડ, પોહોત્યા પ્રભુ કરૂણાથી કોડ.
સખી સહુ મલી પ્રેમ વચન બોલે, નહિ કો વહુવર એ તોલે;
કુળ ગોર ગોત્રને નમસ્કાર, હરિ કરૂણાથી જયજયકાર.

* પાઠ. "આગાનુ વેદ ભણે પછે કંસાર."

રાખી સાત દિવસ લગી જાન, ભોજન ન્હાના વિધ પકવાન;
સેવા પરમ મનોહર થાય, તેહેની શોભા કહી નવ જાય.
હવો સમો પહેરામણી ધંન ધંન, હર્ખે મદન મહેતાનું મન;
અણીપતજ્ઞા કરી તેડે, વહુવર ગાંઠ પટોલી છોડે.
મંડપ મલીયો સઘળો સાથ, જનને માન પૂજા ભલી ભાત;
કેશર છાંટા ઝાકઝમઝોળ, કામિની હર્ષિત કુંકુમ રોળ.
ચૂઆ ચંદન ને મોગરેલ, શ્રીફળ ફોફળ નાગરવેલ;
બેઠા નરસિહ મહેતો જાંહે, મદન મહેતો આવ્યા તાંહે.
બોલ્યા કરજોડી તેણીવાર, માહારો સફળ થયો અવતાર;
પહેરામણી વારુ વિધ થાય, તેહેની શોભા કહી નવ જાય.
વરને આપ્યાં વસ્ત્ર આભ્રણ, મદન મહેતો નમ્યા ચરણ;
સુંદર મહેતી ચરણે લાગે, વચન માન દિન થઈ માગે.
મહેતાને થુરમાની જોડ સાર, મહેતીને મુક્તાફલ હાર;
હર્ખે સકળ પહેરાવી જાન, જે જેહેવા યોગ તેહેવે તેહેવું માન.
મહેતા મદનની પુત્રી સાર, તેહેને વસ્ત્ર સહિત શણગાર;
સુખપાલ એક સજ કરી સાજ, સાથે દાસી સેવા કાજ.
બ્રાહ્મણ ભાટ બંદીજન જેહ, દીધાં દાન સંતોખ્યા તેહ;
નરસિહ મહેતો હુતા જાંહે, મદન મહેતો આવ્યા તાંહે.
સાંપી કન્યા કર ચરણે લાગ્યો, માહારો જન્મ મરણ ભે ભાગ્યો;
સેવા ચોર સદા છઉ શ્યામ, તમો હરિ ભક્ત મહા નીજ નામ.
મૂર્ખ હું નવ જાણું વાત, તમને કરુણા વૈકુંઠ નાથ;
એહેવું કહી ચરણે લાગ્યો સોહે, હરિજન હરિ બોલો સહુ કોયે.
ત્યારે આજ્ઞા માગી ચાલી જાન, એ સર્વ કરુણા શ્રી ભગવાન;
વાજે વાજીંત્ર ભલી ભાત, આવ્યો જાનીવાસે સાથ.

વલણ.

જાની વાસે સર્વ સાથ આવ્યો, જાન સહુ આનંદ અપાર;
વાણી વદે ભટ્ટ આધાર, હરિજન હરિ બોલો એક વાર.

કડવું ૨૨ સું.

રાગ ધવલ ધનાશ્રી.

મહેતો હર્ખભેર આવ્યા તાંહે, જાંહાં રુકિમણિ રણછોડજી;
નમી ચરણે ગદ ગદ થઈ બોલે, દિન વચન કરજોડજી.
મહારાજા તમ દાસ તણો સુત, વરી આવ્યો વિખ્યાતજી;
જે દર્શન સ્વપ્ને નહિ સુર મુનિને, તે કરણા મુજ નાથજી.

જાન માંહીં જગદીશ પધાર્યા, રંકતણે ઘેર રાયજી;
જૂનેગઢ જાવું જદુનંદન, શીઘ્રે સજાઈ થાયજી.
તતક્ષણ ત્રિકમજી ઉઠ્યા, રુકિમણિ પ્રાણ આધારજી;
કનક રથ શ્રી નાથનો વિરાજે, વર્ત્યો જયજયકારજી.
શુભ મુહૂર્ત સમે સહુ તતપર, જાન સકળ ભલી ભાતજી;
નગર લોક વળાવવા સહુ કો, મદન મહેતાની સાથજી.
તાલ મૃદંગ નફેરી નગારાં, ઉલટ અંગ ના માયજી;
ઢોલ જંત્ર શરણાઈ રસિક જન, માનિની મંગળ ગાયજી.
યોજન એક વળાવી પાછા, મદન મહેતો આવ્યાજી;
નરસિંહ મહેતાને ચરણે નમીને, પ્રેમ વચને બોલાવ્યાજી
સદા સેવક છું હરિજનનો, કહેવું દાસને કાજજી;
તમ સરખી સેવા નથી કીધી, કૃપા નથી મહારાજજી.
એહેવું કહી ચરણે નમીયા, વહેંચ્યાં સાકર પાનજી;
નરસિંહ મહેતે આલિગન દીધું, બોલ્યા દેઈને માનજી.
તેણે સમે રથ અંત્રીખ પ્રકટ્યો, સમર્થ શ્રી જદુરાયજી;
વિદ્યુત વર્ણે સર્વે દીઠો, પુષ્પવૃષ્ટિ સુર રાયજી.
ધંન ધંન મુખ સહુકો બોલે, વર્ત્યો જયજયકારજી;
નરસિંહ મહેતો સુખપાલ વિરાજે, હરિ બોલો એકવારજી.
તેર દિવસ માર્ગમાં વીત્યા, વાટ ખર્ચે ભલી ભાતજી;
દિવસ ચૌદમે જૂનેગઢ, પધાર્યો સહુ સાથજી.
નરસિંહ મહેતા તણે મંદિર, આવી હર્ખભેર જાનજી;
પંચામૃત ભોજન પકવાને, ઉપર ફોફ્લ પાનજી.
સંતોખીને વસ્ત્ર સમર્પ્યાં, કરી પ્રણિપત બહુ પેરજી;
મહેતા પાસે આંજ્ઞા માગી, શીઘ્રે પધારે ઘેરજી.
મહેતોજી મંદિરમાંહાં આવ્યા, જાંહાં રુકિમણિ રણછોડજી;

* * * * *

દિન વચન મુખ ગદ ગદ વાણી, બોલે ત્યાં નરસિંહ દાસજી;
મુજ રાંકને કરુણા કીધી, પરમ કૃપા અવિનાશજી.
તેણે સમે વહુઅર આવ્યાં, જાંહાં વિરાજે નાથજી;
ચરણે નમીયાં ચતુર્ભુજને, ત્યારે મસ્તકે મૂક્યો હાથજી.
કહે કૃષ્ણ વાણી વધુને, માગો મન ઇચ્છાયજી;
વહુ કહે વિશ્વંભર સુણીયે, કૃપાનિધી જદુરાયજી.
તમ સરખા સ્વામી સસરા શીર, જન્મ જન્મ પાયે લાગુંજી;
જેહેવી કરુણા નરસિંહ મહેતાને, તેહેવી કૃપા હું માગુંજી.

એહેવું કહી વધુ ચરણે નમીયાં, ત્યારે મસ્તક મેહેલ્યો પાણજી;
કરી કરુણા નરસિહના સરખી, બોલ્યા ત્યાં પુરુષ પુરાણજી.
મહેતા કને હરિ આજ્ઞા માગે, પોતે અશરણશરણજી;
નરસિહ મહેતો પરિવાર સંઘાતે, નમીયા હરિને ચરણજી.
કૃપા કરી કરુણાનિધિ બોલે, સુણ નરસૈંયા દાસજી;
અહરનિશ હું તુથી નથી અળગો, ભક્ત હૃદે મુજ વાસજી.
ગદ્ગદ્ કંઠે નરસૈંયો બોલે, સાંભળો શ્રી મહારાજજી;
આ ધન વૈભવ વાહન ભૂષણ, એહે તણું નહિં કાજજી.
સેવા કરું શ્રી લક્ષ્મીવરની, સંત સમાગમ પાઉજી;
હરિલીલારસ સિંધુમાં, આનંદે નિત્ય ન્હાઉજી.
ભક્તવત્સલ મુને ચરણે રાખો, ભવોભવ ભક્તિ તાહારીજી;
કષ્ટ સમે હરિ ભક્તને ઉગાર્યો, નિત્ય કરી સાહે અમારીજી.
તેણે સમે ત્રિકમજી બોલ્યા, સુણ નરસૈંયા સાચુંજી;
પ્રેમ ભક્તનો બાંધ્યો છઉં, કુડ કપટે નવ રાચુંજી.
નરસૈંયા તુજ સુતનો વિવાહ, જે સુણે ને ગાશેજી;
તેહેને પુનર્પી જન્મ નહીંરે, પાપી તે પાવન થાશેજી.
એહેવું કહી કર મસ્તક મુકયો, તુઠયા શ્રી ભગવાનજી;
લક્ષ્મી સહિત હરિ આજ્ઞા માગી, હવા ત્યાં અંતરધાનજી.
સેવક ચાર ચતુરભુજતણા, આવ્યા હુતા જેહજી;
નરસિહ મહેતાની આજ્ઞા લેઇને, શીઘ્રે સધાર્યા તેહજી.
નરસિહ મહેતો સેવે નિત્ય હરિને, મન દ્દઢ એહેવું જાણીજી;
પૂર્ણ કૃપા પુરુષોત્તમ કેરી, કવિ કહે શું વખાણીજી.
એ કથા પરિપૂરણ કીધી, કર્તા શ્રી ગોવિંદજી;
સર્વ જનની પૂરણ કૃપાથી, અતિ ઉપન્યો આનંદજી.
પ્રભુજી મુજ મસ્તક ગાજે, આપી અવિચલ વાણીજી;
દીન જાણી કરુણા મુજ કીધી, પદબંધ પૂરણ પ્રમાણીજી.
કવિજન કો ખોડ ના દેશો, છું સૌ ભક્તતણો દાસજી;
આધારભટ્ટ પ્રેમે ગાએ, પુરે હરિ સૌ આસજી.

—⋙✲✲✲⋘—

* પ્રથમ પ્રતની લખ્યા સાલ વિ. સં. ૧૮૪૩ પ્રથમ શ્રાવણ શુદિ ૯ વાર સોમ. લેખક, પ્રભુરામ સુત રૂપરામે ઝાડેશ્વરમાં લખી છે બીજી પ્રતની લખ્યા સાલ વિ. સં. ૧૮૧૬, પોસ વદ ાયા ને વાર શુક્રે, લેખક કણબી પુંજા રામનાથ, ગામ વસોનો રહીશ. સાધારણ રીતે બંનો બહુ મળતી છે, સહજ પાઠ ફેર છે તે ટીપણમાં આપ્યા છે.

ગોપાળદાસ.*

વલ્લભાખ્યાન.

આખ્યાન પેહેલું.

રાગ કેદારો.*

વંદુ શ્રીવિઠ્ઠલ સુંદરવર,† નવઘન શ્યામ તમાલ;‡
જગતીતલ* ઉદ્ધાર કરેવા, પ્રગટ્યા પરમદયાલ. 1

---

* એ વૈષ્ણવ ભક્ત કવિ શુદ્ધાદ્વૈત સંપ્રદાયના આચાર્ય વલ્લભના પુત્ર ગુંસાઇજી વિઠ્ઠલનાથના સમયમાં એટલે સંવત ૧૬૨૫-૩૦, ઇ. સ. ૧૫૭૦-૭૫ માં હયાત હતો. 'વલ્લભાખ્યાન' સિવાય એનો એક બીજો ગ્રંથ કરેલો કહેવાય છેઃ 'ભક્તિપિયૂષ;' પણ એ ગ્રંથ કોઈ પણ વૈષ્ણવ પાસેથી મળતો નથી, પણ તેમાંનાં કેટલાંક પદો વૈષ્ણવો ગાય છે. ગોપાળદાસના ચરિત્ર સંબંધી આ પ્રમાણે કિવદંતી છે. અમદાવાદથી એક ગાઉ ઉપર અસારવા ગામ છે, જ્યાં આજે વલ્લભાચાર્યની બેઠક છે. ત્યાં ભાઇલા કોઠારી નામે ગુંસાઇજીનો કોઇ ભક્ત રહેતો હતો. એને ગંગા ઉપનામ ગોમતી—અર્થાત્ ગંગાગોમતી નામે કન્યા હતી. ગોપાળદાસ કડી પ્રાંતના રૂપાલ ગામનો રહીશ હતો તેની સાથે એ કન્યાનાં લગ્ન પાંચ વર્ષની બાળવયમાં થયાં હતાં. પાછળથી ખબર પડી કે ગોપાળદાસ કેવળ મુંગો છે. ભાઇલા કોઠારી ગોપાળદાસને પોતાને ઘેર રાખતો. એક સમે ગોસાંઇજી વિઠ્ઠલનાથ, દ્વારકાંની જાત્રા જતાં ભાઇલા કોઠારીને ત્યાં ઉતર્યા. ત્યાં ગોપાળને ફરતો જોઇ પૂછ્યું કે, 'આ મુંગો છોકરો કોણ છે?' ભાઇલા કોઠારીએ કહ્યું, "એ તો ગંગાગોમતીનો વર છે." વિઠ્ઠલનાથે કહ્યું, 'ગંગાગોમતીનો વર તે સાગર હોવો જોઇએ!' પછી ગોસાંઇજીએ ભોજન લીધું ને પાનબીડી ચાવતાં, ગોપાળને પાસે બોલાવી તેના મ્હોંમાં તે ચર્વિત બીડી મૂકી, અને ગોપાળદાસની જીભ છૂટી થઇ. તત્સમયથી કે તે પછીથી તે સારો કાવ્ય કરનારો થયો અને ગોસાંઇજીની આજ્ઞાથી તેણે આ કાવ્ય લખ્યું છે. એમ કહે છે કે જે રાત્રીના ગોપાળના મુખમાં ગોસાંઈએ બીડું મૂક્યું, તે રાતના તેને રાસલીલાનાં દર્શન થયાં હતાં. 'ભકિત પિયૂષ' કાવ્યમાં તેનું વર્ણન છે.

† આ કાવ્યની પ્રથમ પ્રત રા. રા. સાકરરામ દલપતરામ દીવાને, ૧૮૬૦-૬૧ માં છપાવી હતી. તે પછી મુંબઇના બાલકૃષ્ણજીના મંદિરના મહારાજશ્રી જીવનલાલે, પંડિત શ્રી ગટ્ટુલાલજીની સાથે રહી, એ કાવ્યનું સંપૂર્ણ સંશોધન કરી, એ ઉપર વ્રજભાષામાં ટીકા લખી, વલ્લભાખ્યાન અથવા નવાખ્યાન એ નામે પ્રસિદ્ધ કર્યું છે. કોઇ પણ ગુજરાતી કાવ્યપર વ્રજભાષામાં ટીકા થઇ હોય તો તે માત્ર આ એક જ કાવ્ય છે.

‡ આ કાવ્યનાં મૂળમાં શ્રી જીવનલાલજી મહારાજની પ્રતનો પાઠ મુખ્ય રાખ્યો છે. તે ગોપાળદાસનો જ મૂળ પાઠ છે એમ કહેવું મુશ્કેલ છે. મૂળ પાઠવાળી પ્રત શ્રી જીવનલાલ મહારાજને પણ મળવી દુર્લભ થઈ પડી હતી. બીજી પ્રત સુરતના કાયસ્થ નૌતમરામ લાલાની પ્રતપરથી ઉતારેલી વલ્લભરામ વૈષ્ણવે લખેલી સંવત ૧૯૧૩ ની છે. એ શિવાયની બીજી પ્રતો પણ મેળવી, પણ તેમાં ઘણો પાઠાંતર જણાયાથી, શ્રી જીવનજી મહારાજની પ્રત જ મેં મુખ્ય રાખી છે અને લાલાની તથા ગોરધનદાસની પ્રત ગૌણ રાખી; પણ તેનાં તથા બીજી પ્રતોનાં પાઠાંતર અ

શ્રીપુરુષોત્તમ સ્વતંત્ર ક્રીડા, લીલા દ્વિજતનુ ધારિ;
સાત દિવસ ગિરિવર કર ધાર્યો, વાસવ* વૃષ્ટિ નિવારિ. ૨

તે પ્રગટયાનું કારણ કહિયેં, જો સુરતા† મન આણો;
કરો કૃપા હું કરું વીનતી, પોતાનો કરિ જાણો. ૩

વ્યાપકરૂપ અદ્વૈત બ્રહ્મ જે, તેજોમય કેહવાય;
આરજપંથ‡ અધિકારી મુનિજન, તે માંહે લય થાય. ૪

અક્ષર આદિ અખંડ અનૂપમ, ઉપમા કહી ન જાય;
અસ્તિ§ વસ્તુ સઉકો મલિ બોલે, નિગમ નેતિ નેતિ ગાય. ૫

નિર્ગુણનો નિર્દેશ અટપટો, રસના શિ પેરે કહિયે;
રૂપ વર્ણ વપુ દઢ પદારથ, ત્યાં એકો નવ લહિયે. ૬

તેહથકી પુરુષોત્તમ અલગા, લીલા અચલ વિહાર;
બ્રહ્મજ્ઞાની ને મુક્તિમારગી, સપને નહિ વેહેવાર. ૭

જ્યાં વૃંદાવન આદિ અચલ શશી શરદરેણુ બહુ વેશ;
વનદેવી પદ કુમકુમ સુખ સુખ, પરસે રંગ વિશેષ. ૮

જ્યાં સરિતા ચામીકર¶ મણિગણ, ઉભયબદ્ધ સોપાન;‖
કમલ કુમુદ નાના અલિ સુંદર, મધુર કરે ત્યાંહાં ગાન. ૯

કનકલતા માલતી મલ્લિકા, વિવિધ કુસુમ મકરંદ;
શીતલ પવન ઝુંકારે લહરી, પરસે અતિ આનંદ. ૧૦

પદ્મરાગ મરકતમણિ સ્ફાટિક, શ્રીગોવર્દ્ધન સોહે;
બ્રહ્મ રુદ્ર ત્યાં કોણ બાપડા, શ્રીહરિનાં મન મોહે. ૧૧

નાના પક્ષીની શબ્દ માધુરી, શોભાતણો નહિ પાર;
વિવિધ પ્રકારે જુજવા કેહેતાં,[1] ગ્રંથ થાય વિસ્તાર. ૧૨

શ્યામા શતદલ** નયન સુંદરી, જુથતણો નહી પાર;
અનેક રાસમંડલ રચના[2] રચી, ખેલે શ્રીનંદકુમાર. ૧૩

એણીપેરે નિત નવલી લીલા, ઘોષ વાદ†† ઝંકાર;‡‡
અંગ સ્વેદ મકરંદે મોહ્યા, મધુપ કરે ગુંજાર. ૧૪

—આ આખ્યાનનાં પદો નિત્ય શ્રી વલ્લભ સંપ્રદાયના વૈષ્ણવો સમય સમયે ગાય છે. તેથી ...ા તાલ વગેરે સંપ્રદાયે નિર્માણ કીધા છે તે પ્રમાણે આપેલા છે. ૧કેદારા રાગનું ૧ લું આખ્યાન ... પોહોર રાતે ગવાય ૨પાઠ. "વન્દુ શ્રી વિઠ્ઠલવર સુંદર." ૩મહારાજ જીવનજીની પ્રતમાં ...મ પંક્તિની છેવટે 'જી' આપેલી છે, પણ તે ભૂલ હશે. † પૃથ્વી ઉપર.

* ઇન્દ્ર. † સ્વરૂપની સ્મૃતિ. ‡ આર્યનો અપભ્રંશ આરજ. આરજનો બીજો અર્થ વેદ ...ો જે પંથ તે નિષ્કામ કર્મમાર્ગ § અનિર્વચનીય. ¶ સુવર્ણ. ‖ પગથિયાં. ૧પાઠ. "કહેતાં." ** સો પાંખડીનું કમળ. ૨ પા૦ મૂળ પ્રતમાં "રસના" છે તે ભૂલ જણાય છે. †† મૃદંગ વીણા ...દિનો શબ્દ. ‡‡ અવ્યક્ત

એ પ્રભુને મન ઇચ્છા ઉપની, જસ થાવા વિસ્તાર;
અધિકારી પાંખે એ વાણી, નહિ કોયને ઉચ્ચાર. ૧૫
ભ્રૂભંગેથી સૃષ્ટિ નીપની, અતિ સુંદર બ્રહ્માંડ;
ચૌદ લોક નાના વૈચિત્ર્યે, ભૂમંડલ નવખંડ. ૧
પર પોતાનિ વ્યક્તિ કરેવા, સૃષ્ટિ તે દ્વિધા પ્રકાર;
દૈવી આસુરી બે ઉપજાવી, પ્રભુ મન કરી વિચાર. ૧૭
ભક્તિ સુંદરી ને માયા દાસી, બે મૂરત પ્રગટાવી;
તેમાં પહેલી નખશિખ સુભગા,* શ્રીહરિને મન ભાવી. ૧૮
કૃપાકટાક્ષે હુવા અક્ષરમાં, ઉપના સત્વ† અનંત;
ભક્તિલીન હુવા સોભાગી, તે વૈષ્ણવ ગુણવંત. ૧૯
બીજે કટાક્ષે જે જન ઉપનાં, માયામાં થયા લીન;
કર્મજડ આસુર અન્ય ઉપાસક, ભજન ધર્મથી હીન. ૨૦
એણીપ્રકારે સૃષ્ટિ દ્વિધા, ગુણમિશ્રિત ચાલિ જાય;
ભક્તિમારગી જીવ સ્વતંતર, કેવલ ભક્ત ન થાય. ૨૧
શ્રીપુરુષોત્તમે વળિ વિચાર્યું, હવે પ્રકાર શ્યો કરિયે;
મ્હારી સેવા અને કથારસ, નિરૂપવા તનુ ધરિયે. ૨૨
ભક્ત જીવનાં ભાગ્ય વિસ્તર્યાં, ઇચ્છા કરી હરિ સાર;
તેને હિતે આપોપે પ્રગટ્યા, શ્રીવલ્લભરાજકુમાર. ૨૩
પૂર્ણબ્રહ્મ શ્રીલક્ષ્મણ સુત, પુરુષોત્તમ શ્રીવિઠ્ઠલનાથ;
શ્રીગોકુળમાં પ્રગટ પધાર્યા, સ્વજન કીધાં સનાથ. ૨૪

આખ્યાન બીજું.

રાગ રામકલી તાલ આડા ચોતાલો.‡

લક્ષ્મણસુત શ્રીવલ્લભરાયે, સ્મરણકરતાં દુષ્કૃત જાયે;
કલિજન તરેવા નહી અવર ઉપાય,
યજ્ઞપુરુષ હરિના શ્રુતિ ગુણ ગાય. ઢાળ—ટેક. ૧
ગાય શ્રુતિ ગુણ રૂપ અહર્નિશ, કરી ધ્યાન વિચાર;
આનંદરૂપ અનુપ સુંદર, પામે નહિ કોય પાર. ૨
પ્રાણપતિ પ્રાગટ્ય કારણ, કાંઈ એક કહું મતિમંદ;
હર સુર વિધાતા નવ લહે, સાક્ષાત્ બ્રહ્માનંદ. ૩
શ્રીવૃંદાવન ચંદ મુખ રુચિ, અગ્નિ તે અવતાર;[1]
દ્વિજતિલક ત્રિભુવન નામ, નિરૂપમ રૂપ અંગીકાર. ૪

* સુંદર. † જીવ. ‡ દિવસ ઉગતે ગવાય છે. [1] પાઠ. "અગ્નિનો અવતાર."

દેવલોક દુંદુભિ વાજ્યાં, આનંદ કરે રે નિઃશંક;
અસુરતિમિર ઉછેદવા, ભુવિ વલ્લભદેવ મયંક.* ૫
પૂરણ પુરુષ પ્રમાણ પંથા, વ્યાખ્યાતા વેદાંત;
ગ્રંથ સર્વે રસરૂપ કીધા, પોતાને સિદ્ધાંત. ૬
રસિક રસના રસિક વાણી, જાણી નર નવખંડ;
ઉર્ધ્વપંથા સુજસ પસર્યો, વાધિયો બ્રહ્માંડ. ૭
એક બ્રહ્માંડે જેના જસ ન માયા, તેના હુવા કોટિ અનંત;
તોએ ત્યાં થકી વાધિયો જઈ, વસ્યો મુખ ધીમંત.† ૮
અતુલ અમલ ઉદ્યોત ઉદયો, ભૂતલ દ્વિજમાર્તંડ;
ભક્તિ મારગ કેસરી, ગજ માયિકમત શતખંડ. ૯
દિગ્વિજય દશ દિશાયે કીધો, પરિક્રમાને વ્યાજ;‡
તીરથ સકળ સનાથ કીધાં, ચરણ રેણુ સમાજ. ૧૦
પત્રાવલંબે પંડિત જીત્યા, માયિક મત્તમાતંગ;
શ્રીકૃષ્ણ પૂરણ બ્રહ્મ થાપ્યા, જેનાં રૂપ કોટિ અનંગ.[1] ૧૧
સ્વમારગ સ્થિર થાપવા, આપવા ભજનાનંદ;
નામ આપ્યાં જીવને, શુભ મિષ્ટ મુખ મકરંદ. ૧૨
અનેક જીવને કૃપા કરવા, દેશાંતર પરવેશ;
કોમલ પદ જ્યાં કમલ વિલસે, ધન્ય કહું તે દેશ. ૧૩
અંગ વંગ કલિંગ કીકટ,§ મગધ મરુ સુર સિંધ;
તે તામસના અઘ હર્યાં, પરતાપ પદ રજ ગંધ. ૧૪
કનકસ્નાન શતમણ સુવર્ણે, કરાવ્યું મહિપાલ;
તે મુકીને વેગે ચાલિયા, રાય દૃષ્ટિ ન પાછી વાલ. ૧૫
ત્યાંથી દક્ષિણ પ્રભુ પાવ ધરિયા, પાંડુરંગ શ્રી વિઠ્ઠલનાથ;
નેત્ર મળતાં વાત કીધી, વચન દીધું હાથ. ૧૬
વચનાનશ્રે શ્રી નાથે માગ્યું, કીધી શ્રી વલ્લભજીસું વાત;
અમને તે ઇચ્છા એહ છે જે, હું નંદન તમે તાત. ૧૭
તે પુરુષોત્તમ પ્રગટસે, શ્રી વિઠ્ઠલ રૂપનિધાન;
નેત્ર કમળે નાના ભાવે, દેશે ભક્તને સન્માન. ૧૮
ત્યાંહાંથી વૃંદાવન પાંઉ ધારિયા, જ્યાં મધુપ કરે ઝંકાર;
કુસુમ દ્રુમ નવમલ્લિકા, મકરંદનો નહિ પાર. ૧૯
તરુ તમાલ અતિ શોભતા, હેમ જૂથિકા સંઘોડ,¶
લલના તે સુભગા લટકતાં, હિંડે તે મોડામોડ. ૨૦

---

* ચન્દ્ર. † બુદ્ધિમાન ‡ બાહનું; મિષ. ૧. "પાઠ અનંત." § ગયાજીની પાસેનો પ્રદેશ. ¶ સઘાત શબ્દનો અપભ્રંશ અર્થ સંઘ થાય છે.

તાનધુનિ મુનિ મયુરરૂપે, સાંભળે ધરિ ધ્યાન;
નિત્ય લીલા ગાન શ્રવણે, કરે તે મધુપાન. ૨૧
કુંજસદન સોયામણા, શોભાતણો નહિ પાર;
વિવિધ રાસમંડલ રચના રચિ, ખેલે શ્રી નંદકુમાર. ૨૨
રંગે તે રમતા દીઠડા, બલદેવ શ્રી ગોવિંદ;
એ પુત્રભાવે પ્રગટશે, મન ઉપન્યો આનંદ. ૨૩
બલદેવ શ્રી ગોપીનાથ કહિયે, શ્રી વિઠ્ઠલ નંદનંદ;[1]
એ વેદપંથ વિસ્તારશે, જન આપશે આનંદ. ૨૪
ત્યાંથી કેશી ઘાટ પાંઉ ધરિયા, કહિ કથા તત્વ સમાધિ;
રસપુંજ પુરૂષોત્તમ પ્રમાણ્યા, સરસ્વતિ તજી આધિ.* ૨૫
ગિરિરાજને આશ્વાસ દીધો, ધરી કોમળ ચરણ;
હરખે તે સામા આવિયા, શ્રી ગોવર્દ્ધન ઉદ્ધરણ. ૨૬
હલી મલીને ચાલીયા, ચરણાટ† જ્યાં નિજધામ;
નવરંગ નાગર પ્રગટિયા, મન પૂરવા બહુ કામ. ૨૭
તત્વસંખ્યાયે કહ્યાં પદ, સારમાંહે સાર;
હવે કાંઇએક સ્તુતિ કરૂં, શ્રી વલ્લભ રાજકુમાર. ૨૮

આખ્યાન ત્રીજું.

રાગ ધન્યાશ્રી–તાલ ચર્ચરી.‡

આ પોસ મધ્યાંને નોમે શ્રીનાથજી, અક્કાજી§ ઉર ઉપનો આનંદ;
આ ચંદ વૃંદાવનતણો પ્રગટિયો. ૧
સૌભાગ સુંદરી મલી ધવલ ગાયે, સુહાય રૂડા કંઠના નાદ;
આલ્હાદ ઉપનો તે અંગોઅંગ ઘણો. ૨
સૂતિકા સદન સુહામણું, શોભા રૂડી લેહેરડે જાય;
આ વાય વાદિત્ર તે સમેતણાં. ૩
સર્વસ્વ દાન તેણે સમે, કરે રે શ્રી વલ્લભજી ઉદાર;
સુકુમાર સુત ઉદયો શ્રવણે સુણી. ૪
પાતાલે શેષ નાગ રીઝિયા, ઉપર ઇંદ્રાદિક દેવ;
તતખેવ સુણિ નિસાન વજડાવિયાં. ૫
સિદ્ધ ગંધર્વ ગણ અપછરા, ઉલ્લટિયા નૃત્ય ને નાદ;
આલ્હાદ ભર્યા શ્રી વલ્લભજીયે માનિયા. ૬

---

૧ પાઠ. "નંદાનંદ." * મનોવ્યથા, † કાશીથી સાત ગાઉ દૂર ચરણાદ્રિ નામનું સ્થળ.
‡ દિવસ ઉગતે ગવાય છે. § માતા–મા.

બ્રહ્મા મહાદેવ મુનિ હરખિયા, વરખિયા કુસુમ સમૂહ;
આ મોહ ટાળ્યો જગતના જીવનો. ૭
નિગમ સામ શાખા સહસ્રસું, કરે રે ભલા નિર્ઘોષ;
આ ઘોષપતિ ભગવંત ભેટતાં. ૮
વેદવિહિત કૃત્ય સર્વે કીધાં, દીધાં બહુપેરે ગૌદાન;
માનસું સજન સંતોષિયાં. ૯
કનકકચોળાં કુમકુમ ભર્યાં, અક્ષત દૂર્વા ભર્યા રે સુથાળ;
માલ પારિજાતની મહમહે.* ૧૦
તોરણ પરણાં† સહકારના,‡ ધરણીયે ચંદનતણાં નીર;
વીર શ્રી ગોપીનાથ શ્રી વિઠ્ઠલ પ્રગટિયા. ૧૧
દધિ દૂધ ઘૃત મધુ માંડવે, સેરડિયે વહેરે સુગંધ;
સુગંધે મોહ્યા અલિકુલ આવિયા. ૧૨
સૂત માગધ સાધુ સર્વે મળ્યા, ભળિયા તે માંહોમાંહ;
ઉચ્છાહ ભર્યા કો કોને જાણે નહીં. ૧૩
શુકદેવ સબલ આનંદિયા, વંદિયા શ્રી વલ્લભજીનાં ચરણ;
ગિરિધરણ શ્રી ભાગવત માહારું નિરખશે. ૧૪
સકલ કલા કલિકાલમાં, કલ્પદ્રુમ પ્રગટિયો આજ;
કાજ મનવાંછત પૂરવા.[1] ૧૫
તૈલંગ તિલક ત્રિભુવન ધણી, મણી મરકત ધનવાન;
સમાન રૂપ નિરખતાં કોયે નહી. ૧૬
ગણક§ ગર્ગાદિક આવિયા, દિયે રે આશીશ;[2]
જગદીશ શ્રી વલ્લભ ઘેર પ્રગટિયા. ૧૭
ધવળ ધન્યા¶ ગાન જે કરે, ઉચ્ચરે શ્રી વિઠ્ઠલજી અવતાર;
સારસ્વત[3] લીલા તે જન લહે. ૧૮
દાસનો દાસ જાય વારણે, બારણે રહ્યો રે ઉચ્છવ જુવે;
કો કો ન ભાગ્યવંત તે સમે. ૧૯

આખ્યાન ચોથું.

રાગ[4] ભુપાલિ–તાલ આડાચોતાલો.§

તે પદ વંદુ શ્રી વલ્લભનંદ, ત્રિભુવનમંગલ પરમાનંદ;
સકલ જીવનો ટાળ્યો દૂંદ, જગમાં વ્યાપ્યો સુખ મકરંદ. ૧

---

* મધમઘે. † પાંદડાં. ‡ આંબો, ૧ પાઠ. "કારજ મન વાંચ્છત પૂરવા ભક્તજન તણાં." § જોષિ, [2 પા]ઠ. "દિયે નાનાવિધના આશિશ." ¶ ધન્યાશ્રી રાગ, ૩ પાઠ. સાર સુખ લીલા, ૪ પાઠ. કેર [રા]ગ કલ્યાણ. § પ્રહર દિવસ ચઢે ગવાય છે.

સુખદ વંદૂ શ્રીવલ્લભસુતના, પદાંબુજ સુકુમાર;
નિગમ રહસ્ય વિચાર કીધો, સકલજન નિસ્તાર.* ૨
બ્રહ્મકુલ હરિ અવતર્યા, તે ટાલવા ભૂમિભાર;
શ્રીનાથ વિઠ્ઠલ નામ, નિરૂપમ વૃંદાવન શૃંગાર. ૩
એક રસના કેમ કહું ગુણ, પ્રગટ વિવિધ વિહાર;
નિત્ય લીલા નિત્ય નૌતન, શ્રુતિ ન પામે પાર. ૪
સકલ શાસ્ત્ર પ્રમાણ બોલે, સારમાંહે સાર;
તત્વમાંહે તત્વ ત્રિભુવન, ભક્તનો આધાર.[1] ૫
સર્વે અંગોઅંગ રસ ભર્યાં, રસ ભર્યાં લોચન ચાર;
ચલણવલણે બોધવ્યા, હૃદે ભાવ અનેક પ્રકાર. ૬
સુખ સુગંધે મોહ્યા અલિ સકલ, તે આવી†કરે રે ગુંજાર;
સરસ વચન ઉચ્ચાર માત્રે, સંશયનો પરિહાર. ૭
નામવ્યાજે પ્રગટ કીધો, મુક્તિ શત્રુકાર;
ભુજદંડ પરસેં ભયહર્યા, એવા નાથ ‡અમિત ઉદાર. ૮
સ્વસ્વરૂપ અર્થે પ્રોજ્યા,‡ કૃત હુંતા જે સંસાર;
રાજકાજ જોડિયા જન, ઉચ્ચાવચ નરનાર. ૯
આગલ અંશેં પ્રગટિયા, તે ગ્રંથ કહ્યા બહુવાર;
શ્રી યશોદા ઉત્સંગ લાલિત, પૂરણ અતિ સુકુમાર. ૧૦
અનેક ધર્મ કહ્યા પ્રભુજીયેં, નિગમને અનુસાર;
ગિરિરાજધરનો તાપ ટાળ્યો, લક્ષ્મણ સુત નિરધાર. ૧૧
પોતે તે પ્રગટ પોતાતણો, રસતણો કરયો રે ઉચ્ચાર;
પોતે તે અંગોઅંગ સુખદ, શોભા સદન અંગીકાર. ૧૨
સ્કંધસંખ્યાએ કહ્યાં પદ, શ્રીભાગવત રસરાજ;
ભક્તજન પદ રજ પ્રતાપેં, સકલ સરીયાં કાજ. ૧૩

આખ્યાન પાંચમું.

રાગ સામેરી—તાલ પ્રથમની—તુકો આડા ચોતાલામાં અને પાછળની દીપચંદીમાં.§

શ્રી વિઠ્ઠલ સુખકારી, નામેં નિષ્પાપ થાય નરનારી;
દુર્ગતિ સકલ નિવારી, પ્રગટ્યા શ્રી વ્રજપતિ રાસવિહારી. ૧
માયિક મત જેણે ખંડ્યો, ભક્તિ મારગ જેણે બહુપેરે મંડ્યો;
ઉત્પથ જન સરવે દંડ્યો, મૂરખ હેતુ કુશબ્દ વિતંડ્યો. ૨

* ઉદ્ધાર. ૧ પાઠ. "નાધારાનો આધાર." ‡ અપરિચ્છિન્ન—પ્રમાણ અથવા માપથી રહિત. પ્રયોજ્યાનું અપભ્રંશ તે પ્રોજ્યા. § સંખ્યા પણ વાય છે.

વદન સુધાકર જોતેં, વચન સરસ રસ રાસ ઉદ્યોતેં;
નવ જલ ઘન વપુ પોતેં, ભક્તિસરસ કીધાં પ્રભુ હો તેં. ૩
ભક્તિપક્ષ દૃઢ કીધો, વચનસુધારસ જન શ્રુતિ પીધો;
અર્થ સકલ જેનો સીધો, તે લીલામાંહેં તાંણીને લીધો. ૪

વલણ અથવા ઢાળ.*

જે લીલામાંહેં અંગિકરિયો, તેનો સકલ તાપ નિસ્તરિયો;†
જેને વિઠ્ઠલનાથ વિચારે, તેનેં પ્રગટ પદારથ ચારે. ૫
ઉપરાંત ભજનફળ આપે, વ્રજમંડળ સ્થિર કરિ થાપે;
તેને દેવ મુની સરવે ગાયે, તે સર્વ ઉપરાંત સુહાયે. ૬
તેહને કાલ કરમ નવ બંધે, જમ તે શિર ધનુષ ન સંધે;
એહવો મારગ શ્રી વલ્લભવરનો, જ્યાંહાં નહી પ્રવેશ વિધિહરનો. ૭
જ્યાંહાં નિત્ય રાસ બહુપેરેં, મધ નાયક નિરતત‡ ઘેરેં;
જ્યાંહાં રત્નજડિત તટ સરિતા, નવપલ્લવ ભૂમિ હરિતા. ૮
જ્યાંહાં રત્નધાતુ ગિરિ રાજે, વાદિત્ર વિવિધપેરે વાજે;
જ્યાંહાં યુવતિ યૂથ બહુ માંય, શ્રીજી શ્યામલવર્ણ સુહાય. ૯
એણીપેરેં શ્રી ગુસાંઇજીને જાણે, જાણી અહર્નીશ ગાય વખાણે;
તે જીવજાત હોય કોય, તેને તતક્ષણ સરવે સુખ હોય;
સેવકજન દાસ તમારો, તેને રૂપવિયોગ નિવારો. ૧૦

---:o:---

આખ્યાન છઠ્ઠું.

રાગ પરજ. તિતાલ અથવા દીપચંદી.§

સગુણ સનેહી સાંભળા વા'લા, અહર્નિશ દરશન આપો;
પરમસુખ દેવાને કાજે, વ્રજમંડલ સ્થિર કરિ થાપો. ૧
શ્રી વલ્લભકુંવર કોડામણા, તમારું નામ નિરંતર લીજે;
રૂપ સુધા રસ માધુરિ તે, લોચન ભરિ ભરિ પીજે. ૨
તે પદ ક્યારે દેખીશું, જે ગોધન પૂઠે ધાયે;
વ્રજસુંદરી મુખ સુખ પામીને, વારંવાર અઘાયે.¶ ૩
દિવસ સઉ શ્યામાં મલી, રસરૂપતણો જસ ગાય;
ગોપમંડળી મધ્ય દેખીને, વારંવાર સુખ થાય. ૪
વાસર‡‡ નિર્વાહ એમ કરે, સખી સાયંકાલે પેખે;
અલક** મુખ ખુરરજા†† લાગી તે, કમલ ભમર વિસેખે. ૫

---

* બીજી પ્રતમાં અત્રે વલણ અથવા ઢાળ નથી. † નિવૃત્ત થયો. ‡ નૃત્ય. § રાતના બે ગતે અથવા તે પછી ગવાય છે. ¶ તૃપ્ત થાયે. ‡‡ દિવસ. ** વાંકડીઆ કેશ. †† ગાયની ખરી.

ગોપબાલક મંડળી મધ્યે, રંગ અનેક ઉપજાવે;
મત્તગજગતિ મલપતા તે, શ્રી ગોકુલમાંહે આવે. ૬
લોચનભૃંગ પીયે ઘણું તે, પ્રગટ મુખ મકરંદ;
કમલપત્ર જેવી આંખડી તે, જોઈ જોઈ ટાળ્યા દ્વંદ્વ. ૭
જોતાં તૃપ્તિ ન ઉપજે પ્રભુ, અધર સુધારસ પાયે;
ભુજ લતા ભીડી ભામિની તારે, દિવસ તાપ બુઝાયે. ૮
પૂરણ સુખ દઈ ગોષ્ટમાં* પ્રભુ, આયેરા પાઉ ધારે;
જસોદાજી લે ભામણા ને, રાઈ† લૂણ ઉતારે. ૯
વસ્ત્રાંચલ‡ મુખરજ પોંછિને,§ રૂપ સકળ નિહારે;¶
ઉભી થાય રોમાવલી કર, કોમળ અંગ સંભારે. ૧૦
કરી પેરે પેરે|| વારણા સુતને, સદનમાંહે પધરાવે;
સુંદરી ગૃહકારજ મિષે વળી, નિરખવાને આવે. ૧૧
ઉષ્ણોદક સોંધો‡ ભેલી વલી,[1] અંગ અંઘોલ કરાવે;
અંગવસ્ત્ર કરી સ્વચ્છ વપૂને, પછે તેલ ચઢાવે. ૧૨
અનેક સુગંધ વસન ને ભૂષણ, ફૂલ અંબોડે કાવે;
ઠણઠણતો વા'લો લાડકડો, તે ભોજનશાલાયેં આવે. ૧૩
રાધા અધર સુધા વના હરિને, બીજું કાંઈ નવ ભાવે;
પ્રાત પધારે ને નિશાયે આવે, પ્રીત નવી ઉપજાવે. ૧૪
માતાનું મન રંજવા વા'લો, આરોગ્યા બહુ સ્વાદે;
સુગંધ બીડી કર ધરીને, ઉઠ્યા નૂપુરને નાદે. ૧૫
સકલ વ્રજમાં પોઢિયા વા'લો, વિવિધ[2] રસ સુખ દાન:
એ લીલા મ્હારે મન વસો તે, ભક્ત માંગે માન. ૧૬
શ્રીવિઠ્ઠલ દ્વિજરૂપ તમારી, લીલા એણીપેરે ઝાઝી;
ઓડવે** કેમ ચાલશે તે, પ્રીત અમસું બાઝી. ૧૭

—————

આખ્યાન સાતમું.

રાગ બિલાવલ.†† ચાલ ચર્ચરી.[3]

આપ સેવા કરી શીખવે શ્રીહરિ, ભક્તિપક્ષ વૈભવ સુદૃઢ કીધો;
પોતાની લીલા તે વદન પોતે કહી, ઉચ્ચાર આનંદ અધિક દીધો. ૧
વેદ દધિ મધ્ય નવનીત જે ભજનરસ, મથિત માધુરી જીવે શ્રવણે પીધો;
તક્રસમ‡‡ કર્મપથ સ્નેહ રસ હીન જે, શ્વેત જાણી વિમુખ તાણી લીધો. ૨

---

* ગાપ-ગાઠ, ગાયને રાખવાનો વાડો. † એક ગોપીનું નામ. ‡ વસ્ત્રનો છેડો. § લૂછીને. ¶ નિખરવું. || અનેક પ્રકારે. ‡ એક જાતની સુગંધી. ૧ પાઠ. અલી. ૨ પાઠ. ત્રિવિધ. ** ઉડાવવું, ઠગવું. †† સૂરજ ઉગ્યા પહેલાં ગવાય છે. ૩ પાઠ. રાગ સામેરી. ‡‡ છાસ.

એ ચરણ શરણ વના લોક દશચારમાં, કહો કેહેનો કાંઈ અર્થ સીધો;
શું કહું ચતુર થઈ થઈ અને વિસ્તરે, ભજે નહી પશુ જમ વિષય કીધો. ૩

બોલ વલ્લભ સુવન વિમલ વાણી,
જેની ગતિ બ્રહ્માદિદેવે ન જાણી. ૪

નંદનંદનરૂપે રાસલીલા કરી, પોતે ન ઉચ્ચરી છાની રાખી;
દિવસ એકાદની ઉત્તરાકુંવરપ્રત, વ્યાસનંદન વિમલવદન ભાખી. ૫
બ્રહ્માદિ મહામુની અતિજ્ઞાન પારંગત, તે મધુ સિંધુની કહિયે માંખી;
ન કોય હુવો ન હોય એ રૂપસમ, તેહના સકલ નિજ નિગમ સાખી. ૬
એ પ્રભુ રસપુંજ ભૂમિપર રુચિ કરી, ભાગ્યહીન જીવ જેણે કણિકા ન ચાખી;
તેને દેવ ઉપર રહ્યા ધિક્કાર બોલે, મંદમતિ કહી અને નિંદા દાખી. ૭
વિબુધ* વાંછે વાસ વસુમતી† ઉપરે, શ્રી વલ્લભકુંવરની ટેહેલ‡ કરવા;
ઘોષથી વેગે પાઉ ધારે તે ગિરિભણી, શ્રી ગિરિરાજ ધરણનો તાપ હરવા. ૮
ફુલ ફેંટે ભર્યાં વસન વાઘાતણા, વિવિધ ભુષણ તે અંગ ધરવા;
તુરંગ§ ચાલ્યો વાયુ વેગે ઉતાવળો, જાણે નૌકા ચાલી સિંધુ તરવા. ૯
દિવસ એકાદનો વિરહ તે જુગસમો, નીરાજન¶ મિષે રૂપ હૃદય ધરવા;
જીવને એ કૃત્ય નિત્યપ્રતિ ક્ષણક્ષણે, શ્રી વિઠ્ઠલનાથ એવા ઉચ્ચરવા. ૧૦
રૂપ બેઉ એક તે ભિન્ન થઈ વિસ્તરે, વિવિધ લીલા કરે ભજન સાર;
વિવિધ વચનાવલી નેણસેંણે‖ કરી, સંગનાફ઼ સૂચવે નિસવિહાર. ૧૧
રત્નમુક્તાવલી પાટસૂત્રે** કરી, ગલસરી†† શોભિતા કરે સિંગાર;
વિવિધ કુસુમાવલી ગ્રથિત‡‡ હાથે કરી, એકએકને કંઠે આરોપે હાર. ૧૨
વિવિધ મેવા ભોગ મધુર મિષ્ટાન્ન રસ, રસમસ્યા અર્પે તે બહુ પ્રકાર;
વિવિધ બીડા સુગંધ કર્પુર એલચી, લવંગ પુગી§§ અને એરસાર. ૧૩
વ્યજન*૧ શીતલ વાયુ મુકુર†૨ કર કમલ ધરિ, દેખાડતાં મોહે સકલ સંસાર;
એ અહર્નિશ ધ્યાન વિઠ્ઠલાધીશનું, સકલ કલિમલ‡૩ દુરિત કોટિ ક્ષાર. ૧૪
એ પ્રભુ ભુમિ પ્રગટ વિપ્ર વરતનુ ધરી, દીઠડે ત્રિભુવન ચિત્તચાલે;
હાવભાવાદિક કોટિકોટિક કરે, મદનજુરવિથા§૪ તે વેગે ટાળે. ૧૫
જાલરંધ્રે‖૫ સખી જાણે ચિત્રે લખી, વાંછિત નાથની છબિ નિહાળે;
કમલ ખંજન¶૬ મીન**૭ મધુપ જ્યાહાંત્યાંહાંથકી, વક્રલોચન††૮ પ્રાંત પાછાં વાલે.

* * * * *

દાસનો દાસ ભણે સકલ સજ્જન સુણે, શ્રી વિઠ્ઠલ આપનો‡‡૯ વિરદ પાલે. ૧૭

---

* દેવતા † પૃથ્વી. ‡ સેવા § ઘોડો. ¶ આરતિ ‖ સંજ્ઞાનુ અપભ્રંશ. ફ઼સાને. ** રેશમ †† ગળાની શેર. ‡‡ ગુંથેલી §§ સોપારી. *૧ પંખો. †૨ આરસી. ‡૩ પાપ. §૪ મદન કહેતાં કામ જુર એટલે તાપ. વિથા એટલે પીડા. ‖૫ જાલીઆંના છિદ્ર ¶૬ અતિ ચચલ એક જાતનું પક્ષી. **૭ માછલું. ††૮ વાંકી દૃષ્ટિ. ‡‡૯ બિરદનું અપભ્રંશ

આખ્યાન આઠમું.

રાગ ધન્યાશ્રી–તાલ આડા ચોતાલો.*

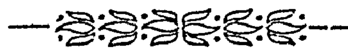
લલિત મનોહર, શ્રીવલ્લભ સુવન સુજાણ, નખશિખસુંદર, વ્રજજન જીવનપ્રાણ. ૧
વદનકાંતિ જાણે ઉદયા કોટિક ભાણ, દ્વિજકુલમંડન પ્રગટયા પુરુષ પ્રમાણ.[૧] ૨
નામ તે નિરૂપમ, ઉચ્ચરે સકળ કલ્યાણ, તેના સાખી ચારે વેદપુરાણ. ૩
અસુર હણેવા, બ્રહ્મવાદ કરપાણ,† ભક્તિ કરેસહુ, વાજંતેરે નિસાણ. ૪
વૈષ્ણવજનને આપે પદ નિર્વાણ, મારગ મુગતો,‡ કોય ન માગે દાણ. ૫
ચરણચાંખડી,§ વંદે રાણોરાણ, સરસ થયા તે હુતા જે પ્રેત પાષાણ. ૬
હતિતપતિતનું, જુવો તમે પ્રગટ એંધાણ, શેષ સહસ્રમુખ, ઉચ્ચરે જેહેનાં વખાણ, ૭
ચૌદલોકમાં, વરતે જેહની આણ, ત્રાસતિમિરનું, જાણે સકલ વિહાણ.‖ ૮
અધર્મ સકલનું, પેરે પેરે કીધું વિત્રાણ, ધર્મ સકલનું, પ્રભુજીયે કીધું ત્રાણ.¶ ૯
સન્મુખ કીધા, જે હુતા ભ્રષ્ટ અજાણ, નિર્ભય કીધા શિર ધરી નિજ પાણ.** ૧૦
નિગમ તત્વરસ, જસભર કરી સંધાન, રૂપસુંદરતા, શું કહું નહીં કો એ સમાન. ૧૧
કૃપા કરી હરી, રાખી બહુવિધ કાન,†† સેવકજનને, રાખી લ્યો એહ લાંણ.‡‡ ૧૨

વલણ અથવા ઢાળ.

એહેવા તે ગુણનિધિ નાથ ગાતાં બ્રહ્મહત્યાદિક અઘ ટલે;
લીલા તે લહરીસિંધુ ઝીલે, રાસ[૨] રસિકને લઈ મલે. ૧૩
નિઃસાધન જનહિત કરેવા, શ્રીનાથવિઠ્ઠલ આવીયા;
વ્રજમાં તે હીંડે મલપતા તે, વ્રજસખી મન ભાવીયા. ૧૪
કમલનેણે ને અમૃતવેણે, વાક્ય માધુરી રેડતા;
વેદધ્વની મિષે હસ્તચલણે, શોભે સૌને તેડતા. ૧૫
ભાત ભાત લીલા કરે પ્રભુ, સાત સરૂપ સોહામણા;
એકએકથી અધિક શોભે, વ્રજસખી લે ભામણા.§§ ૧૬
પેરપેરે પરિવાર સોહે, દેવ મોહે નિરખતાં;
ઉચ્છાહ આનંદ અધિક વાધ્યો, કુસુમ વરખે હરખતાં. ૧૭
રંગે તે રંગ્યા રસભર્યા, પ્રભુ ઘોપમાં લીલા કરે;
અધિક અધિક પ્રતાપ પૂરણ, જસ દસોદિશ વિસ્તરે. ૧૮
અંતઃપુર લીલા કરે પ્રભુ, સકલ જન સંતોપતા;
જાણે મત્તમાતંગ છૂટયા, નુપૂરને નિરઘોપતા.‖‖ ૧૯

* પોહોર દિવસ ચહડે ગવાય છે. ૧ પાઠ. "પુરુપ પુરાણ." † કૃપાણનો અપભ્રંશ—ખા
‡ મુક્ત, પ્રતિબંધ રહિત. § પાદુકા. ‖ વાહણું. એક જાતનું શસ્ત્ર. વિદ્દનનો અપભ્રંશ ¶ રક્ષ
** હાથ. †† મર્યાદા. ‡‡ લાજ. ૨ પાઠ. "રાધા." §§ ઓવારણાં; બલૈયાં. ‖‖ વગાડતા

હાર કંકણ કર્ણભૂષણ, નાદ નાના હીડતાં;
ગાન ગાયે ને સૂર સુહાયે, શ્રી નવનીતપ્રિયાજીને પોઢતાં. ૨૦
સંધ્યાસમેં સિંગાર નૌતન, ફુલ ગુંથે સઉ મલી;
સદન શોભા નિરખતાં તે, લક્ષ્મી મન પામ્યા રલી. ૨૧
વાસ વાંછે વ્રજ વસેવા, એણીપેરે સુખ પામવા;
શ્રી પુરુષોત્તમ ઉત્તમવરને, સમે જોઈ શિર નામવા. ૨૨
અતિસદન શોભા અતિઘણી, ભણી વેદ વદને ન જાય;
મકરંદ માતા ભ્રમર ગુંજે, પક્ષી નાદ સુહાય. ૨૩
લીલાને અનુસાર કલરવ,* કૂજતાં† દ્વિજ‡ શોભતા;
સ્વસ્વભાવ લાગી ધ્યાન રાગી, કોઇક ભાવે લોભતા. ૨૪
સહચરી રત્ન સુકંઠનાદે, ગાન સુજસ પ્રકાર;
રસિકજન સૌ સંગી મલિને, કરે તે ઉચ્ચાર. ૨૫
એણીપેરે લીલા કરે, શ્રી વલ્લભ રાજકુમાર;
ભક્તજનના કોડ પૂરે,[1] આપે ચરણવિહાર. ૨૬

આખ્યાન નવમું.

રાગ બિભાસ. તાલ આડો ચોતાલો. §

નિતપ્રતિ ક્ષણ ક્ષણ સુમરિયે, શ્રી વલ્લભનો પરિવાર રે રસના;
શ્રી પુરુષોત્તમ પ્રગટિયા, જગત કરેવા ઉદ્ધાર રે રસના. ૧
કલિમાં કારણ એહ છે, બીજું સરવ ભૂમિનો ભાર રે રસના;
એ વિના બીજું સરવે બોડવું,‖ ચૌદલોક શણગાર રે રસના. ૨
શ્રી ગોપીનાથજી સુહામણા, નવ જલ ધન તનુ ભાણ રે રસના;
સુખ દાતા લઘુ ભ્રાતના, પૂરણપુરુષ પ્રમાણ રે રસના. ૩
કમલલોચન કરુણા ભર્યાં, શ્રી વિઠ્ઠલ સુખરાસ રે રસના;
દીઠડે તાપ વિવિધ ટળે, સ્મરણ માત્ર અઘનાશ રે રસના. ૪
શ્રી ગિરિધર નર ભૂષણ, ભ્રાત સકલ ધુરિધાર રે રસના;
વક્તા વેદશાસ્ત્ર તણા, શ્રી ભામિનીજી ભરતાર રે રસના. ૫
શ્રી ગોવિંદ આનંદમય, ધર્મસકલનું ધામ રે રસના;
શ્રી રાણીરંજન રૂડલાં, ભક્તસકલ વિશ્રામ રે રસના. ૬
શ્રી બાળકૃષ્ણજી બાલુવા, સુંદર ભીનલેવાન¶ રે રસના;
કમલ લોચન કમલાપતિ, છબી કો નહીં એ સમાન રે રસના. ૭

* અતિ મધુર. † મધુર શબ્દ કરવો તે. ‡ પક્ષી. ૧ પાઠ. પૂરો. § સવારમાં ગવાય છે.
હજામત કરવી. ¶ શ્યામવર્ણી.

આખ્યાન આઠમું.

રાગ ધન્યાશ્રી–તાલ આરો ચોતાલો.*

લલિત મનોહર, શ્રીવલ્લભ સુવન સુજાણ, નખશિખસુંદર, વ્રજજન જીવનપ્રાણ. ૧
વદનકાંતિ જાણે ઉદયા કોટિક ભાણ, દ્વિજકુલમંડન પ્રગટ્યા પુરુષ પ્રમાણ.[1] ૨
નામ તે નિરૂપમ, ઉચ્ચરે સકળ કલ્યાણ, તેના સાખી ચારે વેદપુરાણ. ૩
અસુર હણેવા, બ્રહ્મવાદ કરપાણ,† ભક્તિ કરેસહુ, વાજંતેરે નિસાણ. ૪
વૈષ્ણવજનને આપે પદ નિર્વાણ, મારગ મુગતો,‡ કોય ન માગે દાણ. ૫
ચરણચાંખડી,§ વંદે રાણોરાણ, સરસ થયા તે હુતા જે પ્રેત પાષાણ. ૬
હતિતપતિતનું, જુવો તમે પ્રગટ એંધાણ, શેષ સહસ્રમુખ,ઉચ્ચરે જેહેનાં વખાણ, ૭
ચૌદલોકમાં, વરતે જેહની આણ, ત્રાસતિમિરનું, જાણે સકલ વિહાણ.‖ ૮
અધર્મ સકલનું, પેરે પેરે કીધું વિત્રાણ, ધર્મ સકલનું, પ્રભુજીયે કીધું ત્રાણ.¶ ૯
સન્મુખ કીધા, જે હુતા ભ્રષ્ટ અજાણ, નિર્ભય કીધા શિર ધરી નિજ પાણ.** ૧૦
નિગમ તત્વરસ, જસભર કરી સંધાન, રૂપસુંદરતા, શું કહું નહીં કો એ સમાન. ૧૧
કૃપા કરી હરી, રાખી બહુવિધ કાન,†† સેવકજનને, રાખી લ્યો એહ લાંણ.‡‡ ૧૨

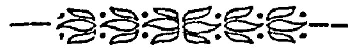
વલણ અથવા ઢાળ.

એહેવા તે ગુણનિધિ નાથ ગાતાં બ્રહ્મહત્યાદિક અઘ ટલે;
લીલા તે લહરીસિંધુ ઝીલે, રાસ[2] રસિકને લઈ મલે. ૧૩
નિ:સાધન જનહિત કરેવા, શ્રીનાથવિઠ્ઠલ આવીયા;
વ્રજમાં તે હીંડે મલપતા તે, વ્રજસખી મન ભાવીયા. ૧૪
કમલનેણે ને અમૃતવેણે, વાક્ય માધુરી રેડતા;
વેદધ્વની મિષે હસ્તચલણે, શોભે સૌને તેડતા. ૧૫
ભાત ભાત લીલા કરે પ્રભુ, સાત સરૂપ સોહામણા;
એકએકથી અધિક શોભે, વ્રજસખી લે ભામણા.§§ ૧૬
પેરપેરે પરિવાર સોહે, દેવ મોહે નિરખતાં;
ઉચ્છાહ આનંદ અધિક વાધ્યો, કુસુમ વરખે હરખતાં. ૧૭
રંગે તે રંગ્યા રસભર્યા, પ્રભુ ઘોષમાં લીલા કરે;
અધિક અધિક પ્રતાપ પૂરણ, જસ દસોદિશ વિસ્તરે. ૧૮
અંતઃપુર લીલા કરે પ્રભુ, સકલ જન સંતોષતા;
જાણે મત્તમાતંગ છૂટ્યા, નુપૂરને નિરઘોષતા.‖‖ ૧૯

---

* પોહોર દિવસ ચહડે ગવાય છે. ૧ પાઠ. "પુરુષ પુરાણ." † કૃપાણનો અપભ્રંશ—ખાડુ ‡ મુક્ત, પ્રતિબંધ રહિત. § પાદુકા ‖ વાહણું. એક જાતનું શસ્ત્ર. વિહ્નનનો અપભ્રંશ. ¶ રક્ષા. ** હાથ. †† મર્યાદા. ‡‡ લાભ. ૨ પાઠ. "રાધા." §§ ઓવારણાં; બલૈયાં. ‖‖ વગાડતા.

હાર કંકણ કર્ણભૂષણ, નાદ નાના હીંડતાં;
ગાન ગાયે ને સૂર સુહાયે, શ્રી નવનીતપ્રિયાજીને પોઢતાં. ૨૦
સંધ્યાસમેં સિંગાર નૌતન, ફુલ ગુંથે સઉ મલી;
સદન શોભા નિરખતાં તે, લક્ષ્મી મન પામ્યા રલી. ૨૧
વાસ વાંછે વ્રજ વસેવા, એણીપેરે સુખ પામવા;
શ્રી પુરુષોત્તમ ઉત્તમવરને, સમે જોઈ શિર નામવા. ૨૨
અતિસદન શોભા અતિઘણી, ભણી વેદ વદને ન જાય;
મકરંદ માતા ભ્રમર ગુંજે, પક્ષી નાદ સુહાય. ૨૩
લીલાને અનુસાર કલરવ,* કૂજતા† દ્વિજ‡ શોભતા;
સ્વસ્વભાવ ત્યાગી ધ્યાન રાગી, કોઈક ભાવે લોભતા. ૨૪
સહચરી રત્ન સુકંઠનાદે, ગાન સુજસ પ્રકાર;
રસિકજન સૌ સગી મલિને, કરે તે ઉચ્ચાર. ૨૫
એણીપેરે લીલા કરે, શ્રી વલ્લભ રાજકુમાર;
ભક્તજનના કોડ પૂરે,[૧] આપે ચરણવિહાર. ૨૬

આખ્યાન નવમું.

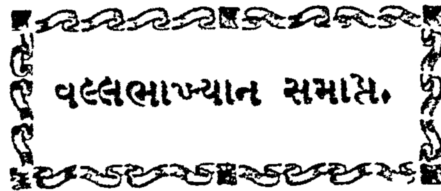
રાગ બિભાસ. તાલ આડો ચોતાલો. §

નિતપ્રતિ ક્ષણ ક્ષણ સુમરિયે, શ્રી વલ્લભનો પરિવાર રે રસના;
શ્રી પુરુષોત્તમ પ્રગટિયા, જગત કરેવા ઉદ્ધાર રે રસના. ૧
કલિમાં કારણ એહ છે, બીજું સરવ ભૂમિનો ભાર રે રસના;
એ વિના બીજું સરવે બોડવું,‖ ચૌદલોક શણગાર રે રસના. ૨
શ્રી ગોપીનાથજી સુહામણા, નવ જલ ઘન તનુ ભાણ રે રસના;
સુખ દાતા લઘુ ભ્રાતના, પૂરણપુરુષ પ્રમાણ રે રસના. ૩
કમલલોચન કરુણા ભર્યાં, શ્રી વિઠ્ઠલ સુખરાસ રે રસના;
દીઠડે તાપ વિવિધ ટળે, સ્મરણ માત્ર અઘનાશ રે રસના. ૪
શ્રી ગિરિધર નર ભૂષણ, ભ્રાત સકલ ધુરિધાર રે રસના;
વક્તા વેદશાસ્ત્ર તણા, શ્રી ભામિનીજી ભરતાર રે રસના. ૫
શ્રી ગોવિંદ આનંદમય, ધર્મસકલનું ધામ રે રસના;
શ્રી રાણીરંજન રૂડલાં, ભક્તસકલ વિશ્રામ રે રસના. ૬
શ્રી બાળકૃષ્ણજી બાલુવા, સુંદર ભીનલેવાન¶ રે રસના;
કમલલોચન કમલાપતિ, છબી કો નહી એ સમાન રે રસના. ૭

---

* અતિ મધુર. † મધુર શબ્દ કરવો તે. ‡ પક્ષી. ૧ પાઠ. પૂરો. § સવારમાં ગવાય છે.
‖ હજામત કરવી. ¶ શ્યામવર્ણો.

શ્રી ગોકુલપતિ અતિ ગુણનિધિ, તાતતણો પ્રતિબિંબ રે રસના;
પારવતીપતિ પ્રેમસું, શોભા સકલ કુટુંબ રે રસના. ૮
શ્રી રઘુપતિ અતિ ગજગતિ, રતિપતિ કરું બલિહાર રે રસના;
જાનકી જીવન એ સદા, મધ્ય મણિરત્નમય હાર રે રસના. ૯
જદુપતિ જીવન જગતના, સદા મન પ્રસંન હુલાસ રે રસના;
નાહ* તે માહારાણી તણા, સુખ માધુરી વિલાસ રે રસના. ૧૦
શ્રીઘનસ્યામજી સીંચે સુધા, જીવન સકલબ્રહ્માંડ રે રસના;
નાહ તે કૃષ્ણાવતીતણા, લીલા નિત્ય અખંડ રે રસના. ૧૧
લક્ષ્મી સત્યભામા એ બેહુ, અગ્રજની અનુહાર રે રસના;
શ્રીનવનીતપ્રિયાજીને રીઝવ્યા, સેવા વિવિધ પ્રકાર રે રસના.[1] ૧૨
શોભા યમુના કમલા દેવકા, જેહને સાતબંધવ સોભાગ રે રસના;
એહના ચરણ સ્મરણ કરી, શ્રીવિઠ્ઠલ પદ રજ રતિ માગ રે રસના. ૧૩
પુત્ર પૌત્રાદિક સુખ શું કહું, જો તું મુખમાં એક રે રસના;
શ્રીવિઠ્ઠલકલ્પદ્રુમ ફલ્યો, તેની સાખા પસરી અનેક રે રસના.† ૧૪

* પતિ—નાથ. ૧ પાઠ. "શ્રી નવનીત પ્રિયાજીને જેણે રીઝવ્યા, સેવ્યા વિવિધ પ્રકાર."
† રસના—જીભ.

પો ઠા*

મોરધ્વજાખ્યાન

કડવું ૧ લું.

રાગ કેદારો.

પ્રથમે પ્રણમુ ગણપતી રાયજી, સુરીનર વાંછે જેની સાયજી;
સરસ્વતી માતા માગું માનજી, કૃપા કરજો ગુરુ ભગવાનજી. ૧
મણીપુરથી ત્યાં ચાલ્યો અશ્વજી, પદ ખુરીએથી ઉડે ભસ્મજી;
પાછળ સૈનાનો નહીં પારજી, અર્જુન રક્ષણી છે નીરધારજી. ૨
નરનારાયણ સાથે જોડજી, તે સાથે છે છપન્ન કોડજી. ૩

ઢાળ.

સૌ સૈન અગ્રે બભ્રુવાહન, ને વૃષકેતુ વીર;
સૌ સૈન્ય પાછળ ગાજતું, આવતા રાય રણધીર. ૪
પરિક્ષિત પ્રશ્ન પૂછે તદા, અશ્વતણો ઉદ્દેશ;
આજ્ઞી થકી ઉત્તર દિશા, સકળ રાજ્ય દેવેશ. ૫
ત્યાં સૈન્યાને સામો મળ્યો, તામ્રકેતુનો તોરંગ;
તો એ અભિલાખી યજ્ઞનો, બંને અશ્વ મળ્યો પ્રસંગ. ૬
પાદઘાત ચુંબન શ્રવણ, જાત પરસ્પર પ્રીત;
હીસારવ કીધો ઘણો, અશ્વતણી એ રીત. ૭

ચોપાઈ.

મોરધ્વજ સુત તામ્રધ્વજ નિધાન, બકુલધ્વજ બળીઓ રાજાન;
વાંચ્યું પત્ર લખ્યું જે ભાલ, એ હય પાંડવનો ભૂપાલ. ૮
નરનારાયણ છે રક્ષણી, પાછલ અનંત દેશના છે ધણી;
સુવેદ વૃષકેતુ પ્રદ્યુમ્ન, અનુશાલવ અનિરુધ બભ્રુવાહન. ૯
હંસધ્વજ ને લીલધ્વજ રાય, પ્રાક્રમ ધર્મ અતુલ મહીમાય;
ગ્રહો અશ્વ એમ રાજા ભણે, જુગ્મ જજ્ઞ થાશે આપણે. ૧૦
પ્રથમ જજ્ઞ કીધા છે સાત, દીક્ષિત સદા અમારો તાત;
વાસુદેવ લીજે સંજુક્ત, મોરધ્વજને જીવનમુક્ત. ૧૧

* કોઇક પ્રતમાં પોડા પણ નામ છે. એ જ્ઞાતે બારોટ હતો. એ ક્યારે થયો તે નક્કી નથી પણ આ કાવ્યની પ્રત સંવત ૧૭૭૩, શાકે ૧૬૬૭–૬૮ માં લખાયલી મળી છે.

અધાન કહે સાંભળો ભૂપાળ, પડતો આલ ગ્રહે કોણ બાળ;
વિષધર બિલ* કર આપો અંગ, અંધ કુપ જેમ દીપ પતંગ. ૧૨
અસંખ્ય સૈના પાંડવતણી, ક્ષત્રી મધ્ય છે મુગટામણી;
નહીં કો વાત સુણી મહારથી, જેને વિશ્વંભર ભારથી. ૧૩
અલ્પસેન સ્વામી આપણું, થાશે વેળું† પર લીપણું;
અતિહઠ ગર્વ વિપત મહારાજ, અર્જુન દ્રવ્યતણું એ વ્યાજ. ૧૪
રાજા કહે અગ્ની સંસ્કાર,‡ મારુત એક અષ્ટાદશ ભાર;
ચિંતામણી આગળ સૌ દ્રવ્ય, તેમ હું એકને એ છે સર્વ. ૧૫
એ સેન્યા મધ્યે બે બળસેત, બભ્રૂવાહન ને વ્રષકેત;
તે સમ ત્રૈલોકે નવ લહ્યા, આજ મુને શ્રીનારદે કહ્યા. ૧૬
અદ્યપિ અનિરુધ ને પ્રદ્યુમ્ન, પરમેશ્વરના પ્રાણ જીવન;
બ્રહ્માત્મજ કહે શું કહું કથી, પણ પેલા બે સરખા કો નથી. ૧૭
ચતુરંગણી સૈના મલી બહુ, અર્ધચંદ્ર આકારે સહુ;
દશોદીશા સેના વીસ્તરી, તવ અર્જુનને કહે છે શ્રી હરી. ૧૮
મોરધ્વજ મુજ સરખો જાણ, તેનો સુત બળીયો મુજ પ્રાણ;
લીધો અશ્વ કરે હયમેધ, પવિત્ર વાણી જેમ સુરમુખ વેદ. ૧૯
રેવાતીરે એ ભક્ત ગંભીર, ગરન્તપુરીનો પાવન વીર;
શ્રીમદ§ ભકિત વિષે સ્વારથી, સદા સુમત બુધ પરમારથી. ૨૦
શમ દમ જીત ઇંદ્રિય વૈરાગ્ય, વાચા અચલ સદા સૌભાગ્ય;
એ અજીત જોધ જીત્યો નવ જાય, જો પારથ અહીં શી વિધ થાય. ૨૧
ત્યારે રથે બેઠા દીનદયાળ, ગરુડવ્યૂહ રચ્યો તતકાળ;
ચંચે રહ્યા છે બભ્રુવાહન, પાંખે અનિરુધ પ્રદ્યુમ્ન. ૨૨
નીલધ્વજ હંસધ્વજ બે દ્રષ્ટ, કટિ વ્રષકેતુ અનુશાલવ પ્રષ્ટ;
પારથ રુદે સાત્યકી ચોહ¶ ચર્ણ, યૌનાશ્વ રાખે ધન વર્ણ. ૨૩
રણ આંગણે સનમુખ વોહ મલી, દ્વાદશઘન વૃષ્ટિ મહી રલી;
તવ તામ્રધ્વજ કહે ત્રિભુવનરાય, સદા તમે અર્જુનને સહાય. ૨૪
હવે એક ક્ષણ રહો જો તાત, તો હું દેખાડું મારા હાથ;
પછી માર્યાં કપિધ્વજને શરસાત, આવ્યાં બાણ જેમ પ્રલયવાત. ૨૫
ત્રણ બાણે કરી શર્ણાશર્ણ, ખટ બાણે પાડ્યો હતુચર્ણ;
ચાર બાણે કરી હયસાર, વિરથ કીધા વિશ્વાધાર. ૨૬
નવ શરે સાત્યકિ પ્રદ્યુમ્ન, અન્ય જોધ જે નાના જંન;
તામ્રધ્વજનું પરાક્રમ જેહ, જોતામાં હરી આવ્યા તેહ. ૨૭

* બિલ—સર્પને રહેવાનું ઘર—દર. † રેતી. ‡ સ્પર્શ થતા—રજ જેટલો અગ્નિ હોય તો તે ગમે તેનો નાશ કરે છે. § મદ—મારી. અથવા શ્રી—લક્ષ્મી તેનો મદ—ગર્વ. ¶ ચાર.

વલણ.

તે જોઈ હરી આવીયા, મન ધરીને ક્રોધરે;
અનિરુધને આજ્ઞા કરીને, ચઢ્યો જાદવ જોધરે. ૨૮

—

કડવું ૨ જું.

રાગ રામગ્રીની ચોપાઈ.

તે સામા પ્રેર્યા અનિરુદ્ધ, ધર્મ ધોરિધર વિદ્યા સિદ્ધ;
સન્મુખ આવી બોલ્યા વાણ, ચેત ચેત તું ચતુરસુજાણ. ૧
આપ અશ્વ શો કરે વિચાર, છેદીશ જેમ શાલી કેદાર;
જેમ વહ્ની બાળે નવખંડ, તેમ જોધ સર્વને દેશું દંડ. ૨
તામ્રધ્વજ કહે આક્રમ તુજ તણું, જાણું છું મા બોલીશ ઘણું;
મદનપુત્ર અબળાશું જોર, અબળા ગ્રહી ચાલે ચીકોર. ૩
તુને બાણાસુરે બાંધ્યો બળકરી, તુ તસ્કર નૃપ કન્યા વરી;
લલિત કિશોર કુસુમવત કાય, એકે બાણે અંતરિક્ષ જાય. ૪
તવ કોપ્યો અનિરુદ્ધ જાણ, ધનુપ ચડાવી લીધાં બાણ;
તામ્રકેતુ મુર્છાગત કર્યો, વિશ્વરૂપ વઢતાં વિસ્તર્યો. ૫
બાણસુતાપતિ અદ્ભુત કોપ, જાણે રાહુ ચંદ્ર અનોપ;
ઉડે સૈન્યા વિપરિત વાય, અધો મુખ જોધા ઉર્ધપાય. ૬
તવ તામ્રકેતુ કોપ્યો વિકરાલ, અનિરુધને વિંટ્યો શરજાલ;
રતિસુત મુર્છા થઈ જાણ, પ્રદ્યુમ્ન તાત પધાર્યા પ્રમાણ. ૭
મુકે બાણ જાય પ્રાણ અંગાર, સૈન સર્વ નાઠું નીરધાર;
તામ્રકેતુ સન્મુખ રહી વઢે, ત્રૈલોકયે પડછંદા પડે. ૮
કામ વિરામ કીધો બળ ઘણું, એ ભૂપતિ તિલક ત્રિભુવનતણું;
એમ દેખી ધાયો વ્રષકેત, ચઢી આવ્યો જેમ સાગર સેત. ૯
તામ્રકેત આવ્યો નીરધાર, મુર્છા પમાડ્યો ભોમિમુઝાર;
વજ્ર લાખે જેમ પર્વત ખસે, જાણે વ્યાધીપે ઓષધ ધસે. ૧૦
યૌવનાશ્વ સાલવ સાત્યકી, કૃતવર્મા માર્યા રણ થકી;
તવ બભ્રુવાહન કહે બળવંત, જોજે સન્મુખ આવ્યો અંત. ૧૧
તે પ્રાજ્ય* પામ્યો હતદર્પ,† જાણે મંત્રે ખીલ્યો સર્પ;
હંસધ્વજ રાયે છાંડી હામ, અન્યરાયે રણ કર્યો વિરામ. ૧૨
એ જુગતે સૌ સેના હણી, જાણે અલ્પ આયુષના ધણી;
રુધીર નદી યોગીની મઠતીર, વિપરીત વીતર(?) વિકલ શરીર. ૧૩
કરે કુલાહલ આમીલ (?) અન્ન, જુધંજય ઇચ્છે સદા પ્રસન્ન;
કહે રાજા અર્જુન અવિધાર, કાં સૌ સૈન્ય પમાડ્યું પ્રાર. ૧૪

* ગર્વ ભંગ † પરાજય.

ગોત્ર નિકંદન પાતીક જન્ન, જે હત્યા લાગીશ તેં લન્ન;
સાથે કૃષ્ણ માટે જશ સોય, તમ આક્રમથી જશ નવ હોય. ૧૫

વલણ.

અર્જુન જશ પામે નહીં, જો સાથે ન હોય કૃષ્ણરે;
ધનંજય કોપ્યો ઘણું, એમ સાંભળીને પ્રશ્નરે. ૧૬

——:o:——

કડવું ૩ જું.

પૂર્વછાયા.

પ્રશ્ન એવાં સાંભળીને, કોપ્યો કુંતા તન;
ધનવત ત્યાં ગર્જી રહ્યો, સૌ સંહારું એમ મન. ૧
કવચ ટોપ ભાથા સજ્યા, ત્યાં વામદક્ષિણ જેહ;
પ્રતિચા ધનુષે ચઢાવી, રથ મધ્ય બેઠો તેહ. ૨
સારથી શ્રી કૃષ્ણ હવા, ને ગડગડે નીશાન;
તે સમે રાજા શોભતો, જેમ શોભે ગગને ભાણ. ૩
ટંકાર ધનુષ તણો કર્યો, તેણે કડકડયું બ્રહ્માંડ;
મહી મંડળ ધ્રૂજી રહ્યું, ગ્રહતણાં ભાગે ભાંડ. ૪
મેડી અટારી સૌ પડે, ન ગ્રહવું ઘુંબાણ;
એણી પેરે અર્જુન ચઢ્યો, તવ રાય ચેત્યો જાણ. ૫
તામ્રધ્વજે કર ધનુષ લીધું, મન ભજે વૈકુંઠનાથ;
સુધર્મના સાક્ષી હરી, જો વિદ્યા જશ વિખ્યાત. ૬

ચોપાઈ.

ત્યાં અર્જુને માર્યાં શત બાણ, તામ્રકેતુએ છેદ્યાં ભુજ પાણ;
મલ જુદ્ધ વળગ્યા બેઉ શૂર, પરમેશ્વરે રથ કીધો ચૂર. ૭
ગગન ચઢે પેસે પાતાળ, જાણે જેઠી કાલ દુકાલ;
તલ ઉપર ધંધોલી ધરા, મોહ પામ્યા અજરામર નરા. ૮
અંતરિક્ષ જુધ અપર્મિત થાય, ચંદ્રસૂર્ય ઝાંખા ક્ષીણ વાય;
અર્જુનને નાંખ્યો ભૂપાસ, પડતાં ઝીલ્યો શ્રી અવિનાશ. ૯
તામ્રકેતુ કહે રાખો હરી, નીકર જુદ્ધ ન કરતો ફરી;
ક્રોધાક્રાંત હવા હરી તદા, મારી રાયતણે શીર ગદા. ૧૦
વિશ્વે જાણ્યું આવ્યું મર્ણ, મુર્છા પામ્યા શર્ણાશર્ણ;
પ્રભુ વખાણે કીર્તિ વિવેક, આપણ સકળ મધ્યમાં એક. ૧૧
પછી અર્જુન રથ બેઠા ગોવિંદ, રાજા પામ્યો પર્મ આનંદ;
સાત દિવસ એ વિધી સંગ્રામ, નિશા પ્રભાત નહીં વિશ્રામ. ૧૨

ધૂજે ધરા અમર દીગપાળ, ગ્રહગણ જક્ષ ઋષી સુરવ્યાલ:
દારૂણ જુધ દીઠું સુરનાથ, લીધું ચક્ર સુદર્શન હરિયે હાથ. ૧૩
અંતક આયુધ ધ્રુજે ત્રૈલોક, અખિલ ચરાચર સર્વે શોક;
રાજાએ કર્યો મનમાં વિચાર, વિશ્વ સર્વથા થાશે સંહાર. ૧૪
કૃપાનાથનો જાણી કોપ, ભૂપતિ આવ્યો શરણે અગોપ;
જાદવેંદ્ર પુછ કરે સ્તુતી, કૃપા કરો હરી કમલાપતિ. ૧૫
નાથ સુદર્શન કરો નિવાર, તું વિશ્વંભર વિશ્વાધાર;
પાંડવ સાથ અંતરગત પ્રીત, પુણ્ય આપી દીધા જુગજીત. ૧૬
જજ્ઞતણા પોતે રક્ષણી, તું સૌ ન સાર* કરે અમતણી;
એ કરશે અમે કીધા સાત, નવધા ભક્તિ ભજે મુજ તાત. ૧૭
અમ દેઇ છેહ રાખો એ તણું, ત્યારે કોણ અન્ય આપણું ?
વ્યાપક ચૌદભુવન દેવેશ, મેરુ મશક† સરખો આવેશ. ૧૮
દીનાનાથ દયા સુમતી, સમું‡ ચક્ર આનંદા અતી;
વંદી ચર્ણ માંગું ગોપાળ, જઈ અર્જુનને વીંટો તતકાળ. ૧૯
ફર્યું ચક્ર વળ્યું નીરધાર, અર્જુન સૈન્ય વીટયું અપાર;
અર્જુન પારથ હવો રાજન, એવે આવ્યું સુદર્શન. ૨૦
બાણ પ્રાણ છેદ્યાં તન ત્રણ, કીધુ સૈન્ય વિશે ભંગાણ;
નારાયણ સાથે સંવાય, મોહ પામ્યા રણ જીત્યો રાય. ૨૧
દેવ દુંદુભિ શબ્દ નિશાન, યુગ્મ અશ્વ લેઈ કર્યું પ્રયાણ;
રણ નીધી મગ્ન કર્યા ઋષીકેશ, પ્રાતઃકાળે પુરી પ્રવેશ. ૨૨
તામ્રધ્વજ સાથે બહુ રાય, પિતા પ્રત્યે જઈ લાગ્યો પાય;
તવ ગુરુ પુછે આપો આપ, સમય વિના કેમ આવ્યો બાપ. ૨૩
અન્ય અશ્વ પરનો કે આપણો, નાસ્વામી એ પાંડવ તણો;
ગોત્ર નિકંદની જુધિષ્ટિર રાય, કરે જજ્ઞ વિશ્વંભર સહાય. ૨૪
દક્ષિણ દીશા જાતાં હય વળ્યો, મુજને જાતાં સન્મુખ મળ્યો;
નર નારાયણનો સંગ્રામ, આ બકુલધ્વજને પુછો સ્વામ. ૨૫
મંત્રી કહે તમે મહિમાવંત, પુત્ર પ્રાક્રમી મહા બળવંત;
મંત્ર જુક્ત જાણે સૌ ભેદ, ક્રીયા શુદ્ધ ત્યાં વીધી નિશેદ.§ ૨૬
ચક્ર ભાવ સંતોષ્યા હરી, અશ્વ આણ્યા બે બંધન કરી;
વિજય કરીને આવ્યો તન, હરી સાથે છે સાચું મન. ૨૭
પાંડવ સૈના હુતી ઘણી, વીશ બાર ક્ષોહિણી આપણી;
ધર્મ પરાક્રમ શું કહું કથી, હરી મુર્છા પામ્યા શુદ્ધજ નથી. ૨૮

---

* સાર–સહાય. † મચ્છર. ‡ શાંત થયું. § નિષેધ.

વલણ.

શુદ્ધ નથી શ્રી કૃષ્ણને, એમ શ્રવણે સાંભળી;
આ પુણ્ય સર્વે વ્રથા થયું, દેહી ત્યાં ધરણે ઢળી. ૨૯

કડવું ૪ થું.

પૂર્વછાયા.

મોરધ્વજ મુરછા ગયો, રત્વીજ* સભા સૌ શોક,
હરિ હરિ એ શું કર્યું, સમે† આવ્યો ત્યાં શ્લોક. ૧

શ્લોક—परित्यज्यै व संप्राप्तो, हृषीकेश धनंजयः ॥
हयाज्या नैव मे यज्ञे भविष्यन्ति र्मतिर्मम ॥ १ ॥ ૨

ચબોલો,

વણરોળે‡ રિદ્ધસંપતિ, આળસુ પામ્યો ગંગ;
મંદભાગ્ય સ્ત્રી મહાનિશા, પામી પતિ અસંગ. ૩

શ્લોક—यथा हि दुर्भगा नारी, पति प्राप्ती निशा समे ॥
कदापि दैवयोगेन, निद्रा कुर्वंति ते स्त्रिया ॥ २ ॥ ૪

દુહો.

મદાશકતે મણી ગયો, હાર્યું રાજ્ય અનૂપ;
ભૂત ભજે ભગવંત તજી, જેમ ગંગા સાનિધ કૂપ. ૫

શ્લોક—वासुदेवं परित्यज्य, अन्यदेव मुपासते ॥
तृषितो जाह्नवी तीरे कूपं खनति दुर्मतिः ॥ ३ ॥ ૬

ચોપાઇ.

હરી તજી હય લાવ્યો શું ભણી, કયાં કોડી કયાં કૌસ્તુભમણી;
કયાં તુલસી કયાં વિજયાવન,§ કયાં નરકંટક કયાં સજ્જન. ૭
કયાં હાટક ને કયાં હરીઆલ, કયાં શુધ સાલ ને કયાં દુષ્કાળ;
કાં મેરુ શંખો પાષાણ, કયાં કસ્તુરી કયાં પોશાણ.‖ ૮
કયાં અન્ય કવિ ને કયાં વેદ વ્યાસ, કયાં મહારાજપતિ કયાં અન્યદાસ;
કયાં કાયર ને કયાં અન્ય ધીર, કયાં શુદ્ધ ચંદન કયારે ખદીર. ૯
કયાં સૂરજ કયાં ગ્રહ ઉદ્યોત, કયાં ચંદ્રમા ને કયાં ખદ્યોત;¶
યોગયજ્ઞ તપતીરથ કથા, શ્રી વાસુદેવ વિના સૌ વૃથા. ૧૦
મન મારે નિત્ય લાલચ હતી, જોવા ચર્ણ શ્રીકમલાપતિ;
ચર્ણરજ શીવ શીશે ધરે, ચર્ણરજે સૌ પાતક નીસ્તરે. ૧૧

* ઋત્વિજ. † સાંભરી ‡ વગર શ્રમે. § ભાંગનું વન. ‖ કાંદો. ¶ આગિયો.

ચર્ણરજથી અક્રૂર જેહ, મનવાંછિત ફળ પામ્યો તેહ;
તે રણમાં છે ત્રિભુવનરાય, મેં યજ્ઞાસન તજ્યું નવ જાય. ૧૨
નો'તો જાત હું જ્યાં શ્રીપતિ, અન્ય પદારથ મનને નથી;
એક ચર્ણરજનો અભિલાષ, સદા હું સ્વામિનો દાસ. ૧૩
દયાશીલ મયાકર આજ, મુજને મળજો શ્રી મહારાજ;
અંતરજામી અંતરવાસ, સ્થાવર જંગમ રહો પ્રકાશ. ૧૪
પ્રેમ લહી પુરુષોતમ જેહ, માયા શુદ્ધ રચે ત્યાં તેહ;
તવ રણ સ્વચ્છ થયા નરનાથ, ભાગ્યું સૈન્ય નહીં કો સાથ. ૧૫
કુતુહલ એમ રણમાં થાય, ધૈર્ય પુરુષની ધીરજ જાય;
શું દાવાનલ ચાલ્યો વહી, કે હીમાચલ આવ્યો અહી. ૧૬
એમ સૈન્યમાં શુદ્ધ કોને નથી, રણથી ચાલ્યા કમળાપતિ;
એવી માયા રચી જુગદીશ, પોતે દ્વિજ પારથ મહાધીશ. ૧૭
રત્નપૂર જોવા પ્રપંચ, રાયનું ધૈર્ય જોવાને સંચ;
વળી રાજાનું જોવા મન, નગ્ર મધ્ય આવે ભગવંન. ૧૮
ગૃહસ્થાશ્રમ રાજાનો જેહ, અર્જુન સાથ દેખાડે તેહ. ૧૯

વલણ.

અર્જુનને દેખાડવા, હરીએ ગ્રહ્યો છે હાથરે;
અહંકાર ભક્તનો ભાંજવા, ત્યાં ધનજય છે સાથરે. ૨૦

કડવું ૫ મું.

રાગ મારૂની ચોપાઈ

જગત ગુરુ વૃદ્ધ ને અર્જુન બાળ, હાથે જેષ્ટિકા કંઠે માળ;
દીઠું પૂર આનંદ્યા ઘણું, સપ્તભોમ ઘર કંચન તણું. ૧
મણી મુક્તા વિદ્યુતમય સ્થંભ, ઘર ઘર ઓછવ નાટારંભ;
રોડો (?) ભણે શું કહું વિવેક, શું કહું રસના છે એક. ૨
સ્તવતાં શેષ ન પામે પાર, કિંચિત બુદ્ધિ હરિનો આધાર;
વર્ણાવર્ણ ધનવંત છે ઘણા, પર્મ ભક્ત પરમેશ્વર તણા. ૩
કો ઘર કીર્તન કો ઘર વેદ, લીલા વરતે બુદ્ધિ અભેદ;
કો સત્કાર કરે ઉપકાર, ખાંચે જોવન (?) અંન અપાર. ૪
નર હરી નામ તણો વિશ્વાસ, જ્યાં જમરાણો પામે ત્રાસ;
મધ્ય નીશા ગઈ માથે શશી, કમલવાસ ગ્રહમાં રહ્યા વશી. ૫
સત્ય સ્વરૂપ શયન આંગણે, દંપતિ પરસ્પર એમ જ ભણે;
સ્ત્રી તું મુજને વલ્લભ અતિ, જેમ મદનવશ વલ્લભ શ્રી પતિ. ૬

શામા મુખ ચુંબન ઘનશ્યામ, જાણું છું શુદ્ધ શાલિગ્રામ;
તુજ અંગ કોમલ કમલ સમાન, જેમ આગું કોમલ શ્રી ભગવાન. ૭
ચંદ્ર વદન મુખ તારું શુભ હાસ્ય, જેમ હરિનામ છએ વાસ;
નીજ અંગના કહું મારા કંથ, તમને હું દેખું ભગવંત. ૮
તવ કૃષ્ણ કહે અર્જુન સુણ વાત, એમ પ્રેમ જોતાં હવો પ્રભાત;
પ્રજ્ન સર્વનું જોતાં મન, રાજદ્વારે આવ્યા ભગવંત. ૯
વૈભવ આગળ વળીયો છેક, શું કહું મુખ રસના છે એક;
રાજદ્વાર ગ્રહ ગંધર્વ જક્ષ, યજ્ઞમંડપમાં સુર સમ રક્ષ. ૧૦
રવી સભા જેમ સુરપતી તણી, ચાંદ ભુવનથી શોભા ઘણી;
રમ્ય સ્થળ શોભે નિરધાર, રાજ્યાસન છે હારોહાર. ૧૧
આચાર્ય રત્વીજ શોભા માન, રાજાને મન હરિનું ધ્યાન;
દીક્ષાસન બેઠા રાજાન, ત્યાં પધાર્યા શ્રી ભગવાન. ૧૨
વૃદ્ધ વેશ દાતાશું કામ, જઈ રાજાને કર્યો પ્રણામ;
જોઈ સ્વરૂપને વિસ્મય થાય, ઘણું વૃદ્ધ શોભા કહી નવ જાય. ૧૩
ઉજ્વલ કેશ ઉજ્વલ ઉપવીત, વેદાધ્યયન વાડવ સૌ છત;
આંગળીએ વળગાડ્યો બાળ, નીલવટ ચંદ્રવત શોભે ભાલ. ૧૪
ભૂપતિ જાણે નિત્યાનિત્ય,* કાં તમે વિપ્ર કર્યું વિપરીત;
પ્રથમે હું કરું દંડ પ્રણામ, પછી ભદ્ર કહે કરે સ્વામ. ૧૫
રાજા ઉઠી લાગ્યો પાય, ઉલટચો આનંદ અંગ ન માય;
ભલે કૃપા કીધી ઋષિરાજ, પતિત પાવન કહો શું કાજ. ૧૬
વિપ્ર કહે રાજા અવિધાર, અર્થી દોષ ન કરે વિચાર;
પ્રીછે નહીં પીડા પરતણી, હોય આરત† મીઠી આપણી. ૧૭
રાજા કહે આરત હોય જેહ, માગો સર્વસ્ત આપું દેહ;
પ્રભુ કોણ તમારું નામ, કોણ સ્થળ સ્વામી સ્વસ્થાન. ૧૮
વળતું બોલ્યા વિપ્ર સુજાણ, સાંભળો રાજા દીક્ષાવાન;
ધર્મપુર મારો વિશ્રામ, કૃષ્ણશર્મા તે મારું નામ. ૧૯
પુત્ર પ્રજાપતિનો વીહીવાય, શીલાનામ કન્યાનું રાય;
આવું દ્રવ્ય જાચવા તારે રાજ, વિપરીત વાત હવી છે આજ. ૨૦
સભા સર્વ સુણે દઈ કાન, વિપ્ર વારતા જે ભગવાન;
વાટે વિપરીત વેરી મળ્યો, સિંહે સુત ઝાલ્યો આકળો. ૨૧
નખે વિદાર્યો તલ તલ કરી, ત્યાં મેં નરસિંહ સ્મરીયા હરી;
કહ્યું ન માન્યું દીધા દંત, મેં કલ્પી કીધું કલ્પાંત. ૨૨

---

* ધર્મ ને અધર્મ. વિવેક ને રીતિ. † ઇચ્છા–ગરજ.

સિંહ કહે જા મંદિર વહી, અમે કાલ કોને વશ નહીં;
આશ્ચર્ય પામ્યો કહે નીજ રાય, શી ઇચ્છા આપું કહો ક્રીપાય. ૨૩
એવું કહેતામાં બોલ્યો રાય, અન્ય દેહ, દ્રવ્યે કાજ ન થાય;
પંચાયને* એક વાચા કહી, તે કો સાચું માને નહી. ૨૪
તીર્થ રૂપ કહો નીશ્ચે કરી, શું માગ્યું છે વન કેશરી;
જે ઇચ્છા સ્વામિને મન, તે લો માગી કરો પાવન. ૨૫
વળતી વિપ્ર વદે છે વાણ, સાંભળો રાજા ચતુર સુજાણ;
શાર્દૂલને છે એવો ભાવ, ધર્મ અંગ રાજાનું લાવ. ૨૬
દક્ષિણ અંગ નૃપતીનું જેહ, સુજને આમીશ વલ્લભ તેહ;
સુણી વિસ્મય પામ્યા લોક, આવ્યો એક અપૂરવ શ્લોક. ૨૭

રાજોવાચ. **श्लोक**

मित्रार्थे प्रभुकायषु, द्विजस्त्रीसुरभीशिशौ ॥
परोपकारं गतः प्राणः तस्य भूमि सनातन ॥ ४ ॥ ૨૮

વલણ.

મોરધ્વજે મનમાં ગ્રહ્યું, જન્મનું સાર્થક આજ,
મને પવિત્ર જાણી પિંડ માગ્યો, ભલે પધાર્યા મહારાજ. ૨૯

કડવું ૬ ઠું.

સારંગ.

તેઆં સુત પત્ની પ્રધાન, નગ્રવાસી પ્રજા પ્રધાન;
ગણ ગાંધ્રવ સૂર રત્વિજ રક્ષ, સૂરદ સંબંધી સ્વસુર સુપક્ષ. ૧
તેડી ગાંધ્રવની સભા, સુર વિમાન જોતા રહી નભા,†
ત્યાં રાજા બોલે અમૃત વાણ, મનસા ઉદય હવો છે ભાણ. ૨
આવો વિપ્ર બેસો આસન, પૂજી પદને આપું તન;
વિપ્ર કહે તો પુજા કરો, મનસા શુદ્ધ અંગે ધરો. ૩
નહી તો એક ઉત્તરની વાત, તમે વિચારો તમારી જાત;
વળતી ગ્રહ પૂછો સૌ મિત્ર, મનસમાં‡ કાંઈ ન રહે અંત્ર.§ ૪
તે તો ધર્મ ન કીજે સેવ, જે ઉપયોગ ન આવે દેવ;
ના સ્વામિ બેસો આસન, મેં વિમાસ્યું મારે મન. ૫
જન્મનું ફળ પામ્યો આજ, સુજ ભુવને આવ્યા મહારાજ;
મનસા શુદ્ધ ગ્રહો સુજ દાન, પ્રસન્ન થયા મન શ્રી ભગવાન. ૬
બેશી પાટ કર આગળ ધર્યો, દંડ પ્રણામ રાજાએ કર્યો;
વિધિપૂર્વક પૂજે રાજાન, કેમ અર્પણ કરું એ દાન ૭

---

* સિંહે. † આકાશમાં. ‡ મન § ખતરો.

વેદ માર્ગ દેખાડો ખરો, હું દાસનો અનુગ્રહ કરો;
વળતાં શ્રીપતિ બોલ્યા વાણ, સાંભળો રાજા ચતુરસુજાણ. ૮
તેડો સુત પત્નિને સંગ, વેહેરી આપે અર્ધું અંગ;
માયા મમતા શોક ન કરે, ત્રણે જણ સરખું ચિત્ત કરે. ૯
શુચિ શૈલ* સંતોષ સંગાથ, હાસ્ય વદન નહીં આંસુપાત;
અસત્ય અવિદ્યા અનિત્ય અધર્મ, કંપે વિચલતાં કે કર્મ. ૧૦
કશી વાત ન ધરવી મન, એ પશુ ને રહેતા વંન;
એમ જાણી રાખો દૃઢ મન, ફરી ફરી ભોમ્ય ન પ્રગટે તન. ૧૧
પંચેંદ્રિગ્રહ જુગતે સહી, ચૈતન્ય દેહ એ પામે નહી;
એ અવસર જાણી નીરધાર, હરી સ્મરણથી પામે પાર. ૧૨
જગ્ન દાન જપ તપનાં કર્મ, વિન જાણે એ સહુ શ્રમ;
ત્યાં શુચિલઈ સ્નાન કર્યું રાજાન, દેહસાધન આપ્યાં બહુ દાન. ૧૩

વલણ.

દાન આપે રાયજી, મન ધરી ઉલ્હાસ રે;
પવિત્ર મન પોતાતણું, હરી પામવાની આશ રે. ૧૪

કડવું ૭ મું.

રાગ રામગ્રી.

આશ હરીની કરે રાજનજી, પાટે બેઠા પ્રભુ પાવનજી;
પુજા હરીને રાય એક મનજી, કુટુંબ મળી આવ્યું કહે રાય ધનજી. ૧

ચોપાઈ.

રાજા આગળ આવ્યાં સર્વ, જયજયકાર કરે હત ગર્વ;
સિદ્ધ સ્થળ રોપ્યા બે સ્થંભ, ત્યાં ચારે વેદ તણો પ્રારંભ. ૨
રૂષી સર્વ ભણે ઘન ઘન, ભણે વેદ ત્યાં ગરજે ઘન;
શ્રીપતિ અર્જુન સાથે ભણે, જાણે વામન બળીને આંગણે. ૩
પતિવ્રતા શ્રી કુમોદવતી, તામ્રધ્વજ સ્વરૂપે અતી;
મોરધ્વજ મોટો પુન્ય પાત્ર, ના આવે તોલે કોણ માત્ર ૪
રાજા કહે શો કરો વિચાર, અનિત્ય દેહ મૃગજળ સંસાર;
પદ્મ પત્રવત્ પગ જે સદા, મનસા શુદ્ધ રાખોની સદા. ૫
એ ક્ષણભંગુર કાયાનો બંધ, તે સાથે શો કરો સંબંધ;
સ્વાર્થ અર્થે મળી સદા, હરી સ્મરો ભાગે આપદા. ૬

* શિલ ૧ સંબલ— સર્વે ઉપકારક સાધ

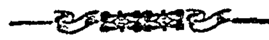
વ્યાધી વિઘ્નકર ઓહોલી બાંહે, આશા અમર મરણ ક્ષણ માંહે;
શત સંવત્સર પૂરણ થાય, મર્ણ પામે મોહ મત નહીં જાય. ૭
બાળ કીશોર ને યૌવન જરા, સદા દિવસ નહીં પાધરા;
નિરર્થક મોહ મનોરથ ઘણા, તન ધન યુવતી પુત્ર ઈશણા.* ૮
જાણે અજરામર અવતાર, ન કરે મર્ણ તણો વિચાર;
ભવ ભૂલ્યો માયા જંજાળ, આશાપાસ ભમે શીર કાળ. ૯
છૂટે નહીં વગૂતો અતી, પામે ઉર્ણનાભની† ગતી;
જન્મ મર્ણ પુનર્પે અવતર્ણ, લક્ષ ચૌર્યાશી વર્ણી વર્ણ. ૧૦
એ અવતાર તણો એ અંત, ટળે કલેશ ભજે ભગવંત;
કપટ રહિત ચિત્ત નિશ્ચલ કરી, પૂર્ણ પુરુષ આરાધે હરી. ૧૧
દેહી માંહે વસે દેવેશ, શોધ્યો લાધે શાસ્ત્ર ઉપદેશ;
ગુરુ કૃપાથી જાએ વ્યથા, સિંધવ સિંધૂ માંહે જથા. ૧૨
જ્યાંથી આવે દ્રઢ વિશ્વાસ, આપ ઉજવલ જોત પ્રકાશ;
ભાગે ભ્રાંત મન થાયે નાંત, શ્રીપતી ભજી લેને એકાંત. ૧૩
પગથી પગથીએ ચઢતો જાય, જે વિધિ ઈયળી ભમરી થાય;
બળે કર્મ કરી પુણ્ય ને પાપ, બાહ્યાભ્યતર દેખે આપ. ૧૪
અરૂપ બ્રહ્મ અલીપ્ત અવ્યક્ત, ઘટઘટ વ્યાપીક પુરુષ પ્રકૃત;
પિંડ બ્રહ્માંડે સરખો રમે, મેરુ પ્રમાણમાં સમ સમે. ૧૫
ભક્તિ શું રસ ભગવંતમાં મળે, કનક મેલ વન્હીમાં ગળે;
ત્યાં ભવબંધન કષ્ટ અનંત, જ્યાં લગી ભક્તિ નહીં ભગવંત. ૧૬
વાધે વાય શાને નિરગમૂં, જ્યાંથી ચેતે ત્યાંથી શમૂં;
વારે નહીં ભજતા ભગવાન, યથા તીર્થમાં કરતા સ્નાન. ૧૭
જળ સીતળ સંગ પાવક તાપ, અર્કે તર્જેની તેમ જુગ વ્યાપ;
જાણે એક ઈશ્વર એક આતમા, જેમ દર્પણ કંકણ હાથમાં. ૧૮
નિર્ગુણ સગુણ સદા સાનિધ, જેવી મનસા તેવી સિદ્ધ;
કેવળ બ્રહ્મ ઉપદેશી રાય, તેડી વિપ્ર પખાળે પાય. ૧૯
જો જો ભક્ત ભાગ્યનો ધણી, સ્વય પૂજા કીધી પ્રભુ તણી;
વાંગ્મન કાયે શુદ્ધે ભૂપ, તમે પ્રત્યક્ષ પરમેશ્વર રૂપ. ૨૦
હું રંક ઉપર કીધી મયા, વિપ્ર સ્વરૂપે તારી દયા;
ઘટ ઘટ વ્યાપીક શ્રી ભગવાન, પ્રેમે પ્રભુજી લીજે દાન. ૨૧
પોતે દાતા અતીથિ દેવ, કલેવર સ્વસ્ત ભણું તતખેવં;
વળતી ઉઠ્યા પોતે ભૂપ, ચિત્તે ચિત મેળવ્યું સ્વરૂપ. ૨૨
તીવ્ર ધાર કરવતની જેહ, દ્રષ્ટે દેખી હરખ્યો તેહ;
આયુધરૂપે વિશ્વાધાર, મોહ સાગર ઉતારે પાર. ૨૩

* કામના. † કરોળિયો.

બેઠો સ્થંભ વચે ભૂપાલ, હાથમાં સ્મર્ણીય તુલસીમાલ;
નૃપનારી સુત છે એકમના, ચૌદલોક વાધી ગર્જના. ૨૪
નારાયણુ નારાયણુ નામ, મનસા શુદ્ધ મુખ કેવળ રામ;
કૃષ્ણુ કૃષ્ણુ કૃપાલ દયાલ, મોહ સાગરની પાડે પાળ. ૨૫
અંતરિક્ષ આવ્યા સર્વ ઋષિદેવ, દુંદુભી પુષ્પ વૃષ્ટિ તતખેવ;
અમર નાર બેસી વૈમાન, પુષ્પે વધાવી કરતાં ગાન. ૨૬
રાખ્યો રથ જોવા શ્રી ભાન, દીઠી દીક્ષા શોભામાન;
વજ્ર ધાર લઈ મૂક્યું શીશ, વિશ્વ જપે જયજય જુગદીશ. ૨૭
આગળ સ્ત્રી રુદયા પર પાય, પાછળ તામ્રકેતુ સુતરાય;
એક ચિત્ત હરી સ્મરતાં મુખે, કરવત ધાર તણાંતાં સુખે. ૨૮
વેદ ઉપવેદ દશોદિશ ભણે, ત્યાં કરવત તાણ્યું બળ ઘણે;
આવ્યું રુદે સ્મર્યા શ્રી રંગ, આંસુપાત હવું વામાંગ. ૨૯

વલણ.

વામાંગ આંસુ જે પડ્યું, તે દીઠું શ્રી ઘનશ્યામ;
નકારવ મુખથી ભણે, ઉચિષ્ટ નહીં એ કામ. ૩૦

કડવું ૮ મું.

રાગ સામેરી.

રાખો કરવત વિપ્ર કહે, ભાંગો મન સંદેહ;
આંસુ બિંદુ વસુધા પડ્યું, નવ ગ્રહું ઉચિષ્ટ દેહ. ૧
ત્રૈલોક્ય સૌ અચરત થયું, આશ્ચર્ય પામી સભાય;
શ્રમ માત્ર વ્રથા થયો, ઉપયોગ ન આવી કાય. ૨
કુમોદવતિ ધીરજ ધરી, સતી સાધવી સુજાણુ;
પંચમહાભૂતનું સ્મર્ણ કરતી, કર્મ સાક્ષી ભાણુ. ૩
તવ ભીજ્યાં અંગ કુમોદવતીએ, સતીએ બોલાવ્યો રાય;
નાથ નયન જળનો દોષ દઈ, પ્રભુ દેહ મૂકી જાય. ૪
વચન સુણી રાજા ભણે, હરી જમણું અંગ વિખ્યાત;
વામાંગ ઉપયોગ ન આવ્યું તે, કરે આંસુપાત. ૫

દુહો.

जे एक देह संजोग, अर्ध आव्युं उपयोग;
अर्ध अंग भुजंग भूक्ता, मुक्ताकीह पतंगयो. ૬

ચોપાઈ.

એમ અંગ અવસ્થા જાણી, ગદગદ કંઠ વદે નૃપ વાણી;
ભલું જાણી ભજ્યા ભગવાન, હરી એકો સત્યું નહી માન. ૭

અર્ધ ઉર્ધ્વ અધોગત જેહ, હરી મહા દુઃખ પ્રગટ્યું એહ;
હરી કોણ ગત મારી થાશે, હરી નામે પાતક નાશે. ૮
હરી કોણ જન્મનાં કૃત્ય, હરી વચન કહો પ્રત્યક્ષ;
હરી યજ્ઞનું ફળ નહી પામ્યો, ગર્ભવાસ વ્યથા નહી વામ્યો. ૯
હરી કર્મસાક્ષી છો ભાણુ, સ્તુતી કરતો અમૃત વાણુ;
કરજોડીને લાગ્યો પાય, પ્રત્યક્ષ હવા યદુરાય. ૧૦
નરનારાયણ નૃપ-સાનિધાન, પ્રભુ આપે છે વરદાન;
ધન્ય ધન્ય સત્ય તું માન, કો નવ આવે નીશ્ચે તું સમાન. ૧૧
મેં ભૂમંડલ દ્રષ્ટી ધરી, તે મન દ્રઢ રાખ્યું જ્યાં હરી.
તું નીજ ભકત સમો નહી અન્ય, તેં સંતોષ્યું મારું મન. ૧૨
ધન્ય સ્ત્રી ત્રિકુલ તારણી, પ્રભુએ પ્રશંસા કીધી ઘણી;
ધન્ય પુત્ર તું ઊપમા અતી, અમો રણમાં સંતોષ્યા જતી. ૧૩
ધન્ય દેશ પ્રજા ને પ્રધાન, હરીએ કીધા આપ સમાન;
પછી રાય મન વિચારી કરી, અંજલી એક જલની ભરી. ૧૪
પેલા યજ્ઞ કર્યાં છે જેહ, પુન્ય હરીને આપ્યું તેહ;
પુણ્ય પ્રસંગથી રાજાએ જેહ, અરુણ સહિત અર્ક મઇ દેહ. ૧૫
હરી ભણે ઇચ્છે તે માગ, નિત્યે યજ્ઞ કરો સૌભાગ્ય;
રાજા ભણે સફલ મુજ શ્રમ, નીજ આત્મા કૈવલ્ય બ્રહ્મ. ૧૬
મન ઇચ્છા પુરણ હવી, કૂપ કર્યો જેવો જાન્હવી;
જે રણ જોધા હુતા બહુ, તે તેડાવી આણ્યા સહુ. ૧૭
ભેટ્યા ભૂપતિ ઓછવ થાય, પંચ શબ્દ નિશાને ધાય;
ભક્તિ ભાવ રીઝયા ભગવાન, ત્રણ દિવસ રહ્યા બહુ માન. ૧૮
કરી સૈન્ય માત્રને પેહેરામણી, વસ્ત્રાભૂષણ માલા ઘણી;
કરજોડીને લાગ્યો પાય, ગદગદ કંઠે હવો તે રાય. ૧૯
પુત્રે દુખ દીધાં છે ઘણાં, તે દૂષણ સાંખો અમ તણાં;
પ્રણિપત કીધી ત્યાં ઘણી, મોરધ્વજ રત્નપુરીનો ધણી. ૨૦
પ્રીત રીત આનંદ્યા સર્વ, સકળ ભૂપ અર્જુન હત ગર્વ;
બહુ અશ્વ રત્ન રીધ રાય, આપી હરીને લાગ્યો પાય. ૨૧
સેવા કરવા શ્રીપતી તણી, અશ્વ પાળવા થયા અગ્રણી;
ગજે ચઢી ગોવર્ધનરાય, મોરધ્વજ ઉભય ત્યાં જાય. ૨૨
જૈમુનિ કહે જન્મેજયરાય, એ હરી ભકત તણો મહિમાય;
જાણો તે જો જા આચરી, દેહને પ્રાણ જશે પર હરી. ૨૩
પોઠા કહે ફળ પામ્યા ઉક્ત, વિષ્ણુભકત ને જીવનમુકત;
એમ જાણી ને મનસા ધરી, એક વાર ભણો મુખે હરી. ૨૪

મૂળજીભટ્ટ.*

નરસિંહ મેહેતાના પિતાનું શ્રાદ્ધ.

કડવું ૧ લું.

રાગ—સામેરી.

શ્રી શિવ સુત લાગું પાયજી,
સ્મરણ કરતાં કારજ સિદ્ધ થાયજી. ૧

ઢાળ.

થાય કારજ તેહનું, જે સમરે ગૌરીનંદન;
શીવ તણો સુત સેવીયે, તો હૃદય થાય પાવન. ૨
મસ્તક મુગટ સોહામણો, કુંડલ ઝલકે કર્ણ;
તેની શોભા શી વર્ણવું, એવાં શોભીએ આભર્ણ. ૩
સર્પતણું ઉપવીત સોહીએ, ઉર સેવંત્રાનો હાર;
મુખક વાહન મલપતો, મોદિક અમૃત અહાર. ૪
સુધ બુધ સોઇએ સુંદરી, લક્ષ લાભ બે તન;
રીધસીધ બેઉએ કુંવરી, તે રૂપ કળા પાવન. ૫
પૂત્ર કેરી વધૂ કહાવે, મન કામના કહેવાય;
જામાત્ર ક્ષેમ કુશળ કહીએ, પિતા કૈલાસનો રાય. ૬
સ્વામિ ભંડારી તાહરો, કુબેર જેનું નામ;
સ્મરણ કરે જે તાહેરું, તેનું સિદ્ધ થાયે કામ. ૭

વલણ.

કામ થાયે તે તણું, જે પૂજે તારા પાયરે;
હરી ગુણ ગાવા હરખ મુજને, ઉલટ અંગ ન માયરે. ૮

કડવું ૨ જું.

રાગ સામેરી.

સરસ્વતી તમ ચર્ણે લાગું પાયજી;
અવિચલ મતિ હું માગું માયજી. ૧

ઢાળ.

માગું અમૃત વાણી અવિચળ, સુધો અક્ષર આપીયે;
સેવક જાણી માત મારી, મુને થીર કરીને થાપીયે. ૨

---

* આ વ્યાસ કવિ સંવત ૧૮૧૧ માં હૈયાત હતો; અમદાવાદમાં રહેતો હતો. એના પિતાનું નામ બાઇભટ્ટ હતું.

હવકવ* કંઇ જાણું નહીં, હરી ગુણ ગાવા મન થયું;
વેદ ભેદ પામે નહીં તો, કેમ જાએ મેં કહ્યું. ૩
તેં અનેક કવિના કષ્ટ ભાજ્યાં, જેને તમે મયા કરી;
ક્રિપાદ્રષ્ટ કરો કરુણાનિધ, આશા પૂરો માતા ઇશ્વિરી. ૪
માત મહારી ક્રિપા કરીને, અવિચળ વાણી આપીયે;
તારા ત્રિપુરા તોતળા, અબુધને ઉથાપીયે. ૫
આકાશે તું પાતાળે તું, મૃતલોક સચરાચર ખરી;
જ્યાં જોઉ ત્યાં નહીં તું વિન, સઘળે રહી છો વિસ્તરી. ૬
આદ તું અનાદ તુ, સ્થાવર જંગમ જાણીયે;
સેવક જાણી દયા આણી, ચિત્તમાં તમો આણીયે. ૭

વલણ.

આપીયે ચિત્ત દિલ જાણી, સેવકનાં કારજ સરે;
ચરણે તારે આવીયો, આઈ તું ભવસાગર ઉદ્ધરે. ૮

કડવું ૩ જું.

રાગ સામેરી.

હરિ ગુણ ગાતાં નિર્મળ થઈએજી;
એકાગ્રચિત્તે નીજ નામ ગ્રહીએજી. ૧

ઢાળ.

ગ્રહીએ નામ એક ચિત્તે, ભાવ ધરીને મન;
અનેક ભકત ઉદ્ધારીયા, સ્વામી તે જુગજીવન. ૨
નરસઈ મેહેતો ગ્નાત નાગર, જેનો જુનાગઢમાં વાસ;
તેના પિતા કેરા શ્રાદ્ધ અર્થે, આવ્યા શ્રી અવિનાશ. ૩
મેહેતા તણો વડ ભ્રાત કહીએ, બંસીધર તેનું નામ;
તેણે ત્યાં મનમાં ધર્યું, કરું પીતા શ્રાદ્ધનું કામ. ૪
શ્રાદ્ધ દિવસ તેનો આવીયો, મેહેતે કર્યો વિચાર;
નરસૈંયાને પુછીએ તો, તે કરે નકાર. ૫
તે તો વેરાગી થઇનિ બેઠો, આપણે ગૃહસ્થા ધર્મ;
શ્રાદ્ધ જો નવ કીજીએ તો, નાતમાં નવ રહે શર્મ. ૬
પિત્રિ આશા કરીને બેઠા, તેનો લાગે દોખ;
શ્રાદ્ધ જો નવ સારીયે તો, પિત્રિ ન પામે મોક્ષ. ૭
પિત્રિ તૃપ્ત થાયે નહી તો, ઘણો લાગે સંતાપ;
તે કુળમાં દુઃખ પામે ઘણું, તે પિત્રિ દે જમ શ્રાપ. ૮

* હવ્ય ને કવ્ય.

વરસમાં બે દિવસ આવે, સંવત્સરિ ને શ્રાદ્ધ;
તે દિવસ જે જાણે નહી, તો મોટો કુળ અપરાધ. ૯
માટે આપણ કીજીએ, એ પિતા કેરું કાજ;
ભાઇને દો નોતરું, તમો જમવા આવજો આજ. ૧૦
સગા કુટુંબીને તેડીએ, પુજ્ય ને પરિવાર;
રૂડી રીતે શ્રાદ્ધ સારીયે, તે આપણો આચાર. ૧૧

વલણ.

આચાર આપણો એ ખરો, સાંભળ સૂધું નારરે;
ધન્ય દિવસ આપણો જે, દ્વીજ આવે બારરે. ૧૨

કડવું ૪ થું.

રાગ રામગ્રી.

મહેતા બંસીધર કહેવાયજી, મેહેતાને ઉલટ અંગ ન માયજી;
આવ્યા અધિપત નાતનો જાણીજી, ભલે પધાર્યાં બોલ્યા વાણીજી. ૧

ઢાળ.

વાણી એવી બોલીયા, તમે ભલે પધાર્યાં સ્વામ;
અહીં લગી કેમ ક્રીપા કરી, કંઈ હમ સરખું કહો કામ. ૨
ત્યારે બંસીધર મેહેતો, બોલ્યા કરી પ્રણામ;
નાતમાં દો નોતરાં, સ્વામિ તમારું એ કામ. ૩
શ્રાદ્ધ છે મુજ પિતાનું, તમને કહું છું નાથ;
માટે વહેલા આવજો, તેડીને સરવ સાથ. ૪
એવું કહીને ઉઠીયા, મેહેતાજી તેણીવાર;
વહેલા આવજો સ્વામિ, તમે તેડીને પરિવાર. ૫
વાટે જાતાં વિપ્ર મળ્યો, તેને કર્યો નમસ્કાર;
કાલે વહેલા આવજો, કરાવવા શ્રાદ્ધનો આચાર. ૬
ત્યાંથી મેહેતા આવીયા, નિજ ભ્રાતકેરે દ્વાર;
દેખી કરી દુઃખ પામીયા, ભાઇનો જે આચાર. ૭
તીલક છાપા અંગ શોભે, કંઠે તુલસીની માલ;
વેરાગીમાં મળીને બેઠા, કરમાં લીધી તાલ. ૮
અરે નરસૈયા તુને નોતરું, કાલે પિતાકેરો દન;
વેહેલો થઇને આવજે, તું કરવાને ભોજન. ૯
એવું કહી બંસીધર મેહેતો, આવીયો નિજ દ્વાર;
શાક સામગ્રી મંગાવી ઘણી, ને હઇડે હરખ અપાર. ૧૦

આવી નારી બંસીધરની, જ્યાં મેહેતાનું દ્વાર;
વૈરાગી દશ વીશ મળીયા, તેમાં મેહેતા સાર. ૧૧
નાર બંસીધર કેરી, મેહેતા પ્રત્યે કહે વાણ;
વેહેલો આવજે ભોજન કરવા, તારા બાપનું શ્રાદ્ધ જાણ. ૧૨
પિંડ પુત્ર જેટલા તે સત્ય, જાણો તમે બેઉ વીર;
વહુને વહેલો મોકલજે, ભરવા લાગે નીર. ૧૩
એવું કહીને આવી તે, જ્યાં પોતાનું ઘર દ્વાર;
સામગ્રી કરતી ઘણી, હઈએ તે હરખ અપાર. ૧૪

કડવું ૫ મું.

રાગ મારુ.

મેહેતા બંસીધર નોતરાં દઈને, નીજ મંદિર આવ્યા;
સેવકને આજ્ઞા દીધી, તે સામગ્રી સર્વ લાવ્યા. ૧
કુટુંબ સૌ તેડાવીને, કારજ સૌ ચાલતાં કર્યાં;
ભલો ભલો સૌ કહે છે, તે કામ કરે હરખ ભર્યાં. ૨

ઢાળ ચોપાઇ.

તેણે સમે મેહેતા મંદિર આવીયા, નારીને મન ભાવીયા;
નારી પ્રત્યે વાત જ કરે, નરસૈં મેહેતા વાણી ઓચરે. ૩
શ્રાદ્ધ પિતાનું છે જેહ, વડો ભ્રાત કરે છે તેહ;
તેહ નોતરું કહીને ગયા, ત્યાર પછી ભાભી આવીયાં. ૪
કહ્યું વહેલા તમો આવજો, કુટુંબ સર્વને લાવજો;
નાત નાગર સૌ આવે સહી, તમો વહેલા આવજો તહીં. ૫
નારીને મોકલજો સાંજ, ભરવા નીર ને કરવા કાજ;
એવું વચન સુણીને નાર, બોલી મેહેતા પ્રત્યે તે વાર. ૬
નારીને મન નવ આવી વાત, મહા દુઃખ ધરે મન સાથ;
કરમેં કર દઈ કહે નાર, તમો એક પિતાનો પરિવાર. ૭
એને તો રીઘ છે ઘણી, તમારે ભક્તિ પ્રભુતણી;
તમારો મહિમા મોટો ઘણો, ઉદ્યમ પ્રભુના નામ જ તણો. ૮
માળા તો તુલસીની સાર, પુંજીમાં વૈરાગી દશ બાર;
હાથ માળા રાખો છો તાળ, વળી તિલક છાપા ને માલ. ૯
નિશદિન ભજો છો હરી, કર માંહે જપમાળા ધરી;
કંથ તમને શું કહીએ એહ, શ્રાદ્ધ આપણે કીજે તેહ. ૧૦
એઓ કરમ તણી છે વાત, તમ બેનો સરખો તાત;
નાથ નિર્ધનનો અવતાર, તોએ શ્રાદ્ધ એ કીજે સાર. ૧૧

જ્ઞાત નાગરની કહીએ સાર, કુટુંબ સ્વજન ને પરિવાર;
પુજ્ય ભાણેજને નોતર્યાં, કહો કેમ દીજે નિર્ધન ખરાં. ૧૨

વલણ.

દીજે કેમ નોતરાં, સંપત નહીં લગારરે;
ધન વિના જે માનવી, તેને માને નહીં સંસારરે. ૧૩

કડવું ૬ ઠું.

રાગ મારુની ચાલ ટુંકડી.

ધન વિના સૂનો સંસાર, ધન વિના જીવવું ધિક્કાર;
ધન વિના મિથ્યા અવતાર, ધન વિના લુખો સંસાર. ૧
ધન વિના માને નવ કોય, ધન વિના સુખ નવ હોય;
ધન વિના ચેષ્ટા સહુ કરે, નિર્ધન દુઃખે ઉદર ભરે. ૨
ધન વિના પિયર નહીં માન, ધન વિન નર પશુ સમાન;
ધન વિન સગાં ન લેખે કોય, ધન વિન કુટુંબ ન માને કોય. ૩
ધન વિના સગું નવ કોય, ધરણીધરને પ્રીત નવ હોય;
ધને કરીને ધન જોડાય, ધને કરી સગું સહુ થાય. ૪
મહા ધને કરી બાળક વરે, ધને સુકુલની કન્યા જડે;
ધનવંતની સૌ આશા કરે, પુજ્ય પરવણીએ પાછા નવ ફરે. ૫
ધન વિના સુનો સંસાર, ધન વિના જીવવું ધિક્કાર;
ધન વિના સુક્રીત શું કરે, ધન વિના અરથ નવ સરે. ૬

વલણ.

સુક્રીત શું કરે બાપડો, જેને દ્રવ્ય નહીં લગાર રે;
ધન વિના જે માનવી, તેનો એળે ગયો અવતાર રે. ૭

કડવું ૭ મું.

રાગ રામશ્રીની ચોપાઇ.

એવાં વચન પ્રકાસ્યાં નારજી, ધન વિન જીવવું ધિક્કારજી;
ધન વિના સુનો સંસારજી, ધન વિના દુઃખ અપારજી. ૧

ઢાળ.

ધિક જીવવું સંસાર તેનું, સગું ન માને કોય;
માન વિના જઇએ બેસીએ તો, મર્ણથી અદકું હોય. ૨
એવાં વચન સુણી નારનાં, મેહેતોજી બોલ્યા વાણી;
નવેનિધ છે આપણે, તમો ભજો સારિંગપાણી. ૩

ધને મદ વાધે ઘણો, ધને કરી દુ:ખ પામીયે.
માટે ધનને તજીને, શ્રી હરી ચરણે શીર નામીયે. ૪
માયા મોહ વળી લોભ લાલચ, ધને કરી બહુ હોય;
ત્રિવિધ તૃષ્ણા અધિક થાયે ત્યારે, મુક્તિ મારગ ખોય. ૫
સ્મરણ કરો શ્રી કૃષ્ણનું, જે થકી હોય આનંદ;
ભાવે ભક્તિ કરો ભૂધરની, પ્રીતે પ્રેમાનંદ. ૬
ધરણીધરને ધાઇએ, ગુણ ગાઇએ ગોવિંદતણા;
તે મુકિત આપે અતિ સુંદર, સુખ ભોગવીએ ઘણા. ૭
સંત જનની સેવા કરતાં, સુખ ઉપજે તતકાળ;
વચન મારું માનીને, તમો ભજો શ્રી ગોપાળ. ૮
ઘેલી કાં થઇ કામિની, મનમાં ધરો કાં દુ:ખ;
જેને ઘેર ધન અતિ ઘણું, તેને શરીરે નહિ સુખ. ૯
ચિંતા ઘણી રાતે ભય ઘણો, વળી ચોરનો ભય હોય;
રખે મારું મારું કરે તું, રટણ ન કરવું સોય. ૧૦
વિશ્વાસ રાખો ભગવંતનો, તો હરી પૂરે આશ;
ત્રિવિધ પાતક મટે સહી, જો રાખો હરિ વિશ્વાસ. ૧૧
ક્રીપા હોય જો કૃષ્ણજીની, તો સગું સર્વ સંસાર;
તે વિના શું કીજીએ, અંતે સગો વિશ્વાધાર. ૧૨

વલણ.

સગો વિશ્વાધાર નિશ્ચે, તું સત્ય માનજે સુંદરી;
સંગે નવ આવે ધન, માયા મોહ મેલો પરહરી. ૧૩

કડવું ૮ મું.

રાગ સામેરી.

સગું નહી આપે ધનમાલ, સમરો સુંદરી શ્રી ગોપાલ;
એવાં વચન સુણી તે નારી, મેહેતા પ્રત્યે બોલી વિચારી. ૧

ઢાળ.

બોલી વિચારી મેહેતા પ્રત્યે, સાંભળો સ્વામિ વાણી;
વચન સારું કહ્યું સ્વામિ, મદ ભરી બોલી જેઠાણી. ૨

રાગ ફેર.

તે સહ્યું નહીં જાય સ્વામિ, માટે કહું છું મસ્તક નામી;
વળતું તે શું કહીએ ઘણું, મન નહીં માને સુજતણું. ૩
દુર્બલ જાણીને બોલે વાણી, ધન જોબન મદભરી જેઠાણી;
તે તો મર્મે મેહેણા બોલે, ગણે છે તરણાને તોલે. ૪

નવ ગણે મુજને જેઠાણી, સુંદરી વદે એમ વાણી;
નથી જાવું ને નથી ખાવું, કંથ તમો કહેશો અહાવું. ૫
એ શ્રાદ્ધ સારોજી તમો, વારે વારે શું કહીએ અમો;
શ્રાદ્ધ સારો કહે સુંદરી, એમ બોલે પ્રણામ જ કરી. ૬
મલે તેવું કરીએ એમ, જઇ નોતરીએ બ્રાહ્મણ તેમ;
હુતે જમાડીએ રૂડી રીત, તો પિત્રિ પામે ઘણું પ્રીત. ૭
જો વિપ્રને દીજે દાન, તો પિત્રિ પામે મોક્ષ સ્થાન;
નાકની વાળી મારી જેહ, જઈ ઘરેણે મુકો તેહ. ૮
તે ઉપર કર્જ લીજીએ, કીજે શ્રાદ્ધ દીવસ ન સુણીયે;
ઘઉ ચોખા વેહેલાં લાવીએ, કુટુંબને નોતરાં કહાવીએ. ૯
વાળી લીધી ને તોલ કીધી, વણીકને ઘેર આપવા દીધી;
ભલે આવ્યા મારે મન ભાવ્યા, હુમ ઉપર તમે કીધી મયા. ૧૦
કારજ કહીએ ને સુખીઆ થઇએ, જે કામ હોય તે અમને કહીએ;
લો વાળી હુમ કારજ કરો, હુમને નાણું આપો મન ધરો. ૧૧
શ્રાદ્ધ દિવસ આવ્યો કાલે ખરો, એટલું કારજ અમારું કરો;
લો જનસ અર્થ સારો આપણો, તો મહીમા રહે અમતણો. ૧૨

ઉથલો.

અર્થ સારો મેહેતા ભણે, કરો એટલું કામ રે;
આ ઘરેણું રાખી કરીને, હુમને આપો દામ રે. ૧૩

કડવું ૯ મું.

રાગ રામગ્રી.

અર્થ સારો અમારો આજજી, કહું છું તમને રાખો લાજજી. ૧

ઢાળ.

લાજ રાખો એમ મેહેતા ભણે, નાણું આપો મુખે ઉચરે;
કારજ કરો હુમારું સાર, રખે કહો સુને નકાર. ૨
વચન મેહેતાનું સાંભળી, નાણાવટી તે બોલ્યો વળી;
નાણું લીજે ને કારજ કીજે, લાખ રાખે સ્વામિ નવ બીહીજે. ૩
સામગ્રી સહુ લઈ તેણીવાર, મેહેતાજી આવ્યા સાર;
નોતરાં નાતે દેવાને સાર, કરે મેહેતા મન વિચાર. ૪
મેહેતા કહે સ્ત્રીને વાત, નોતરાં કહેવાં વિખ્યાત;
કુટુંબને કહ્યાં નોતરાં, તે કોઈ ન માને ખરાં. ૫
નારી નોતરાં કહે ઘણું, કો માને નહીં તે તણું;
વિશ્વાસ નહીં તે તણો, મહીમા બંસીધરનો ઘણો. ૬

જાવું બંસીધરને ઘેર, એમ વિચારે પેર પેર;
નિરાશ થઇને નારી આવી ઘેર, કહે મેહેતાને માંડી પેર. ૭

ચાલ.

નારી કહે છે નાથને, સહુ કહે છે નકાર;
હવે કહીશું કોને નોતરાં, મેહેતા કરે વિચાર. ૮
તત્ક્ષણ મેહેતા આવીયા, જ્યાં નાતનો અધિકારી;
મેહેતાજી વચન ઉચરે, તમો સાંભળો વિનતી મારી. ૯
કાલે પિતા કેરું શ્રાદ્ધ છે, તમને કહું એક વાત;
સર્વ કુટુંબ નકાર કહે છે, તમો આવો અમારા નાથ. ૧૦
તમને જાણી દિખત આવીયા, મુને મોટો કરે મહારાજ;
ઝાઝું તમને શું કહું, તમો રાખો મારી લાજ. ૧૧
માન દો ધનવંતને, જેને ધનનો અહંકાર;
તમારે તો સર્વ સરખું, ન કરતા નકાર. ૧૨

ઉથલો.

ન કરતા નકાર, એમ મેહેતો વાણી ઉચરે;
તમો આવો પરિવાર સાથે, તો કારજ અમારું સરે. ૧૩

કડવું ૧૦ મું.

રાગ—

વચન મહેતાજીનાં સુણીને, અધિપતિ એમ ઉચરે રે;
બંસીધર નોતરાં દઇને, હવડાં તે પરવરે રે. ૧
તારે મેહેતા વાણી ઉચરે, સાંભળીએ સ્વામી આજરે;
રંક જાણી મુજને, તમો પાવન કરો મહારાજ રે. ૨
વિલંબ ન કરશો અધિપતિ કેહ, સીંધું સામગ્રી કરો રે;
હમો સૌને તેડી આવશું, તમો મંદિર પરવરો રે. ૩
આતુરશું મેહેતાજી ઉઠ્યા, હરખે ઘેર આવ્યા રે;
ગોળ ધઉ ચોખા મગ સાથે, સર્વ સામગ્રી લાવ્યા રે. ૪
રજની વીતી વાત કરતાં, હરીના ગુણ ગાનમાં રે;
આનંદ મંગળ ઓછવ થાયે, હરિના રસ તાનમાં રે. ૫
કંથ પ્રતે કામની કહે છે, ઘી લેવા જાઓ તમો રે;
હવે વિલંબનું કામ નથી, માટે કહું છઉં અમોરે. ૬
નાણું વટલોઇ લઇને મેહેતો, ચૌટા મધ્યે જાયેરે;
પ્રેમ આણે અતિ ઘણો, ઉલટ અંગે ન માયેરે. ૭

નારીને તો હરખ ઘણો, મેહેતા હરીને સંભારેરે;
મેહેતાજી તો ત્યાંરે આવ્યા, વૈષ્ણવને મન ભાવેરે. ૮
પછી વૈષ્ણવ આદર કરી કહે, તમે ભલે આવ્યારે;
પર્મ વૈષ્ણવ મેહેતા તમો, હમારે મન ભાવ્યારે. ૯
પ્રભાતનાં કાંઈ કીર્તન બોલો, ભલે હરીરસ આચરીયેરે;
હરીરસ સંભળાવીને, અમને પવિત્ર કરીએરે. ૧૦
તારે કીપા કરી મેહેતાએ, કીર્તન આરંભ્યું સર્વેથીરે;
ઘીની સુધ ગયા વીસરી, વૈષ્ણવ કો લેહેતો નથીરે. ૧૧
નરસૈં મેહેતા કરે કીર્તન, ભક્તિ રુદેમાં ધરીરે;
શ્રાદ્ધ વીસરી ગયા મેહેતો, તે જાણે છે શ્રી હરીરે. ૧૨
સૌ ભેળા થઇને નાગરા, માંહો માંહે એમ ઉચરેરે;
જમીશું નરસૈંને ઘેરશું, માંહો માંહે વાતો એમ કરેરે. ૧૩
ચાલો આપણ સર્વે જઇએ, નાત સહુ પરિવારરે;
ઝાઝાં દેખી નરસૈંઓ સરશે, તો આવશું કરી તુછકારરે. ૧૪

ઉથલો.

તુછકાર કરશું નાગર ભણે, એમ સર્વ કરે વિચાર રે;
શું કરે દુરીજન લોક, જેને માથે જુગદાધાર રે. ૧૫

કડવું ૧૧ મું.

રાગ સામેરી.

નાગર નરસૈં મેહેતાને ઘેર આવ્યા, બાળ ગોપાળ સર્વેને લાવ્યા;
તે જાણે દેવાધિ દેવ, નાગરને ઠગ વિદ્યાની ટેવ. ૧

ઢાળ.

ટેવ ઠગ વિદ્યા તણી, નાગર સર્વે આવીયા;
કહે બહાર આવો સીધું લાવો, નરસૈ મેહેતા ક્યાં ગયા. ૨
અસુર થાયે એમ દ્વિજ ભણે, મહેતોજી ક્યારે આવશે;
શાક સામગ્રી ને પાત્ર, મેહેતા ક્યારે મંગાવશે. ૩
આદર તો દીસે નહીં, નરસૈંના નોતરે આવીઆ;
મેહેતા બંસીધરને તજી કરી, સૌ તમારે મંદિર આવીયા. ૪
સીધું દીજે રસોઇ કીજે, જમવાને સર્વ આવશે;
અસુર થાયે જમતાં બ્રાહ્મણને, રસોઇ તત્પર કેમ થશે. ૫
નારી મુખે નિશ્વાસ મૂકે, મેહેતે કહ્યા હતા ખટ ને ચાર રે;
હવે શરમ રાખો શ્રી હરિ, વારે ધાઓ વિશ્વાધારરે. ૬

હરખ હતો મુને અતિ ઘણો, મારે ક્યાંથી આવ્યો શોકરે;
ઠગવિદ્યા કરી નાગરે, મુને મેણાં દેશે લોકરે. ૭
બ્રાહ્મણ ફરી જાશે ને કૌતુક થાશે, હું મોઢું દેખાડું કેમ કરી;
વારે ધાઓ વિઠ્ઠલા, મારી સાહે કરોને શ્રી હરી. ૮

ઉથલો.

સાહે કરજો શ્રી હરી, સેવકની પત રાખીએ;
કૃપા સિંધુ સ્વામિ મારા, સેવકનાં દુઃખ કાપીયે. ૯

કડવું ૧૨ મું.

રાગ મેવાડો.

હરખ હુતોરે, હરી મુને અતી ઘણોરે, હવે શોક થયો અપાર;
નાગરી નાતે ઠગ વિદ્યા કીધી ઘણીરે, વારે આવો વિશ્વાધાર. હરખ૦ ૧
નોતરાં દીધાંતાંરે, મેહેતે તો ખટને ચાર;
સગાં સગાં તે સૌરે, નાગર તો આવ્યા દુવાર. હરખ૦ ૨
સીધું તો છે થોડુંરે, તો કેમ થાશે આવાર;
બીજું મળવાનું નથીરે, લજ્જા રાખો જુગદાધાર. હરખ૦ ૩
બ્રાહ્મણ ઘણા આવ્યારે, તે જાશે પાછા નિરધાર;
મેહેણું મુજને દેશે રે, સૌ આખો સંસાર. હરખ૦ ૪
કૃપાના સિંધુ અમને કૃપા કરોરે, લાજ રાખોની આણીવાર;
દીન જાણી અમને દયા કરોરે, નાતમાં તમો રાખો વેહેવાર. હર૦ ૫

વલણ.

વેહેવાર રાખો વિઠ્ઠલા, નાગર આવ્યા અનેકરે;
દીધાં હતાં દશ નોતરાં, કેમ કરું વિચાર વિવેકરે. ૬

કડવું ૧૩ મું.

રાગ મારૂ.

તેણે સમે કૃષ્ણ ઓધવ, બેઠા વાતો કરે રે;
આનંદમાં બેઠા પ્રભુજી, અક્રૂરસું ઓચરેરે. ૧
જુનાગઢમાં ભક્ત નરસૈં, તે મારે મન ભાવ્યારે;
તેને ઘેર નાગર સહુ મળી, જમવાને સર્વ આવ્યારે. ૨
નરસૈં તો ભક્તિ કરે મારી, કીર્તન મુખે ઓચરેરે;
નાગર સર્વે નાત મળીને, ત્યાં બેઠા કૌતુક કરેરે. ૩
દાસ મારો દુઃખ ધરશે, ત્યાં તો હું પરવરૂંરે;
તમો વહેલા આવજો ત્યાં, પરથમ તમને નોતરૂં રે, ૪

રૂપ નરસૈંયા કેરું કીધું, નાના પ્રકારનું રસાલરે;
કંઠે માળા તુલસી કેરી, અંગે શોભે વિશાળરે. ૫
તિલક લલાટે અંગે છાપા, કર માંહે જપ માલરે;
રૂપ વિપ્ર નરસૈંયાનું ધરીયું, ભક્ત જન પ્રતિપાલરે. ૬
વટલોઈ હાથમાં ઘૃત તણી છે, ઘી લઇ ઘેર આવ્યા રે;
પોતે આવ્યા મંદિર માંહે, નારને મન ભાવ્યારે. ૭
સ્વામિ હવે કેમ જશ રહેશે, નાગર તો આવ્યા ઘણારે;
મેહેતો કહે શ્રી કૃષ્ણ સારું કરશે, ગાઓ ગુણ ગોવિંદ તણારે. ૮
એવું કહીને બહાર પધાર્યા, નાગર સહુ આવી મળેરે;
આવો બેસો પ્રણિપત કરે પ્રભુ, તમો આવ્યા તે ભલેરે. ૯

વલણ.

આવ્યા ભલે ઉતાવળ કરો, એમ બોલ્યા દીન દયાળરે,
જે જોઇએ તે લીજીએ, પાક નીપવાવો તતકાળરે. ૧૦

કડવું ૧૪ મું.

રાગ મારુ.

એવું વચન સુણીને વિપ્ર બોલ્યા, કહો રસોઇનો કીયો ઠાર રે;
ધર્મશાળા દેખાડી, વાડી પરમરસાર રે. ૧
એટલે ઉદ્ધવ આવ્યા, વણીક રૂપે તત્કાલ;
કૃષ્ણનું કારણ કોન જાણે જે, ભક્તનો પ્રતિપાળ. ૨
આવીને પ્રણામ કર્યો ત્યારે, મેહતા બોલ્યા વાણ રે;
જે જોઇએ તે આ વિપ્રોને આપો, એમ બોલ્યા સારિંગપાણ રે. ૩
ત્યારે બ્રાહ્મણ મન આનંદ પામ્યા, ઉલટ અંગ ન માય રે;
વાણીઓ કોઇ એક આવીયો, તેણે રાખ્યો મેહેતાનો મહિમાય રે. ૪
શેઠ સામગ્રી આવીને લાવ્યા, ગોધુમ* પિષ્ટ અપાર રે;
મગ તાંદુલ ઘ્રત શરકરા, શાકનો કીધો અંબાર રે. ૫
જે જોઇએ તે લીજીએ, આ સામગ્રી સામાન રે;
ઉઠો નાહો તત્પર થાઓ, રસોઇમાં રહો સાવધાન રે. ૬
સ્નાન કરી વીપ્ર સૌ આવ્યા, પાકશાળાને ઠામ રે;
લીધાં સીધાં કારજ કીધાં, થયાં ચાલતાં કામ રે. ૭
હાક વાગી નાતમાં આજ, ભોજન નરસૈંયાને ઘેર રે;
ત્યારે વિચારે બંસીધર મેહેતા, એ કોણે કીધી પેર રે. ૮

* ગોધૂમ—ઘઉં—પિષ્ટ—લોટ.

વેહેલા થઈને વિપ્ર આવ્યા, નાગરનો નહિ પાર રે;
કુટીલ વિદ્યા શું કરે, જ્યાં બેઠા શ્રી ગોપાળ રે. ૯
સગા સંગાથે આવ્યા મેહેતા, બંસીધર ભાઈ જેહ રે;
કુટુંબ સૌ મેહેતાતણું, આવી બેઠા સૌ તેહ રે. ૧૦
પ્રેમ કરી વિપ્ર સૌ બોલ્યા, પ્રભુ નરસૈંયા કેરે રૂપ રે;
વિપ્રકો જાણતા નથી, જે લીલા વૈકુંઠ ભૂપ રે. ૧૧
આદર અતી દેખી કરીને, આચારજ બોલ્યા વાણ રે;
મેહેતાજી શ્રાદ્ધ સારીએ તો, થાય મહા કલ્યાણ રે. ૧૨

વલણ.

કલ્યાણ થાયે આપણું, આચારજ એમ ઉચરે રે;
પ્રેત માર્ગને પરહરી, પિત્રિ મોક્ષ મારગ સાંચરે રે. ૧૩

કડવું ૧૫ મું.

રાગ કલ્યાણ.

પ્રભુ શ્રાદ્ધ સારે તેણી વાર રે, દ્વીજ બેઠા વેદના અધિકાર રે. ૧
શ્રીહરી સ્નાન કરીને આવ્યા રે, પ્રભુ આચારજને મન ભાવ્યા રે. ૨
પ્રથમ આવાહન કીધાં જ્યારે રે, પિત્રિ આનંદ ઉપન્યો ત્યારે રે. ૩
ધન્ય કુળમાં નરસૈંયો અવતાર રે, જેને ઘેર આવ્યા જુગદાધાર રે. ૪
અંત્રીક્ષથી જુએ સૌ દેવ રે, પ્રભુ શ્રાદ્ધ સારે તતખેવ રે. ૫
પ્રથમ દેવ તર્પણ ત્યાં કીધું રે, હરીએ હેતે જળ કરમાં લીધું રે. ૬
પછી પિત્રિ તરપણ કીધાં રે, પિત્રિ દેવે આશીષ દીધાં રે. ૭
હરીએ હાથે શ્રાદ્ધજ કીધાં રે, પિત્રિને મોક્ષ પદવી દીધાં રે. ૮
પ્રિત્રિ દેવ બોલે ધન્ય ધન્ય રે, કુળમાં દીવો નરસૈયો તન રે. ૯
ધૂપદીપ નૈવેદ્ય આરતી કીધી રે, પિંડ ખાંધે ચડાવીને શીખ* દીધી રે. ૧૦
દેવ દુંદુભિ વાગે અપાર રે, પિત્રિ મોક્ષ પામે નીરધાર રે. ૧૧
વિપ્ર તિલક કરી આશિર્વાદ દે છે રે, કૃષ્ણ પ્રતે તે એમ કહે છે રે. ૧૨
તમો શ્રાદ્ધ કીધું અપાર રે, દક્ષિણા આપો વિશ્વાધાર રે. ૧૩
પોતે પીતાંબર ઓઢ્યુંતું સાર રે, તે આચારજને આપ્યું તે વાર રે. ૧૪
એવે વિપ્ર આવ્યા ઘણા દ્વાર રે, તેને આદર દે છે મોરાર રે. ૧૫
મોહોર પાંચ પાંચ દક્ષિણા આપી રે, વિપ્રનાં દરિદ્ર નાખ્યાં કાપી રે. ૧૬

---

* વિદાય.–પિંડવાળા દર્ભની સેર હલાવવાવડે પિતૃ પિંડનું વિસર્જન કરવામાં આવે છે તથા
લો પિંડ સુંઘવાથી એમ દર્શાવવામાં આવે છે કે, પત્નીને બદલે તે પિંડનું યજમાનથી ભક્ષણ
છે, જેથી પુત્રરૂપે પિતામહ તેના વંશને વિશે ઉત્પન્ન થાય.

તમો શીઘ્રે થાઓ કહે ભગવાન રે, હવે રસોઈ થઈ સાવધાન રે. ૧૭
વિપ્ર આવ્યાની વેળા થઈ રે, ઓધવ પુછે છે હરીને જઈ રે. ૧૮
જે જોઇએ તે માંગી લીજે રે, હમો જે કારજ હોય તે કીજે રે. ૧૯
પછી વિપ્ર નાહીને આવ્યા રે, દ્વિજનારી તણે મન ભાવ્યા રે. ૨૦
મુને આવડી આશા નહોતી રે, આજ મુજને કીધી સમોતી રે. ૨૧
દેખી કુટુંબ ને પરિવાર રે, નારીને હઇડે હરખ અપાર રે. ૨૨
વિપ્ર બેઠા છે હારોહાર રે, તેને પૂજે છે જુગદાધાર રે. ૨૩
સુકડ કેસર કુંકુમની આડ રે, ચોખા ચોંડે છે લેલાડ* રે. ૨૪
જાઈ જૂઈ ચંપકના હાર રે, કંઠે આરોપે વિશ્વાધાર રે. ૨૫
હરીએ પૂજા કરી રસ રીતે રે, પછી પીરસણુ માંડ્યાં પ્રીતે રે. ૨૬
સુંદર ચોહોટઇઆ લાડુ જેહ રે, પીરસ્યાં દહીંવડાં પુરી તેહ રે. ૨૭
પીરસે દૂધપાક લેહેચી અપાર રે, પીરસી શર્કરા ઘૃતની ધાર રે. ૨૮
જેણે જેવી ઇચ્છા કીધી રે, તેને તેવી રસોઇ દીધી રે. ૨૯
રસોઇમાં શાક કીધાં અપાર રે, બ્રાહ્મણને પીરસે વારંવાર રે. ૩૦
વાલોર ચીભડાં ને વંતાક રે, છત્રીશ ભાતનાં કીધાં શાક રે. ૩૧
બ્રહ્માર્પણ કીધું જેવારે રે, અકરૂરજી પધાર્યા ત્યારે રે. ૩૨
કૈલાસથી અન્નપૂર્ણા આવ્યાં રે, સાથે કામધેનને લાવ્યાં રે. ૩૩
અક્રુર દોશી થઇને આવ્યા રે, પ્રભુએ સાન કરી સમજાવ્યા રે. ૩૪
પીતાંબર આપો અપાર રે, એમ બોલ્યા જુગદાધાર રે. ૩૫
લાડુ પુરી લેહેચીનાં ભોજન કીધાં રે, શાક દાળ જમી આચમન લીધાં રે. ૩૬
સર્વે જમ્યાં નાગરની રીતે રે, મુખવાસ આપ્યા પ્રભુએ પ્રીતે રે. ૩૭
મૃગમદ† પુંગી બીડી પાન રે, લવિંગ એલચી આપે ભગવાન રે. ૩૮
ધન્ય ધન્ય નરસૈંયા અવતાર રે, નાત મધ્યે રાખ્યો વહેવાર રે. ૩૯
આપણે જાણ્યું એને ઘેર શું ખાશું રે, ઠગ કરી બંસીધરને ઘેર જાશું રે. ૪૦
એવું જાણી લાવ્યા સામટી ધાડ રે, લજ્જા રાખી જુગદાધાર રે. ૪૧
નાગરમાં નહીં કોઈ નરસૈં જેવો રે, માથે શેઠ શામલશા તેવો રે. ૪૨
અંતરજામીએ વાત નાગરની જાણી રે, અક્રુરશું બોલ્યા સારંગપાણી રે. ૪૩
અક્રુર તમો ઓરા આવો રે, પેલાં પીતાંબરની ગાંઠડી લાવો રે. ૪૪
એકેકું પિતાંબર દ્વિજને દીજે રે, એટલું કારજ અમારું કીજે રે. ૪૫
વચન સુણીને ગાંઠડા લાવ્યા રે, જેમ સમુદ્રમાં પુર આવ્યાં રે. ૪૬
ગાંઠડા છોડ્યા જુગદાધાર રે, નાગર હઇડે હરખ્યા અપાર રે. ૪૭
નાતે કર્યાં અધિપતિ જાણી રે, તેને બોલાવ્યો સારિંગપાણી રે. ૪૮
એટલે અર્જુન પારેખ થઇને આવ્યા રે, ખાંધે મોહોરની થેલી લાવ્યા રે. ૪૯

---

* લલાટ. † કસ્તુરી.

આવી ઉભા રહ્યા તતકાળ રે, બ્રાહ્મણ પ્રત્યે બોલ્યા શ્રી ગોપાળ રે. ૫૦
એક કારજ હમારું કીજે રે, એકકું પીતાંબર દ્વિજને દીજે રે. ૫૧
એવું સુણી દ્વિજ એમ બોલે રે, નહીં કો નર નરસૈંયાની તોલે રે. ૫૨
નાતે કર્યો અધીપતિ જાણી રે, તે શું બોલ્યા સારિંગપાણી રે. ૫૩
એકક પીતાબર ને પાંચ મોહોર વેહેંચી રે, દક્ષિણા આપો સમોતી મેહેતો રે. ૫૪
એકક નાગરને તેડાવે રે, તે તો હરખભેર ત્યાં આવે રે. ૫૫
આસને બેસાડી તીલક કીધું રે, મોહોર પાંચ ને પિતાંબર દીધું રે. ૫૬
એમ વસ્ત્ર આપ્યાં અનેક રે, હેતે હરી આપે કરી વિવેક રે. ૫૭
નાગર કહે બંસીધરને વાત રે, ધન્ય નરસૈંયો તારો ભ્રાત રે. ૫૮
ભોજન રુડાં થયાં અપાર રે, પિત્રિ સંતોખ્યા અપાર રે. ૫૯
ભલી કહી સ્વામિ તમો વાત રે, એ નહી બીજો, કનિષ્ટ મુજ ભ્રાત રે. ૬૦
એવાં વચન સુણી બોલ્યા મોરાર રે, એ તો એક પિતાનો પરિવાર રે. ૬૧
નરસૈ મેહેતો બંસીધર એક રે, અક્રુર સમજાવે કરી વિવેક રે. ૬૨

વલણ.

વિવેક કરી સમજાવીયા, સાંભળોને દ્વિજરાજ રે;
પિતા એક ને પૂત્ર બે, તે એક ઘરમાં મહારાજ રે. ૬૩

કડવું ૧૬ મું.

રાગ ધનાશ્રી.

નાત નાગરી વિદા કીધી, હરીએ તેણીવારજી;
અજીઠ ત્યાંહાં પડયું ઘણું, તે પ્રભુ કરે વિચારજી. ૧
કેડ કસીને કાહાડી નાખ્યું, પોતે જુગદાધારજી;
પેહેરામણી પરીપૂરણ કીધી, વરત્યો જય જયકારજી. ૨
નાગર સર્વે આનંદ પામ્યા, મનમાંહે ઉમંગજી;
બાળગોપાળ સર્વે સંતોખ્યા, પૂરણ પ્રેમાનંદજી. ૩
ભલો નાગર તુ નરસૈયા, ધન્ય તારો અવતારજી;
આજ્ઞા માગી અધિપતિ સાચર્યા, કર્યો સર્વને નમસ્કારજી. ૪
આપ આપણે સ્થાનક જાએ, રહ્યા જુગદાધારજી;
પછી અક્રુર ઓધવ અર્જુન પરવર્યા, વરત્યો જયજયકારજી. ૫
પત્ની કહે છે પ્રભુ પ્રત્યે, સાંભળો સ્વામી વાતજી;
અસુર થાયે ભોજન કીજે, ઉઠો મારા નાથજી. ૬
વચન સુણી વીનતા પ્રત્યે, પછી બોલ્યા વિશ્વાધારજી;
ભોજન કીધાં બ્રાહ્મણે, ત્યારે હું આરોગ્યો તેણીવારજી. ૭
એવું કહીને અંતરપિયા પોતે શ્રી જુગદાધારજી;
જ્યાં કીર્તન કરે છે નરસૈં મેહેતો, તેને સાંભર્યું તે વારજી. ૮

બ્રાહ્મણ જાએ ને કૌતુક થાયે, એમ કરે મન વિચારજી;
એવે ભોજન કરીને વિપ્ર આવ્યા, મેહેતો છે જે દ્વારજી. ૯
મેહેતાજીને મસ્તક નામીને, બોલે પ્રેમ વચનજી;
ભોજન કીધાં પીતાંબર લીધાં, એ નરસૈંયા તુને ધન્યજી. ૧૦
ઠગ નાગર તે કરે ઠગાઇ, મેહેતા મન એમ જાણેજી;
વગર જમ્યા બ્રાહ્મણ ગયા, તે મેહેતો મન દુઃખ આણેજી. ૧૧
નિર્મુખ બ્રાહ્મણ નાગર જાયે, ગદગદ કંઠ મન વિચારજી;
પછી ઘી લીધું રુપઈયાકેરું, મંદીર જાએ તેણીવારજી. ૧૨
મેહેતાજી મંદિરમાં આવ્યા, ઘીની વટલોઈ હાથજી;
ત્યારે મેહેતી કહે વળી શાને લાવ્યા, જમ્યો સઘળો સાથજી. ૧૩
તવ મેહેતાજીએ મનમાં જાણ્યું, આવ્યાતા જદુનાથજી;
કીધી કૃપા કમલા કંથે, અંતર દીધો હાથજી. ૧૪
ભક્તતણો મહિમા છે મોટો, સાંભળરે તું નારજી;
લજ્જા રાખવા પોતે આવ્યા, સ્વામિ દેવમોરારજી. ૧૫
આનંદ ઓછવ સરવે તેનો, વર્ત્યો જય જયકારજી;
નારે સરવે માંડી કહ્યું તે, કીધું દેવમોરારજી. ૧૬
ત્રણ જણા સાથે હતા બીજા, તેણે કર્યો કારભારજી;
નરસૈં કહે છે નારને, તે સ્વામી મુજ દેવમોરારજી. ૧૭
એ શ્રાદ્ધ મેહેતાના પિતાનું, પામ્યાં છે ઓદ્ધારજી;
ભાવે કભાવે સાંભળે, તેને નહીં પુનરપી અવતારજી. ૧૮
સંવત અઢારસેં પરીપૂરણ, તે ઉપર અગિયારજી;
ચૈત્ર સુદ એકાદશી, ચંદ્રસુત બુધવારજી. ૧૯
તે દિવસે થયું પરિપૂરણ, મેહેતાના પિતાકેરું શ્રાદ્ધજી;
સુણતાં સુખ ઉપજે ઘણું, ને ટળે સૌ અપરાધજી. ૨૦
ગાયે શીખે ને સાંભળે, વળી તેની પોહોંચે આશજી;
શ્રવણે સુણતાં સુખ ઉપજે, ને મળે શ્રી અવિનાશજી. ૨૧
સેવક જ્ઞાતિ અવતર્યો, રાજનગરમાં વાસજી;
ભાઇભટસુત એમ ઓચરે, મૂળજી હરિનો દાસજી. ૨૨

ઉથલો.

નામ નારાયણતણું, ભેદ ભવ જંજાળરે;
શ્રોતાજન શ્રવણે સુણીને, ભજો શ્રી ગોપાળરે. ૨૩

નાકર.*

ચંદ્રહાસનું આખ્યાન.

કડવું ૧ લું.

રાગ રામગ્રી.

મહિષાવતીથી સહુ ઈજાઈ સાથે મલુ એ. ૧

ઢાળ.

કટક સહી† સાથી પરવરીઉ, આવ્યું ચંપકપુર દેશ;
હંસધ્વજ તાં રાજા મોટું, એક પત્નીવ્રત નરેશ. ૨
તેહતણા બે કુંઅર ચઢીઆ, સુધન્વા સુરથ;
જેણે નર નારાયણ હારી મનાવ્યા, એહવા તે સમરથ. ૩
પછે તે બેહુનાં કમળ‡ ઉતાર્યાં, પુરાણે પરસિદ્ધાં;
શ્રી મહાદેવે કંઠિ બાંધવા, ગંગા માંહેથી લીધાં. ૪
ત્યાંહાંથી ઘોડું§ ચાલી આવ્યું, મણિપુર આશ્રમ જોયું;
કુટંબ નિકંદન ક્યાંહાં કરાવ્યું, માહારું મન તાં મોહ્યું. ૫
તહીં કૃષ્ણજીએ કથા કહી, વેદ પુરાણ વદીતાં;
* * * * * ૬
તેપે હવડાં રૂમૂ છે, એ તજને સંભળાવું;
જન્મ કોટિના પાતક જાએ, સંસાર પાર ઉતારું. ૭
વલતા નારદ એણીપેરે બોલીઆ, સાંભળોને અર્જુન;
એક મને થઈ તમ્હો સાંભળો, જીવત તમારું ધન્ય. ૮

---

* આ કવિ વડોદરાનો રહીશ; જ્ઞાને વણીક દેશાવાળ હતો એના પિતાનુ નામ વિકાભાઇ.
રચેલા ગ્રંથો શિવ વિવાહ, ધ્રુવાખ્યાન, મહાભારતનો કેટલોક ભાગ, ચંદ્રહાસાખ્યાન અને
છુટક પદો છે. શિવ વિવાહના ગ્રંથ ઉપરથી જણાય છે કે એ સં. ૧૭૧૬ માં હૈયાત હતો.
ષટ દશ શત ઉપર'' એટલે ૧૭ સેં, તેના ઉપર ૧૦ ને તેના ઉપર ૬ એટલે ૧૭૧૬ માં
ખ્યાન'' અને "શિવ વિવાહ" ની રચનાની ભાષા જેવી છે, તેના કરતાં ચંદ્રહાસાખ્યાનની
ી ભાષા નિરાળી છે, અને તેટલા માટે મેં આ આખ્યાન તેજ ભાષામાં રાખ્યું છે. એની એક
પ્રત મારી પાસે છે, જેના આગલા પાછલા પત્તાઓ નથી, માત્ર ચાર જ કડવાં છે. બીજી
ગનલાલ વિધારામ રાવલ પાસે છે, જેની નકલ મળી છે. અસલ પ્રત તેણે આપી નથી.
ાસેની પ્રત ઘણી અશુદ્ધ છે † કટક=સૈન્ય. સહી=સૌ ‡ મસ્તક. § અશ્વમેધનો અશ્વ.

કઈઅલ નગરનો રાજા મોટો, સુધર્મ તેહનું નામ;
પ્રજા પાળે પવિત્ર પોતે, કરે તે ઉત્તમ કામ. ૯
તેહને ઘેર નહિ તન ને તનયા, હતું અપુત્રવાન;
અહરનિશે મનમાંહિ દહે, સમરે શ્રી ભગવાન. ૧૦
એમ કરતાં તે અનંગસેનાએ,* એક પુત્ર તાં જણીઉ;
કહે રાજા એ કાંઈ નહી સારું, એ કો આવીઉ રણીઉ.† ૧૧
પત્રિકા જોષીએ કીધી, મૂળ માંહિ આવ્યું દષ્ટ;
ગમે તેવું થાએ રાજા, તારે આવ્યું અરિષ્ટ.‡ ૧૨
કહે રાજા ભાઇઓ શું કરીએ, મનશું કરો વિચાર;
હુનાર પદારથ હશે સહિ,§ કાંઇ તેહનું નથી પ્રતિકાર. ૧૩
વળતા જોષી એણીપેરે બોલે, એહને અધીકું અંગ;
એક વરસનું બાલક થાશે, તારે દેશમાં પડશે ભંગ. ૧૪
એક વરસનું બાલક થઉ, ને દલ પરેઠી|| આવ્યું;
દેશમાંહાં તાં ભંગજ પડીઉ, અને નગર તેહનું વેડાયું.¶ ૧૫
કહે નારદ સાંભળો રે અર્જુન, તહને કહું દષ્ટાંત;
નગર તે કહી પેરે વેડાઉ, ભાવે તે સુણ માહંત. ૧૬
શ્વાસ ખાંસ અને ખલખણુ, કંઠક * * ધાએ;
વાત પીત ને સીત સનેપાત, અને ધડેડ ધાએ. ૧૭
અખીલ રોગ કલેવરને વીટે, મરતી વેળા તે અવસાન;
ત્યમ તેનું નગર જ વેડઉ, વળી મૂઉ રાજાન. ૧૮
તેહની સ્ત્રીએ સારવાન** કીધું, મૂગતી†† પદારથ પેઠી;
એહેવા માહે ધાત્રી ત્રાહ પામી, બાલકને લેઇ નાઠી. ૧૯
ભેભીત‡‡ તાં એ હવી ત્રાઠી,§§ કુંતલકપુર માંહે પેઠી;
રમ્ય સ્થાનક બ્રાહ્મણનાં દીઠાં, ત્યાંહાં આવીને બેઠી. ૨૦
ખાંડે દળે ને પાણી આણે, વત વાસીદું કરાએ;
એમ કરતાં કો કાંઇએક આપે, એણીપેરે પ્રાણ ધરાએ. ૨૧
એમ કરી બાળક ઉછેરે, બોલે મધૂરી વાણી;
રાજકુંઅર તાં ઉએરે, સંધુ જુએ રદેશું જાણી. ૨૨
પુરુષ કેરા કર્મ તણું રે, કહી છે નથી છેહ;||||
કદવ્ય બાળકજુ ઉછરી, મજને પાળે એહ. ૨૩

---

* સુધર્મ રાજાની રાણી. † રણીઉ=કણીઉં. ‡ અરિષ્ટ=મહા દુઃખ. § સહિ=નક્કી || પરેઠી=શત્રુનું. ¶ ઉજડ થયું=લુટાયું. ** સહગમન-સતી થઇ. †† મુક્તિ પામી. ‡‡ ભયભીત §§ ત્રાસ પામી. |||| છેહ=છેડો.

પાળી પોષી પ્રૌઢું કીધું, વરસ ત્રણ્યનુ તંન;
અકસ્માત તાં તેહની, ધાત્રી પામી તાં પતંન. ૨૪
સકોમળીને દહન દેવરાવ્યું, અન્યો અન્ય બોલે વાણી;
નમાઉ નબાપુ બાલક, એ કયમ ધરશે પ્રાણી. ૨૫
આઈ આઈ* તાં કરતું હીંડે, અને કરે આક્રંદ;
અંન ઉદક તાં કાંઇ ન ગમે, દીન દામણું† મંન. ૨૬
એમ કરતાં તે કો આવે, રાખે તેહને વાહી,‡
રહે રહે રે છઇયાં તું તાં રોતું, આવે છે તાહરી આઈ. ૨૭
એમ કરીને કંપિત રાખે, અહરુ પહરુ§ તાંહાં જોએ;
આવતી ન દેખે અંબા‖ તાં, રાતેલોચને રોએ. ૨૮
બીજાં બાલક જે કો આવે, પૂછે પરપંચ વાહી;
કહે રે છઇયા તાહરી કયાં અંબા, માહરી માતા મૂઈ. ૨૯
નારે ભુંડા નથી મૂઈ, આ શેરી માંહાં જાએ;
કરે આક્રંદ ને પેટજ ફૂટે, અબા પૂઠે ધાએ. ૩૦
ધાતાં ધાતાં પડે આખડે, ઊઠી ઉભો થાએ,
તેવડ તેવડા આપે સુખડી, એમ બાળકને વાહે. ૩૧
એમ કરતાં તે રમતે લાગ્યું, રુમે સખા તે જોડી;
એક સખુ¶ તેવડે તેવડે, આપ્યું ગાંઠેથી છોડી. ૩૨
એક વારને સમે શેરી માંહાં, ચાલ્યુ રમતુ રમતુ બાલ;
એક સખુ તેહને પડયું લાધ્યું, માહા સુંદર વિશાલ. ૩૩
અતિ ટોટલું અને વાટલુ, અધીકું તેહનું તેજ;
લૂહી લૂછી મુખમાંહાં મૂકયું, અને કરે સહુ હેજ.** ૩૪
ગલકી નદીની સલા†† શૂધ રે, કંચીત માત્ર કનેરું;
લક્ષ્મીનારાયણની મુર્તીજ, પાંમ્યું રહ્યું રહ્યું હેરું. ૩૫

કડવું ૨ જું.

રાગ—

માંહો માંહે તે રમે, તેવડે તેવડા તાં સ્તવે;
બોલે ને બોલતે, વડતે વડાએ. ૧

ઢાળ.

તેવડ તેવડા એમ બોલ, બાલે બાલને અણગમતું;
જે રમકડું તુને પડયું લાધ્યું છે, તેણે સે નથી રમતું? ૨

---

* મા. મા. † દામણું=દયામણુ ‡ સમજાવી. § આમ તેમ–અરું પરું. ‖ માતા. ¶ રમકડુ
** હેત. †† સલા=શીલા, શાલિગ્રામની મૂર્તિ.

શા માટે તેણે રમૂ, તે તો જીવન માહારૂં;
એણે સમે અહ્મે ત્યારે રમશું, જ્યારે ખાશું મહારૂં. ૩
સદા સર્વદા હું જીતું, અલ્પ જીવડુ આપ;
હું ન હારૂં તમને હરાવું, તે સખાનું પ્રતાપ. ૪
કહે નારદ સાંભળ રે અર્જુન, અલ્પ જીવડુ આપ;
કલીઆ માંહાં સહુ દયા કરે, તે લક્ષ્મી નારાયણનું પ્રતાપ. ૫
જેહવાં જમણ તેહના કુંઅરને, તેહેવાં તેને અંન;
જેવાં સૂખડાં તેહના કુંઅરને, તેહવાં તેહને દયણ.* ૬
જેહવાં વસ્ત્ર તેહના કુંઅર પેહેરે, તેહવાં તેહને શીવડાવે;
ઢોલાં† તલાઈ તેહના કુંઅરના પુઠે, ત્યાંહાં તેહને પુઢાડે. ૭
ઉત્તમ શિરરખાં‡ ને ગાલમસૂરીઆં, તે તાં તેહેને ઓઢાડે;
* * * * * ૮
એક વારને સમે તે નગરનું, દુષ્ટબુધ્ય પ્રધાન;
તેહને ઘરે મુનિ જન, પધાર્યા કરવાને અંન. ૯
તેણે સમે તે ત્યાંહાં ગઉ, રમતું રમતું બાલ;
બ્રાહ્મણની દષ્ટે પડ્યું રે, * મનોહર વિશાલ. ૧૦
બેસ બેસ રે સુંદર બાલક, પછે તું તાં રમજે;
આજ અમ્હો આંહાં ભોજન કરશું, સાથેથી તું જમજે. ૧૧
બ્રાહ્મણ સઘળા તે તાં આવ્યા, અને કીધાં સ્નાન;
સાથેથી તે બાલક ઉઠાડી, કરાવ્યું પય પાન. ૧૨

કડવું ૩ જું.

રાગ વેરાડી.

આરોગીને ઉઠ્યા બંભ,§ કહે પ્રધાન માહારું જીવતવ્ય ધંન;
લ્યવંગ કપૂર એલચી પાન, બીડી કરી આપે પરધાન. ૧
ચૂઆ ચંદન ને મલીઆગર્યાં, બ્રાહ્મણને અંગે લેપન કર્યાં;
વાલા વેજન‖ નાંખે વાય, કેહે અમ્હારું જીવતવ્ય ધંન રાય. ૨
આપ્યા મુગતાફલના હાર, આપ્યાં દિવ્ય વસ્ત્ર તે સાર;
આપ્યાં મુગટ કુંડળ કાન, બ્રાહ્મણ પુન્યા અતિ વિધાન. ૩
પૂન્યા બ્રાહ્મણ અતિ વિશાળ, સાથેથી તાં બાલ પૂજાય;
આરોગી બ્રાહ્મણ સુખીઆ થાય, બાલક ઉઠી રમવા જાય. ૪

---

* આપવું—આપે. † ઢોલિયો—ખાટલો. ‡ ઓસીકા. § બ્રાહ્મણ. જુઓ, કાહાનડદે પ્રબંધ વક ૧૩ મી. 'તિણિ અવગુણિઉ માધવ બંભ.' ‖ વિજન—વિજણો.

જાગ્યા બ્રાહ્મણ તેડ્યું પ્રધાન, કાં એક પ્રશ્ન કીજે કાન;
અમ્હ સાથે જે જમીઉ બાલ, શોધી કાં'ડું તેની ભાલ. ૫
એ બાલ્ય તાં કહેનૂઅ છે, એહનું કારણ કહેશું પછે;
સામુદ્રિક તાં પાઠે ભણું, જાણું લક્ષણ બાલ્યક તણું. ૬
એહવાં બાલ્યેક ઘણાં રડવડે, પેટ ભરે ને પાધર* પડે;
એહને નથી માત ને તાત, હું શું જાણું એહની વાત. ૭
અમ્હો ઘણુંએ કહીએ આજ, રાજ્ય તણાં ત્યાં મોટાં કાજ;
રાજ્ય થકી અમ્હો આવું જસા,† ભોજનના ત્યાં સ્વાદ જ કસા.‡ ૮
તમ્હો એવડી શી પૂછ્છુ છું સાધ્ય, એણીપેરે બોલ્યા દુષ્ટબુધ્ય;
હમારી વાણી સત્ય જ હશે, તારી લક્ષ્મીનું ભોગતારી§ થશે. ૯
વળી માહારી સાંભળ વાત, એ તારું થાશે જામાત્ર;
એહવુ કહેતા ચડી રીસ, ડસણ ડસે‖ હલાવે શીશ. ૧૦
સકલ શાસ્ત્રને તમ્હો સ્તવુ, ઉદર ભર્યાનું ગમે ત્યાં મલવું;
એવડું તમ્હો શા કીધુ ખરો,¶ કેવળ વેદીયાસુ કહાવું ઢોરો. ૧૧
પચ્છમ બુધીઆઓ લાગી શીખ, નીગમી** પૃથવી ને માગી ભીખ;
એમ તમ્હારી વાણી સત્ય જ હશે, માહારું જામાત્ર એ બાલ્યક થશે? ૧૨
સભારે છે ઇમ†† ઘડીય ઘડી, ઉઠી પેટમાંહાં ફાલ જ પડી;
શું જાણીએ મનોભાવની વાણ, કેવારે સુધી થાએ નિર્વાણ. ૧૩
પછે તેડાવ્યા બે પસાચ,‡‡ કરી પ્રણામ ને બોલ્યો વાચ;§§
સમસ્યાએ તાં કીધી સાન, બાલ્યેક દેખાડ્યું પરધાન. ૧૪
એ બાલ્યેકને લેઇ જાઉ ત્યાંહાં, મહા આરણ્યક ને ઉદ્રસ્ત‖‖ જ્યાંહાં;
માહા વન ને કંટક ઘણા, સ્થાનક વાઘ સંઘન¶¶ તણા. ૧૫
સાંભલુને તાં માહારી વાત, એહને જઈ કરજો ઉપઘાત;***
એટલું દેજો મજને માન, રખે કો જાણે કાનોકાન. ૧૬
કરી કામ આવું મૂં††† ભણી, આપું મહિષી બે દૂઝણી;
એક સાંભલું માહારી વાણ, માર્યાનું લાવજો એંધાણ. ૧૭
એહવું સાંભળી પસાચ જાય, આપે સૂખડી બાલ્યકને વાહાય;
બાલ્યેક વાહાયુ તે તાંહા જાય, પૂછે રમત હજી કેટલેએક થાય. ૧૮
હવે આવી રંમત તે ઢૂકડી,‡‡‡ વળી આપી બીજી સુખડી;
એમ વાહીને લેઈ ગયા, નગરથી યોજન બાર જઇ રહ્યા. ૧૯

---

* ગામનો સીમાડો. † જેમ તેમ. ‡ કેવા ભોગવનારો ‖ હોઠ કરડે ¶ ગર્વ. ** રખડવુ. †† એમ. ‡‡ પિશાચ=મારા. §§ વાણી. ‖‖ ઉજડ ¶¶ સિંહ. *** મારી નાખજો. ††† મારી. ‡‡‡ પાસે.

બાલ્યક ઉતાર્યું તાં ભોમ, વગડે કાંટું* રોમે રોમ;
એક ખડગ ઉઘાડીઉ, ત્યારે ધ્રુજ્યું બાલ્યકનું હઈઉ. ૨૦
એક કહે તું વહેલું થાએ, બીજું કહે બાઈ નારે નાગો;
પૂર્વે કાંઈ ચાલ્યા પાપ, તે અવતાર પામ્યાં છે આપ. ૨૧
વળી આહાવાં રતનને હણું, તું નથી ક્યાંહાં ઠામ આપણું;
કશું કરીએ તે મહિપી સાર, શું કરીએ તે અરથ ભંડાર. ૨૨
ખાવા મળશે સઘળુ સાથ, સેહેસે આપણું એક જ હાથ;
ધીકય ધીકય આપણું અવતાર, આહવા રત્નને કયમ કીજે પ્રહાર. ૨૩
આહવા રત્નને કયમ મારીએ, ભુકું ઉદર તે કયમ ઠારીએ;
નારદ તાં અર્જુનને કહે, બાલ્યકને ત્યાંહાં એટજ ભેગો. ૨૪
બાલ્યકને સંન્ય એહ જ પખુ, રખે માહારું લેઈ જાએ સખુ;
લઘૂલાઘવી વિદ્યા કરે, સખુ લેઈ મુખ માંહે ધરે. ૨૫
એ સખાને લેઈ જશે, વલતૂ મૂને નહી આપશે;
બીજા સખાને લેઈ જાએ, તેનું મજને દખ નવ થાએ. ૨૬
તેહનું દખ ન થાએ લગાર, સુખમાંહાં છે તે પ્રાણાધાર;
બાલ્યક રુદંન કરે અપાર, વાહારે ધાજો વિશ્વાધાર. ૨૭
રામ કૃષ્ણ ગોવ્યંદ ગોપાળ, દીનાનાથ તું દીન દયાલ;
માધવ મધુસુદન મોરાર, તું જુગજીવન જુગદાધાર. ૨૮
ભૂધર ભૂપત્ય સારંગ્યપાણ, દામોદર નરસિહ નારાણ;
સ્વામી ધ્રુવની કીધી સંભાળ, મારી ત્યમ કરજો તતકાળ. ૨૯
સ્વામી અમરીખનો† ઉધાર્યું, ચરણોદક કીરીટનું કર્યું;
રાખ્યું ગોવરધન કર ધરી, રાખ્યું અજામેલ ઉધરી. ૩૦
સ્વામી રાખ્યા વેદ જ ચાર, રાખ્યું ધરા ધરીને ભાલ;
રાખ્યાં નંદ ને દેવકી માત, કારાગ્રેહથી તે જગતાત. ૩૧
સ્વામી હિરણ્યકશ્યપને હણ્યું, સ્તંભ ફોડી નરસીં પ્રગટ્યું;
સ્વામી સ્તંભમાંહે પૂર્યું વાસ, સ્મરતાં આવ્યા શ્રી અવિનાશ. ૩૨
પછે પસાચને આવી દયા, છેદી આંગળી ને મૂકી ગયા;
આવી હરણી ચાંપે પાય, ધરે હર્ખ આણે વેરાય. ૩૩
હરણી મનશું કરે છે વાત, આ શ્યું દીસે છે ઉત્પાત;
પંખી જાતે તાં છાંહડું કરે, ચમરી ગાય તાં ચમરજ ધરે. ૩૪
મારુત તે તાં મધૂરા વાય, સનઉ સનઉં‡ તે સૂરજ તપાય;
બાલ્યક રુદન કરે અપાર, કુલંદ આવ્યું તેણીવાર. ૩૫

* વગડાના કાંટા. † અંબરીષ. ‡ શનૈ શનૈ–ધીમે ધીમે.

કુલંદ મૂક્યું રાખવા દેશ્ય, કુંતલકપુર તણું નરેશ;
દેશ પાળે ને રક્ષા કરે, બોલ્યું હુતે પુહુતું કરે. ૩૬
રાજા કુલંદ હેઠા ઉતર્યા, બાલ્યકની પાસે આવી ઠર્યા;
પાંચ વરસનું સુંદર મખ,* કરે આક્રંદ ને આણે દઃખ. ૩૭
રાજા કુલંદ પૂછે વળી, કહે કેહેણે છેદી આંગળી;
છેદી આંગળી ને ગયા કહી, કહે રે બાલ્યક અમ્હો જાઉ તહી. ૩૮
સાચી કહે રે મજને વાત, કુણ માત ને કુણ છે તાત;
ગોત્ર ગદાધર ત્રિકમ તાત, ભાઈ ભૂદર ને મોહન માત; ૩૯
માહરે વડાઉ વસુદેવ, વડી આઇ વામન અવશ્યમેવ.
રાજા કુલંદ હેઠા ઉતર્યા, બાલ્યક પાસે આવી ઠર્યા. ૪૦
ફૂઈ ફણાધર મર્દન જેહ, માંમુ માધવજી તાં તેહ.
દામોદર માહરે મુસાળ, બાકી સઘળા આળપંપાળ; ૪૧
કુલંદ રાએ જોઉ ગ્નાન, હું તુ છુરે અપુત્રવાન;
જુ મુજને ત્રુઠયા ભગવાન, તુ એહને લેઇ જાઉ કાંહાં ન. ૪૨
એહેને તાં લઈ જાઉ ઘેરે, પુછું પંડિત પેરે પેરે;
દશ વિધિ કેરા પૂત્ર કે'વાય, એહવું છે શ્રુતિનું ન્યાય. ૪૩
એક પૂત્ર સ્વદારા સાર, એક પુત્ર પુત્રનુ નિર્ધાર;
એક પુત્ર તે તનઆ† તણું, એક પુત્ર તે ભાઇનું ગણું. ૪૪
એક પુત્ર જે આપે કોય, એક પુત્ર વિક્રો‡ લીજે સોય;
એક પુત્ર ગોલક કહેવાય, એક પુત્ર ક્ષેત્રપતિ થાય. ૪૫
એક પુત્ર કુંડલક જેહ, એક પુત્ર કો નાખે તેહ. ૪૬

કડવું ૪ થું.

રાગ ગોડી.

કુલંદે વેગે થઉ સ્વાર, લીધું પુત્ર પ્રેમે કર સાર;
ચંપુઆલીને ચાંપ્યું રદે, વળતુ કુલદ એમ વાણી વદે. ૧
આજ અમ્હારું જીવતવ્ય ધંન, પામ્યું પુત્ર હું વૈષ્ણવ જન;
ઉતાવલું મંદિરમાંહાં જાય, ઉલટ અગે તાં ના માય. ૨
વેગે આવ્યા ચંદનાવતી, વાટ જુએ ઘેરે મેધાવતી;
આવી ઉભાં રહ્યા તે દ્વાર, આવમક§ દેવા આવી નાર. ૩
મેધાવતીએ પખાલ્યા પાયે, આપ્યાં આસન બેઠા રાયે;
સ્વામી સુંદર અતિ વિશાળ, આપણુ એ કેહેનું બાલ્ય. ૪

* મુખ, ચહેરો. † પુત્રી ‡ વેચાનો લીધેલો § આવકાર

સાંભળરે તું મેધાવતી, આપણને તુઠયા કમળાપતિ;
હું ગઉ તુ વનસુઆર, જોવાને તાં ચર* ચોર ચખાર. ૫
પાંચ વરસનું રોતું બાળ, જપે રામકૃષ્ણ ગોપાલ;
મેં પૂછયું તે મજને કહ્યું, કારણ સઘળું મેં તાં લહ્યું. ૬
મેં તાં પ્રીછયું સહી નીરધાર, એ કુંઅર ઉતારશે પાર;
તેડ્યા જાણીતા જોતકી,† જન્મપત્રિકા મૂને આપુ લખી. ૭
એ બાલ્યેકથી થએશ સુખી, કુલંદે એહેવી વાણી ભખી;
સ્વામી એહની શી જન્મોતરી, અમો વાત તાં કહેશું ખરી. ૮
અમ્હો તાં એહના જોઆ પાણ,‡ વળતા જોષી બોલ્યા વાણ;
સ્વામી ઘણું શું કહીએ કથી, એહેવું ભાગ્યવાન કો નથી. ૯
ન હઉ ન હવડાં હશે, નહી સરજ્યા સ્વામી પછે;
એહનું વદન એવું વિકાસ, એહનું નામ ધરું ચંદ્રાસ. ૧૦
અમારી વાણી માંનો નરેશ, જીતી આવશે ચારે દેશ;
સુખીઆ હોશો તહમારા લોક, ક્ષમા દયા મંન સદા સંતોષ. ૧૧
આ લ્યુ એહેની જન્મોત્તરી, અમ્હો વાત તાં કેહેશું ખરી;
પ્રશ્ન ન મલ્યે તુ કરજો રોષ, આજ પછે નહીં જોઉ જોષ. ૧૨
અતિ સંતોખ્યા તે જોતકી, આપ્યાં આભ્રણ તે ઘર થકી;
આપ્યા મુગતાફલના હાર, આપ્યાં દિવ્ય વસ્ત્ર તાં સાર. ૧૩
નારદ કહે અર્જુનને વાત, તેહેને વરસ થયાં તાં સાત;
સાત વરસનું થઉં તે બાલ્ય, જપે રામ કૃષ્ણ ગોપાળ. ૧૪
માએ બાપને હરખ ન માએ, આંખડીએ તાં અમી ઝરાએ;
તેડ્યા ગુરુ કીધું જાતિકકર્ણ,§ અને સંતોખ્યા બહુ બ્રાહ્મણ. ૧૫
ચુડ કર્ણ તાં કીધું અછે, યજ્ઞોપવિત તાં દીધું પછે;
આઠ વરસનું બાલ્યક થયું, તેવું અધ્યારુને ઘેર ભણવા ગયું. ૧૬
અધ્યારુ ભણાવું ચંદ્રાસ, માઇતણું‖ કરાવું અભ્યાસ;
નિશાળગરણું કરે કુલંદ, મેધાવતી મન અતિ આનંદ. ૧૭
સહસ્ર ખડીઆ સોના તણા, બે સહસ્ર રૂપાના ઘણા;
તે માંહે સરકરા ભરાએ, દશ દશ બાલ્યકને કૃપા કરાએ. ૧૮
બંદીજન તાં જેજે કરે, કુંઅર નિશાળે સાંચરે;
ગાએ ગીત તાં સોભાગવતી, ત્યંમ ત્યંમ આનંદ મેધાવતી. ૧૯
બીજે દાડે ગઉ નિશાળ, લેઇ બેઠું સઘળાં બાલ્ય;
અધ્યારુ કેહે ચંદ્રાસ, માઇતણું તમ્હો કરું અભ્યાસ. ૨૦

* દૂત. †જ્યોતિષી. ‡ હાથમાંની રેખા. § સંસ્કાર. ‖ સરસ્વતી તણો. "સરસ્વતી સરસ્વતી તું મોરી માવ." એ.

આ તો પે'લૂં ભલે **મણ્યે** ભણ્યૂં, પછે તાં તમો બીડાં ગણૂં;
બારાખડી કુહુ મારા તંન, સકળ વિદ્યા ભણું અનુદિન. ૨૧
ભણ્યે મીઠું ને બારાખડી, અખ્યારું ભણવા આખડી;*
માઇકાફલાં ને સધ્યો† સમાન, તે તું મારે વિષ સમાન. ૨૨
અખ્યારું ભણાવું ધાત, કૃષ્ણ નામ વિના સર્વ કધાત;
નસકટ કહેતાં એ સો અર્થ, રામ નામ વિના સર્વ અનર્થ. ૨૩
અખ્યારુ કહે કહુ ગ્નાન, જેહમાંહે નાહી નામ મુક્તિ નિધાન;
એ ભણ્યે અખ્યારુ શું હોએ, ગ્નાન દૃષ્ટે નિહાળી જોએ. ૨૪
એહ વિદ્યા અવિદ્યા જાણ, જેમાંહાં નહી સારંગપાણ;
પોથાં થોથાં સર્વસ્વ પરહરું, સહસ્ર નામનું સંગ્રહ કરું. ૨૫
ભોળે ભાવે ભૂધરને ભજે, વિષ પીઉં કાં અમૃત તજે;
અમ્હો ભાવ રાખુ રદે રામ, નિજ પદ આપે શ્રી ભગવાન. ૨૬
અખ્યારું આવ્યું રા‡ પાસ, સ્વામી એક વિનતિ છે આશ;
અમ્હારું ભણાવ્યું એ નવિ ભણે, એ તો કાંઈ અભિનવું ગણે. ૨૭
જુ સુતી મૂકું નિશાળ, લેઈ બેસે સઘળા બાળ;
અરે ભૂંડા તુ એ શું ભણું, હું કહું તે શ્રવણે સુણું. ૨૮
કુહુ રામકૃષ્ણ ગોવ્યંદ ગોપાળ, દીનાનાથ તું દીનદયાળ;
માધવ મદન મુકુંદ મોરાર, તું જગજીવન જુગદાધાર. ૨૯
ભૂધર ભૂપત્ય સારંગપાણ, દામોદર નરસિહ નારાણ;
એક નવઉ§ તાહારું બાલ, વણસાડી સઘળી નિશાળ. ૩૦
વળતા એણીપેરે બોલે રાએ, અખ્યારુ વળી લેઇ જાએ;
વેહેલુ ભણાવું સંહિતા વેદ, અસ્ત્ર વિદ્યા પછે ભેદાભેદ. ૩૧
માહારા કુંઅરને સર્વ કરૂ, વિદ્યા પાઠે વિસ્તરૂ;
બીહાવી ભણાવૂ બભ, વિધાતણું કરાવું પ્રારંભ. ૩૨
અખ્યારુ કહે ચંદ્રાસ, મુજને રાએ દીઠા છે આજ;
બીહાવી લીધી કામડી,¶ ઉભા રહી તે ઘડીએ ઘડી. ૩૩
અખ્યારું તું અક્ષર કહે, તે તું મારે હૈએ ન રહે;
તે તું મજને વિસરી જાએ, એકજ વાહાલું વૈકુંઠરાએ. ૩૪
અખ્યારું તુ અક્ષર કળે, એક નવી ભણું તાં ભલે;
ગર્ભ વાસના‖ છોડે પાસ, ભકતવચ્છલ એહવું અવિનાશ. ૩૫
ભલે "**મણું**"** તાં કારણ વડું, કારણ કાયા આભ્યંતરે જડયું;
આભ્યંતર માંહે જે ખટલુ મલે, અકળ ભલો ને કો નવી કળે. ૩૬

---

* બાધા. † સધ્યો=સિદ્ધો. ‡ રાય–રાજા. § નવાઇનો. ¶ બીહવડાવવાને સોટી લીધી. ‖ કારણવાસના ** "ભણ્યે."

શૂન્ય મંડળ **मींडानुं** નામ, સકળ ભૂત કરું વિશ્રામ;
બીજું મંડળ વૈકુંઠવાસ, કર્મબંધકના છોડાવે પાસ. ૩૭
बे लीटीमां બહુ વિસ્તાર, વિસ્તારતાં નવી લાધે પાર;
एक लीटी तां परथी पंड, बीजी जड वागी ब्रह्मांड. ૩૮
ઓ અંકાર* આરાધુ જ્યોતિ, આપે મુક્તિ જે છે આગુછતી;†
ગુરુ પ્રસાદે જાણું મર્મ, ઓ અંકાર તે કેવળ બ્રહ્મ. ૩૯
नन्मु નારાયણ જાણ્ય, જગ સચરાચર સારંગપાણ;
સકળ ભૂત મહિ સરખું જેહ, બહુ ઘટ ભીતર વ્યાપે તેહ. ૪૦
ममु કહેતાં માયા છાંડ, પ્રેમ પ્રિતનાં બ્રહ્મસું માંડ;
એક અભ્યંતર અંતર નથી, બાહેર શું કહીએ બીજું કથી. ૪૧
बे मींडां તાં બાહ્ય જ કહું, માંહેલ્યુ તાં મર્મ ન લહું;
પાપ પુણ્ય જે છે જૂજૂઆં, તે **ममा हाथे बे लाडुआ.** ૪૨
शुद्ध હુએ તો સાધુ શ્વાસ, જૂગતે કરીને યોગ અભ્યાસ;
ઉડીઆણ જાલંધર બંધન, સહુ એ અજરામર કંદ. ૪૩
घाम સંધુ ત્રૈકુટ માટ, કરશું જઈ ડરંગમ ઘાટ;
સાધુ સહીએ સકલ્ય કૂતલી,‡ તે કહે એ **डांडं डोकली.** ૪૪
અલખ નિરંજન એકાકાર, અકળ સ્વરૂપ ન જાણું પાર;
એક માંહે જડીઆ જેહ, અન્યે છન્ને ભાઇડા તેહ. ૪૫
પવન બાંધી મન રાખું સ્થિર, મન રાખે તે વીરલા વીર;
કામ ક્રોધ ને મોહ અહંકાર, તે કારણ મીંડા બે ચાર. ૪૬
અકળ માંહે **ओ ऽ** આંકડાં, શુધ્ય માંહે બીજાં ફાંકડાં;
सेहेज मांहे सुतां सापलां, આપોઆપ રમે એકલાં. ૪૭
અલખ નિરંજન નહીં દીન રાત, છેઠા એઈ બીજી માત્ર;
મન પવન બેહુ બલદીઆ, પરસંગે કાંધી પોઠીઆ. ૪૮
રાસ પરાણું સાથે લીધ, તે કારણ **बे मींडां** કીધ;
કવણ પ્રકારે સ્થિર મંન રહે, સાધક પૂછે સદ્ગુરુ કહે. ૪૯
આદ્ય પુરુષ જે છે એકલું, તે કહીએ **क कु** કેવળું;§
ખગપતિ પૂછે કુહુ શ્રી રામ, માયારૂપ કુહુ પ્રસંગ. ૫૦
ख खु ખૂણે ખોસી રહ્યું, સદ્ગુરુ વચને તે મેં લહ્યું;
ग गु જે કહે એ ગોહરી, જેણે વિશ વાર વિપ્ર કરે ધરી. ૫૧
શૂન્ય મંડળ માંહે તેહનું નાશ, સોધુ લાધે જો શ્રી અવિનાશ;
થોડું કહેતાં ઘણી બુદ્ધ, પરમાનંદ તણી પરસિદ્ધ. ૫૨

---

* ઓંકાર. † પ્રત્યક્ષ. ‡ કુતુહળી. § કૈવલ્ય

ઘણું કહેતાં થોડું કહેવાએ, ઘ ઘ્ઘુ ઘંટ ચહડી વ્યોમ જાએ;
ઈંડા પીંગલા સાધે યોગ, અંન ઉદક ન પામે ભોગ. ૫૩
પૂર્વ છાંડી પશ્ચિમ પલ્યું, તે કહીએ નન્નુ* આવલ દુબલુ;
ચત્રુભુજ ચરણ કમળ પ્રસાદ, આદ્ય પૂર્વનું જાણું આદ્ય. ૫૪
પ્રકૃતિ કરી વાણી વિસ્તરી, તે ચચ્ચાજીની ચોપડી;
છછ્છા વિદ્યા વાદ ન કરું, કારણ થકી કાર્ય મન ધરું. ૫૫
મદનરૂપ મન માંહે મલ્યું, તે છછ્છા વિદ્યાનું પોટલું;
જજ્જુ જે હરિ આપો આપ, જજ્જુ જે સચરાચર વ્યાપ. ૫૬
ઝઝ્ઝુ જેવુટિ પાણીઉ, તે ઝઝ્ઝુ જે હશે વાણીઉ;
દોંગાઈ ન કીજે વિદ્યાવાદ, ના દેવંદકે છેદ દે નાદ. ૫૭
ડગલું પશ્ચમ દલ સંગ્રામ, ગ્નાન ખડગ એટુ હરિનામ;
બીજતણી તાં સાંજે જસું, ધનૂક તણે આકારે તસું. ૫૮
સર્વ ઔષધી કેરું રાએ, નઞ્ઞાં† ખાંડુ ચંદ્રમાએ;
નગરતણી ચારે પાખ જ, જોતાં જોતા મારે જખ જ. ૫૯
બે ઢાંકી બે જોઇ શકૂં, તે ટટ્ટા ટોપલી ખાંડેકૂં;
અમૃત ભરી આણ્યું ગાડઉ, પીતાં પીતાં અમર થઉ. ૬૦
બાલકૃષ્ણ બોલે બાટીઉ, તે ઠઠ્ઠે ઘીનું ગાડીઉ;
આ સંબંધ તેણે વસે જણુ, પંખી છૂટી વન તડફડ્યું. ૬૧
ગયા પ્રાણ રુંધાણા કંઠ, ડડ્ડા રામણ વલીઉ ગંઠ;
માયા મોહ લગાયુ ચંત, માયારૂપ રગ અનંત. ૬૨
માયા કાયા આભ્યંતરે જડી, તે ઢઢ્ઢા સરવણની પુછડી;
ત્રણ ગુણ કહેઇ ત્રવેણી સંગ, ત્રણગુણ માયા રૂપ પ્રસગ. ૬૩
ત્રણ ગુણ કહીએ જે તીરથ ત્રટી, તે ણણા ની ત્રણ્યે લીટી;
સકળ લોકમાંહાં સતનું રાજ, ઘટપટ માંહે તેહનું કાજ. ૬૪
ગનાન સહિતામાંહે જે કહ્યુ, તે તત્તુ બોલે કાનઇઉ;
સોલ સંધાણ બુતેર જાળીયાં, અહુઠ કોમ જહાં પીએ નાવીયાં. ૬૫
દમન કરીને દીસે આપ, તેહને ન લોપે પુણ્ય ને પાપ;
ચંદ્ર સૂર્યની દીવા સાં'ય, તેહ વડુ રાવળ કહેવાય. ૬૬
ધનુષ ધરીને તાણું બાઆણ, પણછ સાહીને પાછુ આણ;
ગોગ તણે સંગ્રામે મરે, તે ધધ્ધુ ધાંણક ધંધુડી ધરે. ૬૭

---

* દરેક વર્ગનો અંત વ્યંજન અનુનાસિક હોવાથી તેને ઠામે નકાર લખ્યો છે. અહીંઆં એનો એ અર્થ થાય છે. † આ ચાર લીટીનો અર્થ સ્પષ્ટ નથી. અનુમાનથી એનો અર્થ ઝકાર મળાવવાનો છે એમ લાગે છે ‡ અહિંયા ન નો અર્થ ન્ન થાય છે.

नन्नु નામ નારાયેણુ જાણ્ય, સીલા શુદ્ધ જે શાલીગ્રામ;
સાર કરું સ્વામી મજતાણી, नन्नु પોક્ષર પરહૂં નામ આણી. ૬૮
પરદારા માતા જે ગણે, પર દ્રવ્ય પરહૂં પાપાણે;
પરનિંદા કીજે સાંભળે, पप्पा પોલી પરઠી પલે. ૬૯
ફણુાગર સાથે ખેલી આલ્ય, નાચ્યું નાગ પેસી પઈઆલ;*
નાટક નાચે ત્રિભોવન રાગે, फफ्फा ફગટે જોતરે જાએ. ૭૦
જોત્ય પ્રકાશે ઉગ્યું સૂર, ચમત્કાર ત્યાંહાં થઉ છે દૂર;
બાહેર થકી ન જ જાય ગણી, बब्बा માની તે ચાંદ્રણી. ૭૧
ભક્તિ કરી મળે ભગવાન, રદે કમળમાંહે રાખું ધ્યાન;
સાત સચ્આર માંહે પેર, ત્યાંહાં ભજ્જે જઈને भ भाजीमेर. ૭૨
મન માંહે જપુ અજપા મંત્ર, કરી મેખલા સાધુ યંત્ર;
મંન પવંન બાંધી વંચુ કાળ, ત્યાંહાં मम्मे જઈને બાંધી પાળ. ૭૩
યતન કરું ચોર છે ચાર, એહ ન સે રુંધું પશ્ચમ દ્વાર;
જે કો મરમ જાણે એકલું, જે यय्यु પારસ પોટલું. ૭૪
રયણી જાગુ જુગતે કરી, મોહ માયા નિંદ્રા પરહરી;
વિષય તૃષ્ણા ટાલુ સલ, તે रारू રાય કટાર મલ. ૭૫
લલાઉ ટાલુ અંધકાર, આસન દારુ દશમે દ્વાર;
ગગન મંડળમાં ભમતું જાએ, તે लल्ला ઘોડી કહેવાએ. ૭૬
કરું વિનતિ સૂણું શ્રી કાંત, પ્રેમ પ્રીતડી બાંધુ ચંત;
રમે રમે તે દ્વાદશ માંહે, वव्वे વાડી માંડી ત્યાંહે. ૭૭
સસલુ ચરતું વંન મુઝાર, સંત સંગત્ય લાગી એણીવાર;
પશ્ચિમ નેત્ર કરી પરઠીઉ, તે शश्शु કોટે મરડીઉં. ૭૮
આગે સપ્ત ધાતનું સ્થંભ, ત્યાંહાં પ્રગટ્યું અયોની શંભ;
હિરણ્યકશ્યપ હરે મારીઉ, તે षष्षु ખૂણે ફાડીઉં. ૭૯
સપનાંતર જસુ સંસાર, જૂઠું સુત ને જૂઠી નાર;
ચત્રુભુજ ચરણે રાખું ચંત, તે સંસાર તું છેદંત. ૮૦
નમૂ દેવ ત્રિભોવન નાથ, અમૃત આપ્યું રુદ્રને હાથ;
કોય ઘણું કરી વેચ્યું ભાગ, તે हूहा હરણ બે પાગ. ૮૧
ગનાન ખડગ ખેટુ વૈરાગ, મદન માયા દેજો માગ;
અનહદ સબ્દે વાસે મોર, તે ખડીઉ ખડખડગ મોર ચોર. ૮૨
અધ્યારુ અક્ષર પચાશ, એ માઈનું કરું અભ્યાસ;
જેહણે છૂટું ભવના પાસ, કરજોડીને કહે ચંદ્રાસ. ૮૩

* પઈઆલ=પાતાળ.

અધ્યારું આવ્યું રા પાસ, સ્વામી એક વિનતિ છે હાસ;
એક ભાઈ એણે ભવ કરી, તે તાં મજ આગળ વિસ્તરી. ૮૪
તેનું મેં તાં અર્થ ન થાએ, કલકી તમારી કળી ન જાએ;
ખોળે બેસાર્યું ચંદ્રાસ, માય બાપને દીધુ આસ. ૮૫
માય બાપને દેખાડ્યું ભણી, મેધાવતીએ શ્રવણે સૂણી;
વળતાં એણીપેરે બોલ્યાં માત, કુંઅરે કીધાં સનાથ. ૮૬
અતિ એતું બ્રહ્મજ્ઞાન, એ તુ જાણે જનક રાજાન;
કી જાણે શ્રી શુકદેવ, કી જાણે પરિક્ષત અવશ્યમેવ. ૮૭
અધ્યારુ આવ્યું નિશાળ, ગમે તે ભણવા દ્યું બાળ;
એ તું લે છે જેહેતું નામ, જેહ અપાવે વૈકુંઠઠામ. ૮૮
છોરુ કછોરુ હુઅરે માત, તોહે માત ન મૂકે હાથ;
એણે અંગ આપતું કીધું આપ, મન બાણ તાં આપોઆપ. ૮૯
વેજૂ કીધું વાસુદેવ, અહનસેં નાખે અવશ્યમેવ;
સોલ વરસનું થયું ચંદ્રાસ, માય બાપનું દીધું આશ. ૯૦
અમને આજ્ઞા દ્યુ નરેશ, જીતી આવું ચારે દેશ;
વલતુ એણીપેરે બોલે કુલંદ, અભાગીઉ હું ભુંડું મંદ. ૯૧
માહરા કર્મતણું તાં વાંક, રતન પામ્યું હુંતું રાંક;
ચંદ્રાસ તાં ચાલ્યાં સમરથ, સાથે લીધાં પાંચ જ રથ. ૯૨
અને અશ્વ તાં લીધા સાત, સાથે સ્વામી વૈકુંઠનાથ;
બણબઢે મળ્યા સર્વ ભૂપ, પ્રતાપ પાસે અકલ્પ સ્વરૂપ. ૯૩
આપ્યા રથ ગરથ ભંડાર, આપ્યા તેજી ને તોખાર;
આપ્યા મેગળ મહા પ્રૌઢ, અને સંતોખ્યા ગરુડારૂઢ. ૯૪
આપ્યા દાસી ને તાં દાસ, અતિ સતોખ્યા તે ચંદ્રાસ;
તેડ્યા ઠાકૂર બાળગોપાલ, સાંભળુને સહુ ભુપાલ. ૯૫
હવે અમ્હારું કહ્યું કરૂં, વિષ્ણુ તણી સેવા વિસ્તરૂં;
દશમે દશ વાના કરું ન્યવેદ્ય, એણીપેરે બોલે સંહિતા વેદ. ૯૬
તેણે દાઢે જમો એકવાર, હવિષ્યાન્નનો કરજો આહાર;
અને સાથરે શયન જ કરૂં, સ્ત્રી સેવા પહરી પરહરૂં. ૯૭
એકાદશીએ બોલે વેદ, દંતધાવન તાં કરજો નખેદ;
અને કુગલા કરજો બાર, વ્રત આરંભુ તે નિરધાર. ૯૮
જુ મનમાંહે હુએ ભાવ, તુ ફલ આહાર કરજો તાં જાવ;
એકાદશીએ કરુ જાગ્રણ, સંતોખુ અશરણશરણ. ૯૯
દ્વાદશી તાં સાધુ ખરી, જેહવી તાં અમરીખે કરી;
કે કરી રુકમાંગદ રાએ, એણે વ્રતે વૈકુંઠ જાએ. ૧૦૦

આઠ વરસને એથી માંહે, ચંદ્રાસ તાં સાદ પડાએ;
એકાદશી નહી કરે અખંડ, તે કને રાજા લેશે દંડ. ૧૦૧
કહે નારદ સાંભલ્યુ અર્જુન, તાંહાં બ્યણ ખેડે નીપજે અંન;
અને વરસે માગ્યા મેહ, સ્ત્રી ભરથાર માંહે અતિ સ્નેહ. ૧૦૨
એહવું રાજ કરે ચંદ્રાસ, ફળે વનસ્પતિ બારે માસ;
માહારી વાણી માણે શુધ, ગાય કરે સવાદ્યલુ દૂધ. ૧૦૩
અહોતરશુ જે તાં વાધ્ય, તે કહેને ન કરે અસાધ્ય;
એક આશ્રજ મૂને અર્જુન, માયબાપ પહેલું ન મરે તન. ૧૦૪
કહેતાં નારદ મેં વાણી કહી, ખ્યલા ચંદ્રાસ ક્ષજમતી લેઈ.

કડવું ૫ મું.

રાગ ભૂપાળ.

દેશ છતી આવ્યું ચંદ્રાસ, હઈઆ માંહે અતિ ઉહુલાસ;
વધામણીઆ આગળથી જાએ, આપુ મુને મેધાવતી માએ. ૧
તહમારુ બ્યજય આવ્યુ ચંદ્રાસ, તમ ત્રુઠા શ્રી અવિનાશ;
તેહેને આપી વધામણી, માયબાપે તાં અતિ ઘણી. ૨
નગર ઢુકડા આવ્યા રાય, ઉલટ તાં અંગે ન માય;
સાથે કટકતણુ નહી પાર, ઊંટ તે તાં સહસ્ત્ર બે ચાર. ૩
ખુરાસાણી સહસ્ત્ર બે ચાર, વૃષભ પોઠીઆ સહસ્ત્ર અઢાર;
માણ્યક હીરા મોતી ભર્યાં, સીમાડે તે આગલ્યે ધર્યા. ૪
સોના રૂપા તણું નહીં પાર, વસ્તુ લાવ્યા એક લાખસાર;
અને લાવ્યા ગજ રથ છતરીશ, પ્રતાપ તેનાં શ્રી જુગદીશ. ૫
માએ બાપ તાં સાહાંમાં જાએ, ઉલટ તાં અંગે ન માએ;
ચંદ્રાસ તે તાં હેઠા ઉતર્યા, માય બાપ ભણી સામા સાંચર્યા. ૬
કર્યાં દંડવત ને લાગ્યા પાએ, ગદગદ કંઠે વાણી બોલાએ;
અંબા કરે છે ઓવારણાં, વિઘન વે'લા જાઉ તમ તણાં. ૭
અતિ અજરામર રહેજે, તાહારું દુખ મજને આવજે;
હઈઆ સાથે ચાંપ્યું માત, ઢાલે આંસુ ને કરે વાત. ૮
વાજે પંચ શબ્દ નીશાણુ, દેવ દુંદભી વાગ્યાં પરમાણુ;
બંદી જંન તાં જે જે કરે, કુંઅર નગરમાંહાં સાંચરે. ૯
વિણા વંસન ચંગ મૃદંગ, કૃષ્ણ કીર્તન હુએ અતરંગ;
શંખતણા હોય નિર્ઘોષ, હરિ નામે સદા સંતોષ. ૧૦
સૌભાગ્યવતી અક્ષર્ણું* ભરી, માંહાં તે તાં શ્રીફળ ભરી;
ચંદ્રાણુ વધાવ્યું લીની ભરી થાળ, ચંદ્રાસ વધાવ્યું અતિ વિશાળ. ૧૧

* અક્ષત ચોખા તાંદુલ, ચારણીમાં ભરી, કંઇ શુભ કામ માટે લાવવું તે.

પુષ્પ તે તાં સોનાતણાં, છે કુસુમ રૂપાનાં ઘણાં;
વધાવા આવે સુંદર નાર, અને ઉઘાડાં મેહેલી દ્વાર. ૧૨
ચંદ્રાસ આવ્યા આપુલે* અવાસ, હઇડા માંહે અતિ ઉહુલાસ;†
પુનરપિ‡ સાંઇ§ દે મેધાવતી, રોતી ન રહે તે તાં રતી. ૧૩
કહે માતા પુત્ર હવે નહિ, * * *
ચંદ્રાસે તાં કીધું સ્નાન, અને પૂજ્યા શ્રી ભગવાન. ૧૪
ભાવે ભક્તિ કીધી તે ઘણી, નવધા ભક્તિ તે ગોવિંદતણી;
કરી નૈવેદ્ય આગલ્ય મુખવાસ, એણીપેરે પૂજ્યા શ્રી અવિનાશ. ૧૫
સ્વામીની સ્તુતિ કીધી સહી, એકાગ્ર એકી પગે ઉભે રહી;
વળતા એણી પેરે બોલ્યાં માએ, ભોજન કરવા ઉઠો રાએ. ૧૬
કરી ભોજન ને આસુદા¶ થાએ, પ્રભાત થઉને ઉઠીઆ રાએ;
કરી દંતધાવન ને કીધુ સ્નાન, ઉઠીઆ પૂજા કરવા ભગવાન. ૧૭
કહે નારદ દેખાડું ભણી, પૂજા વિધિ તે ચંદ્રાસજ તણી;
પે'લું પખાલ્યા શાલીગ્રામ, લક્ષ્મી નારાએણ લેતાં નામ. ૧૮
બાવના ચંદન ચરચ્યાં પાણે,** કપૂરકાચલી તે તાં આણે;
જાતિક પુષ્પ ને ચંપક વેલ, માંહે મોગરુ આણી મેલ. ૧૯
તુલશીમંજર મુકયા ભરી, પેરે પેરે પૂજ્યા નરહરિ;
કૃષ્ણાગર ઉવેખુ ધૂપ, સ્વામી પામ્યા અકલ્ય સ્વરૂપ. ૨૦
સ્વામી આગળે દીપ ઘણા, અને નિર્ઘોષ તે શંખજ તણા;
કપૂર આરતિ કીધી બરાસ, કરી નૈવેદ્ય મુકયા આગળ મુખવાસ. ૨૧
સ્વામીની સ્તુતિ કીધી સહી, એકાગ્રે એક પગે ઉભે રહી;††
કરી ડંડવ્રત અતિ ઉહુલાસ, સભા માંહે આવ્યા ચંદ્રાસ. ૨૨
તેડાવ્યા નગર નિવાસી લોક, અંતરસું તાં આવે થોક;
આવ્યા રાએ ને કીધું જૂહાર, હું કહું તે માનુ નિરધાર. ૨૩
વિષ્ણુંતણી તાં સેવા કરું, મોહ માયા નિદ્રા પરહરુ;
સાંભળું તે દેખાડું ભણી, નવધા ભક્તિ તે ગોવિંદ તણી. ૨૪
દશમે દેવર વાડી કરું, શ્રી ભરથાર કંધે પાલખી ધરું;
સેવક આગલ્ય દીપક ઘણું, અને નિર્ઘોષ તે શંખજ તણું. ૨૫
વૈષ્ણવ જન તે કીર્તન કરું, ને નિવેદ્ય સમે દશ વાંના ધરું;
* * * * નખેદ, એણીપેરે બોલે શામવેદ. ૨૬
તેણે દાઢે જમુ એકવાર, હવિષ્યાન્નનું કરવું આહાર;
અને સાથરે સેનજ કરૂં, શ્રી સેવા પરહરી ન પરવરૂં. ૨૭

* પોતાને. † આનંદ. ‡ ફરીથી. § ભેટવું તે; આલિંગન. ¶ સ્વસ્થ નિદ્રા લેવી. ** હાથે.
†† આ લીટી ૧૬ મી કડીમાં આવેલી છે.

એકાદશીએ બોલે વેદ, દંતધાવન તાં છે નખેદ;
અને કુગલા કરજે બાર, વ્રત પ્રારંભુ તાં નિરધાર. ૨૮
જુ કાંઈ ભાવ હુએ મન માંહે, તુ ફલ આહાર કરવું તાંહે;
એકાદશી કરતો જાગ્રણ, અને સંતોખુ અશરણશરણ. ૨૯
દ્વાદશી તમ્હો સાધુ ખરી, જેહવી તાં અમરીખે કરી;
કરી જીમ રુકમાંગદ રાએ, એણે વ્રતે વૈંકુઠ જ જાએ. ૩૦
[અષ્ટ વરસથી એંહસી માંહે, ચંદ્રાસનું તાંહાં સાદ પડાયે;
એકાદશી નહી કરે અખંડ, તે કને રાજા લેશે ડંડ.] ૩૧
હ્રદે કમલમાંહે રાખો ધ્યાન, એહવું છે તે શ્રી ભગવાન;
શંખ ચક્ર અને ગદા પદ્મ મનઆણુ, એકે પાણે કમલ તું જાણુ. ૩૨
મસ્તકે મૂગતા મકર કુંડલ કાન, શ્યામ સુંદર તાંહાં છે ભગવાન;
કૌસ્તભ મણિ હ્રદે શ્રી રંગ, વાહન અંગ સારચંગ ધનુષ સોહે શ્રી રંગ. ૩૩
મદ મૃગ ચંદન પીત પાગ્રણ, વેણા વંસધર અશરણશરણ;
[બાવના ચંદન ચરચ્યાં પાણે, કપૂરકાચરી કેસર આણે. ૩૪
જાતિક પુષ્પ ને ચંપક વેલ, મ્યાંહે મોગરુ આણે મેલ;
તુલશી મંજર સુકયા ભરી, પેરે પેરે પૂજુ નરહરિ.]* ૩૫
કામ ક્રોધ મદસું રીસ, પર્સે મહો મછર અડતાલીશ;
ભિન્ન મ જાણસું બ્રહ્મ વિષ્ણું ને ઇશ, ત્રણ મૂરત એક જગદીશ. ૩૬
ઇમ લોકને આપ્યું ઉપદેશ, નીજ ગુણ કહે ચંદ્રાસ નરેશ;
વિષ્ણુંતણી તમો કરજો સેવ, નરહરિ સંતોષજો અવશ્યમેવ. ૩૭
કેહે નારદ તું સાંભળ વિવેક, જેહના કુળમાંહાં વૈષ્ણવ એક;
એકોતરશૂં કુળ ઉધરે, વૈકુંઠ વાસ વેગે કરે. ૩૮
પ્રીયું પ્રતે કહે મેધાવતી, આપણા પૂન્યનું પારજ નથી;
આપણે કીધાં ધૂમરપાન, એકાગ્ર ધરીને ધરિયું ધ્યાન. ૩૯
ઉર્ધ પાણે કાંટે ઉહુલાસ, તુ કુંઅર પામ્યાં ચંદ્રાસ;
પંચાગ્નિ સાધી નરનાર, એક મને રહી વન મૂઝાર. ૪૦
હિમ હાડ ગાલ્યાં ઉહુલાસ, તુ પૂત્ર પામ્યાં ચંદ્રાસ;
મકર માધવટો નાહ્યાં સહી, ત્રવેણી ત્રટી સંગે રહી. ૪૧
બેહુ માધવ પૂજ્યા ઉહુલાસ, તુ પૂત્ર પામ્યાં ચદ્રાસ;
વિશ્વેશ્વરની પૂજા કરી, એકાગ્ર એકે પગે રહી ખડી. ૪૨
કોએક કમલ ચડી પૂજ્યા ઇશ, એણી પેરે પૂજ્યા જગદીશ;
એકાગ્રમને પુજા ઉહુલાસ, તુ પૂત્ર પામ્યાં ચંદ્રાસ. ૪૩

---

* મૂળ પ્રતમાં પેરેન્થીસથી ત્રણ લીટી બેવડી છે.

આપણે યજીઆ મોટા યાગ, કીધાં વ્રત મોટાં સોભાગ્ય;
એકાંસ ઉજવ્યાં વ્રત ઉહુલાસ, તુ કુંઅર પામ્યાં ચંદ્રાસ. ૪૪
ખટ દરશનને દીધાં માન, આપણે દીધાં કન્યાદાન;
ઘણું ઘણું શૂં કહી કથી, આવાંવેનાશ, તુ કુંઅર પામ્યાં ચંદ્રાસ. ૪૫
કેહે જૈમુનિ મેં વાણી કહી, કહી કથા એટલેથી રહી;
અર્જુને નારદને કહ્યું, સ્વામી ત્યાર પછે શૂં થયું.* ૪૬

કડવું ૬ ઠું.

રાગ રામગ્રી.

રાજા કુલંદ કેહે વિનતી, પુત્ર સાંભળુ ચંદ્રાસ રે;
એકાતર શૂં ઉધાર્યાં, તું વિષ્ણુજીનું દાસ રે. ૧
એક સાંભળુ વિનતિ, માહારી પૂત્ર અવિધાર રે;
આપણૂં ધર્મજ રાખીએ, એમ બોલે સંહિતા સારરે. ૨
આપણુ જેણે મૂકયાં અંઈ, એ તે કુંતલકપુર રાજંન રે;
તેહેને ઘરે એક મંત્રિય છે, તે પ્રધાન દષ્ટબુધ્યનરે. ૩
આપણે બોલ છે ઉધરુ તેહ, તે ભીનનૂ હા રાય રે;
વરસ બેહુનુ પુહુતુ નથી, શૂં કરવૂં ફાવે ઉપાય રે. ૪
અપાર બાપા જે મોકલું, દશ ગણી તાં ભેટ રે;
હું તાં કહેવા હીંડતુ, જોઉ તમારી ત્રાટ રે. ૫
એહેવી વસ્ત આંહાં થકી મોકલુ, નએણે નરખી શકે રાય રે;
કુંતલપુરનું રાજીઉ તે, રળીઆત અતિ ઘણું થાય રે. ૬
દષ્ટબુધ્યને મોકલુ, કાંઈ એક તાં વિશેષ રે;
ગાલવ ગુરુએ મોકલું, કાંઈ એક તાં વિશેષ રે. ૭
સેવક તાંથે ચલાવીઆ, ઉલટ અંગે ન માય રે;
વસતિ દીઠી દીપતી, ઉલટ અંગે ન માય રે. ૮
એમ કરતાં આવીઆ, સરોવર કેરી તીર રે;
પૂજા અર્ચા ત્યાંહાં કરી, સંતોખ્યા યાદવ વીર રે. ૯
પૂજા કરી પધારીઆ, મંનશૂં કરે વિચાર રે;
પ્રધાન તે તાં બોલીઆ, ઉભા રાજ દૂઆર રે. ૧૦
કહુ રે કયાંહાંથી આવીઆ, તાહારે શૂં કામ રે;
સ્વામી અહમો આવીઆ, રાયના લેઈ દ્રામ રે. ૧૧

* આકડવામાં જ્યાં 'જુ' છે તે 'જે' ના અર્થમાં, 'તુ' 'તે' ના તથા 'તો' ના અર્થમાં પરાયા છે.

કુહુરે કુલંદ મૂઉ શું, તમ્હો આવ્યા આણે ઠામ રે;
સ્વામી કુલંદ તું આવી ન સક્યા, કાંઈ એક હતું કામ રે. ૧૨
કુહુરે તમ્હો શું કેટલા, તમને અપાવું ધાન રે;
સ્વામી આજ વ્રત એકાદશી, અમ્હો નહી જમું પ્રધાન રે. ૧૩
કરજોડી કરું વીનતી, સાંભલો ચતુરસુજાણ રે;
એકાદશી નહી મૂકીએ, જો નીસરી જાએ પ્રાણ રે. ૧૪
સાંભલો સ્વામી વીનતી, એટલું દેયો માન રે;
પ્રભાતે કરાવી પારણું, અલાવજો ભર ધાન રે. ૧૫
દ્રવ્ય લેઈ ઉતારીઆ, તે તાં રાજાને દ્વાર રે;
પ્રધાન તે તાં બોલીઆ, કુંતલપુરના રાય રે. ૧૬
એ થઉ માથા ઉપરું, પેલું પાપીઉ કુલંદ રે;
આફણીએ રહ્યું માનતું, અભાગીઉ તે મંન રે. ૧૭
સ્વામી મૂકો ને કહું અચાતુ, હું થઉં અસ્વાર રે;
દ્રવ્ય તેનું લેઈ આવું, જોઈ આવું સમાચાર રે. ૧૮
આગ્ના લેઈને સાંચરાયા, ઉતાવલાં તાં જાય રે;
દશ દિશે દીસતુ આશ્રજ,* મંનમાં કોતુક થાય રે. ૧૯
ઠામ ઠામ વાવ્ય કૂવા, સરોવરને પાળ રે;
દેવલ દીશે દીપતાં, પરબનો નહી પાર રે. ૨૦
વાટે સાંહાંસું જે મલે, તેહેને કંઠે ઉતરી માલ રે;
કરે જપ માલ તુલશી તણી, જપે રામ કૃષ્ણ ગોપાળ રે. ૨૧
એહેવું જોતુ આવીઉં, કુલંદ કેરે દ્વાર રે;
પૂત્ર પીતા ઉભા મંત્રી, ને કીધૂં જૂહાર રે. ૨૨
ઉતારા અપાવીઆ, આનંદે સેવક જન રે;
અંન તો નીપાઇઆરે, અષ્ટાદશ ભોજંન રે. ૨૩
આરોગીને ઉઠીઆ, સખા કાં ગયા પરધાન રે;
પછે લાગા પૂછવા, તમ્હો કુલંદ કુહુને કાન રે. ૨૪
કુહું ને કયો હાંનું દીકયરું, તમારે ચંદ્રાસ રે;
એણે ઇકોતરસ્યું ઉધાર્યા, એ વિષ્ણુજીનું દાસ રે. ૨૫
સ્વામી આગ્ના તમ્હારી, હું ગઉતું વંન મૂઝાર રે;
અન્યાયીને મારવા, જોવા ચોર ચખાર રે. ૨૬
કુંતલપુરથી નીકલ્યા, ચ્યાર જોયણ જાણ રે;
બાલ્ય રોતું સાંભલ્યું, મુખે જપે સારંગ પાણ રે. ૨૭

---

* કૌતુક.

એક છેદી આંગળી, અધીક તેહેનું અ ગ રે;
ન જાણીએ તે કહીં ગયા, કરી ને ત્યાં અંગ ભંગ રે. ૨૮
પછે મેં તાં જોઇઉ, હું છું અપુત્રવાન રે;
પૂત્ર કરી મેં પાલીઉ, મૂને ત્રૂઠા શ્રી ભગવાન રે. ૨૯
સ્વામી અમ્હો અનુચર તમ્હારા, આપ જીવતાં આપ રે;
પુત્ર જે હું પામીઉ તે, તહમારુ પ્રતાપ રે. ૩૦

કડવું ૭ મું.

રાગ ધનાશ્રી.

મંત્રીય મંન માંહે ચેતીઉરે, દુઃખ તે હઇડે ન માય;
ઝૂરે મંનનું મંન માંહાંરે, વાત તું કહોને ન કહેવાય રે. ૧

ઢાળ.

વાત કેહેને કહેવાય નહી, ધૂરત ને ધૂતાર;
હસીને તાં બોલીઆરે, કુલંદ તું અવિધાર. ૨
ભાગ્યગ તાહારા વંશનું, રે પુત્ર તાં ચંદ્રાસ;
એકોતરશૂં ઉધાર્યાં રે, એ વિષ્ણુજીનું દાસ. ૩
એક સાંભલો વિનતી, અમ્હારી તાં આજ;
ઉતાવલુ કાંઈ ઉપન્યું, કુતલકપુરમાં કાજ. ૪
પૂત્ર તાહારૂં તેડને, ચંદ્રાસ વેગે જાય;
પત્ર આપવા મદનને, વેગે વિલંમ મ થાય. ૫
હાં સ્વામી હું અપારા થએશ, એમ બોલીઆ ચંદ્રાસ;
આતા તુહુને તેણે મોકલૂં, મૂને તાહારૂં વિશ્વાસ. ૬
એકાંત બેસીને પત્ર લખીઉ, ત્યાંહાં નહીં બીજું કોય;
ગુપ્ત અક્ષર મંન માહ, લખીઆ ધૂરત લક્ષણ સોઅ. ૭
સ્વસ્તે શ્રી કુંતલકપુર, સ્થાને પૂજારાધે મદંન;
આ પત્ર માહે જે લખ્યું, છે તે વેગે કરયે તંન. ૮
એક ઉલ એહેવી લખીરે, મંનશૂં કરી વિચાર;
વાંચીને વેગે કરે, પુત્ર સારોધાર. ૯
સારોધાર સહી કરજે, રખે લાગે વાર;
વિષ દેજે વેગે કરી, ચંદ્રાસને નિરધાર. ૧૦
તું કુળ મ જોએશ કુલંદનુ, રૂપ મ જોએશ જાત્ય;
વે* મ જોએશ, વાત મ જોએશ, શૂર મ જોએશ સાત. ૧૧

---

* વય.

આચાર મ જોએશ, વિચાર મ જોએશ, લક્ષણ ન જોએશ એક;
હિવ મ જોએશ, સૅવ મ જોએશ, વિષ્ણું ભક્ત વિવેક. ૧૨
વેગે કરીને વિષ દેજે, મોકલ્યું છૂં એહ;
આપણને બ્રાહ્મણે કહ્યું હુતુ, એ બાળક છે તેહ. ૧૩
મુખે વચન મદનને કહ્યો, વાંચે બેસી એકાંત્ય;
રખે બીજું કો સાંભલે, મનમાંહે આવશે ભ્રાંત. ૧૪
આજ્ઞા લેઇને સાંચરાયા, માતા તણે અવાસ;
દેઈ પ્રદક્ષણા ચરણે લાગ્યા, આઈ દ્યુ મૂને તુ આશ.* ૧૫
હું પ્રધાને મોકલ્યો, કુંતલપુર કાંઈ કામ;
પત્ર આપવા મદનને, રાયને કરવા પ્રણામ. ૧૬
વલતાં તે માતા બોલીઆં, સાંભલો કુંઅર વચન;
શ્રી પ્રધાનને કહુ એટલુ, જે જાશે માહારું તંન. ૧૭
કુલંદ આવી ઉભા રહ્યા, પ્રધાનને કીધું જૂહાર;
સ્વામી મુંજને દીજે આગ્યા, તુ હું થાઉં અસવાર. ૧૮
વલતા તે પ્રધાન બોલીઆ, મદનને ઉહુલાસ;
આવતા મૂને એહ કહ્યું, જે મોકલજો ચંદ્રાસ. ૧૯
મેં તુ શ્રવણે સાંભલ્યું, એ વિષ્ણુંજીનું દાસ;
ચરણ જોવા કોડ છે, અતિ મદનને ઉહુલાસ. ૨૦

કડવું ૮ મું.

રાગ દેશાખ ગોડી.†

મેધાવતી રાણી કરે વિનતી, સાંભલોને પુત્ર ચંદ્રાસ;
મેં માતાએ કાંઈબળ નઇચાલે, મૂજને કાં મૂકું છું નિરાશ.
કુંઅર વહેલું આવજે.
હવે કયમ પ્રાણ ધરેશ કુંઅર, તારાં દૂખ લેઈ મરેશ. ૧
જળ વિના જળચર ક્ષણું એ ન જીવે, વૃક્ષ વિના પંખી જાત; કુંઅર.
અપત્ય અંબા વ્યના કેહી પેરે જીવે, તે ઝૂરે દિવસ ને રાત. કુંઅર. ૨
જોડા વિછોઉ કપોત ન જીવે, ટોળા વિછોઉ કુરંગ; કુંઅર.
ગાય વ્યના વાછરુ ન જીવે, સાર કહુ શ્રી રંગ. કુંઅર. ૩
વીન પંજર કરી માતા ચલાવે, અને દે આશીષ; કુંઅર.
વિઘન તારાં વેંહાં જાઉ સહુ, તુને રક્ષા કરજો જગદીશ. કુંઅર. ૪
તારા ચરણ કમળને ચત્રુભુજની રક્ષા, આંગળીને અવિનાશ; કુંઅર.
તાહારી પીંડીને પરબ્રહ્મની રક્ષા, જંગલની જગનાથ. કુંઅર. ૫

---

* આશીર્વાદ. † મૂળ પ્રતમાં " ગુડી " પાઠ છે.

કડવું ૯ મું.

રાગ ધનાશ્રી.

મેધાવતી કહે કુંવર મારા, રણ રાખો રણદેવજી;
મસ્તકે મહાદેવની રક્ષા, ભ્રગુટીએ બ્રહ્માદેવજી. ૧
કપોલે કાળીકાની રક્ષા, નાશીકાએ નારાણજી;
આંખડીએ અંબીકા રેજો, પ્રષ્ટે સારંગપાણજી. ૨
જંઘાએ યાદવની રક્ષા, કટીને કમળા કાંતજી;
ઉદરને આદ્ય પુરુષની રક્ષા, દુંટીને દેવ અનંતજી. ૩
તાહારી પૂંઠને પીતાંબરની રક્ષા, કૂખને કૃષ્ણ કૃપાળજી;
ભુજડંડને ભૂધરની રક્ષા, દેહેને દેવ દયાળજી. ૪
દસનને દામોદરની રક્ષા, જીહવાને જુગપાળજી;
દંતને દામોદરની રક્ષા, ગળાને ગોપાળજી. ૫
તાલુઆને ત્રીકમની રક્ષા, નીલવટને નંદજી;
શ્રવણને સારંગધરની રક્ષા, મસ્તકને માધવ મુકુંદજી. ૬
શરીરને શામળીઆની રક્ષા, વેળાકવેળા વિષ્ણુજી;
વાટે ઘાટે વિશ્વંભરની રક્ષા, કૃપા કરજો તુને કૃપાળજી ૭
દેઇ પ્રદક્ષણા ચરણે લાગ્યુ, માતાનું માન્યું મંનજી;
મેધાવતીએ આપી સૂખડી, આરોગો માહરા તંનજી. ૮
પુનરપિ વળી પગે લાગ્યું, અને કીધૂં જુહારજી;
ખેમ કુશલીએ જઇ આવો, પરણી લાવો એ નારજી.* ૯

કડવું ૧૦ મું.

રાગ ધનાશ્રી.

માતાએ મોકલાવીઉ રે, ચતુર તે ચાલ્યું ચદ્રાસજી;
મૂરત લીધૂં મન ધરે રે, લક્ષ્મી નારાએણ પાસજી. ૧
દંતે દીનાનાથની રક્ષા, રશનાએ રણછોડજી;
કંઠે રક્ષા કમળાકરની, સ્કંધે તેત્રીશ ક્રોડજી. ૨
પેટે રક્ષા પંચાનનની, વાંસે વિશ્વાધારજી;
કટીએ કેશવજીની રક્ષા, જંઘાએ જુગદાધારજી. ૩
રણ† વેળા દશો દિશ રખેવાલી, અંધારે તો ઇશજી;
અજવાળે અંબીકાની રક્ષા, ખેડુ ધરજો શીશજી. ૪

---

* કવિ પ્રેમાનંદ કૃત અભિમન્યુ આખ્યાનમાં અભિમન્યુને રણમાં જતી વખતે કુંતા માતાએ આજ પ્રમાણે આશિષ દીધી છે. † સંધ્યાકાળ.

ઢાળ.

લક્ષ્મી નારાયણ પાસે લીધા, રદે માંહાં શ્રીરંગ;
અશ્વ એહેવૂં પલાંણીઉં, અથક ને અભંગ. ૫
એક પોતે એક પાલુ,* આયુધ ષોડશ વીશ;
માંહાં રાતુ મનમાંહાં છે જે, રાખશે યુગદીશ. ૬
એહેવં કહીને સાંચર્યું, ચંદ્રાસ વેગે જાએ;
નગર માંહિથી નીસરતાં, શુકન સારા થાએ. ૭
પંચ શબ્દ વાજીંત્ર વાજે, આગળ રંભા નૃત્ય કરાએ;
બંદીજન જે જે કરે, એક વર પરણીને જાએ. ૮
કામની વર કોડામણૂં, અને ગાતી અતિ રિસાળ;
શ્યામા સમીપ્ય સાહમી મલી, શ્રીફળ સંજૂક્ત થાળ. ૯
કામધેન કોડામણી, અને સવત્છીं† ગાયે;
પેરે પેરે પાલી પેજલી, એક વિપ્ર સાહી હાથે પળાયે. ૧૦
કામની મસ્તકે બેડલાં, અને અંબુ ભરીઆ કુંભ;
શુકન વંદી સાંચર્યા તે, સમરીને શ્રી શંભ. ૧૧
ખર ડાબૂ બોલઉં, અને તોરણ ચાર બંધાય;
પહેલે પુહુરે અધૂરડાં તે, કુરંગ યમણાં જાય. ૧૨
શુકન વંદી સાંચર્યા, આવ્યા નગર સમીપ;
સરોવર તીર અતિભલૂં, નિર્મળ તેહનું નીર. ૧૩
નીર નિર્મળ તેહનું દીઠું; અને કીધૂં સ્નાન;
ભક્તિ નવધા ત્યાંહાં કરી, અને પૂજ્યા શ્રીભગવાન. ૧૪

ઢાળ.

એક મને ઉલટ કરી, સ્થાનક સ્થિર કરી મંન;
માતાએ આપી સૂખડી, અને આરોગ્યા તે તંન. ૧૫
વળતા નારદ બોલીઆ, સાંભલું અર્જુન;
ત્યાર પછે શૂં થઉ તે, સાંભળું એક મંન. ૧૬
પછે તે ત્યાં પૂઢીઆ,‡ ને થઆ આશાંત;§
અશ્વ તે ચરતું કીધૂં, મન માંહે ન આણી ભ્રાંત. ૧૭
મહા નિદ્રામાંહે ઉંઘ્યા, આગળ અશ્વ ચરાએ;
સેવકને નિદ્રા પડી, સજગ એકુ થાએ. ૧૮
તેણે સમે ત્યાંહાંથી નીસરી, કુંતલકપુરથી નાર;
દૃષ્ટબુધ્યની દીકરી, વિષયા બાલ કુંઆર. ૧૯

---

* પદાતિ-પગે ચાલતો સીપાઇ. † વાછરડાવાળી. ‡ સુતો. § આસુદા.

બીજી ચંપક માલણી, રાયની તનયા જાણે;
સહી સમાણી સાંચરી, પ્રેમ મનમાંહ આણે. ૨૦
વાટ માંહી આવીઆંરે, દૃષ્ટે તેણે ઠાર;
કુસુમ વેલી કામનીરે, ઉલટ અંગ અપાર. ૨૧
ઉલટ અંગે અપાર, ફળ પડે તે કરે પ્રહાર;
ત્યાંહાં બૂંબારવ વુહુલુ, કરે સહી તે નિરધાર. ૨૨

ઢાળ.

એમ કરતાં આવીઆં, સરોવર કેરી તીર;
વારુ દીઠું પદ્મની, નિર્મળ તેહનું નીર. ૨૩
વ્યુ રે આપણ હાલીએ, સહી સમાણી સાથ;
પાણી માહે પરવર્યાં, યાં હાથ ઉપર હાથ. ૨૪
મહા જળમાં પરવર્યાં, વાઅ ને ઝોલણાં થાએ;
તરતાં તરતાં તારુણી, અનેક ડુબકી ખાએ. ૨૫
એક એકનું પગ તાંણે, અને બે સાહે પાણ;
એક એકની ગ્રીવા પંજે, અને બોલે નવલી વાણ. ૨૬
એકએકના કેસ સાહે, ચાંપે પાણી માંહે;
વિષયા થઈ છે આકુલી, વાણી ત્યાં ન બોલાએ. ૨૭

કડવું ૧૧ મું.

રાગ ઉપર પ્રમાણે.

મર્જન કરીને સાંચર્યાં રે, જલથી આવ્યા બાહર;
વસ્ત્ર જ બીજાં પાલટયાંરે, મહા અનોપમ સાર. ૧

ઢાળ.

વસ્ત્ર બીજાં પાલટયાં, આપોપરે જાયે;
હેલૂં ચંપકમાળણી, આગળથી પલાયે. ૨
વિષયા ત્યાં પાછે રહી, એક જ દાસી પાસ;
એક પુરુષ પુઢું નરખીઉ, તે સૂર્ય કોટી પ્રકાશ. ૩
મહા અનોપમ નરખીઉ, લોચન કમળાકાર;
દસન હીરા તગતગે, કો કામનું અવતાર. ૪
નેપૂર તાં ઉતારીઆં, આપ્યાં દાસી કેરે પાણે;*
શનૌ શનૌ† સાંચરે, પ્રેમ મનમાંહ આણે. ૫
પટકૂલ પાણે સાહીઉ, અને ઉર્ધ રાખ્યું તેહ;
રખે શબ્દ તાં સાંભળે, અને જાગે એહ. ૬

* હાથે. † ધીમે ધીમે.

અશ્વને કરી વિનતી, તૂરી* તું અવિધાર: ૭
દેઈ પ્રદક્ષણા ચરણે લાગી, રખે કરે ફૂતકાર.
પાસે આવી ઉભી રહી, અને પુઠું દીઠું પાત્ર;
બાકી કાગળ ફાંટ માંહ, બાહેર કિંચીત્ માત્ર. ૮
શનૈ શનૈ કાઢીઉં, અને વાંચીઉં તાં તેહ;
વિષયાને ઠારે વિષ લખી, અને વિમાસે તાં એહ. ૯

કડવું ૧૨ મું.

રાગ આશાવરી.

વિષયા મન્ય વિમાસે છે વાત રે, વેરાસીઉં માહારૂં તાતરે;
વિપરીત કાં લખ્યું રે. ૧

ઢાળ.

વિપરીત શા માટે લખ્યું, એહવું આલપંપાલ;
હવે માહરે હાથે કાંઇએક, (કરું) મારું વેવીશાળ.† ૨
વિષને ઠારે વિષયા કરું, એહ માહારું વિવેક;
* * * * *
પાસે પરત્યથી નરખીઉં, દેવદાર કેરું દ્રુમ;
દૂધ કાઢી તેહનું ને કીધું, * * * મર્મ. ૩
યમણે કરે ટચી આંગળી, તેહનું ભરીઉં દૂધ;
કાજળ કિંચીત્ નેત્રનું, અક્ષર કીધું શુદ્ધ. ૪
બેઉં લેવયે ટબકે, વચે લખીઉં ન્યાયે;
વિષયા દેયો વેગે કરી, અત્ય ત્યાંહાં લખ્યું વિષયાએ. ૫
લેઇ કાગળ બીડીઉં, અને ગાહાલીઉં ફાંટ મુઝાર;
અવશ્ય એમ તું નીપજે, જુ ત્રુઠે શ્રી ત્રિપુરાર. ૬

કડવું ૧૩ મું.

રાગ ધનાશ્રી.

વિષયા મન વિમાસે છે વાત રે;
તૂં ત્રુઠે શ્રી ત્રીપુરારીયે ત્રુઠાતાં કેમ ખ્યાત રે. ૧

ઢાળ.

પુત્ર રાય ત્રુઠશે, એમ કુએકે જગદંબા માય;
‡આઇ તાહારી સ્તુતિ કરું, ગવરી ગુણ પમાએ. ૨

---

* ઘોડા. † મૂળ પ્રતમાં "વિશેષણ" છે. ‡ માતા.

આઈ અંબા ચંડી ચારૂં, હું એ વરને પામેશ;
અખીલ વ્રત છે તાહારાં, ને ભાવતું કરેશ. ૩
નવ દાઢા નવરાતના, અપવાસ તાં કરેશ;
જવારા વાવી કરી, કનક કુંભ થાપેશ. ૪
આઈ આદ્યે* એમ સાંભળીયું, ઉખાને આપ્યું વરદાન;
તે માટે આઇ અંબકે, મુજને દેયો માન. ૫
એક મંન આઈ તુ, વરાહાં સાવીત્રીય અપાર;
શ્રેષ્ઠ કરતાં તું પામી, બ્રહ્મા સરખું ભરતાર. ૬
એક મને તુ સ્તવી થાનકે, સ્થીર કરીયા વર ક્ષમક્ષણી,†
તું કુજ પામી, કૃષ્ણ સરખું કંથ ખમખમી ૭
એહવું કહીને સાંચરી, ઉતાવળી જંજાય;
ચંપક માળણીને જઇ મલી, ઉલટ અંગ ન માય. ૮
ચંપકમાળણી તાંહાં હસી, આનંદશું અપાર;
વિષયા શું પુઠે રહી, જોઉ તેં ભરથાર. ૯
અરે બાઈ એહવું શું કહે, પોતાના મનની વાત;
મજને તાં વર શોધશે, માહારૂં તાં તાત. ૧૦
વળતા તે નારદ બોલીઆ, તમ્હો સાંભળો અર્જુન;
તાર પછે શૂં થઉ, તે સાંભળો એકે મંન. ૧૧
પછે તે તાં જાગીઉ, બેઠા થઆ ચંદ્રાસ;
કોગલા કરીને મુખ પખાલ્યું, આરોગ્યા મુખવાસ. ૧૨
એક પુહુર રહ્યું પાછલું, અને થયા અસ્વાર;
વેગે પછે તે આવીઆ, પ્રધાન કેરે દ્વાર. ૧૩

કડવું ૧૪ મું.

રાગ ધનાશ્રી.

કાંઈ ચંદ્રાસ આવી ઉભા રહ્યા, કાંઈ આજ્ઞા તે માગે મદનની રે;
આ સાત પોળે અબે પાટી, કહેવરાવીઉ માંહોમાંહે. ૧

ઢાળ.

માંહો માંહે કહાવીઉ, મોકલ્યો છે દ્રષ્ટબુધ્ય;
પત્ર લેઇને આવીઆ, સમા તે ચાર છે શુદ્ધ. ૨
સાત પોલેય છે પોલીઆ, વળી છે રે અનેક;
છેહલ્યુ પોલીઉ મદનનું, તેહનૂં નામ વિવેક. ૩

---

*પૂર્વે. † રૂકમણી.

વિવેક જઈ વિનવ્યું, મદનજી અવિધાર;
પોળે આવી કો ઉભુ રહ્યું છે, લાગી છે વડી વાર. ૪
તાત તમ્હારે મોકલ્યું છે, પત્ર લેઈને પાણ;
ઉતાવલૂં કાંઈ ઉપનૂં છે, સ્વામી મનમાંહે જાણ. ૫
મુખ વચન મજને કહ્યું, હું દાસનું છું દાસ;
નમણી કરી તું બોલે, મજનું છે નામ ચંદ્રાસ. ૬

કડવું ૧૫ મું.

રાગ ધનાશ્રી.

મદનના મન માંહે ઉલટ, ધન ધન અવતાર;
પીતુની આગના પાળવા, દીઠું તું અવિધાર. ૧

ઢાળ.

ધન અવતાર માહરો, મલશે વિષ્ણુંજીનું દાસ;
મદન તાંઈ તેનો સેવક, વિષ્ણુનો ચંદ્રાસ. ૨
સભા સંજુકતુ ઉઠીઆ, ડંડવત કરતા જાએ;
ચંદ્રાસ તાં દષ્ટે પડ્યા, ઉલટ અંગે ન માએ. ૩
હઇઆ સાથે ચાંપીઓ, જાણે પ્રાણાધાર;
આજ હું કૃતાર્થી કીધૂં, સ્વામી સેવ્ય સેષે સાર. ૪
વળતા ચંદ્રાસ બોલીયું, મોકલ્યું તાહારે તાત;
એકાંત બેસો ને પત્ર જ વાંચું, પછે કરશું વાત. ૫
વળતા તે મદન બોલીયું, એશું હું કહુછું આજ;
એકાંત્ય બેઠા તેહ જ કીજે, જેહ માંહે લખ્યું ઉપાજ. ૬
લેઈ કાગળ વાંચીઉં, છાનોમાનો મંન માંહે;
એહ વસ્ત એમ નીપજે, જુ ત્રુઠે કઇલાસ કેરું રાએ. ૭

કડવું ૧૬ મું.

રાગ—

મદનના મનમાંહે ઉલટ છે અપાર રે; ત્રુઠા તાં યુગદાધારરે;
ત્રપુરાએ ત્રુઠે એમ હુએ, વિષયાની પુહુચે આસ. ૧

ઢાળ.

ત્રુઠે શ્રી ત્રિપુરાએ, તુ તાં એમ હુલાસ;
પૂજ્ય થાએ પ્રધાનનું, જમાઈ ચંદ્રાસ. ૨
ગાલવ ગુરુને તેડીઆ, સાંભળુ ગુરુજી વાત એહ;
મૂને કાગળ મોકલ્યુ, અમારે તાતે તેહ. ૩

તું કુળ મ જોએશ કુલંદનું, રૂપ મ જોએશ જાત;
વે મ જોએશ, વપૂ* મ જોએશ, શૂ મ જોએશ સાથ. ૪
આચાર મ જોએશ, વિચાર મ જોએશ, લક્ષણ મ જોએશ;
તું દેવ મ જોએશ, સેવ મ જોએશ, વૈષ્ણવ મ જોએશ, ભક્તિ મ જોએશ. ૫
વેગે કરીને વિષયા દેજો, મોકલ્યૂં છે એહ;
આપણને બ્રાહ્મણે કહ્યું હુતુ, એ બાલ્યક છે તેહ. ૬
વેગે કરીને વિષયા દેજે, કારણ છે તાતાં તેહ;
* * * * * ૭
કારણ તાં જાણી કરી, મલીઉ તાં વાર;
જાણ જોષી તેડીઆ, લગન આપ્યું સાર. ૮

કડવું ૧૭ મું.

રાગ ભૂપાળ.

તેડુ તેડુ જોષી તે જાણ, લગન આપ્યું પરમાણ;
જાણ જોપી કહે વાત, લગ્નને રેખા આવી સાત. ૧
લગ્નને શુક્ર આવ્યું ત્રીજું, ગુરુ અગીઆરમું રાશી બીજું;
ગોરજવે'લાએ હાથેવાલ, ચંદ્રાસ થાશે ભૂપાલ. ૨
મદનજી છો વાલે એણી, તેહુને માહારી તાડકો રાણી;
વિષયા બાઇને કરાવ્યુ સ્નાન, ચદ્રાસને દેજો ઘણું માન. ૩
મદનજી પખાલે છે ચરણ, તાડેક નામે છે વરણ;
સૌભાગ્યવતીને તેડાવૂં, તે વે મંગળ વરતાવૂં. ૪
જાણ જોષીને તેડાવૂ, મોટાં પંડિતને પધરાવું;
એણી પેરે પૂછે છે મદન, કુળ કુણ રાજનિધાન. ૫
સાખ કુણ તમ્હારું ગોત્ર, માંડીને કહુ શાસ્ત્ર;
વલતા બોલે છે ચંદ્રાસ, મદનજી સાંભળને ઉહુલાસ. ૬
ગોત્ર ગદાધર ગોવિંદ, વેદે વિશ્વ વિશાળ મુકુંદ;
માહારું કુળ તાં શ્રી કૃષ્ણ, શાખા સામળ વિષ્ણુ. ૭
માહારો ત્રીકંમજી છે તાત, ભાઈ ભૂધર લક્ષ્મી માત;
માહરો વડાઉઅ વાસુદેવ, વડીઆઈ વામન અવશ્યમેવ. ૮
ફૂઈ ફણાગરમર્દન જેહ, મામો માધવજી તાં તેહ;
માહારે મદસૂં સાલ, બાકી સરવે આલપંપાલ. ૯

ઢાળ ફેર.

ચંદ્રાસ પુરી માંહે પધરાવ્યા, સોભાગ્ય રધણાં;
સૂર મુનિ જોવાને ત્યાંહાં આવ્યા રે, સોભાગ્ય રધણાં. ૧

શરીર—સૌંદર્ય.

વરત્યાં તે મંગળ ચાર રે, સો૦ આપ્યા તેજી ને તોખારરે; સો૦ ૨
આપ્યા મેગળ પ્રૌઢારે, સો૦ સંતોખ્યા ગરૂડારુઢ રે. સો૦ ૩
આપ્યા દાસી ને તાં દાસ રે, સો૦ અતિ સંતોખ્યા ચંદ્રાસ રે; સો૦ ૪
આપ્યું સોનું રૂપુ સાર રે; સો૦ ઠાલા કીધા તે ભંડાર રે. સો૦ ૫
સર્વ આવીને રહ્યું રે, સો૦ પછે બોલ એહવું કહ્યું રે; સો૦ ૬
હવે સમર્યું છું પ્રાણ રે, સો૦ વર્તે મંગળ ચારે સાળચાલ રે. સો૦ ૭

કડવું ૧૮ મું.

રાગ દેશાખ.

એણી પેરે બોલે નારદ દેવરે, એ સુણું સવ્યસાચી અવશ્ય મેવરે. ૧

ઢાળ.

સવ્યસાચી તાંહ લ્હે, દ્રષ્ટબુધ્ય ભૂંડું મૂઢ;
ચંદ્રાસને ચત્રુભુજ રાખે, એહેને કોપશે કૂડ. ૨
આગે એણે મારવાનું, કીધુતું તાં મર્મ;
વિઘ્ન તાં વે'લું ગઉં વે*, રાખીઉ પરબ્રહ્મ. ૩
વિષ્ણુની સેવા કરીને, વિષયા પામ્યું ચંદ્રાસ;
ત્યાર પછે શુ થઉ તે, તજને કહુ ઉહુલાસ. ૪
પછે દ્રષ્ટબુધ્યે બાંધીઉં, કુલંદ અવલે બંધ;
ને હુકુમ કરીને તાડીઉં†, ભાંજીઆ સંધેસંધ‡. ૫
એમ થઆ માથા ઉફરા, અને આણું છું અભિમાન;
ચંદ્રાસે ચિત ફેરવ્યું, અમને નહી કાંઈ માન. ૬
સદાએ બેઠા લાવતા, રાયના તાં દ્રામ;
હવડાં સેવક મોકલ્યા, અમ્હારે છે કામ. ૭
સેવક જે કો મોકલો, તેહને અભિમાન;
અમ્હો જે અપાવીઉ, તેહેને નહી તાં ધાન. ૮
અમ આગલે એહતું, કહ્યું એકાદશી અપવાસ;
અમ્હો વૈષ્ણવ છઇએ, બોલ્યા દાસના તાં દાસ. ૯
એમ દેશ દંડીઉં સર્વે, વરણ તે અઢાર;
થાણે લોભજ મેહેલીઉ, ને વિનતી અવિધાર. ૧૦

કડવું ૧૯ મું.

રાગ—

એણી પેરે ત્યાં પ્રધાન બોલિયું, સાંભલ્ય કુલંદ તાંહ;
અભિમાન કુલંદ એ બહુએ લહુ રે. ૧

* વહી જહું. † માર્યો. ‡ અવયવ.

ઢાળ.

અભિમાન તજને એવડું, ચંદ્રાસ કેરી આણ;
થઓ માથા ઉફરું, અરે મૂઢ અજાણ. ૨
શંખ ચક્ર વંસ વેણા, અને કરે છે તાં તાલ;
ઘરે ઘરે વાજે ઘંટડી અને કરે તુલશી વિશાળ. ૩
તિલક ટીલાં તેણે ભરીઆં, શંખના નિર્ઘોષ;
એતુ કાંઈ રુડું નહીં, એ શું કરુ છું લોક. ૪
તમને કુંણે કહું હુતુ, એવડું કરજો કામ;
પોતે પનુતા થાવા બેઠા, રાયના રાખી દ્રામ. ૫
વળી અપાર તાડીઉં, અપાર પાડી રીર;*
કે'તાં મૂકાવે નહી, ને શીથલ થઉ શરીર. ૬
ત્રાહે ત્રાહે પ્રધાનને, લાગ્યું લોક જંપત શીખ;
આ વાર મૂકુ† જીવતો, વેરી‡ માગી ખાશું ભીખ. ૭
પછે મેહેલ્યું જીવતુ, તે નહ જે ખાઈ;
સ્રી ભરથારે પ્રીછીઉ, ને વિમાશું મનમાંહી. ૮
પૂત્ર તાં માહરુ હશે, યાંહાં મોકલ્યુ ચંદ્રાસ;
આપણે ત્યારે પ્રીછીઉ, મોકલ્યું મદનને પાસ. ૯
આપણે જીવી શૂં કીજે, લ્યુ કાઢીએ પ્રાણ;
કે ઝરમર§ જઈ કીજીએ, એમ વદે વેદ પુરાણ. ૧૦
પ્રધાને ત્યાં સાંભલ્યૂં, એ બાળે છે દેહ;
મરહુમા બેસી રહ્યું, હુચ્ય પૂતે લેય. ૧૧

કડવું ૨૦ મું.

રાગ રામગ્રી.

પછે પ્રધાને દંડીઉ દેશરે, દ્રવ્ય લેઈને સાંચર્યો રે. ૧

ઢાળ.

દ્રવ્ય લેઇને સાંચર્યું, ઉલટ અંગ ન માએ;
પૂત્રે કામ કીધૂં હશે, રળીઆત મનમાં થાએ. ૨
પાલખી ઉપર તીષ્ટીઉ,¶ ડંડ લેઇને પાણ;
ભારવાહુ ઉપાડે ખીજીઉ, પ્રહાર કીધૂં નિર્વાણ. ૩
ઉતાવળા તમ્હો સાંચરુ, નહીતુ મારેશ ઠાર;
વહેલા થઈને સાંચરું, જાઉ નગર મૂઝાર. ૪

* બુમ-ચીસ. † મુકો ‡ ફરીથી. § અગ્નિથી બળી મરવું. ¶ બેઠું સ્થા-તિષ્ઠ-બેસવું.

પછે તે તાં બોલીઆ, સાંભળો કહુ તાં શોએ;
નીર્ઘોષને કુળે અવતર્યું, પાપીઉં તાં સોએ. ૫
એમ જાએ ઉતાવળુ, મારુતવેગે* જાએ;
શબકાઠપરે પંખી બોલે, ગ્રધ ને કાકકાયે. ૬
કાગ તાં ઉડાડીઆ અને, લવે સસલા શિયાલ;
એ તાં કાંઈ હુહુ નહી, એતાં આલપંપાલ. ૭
વળી આઘેરા સાંચર્યા, વશીહર બોલ્યાં વાણુ;
અંત્રીક્ષથી તાં એમ કહે, પ્રધાન તું તાં જાણુ. ૮
હવે અમ્હો જાઉં છૂં, અમ્હારી તાં ઠામ;
મદનને તાં આપીઉ, જે હુતા કાંઈ દ્રામ. ૯

કડવું ૨૧ મું.

રાગ આંદોલ.

સ્વામી એ નગર સમીપે આવ્યું છે, પ્રધાન એ ઉલટ અંગે ન માએ. ૧

ઢાળ.

ઉલટ અંગે માએ નહી, કુંઅરે કીધૂં હોશે કાજ;
વાણી તાં વ્રથા કીધી, વાડવ કેરી આજ. ૨
પાંચ શબ્દ તાં સાંભલ્યૂં, ચંગ ને મૃદંગ;
સહી કુંઅરે કાજ કીધૂં, રંગભેર બેઠું રંગ. ૩
નગર માંહે સાંચર્યું, સાહામા ભેટ્યા ભાટ;
પેરે પેરે પીલ્યાપે જાએ, આશીરવાદ દીધું વાટ. ૪
ભાગ્ય તાહારા વંશનું, દૃષ્ટબુધ્ય પ્રધાન;
ધંન ધંન કુંઅર મદનજી, અમને દીધાં બહુ માન. ૫
એકોતરશૂં ઉધરાયા, વિષયા મનની પુહુતી આશ;
જમાઈ તાહારુ નિરખીઉ, ચતુર છે ચંદ્રાસ. ૬
એહેવૂં કેહેતાં કોપે ચડીઉ, એ શ્યૂં બોલ્યા વાણ;
યાચક માટે ઉસરુ,† નહીતર કાઢું પ્રાણ. ૭
વળી આઘેરુ સાંચર્યું, તાં સાંહાંમા તે ભેટ્યા બંભ;
પેરે પેરે પીલ્યા પીજલ્યા, સ્વામી તુને ત્રુઠુ શ્રીશંભ. ૮
ભાયગ તાહારા વંશનું, તી ધંન તાહારુ અવતાર;
ધંન કૂંઅર મદનજીરે, અમ્હને આપ્યાં શણગાર. ૯
એકોતરશૂં ઉધરાયા, વિષયાની પુહુતી આશ;
જમાઈ અમ્હો જોઇઉ, ચતૂર છે ચંદ્રાસ. ૧૦

---

* પવનવેગે. † અટકું છું

એહેવૂ કેહેતાં કોપીઉં, અને થઉ કૃતાંત કાળ;
આભ્રણ તાં ઉલાળી લીધાં, વાડવનાં તતકાળ. ૧૧

કડવું ૨૨ મું.

રાગ કેદારો.

સ્વામી એ ત્રીજી પોલે, પેસે છે પ્રધાન એ;
વાત મંનમાંહ વિમાસતું એ. ૧

ઢાળ.

વાત મંનમાંહ વિમાસે, સાંહાંમી ભેટી નાર;
પેરે પેરે પીલી પીજલી, ગાતી ગુણ અપાર. ૨
પ્રધાન પત્યે એમ કેહે, તમારી પુહુતી આશ;
જમાઈ તે તો જોઇઉં, વૈષ્ણવ ભક્ત ચંદ્રાસ. ૩
અરે રંડા ભૂંડી ભંડા, એ શ્યું બોલી આલ;
અબલા માટે ઓસરૂ, નહીતુ આણૂં કાલ. ૪
દંપત્ય બેઠાં નરખીઆં, તે તો ચોરી મધ્ય;
દ્રષ્ટબુધ્ય તે પાપીએ, ને ટળી સઘળી સધ્ય. ૫
મદન સાંહાંમુ સાંચર્યું, ઉતાવલું તાં જાય;
રળીઆત માહારૂંબાપ થાશે, અને વેગે વે'લો ધાય. ૬
ધ્રૂર ધ્રૂછરે ધર ધરે, અને કરડે ઓઠ ને દંત;
અરે ભૂંડા કુંઅર માહારા, તાહારૂં આવ્યું અંત. ૭
અરે કુંઅર મદન કાલા, તુ જારે વંન મૂઝાર;
યતી સંન્યાસી થઇને, ભીખ માગ બારેબાર. ૮
વલતા તે મદન બોલીઆં, સ્વામી કાં કરૂ છું રીસ;
લખાણ તમારૂં જે હતું, તે મેં ચડાવ્યું શીશ. ૯

કડવું ૨૩ મું.

રાગ રામગ્રી.

સ્વામી એઇણી પેરે બોલ્યો છે મદન રે;
કોપ ન કીજીએ તે અતિ ઘણું મંન રે. ૧

ઢાળ.

કોપ ન કીજે અતિ ઘણું, દૃષ્ટબુધ્ય પિતા પ્રધાન;
હુતુ તે આપી રહ્યુ, બુહુન બહન્યેવીને માન. ૨
સ્વામી તમ્હો કાંહુ હુતુ વાણુ, તમારે મન એ વાત;
વિશેષ્ય કાઇ કાવ્યું નહી, હુએને સંતોષ્યું યામાત્ર. ૩

કરજોડી કરું વિનતી, સાંભળો સ્વામી આપ;
વરાયુ એ કપટીઉં, ચંદ્રાસ નામ તે મા બાપ. ૪
અરે ભૂંડા કાલ મુવા મદન, વિચાર વિના કાં કીધૂં કામ;
સ્વામી મેં તે વાંચીઉં, સભા સુણતું તેણે ઠામ. ૫
લાવ્ય પાપી વાંચીએરે, પત્ર માહારા પાણ;
અપાર સ્વામી અતિ ભલું, મદન બોલે વાણ. ૬
વાંચતાં વાંચતાં આવીઉ, અરધ ઉલે વચાલે;
વિપને ઠારે વિષયા દીઠી, અને થઉં તે ન ટાલે. ૭
મદન તું તા રક્ષે કુહુવા, અમે કરી છે રીસ;
લખ્યું માહરું જે હુતુ, તે ચડાવ્યૂં શીશ. ૮
અપાર હું રલીઆત થઉં, અને માહારી પુહુતી આશ;
એકોતરશું ઉધરાયા, એ જમાઈ પૂજ્ય ચંદ્રાસ. ૯
એમ કરતાં તે દીન ગયું, ગયા પૂરા ચાર;
વળી મંત્રીએ મંત્ર રચ્યું, રદેશું કરે વિચાર. ૧૦

કડવું ૨૪ મું.

રાગ રામગ્રી.

સ્વામી એઇને પેરે બોલા, પછે પ્રધાન એ;
દેઈ માન યામાત્રને અતિ ઘણું રે. ૧

ઢાળ.

માન જમાઇને અતિ ઘણું દીધું, માહરી પુહુતી આશ;
એકોતર ઉધરાયા, તું જમાઈ ચંદ્રાસ. ૨
અહમારે એહેવું રીત છે, પૂજે કુળમાતા કુળદેવ;
પરણ્યા પૂઠે દિવસ ચુથે,* પૂજીએ અવશ્યમેવ. ૩
એકમને તમ્હો જઇને, પ્રિતે પૂજુ યામાત્ર;
રખે કોપે ચંડીકા, અને કરે ઉપઘાત. ૪
કુહુ કેહે વે'લા જઇએ, સ્વામી સંઝાં અપરાંત;
આવાર સ્વામિ અમ્હો જાશું, મનમાંહાં લહી ન ભ્રાંત.† ૫
કરજોડી કહું વિનતી, ચરણે નમાવું શીશ;
એહેવું કહી તેડીઆ, તતક્ષણ તાં પચાસ વીશ. ૬
આવીને ઉભા રહ્યા, અને બોલ્યા અઘાત;
શસ્ત્ર લેઇને સાંચરુ,‡ ચંડીને પરસાદ.§ ૭

* ચોથે. † શંકા. ‡ સાંચરો. § દેહરે.

સમી સાંજે જઈ રહુ, તતક્ષણ તેણે ઠામ;
રખે તમે તિમ કરો, એક વાર કીધૂં કામ. ૮
કૂઅર તાં માર્યું નહી, એને વાત પડી વિરામ;
આણી વાર કરશું એટલૂ, તુ તમોને મારેશ ઠામ. ૯
એમ કહીને મોકલ્યા, સાંભલ્ય માહારી વાત;
વેગે શીર છેદો તેહેનું, કરજો ના ઉપઘાત. ૧૦
શીઘ્ર થઇને સાંચરીઆ, પચાસ ઉતાવલાં જાય;
આવીને ઊભા રહ્યા, ચડીના દેહેરા માંહે. ૧૧

કડવું ૨૫ મું.

રાગ રામગ્રી.

એણી પેરે બોલ્યા નારદ દેવજી, સૂણ સવ્યસાચી અવસ્યમેવજી. ૧

ઢાળ.

સવ્યસાચી તમ્હો સાંભળો, [દુષ્ટબુધ્ય તાં મૂઢ;
ચંદ્રાસને ચતુરભુજ રાખે, એહેને કોપશે કુડ. ૨
આગે એણે બે વાર, મારવાનુ કીધૂં મર્મ;
તે વિઘન તાં વેહતા ગયાં, જિનુ રાખીઉ પરબ્રહ્મ.] ૩
વિષ્ણું સેવા એમ કરે, વિપરીત કીધૂં મર્મ;
વિષને ઠામે વિષયા કરી, પરણાવ્યા પરિબ્રહ્મ. ૪
વૈષ્ણવની દયા કરી, વિષયા પામ્યું ચંદ્રાસ;
ત્યાર પછે સ્યૂં થઉ, તે તુજને કહુ ઉહુલાસ. ૫
એમ કહીને મોકલ્યા, ચંદ્રાસ દેહેરે જાયે;
ઉતાવલૂં કાંઇ ઉપન્યું, કુંતલકપુરમાં તાં રાયે. ૬
રાયે છે તોરંગ માંહ, દર્પણમાંહ મુખ જુએ;
વપૂ તાં વિપરીત દીઠું, અને આશ્રજ હોએ. ૭
અરીસા માંહે મૂખ જોતાં, વિરાંધ કેરુ વાર;
કમળ* પાખે ધડ નિરખ્યું, એકલૂં શરીર * * * ૮
ગાલવ ગુરુ તાં તેડીઆ, સાંભળો ગુરુજી વાત;
કમળ પાખે ધડ નિરખ્યું, એ સ્યું કહીએ ઉત્પાત. ૯
માહાપુસ્તકમાં અરિષ્ટ લખ્યા, લાવી વાંચ્યું તેહ;
તે માંહે જે લખ્યું હુએ, પછે કીજે એહ. ૧૦
અરીષ્ટ સંધા વાચઉ, તતીપુંતા અંત;
બે દાહાનું આયુ તાહરું, ત્રીજે આવે અંત. ૧૧

---

* શીશ–મુખ.

આઘે ચંપતગાહ ચેનાઉ, ખટમાંગદ રાજાન;
પછે વૈકુંઠ પામીઉ, આવીઉં વિમાન. ૧૨

કડવું ૨૬ મું.

રાગ રામગ્રી.

એણી પેરે વિમાસે કુંતલકપુર રાયજી;
તું શું કરવું કાજ હવે, વિમાસે મન માંયજી. ૧

ઢાળ.

કહેને પરણાવું દીકરી, અને કહેને સૂપું રાજ;
* * * * * ૨
આતમા સાધન હું કરું, અને જાઉં વંન મુઝાર;
વનફૂલ તે તાં પેહેરીઆં, મૃગચરમ તે તાં સાર. ૩
એમ તાં વિમાસતા, તાં રાએ આવ્યા બહાર;
મદન તાં ઉભો રહ્યો, રાયને કીધું જૂહાર. ૪
વલતા તે રાએ બોલીઆ, મદન સાંભળોને આજ;
કહેને પરણાવું દીકરી, અને કહેને સૂપું રાજ. ૫
વળતા મદન બોલીઆ, સ્વામી મુને મન વિશ્વાસ;
મજને જોતાં બીજું નથી, ચતુર છે ચંદ્રાસ. ૬
પૂજ્ય થઉ પ્રધાનનું, વૈષ્ણવ શિરોમણી સોય;
માહારી દૃષ્ટે ન પડે, અવર બીજું કોય. ૭
અતિ જાઉં ઉતાવલો, વેગે વછેદે તેડે;
કુંતલક કહેરે કુંઅર માહારા, રખે વાતુ જોડે. ૮
એહેવું કહી તાં મોકલ્યો, મદન વેગે જાએ;
ચંદ્રાસ ચંતશું ચાલીઆ, ચંડીને દેહેરે ધાએ. ૯

કડવું ૨૭ મું.

રાગ રામગ્રી.

એણી પેરે બોલ્યા મદનજી, ચંદ્રાસ સાંભળો રાજનજી. ૧

ઢાળ.

ચંદ્રાસજી તમ્હો સાંભળો, તમને તેડે કુંતલક રાએ;
ઉતાવલું કાંઈ ઉપનું છે, રાયના મન માંહે. ૨
મજને દીધી આગના, તમાહરે તાં તાતે;
રખે કોપે ચંડીકા, ને રખે કરે ઉપઘાતે. ૩

સ્વામી એહવૂં શ્યું કહું, ભાવ ન કીજે ભંગ;
મેં તું ચુરી માહે સૂંપ્યું, છે માહારું તાં તંન. ૪
હું તમ્હો જૂજૂઆ નથી, એ તું એક શરીર;
તે માટે આઇ દયા કરજે, ચંડીકા મહાવીર. ૫
એહવૂં કહીને મોકલ્યા, આપીઉ ઉપહાર;
ચંદ્રાસ ચ્યંતશું ચાલીઉ, ચંચલ ચડી તોખાર. ૬
સેવક લાગ્યા આવવા, તે વાલીઆ મદંન;
ચંદ્રાસ પૂઠે પરવડું, જીવતવ્ય માહે ધ્યન. ૭
હરિહર નથી જૂજૂઆ, એ તુ એક જ અંગ;
એકલો જાઉ છું એટલે, રખે વ્રતનું થાએ ભંગ. ૮
એમ કહીને મોકલ્યા, આવીઆ ચંદ્રાસ;
રાએ નેયણે નરખીઆ, હુએ વિષ્ણુજીનુ દાસ. ૯
પછે પરણાવી દીકરી ને વનમાંહ તે જાએ;
સુંપ્યું રાજ ગાંધર્વ વિવાહ, તાંહ સત્વરથે કરાએ. ૧૦

કડવું ૨૮ મું.

રાગ રામગ્રી.

અણી પેરે બોલે નારદ દેવજી, સુંણ સવ્યસાચી તાંહા અવશ્યમેવજી. ૧

ઢાળ.

અવશ્યમેવ તમ્હો સાંભળો, રાએ ગયા વનમોઝાર;
વનકુલ તે તાં પેહેરીઆં, અને મૃગચર્મ તે સાર. ૨
એક મને આરાધીઆ, સ્વામી શ્રી અવિનાશ;
પછે કુંતલક પામીઉ, રાએ તે વૈકુંઠવાસ. ૩
વલતા તે નારદ બોલીઆ, તમે સાંભળો અર્જુન;
ત્યાર પછે શ્યું નીપન્યું, દેહેરે ગઆ મદંન. ૪
દ્વાર તાં ઉઘાડીઆં અને ખડ ખડાયા તતકાળ;
અસ્ત્ર લેઇને ઉઠીઆ, અખીલ સહુ તે ચંડાળ. ૫
આણી વેલા કુણ છે તું, મજને કહેને આજ;
મૃત્યુ તે તાં માથે ચડયું, તું આવ્યું કીયે કાજ. ૬
દીસે છે તું એકલું, કો નહી તારે સાથ;
કુણ પાપી પ્રાણીઉંરે, મરેશ માહારે હાથ. ૭
ખાંડુ ખેડ્યું ભાલે ભાલા, ત્રિશૂલ કરી પ્રહાર;
મારીને કટકા કર્યું ત્યારે, બોલ્યા બોલ બે ચાર. ૮
આઈ મજને કાં મારે, ત્રિશૂલ કરી પ્રહાર;
મહિષાસૂર તાં હું ન હુ, આઈ દેવી કરું વિચાર. ૯

શુંભ નિશુંભ તાં હું ન હુ, ન હું રકતવીજ;
ત્રિશલ ધરીને કા મારિ આઈ, એવડી શી ખીજ. ૧૦
ચુંડ મુંડ તાં હું ન હુ, ન હુ વળી જેહ;
મધુકૈટભ તાં હું ન હુ, આઈ શત્રુ તાહરા તેહ. ૧૧
શત્રુ સર્વે સંધારીઆ, તેહનું કીધું નાશ;
આઈ મૂને કાં મારં, હું છું શિવનું દાસ. ૧૨
મજને મુઆનું દુઃખ નથી, સાંભળો માહારી વાત;
એક કરું વિનતી તે, તાં તમને માત. ૧૩
ભગ્ની દીધી ચંદ્રાસને, દીધું કન્યાદાન;
હુતુ તે આપી રહ્યું, બહન્યવીને દીધું માન. ૧૪
પછે મેં તો એમ કહ્યું તુ, તાં ચતુરસુજાણ;
મેં તુ ચુરી માહે માહેરો, બહન્યવીને સુંપ્યું પ્રાણ. ૧૫
તે માટ તજને કહું છું, દૃષ્ટબુધ્યનું પૂત્ર;
આઇ અંબે ચંડકે તું, થાએ સાખીભૂત. ૧૬
તે માટે તમને કહુ છું, ચંદ્રાસને કરજે જાણ;
કૃત સંકલ્પ ઓશીંકલ થઉ, મદને આપ્યા પ્રાણ. ૧૭

કડવું ૨૯ સું.

રાગ રામગ્રી.

એણીપેરે બોલ્યા નારદ દેવજી, સુણું તાંહાં સવ્યસાચી અવસ્યમેવજી. ૧

ઢાળ.

સવ્યસાચી તમ્હો સાંભળો, મદન બોલે વાણ;
રામકૃષ્ણ ગોવિંદ જપતાં, તતક્ષણ છોડ્યા પ્રાણ. ૨
સેવક તે તાં આવીઆ, મંત્રીને કીધું પ્રણામ;
સ્વામી તમ્હો આગ્ના દીધી, તે અમ્હો કર્યું કામ. ૩
વલતા નારદ બોલીઆ, સાંભળો અર્જુન;
ત્યાર પછે શ્યું થઉ (ઉપનું) તે, સંભળાવું એકે મંન. ૪
ચંદ્રાસના મનમાંહેથી, એક ઉપન્યું વિચાર;
હાવે હું તાં જઇને કરુ, પ્રધાનને જુહાર. ૫
આગળ ચંપકમાલણી, હસ્તીએ થઉ અસ્વાર;
નગરમાહે સાંચર્યા, ઉલટ અંગે છે અપાર. ૬
વધામણીઆ આગળથી થયા, સાંભળ પ્રધાન તું આજ;
ચામાત્ર તે તાં પામીઉ, કુંતલકપુરજનનું જે રાજ. ૭

વળતા પ્રધાન બોલીઆરે, એ શું કહીએ દાસ;
કુણ ચંપકમાલણી ને, કુણ તે ચંદ્રાસ. ૮
મજ આગળે એ શ્યું કહ્યું, આવી તે તાં આજ;
ભૂંડું વાંછ્યું રાયને, એ તહમારું કાજ. ૯
પછે આવ્યા દૂકડા, સહુકો જોવા જાએ;
દૃષ્ટબુધ્ય તે પાપીઉ, વિમાસે મનમાંહે. ૧૦
આવીને ઉભા રહ્યા, મંત્રીને કીધૂં પ્રણામ;
પ્રધાન મનમાંહે ચેતીઉ, મદન માર્યું તેને ઠામ. ૧૧

કડવું ૩૦ મું.

રાગ સોરઠી.

પ્રણામ કરી પાછું વળ્યું, ને વિમાસે મનમાહે; ૧
ઝૂરે મનમાનું મનમાહાં, ચિત્ત કહેને ન કહેવાએ.
મેં શ્યૂં કીધૂં રે કીધૂં રે, કીધૂં માહારે હાથ; ૨
કુડ તાં મજને કોપ્યું કોપ્યું, એ રાખે વૈકુંઠનાથ.
મનમાંહાં ઝૂરે અતિ ઘણું, કહને ન કહેવાએ; ૩
અમલે તે આવ્યું પૂછવા, મૂને કારણ કુંહને તાહે.
અંગ ઉઘાડું વરણ ઉઘાડાં, અને ઉઘાડું શીશ, ૪
ચંડીને દેરે સંચરાયા, પાડતૂં અતિ ચીસ.
માતાએ કૂંઅર મોકલ્યો, અમલ જઇને વા'લ;
માહરે પુન્યે આવશે, એહનું ખૂટ્યું કાળ. ૫
એહવું કહીને સાંચરાયા, ચંડીને દે'રે મશાણ;
ભૂત પ્રેત ભે પામીઆં, કો આવ્યું પાપીઉં પ્રાણ. ૬
એક કહે થાપેણે મેલી લોપીશું, મંત્ર વિધી જેહ;
એક કહે હું કૃતઘની, વિશ્વાસઘાતી તેહ ૭
એક કહે હું બ્રહ્મઘાતકી, બ્રાહ્મણ વિધીઆ સાજ;
એક કહે મુને ત્રણ્ય સ્ત્રી હત્યા, બાલ્યક કીધી ઉપઘાત. ૮
એક કહે મેં માતાગમની, ભગનીનુ દીધું ભોગ;
એક કહે મેં ગુરુપત્નીશું, કીધૂં હું તાં સંભોગ. ૯
એક કહે મેં માળા પાડ્યા, ભંજાવ્યા બહુ ગામ;
એક કહે પરનિંદા કીધી, ને ન લીધું હરિનું નામ. ૧૦
એક કહે મેં દેવળ પાડ્યાં, ફાડી સરોવરની પાળ;
એક કહે મેં ગોચર ભાંજ્યાં, બાળી પીપલાની ડાળ. ૧૧

એક કહે મેં આપવાસ દોલી, અને લાજે ભરીઉં પેટ;
એક કહે મેં સાધ સંતાપ્યા, ખટ દરશનશું ખેટ. ૧૨
આવ્યું પાપીઉં આપણ નાશી જઈએ, રખે સંસર્ગ થાએ;
આપણપે એ મહા હત્યારું, અહીં થકું તાં જાએ. ૧૩
વળતી ચાલ્યું લેઈ આવીઉં રે, ચાલ્યું દેરા માંહે;
દ્વાર ઉઘાડી ત્યાં જોઈઉં, માહરુ પૂત્ર પડયું છે ક્યાંહે. ૧૪
આવીને ઉભું રહ્યું રે, પડ્યો દીઠો મદન;
હઇઆ સાથે ચાંપીઉ, મુને બોલ દે માહરા તંન. ૧૫
એમ કહી આક્રંદ કરે છે રે, ભૂંડું મૂઢ અજાણ;
અંગ આપણું આછાડીને, તતક્ષણ કાઢયા પ્રાણ. ૧૬

કડવું ૩૧ મું.

રાગ ધનાશ્રી.

પ્રાતુસ કાળે પૂજારુ પ્રગટયું, કુસુમ ચંદન કરી પાણીજી;
આનંદ ભરીઉં જાતુ આવ્યું, જઈ પૂજું રુદ્રાણીજી. ૧
દ્વાર ઉઘાડીને તાં જોયું, આતાંઅ કહે કાણીજી;
પુત્ર પ્રધાન બે મારી નાંખ્યાં, આ વાત કહેણે નવી જાણીજી. ૨
સહી શત્રુએ કહેણે મરાયા, અહીં નાંખ્યા છે તાણીજી;
તાપસ મનમાંહાં એમ વિમાસે, આવડું સ્યૂં અણજાણીજી. ૩
હત્યા માહરે માથે ચડશે, મિથ્યા મૂક્યાં અનાહાતણીજી;
ચંડીના દેહેરા માંહે મારી નાંખ્યા, પડ્યાં તંન ને તાત મણીજી. ૪
સહી નરપત્ય કો નવૂં બેઠું, છે કરાવી ઉપઘાતજી;
હાવે તાં હું રાજનીતિ રાખૂં, જઈ સંભળાવૂં વાતજી. ૫
ધાતું ધસમસું ભરડક આવ્યું, સાસ ભરયું નહી સાંનજી;
સભા સંજુક્તી સિહાસને બેઠું, વિષ્ણુ ભક્ત રાજાનજી. ૬
કરજોડી કહું વિનતી, સાંભળો સ્વામી કાનજી;
ચંડીના દહેરામાંહે મારી નાંખ્યા, પડ્યા પૂત્ર પ્રધાનજી. ૭
તે માટે હું કહેવા આવ્યો, વેગે દેવરાવૂં દહનજી;
એહવાં વચન તાં શ્રવણે સાંભળી, અને ઉઠયા ચંદ્રાસજી. ૮
અણૂહણુ* પગે ચાલ્યું જાએ, અને થઆ નિરાશજી;
અરે આઈ એ કાં માર્યું, એહવું તું કાં કીધું નાશજી. ૯
હું અપરાધી તે સેને માર્યું, મદન તાં શિવનું દાસજી;
આઈ અંબે જે જગદંબે, એ શ્યું કીધું કાજજી. ૧૦

* ઉઘાડે પગે.

પ્રાણ આધાર એ તાં માહરું, એહની અદકી લાજજી;
હુ અપરાધી તે શેં ન માર્યું, મદન કાં માર્યું આજજી. ૧૧
ધિકય ધિકય તો જીવતવ્ય માહરું, ધિકય ધિકય માહરું તંનજી;
દ્વાર ઉઘાડીને તાં જોયું, પડ્યા દીઠા મદંનજી. ૧૨
કમળ સરખાં તેહનાં લોચન, અને તાં હસતુ વદંનજી;
કનક બેરખા ભારે શોભે, મૂગટે જડ્યાં રતંનજી. ૧૩
અર્ધો ઉઘતાં બેહુ પડ્યા, તાત ને તંનજી;
પૂજા પાલરી સર્વ વિખરાણી, ઢલ્યુ બાવના ચંદનજી. ૧૪
ઉઠ મદન એવડી શી નિદ્રા, હું આવ્યું ચંદ્રાસજી;
તું અલિગન દે હલવેસું, આનંદે ઉહુલાસજી. ૧૫
તારા મનમે એમ આવ્યુ છે, મુસું કીધું વિશ્વાસજી;
મુખાસુખે કહેવા આવું, વાણી કરો પ્રકાશજી. ૧૬
* * * * *
જુ મરું તુ કરું આતમહત્યા, કે જાઉ વન વાસજી. ૧૭
* * * * *
ઉઠ મદન એવડું શ્યું સુતુ, સાહ કરે નહી સાનજી. ૧૮
વિષયા તાહરી બેહેન આવી છે, આલિગન દે કાં નજી;
દૃષ્ટબુધ્ય લેઈ કાં તું પુઢ્યું, તું મોટું પ્રધાનજી. ૧૯
હુતુ તાહરું પૂજ્ય પ્રધાન, શ્યું મુજને દેને માનજી,
તનયા તાહરી લાડ કરે છે, માગે કન્યાદાનજી. ૨૦
હવે મદનને પૂજ્યા કરી, અને આપું કાયાનું ડંડજી;
શરીર આપીને થાઉ ઓશીકલ, જાણે તે બ્રહ્માંડજી. ૨૧
એહવું કહીને બાહર પધાર્યા, અને કરાવ્યું કુંડજી;
અતિ મનોહર અને ચૂખંડું, જાણે તે બ્રહ્માંડજી. ૨૨
પાવક તાં પહેલું પધરાવ્યુ, ઉપર મહેલ્યા વારીજી,
જવ તલ તાં પ્રથમે હોમ્યા, તે ગઉ પાવક આહીરીજી. ૨૩
પંચામ્રત તાં પછે હોમ્યું, સ્ત્રી ભણીને સારીજી,
હવે માહરું શરીર જ હોમું, આઈ ઉપર ઉતારીજી. ૨૪
રામકૃષ્ણ બોલો રે ભાઈ, જીવન જુગદાધારજી;
લેઈ અન્ન નેત્રનનેતાં, છે હુતાશન માંહમેમારજી. ૨૫
કટકા કિંચીત કરીને મૂકે, એવડું દૂખ કયંમજી,
કરજોડીને કરે વિનતી, સાંભલો માહારી મા અંબજી. ૨૬
સુર મુનિવર અંતરિક્ષ જુએ, તેમને આશ્ચર્જ થાએજી;
ચંદ્રાસને શરણાંગત રાખે. વૈકુંઠવાસી રાએજી. ૨૭

પછે તે તાં શરીર સઘલું, હુતાશન માંહ હોમ્યુંજી;
પછે એકલાં અસ્થી ઉગર્યાં, હુતાસનમાં નામ્યુંજી. ૨૮
લેઈ વસ્ત્ર તાં કમળ માંહે, મેલ્યું કૃષ્ણાર્પણ તાં કહીઉંજી;
* * * * * ૨૯
લેઈને ખડગ કમલ માંહે મેલ્યું, અને વિનતી સારી દાખીજી;
આઈ તું તાં શક્તિ વિષ્ણુની, વેદ પુરાણે સાખીજી. ૩૦
ભક્તવચ્છલ તાં બીરદ ભૂધરનું, ભગતે વિનતી દાખીજી;
માહરું માંસ તાં છે રે મીઠું, ચંડી જો જો ચાખીજી. ૩૧
વળી ખડગ કમલ માંહાં મૂકે, અને બોલે વાણીજી;
આઈ તું તાં રહી રહી જુએ, રંગ ભેર રુદ્રાણીજી. ૩૨
સુરનર મુનિજન અંતરીક્ષથી જુએ, તે મુખે બોલે વાણીજી;
મહાદેવ સાથે ગંગા આવ્યાં, ઈંદ્ર સાથે ઈંદ્રાણીજી. ૩૩
તુંબરુ સોતા નારદ આવ્યા, બ્રહ્મા સાથે બ્રહ્માણીજી;
* * * * * ૩૪
વિષયા કહે સૂણ ચંપકમાળણી, વિનતડી હવે ધારુજી;
આપણે સ્વામી જોડે ઉધરીએ, બોલે સ્મૃતિ સારુજી. ૩૫
ચરણ કમલ લેઈ પાસે બેસૂ, અસ્થી લેઉં નિરધારજી;
શીશ સ્વામીનું ખોળે લેતાં, મંનશું કરજુ ન વિચારજી. ૩૬
જન્મ જન્મનાં સ્વામી કને, માગું ચંદ્રાસ તાં ભરથારજી;
લેઈ ખડગ કમલ માંહાં મૂક્યું, અને વાવર્યું હાથજી. ૩૭
ત્રાહે ત્રાહે ત્રિભોવન નાએક, વાણી વૈકુંઠ નાથજી;
હશી હશી હરખે દે તાલી, ઉલટ અંગે કરે વાતજી. ૩૮
આપણ બેહુ એશાગવાંન કરશું, ઉધરશું આપણો નાથજી;
અમલ ભાઈ*તાં સાહી સાહી, રાખે ભીડી ભીડી બાથજી. ૩૯
પછે ચંડી પ્રત્યક્ષ થઆં, આવી સાહ્યા હાથજી;
માગ્ય માગ્ય હું તુજને ત્રૂઠી, આપું તાં વરદાનજી. ૪૦
જે માગે તે તુજને આપું, હું થઈ તુષ્ટમાનજી;
અરે આઈ તું મૂજને ત્રુઠી, મુજને દીધું માનજી. ૪૧
જન્મ જન્મ ભક્તિ ભૂધરની, ને રુદે કમલમાંહ ધ્યાનજી;
ચંદ્રાસતણા શરીરે ચંડીએ, ત્રિશૂળ ફેરવ્યું હાથજી. ૪૨
દિવ્ય દેહ તાં થઈ દેખતાં, અને મુખે વાણી નાથજી;
અખીલ અભિલાખ પૂરું તારી, પૂરૂં મનોરથ મંનનીજી. ૪૩
તાહરે માથે સ્વામી મોટા, સમરથ સારંગપાણીજી;
વળી આઈ એક બીજું માગું, પૂરું માહરું લાડજી. ૪૪

માહરું સસરુ ને સાલુ, એ બેહુને જીવાડજી;
કહે ચંડી એહને નહી જીવાડું, એહનાં રડવડશે હાડજી. ૪૫
વૈષ્ણુવ જનનો એ તો દોખી, એહનું મ ચડાવેશ પાડજી. ૪૬

કડવું ૩૨ સું.

રાગ ગુડી.

વળી વળી પૂછે ચંદ્રાસ, આઈ એક મુને દયુને આશ;
આંહાં આવી મુઉ પ્રધાન, માતા કારણ કુણે કામ. ૧
સાંભળને સાચું ચંદ્રાસ, તુ તો છે વિષ્ણુનો દાસ;
એણે તજને કીધું કૂડ, ત્રણ્ય વાર રાખ્યો ગરૂડારુઢ. ૨
પ્રથમ કૂડ તાં કીધુ તહી, પાંચ વરસનું હુતુ જહીં;
સાંભળને તુ માહરી વાત, તુજને કરાવી ઉપઘાત. ૩
પછે પશાચને આવી દયા, છેદી આંગળીને મેલી ગયા;
પછે બીજું તાં કૂડ કર્યું, હસીને વાએક ઉચર્યું. ૪
કેહે કુલંદ તા સાંભળ આજ, ઉતાવલુ ઉપન્યું છે કાજ;
તાહરો મોકલ્યને ચંદ્રાસ, મજને તેનો છે વિશ્વાસ. ૫
વિખ દેવરાવ્યું મદનને હાથ, વિષયા પરણાવ્યું વૈકુંઠનાથ;
તિ વિષ્ણુજીએ વિપરીત કર્યું, વિષને ઠામે અમૃત ધર્યું. ૬
વિષને ઠામે વિષયા કરી, તે પરણાવ્યા શ્રી નરહરિ;
દંપત્ય દીઠાં ચુરી મધ્ય, દૃષ્ટબુધ્યની ટળી છે શુદ્ધ. ૭
સાંભળ બોલ અહ્મારા કહ્યા, તેહના મનોરથ મનમાં રહ્યા;
ત્રીજું કૂડ તાં તેહ એ કર્યું, હસીને વાએક ઓચર્યું. ૮
સાંભળને તુ ચંદ્રાસ, તું તો છે વિષ્ણુનો દાસ;
આજ અહ્મારી પૂરો આસ, જમાઈ તો તું ચંદ્રાસ. ૯
અહ્મારે કુળે એહવી રીત, ચંડી પૂજુ એક ચત્ય;
સાંભળને તું તાં સત્ય, ત્યાંહાં વિષ્ણુજીએ કીધૂં વિપરત્ય. ૧૦
રાએના મંનમાં એહેવુ થઉ, રાજ્ય મેહેલીને વનમાં રહુ;
મદન ગયા તે રાજદ્વાર, કેહે કુતલક વિનતિ અવિધાર. ૧૧
સાંભળને તુ વિનતી આજ, કુણ યોગ ગાદી છે રાજ;
સ્વામી મૂજને આવે છે વિશ્વાસ, ચંદ્રાસ છે વિષ્ણુનો દાસ. ૧૨
દેઈ દીકરી આપ્યૂં રાજ, આત્મ સાધન કરવા કાજ;
વળતા એણી પેરે બોલ્યા મદંન, દેહેરે જાવા દ્યું દરશંન. ૧૩
સેવક આવતા હતા જેહ, મદને વાળી મોકલ્યા તેહ;
હુનાર પદારથ હુએ સહી, તેહનુ કાંઈ પ્રતિકારજ નહી. ૧૪

પછે તે તાં શરીર સઘલું, હુતાશન માંહ હોમ્યુંજી;
પછે એકલાં અસ્થી ઉગર્યાં, હુતાશનમાં નાખ્યુંજી. ૨૮
લેઈ વસ્ત્ર તાં કમળ માંહે, મેલ્યું કૃષ્ણાર્પણ તાં કહીઉંજી;
* * * * * ૨૯
લેઇને ખડગ કમલ માંહે મેલ્યું, અને વિનતી ચારી દાખીજી;
આઈ તું તાં શક્તિ વિષ્ણુની, વેદ પુરાણે સાખીજી. ૩૦
ભક્તવત્ચ્છલ તાં બીરદ ભૂધરનું, લગતે વિનતી દાખીજી;
માહરૂં માંસ તાં છે રે મીઠું, ચંડી જો જો ચાખીજી. ૩૧
વળી ખડગ કમલ માંહાં મૂકે, અને બોલે વાણીજી;
આઈ તું તાં રહી રહી જુએ, રંગ ભેર રુદ્રાણીજી. ૩૨
સુરનર મુનિજન અંતરીક્ષથી જુએ, તે મુખે બોલે વાણીજી;
મહાદેવ સાથે ગંગા આવ્યાં, ઈંદ્ર સાથે ઈંદ્રાણીજી. ૩૩
તુંબરુ સોતા નારદ આવ્યા, બ્રહ્મા સાથે બ્રહ્માણીજી;
* * * * * ૩૪
વિષયા કહે સુણ ચંપકમાળણી, વિનતડી હવે ધારુજી;
આપણે સ્વામી જોડે ઉધરીએ, બોલે સ્મૃતિ સારુજી. ૩૫
ચરણ કમલ લેઈ પાસે બેસ, અસ્થી લેઉં નિરધારજી;
શીશ સ્વામીનું ખોળે લેતાં, મંનશું કરજો ન વિચારજી. ૩૬
જન્મ જન્મનાં સ્વામી કને, માગું ચંદ્રાસ તાં ભરથારજી;
લેઈ ખડગ કમલ માંહાં મૂક્યું, અને વાવર્યું હાથજી. ૩૭
ત્રાહે ત્રાહે ત્રિભોવન નાએક, વાણી વૈકુંઠ નાથજી;
હશી હશી હરખે દે તાલી, ઉલટ અંગે કરે વાતજી. ૩૮
આપણ બેહુ એશાગવાંન કરશું, ઉધરશું આપણો નાથજી;
અમલ ભાઈ*તાં સાહી સાહી, રાખે ભીડી ભીડી બાથજી. ૩૯
પછે ચંડી પ્રત્યક્ષ થઆં, આવી સાહ્યા હાથજી;
માગ્ય માગ્ય હું તુજને ત્રૂઠી, આપું તાં વરદાનજી. ૪૦
જે માગે તે તુજને આપું, હું થઈ તુષ્ટમાનજી;
અરે આઈ તું મૂજને ત્રુઠી, મુજને દીધું માનજી. ૪૧
જન્મ જન્મ ભક્તિ ભૂધરની, ને રુદે કમલમાંહ ધ્યાનજી;
ચંદ્રાસતણા શરીરે ચંડીએ, ત્રિશૂળ ફેરવ્યું હાથજી. ૪૨
દિવ્ય દેહ તાં થઈ દેખતાં, અને મુખે વાણી નાથજી;
અખીલ અભિલાખ પૂરું તારી, પૂરું મનોરથ મંનનીજી. ૪૩
તાહરે માથે સ્વામી મોટો, સમરથ સારંગપાણીજી;
વળી આઈ એક બીજું માગું, પૂરું માહરું લાડજી. ૪૪

માહરું સસરુ ને સાલુ, એ બેહુને જીવાડજી;
કહે ચંડી એહને નહી જીવાડું, એહનાં રડવડશે હાડજી. ૪૫
વૈષ્ણવ જનનો એ તો દોખી, એહનું મ ચડાવેશ પાડજી. ૪૬

કડવું ૩૨ મું.

રાગ ગુડી.

વળી વળી પૂછે ચંદ્રાસ, આઈ એક મુને દયુને આશ;
આંહાં આવી મુઉં પ્રધાન, માતા કારણ કુણે કામ. ૧
સાંભળને સાચું ચંદ્રાસ, તુ તો છે વિષ્ણુનો દાસ;
એણે તજને કીધું કૂડ, ત્રણ્ય વાર રાખ્યો ગરૂડારુઢ. ૨
પ્રથમ કૂડ તાં કીધુ તહી, પાંચ વરસનું હુતુ જહી;
સાંભળને તું માહરી વાત, તુજને કરાવી ઉપઘાત. ૩
પછે પશાચને આવી દયા, છેદી આંગળીને મેલી ગયા;
પછે બીજું તાં કૂડ કર્યું, હસીને વાએક ઉચર્યું. ૪
કેહે કુલંદ તઃ સાંભળ આજ, ઉતાવલુ ઉપન્યું છે કાજ;
તાહરો મોકલ્યને ચંદ્રાસ, મજને તેનો છે વિશ્વાસ. ૫
વિખ દેવરાવ્યું મદનને હાથ, વિષયા પરણાવ્યું વૈકુંઠનાથ;
તિ વિષ્ણુજીએ વિપરીત કર્યું, વિષને ઠામે અમૃત ધર્યું. ૬
વિષને ઠામે વિષયા કરી, તે પરણાવ્યા શ્રી નરહરિ;
દંપત્ય દીઠાં ચુરી મધ્ય, દૃષ્ટબુધ્યની ટળી છે શુદ્ધ. ૭
સાંભળ બોલ અહ્મારા કહ્યા, તેહના મનોરથ મનમાં રહ્યા;
ત્રીજું કૂડ તાં તેહ એ કર્યું, હસીને વાએક ઓચર્યું. ૮
સાંભળને તું ચંદ્રાસ, તુ તો છે વિષ્ણુનો દાસ;
આજ અહ્મારી પૂરો આસ, જમાઈ તો તું ચંદ્રાસ. ૯
અહ્મારે કુળે એહવી રીત, ચંડી પૂજુ એક ચત્ય;
સાંભળને તું તાં સત્ય, ત્યાંહાં વિષ્ણુજીએ કીધૂં વિપરત્ય. ૧૦
રાએના મંનમાં એહેવુ થઉ, રાજ્ય મેહેલીને વનમાં રહું;
મદન ગયા તે રાજદ્વાર, કેહે કુતલક વિનતિ અવિધાર. ૧૧
સાંભળને તુ વિનતી આજ, કુણ યોગ ગાદી છે રાજ;
સ્વામી મૂજને આવે છે વિશ્વાસ, ચંદ્રાસ છે વિષ્ણુનો દાસ. ૧૨
દેઈ દીકરી આપ્યૂં રાજ, આતમ સાધન કરવા કાજ;
વળતા એણી પેરે બોલ્યા મદંન, દેહેરે જાવા દ્યું દરશંન. ૧૩
સેવક આવતા હતા જેહ, મદને વાળી મોકલ્યા તેહ;
હુનાર પદારથ હુએ સહી, તેહનુ કાંઈ પ્રતિકારજ નહી. ૧૪

ચંડી વાણી એમ ઉચરે, ચંદ્રાસ તાં શ્રવણે ધરે;
વૈષ્ણવ જનશું દ્વેખજ કરે, પુત્ર વિયોગે તે તાં મરે. ૧૫
વળી વળી શ્યું કહીએ કથી, એટલા ઉપરું દુઃખજ નથી;
*પૂત્ર વિયોગે જાએ પ્રાણ, તેહનું જીવ્યું તાં પ્રમાણ. ૧૬
માહરું એહવું છે તાં સ્વામ, તે અપાવે અવિચલ ઠામ;
હવે આઈ માહરું પાલુ લાડ, એ એહુને માતા તું જીવાડ. ૧૭
†જેહવું કીધૂં તેહવું લહ્યું, તે દુઃખ તાં એણી પેરે તરત સહ્યું;
ચંડી વાણી એણી પેરે કહે, દુષ્ટબુધ્યને તાં મરવા દેએ. ૧૮
વૈષ્ણવ જનના દ્વેખી જેહ, કહે સ્વામી શત્રુ મારા તેહ;
માહરું સ્વામી જે ભગવંત, તેહની ભક્તિ કરે જે સંત. ૧૯
તેહને દુઃખ દેખાડે જેહ, સ્વામી કહે શત્રુ માહારા તેહ;
ગુણ ઉપરે ગુણ કરે જેહ, શાનું આશ્રજ માતા દેહ. ૨૦
‡અવગુણ ઉપરે ગુણ કરાએ, તે આશ્રજ માતા કહેવાએ;
કૃષ્ણ કહે જુધિષ્ટર પ્રતે, કે શ્લોક એક જ અર્થે. ૨૧

દુહો.

અવર પીડીઆ શંભુ નહી પાપ, વૈષ્ણવ જનના દેહને દમે;
વૈષ્ણવ જનના દેહને દમે, વિષ્ણું ભણે તે મજને નવી ગમે. ૨૨

રાગ ચાલતો.

સાંભળને કહું દ્રષ્ટાંત, વૈષ્ણવ જન જે હુઆં મહંત;
દુર્વાસાએ દુહુભવ્યા§ અમરીખ, સુદર્શનને દીધી શીખ. ૨૩
હરણ્યકશ્યપે દુહુભવ્યા પ્રહલાદ, નરસિહએ ઉતાર્યું નાદ;
વિભીષણ દુહુભવ્યા રાવણ રાજન, તુ તેને ન રહ્યું સંતાન. ૨૪
કૌરવે દુહુભવ્યા પાંડવ અપાર, તુ તાં તેહનું કીધું સંહાર;
વળી વળી કહેને ચંદ્રાસ, વાણી સત્ય પ્રકાશ. ૨૫
લોચન મીંચ્યાં મૂરત માત્ર, અગોપ્ય થઆં ચંડી ઉઠાતન તાત;
મંત્રીએ કીધું પ્રણામ, મેં શ્યું કીધું હુતુ કામ. ૨૬
આવીને ભેલુ ચંદ્રાસ, હઈઆ માંહે અતિ ઉહુલાસ;
વિષ્ણુજીના વાહાલા જેહ, મનમાંહ દુઃખ ન આણે તેહ. ૨૭
એહુને દીધૂં સનમાન, પાલખી માંહાં એસુ પ્રધાન;
મદન તે તાં થયું અસવાર, અને આવ્યા નગર મૂઝાર. ૨૮
મહેલ તે આવ્યું ચંદ્રાસ, હઈઆ માંહે અતિ ઉહુલાસ;
દીધી આગના પ્રેમજ ધર્યું, ઘરે ઘરે તાં મહોચ્છવ કર્યું. ૨૯

---

* અહીંથી ચન્દ્રહાસનાં વચન શરૂ થાય છે. † અહીંથી દેવીનાં વચન છે.
‡ અહીંથી ચંદ્રહાસનાં વચન છે § મૂળમાં દુહુભવ્યાને સ્થાને 'દુહુવ્યા' છે.

સસરાને આપ્યું ઉપદેશ, નીજ ગુણ કહ્યું ચંદ્ર નરેશ;
સાંભળો મદન કહું જે અહ્મો, કાંઇએક ધર્મ આચરુ તહ્મો. ૩૦
આજ લગે જે કીધૂં પાપ, તે વિષ્ણુજી છોડવશે માબાપ;
હવે આંણૂ સત્ય સંતોષ, પ્રજા પાળો રહીત નિર્દોષ. ૩૧
દેશ માહે વરતાવૂં ધર્મ, લવલેશ માત્ર ન અધર્મ;
સૌ કુટુંબને તું પરિવાર, તેહનો કરું વ્યાપાર ૩૨
વિષ્ણુતણી તહ્મો સેવા કરો, માયા મોહ પેહેલું પરહરો;
સાંભલું ને દેખાડૂં ભણી, નવધા ભક્તિ તે ગોવિંદ તણી. ૩૩
[એકાદશી નહી કરે અખંડ, તે કને રાજા લેશે દંડ;]
નારદ કહે સત્ય સાચવો રાય, શાલીગ્રામતણો મહીમાય. ૩૪
ચંદ્રાસે રાખ્યા મુખ માંય, તેતાં જીવન જાદવરાય;
શિલ્લા શુદ્ધ જે શાલીગ્રામ, ક્રોડ વિઘન હરે તે નામ. ૩૫
જન્મકોટીનાં કીધાં પાપ, તે વિષ્ણુજી છોડાવે માય બાપ;
નામે અજામેલ ઉધર્યું, નામે ધ્રુવ અવિચલ કર્યું. ૩૬
નામે ત્યાં ઉગર્યો પ્રહ્લાદ, હરિ વિના સરવે મિથ્યા વાદ;
એહવા તે જે જપે નરહરિ, નહી રહે વિખની વેલડી. ૩૭
પાણે તે જે પૂજે ગોપાળ, નહીતર તે અરણી ડાલ;
નેત્ર તે જે હરિમુખ જુએ, નહીતર મોરપીછના ચાંદલાહોએ. ૩૮
મસ્તક તે જે નમે હરિલાડ, નહીતર તુ વિષનું ઝાડ;
કરણ તે જે હરિગુણ સૂણે, નહીતર તુ ઉંદરનાં કોતર ગણે. ૩૯
ચરણ તે જે ચતુરભુજ ભણી જાએ, નહીતર કે તેનો કહેવાએ;
નાશિકા તે જે કહીરે અપનાશ, નહીતર કેપય દોહલે પાસ. ૪૦
સાંભળો રે તમે તાં લોક, વૈષ્ણવ વના જન્મ તાં ફોક;
અકલ સ્વરૂપનું ચરણોદક કરે, સકલ વ્યાધ તારાજ કરે. ૪૧
વાયુ* વાએ હુતાશન પ્રજાલ કરે, વિષ્ણુ પાદોદક મસ્તક ધરે;
જન્મકોટીના સંચીત કલે, કીધાં હોય તેતા ટળે. ૪૨
તે સઘળાં અવેલે જાએ, કરતાં ચર્ણોદક મહીમાએ;
કંઠે ધરું તુલશીની માળ, ગોપીચંદન તીલક વિશાળ. ૪૩
કરે જપ માલ તુલશી તણી, યમ ન જુએ તેતા ભણી;
શંખ ચક્ર શરીરે ધરૂ, ગોપીચંદન લેપન કરૂ. ૪૪
શંખતણા કરો નિર્ઘોષ, હરિ નામે તાં અતિ સંતોષ;
નવધા ભક્તિ ગોવિંદ તણી, કહે ચંદ્રાસ કરો અતિઘણી. ૪૫

* મૂળમાં 'યમ' છે.

અસરાને દીધું પ્રતિબોધ, વેદ પુરાણ તા સંહિતા શોધ;
અવસ્થા મેહેલાવી સહી, દક્ષણુખ તાં શુદ્ધ જ થઈ. ૪૬
એણીપેરે પૂછે અર્જુન, વૈષ્ણવ કેહેવા કહીએ જંન;
સ્વામી મુજને ઘણેરી આશ, વૈષ્ણવ લક્ષણ કહુ પ્રકાશ. ૪૭
*કામ ક્રોધ લોભ નહી અહંકાર, તૃષ્ણા રહીત નરનાર;
સંત સંગતે મળે જેહ, કહે નારદ પૂર્ણ વૈષ્ણવ તેહ. ૪૮
છળ છદ્મ નહી વંચ દ્રોહ, પાપ રહીત મનમાંહ તેહ;
મિથ્યા અપવાદ બોલે નહી જેહ, કહે નારદ સર્વે વૈષ્ણવ તેહ. ૪૯
સ્વામી દ્રોહી નહી કૃતઘની, વિશ્વાસઘાતી નહી મઘની (?);
લીલા લંપટ નહી જેહ, કહે નારદ સર્વે વૈષ્ણવ તેહ. ૦
વૈષ્ણવ જનને દ્વેપ નહી, દે માન, કરજોડીને કરે પ્રણામ;
બ્રાહ્મ વિષ્ણું અંતર નહી જેહ, કહે નારદ સર્વે વૈષ્ણવ તેહ. ૫૧

કડવું ૩૩ મું.

રાગ—

કહે ચંદ્રાસ સૂણો અવિનાશ, નામ માત્ર છોડુ ગર્ભવાસ;
માહરે સરવે રણ થયું, વૈકુંઠ નાથનું દરશન થયું. ૧
અપાર સંતોખાયા સુગનાતાત, તેણે નગરે રહ્યા દિનાનાથ;
જૈમિનિ જન્મેજયને કહે, ત્યાંહાંથી ઘોડાં વાલ્યાં છે એહ. ૨
આવ્યા બગદાલ્યમને આશ્રમ, તાં પૂછે છે ધર્માધર્મ;
વૈકુંઠનાથ તાં બોલ જ કહે, સ્વામી આશ્રમ કરી શે ન રહે. ૩
સાંભળ સ્વામી શ્રી જુગદિશ, બ્રહ્મા સાંભળે એકશૂ વીસ;
એટલાને આશ્રમશું કરૂં, સત્ય સત્ય વાણી તાં વિસ્તરૂં. ૪
અશ્વમેધ તણી એ કથા, સાંભળો જનમેજય સરવથા;
એક મને સાંભળે નર ને નાર, તેહને તુઠે દેવ મોરાર. ૫
જે જે સાંભળે ને તે તાં ગાએ, તેહનાં પાપ નિવારણ થાએ;
કેહેના કુળમાંહાં કેવા મન, સાંભળતાં પાપ થાએ નિકંદન.† ૬
* * * * * *
જે સાંભળે તેહની પુહુચે આશ, બેહુ કરજોડી કહે નાકરદાસ. ૭

ટીપ્પણી.

નાકરકૃત ચંદ્રહાસાખ્યાનના કડવા ૪ થાની કડી ૨૧ થી કડી ૮૨ સુધીનો કેટલો
ભાગ વાંચનારને સમજવો કઠિણ હોવાથી, તેને સમજુતીની જરૂર જણાય. બાળ

---

* અહીંથી નારદનાં વચન છે.

જન્મે છે ત્યાર પછી પોતાની માતા અને ઇતર સંબંધીજનો પાસેથી બોલવાની ભાષા શીખે છે. એ જે બોલે છે તે શુદ્ધ કેમ બોલે, અર્થનો અનર્થ કરતાં ન શીખે, સનાતન વર્ણોચ્ચાર બગાડી ન નાંખે એટલા માટે જ્યારે બાળક મોટું થાય છે, ત્યારે એના માતાપિતા કોઈ સદ્‌ગુરુને શિક્ષણ માટે સોંપે છે. બાળકની વૃત્તિ સદા ચંચળ છે. રમત ગમતમાં તેનું ધ્યાન સદા રહે છે. છતાં નૈસર્ગિક રીતે જ અનુકરણ કરવાની અને કહેલું સ્મરણમાં રાખવાની શક્તિ તેનામાં વિશેષ હોય છે. બાળવયમાં તે જે સાંભળે છે, જે જોય છે, જે કરે છે–તેની છાપ તેના મીણ જેવા હૃદય ઉપર એવી પડે છે કે બાળકાળની છાપ, આજન્મ પર્યંત તે ભૂલી જઈ શકતું નથી. પ્રાચીન ઋષિ મુનિયોએ બાલકમાં રહેલી આ શક્તિને કેમ ખીલવવી તેને માટે સંસ્કૃત ભાષામાં અલૌકિક રૂઢી શોધી કાઢી છે. તેઓએ ભાષામાં વિકૃતિ ન થાય એ માટે, અને લખી રાખવાની કળ તે સમયમાં પ્રચલીત ન હોવાને લીધે, મ્હોડે યાદ રહી શકે એવા નાના નાના સૂત્રો રચી, વ્યાકરણ બનાવ્યું છે. અક્ષરો અને શબ્દમાં શું સામર્થ્ય છે તેના તેઓ સારી રીતે જ્ઞાતા હતા. એક રીતે જોતાં તેઓના ધ્યાનમાં આ ખાસ આવેલું કે શબ્દના સદુપયોગમાં મુક્તિનું સાધન સમાયલું છે.

एकः शब्दः सम्यग्ज्ञातः सुप्रयुक्तः स्वर्गे लोके च कामधुग् भवति।

જો માણસને એક શબ્દનું સારું જ્ઞાન થાય, અને તેને સારી રીતે યોજતાં આવડે તો સ્વર્ગ લોકમાં, તેમ જ આ લોકમાં તેને મનવાંચ્છિત પ્રાપ્ત થાય.

અક્ષરબ્રહ્મમાંથી અક્ષરોત્પત્તિ કેમ થઈ, સ્વર અને વ્યંજનમાં ભેદ કેમ પડ્યા, વ્યંજનોના કકા આદિ ભેદો સ્થાનને લીધે શા માટે થયા, જગતમાં પહેલું મનુષ્ય ઉત્પન્ન થયું ત્યારે તેને બોલતાં કોણે શીખવ્યું, ઋષિ મુનિયોનો અભિપ્રાય એ વિષયમાં શું છે, આધુનિક શબ્દશાસ્ત્રીઓનો મત કેવો છે એ સર્વનો વિચાર જો કે અગત્યનો છે, તોપણ તેનું અત્ર સ્થાન નથી. અત્ર તો એટલું જ જાણવું બસ છે કે, બાલકના મગજ ઉપર ભારરૂપ ન થતાં, સરળતાથી યાદ રહી શકે તે માટે પાણિની મહર્ષિએ સુંદર સૂત્રો રચી વ્યાકરણની યોજના કરી. પૂર્વકાળમાં તે શિષ્યોને ગુરુમુખથી શીખાડવામાં આવતું. પ્રાકૃત ભાષામાં તેજ પદ્ધતિને અનુસરીને તેવાં જ સૂત્રો રચવામાં આવેલાં છે.

આ ચંદ્રહાસ આખ્યાનમાં આવતો "सिद्धो" તેનો નમુનો છે. જુના સમાના એ सिद्धो वर्णसमाम्नाय સર્વ મેહેતાજીઓ ભણાવતા. નાગરી, ગુજરાતી, અંગ્રેજી, ફારશી આદિ લીપીની ઉત્પત્તિ ॐ માંથી થએલી છે. મેહેતાજીઓ તથા બીજા કેટલાકોનો એવો મત છે કે અખીલ જગતની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ અને લયનું કારણ પણ ૐ જ છે. ભગવાન્ પતંજલી કહે છે કે, "तस्य वाचकः प्रणवः, तज्जपस्तदर्थभावनम्." તે ઇશ્વરનો વાચક પ્રણવ છે, તેનો જપ કરવો, અને ભાવના કરવી એ મુકિતનું સાધન અથવા ઇશ્વરપ્રણિધાન કહેવાય છે. એવા આ ૐકારને આર્ય પ્રજાએ મહામંત્ર માન્યો છે; વેદને ન માનનારા એવા જૈનો પણ તેને આદર આપે છે; મંત્રો એના પ્રથમ ઉચ્ચાર વગર નિષ્ફળ ગણાયા છે. એને વિષે ઉપનિષદાદિ ગ્રંથોમાં પણ અતિ ઘણું વિવેચન કરવામાં આવેલું છે. **सिद्धो**

વર્ણના પ્રારંભમાં એટલા જ માટે એનો ઉચ્ચાર કરવો ચાલુ રાખવામાં આવેલો હોય એમ લાગે છે.

ૐકાર બે પ્રકારે લખવામાં આવે છે. પ્રથમ (૩) ત્રગડો કાઢી, તેના પેટામાંથી આવી (ઁ) માત્રા કાઢવામાં આવે છે. તે ઉપર (ˇ) ચંદ્રાકારે એક લીટી કાઢી તે ઉપર (૦) મિંડું મૂકવામાં આવે છે. ૐ લખવાની પ્રાચીન બીજી રીતિ આવી છે. પહેલા પપ્પા જેવો પાંચડો કાઢવામાં આવે છે. તેના પૂર્વમાં આમ ≶ પાન કાઢવામાં આવે છે, ને તેની પાછળ એક ઉભી લીટી કાઢવામાં આવે છે. પછી તેનું માથું બાંધવામાં આવે છે. ને તેની ઉપર એક માત્રા ને એક મીંડુ મૂકવામાં આવે છે. આ ऒं પ્રાકૃત ભાષાની રીતિનો જણાય છે, અને તેજ **सिद्धो** શીખવતા પૂર્વે બાલકોને કેમ લખવો તે શીખવવામાં આવતો હતો. "**सिद्धो वर्ण**" ને એ નામ તો એટલા માટે આપવામાં આવ્યું છે કે તે સર્વ સિદ્ધિદાતા છે. તે સત્ય છે; કારણ કે ૐમાં સર્વ શક્તિ રહેલી છે, અને તે સિદ્ધ વર્ણ છે.

એટલા માટે બાલકને શિક્ષણનો પ્રારભ કર્યા પૂર્વે, મંગલવાચક નમસ્કાર કરાવી મેહેતાજીઓ સ્વર અને વ્યંજનનું જ્ઞાન આપવું શરુ કરતા હતા. મેહેતાજી જે પ્રમાણે ઉચ્ચાર કરે તેના મ્હોં સામું જોઇને, બાલક તે પ્રમાણે ઉચ્ચાર કરતાં શીખે, અને મેહેતાજી જે પ્રમાણે લખતાં શીખવે તે પ્રમાણે બાલક પણ પાટી ઉપર લેખણ પકડી લખતાં શીખે છે. અહુણા શાળામાં જેમ અક્ષરોના અંગના જુદા જુદા વિભાગ પાડી શીખાડવામાં આવે છે, તેમજ પૂર્વે પણ શીખાડવામાં આવતું હતું.

બાલક ૐ નો ઉચ્ચાર અને લખાણ આખું એમને એમ શીખવાને અશક્ત હોવાથી, મેહેતાજી તેના વિભાગ પાડી શીખવે છે. મેહેતાજી પ્રથમ "भणीए" એમ બોલી **પપ્પા** જેવો પ કાઢે છે. બાલક પણ તે ઉચ્ચાર પકડી, તેમજ કરતાં શીખે છે. નાકર કવિ ચંદ્રહાસને પોતાના સમયનું સ્વર અને વ્યંજનનું શિક્ષણ અધ્યારુ દ્વારા અપાવે છે. અધ્યારુ હાથમાં સોટી લઇને ચંદ્રહાસ સામે ઉભો રહી પોતે સિદ્ધો વર્ણ બોલે છે, અને ચંદ્રહાસને તે પ્રમાણે બોલવાની ફરજ પાડે છે. પણ ચંદ્રહાસ બીજા વિદ્યાર્થીઓ પ્રમાણે ન વર્તતાં, ચાલુ નિયમથી વિરુદ્ધ જઈ, મેહેતાજીનો બોલેલો શબ્દ પ્રથમ ઝડપી લઈ તેને વેદાંત અને પરમાત્મા પ્રત્યે ઘટાવે છે.

सिद्धो वर्णसमाम्नायः અને સ્વર શિક્ષણ આ પ્રમાણે છે. ભણીએ ᳵ, મીંડુ (૦), બે લીટી અથવા બલાટી—બલાડી, એક લીટીમાં પંડ, બીજી ઉપર, થયો આગણ પડાયો એટલે ૐ—ઓંકાર.*

નન્નો વિટાળો (न). મમા મોળ (म). મમ્માના હાથમાં બે લાડવા (:) સૈરાણી ચોકડી, પાસે વાળી કુંડાળી (सि), ઢાણું ઢોકલું (द्ध) માથે છોકરું (०). આ સર્વનો અર્થ ૐ नमः सिद्धं થાય છે.

---

* ઓગણપડાયાનો અર્થ ॐगणेशाय नमः ॐगणपतये नमः હોય એમ અનુમાન કરતાં લાગે છે.

આટલું પ્રથમ શીખવ્યા પછી સ્વર શિક્ષણ શરુ કરવામાં આવતુ હતું

અંક.	રૂપ.	મોં પાઠ.	ખરું સ્વરૂપ.	મોં પાઠનું કારણ.
૧	પ ૦ ॐ — ‸	"ભણીએ" "મીંડુ" "બે લીટી-બલાંટી "એક લીટી ત્યાં પંડ (કાનો માથા ઉપરની આડી લીટી માટે.) બીજી ત્યાં ઉપર (માત્રા) (એ થયો ઓગણપડાયો)	ॐ અથવા ओं	લખતાં અક્ષરના અંગોના વિભાગ પાડી સહેલાઇથી શીખવવાની રીત.
૨	ન ૦	નન્નો વીંટાળો.	न	પહેલાં મીડું વાળીને કરવું પડે તેથી નન્નો વીંટાળો કહ્યો.
૩	મ :	મમ્મા મોળ "મમ્મા હાથે બે લાડુઆ."	मः	મોળના જેવો આકાર માટે; વિસર્ગ તે બે લાડવા.
૪	ત્મ	સૈરાણી ચોકડી, પાછી વાળી કુંડાળી (કવિતામાં શુદ્ધ–નો સિ કહ્યો છે.)	सि	સ ચોકડી કરીને કરવો પડે છે તે માટે કુંડાળી તે હ્રસ્વ ઇ માટે.
૫	ઢ ૦	"ઢાણું ઢોકલું." માથે છોકરું (કાવતામાં નથી).	ढं	પ્રથમ ઢોકલાની માફક લખવું પડે છે માટે છોકરું તે મીંડુ.
૬	।अ	એનબેન ભાયા. "અન્યે છન્ને ભાઇઠા."	अ	અ અને આ બે ભાઈ સરખા છે.
૭	।आ	બીજાને કાનો છે. (કવિતામાં નથી.)	आ	બીજા અને કાનો કરવો.
૮	ि	ઓગણચાલીસમાં દેડકાં.	इ	કારણ સમજાતું નથી. હ્રસ્વ ઇકારનું ચિહ્ન હશે.
૯	‿	હેડલાં ઇકાસણાં.	ई	દીર્ઘ ઇકારનું ચિહ્ન હશે.
૧૦	ઉ	ઉપર વાળી ઉકારસી.	उ	હ્રસ્વ ઉકારનું ચિહ્ન.
૧૧	ઊ	"આઉં આઉં અંકોડા."	ऊ	દીર્ઘ ઉકારમાં આંકડો વાળવો.
૧૨	૬૬	આંકડ "બીજા ફાંકેડાં."	ए	આંકડાની પેઠે કહાડવાનું માટે.

૧૩	ए	"બીજી આઇ માત્રા."	ऐ	ए કરી પાસે કાનો માત્રા વધારવી.
		(નંબર ૮-૯-૧૦ કવિતામાં આપ્યા નથી તેને બદલે "કામ ક્રોધ, ને મોહ અહંકાર, તે કારણ મીંડાં બે ચાર" આપેલું છે.)		એ હ્રસ્વ અને દીર્ઘઇકાર અને હ્રસ્વ અને દીર્ઘ ઉકાર માટે લખ્યું હશે.
		"રહેજ માંહે સુતા સાંપલા."		ઋ ૠ ऌ ॡ ને માટે
૧૪	ओ	ઓગણ ઓગણ બળધીઆ "મન પવન બેઉ બળદીઆ."	ओ	વર્ણ મૈત્રી રાખવા માટે ઓગણની સાથે ઓગણ વાપર્યો હશે.
૧૫	औ	"પરસંગે કાંધી પોઠીઆ."	औ	આ ઉપર એક વધારે માત્રા કહાડવી છે, માટે કાંધે પોઠીઆ.
૧૬	अ	એક રાસ ને માથે મીંડું "રાસ પરાણુ સાથે લીધ."	अं	અકારને માથે મીંડું કહાડવાતું.
૧૭	अः	બીજાને બે આગળ મીંડાં "તે કારણ બ મીંડાં."	अः	વિસર્ગ બતાવવા માટે.

સામ્પ્રતમાં આપણે જે લીપીએ લખીએ છીએ તેજ લીપીએ પૂર્વના સમયમાં એટલે આજથી બસેં ત્રણસેં વરસ ઉપર લખાતું નહોતું એમ જૂના પુસ્તકોમાંના હસ્તાક્ષર ઉપરથી માલમ પડે છે. સ્વર અને વ્યંજન શિક્ષણની સોં પાઠ જે લેવામાં આવતી તેમાં કેટલીકવાર ફરક દેખાય છે. એ ફરક પ્રાંત ભેદને લીધે પડ્યો હશે એમ સમજાય છે. પણ એ ઉપરથી એટલું તો સ્પષ્ટ છે કે મૂળ અક્ષરોના મરોડ (સ્વરૂપ) સમજવા તથા સરલતાથી સ્મરણમાં રહેવા માટે એ સર્વ રચના થએલી છે. ગ્રામ્યશાળાના મેહેતાજીઓ સ્વર અને વ્યંજનો અમુક રીતે ભણાવતા હતા, જે પૃથા ૧૮૮૦ સુધી પ્રચલિત હતી ને કોઇ કોઇ સ્થળે અદ્યાપિ ચાલુએ છે પણ ખરી. કવિવરોને ખપ પડતો ત્યારે પોતાના કાવ્યમાં તેને વેદાંતમાં કે ધર્મ ભાગમાં ગોઠવી દેતા. બૃહત્ કાવ્યદોહન ભાગ પહેલામાં આવેલા બ્રહ્માખ્યાનમાં, વસાવડના કવિ કાલિદાસે, નાકર કવિથી જુદી જ રીતે રચના કરી છે. એજ પ્રમાણે જૈન ગ્રંથ કલ્પસૂત્રમાં મહાવીર સ્વામી ભણવા જાય છે તે પ્રસંગે પ્રશ્નોત્તર રૂપે ધર્મ વિચારમાં મણ્યે સિદ્ધો અને કક્કો ઘટાવેલા છે. સમયના વહેવાસાથે આ સોંપાઠોમાં, કોઈ સ્થળે ધર્મ ભાવનાની સોંપાઠ કાયમ થઈ, કોઈ સ્થળે નીતિ વ્યવહારની કાયમ થઈ અને કોઈ કોઈ સ્થળે ધર્મ, નીતિ, વેદાંત, વ્યવહાર વગેરે સર્વનો શંભુમેળો પણ થઈ ગએલો જોવામાં આવે છે, તે એટલે સુધી કે તેમાંના કેટલાકનો અર્થ સમજવો આજે મુશ્કેલ થઇ પડ્યો છે. ઘાણી ખરી સોંપાઠમાંથી તો અર્થ ગાંભીર્ય નીકળી જઈ બાળકોને

હસવા જેવું પણ કરેલું દેખાય છે. સુસ્પષ્ટ ઉચ્ચાર ન કરવાથી આમ બન્યું હોય એમ
છે. દાખલા તરીકે "ઘધ્ધો ઘુંટ ચડાવ્યે જાય, દદ્દો કહે દીવેટીઓ, ભભ્ભે માર્યું
લું;" વગેરે.

આજ પ્રમાણે આંકની મોંપાઠમાં પણ રમુજ લાવવા બોલાતું;—જેવું કે

૧) એક અઢીઉં અઢી, કુકડો બિલાડી વઢી,
કુકડે મારી ચાંચ, ને બે અઢીયામ પાંચ.

૨) પંદર એકુ પંદર, પાડી કરે હુન્નર,
પાડીએ પાડી ચીસ, ને પંદર દુ ત્રીસ. વગેરે

પૂર્વના ભણતરની મોંપાઠમાં, માત્ર સ્મરણશક્તિથી કામ લેવામાં આવતું, તેથી
ઘણીવાર એ પ્રમાણે કપોલ કલ્પિત રચના ચાલતી, અને એકનું સાંભળી બીજા તેનું
અનુકરણ કરતાં શિખતા.

પ્રાચીન અને નવીન સ્વર વ્યંજન લખવામાં જે ભેદ પડ્યો છે તે આ પ્રમાણે છે.

પ્રા.	સં.	ગુ.	પ્રા.	સં.	ગુ.
ग्र	अ	અ	तुं	तुं	તું
उ	उ	ઉ	दु	दु	દુ
क्ष	क्ष	ક્ષ	ध	ध	ધ
ष	ख	ખ	ज्ञ	भ	ભ
ठ	छ	છ	य्या	यों	યોં
झ	झ	ઝ	ल	ल	લ
ड	ड	ડ	श्र	श्र	શ્ર
ण	ण	ણ	ह	हु	હુ

ગામઠી મહેતાજીઓની શાળાઓમાં કક્કાનો જે મોંપાઠો લેવામાં આવતો તેનો
પ્રકાર આ પ્રમાણે છે.

અક્ષર	મોંપાઠ.	કારણ કે સમજણ વગેરે.
	"કક્કો કેવેળો.	કૈવલ્ય. પરમાત્માનું સ્વરૂપ ક ઉપરથી નામ.
	કક્કો કે' વે'લો.	બાળકને મેહેતાજી ચપટી વગાડી કહે કે, કક્કો વહેલો વહેલો કહે.
	ખખ્ખો ખાજેલો.	ખાજાજેવાઘાટનો, અથવા ખાજામા ખ પહેલો છે.
	"ખખ્ખુ ખુણે ખોસી રહ્યું.	જુની લિપિમાં ખ, પાકુ ष ની પ્રમાણે લખાતો, તેથી કાવતામાં "ખખ્ખુ ખુણે ખોસી રહ્યુ" એમ લખ્યું છે; પણ નિચે એ પ્રમાણે "षष्षु ખુણે ફાડીઉં" એમ લખ્યું છે. ષકારની અંદર

કાપો મુકવામાં આવે છે તેથી ખુણેથી ફાડીઉ કહ્યું છે. તેથી આ ખ (ष) અને ષ (ष) સરખા દેખાય છે, પણ વાંચવામાં તેનો ભેદ વાક્ય ઉપરથી સમજવામાં આવતો હતો.

ગ	"ગગ્ગા ગોરી ગાય વિયાય."	ગોરી=ધોળી–શ્વેત ગાયમાં ગ પહેલે આવે છે તેથી.
	"ઘદ્દ્યો ઘુંટ ચડાવ્યે જાય."	ઘ માં વચ્ચે ગાંઠ આવે છે તે ઘુંટ.
	"દ્ધ્યઘે ઘુનસ માર્યો જાય."	આ નીતિનું વચન છે.
ઙ	"નન્નો આવલ દુમેલો."	ઙ માં આવલ–આમળો (વળ) દેવો પડે છે, પણ એક બીજાથી ઉલટાં મોઢાં છે તેથી દુ=બે+મેલો=બે મેલવેલા છે.
ચ	"ચચ્ચાજીની ચોપડી."	ચચ્ચો–ચાચો–કાકો. ચચ્ચો અને ચોપડીમાં ચ પહેલો છે.
છ	"છચ્છા વિદ્યા પોટલું."	છચ્છાનો આકાર પોટલું–બોચકું જેવો છે.
જ	જજજો જેર વાણીયો.	(અર્થ સ્પષ્ટ સમજાતો નથી)
	જજજે જેર વાણીએ.	એ નીતિનું વચન છે. વાણીથી કોઈ માણસ જેર–વશ થાય.
ઝ	ઝઝુંરાની સેરિખો.	ઝઝુંના જેવો (સેરીખો–સરખો)
	ઝઝુંરાની શેખીખોર.	ઝઝુ એટલે જંગલી–રાની, તેવો જે હોય છે તે શેખી–અડાસવાળો હોય.
ઞ	નન્નો ભાટ ચોરંટો.	અર્થ સ્પષ્ટ સમજાતો નથી.
	"નન્નો ખાંડે ચંદરમા."	જુની ગુજરાતી લિપિ (વર્ણમાળા) માં સંસ્કૃત ज्ञ આકૃતમાં ઞ (ञ) આમ ખાંડા ચંદ્રમા જેવો લખાતો તે ઉપરથી. (જુવો વર્ણમાલામાં પડેલા ભેદના ઉપર આપેલા નમુના)
ટ	ટટ્ટાપોળી ખાંડે ખાઉ	પોળી (રોટલી) ખાંડ સહિત ખાંઉ એવો અર્થ.
	"ટટ્ટા ટોપલી ખાંડકુ."	નાકરની કવિતામાં આપેલું બરાબર નથી.
ઠ	"ઠઠ્ઠા જીનો ગાડવો."	ઘીના ગાડવા જેવો ઠનો આકાર છે માટે. ઉત્તર ગુજરાતમાં કેટલાક વિભાગમાં ઘીને જી કહે છે.
ડ	"ડડા રાવણ ગાંઠ."	રાવણની ગાંઠ–વાંકાશ. રાવણની પેઠે વાંકો એવી એક પ્રકારની ગાંઠ વાલી લખાય છે. (જુવો ઉપર)
ઢ	"ઢઢ્ઢા શરવણ પુંઠ."	ઢ નો આકાર કૂતરાની વાંકી પુંછડીને મળતો આવે છે તેટલા માટે તેને શ્વાનની અથવા શ્રવણ નક્ષત્રની પુછડી જેવો વળેલો કહ્યો છે.

ણ ણણ્ણો તેને શલ્યો દેવ. — ણની ત્રણ પાણ સિલાના–પત્થરા દેવ પેઠે. (શલ્યો દેવ–સિલા દેવ)

"ણુર્ણુણા ત્રણે લીટી."

ત તત્તો તાવેથો. — તાવેથા જેવો ઘાટ છે માટે

"તત્તો બોલે કાનઈઉ." — (કવિતામાં આપેલું સમજાતુ નથી.)

થ થથ્થા વળસક બોવળ દે. — થથ્થો કાઢવામાં બે વળ આપવા પડે છે. બાવળ–બે વળ શબ્દનો અપભ્રંશ હશે. (કાવ્યમાં એને વિષે કંઈ લખાણ નથી. લહિયાની નજર ચુકથી રહી ગયું હશે.)

દ દદ્દો કે દિવેટીઓ. — દીવટમાં દ પહેલો આવે છે તેથી.

ધ "ધદ્ધો કે ધંધોળીઓ." — ધધ્ધા માટે ધં (ધર્મ) ધોળીઓ શબ્દ યાદ કરો

ધધો ધાણક ધધુદીકરે. — કાવ્યમાં ધનુપ અને બાણ સાથે ધધ્ધાને સરખાવ્યો છે તે એના આકારને લીધે છે. "ધાંણક ધંધુડી" નો અર્થ ધંધોળીઓ હશે.

ન ન ધોરીઓ.

ન નન્નો કાગળ પોલેરો. — કાગળ પોલો (ભુગળી વાલ્યા જેવો) હોય તેવો

"નન્નું પોલર પરથી અણી." — ઘાટ. કાવ્યમાં જરા પાઠ ફેર છે.

નન્નો પટેલીઓ.

પ પપ્પા પોળી પાટ. — પહોળી પાટના જેવો ઘાટ.

"પપ્પા પોળી પરઠી પળે."

ફ ફફ્ફા પગડું જીતે જાય. — ફમાં એક પાંખડું જોઈએ તેથી. પગડું છે ત્યાં

"ફફ્ફા ફગડે જોતરે જાએ." — પાંખડું જોઈએ એમ લાગે છે.

ફફ્ફા ફગળું જોતું જાય. — ફ સમજાવતાં નીતિની રીતિએ જણાવ્યું છે કે, ફગળું—ફગાયલો—ભોથો પડેલો, સામા માણસ સામું જોતો જોતો જાય છે તે પરથી.

બ બબ્બામાં ચાંદરણુ થાય. — વ પ્રથમ આમ લખાતો અને તેમાં વચ્ચે

"બબ્બામાની તે ચાંદ્રણી." — લીટી દોરવી પડે માટે આકૃતિ સમજાવવા વ ચાંદરડું કહ્યું.

ભ "ભભ્ભે ભાજી ભેર. — કાવ્યની મૉંપાઠ સ્પષ્ટ નથી.

ભભ્ભે માર્યું ભેસલું. — "ભેસલું મારવું" એમ બોલાતું હશે. એમાં ભેંસ પ્રથમ છે તેથી ભેસલું. ભેંસ જનાવર–પશુ.

મ "મમ્મે બાંધી પાળ." — ક થી મ સુધી પાંચ વર્ગ પૂરા થાય તે છે તે માટે પાલ બાંધી એમ બોલાતું હોય; અથવા

		મની પડખે કાનો કરવો પડે છે તેથી બ પાળ કર્યું.
	મમ્મો મોટકો.	મોટકો—મટુકી જોઈએ. મટુકીમાં મ પે જોઈએ.
ય	"યચ્યો પારસ પેટલું." યચ્યો પારસ પેટકો.	યમાં પડખે પેટ કાઢ્યા જેવું લખાય છે તે
ર	રરુરા કટાર મલ. "રરુ રાય કટાર મલ."	કટારીના હાથા જેવો આકાર માટે. અર્થ સ્પષ્ટ સમજાતો નથી.
લ	"લલ્લા ઘોડી વારણુ."	ઘોડી વાળતા વાંકો દેખાવ થાય તેવો ઘાટ તેથ
વ	વવ્વા ઘોડી વાસુદેવ.	વાસુદેવમાં વ પહેલો છે તેથી (કાવ્યમાં સ્પ ઉલ્લેખ નથી.)
શ	"શશ્શુ કોટે મરડીઉં."	ડોક આગળથી મરડેલો છે માટે.
ષ	"ષષ્ષુ ખુણે ફાડીઉં."	ખુણા ખુણ લીટી દોરવી પડે છે.
સ	સસ્સા સડખે દંત. સસ્સા તુ છેદંત.	સમાં (ર કરીને બે લીટી દોરવી તે દંતી સ બે દાંતા છે, એ સ દંતી છે.
હ	"હહહા હરણના બે પગ." હહહા હડ બે પગ.	(કાવ્યની મુખપાઠ બરાબર નથી.) જેમ હડમાં બે પગ રાખતા આકાર થાય તેવો
ક્ષ	"ખડીઆ ખાટક મોર ચોર."	ક્ષને માટે ચોરને જેમ બાંધે તેમ પાછળ લીટ ક્ષ ને મ ખેંચવો પડે છે તેથી.

તાણી બાંધ્યા બે મીંડા ચોર. વિસર્ગનાં બે મીંડાં ભણી તે બાંધ્યા એવો ભાવ

જે પ્રત ઉપરથી નાકર કવિનું આ ચંદ્રહાસ આખ્યાન અત્ર આપવામાં આવ્યું છે તે ઘણી અશુદ્ધ છે અને તેમાં લહિયાએ ઘણી અક્ષર ભૂલો કરેલી છે, તેથી કોઈવાર કવિ યોજીત અસલ શબ્દ કયો હશે તે ધ્યાનમાં નથી આવતું. એટલા માટે ઉપલી ટીપ્પણ આપવાની જરૂર પડી છે. એમાંના દોષ સાક્ષર વર્ગ જણાવવાની કૃપા કરશે તો બીજી આવૃત્તિ વખતે સુધારી શકાશે. જે વાક્યોની આસપાસ અવતરણ ચિહ્ન મૂકેલા છે તે કાવ્યમાંના છે એમ સમજવું. અવતરણ ચિહ્ન વગરનાં વાક્યો લોકમાં પ્રચલિત છે, તે છે.

મારી લખેલી મોંપાઠમાં કેટલીક શંકા હોવાથી, તે ભાવનગરના મહેતાજી રા. દેવશંકર વૈકુંઠજીને તપાસવા મોકલી હતી. તેઓ જૂના શિક્ષણના એક સારા શોધક છે. રા. દેવશંકરે કેટલીક સારી સૂચના આપી છે, તે માટે તેમનો આભાર માનુંછું.

વ્યાધ મૃગલી સંવાદ.

ઢાળ.

ગંગા સાગર હેમગર, નીલ શિખર કૈલાસ;
મહિમા શંકર મન ધરે, ગાશું મ્રગલી સંવાદ. ૧
સાંભળતાં સુખ ઉપજે, મનમાં ધર્મ વિચાર;
પારવતી પ્રત્યે કહે, ઉમીયાકંથ ઉદાર. ૨
તે પૃથ્વીમાંહે પરવર્યું, આરા માહે સાર;
તે વ્રત ઉમીયાએ આદર્યું, કીધો પરમ ઉપકાર. ૩
તે મહિમા મનમાં ધરીને, કરજો સઉ શિવરાત;
વદીને વર આપીયો, પ્રગટ હવું પરભાત. ૪

રાગ સામગ્રી.

ગજ વદનને કરું પ્રણામ, જેમ સરાડે સીજે કામ;
વીણા પુસ્તક ધરીને પાણ, માતા મુજ આપો અવિચલ વાણ. ૫
કૈલાસ પર્વતનું કરું વખાણ, શિખર સહુ તે હંસ સમાન;
ઇશતણું ત્યાં છે સ્થાન, બેઠા મુનિ ધરીને ધ્યાન.* ૬
પંચવદન ને ભુજ ખટને ચાર, નેત્ર ત્રણ છે ત્રિપુરાર;†
પ્રીત પ્રગરણ જટા જોગેષ્ટ, હાથ રહે ભસ્મની ગોસ્ટ.‡ ૭
ઝોળી ખપ્પર કાંધે ધરે, વૃષભ વાહન ચઢી સચરે;
એક કરમાં પિનાક એક તાલ, બીજા કરમાં બ્રહ્મ કપાળ. ૮
સંસારમાંહે એ જીવન, જેનો પાર ન જાણે બ્રહ્મ;
જપમાળા ઝાલી જગદીશ, ધ્યાન ધરી બેઠા ઉમિયા ઇશ. ૯
લેહ લાગી તીહાં ત્રિપુરાર, વિસ્મય પામ્યા ઉમીયા નાર;
ભુવન ચતુર્દશ તુજને ધાય, ધ્યાનતણો મુજને કહો મહિમાય. ૧૦

પાર્વતિઉવાચ.

સધળા ગિરિમાં મોટો મેર, તે પાછલ રવિ શશી દીએ ફેર;
જે ગરમી જે અવની તોડે, તે જળ અવની ઉપર હોયે. ૧૧
તે અવની શેષે શિરધરી, તે તો ઉમીયાવરે વશ કરી:

---

* પાઠ. "વિશ્વંભરનું ધરીએ ધ્યાન." † પાઠ. "ત્રણ જટાજ ગોટ સાર."
‡ પાઠ. "પાસે રહે ભસ્મની ચોટ, કરે પિશાચ દોટાદોટ."

ઈશ્વરોવાચ.

હું ગાઉ જે સંવાદ અનંત, તેનો મહિમા જાણે સંતઃ* ૧૨
માનવી સુરી નર સહુકો સાધ, પુછે પારવતી કહો પ્રાણ નાથ;

પાર્વતિઉવાચ.

તમો વ્રત કહ્યાં જે બહુ, મેં તે સદ્ય જ કીધાં સહુ. ૧૩
વળી કહો જે હોયે ગોપ્ય, તે મારા મનમાં લોપ્ય;
ન કીધું ને શ્રવણે સુણ્યું, નવ કોયે આગળ સ્વામીએ ભણ્યું. ૧૪
તે કરાવો શ્રવણે પાન, ગતતણું જો હોય વિધાન;
વળી વળી મુજને કરાવો શંભ, તે તણો માંડુ આરંભ. ૧૫

ઈશ્વરોવાચ.

વળતા બોલ્યા ત્રિપુરાર, તું તો સાચું સાંભળ નાર;
એ વ્રત મેં કોને નથી કહ્યું, સ્થિર થઈ મારે હ્રદે રહ્યું. ૧૬
એકમને જે કો આદરે, તે ભવસાગર દુસ્તર તરે;
માઘ મહીને મહિમા ભણંત, અંધારી તે રાત અનંત. ૧૭
શિવરાત્ર છે તેહનું નામ, કૈલાસ પર્વત આપે ઠામ;
કહે પાર્વતી મુજને કહો સોય, સ્વામી નર તે ઓધરીઆ કોય. ૧૮

ઈશ્વરોવાચ.

સાંભળ જેહને કીધી સદ્ય, પ્રાધીઈ એક કરે પારધ; ૧૯
શુણ દેવી તેની કહું કથા, જેથી જાય જમલોકની વ્યથા.
પૂર્વ કલ્પે કોઈ નિષાદ, જીવઘાતક મોટો વ્યાધ. ૨૦
બહુ પર્વત વન ફરી, આવ્યો પારધી કોઈ વાઘરી;
તેણે દહાડે કંઇ દીઠું નહિ, આહેડીને સંધ્યા થઈ. ૨૧
બેઠો આરત કરે અપાર, વાટ જુએ તે ઘરની નાર;
આજ મુને તે લાધ્યું નહિ, છોરુ વાટ જોશે સહી. ૨૨
છો છાનો રહિ ચડાવું બાણ, આંહી બેઠો નવ હોએ હાણ;
આલ્યો લઈને બેસું આહાર, જળ પીવાને આવે તયાર. ૨૩
ત્યાં હતી સરોવરની પાળ, ઝુકી રહી બિલીની ડાળ;†
કદા કાળનું હતું એક લિંગ, અપુજય ગુપ્ત હતું તે બિંબ. ૨૪
પારધી જઈ ચડિયો વૃક્ષ, પાખલ હવી તીહાં પ્રત્યક્ષ;
ટાઢે તન કંપારવ કરે, શંભુને મન તપ જ સરે. ૨૫
ભોળા ચક્રવતી મનમાં ધરે, ભક્તિ ભાવે કોઈ પૂજા કરે;
મ્રગ જોવાને નામ્યું શીશ, નમસ્કારે રીઝયા ઈશ. ૨૬

---

* પાઠ. "એવો છે તે અનાદિ અનંત, સુરનર સહુ આવે એકાંત."

† પ્રા. કા. ત્રિ. માં આ લીટી વધારે છે.

"એક આશ્ર લેઈ બેસશું ત્યાંય, પાણી પીવા આવશે આંય."

પછી તેણે ચુંટયા વૃક્ષપાન, મ્રગલી ઉપર ધર્યું ધ્યાન;
શંભુ ઉપર પડ્યા જઈ, પહેલા પોહરની પુજા થઈ. ૨૭
સુખ નહી રહ્યો ટળવળી, એટલે આવી મ્રગલી મળી;
વેગે કરી ચડાવ્યું બાણ, કોરંગીના* લેવા પ્રાણ. ૨૮
મ્રગલા કેરો એહ સ્વભાવ, દોહદશ ઉપર રાખે ભાવ;
દીઠો વ્યાધ ચઢાવ્યું બાણ, કોરંગીના ઢળ્યા ઓસાન. ૨૯
તીખટ તીખટ મ કરીશ પ્રહાર, સાંભળ મારા બોલ બે ચાર;
અચરજ હવો આહડી† હૃદે, વન ચરતે મુખ વાણી વદે. ૩૦
આગે મેં બહુ કીધા ધાત, તે તો મુખ ન કરતા વાત.

પારધી.

સાચું વચન કહેની મુઝ, જેમ જીવતી મૂકું તુંજ;
પુછે આહડી વારંવાર, મુખ બોલી તે કવણ વિચાર. ૩૧

મૃગલી.

સાંભળ પારધી થઇ સાવધાન, કહું મુજ ગત જન્મનું જ્ઞાન;
મને નથી તારો વિશ્વાસ, માહારે છે મંદરની આશ. ૩૨
વળી વળી તારું કરું વખાણ, બીહું છું હું તારે બાણ;
તે ઉપર હું કહું વાર્તા, મારી ગતજન્મની કથા. ૩૩
ગતજન્મે હતી અપ્સરા, ઈશ્વર આગળ કીધી બરા;‡
રાખતી હરણાકસ્યપની વ્રત,§ ઈશ્વર આગળ કરતી નૃત્ય. ૩૪
સાચું છે સાંભળ જે તું, રાચી રંક દાનવને હું;
મુજને લાગી ઘડી બે ચાર, રોષે ભરાયા ઈશ અપાર. ૩૫
અમો શાપ્યાં જણ તે ચાર, સાંભળ તેનો કહું વિચાર;
ઉર્વશી મેનકા રંભા ત્રણ, ચોથો હરણ્યક એકનો વર્ણ. ૩૬
ઈશ્વરને શ્રાપે હરણાં થયાં, અનુગ્રહ માગી આંહી રહ્યાં;
પુછ્યું વિગતથી ત્રિપુરાર, મુક્તિતણો કરો વિસ્તાર. ૩૭

ઈશ્વર.

વળી વળી કળી બોલ્યા શંભ, "તું તો સાચું માનજે રંભ;
એક અણપુજ્યું લિંગ હશે, વન માહે આહેડી આવશે. ૩૮
તે ધનુષ ચડાવી બેસશે, ત્યારે તુજને વાચા થશે;
સાંભળ આહડી સાચું તું, તેણે જાતિ સમરણ હું ૩૯
ત્રણ ભારજા એક ભરથાર, મૂખ બોલે કોરંગી ચાર;
વળતુ એમ વિચારે આપ, તે પારધીનાં જાશે પાપ." ૪૦

---

* મૃગલી. આ શબ્દનું મૂળ શુદ્ધ સ્વરૂપ કુરંગી છે. † પારધી.
‡ બરો-બડાઇ § એ નામ એક બીજા સાથે પ્રેમ રાખતી હતી.

તે જાણી મુઝને કરી મયા, કરમ તજી ગ્રહી જીવ દયા;
તું પંડ ભાઈ સગા સરવ, માહારે છે પરિ પુરણ ગરભ. ૪૧
હું છું પુત્રી તું છે પિતા, સ્ત્રી વેધ્યાની છે મોટી હત્યા.
મુજમાં નવિ લોહી ને માંસ, નવ પોહચે તુજ કુટુંબની આસ. ૪૨
પાછળ આવશે મોટું હરણ, તારા કુટુંબનું પોષણ કરણ;
પારધી મને વિચારી જોય, આવ્યું ભક્ષ ન મેલે કોય. ૪૩
દયા કરું તો જાએ ખાજ, હું જીવતી નહિ મુકું આજ;
પારધી મને વિચારી જોય, મરવાને નવ આવે કોય. ૪૪

મૃગલી.

વાચા દઇને વેધીશ કેમ, તારું મન મનાવું એમ;
પ્રસવ થયા પછી કરજે કર્મ, જઈ આવું મારે આશ્રમ. ૪૫
એવાં પાપ તે પડજો શીશ, જો ન આવું ઉગમતે દીશ;
દીવે દીવો જે કોઈ લાય,* ધોએ પાય સંઘાતે પાય†. ૪૬
છાણેછાણું ભાજે જેહ, મહા પાપી કહીએ તેહ;
જે કોઇ પ્રેમદા પીઉને દમે, પીઉ મેલીને પોતે જમે. ૪૭
ઘણા દિવસનું વલોવે દહીં, સગાં સ્વજન જશનાસું નહીં;
નર હોએ ને નિંદે નાર, બેલાજી‡ રાખે વેહેવાર. ૪૮
એક નહિ ને બીજીને માન, તે નરજાણવો સ્વાન સમાન;
જે બહુને રાખે સમ પ્રીત, નાર કહે તેહને નિત્ય હિત. ૪૯
અંતર આણે મનમાં જેહ, મહા પાપી તો કહીએ તેહ;
માતાતાતની ભક્તિ નવ કરે, રૌ રૌ નરકે તે સંચરે. ૫૦
નર નારીને કરાવે લાડ, ન દે શિખ ને થાએ કુહાડ;
શીશ ઉઘાડું મૂકે આપ, તેને પીઉ માર્યાનું પાપ. ૫૧
પોખે શ્વાન ને મંઝાર, મરકટને જે ઘાલે આહાર;
ગમન બ્રાહ્મણી જે કો કરે, રૌં રૌં નરકે તે સંચરે. ૫૨
ક્ષત્રી જે રણ દેખી બીહે, વિપ્ર† આપત દેખીને કંપે જેહ;
કુળ મેલી નાશે જેહ, મહા પાપીયા કહીએ તેહ. ૫૩
‡છતે ગર્થે નવ કરે ધર્મ, બ્રહ્મતણો નવ જાણે મર્મ;
છતે તુળશી વન વાવે નહિ, ધર્મ પૂર્વજ થાપે નહિ. ૫૪

* મળગાવિ. † પગ. ‡ લાજ વગરનો. § પાઠ. "આંપુ દેખીને ઓઠંપે વિપ્ર." (પ્રા. કા. ત્રિ.)
‡ પા. "બાવે અણાધ્યદે વેગે તુળ, માને મહાત્મા ન માને મૂળ." (પ્રા. કા. ત્રિ.)

પાવન પ્રતિજ્ઞા મૃગલી કરે, જળ પાન કરી તે પાછી સંચરે;
સુણ આહેડી તે પાપ મુજ, ન આવું જો ઉગતે સૂજ. ૫૫
આપણે આશ્રમે આવી ઠરે, પારધી બેઠો વિમાસણ કરે;
વળતા તેણે ચુંટ્યાં વૃક્ષપાન, મૃગલી ઉપર ધરવા ધ્યાન. ૫૬
ઈશ્વર ઉપર પડીયાં જઈ, બીજા પહોરની પૂજા થઈ;
સુખ નહિ રહ્યો ટળવળી, બીજી મૃગલી આવી મળી. ૫૭
આહીડે ચડાવ્યું બાણ, કોરંગીના પાડવા પ્રાણ;
મહા પાપી કો દીસે વ્યાધ, અહી બેઠો તે મારે સાધ. ૫૮

બીજી મૃગી વચન.

તીખટ તીખટ મ કરીશ પ્રહાર, સાંભળ મારા બોલ વિચાર;
મોટું દુઃખ જો મુજને સહી, મારી બેન તે મારી અહીં. ૫૯
આણી વાટે કોઈ સ્ત્રી સંચરી, કહે મારી કે શી પેર કરી;
વળી વળી કોરંગી કહે, એકવારે મુવા ત્યાં બે. ૬૦
તેને ગર્ભ હતો જેહ, દશ માસવાડાનો ભાણેજ;
તું એને ન કરત પ્રહાર, તો તારો જીવત અવતાર. ૬૧
બ્હેન વિના શું જીવ્યું સંસાર, હવે જઈ રહેશું કેને બાર;
સાચું વચન કહે મુજ સહી, કે મારી કે જીવતી ગ્રહી. ૬૨

પારધી વચન.

તારી બેન આવી હતી, તેને તો મેં મારી નથી;
તે પ્રતિજ્ઞા કરી ગઈ, તેણે મુજને કરુણા થઈ. ૬૩

બીજી મૃગી વચન.

ભણે કોરંગી કરી સુવિચાર, કામ આકુલી છું નિરધાર;
દેવરાવી તે ઋતુદાન, હું આવીશ ઉગમતે ભાણ. ૬૪
પારધી મને વિચારી જોય, આ'વું ભક્ષ ન મુકે કોય;
પ્રથમ ગ્રહી તે તારી બેન, તુમા સઘળાં તેનાં ચહેન. ૬૫
તેની વાટ જોઉછું સહી, કોઇ આવે કોઇ આવે નહી;
એવાં પાપ પડજો શીશ, જો ન આવું ઉગમતે દીશ.
*ઉત્તમ થઈ કરે મધુપાન, ધર્મ છોડી હિંડે સ્વાન. ૬૬
જે કોઇ કરે મીનનો હાર, મહા પાપી કહે નિરધાર;
અણગળ્યું પાણી જે કો પીએ, કરે ધર્મ દયા નહિ હીએ. ૬૭
જે કોઇ કરે ગળીનું કામ, તેને નરક વિના નહિ ઠામ;
કહે કોરંગી તે વળી વળી, જે કોઇ કર્ષણ વાવે ગળી. ૬૮

* પા "મારી વાણી બોલું સત્ય, નહિ બોલું તે અસત્ય" (પ્રા કા ત્રિ.)

સઉ જનની નિંદા કરે, કર્મને છોડી અધર્મ કરે;*
વડ વાઢે પીપળ દે ધાય, બુદ્ધવિના અધિકારી થાય. ૬૯
વડ છે બ્રહ્મા વિચારી જોય, પીપળે પ્રત્યક્ષ વિષ્ણુ હોય;
બેએ બળદે જો હળ ન વહે, તેહને વીસામો નવ દીએ. ૭૦
જે કોઇ કરે પટેલ તલાટ, મહા પાપી લોપે કુળવાટ;
છળ બળે લોભે કરી, પુરે શાખ ખોટી કે ખરી. ૭૧
કુળ ધરમ નવ તે આચરે, લોકતણી ત્યાં નિંદા કરે;
વિશ્વાસઘાત ત્યાં જે કો કરે, કલ્પ કોટી નરકે સંચરે. ૭૨
થોડે વ્યાજે કો લીયે, બીજાને પરઠાવી દીયે;
મહા પાપી તાંહાં કહીએ તેહ, રૌ રૌ નરકે સંચરે એહ. ૭૩
બીજાને શીખામણ દે, આપણ પુણ્ય કાંઈ નવ કરે;
ડાહ્યો થઇ નવ જાણે મર્મ, મંત્ર પાખે કરે મોટા કર્મ. ૭૪
અમાસે જે દીએ રૂતુદાન, મહા પાપી તે નરક સમાન;
જે કોઇ હોયે ઋતુવતી નાર, પાંચ દિવસ લગી રહેવું બહાર. ૭૫
આવે ઘેર વણ કીધે સ્નાન, તેના પુરવજ નરક સમાન;
એવી પ્રતિજ્ઞા મ્રગલી કરે, જળપાન કરી પાછી સંચરે. ૭૬
આપણે થાનક આવી ઠરે, પારધી બેઠો વિમાસણ કરે;
તેણે પાછા ચુંટયા પાન, મ્રગલા ઉપર રાખ્યું ધ્યાન. ૭૭
અજ્ઞાન પર્હ્યો એહે અંબુજ, ત્રીજા પહરની થઈ પૂજ;
હવે પ્રથમ વાયે પડીયાં પાન. આવ્યો મ્રગલો થયું જાણ. ૭૮
દરશને ત્યાં દીઠો કુહારો, પારધી હેઠે ઉતાર્યો;
હવે મારું સીધ્યું કાજ, દ્રષ્ટે તુજને દીઠો આજ. ૭૯

મૃગ વચન.

તીખટ તીખટ મ કરીશ પ્રહાર, સાંભળ મારા બોલ બેચાર;
આણી વાટે કોઇ સ્રી સંચરી, કહે મારી કે શી પેર કરી. ૮૦
સ્રી વિનાનું જીવિત સંસાર, હવે જઈ રહેશું કેને બાર;
વૈષ્ણવ જન અને ભાણેજ, બ્રાહ્મણને કેમ ન કીજે હેજ. ૮૧
જતિ સંન્યાસી આવે બાર, જ્યાં લગિ મંદિર નોહે નાર;
પારધી તું સુણ મમવિચાર, ખટ દર્શન કેમ કરું ઉપકાર. ૮૨
વળી વળી તું સાંભળ જ્ઞાન, સ્રી વિના મંદિર સ્મશાન;
સાંભળ સાચું કહું છું માન, પુરવજ જગ ન પામે પિંડદાન. ૮૩

* વધુ લીટી. "તેને બાગે રાંધે ધાન, તે પાપી જાણજે સ્મૃતિ કાન;
સ્રષ્ટ હોઇને નવ માને બ્રહ્મ, માંડે ઉપાધ ને છાંડે ધરમ;
યાં ગોચર બંનેને જેહ, મહાપાપી તેને કહીએ" (પ્રા. કા. ત્રિ.)

સ્ત્રીને કાજે રામે મેલ્યું રાજ, ઈંદ્ર સરખો અહલ્યા કાજ;
*સ્ત્રી કારજે તે સંચર્યો, રાજા નલ વન માંહિ પરવર્યો. ૮૪
સાચું કહેની તું તો સહી, કહે મારી કે જીવતી ગ્રહી;
વળતો બોલ્યો પારધી, તારી સ્ત્રી મેં વેધી નથી. ૮૫
સમ કરીને તે તો ગઈ, કહે આવશે કે આવે નહિ;
મૃગ વદે જાવા દે આજ, મારે સ્ત્રી સંઘાતે કાજ. ૮૬
તારું મન મનાવું હમે, જઈ આવુ મારે આશ્રમે;
પારધી ભણે વિચારી જોય, મરવાને નવ આવે કોય. ૮૭

મૃગ વચન.

એવાં પાપ પડજો તે શીશ, જો ન આવું ઉગમતે દીશ;
જે વેચે મૂઢ ઘી તેલ ભેલ, ચોમાસે ખરે સંગ્રહે તેલ. ૮૮
લોઢાનો જે વકરો કરે, રૌ રૌ નરકે તે સંચરે;
પડવાને દિન તેલે ન્હાય, દિવસ કેટલાનું માખણ ખાય. ૮૯
†એકાદશીએ અન્નપાન જ કરે, રૌ રૌ નરકે તે સંચરે;
એકાદશી અમાવાસીયા સાર, સ્ત્રી ઉપર જેને પ્રેમ અપાર. ૯૦
કામે પીડાય વિકર્મ કરે, રૌ રૌ નરકે તે સંચરે;
જે કોય કવિતા કુડી કવે, તેનું પાપ તેને શિર વસમે. ૯૧
‡વિપ્ર શૂદ્રની સેવા કરે, તે નિશ્ચે પાપે પેટજ ભરે;
ગીત ગાઈને જીવે બ્રંભ, વિશ્વાસનો કરે જે ભંગ. ૯૨
જે કોઈ કણસણ કલથીનું કરે, છોડી કરમ ને ઉદર ભરે;
પુરુષ પુરુષ શું કરે વિરોધ, પડીકે વૈદ ન જાણે રોગ. ૯૩
કુડાં ઔષધ આપે જેહ, મહા પાપી તો કહીએ તેહ;
જળ માંહે લઘુશંકા કરે, પાણી કાંઠે શુક્ર કચ્ચ સ્વરે. ૯૪
બેએ ચીર ઉતારે ઓળ, તે કહીએ પાપી સમતોળ;
એવી પ્રતિજ્ઞા મૃગલો કરે, જળ પાન કરી પાછો વળે. ૯૫
આપણે થાનક આવી ઠરે, પારધી બેઠો વિમાસણ કરે;
વળતાં તેણે ચુંટ્યા વૃક્ષપાન, મૃગલા ઉપર ધરવા ધ્યાન. ૯૬
ઈશ્વર ઉપર પડીયાં જઈ, ચોથા પહોરની પૂજા થઈ;
સુખ નહીં રહ્યો ટળવળી, ચોથી મૃગલી આવી મળી. ૯૭
સાત પાંચશું આવી ચડી, આહેડીની દ્રષ્ટે પડી;
હવે મારું સીધ્યું કાજ, પુગ્ય ભાતુ આવ્યું આજ, ૯૮

---

* પા. "કૈચા કીચકનો કૂચો કર્યો"
† પા. "વેચે દુધ અને વળી દહીં, અમાવાસ્યારે સારે નહિ" (પ્રત ૨ ૭ માં.)
‡ પા "જે જન જાણીને દે ઋતુદાન, તે પામે નરક મહાન.
છંદે બોલે જે લાભે કરી, પૂરે શાખ જે ખોટી ખરી." (પ્રત ૨ ૭માં.)

મનમાંહે થયો આનંદ, સઘળાના ઉતારૂં બંધ;
વેગે કરી ચડાવ્યું બાણુ, નાના મોટાના પડીયા પ્રાણુ. ૯૯
બાળક માતાની પુંઠે થાય, રખે પારધી ઘાલે ઘાય;
નાહાનડીઆં બાળક ટળવળે, અન્યો અન્ય તે પાછાં પળે. ૧૦૦
ધનુષ ઉપર ધરી રહ્યો ધ્યાન, હરણુને ધરે વિગ્રિત સાન;
પારધીને કહે મના કરતી માય, અમ ઉપર કરજે કુરપાય. ૧૦૧
એમ વિચારી જોની આપ, એક મારતાં એનું પાપ;
જે તું કહે તે ખાઉં સમ, જઈ આવું મારે આશ્રમ. ૧૦૨
વળી વળી વિનતી કહી, વહાણે પાછી આવીશ સહી;
પારધી ભણે વિચારી જોય, મરવાને નવ આવે કોય. ૧૦૩
જે કોઈ આપોપું કરે વખાણ, વા'ણું વાય ઉગમતે ભાણુ;
ભાઈ બેહેન મરાવે જેહ, ઘર જમાઈ રહ્યો નર તેહ. ૧૦૪
આપણથી દહાડે વડો, જે બોલે તે સામું ચડો;
વડા ભાઈને કરે હુંકાર, પાપી પ્રાણી તે નિરધાર. ૧૦૫
દોહાવાને જે કરે ત્રિકાળ, પાપી ભોલા મારે બાળ;
પરકાજે ધરે અભિમાન, પરઘેર જઈ કરે અન્ન પાન. ૧૦૬
સ્ત્રી વગર ને ઝાઝા ઝળો? શબ્દ જે અંતર મુકે મોકળો;
જે પાપણી રડાવે બાળ, નિશ્ચે તેને કોપે કાળ. ૧૦૭
ગૌહત્યા બ્રહ્મહત્યા જેહ, સ્ત્રીહત્યા મોટી તેહ;
બાળકહત્યા જે કો કરે, રૌ રૌ નરકે તે સંચરે. ૧૦૮
બ્રાહ્મણુ હોય ને ન ભણે વેદ, અને નવ જાણે જપ ભેદ;
દયા વિના આપે જે દાન, બ્રાહ્મણુ મૂકે સંધ્યા સ્નાન. ૧૦૯
વેદ તણી જે નિંદા કરે, રૌ રૌ નરકે તે સંચરે;
વૈષ્ણવ જનની નિંદા કરે, છળ છેદન કરી ઉદર ભરે. ૧૧૦
બ્રાહ્મણુ સિવાય જુએ જોષ, મહા પાપી કહીએ બોહ દોષ;
અસત્યવંત ને છુટેકાછ,* મુખથી બોલે મિથ્યા વાચ. ૧૧૧
હિંસા પાપ કરી જીવે જેહ, મહા પાપી કહીએ તેહ;
એવાં પાપ ત્યાં લાગે મુજ, જો વાહણે નવ આવું હું જ. ૧૧૨
એવી પ્રતિજ્ઞા મ્રગલી કરે, જળ પાન કરી પાછી ફરે;
આપણે સ્થાને ગયા નીરધાર, કુટુંબ મળીને કર્યો વિચાર. ૧૧૩
મ્રગલો ભણે હું જાઉં આપ, તુને નહિ પ્રતિજ્ઞાનું પાપ;
આપણે તે આગળ લીધા સમ, જાવાનું કહે કરવું કેમ. ૧૧૪

* છીનાળવો.

મૃગી વચન.

ભણે ભાર્યા સ્વામી અવધાર, અમો છું તમારી નાર;
દીધો બોલ તે પાળીએ વાચ, તે પાળવી સ્વામી સાચ. ૧૧૫
ભૂખ તેના કુટુંબને દમે, તે કીજે જે પારધીને ગમે;
આપણે તેને દીધો કોલ, નિરાશ કેમ મેલીએ નિટોળ. ૧૧૬

મૃગ વચન.

હું એકલડો જાઉં ફેર, બાકી સઘળાં રહો તમ ઘેર;
આપણે થાનકે આનંદ ધરો, બેઠાં બાળની સેવા કરો. ૧૧૭
કદાચ જો જીવતાં ઉગરે, પિંડદાન મુખ માંહે ધરે.

મૃગી વચન.

ભણે કોરંગી સાંભળ કંથ, હવે અમારો આણીશ અંત. ૧૧૮
કહ્યાં પડ્યાં જૂઠાંની તોલ, અમ શું હતા ખીલાબોલ;
તમો મરો અમો રહીયે જીવતાં, અમો જાશું સ્વામી તમ છતાં. ૧૧૯
કો કુટુંબ કો પરિવાર, મિથ્યા મેળવ્યો આ સંસાર;
ઋણ દાણી ઋણ લેવા કાજ, ઉદર અવતર્યાં એ છે આજ. ૧૨૦
કોડ ગાયનું દીજે દાન, તોયે વિધવા તૃણ સમાન;
જો કોઈ વિધવા દમશે દેહ, લોક ભણે રાંડ કૃપણ એહ. ૧૨૧
જો અંગતણી સુશ્રુષા કરે, લોકને મન વેભિચારણી ઠરે;
તું પાખે પુત દેશે ગાળ, તે ન શહેશ પાછી મવાળ. ૧૨૨
કદાપિ જો માતા કહે, ઘરડી રાંડ બેસી કાં રહે;
એવા બોલ જ્યારે મજને દહે, ત્યારે કોણ આગળ જઈને કહે. ૧૨૩
જાશો તું જ્યારે ભરથાર, તો આ તનને ઠોકર માર;
વળી વળી કોરંગી કહે, ભુંડી વિધવા બેસી રહે. ૧૨૪
તું પાખે કોણશાં લાડ, લોક માથે તોડેશ ઝાડ;
દીન દામણી દીસું અપાર, તું પાખે મજના ભરથાર. ૧૨૫
કંથ વિના છે સ્ત્રી અનાથ, ચુડલો કેમ ખળકાવું હાથ;
સગાં સ્નેહમાં છે સહુ કોય, જ્યાં લગી સ્વામી મસ્તક હોય. ૧૨૬
સ્વામી તે સંભારો વાચ, ઈશ્વર આગળ કરતાં નાચ;
એમ વિમાસી જોની તું, આ યોની પામ્યા તુજ હું. ૧૨૭
પૂર્વ કરતુકીયે બેના સ્નેહ, સ્વામી કેમ વિસારે નેહ;
વળી વળી સ્વામી તું અવિધાર, લઈ ચાલની સઘળો પરિવાર. ૧૨૮
મ્રગલી કહે તારો પાડ, એક વાર પાળો અમારાં લાડ;
મહારી જાશે પ્રતિજ્ઞા, જૂઠા બોલી એ અંગના. ૧૨૯
નીશ મધ્ય તારણી ઓગરે, બાળક બેઠાં કલકલ કરે;
બેઠા પારધી વિમાસું મન, સુને થયો છે ત્રીજો દન. ૧૩૦

આવ્યું ભક્ષ મેલ્યું પરહરિ, છોરું વાછરું જાશે મરી;
જાવાને મન કર્યો વિચાર, અગલો આવ્યો લઈ પરિવાર. ૧૩૧
આશ્ચર્ય જ થયો આહેડી હ્રદે, વનચર બોલ તે આવ્યા રુદે;
ગયા ચાર ને આવ્યા ઘણા, બોલ પાળવા તે આપણા. ૧૩૨
વદે કોરંગો તું અવિધાર, વહેલો થા હવે કરની પ્રહાર;
કાં આહેડી ચિંતા કરે, તારું કુટુંબ ભૂખે નવિ મરે. ૧૩૩
આહેડીએ તવ કર્યો વિચાર, હું સઘળાને કરીશ પ્રહાર;
ખાશે મળી સઘળો પરિવાર, મેં નિરવવું તાં નીરધાર. ૧૩૪
મન વિચાર્યું આપ સંઘાત, હું નહિ લેઉં એનું પાપ.

વ્યાધ વચન.

તમારા સમ માનો ખચિત, જાઓ ચરો થઈ નચિંત. ૧૩૫
પારધી કહે સાંભળ રે તું, એકને નહિ મારું હું;
તમો પ્રતિજ્ઞા સાચી કરી, મેં મારા મનની મત પરહરી. ૧૩૬
અગલીએ દીધી આશીષ, તુને પ્રસન્ન હજો જગદીશ;
તેને ત્રુઠયા શ્રી અવિનાશ, ભાંગ્યું ધનુષ ને છુટ્યો પાસ. ૧૩૭
અજાણપણે જો ઈશ પૂજિયો, તો આહેડી નિર્મળ દેહ થયો;
પાપતણા જેમ પહોર જ ગયા, તેમ તેને મન ઉપની દયા. ૧૩૮
શિવરાત્રી જોયો વિચાર, ઉદ્ધરિયો બેઉનો પરિવાર;
એ વ્રત ઉમિયાને કહ્યું, ઈશ્વરે ત્યાં મુખ ઉચર્યું. ૧૩૯
ઈશ્વર વળી વળી બોલ્યા બોલ, નથી વ્રત કોઇ એ સમતોલ;
આહેડી મંદીર પરવર્યો, મંદ મંદ તાં ડગલાં જઈ ભર્યો. ૧૪૦
શામા પુછે કહે લાવા ખાજ, છોરૂ વાછરૂ જુએ વાટ;
રામા પુછે કંઈ આવ્યું હાથ, બે દીન જોઉં છું વાટ. ૧૪૧
આહેડો કહે સાંભળ નાર, વનચર આવ્યાં વન મોઝાર;
સત વચન દઈ તે સંચર્યાં, પાછે પગલે તે પરવર્યાં. ૧૪૨
જોની મન વિચારી આપ, વેરી હોય તે ગણવો પાપ;
બેઠાં-વેરી ન આવે ઘેર, કહે કામની વેધીએ કઇ પેર? ૧૪૩
ભણે ભારજા કંથ વારુ તેં કીધ, હવે આપણાં કારજ સીધ;
ભલે છવતા મુકયા જંત, આપણને છોડાવશે ભગવંત ૧૪૪
પેર પેર પ્રેમદા પ્રીછવી, આહેડીએ ભારજા રીઝવી;
પારધીને ત્રુઠયા લીલવિલાસ, સ્ત્રી છુટી કરમના પાસ. ૧૪૫
માગ માગ કહે ત્રિપુરાર, આપુ (તને) અરથ ભંડાર;
મ્હારી પુજા પ્રેમે કરી, તે સર્વે મેં મનમાં ધરી. ૧૪૬

પારધી માગે ઈશ્વરનાં ચરણ, તત્ક્ષણે પારધી ઢળીઆ ધરણ;
શિવરાત્રીનો મહિમા કર્યો, કુટુંબ સહિત પારધી ઓધર્યો. ૧૪૭
વ્રત શિરોમણિ છે શિવરાત, તેની કોઉં ન જાણે વાત;
ચતુર્દશી વ્રત જે કોય કરે, તેહનાં કારજ સઘળાં સરે. ૧૪૮
ઈશ્વરનું વ્રત આદરે જેહ, સંસાર પદારથ પામે તેહ;
તે મહિમા જાણો ઉમીયા નાર, તે વિધાતાએ કીધું નિરધાર. ૧૪૯
તેણે પારધી છુટયો પાસ, છુટયાં હરણ સ્વનો શ્રાપ;
વિકાસુત કહે કરજોડી હસ્ત, સાંભળતાં ઉપજે હરિ ભક્ત. ૧૫૦
ગાતાં સુણતાં ગંગા સ્નાન, કરે પારણું દઈને દાન;
તેને ઈશ્વિર કૃપા કરે, સકળ કામ તેનાં સરે.* ૧૫૧

---

*પ્રા. કા. ત્રિ.માં ઉપસંહારની જે કડીઓ આપેલી છે તે અને અમારી પ્રતની કડીઓ વચ્ચે એટલો મોટો અંતર છે કે તે કેમ બનવા પામ્યું હશે, તે સમજાતું નથી. કવિતાને અંતે એની અંદર નાકર કવિનું શુદ્ધ નામ આપેલું છે, જ્યારે અમારી પ્રતમાં કવિ પોતાને "વિકાસુત" તરીકે ઓળખાવે છે. નાકર કવિએ પોતે પોતાની હેયાતિમાં સસ્કરણમાં કરેલી હસ્તલિખિત પ્રત ત્રિમાસિકના પ્રગટ કર્તાઓને હાથ લાગી હોય તો કહી શકાય નહિ. ઉપસહાર સરખાવવાને માટે પ્રા. કા ત્રિ. નો પાઠ નિચે આપુંછું. એ દશમું કડવું ને રાગ મેઘ છે.

"માગ માગ વર આપું એમ, બોલ્યા શ્રીત્રિપુરાર;
કૈલાસ પર્વત વાસિયા, સ્થાનક સ્થિર કરી ઠાર. ૧
વરત અનોપમ એ સહી, શિવરાત્ર અનોપમ સાર.
વ્યાધ મૃગ બેઉ ઉદ્ધર્યાં, અંતરિક્ષ આપ્યો ઠાર. ૨
એ વ્રત જે કો આદરે, અને કરે અખંડ;
જાગ્રણ જે કો જાગશે, તેને ન વાજે જમ દંડ ૩
એ વ્રત જે કો આદરે, માસ માસે કરે જાગરણ;
તેનો ઉપચાર તે કરે, જેમ બોલે તે બ્રાહ્મણ. ૪
મનોરહાર તે પૂરીએ, ઉપર શ્રી ફળ સાર;
તે આગળ જાગરણ કીજિયે, નિશાએ પહોર તે ચાર. ૫
સ્વજન સહુ સંતોખિએ, વિપ્રને દીજિએ દાન,
એક મને જે આદરે તેને તુઠે શ્રી ભગવાન. ૬
મૃગ સ્થિર સ્થાનક સ્થાપિયે, અંતરિક્ષ આપ્યો તેને ઠાર,
વ્યાધ મૃગ બેઉ ઉદ્ધર્યાં, શિવરાત્રે કર્યો ઉપકાર. ૭
એક મને જે સાંભળે, નરનાર નિર્મળ થાય,
જે જન ગાયે ને શિખે, તેના ટળે ત્રણ તાપ. ૮
પાર્વતીએ પૂછિયુ, કહ્યુ શ્રી અવિનાશ;
બેહુ કરજોડી વિનવે, નાકર હરિનો દાસ. ૯

☞ "વ્યાધ મૃગલી સંવાદ" કાવ્યની એક પ્રત રા. રા. તનસુખરામ મનસુખરામ ત્રીપાઠી પાસેથી મળી હતી. બીજી પ્રત મારી પોતાની પાસે છે. રા. તનસુખરામની પ્રત સામાન્યતઃ બહુ શુદ્ધ છે. મારી પાસેની પ્રતનાં છેલ્લાં બે પાનાં નથી. પરંતુ રા. તનસુખરામના જેટલી જ તે જૂની છે. એ કાવ્ય "પ્રાચીન કાવ્યમાળા ત્રિમાસિક" ના આઠમા વર્ષના ત્રીજા અંકમાં છપાઈ ગયુ છે. મારી બે પ્રત અને તે પ્રતમાં બહુ મોટો પાઠ ફેર છે. રા. તનસુખરામની પ્રતમાં "વિકાસુત કૃત મ્રગલી સંવાદ," બીજી પ્રતમાં "વિકાસુત કૃત વ્યાધ મ્રગલી સંવાદ," પ્રા. કા. ત્રિ. માં "મ્રગલી સંવાદ અથવા શિવરાત્રીની કથા" એવાં નામો આપ્યાં છે. પ્રા. કા. ત્રિ. માં ઘણી લીટીઓ વધારે જોવામાં આવે છે, અને જુદા જુદા રાગમાં ૧૦ કડવામાં ભેદ પાડવામાં આવ્યા છે, તે મૂળ છે કે શોધ કરનારા સંશોધકનો કરેલો ફેર છે તે મૂળ પ્રત જોયા વગર કહી શકાય નહિ. તેમજ પ્રા. કા ત્રિ. માં જે કેટલીક વિશેષ કડીઓ જોવામાં આવે છે અને શબ્દના ફેરફાર જોવામાં આવે છે તે પણ અસલ છે કે નકલ, એને માટે પણ મને સંપૂર્ણ શંકા છે. મને માનવાને કારણ છે કે એ કાવ્યના અસલ શબ્દોમાં કોઈથી ફેરફાર કરવામાં આવ્યો હશે, અને સંસ્કૃત શિવરાત્રીની કથામાંથી સંબંધ મેળવવાને કેટલીક કડીઓ નવી બનાવીને ઉમેરવામાં આવી હોવી જોઇએ અને તેમ કરવા જતાં કડીઓ અને લીટીઓ ઉલટ પુલટ થઈ ગયેલી હોવી જોઇએ. વાંચનારને એ ફેરફાર પ્રા. કા. ત્રિ. માં અને આમાં જોવાથી સહજ માલમ પડી આવશે. પ્રા. કા. ત્રિ. માં એક જ પ્રત ઉપરથી એ કાવ્ય છાપવામાં આવ્યું છે, તેથી એ ભૂલ સ્વાભાવિક છે.

માધવદાસ.*

રુક્મિણી હરણ.

કડવું ૧ લું.

રાગ ગોડી.

ચરણ ચતુરભુજનાં મન ધરી, પ્રથમે સ્તુતિ પ્રેમે કરી;
ચૌદ ભુવન કેરો જે રાય, સેવક કેરી કરવી સહાય. ૧
ભક્તહિત ભૂતલ અવતરી, અવની ભાર નિવારણ કરી;
સેવકજનની રક્ષા કરે, શરણાંગતથી નવ ઓસરે. ૨
એહેવા પ્રભુ શ્રી દીન દયાળ, મુજ રંક ઉપર થાઓ કૃપાળ;
નિર્મળી વાણી આપો નાથ, કૃપા કરી શિર મેહેલો હાથ. ૩
રુક્મિણિ વિવાહ ગાવા મંન, આપો વાણી થાઓ પ્રસન્ન;
હાવે પરિક્ષત રાજા પૂછે પ્રશ્ન, કહો શુકજી વિવાહ શ્રી કૃષ્ણ. ૪
સાંભળતાં મન આનંદ થાય, રુક્મિણિ કૃષ્ણતણો વિવાહ;
તવ શુકજીએ વાણી ઉચરી, સાંભળ પરિક્ષત પ્રેમે કરી. ૫
રેવંત રાયની તનયા રેવતી, તેહેને તાંહાં પરણ્યા હળપતિ;
હાવે રુક્મિણિ પરણ્યા જાદવરાય, તેહેનો તુજને કહુ ઉપાય. ૬
એક વિદર્ભ દેશનો ભીમકરાય, સત્યવાદી સાહાસીક કહેવાય;
પ્રજાતણું પ્રતિપાલન કરે, વેદ વિહિત ધર્મ આચરે. ૭
એહેવો રાજા ધર્મ સુજાણ, નિશદિન ભજતો પુરુષપુરાણ;
તેહ રાજાને ખટ સંતાન, પાંચ પુત્ર કન્યા રૂપવાન. ૮

---

* આ કવિ સુરતનો રહીશ, જ્ઞાતે વાલ્મિક કાયસ્થ હતો, એના પિતાનું નામ સુદરદાસ. [એ]ણે શ્રીમદ્ ભાગવતનો દશમ સ્કંધ રચ્યો છે. એના જ હસ્તાક્ષરનો લખેલો આખો ગ્રંથ રાજપીપળા [પ]ાળે ગ્રવડિયાના એક મંદિરમા, સાધુ ચરણદાસની સેવામાં છે એમ મિ. છ. વિ. રાવલ કહે છે. મિ. [ર]ાવલ જણાવે છે, કે એ ગ્રંથની સમાપ્તિ સં૦ ૧૭૭૫ માં થઈ છે.

"સવત સત્તર પંચોતર ને શાકની સખ્યા કહું;
પંદરસેં ને એકોયતર તે દક્ષિણાયન રવિને લહું.
ભાદ્રપદ કૃષ્ણ પક્ષ દ્વિતીયા, ચંદ્ર શુધવાસર વળી,
કૌલવયોગ તૈતલ કર્ણ ને, નક્ષત્ર રેવતીને મળી"

એમ ગ્રંથના છેવટમાં છે. મારી પાસે એ કવિનું જેટલુ કવણ છે તે પરથી જણાય છે કવિતા [રસ] રહિત. પણ સાદી છે. છ. વિ. રાવળના જણાવ્યા પ્રમાણે જોડણી શુદ્ધ જ છે.

જ્યેષ્ટ પુત્ર રુક્‌મૈયો જેહ, રાજ્યભાર શિર વહેતો તેહ;
પુત્રી એક રુક્ષ્મિણિ અવિધાન, વિવાહ જોગ હવી રાજાન. ૯
શ્રી કૃષ્ણજીતણા ગુણ રૂપ, શ્રવણે સાંભળીયા તે ભૂપ. ૧૦

કડવું ૨ જું.

રાગ ગોડી.

વિપ્રમુખે હરિના ગુણ જેહ, રુકમિણીએ સાંભળીયા તેહ;
માતપિતા કન્યા રુક્ષ્મણિ, ધરે ધ્યાન નિત્ય વૈકુંઠધણી. ૧
લેહે લાગી લક્ષ્મીવર સાથ, મન વચન કર્મ વર્યા શ્રીનાથ;
રમતાં જમતાં સુતાં સહી, કૃષ્ણ રુદેથી મૂકે નહીં. ૨
તવ દ્વારિકાં જૈ ઋષિ નારદરાય, રુક્ષ્મિણી કેરો કહ્યો ઉપાય;
કૃષ્ણ પ્રત્યે સંભળાવ્યો જઈ, વિવાહ જોગ તે કુંવરી થઈ. ૩
હવે ભીમકરાયતણો પરિવાર, મલી એકઠાં કરે વિચાર;
રુક્ષ્મિણિને વર રુડો રાય, શોધીને કરવો વિહીવાય. ૪
શ્રી કૃષ્ણ જાદવ દ્વારકાંપતિ, બળીયો ચૌદ ભુવનનો પતિ;
ગુણ રૂપ રસ લીલા અવતાર, અવની આવ્યા હરવા ભાર. ૫
તેહેને દીજે કન્યાદાન, પામીજે જે પુણ્યનિધાન;
રુક્ષ્મૈયો રાજાનો તંન, તેહતણું નવ માને મંન. ૬
રાય દમઘોષતણો સુત જેહ, શીશુપાળ વર સુંદર તેહ;
તમ્હો બોલ લહ્યો બોલો કશું, તેહેને કન્યા પરણાવશું. ૭
સુણી સર્વ અણબોલ્યું રહ્યું, કુંવરને નવ જાએ કહ્યું;
મહા મોટો તે સહી ભૂપાલ, પંચાણું અક્ષોણી શીશુપાલ. ૮
તેહેને કન્યા આપું સહી, એહ થકાં કો બળીયા નહીં;
તે સાથે કરશું વિવાય, જેહને દીધે હોય મહિમાય. ૯
એહેવાં વચન સુણી રુક્ષ્મિણી, મનમાં ચિંતા પામી ઘણી;
મેં મનસા વરીયા જદુનાથ, બાંધવ અન્ય વિચારે વાત. ૧૦

કડવું ૩ જું.

રાગ કેદારો.

એહવાં વચન રુક્ષ્મિણિ જાણી, અતિ ચિંતા નીજ મનમાં આણી;
મેં કોણ અપરાધ કર્યા સ્વામી, જે આંણે સમે મહા દુઃખ પામી? ૧
મેં પૂર્વભવે શાં પાપ કર્યાં, આણે ભવ આવીને નિસ્તર્યાં;
મેં વંચહો કીધા સહી, કે મેં બાલ વછોહ્યાં દુઃખ લહી? ૨
મેં થાપણ લેઈ પાછી ના'પી, કે અસત્ય વદી દુર્મતિ થાપી?
કે મેં ઋણ લેઇને પાછું નાપ્યું, કે મેં દુર્બળ દિન સંતાપ્યું? ૩

કે મેં દાનપુણ્ય કીધાં નહી, તેણે દુઃખ સાગર પડી સહી;
થયો વેરી મુજ બાંધવ પાપી, એ શી દુર્મતિ તેહેને વ્યાપી. ૪
પ્રભુ પાખે કોયે નહી માહરે, દુઃખ સાગરથી કોણ ઉગારે;
સ્વામી માહરે એક તું વૈકુંઠનાથ, નિજ જન જાણીને ગ્રેહજો હાથ. ૫
એહેવું વિચારતી અબળા બાળી, શ્રી કૃષ્ણજીસુ લાગી તાલી;
પ્રભુ કૃપા સાધુ શ્રી મોરારી, ગોવચ્છ રક્ષક ગોવર્ધનધારી. ૬
જેહવા સાંભળ્યા છો અશરણ શરણ, તેહેવું ધ્યાન ધરું બુદ્ધવંત;
શુભ પીત વસન તન વનમાલી, કર્ણે કુંડળ વેણુ રસાળી ૭
કટીકિંકણી આભ્રણ બિરાજે, એહવા સુંદર જોઇને મન લાજે;
એમ રુક્મિણિએ ધ્યાન ધર્યાં જ્યારે, પ્રભુ અંતઃકરણ વસીયા ત્યારે. ૮
કામ ક્રોધ લોભ નહીં જેહને, પુણ્ય પવિત્ર ભલી મહી તેહને;
પછે શીઘ્ર વિપ્ર એક તેડાવ્યો, વેગે વાડવ પાસે આવ્યો. ૯
પછે લખી પત્ર મુંદ્રા કીધી, વાડવ કર દેઇ દક્ષિણા દીધી;
દ્વારકાં ચાલ્યો તેડવા જાય, એક દિવસે દ્વીજ પોહોત્યો ત્યાંય. ૧૦
એ શ્રી ભગવત ઇચ્છા જાણો, રખે મન શંકા આણો. ૧૧

કડવું ૪ થું.

રાગ ગોડી.

વિપ્ર વોલાવ્યો દ્વારકાં ભણી, પત્ર લખી આપ્યું રુક્મિણિ;
ઇશ્વિરી આજ્ઞાએ આવ્યો તાંહ, દ્વારામતિમાં એક દિનમાંહ. ૧
બેઠા કૃષ્ણજી સભા મુઝાર, વિપ્ર રહ્યો જઈ તેહને દ્વાર;
પ્રભુને તવ કીધો નમસ્કાર, અર્ધ્ય પાદ્ય આદે પૂજા વિધિ સાર. ૨
આદરભાવ કીધો જદુરાય, પછે દ્વીજને લઈ ભુવનમાં જાય;
પછે નાંનાં વિધનાં જે પકવાન, ભોજન કીધાં દ્વીજ ભગવાન. ૩
પછે વિપ્રતણા પ્રભુ ચાંપે પાય, સમાચાર પૂછ્યા જદુરાય;
સ્વામી ધર્મ તમ્હારો જેહ, તમથી સુફળ છે સર્વ તેહ. ૪
ધર્મે તમ્હારી રક્ષા કરે, નિત્યકર્મ સંધ્યા આચરે;
સંતોખી તે બ્રાહ્મણ ભલો, સંતોખે જૈ મોક્ષને મલ્યો. ૫
તે માટે કહ્યો છે તોખ, જે વિધ જાયે સઘળો દોખ;
વળી અહર લોકે પરલોકે સુખી, સઘળા સાધનમાં જે મુખી. ૬
અસંતોખી હોયે જેહ, કહીં સુખ નવ પામે તેહ:
તૃષ્ણા કયમે ન પામે અંત, તેહ સદા લેહેવો દુઃખવંત. ૭
જો ધનવંતને તૃષ્ણા ઘણી, ઇચ્છા તેહેને અદકા તણી;
એકો કારજ તેહેનું નવ થાય, નિશ્ચે નર દુઃખીયો કહેવાય. ૮

નિધન નર સંતોષ્યા જેહ, મહા સુખીયો નર જાણીયે તેહ;
તે ચૌદ લોક અધિકારી થાય, અતિ સંતોષી જે કહેવાય. ૯
સાંભળ બ્રાહ્મણ સાચું ભણું, સંતોષી મુહને વહાલો ઘણું;
વળી વળી તેહેને કરું પ્રણામ, એણી પેરે બોલ્યા સુંદરશ્યામ. ૧૦

કડવું ૫ મું.

રાગ સામેરી.

વળી પૂછે એમ વૈકુંઠરાય, સંતોષી સુખીયા થાય;
સાધવી રૂપે જેહેની ક્ષમાય, સર્વે ઉપર આણે દયાય. ૧
એહેવો બ્રાહ્મણ હોય જેહ, મુને વહાલો નિશ્ચે તેહ;
તમ દેશતણો જે રાય, તેહેનો કેહેવો છે ધર્મ ન્યાય. ૨
નીજ પ્રજા કેહી પેરે પાળે, ન્યાય સ્મૃતિને સંભાળે?
કરે ધર્મતણી રક્ષાય, નવ ચાલે કો અન્યાય. ૩
જાંહાં રાય સુધર્મી હોય, તેહેને પ્રજા સુખ સર્વ કોય;
તમ્હો આવ્યા શું છે દ્વીજરાજ, કંઈ કહો અમ સરખું કાજ. ૪
કહો કારણ તેહેવું તાત, ગુપ્ત હોયે તો જઈએ એકાંત;
નહી ગુપ્ત તો પ્રગટ કહીએ, આવ્યાનું કારણ લહીએ. ૫
એહેવાં વચન સુણી દ્વીજરાજ, કહે સાંભળીએ મહારાજ;
અંતરનું કારણ જાણો, વિનતિ કહું જે મન આણો. ૬
કુંદનપૂરી ભીમકરાય, તેહને સુંદર એક કન્યાય;
શ્રવણે સુણી તવ ગુણગ્રામ, તેહેને ચિત્ત વસ્યા છો સ્વામ. ૭
માત તાતનું માન્યું મંન, પણ મૂર્ખ છે અગ્રજ તંન;
તેણે તેડાવ્યો શીશુપાળ, કન્યાને પ્રકટી જ્વાળ. ૮
પછે તેડી મુહને એકાંત, લખ્યું પત્ર સકળ વૃત્તાંત;
બીડી મુજ કર સાંપ્યો જેહ, હરિ આગળ મેહેલ્યો તેહ. ૯
કારણ સહુ કાગળ માંહે, વાંચી પ્રીછો મનમાંહે;
સિંહ ભાગને ઇચ્છે શીઆળ, તે સરખું થાયે છે ગોપાળ. ૧૦

કડવું ૬ ઠું.

રાગ દેસાખ.

લખી લેખ કરી મુદ્રા જેહ, પ્રભુ આગળ પત્ર ધર્યું તેહ;
હું તો આવ્યો એ કારણ સ્વામી, પ્રભુ લીધો કર આનંદ પામી. ૧
બીડીથ્યો ઉકેલ્યો નાથ, લેઇને ચાંપ્યો હ્રદીયા સાથ;
સ્નેહ સબળ તેહેનો જાણી, મન રીઝ્યા સારંગપાણી. ૨

વિપ્ર વાંચે લખ્યું પત્ર જેહ, પ્રભુ સાંભળતાં આણે સ્નેહ;
અતિ આદરશુ લખીયો લેખ, તે કાગલ માહ કાંચન રેખ. ૩
અતિ વિરહથકી વ્યાકુળ નારી, લખીએ વાણી સઘળી સારી;
પ્રભુ વિરહીણીનો ત્રેહ જાણીને, કહે હર્ખે સબળ સ્નેહ આણીને. ૪
ભલે વિપ્ર તહ્મો આવ્યા, સુંદરીના સંદેશા લાવ્યા;
વિપ્ર મુખ તે કાગળ સાંભળી, સુણે વેણુ સુંદર વનમાલી. ૫
જેમ મનુષ્યતણી હોય રીત, મનમાહે અતિ આણે પ્રીત;
દ્વીજ વાંચે પ્રભુ શ્રવણે ધરે, રખે સ્વામી ચિત્તથી વિસરે. ૬
તવ દ્વીજ બોલ્યો પ્રભુ અવિધારો, રખે રુક્મિણિને તમો વિસારો;
તેહેનુ ચિત્ત તહ્મારે ચર્ણે રહ્યું, તેહનું નિર્મળ મન નવી જાયે કહ્યું. ૭
પ્રથમ લેખ લખીયો જ્યારે, જળ ધારા નયણે વહે ત્યારે;
તેહના સ્નેહની શી વાર્તા કહીએ, દુઃખ દેખી તેહેનું કયેમ રહીયે. ૮
પત્ર વિખે લખ્યું રુક્મિણિ નારી, તે સાંભળીએ શ્રી ગિરિધારી;
તે સુણતાં મન આનંદ થાય, તેહેનો વિસ્તારી કહું ઉપાય. ૯

કડવું ૭ મું.

રાગ મારુણી.

સ્વસ્તિ શ્રી દ્વારાવતી દેશ, જ્યાંહાં વસે છે શ્રી દેવેશ;
રાય રણછોડ પ્રજાપ્રતિપાલ, દીન નાથ તહ્મો દેવ દયાળ. ૧
કુંદન પુરનો ભીમકરાય, તેહેની હું રુક્મિણી કન્યાય;
કરજોડીને કરું પ્રણામ, માહારા અંતરજામી સ્વામ. ૨
ગુણસાગર સુણીયો જેહ, માહારા ચિત્તમાંહે વસીયો તેહ;
કરુણાસાગર સારંગપાણ, માહારું મન તમ ચર્ણે જાણ. ૩
તાહરું રૂપ જેણે નિરખ્યું હશે, તેહને ચિત્ત નવ બીજું વસે;
તાહરા ગુણની એહેવી રીત, અન્ય પદાર્થસુ નહિ પ્રીત. ૪
એહેવી કવણ હશે જે નાર, તમને મેહેલીને મોરાર;
અન્ય પુરુષસુ પ્રીત કરે, તેહેનો સ્વામી શું ઉગરે? ૫
આત્મ સમર્પણ મેં તુંને કર્યું, તવ ચર્ણે મુજ ચિત્ત જ ધર્યું;
પણ રખે સિહનો ભાગ શીઆલ, ઇચ્છા કરતાં દેવ દયાળ. ૬
પૂર્વે કીધાં હોયે દાન, નિયમ વ્રત પુણ્ય નિદાન;
તો કરજો પ્રભુ અંગીકાર, હું દાસી તાહારી નિર્ધાર. ૭
અહીં જરાસંધ સાથે શીશુપાલ, તેમ્હા અવર બહુ મહીપાલ;
તાહારા દ્વેખી રાજા જેહ, આવી અનેક મળ્યા છે તેહ. ૮
તેહનાં મુખ કરવાને ભંગ, વેગે વાહાર કરો શ્રીરંગ;
હરિ આસંકા લેઇને નાર, પ્રભુ કરશો મન એહ વિચાર. ૯

સ્વેચ્છા સ્વયંવર કન્યા વરે, તે કાંઈ વાત નથી આસરે;
માત પિતા પ્રભુ ઇચ્છા ધરે, એક આગ્ર બાંધવ પરહરે. ૧૦
તમ્હો કહેશો હરણ કેઈ પેર થાય, તેહનો તમને કહું ઉપાય;
અમ કુળ કન્યાનો ધર્મ એહ, નગર બાહાર અંબીકા છે દેહ. ૧૧
પ્રથમ જઈ તેહેની પૂજા કરે, વળતી કન્યા વરને વરે;
લગ્ન દિવસ આગે દિન એક, અંબીકા પૂજન હોયે વિશેક. ૧૨
તે વેળા તમો આવી નાથ, દાસીતણો પ્રભુ ગ્રેહજો હાથ;
જો તમો કરશો પ્રભુ પ્રમાદ, તો મેં એહ વિચાર્યું આદ. ૧૩
એક શત જન્મે કરી દેહ તજું, પણ હું પ્રભુકેરાં ચર્ણ ભજું;
એહવું જાણી દીન દયાળ, સીધ્ર થઈ માહારી કરો સંભાળ. ૧૪
જો પ્રભુ ચિત્ત નહીં આણો વાત, તો નીજ કરવી આત્મજ ઘાત;
વળી લોક વિષે હસારત થાશે, ભકત વત્સલ બિદ તમારું જાશે. ૧૫
એહેવું પત્ર સુણીને જદુરાય, હવે નિશ્ચે દ્રીજ મેં કરવી સહાય;
સુણતાં રુદે આનંદ પામીયા, બાવન અધ્યાય પૂરા થયા. ૧૬

કડવું ૮ મું.

રાગ વેરાડી.

એહેવું પત્ર સુણીને જાદવરાય, રુક્મિણિને મેં કરવી સહાય;
તેહની ચિતવૃત્તિ જાણી સહી, મુજ પાખે તે વરશે નહી. ૧
રુક્મૈયે તેઓ શીશુપાલ, મુજને ઉવેખી ભૂપાલ;
એણી પેરે બોલ્યા શ્રી ભગવંત, દુષ્ટ સકળનો થાશે અંત. ૨
હવે અંગીકાર રુક્મણિને કરું, શીશુપાલાદિક ચિત્ત ન ધરું;
પછે સારથીને વેગે તેડીયો, અશ્વ ચારશુ રથ લાવીયો. ૩
સૈનક સુગ્રીવ મુખ્ય બળીહક, કહીએ તે નવ પામે થક;
તે રથ આરૂઢ હવા જદુનાથ, વિપ્ર સંગ બેસાર્યો સાથ. ૪
રાત પાછલીએ વિદર્ભદેશ, ઉપવનમાંહાં આવ્યા દેવેશ;
બળદેવજી સબળ દલ લેઈ, પાછળ આવી પોહોંત્યા સહી. ૫
પછે હવું યુદ્ધ તાંહે, સંગ ચઢ્યું સૈન્ય રણમાંહિ;
હવે કથા ભીમકની કહું, શીશુપાલ તેહેને સાથે લહુ. ૬
પૂર રચના કીધી અતિ ઘણી, શી શોભા કહું તેહ તણી;
ચોક ચૌટાં શણગાર્યાં હાટ, ચંદનવાસે છાંટી વાટ. ૭
ઘેર ઘેર મહિલા મંગળ ગાય, ધ્વજ પતાકા તોરણ બંધાય;
પછે ભીમકરાયે કીધું સ્નાન, વિપ્રતણે કર આપ્યાં દાન. ૮
વિનાયક પૂજન કીધું રાય, ગ્રહશાંતિ વિધિગત થાય;
જાચક જન સંતોષ્યા બહુ, અન્ન દાન આપે વિધે સહુ. ૯

પછે કન્યાયે કીધું મંગળ સ્નાન, દીવ્ય વસ્ત્ર કીધાં પરિધાન, ૧૦
સોળ શણગાર સજ્યા રુક્‌મિણી, વાટ જુવે જગજીવન તણી.
હવે જાન લઇ આવ્યો શીશુપાલ, તેહેનો મહિમા સુણ ભુપાલ. ૧૧

કડવું ૯ મું.

રાગ રામગ્રી.

દમઘોષ મન આનંદ થાય, શીશુપાલ કન્યા વરવા જાય;
દેશ દેશના ઊભા રાય, જે કોયે નિજ મિત્રો કહેવાય. ૧
મસ્તક મુગટ ધર્યો શીશુપાળ, સુંદર બહુ આવી જાન વિશાળ;
નાહાના વિધ કર્યો શૃંગાર, ભૂષણ રત્ન જડિત નહીં પાર. ૨
પહેર્યાં સુંદર વસ્ત્ર અપાર, સાથે તેડ્યા વર્ણ અઢાર;
ચતુરંગણી સૈન્યા સજ કીધ, પંચોણું અક્ષોણી સંગ લીધ. ૩
તેવીસ ક્ષોણી જરાસંધ તણી, મલ્યું સૈન્ય સંગ શોભા ઘણી;
અવર ભૂપ મલીયા છે અનેક, સૈન્યા શણગારી જે વિવેક. ૪
ગજ રથ હય પાલા નહિ પાર, પાખર ટોપ સૈન્યા હથિયાર;
ચાહારે દિશા તણા નૃપ જેહ, સીઘ્રે થઈ સઘ આવ્યા તેહ. ૫
દંતવક્ર અને શીશુપાલ, કાશી રાજા જરાસંધ બહુરાજ;
તે સઘળા જે છે રાજંન, ભય રામ કૃષ્ણનો ધરતાં મંન. ૬
કાળયવનનો કીધો અંત, જાદવ જોદ્ધ મહા બળવંત;
તેહેનાં વેધ્યાં છે અભિમાન, ઉચ્છંકળ આવશે બળવાન. ૭
તેહેને જીતવાને કહું રાય, સૈન્ય સામગ્રી લેઈ જાય;
વાગે ઘુઘર ઘંટ વિશાળ, સૈન્ય સકળ તે ઝાકઝમાળ. ૮
વાજે પંચશબ્દ વાજંત્ર, રાયતણે શિર ધરીયું છત્ર;
મહા દલ મેલીને રાજાન, ભલે જુકતે આવે અભિમાન; ૯
ભૂપતિને મન આનંદ થાય, વિદર્ભ દેશ વિષે સહુ જાય;
ભક્ષ્ય ભોજ્ય થયાં વિવિધ પ્રકાર, સ્વાગતિ આદરમાન અપાર. ૧૦

કડવું ૧૦ મું.

રાગ વેરાડી

શુકજી કહે સાંભળ ભુપાળ, જાન લેઈ આવ્યો શીશુપાલ;
ઉતારા તેહેને આપ્યા સહી, સૈંન્યતણી તાંહાં સંખ્યા નહી. ૧
સૈન્ય તેહ દેખી રુક્‌મિણી, મનમાં ચિંતા વ્યાપી ઘણી;
રુક્‌મિણી ઘરમાં જોતી વાટ, શ્રી કૃષ્ણ દેવ નાવ્યા શામાટ. ૨
રુદન કરે મનમાં દુઃખ ધરી, પ્રભુએ મુજને વિસારી ખરી;
જન્મ જન્મ પ્રભુ તાહારી દાસ, માહારી સહાય કરો અવિનાશ. ૩

આવડી વાર કાં લાગે આજ, વેગે સહાય કરો મહારાજ;
સ્વામી હું તાહારી કિંકરી, માહારી સહાય કરો નરહરિ. ૪
સાચી પ્રીત ઉમિયા શિવતણી, મેં પૂજા નવ કીધી ઘણી.
ભક્તવત્સલ પ્રભુ તાહારૂં નામ, સાર કરો માહારી સુંદરશ્યામ; ૫
તવ વામ અંગ ફરક્યું તેણીવાર, એહેવે આવ્યો બ્રાહ્મણ દ્વાર.
આનંદે દીઠા દ્વીજરાય, વેગે વધામણી તે ખાય; ૬
અહો માતા શ્રી કૃષ્ણ બળદેવ, સૈન્ય સહિત આવ્યા તતખેવ.
સાંભળતાં સુંદરી તેણી વાર, કંઠતણો નીજ આપ્યો હાર; ૭
રુક્મિણી લક્ષ્મીનો અવતાર, તેણે આપ્યો કંઠેથી હાર.
તેહતણે પ્રતાપે કરી, વિપ્ર તણે ઘેર રિદ્ધિ સિદ્ધ ભરી; ૮
ઈંદ્રના સરખી સમૃદ્ધિ સહી, બ્રાહ્મણને ઘેર ક્ષણમાં થઈ.
હવે રાય ભીમકે જાણી વાત, કૃષ્ણદેવ આવ્યા સાક્ષાત; ૯
પછે પૂજા સામગ્રી લેઈ રાય, શ્રી કૃષ્ણ દેવતા પૂજ્યા પાય;
આજ સફળ થયો મારો અવતાર, પછે ઉતારો આપ્યો મોરાર. ૧૦

કડવું ૧૧ સું.

રાગ ગોડી.

કુંદનપૂર આવ્યા જદુરાય, નગર લોક સહુ જોવા જાય;
પૂર્વે શ્રવણે સાંભળી વાત, રામકૃષ્ણહુ બે બળીયા ભ્રાત. ૧
સુંદર રૂપની શોભા ઘણી, ચૌદ ભુવન કેરો જે ધણી;
જોવા લોક તાંહાં આવ્યા સહુ, શોભા અદ્ભુત તેની કહું. ૨
શોભે તન હરિ શામળ વર્ણ, મસ્તક મુગટ ને કુંડળ કર્ણ;
પિતાંબર દામણી ઝળહળે, જાણે ઈંદુમાં આવી ભલે. ૩
સુંદર ચંચળ નેણ વિશાળ, કોટી તેજ શશી શોભિત ભાળ;
કૌસ્તુભમણિ મુક્તાહાર, તેહેના તેજ તણો નહી પાર. ૪
કટી રસણા કીંકણી ઝમકાર, લલીત મનોહર પરમ ઉદાર;
કંદર્પ કોટી શિરોમણિ રૂપ, ક્ષણ ક્ષણ છબી નૌત્તમ અનૂપ. ૫
જોતાં તૃપ્ત ન પામે કોય, કામિની જન મૂર્છાગત હોય;
નિર્ખતાં સુખ પામે ઘણું, ધન્ય ધન્ય ભાગ્ય આજ આપણું. ૬
ક્ષુધા તૃષા સુધ બુધ વિસરી, દુષ્કૃત દેહ ગયાં પરહરી;
આપણાં નેત્ર સફળ થયાં આજ, દર્શનથી સહુ સીધ્યાં કાજ. ૭
પુણ્ય તણાં ફળ પામ્યાં સહી, ત્રિભુવનમાંહ કો એહેવો નહી;
એ આગળ શો વર શીશુપાલ, રુક્મિણિ ઘટતા કૃષ્ણ કૃપાળ. ૮
માંહોમાંહે સહુ એહેવું કહે, મૂર્ખ જન કો મર્મ ન લહે;
ક્યાં ગુંજા ક્યાં રત્ન અમૂલ્ય, ક્યાં ચંપક ક્યાં આવલ ફૂલ. ૯

ક્યાં સરસવ ક્યાં કહીયે મેર, ક્યાં બદરી ને ક્યાં નાલીકેર;
રૂક્મિણિ કન્યા સુંદર દેહ, તેહેને ઘટતો વર સહી એહ. ૧૦
પણ દેવ વચન સહી નિશ્ચે જાણ, કન્યા રુક્મિણિ સારંગપાણ;
એ નિશ્ચય કીધો નિર્ધાર, લોકતણે મન હર્ખ અપાર. ૧૧

કડવું ૧૨ સું.

રાગ સારંગ.

માંહો માંહે પ્રજા સહુ જેહ, કહે રુક્મિણિને વર ઘટતો એહ;
તેણે સમે રુક્મિણી કન્યાય, શ્રી અંબીકા પૂજવાને જાય. ૧
ષોડસ અંગ સજ્યા શણગાર, સુંદર તન શોભા નહીં પાર;
દીવ્ય વસ્ત્ર મણિમય આભ્રણ, રવિ તુલ્ય કુંડળ લલકે કર્ણ. ૨
કટીમેખલા નેપૂર ઝમકાર, શોભે કંઠે એકાવળ હાર;
લાવણ્ય લલિત મનોહર વાણ, સર્વાંગે સુંદર સુખખાણ. ૩
સોળ કળા મુખમાન મયંક, શોભે સુંદર તે નિષ્કલંક;
સંગ સખીતણો નહીં પાર, નાંનાં વિધ કેરા ઉપહાર. ૪
ભેર મ્રદંગ વાજે નિસાણ, ઢોલ દદામાં શર્ણાઈ જાણ;
વૃદ્ધ વનિતા સંગ મંગળ ગાય, પ્રેમદા અડવણ ચાલી જાય. ૫
કળા નૃત્યકી આગળ કરે, વેદ આશિશ વાડવ ઉચરે;
મલ્યા ચારણ બંદીજન ભાટ, સુંદર રચના કીધી વાટ. ૬
આયુધ નગ્ન ધર્યાં નીજ હાથ, રક્ષા જોદ્ધ કરે સંગાત;
વળી સંગે બાંધવ ચાહારો હોય, સજ્જ હથીયાર આવ્યા સર્વ કોય. ૭
પછે આવ્યાં સીદ્ધે અંબીકા દ્વાર, મનમાં વરવા છે મોરાર;
પછે ચર્ણ પખાળી આસન લીધ, કૃષ્ણ સ્મરણ રુદીયામાં કીધ. ૮
મન રંગે મંદીરમાં જાય, પૂજા કરી અંબીકા માય;
ધૂપ દીપ નૈવેદ અનેક, તાંબુલ અર્ચા કીધિ વિશેક. ૯
ભૂષણ વસ્ત્ર સમર્પણ કીધ, નૈવેદ ધૃતે ઉદ્ધારી લીધ;
દીજ પત્ની સર્વ પૂજા કરી, દેવી આસિકાં અર્પણ કરી. ૧૦
પૂજા પૂર્ણ કરી કરજોડ, રૂક્મિણી વર માગે રણછોડ;
મન વાંછિત વર અંબીકા દીધ, દુઃખ દોહેલાં દૂર જ કીધ. ૧૧
બહુ સ્તુતિ રૂક્મિણી નાર, રંગ મંડપમાહે આવી સાર. ૧૨

કડવું ૧૩ સું.

રાગ સામેરી.

અંબીકાની પૂજા પ્રેમે કીધીરે, સ્તુતિ કરીને આસિકા લીધી રે;
આવી ઉભી મંડપ મુઝારરે, સાથે સખી જનનો નહીં પાર રે. ૧

પ્રેમે જોતાં પ્રભુની વાટરે, હજુ નાવ્યા નાથ શા માટ રે;
મન કીધો એહ વિચાર રે, રક્ષા કરે છે જોદ્ધ અપાર રે. ૨
હવડાં આવશે જાદવરાય રે, એટલે કરૂંછું એક ઉપાય રે;
દુષ્ટ દુષ્ટ જેમ વંચાય રે, પાપી તે પરવશ થાય રે. ૩
મોહનીયે મોહન કર્યું રૂપ રે, કોટી કળા કંદર્પ રૂપ રે;
કાંચનવત કોમળ દેહ રે, ચાલે ગજગતી ચાલે તેહ રે. ૪
તેહેની શોભાનો નહિ પાર રે, નાશીકા જાણે તેલની ધાર રે;
ભ્રૂ ભ્રમરની શોભા ધરતી રે, નેત્ર કટાક્ષ કામિની કરતી રે. ૫
વેણી જીત્યો વાસુકી વ્યાલ રે, શશી સોલ કળા શોભે ભાલ રે;
દંત દાડમ અધર પ્રવાલી રે, મધુર વાણી રસાળી રે. ૬
ગ્રીવા કંઠ કપોત સમાન રે, તેહેની શોભા પરમ નિધાન રે;
ભુજ શોભે સુઢ સમાન રે, નખ સુલ (?) શોભાવાન રે. ૭
કટી લંક કેસરી સાર રે, જંઘ કદલી શ્રીકાર રે;
સર્વ અંગે સોલ શૃંગાર રે, સુંદરીની શોભા અપાર રે. ૮
એહેવું જોઇ કામિનીનું રૂપ રે, મોહ પામ્યા જોદ્ધ સકળ ભૂપ રે;
મૂર્છા થઈ પડીયા ધરતી પીડ રે, સુધ બુધ નહી કોને શરીર રે. ૯
કરથાં પડીયાં હથિયાર રે, એહેવું પરાક્રમ કીધું નાર રે;
દ્વીજ વનીતા વૃંદ કુમાર રે, સાથે સખી જનનો નહીં પાર રે. ૧૦
ચાલે ચતુરા મંદ ગતિ ચાલરે, પંથ જોતી નાથ કૃપાળ રે;
ક્ષણ એક ધર્યું ધ્યાન કુમારી રે, સમર્યા સુખ સાગર બિહારી રે. ૧૧
પ્રીતે નેત્રે નિરખે રે, ચોહોદશે કૃષ્ણને પેખે રે;
એહેવે પ્રભુનો રથ દીઠો રે, અમૃતથી લાગ્યો મીઠો રે. ૧૨
દ્રષ્ટે દષ્ટ મલી નર નારી રે, તવ શોભા પ્રકટી સારી રે;
તેહેનો મહિમા કહ્યો નવ જાય રે, શુકજી કહે સાંભળ રાય રે. ૧૩
શેષ મુખે સહસ્ત્ર જીહ્વારે, તોહે હરિ વર્ણન નવ થાએ રે;
પ્રભુ રથ ચલાવી આવ્યા ત્યાં રે, રૂકૃમિણી બેઠાં રથમાહે રે. ૧૪
બેઉ જણ મન હર્ખે ન માય રે, શુકજી કહે સાંભળ રાય રે. ૧૫

કડવું ૧૪ સું.

રાગ વેરાડી.

એમ કૃષ્ણે કર્યું રૂક્મિણીનું હરણ, સકળભૂપ શિર મહેલી ચરણ;
એહેવે સાવધાન થયા સુભટ શરીર, આયુધ સંભાળે તે ધીર. ૧
રૂક્મિણી તાંહાં દીઠાં નહીં, મહા ચિંતા સહુ પામ્યા સહી;
હવે જઈને શું કહીયે શીશુપાલ, આપણ સહુનો આવ્યો કાળ. ૨

નીજ બળ માટે મલકાતા રાય, સકળ જોદ્ધ મનમાં પસ્તાય;
જો જો પરાક્રમ જાદવતણું, આંહાં આવી બળ કીધું ઘણું. ૩
આપણને કાંઈ નવ ઉગર્યું, અદ્ભૂત કર્મજ એણે કર્યું;
ક્યાંહાંથા એ આવ્યા ગોવાલ, અવગણના કરતાં ભૂપાલ. ૪
આપણ ભ્રમ પમાડ્યા સહુ, કર્યું કર્મ ભરુઆડે બહુ.
પરસ્પર એમ વદતા વીર, આપણને શું કરવું ધીર; ૫
રાય પ્રત્યે ક્યેમ કહીશું વાત, એ આહીરે કીધો ઉત્પાત.
નિત્ય નિત્ય વન ચરાવે ગાય, આવી કોણ કીધો અન્યાય. ૬
રાયને કહેશું રુક્મિણી હરણ, સુણતાં તતખેવ સહુને મરણ;
એણે ભૂરકી નાંખી કે શું કર્યું, આપણને કાંઇ નવ ઉગર્યું. ૭
સૈન્ય સિંધ મધ્યે શીઆળ, પરાક્રમ એ કીધું ગોવાલ;
આપણા કુળને લાગી લાજ, મોટી ખોડ લગાડી આજ. ૮
જરાસંધ જાણે શીશુપાલ, અવર બહુ બીજા ભૂપાલ;
ધિક ધિક રે જીવત આપણાં, ગોપે પરાક્રમ કીધાં ઘણાં. ૯
આપણ છતાં હરીને જાય, એહેવું વિચારી પૂછે શુંય;
ત્રેપન અધ્યાય પૂરા થાય, હવે કૃષ્ણજી રુક્મિણી લેઇ જાય. ૧૦

કડવું ૧૫ મું.
રાગ મારુણી.

હરિ રુક્મિણી હરણ કરીને જાય રે, બળદેવજી સંગ પળાય રે;
જાદવ દલ જય જય કાર રે, જીતી ચાલ્યા દેવ મોરાર રે. ૧
સુણતાં રુક્મિણીનું હરણ રે, સહુ નૃપ થયા વિવર્ણવદન રે;
જાંહાં તાંહાંથી જોદ્ધા ધાયરે, સજી આયુધ ટોપ સૈન્યાય રે. ૨
ચતુરંગણી સૈન્યા સર્વ રે, મનમાંહે ધરે સહુ ગર્વ રે;
ગજ રથ પાલા નહીં પાર રે, પાખરીયા પ્રૌઢા તોખાર રે. ૩
બંદી બોલે જોદ્ધ વખાણ રે, વાજે વાજંત્ર ધુની નિસાણ રે;
નવા સુભટ ઉઘાડા અંગ રે, મદ ઝરતા સહુ માતંગ રે. ૪
દલ પૃથવી પૂર પ્રમાણ રે, ખુરી રેણપે છાલા ભાણ રે;
શેષ નાગ સલકે બ્યાંહ રે, ધરણી તે ડુંમ ડુંમ થાય રે. ૫
રહ્યા રાખી ભાર ભૂપાલ રે, રાય જરાસંધ શીશુપાલ રે;
યુદ્ધ કરવા વેગે જાય રે, બીજા રાજા પૂઠે ધાય રે. ૬
જોદ્ધાએ કર્યો જઇ ભેલરે, જાદવ દલ થયું મુખ મેલરે.
જયમ વરસે અંબુદ જાણ રે, જાદવપર મેહેલ્યાં બાણ રે; ૭
જયમ અભ્રે છવાયો ભાણ રે, વેરી કપટે લીધાં બહુ પ્રાણ રે.
તવ રુક્મિણીને ભય થાય રે, મલ્યા દુષ્ટ ઘણા એ રાય રે; ૮

શું થાશે ને શું નીપજશે રે, હીરા હાથ થકી ઉખડશે રે.
એમ બીહીતાં જાણી નારી રે, તવ બોલ્યા દેવ મોરારી રે; ૯
ધર ધીરજ અબળા બાલી રે, ભય તજી રહો ચિંતા ટાળી રે,
એહેવું કહી સારંગપાણ રે, પછે મેહેલ્યાં નાના વિધ બાણ રે; ૧૦
ઘણા જોદ્ધ છંડાવ્યા પ્રાણ રે, બળદેવ કરે બહુ હાણ રે.
હળે તાણીને મુસળે મારે રે, એમ સૈન્ય સકળ સંહારે રે; ૧૧
મહા મોટા આવ્યા રાય રે, તે નાહાસી સહુ જાય રે.
દમઘોષ સુત શીશુપાલ રે, ઘણું શોક ધરે ભૂપાલ રે; ૧૨
દેતો જરાસંધ પ્રતિબોધ રે, શા માટે ધર્યો દુઃખ ક્રોધ રે;
ક્યારે હાર એ ક્યારે જીત રે, ક્યા રે સુખ દુઃખ એહેવી રીત રે. ૧૩
એથી નાહાઠો હુ સત્તર વાર રે, તવ ન ધર્યું દુઃખ લગાર રે;
તે જીત્યો અઢારમી વાર રે, સુખ નવ પામ્યો તેણી વાર રે. ૧૪
આપણને વિમુખ મહારાજ રે, જાદવ સૈન્યને સુખ લહુ કાજ રે;
એક કાળ એહેવા છીએ રે, જાદવ દલ જીત્યા તેહને રે. ૧૫
જ્યારે સમય આપણો થાશે રે, ત્યારે જાદવ સર્વ જીતાશે રે;
એમ સમજાવ્યો શીશુપાલ રે, નીજ દેશ ગયો ભૂપાલ રે. ૧૬
બીજા અવની કેરા રાય રે, પોતાને દેશ પલાય રે;
તવ રુક્મૈયો એમ બોલે રે, જીતું જાદવ નહી મુજ તોલે રે. ૧૭

કડવું ૧૬ સું.

રાગ માલવ ગોડી.

રુક્મૈયો રાજા શૂરો, બળ બોલે પરાક્રમમાં પૂરો;
જાદવને જીતી આવું, રુક્મિણીને વાળી લાવું. ૧
નહીતર હું નગરી નવ પેસું, અન્ય સ્થાનક વિષે જઇ રહેશું;
એહેવી કરી પ્રતિજ્ઞા રાય, એક અક્ષૌણી દલ લેઈ ધાય. ૨
દુર્વાચક મુખથી બોલે, જાણે નહી કો માહારે તોલે;
વાયુ વેગે રથ ચલાવ્યો, જાદવ દલપ્રત્યે આવ્યો. ૩
મૂકયાં ત્રણ બાણ તે જાણ, શ્રી કૃષ્ણ ઉપર નિર્વાણ;
હરિ કર્યા નિવારણ ત્યારે, મેહેલ્યાં ખટ સર તવ મોરારે. ૪
અશ્વ સારથીનો કર્યો અંત, શર છેદ્યા સહુ ભગવંત;
છેદી ધ્વજા પડી રણપાત, રુક્મૈયો હવો વિરથ. ૫
તવ રથ મેહેલી જદુનાથ, પછે ખાંડુ ગ્રહ્યું નીજ હાથ;
રુક્મૈયાને હણવાને જાય, તવ લાગ્યાં રુક્મિણી પાય. ૬
મનમાંહે બહુ પામ્યા દુઃખ, પ્રભુ પ્રત્યે વદે તવ મુખ;
સ્વામી બાંધવ જેષ્ટ એ મારો, નીજ સ્યાલક જાણી ઉગારો. ૭

તવ કૃષ્ણે મન વિચારી, રુકમૈયાની પાઘ ઉતારી;
અળવે બંધ બાંધ્યો નાથે, કર્યોન્ય મૃત્યુ જદુનાથે. ૮
અરધ મૂછ કાતરી નાંખી, રથ પાછળ બાંધ્યો રાખી;
દશ અક્ષૌહિણી દળ તે માર્યું, કો વાત ન કહેવા ઉગાર્યું. ૯
પછે બળભદ્ર વીરે આવી, રુક્મૈયો મેહેલાવ્યો છોડાવી;
રુક્મિણી પ્રત્યે બોલ્યા નાથ, રખે દુઃખ પામો મન સાથ. ૧૦
કાંઈ વાંક નથી રે અમ્હારો, એહવો બાંધવ હુતો તમ્હારો;
તેહેનું ફળ પામ્યો આજ, મનમાંહે મ ધરશો લાજ. ૧૧
લક્ષ્મી કહે બાંધવ એહ, ઉન્માર્ગે ચાલે તેહ.
જે ઉત્તમ જન નર હોય, સત્ય માર્ગે ચાલે સોય. ૧૨
તે જાણે વિવેક ઘણેરો, તજે માર્ગ અશુભ અનેરો;
માયાએ કરી દેહ ધારી, સુખ દુઃખતણા ભોગવની વારી. ૧૩
જે જેમ સરજ્યું તેમ થાએ, ભાવી કોઈનો નહિ ઉપાએ;
રુક્મિણિને ઘણું સમજાવી, તેહની વેદના સર્વ સમાવી. ૧૪
રુક્મૈયાનો જાણી વિચાર, ત્યાંહાં નગર વસાવ્યું સાર,
તેણે બિરદ પોતાનું પાળ્યું, રુક્મિણીનું વ્રત ઉજવાળ્યું. ૧૫

શું થાશે ને શું નીપજશે રે, હીરા હાથ થકી ઉખડશે રે.
એમ બીહીતાં જાણી નારી રે, તવ બોલ્યા દેવ મોરારી રે; ૯
ધર ધીરજ અબળા બાલી રે, ભય તજી શોક ચિંતા ટાળી રે,
એહેવું કહી સારંગપાણુ રે, પછે મેહેલ્યાં નાના વિધ બાણુ રે; ૧૦
ઘણા જોદ્ધ છંડાવ્યા પ્રાણ રે, બળદેવ કરે બહુ હાણુ રે.
હળે તાણીને મુસળે મારે રે, એમ સૈન્ય સકળ સંહારે રે; ૧૧
મહા મોટા આવ્યા રાય રે, તે નાહાસી સહુ જાય રે.
દમઘોષ સુત શીશુપાલ રે, ઘણું શોક ધરે ભૂપાલ રે; ૧૨
દેતો જરાસંધ પ્રતિબોધ રે, શા માટે ધર્યો દુઃખ ક્રોધ રે;
કયારે હાર એ કયારે જીત રે, કયા રે સુખ દુઃખ એહેવી રીત રે. ૧૩
એથી નાહાઠો હું સત્તર વાર રે, તવ ન ધર્યું દુઃખ લગાર રે;
તે જીત્યો અઢારમી વાર રે, સુખ નવ પામ્યો તેણી વાર રે. ૧૪
આપણને વિમુખ મહારાજ રે, જાદવ સૈન્યને સુખ લહુ કાજ રે;
એક કાળ એહેવા છીએ રે, જાદવ દલ જીત્યા તેહને રે. ૧૫
જયારે સમય આપણો થાશે રે, ત્યારે જાદવ સર્વ જીતાશે રે;
એમ સમજાવ્યો શીશુપાલ રે, નીજ દેશ ગયો ભૂપાલ રે. ૧૬
બીજા અવની કેરા રાય રે, પોતાને દેશ પલાય રે;
તવ રુક્મૈયો એમ બોલે રે, જીતું જાદવ નહી મુજ તોલે રે. ૧૭

કડવું ૧૬ સું.
રાગ માલવ ગોડી.

રુક્મૈયો રાજા શૂરો, બળ બોલે પરાક્રમમાં પૂરો;
જાદવને જીતી આવું, રુક્મિણીને વાળી લાવું. ૧
નહીંતર હું નગરી નવ પેસું, અન્ય સ્થાનક વિષે જઇ રહેશું;
એહેવી કરી પ્રતિજ્ઞા રાય, એક અક્ષૌણી દલ લેઈ ધાય. ૨
દુર્વાયક મુખથી બોલે, જાણે નહી કો માહારે તોલે;
વાયુ વેગે રથ ચલાવ્યો, જાદવ દલપ્રત્યે આવ્યો. ૩
મૂકયાં ત્રણ બાણ તે જાણ, શ્રી કૃષ્ણ ઉપર નિર્વાણ;
હરિ કર્યા નિવારણ ત્યારે, મેહેલ્યાં ખટ સર તવ મોરારે. ૪
અશ્વ સારથીનો કર્યો અંત, શર છેદ્યા સહુ ભગવંત;
છેદી ધ્વજા પડી રણપાત, રુક્મૈયો હવો વિરથ. ૫
તવ રથ મેહેલી જદુનાથ, પછે ખાંડુ ગ્રહ્યું નીજ હાથ;
રુક્મૈયાને હણવાને જાય, તવ લાગ્યાં રુક્મિણી પાય. ૬
મનમાંહ બહુ પામ્યા દુઃખ, પ્રભુ પ્રત્યે વદે તવ મુખ;
સ્વામી બાંધવ જેષ્ટ એ મારો, નીજ શ્યાલક જાણી ઉગારો. ૭

તવ કૃષ્ણે મન વિચારી, રુક્મૈયાની પાઘ ઉતારી;
અપાળે રથ બાંધ્યો નાથે, કૌપીન મૂક્યું જદુનાથે. ૮
અરધે મૂછ કાતરી નાખી, રથ પાછળ બાંધ્યો રાખી;
દશ આંગળમાં દન્ત તે ઝાલ્યું. કો વાત ન કહેવા ઉગાર્યું. ૯
પછે બળભદ્ર વીરે આવી, રુક્મૈયો મેહેલાવ્યો છોડાવી;
રુક્મિણી આગે બોલ્યા નાથ, રુખ્મે દુઃખ પામ્યો મન સાથ. ૧૦
કાંઈ વાંક નથી રે અમારો, એહવો ખાવિંદ હતો તમારો,
તેહવું ફળ પામ્યો આજ, મનમાંહે મ ધરશો લાજ. ૧૧
લક્ષ્મી કહે સાંભળ શ્રીહર, ઉન્માદ વ્યાપ્યો તેહ:
જે ઉન્મત્ત જન જો હોય, સન્ત માર્ગે ચાલે કોય. ૧૨
તે જાણે વિવેક શું રે, તજે માર્ગ સ્વધર્મ અનેરો:
માયાએ કરી દેહ ધારી, સુખ દુઃખતણા ભોગની ચારી. ૧૩
જે લગ સરજ્યું તેમ થાયે, કંઈ ભોગવે નહિ ઉપાયે;
રુક્મિણીને ઘણું સમઝાવી, તેહની વેદના સર્વે સમાવી. ૧૪
રુક્મૈયાનો ભાગ્યો વિચાર, ત્યાંહાં નગર વસાવ્યું સાર,
તેણે બીરદ પોતાનું પાડ્યું, રુક્મિણીનું હરણ ઉગાર્યું ૧૫

શું થાશે ને શું નીપજશે રે, હીરા હાથ થકી ઉખડશે રે.
એમ બીહીતાં જાણી નારી રે, તવ બોલ્યા દેવ મોરારી રે; ૯
ધર ધીરજ અબળા બાલી રે, ભય તજી રહો ચિંતા ટાળી રે,
એહેવું કહી સારંગપાણ રે, પછે મેહેલ્યાં નાના વિધ બાણ રે; ૧૦
ઘણા જોદ્ધ છંડાવ્યા પ્રાણ રે, બળદેવ કરે બહુ હાણ રે.
હળે તાણીને મુસળે મારે રે, એમ સૈન્ય સકળ સંહારે રે; ૧૧
મહા મોટા આવ્યા રાય રે, તે નાહાસી સહુ જાય રે.
દમઘોષ સુત શીશુપાલ રે, ઘણું શોક ધરે ભૂપાલ રે; ૧૨
દેતો જરાસંધ પ્રતિબોધ રે, શા માટે ધર્યો દુઃખ ક્રોધ રે;
કયારે હાર એ કયારે જીત રે, કયા રે સુખ દુઃખ એહેવી રીત રે. ૧૩
એથી નાહાઠો હું સત્તર વાર રે, તવ ન ધર્યું દુઃખ લગાર રે;
તે જીત્યો અઢારમી વાર રે, સુખ નવ પામ્યો તેણી વાર રે. ૧૪
આપણને વિમુખ મહારાજ રે, જાદવ સૈન્યને સુખ લહુ કાજ રે;
એક કાળ એહેવા છીએ રે, જાદવ દલ જીત્યા તેહને રે. ૧૫
જયારે સમય આપણો થાશે રે, ત્યારે જાદવ સર્વ જીતાશે રે;
એમ સમજાવ્યો શીશુપાલ રે, નીજ દેશ ગયો ભૂપાલ રે. ૧૬
બીજા અવની કેશ રાય રે, પોતાને દેશ પલાય રે;
તવ રુકૂમૈયો એમ બોલે રે, જીતું જાદવ નહી મુજ તોલે રે. ૧૭

કડવું ૧૬ મું.

રાગ માલવ ગોડી.

રુકૂમૈયો રાજા શૂરો, બળ બોલે પરાક્રમમાં પૂરો;
જાદવને જીતી આવું, રુકૂમિણીને વાળી લાવું. ૧
નહીંતર હું નગરી નવ પેસું, અન્ય સ્થાનક વિષે જઇ રહેશું;
એહેવી કરી પ્રતિજ્ઞા રાય, એક અક્ષૌણી દલ લેઈ ધાય. ૨
દુર્વાચક મુખથી બોલે, જાણે નહી કો માહારે તોલે;
વાયુ વેગે રથ ચલાવ્યો, જાદવ દલપ્રત્યે આવ્યો. ૩
મૂકયાં ત્રણ બાણ તે જાણ, શ્રી કૃષ્ણ ઉપર નિર્વાણ;
હરિ કર્યાં નિવારણ ત્યારે, મેહેલ્યાં ખટ સર તવ મોરારે. ૪
અશ્વ સારથીનો કર્યો અંત, શર છેદ્યા સહુ ભગવંત;
છેદી ધ્વજા પડી રણપાત, રુકૂમૈયો હવો વિરથ. ૫
તવ રથ મેહેલી જદુનાથ, પછે ખાંડુ ગ્રહ્યું નીજ હાથ;
રુકૂમૈયાને હણવાને જાય, તવ લાગ્યાં રુકૂમિણી પાય. ૬
મનમાંહ બહુ પામ્યા દુઃખ, પ્રભુ પ્રત્યે વદે તવ મુખ;
સ્વામી બાંધવ જેષ્ટ એ મારો, નીજ શ્યાલક જાણી ઉગારો. ૭

તવ કૃષ્ણે મન વિચારી, રુક્મૈયાની પાઘ ઉતારી;
અળવે બંધ બાંધ્યો નાથે, કર્પાસ્ત્ર મૂક્યું જદુનાથે. ૮
અરધ મૂછ કાતરી નાંખી, રથ પાછળ બાંધ્યો રાખી;
દલ અક્ષૌણી હતું તે માર્યું, કો વાત ન કહેવા ઉગાર્યું. ૯
પછે બળભદ્ર વીરે આવી, રુક્મૈયે મેહેલાવ્યો છોડાવી;
રુક્મિણી પ્રત્યે બોલ્યા નાથ, રખે દુઃખ પામો મન સાથ. ૧૦
કાંઈ વાંક નથી રે અમ્હારો, એહવો બાંધવ હુતો તમ્હારો;
તેહેવું ફળ પામ્યો આજ, મનમાંહે મ ધરશો લાજ. ૧૧
લક્ષ્મી કહે બાંધવ એહ, ઉન્માર્ગે આચરે તેહ;
જે ઉત્તમ જન જ હોય, સત્ય માર્ગે ચાલે સોય. ૧૨
તે જાણે વિવેક ઘણેરો, તજે માર્ગ અશુભ અનેરો;
માયાએ કરી દેહ ધારી, સુખ દુઃખતણા ભોગ્યની વારી. ૧૩
જે જ્યમ સર્જ્યું ત્યમ થાએ, અહી કોહોનો નહિ ઉપાયે;
રુક્મિણિને ઘણું સમજાવી, તેહેની વેદના સર્વ સમાવી. ૧૪
રુક્મૈયાનો જાણી વિચાર, ત્યાંહાં નગર વસાવ્યું સાર;
તેણે બીરદ પોતાનું પાળ્યું, રુક્મિણીનુ કુળ ઉજ્વાળ્યું. ૧૫

કડવું ૧૭ સું.

રાગ સામેરી.

રુક્મિણી લેઈ કૃષ્ણજી જાયજી, જાદવ જન આનંદ થાય જી;
આવ્યા દ્વારીકાં નગર મોઝારજી, હરિ પરણ્યા રુક્મિણી નારજી. ૧
જુગતે કીધો વિવાહયજી, તેહેને હૈડે હર્ખ ન માયજી;
પુર વાસી જોવા જાયજી, મલી માનુની મંગળ ગાયજી. ૨
શણગાર્યાં ચૌટાં હાટજી, ચંદન જળે છાંટી વાટજી;
તરીયા તોરણ દ્વારજી, પૂર વર્ત્યો જયજયકારજી. ૩
મલ્યા બ્રાહ્મણ ભાટ અનેકજી, તેહેને આપ્યાં દાન વિશેષજી;
મલ્યા દેશ દેશના રાયજી, જોવા આવ્યા હરિ વિવાયજી. ૪
દ્વારીકાની શોભા કહીયેજી, તેહેનો કહેતાં પાર ન લહીયેજી;
વિવાહની શોભા સારીજી, પ્રભુ પરણ્યા રુક્મિણી નારીજી. ૫
તેહેની શોભા કહી નવ જાય જી, શ્રી કૃષ્ણ રુક્મિણી વિવાયજી;
જાદવ જન આનંદ અંગ જી, રુક્મિણી હરિ પ્રસંગ જી. ૬
વસુદેવ દેવકીજી માય જી, તેહેને હૈડલે હર્ખ ન માય જી;
તાંહાં ઘેર ઘેર ઓચ્છવ થાય જી, હર્ખે રુક્મિણી હરણ ગાય જી. ૭
બહુ મહિપતિ કેરી નારી જી, ગાય રુક્મિણી હરણ સુખકારી જી,
તેહેને આનંદનો નહી પારજી, વર્ત્યો ત્યાંહાં જયજયકારજી ૮

રૂક્ષ્મિણી હરણ જે ગાશે રે, તેહેનાં ભવનાં દુષ્કૃત જાશે રે.
એહેવો કૃષ્ણતણો મહીમાયજી, વસુદેવસુ પ્રીતજ થાયજી ૯
થયા ચોપન પુરા અધ્યાયજી, શ્રી ભાગવત દશમ કથાયજી.
તેહનો જન્મ મર્ણ ભય જાયજી, સાંભળતાં કૃષ્ણ કથાયજી. ૧૦.

લક્ષ્મણાહરણ.

પદ ૧ લું—રાગ કેદારો.

શ્રી શુકજી કહે સાંભળ રાય, લક્ષમણા હરણનો ઉપાય:
અઘ જાય સુણતાં શ્રી હરિની કથા રે.
રાય દુર્યોધન પુત્રી જેહ, નામ લક્ષમણા તાંહાં તેહ;
તેહેનો તે સ્વયંવર વરવા તેહતણો રે.

ઢાલ.

સ્વયંવર તેહેનો વરવા અર્થે, મલ્યા રાણા રાય;
હવે સાંબપુત્ર શ્રી કૃષ્ણ તણો, તાંહાં નીજ ઇચ્છાએ જાય. ૧
પછે રથ સાંપ્રદ કરી અસ્ત્ર ધરી, રથ બેઠો રાઘવ વીર;
સીઘ્ર થઈ હસ્તીનાપુર આવ્યો, મનમાંહાં આણી ધીર. ૨
હવે દુર્યોધન ઘેર મંડપ રચના, વિવિધ પ્રકારે હોય;
પંચશબ્દ તાંહાં વાજીંત્ર વાજે, મલ્યા ભૂપત સર્વ કોય. ૩
તેણે સમે તે મંડપ મધ્યે, કન્યા આવી ત્યાંહે;
સાંબ કુંવર તેહેનું રૂપ દેખતાં, વિચારીયું મનમાંહે. ૪
પછે કન્યા હરણ કરી ચાલ્યો, તવ કોપ્યો મન ભૂપ;
નીજ આપ ઇચ્છાએ હરણ કર્યું એણે, જુઓ કર્મ એ બાલરૂપ. ૫
એ બળીને જાચી ભોમ ભોગવે, ઉન્મત્ત થયા પણ તૃણ;
એણે પ્રાણકરી મુજ કન્યાનું, કયમ કીધું સહી હરણ? ૬
એ જાદવ હવડાંના વાધ્યા, અધર્મ કર્મ એણે કીધું;
એ ઉર્છાછળા થયા માથા ઉફરા, આવી અપજશ દીધું. ૭
એહને ભલી પેર શીખામણ દીજે, એહવું બોલ્યો રાય;
પછે નીજ સૈન્યા શત કૌરવ આદિ, સહૂકો સાંપ્રદ થાય. ૮
સંગ ભીષ્મ દ્રોણ ને કર્ણ, દુઃશાશન અશ્વસ્થામા જેહ;
શકુની સાથે રાય દુર્યોધન, સીઘ્ર સંચર્યા તેહ. ૯
પછે ખટ મહારથીએ આવી ઘેર્યો, વેગે કૃષ્ણ કુમાર;
ખટ ખટ વીર એક એક મહારથીએ, કર્યો સાંબને પ્રહાર. ૧૦
પછે કુંવર તે પર અસ્ત્ર પાઠવે, અન્યો અન્ય તેણી વાર;
વળી તીવ્ર બાણ એક એક પ્રત્યે, તેણે ખટ ખટ માર્યા સાર. ૧૧

એમ ઘણું યુદ્ધ કીધું તવ સાંબે, કૌરવ જોદ્ધ અપાર;
પછે સુત રથ હયગજ છેદી રાજાએ, કર્યો ભંગ તેણી વાર. ૧૨
પછે નાગપાશ મૂક્યું સહી રે, વીકટ બાણ વિકાળ;
તેણે કરી સાંબને બાંધ્યો, હેલામાંહે તતકાળ. ૧૩
સૈન્ય સંગાતે પાછ્યો વળ્યો, તેહેને હસ્તીનાપુર લેઇ જાયે;
કૌરવ મન આનંદ હવો, તું સાંભળ પરિક્ષિત રાય. ૧૪
હવે તેણે સમે ઋષિ નારદ આવ્યા, મુક્તાપુરી છે જ્યાંહે;
સકળ સભાજન જાદવ સાથે, કૃષ્ણદેવ છે તાંહે. ૧૫
પછે આસન આપી પૂજા કીધી, કયમ કૃપા કીધી કહો આજ;
ઋષિ કહે હસ્તીનાપુરે સાંબ કુંવર, ગ્રહી રાખ્યો કૌરવ રાજ; ૧૫
દુર્યોધનની પુત્રી લક્ષ્મણા, સાંબે કર્યું તેહેનું હર્ણ;
એહવું કહી ઋખિ નારદ વળ્યા, તવ ઉઠયા અશરણ શર્ણ. ૧૬
નીજ સૈન્યા સજ કીધી શ્રી કૃષ્ણે, જાદવ જોદ્ધ બળવંત;
ઉગ્રસેન રાજા આદિ સર્વે, ચઢયા સુભટ ગુણવંત. ૧૮
ત્યારે બળભદ્ર કહે તહ્મો સર્વે રહો અહિ, તાંહાં કોહેનું નહિ કામ;
હું એકલો જૈ લાવું સાંબને, બોલ્યા એહેવું રામ. ૧૯
એણે અણપ્રીછે એ કર્મ કીધું, સત્ય સાંભળો જોદ્ધ;
પણ સહસા સ્વજન સંગાતે, આપણ કયમ કરીએ વિરોધ ? ૨૦
એહેવું કહી રથ બેઠા હળધર, ઉદ્ધવ સંગ લઈ જાય;
પછે હસ્તીનાપુર વાડીએ ઉતર્યા, તે જાણ્યું કૌરવરાય. ૨૧
ધૃતરાષ્ટ્ર પ્રત્યે પછે ઉદ્ધવ મોકલ્યા, આવ્યા સભાસુઝાર;
આદરયુક્ત સાથે ઉદ્ધવજીની, પૂજા કરી તેણી વાર. ૨૨
ઉદ્ધવ કહે અહિ રામ પધાર્યા, ઉતર્યા વાડીમાંહ;
મુજને તમ પ્રત્યે શીઘ્ર મોકલ્યો, પૂછવા કુશળ ઉપાય. ૨૩
એહેવું સાંભળી હર્ખ્યા સહુ, પતિ કૌરવ સાંહામો જાય;
પછે અર્ધ્યપાદ્યે કરી પૂજા, પ્રેમે પ્રણમી લાગ્યા પાય. ૨૪
બળદેવ કહે સુણો કૌરવપતિ, તમો બાંધ્યો સાંબ કુમાર;
તે માટે ઉગ્રસેન કહાવ્યું છે, તમો અન્યાય કર્યો અપાર. ૨૫
તહ્મો વાત નવ વારૂ કીધી, અમો સાંખું છું તહ્મને;
તમો અમ સાથે વેર કરો છો, દોષ ન દેશો અમને. ૨૬
ત્યારે ક્રોધ કરી દુર્યોધન બોલ્યો, જુઓ કાળની ગતિ વિપ્રીત;
ચર્ણ તૃણ કયમ ચઢે શીશ, જુઓ જાદવ કેરી રીત. ૨૭
ઉગ્રસેન રાજા થઈ અમને, શીખામણ શી કહાવે;
અમ સાથે કોણનું નવ ચાલે. જાદવ કોણ કહાવે ? ૨૮

એહેવાં કૌરવપતિનાં વાયક સુણી, મન કોપ્યા બળદેવ;
જો મુજ વાયક નવ માનું તો, ગર્વ ઉતારું તતખેવ. ૨૯
એહેવું કહી પછે હળ ગ્રહી, હાથે હસ્તીનાપુર તળે ઘાલ્યું;
હાહાકાર થયો ગામમાં કહે, પુર સારુ કેમ હાલ્યું. ૩૦
ત્યારે નગરલોક મહા દુઃખ પામ્યા, મન જાણ્યું હલ અંત;
મહા આંદોલન હવું તે પુરમાં, હળધર મહા બળવંત. ૩૧
પછે મન જાણ્યું જે હસ્તીનાપુર, લેઈ નાંખું ગંગામાંહે;
કૌરવપતિ મનમાંહ દુઃખ પામ્યો, ગર્વ રહિત થયો ત્યાંહે. ૩૨
પછે તતક્ષણ દુર્યોધન ત્યાંહાં આવ્યો, ભીષ્મ દ્રોણ સંગ થાય;
બળભદ્રતણી સ્તુતિ કરી ઘણી, પછે શીઘ્રે નમ્યો જઇ પાય. ૩૩
સ્વામી અપરાધ ક્ષમા કરો માહારા, તમશું કીધો ગર્વ;
શર્ણ રાખી સ્વામી મુજને, ચર્ણ નમ્યા પછે સર્વ. ૩૪
બહુ સ્તુતિ કરી સંતોષ્યા, હળધર નીજ ભુવન વિષે પધરાવ્યા;
સહુકો મન આનંદ હવું, સાંબના બંધ છોડાવ્યા. ૩૫
પછે તતક્ષણ લગન સમે માંડી, તતક્ષણ ચોરી રચી તેણી વાર;
લક્ષ્મણા સાંબ પ્રત્યે પરણાવી, વર્ત્યો જયજયકાર. ૩૬
દ્વાદશ સહસ્ત્ર હસ્તી આપ્યા, દશ સહસ્ત્ર તોખાર;
વળી એક સહસ્ત્ર ત્યાં દાસી આપી, કાંચન મણિ ભંડાર. ૩૭
પછે પહેરામણી લેઈ સાંબ કુંવર, સંગ સાથ લક્ષ્મણા નાર;
કૌરવ સાથે આજ્ઞા માંગી, રામ વળ્યા તેણી વાર. ૩૮
એક રત્ન જડીત રથ સુંદર, તેણે વરકન્યા બેઠાં સાર;
રથે બેસી બળદેવ સંચર્યા, આણી પ્રેમ અપાર. ૩૯
કૌરવપતિ વોળાવા ચાલ્યો, માર્ગ વિષે તે સોય;
હળધર કેરી ગ્રહી આજ્ઞા, પાછા વળ્યા સર્વ કોય. ૪૦
હળ હસ્તીનાપુર તળેથી, ન કાઢ્યું અદ્યાપિ છે તેહ;
હવે બળદેવ દ્વારીકાં માંહે આવ્યા, કરી કૌરવ સાથે સ્નેહ. ૪૧
પછે ઉગ્રસેન આદે સર્વ કો, જાદવ સાહામા આવ્યા તાંહે;
પંચશબ્દ તાંહાં વાજીંત્ર વાજે, સહૂ આવ્યા પુરમાંહે. ૪૨
ઉગ્રસેન સભાએ બેઠા, સહુ કૃષ્ણ જાદવ વીર;
કહી વાત વિસ્તારી રામે, શૂર શિરોમણિ ધીર. ૪૩
ત્યારે ધન્ય ધન્ય જાદવ સહુ કહે રે, તમથી શું નવ થાય;
શ્રી ભાગવત દશમતણા, પૂરણ થયા અડસઠ અધ્યાય. ૪૪

ઓખાહરણ.

કડવું ૧ લું.

રાગ કેદારો.

પ્રથમે પ્રણમું ચરણ, સેવક જન વાંછું સહી;
અંતઃકરણ બુધ નિર્મળ માગવા રે. ૧
અનીરુદ્ધ વિવાહની કથા, સુણતાં જાયે ભત્ર વ્યથા;
બુધ નથી સંક્ષેપે કહું સાંભળો રે. ૨
હવે પરિક્ષિતરાજા પ્રશ્ન કરે, શુકજી પ્રત્યે ઉચરે;
મન ધરે ઓખાહરણ કથા કહો રે. ૩

ઢાળ.

કથા કહો મુખ્ય ઓખાહરણની, બાણાસુર સંગ્રામ;
શ્રી કૃષ્ણ સાથે તેણે યુદ્ધ કીધું, તે કહો મુજને સ્વામ. ૪
શુકજી કહે સુણ પરિક્ષિત રાજા, કથા કહું વિસ્તાર;
બલી રાજાનો પુત્ર મહા બળી, બાણાસુર નિરધાર. ૫
શ્રોણીતપુર કેરો તે રાજા, મહાસુભટ બળવંત;
મહા ઉગ્ર તપ જઈને કીધો, આરાધ્યા ભગવંત. ૬
ઉષ્ણ કાળે તે અગ્નિ જ સાધે, શીત કાળ મધ્ય વાર;
મેઘવૃષ્ટિ તે સહે તન ઉપર, ચાતુર માસ મુઝાર. ૭
મહા ઉગ્ર તપ કીધો બાણે, શંકર હવા પ્રસન્ન;
માગ્ય માગ્ય વર બાણાસુર, પ્રસન્ન થયો તુને મન. ૮
તવ રાય કહે ભુજ સહસ્ર આપીએ, માહરા પુરમાંહાં વાસ;
રક્ષા નિત્ય મુજ પુરની કરવી, જાણીને નીજ દાસ. ૯
પછે તતક્ષણ તે વરદાન આપીયુ, મેં કરવી રક્ષાય;
પછે શંભુજી શ્રોણીતપુર વસીયા, આનંદ પામ્યો રાય. ૧૦
જોતાં તેને સહસ્ર ભુજ થયા, વાધ્યું મહાબળ પ્રાણ;
પછે ચાલ્યો દિગ્વિજય કારણ, નૃપ નાઠા સહુ નિર્વાણ. ૧૧
પર્વત ભાંજી ચૂરણ કરે, કર બળ પીડા ન સહેવાય;
પણ યુદ્ધ તણો કર્તા કો ન મલ્યો, આકુળ વ્યાકુળ થાય. ૧૨

ઉથલો.

આકુળ વ્યાકુળ થાયે રાજા, પછે શંકર સંગે આવીયો;
સ્વામી મુજબળ પીડા વાધી, કહે ચરણે શીશ નામીએ. ૧૩

કડવું ૨ જું.

રાગ—

બળની પીડા રાયને થાય જી, શંકર ચરણે નામ્યો રાય જી;
હવે સાહે સ્વામી જી, માહારી કરો રે. ૧

ઢાળ.

સાહે કરો સ્વામીજી માહરી, બળ પીડા બહુ થાય;
યુદ્ધ કરવા કોઇ યોદ્ધ મેલાવો, જેથી પીડા જાયે. ૨
પછે ક્રોધ ધરીને શંભુ બોલ્યા, તાહરા બળને ભાંજે;
એહેવો જોદ્ધ જે પ્રકટ થયો છે, જે બળ તાહારું ભાંજે. ૩
સ્વામી તે હું કેઇ પેર પામીશ, કેઈ પેરે પ્રાપ્ત થાય;
આ ધ્વજા ભગ્ન થૈ પડે, તે વારે જાણે મળશે રાય. ૪
ત્યારે જુદ્ધનો કરનાર મળશે, એમ બોલ્યા મહાદેવ;
રાજા મન રળીઆત હવો, પછે ઘેર આવ્યો તતખેવ. ૫
તે રાજાને ઘેર પુત્રી પ્રગટી, ઓખા ચતુર સુજાણી;
તે નીતેં સેવા કરે શંકરની, મનમાંહાં આનંદ આણી. ૬
એક સમે ઓખા ગઈ, પૂજા કરવા શ્રી ત્રિપુરાર;
તેણે સમે ઉમિયા શંકર, કરે ક્રીડા કામ વિહાર. ૭
તેહ નિરખી ઓખા નીજ મન, અભિલાખ કર્યો ભર્તાર;
મન ઇચ્છા ભર્તાર તણી, થઈ આનંદ અંગ અપાર. ૮
તે કારણ જાણી પાર્વતી, ઓખા તણી મન વાત;
કૃપા કરીને તે ઉપર, પછે વર આપ્યો સાક્ષાત. ૯
વૈશાખ સુદિ દ્વાદશીની, રાત્રે પામીશ તું ભર્તાર;
સ્વપ્ન વિષે તુ પામીશ જેહેને, તે થાશે તુંજ ભર્તાર. ૧૦

ઉથલો.

પ્રત્યક્ષ થશે ભર્તાર, એ વર ઉમિયાએ આપ્યો સહી;
આનંદ પામી ઓખા સુણતાં, વાત કોહોને નવ કહી. ૧૧

કડવું ૩ જું.

રાગ ગોડી.

ઉમિયાનો વર ઓખા લેઈ, આવી નીજ મંદિર માંહાં સહી;
સાથે સખી તણો નહિ પાર, આનંદ પામી બાણકુમાર. ૧
નિશદિન સ્વામીનું ચિંતન કરે, સ્વપ્ન દિવસ તે રુદયે ધરે;
એવે તે દિવસ આવ્યો નિર્ધાર, વિવિધ પેરે કીધા શણગાર. ૨

મધ્ય રાત્ર જવ દારુણ થઈ, સ્વપ્ન વિષે પીયુ પામી સહી;
ક્રીડા કીધી વિવિધ પ્રકાર, મહા સુખ પામી ઓખા નાર. ૩
પ્રદ્યુમ્નનો સુત અનીરુદ્ધ જેહ, સુર શિરોમણિ ભણીએ તેહ;
મુગટ શિશ ને કુંડળ કાન, દિવ્ય વસ્ત્ર કીધાં પરિધાન. ૪
મુક્તાફ્ળનો કંઠે હાર, કટી કીંકણીનો ઝમકાર;
શોભા સુંદરનો નહિ પાર, મહા સુભટ તે પરમ ઉદાર. ૫
જઈ બેઠો ઓખાની સેજ, કોટી સૂર્ય કેરું જાણે તેજ;
સ્વપ્ન વિષે તેહેસુ ક્રીડા કરી, કુમારવ્રત ભાંગ્યું સુંદરી. ૬
અનિરુદ્ધ કુંવર ઉઠી જાય, સ્વપ્ન વિશે તેનો ભુજ સ્હાય;
એમ કરતાં જાગી સુંદરી, જોતાં માંહ સુદ્ધબુદ્ધ વિસરી. ૭
સ્વપ્નતણો નવ દીઠો કંથ, પામી પ્રેમદા શોક અનંત;
વીહીવલ ચિત્ત અબળાનું થયું, કુમારવ્રત મુજ ભાંગી ગયું. ૮
તે માટે બહુ વ્યાકુળ થઇ, દેહતણી ચૈતન્યતા ગઈ;
સ્વપ્નતણું સુખ સાંભરી ચંત, બાણસુતા થઇ મૂર્છાવંત. ૯
અહો દૈવ તે એ કાં કર્યું, મારે આજ કાંઈ નવ ઉગર્યું;
સ્વપ્નતણું સુખ મ્હારું ગયું, મહા દુઃખ મુજને પ્રગટ થયું. ૧૦

કડવું ૪ થું.

રાગ આશાવરી અથવા ગોડી.

સ્વપ્ને પામી ભર્તાર, ઓખા જાગી રે;
દીઠો નહિ તાંહાં કંથ, રોવા લાગી રે. ૧
ગદગદ કંઠે કામિની, આંસુ ઢાળે રે;
ચકીત થઈ ચોહોપાસ, પીયુને નિહાળે રે. ૨
'ચિત્રલેખા' ચતુરસુજાણ, કૌભાંડ કુમારી રે;
વળી સખી જનનો નહિ પાર, સ્વરૂપ તે સુંદરી રે. ૩
જઈ પૂછે સઘળી નાર, તું કાં દુઃખ આણે રે;
બાઈ બાણાસુર તાત, તે તુજ પરણાવે રે. ૪
તમ્હો બાળક અતિશય કુમારી, શોક નવ ધરવો રે;
મનની કહે મુને વાત, તો ઉદ્યમ કરવો રે. ૫
ઓખા કહે સુણો, મુજને વર પાર્વતી રે;
હું પામી સ્વપ્ને ભર્તાર, ક્રીડા કરતી રે. ૬
માહારું ભાંગ્યું કન્યાવ્રત, જાગી તો ન દેખું રે;
હાવે કયમ મલશે તે કંથ, કહે કયમ પેખું રે. ૭
માહારે પૂર્વ જન્મનું પાપ, મેં અધર્મ કીધા રે;
નવ કીધા જપ તપ દાન, તે અપયશ લીધા રે. ૮

મેં ફોડી સરોવર પાળ, કે બાળ વછોયાં રે;
કીધો વિવાહ મલતો ભંગ, ને સર્વ સુખ ખોયાં રે. ૯
વળી કુડાં ચઢાવ્યાં આળ, લેઇ રણ નાખ્યા રે;
કે મેં કુડી પૂરી સાખ, કે સાધુ સંતાપ્યા રે. ૧૦
પરધન કીધું હરણ, કે થાપણ રાખી રે;
મુજ દૈવે દીધો દંડ, દુઃખ સાગર નાખી રે. ૧૧
પીયુ પામી સ્વપ્ન મુઝાર, તે લીધો ઉજાલી રે;
વ્રેહે અનળ પ્રગટ્યો અંગ, દેહ પ્રજાળી રે. ૧૨
કો ધૂર્ત્ત ચોર્યું ચિત્ત, તે નિર્ગુણ નેહી રે;
ફરી પામીશ કવણ પ્રકાર, કહો વિધિ કેઈ રે. ૧૩
ચિત્રલેખા તું મુજ માત, હું તો દુઃખે ભારી રે;
મુજ મેલવ મારો કંથ, સદા સુખકારી રે. ૧૪

ઉથલો.

સ્વપ્ન વિષે મેળવ મુજ કંથને, સુખકારી તે આવી ગયો;
સખી પીયુડા વિના માહરો, દેહ આજ પરવશ સહી થયો. ૧૫

કડવું ૫ મું.

રાગ દેશાખ.

એણી પેરે બોલી ઓખા નાર, ચિત્રલેખા મારા પ્રાણાધાર:
તુજથી સહી થાશે કાજ, કરો સહાય સખી મારી આજ. ૧
સ્વપ્ન વિષે સુખ પામી ઘણું, તમ આગળ કેઈ પેરે ભણું;
પ્રત્યક્ષ આવી બેઠો સેજ, શ્યામ ગૌર શશી સુંદર તેજ. ૨
મણિ (એ) મુગટ કુંડળ કાન, પિત્ત વસ્ત્ર કીધાં પરિધાન;
મણિ રત્ન મુક્તાફળ માળ, સુંદર ચપળ નયણ વિશાળ. ૩
ભ્રકુટી ભમર તે સુંદર ભાળ, મૃગમદ ચંદન તિલક વિશાળ;
અમૃત વદતો વાણી મુખ, સ્વપ્ન વિષે બહુ આવ્યું સુખ. ૪
મનોહર તેજતણો નહિ પાર, જાણે કામતણો અવતાર;
તેહેના રૂપ ગુણ ન લહું, એક રસના કેઈ પેરે કહું. ૫
તે વર આણી આપો આજ, સખી જન માહારી રાખો લાજ;
નહિતર માહારા જાશે પ્રાણ, ચિત્રલેખા તવ બોલી વાણ. ૬
અરે બાઈ તેનું શું જાણે નામ, કોહોનો પુત્ર વસે કોણ ગામ;
ઉમિયાવર મિથ્યા નવ થાય, જાણ્યા વિના શો કરું ઉપાય. ૭
વસમો ગઢ શોણીતપુર ગામ, રક્ષા કરે જેહેની સુંદરશ્યામ;
મહા બળીઓ બાણાસુર રાય, સૈન્ય તણી સંખ્યા નવ થાય. ૮

આહાં આવી કીધું જેણે કામ, મહા બળીઓ દીસે સંગ્રામ;
વિસમ વાત કયમ સાધી જાય, તવ ઓખા તેને લાગી પાય. ૯
ગ્રામ નામ તેહનું જાણું નહિ, દીઠે તેહેને ઓળખું સહી;
મેળવ મુને સ્વપ્ન ભર્તાર, ચિત્રલેખા મુજ પ્રાણ ઉગાર. ૧૦
જો નવ મેળવે મારો કંથ, તો સહી આણીશ દેહનો અંત;
એહેવું કહી પછે અબળા રોઈ, આળોટે અવની પર સોઈ. ૧૧
ચિત્રલેખા તવ ચતુરસુજાણ, પછે વિચારી મુખ બોલી વાણ;
કહું ધીરજ રાખ રે માહારી માત, વિચારવા સરખી છે વાત. ૧૨
પછે દિવસ સપ્તની અવધ જ કરી, શોધી કાહું ઉપાય આચરી;
તાહારે દુઃખે મુજને દુઃખ ઘણું, કરવું કાર્ય સખી તુજતણું. ૧૩
ઉપાય મેં કરવો નિર્ધાર, સકળ પ્રાપ્ત કર્મને અનુસાર;
ઓખા કહે મુજ છે વિશ્વાસ, તુજ વિના નહિ પોંચે મુજ આશ. ૧૪
ચિત્રલેખા તું માહારી માત, અવધ દિવસ તે આવ્યા સાત;
પણ હું માગું છું મૂકી માન, મુજને આપો જીવતદાન. ૧૫

કડવું ૬ ઠું.

રાગ આશાવરી.

કાંઈ ચિત્રલેખા મનમાંહે ચિંતા ધરતી રે;
કરતી રે ઉદ્યમ સખી સુખ કારણે રે. ૧
કાંઈ ઓખા કેરો હરવાને શોક રે;
ત્રિલોકય રે વરતું સપ્ત દિવસે સહી રે. ૨

ઢાળ.

સપ્ત દિવસમાં સર્વ વરતું, સ્વર્ગ મૃત્યુ પાતાળ;
ગણ ગાંધર્વ ને યક્ષ કિન્નર, અસુર સુર ભૂપાલ. ૩
અમરાવતી સર્વે લખી, તેત્રીશ કોટી દેવ;
સુરપતિ સુર પરિવાર સાથે, સકળ રૂપ અવેવ. ૪
પાતાલ કેરા નાગ લખીયા, દશ દિશા દિગપાલ;
અવની તણા મહા સુભટ બળીયા, લખ્યા બહુ ભૂપાલ. ૫
કુટુંબ સહુ પરિવાર સાથે, લખ્યા ત્રણે લોક:
અનેક વિધિ વિચિત્ર રચના, ટાળવા સખી શોક. ૬
તે અવધ દિનમાંહાં વરતી લાવી, પટ વિષે ત્યાંહાં નાર;
પછે ઓખા પ્રત્યે દેખાડ્યો, સખી શોધ તુજ ભર્તાર. ૭
પછે સ્વર્ગના સર્વ દેવ નિરખ્યા, દશે ત્યાંહાં દિગ્પાળ;
પાતાલવાસી સર્વ નિરખ્યા, ભૂમંડળ ભૂપાળ. ૮

મન વિષે જોતાં થાયે વિસ્મે, ચિંતાતુર પછે થાય;
હજી લગે નથી દિસતો, માહારો જીવન જે સુખદાય. ૯
પછે જોતાં જોતાં નગર દીઠું, પશ્ચિમ સાગર તીર;
જાદવતણો પરિવાર પ્રોઢો, જોદ્ધ મહારણધીર. ૧૦
શ્રી કૃષ્ણને નીરખતાં, મનમાંહાં પ્રમોદિત થાય;
એહેવા સરખું રૂપ તેહેનું, મહા મનોહર કાય. ૧૧
પછે આગળ જોતાં દષ્ટ દીઠો, કામનો અવતાર;
પ્રદ્યુમ્ન કેરું સ્વરૂપ જોતાં, લજ્યા પામી નાર. ૧૨
કામ રૂપ પ્રતિબિંબ એહેનું, મનોહર સુજ નાથ;
સહી એહેના કુળમાંહાં, કંથ મારો વિચારે મન સાથ. ૧૩
પછે હર્ખ ધરતાં અતિઘણો, ઉમિયાને લાગી પાય;
આઈ બીરદ પાલે તમાહરું, સખી સફળ ઉદ્યમ થાય. ૧૪
જાદવ તણો પરિવાર જોતાં, દીઠો અનિરુદ્ધ વીર;
તવ લજ્યા પામી સુંદરી, સુખ ઉપન્યું ગંભીર. ૧૫

ઉથલો.

સુખ ઉપન્યું ગંભીર શ્યામા, આનંદ પામી મનજી;
સ્વપ્ને ભર્તારને દીઠો, તે શોધી કાઢ્યો તનજી.

કડવું ૭ મું.

રાગ વેરાડી.

લાવી પટ જોઈને બાણ કુમાર, શોધી કાઢ્યો નીજ ભર્તાર;
ચિત્રલેખાને લાગી પાય, ધન્ય ધન્ય રે સખી મુજમાય. ૧
માહારા મનનો તસ્કર જેહ, શોધી કાઢ્યો આપ્યો તેહ;
હાવે એ વર આપો આજ, મિત્ર વિના કોણ કરે કાજ. ૨
સખી સર્વ આશ્ચર્ય મન થઈ, અદ્ભુત કર્મ કર્યું તે રહી;
ઓખા કહે સહી મારું માન, મુજને આપો જીવતદાન. ૩
માહારા પ્રાણ ઉગારો સખી, એ વર કારણ હું મહા દુઃખી;
પાર્વતીનો આપ્યો કંથ, સ્વપ્નવિષે માહારું ચોર્યું ચિત્ત. ૪
તુજ પાખે કેમ પ્રત્યક્ષ મળે, માહારો શોક સંતાપ જ ટળે;
સખી મુજને તાહારો વિશ્વાસ, માહારા મનની પૂરો આશ. ૫
નિશ્ચય કારજ તુજથી થાશે, દુઃખ સકળ કેરો ક્ષય થાશે;
સખી કહે બાઈ સાંભળ વાત, એ વર તારો વિશ્વ વિખ્યાત. ૬
ચૌદ ભુવનપતિ શ્રી કૃષ્ણદેવ, સુરનર આદિ કરે જેની સેવ;
જાદવપતિ કહીએ અગ્રણી, વડસસરો વૈકુંઠનો ધણી. ૭

તેહેનો કામ કુંવર અવતાર, જેહેના પરાક્રમનો નહિ પાર;
મહાદેવ સરખા જીતા જતી, જેહેને ઘેર પટ્ટરાણી રતી. ૮
તેહેનો પુત્ર અનિરુદ્ધ વીર, શુર શિરોમણિ મહારણધીર;
સાગર મધ્યે વાસી દ્વારિકા, મુક્તપુરી જે જીવતારિકા. ૯
ચક્ર સુદર્શન રક્ષા કરે, રાત દિવસ પૂર પાછળ ફરે;
ત્યાંહાં જાવા સમર્થ્ય નથી કોય, જદ્યપિ મહાબુદ્ધિવંત હોય. ૧૦
છપ્પન કોટી જાદવનો વાસ, મોટા જોદ્ધ વસે ચોહોપાસ;
બળદેવે બાંધવ શ્રી રણછોડ, જેણે દાનવ માર્યા કોડ. ૧૧
શ્રી કૃષ્ણતણો મોટો પરિવાર, સોલ સહસ્ત્ર એક શત આઠ નાર;
એક લક્ષસહ એંસી કુમાર, પુત્ર પૌત્ર તણો નહિપાર. ૧૨
જેટલી સ્ત્રી પુત્રી તેટલી, વળી વાર્તા કહું કેટલી;
સ્વશૂરપક્ષની સુણતાંવાત, ઓખા મનમાં થઈ રળીઆત. ૧૩
વળી વળી લાગે સખીને પાય, વર લાવો માહારી માય;
મુજ દીન ઉપર કરુણા કરી, મારી સહાય કરો સુંદરી. ૧૪
ઉમિયાનો વર આપ્યો એહ, તેસું મુજને લાગ્યો સ્નેહ;
દયા ધરી દીયો જીવતદાન, વળી વળી માગું એહજ માન. ૧૫

કડવું ૮ મું.

રાગ રામગ્રી.

ઓખા સખીને લાગી પાયજી, આજ તે માહારી કરવી સહાયજી;
નિશ્ચય કારજ તુજથી થાયજી, ઉપાય કરવો ત્યાંહાં તે માયજી. ૧

ઢાળ.

માત માહારી ચિત્રલેખા, કરો ઉદ્યમ આજ વિશ્વાસ;
સહી મુને તારજે તું, કરીશ સહી મુજ કાજ. ૨
ચિત્રલેખા મનમાંહાં ત્રિમાસે, ઉમિયાતણું વરદાન;
તે સહી નિશ્ચય સફળ થાશે, સત્ય કરી તું માન. ૩
જોવા લાગી સખી વિનય કરતી, વદે મુખથી આશીશ;
રક્ષા કરજો કૃષ્ણજી વળી, ઉમિયાપતિ ઈશ. ૪
કુશળે કારજ કરી વહેલી, આવજે તું માય;
આજ્ઞા લેઇને ઉતપની, આકાશ માર્ગ પલાય. ૫
ત્રિજે મૂહુર્તે આવી સહી, ગોમતી કેરી તીર;
મન વિચારે કેમ જાઇશ પુરમાંહાં, રાખ્યું નીજ મન ધીર. ૬
તેણે સમે સંગમ ગોમતી, સંધ્યા કરે નારદ દેવ;
જેહને સુરનર મુનિજન સર્વ, સેવે વિષ્ણુ વલ્લભએવ. ૭

અધરબિંબ સખી નાસિકા કહી, ધરી બેઠા ધ્યાન;
તેણે સમે આવી ચિત્રલેખા, નિજ સ્મિતણું સાનિધ્ય ધ્યાન. ૮
સંધ્યા અંતે વિનતિ કરું, જો પ્રસન્ન મુજને થાય;
પછે સ્મર્યું કીધું કૃષ્ણનું, સ્વામી થાઓ માહારી સહાય. ૯
હરિ હરિ નીજ મુખ ઉચરે, કરી સંપુટ પાણ;
તતકાળે સંધ્યા કરીને, રવિ વંદે વગતા વાણ. ૧૦
તું કવણ નારી કાંહાં જાઈશ, કાંહાંથકી આવી આજ;
ગોમતી તીરે કરે ચિંતા, કહ્યું તાહારું કાજ. ૧૧
પ્રસન્ન થઈ ઋષિ પૂછીયું, આનંદ પામી નાર;
કરજોડીને કરે વિનતિ, પ્રેમે કરે નમસ્કાર. ૧૨
સ્વામી બાણાસુરની ઓખા તનયા, રૂપ સુંદર સાર;
તેહેને ઉમિયા કેરો વર હવો, સ્વપ્ને આપ્યો ભર્તાર. ૧૩
સ્વપ્ન માંહાં રંગે રમી ગયો, તેણે હવી વ્યાકુલ નાર;
ચૌદ ભુવન વળતી દેખાડ્યું, પતિ ઓળખ્યો તેણી વાર. ૧૪
શ્રી કૃષ્ણ સુત જે પ્રદ્યુમ્ન, તેહતણો અનિરુદ્ધ તંન;
ચિત્ત વિત્ત તેણે હરી લીધું, કર્યું વીહીવલ મંન. ૧૫
તે કારણથી આવી અહિં હું, લેવા અનિરુદ્ધ વીર;
પૂર સુદર્શન રક્ષા કરે, મહા શૂર જાદવ ધીર. ૧૬
જો સહાય કરો ઋષિ માંહારું, તો નગરમાં મ્હેં જવાય;
જેમ ઓખાને અનિરુદ્ધ મલે, જે કહો શીઘ્ર ઉપાય. ૧૭

ઉથલો.

મુજને કહો ઉપાય ઋષિજી, ચિત્રલેખાએ વિનતિ કરી;
જેણી પેરે પામું અનિરુદ્ધ તે, વિધિ કહો કરુણા કરી.

કડવું ૯ મું.

રાગ રામગ્રી.

ઋષિજી માહારી કીજે સહાયજી, જેણી પેરે દ્વારકા માંહે જવાયજી;
ચક્ર સુદર્શન કરે રક્ષાયજી, સહાય વિના ત્યાં શિર છેદાયજી. ૧

ઢાળ.

છેદાય શિર સહાય પાખે, મજથી નગર નવ પેસાય;
જો તહમે મુજને કરુણા કરો, તો સફળ કાર્ય થાય. ૨
ઋષિ કહે તુંને ભય નહિ, મેં વર આપ્યો સહી એહ;
તામસી વિદ્યા સમર્પી, મોહની મંત્ર જ જેહ. ૩

જાતાં વળતાં ન દેખેકા, જા કરી નિશ્ચય આજ;
વળી વિઘ્ન રહીત માર્ગો હજો, સહી સફળ થાશે કાજ. ૪
પણ યુદ્ધ સમે મુજને સંભારે સહી, જોવા પ્રેમ અપાર;
એહેવાં વચન ઋષિનાં સાંભળીને, વદે વળતી નાર. ૫
મુને પક્ષે મલતાં કૃષ્ણજી, આવતાં જાતાં વાટ;
એ વિદ્યા તેહેને શું કરે, મુને એહજ ભય તે માટ. ૬
પછે શીઘ્રે આવી દ્વારીકાં, જાંહાં કૃષ્ણતણો અવાસ;
તેહતણી શોભા પરમ સુંદર, સૂર્ય કોટી પ્રકાસ. ૭
કદાચિત ઇજાય ઉપજે, તો કરવી માહારી સહાય;
નારદ કહે તુને જાતાં વળતાં, કશું વિઘન નવ થાય. ૮
એહેવુ વચન ઋષિનું શીર ધરીને, સંચરી વેગે તાંહાય;
અંત્રીક્ષ માર્ગે ઉતપતી, ઋષિ સહાયથી તેણી વાર. ૯
તે જોતાં ત્રિભોવન તૂલ્ય નાવે, ચકીત ચતુરા થાય;
હરિ હરિ જપતી ઋષિ સ્મરે, પછે ભુવન મધ્યે જાય. ૧૦
પ્રદ્યુમ્ન કેરા ભુવન પાસે, ભુવન અનિરુદ્ધ હોય;
તેહતણી શોભા નિરખતાં, આનંદ પામી સોય. ૧૧
હિમ વેદી સ્થંભ કાંચન, મરકત મણિ ઝાતકાર;
તોરણ મણિ મુક્તાતણાં, જેહની શોભાનો નહિ પાર. ૧૨
શ્યામ સુંદર ચપળ લોચન, ભ્રકુટી સુંદર ભાલ;
આજાન ભુજ ને મુગટ મસ્તક, કુંડળ બેહુ રસાળ. ૧૩
કટીમેખલા રવી કોટી ઝળકે, ઝળકે કંઠે મુકતા માળ;
તેહેને દિવ્ય અંબર પહેરણ, હરિચંદન તીલક વિશાળ. ૧૪
નીજ ભુવન માંહાં ફેરાફરે, થીર નથી તેહનું મન;
નીજ ભુવન ઉપર રહી, અન્તિક્ષ નીહાળે તતક્ષણ. ૧૫
ચિત્ત સ્થિર નહિ મનને વિચારે, નીજ સ્વપ્ન કેરી વાત;
તેહેને ખાનપાન ને ગાન સુંદર, ન ભાવે વળી વાત. ૧૬
ઉપાય કરે નીજ પણ, ન માને તેહેનું મંન;
ચિત્ત હર્યું તેહેનું ચંતની, તેણે વ્યાપીયો વ્રહે તંન. ૧૭
તવ ચિત્રલેખા મન વિચારે, મુજ સખી ગલ સહુ વીર;
પણ બોલાવી જોઉં એહને, એ જોદ્ધ મહારણધીર. ૧૮

ઉથલો.

શૂર શિરોમણિ ધીર રે, તેહેને બોલાવું પ્રેમે કરી;
કારણ સઘળું પ્રીછું એહેતું, નીજ ચિત્ત માંહાં ધરી. ૧૯

કડવું ૧૦ મું.

રાગ આંદોલ ગોડી.

સ્વામી એ ચિત્રલેખા ઓણી પેરે બોલે, તારે રે પ્રાણ નહિ તુજ વણ રે.
સ્વામી એ સુભટ શિરોમણિ વીર એ, ધીરરે તુજ વિના કો નહિ રે.

ઢાળ.

નહિ વીર કોયે તુજ વિના, તું સુભટ ચતુરસુજાણ;
કહે કુશળ છે તું કામકુંવર, તુંને હોયે કલ્યાણ. ૩
તુંને લેવા હું આવી સહી, એમ વદે અંતરિક્ષ વાણ;
તે સુભટ શ્રવણે સાંભળી, વિસ્મે થયો નિર્વાણ. ૪
તેહેને સમીપ સ્ત્રી સર્વ મોહી રહી, કોહોને નહિ દેહ સાન;
ચિત્રલેખાએ સહુ ચિત્ત કરી, પછે બોલાવ્યો બળવાન. ૫
તવ કામકુંવર વદે વાણી, કવણ છો તું નાર;
કાંહાં થકી આવી કાર્ય શું છે, કવણ તાહારો ઠાર. ૬
નીજ કહે કારણ કામિની, નીજ તાહારા મનની વાત;
આણે સમે એવડું કાર્ય શું છે, કેમ આવી અર્ધરાત્ય. ૭
વૃત્તાંત કહું સ્વામી સુણો, તહમો છો ચતુર સુજાણ;
ઓખા કારણે લેવા આવી, સત્ય વાચક જાણ. ૮
તેહેને સ્વપ્નમાંહે તું વરી ગયો, સહી ઉમિયાનું વરદાન;
તેં ઓખાનું ચિત્ત હરી લીધું, નથી તેહેને સાન. ૯
તાહારે વ્રહે વ્યાકુલી સહી, હવે તજશે પ્રાણ;
એહેવું અનિરુદ્ધ સાંભળીને, વદે મુખથી વાણ. ૧૦
હવે કુશળ છે કહો ઓખા નારી, મહા ચતુરસુજાણ;
પછે ચિત્રલેખા એમ વદે, તેહેનેય છે કુશળ કલ્યાણ, ૧૧
તેહેના કુશળ કેરો કહું મહિમા, સુણો માહારી વાત;
પ્રહલ્લાદ દાનવ પરાક્રમી, વિષ્ણુ ભક્ત જે વિખ્યાત. ૧૨
તેહતણો સુત વિરોચન, તેહનો બળી સત્યવંત;
તેણે કાર્ય કીધાં અપરનાં, તે રાય મહા બળવંત. ૧૩
વિષ્ણુ ભક્ત માંહે શિરોમણિ, જેણે કર્યો મોટો જાગ;
વામન રૂપે જાચી વિષ્ણુએ, મેદની ત્રણ પાગ. ૧૪
પછે દ્વારપાળ થઈ રહ્યા, હરિ ભૂતલ આદિ રાજ;
બાણાસુર સુત તેહ તણો, મહા સુભટ તે સહી આજ. ૧૫
મહાદેવ પ્રસન્ન હવા તદા, ભુજ સહસ્ર આવ્યા જાણ;
રક્ષા અર્થે રહ્યા પુરમાં, પાર્વતી પતિ નિદાન. ૧૬

તેહ તણી તનયા ઓખા નારી, તેહનો વિહીવલ દેહ;
તુજ વિના તે ક્ષણ ન જીવે, તેહને સબળ વાધ્યો સ્નેહ. ૧૭
શું જાણીએ તાંહાં શું થશે, સ્વામી હું તો આવી યાહે;
ચતુર છો તહમો શીઘ્રે થાઓ, હેલાં લેઈ જાઉં ત્યાંહે. ૧૮
કુશળ કારણ કોણ પૂછે, તુને શીઘ્રે થા તું નાર;
મુને ઓખા મેલવ વ્હેહે સબળ, સહી જશે મહારા પ્રાણ. ૧૯
સ્નેહતણું પરાક્રમ છે સબળુ, ક્ષણું વાર સાંસો થાય;
ચિત્રલેખા અનિરુદ્ધને લેઇ, આકાશ માર્ગે પલાય. ૨૦
પાછલી રાત્રિ તણે સમે, આવી રહી ઘરમાહે;
ઓખાને મંદિર જઇ રહી, અનિરુદ્ધ સંગાતે ત્યાંહે. ૨૧

ઉથલો.

અનિરુદ્ધ સાથે ચિત્રલેખા આવી, મનમાહાં આનંદ થાયજી;
તનનો તાપ ટળ્યો ઓખાનો, મનમાં હર્ખે ન માયજી. ૨૨

કડવું ૧૧ મું

રાગ કલ્યાણ.

ચતુર ચિત્રલેખા સહી, અનિરુદ્ધને રે લાવી નીજ નાર;
ભુવન વિખે પધરાવીયા, ઓખાનો રે પ્રાણ આધાર. ચતુર૦
નિરખતાં આનંદ ઉપને, તેહને હૈડે રે હર્ખે ન માય;
જોઇ જોઇ વદન પીયુ તણું, તેહેના મનમાંહાંરે આનંદ ના માય. ચતુર૦
ચિત્રલેખાને સખી વિનવે, તું ધન્ય ધન્ય રે માહારી માત;
પ્રાણદાતા મહારી પ્રેમદા, ત્રિભોવન માંહે તું થઈ વિખ્યાત. ચતુર૦
પ્રીત પૂર્ણ તાહારી મેં લહી, તુ ધન્ય ધન્ય રે કર્યો સફલ અવતાર;
તન મન ધન કરું વારણે, તેં કીધો રે મોટો ઉપકાર. ચતુર૦
તુને ઓસીકળ થાઉં કયમ કરી, તાહારા ગુણનો પાર ન થાય;
નિશદિન તુજ ગુણ ગાઇશું, એમ જાણી રે મન આનંદ થાય. ચતુર૦
તેં સખી ધર્મ રાખ્યો સહી, અહ લોક રે કીધું શુભ કામ;
ટાળ્યો તાપ માહારા મન તણો, મુજ મેળવ્યોરે સ્વપ્ન કેરો સ્વામ. ચતુર૦
હાવે કાર્ય સીધ્યાં સખી મહારાં, તેં આપ્યું રે મુને જીવતદાન;
પ્રાણવલ્લભ માહારો નાથજી, લેઈ આવી રે મુજ સાન્નિધાન. ચતુર૦
એક જીહ્વાએ ગુણ શા કહુ, જે કહેતાં રે નાવે પાર;
હાવે હું સહી દાસી તાહરી, વણ મૂલ્યની રે તું પ્રાણદાતાર. ચતુર૦
એમ વિનય કરી બહુ વિનવે, કરજોડી રે સખી લાગે પાય;
પ્રાણ રાખ્યા તે માહરા, ઓસંકલ રે તુજને ન થવાય. ચતુર૦

એમ વિનય કરે સખી અતિ ઘણું, તેહેના મનમાં હર્ષ ન માય;
હવે અનિરુદ્ધની સ્વાગત કરૂં, હું તેહનો રે તુંને કહું ઉપાય. ચતુર૦

કડવું ૧૨ મું.

રાગ માલવ ગોડી.

નીજ મંદિર અનિરુદ્ધ આણી, કરે સ્વાગતિ ઓખારાણી;
તમ્હો આવ્યા મોટે પંથ, શ્રમ પામ્યા મ્હારા કંથ. ૧
કૃષ્ણાગરે મર્દન કીધાં, સ્વામીને બહુ સુખ દીધાં;
ઉષ્ણોદકે સ્નાન કરાવે, નીજ નાથને તે નવરાવે. ૨
તન મર્જન કરતાં અંગ, આપ્યાં વસ્ત્ર બહુ નવ રંગ;
છે ભૂષણ અંગ ધરાવે, તેહેની શોભા સુંદર ભાવે. ૩
પછે સ્મરણ કર્યું જગદીશ, મણિ મુગટ મનોહર શિશ;
મકરાકૃતિ કુંડળ કાન, ઝળકે રવિ કોટી સમાન. ૪
શશી કોટી તપે તેહેને ભાલ, કીધું મૃગમદ તીલક વિશાળ;
મણિ મુક્તાફળનો હાર, લઈ કંઠે આરોપ્યો નાર. ૫
મનહુ મોહે જોઇ તેહને, ભૂષણ શોભે તન તેહને;
ભુજ અંગદ પેહેરાવે સોય, મણિ પોહોંચી કર શોભિત હોય. ૬
કરમુદ્રિકા બહૂ ભાત, નવ ગ્રહ મધ્યે સાક્ષાત;
કટી કિંકણી રત્ન જડાવ, મણિ માણેક રત્ન પ્રભાવ. ૭
સહુ આભ્રણ અંગ ધરાવી, સખી દર્પણ વેગે લાવી;
તેહેમાં વદન દેખાડે નિહાળી, રહી આગળ ઉભી બાળી. ૮
સેવાએ સંતોષ્યા સ્વામી, પ્રેમદા મન આનંદ પામી;
પછે ગાંધ્રવ વિવાહ કરીયો, ઓખાએ અનિરુદ્ધ વરીયો. ૯
મણિને લેઇ અગ્નિ થાપ્યો, તે સાન્નિધ્ય લેઈ કર આપ્યો;
સખી જન સહુ મંગળ ગાય, મહિલા મન મોદ ન માય. ૧૦
વેદોક્તિ વિવાહ કીધો, ચિત્રલેખાએ જશ લીધો;
પછે કરતાં કામ વિહાર, કરે ક્રીડા વિવિધ પ્રકાર. ૧૧
નર નારી વાધ્યો સ્નેહ, કહેતાં ગુણ નાવે છેહ;
ભક્ષ ભોજન સેવા સૂખ, જાયે દર્શન દુષ્કૃત દુઃખ. ૧૨
બોલે મધુર વચન મનુહારી, વદે લીલા આનંદકારી;
નિત્ય નવલ નવલ વિહાર, કરે ક્રીડા પ્રેમ અપાર. ૧૩
રહે કંથ તણે કંઠ લાગી, ક્ષણ રહે નહિ અબળા અળગી;
રંક હાથે ચડયું રે રત્ન, તેમ કરતી બહુ જત્ન. ૧૪
દિન વીત્યા બહુ તતકાળ, પછે જાણ્યું છે રાજપાલ.

કડવું ૧૩ મું.

રાગ સામેરી.

હવે નિશાચર નર જે રખવાળ, જોઇને વિચારે મન વાત;
તન કાન્તિ ઓખાની ફરી, એ શો ઘટે ઉત્પાત. ૧
એહેના મનમાંહાં હર્ખ બહુ, પુરુષનો પામી સંગ;
અવેવ અંગ તણા ફરયા સહી, ઉદય થયો સુખ રંગ. ૨
રાજા પ્રત્યે જઈ જાણ કરીએ, વિપરીત ગતિ કહેવાય;
જો જાણશે તો આપણો, સહી અંત કરશે રાય. ૩
એહેવું વિચારી રખવાળ તે, આવીયા રાયની પાસ;
એકાન્ત સ્વામી વિનતી, તે કહેશું સત્ય પ્રકાશ. ૪
સ્વામી તમો ગુણવત છો, વળી વિશ્વમાંહાં વિખ્યાત;
સેવક થકી અમો ક્યમ કહુ, માટે વિચારો વાત. ૫
તમો સમોવડ નહિ પરાક્રમી, મહા સુભટ બળીયો વીર;
તાહારે સહસ્ર ભુજ શોહામણા, બળવંત મોટો ધીર. ૬
મન ગમે તે કીજીએ સ્વામી, કહીએ સાચું આજ;
પણ રખે અમપર રીસ કરતા, ક્ષમા કરો મહારાજ. ૭
વિપરીત વાત વિચારતાં, નીજ સંદેહ પ્રગટે મન;
પણ ઓખાના મંદિર વિખે, કાંઇ કારણ છે ઉત્પન્ન. ૮
નિજ કાન્તિ ફરી તેહના દેહની, જૂઓ કરી મન વિચાર;
બાળ અવસ્થા પ્રથમી, તે નથી લેશ લગાર. ૯
તમ મોટા કુળને ખોડ લાગી, અસંભવ થઈ વાત:
ક્યાંહાં થકી તે પુરુષ આવ્યો, થયો મહા ઉત્પાત. ૧૦
તેહેને કોણ જાતાં નિવારે, નિત્ય આવે ને નિત્ય જાય;
કો મહા બળીએ હામ કીધી, અન્યથી નવ થાય. ૧૧
રખવાળનાં વાયક સુણી, વિસ્મય થયો ભૂપાળ;
પગથકી તે મસ્તક વિખે, તેહેને અગ્નિ ઉઠી જ્વાળ. ૧૨
દિગમૂઢ રાય થઇ રહ્યો, સાંભળ્યાં વાયક વીર;
વ્યાકુળ હવો મન વિચારે, સુધ નહિ રાય શરીર. ૧૩

ઉથલો.

સુધ નથી રાય શરીર, વળતો વિચારે બળવંત;
અરે દૈવ તેં એ શું કીધું, એમ કરતો સોચ્યાં ચંત. ૧૪

કડવું ૧૪ મું.

રાગ સામેરી.

રાય આરત કરતો ચંત, મન માંહે લાગી ખંત;
મન વિગ્રહ ઘણું તે થાય, પુત્રીને મંદીરીયે જાય. ૧
નિશ ચર્યા જોઈ વીર, સુધ નવ રહી રાય શરીર;
દેખી મહા સુંદર રૂપ, જાણે ત્રિભોવન કેરો ભૂપ. ૨
સારે પાસે રમે નરનારી, કરે લીલા આનંદકારી;
મહા બળીઓ વિર પ્રકાશ, વાયુ વીંજન હોયે ચોહોપાસ. ૩
અંબુજવત નયન વિશાળ, મણિ મુક્તા કંઠે માળ;
શિર મુગટ ને કુંડળ કાન, અલકાવળી શોભાયમાન. ૪
કટીરસના મણિ ઝાટકાર, તેહેની શોભાનો નહિ પાર;
જોઈ રાજા વિસ્મય થાય, માહારા પુરમાં કયમ પેસાય. ૫
તાંહાં રક્ષા કરે ઉમિયા કંથ, તાંહાં કયમ આવ્યો બળવંત;
અવર ગણ દેવ દિગપાળ, પ્રવેશ કર્યો કયમ બાળ. ૬
આવ્યો માહરા નગર મુઝાર, કો બળીઓ મહા રણધાર;
સુરપતિ અથવા કામ, તે વિણ કો ન કરે હામ. ૭
એ બળીઓ મહા બળવંત, એહેનાં પરાક્રમનો નહિ અંત.
એહેવું રાયે વિચારી ચંત, અતિ ક્રોધે કરડે દંત. ૮
સાથે સૈન્ય તણો નહિ પાર, યુધ સામગ્રી ઝુઝાર;
તેહેને આજ્ઞા આપી રાય, પોતાને મંદિર જાય. ૯
હવે જોદ્ધ કરે સંગ્રામ, તવ શીઘ્રે થયો સુત કામ;
ગ્રહી પરિઘને ધાયો વીર, પ્રાજે કીધા સહુ ધીર. ૧૦
એહેવું જાણીને ભૂપાલ, રાયને તન પ્રગટી જવાળ;
સંગ તેડ્યા બહુ ઝુઝાર, તેહેના પરાક્રમનો નહિ પાર. ૧૧
ચતુરંગણી સૈન્યા જેહ, સજ કીધી બળીએ તેહ;
શિર પાખર ટોપ સન્નાહે, ગજ રથની ગણના નવ થાયે. ૧૨
ગજ હય રથનો નહિ પાર, મહા બળીયા સુભટ અપાર;
બત્રીશે આયુધ અંગ, સજી સૈન્યા થઇ ચતુરંગ. ૧૩

કડવું ૧૫ મું.

રાગ પરજીયો.

ઓખા સૈન્યને રે, દેખી ધરે મનમાંહાં ત્રાસરે;
ચતુરંગી સૈન્યા બહુ, તે આવી મંદિર પાસ રે. ઓખા૦ ૧
આયુધ સંભાળે મહા બળીયા, તેહેનાં ઉઘાડાં નહિ અંગ રે;
હય રથ પાપી પેખે બહુ, મદ ઝરિત માતંગ રે. ઓખા૦ ૨

નીજ કાયા કંપે કામિની, નયણે વહે જળ ધાર રે;
હવે શી પેર થાશે શ્રી હરી, આક્રંદ માંડ્યું અપાર રે. ઓખા૦ ૩
મતિ કોણ પ્રગટી પિતા તુજને, મૂર્ખ માહારી માત રે;
સગાં સબંધી અંધ થયાં તે, ન પ્રીછે કાંઈ વાત રે. ઓખા૦ ૪
નિર્થક મુજને દુઃખ દીધું, નવ વિચાર્યું મન સાથ રે;
મુને ઉમિયાએ વર આપીયો, પામ્યો અવિચળ નાથ રે. ઓખા૦ ૫
વણ પ્રીછે વિપ્રીત કીધું, મહાપાપી માહરો તાત રે;
સમજ્યા પાખે સૈન્ય પ્રેર્યું, કરવાને ઉત્પાત રે. ઓખા૦ ૬
ગાંધ્રવવિવાહએ વરચો છે, જે આપ્યો ઉમિયા કંથ રે;
તે મૂરખ રાય દેખી ન શકયો, કોપીયો બલવંત રે. ઓખા૦ ૭
માતા માહારી હિનમતિ, તેહેને ન સુઝે વાત રે;
વૈરણ થઇને વેર પોખ્યું, કાંઈ ન સમજ્યો મારો તાત રે. ઓખા૦ ૮
મે ધર્મ રાખ્યો કુળતણો, નથી અધર્મ કીધો એહ રે;
કોણ પિતાને કહે પ્રીછવી, મન લહે કારણ તેહ રે. ઓખા૦ ૯
એક ખોડ લાગી મંત્રી પાખે, પ્રેર્યું સૈન્ય અનંત રે;
પિતા પાપી પીડ ન લહે, દુષ્ટ કીધું અંત રે. ઓખા૦ ૧૦
હાવે સાર માહારી કરો ઉમિયા, શંકર લાગું પાય રે;
શ્રી કૃષ્ણને કરું વિનતિ, પ્રભુ કરો માહારી સહાય રે. ઓખા૦ ૧૧
વીરહીણી વિનીતા વલવલે, હવે શી થશે મુજ પેર આજ રે;
તેહેને નેત્રથી જળધાર ચાલે, સ્મર્ણ કરે મહારાજ રે. ઓખા૦ ૧૨
સુકૃત માહારું કાંહાં ગયું, પૂર્વનાં પ્રકટયાં પાપ રે;
વિઘ્ન પ્રકટયું આજ માહારે, પામી મન સંતાપ રે. ઓખા૦ ૧૩
હું દાનવ કુળમાં પ્રકટ થઇ, પ્રભુને નહિ માહરી દાઝ રે;
પણ પુત્ર પ્રદ્યુમન્યુ તમારો, તેહ તણી કરજો સહાય રે. ઓખા૦ ૧૪
અનિરુદ્ધ કહે રે સુંદરી, કાં પામે મન સંતાપ રે;
એ સૈન્યનો શો આશરો, જે મોકલ્યું તુજ બાપ રે. ઓખા૦ ૧૫
આયુધ વિના છો તમ્હો સ્વામી, સૈન્ય અસ્ત્ર અનંત રે;
તમને વઢવાડ કરવા નહિ દેઉ, સુકોમળ મુજ કંથ રે. ઓખા૦ ૧૬
કાં કાયર થા તું કામિની, ધર ધીરજ ઓખા નાર રે;
આ પરિઘ છે જે લોહતણી, તેણે કરું રણ સંહાર રે. ઓખા૦ ૧૭
સ્વામી તમ્હો નીજ એકલા, ને દુષ્ટ સૈન્ય અપાર રે;
કઈ પેર વઢશો કંથ માહરા, લઘુવય તું ભર્તાર રે. ઓખા૦ ૧૮
અમ મસ્તકે છે કૃષ્ણજી, ગાંજ્યો ન જાઉં નાર રે;
જે તુજ પિતાએ મોકલ્યા, તે માહારે મન સહુ ચાર રે. ઓખા૦ ૧૯

એમ રોતી દેખી કામિનીને, ધીરજ દેતો ધીર રે;
પછે પરિઘ લેઇને નિસર્યો, જે સુભટ શિરોમણિ વીર રે. ઓખા૦ ૨૦

કડવું ૧૬ મું.
રાગ ગોડી.

હવે ઓખાતણે મન દુઃખ અનંત, સહાય કરો માહરી શ્રી ભગવંત;
ધીરજ દેઇને અનિરુદ્ધ વીર, ભોગલ ગ્રહી ચાલ્યો રણ ધીર. ૧
જેમ વનમાંહે સિંહ પરવરે, ત્યમ અનિરુદ્ધ વઢવા સાંચરે;
કર ઝાલી ભોગળ હથિયાર, મંદિર થકી ચાલ્યો બહાર. ૨
દેખી સિંહ ગજ યુથ જેમ પળે, ત્યમ સૈન્ય સાહામુ ખલભલે;
પછે જઈ ભોગલનો કીધો માર, સૈન્યતણો વાળ્યો સંહાર. ૩
યોદ્ધાએ યુદ્ધ કીધું ઘણું, અતિપરાક્રમ સહી અનિરુદ્ધતણું;
ચતુરંગણી સૈન્યા જે બહુ, મારી હાર મનાવ્યું સહુ. ૪
પછે શેષ રહ્યા તે નાશી ગયા, રાયતણે પાસે આવીયા;
અહો રાય શું કહીએ ઘણું, સકળ સૈન્ય માર્યું આપણું. ૫
બાળક છે પણ બળીઓ સહી, સકળ સૈન્ય તેણે માર્યું તહી;
એહેવું સુણી રાય પામ્યો ક્રોધ, મહા બળીયા સહુ તેડ્યા જોદ્ધ. ૬
ભૂપતણે મન સબળી રીસ, પાઠવીયા યોદ્ધા લક્ષ ત્રીશ;
ચતુરંગણી સૈન્યા લેઈ, યુદ્ધ કરવા સહુ આવ્યા સઈ. ૭
મહાબળીયા જે કહાવે વીર, શૂર શિરોમણી જે છે ધીર;
તે આવ્યા તેહને કરતા માર, બાણ ગદા ફરશીના પ્રહાર. ૮
ઓખા મંદિર ઘેર્યું જઈ, સાવધાન સુભટ સ્વસ્થ થઈ;
પરિઘ ગ્રહીને અનિરુદ્ધ રાય, જોદ્ધ ઉપર કીધો ઘાય. ૯
મહાસંગ્રામ સુભટ સહુ કરે, વઢતા પાછા નવ ઓસરે;
અનિરુદ્ધ સુભટ મહા બળવત, સુભટ સહુનો આણ્યો અંત. ૧૦
જેહેને ભોગલ મારે શિશ, તજે પ્રાણ મુખ પાડે ચીસ;
મારી સૈન્ય સંહારજ કર્યું, નાહાઠું શેષ રહ્યું ઉગર્યું. ૧૧
આવી નૃપને પાસે રહ્યા, સમાચાર તે સઘળા કહ્યા;
નહાનકડો પણ મહા બળવંત, સૈન્ય સર્વનો આણ્યો અંત. ૧૨
રાયતણે મન ચિંતા થાય, હવે કરવો મેં કવણ ઉપાય;
એ બાળકનું પરાક્રમ બદ્ધ, સૈન્ય માત્ર સંહાર્યું સદ્ધ. ૧૩
રાજાએ મન કરી વિચાર, પડો ફેરવ્યો નગર મુઝાર;
સૈન્ય સકળ તેડ્યું તેણીવાર, મહા બળીયા જોદ્ધ તે સાર. ૧૪
પંચ શબ્દ વાજે રણ તૂર, સુભટ સકળ સંગ ચઢીયા શૂર;
સૈન્યાએ ટોપ ધર્યા સર્વ અંગ, મદ ઝરતા શોભે માતંગ. ૧૫

ગજરથ હય પાલા નહીં પાર, આયુધ છવીશે અંગ સાર;
ખુરી રેણુએ છાંયો ભાણ, ભેર મ્રદંગ વાજે નિશાણ. ૧૬
સલક્યો શેષ ને ધ્રુજી ધરા, પદ ધા પ્રથવી વાજે ખૂરા;
એહેવે આવ્યું સૈન્ય (અસંખ્ય) અપાર, તવ દુઃખ પામી ઓખા નાર. ૧૭

કડવું ૧૭ મું.

રાગ દેશાખ.

દલ જોઈ આવતું રે, ઓખા અતિ ચિંતાતુર થાય;
દલ સંખ્યા લેઈ રે, આવ્યો પાપી પોતે રાય. ૧
ઉમિયા વિનવું રે, તાહારો વર નવ મિથ્યા થાય;
દુઃખસાગર પડી રે, માહારી શિઘ્રે કરો પ્રભુ સહાય. ૨
દલ આવ્યું બહુ રે, સંગે અસ્ત્રતણો નહિ પાર;
અનિરુદ્ધ એકલો રે, માહારો સુંદર જે ભર્તાર. ૩
કોમળ કંથજી રે, આયુધ વિણ છો આપો આપ;
હવે હું શું કરું રે, પાપી કોપ્યો માહરો બાપ. ૪
વદન નીહાળતી રે, માહરો કંથ સકોમળ અંગ;
દુષ્ટે શું કર્યું રે, રંગ વિષે સહી કીધો ભંગ. ૫
વાંક કશો કર્યો રે, જે હું પામી બહુ સંતાપ;
આ જન્મે નહી રે, માહારે પૂર્વતણું કો પાપ. ૬
અનિરુદ્ધ બોલીયો રે, શ્યામા ટાળો મનથી શોક;
જુદ્ધ એહેવું કરું રે, જયમ સહી જુએ સઘળા લોક. ૭
સહાય કરશે સહી રે, સમરથ સ્વામી જાદવરાય;
જુદ્ધે જીતશું રે, મુજને નથી એહેની ભ્રમણાય. ૮
દલ તૂજ તાતનું રે, જેમ કાંઈ અજાપયોધર કંઠ;
દુઃખ તજ સુંદરી રે, છોડી મેહેલ મનરથકી ગંઠ. ૯
અર્કતુલ જ્યમ મલે રે, નાંહાંનો અગ્નિતણો અંગાર;
ગગન વાદલ ઘટા રે, ઉડાડી નાંખે મારુત સાર. ૧૦
તીમીર ન રહી શકે રે જ્યારે પ્રગટ હોય જેમ સૂર્ય;
તો ચિંતા કશી રે, ભય પામે કો ભામની ભૂર. ૧૧
આનંદભેર વળો રે, મંદિરમાં જાઓ ઓખા નાર;
ભોગલ ગ્રહી તદા રે, ધીરજ રાખી વિવિધ પ્રકાર. ૧૨
શોક સમે નહીં રે, અબલા ચિંતાતુર થાય;
પેર પેર ઓછવે રે, બળીયો અનિરુદ્ધ રાયા (?) રાય. ૧૩
પરિઘ લેઈ નિસર્યો રે, કોઇ એક દીસે કૃતાન્તકાળ;
નિર્ભય ભય નહી રે, આવી ઉભો જાંહાં ભૂપાલ. ૧૪

ઉથલો.

ભૂપાલ છે તાંહાં રહ્યો આવી, ભય કોહોનો નહી;
ભોગલ લેઇને વીર ઉભો, સ્મરે શ્રી હરિને સહી.

કડવું ૧૮ મું.

રાગ સામેરી.

દલ માંહાંદલ આવ્યું અપાર રે, મહાબળીયા જોદ્ધ જુઝાર રે;
રાજા સંગ સકળ પ્રધાન રે, તેહેને બળનાં નાવે માન રે. ૧
ભડ અનિરુદ્ધ ભોગલ પાણ રે, લેઈ ઉભોય બળ સુજાણ રે;
તવ ચિત્રલેખાએ સંભાર્યું રે, ઋષિ નારદ વચન વિચાર્યું રે. ૨
યુદ્ધ જોવા ઋષિને કોડ રે, કર્યું ચિતવન તવ કરજોડ રે;
તવ નારદ વેગે આવ્યા રે, કર વીણા ઉત્તમ લાવ્યા રે. ૩
દલ અસંખ્ય જોઈ ઋષિરાય રે, મનમાંહ નીજ આનંદ થાય રે;
અંત્રિક્ષ બોલે ઋષિ ધીર રે, તું ભલો અનિરુદ્ધ વીર રે. ૪
પ્રદ્યુમ્નના તન ધન્ય ધન્ય રે, તેં સંતોખ્યું મુજ મંન રે;
તાહારું જુદ્ધ જોવા મન હીસે રે, તું સુભટ શિરોમણિ દિસે રે. ૫
તુજ ભય કોહોનો નહીં ધીર રે, કરશે રક્ષા યદુવીર રે;
જઈ દ્વારામતિ હરિ રાય રે, લેઇ આવીશ જાદવ સહાય રે. ૬
ઋષિ નારદ તુંબરુ વાયે રે, યુદ્ધ જોતા આનંદ થાયે રે;
તાહારી ત્રિભુવન થાશે ખ્યાત રે, એહેવી નારદ તણી સુણી વાત રે. ૭
અનિરુદ્ધ મન આણી ક્રોધ રે, ગ્રહી ભોગલ ધાયો યોધ રે;
જયમ જાય વાદલ વાયે રે, ત્યમ રણદલ ભંગ જ થાયે રે. ૮
જાંહાં ઉભો રાજા બાણ રે, તાંહાં આવ્યો ચતુર સુજાણ રે;
જઈ વેગે વીર અનિરુદ્ધ રે, ભોગલ મારી ઉર મધ્ય રે. ૯
તવ મુર્છાગત હવો રાય રે, દલ દોહાદિશ નાહાઠું જાય રે;
પછે પ્રધાનને કહે બાણ રે, તહમો જઇ લો એહેના પ્રાણ રે. ૧૦
એણે સૈન્ય સકળ સંહાર્યું રે, માહારું બળ કાંઇ નવ ઉગાર્યું રે;
તવ કૌભાંડ વદે વિચારી રે, સુણ્ય રાય કહું મતિ માહારી રે. ૧૧
એ બળીયો બહુ ગુણવંત રે, એનો કેમે ન આવે અંત રે;
એકલો વળી નાંહાંનો બાલ રે, સહુ દલનો આણ્યો કાળ રે. ૧૨
એ કો મોટા કેરો તંન રે, મહા યોદ્ધ સબળ બલવંત રે;
એહેને માથે મોટો સહાય રે, એહેને માર્યાથી સુખ જાય રે. ૧૩
એહેને હવડાં આપણ હણીયે રે, પછે નિર્વાહ કહો કયમ કરીએ રે;
એહેને રાખે સર્વ સુખ થાય રે, વળી સાંભળો કહું ઉપાય રે. ૧૪

એહેનો કયમ કીજે સંહાર રે, જે ઓખાનો ભર્તાર રે;
નીજ ગાંધ્રવ વિવાહે વરીયો રે, એહેણે ક્ષત્રીનો ક્ષય કરીયો રે. ૧૫
એહેને મારે સુખ નહીં લેસ રે, વૃદ્ધ મધ્યે હોયે કલેશ રે;
એ મોટાનો તન જાણો રે, એહેને માથે છે અપરાણો રે. ૧૬
માહારા મનમાંહ એ વિચાર રે, નાગપાસનો કરીએ માર રે;
એહેને રાખો કરીને બંધ રે, જેમ આગળ ન હોયે ધંધ રે. ૧૭
એહેવું રાજા મંત્રી વિચારી રે, મેહેલ્યું નાગપાસ નિર્ધારી રે;
અનિરુદ્ધ બાંધ્યો તેણી વાર રે, દુઃખ પામી ઓખા નાર રે. ૧૮
અરે દૈવ તેં એ શું કીધું રે, રંક રત્ન હરીને લીધું રે;
અંત્રિક્ષથી નારદ નિર્ખે રે, અમૃત વાણી મુખથી વર્ખે રે. ૧૯
અનિરુદ્ધ ચિંતા નવ ધરવી રે, તાહારી સહાય હવડાં કરવી રે;
જઈ દ્વારકા જાદવરાય રે, હવડાં લૈ આવું સહાય રે. ૨૦
એહેવું કહીને જાય રે, બાહાસઠે અધ્યાય પૂરા થાય રે;
સંક્ષેપે ભાગવત સાર રે, હરિવંશે છે વિસ્તાર રે. ૨૧
કાંઈએક હરિવંશની કથાય રે, કહી સંક્ષેપે સુખ થાય રે;
કો કવિ જન ખોડ મા દેશો રે, મુજ મૂરખને નવ કહેશો રે. ૨૨

કડવું ૧૯ મું.

રાગ કેદારો ગોડી.

મોહનજી રે પ્રભુ કરો માહારી રે સહાય;
હું મહા કષ્ટે નાથ પામી સકોમળ ભર્તાર.
તેહેને બંધ કર્યો મુજ પિતાએ, નાગપાસનું દુઃખ થાય. મોહનજી રે.
મુંને ઉમિયાએ વર આપીયો, જે સુંદર ચતુર સુજાણ;
તેહેને ચિત્રલેખા લાવી જઈ, મુજ જાતા રાખ્યા પ્રાણ. મોહનજી રે.
હું તો દુઃખસાગરમાં પડી, મર્જાદનો થયો લોપ;
અહો દૈવ તેં એ શું કીધું, એવડો કર્યો કાં કોપ. મોહનજી રે.
કાળ ચક્ર આવ્યું સહી, અણચિંતવ્યું મુજ આજ;
અપરાધ કાંઇ કીધો નથી, કરો સાહ્ય માહરી નાથ. મોહનજી રે.
દોહેલે સ્વામી સાંપડ્યો, માહારો પ્રાણ આધાર;
વિપત્ત પડી વહારે ચઢો, કમળાતણા ભર્તાર. મોહનજી રે.
દ્વારકાંવાસી ત્રિકુલા, તું દીનનાથ દયાળ;
વિઘ્ન ટાળો માહરું, પ્રભુ તમ્હો કૃષ્ણ કૃપાલ. મોહનજી રે.
કૌભાંડ મંત્રીએ ભલું કહ્યું, જીવતો રાખ્યો કંથ,
દુઃખસાગર મધ્યે પડ્યાં, હવે સહાય કરો ભગવંત. મોહનજી રે.

રાજાતણું ચિત્ત ફેરવો, પ્રભુ કાં લગાડો વાર;
એ દુઃખ સહ્યું જાયે નહિ, હાવે માહરા પ્રાણ ઉગાર. મોહનજી રે.
પાપી પિતા કોપ્યો ઘણું, દીસીઓ સહી મતિ મૂઢ;
વહેલા પધારો વિઠ્ઠલા, ગોવિંદ ગરુડારૂઢ. મોહનજી રે.
વિશ્વનો પાલક વિઠ્ઠલો, ચૌદ ભુવન પ્રતિપાલ;
કરુણા કરો કૃષ્ણજી, અમ્હો અજ્ઞાની છું બાલ. મોહનજી રે.
હું અસુર કેરી કન્યા, માહારી ન કરો સાર;
પણ પુત્ર અનિરુદ્ધ તમ તણો, તેહેના પ્રાણ ઉગાર. મોહનજી રે.
મુને છાંડતાં કેમ છૂટશો, અનિરુદ્ધે ગ્રહ્યા મુજ પ્રાણ;
તમ્હો ભક્તવત્સલ બીરદ પાળો, શિઘ્રે સારંગપાણ. મોહનજી રે.
પક્ષ કરો તમો કૃષ્ણજી, અનિરુદ્ધ તમ્હારો કુમાર;
એ ઉમિયાએ મુજ સમર્પ્યો, પ્રેમે સદા ભર્તાર. મોહનજી રે.
વિલાપ કરતી કામિની, સંભારતી મોરાર;
અનિરુદ્ધ પ્રભુને વિનવે, પ્રભુ જીવન જગદાધાર. મોહનજી રે.

ઉથલો.

જીવન જગદાધાર સ્વામી, સહાય આવીને કરો;
એહેવે નારદ આવ્યા દ્વારકા, શિઘ્ર કહેવાને અનિરુદ્ધ હર્યો.

કડવું ૨૦ મું.

રાગ મેવાડો.

દ્વારકાવાસી સહુ મન દુઃખ ધરે, જાદવ જન વળી જેહ;
રુક્મિણિ બહુ પેર ચિંતા મન ધરે, બહુ દુઃખ પામી રે દેહ. દ્વારકા.
અનિરુદ્ધને તાંહાં કોયે દેખે નહિ, મંદિર માંહે નાર;
સખી જનને તે પૂછે પેર કરી, ન લહે કોણ લગાર. દ્વારકા.
કો નવ જાણે સુત કાંહાં ગયો, વિસ્મય સહુકો થાય;
પ્રદ્યુમ્ન માહા દુઃખ આણે, ઘણું મૂર્છાગત સહુ થાય. દ્વારકા.
જાદવ જુવતી સહુ સ્વજન મલ્યાં, કરતાં મન વિચાર;
સેવક મોકલ્યા છે પછે શોધવા, કરતાં દુઃખ અપાર. દ્વારકા.
રુક્મિણિ વળતાં વાણી ઉચરે, સુણો પ્રભુ પ્રાણ આધાર;
કરુણાવંત માહારો ક્યાં ગયો, સેં મન ન જાણો ગોપાલ. દ્વારકા.
પુત્ર ગયો કહી નીજ પોતતણો, થૈ બેઠાં નિંચિંત;
આજ અતિ વેળા સબળ મુને પડી, તે તમ્હો ન ધરો રે ચિત્ત. દ્વારકા.
જો બીજાને દુઃખ જ્યારે પડે, તાંહાં તું તતક્ષણ ધાય;
તેહેને જઈને સહાય કરો તહમો, તાંહાં આળસ કેમ થાય. દ્વારકા.

જો સંભારે તમને દ્રુપદી, પાંડવની કરો સહાય;
ગજ ગ્રહ્યો તેને જૈને તમ્હે છોડાવ્યો, એહેવા જાદવરાય. દ્વારકા.
લેહેણાદેણી એવી કૃષ્ણજી, એહ પ્રથમ મુજ પ્રાણ;
દ્વારામતિમાં આજ ખાતર પડયું, કયમ થૈ બેઠા અજાણ. દ્વારકા.
અંતરજામી સર્વ લહે સહી, જાણે સહુની વાત;
કઠિન થૈ કેમ બેઠા સહી, હુઓ છે મહા ઉત્પાત. દ્વારકા.
હાહાકાર તે નીજ પૂર થૈ રહ્યો, દુઃખનો નાવે પાર;
કારણ પ્રાછ્યું કાંઇ પડતું નથી, કરતાં સર્વ વિચાર. દ્વારકા.
શ્રી કૃષ્ણજી કહે જાદવ સાંભળો, હવે કાંઇ ન રહ્યો ધર્મ;
અનિરુદ્ધને તાં કોએ હરી ગયું, કીધું દુષ્કૃત કર્મ. દ્વારકા.
વિસમ નગર સહી આપણુ તણું, વસીયાં સિંધુ મુઝાર;
ચક્ર સુદર્શન નીત રક્ષા કરે, જાદવનો નહિ પાર. દ્વારકા.
આંહાં આવીને જેણે એમ કર્યું, તેથી અવર શું નવ થાય;
તેણે આપણુને તૃણવત કસ્યા, તીનો નવ સત્ય ઉપાય. દ્વારકા.
રુક્મિણિ પ્રત્યે શ્રી હરિ એમ કહે, ધીરજ રાખો મન;
અનુચર જોવાને અમ્હે જે મોકલ્યા, તે જોશે ત્રણ ભુવન. દ્વારકા.
શોધ જડે તો ઉપાય કીજીયે, જૈ ત્યાંહાં કરીએ વાહાર;
અણજાણે તે શું કરીએ સહી, માનો સત્ય પ્રકાર. દ્વારકા.
રુક્મિણિ સાચું વાયક માનજો, સત્ય સત્ય ગણવું વચંન;
જાંહાં હોયે તાંહાંથી આણી આપવો, જેમ રહે તહ્મારું મંન. દ્વારકા.
માસ ચતુર એમ કરતાં વહી ગયા, શોધ નહી સમાચાર;
જાદવ જન સહુ દુઃખ પામ્યાં ઘણું, રોતી તે રુક્મિણિ નાર. દ્વારકા.

વલણ.

નાર રતીસુ જાદવ દુઃખ પામે ઘણું, સમાચાર જાણ્યો નહી;
સભામાંહે બેઠા સકળ જાદવ, એહેવે નારદ આવ્યા ત્યાં સહી.

કડવું ૨૧ મું.

રાગ ધનાશ્રી.

હવે જાદવ જન સહુ ચિંતા કરે, ઋષિ નારદ આવ્યા અવસરે;
શોણિતપુરથી વેગે કરી, ઋષિ નારદ આવ્યા દ્વારામતિ. ૧
અર્ઘ્ય પાદ્ય પૂજ્યા ઋષિરાય, કંઈ સ્વામિ અહિ કરી કૃપાય;
બ્રહ્મ આતમજ ઋષિ બોલ્યા વાણ, સાંભળ સ્વામી સારંગપાણ. ૨
સ્વામી માહરો પુત્ર અંશ અવતાર, કાંહાં ગયો કહો કામ કુમાર;
સ્વામી તું છે અંતર જામ, અનિરુદ્ધનો શોધ્યો કંઈ ઠામ. ૩

દુ:ખસાગરમાં અનિરુદ્ધ વીર, નાગપાસે બાંધ્યું છે શરીર;
આપ ઇચ્છાએ ગયું કો હરી, દુ:ખ દીઠું તેહનું દ્દષ્ટે કરી. ૪
શ્રોણીતપૂર બાણાસુર રાય, બળી સુત મહા બળીયો કહેવાય;
તેહેના પૂરની શંકર રક્ષા કરે, પૂર પ્રવેશ થકી તે મરે. ૫
તેહેની તનયા રૂપ નિધાન, ઉમિયાએ આપ્યું વરદાન;
સ્વપ્નાંતરમાં અનિરુદ્ધ રમ્યો, ઓખા કેરા મનમાં ગમ્યો. ૬
ચિત્રલેખા કીધી ધન્ય હામ, તેણીએ આવી કીધૂં કામ;
અનિરુદ્ધને લેઇ તાંહાં ગઈ, એક પહોરમાં પરાક્રમ સહી. ૭
બાણાસુરે જાણી તવ વાત, કોપ્યો મહા બળીયો સાક્ષાત;
પાઠવીયા યોદ્ધા મહા શૂર, અનિરુદ્ધે તે કીધા ચૂર. ૮
પછે કૌભાંડે વાર્યો ભૂપાલ, તવ નાગપાસે બાંધ્યો તત્કાળ;
તેહ સ્થકી તન બંધન હવૂં, તેથી દુ:ખ પામ્યો અભિનવું. ૯
મૂહુર્ત એક રહ્યો તે ઠાર, તેહેના દુ:ખનો નવ લહું પાર;
સૈન્ય મેલવતાં વિલમ્બ થાય, શિઘ્ર થઈ ચાલ્યા જદુરાય. ૧૦
જાવું જોજન સહસ્ત્ર અગિયાર, ગરુડ ચઢી જાઓ મોરાર;
મૂહુર્ત એક રહ્યો તેણે ઠાર, તેહેના દુ:ખનો નાવે પાર. ૧૧
હવે શિઘ્રે સંચરો ત્રીભોવન તાત, વિલંબ તણી નવ કરવી વાત;
પછે ગરુડ સ્મર્યો શ્રી રણછોડ, તતક્ષણ આવી સ્તવે કરજોડ. ૧૨
સ્વામી આજ્ઞા દીજે આજ, શિઘ્રે ચઢાવી કરવું કાજ;
બળભદ્ર પ્રદ્યુમ્ન દેવ મોરાર, ગરુડારૂઢ હવા તેણી વાર. ૧૩
ઉડ્યો પંખી બળ અતિ ઘણું, પરાક્રમ પ્રૌઢ છેય તેહ તણું;
શ્રોણિતપુર આવ્યો તેણી વાર, સહુકો પામ્યા હર્ખ અપાર. ૧૪
એ હરિવંશ તણી છે કથા, દશમ વિખે બોલી સર્વથા. ૧૫

કડવું ૨૨ મું.

રાગ સામેરી.

ગરુડ ચઢી પછે ગોવિદજી, શિઘ્રે આવ્યા તાંહે;
આવરણ સઘળાં નિવાર્યાં, પૂર રક્ષા કારણ જાંહે. ૧
પુઠેસ્થકી સાત્યકી લાવ્યો, સૈન્ય અક્ષોણિ બાર;
ચતુરંગી સૈન્યા મલી, જોદ્ધાતણો નહિ પાર. ૨
પુઠેસ્થકી આવી મળ્યા, સહી યોદ્ધ જાદવ શૂર;
દલતણી સંખ્યા શોભીએ, ઉલટ્યો સાયેર પૂર. ૩
બાણાસુરનું નગર ઘેર્યું, ફરી વળ્યા ચોહોપાસ;
તવ રાયને કહેતા હવા, નીજ જોદ્ધ ધરતા ત્રાસ. ૪

સ્વામી સબળ સૈન્ય આવીયું, એક પંખી મોટા ઔઢ;
મહા પરાક્રમી દીસે ઘણું, તે વિષે ત્રણ આરૂઢ. ૫
તે રાય તાંહાં સાંભળી, ક્રોધથી ધ્રુજે કાય;
પછે યુદ્ધ કરવા સંચર્યો, બહુ સૈન્ય સાથે રાય. ૬
પછે પાર્વતી પતિ આવીયાં, તે લહી કરવા સહાય;
સંગ ભૂત પ્રેત પીશાચ, કિન્નર યક્ષ ગણના ન થાય. ૭
અનેક સંગે ભૂતાવળ, સાકીનીનો નહિ પાર;
પછે તુંબળ યુદ્ધ માંડયું ત્યાંહાં, વરત્યો હાહાકાર. ૮
એક એક સૈન્ય સુખ આવીયાં, કૃષ્ણને શ્રીમહાદેવ;
સાત્યકી સાથે બાણાસુર, કૌભાંડ ને બળદેવ. ૯
સ્વામી કાર્તિક કામ સાથે, કરે બહુ સંગ્રામ;
સમાન યુદ્ધ કરતા હવા, બળીયા સુભટ તેણે ઠામ. ૧૦
બ્રહ્મ અસ્ત્ર મૂકયું કૃષ્ણજીએ, તે દેખતાં તેણી વાર;
નાગાસ્ત્ર મેહેલ્યુ શંકરે, તે ગરુડાસ્ત્ર જગદાધાર. ૧૧
વાયવાસ્ત્ર મેહેલ્યું શંકરે, પર્વતાસ્ત્ર શ્રી જગદીશ;
અગ્ન્યાસ્ત્ર પાર્વતી પતિએ, મેઘાસ્ત્ર લક્ષ્મી ઈશ. ૧૨
કર અસ્ત્ર લીધુ શંકરે, વિષ્ણુ વાટવાસ્ત્ર તત્ર યદુવીર;
એમ અન્યો અન્ય અસ્ત્ર મૂકે, યુદ્ધ કરે બેહુ વીર. ૧૩
અંત્રિક્ષ વિષે જોતા હવા, સુર બ્રહ્માદિક મુનિ જેહ;
મહા તુંબલ યુદ્ધ હરિહરતણું, રહી જુએ કૌતુક એહ. ૧૪
શ્રી કૃષ્ણ મંન વિમાસે, ભૂતાવલી નહી પાર;
યાદવ સર્વને ભક્ષ કરતી, રખે એહ નિર્ધાર. ૧૫
મોહાસ્ત્ર મેહેલ્યું કૃષ્ણજી, તવ મોહ પામ્યા ત્રિપુરાર;
વૃષભ ઉપર રહ્યા પોઢી, એવા પરાક્રમી મોરાર. ૧૬
પછે હરગણ સહુ પ્રાજે કર્યા, પાઠવ્યાં નાંનાં બાણ;
કાર્તિકી કુંવર ગયો નાશી, કામ બળથી જાણ. ૧૭
બળીભદ્રે પ્રાજે કર્યો, કૌભાંડ નાહાશી જાય;
સાત્યકી સાથે બાણાસુરને, યુધ સબળુ થાય. ૧૮
મહારુદ્ર મોહ્યા બાણાસુરને, ચઢયો ક્રોધ અપાર;
સાત્યકી સંગ્રામ મૂકી, આવ્યો જાંહાં મોરાર. ૧૯
શ્રી કૃષ્ણ ઉપર બાણ મેહેલ્યાં, પાંચસેહે તેણી વાર;
તવ જૃંભ બાણે કૃષ્ણજીએ, કર્યો વેગે પ્રહાર. ૨૦
અશ્વ રથ સારથી, આયુધ કર્યાં તેહનાં ચૂર,
પંચજન્ય પૂર્યો કૃષ્ણજી, બળવંત જાદવ શૂર. ૨૧

બાણાસુર પર ચક્ર સુદર્શન ફરે તેહ;
તે લહીને કોટરી આવી, નગ્ન કરી નીજ દેહ. ૨૨
નિઃવસ્ત્ર દેખી નાસ્યને, તવ વિમુખ થયા મોરાર;
કોટરી લેઈ ગઈ બાણને, તુજ બર્દ પાલ્યું નિર્ધાર. ૨૩

ઉથલો.

નિર્ધાર પાલ્યું બીરદ સહી, હવે યુદ્ધને કરવું નહીં;
રાજાને પ્રતિબોધ દેઇને, નીજ મંદિર તેડી ગઈ. ૨૪

કડવું ૨૩ મું.

રાગ સામેરીની ચોપાઈ.

કોટરી રાયને લેઇ જાય, એહેવે શિવને ચૈતન્ય થાય;
તરીયો જ્વર પ્રેર્યો ઈશ, ત્રણ વદન તેહેને ત્રણ શિશ. ૧
ત્રણ ઉદર અને ત્રણ ચર્ણ, તન કાળો ને વિપ્રીત વર્ણ;
મહા ક્રૂર રૂપ નીજ તેહ, જેહેનો મહા ભયંકર દેહ. ૨
આવ્યાં જાંહાં છે બળદેવ, મૂષ્ટી મારી ભસ્મની ક્ષેવ;
હરિ પ્રેર્યો અકાળે વાય, તેણે ભસ્મ હિમગિરિ જાય. ૩
તેણે શૃંગે ભસ્મ તે લાગી, પડ્યું તતક્ષણ પ્રથવી ભાગી;
ખાખ શેષને લાગી અંગ, તવ ગાત્ર થયાં સહી ભંગ. ૪
દેહે ધ્રૂજે વ્યાકુળ થાય, મેલી નેત્ર જૂંભા બહુ ખાય;
ત્રાહે ત્રાહે હો વૈકુંઠરાય, આ પીડા નવ સહેવાય. ૫
હરિએ આલિંગન દીધું, તન શીતળ બળતું કીધું;
વિષ્ણુ જ્વર પ્રેર્યો સામ, એકાંતર્યો મહાસંગ્રામ. ૬
હરિએ આજ્ઞા તેહેને આપી, વિષ્ણુ તેહેની પુઠ થાપી;
જઈ * ને અંગ વળગ્યો, તે કયમ ન થાયે અળગો. ૭
શિવનો જ્વર કીધો ભંગ, તેહેનાં ભાંગ્યાં સઘળાં અંગ;
તવ મનમાંહ એહેવું આવે, તુંને હાર ન કોએ મનાવે. ૮
ત્રિલોક વિષે નહીં કોય, મુંને યુદ્ધે જીતે સોય;
મન નિશ્ચય કીધો એહ, સહી આદ્ય પુરુષ તાંહા એહ. ૯
એહેવું તરીયે કીધો ચિત્ત વિચાર, જૈ પ્રણમ્યા દેવ મુરાર;
અપરાધ ક્ષમા કરો આજ, ત્રિલોક પતિ મહારાજ. ૧૦
તમો કરુણાસિંધુ કૃપાળ, દયાવંત તું દેવ દયાળ;
તાહારી માયાએ મોહ્યા જેહ, તુંને નવ જાણે પ્રભુ તેહ. ૧૧
નેતિ નેતિ કહે તુંને વેદ, તે તાહરો નવ લેહ ભેદ;
અજ ઇશતણો તું સ્વામી, આદ્ય પુરુષ તું અંતરજામી. ૧૨

ભક્ત હેતુ ભૂતલ અવતાર, તાહરો કો નવ પામે પાર;
નિર્ગુણમય ધારી દેહ, સેવકપર ધરવો સ્નેહ. ૧૩
સૃજે પાળે ને સંહારે, ત્રિગુણાતીત દેવ મોરારે;
કેવળ બ્રહ્મ કૃષ્ણ અવતાર, તાહરો નિગમ ન જાણે પાર. ૧૪
તાહરા ગુણનો પાર ન જાણું, મંદ બુદ્ધિ છેક શુંય વખાણું;
સ્વામી માહરો તાપ નિવારો, હું સેવક રંક તહ્મારો. ૧૫
એમ કીધી સ્તુતિ અનંત, પછે કરુણા કીધી ભગવંત;
તતક્ષણ તેહેનો ટાળ્યો તાપ, વળી વચન વદે પ્રભુ આપ. ૧૬
ઓખાહરણ સુણે નર જેહ, તેં ત્યજવો તેહેનો દેહ;
વળી તુજ મુજ મહિમા ગાય, તેહેને સમીપ રખે તું જાય. ૧૭
તવ ત્રિયો જોડીને પાણ, મુખથી એમ બોલ્યો વાણ;
તાહરો સેવક હોય જેહ, તેહેનો કર લાગે જેહેને દેહ. ૧૮
તેહેનું નવ લેવું નામ, મેં સત્ય કહ્યું સ્વામ;
જેહેને વહાલો વૈકુંઠરાય, તેહેને મેં પ્રભવ કેમ થાય. ૧૯
એહેવું કહીને લાગ્યો પાય, પછે આજ્ઞા ગ્રહી જ્વર જાય;
પછે સજ થઈ રાજા બાણ, લાવ્યો સૈન્ય તેહ સુજાણ. ૨૦

કડવું ૨૪ સું.

રાગ વેરાડી.

બાણાસુર બળીયો બળવંત, સૈન્યતણો નવ લાગે અંત:
પછે આવી યુદ્ધ માંડ્યું તેણીવાર, મેહેલ્યાં બાણતણો નહિ પાર. ૧
વીર વઢે ધરતા મન રીસ, તવ કોપ્યા શ્રી જગદીશ;
ચક્ર સુદર્શન મેહેલ્યું નાથ, બાણાસુરના છેદ્યા હાથ. ૨
જુમ્ભ અસ્ત્રે મોહ્યા ત્રિપૂરાર, ભક્તવત્સળ આવ્યા તેણીવાર;
શ્રીકૃષ્ણદેવને કર્યો પ્રણામ, સાહામા પ્રણમ્યા સુંદરશ્યામ. ૩
કર જોડી શંભુ સ્તુતિ કરે, ભક્ત કાર્ય નીજ દેહ તું ધરે;
નિરાકાર કેહે સાકાર, પ્રગટ્યા ઉતારવા ભૂ ભાર. ૪
તાહારો કો નવ પામે પાર, ભક્ત હેતુ ભૂતલ અવતાર;
તાહારી માયાયે મોહ્યા સહી, તે પ્રભુ તહમને જાણે નહીં. ૫
મૂર્ખ જીવ અજ્ઞાની અંધ, મિથ્યા પાસે બાંધ્યા બંધ;
અભિમાને આવરીયા દેહ, કેહી પેરે તુજને જાણે તેહ. ૬
કૃષ્ણદેવને જાણે નહી, આત્મ હત્યારો તે સહી;
જયમ સૂરજથી પ્રગટે અંબ, આવી આછી દે તે બંબ. ૭
પ્રકાશ કહો શકે કયમ રહે, તેહની માયા તેહેને ગ્રહે;
તમથી માયા પ્રગટી જેહ, અજ્ઞાની ભીંતર માને તેહ. ૮

અજ્ઞાની તમને નવ લહે, દિનોદ્ધારણ તે માટે કહે;
વૈરાટરૂપ તહમારું દેવ, ચૌદ ભુવન તે તારાં અવશ્યમેવ. ૯
દાનવ દેવ ન જાણે ભેદ, નેતિ નેતિ તે કહે છે વેદ;
તમને ઇશ્વિર જાણે નહિ, અંધ થયા અભિમાને સહી. ૧૦
સાંભળ સ્વામી જગદાધાર, હવે કરો તહમો એની સાર;
એ સેવક મુજ વલ્લભ ઘણું, રાખો તન એ રાજાતણું. ૧૧
પૂર્વે હિરણ્યકશ્યપનો અંશ, પ્રલ્હાદને વર આપ્યો ભગવંત;
તાહારો વંશ અવધ એ સહી, પાળો તમહો જે વાચા કહી. ૧૨
ભક્તતણો મદ ટાળ્યો સહી, હવે તમહો એને વધેરવો નહીં;
શ્રીકૃષ્ણ કહે શંભુજી સુણો, એ સેવક છે સહી તમહો તણો. ૧૩
અવધ્ય અમારે નિશ્ચે સહી, વળી પ્રભુજીએ વાણી કહી;
દ્વય ભુજ રાખ્યા તેણીવાર, ગમ ગણ મુખ એ સહી નિર્ધાર.? ૧૪
મુજ તમ વીચ અંતર જે કરે, રૈરવ નર્કે તે સંચરે;
એ મુજ તમ વીચ કાંઈ અંતર નહીં, આપણ બેહુ તે એકજ સહી. ૧૫
પછે બાણાસુરને લગાડ્યો પાય, કર તેહેને ફેરવીયો થઈ સાહ્ય;
શ્રોણીત વહેતું રહ્યું તેણી વાર, દીવ્ય દેહ હુવો તેણી વાર. ૧૬
પછે ઓખા અનિરુદ્ધ આણ્યાં ત્યાંહે, રથ બેસાડી હરિહર જ્યાંહે;
નાગપાસ છૂટયા તેણી વાર, દીવ્ય દેહ હુવો તેણી વાર. ૧૭
હરિહર વિવાહની વિધિકરે, તે કથા હરિવંશની વિસ્તરે;
સંક્ષેપે બોલીશ તે કથા, સાંભળતાં જાએ તે વ્યથા. ૧૮

કડવું ૨૫ સું.

રાગ ગોડી.

હરિહર સુહૂર્ત એક જ સહી, આનંદશું રે, અન્યો અન્ય કીધો વિવેક. મન ગોવિંદશું રે.
હરિહર મલી વિવાહ કરે, આ૦ સહુ પામ્યા હર્ખ અનેક. મન૦
ગરુડને તેડ્યો ગોવિંદજી, આ૦ દ્વારિકાં મોકલ્યો તેહ. મન૦
લેઈ આવ્યો સહુ પરિવારને, આ૦ જાદવ જન સઘળા જેહ. મન૦
પછે આજ્ઞા ગ્રહી ખગ ચાલીઓ આ૦ શિઘ્રે ગરુડ તેડે જાય. મન૦
રુક્મિણિ પ્રત્યે એમ જે કહ્યું, આ૦ અનિરુદ્ધનો વિહીવાય. મન૦
શ્રોણિતપુર શોભા ઘણી, આ૦ બાણાસુર ત્યાંહાંનો રાય. મન૦
ઉમિયા ઈશ્વિર સહુ મલ્યાં, આ૦ કરે વિવાહ મલી વિસ્તાર. મન૦
જાદવ તેડો જાન માંહાં, આ૦ હું લેવા આવ્યો પરિવાર. મન૦
તેહેને હેડલે હર્ખ માયે નહિ, આ૦ આપે વધામણી નાર. મન૦
સજ થાયે જાદવ સર્વ તે, આ૦ તેહેમાં હર્ખ તણો નહીં પાર. મન૦

શ્રી જન સાથે સજ થયાં, આ૦ મહા બળીયા સર્વ કુમાર. મન૦
સોલ સહસ્ર ને એકસો આઠ, આ૦ તેહેમાં પટરાણી આઠે નાર. મન૦
વળી પુત્ર પૌત્ર દૌહિત્ર જેહ, આ૦ પરિવાર તણો નહી પાર. મન૦
જુગતે જાન ચાલી સહુ, આ૦ આવી તાંહાં નિર્ધાર. મન૦
ઉતારા આપ્યા સહી, આ૦ સેવા કરે બહુ રાય. મન૦
ભક્ષ્ય ભોજન આવ્યા ભલાં, આ૦ હર્ખ્યો બાણાસુર રાય. મન૦
ઉમિયાના પરિવારસુ, આ૦ અષ્ટ કુલ પર્વત જેહ. મન૦
તે નોહોતરમાંહે આવીયા, આ૦ અષ્ટ કુલ પર્વત જેહ. મન૦
નગરતણી રચના કરી, આ૦ માનુની મંગળ ગાય. મન૦
પંચ શબ્દ વાજે ઘણા, આ૦ આનંદ મંગળ થાય. મન૦
રુક્મિણિ મન આનંદ ઘણો, આ૦ કહેતાં નવ આવે પાર. મન૦
વિધિવત્ વિવાહ તાંહાં થયો, આ૦ વર્ત્યો જયજયકાર. મન૦

કડવું ૨૬ સું.

રાગ માલવ ગોડી.

જદુપતિની આવી જાન, તેહેને કીધાં આદરમાન;
વિહીવાહની સજાઈ થાયે, મલી મંગળ માનુની ગાયે. ૧
બહુ મલીયા બળીયા વેહેવાઈ, મહારુદ્ર ને જાદવરાઈ;
પાર્વતીને મન હર્ખ અપાર, પરણાવે બાણકુમાર. ૨
વેદોગતિ કુળ આચાર, કરે રીત્ય સકળ વહેવાર;
મંડપની રચના રચાય, ચિત્રામણ કહ્યાં ન જાય. ૩
તેડ્યા દીજ જોગ્ય અનેક, તેહેને આપે દાન વસેક;
ગ્રહપૂજા શાન્તિક જેહ, શ્રી શંભુએ કીધી તેહ ૪
ભક્ષ ભોજ્ય તણો નહિ પાર, અન્ય કેરો કીધો અંબાર;
મલ્યા ચારણ ભાટ વૈતાલ, તેહેને આપે દાન ભૂપાલ. ૫
પછે અનિરુદ્ધને નવરાવે, શણગાર સકળ પહેરાવે;
શિર મુગટ ને કુંડળ કાન, શોહે સુંદર શોભા માન. ૬
પિતાંબર શોભે અંગ, તન શોભા કોટી અનંગ;
શશી સરખાં નયણ વિશાળ, ઉર ગજ મુક્તાની માળ. ૭
વરઘોડે વીર ચઢાવ્યો, બહુ, મુલ્યનો વાજી અણાવ્યો;
તેહેની શોભા કહી નવ જાય, શિર છત્ર ને ચમર ઢળાય. ૮
સાબેલાનો નહીં પાર, ગજ પાલખી અશ્વ અપાર;
કેસરીયા વાગા સોહે, સમવય જોઈ મોહે. ૯
વાજે પંચ શબ્દ નિસાણ, દુંદભીના નાદ પ્રમાણ;
ફૂટી તાહાં ગોળા હવાઈ, વળી અનેક હોયે સજાઈ. ૧૦

સાથે સ્વજન લોક નહી પાર, વર્ત્યો તાંહાં જેજેકાર;
માતુની મલી મંગળ ગાય, મન પ્રફુલ્લિત આનંદ થાય. ૧૧
નૃત્યકી તાંહ આગળ નાચે, તેહેને ગાને સહુ મન રાચે;
વર આવ્યો મંડપ દ્વાર, તેહેની શોભાનો નહિ પાર. ૧૨
તાંહાં શાલક છાંટે નીર, તેહેને આપ્યાં ભૂષણ ચીર;
પછે આસન ઉભા વીર, ચઢી સોહોળી શ્યામ શરીર. ૧૩
જોવા મળ્યો સહીએરનો સાથ, ઓખાજીનો સુંદર નાથ;
વડસસરો વૈકુંઠરાય, એહેતું ભાયગ કહ્યું નવ જાય. ૧૪
સહુ કહે અન્યો અન્ય વાત, મહા સુંદર વર વિખ્યાત;
કોણ ભાયગ ઓખા નારી, વર્યો અનિરુદ્ધ વીર વિહારી. ૧૫

કડવું ૨૭ મું.

રાગ ભૂપાળ–ઘોળ.

ઉમિયાજી પોહોકે છે રસ રીત્યે, અતિ આનંદ મન પ્રફુલ્લિત ચિત્તે;
શેષ ભરતી શંકર નારી, ઈંડીય પીંડીય નાંખે ઉતારી. ૧
સૂત્ર જલપે ધુંસરીથી થાય, સુંદરવર જોઈ આનંદ થાય;
હેમ ઝારી દીધી જળ ધાર, સાંપડ મેહેલ્યું તાંહાં લેઈ સાર. ૨
સખી જન મુખ કંચૂકી લહે, તેહને જોઈ જોઈ મનડાં મોહે;
જુસળ મુસળ રવૈ ત્રાક, ઉમિયાએ પોહોકયા ઝાલી નાક. ૩
ધાટ ગમે ધાલીને તાણે, જીયાવરને માંહેર આણે;
સાંપડ ભાંડૂ મેહેલીને પાય, અતિ આનંદ હર્ખ ન માય. ૪
બેહુ પક્ષ માતુની મંગળ ગાય, આગળ અંતરપટ ધરાય;
દ્વિજવર બોલે છે સાવધાન, હસ્તમેલાપ કર્યો શુભવાન. ૫
વાજે દુંદભી ભેર મ્રદંગ, તાલ પખાજ સરણાઈ સુચંગ;
વાજે વાજીંત્રનો નહીં પાર, જાચક બોલે જયજયકાર. ૬
બેઠાં રાણી સુર રાજાન, જે રીત્યે આપે કન્યાદાન;
તેહેની સાર કરે ત્રિપુરાર, બળી સુત પુણ્ય તણો નહીં પાર. ૭
પાય પખાળે પ્રેમે રાય, આપી અનેક સવચ્છી ગાય;
આવ્યા ગર્ગાચાર્યજ મુંન, વિપ્ર મલ્યા કરે વેદ ધ્યયન. ૮
ગોત્ર તણો નિજ થાય ઉચ્ચાર, વેદ મંત્રે કરી પચ્યો કંસાર;
કીધો ચર ભક્ષનો આચાર, વનીતાના વર્ત્યાં મંગળ ચાર. ૯
પરણી ઉતારે પછે આવ્યા, રાણી રુકૃમિણિને મન ભાવ્યા;
ભક્ષ ભોજ્ય તણો નહિ તાંહાં પાર, સેવા કીધી વિવિધ પ્રકાર. ૧૦

જુગતે સર્વ જમાડી જાન, આપ્યાં શ્રીફલ ફોફળ પાન;
કીધી પહેરામણી તેણી વાર, વસ્ત્ર ભૂષણ આપ્યાં નહિ વાર. ૧૧
સુખ સૈન્યા સામગ્રી જેહ, આપ્યાં પાત્ર કનકનાં જેહ;
આપ્યા દાસી દાસ શણગાર, ગજરથ પાલખી ને તોખાર. ૧૨
મણિ માણેક કંચન ભંડાર, અમૂલ્ય આપ્યા મણિમય હાર;
બળી સુત પામ્યો મન આનંદ, પામ્યો ચર્ણ કમળ શ્રી ગોવિંદ. ૧૩
વસ્ત્ર ભૂષણ પેહેરાવી જાન, જાદવને દીધાં બહૂ માન;
પેહેરામણી કીધી ભલી રાય, દંડવત કરીને લાગ્યો પાય. ૧૪
હરિ હર ફેરી લેઇ આજ્ઞાય, દ્વારકાં ચાલ્યા જાદવરાય;
કડવાં અઠાવીશ હરિવંશની કથાય, સંક્ષેપે કર્યો સર્વ ઉપાય. ૧૫
વિસ્તાર કરતાં થયો વિસ્તાર, સુણતાં પુણ્ય તણો નહીં પાર. ૧૬

કડવું ૨૮ મું.

રાગ ધનાશ્રી.

પેહેરામણી કીધી ઘણી રે, રાજા લાગ્યો પાય;
મહા રુદ્ર તણી લેઇ આજ્ઞા, હરિ સર્વ દ્વારામતિ જાય;
ગોપાળજીએ જીત્યું રે, જીત્યું રે રુકૂમિણિ નાથ. ટેક.
સર્વ સૈન્ય શું આવ્યા, દ્વારકાં નગરી રચના રચાય;
ધ્વજા પતાકા શોભા ઘણી, તાંહાં સબળ સજાઇ થાય. ગોપાળ૦
તોરણ મણિ મુક્તાતણાં રે, ઘેર ઘેર બાંધ્યાં દ્વાર;
અગર ઉવેખ્યા આંગણે, તેહેના પરિમલનો નહિ પાર. ગોપાળ૦
ચંદન જળ લેઇ છાંટયાં, ઘેર ઘેર નાચે રંભ;
માંગલ્ય ગાયે માનુની ને, રોપ્યા કદલી સ્થંભ. ગોપાળ૦
વાજીત્ર નાદ હોયે અતિ ઘણો રે, વર્ત્યો જયજયકાર;
વિશ્વ વધાવે ફુલડે, ચિત્ત મુદિત નર ને નાર. ગોપાળ૦
પુષ્પ વૃષ્ટિ દેવતાએ કરી, સુર આવ્યા બેસી વીમાન;
નૃત્ય કરે તાંહાં અપ્સરા ને, તાંહાં ગાંધ્રવ ગાયે ગાન. ગોપાળ૦
અનિરુદ્ધજી રે ઓખા વરીરે, જીત્યા જાદવ રાય;
આનંદ વરતી રહ્યો દ્વારિકા માંહે, જાદવ હર્ખે ન માય. ગોપાળ૦
ભાયગ ઓખા નારીનું રે, અનિરુદ્ધ પામી નીજ કંથ;
વડસસરો વૈકુંઠધણી, તેહેનો બ્રહ્માદિક ન લહે અંત. ગોપાળ૦
આનંદ પામ્યા કૃષ્ણજી ને, આપે દ્વીજને દાન;
જાચક સંતોખ્યા સહૂ, તેહેને દેઈ આદરમાન. ગોપાળ૦

વિવાહ હવો ઓખા તણોરે, અનિરુદ્ધ કામ કુમાર;
હરિહરના પરાક્રમ જશ ગાતાં, તે પામે પદ મોરાર. ગોપાળ૦
ત્રેહેસઠમો અધ્યાય થયો પૂરણ, શ્રી ભાગવત દશમ કથાય;
સુંદર સુત એમ વિનવે, હરિ કરજો માહારી સહાય. ગોપાળ૦
હું અલ્પમતિ સમજું નહીં, મુજ માંહાં નહીં પુરા જ્ઞાન;
અનેક કવિ આધાર ગ્રહીને, કીધું એ આખ્યાન. ગોપાળ૦
હું અજ્ઞાની કાંઈ નવ જાણું, વિનય કરું કરજોડ;
સાધુ સંગતે ગ્રંથ જ સોતો, મુને મ દેશો ખોડ. ગોપાળ૦

વિશ્વનાથ જાની*

નરસિંહ મેહેતાનું ચરિત્ર.

કડવું ૮ મું.†

રાગ—

મેહેતીએ ઘણું એક વાર્યાં, સ્ત્રીએ કહ્યો સમાચાર;
હસિત વદને કહેવા લાગ્યા, નહિ નાચ્યુ નિરધાર. ૧૨
એક દિવસ મેહેતાજી પાસે, આવ્યો વૈષ્ણવ જંન;
નીચ વરણ હુતો તે પોતે, ઘેર માંડયું કિરતંન. ૧૩

---

* આશરે બસેં સાઠ વર્ષપર રચાયેલા વિશ્વનાથ જાની કૃત નરસિંહ મેહેતાના ચરિત્રની આશરે, બસો વર્ષ ઉપર લખાયેલી ઘણી જીર્ણ એક પ્રત મને મળી છે. એનાં પ્રથમનાં ૧૦ પાનાં ફાટી ગયાં છે, અને છેવટનાં પણ તેટલાં જ પાનાં ગયેલાં હશે એમ માનું છુ. જૂની જોડણીના નિયમ પ્રમાણે એ પ્રત લખાયલી છે. "ઉ"–"અ" ની નીચે વડું કહાડીને લખ્યુ છે. ક્ષ, ડ, દ્ર, ઈ વગેરે કેટલાક અક્ષરો જૂદી જ ઢબે લખાયેલા છે. તેમ જોડણીમાં આવ્ય, લાવ્ય, પાગ્ય, તમાહારો, તાહારો એમ ય ને હકાર સહિત લખવામાં આવ્યું છે. ડ અને દનો ભેદ રાખ્યો નથી–બહુ ભાગે ડ જ લખાયેલો છે. બહુધા દરેક પૃષ્ઠપર નવ નવ લીટીઓ છે. વચલા ભાગમાં ૫૫ થી ૬૩ પાના સૂધીનો ભાગ કોઇએ ફાડી નાંખ્યો છે. એ ભાગ હારમાળાનો છે;—એટલે કમનસીબે હારમાળા સંબંધી જે ચર્ચા ચાલે છે, અને હારમાળા કોની છે, તેનો નિર્ણય થવામાં બહુ અગત્યનો ભાગ નાશ પાગ્યો છે. વિશ્વનાથ જાનીના આ કાવ્યમાંના કુંવરબાઈના મામેરાના વિભાગને અંતે કવિ લખે છે કે,

"સંવત સત્તર આઠ અભિનવો, ચૈત્ર વદ શનિવાર;
તાપતરણ તેરસને દાહે, પુણ્ય તણો નહિ પાર."

*   *   *   *

"ગોવિદ કૃપાએ ગ્રંથ બાંધ્યો, પ્રેમે પાટણ દેશ."

અને એની ઇતિશ્રીમાં લખ્યું છે કે "ઇતિશ્રી મહામેરુ નરસિંહ મેહેતાનું જાની વિશ્વનાથ કૃત સંપુરણ." અત્રે કડવાં ૪૦ પૂરાં થાય છે, અને "હાર ચરિત્ર" ૪૧ માં કડવાથી શરુ થાય છે. અપૂર્ણ છતાં આ કાવ્ય અત્ર દાખલ કરવાનું વાસ્તવિક મેં એટલા માટે ધાર્યું છે કે, સંવત ૧૬૯૫ માં જન્મેલા પ્રેમાનદની ૧૩ વરસની વયે, પાટણમાં વિશ્વનાથ જાનીએ કુંવરબાઇનું મામેરુ રચી સમાપ્ત કીધું છે, અને બીજા પાંચ વરસ "હાર ચરિત્ર" અથવા જેને "હારમાળા" કહેવામાં આવે છે તે પૂર્ણ કર્યું હોય તો, પ્રેમાનંદની અરાડ વરસની વયે પાટણમાં એક કવિએ "હારમાળા" લખી છે; અર્થાત્ જેને પ્રેમાનંદની "હારમાળા" કહેવામાં આવે છે તે "હારમાળા" સંપૂર્ણ પ્રેમાનંદની હોઇ શકવી અશકય જ છે. વળી પ્રેમાનંદના મામેરા અને હુડીમાં વિશ્વનાથ જાનીના કાવ્યની છાયા પ્રત્યક્ષ નહિ, પરંતુ તેના કેટલાક ચરણો જોવામાં આવે છે. એ જોતાં આ શંકા અસ્થાને નથી કે પ્રેમાનંદે વિશ્વનાથનું કાવ્ય જોયા કે સાંભળ્યા પછી હુડી અને મામેરું રચ્યું પણ હોય!

કરજોડીને ફરી વિનતિ, મેહેતાજીસુ પ્રીતે;
કીરતન છે આજ આપણે મંદીર, આવજો વેહેલા રાતે. ૧૪
પ્રસન્ન થૈને હા ભણી, તે મનમાંહાં આણી પ્રેમ;
મહેતીજીએ મન્ય વિચાર્યું, એ ભિયા તે એમના એમ. ૧૫
સમી સાંઝથી ઘરમાં ઘાલી, સાંકળ બાહાર દીધી;
મેહેતાજીએ હા ભણી તેસુ, * * * ૧૬
* * રાતે મેહેતાજી, દીઠા શુક્રતણે ભુવન;
મગન થઇને તાલ વજાડે, નાચી કરે કીરતંન. ૧૭
તતક્ષણ સૌકો મળીને આવ્યા, મેહેતાના ગ્રેહે સુજાર;
મેહેતીને કહે વાંક નહિ આવું, પ્રીછો આજે સમાચાર. ૧૮
* * * * *
મેહેતીજી બોલ્યા સૌ પ્રતે, આ સ્વામી મારો પોઢ્યો પોતાને ઘેર. ૧૯
દ્વાર ઉઘાડીને દેખાડ્યા, મેહેતો દીઠા સજ્યાએ;
હવડાં જોઈ અમો આવ્યા છું, વિસ્મે મન સૌ થાએ. ૨૦
વીપ્ર દોડાવી તાંહાં જોવરાવ્યું, જુએ તો નાચે ગાય;
ફરી આવ્યા તો મેહેતો દીઠા, મેહેતાના ઘર માંહાંય. ૨૧
માંહોમાંહે જોઇ રહ્યા સહુ, લજ્જા પામ્યા મંન;
ખરો ભક્ત તે એ દિસે છે, અકલિત ગત એ ધંન. ૨૨
મેહેતાજીને જે કો નંદે, તે ગણવો અસંન;
પાગ્ય લાગીને સૌકો આવ્યા, પોતાને ભોવંન. ૨૩
દેવ ચરિત્ર મેહેતાનું દીઠું, ટલી મનની ભ્રાંત;
તે દિવસથી તે સમસ્તે, મૂકી મનથી ખાંત. ૨૪

વિશ્વનાથ જાની કૃત બીજું એક કાવ્ય પણ એવી જ સ્થિતિવાળું પ્રાપ્ત થયું છે. તેની અસલ પ્રત રા. રા. તનસુખરામ મનસુખરામ પાસે છે. તેના પ્રથમના અને છેવટના પાના ફાટી ગયા છે, પણ વચલા કડવાના અંતમાં વિશ્વનાથ એવી છાપ જોવામાં આવે છે. એ કાવ્યનું નામ "ગનિમની લડાઇ" છે. એ લડાઇ ક્યારે થઈ તેનો નિશ્ચય થાય તો વિશ્વનાથ જાનીએ મોસેરાને અંતે જે સાલ આપી છે તેની સત્યતા સંપૂર્ણ સિદ્ધ થઇ શકે. અને "ગનિમની લડાઈ" નો રચનાર વિશ્વનાથ અને નરસૈં મેહેતાના ચરિત્રનો રચનાર વિશ્વનાથ જાની એક જ છે કે ભિન્ન છે, એ પણ નિશ્ચય થવાની જરૂર છે.

આ કાવ્યમાં જ્યાં મને યોગ્ય ને આવશ્યક જણાયું છે ત્યાં જ જોડણી સુધારી છે.

† કાવ્યનો પ્રારંભ ૮ માં કડવાની ૧૨ મી કડીથી થાય છે. નાગરોએ આવીને મેહેતાની ધણીયાણીને સમજાવ્યું કે, મેહેતો નીચ કે ઉંચ ગમે તેને ત્યાં જઇ નાચે છે, ગાએ છે, તેથી નાગરોની આબરુ જાય છે. મેહેતીએ, મેહેતાને સમજાવી તેમ ન કરશે, એમ ન્યાતિલાઓને ધીરજ આપી નાગરો ગયા પછી મેહેતાજી ઘેર આવ્યા, ત્યારે સર્વ વર્તમાન કહ્યા. મેહેતાએ હવેથી તેમ ન કરવાનું સ્વીકાર્યું. અહિંથી કાવ્યનો આરંભ છે.

વલણ.

ખાંત મૂકી સરવે કોએ, દીધી જ્યારે * *;
મેહેતાજીની ભક્તિ ઉપર, સહુની વાધી બુદ્ધ. ૨૫

કડવું ૯ મું.

રાગ દેશી ચાલતી.

ભક્ત શિરોમણિ નરસિંહ મેહેતો, જેને અહરનીશ હરિનું ધ્યાન;
એક ક્ષણ ચિત્તથી ન વિસારે, કૃષ્ણ લીલાનું ગાન. ૧
જેવી લીલા નેણે નરખી, તેહની ક * * બંધ;
ઉપનિષદના સરખી જેની વાણી, પ્રભાસુકૃત (?) સ્તવન ગોવંદ. ૨
આગનાએ કરી કીરત વખાણું, નરખી લીલા સાર;
પામર પ્રાણી કલી કાલના, તેહને થયો ઉપગાર. ૩
નીત નેણે વૃંદાવન પેખે, દેખે સુંદર શામ;
સમદરશી જે નર છે તેથી, ન હોએ વેગલો રામ. ૪
પ્રેમરસનું પાત્ર પોતે, પરમારથ જેની દેહ;
ગાન તાન ને કીરતન કરવું, ભક્ત વધારવા નેહ. ૫
જેહની ચંતા કરે શામલિયો, અળગો નહિ લગાર;
મેહેતાનું મન મોહન સાથે, મોહન ચલાવે વહેવાર. ૬
એક દિવસ મેહેતાને મંદિર, પ્રાહુણા સંત આવ્યા ઘેર;
* * * * * ૭
* * * * *
મેહેતાજીએ માન દઇને, સૌ કો ભુવન ઉતાર્યા. ૮
ભોજન કરી મેહેતોજી રહ્યા છે, દિવસ રહિ ઘટી ચાર;
તોણ્ણા વાસી રાખે નહિ, એક મનુષ્ઇ * આહાર. ૯
આદરભાવ પ્રોહુણાને કીધો, બહુ વિધ દીધું માન;
મેહેતીજીને આગ્ના આપી, કરો જમાડવાનો સામાન. ૧૦
અન સામગ્રી હવડા લાવ્યો, ક્ષણું નહિ લાગે વાર;
એમ કહીને ચૌટે ચાલ્યા, મેહેતો પરમ ઉદાર. ૧૧
વાટે જાતે મેહેતાજીને, મલીઆ વૈષ્ણવ જંન;
જેશ્રીકૃષ્ણ કરી કર જોડ્યા, બોલ્યો પ્રેમ વચંન. ૧૨
મેહેતાજી આજ કૃપા કરીને, આવો મારે ભૂવંન;
ઓચ્છવ છે આપણને મંદિર, આવી કરો પાવંન. ૧૩
મહેતાજી રલીઆત થઇને, ચાલ્યા તમના તમ;
હરિ કીરતનમાં મગન થયા, ને વિસર્યો ઘરનો મરમ. ૧૪

શામલિયે તેવી સમે વિચાર્યું, પ્રાહુણા જોશે વાટ;
મેહેતો લીન થયા હું માંહિ, માહરે પડ્યો ઉચાટ. ૧૫
તતક્ષણ રૂપ ધર્યું નરસૈંનું, પોતે જુગજીવન;
અન સામગ્રી લઈને પોતે, આવ્યા મેહેતાને સદન. ૧૬
મેહેતીના મુખ આગળ મૂક્યું, ચાલ્યા કહી વચંન;
પાક રચી જમાડજો સૌને, હું જાઉછું કીર્તંન. ૧૭
રસોઇ નીપાઈ સૌકો જમાડ્યા, મનમાંહી થયા રલીઆત;
વિરામ પામ્યા નિદ્રા આવી, જાગ્યા થયે પ્રભાત. ૧૮
કીરતનથી મેહેતોજી ઉઠ્યા, સાંભરી ઘરની વાત;
પ્રાહુણા ઘેર ભૂખ્યા રહ્યા, ને એ તો મહાઉત્પાત. ૧૯
ચિંતાતુર આવ્યા ઘર માહે, સ્ત્રીને પૂછ્યો સમાચાર;
ઘેલું લાગ્યું સ્વામી મારા, કહેવા લાગી નાર. ૨૦
તમો સામગ્રી આપી ગયા છો, પૂછો છો શું આમ;
એટલી વારમાં કોહ કેમ વિસરીયાં, જુઓ વિચારી સ્વામ. ૨૧
મેહેતે ગત ઓળખી મનમાંહિ, જે શામલિયાનાં કામ;
કોણ લાડ પાલે એમ રંકના, વિના સુંદર શામ. ૨૨
શીખ માગીને પ્રાહુણા ચાલ્યા, પ્રસંન છે જેનું મંન;
મેહેતો મગન થયા સેવામાં, નિરમળ બુદ્ધિ પાવંન. ૨૩
એક પલક સાધુની સંગતી, જે કો પામે જંન;
કોટી જનમના પાપ હરે, ને થાયે હરિ દરશન. ૨૪
મેહેતાજીની સંગત પામ્યા, પ્રાહુણા થયા પાવંન;
જેહના સીતને (?) અમર પામે, તેનું આરોગ્યા અંન. ૨૫

વલણ.

અન્ન આરોગ્યા હરિ હાથનો, મેહેતાજીને સંગે કરી;
હરિમળે હરિદાસ સેવતાં, સંદેહ નહિ એમાં ફરી. ૨૬

કડવું ૧૦ મું.

રાગ સામેરી.

જુનાગઢ મોજાર, એક નાગરને ઘેર તહેવાર;
તેડી જમવા સઘળી ગ્નાત, નોતરાં કરી પ્રભાત. ૧

ઢાળ.

નોતરાં કરી સૌને ગયા, પાક સામગ્રી કીધી ભલી;
તે નાગર સાધુ કહાવે, હરિજનસું રહેતો મળી. ૨
આમંત્રણ કરવા પ્રેમસું, આવ્યો મેહેતાને ભુવંન;
આગ્રેહ કીધો અતિ ઘણો, મેહેતે માન્યું વચંન. ૩

મધ્યાહ્ન સમે તેડી ચાલ્યો, મેહેતાને વિનતિ કરી;
મનમાંહાં સંદેહ એમ રાખે, જે મેહેતો જમે જમ્યા હરિ. ૪
નાગર સૌકો નાહિ બેઠા, જેને પૂરણ મદ અહંકાર;
ધને પૂરા, વિષે શૂરા, દ્વેષના કરનાર. ૫
નીંદાર નિંદા કરવા લાગ્યા, બોલ્યા આણી દ્વેખ;
* * * થાયે, નાગરને અવસ્યમેવ. ૬
નરસૈં મેહેતો તે સભામાં આવ્યા, બેઠા સ્નાતા થઈ;
હાસ્ય માંડયું નાગરે, ચેષ્ટિક વાણી મુખથી કહી. ૭
માળા ધરી ભક્ત આવ્યા, કીધા સૌને પવિત્ર;
પ્રસાદ ખાયે નીચના, કરે નાટીક બહુ ચરિત્ર. ૮
ઠીહાંસણા અતિ ઘણું, કીધો એમ વિચાર;
નરસૈંયાને સંગ અમો, નહિ જમું નિરધાર. ૯
ઘર ધણીને કહ્યું સરવે, વટાળવા તેડ્યા અમો;
અમે અમારે ઉઠી જાવું છું, તમો ને નરસૈં જમો. ૧૦
વિહલું મુખ થઈ ગયું તેનુ, ટવળવા લાગ્યો સહિ;
નરસૈંયો જમશે નહિ, ને તમો તે બેસો અહિ. ૧૧
વિચાર્યું જે ગ્નાત તજશે, જો નહીં માનું કહ્યું;
નરસૈંયેએ તો લાજ મૂકી, પણ હું તો કામ મૂકી રહું. ૧૨
સત ચૂકી માન મૂકી, મેહેતાને વિનતિ કરી;
સ્વામી ન્યાત ઉપર કેમ થવાએ, આજે તો જાઓ ફરી. ૧૩
માયા કરી વાહાણ બુડા, વિષે જલની માંહે;
તાંહાં ભવસાગરનું નાવ આવ્યું, કેમ કરીને સમાયે. ૧૪
નરસૈં મેહેતો ચાલ્યા ઉઠી, નૈત્રમાંહાં નહીં રીસ;
તીરસકાર પામ્યો ભક્ત જાણી, કોપ્યા શ્રી જુગદીશ. ૧૫
પ્રીસણાં ચાલતાં કર્યાં, વિપ્ર સૌ તત્પર થયા;
અન્ન લેવા કારણે, રસોઈશાળામાંહાં ગયા. ૧૬
પાક ઉઘાડ્યો જેટલે, વિપરીત દીઠું તાંહાં;
નરકના ઢગલા વલ્યા, કચવચે તે કરમી તે માંહાં. ૧૭
દુર્ગંધ ચાલી તાંહાં થકી, સહી ન જાએ લગાર;
મોહ વણસાડી પ્રીસનારા, નીસરા સૌ બાહાર. ૧૮
કહેવા લાગ્યા માંહોમાંહે, જમણ તો ગયું રદ થઈ;
જોવા ચાલ્યા નાગર સરવે, પણ પાસે જવાએ નહિ. ૧૯
એક નાગર સમજુ હુતો, તેણે વાત કહી ખરી;
મેહેતોજી ઉવેખ્યા સરવે, તે દોષે રુઠ્યા હરિ. ૨૦

વચન તેનું સત્ય માન્યું, ઉઠીને પ્રભુ ચાલ્યા;
મેહેતાજીની વાટમાંહિ, વળતા એ જઇ મલ્યા. ૨૧
સ્વામીજી અમો હાસ્ય કીધું, તે અપરાધ ક્ષમા કરો;
તમ વિના સૌ કેમ જમે, કૃપા કરી પાછા ફરો. ૨૨
સાંભળતા રલીઆત થઇને, પ્રસન્ન મુખે પાછા આવીયા;
સામા આવી પાયે લાગી, સૌ તણે મન ભાવીયા. ૨૩
મેહેતાજીને કહ્યો સઘળો, અન્નતણો વિસ્તાર;
તમો પધાર્યા એટલે તો, જમન થયું સૌ છાર. ૨૪
નાના મોટા ભૂખ્યા જાણી, મેહેતે મન કરુણા ધરી;
રસોઇશાળામાંહાં પધાર્યા, અમૃતદૃષ્ટિ પ્રેમે કરી. ૨૫
પાક સમર્યો તે સમે, ક્ષણું ન લાગી વાર;
પકવાન માંહાથી પીમળ પ્રગટ્યો, શાક પાક ચમત્કાર. ૨૬
પાય નમીયા મેહેતાજીને, નાગર સૌ તેણી વાર;
ધન ધન વાણી ઓચરે, મેહેતો કારણ અવતાર. ૨૭
આગ્ના માગી મેહેતા પ્રતે, જમવા બેઠું સૌ સાથ;
મેહેતાજીની પંગતે, સૌકો થયું પુનાત. ૨૮
થાળ ગાઇ નરસૈં મેહેતે, પ્રસાદ કીધું અન્ન;
ન્યાત સઘળી તે પ્રસાદે, થઇ તે પાવંન ૨૯
તે સમે શ્રીસુખ મેહેતે, પદ ગાયું પ્રેમે કરી;
સાંભળ્યું સૌ નાગર સાથે, ગાજીને બોલ્યા હરિ. ૩૦

રાગ કાલેરો.

વટલ્યો રે નાગર નરસૈંયો, બોટ્યું આહિરનું ખાધું રે;
ને અવર રસ સહુ ઢોળી લીધો, અમૃત કચોળુ લાધું રે. વટલ્યો.
નીત ઉઠી સુંદર શામલિયો, વૃંદાવનમાંહાં જાયે રે;
નરસૈંયાને માંહે બેસાડી, આહીરડામાંહ ખાયે રે. વટલ્યો.

રાગ ચાલતો.

જમી ઉઠ્યા સમસ્ત નાગર, હેડે હરખ ન માયે;
મેહેતાજીને પાય નમીને, સૌકો મંદિર જાયે. ૩૧
જેને માથે શામળો, તેને ઉવેખે કોણ;
ભક્તની ખ્યાત વધારવા કેરું, પોતે પાળે પોણ. ૩૨

વલણ.

પોણ પાળે, દોષ ટાળે, સમરીએ ભાંજે ભીડ;
એકમનો જે કો આરાધે, તેની શમે ભવ પીડ. ૩૩

કડવું ૧૧ મું.

રાગ—

નરસૈં મેહેતો વૈષ્ણવરાજ, હરિ આરાધ્યા મૂકીને લાજ; ૧
રાત દિવસ ભજે ભગવાન, પ્રેમ ધરીને કરે ગુણગાન. ૨
હરખ શોક જેને નમળે લેશ, પરમાનંદ જેને આવેશ. ૩
વસ્ત્ર અંગે પેહેરે અતિસાર, વૈષ્ણવના અંગે ધરે શણગાર. ૪
તોરા છોગા મસ્તક ધરે, નટવર રૂપે કીરતન કરે. ૫
કૃષ્ણ છબીલાનું ધરે ચિત્ત ધ્યાન, તેની ભક્તિ ને તેવો વાન. ૬
મંગળ રૂપ જેને હૈડે વસ્યું, અમંગળ તેને ન હોયે કશું. ૭
સ્વરૂપ સુંદર મેહેતાતણું, જેને ભક્તિ રસનું પોષણ ઘણું. ૮
પહેરણો ઝીણો વસ્ત્ર અનૂપ, પાઘડીએં શોભે છે રૂપ. ૯
ઉપમા મેહેતાની કહેવાયે, લખપતિ જેથી ઝાંખા થાયે. ૧૦
અમૃત ભર્યું છે આંખ મોઝાર, નિર્મળ દ્રષ્ટિ રહિત વિકાર. ૧૧
કૃપા દ્રષ્ટિ જે ઉપર કરે, તે ભક્તિ હરિની આચરે. ૧૨
સંગત પામે નર ને નાર, તે નિર્લજ્જ થઇને ભજે મોરાર. ૧૩
સ્ત્રી પુરુષ સૌ કીરતન કરે, મેહેતાની જોડે તાલ ધરે. ૧૪
નગર લોક થયાં વૈષ્ણવ જન, ઘેર ઘેર મેહેતો કરે કીરતન. ૧૫
અણીપેરે મેહેતો સમરે ગોપાળ, એમ કરતાં વિત્યો બહુ કાળ. ૧૬
ઈશ્વિરી ઇચ્છા એમ થઈ, મેહેતાની સ્ત્રી વૈકુંઠ ગઈ. ૧૭
મેહેતોજી થયા પ્રસન્ન, કુંવરબાઇએ ભર્યાં લોચન. ૧૮
મેહેતોજી કહે ટળ્યો જંજાળ, પુત્રી સમરો શ્રીગોપાળ. ૧૯
કેટલા દિવસ ગયા પછી વહી, ગોવિંદ ગતિ નવ જાએ લહી. ૨૦
શામળદાસ સુત હુતો જે, પામ્યો રામ શરણ તાંહાં તે. ૨૧
ક્ષુદ્ર સુખ મેહેતાને ગયું, એદી સુખ અંતર ગત લહ્યું, ૨૨
રોયા સઘળા પૂરના લોક, મેહેતાને નવ વ્યાપે શોક. ૨૩
કુંવરબાઈ અતિ દુઃખીણી થઈ, આણું આવ્યું ને સાસરે ગઈ. ૨૪
તાતે મૂકયો મસ્તક હાથ, તાહારે માથે છે ગોકુલનાથ. ૨૫
મેહેતે વળી વિનતિ કરી, તાલ ધરીને સમસ્યા શ્રી હરિ. ૨૬
વહુ વિધવા તે ઘરમાં રેહે, મેહેતાતણી તે પેરેજ લેહે. ૨૭
જાણો જે સસરો છે દેવ, ભાગ્ય હોય તો કરું એની સેવ. ૨૮
પછે હરખ શોક મનનો પરહરી, સસરાની સેવા આચરી. ૨૯
પૂજા વિધની સાધે પેર, હરી ભજે બેસી રેહે ઘેર. ૩૦
મેહેતાજીની વાણી જેહ, ગાયે શીખે ને સાંભળે તેહ. ૩૧
અવર સ્ત્રી શિખે તે કને, હરિ ભજે સૌ એક મને. ૩૨

માનબાઇ નામે એક નાર, તેહને ઘણું વાહાલા મોરાર. ૩૩
રતનબાઇ બીજી સુંદરી, તેહને વાહાલી ભક્તિજ હરિ. ૩૪
લાજ રહિત ને નિર્મળ મન, મેહેતા સાથે કરે કીરતન. ૩૫
ગાવા લાગે ને વાહે તાલ, સંસારની તેને છુટી જાળ. ૩૬
બીજી સખી એવી બે ચાર, તેણીએ મૂક્યો લોકાચાર. ૩૭
જાંહાં જાંહાં મેહેતા નીરતજ* કરે, ત્યાં પૂંઠે સૌ ગાતી ફરે. ૩૮
નૌતન રીત મેહેતાની ખરી, બે પાસા ઉભી સુંદરી. ૩૯
નાચે કંઠ ભરાવી હાથ, એણીપેરે વશ કીધો ગોપીનાથ. ૪૦
પુરુષ રૂપે નરસૈંયો જે, સખી ભાવ મન ધરતો તે. ૪૧
નિર્ધૂમ અગ્નિ હોયે જમ, નરસૈં નિર્વિકારી તમ. ૪૨
જમ અગ્નિમાં ટાઢક નહિ લેશ, તમ વિષય બુદ્ધિનો નહિ પરવેશ. ૪૩
મન જીતી એમ કીરતન કરે, મેહેતાના સરખું ચિત્ત ધરે. ૪૪
પંચાગ્નિ તપ કલ્પનું જે, પળસમ તાંથે નાવે તે. ૪૫
પણ મેહેતાજીનું છે વચન, શ્રી મુખે જે કહ્યું પાવંન. ૪૬
મારું ગાયું ગાશે જેહ, ઘણા ગોદા ખાશે તેહ. ૪૭
મારું ગાયું ગાશે જેહ, સુખે વૈકુંઠ જાશે તેહ. ૪૮
એ વચનનો ભેદ વિચાર, જાણ્યા હશે તે લેશે નિરધાર. ૪૯
કૃષ્ણ ભક્ત નરસૈં સમાન, કલજુગમાં નહિ હોયે નિદાન. ૫૦
નરસૈંની વાણી જો ચિત્ત ધરે, ભવસાગર તે નિશ્ચે તરે. ૫૧

વલણ.

ભવસાગર તે તરે નિશ્ચે, જે જાણે ગત મેહેતાતણી;
લાડ પાળે સંકષ્ટ ટાળે, ભક્ત વત્સલ વૈકુઠધણી. ૫૨

કડવું ૧૨ મું.

રાગ કેદારો.

પરવત મેહેતો નાગર જે, જુનાગઢમાં રેહેતો તે;
લેહેતો ભક્તિ શ્રીહરિ તણી એ. ૧
ગોવિંદના ગુણ ગાયે નિત્ય, હરનિશ ધ્યાન હરિનું ચિત્ત;
પ્રીતે પૂજે દ્વારકા ધણી રે. ૨

ઢાળ.

દ્વારકાનાથની પૂજા કરવા, નેમ પાળે એહ;
માસ એકે દ્વારામતિ જઇને, હરિપદ પૂજે તેહ. ૩

* નૃત્ય=નાચવું.

સંવત્સરમાં દ્વાદશી એપ, કરે સ્થિર બુદ્ધ આણી;
ભક્તિ જોઈ પર્વત મેહેતાની, ત્રુઠા સારંગપાણી. ૪
સ્વપનમાંહે તેને દર્શન દીધુ, આજ્ઞા આપી સાર;
હું માટે તું શ્રમ કરાં છાં, તો રહીશ તું ગ્રેહે મુઝાર. ૫
પ્રાતઃસમે તુજ સિંધુ તીરે, પ્રતિમા છે એક મારી;
તેને લઇને પૂજન કરજે, મનસા ફળશે તારી. ૬
નિકટજ આણ્યો તારે મંદિર, કૃપા કહીને હુય;
ત્યાં રહીને સેવા કરજે, ફરીશ મા હાવું તુંય. ૭
પ્રાતઃસમે ત્યાં જઇ જોયું, તો દીઠા શ્રી મહારાજ;
* * * * * ૮
દીનબંધુ દયાનિધી સ્વામી, ભક્ત વત્સલ પ્રભુ કહાવ્યા;
એક મને આરાધ્યા ભક્તે, તો તેને મંદિર આવ્યા. ૯
પરવત મેહેતા નગર માંહે, વૈભવનો નહિ પાર;
રીધ સિધ સંપત સુખ સઘળું, પુત્ર કલત્ર પરિવાર. ૧૦
કીરતન ઓચ્છવ સદા નિરંતર, હોયે ભૂવન મોઝાર;
બાલગોપાળ સૌ કો તેના, ભક્તિ કરે મોરાર. ૧૧
એક દિવસ પરવત મેહેતે, કીધી સજાઈ કીરતન;
વિનતિ કરી નરસૈં મેહેતાને, તેડ્યા પોતાને ભુવન. ૧૨
નિશાએથી કીરતન આરંભ્યું, મળ્યો વૈષ્ણવ સાથ;
સખી સંગાથે મેહેતા નાચે, સમરે ગોપીનાથ. ૧૩
તાલ મૃદંગ ને વેણા વાજે, ઝાલરી ને કરતાલ;
મગન થઈને મેહેતો નાચે, રંગ ઝામ્યો છે રસાળ. ૧૪
પરવત મેહેતો ગાવા લાગે, આણી મન આનંદ;
લોક સૌ તાંહાં જોવા આવ્યા, નરનારીનાં વૃન્દ. ૧૫
એક દ્રષ્ટિએ સૌ નિહાળે, મેહેતાજીનું રૂપ;
હરિરસ અમૃત રૈડે વિણા, વાજીંત્ર શબ્દ અનૂપ. ૧૬
શુદ્ધ બુદ્ધ સૌકો ગયું વિસરી, જોઈ મેહેતાનું કીરતન;
મેહેતો નીરખે અંતરગતિ, આનંદ તણો નંદન. ૧૭
તે સમે ત્યાં તૃષિત થયા ને, મેહેતે માંગ્યું પાણી;
નર નારી ઉભા સૌ પાસે, પણ કોણે ન સાંભળી વાણી. ૧૮
ગાન તાનના રંગમાં ભુલ્યા, ઘરના માણસ જેહ;
મેહેતાજીના સંગી જે કો, રસ મગ્ન થઈ ગયા તેહ. ૧૯
તતક્ષણ જાણ્યું છેલ છબીલે, જે જલ માંગ્યું ભક્ત મારે;
ઝારી ભરીને પ્રભુજી પધાર્યા, મેહેતે દીઠા તેવારે. ૨૦

નરસૈં મેહેતે પ્રણામ કરીને, જળ પીધું તેણી વાર;
કનક ઝારી આપી જળ પીને, હરિના કરમોઝાર. ૨૧
મેહેતાજી પોતે એકલા નીરખે, સુંદર શામળવાન;
ઝારી એકલી લોટે દીઠી, વિસ્મે થયા તે સ્થાન. ૨૨
ફરી ગગનમાં જાતી દીઠી, હેમતણી તે ઝારી;
પરવત મહેતા આદે લહીને, સૌ કો રહ્યાં મન વિચારી. ૨૩
મનમાં ભરમ પ્રીછવો સૌ કોએ, જે મેહેતે માગ્યુ હતું પાણી;
આપણે કોએ ચિત્ત ન ધરીયું, કૃષ્ણે પાયું પાણી. ૨૪
જેજેકાર થયો તેણી વેલા, પુષ્પવૃષ્ટિ ત્યાં કીધી;
નરસૈં મેહેતા નૃત્ય કરે છે, મનસુ તાલી દીધી. ૨૫
ધન ભક્તિ નરસૈં મેહેતાની, તેની ચંતા ચતુરભૂજ જાણે;
હાથે કરી હરિ પાણી પાયે, જેને દેવ વખાણે. ૨૬
ધન ધન જીવ્યું તે પ્રાણીનું, જે સંગ મેહેતાના પામ્યા;
ભવસાગર તરીઆ તે સેહેજે, જનમના દુઃખ વામ્યા. ૨૭
કીરતન કરતાં રાત વિહાણી, અરુણ ઉદે થયો જે વારે;
થાળ ગાઈ ભોગ સમર્પ્યો, વેહેંચી આપ્યો તે વારે. ૨૮
પ્રભાત સમે સુધી કીરતન, નવ તે કીધ * ;
ગાયન કરતા મેહેતોજી પધાર્યા, (મહેતોજી) મહા ભાગ. ૨૯

વલણ.

મહાભાગ સાધુ શિરોમણિ, નરસૈં મેહેતો ધંન;
સદા નિરંતર અંતર ખાંતે, કરે કૃષ્ણ કીરતંન. ૩૦

કડવું ૧૩ મું.

રાગ મારૂણી.

મહેતાની ઘેર ઘેર વાત, જૂનાગઢમાં વર્તી ખ્યાત;
દુરિજન લોક તે કરે બહુ વાત, કઠિણ હ્રુદયની નાગરી નાત. ૧
કો કહે એનો ભ્રષ્ટ આચાર, ઉઘાડો ગાએ શણગાર;
કો કહે એમાં પરાક્રમ ઘણું, દૈવત સાધન વીરજતણું. ૨
મંત્ર જંત્રનું કારણ ખરું, તેણે કરી સહુ કરે પાધરું;
કો કહે એ છે વૈષ્ણવ જન, હરિ છે એ ઉપર પ્રસન્ન. ૩
કો કહે કલિનાં કૌતક ઘણાં, મન સાચાં ન હોય કો તણાં;
હરિ મળવાની છે કઠણ વાત, ક્યાંહાંથી મળે કીધે ઉત્પાત. ૪
ઘણા લોક જાણે છે દેવ, પણ પાખંડીની છે એહેમાં ટેવ;
એહેવું સહુકો મનમાં ધરે, મહેતાની નિંદા આચરે. ૫

શું જાણે વૈષ્ણવની ગતિ, પશુજાત માણસ મંદમતી;
જેહેના દુષ્કૃત ક્ષેમ* પામશે, તો સાધુને શિર નામશે. ૬
જેહેને માથે છે પાપના ભાર, તે હરિ જનસું ધરે અહંકાર;
પૂર્વ જન્મનું જો છે પુણ્ય, તો વૈષ્ણવ વાહાલા હોયે મંન. ૭
કારણ રૂપ મેહેતો નરસૈં, તેહેની ગત દુષ્ટે નવ લહી;
જેહેને વાહાલા દેવ મોરાર, તે સાધુ સાથે રાખે મિત્રચાર. ૮
શ્રી દામોદર જે રણછોડ, આરાધે તેહેને કરજોડ;
અંતરજામી જેહેનો સ્વામ, તેહેને નહી બીજા શું કામ. ૯
કો આગળ શાહાને કાંઈ કહે, જેહેને સ્વામી પોતે લહે;
સમરતાં આવે તતકાળ, ભક્તવત્સલ હરિ દીન દયાળ. ૧૦
સકળ ભુવનનો મોટો દેવ, કામ પડે આવે તતખેવ;
એક ચરિત્ર મહેતાનું સાર, તેનો કહું માંડી વિસ્તાર. ૧૧
એક સમે જણએ આવીયા, રૂપૈઆ સો સાત લાવીયા;
આવી પૂછ્યું નગ્ર મોઝાર, કો પારખ હુંડી કરનાર. ૧૨
ઓળખું નહીં કો પુરના લોક, પણ ગાંઠે છે રૂપૈઆ રોક;
નાગર લોક બેઠા છે જાંહાં, આવીને બોલ્યા એમ તાંહાં. ૧૩
હુંડી કરાવા આવ્યા અમો, કો પારખ દેખ્યા જો તમો;
રૂપૈઆ ગણી આપું રોક, દ્વારકાં જઈને લેશું થોક. ૧૪
તે પ્રત્યે બોલ્યા વચંન, કપટી નાગર ખોટાં મંન;
હા ભાઈ આંહાં મોટો ધનપાલ, હુંડી કરશે તે તતકાળ. ૧૫
જાંહાં તાંહાં સઘળે હુંડી કરે, કહીંઆંથી પાછી નવ ફરે;
ઠગ વિદ્યાએ બોલ્યા લોક, જૈ લેશો રૂપૈઆ રોક. ૧૬
નરસૈ નાગર વાસે આંહાં, આ પેલું ઘર જાઓ તાંહાં;
નાગર લોકે કીધું હાસ, પણ વ્યાપારીને મન વિશ્વાસ. ૧૭
નવ્ય લહી કપટીની વાત, સાંભળતાં મન થયા રળીઆત;
ઘર પૂછીને આવ્યા તાંહાં, મેહેતાજી બેઠા છે જાંહાં. ૧૮
આવીને કીધો પરણામ, મેહેતાજીએ આપ્યો ઠામ;
માન દેઇને પૂછ્યું નામ, કહો કાંઈ આમ સરખું કામ. ૧૯
સ્વામ અમારી છે વિનતિ, જે હુંડી કરવી દ્વારામતિ;
રૂપૈઆ રોક લ્યો સો સાત, લખો હુંડી ચાલું પરભાત. ૨૦
મોટા વ્યાપારી જાણ્યા તમો, તે માટે આવ્યા છું અમો;
મેહેતાને મન હરખ અપાર, હા મારો મોટો વ્યાપાર. ૨૧

* ક્ષય

પોતે મન જાણ્યું તતખેવ, નાગરને ઠગવિદ્યાની ટેવ;
જો સરવે મોકલીયા આમ, તો દામોદરજી કરશે કામ. ૨૨
રૂપૈઆ ગણી લીધા હાથ, સંભાર્યા શ્રી દ્વારકાનાથ. ૨૩

વલણ.

દ્વારકાનાથનું સમરણ કરી, રૂપૈઆ લીધા સેં સાત;
લખી હુંડી શામળશા નામે, પરદેશી કીધા રળીઆત. ૨૪

કડવું ૧૪ સું.

રાગ વેરાડી.

સ્વસ્તશ્રી દ્વારામતિવાસ, શામળશા હું તાહારો દાસ;
અનેક ઉપમાના છો જોગ્ય, શુભસ્થાન છો સદા આરોગ્ય. ૧
ગૌ બ્રાહ્મણની લ્યો સંભાળ, વાચા અવિચળ ને પરમ દયાળ;
પ્રતિપત જશનો ભંડાર, કૃપાનિધિ પૂરણ ઉદાર. ૨
સદા સેવક જૂનાગઢ વાસ, લખિતંગ મેહેતા નરસૈં દાસ;
તમ કૃપાએ કુશળ છે આમ, મોટો આશરો તમારું નામ. ૩
શુભ ચિંતન તમારું કરું, જથા આજ્ઞાએ કારજ કરું;
અપરં આહાંની એ છે વાત, રૂપૈઆ લીધા સે સાત. ૪
ગોવર્ધન દામોદરદાસ, લાવ્યા છે હુંડી તમ પાસ;
રૂપૈઆ ગણી રોક આપજો, વાણોતરની પત રાખજો. ૫
મેં તમસું કીધો વ્યાપાર, તમે કરજો જેમ વાધે કાર;*
આડત જેમ ચાલે આપણી, કરવી ચિંતા સેવકની ધણી. ૬
ક્ષણું એક વિસરતા નથી, શું કીજે જો કામારથી;
વળી વળી શાહજી એ વિનતિ, કાર ન કરવો એક રતી. ૭
થોડામાંહી ઘણું જાણવું, કૃપા કરી મનમાં આણવું;
અમને તમાહારો આશરો, વ્યાપાર આપણનો છે ખરો. ૮
તમાહારા નામ પ્રતાપે કરી, પેઢીની શોભા છે ખરી;
વાણોતરમાં ગણ્યા અમને, લાજ અમારી છે તમને. ૯
સેવકની હુંડી છે એહ, શકારજો ઉતાવળી તેહ;
લખી હુંડી ને દીધી આશ, ઉઠ્યા મન આણી વિશ્વાસ. ૧૦
મહેતાજીને નમીયા પાયે, લૈ હુંડીને થયા વિદાયે;
રૂપૈઆ શત શત ગ્રહ્યા જેહ, મેહેતે પરમારથ ખર્ચ્યા તેહ. ૧૧
વેપારી ચાલ્યા તેણી વાર, મારગ માંહે કરે વિચાર. ૧૨

* કાર–શાખ, આંટ.

વલણ.

વિચાર કરતા પરવરે, દ્વારામતીને પંથ;
વેપાર જોઈ મેહેતાતણો, વિસ્મે પામ્યા ચંત.* ૧૩

કડવું ૧૫ મું.

રાગ રામગ્રી.

હુંડીવાળા કરે વિચારજી, મહેતાજીનો દીઠો વહેવારજી. ૧
વેપાર એહનો કહો કયમ ચાલેજી, નામુ લેખું ખાતે નવ લહેજી. ૨

ઢાળ.

ખાતાવહી દીસે નહી, નહી નાણાવટની રીત;
હુંડી નામે નોંધી નહીં ને, સ્મરણ હરીનું ચિત્ત. ૩
સેવા શાલીગ્રામની, ને તુલસી દલ ને તાલ;
ખોટી હુંડી કયમ લખે, જેહેને ભક્તિ શ્રી ગોપાલ. ૪
સમરણ સેવા બહુ કરે, ને પાળે રૂડાં નેમ;
એહેવું જોઇને શેઠ એસું, રાખે છે અતિ પ્રેમ. ૫
શામળશા જે શેઠ એનો, કહાવે છે ધનપાલ;
હુંડી નેણે નરખતાં, આપશે ગણી તતકાળ. ૬
મિથ્યા હુંડી કયમ લખે, જે હોયે હરિના જન;
કુડ કપટથી વેગળા રહે, ધરે મુખ પાવન. ૭
માંહોમાંહે વિચાર કરતા, ચાલ્યા બેહુ જાય,†
* * * * * ૮

વલણ.

* * * કીધો ફરવાનો વિચાર;
શામળશાનુ રૂપ લીધુ, શામળીએ તેણીવાર.

કડવું ૧૬ મું.

રાગ સામેરી.

જાત્રીજ બેહુ કરે વિચાર, શામળશા ન મળ્યા નિરધાર;
ફર્યા પાછા મૂકી નિશ્વાસ, કામ ન થયું ને મન ઉદાસ. ૧
અંતરજામી દીનદયાળ, તતક્ષણ તાંહાં થયા કૃપાળ;
શ્રીવર સુંદર દ્વારકારાયે, જાણ્યું રખે હુંડી પાછી ફરી જાયે. ૨
નરસૈંયે દીધું મુને કાજ, વાર લાગે તો મુહને લાજ;
તતક્ષણ પ્રકટ્યા ત્રિભોવન ભૂપ, શામળ પારખ સુંદર રૂપ. ૩

* ચિત્ત. † અહીંથી એક આખું પાતું ફાટી જવાથી થોડા ભાગ ગયેલો છે.

દીસંતો મોટો ધનપાલ, તેજ ઘણું ને તીલક વિશાળ;
પારખના સરખી પાઘડી, કહો પ્રભુજી કયમ આવડી. ૪
નેત્ર વિશાળ ને ભીનેવાન, ત્રિભોવન માંહા કો નહિ સમાન;
મૂક્તાફળ કાને શોભંતાં, મુખે તાંબોલ અતિ ઓપંતાં. ૫
અણીઆળુ નાક શુક ચંચ સમાન, ભ્રકુટી સોહે આકાર કમાન;
નીચી એક તાઈ ને સુંદર ઢોલણ્ય, તતક્ષણ શીવી લાવ્યું કોણ. ૬
કાને કુંડળ જ્યોત પ્રકાશ, કંઠે પછેડી બેહુએ પાસ;
નીચા છેડા લટકે કણા, સોહે ગાંઠડી નહીં કંઈ મણા. ૭
વેઢ વીંટી કર નંગે જડી, તતપર કોણે આણી ઘડી;
મોટી દુંદ ને તેહવી ચાલ, ચરણે ચમકે મોજાં લાલ. ૮
ખભે દોત ને નીચી ચાલ, રૂપ શોભાવ્યું શ્રી ગોપાળ;
લેખણ એક ઓશી છે કરણ, કયમ શીખ્યા એવાં આચરણ. ૯
લડસડતા ચાલે છે નાથ, પારખની પેરે નાખે હાથ;
વાણોતર છે સંગ બે ચાર, કો વહી કો કોથળી ધરનાર. ૧૦
નરસૈં કારણ ધરીયું રૂપ, કમળાને કહે વૈકુંઠભૂપ;
જેમ હુંડીવાળા પાછા વળ્યા, ચૌટાને નાકે જઈ મળ્યા. ૧૧
આવતા જોઈને અરથી બેહ, વિચાર કરવા લાગ્યા તેહ;
ફરી ફરી થાક્યા આપણ સહી, આ પારખ કો દીઠો નહીં. ૧૨
આ પારખ કો દીસે છે નવા, તતક્ષણ રહ્યા ઉભા પૂછવા;
ચૌટાં સઘળાં જોઈ જોઈ વળ્યા, (પણ) શેઠ આવાં ક્યાંથી નવ મળ્યા. ૧૩
ઉતાવળા જઈ પૂછે જેમ, પારખ મધુરે હસતા તેમ;
કહો શેઠજી તમો કાંહાં વસો, અમ સામું જોઈ જોઈ શું હસો. ૧૪
વળતા શેઠ બોલ્યા વચંન, ચિંતાતુર સેં છો તમો મંન;
વાસ હમારાને શું કરો, કાજ હોય તે મુખ ઉચરો. ૧૫
મસ્તક ધૂણે ને કર ઘસે, નરસૈં કો જૂનેગઢ વસે;
તેણે ત્યાં કીધું ઉતપાત, રૂપૈઆ લીધા સેં સાત. ૧૬
લખી હુંડી શામળશાને નામ, જોઈ જોઈ થાક્યા આખું ગામ;
ઘેર ઘેર હીંડું છું પૂછતા, શામળશા નવ થાએ છતા. ૧૭
પણ મનમાંહાં મોટા સંદેહ, ભક્તજન કહાવે છે તેહ;
તીલક તાલ ને કીર્તન કરે, તે મિથ્યા પરધન કયમ હરે ? ૧૮
તમો દીસો છો મોટા ધનપાલ; કહો કંઈ શામળશાની ભાળ?
સુણી વાણી એવી પ્રકાશ, પારખની પેરે કીધું હાસ. ૧૯
અરે ભાઇઓ કાં ઊતાવળા, શા માટે થાઓ આકળા;
શામળશા તે મળશે આંહાં, લાવો હુંડી જોઇએ કાંહાં. ૨૦

અરથી મન થયા રળીયાત, કાંઇએક ત્યાં દીસે છે વાત;
હુંડી લઇને આગળ ધરી, વાંચીને બોલ્યા નરહરિ. ૨૧
ખોટા તે ચૌટાના લોક, નરસૈંના રૂપૈઆ રોક;
શામળશા તે મહારૂં નામ, છાના વસીએ આણે ગામ. ૨૨
હરિજન વિના કો નવ ઓળખે, જુઠી હુંડી નરસૈં કયમ લખે;
શામળશા છોડે ગાંઠડી, દીઠે ટાહાઢી થૈ આંખડી. ૨૩
શેઠ ઉભા રૂપૈઆ ગણે, પારખી લીધા બેહુએ જણે;
માંહોમાંહે થયા રળીયાત, મહેતાજીની પૂછી વાત. ૨૪
કાગળ વળતા જાજો લેઈ, મેહેતાજીને કેહેજો જઈ;
પ્રીતસું કરવો વેહેપાર, તમ કરજો જેમ વાધે કાર. ૨૫
દુર્જન લોકે કથની કથી, અમ તમ વચ્ચે કંઈ અંતર નથી;
જે વારે તમને જોઇએ જેહ, અમ સરખું વળી લખજો તેહ. ૨૬
અહરનિશ તમારા પત્રની જોઉં છું વાટ, તમ અરથે માંડ્યું છે હાટ;
તમ આધારે રહ્યા છું અમો, એમાં સંદેહ ન રાખશો તમો. ૨૭
એક ક્ષણું વિસરતા નથી, ઘણું શું કહીએ મોંહે કથી;
અરથી બેહુ થયા વદાય, ચાલ્યા ત્યાંથી નમીને પાય. ૨૮
ધંન ધંન રે સંગતિ સાધુની, સંભારોને ગત વિધિની;
મેહેતાની સંગત પામીએ, હરિ દર્શનથી દુઃખ વામીએ. ૨૯
સંગત સાધુની ક્ષણું એક જેહ, અક્ષય સુખ પમાડે તેહ;
સાધુ સંગતનો જે મહીમાય, સહસ્ર જીભ્યાએ ન કહેવાય. ૩૦
અરથી હીંડ્યા કરી પરણામ, જે પોહોત્યા પોતાને ઠામ;
કાગળનું કહ્યું જે શેઠ, કામ થયું ને પોહોત્યા ઠેઠ. ૩૧

વલણ.

ઠેઠ પોહોત્યા અરથી બંને, આવ્યા જુનાગઢ માંહે;
આનંદ મનમાંહે આણી, આવી નમ્યા મેહેતાને પાએ. ૩૨

કડવું ૧૭ સું.

રાગ ધનાશ્રી.

વેહેપારીનાં સર્યાં સહુ કાજજી, મેહેતાની સંગતે મળ્યા મહારાજજી;
હુંડી નાણું પામ્યા રોકજી, કીધી જાત્રા શમ્યા સહુ શોકજી. ૧

ઢાળ.

શોક શમ્યા સહુ મન તણા, રહ્યા માસ એક દ્વારામતી;
પછે જૂનાગઢ માંહાં આવીયાને, કહી મેહેતાજીને સહુ ગતી. ૨

પ્રસન્નવદન દીઠાં બંનેના, મેહેતે મનમાંહે લહ્યું;
શામળશા તે મળ્યા દીસે છે, કારજ પણ દીસે થયું. ૩
કુશળ વાર્તા પૂછી મેહેતે, તે વારે કહી માંડી વાત;
શામળશા તતક્ષણ મળ્યા, આપ્યા રૂપૈઆ સો સાત. ૪
વાંચી હુંડી તમતણી, ચાંપી રુદીયા સાહાથ;
ઘણું વાહાલા છો શેઠને, તમ ઉપર અતિ રળીઆત. ૫
મુખ વચને જે કાહાવીયું, તે કહ્યું સર્વે કથી;
વારંવાર એમ ઉચર્યા જે, મેહેતાશુ અંતર નથી. ૬
રોમાંચિત મેહેતો થયા, નયણે ચાલી આંસુ ધાર;
શેઠ માહારો દયાનિધિ છે, રાંકની કરે સાર. ૭
હું વાણોતર રંક એહેનો, કૃપા રાખે જેહ;
લાડ પાળે દીનનાં તે, લક્ષણ મોટાંના તેહ. ૮
આજ્ઞા આપી વહેપારીને, ગ્રહી કરમાં તાલ;
કીર્તન માંડ્યું પ્રેમસું, સમર્યા શ્રીગોપાળ. ૯
જાત્રીને સહુ ઉભા રાખી, પૂછે પુરના લોક;
દષ્ટ હુંડી શામળશાએ, આપ્યા રૂપૈઆ રોક. ૧૦
ધન્ય ધન્ય એહજ વાણોતરને, ધન્ય એહજ શેઠ;
અનેક બીજા શેઠ વાણોતર, તે સહુ દૈવની વેઠ. ૧૧
સમાચાર એમ સહુને કહેતા, પોહોત્યા પોતાને ઠામ;
હુંડીચરિત્ર સાંભળીને, આશ્ચર્ય જ પામ્યું ગામ. ૧૨

* * * *

કપટી લોકે હાસ્ય કીધું, સાધુને સાચું થયું. ૧૩
સાધુની સંગત નિર્મળી, જેહેવી રવિની જ્યોત;
ઉત્તમ મધ્યમ સ્થળ હોયે, સઘળે કરે ઉદ્યોત. ૧૪
હુંડી લીલ અતિ મનોહર, ભાવે કરી જે સાંભળે;
મહેતાજીની કૃપા થકી, શામળશા નિશ્ચે મળે. ૧૫

વલણ

મળે નિશ્ચે ભાવે સુણતાં, ટળે આવાગમ નિર્ધાર;
સંસારનાં બંધન ટળે, સુણે નર વા નાર. ૧૬

મોશાળા ચરિત્ર.

કડવું ૧૮ મું.

રાગ આશાવરી.

દયાનીધિ શ્રી દામોદરને, ચરણે નામી શીશ;
કામના પૂરે મનતણી, સમરથ શ્રીજગદીશ. ૧
બ્રાહ્મણ ને વળી ભક્ત હરિનો, સોનું ને સુગંધ;
ધન નાગર નરસૈંયો જેણે, રચ્યા બહુ પ્રબંધ. ૨
ગ્રંથ સઘળાતણું સાધન, મન્ય વસ્યો વિશ્વાસ;
હરિ મલ્યાનું મન કરો તો, સેવો હરિના દાસ. ૩
દાસની પાસે સદા પ્રભુજી, સમરથ શ્રી મહારાજ;
સંકટ વેળાએ સંભારે તો, સારે સઘળાં કાજ. ૪
કેટલે ઠામે કરુણા કીધી, વિનતિ જાંહાં જાંહાં કરી;
દોશી પરજન અને પારખ, હાર આપ્યો શ્રી હરિ. ૫
વળી અનેક ઠામ લાડ પાલ્યા, તે કહ્યો વિસ્તાર;
નિશ્ચળ મન કરી હરિ આરાધ્યા, ન ગણીયો લોકાચાર. ૬
તદરૂપ પોતે થૈ રહ્યો, તેને કશી છે ન્યૂન;
કલિમાંહે અવતરીને, કીધું સહુ પાવન. ૭
એક નામ નારાયણ તણું, કહો શું ન થાએ કામ;
કલ્પદ્રુમ અને કામદુધા, તે ભક્તને હરિ નામ. ૮
આઠ નવ ને ચાર ચર, (?) થઈ રહે ચરણે અનુસરી;
મોટમ શી(એ) મેહેતાતણી જે, છાબ સુનૈએ ભરી. ૯
મેહેતા કેરો પુત્ર પરણ્યો, પછે વીતાં વરસ દશબાર;
તે કારજ તો સિદ્ધ પામ્યું, જોયા બાહુતા જણચાર. (?) ૧૦
સકળ પૃથવી સોના કેરી, દેખે છે હરિના દાસ;
જાની જેના રુદેમાંહિ, રમાપતિનો વાસ. ૧૧

કડવું ૧૯ મું.

રાગ આશાવરી–રાગ ફેર.

મહેતાની પુત્રી છે જેહ, કુંવરબાઈ નામ કહાવે તેહ;
નેહશું પરણાવી માંગરોળ ગામમાં રે. ૧
સાસરીયામાં રહે સદા, સેવા કરે આણીને સુદા;
કદાચિત કોહોને દુવે* નહીં રે. ૨

* દુવે='દુભે'.

નાહાની વેહેમાં* મુઈ માત, પણ માથે જીત્ર મેહેતાજી તાત;
વાત ન ઓછે કો રે તે તણી રે. ૩
તેહેને આવ્યું સીમંત સમે, કુંઅરીને સહુ મેહેણે દમે;
ક્યમે કરી મેહેતો મોહોસાળું લાવશે રે. ૪
પંચમાસી પુત્રીતણું, અંબા વીણ ગયું આણુમાણું;
હવે ભાણું સીમંતની શોભા ઘણી રે. ૫
કુંઅરબાઈ કહે વાણી રે, મહારે જનકે વાત ન જાણી રે;
આણીવારકું કાગળ મોકલો રે. ૬
ખોખલો પંડ્યો નામ રે, તે સ્નેહે સાધશે કામ રે;
ધામરે† પિતાતણે જઈ આવશે રે. ૭
સ્વસ્તશ્રી જીરણા પ્રકાર રે,‡ તેડીને સહુ પરિવાર રે;
નરસૈંને મેહેતા શીઘ્ર પધારજો રે. ૮
માંગરોળથી લખે રે, આવવું લઈને વશેખ§ રે;
નિશેખ¶ તમ વિણ અવસર નવ સરે રે. ૯
અવસર તમ પુત્રીતણો રે, મહિમા આવે રહે ઘણો રે;
હરિ ભણો પણ છે કારજ ધનતણું રે. ૧૦
ખર્ચ્યા જોઇશે દ્રામ રે, મોટાકુળની મામ રે;
ગામમાંહાં મહિમા રહે તમ આવજો રે. ૧૧
ઓછું લખીયું વચન રે, મેહેતા હસીયા મંન રે;
એ જન રે હરિ લીલામાંહાં શું લહે રે. ૧૨
સમરથ વૈકુંઠ નાથ રે, સદા ભક્તને સાથ રે;
હાથ રે શિર છે શ્રી હરજીતણો રે. ૧૩
ગાંઠે બાંધી તાલ રે, ગોપી ચંદન તિલક વિશાળ રે;
માળા રે કંઠે તુલસીતણી રે. ૧૪
બાઇનું છે સીમંત રે, તમો સૌ સઘળા સંત રે;
ભગવંત ભક્તને કરુણા કરે રે. ૧૫

કડવું ૨૦ મું.

રાગ રામગ્રી.

સંપુટ સાથે શાલિગ્રામજી, દામોદર જેહેનું નામજી.

ઢાળ.

દામોદરજી નામ જેહેનું, શુભ સામગ્રી એહ;
હુંડી પત્રી ને ખર્ચી ખાવું, તે નાથજીશું નેહ. ૧

---

* વેહ=વય. † મૂળમાં "ધામ્ય." ‡ જીરણા=જૂનો તથા પ્રકાર=ગઢ. § વિશેષ. ¶ નિશેખ=નિશ્ચે.

એક રથ મનોહર માગી આણ્યો, સથલ* સઘળે અંગ;
એક વૃદ્ધ બળદ ને આખલો, જોતર્યાં જોડી પ્રસંગ. ૨
સહસ્ર કટકે વણી સાંગી, શોભાનો નહિ પાર;
ખટખટ ચેંચૂં ચાલતાં, બહુ શબ્દ થાયે સાર. ૩
હાંકતાં બેસે બળદીઓ, આખલો તાણી જાય;
નાથે ઝાલ્યા નવ રહે, નકાંનતર બહુ થાય. ૪
ચઢે બેસે ને ઉતરે, તાણે ઝાલી નાથ;
જેકૃષ્ણ વાણી ઓચરે, એમ પોહોત્યો સઘળો સાથ. ૫
ખાંતીલો ખોખલો પંડ્યો, પેહેલો પેઠો ગામ મોઝાર;
વાટના જે ઢંગ દીઠા, તે કેહેતો સમાચાર. ૬
કુંઅરબાઇનાં સાસરીયાંમાંહાં, કહી સઘળે વાત;
કોણ સામગ્રીશું આવ્યો છે, ભાઈઓ કુંઅરવહુનો તાત. ૭
સ્વર્ગથી જેમ અપ્સરા દોડે, અમરાવતીને કાજ;
ખળકતી ચુડી રૂપે રૂડી, નેહે નમતી લાજ. ૮
અલછ અહીં શું રહી ઉભી, મેહેતો આવ્યા દ્વાર;
કારજ મૂકી કામીની, હસવા તે લાગી નાર. ૯
શંખણી સાંહામો ઉભો માંટી, શીશ અંબર ઓઢ;
કુંઅર કેડે શું ચઢાવ્યો, તરુણી પહરો અયોધ્ય. ૧૦
મેસ્ય અહીંથી રહે અળગી, ચંપાણો માહારો પાગ;
ઉરજ† માહારે અંગ ખુંચે, જોવાનો નહીં લાગ. ૧૧

વલણ.

જોવાનો કોહોને લાગ મળે નહી, એહેવી ભીડ ભરાણી મેહેતો જોવા કાજ;
અવસ્થા જોઇને સહુ હસે, બાઇ એ આવી શું કરશે કાજ.

કડવું ૨૧ મું.

રાગ રામગ્રી.

માંહાંમેરાનિસું આવીયો, જીતમાન વહુજીનો તાત;
જોવા નરનારી મળ્યાં, વિસ્મયે લહી વાત. માંહાંમેરાને. ૧
તરુણી એ તાલ વજાડશે, ફેરવશે માળા;
ટોપીવાળા સહુ નાચશે, ચતુરા જોની ચાળા. માંહાંમેરાને. ૨
જેજે કૃષ્ણ લાંબે સ્વરે, કહેશે કરજોડી;
કુંઅરબાઇને કામની, ચિંતા નહી થોડી. માંહાંમેરાને. ૩
સાસરીયાં શોક ઘણું, મેહેણું મુખ ભાખે;
તોપણ તાત વહુજી તણો, વાસી નવ રાખે. માંહાંમેરાને. ૪

---

* શિથળ, ભાંગો તૂટો. † સ્તન.

શાંહાને અહીં કૃપણુ આવીયો, સમજી કહે શાણી;
ધન વિના નાગરી નાતનું, કહો કયેમ રહે પાણી. માંહામેરાને. ૫
દુર્બળ પિયર જેહેનું, દુઃખસુખનું સેહેવું;
મેહેણાં નિશદિન સાંખવાં, કુંઅરી ક્યાંહા કહેવું. માંહાંમેરાને. ૬
નણંદતણો નાકાટડો, મહીલા એ મરશે;
આ સામગ્રી સારુ જુઓ, માંહાંમેરુએ કરશે. માંહાંમેરાને. ૭
શોધેણ્ય સાસુ બોલશે, મુખ મર્મની વાણી;
લાડકી લોહોનારું નથી, કો નયણાંનું પાણી. માંહાંમેરાને. ૮
અવસર માથે સાંભરે, બાપ ને વીરો;
સગું સગાને ઠામ છે, માતા તે હીરો. માંહામેરાને. ૯
સાસુ સસરાના જણ્યા, સમજ્યા છે સાથી;
મન રાખે મહિલાતણું, તેહેવા ત્રિભુવન કાંહાંથી. માંહાંમેરાને. ૧૦
સુંદરજી* સસરાથકી, લાજ્યો મનમાંહા રંચ;
કુંઅરબાઇને એમ કહે, આ દીઠા સંચ. માંહાંમેરાને. ૧૧

વલણ.

સંચ જુઓ સસરાતણા, મણા નથી કાંઈ સંગ;
લજામણા થઇ આવીયા, વારુ નાતમાં રહેશે રંગ. ૧૨

કડવું ૨૨ સું.

રાગ દેશાખ.

આ રથ જો રળીયામણો, સુણ સુંદરી;
ભાગ્યો કટકા વીશ, ઘેહેલી કાણે કરી. ૧
બળદ નિર્ખોં બે બાપડા, સુણ૦ એહેના બેહુને ન ચઢે રીસ, ઘેહેલી૦ ૨
ગુપત ગાંઠડી દીસતી નથી, સુણ૦ નહીં રખતીઆં બે ચાર, ઘેહેલી૦ ૩
ચંગતણો જુઓ કોથળો, સુણ૦ હૈડે તુલસીના હાર, ઘેહેલી૦ ૪
કામિની રથે કાંઇએ નથી, સુણ૦ અહીં આવ્યાનું શું કામ, ઘેહેલી૦ ૫
પુરુષનાં સુખ નહીં રહે, સુણ૦ મહિલા કયેમ રહે મામ, ઘેહેલી૦ ૬
વૈષ્ણુવ વૈરાગી ઘણા, સુણ૦ એ શાહાને તેડ્યા સાથ, ઘેહેલી૦ ૭
ટોપીવાળા ચોકય બેસશે, સુણ૦ તે વાર હસશે નાગર સાંથ, ઘેહેલી૦ ૮
ફાટે કટકે કાંઈ બાંધીયાં, સુણ૦ તરુણી જો બે તાલ, ઘેહેલી૦ ૯
અંગ ચક્ર શું ચીતર્યાં, સુણ૦ શોભે સરસ રસાળ, ઘેહેલી૦ ૧૦
સંપુટ જો સોહામણું, સુણ૦ તેમાંહાં મૂર્તિ છે એક, ઘેહેલી૦ ૧૧
તે કને મેહેતો માગશે, સુણ૦ વારુ મળ્યો વિવેક, ઘેહેલી૦ ૧૨

* મેહેતાજીના જમાઈનું નામ હશે.

પડયું છાપરું છાણનું, સુણ૦ ઉતાર્યાં અભિરામ, ઘેહેલી૦ ૧૩
હરિપ્રસાદે બે બળદીઆ, સુણ૦ તેહેને નરખે આખું ગામ, ઘેહેલી૦ ૧૪
પછે કુંઅરબાઈ ભેટી મળ્યાં, સુણો તાતજી;
સબળો દિસે સાજન, વિચારો વાતજી. ૧૫
પિતા પ્રત્યે પુત્રી કહે, સુણો૦ કેહી પેર રેહેશે લાજ, વિચારો૦ ૧૬
પુત્રી પ્રભુ સંભારીએ, સુણ કુંઅરી;
સમરથ વૈકુંઠનાથ, ઘેહેલી કોણે કરી. ૧૭
તે આપણાથી અળગો નથી, સુણ૦ સુખે હસો સહુ સાથ, ઘેહેલી૦ ૧૮
કૌતુક નિર્ખી સહુ વળ્યું, સુણો તાતજી;
પુત્રી ધુણે શીશ, વિચારો વાતજી. ૧૯
અહીંયાં તુહતું આવવું, સુણો૦ તાંહાં ભજત જગદીશ, વિચારો૦ ૨૦

કડવું ૨૩ મું.

રાગ વેરાડી.

પુત્રી ભણે પિતાજી સુણો, તમને ભરુસો પ્રભુજીતણો;
તેણે નાવે એક નાડાછડી, હું ન મુઈ મરતાં માવડી. ૧
હાંસી કરશે આખું ગામ, હળુએ હળુએ લો હરીનું નામ;
દ્રવ્યતણું કારજ ત્યાં જેહ, હરિ નામે નવ થાએ તેહ. ૨
સંસારીને શાં હરિ નામ, કહો પિતા કયમ સરશે કામ;
હરિ કેહેશો ને હસશે લોક, વિના સંપત અહીં આવ્યું ફોક. ૩
કેહેશે વૈષ્ણવની દીકરી, માંહામેરુ મુખ બોલો હરિ;
વહુને નહી લાગે ભૂખડી, હરિ સમરો સારી સુખડી. ૪
વિણાઠાં (?) વાણી અણી પેરે કહે, પિતા પ્રાણ કહો કઇ વિધ રહે;
માડી વિના કો ન લહે મરમ, ખરો કઠિણ છે ગૃહસ્થા ધરમ. ૫
ધન પાખે ક્ષણું એક નવ સરે, ધનવંતની સહુ આશા કરે;
મરણ થકી માઠું છે ઘણો, દુર્બળ છે છાનું કો ભણો ૬
ધન પાખે કુડું બહુ કલ,* નવ શોભે અતિ ગુણ નિર્મળ;
ચતુરપણું નિરધનનું જેહ, ઘેહેલાંમાંહે ગણાએ તેહ. ૭
કેહેશે દુર્બળની દીકરી, પિતા દાઝ મનમાં રહી ખરી;
જો સમરથ માથે છે હરિ, તો આવડું કા ઓશીઆળી કરી. ૮
પિતાજી પ્રીછો નહીં ધરમ, સાસરીયાં બહુ બોલે મરમ;
ઉઠો, હરીશું લવ લવ કરે, હું એ માણસ છું મન ધરે. ૯
વજ્રથકી વિસમ છે જેહ, અણલેહેતાંનાં† વાયક તેહ;
અણવિચાર્યું કાંઇએ બકે, મોટાને કોણ વારી શકે. ૧૦

* કલ=કુળ. † નહિ સમજનારાના.

વલણ.

વારી કો શકે નહીં, સાસરીયા વિકટ અપાર;
દુરબળ ઘરનું છોકરું જાણી, કો ન રાખે ભાર. ૧૬

કડવું ૨૪ મું.

રાગ વેરાડી દેશી ફેર.

મેહેતોજી કહે મારી પુત્રી, સમરો શ્રી અવિનાશી;
શ્રીકૃષ્ણ મહોસાળું તુજને કરશે, સુખે કરવા દે હાંસી. ૧
મનની ચિંતા મૂકો કુંઅરી, રાખો દૃઢ વિશ્વાસ;
વિશ્વંભરને વાર નહીં લાગે, તાહારી પુરશે આશ. ૨
કરી પ્રશંસા પુત્રી વાહાલી, મેળવો સ્વજન સહુ સાથ;
મેહેતેજીએ ઉતારા માંહિ, સમર્યા વૈકુંઠનાથ. ૩
બ્રાહ્મણ વેદીઆ તેડવા આવ્યા, ભોજન કરવા આવો;
નષ્ટપણે એક નાગર બોલ્યો, વૈષ્ણવ વિપ્ર ન કહાવો. ૪
મહાપ્રસાદ મહારે મંદિર છે, મેહેતો આવીને ગ્રેહેશે;
સગપણ સાચું સદા સંતનું, દન પંચ સાત રેહેશે. ૫
મહાપ્રસાદ વૈષ્ણવને વાહાલો, એતો ઉત્તમ ધરમ;
ચેષ્ટાએ એણી પેરે બોલે, મેહેતાજીનું મરમ. ૬
ઉષ્ણોદક આકરું મૂકાવ્યું, મેહેતાજીને નાહવા;
પારખું જોઇએ મેહેતાજીનું, જે ભક્ત કહાવે છે આહાવા. ૭
સમણ ન આપશો સહુ કો વાર્યું, એ જળે કયેમ અડાશે;
અળગાં રહીને સહુ આલોકે, સ્નાન શી પેરે થાશે. ૮
મેહેતો આવ્યા મરજન કરવા, બેસવા માંડ્યો બાજટ;
નરનારી સહુ કૌતક કરવા, મળી રહ્યાં છે ઠટ્ટે ઠટ્ટ. ૯
એક સુંદરી આડી ઉતરી, ટાઢું માગ્યું પાણી;
નિરધન માટે તે તરુણીએ, શ્રવણે સુણી નહીં વાણી. ૧૦
મેહેતેજીએ મનમાં વિમાસ્યું, આહાવું જળ કયેમ મૂકે;
કષ્ટ પડે શામળીઆ સંભાળું, ચતુર રાય નહીં ચુકે. ૧૧

વલણ.

ચતુર્ભુજ ચૂકે નહીં, લે ભક્તની સંભાળ;
ગર્જના કરીને મહલાર આલાપ્યો, સમર્યા શ્રી ગોપાળ. ૧૨

કડવું ૨૫ મું.*

પદ ૧ લું—રાગ મહલાર.

ગોપાળજી તમથી ભક્તિ દોહલી;
તારા દાસને છે સદા સોહલી રે. ગોપાળજી. ટેક.

* મેળવો નરસિંહ મેહેતાકૃત કાવ્યસંગ્રહ, પૃષ્ઠ ૫૪૫, પદ ૧૯ મું.

કોણે કહ્યો કામી, ને કોણે કહ્યો કપટી,
કોણે કહ્યો તાલ કુટીઓ રે આવ્યો;
આપવા મૂકવા નહીં કાંઇ એહેને,
કોહોની માંહામેરુ તે શું રે લાવ્યો. ગોપાળજી. ૨
તેણે સમે પુત્રીએ વચન એવું કહ્યું,
શું સભામાંહાં બેઠા ચંગ વાહો;
માંહામેરા વેળા તો મામ રહેવી નથી,
હજી ગોપાળને શું રે ગાઓ. ગોપાળજી. ૩
ચંગ ને તાલ મારા દેહ સાથે છૂટશે,
ધરણી આકાશ જે વારે એક થાશે;
લોકડાં બોલશે તે સહુ ખમશું પણ,
કૃષ્ણની ભક્તિ કયમ મૂકી જાશે. ગોપાળજી. ૪
તેણે સમે વેહેવાઇએ હાસ્ય એવું કર્યું,
આણીને મૂકીયું ઉષ્ણ પાણી;
રાત દિવસ જેહેતું ભજન કરાંછાં,
તે તુહુને સમણ આપશે આણી. ગોપાળજી. ૫
ચૈત્ર સુદ દ્વાદશી મેઘ ઘટા ચઢી,
ગડગડી કુંડીમાંહે વુઠો;
સમણ આપી જેહેવો, નરસૈંયો સુજાવ્યો,*
તેહેવો સમસ્ત વૈષ્ણવને તું રે ત્રુઠો. ગોપાળજી. ૬

પદ ૨ જું—શુદ્ધ મહલાર.

ઘન વરસાવો, વિઠ્ઠલા સમણને કાજે;
નરસૈંયાને કૃપા કરી, લાડ પાળ્યાં મહારાજે. ઘન. ૧
વેહેવાઇના મંડપ વિષે, જળધારા ચાલી;
ઉમરમાંહાં† પાણી ચઢ્યું, ન શકે કો હાલી. ઘન. ૨
ગાજે ગડગડે અતિ ઘણું, બોલે દાદુર મોર;
આકાશ માંહે વરસે ઘણો, કરે બપૈયા સોર. ઘન. ૩
નાગર સહુ વિસ્મે થયા, ધ્રુજે હૈડા માંહે;
જળધારા ખુટે નહીં, રખે વહી જાયે. ઘન. ૪
મેહેતાને ચર્ણે નમ્યો, સહુ નાગર સાથ;
અપરાધ હમારો ક્ષમા કરો, રાખો વરસાત. ઘન. ૫
વ્યાકુળતા જોઇ સર્વની, મેહેતે કરુણા આણી;
કૃષ્ણજીને વિનતિ કરી, રાખ્યું વરસતું પાણી. ઘન. ૬

* અત્રે મૂળ પ્રતમાં "પદ શ્રીસુખતું સમાપ્ત." † ઉમરા ઉપર.

પદ ૩ જું–રાગ મેઘ મહલાર.

મુખથી અલાપતાં મહલાર, ગ્રીષ્મ વિષે ઘન વુઠો;
ઠગ હાંસીવાળા સહુ હાર્યાં, ત્રિભોવન નાથ તાંહાં ત્રુઠો. ૧
ભોજન કર્યું ભલી સામગ્રી, સમજીને મહાપ્રસાદ;
હરિ આરોગીને આપે, અંતરગત આલ્હાદ. ૨
કળ ન પડે કીર્તન વિના, મનશું મેહેતે માંડ્યું ગાન;
તાલ ગ્રહી મેહેલી મન ચિંતા,* સમર્યા શ્રી ભગવાન. ૩
ડાહ્યા શાણા સહુ વીરે જે,† એહેની કઠિણ છે જાત;
જંત્ર મંત્ર કામણો એ જાણે, તેણે વરસાવ્યો વરસાત. ૪
ઇંદ્રજાળનું બળ હશે એહેમાં, તે પરાક્રમ સહુ ફોક;
એ સારુ કાંઇ મોહોસાળું ન થાયે, ન મળે દ્રવ્ય કાંઇ રોક. ૫
પ્રબળ માયાએ ભૂલ્યા સહુકો, ફરી માંડી સર્વે હાંસી;
મેહેતેજી મગન થઇને, સમરયા શ્રી અવિનાશી. ૬
કૌતક જોવા કુંવરબાઇનાં, સાસરીયાં સહુ આવે;
મૂરખ મોટા હાસ્ય કરે છે, આ માહમેરું શું લાવે. ૭

વલણ.

શું કરશે મોહોસાળું એભીયા, ગાઢે કરે છે ગાન;
લાજ મૂકી નાગરી નાતની, તેહેમાં શી હોયે સાન. ૮

કડવું ૨૬ મું.

રાગ ગોડી.

મેહેતો માણસમાંહાં કીર્તન કરે, ભરુસો ભૂધરનો મન ધરે;
ચારતણાં એ વેદનાં પાત્ર, શાસ્ત્ર ભણ્યા સાથે બહુ છાત્ર. ૧
સુણવા આવી બહુ સુંદરી, મહેતા (ને) કરજોડી કહેજે હરિ;
પૂરણ પુણ્ય કરી અવતરી, આ જો મેહેતાની દીકરી. ૨
ગોરી હવડાં પેહેરશે આખું ગામ, એકવાર લેશે હરિનું નામ;
તુલસી તાલ ને શાલિગ્રામ, રામ રોકડો ગાંઠે દામ. ૩
છાંદસજી કહે છાંનાં રહો, વાત વૈષ્ણવની ગતિ તમે નવ લહો;
મેહેતાને સાથે શ્રી હરિ, તેહેમાં શું સમજો સુંદરી. ૪
કરજોડી કરતાં વિનતી, રિદ્ધ પ્રકટ થાશે અણછતી;
વામા વૈષ્ણવનો શો વાંક, દૈવ રાંન્યો‡ (?) લેહે છે રાંક. ૫
પંડિત વ્યંગ વચન ઉચરે, સુણીને દીકરી દુઃખ મન ધરે;
નિર્ધન નાગરને બહુ પાપ, સાંહાંને અહીં આવ્યો રે બાપ. ૬

---

* મૂળમાં ઘણે ઠેકાણે ચિંતાને બદલે ચેંતા છે. † વીરજે–વાનો કરે. ‡ શબ્દ સમજાયો નથી.

નિશાસા મૂકે ને રૂએ, કપટી બેઠા કીર્તન જૂએ;
મસ્તક ધુણે ને મુખ હસે, મેહેતાને મન રૂડું વસે. ૭
જય કૃષ્ણ વાણી ઉચ્ચરે, ગાઢે કહી કંઠે કર ધરે;
મહા પ્રસાદ આણ્યો મોગરી, પખાળી પાત્રમાંહે ધરી. ૮
પછેડી આચ્છાદન કરી, આરોગ્યા ત્રિભોવન પતિ હરિ;
હસ્તતણી સ્મરણી જેહ, મેહેતે પાત્રમાંહાં મૂકી તેહ. ૯
તાલ ગ્રહીને થાળ જ ગાય, આરોગો આવી જદુરાય;
સિદ્ધ ભક્તનું રાખે મન, જાણો રાય પ્રભુ જગજીવન. ૧૦
પુષ્પ પત્ર જળ આગળ ધરે, આદ્ય પુરુષ તું અંગે કરે,
અમૃતથી અતિ ભાવે ગ્રાસ, જેહ સમર્પે તુહુને દાસ. ૧૧

કડવું ૨૭ મું.

રાગ ધનાશ્રી.

આરોગો અવિનાશી આવી, રસોઈ સકળ વિધ સાજીજી;
ભરોસો ભૂધરનો છે ભાવે, તે જમ્યા ભક્તની ભાજીજી. ૧
ખાટું ખારું મીઠું મધુરું, કાંઈ ન આણ્યું મંનજી;
સમે અસમે સ્નેહ ધરીને, આવી આરોગો અન્નજી. ૨
કાચા કાંગુઆ કરથી ઝોટી, ખાતાં લાગે વારુજી;
સુદામાની શી સામગ્રી, પ્રભુ આરોગવા સારુજી. ૩
ભુંડી કયેમ કહીએ તે ભીલડી, બોર બાપડી લાવીજી;
ચાખી જોયાં તે ચિત્ત ન આણ્યું, ભૂધરને મન ભાવીજી. ૪
ધણું ટળવળી તાંહ જળજાનું, પત્ર આરોગ્યા પ્રેમેજી,
દુર્વાસાથી દુઃખ નિવાર્યું, પાંડવ પામ્યા ખેમેજી. ૫
દ્રુપદ સુતાના કરથી કદલી, ફળની પ્રાશી છાલ્યજી;
કયેમ ભાવી તે કૃપાનાથને, વાત કરતાં વાહાલ્યજી. ૬
એઠા કુરમો મુખમાહાં મૂકી, આળસ થયું કર ધોતાં જી;
કર બેહુ કૃષ્ણ કામળીએ લોહ્યા, ઈંદ્ર અમર અજ જોતા જી. ૭
લુખી ભાખરી કહો કયમ ભાવી, ભક્તે આણી મહારાજ જી;
ત્યેમ મોગરી માહારા કરથી, આરોગોની આજ જી. ૮
તમને તે અતિ મીઠું લાગે, જે સમર્પે દાસ જી;
ધણું ટળવળી બિજ વામાની, માગી પીધી છાશ જી. ૯
એ લાડુ લેહેર્યું ધારી ઘેવર, શાકતણા નહીં પાર જી;
એક સીત* જાની જાચ્યા છે, આરોગો વિશ્વાધાર જી. ૧૦

---

* મુળ પ્રતમાં સીત શબ્દ છે, પણ તે ચિતને સ્થાને હશે

કડવું ૨૮ મું.

રાગ કેદારો.

પરસાદ પામીને સહુ વળીયું, નરનારી કરે હાંસી;
પ્રાણી માત્ર હજો સહુ સુખીયું, મેહેતે દીધી આશી.* ૧
આંસુડાં ભરતી આંખ રાતી, કુંઅરબાઈ કહે વાણી;
વૃદ્ધ થયા પણ પેર નાગરની, તાત તમે નવ જાણી. ૨
ગાઢે ગાન કીધે શું થાયે, માંહામેરા વીણ તાત;
શીખામણ મેં ઘણીએ કહી, પણ મનમાં ન આણો વાત. ૩
પુત્રી મેં માહાંમેરું નજ થાયે, કરનારો તે કરશે;
કષ્ટ મ પામીશ કુંઅરબાઇ રે, દુઃખ દામોદર હરશે. ૪
આપણે માથે સમરથ છે મોટો, લક્ષ્મીજીનો નાથ;
માંહામેરું પેહેરામણી પુત્રી, લખી લાવો સહુ સાથ. ૫
સગાં સહુ સાસરીયાં કેરાં, પ્રિય સ્વજન પાડોશી;
કુંઅરબાઈ કો રખે વિસરો, સાજન ડોસા જોશી. ૬
કામકાજ કરતાં કો ઘરનાં, કણબી માણસ માળી;
સોઈ† ધોબી સ્વજન સબંધી, પશુતણા રખવાળી. ૭
સ્નેહી જે કો કુંઅરબાઇનાં, જેહેવું આપવું જેહેને;
તાહારી ઇચ્છા હોય જાંહાં જેવી, સંભારી લખાવજે તેહેને. ૮
સુનું રૂપું રોકડ લખાવજે, ખાંત્ય રખે મન રાખે;
સાવધાન થઇને સહુ સંભારજે, (નહીતો) મેહેણું રેહેશે ભવ આખે. ૯
લાજ કુંઅરીનાં આંસું લોહ્યાં, શીશ ફેરવ્યો હાથ;
દીકરા કુંઅરબાઈ કાં દુઃખ આણાં, સમરો વૈકુંઠનાથ. ૧૦
મુખ પખાળી મંદિર પોહોતી, સાદ કરે સહુ આવો;
માંહામેરુ મોટા ઘર કેરું, સાસુજી સર્વ લખાવો. ૧૧

વલણ.

લખાવો સાસુજી, ઘટે પેહેરામણીની રીત;
પિતાજી પૂરી પાડશે, જેહેને શામળીયાસું છે પ્રીત. ૧૨

કડવું ૨૯ મું.

રાગ સામેરી મહલાર.

મુખ મરડીને સાસુ બોલ્યાં, વામા કરો વિશ્વાસ, વહુજી.
કાગળનો કથલો‡ તો કીજે, જો જુની હોય આશ, વહુજી. ૧

---

* આશી–આશીષ. † દરજી. ‡ કથલો એટલે કથવો કે કુથળો.

મોટે મોંઢે નણદલ બોલી, લખાવતાં શું જાય, માડી;
કટકો કાગદ ખરચ થયે, અધિક ન્યૂન નહીં થાય, માડી. ૨
વડસાસુ કહે રેહ રેહ છાની, હું રે લખાવું લેખ, વહુજી;
તે કાગળ મેહેતાને આપજો, વિગતે કરી વિશેખ, વહુજી. ૩
લખો પડીકાં કુંમકુંમકેરાં, પટોળાં દશ વીશ, વહુજી;
નારીકુંજર નાના વિધનાં, આપશે શ્રી જગદીશ, વહુજી. ૪
રેટ શણીયાં સાળુ સાવટુ, છાએલ લખો સેં ચાર, વહુજી;
પામરી ને પટકા પછેડી, બહુ મૂલ્યનાં સાર. વહુજી. ૫
થોક લખો દશ થરમા કેરા, ચોલેરાં પંચાશ, વહુજી;
કમખા કાપડાં ઘણેરાં જોઇએ, લોક કરે સહુ આશ, વહુજી. ૬
સહસ્ર મોર સુનાની, શ્રીફળ લખો સેં સાત, વહુજી;
વીશ મણ વાંકડીયાં જોઇએ, મળશે નાગરી નાત, વહુજી. ૭
ખીરોદક મશરું ને મોળીયાં, મગીયાં અમરી ધાટ, વહુજી;
તાજાં ને ટપકે સુરંગે, નિર્ખી* લેજો નાટ,† વહુજી. ૮
જેહેને જે ગમે તે લખાવો, એટલું તો જોઇશે આજ, વહુજી;
પછે પોશાય તેહેવું કરજો, જેમ ઘરની રહે લાજ, વહુજી. ૯
જો મહેતા માથે હરિ છે, તો તાં શાહાંનો વાંક, વહુજી;
માંહેમેરું કરશે જોતાં, આડો આંક, વહુજી. ૧૦
નણદી કહે સહુ સમજી લખાવ્યું, ભૂલ્યાં ખરાં નિરવાણ, વહુજી;
લખ્યાથી મેહેતો નહિ ચૂકે, માટે લખાવો વળી બે પાંહાણ, વહુજી. ૧૧

વલણ.

કહ્યા પ્રમાણે સહુ લખ્યું, ને હસીયો સઘળો સાથ;
કુંઅરબાઇએ કાગળ લઈ, આપ્યો તાતને હાથ. ૧૨

કડવું ૩૦ મું.

રાગ સામેરી.

પિતાજી શી પેર થાશે, આપણે આવડું કયેમ અપાશે;
સ્વપ્ને નવ મળે જેહ, સાસુએ લખાવ્યું તેહ. ૧

ઢાળ.

કાગળમાંહે લખ્યું ખરું, પણ લખ્યા પ્રમાણે નવ મળે;
અવસર વીત્યો હવડાં, અમો મેહેણું નહી ટળે. ૨
માહારી પુત્રી પ્રભૂ સંભારીએ, સમરથ શ્રી ત્રિભુવન ધણી;
દામોદરજી દોસીને મન એ, સામગ્રી નહીં ઘણી. ૩

* નિર્ખી=પરખી, જોઇને. † નાટ—સારા.

કાગળ કુંઅરબાઇ કને રાખો, સાદ કરવા આવજો;
નોહોતરાં નાત્યે સગાં સબંધી, શીઘ્ર વેહેલાં કહાવજો. ૪
વ્યાકુલ થઇ તે વાયક સુણતાં, વચન પુત્રી ઓચરી;
હા! પિતાજી સર્વે આવ્યું, આંખેથી આંસુ ઝરી. ૫
ભુંડી ભરાંસે છબીલાને, છાબ મંડપમાંહાં ધરો;
જુઓ જદુપતિ શું કરે છે, લાડકી કાં લોચન ભરો. ૬
પ્રતીત આવી કુંઅરબાઇને, જનક જુઠું નવ કહે;
ભક્તવત્સલ બીરદ મોટું, સાસરીયાં તે શું લહે. ૭
શીઘ્ર થાઓ સ્વજન તેડો, વહુજી વાણી ઉચરી;
મેહેતાજી માંહાંમેરુ લાવે, સમરથ માથે શ્રી હરિ. ૮
તાલ લીધી તિલક કીધું, સ્મરણી શુભ કર ધરી;
મેહેતાજી મંડપ પધાર્યા, કરજોડી કહેતા હરિ. ૯
લાવ્યા છો વોરી છાબ ક્યાં છે, વચન બોલ્યા જેટલે;
નાગરના નરનારીએ, મહા હાસ્ય માંડ્યું તેટલે. ૧૦

કડવું ૩૧ મું.

રાગ દેશી ચાલતી.

આગે નાગર રૂપ મનોહર રસિયા, હાથે તાલી દૈને હસીયા;
ચંદ્રવદની તે હસતાં રાજે, ઉપમા જે કહીએ તે છાજે. ૧
શું અમરપુરી છે એહ, નરનારી નિરખે તેહ;
કો છૂટી વેણીએ રે દ્રોડે, પે* પીતાં પુત્ર ત્રછોડે.† ૨
કો કરે ગ્રહી ગુંથતી વેણી, ઉપમા અદ્દભૂત મૃગનેણી;
કોહોને ચાલતાં ચુડી ખળકે, * * * ૩
ઝીણ ઝીણ ઝાંઝરીઆં વાગે, સુણી સુતો રતી પતિ જાગે;
જયકૃષ્ણ કહી કરજોડે, શીશ ધૂણે ને મોં મચકોડે. ૪
ખસે ઓઢણું શીશ, માટી નેત્ર ચઢાવી કરે રીસ;
શંખણી અવળી થઈ સાડી, સમું ઓઢ એમ કહે માડી. ૫
લટ મુક્તાફળની ત્રુટે, કટીથી ફાલી છૂટે;
એક સરુએ સ્વરે કરે સાદ, સોહે નવલ વીછીઆનો નાદ. ૬
પ્રથુ (?) શોણી પાગ ભરતી, ચાલે કૌતક કોટ કરંતી;
ઉન્મત્ત ઉરજ અતિ શોભે, કો કોહોને કાજે નવ થોભે. ૭
મેહેતાજી કરે માંહાંમેરું, માહારે મન ગમતું જાઇ પેહેરું;
એમ વ્યંગ વદે મુખ વાણી, ગ્રહશાળા ભીડ ભરાણી. ૮

* પે=પય. † તરછોડે.

ઝાંઝાં કુંકુંમ મેહેલ્યાં છે ઘોળી, તાંહાં નાગરની મળી ટોળી;
હાથે સાન કરે મુખ વારે, મેહેતો શામળજીને સંભારે. ૯
છેડેથી છોડી બે તાલ, મેહેતે ગાજી કહ્યું ગોપાળ;
હાં હવડાં છાબ ભરાણી, એમ વ્યંગ વદે સહુ વાણી. ૧૦

વલણ.

વાણી વ્યંગ સહુકો વદે, મેહેતે ગ્રહી જે વારે તાલ;
કાગળ ધર્યો છાબમાં, સમર્યા શ્રી ગોપાળ. ૧૧

કડવું ૩૨ સું.

રાગ કેદારો.

કૃષ્ણ કહીને કાગળ ધર્યો છાબમાંહા, શામળા સાંભળ વાત માહારી;
વહાલા માહારા વાર લાગે રખે અધ ઘડી, કુંઅરબાઈ કુંઅરી તે છે રે તાહારી. કૃષ્ણ. ૧
શામા સંગે તેડજે, શીઘ્ર રથ ખેડજે, આળસુ થઈ રખે સુઈ રેહેતો;
માંહાંમેરુ તાહારા ઘરથી ઘટે જેહેવું, હું કહું તો જો તું હોય અલહેતો.* કૃષ્ણ. ૨
માહારે કાજે રખે જાય કંહી માગવા, કૃષ્ણ, મળ્યા વિષે કરજ કાઢી;
આ સમામાંહાં વેગે આવી કૃપા કરો, તો દીન તુજ દાસની થોભે દાઢી. કૃષ્ણ. ૩
દોસી દશ વીશ ને સુની† નાણાવટી, ઝવેરી નેસ્તી ને સુગંધી ગાંધી;
સરવને તેડી કરી તીલ એકમાં, આવજો મોટ મોટેરી બાંધી. કૃષ્ણ. ૪
ભક્તને બળ ઘણું, ભૂધરા તુજ તણું, લેખે કોહોને ગણું, તાહારો કાહાવી;
નાથ નાગર નરસૈયો કરે વિનતી, મોટું માંહાંમેરુ તું આપ્ય આવી. કૃષ્ણ. ૫

કડવું ૩૩ સું.

રાગ રામગ્રી.

એણીપેરે મેહેતે માંડ્યું ગાનજી, સમર્થ સ્વામી શ્રી ભગવાનજી.

ઢાળ.

સમર્થ શ્રી ભગવાન સમર્યા, અંતર ગતિ આહાલાદ;
ઘણે ઠામે આવી સાહાય કીધી, સાંભળી ભક્તની સાદ.‡ ૧
અજામેલને એકે નામે, આપ્યો વૈકુંઠ વાસ;
સાધન સાંહામું ન જોયું, પ્રભુ મન ભાસીઉ§ દાસ. ૨
ગજરાજ ગ્રહ્યો ગ્રાહે, તેની કીધી વાહાર;
અરધ નામે ઓધરીયો, હરિ સમરથ જગદાધાર. ૩
ગોવરધન ગિરિ કર ધરીને, રાખ્યાં વચ્છ ગોપાળ;
ગુરુપુત્ર આણી આપીયો, ને પીધી પાવક ઝાળ. ૪

* અલહેતો=નાદાન, વગર સમજનો, નાની ઉમરનો. † સોની.. ‡ સાદ=વાત. § ભાસ્યો.

અમરીષને ઉગારીયો, પંચાલી પુરયાં ચીર;
દુર્જોધનના દુઃખથી, ઉગારીયા પાંચે વીર. ૫
સ્તંભ માંહાંથી પ્રકટ થાતાં, ક્ષણું ન લાગી વાર;
ઉષ્ણ તેલથી ઉગારીયો, સુધન્વા કીધી તેહેની સાર. ૬
પય તક્ર માખણ મંદિર પેસી, પીધું શ્રી મહારાજ;
ચતુર્ભુજને ચોરી કરતાં, મન ન આવી લાજ. ૭
ચંદ્રહાસની ચિંતા કરી, ધ્રુવજીને થયા પ્રસન્ન;
ઋષિપત્નીના આદરે, માગી આરોગ્યા અન્ન. ૮
કાંગુઆ ઝોટી મુખમાંહે, મૂકયા, રિદ્ધ સિદ્ધ આપી નાથ;
કામ ભાવે ઉધારિયો, ગોપિકા કેરો સાથ. ૯
કલબી* થઇને કૃપાસાગર, રહી ત્રિલોચન ઘેર;
વિશ્વંભરીઓ પટલ કાહાવ્યો, એ પ્રભુની પેર. ૧૦
કબીર નામે કાશી દક્ષણા, સંભાર્યા સુખધામ;
તમ નાથ નાગર નરસૈંયાને, છે માંહાંમેરાંનું કામ. ૧૧

વલણ.

કામ કીજે કૃષ્ણજી, લાડ પાળો આજ;
કુંઅરબાઇ છે તાહારી પુત્રી, રાખો આવી લાજ. ૧૨

કડવું ૩૪ મું.†

રાગ રામગ્રી.

ઉધ્રકી ઉઠીયો વેગે વૈકુંઠપતિ, ગરુડ કયાં ગરુડ કયાં વદ્યા વાણી;
ચાલ ચતુરા ચતુર્ભુજ ભણે ભામની, નિષ્ટ નંદીકે‡ માહારી ગત ન જાણી. ઉધ્રકી. ૧
જન ઘણા ઠગ ફરે, ગયા વના નવ સરે, રિદ્ધ સિદ્ધ અગર§ કરીને રે જાઓ;
નરસૈંયો નાગરો ભક્ત માહારો ખરો, છાબ તાંહાં જૈ ભરો શીઘ્ર થાઓ. ઉધ્રકી. ૨
સાવટુ સૂત્ર પટકુલ સોવરણ કશી, રંગ નાના તણી રેલ વાહો;
આપણો નાગરો હાથ મસ્તક ધરો, હેત આણી તેહેને હાથે સાહો. ઉધ્રકી. ૩
દેશ પરદેશની ભાત જે જે ભલી, એકથી એક જે અધિકાં જાણો;
સ્વપ્ને જે નવ મળે, નામ કો નવ કળે, અંગ આળસ તજી તેહ આણો. ઉધ્રકી. ૪
હેમ હથસાંકળાં, નંગ નિરમલ ભલાં, સરસ શણગાર જે સૃષ્ટે સારો;
રીત ને ભાત રોકડ રખે વિસરો, દીન થઈ કરગરે દાસ માહારો. ઉધ્રકી. ૫
છાબ મંડપ ધરી, મેહેતો સુખ કહે હરિ, કુંઅરી કમળા જઇ રાખ્ય રોતી;
ભક્તનો ભાવ પૂરણ કર્ય્ય ભામની, સરસ સીમંતની રીત સોહોતી. ઉધ્રકી. ૬

---

* કલબી—કુણબી. † નરસિંહ મેહેતા કૃત કાવ્ય સગ્રહના પૃ. ૫૪૮ પદ ૨૪ મા સાથે, અને પ્રેમાનંદના મામેરાના કડવા ૧૩ માના ૧ લા, પદ રાગ પ્રભાતવાળા સાથે આ કડવું ૩૪ મું સરખાવો. ‡ નંદિકે—નિંદકે. § અગર—અગ્ર, આગળ.

એક માગે તો અગીઆર ગણું આપીએ, આપણા ઘર તણી રીત રામા;
એહેવું કહી શીઘ્ર આવી ઉભા રહ્યા, વિશ્વ ઠગ કરે જુએ રે કામા. ઉધ્ધરી. ૭
અમર અજ ઈંદ્ર જે સ્વપ્ને દેખે નહીં, માગ્ય મુખ બોલતા વેગે વાણી;
નરસૈંયો નાથ લક્ષ્મી સહીત આવીયો, તેણે અણગણી ગાંઠડી અનત આણી. ઉધ્ધરી. ૮

કડવું ૩૫ મું.

રાગ મેવાડો.

મંડપમાંહે થયો ઝાતકારજી, દોસી થઇને આવ્યા મોરારજી;
રથથી ઉતર્યા શ્રીચક્રપાણીજી, સાથે સોહે શ્રીરમા રાણીજી. ૧
આવતાં જોઇને મેહેતો ઉભા થાયજી, હરિને ભેટી લાગ્યા પાયજી;
દોસેણ આવ્યાં મંદિર માંહેજી, કુંઅરબાઇને કરવા દયાયેજી. ૨
હેતે કરીને રુદીએ લીધીજી, પુત્રી તેં કાં ચિંતા કીધીજી;
મેહેતા સરખો તાહારે બાપ જી, તો શેં હોયે તુહને તાપજી. ૩
લખ્યાથી અધિકું લાવ્યાં અમોજી, વળી જે જોઇએ તે માગો તમોજી;
કુંઅરબાઇએ જાણ્યું મંન જી, મેહેતા કારણ આવ્યાં ત્રિભુવનજી. ૪
શકે શ્રી હરિએ કીધી કૃપાયજી, આ ભીયાં તે દીસે લક્ષ્મી માયજી;
પાય લાગી જોડી હાથજી, માથે કર મુક્યો દોસણ માતજી. ૫
કુંઅરબાઈ હરખ્યાં અપારજી, મેહેતા જાણ્યો દેવ અવતારજી;
મંડપ માંહે દોસી બેઠાજી, ત્રણ ભુવન નહી કો દીઠાજી. ૬
મેહેતા ઉપર ઘણું પ્રસન્ન જી, લ્યો મેહેતાજી જે ગમે મંનજી;
આપવા બેઠા જગદાધારજી, વસ્તુતણા વાળ્યા અંબારજી. ૭
ભાત ભલી જે લખીએ ન જાયજી, દીઠે નરનારી મન લલચાયજી;
અંબર અવનીમાં ન સમાયજી, કવિ એક જીભે કરી શું ગાયજી. ૮
પાઘડીચીરા ને શિર બંધજી, પટકા બાદલાઇ દીઠે થાયે આનંદજી;
સુથણાં સાવ સુંદર ભાતજી, થરમા પામરી કશમેરી જાતજી. ૯
મશરુ અલાયચા બાસ્તા સારજી, કમરવેલી શેલાં અપારજી;
સુગટા શણીયાં ઢટી* લાલજી, મુલ્ય ન જાણે કો દલાલજી. ૧૦
સાહબી સુશી† ચકલા અનેકજી, ધોતીયાં પોતીયાં દોરીયાં વશેકજી;
ચીર પટોલાં પીતાંબરજી, ચુંદડી કલધર નીલાબરજી. ૧૧
ટુકડી અનોપમ ને શુભ જામાજી, બાદલાઇ કીરતાસ જોની કામાજી;
વીજાપુરી અતલસ જુઓ રામાજી, ઝીણા બાદલાઇ શુભ શામાજી. ૧૨
રુડા કમખા ને પઠાણીજી, કરણાટકી તુરકીતર(?) કાંહાંથી આણીજી;
છીંટ આવી સ્વપ્ને ન જાણીજી, બુટ્ટીદાર સુંદર જુઓ બાઈ પાણીજી. ૧૩

---

* ઢટી–સુગટી વીશનગરા નાગરોમાં આ શબ્દ હજુ પ્રચલિત છે. † એક જાતની સાડી રેશમી. કલધર અથવા કલધરની જાતની પણ સાડી

દુંખણીયાને દોરની સાડીજી, તાસ દુમાસ ને ચીટલી વાલીજી;
ત્રંધડો ગજીઓ જુઓ માડીજી, નાટીની જામપુરી કાંહાંથી કાહાડીજી. ૧૪
ભારે મૂલ્યતણા ભરુચીજી, ગોરે ગાત્રે ખરો રહે ખુંચીજી;
આ એજદી કાંહાંથી કાઢયાજી, વિઠ્ઠલને નવ ઓળખે વાઢ્યાજી.* ૧૫
સાડી સરસ ગોઠીયા કેરીજી, બાંધણા જોની જઇને આઘેરીજી;
ઘાટડી ચોળી બહુ ચીરજી, દોસી થઈ બેઠા શ્રી જદુવીરજી. ૧૬
શ્રીફળ સોપારી ને સુવર્ણ નાંણું જી, ક્રોડ જીભે કહીયે ન જાણ્યું જી;
સુનાનાં દડબાં† બે પ્રોઢ જી, જુવોને લાવ્યા ગરુડારુઢ જી. ૧૭
અંતરીક્ષ દેવ દુદુંભી વાજે જી, ઉપમા જે કહીએ તે છાજે જી;
કુંઅરબાઈ મંડપમાંહીં માલે જી, પિતાજી આપે મોસાળું વાહાલે જી. ૧૮

વલણ.

વાહાલે મેહેતો મોહોસાળું આપે, સાન્નિધ ગોકુળનાથ;
મનગમતાં ને મનમાન્યાં, આવી પેરે સજ્યો સાથ. ૧૯

કડવું ૩૬ સું.

રાગ મારુ.

મેહેતોજી બોલ્યા મુખથી વાણી, કુંઅરબાઇ તેડો ગોર ગોરાણી;
આપો અમારીને રે પટોળી, પૂજી પ્રેમે ચરણ ચોળી. ૧
સદા કરો શુકલ શુકલાણી, પાગ પખાળી શિશ ઘો પાણી;
રત્નાને રૂડી સાડી, આપો તિલક કરીને માડી. ૨
પૂજ્ય પ્રાહુણા દેશ પ્રદેશી, વિપ્ર વેદીયા નગર નિવાસી;
યુગ્મ વસ્ત્ર જણપ્રતે આપી, જથા જોગ્ય લહ્યું ગુરુ માપી. ૩
તેડો સાસુ ને જેઠી જેઠાણી, સાડી સરસ શુદ્ધ પટાણી;
માહાલણા દેવરની માડી, ગરવે પેહેરે દક્ષિણની સાડી. ૪
જોડે લ્યો પુત્રી બે થરમા, સસરાને સોંપો લઈ કરમાં;
સરસ શોભિતો જામો, જામાત્રને અંગસું ખાંમો. ૫
હાર અલકાવલ મોટાં મોતી, કંઠે વર, કુંઅરી શું જોતી;
આ બે મણિ સુંદરજીને કાજે, પ્રેમે મોકલ્યા શ્રી મહારાજે. ૬
સસરા સાસુની જે માડી, આપ કુંઅરી ઉત્તમ બેસાડી;
આંખે આંસુ ભરે બે ખુંધી, કૌતુકે ગ્રહશાળા રુંધી. ૭
દંપતી દીએર જેઠ જેઠાણી, અદ્ભૂત રંગ પટોળી પાણી;
દીવ્ય દીપતી દુશાળા, આપો વેડાબાઇના સુત વહાલા. ૮

---

* વાઢ્યાજી—વઢવારીઆ કે વાડીઆ—વાહાણનાં બાંધનારા? † દડબાં—પથરા.

સાદ કરો નણંદ નણદોઈ, આપો વસ્તુ અનોપમ જોઈ;
નણંદતણા જે કુંઅર નાંહાના, બાદલાઈ ચીરે રેહેશે છાના. ૯
તેડો માશીજી ને માસો, સાડી સરસ ભરૂચી ખાસો;
ઉભાં કાકીજી ને કાકો, આપો જેમ જગમાં રહે સાકો. ૧૦

કડવું ૩૭ મું.

રાગ મારૂ.

પુત્રી સાદ કરીને તેડો, આપો મામીજી ને મામો;
સાસુજીને પૂજી પ્રેમશું, પેહેલા મસ્તક નામો. ૧
કોઇ ફુઆ વૃદ્ધ ત્યાત્યાનાં,* આપીને દો માન;
કોહોને આપવું ગાઢે† પૂછો, જે થોડું સાંભળે કાન. ૨
નાહાનાં મોટા સગાં સબંધી, પ્રિય જન પાડોશી;
કુંઅરબાઈ કો રખે વિસારો, સાજન ડોસાડોસી. ૩
પીતાંબર પેહેરીને પાંકડી, હીંડે મોડામોડ;
નાહાની વહુને નારીકુંજર, સોહે સરખી જોડ. ૪
કુંઅરબાઇનો‡ કલઘેરની સાડી, ઘેડ ઉકલી જુએ;
કટી ધરતાં કટાક્ષસું નિરખે, રતીપતિ મંન મોહે. ૫
લાડકુંઅર જે લક્ષણવંતી, અંબર ગ્રહે આઘેરી;
રખે અંગ ઉઘાડું દેખે, હેડા સાથે હેરી. ૬
લાછબાઇને લાખી તાસ્તો, જીવવહુને ઝુના સાડી;
માહારા સમ જો મુખ ઢાંકોતો, ત્યાત્યોજી કહે રહી આડી. ૭
રાજબાઇનું રૂપ નરખતાં, લટકે ત્રિભોવન નાથ;
મરકલડે મેહેતાજી આગળ, જોડે આવી હાથ. ૮
ફુલબાઈ ફુલી મંડપમાં, છોરી છોડે ચીર;
બુટ્ટીદાર દેખીને બાઇયાં, સંભારે જદુવીર. ૯

વલણ.

જદુવીરે ચીર પુર્યાં, ખૂટે નહીં કદાપ;
મેહેતા કારણ લોક સહુને, માધવસું થયો મલાપ. ૧૦

કડવું ૩૮ મું.

રાગ ધનાશ્રી.

મંડપ મલપતી મધુર મુખ બોલતી, મૃગાવતી કહે વાણી;
જગનકુંઅર કહે તાંહ જોરે કમળા, આ અંબરનું પાણી. ૧

---

* આ શબ્દ એવી રીતે લખાયલો છે કે જે 'ત્યાત્યા' 'તાતા' 'તાત' 'ત્યાત્ય' એમ ચાર રીતે બેસાડી શકાય છે. † ગાઢે-મોટે શબ્દે. ‡ બીજી કોઈ એ નામની સ્ત્રી હશે.

રાગ ફેર.

ઉદ્યોતકુંઅર આનંદ પામી, માનબાઈ મન ફુલી;
ચાંપા ચિત્રલખીશી નિરખે, મોટી સુધ બુધ ભૂલી. ૨
લાખેણી લટ મૂકી મુખપર, મરકલડે મૃગનેણી;
મકરધ્વજ સરખો મોહ પામે, નાગફણા તુલ વેણી. ૩
લોચન ઉપર લટ લલીતાની, નાગેણ સરખી લલકે;
લૌકીક પુરૂષતણું શું લેખું, જોતાં મહા મુનિના મન ટલકે ૪
હસવું રમવું કેહેવું સુણવું, કૌતુક કરે કોડ્ય;
સ્વર્ગભુવન સરખું જો કહીયે, કવિને મોટી ખોડ્ય. ૫
સહસ્ર ગણી સ્વર્ગથી શોભા, ભૂતલ ઉપર ભાસી;
લાડ પાળવા લક્ષ્મી સાથે, જાહાં આવ્યા અવિનાશી. ૬
માંગરોળમાં મોટો મહાજન, શેઠ સંઘ શ્રીપાલ;
મોહન મનજી ને પૂંજો પારેખ, કીધી ઝાકઝમાળ. ૭
ડેપો દોસી ને શૂરો સુંની, ગણાજી ગાંધી આવે;
સ્નેહી જે સસરાજી કેરા, સંભારી તેડાવે. ૮
કાહાંનો કળબી ને ધોળી ધોબેણ, મોટી માળણ ડાહાઈ;
નાહાનો નાપીક ઉભો નિરખે, કરમાં વીંજણો સાહી. ૯
તેજપાલ તંબોલી તેઓ, ઉભા સારણ શેઠ;
મેહેતાને મુખે ના ન નીસરે, લહી વિઠ્ઠલની વેઠ. ૧૦
પાણીહારી પુરુને આપો, નૂતન રંગની નાટી;
ભાટ રખે જો એક વિસરે, ગુણી પ્રગટ હોયે ધાટી. ૧૧
ટોળાં સર્વ ગાંધ્રવનાં તેડી, માંડ્યું હરિગુણ ગાન;
પ્રેમેસું પટકુલ પામરી, આપે શ્રી ભગવાન. ૧૨
અશ્વતણા ખેડચું ને રક્ષક, દલવાડી ને દોસી;
કરભસીઆ ? કુનાંદ* ભર્યો, આપે શ્રી અવિનાશી, ૧૩
કર ઓઢી† જેણે જે માગ્યું, તેહેને તે આપ્યું સાર;
કારીગર કો ન વિસરે, પશુતણા પીંડાર. ૧૪
આપતાં ખુટ્યો નહીં, વસ્ત્ર તણો ત્યાં અંબાર;
પછે મેહેતેજીએ કૃપા કરી, વહેંચી આપ્યાં નગ્ર મોઝાર. ૧૫

વલણ.

નગ્ર આખે વેહેંચી આપ્યાં, સહુનાં પુરી કોડ;
મેહેતા માથે હાથ મૂકી, લક્ષ્મી સહિત પધાર્યા શ્રીરણછોડ. ૧૬

---

* કુનાંદ કે કુશાંદ ? વચલો અક્ષર બરાબર વંચાતો નથી. † ઓઢી—ઓડવું, ધરવું.

કડવું ૩૯ મું.
રાગ બીલાવલ.

ચતુર્ભુજ ચોબે વિખાણો, મેહેતાજીનું મન;
ઝંડ ને ઝાં દવે ત્રવાડી, કહે જીવિત તવ ધન્ય. ૧
આગજી પારધી જોઈ, કેહ મેહેતા મોટી વાત;
વિસ્મે પામ્યા બ્રાહ્મણો, મેહેતો સ્વેદ ભરાણું ગાત્ર. ૨
ત્રિલોચન ત્રવાડી બોલે, પંચોલી પરિ પ્રીતે;
જીથો ઝાંખર ઝબકી ઉઠ્યો, લહી રસિકની રીતે. ૩
ડોહ્યુ દવે ને રામો રાવળ, જશવંત જાની જોડ;
કેશવજી કરોતિયો તાંહાં, હસે હાર્યો હોડ. ૪
પાઠી ગોત્ર પ્રસન્ન થઇને, વદે મુખથી વાણ;
વ્યાસ વ્યાસણ અવિલોકતાં, કહે વૈષ્ણવને શી તાણ. ૫
કાહાનજી કણસારો, અને સરીયો શ્યામ;
પિતાંબર પંજો નવ પ્રીછયા, પ્રભુજીનાં એ કામ. ૬
અષ્ટ દાસ અભ્યાસી, અદ્ભૂત વિદ્યાકેરા જાણ;
વ્યાકરણી વૈદ્ય જોષી, વિશ્વે કીધું વિખાણ. ૭
વેરાગી વિષ્ણુદાસના, એ દાસ નામે શિષ્ય;
વૃદ્ધ વામા વારણે જાય, દેતી બહુ આશીશ. ૮
ભવ્ય વસ્ત્રે ભરી ભાંજ્યાં, સંતોખ્યા સરવ લોક;
કલ્પતરુથી કુંઅરબાઇનો, ટળ્યો સઘળો શોક. ૯
કાપડું એક વિસર્યું, તે વિશ્વ જાણી વાત;
કૃષ્ણજીએ કાપડાંનો, વરસાવ્યો વરસાત. ૧૦
નરનારી સહુ વિસ્મે પામ્યા, વરત્યો જેજેકાર;
પ્રેમ આણી જોગ્ય જાણી, સર્વે કીધા મેહેતાને નમસ્કાર. ૧૧

વલણ.

નમસ્કાર કીધા પ્રેમશું, વદે વાણી મેહેતો ધન્ય;
નાગરી નાતમાંહ પ્રકટી, સહુ કીધું પાવંન. ૧૨

કડવું ૪૦ મું.
રાગ ધનાશ્રી.

કુંકુંમ કેશર ઘોળીયાં ને વર્ત્યો જેજેકાર,
છેલ છબીલી છાંટે છમરકે, ઉપમાનો નહી પાર;
વૈષ્ણવે જીત્યું રે જીત્યું, હાર્યાં હરિના દ્રૂખી રે. ૧
મેઠ* મનોહર ગાન કરે ને વાજે બહુ નીશાણ;
ટીલાં ટબકાં ને ચોખા ચાંદલા, મહા સંતોષ મુખ વિખાણ. વૈષ્ણવે. ૨

* મેઠ, એક જાતિ.

ગીત ગુરુવાણી સાદ. રાગ પ્રેર.
લલીતા લાજ મૂકી (પાગી, આનબાઈ મન ફૂલી;
કેશળ પાન ને ફુલ ફતરણે, મોટી સુધ બુધ બૂલી. ૨
અનસેહેતાં અપરાથી સુખપર, મરકલડે મૃગનેણી;
ચાર વેદની આશીર્વાદ પામે, નાગફણા તુત્ર વેણી. ૩
વૈકુંઠ શોભા અતિ પોતાની, નાગેણ સરખી લલકે;
આઠ ચાર ને નવ નિમેષ, જોતાં મહા મુનિના મન ટલકે ૪
જે હરિનો આશ્રય રેક તે, કરે કૌતુક કરે કાજ;
ઉપમા એક છમે શી કહીએ, કવિને મોટી ખોડ. ૫
મેહેતાજી માંહાંમેરાં વેળા, નૂર ઉપર ભાસી;
રીતભાત પરિપૂરણ કીધી, મેહેતા થયા અતિ વિદાગ; ૬
મોટા મહાજન નગરતણા જે, પુંઠે વળાવવા જાય. વૈષ્ણવે
પાછા વળ્યા પુરવાસી ને,આગળ થયો પોતાનો સાથ; ૭
મેહેતોજી જૂનાગઢ પધાર્યા, ભજતાં વૈકુંઠનાથ. વૈષ્ણવે
કુંઅરબાઈપર સાસરીયાં, સહુ સદા રહે પ્રસન્ન; ૮
મેહેતાજીની મામ દીઠી, પછે સહુકો રાખે મંન. વૈષ્ણવે.
માંહાંમેરા મેહેતાતણાનો, કહ્યો જથા બુધ વિસ્તાર; ૯
ભાવે કરીને સાંભળે, તે તરે નર વા નાર. વૈષ્ણવે. ૧૦
સંવત સત્તર આઠ અભિનવો, ચૈત્ર વદ શનિવાર;
તાપહરણ તેરશને દહાડે, પુણ્ય તણો નહીં પાર. વૈષ્ણવે. ૧૧
સુણે ભણે ને ગાય શીખે, સ્થિર રાખીને મંન;
વૈષ્ણવના ગુણ રસનાએ ભાખે, પ્રભુજી થાય પ્રસન્ન. વૈષ્ણવે. ૧૨
હરિજનનો મહિમા અદભૂત, કહ્યો ન જાયે લેશ;
ગોવિંદ કૃપાએ ગ્રંથ બાંધ્યો, પ્રેમે પાટણ દેશ. વૈષ્ણવે. ૧૪
ચાર પદારથ ભાક્તના, સ્નેહે હરિ વશ થાયે;
ઇંદ્ર અમર અજ આણું ન જાણે, તો 'જાની' જશ શું ગાયે. વૈષ્ણવે. ૧૫

इति श्री माहामेरुं नरसैं मेहेतानुं जानी विश्वनाथ कृत संपुर्णम्.

હારચરિત્ર.

કડવું ૩૯ ગાત મેહેતાની અપાર;
રાગ બીલાવ ઘેર ચાલીં તે કાહાણી. ૨
ચતુર્ભુજ ચોખે વિખાણો, લોક આવે દર્શન સારુ;
ઝંડ ને ઝાં દવે ત્રવાડી, કહે અજ્ઞાને નિંદા કરતા. ૩
આગજી પારધી જોઈ, કેહ હરિજનની કરે હાસ્ય;
વિસ્મે પામ્યા બ્રાહ્મણા, મેં પ્રાણી માત્ર ઉપર પ્રસંન. ૪
ત્રિલોચન ત્રવાડી બોહે ગમ, જાંહાં દામોદરનું શુભ ધામ;
જીથો ઝાંખર ઝખડી ગાજે, જાંહાં સ્વયં દામોદર વિરાજે. ૫
ડોશા દવે ને રામે નીત થાએ, બંદીજન ગુણ જશ ગાએ;
કેશવજી કુરે નીત દર્શ. નામે સહુ લોક, તેણે ન મળે કોહોને શોક. ૬
રાજદ્વાર માંડલિક કેરું, તાંહાંથી સમીપ છે દેહેરું;
નરસિહ મેહેતો વૈષ્ણવરાજ, નીત આવે દર્શનને કાજ. ૭
કરમાંહે ધરે બે તાલ, ગાતા આવે ગુણ ગોપાલ;
સાથે સોહે વૈષ્ણવની ટોળી, સ્ત્રી જે સખી સકળ મન ભોળી. ૮
જમ ઉદ્ધવ શોભ્યા વ્રીજમાંહે, તેહેવી મેહેતાની શોભાએ;
લીલા રૂપનું ધ્યાન ધરતા, મેહેતો એણી પેરે દેહેરે સાંચરતા. ૯
આવે નીત આથમતે સૂર, જેને હ્રદે હરિરસ પૂર;
ગાએ આરતી આનંદ આણી, રહી સન્મુખ સારંગપાણી. ૧૦
પ્રતિમા હરિની ઝાતકાર, લોકે પૂજી ચઢાવ્યા છે હાર;
એકઠી થઇ છે બહુ માળ, તેણે શોભે સ્વરૂપ ગોવાળ. ૧૧
મે'તો આરતી કરી નમે જેવારે, હાર આપે દામોદર તેવારે;
પ્રતિમાનું ચૈતન્ય જેહ, વૈષ્ણવ સાથી દેખે તેહ. ૧૨
હાર આપી મુકે માથે હાથ, મેહેતો ગાજી કહે ગોપીનાથ;
ગુણ ગાતા મંદિર આવે, અંગ હાર કરી શોભાવે. ૧૩
સહુ વિચાર કરતા ચાલે, હરિ પોતે હાર કંઠે ઘાલે;
ઘણા કાળ તપ સાધે, તો હેને એ ગત કેમ ન લાધે. ૧૪
જો હિમે ગાળ્યાં હશે અંગ, તો પામ્યા મેહેતાનો સંગ;
એહેની ચર્ણરજ અડકે જેહેને, ગર્ભવાસ ના હોયે તેહેને. ૧૫
એ કારણરૂપ કો કાહાવ્યો, આપણે ભાયેગે આંહાં આવ્યો;
મેહેતાની નિત્ય મંડળી જેહ, નીત રચના દેખે એહ. ૧૬
મેહેતાને કૃપા અપાર, એણી રીતે પામે નીત હાર;
વૈષ્ણવ કરે માંહોમાંહે વાત, અનુક્રમે વાધી છે ખ્યાત. ૧૭

વારતા ચાલી નગ્ર મોઝાર, વિસ્મયે પામ્યા મન અપાર;
સહુને મન એવો ભાવ, મેહેતો ભવસાગરનું નાવ.* ૧૮
એહેને સંગ પલક જો રહીએ, તો સદ્ય કૃતારથ થઇએ;
ઠામ ઠામ લીધી સંભાળ, એથી અળગો નથી ગોપાળ. ૧૯
એહેની ભાભીએ જો કામ દીધું, પ્રથમ તાંહાંથકી ફળ સીધું;
એહેને નાતે વાર્યો જે વારે, બે રૂપ દેખાડ્યાં તે વારે. ૨૦
જો ભોજન સમે હઠ કીધો, તો તાંહાં પ્રભુએ દંડ દીધો;
લોક આધુણ સંત આવ્યા, તેવા શીઘ્ર પોતે સામગ્રી લાવ્યા. ૨૧
પાણી માગ્યું તે વાત ન જાણી, આવી પાયું શ્રી ચક્રપાણી;
હુંડી માટે હસીયા લોક, તો રૂપૈયા પામ્યા રોક. ૨૨
પુત્ર પરણાવ્યો તે પ્રસિદ્ધ, * * * *
મોહોસાળું પુત્રીને કીધું, કહો કરજે કાંહાંથી લીધું. ૨૩
એ તો નિશ્ચે પ્રકટ્યો દેવ, એહેને ભાગ્યે પામીએ સેવ;
એહેવી સાધુએ વાત વિચારી, મેહેતાની કીર્તિ વધારી. ૨૪
અનુક્રમે મેહેતાની વાત, સાંભળી સૌ નાગરી નાત;
દ્વેષી જનને દ્વેષ જ આવ્યો, એ તો પાખંડે સિદ્ધ કહેવરાવ્યો. ૨૫
મહા મોટા વેદાંતી જેહ, અહંકારના ઢગલા તેહ;
હાર પામ્યાની ગતિ જાણી, બોલ્યા મચ્છરવંત એમ વાણી. ૨૬
જેહેનો વેદ ન જાણ્યો પાર, તે કલિમાંહાં ન મળે નિર્ધાર;
તે મેહેતાને હાર કયમ આપે, પ્રતિમા માંહે ચૈતન્ય નવ વ્યાપે. ૨૭
જેહેને પાઠે સહસ્ર પુરાણ, તેહેનો વિસમે પામ્યો**;
જોગી તપીય સંન્યાસી, તેહેને મનમાંહાં આવે હાંસી. ૨૮
સકળ તીર્થ હમો કરીઆં, જાગ જપદાન કર્મ આચરીયાં;
ભાઇ તે સઘળો ધર્મ ખોટો, પેલો વિષયી નરસૈયો મોટો. ૨૯
નાચી કુદી વાહે રે તાલ, તેણે રીઝ્યા શ્રી ગોપાલ;
મૂરખ થયું આ ગામ, નરસૈયાને કરે પ્રણામ. ૩૦
નવ્ય પામીએ લીધે સમાધ, કયમ રીઝે કીધે ઉપાધ;
વૈરાગી હુતો જેહ, ભીમ આદે સિદ્ધડા તેહ. ૩૧
સહુએ વિસ્મયે વાત વિચારી, એક સુઝ અંતર નિર્ધારી;
સહુ એકમતો એમ કીજે, એહેની પરીક્ષા કાંઇએક લીજે. ૩૨
જૈ મંડળિકને એમ કહીએ, અમો તાહારા નગરમાં શું રહીએ;
નરસૈયે નગરી ભ્રષ્ટ કીધી, એહેને શિક્ષા જોઇએ દીધી. ૩૩

---

* મૂળ પ્રતમાં "વાત" છે.

પછે રાજદ્વારે સહુ આવ્યા, મંડળિકને મને ભાવ્યા;
વૈરાગી જતી સંન્યાસી, બહુ કાળના જોગી અભ્યાસી. ૩૪
વિપ્ર આવ્યા પુરીના વાસી, આવી વાત મેહેતાની પ્રકાશી;
રાજા તાહારી નગરી માંહે, ઉત્પાત અતિશે થાએ. ૩૫
એક નાગર નરસૈંયો નામ, તેણે વણસાડ્યું આખું ગામ;
સહુ લોકને ભુરખી નાખી, તેહેની આ સભા સહુ સાખી. ૩૬
ઘેર ઘેર હીંડે છે ગાતો, પરસ્ત્રીને કંઠે બાંહ વાતો;
ગાય ઉઘાડો શૃંગાર, નિર્લજ કીધાં નર ને નાર. ૩૭
કરે એહેવો આંખનો ચાળો, સહુ લોકને લાગે વહાલો;
રુડાં વસ્ત્ર પહેરે છે અંગે, પરનારી સાથે રમે રંગે. ૩૮
એમ કરતાં બહુ દિન વિત્યા, અમો તમને કહેતા નોહોતા;
હાવું તો વાત ગઈ વાધી, મન માંહે તે તો ગાંઠ બાંધી. ૩૯
પરમેશ્વર એહેને મળીઆ, મેહેતો દેવ કરી સહુ ગણીઆ;
નિત્ય આપે હરિ એહેને હાર, દામોદર દેહેરા મોઝાર. ૪૦
ધર્મ તેણે લોપ થાએ, અમે તે દુઃખ કયમ સહેવાએ;
માટે બે વચન તેડી ભાખો, એહેને ઉપાધ કરતો રાખો. ૪૧
મંડળિકે સુણીયું જે વારે, અતિ ક્રોધે ભરાયો તે વારે.* ૪૨

પદ ૧૭ મું-રાગ કેદારો.*

હો ઘેહેલા નાગરા ન કીજે વાદ;
જો વૈષ્ણવ નામ ધરાવીયું તો, વઢવાનો શો સ્વાદ. ઘેહેલા૦
ભક્તને બકવું કશું રે, જે લક્ષ્મીવર માંહે લીન;
પંચમુખે પંચવસ્ત્ર તજીને, સંધરે કૌપીન. ઘેહેલા૦
શુકદેવ દુર્વાસા વ્યાસજી, કરતાં ભગુઆં અંગીકાર;
નટુઆની પેરે તું રે કરાંછાં, ગાય ઉઘાડો શ્રૃંગાર. ઘેહેલા૦
શ્રીકૃષ્ણ સ્વામી સર્વનો રે, ભાઈ ભક્તનું એ છે રે કામ;
માધવાશ્રમ કેહે રે સંન્યાસી, નથી ભિન્ન કેશવરામ. ઘેહેલા૦

પદ ૧૮ મું-રાગ રામગ્રી.

કોણ ઠાકુરને વિનવું વિઠલા, કમળાના નાથ મનશું વિચારો;
દ્રૌપદી લાજને કાજે આવ્યા હરિ, દુઃખ પામે કયમ દાસ તાહારો. કોણ૦

---

* એ કડવા પછી વલણ છે. વલણ 'ક્રોધ' શબ્દથી શરુ થાય છે. તે પછીનાં આઠ પાનાં ફાટી ગયાં છે. ત્યારપછી મંડળિકે નરસિંહ મેહેતાને બોલાવેલો અને સંન્યાસીઓ સાથે વાદ શરુ થએલો, તેનાં ૧૬ પદ ફાટેલાં પાનાંમાં જતાં રહ્યાં છે. ૧૬ મા પદની છેલ્લી તુક "ભણે નરસૈંયો ભગુવા મૂકી, પેહેરો પંચ વસ્ત્રનો વાગો રે૦ સુડ;" છે, જે એ પદ નરસિંહ મેહેતાકૃત કાવ્ય સંગ્રહમાં હારમાળાનું ૨૮ મું આપેલું છે.

[illegible]
[illegible] ... આવ્યો. ટેક૦
[illegible]
નરસૈંયાના [illegible] ... થાય. ટેક૦

પદ ૧૯ મું–રાગ [illegible].

હાર ના આપે રે, મેહેતા તુંને સંન્યાસી શાપે રે. ટેક.
પુરી ભક્તિ વિના જુઠો ભણ્યો, [illegible] રે;
ઘણા દિવસ [illegible], [illegible] રે. મેહેતા૦
પરાત્પરબ્રહ્મ પરમેશ્વર, તે [illegible] રે;
તે સાધે તાહારે મૈત્રી શાની, [illegible] રે. મેહેતા૦
તું શામની નિંદા કરે ને, [illegible] રે;
ભીમ ભણે, તો હાર [illegible] રે. મેહેતા૦

પદ ૨૦ મું–રાગ [illegible].

*હલ્યા મુંહુને શાપ ન લાગે રે, હાર્યો દુર્વાસા આગે રે. ટેક.
અમરીષ સા[illegible] કરી, ગાહ્યો ધેને ગાઢા રે;
ભક્ત સાહાય સુદર્શન ધાર્યું, કહેવો જોગી નાહાઠા રે. હલ્યા૦
ફરી સંન્યાસી શરણે આવ્યા, ભક્ત મોટા કીધા રે;
અમરીષ કારણ કૃષ્ણજીએ, દશ જન્મ લીધા રે. હલ્યા૦
રાજા તો ચેહેલો થયો તે, સિદ્ધ જોગીએ જાણ્યો રે;
નરસૈંયો કહે નિષ્ફળ ન જાએ, મેં કૃષ્ણ વિખાણ્યો રે. હલ્યા૦

પદ ૨૧ મું.

હલ્યા તુંહુને હાર વિચારે જડશે, મેહેતા તુંહુંને વિપત્ત પડશે રે. ટેક.
તું પાઘડી બાંધે ખુણાઆલી, ઝીણા જામા પટકા રે;
સ્ત્રી સાહામું જોઈ આંખ નચાવાં, કરે હાથના લટકા રે. હલ્યા.
નગર લોક મોહ્યું તેં, લંપટ દંભ ભેખ ધારી રે;
તેં કંઠે હાથ ધરી, નચાવી પારકી નારી રે. હલ્યા.
હેલાં હાર મંગાવો મેહેતાજી, ક્યાં છે દેવ મોરારી રે;
મંડળીક કેહે બે ઘડીનું સાહું, પછે નાખીશ મારી રે. હલ્યા.

પદ ૨૨ મું–રાગ પરજીઓ.

હુંતો તાહારે ભરોસે વાદ વલુંધો, મહારા શામળીઆ છું સુધો રે. ટેક.
મંડળીક મુજને મારશે તો, લોક હસારત થાશે રે;
માહારે તો કાંઈ જાન નથી, તાહારું ભક્તવચ્છલ બીરદ જાશે રે. હુંતો.

---

* એ લીટી અસ્પષ્ટ છે.

પ્રહ્લાદથી હિરણ્યકશિપ હાર્યો, અમરીષથી દુર્વાસા રે;
તમ નરસૈંયાથી મંડળીક હારે છે, તાહારી મુજને આશા રે. હુંતો.
સંન્યાસી વૈરાગી વિસ્મય બોલે, એ ઘણા ને હું એક રે;
ભણે નરસૈયો આવ્ય માહારા વાહાલા, હાવું વધ્યો છે છેક રે. હુંતો.

પદ ૨૩ મું–રાગ સામેરી.

હો ગુણવંતા નાગરા, ન કીજે હરિશું ગર્વ રે;
હઠે હાર આપે નહીં, તેં, સુકૃત ખોયું સર્વ રે. હો.
હઠે દાનવ પદ્વી પામે, તે રહે થોડા કાળ રે;
તપબળે વરદાન આપી, પછી ઉથાપે ગોપાળ રે. હો.
હિરણ્યકશિપુ રાવણ હઠે ગયો, હઠે ગયો દુર્યોધન રે;
અકળ સ્વરૂપશું અટક સાહની, તું માગ્ય મમતા મંન રે. હો.
કયમ વારા વાજી તાહારી, હરિ ભજ્યા જમ તમ રે;
અટપટી ગત ગા [ગોપાળ] * કેહે અદ્‌ભૂતાશ્રમ રે. હો.

પદ ૨૪ મું–રાગ રામગ્રી.

સદા તું [દયાળ, હું દીન] દામોદરા, કહું ગુણ તાહરા મન વિચારી;
શરણાગત જા[ણી, કૃપા નાથજી] આવીયો, કર ગોપાળ સંભાળ માહરી. સદા.
દેવના દેવ [સુણ દેવકી નંદન], વિશ્વપાળક એહેવું બીરદ તાહરે;
પોણ પોતાતણું પાળીએ, * * * ધાઇએ વાહરે. સદા.
જો માહરા કર્મને ભાળવાં ભૂ[દરા બેસશે, પતિત પાવન]તારી લાજ જાશે;
એહવું જોઇ આળશ કરે તું કૃષ્ણજી, છાંડશો તો ઉ[પહાસ થાશે.] સદા.
દુષ્ટ ભાવે થકી, તારી તે પૂતના, અઘોર નરક વિષેથી ઉગા[રી;
* *]વતાં મામકી એોધરી, શાપ મૂકાવી ગૌતમ નારી. સદા.
નામ [સંભારતા દ્રુપદી પ]ટ પુરીયાં, અવિચળ ધ્રુવ પદ પામો આગે;
ભણે નરસૈંયો હઠ * * * . સદા.

પદ ૨૫ મું–રાગ રામગ્રી.

ગરવ ન કીજે ઘેલડા, શું [સાન ગુમાયો;]
સુક્રીત ત્યજ્યા ખોઇ હઠ વડે શું કામ કમાયો. ગરવ.
છતે ને[ત્રે થયો આંધળો,] જોને મન વિચારી;
છે મોટું ભારણ માયાતણું, તેણે મૂક્યા રામ [વિસારી.] ગરવ.
શાંહાંને અરથે આંહાં આવિયો, આવી કારજ તેં શું કીધુ;
વિવેક અમૃત [મેલી દઇને] કેમ હળાહળ પીધું. ગરવ.
અણુચિતવ્યું બોલીએ નહી, શું હ્રદે થ[યું શુન્ય;
અચ્યુત]શ્રમ કહે હઠ તજી, કરો મેહેતા મુન્ય ગરવ.

પદ ૨૬ મું–રાગ રામગ્રી.*

[એક અવ]ની ધરા, દેવ દામોદરા, કહું ગુણ તોરડા, કવણ વાણી;
શુક સાર[દ, નારદ નિ]ગમ હરી, અવિગતિ ગતિ નવ જાયેરે જાણી. એક.
વિશ્વપાલક તું [પ્રભુ સહાય ક]રી, ટાલ્ય ફેરા ગર્ભવાસ કેરા;
શરણુ ઘો શ્રીહરી, દાસ જાણી કરી, અન્ય જીવ [કોઇ ન] દી અનેરા. એક.
સગુણ સારંગધર, સુંદર શુભમતિ, વિનતી જુગપતિ સુણો રે સ્વામી;
સંસાર પાર ઉતાર કરુણાનિધિ, [ગોવિંદ ગોપાળજી ગરુડ]ગામી. એક.
નંદના નંદ મુકુંદ મુરલીધરા, ગોકુલચંદ્ર ગોવિંદ ગોવાળ;
ભણે નરસૈંયો સાહાય કર શ્રીહરી, દીન જાણી પ્રભુ લીજે સંભાળ. એક.

પદ ૨૭ મું–રાગ રામગ્રી.

શ્રી રઘુનંદ મતિમંદ હું માનવી, દાનવી બુધ ટાળો રે દેવા;
માનના સ્વાદ ને વાદ કરી ખોલીએ, ભુલીએ રામજી તારી સેવા. શ્રી૦
અકળ અવિનાશ પ્રકાશ બુધ કીજીએ, દીજીએ દર્શન રામ રૂડા;
તાહારા નામનું નાવડું દઢાવ કીધું નહીં, તે નર ભવ જળ માંહે બૂડા. શ્રી૦
ભ્રાત વિભીષણ પ્રેમ વિચીક્ષણ, અંજની સુત તુલસી રે દાસ;
ભીમ ભણે જેણે રામ નવ ઓળખ્યા, તે પામીયા માતનો ગર્ભવાસ. શ્રી૦

પદ ૨૮ મું–રાગ રામગ્રી.

દેવા ભક્તચા ઇષ્ટ તે કૃષ્ણ કાહાવા સદા, આજ મામ મુકી કાં નંદ કાલા;
ઇંદ્ર વૈભવ સુદામાને તેં આપીયું, આજ કૃપણ થયો કાં રે વાહાલા? દેવા૦
* * * * જાગો અધ ઉતરડીયા દાન ઘાટે;
તે ખરાપણું તાહરું કયાં ગયું નાથજી, આજ નાશી ગયો મંડળિક માટે? દેવા૦
નર્કાસુર શિશુપાલ જરાસંધ જીતી, જોદ્ધાના તેં બંધ છોડ્યા;
પ્રલંબ બકાસુર તરણ તે તાડીયા, કેશી ને કંસના કંઠ મોડ્યા. દેવા૦
ભાવે કભાવે જેણે તું ઉપાસીયો, તે જનની ગર્ભ ન આવે વળતો;
ભણે નરસૈંયો મેઘ તું માધવા, રાખ્ય બાળકને બાપ બળતો. દેવા૦

પદ ૨૯ મું–રાગ જેતશ્રી.

મેહેતા રામનું લીજીએ નામ તેણે છૂટીએ રે;
એ તો કૃષ્ણથી ન સરે કામ, મિથ્યા તાલ કૂટીએ રે.
નિર્મળ નામ શ્રી રામૈયાનું, પીતાં પાતક જાયે રે;
રામચંદ્ર જો નામે ગાયો તો, મોઇ જીવાડી ગાયે રે. મેહેતા૦
રાજીવલોચન હળાહળમોચન, દીનાનાથ દયાળ રે;
રામ મુકી મેહેતા શું ગ્રહે, ગોવિંદ ગોવાળ રે. મેહેતા૦

---

* આ પદનો કેટલોક ભાગ ચહેરાઈ ગયેલો છે, પણ હારમાળાની મી૦ અંબાલાલ જાનીવાળી પ્રતમાં એ પદ હોવાથી તેની સાથે મેળવી બરાબર કીધું છે.

સીતાસ્વામી અંતરજામી, નામે ભવ નિસ્તાર રે;
રઘુનાથાશ્રમ કહે નરસૈંયા, માગ્ય રામજી પાસે હારરે. મેહેતા૦

પદ ૩૦ મું–રાગ જેતશ્રી.

તાહારો રેહવાદે ભગુઆ રામ, રામનું મરતી વખતે કામ, અમો નવ માનીએરે.
કેશ પળાય ને આંખ ગળાય, શ્રવણે સાંભળતા રેહીએ રે;
લવ લવ વાધે શ્વાનની પેરે, તે વારે રામ રામ કહીએ. અમો નવ૦
જનમનો જોગી કુટુંબ વિજોગી, ખોઈ બેઠો ધણીઆણી રે;
ઘરણી ગઈ તે વાનરે આણી, રામની ઉપમા જાણી. અમો નવ૦
રંગીલો છબીલો ને છોગાલો, ગોવાળો વૈકુંઠરાય રે;
ભણે નરસૈંયો એહેવાને મુકી, તાહારા રામજીને કોણ ગાય. અમો નવ૦

પદ ૩૧ મું–રાગ કાફી.

નરસૈં હાર મંગાવ્ય, તાહારો શામળો સુતો જગાવ્ય.
ક્રોધ કરી બોલે પરધાન, મેહેતાજી ઉતર્યું અભિમાન. નરસૈં૦
વાદ કરતાં થૈ વડી વાર, હલ્યા લંપટ નાગર નાખ્યો હાર. નરસૈં૦
તું સંત થઈ જગતને નમે, પરનારીસું રંગે રમે. નરસૈં૦
વૈષ્ણવ થૈ વણસાડ્યું ગામ, હાવું નહીં નાઠાનું કામ. નરસૈં૦
* * રાય રીસે ભરાણો, મરણ માથે આવ્યું જાણો. નરસૈં૦
વડી વારનો માળા માગે, તાંહાં તાહરો શામળો શે નવ જાગે. નરસૈં૦
તુંહુંને લોક હસારત થાશે, હવડાં તાંહાં વહાણું વાહાશે. નરસૈં૦
બોલ્યો પ્રધાન કરી રીસ, વાહાણું વાહાતે છેદું શીશ. નરસૈં૦

પદ ૩૨ મું–રાગ પરજ.

શામળીઆ શું સુતો સોડ તાણી રે;
મેં તો દુભણ કાંઈ નથી જાણી રે. શામળીઆ૦
સમોવડ સાથે શોભીએ, દુભાતા જગદીશ રે;
કીડી ઉપર કોહાડો, હું રાંક ઉપર શી રીસરે. શામળીઆ૦
વૃન્દાવન દ્રુમ શીતલ છાયા, જમના ત્રટ સુગંધ સમીર રે;
રાધીકાજી પાગ તલાંસે, ઘણું ઉધ્યા શામ શરીર રે. શામળીઆ૦
જમ જાગ્યા દ્રૌપદીને કાજે, હાથીની કીધી વાર રે;
જરાસંધને જીતી મુકાવ્યા, રાજા વીશ હજાર રે. શામળીઆ૦
માનીતીને કારણ લાવ્યા, પારિજાતિકનું ઝાડ રે;
નરસૈંયાને હાર આપતાં, કીયો ચઢશે પાડ રે. શામળીઆ૦
વસુદેવ નંદ શ્રતે સુઆ તો, હું ઉપર શો ક્રોધ રે;
ભણે નરસૈંયો હવડા વાહાણું વાશે, જાગ્ય જાદવ જોદ્ધરે. શામળીઆ૦

પદ ૩૩ મું–રાગ પરજ.

શામળિયો તાહરે વેહેરે* સુતો, તું તો વિષે રસમાંહાં ચુઠયો. શામા;
જ્યાં વિષય તાંહાં વિષ્ણ નહી, એમ વદે વેદ પુરાણ રે;

---

* માટે, કાજે.

રામ તજી જેણે વિષય સેવ્યો તેણે, પુરુષ થઇ ગાયે હાથ રે. શામ.
સનકાદિક શંકર શ્રી નારદ, શુકજી સનક સુજાત રે;
ગૌર મુની કપાલે ગાયો, નિર્મળ શ્રી રઘુનાથ રે. શામ.
નારાયણને નિદ્રા નથી, નરસૈં કરી જો વિચાર રે;
પ્રસાદપુરી કેહે સાચે હરિ સુતો, જેવારે તેં ગાયો શણગાર રે; શામ.

પદ ૩૪ મું–રાગ રામગ્રી.

દેવા ભક્તિ વહાલી, તુંહુને ભક્તિ વહાલી, વૈકુંઠથી ભોમ્ય આવ્યા ચાલી;
અખીલ સ્વરૂપ તું દેવને દુર્લભ, ગોપીયાંચે ગળે બાંહ ઘાલી. દેવા.
શ્રી મુખે કોહો છો જે ભક્ત આધીન છું, દાસને પ્રાણની પેરે રાખું;
સરવની સાહે કરી રે તું કૃષ્ણજી, વાંકું કંઇ કર્મ મારું શું ભાખું. દેવા.
ભક્તિ માટે જસોદા ઘેર અવતર્યો, કંસ કુળ નાશન નાથ્યો કાળી;
ભક્તિ કારણ અમરિષ ઉગારીયો, લીધા અવતાર વાળીય વાળી. દેવા.
કાષ્ટ માહે વાસ પૂર્યો ભક્ત કારણ, દાસ પ્રહ્લાદને અભેદાન દીધું;
નરસૈંયાચા પ્રભુ, ભક્તવત્સલ હરિ, હારને કાં તેં અસુર કીધું. દેવા.

પદ ૩૫ મું–રાગ સામેરી.

ટટલે અરથ ન થાઓ વેલા, ટટલે અર્થ ન થાએ;
આઠ માસ વળવળે બપૈયો, પણ મેઘ પાણી ન પાએ. ટટલે.
સાચી સેવા વિન રામ મળે નહી, જૂઠી તાહરી પ્રીત રે;
આફ્ણીયેં હરિ હાર આપશે, હોય જોગ સાધ્યાની રીત રે. ટટલે.
વાયુનું રોધન શરીરનું શોધન, ઘટ ઘટ મારગ પરખો રે;
બ્રહ્મભારતિ કહે નરસૈંયા, તું જોગી થા અમ સરખો રે. ટટલે.

પદ ૩૬ મું–રાગ સામેરી.

અમ્યો ભોગી રે, જેહેનું પૂર્ણ પાપ હશે તે થાશે જોગી. અમ્યો.
જટા ધરે જુગદીશ મળે તો, વડ અતિ ફાલે રે;
દં[ડ ધરે દીનાનાથ] મળેતો, અંધ જે તે ઝાલે રે. અમ્યો.
દંડ[વતે દયાળ મળે તો ભોરિંગ ભોમે] લોટે રે;*
ભસ્મ ચઢાવે ભગવાન મળે તો, * * * અમ્યો.

---

* આ કાવ્યની હસ્ત લિખિત પ્રતના એ પછીનાં પાનાં ફાટી જવાથી, ખંડિત સ્થિતિમાં કાવ્ય મારે હાથ આવ્યું છે. હારમાળાના નિર્ણયને માટે જ, તેમ જ હુંડી મામેરામાં પ્રે' કેટલું છે તેનો ગુજરાતી વિદ્વાનોને વિચાર કરવા માટે જ, એ અપૂર્ણ કાવ્ય મેં અત્રે દાખલ કર્યું છે. વિશ્વનાથ જાનીની સંપૂર્ણ 'હારમાળા પ્રાપ્ત થઇ હોત તો નિશ્ચયથી કહી શકાત કે, હારમાળા' પ્રેમાનન્દ કૃત કેટલું અને શું છે. આ વિષય વિશેષ જાણવાની જેઓને જિજ્ઞાસા હોય, તેઓએ નર' મહેતાકૃત કાવ્યસંગ્રહની મારી પ્રસ્તાવના જોવી.

बृहत्

કાવ્યદોહન

(વિભાગ ૨ જો)

પ્રેમાનન્દભટ્ટ.

રાધિકાના વિરહના દ્વાદશ માસ.

મંગળાચરણ.

પ્રણમું ગિરિજાનંદને,[1] શારદા લાગૂં ચર્ણ;
ઉપન્યો હરિ રસ ગાવાને, વિનતિ ધરજો કર્ણ. ૧

રાગ સામેરી.

ચૈત્રે ચતુર્ભૂજ નાવીઆ, રાધાજી કરે વિચાર;
જે લાવે પીયૂની વધામણિ, આપું એકાવળ હાર. ૨
ચંદન ચીર ન ભાવે રે, ન સોહાવે સહિયર સાથ;
દિવસ ગયા અતિ દોહલે, વેરણ આવી રાત. ૩
આ પેલી ગોરજ દીસે, હીસે ધોળી ધેન;
મોહન મોરલી તું વિના[2], કોણ સુણાવે કર્ણ. ૪
સાંજે સંજોગી સહુ મળ્યું, દીસે છે રજની ભોગ;
સહિયર કેને ન કહી શકું, દોહેલો નાથ વિજોગ. ૫
ચીર ચંબેલીના ચોસરા, ચંપા કેરી માળ;
તનને રે તાપ સંતાપે, ઉર તાપે મદનની ઝાળ. ૬
મેં નવ જાણ્યું જે મોહનજી, રેહેશે મથુરાં માંય;
ગમન કરતાં ગોપાળને, ઝાલી રાખતી બાંય. ૭

ચોપાયા-ઉથલો.

વલવલે વિરહિણી વેહ વાધ્યો, મન્મથે મોહનો બાણ સાંધ્યો;
પિયુ વિના ઘડી એક વર્ષ થાય, જિવ જદુનાથ જોવાને જાય.* ૮

---

૧ પા૦ પ્રથમે ગણપતિ વર્ણવું. ૨ પા૦ મોહક મોરલી મોહન વિના.

* મારી પાસેની ચારે પ્રતોમાં વલણને જૂદાં જૂદાં નામ આપવામાં આવ્યાં છે. પહેલી પ્ર
લુ રાગ સામેરી અને વલણ ચોપાયા છે. બીજી પ્રતમાં શબ્દ ઉમેરીને વલણને "દોહરા"
. ત્રીજી પ્રતમાં "ઉથલો" જણાવેલો છે, અને ચોથીમાં માત્ર "શ્લોક" એવું જણાવેલું છે
હેલી પ્રતનો પાઠ સ્વીકારી "ઉથલો" વિશેષ મૂકેલો છે.

રાગ સામેરી.

વેશાખે વન મોરિયું, ફૂલી દાડીમ દ્રાક્ષ;
વાહલા વિયોગે વિરહિણી, મૂકે મુખ નિઃશ્વાસ. ૧
મોગરો, માલતી, મોતીઓ, જોતી ઝુમખે વન;
પોયણુ પરિમળ આવેરે, ત્યમ ત્યમ દાઝે તન. ૨
હજી પિયુ પાછો ના વળીયોરે, ટાળવા મનનો ખેદ;
ગ્રીષ્મ ઘોષ સુણી સુણી, હઇડે પડીઆ છેદ. ૩
સરખા સરખી સાહેલડી, બેલડી વળગી બે પાસ;
તન તાપે તરુણી તણું, વસવાને શિતળ વાસ. ૪
ફુલડે સેજ સમારીને, નિહાળી થઈ નિરાશ;
ઢસકળે ઢાળે ઢળી પડી, ક્યાં છે મારો નાથ. ૫
જળ વિનાની રે માછલી, દૂધે દોહલડી રે થાય;
અણજાણ્યું ઔષધ કરે, ત્યમ ત્યમ પીડા થાય. ૬
નીર વહે રે ખળો ખળી, ઉડત અબીલ બરાસ;
વહાલાજી કેરે વિયોગે, વિંઝે સખી બે પાસ. ૭

ચોપાયા-ઉથલો.

ઉપન્યો તાપ નિઃશ્વાસ મૂકે, કામની કંઠથી હાર સૂકે;
તરફડે રાધિકા કૃષ્ણ પાખે, ઉલટા હાર શૃંગાર નાંખે. ૮

રાગ સામેરી.

જયેષ્ઠ માસે જુગજીવન, જાણું પધારશે ઘેર;
પૂર્વ પુણ્ય ઘટી ગયું, કર્મે સાધ્યું વેર. ૧
સૂકી ગયું તન હેલી રે, બેલી ઉતરતી બે બાંહ્ય;
અધર તંબોળ રસ લોહતી, જોતી અંગુઠી માંહ્ય. ૨
ચંપક ભારે ચંપાતી, રાતી ઉજાગરે આંખ;
ભૂષણ દુષણ સખિ લાગેરે, પાયે પડું સખી સાંખ. ૩
કંચુકી ભીની કટાવની, આંસુડા કેરી ધાર;
કુચ શું કરે રે વધામણી, કામની કરે પોકાર. ૪
જોબન જળ નિધિ ઉપન્યો, કામિની કામ [૧]તુરંગ;
કૃષ્ણ પાખે ક્ષણું કળ નહિ, ના ભાવે રાગ ને રંગ. ૫
વેરણ કોયળ કાળી રે, બેઠી આંબળા ડાળ;
પિયુ પાખે કોણ બાંધશે, પ્રેમ સરોવર પાળ. ૬

---

૧ પા૦ કામના કોટ તુરંગ.

ઉચે ચઢું રે ઉચેરડી, જોઉં મારા વાહલાંની વાટ;
હજીએ સંદેશો ના કાહવીઓ, હૈડું દુઃખે શે ન ફાટ? ૭

ચોપાયા–ઉથલો.

ઘડીએક પલકશું પલક લાગી, સ્વામિના સ્વરથી તુર્ત જાગી;
શોધતી સેજ શ્રીનાથ આશે,[1] બાંધીઉ તન મન પ્રેમ પાશે. ૮

રાગ સામેરી.

બે'ની! હજી હરિ નાવિયા, આવ્યો માસ આષાઢ;
શામળીયો મેહલી ગયો, પેહેલે લડાવી લાડ. ૧
દોહલે દાહડા નિર્ગમ્યા, લાગી વિરહની ઝાલ;
મહિયર મારું વેગળૂં, સાસુ નણંદનું સાલ. ૨
ઘોર ઘટા ઘન ગાજેદે, વાગે કામનાં બાણ;
મૂશળ ધારે વરસીને, ભરિયાં નદી નવાણ. ૩
મોર કરે રે ટહુકડા, દાદુર બોલે બોલ;
વિજલડી ચમક્યા કરે, તરુવર કરે કલ્લોલ. ૪
પિયુ પિયુ કરીને પોકારે, પાપી બપૈયો પાસ;
મેં જાણ્યું આપે વધામણી, મોહન મળવાની આશ. ૫
કોયલ કંઠ સુહાવે રે, બેઠી આંબાની ડાળ;
ત્યમ ત્યમ કામ કટારડી, વાગે છે હૈડામાંય. ૬
એક અંધારી ઓરડી, અતિ અંધારી રાત;
કૃષ્ણ વિયોગે કામિની, રોતા થયુ પ્રભાત. ૭

ચોપાયા–ઉથલો.

આ રતે નાથની સાથ રહીએ, વિરહની ઝાળ તે કેમ સહીએ?
જળ ઝરે નેણે અરુણ દીસે[2], શશી મુખી શેષ તે એક અંશે[3].

રાગ સામેરી.

શ્રાવણ વરસે સરવડે, આ વરસે, આ જાય;
કૃષ્ણ વિના કયમ રહીએ રે, ઘડી વરસની થાય. ૧
ગોર પૂજે સાહેલડી, બેલડી યમુના તીર;
ચંપક વર્ણી ચોળીરે, પહેરણ નવ રંગ ચીર. ૨
ઉચી સરોવર પાળેરે, ડાળે હિંડોળાની જોડ;
હીંચતી પીઉને હીચોલતી, જીતતી નિત્ય નવી હોડ.[4] ૩
કુંકુમ કાજળ સાર્યાં, સેંથે સમાર્યા સિંદૂર;
નાથ સાથે નિત્યે રમતી, યૌવન કેરે પૂર. ૪

---

૧ પા૦ શોધતી સેજ આસપાસે. ૨ પા૦ અધર ડંસે–(કરડે.) ૩ પા૦ શશી સુખે શેખર એક ડંસે. ૪ પા૦ હીંચતી હીંચાવતી જીવતી નિત્ય નવી નવી હોડ.

જે દીઠે સુખ ઉપજે, તે દીઠે દુઃખ થાય;
પાપી પ્રાણ ન નીસરે, પેસી રહ્યો તનમાંય. ૫
ચંદ્ર વિના જ્યમ જામની, સુરજ વિના જ્યમ દન;
કૃષ્ણ વિના ત્યમ કામિની, દીસે દુર્બળ તંન. ૬
જાત કુરંગની[1] રચના, અર્ગના કેશર ઘોળ;
બેહેકે બીડી બરાસની, ભાવે ન મુખ તંબોળ. ૭

ચોપાયા–ઉથલો.

ધસ મસે રાધિકા કેશ છુટે, ઉર થકી ચોસરો હાર તુટે;
ચીર ચોળી તજ્યા કૃષ્ણ પાખે, પીઉ પીઉ વદનથી નારી ભાખે. ૮

રાગ સામેરી.

ભાદરવો ભર વરસે રે, ધસે કયારડાની પાજ;
બેહેની બીહું હું એકલડી, સુઝે ન એકે કાજ. ૧
ગાજી ગરગડીને વરસે રે, ઝાઝો કરીને નાદ;
રાધા કેરા નયણને, મેહશું લાગ્યો વાદ. ૨
ક્ષણું રાતો, ક્ષણું કાળો રે, ક્ષણમાં નૌત્તમ રંગ;
વિરહિણીને સંતાપવા, આવીઓ માસ ભૂજંગ. ૩
ઇંદ્ર ધનુષને તાણે રે, જાણી એકલડી નામ;
કયમ કરીને સખી! રહી શકું, નાથ નથી મારો ગામ. ૪
ચતુરા ચોપટ લાવી રે, આવી રમવા કાજ;
મેં જાણ્યું રજની નિર્ગમું, દિવસે થઈ છું વાજ. ૫
પિંજરડે શુક સારીકા, કાં કરે કૃષ્ણ ઉચ્ચાર?
પંખીએ પરમ સંતાપીરે, મરતીને દીધો માર. ૬
નાથ રીસાયા રે સખી, કર્મને દીજે દોષ;
કર કંકણનો પટંતરો, દર્પણ શાને જોશ? ૭

ચોપાયા.

ગીષ્મે કમળની કમળ સૂકે, તરફડે મીન જ્યમ નીર સૂકે;
ચંદ્રના કીરણ પામે જેહવી ચકોરી, કૃષ્ણ પાખે તપી તેહેવી કીશોરી. ૮

રાગ સામેરી.

આસો માસે અવધ થઈ, હજી એ ન વળીઆ નાથ;
મનમાં વિમાસણ ઉપની, ઘસવા લાગી હાથ. ૧
ઘર ઘર દીપ દીવાલડી, તોરણ લલકે બાર;
ભામની ભૂષણ ભાવતાં, સજ્યા શોળ શણગાર. ૨

પા૦ ૧ ફુલ કરણની રચના.

કેસર ઘોળી ચોળી, ચંબેલી ચોરસ હાર;
ચતુરા ચાલે ચમકતી, ઝાંઝરનો ઝમકાર. ૩
ઉરવર અતિ અણિયાળાં, કાળા લાંબા કેશ;
ફુલ્યો મન્મથ મોગરો, વાહલાને ભેટ કરેશ[1]. ૪
જોબન આંબો મોરીયો, પ્રીત સરોવર પાળ;
કૃષ્ણ વિના સૌ સુનું રે, કોણ છે રખવાળ? ૫
નવ રે દિવસ નવ રાત્રના, ગોરી ગરબા ગાય;
કૃષ્ણ વિનાની કામિની, પળ પળ તન અવટાય. ૬
જોબન જાતું ન જાણ્યું રે, મન્મથ દમે વિશેષ;
લેખ વિધાતાના નવ ટળે, નિલવટ કેરી રેખ. ૭

ચોપાયા-ઉથલો.

માસ ચારે રહ્યા મેહ વરસી, રાધિકા ચાતકી કૃષ્ણ તરસી;
ગદ્દગદ કંઠે નિઃશ્વાસ મૂકે, ઉરથકી કંચુકી હાર ત્રૂટે. ૮

રાગ સામેરી.

કારતક આવ્યો હે સખી, વેલડી ફુલી વન;
જમુના જળ નિર્મળ થયાં, હિસે રાધાનું મન. ૧
મારગડા થયા મોકળા, પંથીએ કર્યાં પ્રયાણ;
કૃષ્ણ વિયોગે કામિની, તનમાં તલપે પ્રાણ. ૨
શરદ શોહામણી જામની, ઉગ્યો પૂનેમ ચંદ;
વિરહિણી વિરહ વધારવા, દોહલાં દુઃખનો કંદ. ૩
પીઉ પાખે સંતાપે રે, તાપે અભાગીઉ મન;
અબળા ઉપર શું અરે! અધુરો દુઃખનો અંત[2]. ૪
ચાંદલિયા! ત્યાં જાજેરે, જ્યાં હોય મારો નાથ;
વહેલો વળજે વીરલા, તેડીને તારી સાથ. ૫
ખાંપણ ખોઇશ તારું રે, મુજ મુખ ઉપમા દેશ;
આદર ભાવે વધામણાં, ભામણાં તારાં લેશ. ૬
રાધાએ રજની નિર્ગમી, ઉગ્યો અરુણ ઉદ્યોત;
ઘર ઘર ઘોષ મહિતણા, બોલે સારસ મોર. ૭

ચોપાયા-ઉથલો.

મહી મથે માતુનિ કૃષ્ણ ગાયે, મોરના સોર ચોપાસ થાયે;
પૂર્ણ પ્રગટ્યો અનુરાગે, ઉઘડ્યા દ્વારને ઘંટ વાગે. ૮

---

૧ પા૦ વાહલાંને કર સોંપેશ. ૨ પા૦ અબળા ઉપર શૂરો રે, પૂરો અધુરો અંધ.

રાગ સામેરી.

માગશરે મારગ હું રહી, જોવા જુગજીવન;
મુખ કમળ મળવા ઘણું, તરશે કમળ લોચન. ૧
ફુલ્યો ગુલાબ રંગ રાતો રે, વાહલો વળીને જાય;
કેતકી સૌરભ સંતાપેરે, કાંપે હૈડા માંય. ૨
ફુલ્યા કમળ કુમુદિની, ભ્રમર કરે ગુંજાર;
શીતળ જળ જમના તણાં, હંસ [1]કરે પોકાર. ૩
આંહાં સહિયર રમતાં અમે,જમતાં મોહનની સાથ;
રાસ રમતાં હરિ સાથે, સુંદર હાસ્ય વિલાસ. ૪
આ શરદ નિશા સાંભરે રે, વિઠ્ઠલ કાં કરો વાર;
મદન તણાં દંડ દોહલાં, કયમ સહેશે વ્રજની નાર? ૫
સુખ સ્વપ્નાંતર વહી ગયું, દુઃખનો નાવ્યો પાર;
કામ સરોવરે બૂડતાં, કૃષ્ણજી કરજો સાર. ૬
મનમાં ધૂંધણ ઉપની[2], ત્રિકમ તારી દાસ;
કંઠ સૂકે ન બોલી શકું, મુખ મૂકું નિઃશ્વાસ. ૭

ચોપાયા–ઉથલો.

હરિ વિના ઘડી ઘડી વર્ષ થાય, ચાંદની દેખીને પ્રાણ જાય;
ધીટ થઈને ધૈર્ય કેમ રાખું? કૃષ્ણનું અધર કેઈ પેર ચાખું. ૮

રાગ સામેરી.

પોસ માસે રે હીમે કર્યો[3], શીતળ કેવો સ્નેહ;
હાલ્યો હિમાચલ મારવા, બાળવા વિરહિણી દેહ. ૧
નવા નવા દુઃખ નિત્યે કર્યાં, નિરગમ્યા નવ માસ;
દશમે દેવ દામોદર જાણ્યું, પૂરશે મારી આશ. ૨
ચીર કૂ પટોળી ને ચુંદડી, કુંકુમ કાજળ દાપ;
કૃષ્ણ વિના ના સોહાવેરે, તનથી ઉપન્યો તાપ. ૩
ભુવન ભયંકર લાગેરે, દીઠો દીપક ન શોભાય;
ફુલી ફાટેરે આંખડી, સેજડીએ ન શોહાય. ૪
હૈડાશું હૈડું હેલું રે, જાણ્યું ભીડીશ બાથ;
મનના મનોરથ વહી ગયા, મળવાને વૈકુંઠનાથ. ૫
સેજ શિયાળાની સુની રે, નાથ વિનાની રે નાર;
મંદ અભાગ્યણી એકલી, ધિક્ક તેહનો અવતાર. ૬

---

૧ પા૦ કરે પોકાર (અથવા) રમે અપાર. ૨ પા૦ માન માગું છું એટલું.
૩ પા૦ પોપે હેમંત હંકારીઓ, મૂકયાં છે શીતનાં બાણ.

એક ઘડી અરધી ઘડી, પળ પળ પીઉની વાટ;
આ આવ્યા આ આવશે, મેં માંડ્યા ચંદન પાટ[૧]. ૭

ચોપાયા-ઉથલો.

જાણું જંજીરના બંધ ત્રુટ્યા, મન્મથ માન માતંગ છુટ્યા;
તરુણીના તન થકી તાપ ટાળે, હરિ વિના અંકુશ કોણ વાળે ?[૨] ૮

રાગ સામેરી.

માઘે મનોરથ આંબળો, મોરીયો મારે મન;
શરદ કમળ દળ લોચન, મળવાને જુગજીવન. ૧
દિવસ દોહલા દીસેરે, હીસે હૈયાનું હેત;
ઓછું થાશે પાધરા, મળશે સહી સંકેત. ૨
દોહલા દિન ઘટી ગયા, વેરણ વાધી રાત;
આંજણ નયણ શીતળ ઘણું, શમણે શમ્યો પરિતાપ.[૨] ૩
જાણ્યુ ગોવિંદ ઘેર આવ્યારે, ઝાલી માહરી બાંય;
લાજીને નયણે નિહાળતી, હરખી હૈડા માંય. ૪
ઘણા દિવસની વિજોગણી, વાહલાને ભેટી ત્યમ;
કૃષ્ણજી કલ્પ તરુવર વિટી, રાધાજી વેલડી જ્યમ. ૫
સેજડીએ રહી શામળો, સાંભળ્યો ભોગ વિલાસ;
જાગીને જોવા લાગીરે, ચુંબન દેવાની આશ. ૬
ક્યાં હરિ ક્યાં હરિ કરતીરે, ફરતી હું મંદિર માંય;
આંહાં મુને મોહન મળશે રે, ગ્રેહેતી પોતાની બાંય. ૭

ચોપાયા ઉથલો.

સ્વપ્નના સુખ થકી શોક વાધ્યો, ઉલટ્યો ઉદધી રહે કેમ બાંધ્યો;
તરુણીના તન થકી તાપ છૂટે, કૃષ્ણ પાખે સખી કાળ ખૂટે. ૮

રાગ સામેરી.

ફાલ્ગુણ માસ ફુલી રહ્યો, કેસૂડાં રાતાં ચોળ;
સૈયરડી રંગ રાતી રે, રાતો મુખ તંબોળ. ૧
રાતી ગુલાબ રંગીજોરે, રાતી માંતી બે આખ;
પીઉ ભરે પીચકારી, રાતી કેસર છાંટ. ૨
હોળી રમે સાહેલડી, વાજે ઝાંઝ પખાજ;
તાલ દેતી સર્વ તારુણી, ગાયન ઉત્તમ રાગ[૩]. ૩

---

૧ પા૦ ચંડી પાઠ. ૨ પા૦ આજે નયન નમી મળ્યાં, શ્રવણે સુણી પ્રભાત.
૩ પા૦ સર્વ સહિ ટોળે મળી, ગાયે નવા નવા ફાગ.

આજ મંગળ મન મારુંરે, ફરકે ડાબું અંગ;
પ્રાણજીવન ઘર પધારશે, "આળસુને ઘેર ગંગ." ૪
લાવની ભૂષણ ભાવતાં, કામિની કેશ સમાર;
[1]મૃગમદશું રસું સુંદરી, ચોશરો ચાંપાનો હાર. ૫
[2]કુંકુમ કાજળ સારીયાં, સમાર્યાં નયણનાં બાણ;
ભ્રકૂટી કમાન કસી કરી, તાણી કર્ણ પ્રમાણ. ૬
હીંસ્યા હય હરિરથ તણાં, મોતીડે વરસે મેહ;
દુંદુભી વાજે દેવનાં, પ્રગટ્યો પૂરવનો સ્નેહ. ૭

ચોપાયા–ઉથલો.

રથ ચઢી ગોવિંદ ઘેર પધાર્યા, રાધિકા તન તણા તાપ ટાળ્યા;
[3]ભટ્ટ પ્રેમાનંદ દિન દિન ગાય, તેહને શ્રીહરિ સાહ્ય થાય.* ૮

---

૧ પા૦ મૃગમદ શોધ્યો સજ્જ નરી.

૨ પા૦ કજ્જળ ચાપ ચઢાવીરે, સાધે મોહનાં બાણ.

૩ પા૦ સહુ દેખતાં શામળે બાંહે સાહ્યા, દાસ પ્રેમાનંદે ગુણ ગાયા.
પા૦ ભટ્ટ પ્રેમાનંદે નેહ ગાયો, શ્યામે સ્નેહ કરી હાથ સાહ્યો.

* આ કાવ્ય સંશોધન કરતી વખતે ચાર પ્રતનો આધાર લીધો છે. આ ઉપરથી સારોદ્ધાર કરી ત્યાં કંઈ પાઠાંતર ગ્રાહ્ય લાગ્યો તે જ અત્રે આપવામાં આવ્યો છે. પ્રત પહેલી વિ. સં. ૧૮૫૬ માં લસુંદ્રા ગામમાં લખાયલી છે. પ્રત બીજી વિ. સં. ૧૭૫૮–૬૦ના વર્ષની છે. ત્રીજી પ્રતમાં વિ. સં. ૧૭૬૮ની પ્રતનો પાઠાંતર સાથનો ઉતારો છે, અને ચોથી વિ. સં ૧૮૭૫ ઇ. સ. ૧૮૧૯ના વર્ષની છે.

બીજી અને ત્રીજી એમ બે પ્રતમાં આ બાર માસનું કાવ્ય ફાગણ માસના ચોપાયા પછી પૂર્ણ થાય છે. નિયમ પ્રમાણે આ કાવ્યમાં પ્રેમાનંદે કાવ્યની રચના બાબત કે સ્થળ બાબત કશો ઉલ્લેખ કર્યો નથી. પણ રા. દેવશંકરવાળી બીજી પ્રતપરથી એ નક્કી થાય છે કે, તે વિ. સં. ૧૭૫૮ પહેલાં રચાયલું હોવું જોઇએ. ઉતરાઈ આવેલી ત્રીજી પ્રતમાં અને મારી પાસની પહેલી પ્રતમાં અધિક માસના વિરહનું વર્ણન વિશેષ જોવામાં આવે છે; અને ફાગણ માસનું "વલણ" અધિક માસના "વલણ" તરીકે આપવામાં આવેલું જોવામાં આવે છે. તેમ જ વળી ફાગણ માસના વલણને સ્થાને દશી રચના નથી, તે ઉપરથી એમ અનુમાન થાય છે કે પ્રેમાનંદે મૂળ બાર માસ જ રચ્યા હોવા જોઇએ, અને વધારાનો અધિક માસ કોઈ ભક્તજને પ્રેમાનંદને નામે પૂર્ણ કર્યો હશે. લખાઈ આવેલી ત્રીજી પ્રતમાં એ તેર માસ પૂર્ણ થયા પછી પણ કોઈ બ્રહ્માનંદ નામના કવિએ સંયોગ શૃંગારનું પદ્યમય વર્ણન કર્યું છે. એ પદો ક્ષેપક છે, તે કહેવાની જરૂર નથી.

અધિક માસ–ક્ષેપક.

બારે માસ દોહલે કાઢયા, તેરમો તે કયમ જાય;
વિરહણિને રીબાવવા, ત્યારે શો કીજે ઉપાય ? ૧
દિવસ દોહ્યલા એહેનારે, ત્રિશેમાં એકુ ન ઉણો.
પાપીએ પરમ સંતાપીઆ, 'દાધા ઉપર લૂણો.' ૨
મેં જાણ્યું વર્ષ વહી ગયું, વિઠ્ઠલ આવશે પાસ;
ભાગ્ય વિના સુખ કાહાં થકી, તે રમે થઈ નિરાશ. ૩
જેહનો નાથ પર મંદિર વસે, તેહને * * નજાઈ;
મંદ અભાગણી એકલી, પલ પલ તન અવટાઈ. ૪
એક દુઃખે દેહ દાઝેરે, આવીને પડીયો ત્રાસ,
ઉખાણો સાચો થયો, 'દુકાળમાં અધિકો માસ.' ૫
જોશીડા ઝાલું તાહરાં ટીપણાં, શાને વર્ત્યો તેર;
મન્મથ નાંખે મરડીને, હવે જીવ્યાની શી પેર. ૬
વલવલતાં સહુ વહી ગયું, ભાગ્યો મનનો ખેદ;
પ્રેમાનદ પ્રભુ મળવાને, એહ રચ્યો રે વિવેક. ૭

ક્ષેપક.

તેરમે માસ હરિ મળ્યા, તેરમે મહા સુખ થાય;
હાસ્ય વિનોદ ક્રીડા કરે, આનંદ અગ ન માય. ૧
ઢોલ તળાઈ ઉશીસડાં, ચંદરવા ચિતરાય;
રાતે કનક મણિ ઝળહળે, સજ્જાએ શામાને શામ. ૨
હસી હસી ચુંબન દેતીરે, કરતી નવી નવી વાત;
આજ લગી કાં વિસારી રે, હવે સંભારી લ્યો સાથ. ૩
શ્રી હરિ બોલ્યા સુંદરી, તું છે પ્રાણ આધાર;
એમ કહી ઉર લપેટીઆ, કામની કામ લગાર. ૪
રાધિકા ભલે આવીઆં, ભાવ્યાં માહરે મંન;
પુરુષોત્તમ સુખ બેહુને, ઉપજાવ્યું છે તંન. ૫
રાધા કૃષ્ણ રંગે રમે, સંગમ ભોગ વિલાસ;
શીશે તેલ ધરાવતાં, સુગધ તંબોલ બરાસ. ૬
રંગે રજની વહી ગઈ, ઉદીયો પૂરવ ભાણ;
આશા પોહતી મનતણી, સર્વને શુભ કલ્યાણ. ૭

ઉથલો.

માસ તેરે સુણી વદન ગાયા, નીર ગંગાતણે સ્નાન નાહ્યા;
કહ્યુ બ્રહ્માનંદે રાગ વસંત સિધિ, એક સો ચારને તું કીધી. ૮

આજ મંગળ મન મારુંરે, ફરકે ડાબું અંગ;
પ્રાણજીવન ઘર પધારશે, "આળસુને ઘર ગંગ." ૪
લાવની ભૂષણ ભાવતાં, કામિની કેશ સમાર;
[1]મૃગમદશું રસું સુંદરી, ચોશરો ચાંપાનો હાર. ૫
[2]કુંકુંમ કાજળ સારીયાં, સમાર્યાં નયણનાં બાણ;
ભ્રકૂટી કમાન કસી કરી, તાણી કર્ણ પ્રમાણ. ૬
હીંસ્યા હય હરિરથ તણાં, મોતીડે વરસે મેહ;
દુંદુભી વાજે દેવનાં, પ્રગટ્યો પૂરવનો સ્નેહ. ૭

ચોપાયા–ઉથલો.

રથ ચઢી ગોવિંદ ઘેર પધાર્યા, રાધિકા તન તણા તાપ ટાળ્યા;
[3]ભટ્ટ પ્રેમાનંદ દિન દિન ગાય, તેહને શ્રીહરિ સાહ્ય થાય.* ૮

---

૧ પા૦ મૃગમદ શોભ્યો સજ્જ નરી.

૨ પા૦ કજ્જળ આપ ચઢાવીરે, સાધે મોહનાં બાણ.

૩ પા૦ સહુ દેખતાં શામળે બાંહે સાહ્યા, દાસ પ્રેમાનંદે ગુણ ગાયા.
પા૦ ભટ્ટ પ્રેમાનંદે નેહ ગાયો, શ્યામે સ્નેહ કરી હાથ સાહ્યો.

* આ કાવ્ય સંશોધન કરતી વખતે ચાર પ્રતનો આધાર લીધો છે. આ ઉપરથી સારોદ્ધાર કરી ત્યાં કંઈ પાઠાંતર ગ્રાહ્ય લાગ્યો તે જ અત્રે આપવામાં આવ્યો છે. પ્રત પહેલી વિ. સં. ૧૮૫૬ માં લસુદ્રા ગામમાં લખાયલી છે. પ્રત બીજી વિ. સં. ૧૭૫૮–૬૦ના વર્ષની છે. ત્રીજી પ્રતમાં વિ. સં. ૧૭૬૮ની પ્રતનો પાઠાંતર સાથનો ઉતારો છે, અને ચોથી વિ. સં ૧૮૭૫ ઇ. સ. ૧૮૧૯ના વર્ષની છે.

બીજી અને ત્રીજી એમ બે પ્રતમાં આ બાર માસનું કાવ્ય ફાગણ માસના ચોપાયા પછી પૂર્ણ થાય છે. નિયમ પ્રમાણે આ કાવ્યમાં પ્રેમાનંદે કાવ્યની રચના બાબત કે સ્થળ બાબત કશો ઉલ્લેખ કર્યો નથી. પણ રા. દેવશંકરવાળી બીજી પ્રતપરથી એ નક્કી થાય છે કે, તે વિ. સં. ૧૭૫૮ પહેલાં રચાયલું હોવું જોઇએ. ઉતરાઈ આવેલી ત્રીજી પ્રતમાં અને મારી પાસની પહેલી પ્રતમાં અધિક માસના વિરહનું વર્ણન વિશેષ જોવામાં આવે છે; અને ફાગણ માસનું "વલણ" અધિક માસના "વલણ" તરિકે આપવામાં આવેલું જોવામાં આવે છે. તેમ જ વળી ફાગણ માસના વલણને સ્થાને દશી રચના નથી, તે ઉપરથી એમ અનુમાન થાય છે કે પ્રેમાનંદે મૂળ બાર માસ જ રચ્યા હોવા જોઇએ, અને વધારાનો અધિક માસ કોઈ ભક્તજને પ્રેમાનંદને નામે પૂર્ણ કર્યો હશે. લખાઈ આવેલી ત્રીજી પ્રતમાં એ તેર માસ પૂર્ણ થયા પછી પણ કોઈ બ્રહ્માનંદ નામના કવિએ સંયોગ શૃંગારનું પદમય વર્ણન કર્યું છે. એ પદો ક્ષેપક છે, તે કહેવાની જરૂર નથી.

અધિક માસ–ક્ષેપક.

બારે માસ દોહલે કાઢયા, તેરમો તે કયમ જાય;
વિરહણિને રીઆવવા, ત્યારે શો કીજે ઉપાય? ૧
દિવસ દોહ્યલા એહેનીરે, ત્રિશેમા એક ન ઉણો.
પાપીએ પરમ સતાપીઆ, 'દાધા ઉપર લૂણો.' ૨
મેં જાણ્યું વર્ષ વહી ગયું, વિઠ્ઠલ આવશે પાસ;
ભાગ્ય વિના સુખ કાંહાં થકી, તે રમે થઈ નિરાશ. ૩
જેહનો નાથ પર મંદિર વસે, તેહને * * નજાઈ;
મંદ અભાગણી એકલી, પલ પલ તન અવટાઈ. ૪
એક દુઃખે દેહ દાઝેરે, આવીને પડીયો ત્રાસ;
ઉખાણો સાચો થયો, 'દુકાળમાં અધિકો માસ.' ૫
જોશીડા ગ્રાલું તાહરાં ટીપણા, શાને વર્ત્યો તેર;
મન્મથ નાંખે મરડીને, હવે જીવ્યાની શી પેર. ૬
વલવલતાં સહુ વહી ગયું, ભાગ્યો મનનો ખેદ;
પ્રેમાનંદ પ્રભુ મળવાને, એહ રચ્યો રે વિવેક. ૭

ક્ષેપક.

તેરમે માસ હરિ મળ્યા, તેરમે મહા સુખ થાય;
હાસ્ય વિનોદ ક્રીડા કરે, આનંદ અંગ ન માય. ૧
ઢોલ તળાઈ ઉશીસડાં, ચંદરવા ચિતરાય;
રાતે કનક મણિ ઝળહળે, સજ્જાએ શામાને શામ. ૨
હસી હસી ચુંબન દેતીરે, કરતી નવી નવી વાત;
આજ લગી કાં વિસારી રે, હવે સંભારી લ્યો સાથ. ૩
શ્રી હરિ બોલ્યા સુંદરી, તું છે પ્રાણ આધાર,
એમ કહી ઉર લપેટીઆં, કામની કામ લગાર. ૪
રાધિકા ભલે આવીઆં, ભાવ્યાં માહરે મંન;
પુરુષોત્તમ સુખ બેહુને, ઉપજાવ્યું છે તંન. ૫
રાધા કૃષ્ણ રંગે રમે, સંગમ ભોગ વિલાસ;
શીશે તેલ ધરાવતાં, સુગંધ તંબોલ બરાસ. ૬
રંગે રજની વહી ગઈ, ઉદીયો પૂરવ ભાણ;
આશા પોહતી મનતણી, સર્વને શુભ કલ્યાણ. ૭

ઉથલો.

માસ તેરે સુણી વદન ગાયા, નીર ગંગાતણે સ્નાન નાહ્યા;
કહ્યુ બ્રહ્માનંદે રાગ વસંત સિંધિ, એક સો ચારને ઈ કીધી. ૮

આજ મંગળ મન મારૂંરે, ફરકે ડાબું અંગ;
પ્રાણજીવન ઘર પધારશે, "આળસુને ઘેર ગંગ." ૪
લાવની ભૂષણ ભાવતાં, કામિની કેશ સમાર;
[1]મૃગમદશું રચું સુંદરી, ચોસરો ચાંપાનો હાર. ૫
[2]કુંકુમ કાજળ સારીયાં, સમાર્યાં નયણનાં બાણ;
ભ્રકુટી કમાન કસી કરી, તાણી કર્ણ પ્રમાણ. ૬
હીંસ્યા હય હરિરથ તણાં, મોતીડે વરસે મેહ;
દુંદુભી વાજે દેવનાં, પ્રગટ્યો પૂરવનો સ્નેહ. ૭

ચોપાયા–ઉથલો.

રથ ચઢી ગોવિંદ ઘેર પધાર્યા, રાધિકા તન તણા તાપ ટાળ્યા;
[3]ભટ્ટ પ્રેમાનંદ દિન દિન ગાય, તેહને શ્રીહરિ સાહ્ય થાય.* ૮

---

૧ પા૦ મૃગમદ શોભ્યો સજ્જ નરી.

૨ પા૦ કજ્જળ ચાપ ચઢાવીરે, સાધે મોહનાં બાણ.

૩ પા૦ સહુ દેખતાં શામળે બાંહે સાહ્યા, દાસ પ્રેમાનંદે ગુણ ગાયા.
પા૦ ભટ્ટ પ્રેમાનંદે નેહ ગાયો, શ્યામે સ્નેહ કરી હાથ સાહ્યો.

* આ કાવ્ય સંશોધન કરતી વખતે ચાર પ્રતનો આધાર લીધો છે. આ ઉપરથી સારોદ્ધાર કરી ત્યાં કંઈ પાઠાંતર ગ્રાહ્ય લાગ્યો તે જ અત્રે આપવામાં આવ્યો છે. પ્રત પહેલી વિ. સં. ૧૮૫૬ માં લસુંદ્રા ગામમાં લખાયલી છે. પ્રત બીજી વિ. સં. ૧૭૫૮–૬૦ના વર્ષની છે. ત્રીજી પ્રતમાં વિ. સં. ૧૭૬૮ની પ્રતનો પાઠાંતર સાથનો ઉતારો છે, અને ચોથી વિ. સં ૧૮૭૫ ઇ. સ. ૧૮૧૯ના વર્ષની છે.

બીજી અને ત્રીજી એમ બે પ્રતમાં આ બાર માસનું કાવ્ય ફાગણ માસના ચોપાયા પછી પૂર્ણ થાય છે. નિયમ પ્રમાણે આ કાવ્યમાં પ્રેમાનંદે કાવ્યની રચના બાબત કે સ્થળ બાબત કશો ઉલ્લેખ કર્યો નથી. પણ રા. દેવશંકરવાળી બીજી પ્રતપરથી એ નક્કી થાય છે કે, તે વિ. સં. ૧૭૫૮ પહેલાં રચાયલું હોવું જોઇએ. ઉતરાઈ આવેલી ત્રીજી પ્રતમાં અને મારી પાસની પહેલી પ્રતમાં અધિક માસના વિરહનું વર્ણન વિશેષ જોવામાં આવે છે; અને ફાગણ માસનું "વલણ" અધિક માસના "વલણ" તરીકે આપવામાં આવેલું જોવામાં આવે છે. તેમ જ વળી ફાગણ માસના વલણને સ્થાને કશી રચના નથી, તે ઉપરથી એમ અનુમાન થાય છે કે પ્રેમાનંદે મૂળ બાર માસ જ રચ્યા હોવા જોઇએ, અને વધારાનો અધિક માસ કોઈ ભક્તજને પ્રેમાનંદને નામે પૂર્ણ કર્યો હશે. લખાઈ આવેલી ત્રીજી પ્રતમાં એ તેર માસ પૂર્ણ થયા પછી પણ કોઈ બ્રહ્માનંદ નામના કવિએ સંયોગ શૃંગારનું પદ્યમય વર્ણન કર્યું છે. એ પદો ક્ષેપક છે, તે કહેવાની જરૂર નથી.

અધિક માસ-ક્ષેપક.

બારે માસ દોહલે કાઢયા, તેરમો તે ક્યમ જાય;
વિરહણિને રીબાવવા, ત્યારે શો કીજે ઉપાય ? ૧
દિવસ દોહ્યલા બહેનીરે, ત્રિશેમાં એકુ ન ઉણો.
પાપીએ પરમ સંતાપીઆ, 'દાધા ઉપર લૂણો.' ૨
મેં જાણ્યુ વર્ષ વહી ગયું, વિઠ્ઠલ આવશે પાસ;
ભાગ્ય વિના સુખ કાંહાં થકી, તે રમે થઈ નિરાશ. ૩
જેહનો નાથ પર મંદિર વસે, તેહને * * નજાઈ;
મંદ અભાગણી એકલી, પલ પલ તન અવટાઈ. ૪
એક દુ:ખે દેહ દાઝેરે, આવીને પડીયો ત્રાસ;
ઉખાણો સાચો થયો, 'દુકાળમાં અધિકો માસ.' ૫
જોશીડા ઝાલું તાહરાં ટીપણાં, શાને વર્ત્યો તેર;
મન્મથ નાંખે મરડીને, હવે જીવ્યાની શી પેર. ૬
વલવલતાં સહુ વહી ગયું, ભાગ્યો મનનો ખેદ;
પ્રેમાનંદ પ્રભુ મળવાને, એહ રચ્યો રે વિવેક. ૭

ક્ષેપક.

તેરમે માસ હરિ મળ્યા, તેરમે મહા સુખ થાય;
હાસ્ય વિનોદ ક્રીડા કરે, આનંદ અંગ ન માય. ૧
ઢોલ તળાઈ ઉશીસડાં, ચંદરવા ચિતરાય;
રાતે કનક મણિ ઝળહળે, સજ્જાએ શામાને શામ. ૨
હસી હસી ચુંબન દેતીરે, કરતી નવી નવી વાત;
આજ લગી કાં વિસારી રે, હવે સંભારી લ્યો સાથ. ૩
શ્રી હરિ બોલ્યા સુંદરી, તું છે પ્રાણ આધાર;
એમ કહી ઉર લપેટીઆં, કામની કામ લગાર. ૪
રાધિકા ભલે આવીઆં, ભાવ્યાં માહરે મંન;
પુરુષોત્તમ સુખ બહુને, ઉપજાવ્યું છે તંન. ૫
રાધા કૃષ્ણ રંગે રમે, સંગમ ભોગ વિલાસ;
શાશે તેલ ધરાવતાં, સુગધ તંબોલ બરાસ. ૬
રંગે રજની વહી ગઈ, ઉદીયો પૂરવ ભાણ;
આશા પોહતી મનતણી, સર્વને શુભ કલ્યાણ. ૭

ઉથલો.

માસ તેરે સુણી વદન ગાયા, નીર ગંગાતણે સ્નાન નાહ્યા;
કહ્યુ બ્રહ્માનંદે રાગ વસંત સિધિ, એક સો ચારને ઈ કીધી. ૮

દેવીદાસ.

—✲✲✲✲✲—

રાસ પંચાધ્યાયી

સાખી.

મનવાંછિત પુરણ સદા, દામોદર દયાળ;
આરંભુ ઉત્તમ કથા, તમો કૃપા કરોની કૃપાળ. ૧
શ્રી ગુરુ ગણપતિને શારદા, જેટલા હરિના દાસ;
કૃપા કરો તો બોલીએ, કવતાં કહે દેવીદાસ. ૨
શ્રી ગોકુળ બાળ કુંવારકા, વ્રત આરંભુ જેહ;
વર વંછે સુત નંદનો, કાત્યાયની વ્રત તેહ. ૩
સખિ સમાણી સર્વે મળી, નીઝરણ નાહે નંત;*
અર્ક ઉદે વનાં જલ ગ્રહે, તે વ્રત સાચું સંત. ૪
કાંઠે મેલ્યાં કામની, પિતાંબર પટ જેહ;
નગ્ન થકાં જમના નાહતાં, નરહરિ આવ્યા તેહ. ૫
વસ્ત્ર હર્યાં વિરુધ થઈ, કદમ ચઢયા કૃપાળ;
આપો તો અમે નિસરું, એમ કહે કુંવારી બાળ. ૬

ચાલ.

મ કરીશ અન્યાય મહિલા કહે, નંદ તણા સુત માટે સહે;
અમે કુળવંતીનો કુળાચાર, તમો આપણો રાખો ભાર. ૭
લાજ નહિ તમે નીર્લજ નાથ, કે'શું નંદ જશોદા માત;
અબળા શું બળ દાખો ઘણું, ચતુરપણું જાણ્યું તમ તણું. ૮
બોલી બળ દાખો આપણું, તમશું કામ અમારે ઘણું;
લાજે કેમ કહિયે વિસ્તાર, નંદકુંવર શું નેહ અપાર. ૯
કૃપા કરો અમે માગું માન, આપો વસ્ત્ર અમારાં કા'ન;
કરજોડી તમે ઉભાં રહો, આપું વસ્ત્ર તમારાં ગ્રહો. ૧૦

સાખી.

જળમાં તે નગ્ન ન પેસીએ, વરત વર્તે તે ખંડ;
તે માટે મેં તારુણી, તમને દીધો દંડ. ૧૧
વર આપો વાણી હવી, અછાનો નહિ સંગ;
થોડે દહાડે પામશો, હમ તમ હોશે સંગ. ૧૨

---

*નંત=નિત્ય

શ્લોક.

કામની કૃષ્ણ ને મન ભાવી, એમ કરતાં વળી અવધ આવી;
માનવી જનનું મન હું લાહું, વેણુ વૃંદાવને ગીત ગાઉં. ૧૩

ઢાળ.

સરદની રાત સોહામણી, ઉતમ આસો રે માસ;
પુનેમ ચંદ્ર વન ફૂલ્યાં, જદુપતિ રમશે રાસ. ૧૪
મધરાતે મહાવન જઈ, વાહ્યો વેણુ રસાળ;
વ્રજ નારિ વીહ્વલ થઈ, સ્તન વછોડ્યાં બાળ. ૧૫
કંઠતણાં પાએ પહેરીયાં, પગનાં પહેર્યાં રે કરણ;
એક અંગ ન સાંભરે, ચિત વલુંધા મન. ૧૬
કો કેને પડખે નહિ, કોય ન જાણે સંચ;
કો કેને પકડે નહિ, પ્રીતતણો પ્રપંચ. ૧૭
મારગ મત સુઝે નહિ, નાદે મોહી રે નાર;
વૃંદાવન ગઈ વ્યાકુળી, દીઠા દેવ મોરાર. ૧૮
કરજોડીને ઉભી રહી, નિરખે નંદકુમાર;
મુખ જોતાં સુખ ઉપજે, સુંદર શ્યામ શરીર. ૧૯

શ્લોક.

મળી મળી મંડળી મોહ પામી, દીઠડા કંદ્રપ કોટી કામી;
બુધ કરી મર્મના બોલ કે'શું, ગોકુળની નારનો સ્નેહ જોશું. ૨૦

ચાલ રાસની.

કૃષ્ણજી કહે રે કામની, જોવા આવ્યાં વંન;
તે તમે દીઠા તારુણી, પાછાં વાળોની મન. ૨૧
વેદ તણી વિધ પરહરી, કાં વન આવ્યાં આજ;
બાળકને કાં પરહર્યાં, કાં છોડ્યાં ગ્રહ કાજ. ૨૨
સ્વામીની આજ્ઞા વિના, જે જે કીજે કર્મ;
તે એ કો લાગે નહિ, નારિ તણો નહિ ધર્મ. ૨૩
લોક તણી લજ્જા તજી, ભજન તજ્યા ભરથાર;
વેદ તણી લજ્જા તજી, નારનો નહિ અધિકાર. ૨૪
તમને અન્યાય અતિ પડ્યો, અબળા ગ્રહોની અવાસ;
ભયંકર વન સંધનો, સુર પમાડો ત્રાસ. ૨૫
કૃષ્ણતણી વાણી સુણી, વિનતા વ્યાકુળ મન;
બોલ વિચારીને બોલીએ, પરમાનંદ પ્રસન્ન. ૨૬

શ્લોક.

હવે અમને બોલ મ દાખો, તમે તમારો ધર્મ રાખો;
મર્મના બોલ મેલા ન કહીએ, શરણુ આવ્યા પછી સબળ થઇએ. ૨૭

ઢાળ.

તમે તેડ્યાં અમો આવીયાં, તમે લોપાવો ધર્મ;
તમને ભજતાં વેદ કહે, સકળ આચારી કર્મ. ૨૮
ચિત્ત અમારાં રે ચળવળ્યાં, આકર્ષિ લીધાં અંગ;
કરી ભગવાને વ્યાકુળી, માંડો ધર્મ પ્રસંગ. ૨૯
અતિ વ્રેહે આકુળ વ્યાકુળી, કામે પીડે દેહ;
અવર સજન કેમ સાંભરે, નંદકુંવરશું નેહ. ૩૦.
અમને આલિંગન લીઓ, અચ્છા ભોગ વિલાસ;
કૃપા કરી મહાવન જઈ, શ્રીપતિ શ્રીઅવિનાશ. ૩૧

શ્લોક.

ગ્રેહની વ્રેહની વાત કીધી, કર ગ્રહી કામની કૃષ્ણે લીધી;
ભગતની ભાવના ભેદ કેહેસે, કામની સુરભી કામદેસે. ૩૨

ઢાળ.

શરદ સમે શશિ ઉગ્યો રે, પુનમ રાત સુચંગ;
માનની સુરે મંડપ રચ્યો, રમત માંડી અતિ રંગ. ૩૩
એક એક શ્રી કૃષ્ણજી, એક કોરે સર્વ નાર;
બેહુ બાંહે બેકંઠમાં, ખેલે મદન મોરાર. ૩૪
તે મહિમા કેમ કહું, શોભાનો અતિ સંચ;
સૂર પુરે સરવે સુંદરી, ગાન કરે ગોવિંદ. ૩૫
તાળ સાથે ટુંક મેળવે, નાચે વ્રજની રે નાર;
થેઈ થેઈ થેઈ થેઇ થેઈ કરે, મોહન મદન મોરાર. ૩૬
શ્યામા અંગ સોહામણી, શ્યામ સુહાવે અનંત;
ચંચળ ચિત કેમ ચાલવે, મારગની નહિ ગંત. ૩૭
મધરાતે માંથે રહી, રજની એક છમંસ;
જમુના જળ ચાલે નહિ, મધુરો વાયે બંશ. ૩૮
પીતાંબરે પીઉ મુખલુહે, ચંદન ચરચે રે ગાલ;
સ્વર પુરે રામાતણો, કંદ્રપને શીર સાદ. ૩૯
રમતાં અતિ રે રંગે ચઢી, કીધું અંતરધ્યાન;
નહી મુકે મદ ટાળશે, ઉતારશે અભિમાન. ૪૦
નિરમલ કરશે નારને, નહિ મુકે નિરાધાર;
પ્રીત વિશેષે પાળશે, મ કરશો અવર વિચાર. ૪૧

શ્લોક.

નીગમો નાથ નયણે ન દીસે, કહો હવે કામની કેમ કરીસે;
આજ આપણ અનાથ કીધા, પ્રીત માંડી કરી પ્રાણ લીધા. ૪૨

ઢાળ.

તન વશ નાવેરે તારુણી, કૃષ્ણ રહિત થઈ નાર;
અન્યો અન્ય એમ કહે, કીયા ગયા મદન મોરાર. ૪૩
રવિ ઉગ્યો રવિ આથમ્યો, રવિ વિના થયું રે અધાર;
કૃષ્ણ ઉદે વિના કેમ હસે, તે સખી કરોની વિચાર. ૪૪

શ્લોક.

ચાલો સખી જઇએ વન નિહાળી, હમણાં હતા ક્યાં ગયા વનમાલી;
પીઉ પીઉ કરતાં સાદ મુકયો, એમ કાંઈ નાથ નાઠા ન છુટયો. ૪૫
મહા વનની જાડ ઉજાડ જોશું, ગિરિ ગુફાએ સબળ થાશું;
ધૃણા ધર્મની વાત મોટી, મળ્યાં મન પછી પ્રીતની રીત ખોટી. ૪૬
મુકું નહિ મનનો ચોર મારો, નથી વાંક વિનતા કહે કૃષ્ણ તારો;
મળી મંડળી સખી વન ચાલી, દેખે નહિ નાથને થઈ છે ઘેલી. ૪૭
નિર્લજ નાર કોઈ નાથ મૂકી જ જાયે, વલવલે વ્રેહણી વ્યાકુળ થાએ;
આપે નહિ આભરણ અધર સૂકે, શરણ આવ્યા પછી કોણ મૂકે. ૪૮
વ્યાકુળી વ્રેહે નયણે નીર આવે, અન્યોન્ય પૂછે પ્રભુ કોય મીલાવે;
ચાલોને પુછીએ દ્રુમ ભાવે, કૃષ્ણજીને સખી કોઈ મિલાવે. ૪૯
ચાલો પુછીએ દિનશું દયારે આણી, નદી જુમનાં શ્રીકૃષ્ણજીનો પંથ જાણી. ૫૦

ઢાળ.

નયણે નીર ઝરે વ્રેહે, જેમ ઝરમર વરસે મેહે;
કૃષ્ણને ન દેખે કામની, પ્રીતે પરવશ દેહે. ૫૧
પગલાં જોતાં પદ્મણી, પદ્મતણું રે એંધાણ;
ઓળખું શું રે અંતરજ્વજ્ઞા, નહિ જાએ નિરવાણ. ૫૨

શ્લોક.

પગલડે પગલડે પંથ ચાલી, મળી અબળા એક કૃષ્ણ ભાવી;
સખી આપણાંમાં એક ધન્ય હુતી, ઘણા પુષ્પ લાવી કરી વેણ ગુંથી. ૫૩
સખી ધન્ય તે નાર મોરાર માણે, કૃષ્ણ આવડો અંતર કાંરે આણે;
કૃષ્ણજી અજાણ થયા કેમ કીજે, એક વળવળે એકને સંગ લીજે. ૫૪
સખી એક અચરજ મેહે દીઠું, પગલાં નથી પદ્મની કંધ કીધી;
મહિલા મળી મંડળી વન જોતી, દીઠી અબળા એક વનરોતી. ૫૫

સુંદરી મળી ત્યાં સરવ આવી, આ તારુણી તેહ જે કૃષ્ણને ભાવી;
તમને કેમ તજી સખી અતિ વ્હાલી, અમને પરહરી તમશું પ્રીતપાળી? ૫૬
મે સખી કામ ભાવે કંઇ ન જાણ્યું, મંદ ભાગ્યણી મન અભિમાન આણ્યું;
હું તો ગ્રેહે ચઢી અતિ કૂડ ભાખી, કરો કંધ ગોવિંદ હુંરે થાકી. ૫૭

ઢાળ.

જેટલે મેં આણ્યું અભિમાન, તેટલે પામ્યા અંતર્ધાન;
શીપેર સખી મન કરૂં ધીર, નયણે નવ દેખું શ્યામ શરીર. ૫૮
ગ્રેહેની વેદના ઉઠી ઝાળ, મુજને તજી ગયા ગોપાળ;
તુજને તજી ગયા શ્રીકૃષ્ણ, શી પેર મળશે પુછ્યો પ્રશ્ન. ૫૯
પેહેલાં ગયા અમને પરહરી, ત્યારે તુજને મનમાં ધરી;
તે વળી તુજને દીધો છેહ, ધુર્ત કૃષ્ણતણો છે સ્નેહ. ૬૦
પગલે પગલે આવી રે અમો, તેનું કારણ દીઠું તમો;
તું કહે છે હરિ હમણાં હતા, શોધી લેશું બનબન થકા. ૬૧
કાયર થયે કારજ નવસરે, પગલાં પૃથ્વી ઉપર ભરે;
પગલે પડાળે પદ્મતણું એંધાણ, શોધી લેશું નર નિર્વાણ. ૬૨
વૃંદાવન સઉ આવી મળી, કૃષ્ણ નવ દેખે થઇ વ્યાકુળી;
થાકી અબળા અંગ થઈ દીન, કૃષ્ણ ઉદક ને મહિલા મીન. ૬૩
સઘળી મળી રચ્યો એક સંચ, પ્રીતમ તણો માંડ્યો પરપંચ;
અબળા ચિન્હ શ્રીકૃષ્ણનાં કરે, અન્યો અન્ય અતિ ક્રીડા કરે. ૬૪
બંશ વગાડે મહીલા મળી, એક અઘાસુર થઈ નીસરી;
શંખપુડો એક શ્યામા થઇ, એક મારગમાં લુંટે મહિ. ૬૫
એક આવી સ્તન વિખે ભરી,એક રહી ગૌવરધન ધરી;
એક નાથ્યો કાળી નાગ, એક કહે મહીમાં લેશું ભાગ. ૬૬
એક કહે તૃણાવંત મેં હણો, એક કહે વચ્છાસુર મેં દમ્યો;
બકાસુર બળ દાખે ઘણું, જો જો સંકટાસુરને હણું. ૬૭
ગોવરધનમાં ઓચ્છવ કીધ, ચક્ષુ મીચી દાવાનળ પીધ;
વારા ફરતી ગઉ ધેન રાખ, અન્યોઅન્યનાં ભાતાં સાચ. ૬૮
અબળા એક કહે હું કૃષ્ણ, સઘળી મળી મળીને પુછે પ્રશ્ન;
ક્રોકટ ગ્રેહતણું દુ:ખ સહે, કરજોડીને ઉભાં રહે. ૬૯

શ્લોક.

એમ આવી મલ્યા લવણ પાણી, શ્રીગોકુળની નારનો પ્રેમ જાણી;
નરહરિ આવીયા આદર આણી, ભક્તની ભાવના નેહ જાણી. ૭૦

ઢાળ.

સઘળી કામની કૃષ્ણને, નરહરિ પામી નાર;
એમ કરતાં આવી મળ્યા, મોહન મદન ગોપાળ. ૭૧
કૃષ્ણજી કહે રે કામની, પામી દુ:ખ અપાર;
હું તમથી નથી વેગળો, નીગમ કહે નિરધાર. ૭૨
ધન્ય નારી વ્રજલોકની, ભક્તિ ભાવે અતિરંગ;
વેહે વિશેષેક પામશો, પરમ પ્રીત પરસંગ. ૭૩
કૃષ્ણજી કહે કામની, આપણે રમશું રાસ;
તટ જુમનાં રળીઆમણું, ઉજ્વળ ચંદ્ર આકાશ. ૭૪

શ્લોક.

મધુરી વાણી સુણી વેહ છાંડ્યો, વળી વંદ્રાવનમાં રાસ માંડ્યો;
પ્રીતની રીત અધિક ચાલી, કંથ કોડામણે બાંહ્ય ઝાલી. ૭૫

ઢાળ.

એક એક થેકે રે કૃષ્ણજી, એક એક થેકે રે નાર;
પીતાંબર પટ પહેરીયાં, ઉલટ અંગ અપાર. ૭૬
માનુનીશું રે મંડપ રચ્યો, મધ્ય ઉભા મોરાર;
શરદતણી શોભા ઘણી, તે કેમ કહું વિસ્તાર. ૭૭
તાલ મૃદંગ ને ઘુઘરી, નેપૂરનો ઝમકાર;
અતિ આલાપે સ્યામજી, સુંદર રાગ મલ્હાર. ૭૮
પુષ્પવૃષ્ટિ કરે પદ્મની, દુલહો દેવ મોરાર;
અતિ આણંદ હવાં સહુ, ધન્ય શ્રી નંદકુમાર. ૭૯

શ્લોક.

કૃષ્ણજી કહે કામની કામપીડે, અંગના અંગ તે અર્ધાંગ ભીડે;
દેવ દેવાંગના મળી વિમાસે, જીહાં શ્રીકૃષ્ણજી એકવાર જાશે. ૮૦

ઢાળ.

ઘાટ ઘડો રસ નિપન્યો, અવર ન દેખે રે કોય;
વળી વિચારી દેયતાં, અતિ રસ શ્યામાજી હોય. ૮૧
કૃષ્ણજી કંદ્રપને દમે, રમતા રમે વિલાસ;
ભોગ ભોગવે ભામની, આપે પરમ ઉલ્હાસ. ૮૨
રમતા રમતાં અતિ ભલી, રંગ વિહાણી રાત;
જુમના જળમાં ઝીલવા, પીઉ ચાલ્યા પરભાત. ૮૩

શ્લોક.

જઈ જુમનામાં ઝીલ દીધી, આવતી નાર સર્વે ઉર લીધી;
નાર નાશી ગઈ જુમનારે કાંઠે, ઉદક અજલી ભરી શ્રીકૃષ્ણ છાંટે. ૮૪

ઢાળ.

ઝીણા અંબર કંચુવા, ભીના શિરના રે કેશ;
હરિ હરિ કહીને હિંચકે, જુવતી જોબન વેશ. ૮૬

શ્લોક.

કૃષ્ણ કહે કામની શીત વાયે, નીસરો બહાર હવે અસુર થાયે;
અતિ આનંદે ઝીલી ઝકોળી, સામટી સુંદરી મળીએ ટોળી. ૮૭

ઢાળ.

તટ મળી સર્વે તારુણી, અતિ સુંદર વ્રજનાર;
આભરણ અંગે ઉલટ કરી, શ્યામાજી ભુવન નિહાળ. ૮૮
સહુ સહુને મદિર ગઈ, ભજતી દેવ મોરાર;
હરજી આવ્યા રે હેતશું, પોતાને દરબાર. ૮૯

ત્રુટકો ઢાળ.

ધન્ય ધન્ય રે ગોકુળની નાર, જે શું ક્રીડા કરે મોરાર;
ચરણ રેણ બ્રહ્માદિક ધરે, અવર દેવતા હસ્યા કરે. ૯૦
ક્રીડા કૃષ્ણ રંભા રમ્યાસ, અબળા પો'તી આપ અવાસ;
અધ્યાય નેવું તણો વિસ્તાર, એકએકથી અધિક અપાર. ૯૧
તે માંહિ વળી અધિકા વંચ, પ્રેમી જન ન જાણે પરપંચ;
વીસે ઉણો પેલો જેહ, તેમાં ચાર વિશેષે કહે. ૯૨
સુત ભરથાર ન જાણે સંચ, જો જો કૃષ્ણ તણો પરપંચ;
પુછી લેજો પુરાણ અરાઢ, તે માંહે શ્રી ભાગવત વિસ્તાર. ૯૩
તે માંહે વળી દશમો સ્કંધ, ભક્તજન જાણે પ્રપચ;
જે રસ પુર્ણ બ્રહ્માદિક ધાય, ગાતાં સુણતાં પાવન થાય. ૯૪

સાખી.

રાસ રસીક જે ગાવશે, તે વ્રજવાસી લોક;
અવર અવતાર દેવીદાસ કહે, શ્રમ કરવો તે શોક.* ૯૫

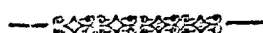
પદ ૧ લું–રાગ. કેદારો.

જીહ્વારે મુખ રામ જપોની, રસના તે રુડી વાણી;
કાયાતણું અભિમાન ન કીજે, જમ કાગળ ભીજે પાણી. જીહ્વા. ૧
મુરખ કુપ ખણવાને ચાલ્યો, જ્યારે મંદીર લાગ્યું;
જરા તણું દળ આવીને મળીયું, તનનું તે જોબન ભાગ્યું. જીહ્વા. ૨

---

* આ દેવીદાસની રાસપચાધ્યાયીની પ્રત સોજીત્રામાંથી પ્રાપ્ત થયેલી છે. સવત ૧૯૦૨ પો સુદ ૮ ની લખેલી છે. બીજી પ્રત મેહેતાજી છગનલાલ વિધારામે ઉતારી મોક્લાવેલી છે.

સકટ તળે જેમ સ્વાન જ ચાલે, મન અભીમાન જ આણે;
ભાર સધળો પેલા ધોરીડાને, વાંસે ખળીયા વીના કોણ તાણે. જીહ્વા. ૩
ખુણે બેઠા પ્રાણી કુકર્મ કરે, જાણે કોઇ નવ દેખે;
અંતરજામી એણીપર પેખે, જે કાગળ માંડે લેખે. જીહ્વા. ૪
ચુવાચંદન અગર કસ્તુરી, ઇતર હીડે (?) આછો;
તારું મોટમપણું ત્યારે જણાશે, જ્યારે જમને વાળીશ પાછો. જીહ્વા. ૫
મારું મારું તું મ કરીશ પ્રાણી, જાઇશ માયાનો લાગ્યો;
અંતકાળે સર્વે ઉભું મેલીને, નિર્વાણ જઇશ નાગો. જીહ્વા. ૬
ઠાલો આવ્યો ને ભુલ્યો જાઇશ, જીભે તે તાળું દીધું;
પ્રાણી અંતકાળે તે કાંઇ નવ જાણ્યું, રુડું હરિનું નામ ન લીધું. જીહ્વા. ૭
કોનાં છોરું કોનાં વાછરું, ને કોહોનાં તે માયા ને બાપ;
અંતકાળે કોઇ સાથે ન આવે, આવે તે પુન્ય ને પાપ. જીહ્વા. ૮
કૃપીએ ધન ખાધું ન ખર્ચ્યું, કાંઈ નવ આવ્યું સાથ;
મધપોળુ મધીએ જઇ લીધું, જ્યમ માંખ ધસે છે હાથ. જીહ્વા. ૯
કુટુંબ પરિવારને સંગ સાહ્યો, દામલી બેઠા બાપ ને માય;
જમ હુતે કાયા ગઢ ભેળ્યો, તે વારે વહારે કોઇ નહીં ધાય. જીહ્વા. ૧૦
પ્રાણી દશે દ્વાર આવીને રુંધાશે, ત્યારે મુખથી નહિ બોલાય;
દેવીદાસના સ્વામીને સમરો, મોટો તે વૈકુંઠરાય. જીહ્વા. ૧૧

કૃષ્ણદાસ.

—※※※※※—

કર્મવિપાક.

પ્રથમ પ્રણમું ગુણવંત, અકળગત ગોવિંદ;
તેહ તણી કૃપાએ કરી, વર્ણવું કર્મપ્રબંધ. ૧
એક સમે કમળાપતિ, બેસી રથ મોઝાર;
ઈંદ્રપ્રસ્થમાં પરવર્યા, જ્હાં છે પાંડુ કુમાર. ૨
ભરી સભા પાંડુપુત્ર, બંધવ પંચ સુધીર;
તેણે સમે સભા મધ્યે, આવ્યા શ્યામશરીર. ૩
રાએ યુધિષ્ઠિરે નરખ્યા નયણે, જે ધર્મ તણો અવતાર;
ભીમ અર્જુન નીકુળ સહેદેવ, બેઠા સભા મોઝાર. ૪
અર્જુનને પ્રભુજી પ્રણમ્યા, ઘણું કર્યું સનમાન;
એમ સકળ બંધવે કરી વંદના, પુજ્યા શ્રીભગવાન. ૫
પછી બોલ્યા યુધિષ્ઠિર, સુણો ત્રિભોવનરાય;
સ્વામી આજે ઘણે દિવસે, કરી છે કરૂણાય. ૬
ત્યારે અર્જુન કહે સ્વામી, આવો મહારા નાથ;
ક્ષણ એક પછી દુવારકાં, જાશું આપણે સાથ. ૭
પછી રત્ન જડિત્ર સિહાસને, બેઠા જુગજીવંન;
શાસ્ત્ર ગત ઘણી કરે, પાંડવ કેરા તંન. ૮
ઘડી બે ત્રણ તીહાં રહી, રથ કરાવ્યો તૈયાર;
શ્રી કૃષ્ણ અર્જુન પરવર્યા, દુવારકાં નગર મોઝાર. ૯
અર્જુન કહે સુણો કૃષ્ણ, સત્ય વચન મહારાજ;
પુરણ બ્રહ્મ કથા કહો, પાવન કરો મમ આજ. ૧૦
ઘણું માન દીધાં કૃષ્ણે, અર્જુનને તેણી વાર;
સુણો પુરાતન કથા, કહું બેસો રથમોઝાર. ૧૧
બેઉ રથે બેઠા મળી, અર્જુન ને જદુનાથ;
કર્મ કથા કૃષ્ણે કહી, પુછી અર્જુન વાત. ૧૨
તેહ વર્ણવું વિસ્તારી, જો આપે શુદ્ધ જ્ઞાન;
અકળગત કૃપા કરો, તો કહું કથા પરમનિધાન. ૧૩
પેરેપેરે ભાવે પ્રિછવે, અર્જુનને જદુરાય;
શ્રોતા જન સૌ સાંભળો, કથાતણો મહિમાય. ૧૪

ચોપાઈ.

પાંડવને પરષોત્તમ રાય, બેઉ જણા રથ બેઠા જાય;
અર્જુન બોલ્યા આદર કરી, વાત કહુ સાંભળજો હરિ. ૧૫
કવણ પાપે પાંગલા થયા, એક આસને બેસી રહ્યા;
કવણ પાપે કિન્નર થયા, એ વસ્ત્રહીણ ને દુર્બળ રહ્યા. ૧૬
અંધા થયા તે કવણ જ પાપ, તે કારણ કહો જગનાથ;
કહો કૃષ્ણ કમળાપતિ, વળી અર્જુન પુછે કરિ વિનતિ. ૧૭
પાંડવ પ્રત્યે બોલ્યા ભગવાન, સાંભળ અર્જુન એકે ધ્યાન;
ઘાંટરવાળે જે નર નીસરે, હેલામાં જઇ હરણા હરે.* ૧૮
જે અલ્પ જીવની કરે ઘાત, પાંગળા થયા તેહેને પાપ;
વળી અર્જુન બોલ્યા આદર કરી, વાત કહું સાંભળજો હરી. ૧૯
પાંડવ પ્રત્યે બોલ્યા ભગવાન, સાંભળ અર્જુન એકે ધ્યાન;
જેણે વસ્ત્ર હર્યાં વિપ્ર તણાં, જન્મ પાપ ત્યાં કીધાં ઘણાં. ૨૦
દીન જાણી નવ આણી દયા, તે વસ્ત્રહીણા ને નિરધન થયા;
કો કોહોને ઓલખે આવીયા, વેગળેથી ન દેખાડીયા. ૨૧
સાંભળે નહી ન કીધી સાન, તે પાપે અંધા અર્જુન;
વળી અર્જુન બોલ્યા આદર કરી, વાત કહું સાંભળજો હરી. ૨૨
એક એકનાં વસ્ત્ર જ હર્યાં, હેમ મોતીએ કંઠ જ ભર્યાં;
એક જ તહાં તુરંગે ચઢે, પેહેરાવી તોબર લડસડે. ૨૩
એકજ પલંગે પોઢ્યાં સતી, વળી અર્જુન પૂછે તે વિનતિ;
પાંડવ પ્રત્યે બોલ્યા ભગવાન, સાંભળ અર્જુન એકે ધ્યાન. ૨૪
સંતોષ્યા કુટુંબ પરિવાર, સંતોષ્યા અભ્યાગત દ્વાર;
ગુપ્ત દાન ગોમતીમાં કીધાં, હીરા હેમ તે નર પામીયા. ૨૫
જે માને પિતા માને માય, માને ગોમતી માને ગાય;
જે ગૌ દ્વિજની દોડે વહાર, તે પિતાંબર પહેરે સાર. ૨૬
સારાં મહોલ માળીયાં કરી, આપ્યા વિપ્રને બાંહધરી;
જેણે પોતાનાં લુટાવ્યાં ધન, તે પલગે પોઢ્યા અર્જુન. ૨૭

શ્લોક.

दीयमानं फलं यच्च, शुद्धभावेन दीयते ।
सुखं लभते सद्धर्मं, सत्यं मन्वस्व चार्जुन ॥† ૨૮

* હરણને મોહ પમાડવાને ઘંટ વગાડવામાં આવે છે. † અમારી પાસે કર્મવિપાકની બે પ્રતો છે. પણ તે બેઉ પ્રતોમાં શ્લોકો ઘણા જ અશુદ્ધ આપેલા છે, અહીં અમારી બુદ્ધિ પ્રમા સુધારી આ શ્લોક મૂક્યો છે.

ચોપાઈ.

વળી અર્જુન બોલ્યા આદર કરી, વાત કહું સાંભળજો હરિ;
નર નારિ સામટાં રહે, એક મંદિરે વાસા સહે. ૨૯
વૃદ્ધ કાળ તે નારી થઈ, કવણ પાપે વાંઝણી રહી;
એક રૂપવંતિ રૂપ અપાર, સુંદરી દીસે તે શ્રીકાર. ૩૦
સુખ સંસારનું દીઠું નહિ, ભરજોબનમાં રાંડી રહી;
કવણ પાપ દાસી અવતરે, જે પરઘર વિનતા પાણી ભરે. ૩૧
માથે હાક પીયારી ધરતી, વળી અર્જુન પુછે વિનતિ;
પાંડવ પ્રત્યે બોલ્યા ભગવાન, સાંભળ અર્જુન એક ધ્યાન. ૩૨
જેણે ગર્ભ ગાળ્યા અબળાતણા, ચાલવતાં નવ રાખી મણા;
ગર્ભહત્યા કીધી ઘણી, તે પાપે નારી વાંઝણી. ૩૩
કહ્યું ન માન્યું કંથ જ તણું, ઉદ્ધતપણામાં માહલી ઘણું;
વણિક વિપ્ર ઘેર પુત્રી થઈ, તે ભર જોબનમાં રાંડી રહી. ૩૪
કીધાં કર્મ તે આગે દમે, તે નારિ સંકટ ભોગવે;
એક નબળા પુરુષને હુંતી નાર, સાસુસું કરતી વડવાડ. ૩૫
એક ઘડો જળ આપતી મરે, તે પરઘેર પાણી ભરે;
સાસુનાં સંતાપ્યાં મન, તે પાપે દાસી અર્જુન. ૩૬
વળી અર્જુન બોલ્યા આદર કરી, વાત કહું સાંભળજો હરિ;
એક વરસું રમે નીત્ય નાર, પેખે સુખ કેરું સંસાર. ૩૭
જે જોયે તે અતિ ઘણું ગમે, નારિ નરસું નિત્ય નિત્ય રમે;
એક પોતાનો દીસે પરિવાર, ચાર પુત્ર ઘેર વહુ ચાર. ૩૮
સહુકો આવી પ્રણમે પાય, તે તણો પ્રભુ કહો મહીમાય;
એક પલંગે પોઢયા રહે, તેહના વતાં દાસી વેહે. ૩૯
સોવ્રણ પાયે શોભતી સતી, વળી અર્જુન પૂછે વિનતિ;
પાંડવ પ્રત્યે બોલ્યા ભગવાન ફરી, સાંભળ અર્જુન ધ્યાન જ ધરી. ૪૦
એક અબળા કો ફેરી ગઈ, દીઠું પાપ ને અળગી થઈ;
તાંસ(?) તણી જે વીષ્ટિ કરી, સુખ સજોગ તે પામી ફરી. ૪૧
જેને ભરતારસું પ્રીત નવી, તે સંસાર બીજે સાધવી;
દેવળ દીવો પુજા ગ્રહી, તે પરીવાર ઘણીઆણી થઈ. ૪૨
જે ગૌ વિપ્રની વહારે ગયો, જશ લેતાં તેનો મરણ જ થયો;
તે પૂઠે જે થઈ સતી, સોવ્રણ પાયે શોભતી સતી. ૪૩
તેને બાંદીઓ કરે લેપન, પટંતર સાંભળે અર્જુન
વળી અર્જુન બોલ્યા આદર કરી, વાત કહું સાંભળજો હરિ. ૪૪

અગનોતર એક ઑધાણુ,(?) ડાઢી મુછ સરીખાં ઑધાણુ;
માતાએ પુત્ર જનમીયા, કવણુ પાપે તે વ્યંડળ થિયા. ૪૫
એક જન્મનો દુઃખીઓ ફરે, કરે કષ્ટ ને ઉદર ભરે;
નયણે ન દેખે ઘરની નાર, જઈ પડે ગુણુકાને દ્વાર. ૪૬
એક આઠ પહોર ભાર જ વહે, અધ ઘડી નવ ઉભો રહે;
નીત નીત ચિંતા નવેરી હતી, વળી અર્જુન પુછે વિનતિ. ૪૭
પાંડવ પ્રત્યે બોલ્યા ભગવાન, સાંભળ અર્જુન એક ધ્યાન;
એક ચુવા ચંદન અંગ લેપન કરે, અતિ શોભા અંગે આદરે. ૪૮
પરનારીસું પ્રિત જ ધરે, વળતાં વ્યંડળ થઇ અવતરે;
એક નાર પિતા પરણાવીયો, બીજી હરી પરાયી ઘર ગયો. ૪૯
તે વળતો ભવ દુઃખીયો ફરે, એક આણે ત્યાં બીજી મરે.
તે કેમ દેખે સુખ સંસાર, જે નર હરે પરારી નાર. ૫૦
કોયે ગામનો હાકેમ થયો, તીહાં જઇને અહંકારીયો;
ચઢી રીસ ને આપી ગાળ, રંક શિરે વેઠાવે કાળ. ૫૧
તોમુઓ પણ મોખે નવ ગયો, વળતો નર વેહેતરીઓ થયો;
વહે ભાર ગાંઠે નહિ ધન, તે પાપે ચિંતા અર્જુન. ૫૨
વળી અર્જુન બોલ્યા આદર કરી, વાત કહું સાંભળજો હરિ;
એક નર દીસે વહેવારીઓ, થીરતાસુ થાનકે રીહો. ૫૩
તીહાં મહેલ ઉંચાં માળીયાં, ઝળહળ દીપે ઓપે જાળીયાં;
પતિવ્રતા તે પ્રેમદા થઇ, કવણુ દયા તે નારી કહી. ૫૪
આગે પ્રીત પ્રેમદાને હતી ઘણી, ઇશ્વર જાણી ઓળખીયો ધણી;
મરણુ કાળે આવી મળી, કંથ કેડે કામની બળી. ૫૫
તે કવણુ પુન્યતણો પ્રકાર, જે નર મ્હેલી ચાલે નાર;
એક ઉત્તમ કુળ અવતરે, માત પીતાની સેવા કરે. ૫૬
પછિ પંદર વિસ વરસનો થયો, પરણાવી પાસે રાખીઓ;
સદા લગે સતવાદી જેહ, સ્વામી મુજને સંભળાવો તેહ. ૫૭
કહો કૃષ્ણ હો કમળાપતિ, વળી અર્જુન પૂછે વિનતિ;
પાંડવ પ્રત્યે બોલ્યા ભગવાન, સાંભળ અર્જુન એક ધ્યાન. ૫૮
આગે પુરણુ લક્ષ્મી ઘણી, તટ કરાવ્યા કાશી ભણી;
કુરુક્ષેત્ર માંહે સંતોખીયા, વળતા તે વહેવારીઆ થયા. ૫૯
કાશી કરવત મહેલાવીયાં, આ સંસારે શંભને નમીયાં;
અરધમાં અરધાંગના તેહ, પુરણુ પ્રીતે પાળે જેહ. ૬૦
એક અંગ અળગું કેમ ટળે, તે કંથ કેડે કામની બળે;
સદા લગે સતવાદી જેહ, અર્જુન સુખીયા દીસે ન તેહ. ૬૧

થોડામાંથી થોડું આપતા, દુરબળ દીનની ચિંતા રાખતા;
બે કણમાંથી કણ વાવરે, અતિત અભ્યાગતની ચિંતા ધરે. ૬૨
થોડું દાન ને દયા ઘણી, પૂરણલીલા તે નરતણી;
કુડકપટથી વાર્યાં મન, સદા સુખીયા તે અર્જુન. ૬૩

શ્લોક.

दानशीला नरा ये च सन्ति ते सत्वगुणिनः ।
सदास्तत्ते सुखं ते च शृणु तत्पांडुनंदन ॥ ૬૪

ચોપાઈ.

વળી અર્જુન બોલ્યા આદર કરી, વાત કહુ સાંભળજો હરિ;
નારીનર સમોતા રહે, કોય કેની ખબર નવ લહે. ૬૫
પરણીને નાંખી કો ઠાર, કવણ પાપ થયું ગણનાર;
એક નારી નરને બહુ ભાવતી, બેહુએ જઈ પ્રાર્થે સતી. ૬૬
બીજા ઘરે ઘરે માગે ભીખ, તે કારણ કશું જગદીશ;
એકના માત પિતા નાનાથાં મરે, અન્ન કારણ છોરા રડવડે. ૬૭
પ્રેમદા પરદારે જાય, અન્ન વિના ઉદર સીદાય;
જણ જણ આગળ જોડે હાથ, તે કારણ કહો જદુનાથ. ૬૮
કહો કૃષ્ણ કહો કમળાપતિ, વળી અર્જુન કરે વિનતિ;
પાંડવ પ્રત્યે બોલ્યા ભગવાન, સાંભળ અર્જુન એકે ધ્યાન. ૬૯
એક વેશ્યા હતી નગ્ર દેશ, પુરુષ તણો લેતી પેરવેશ;
કો તપસી ચુકયો તપ કરી, તે માટે કુંવરી અવતરી. ૭૦
આગે અન્નોદક કીધો આહાર, તે પાપે કુળાંગર નાર;
અસતવાદી અને અસાધો સંગ, ધર્મવરામાં કરતો ભંગ. ૭૧
આપતાં આડો થઈને ફરે, રંકતણા તે રંક અવતરે;
ધન પરાયા સંચે જેહ, નરનારી ભીખારી તેહ. ૭૨
એક ધન કારણ દોડે ઘણું, લીધું રૂપ કબાડીતણું;
ગૌ વિક્રય તેણે ઝાઝો કીયો, ગૌ વિહોણો વછેડો રાખીયો. ૭૩
તે વળતે ભવે દુઃખીયો ફરે, માત પિતા નાનાથાં મરે;
ધન કારણ વણસાડે મન, કર્મકથા સાંભળ અર્જુન. ૭૪

શ્લોક.

यस्मिन्कुले दुष्कृतानि विद्यन्ते पांडुनंदन ।
ऋद्धिहीना नरास्तत्र न सुखं किंचिदेव तु ॥ ૭૫

ચોપાઈ.

તે માટે સત કરી જાણ, તેહેને સુખ નહિ નિર્વાણ;
કુળ આચાર જે પરહરે, તે પ્રાણી ક્યાંહે નવ ઠરે. ૭૬

સત કરી તું ધરજે મન, એમાં સંદેહ નહિ અર્જુન;
વળી અર્જુન બોલ્યા આદર કરી, વાત કહું સાંભળજો હરિ. ૭૭
એકને મહોલ ઉંચા ગવાસ, પાસે પગ ચાંપે ખવાસ;
આગળથી હસ્તિ ઘોડલે, પાળા જન તેને પંથે પળે. ૭૮
દોહોદિશે વાજે નિશાન, પાખર પાખરીયા કેકાણ;
સકળ સેના તેની રક્ષા કરે, ને નર શા ધર્મને આદરે. ૭૯
એકને નભ સ્થળશા આવાસ, કનક માળીયાં કરાવ્યાં દોપાસ;
એક મહોલમાં બેઠા રહે, એક ઉભા દ્વારે દાસ જ કરે. ૮૦
તેને પદતર દીએ પરધાન, કવણ પુન્યે થયા રાજાન;
અવર રૂપે દીસે અરવેસ(?), ત્રણ ભુવન સુધી તેનો પ્રવેશ. ૮૧
અવડી છત તેહને શાને હતી, વળી અર્જુન પૂછે વિનતી;
પાંડવ પ્રત્યે બોલ્યા ભગવાન, સાંભળ અર્જુન એક ધ્યાન. ૮૨
કીહાંકનો કો રાજા દુઃખીયો, ચાલી ઈશ્વર* ઉપર ગયો;
તેણે કમળપુજા કરી, વિશ્વાસે તેહની દેહ પડી: ૮૩
માટે ચઢે હસ્તિ ઘોડલે, બીજાં જન તે પંથે પળે;
આટલું ત્યાં ઈશ્વર આપિયું, નવખંડ રાજા કરિ થાપીયું. ૮૪
એક આગે હતો વેહોરિયો, તે તીરથવાસ સ્થાનકે રીહો;
એકવેળ અલપ પામતો આહાર, ભુખ્યો રહેતો નગરમોઝાર. ૮૫
સંન્યાસી રૂપે સાધવો, અડસઠ તીરથ કરવા ગયો;
જપ તપ સાધ્યું એક ધ્યાન, તેણે સંતોખ્યા શ્રી ભગવાન. ૮૬
વાચ કાછ †સાચો રાખીઓ, તે ચાર ખંડનો નરપતિ થિયો;
જન્મ જન્મ લેતો હરિનામ, રાગ‡ ટાળી નવ જાણ્યું કામ. ૮૭
મન પવન ઇંદ્રી વશ કરી, સાચે મન ઓળખીયા હરિ;
સાતવાર વિશ્વાસે કરી, અડસઠ તીરથ આવ્યો ફરી. ૮૮
તેહને હું ત્યાં થયો પ્રસન્ન, તેહેને સહુ સુજે અર્જુન;
વળી અર્જુન બોલ્યા આદર કરી, વાત કહુ સાંભળજો હરી. ૮૯
એકને ન રાચે§ ઘરની નાર, ન રાચે કુટુંબ પરિવાર;
એકની રાત દિવસ ગળે છે કાય, કવણ પાપે કોઢીયો થાય. ૯૦
એકને સો સાદ કીજીએ, સાંભળતાં ચિંતા નવ લીએ;
જે પ્રાણી નવ સુણે કાન, તે કારણ કહો ભગવાન. ૯૧

---

* શંકર. † વાચા–વાણી, કાછ–લંગોટબંધ એટલે બ્રહ્મચર્ય પાળનાર. ‡ રાગ–મમતા, સંસાર–સ્નેહ. § રાચે–ગમે, ગમતું.

ઓલખુ નહિ પોતાનું આપ, બહેરો ખોડ તે કારણ જ પાપ;
જેહ ખુશીથી આહાર હાથે કરે, સાર વસ્ત્ર પહેરીને ફરે. ૯૨
સહુ સભામાં બેસે મળી, એક બેસે અળગો ટળી;
તે કારણ કહો જદુપતિ, વળી અર્જુન પૂછે વિનતિ. ૯૩
પાંડવ પ્રત્યે બોલ્યા ભગવાન, સાંભળ અર્જુન એક ધ્યાન;
જેણે પીપલના વૃક્ષ વેડીયાં, જન્મ પાપ ત્યાં ઝાઝાં કીયાં. ૯૪
પાડી છલ વડ પીપળ તણી, તે પાપી કોઢીયો વળી;
ન રાખે કુટુંબ આપણા, ગોઠિઆ * પરજાળ્યા ઘણા. ૯૫
તે પ્રાણી ત્યાં મધ્યમ થાય, ઘરમાં પાતકના અંગ ન માય;
અધમ પાપ અંગે આદરે, તે પ્રાણી સભામાંથી ટળે. ૯૬
લાજે નહિ જગદીશના જન, કર્મ કથા સાંભળ અર્જુન;
વળી અર્જુન બોલ્યા આદર કરી, વાત કહુ સાંભળજો હરિ. ૯૭
એક પ્રાણી અવગતિયો ફરે, એક એકની સેવા કરે;
કોણ પ્રાણી જાયે કૈલાસ, કોણ પ્રાણી પડે જમને પાસ. ૯૮
કોણ પ્રાણી સ્વર્ગે ચઢે, કોણ પ્રાણી તે નરકે પડે;
કોણ પ્રાણી વૈકુંઠે વાસ, કોણ પ્રાણી તમારે પાસ. ૯૯
તે કારણ કહો કમળાપતિ, વળી અર્જુન પૂછે વિનતી;
પાંડવ પ્રત્યે બોલ્યા ભગવાન, સાંભળ અર્જુન એક ધ્યાન. ૧૦૦
જેણે ગૌ વિપ્રની હત્યા કરી સહી, કીહાં તેહને ઠામ જ નહિ;
તે મુઓ પણ મુક્તે ન ગયો, તે વળનો અવગતિયો થયો. ૧૦૧
દોહેલા દહાડા કાળા સ્યામ, વળનો અવતરીયો સંગ્રામ;
યુદ્ધ કરતાં તે નર મરે, તેહની સેવા સહુ કો કરે. ૧૦૨
એક પહોરમાં પુત્રી આવી સહી, તેણી તેણે હત્યા કરી;
એક તે ગાળવા ગયો ગાભ,† જમે ઝાલ્યો તેને પાપ. ૧૦૩
એક નરનારી પરણી જાય, વાટે આવી વિઘ્ન જ થાય;
તેહ તારુણી પતિ પેહેલી મરે, તે પ્રાણી સ્વર્ગે કલ્લોલ જ કરે. ૧૦૪
જેણે પુત્રી પોઢી ‡ ઘેર રાખી સહી, તેહ તણી નવ ચિંતા લહી;
પુત્રી ઉપરથી લીધાં ધન, તે પાપે ત્યાં ઝાલે જમ. ૧૦૫
એક સકળ સેના કરી આવિયો, આવી ગામમાં વિઘ્ની થયો;
ગામ ભેરતાંડ્ડ ગૌની વહાર, મરે પ્રાણી તેનું મોક્ષ જ દ્વાર. ૧૦૬
નિંદા નરનારી કરે જેહ, નરક તણાં અધિકારી તેહ;
તે પ્રાણીને ઓછો પ્રકાર, માથે જમદુતનો છે માર. ૧૦૭

* ગોષ્ટનું અપભ્રષ્ટ, ગુજરાતી ગમાણ અથવા ગાયોને રહેવાનુ સ્થાનક. † ગર્ભ. ‡ મોટી. ડ્ડ ગામમાં ધાડ પડે ત્યારે નાશ ભાગ કરવી તે. ભેલાડવું.

એક નર બહુ આદર કરી, બહુ વેપાર તે માંઝા કરી;
કુકર્મે રેખા પીપલ કરી, પાટે પગ પખાળ્યા વળી. ૧૦૮
કોણે કોશું હતો ખાર, અણદીઠું ચઢાવ્યું આળ;
ભાદ્ર કાંઠે કુડી રડવડે, તે પ્રાણી તો તેમાં પડે. ૧૦૯
એક વિપ્રને આપે દાન, હરણ કરી તેડાવે જાન;
પુન્ય દાન જપ તપ કરે જેહ, સ્વર્ગતણા અધિકારી તેહ. ૧૧૦

શ્લોક.

दान पुण्य प्रसक्तश्चेत्. स स्वर्गे फलमश्नुते ।
सर्व पाप विनिर्मुक्तः, श्रृणुतत्पांडुनंदन ॥

ચોપાઈ.

એક આગે મન ધર્યો અહંકાર, જોરે આલી પચારી* નાર;
જેમ આંહી સુખ શરીરે હોય, તેમ પરે સ્થભ સુખ સૂણિયે સોહ. ૧૧૧
એકાદશી કરે ઉપવાસ, તે પ્રાણીને વૈકુંઠવાસ;
જે મુજશું રાખે વિશ્વાસ, તે મુંવા પછે આવે મહારે પાસ. ૧૧૨

પૂર્વછાયો.

હે અર્જુન હુંજ કહુ, તે તું સત કરી જાણ;
કથા સકળનો મહિમા, કરો પરમ વખાણ. ૧૧૩
નિવૃત માર્ગે જે કહ્યું, તે આરાધે જેહ;
અર્જુન સત કરી માનજો, સ્વર્ગે પમાડું તેહ. ૧૧૪

ચોપાઈ.

અર્જુન પ્રત્યે કહ્યો મહિમાય, તે સાંભળતાં પાવન થાય;
વળી પમાડે વૈકુંઠવાસ, જો પ્રભુશું રાખે વિશ્વાસ. ૧૧૫
વિશ્વાસે ફળ વાંછિત હોય, ગુણવંતા વિચારો રહોય;
સુકૃત કર્મે દુર્ગત નહિ, દુષ્કૃત કર્મે દુર્ગત સહી. ૧૧૬
એવો પ્રભુ તણો મહિમાય, વિશ્વાસે મન પાવન થાય;
જો પ્રભુએ કીધી સાર, કર્મકથાનો કહ્યો વિચાર. ૧૧૭
બુદ્ધિ પ્રમાણે કરી મેં કથા, કર્મ પ્રબંધ હુતો જથા;
સુકર્મીને વૈકુંઠવાસ, દુષ્કર્મીને નરક નિવાસ. ૧૧૮
સ્વર્ગતણું ત્યાં સુખ અપાર, જહાં છે સ્વામી વિશ્વાધાર;
જો ન આચરે દુષ્કૃત રતિ, સ્વર્ગે પમાડે કમલાપતિ. ૧૧૯
જે નર નારી શીખે ગાય, કર્મકથા તણો મહિમાય;
કહે કૃષ્ણદાસ એમજ કરી, શરણે રાખો ત્રિભોવન ધણી હરિ.† ૧૨૦

---

* પચારી. † આ 'કર્મવિપાક' ની ત્રણ પ્રત મળી છે. કવિ દલપતરામે કાવ્યદોહન ભાગ ૧ નું નામ 'કર્મકથા' આપ્યું છે. મારી પાસના બે પ્રતમાં 'કર્મ વિપાક' અને એકમા 'કર્મ વિભાગ' નામ છે. કાવ્યમાં 'કર્મકથા' છે.

જીવણદાસ.

જ્ઞાનકક્કો
ચોપાઈની ચાલ.

કક્કા કહું તે કહ્યું માન, વચન ગુરુનાં ધરજે કાન,
ગુરુ વિના નવ પામે કોય, સાચી વાત માનજે સોય;
ગુરુ વિના અંધારું ઘોર, ગુરુ નહિ શિર તે જાણો ઢોર,
ગુરુ ગોવિંદ તું જાણે એક, કક્કા લેહેજે એ વિવેક. ૧
ખખ્ખા ખરચી કરની ખરી, આદ્ય અંત ને મધ્યે હરિ,
જે સમરે તે પામે પાર ભવ સાગર તરતાં શી વાર:
જેને કંઈ ઓધરીયા દઈત, બળવંત સરખા કુળ સહિત,
વારે વારે કહું છું ભૂર, ખખા તું તો થાજે સૂર. ૨
ગગ્ગા ગુરુની કરજે સેવ, ગુરુ નિરંજન આપે દેવ,
ગુરુથી કપટ મા રાખીશ કાંઈ, સરવે ગુરુ જાણે મનમાહી;
ગુરુથી વાત જો ચોરીએ એક, તો પરમેશ્વર તજી દીએ છેક,
ગુરુકો દ્રોહી સો હરિકો દ્રોહી, ગગ્ગા ગુરુજી છે સોહી. ૩
ઘધ્ધા ઘરમાં ગુંચાઈ રહ્યો, નાહનો હતો તે મોટો થયો,
કાળા હતાં તે થયા સ્વેત, તોએ મુરખ હજી ન ચેત;
ગઈ જુવાની આવી જરા, દીકરાને ઘેર થયા દીકરા,
કહે છે ઘરડા મા કરીશ સોર, ઘધ્ધા ઘરમાં એવું જોર. ૪
નન્ના નવરો તુ નવ થયો, કામ કરતાં જનમારો ગયો,
કરતાં તે કેમ ખૂટે કામ, અંધ થયો નવ ભજ્યા રામ;
બાળ હીચોળે તાણે દોર, ગાએ હાલરું કરે બકોર,
એમ કરતાં તે આવ્યો કાળ, નન્ના સમર્યા નહિ ગોપાળ. ૫
ચચ્ચા મૂકી દે ચતુરાઈ, માથે મોત ફરે છે ભાઈ,
રાજા રંક ન રહેશે કોય, નાનુ મોટું કારણ નવ જોય;
તે માટે તું ભજની રામ, ઉગરવાનું એ છે ધામ,
જેણે મારગ ન આવે જમ, ચચ્ચા મારગ મુકે છે કેમ. ૬
છછ્છા છણકો મુકી દે, માન તજીને રામજી કહે,
માન કીધુ જો રાવણરાય, તેની ન કીધી કોયે સ્હાય;
માન કીધું જો કુબુદ્ધિ કંસ, ઠેકી હરિએ લીધો હંસ,
તે માટે તું તજ અહંકાર, છછ્છા છબિલો નીત સંભાર. ૭

જજ્જા જર તું પામ્યો ઘણું, સર્વે કરી જાણ્યું આપણું,
ખાધું ખરચ્યું નહિ દુરમતિ, સાથે નહિ આવે એકજ રતિ;
કેના દીકરા કેની વહુ, આપ સ્વારથમાં મળીયાં સહુ,
મમા માથે સરસા જ સાપ, તે જજ્જા દુઃખ પામીશ બાપ. ૮
ઝઝ્ઝા ઝીણો થઈને રહે, ખોટું તજીને સાચું કહે,
સાચું છે એક નારાયણ નામ, તે માટે તું કર એ કામ;
* * * * *,
આપદાને તું મેલને પરી, ઝઝ્ઝા ભજી લીજે શ્રી હરી. ૯
નન્ના નમતો રહેજે તું, વારે વારે કહું છું હું,
શીશ નમાવે થાશે કાજ, સહુમાં તું જાણે મહારાજ;
કઠણ વચન બોલે સહેજે સહી, કોઈ સામું બોલીશ ન ભાઈ,
એવા થઈને રહેજો આપ, તો નન્ના નવ લાગે પાપ. ૧૦
ટટ્ટા મ રાખી શકે શું ટેક, સ્થાવર જંગમ હરિ છે એક,
હરિ વિના ઠાલો નહિ ઠામ, તે માટે તું લેજે નામ;
* * * * *,
નામે નર ઓધરીયા કંઈ, ટટ્ટા નામ તું લેજે સહી. ૧૧
ઠઠ્ઠા મૂકી દે ઠગાઈ, કોની બાજી બગાડીશ ભાઈ,
બાજી તે કેમ કરે સુજાણ, બાજી પાજી કરે અજાણ;
ઠીગંઠાળ ને હરતનું કામ, તેણે રાજી નથી શ્રી રામ,
આપદાને તું મેહલની પરી, ઠઠ્ઠા ભજી લેજે શ્રી હરિ. ૧૨
ડડ્ડા ડહાપણ ડોળાઈ ગયું, જાણ છ મહિને ફૂટું હવું,
ડહાપણમાં તણાણો જાય, ભોળાને ફોસલાવી ખાય;
આંહી તો મળે છે તારું કાજ, આગળ નહિ પોતાનું રાજ,
જ્યારે આવે જમની ધાડ, ત્યારે ડડ્ડા કેહેની વહાર. ૧૩
ઢઢ્ઢા આવી ઢુકયા ચોર, તે આગળ નવ ચાલે જોર,
આવી રોકયાં સર્વે દ્વાર, કંઠ ગેકીને કરે પોકાર;
કાને આવી બેઠા બેય, શબ્દ સુણવા ન દે તેય,
આંખ ઉઘાડી હરિયું તેજ, અંતે ઢઢ્ઢા થાશે એજ. ૧૪
ણેણા રણ છે તારે શીશ, ધંધામાં ભૂલ્યો જગદીશ,
ઉદરમાં તું કરતો અરજ, તે તુંને વિસરી ગઈ ગરજ;
આગળ આવાં સુલગા દીઠી, તેથી ભુંડા તું તે બીહી,
હરિ ભજન કરની કાજ, નહિ તો ણેણા નહિ રહે લાજ. ૧૫
તત્તા તાહારાં નથી કોઈ, મિથ્યા માની બેઠા સોઈ,
કેનો દીકરો કેની વહુ, જેની કોઈ રતાં છે કહું;

ઝાડે પંખી ભેળાં થાય, જોતાં જોતાં ઊડી જાય,
એમ જાશે આ સરવે સાથ, તત્તા ભજી લેજે રઘુનાથ. ૧૬
થથ્થા નથી રહેવું સ્થિર, તે માટે ધર સ્મરણે ધીર,
છેતરી જાશે માયા સાલ, કોઈ આજ ને કોઈ કાલ;
ઉપન્યું તે અલસાસે જાણ, તેની માંડી બેઠો કાંણ,
તે માટે વિચારે મન, તો ત્યાં થથ્થા તુને ધન. ૧૭
દદ્દા કરની દેદેકાર, તો શામળીયો કરશે સાર,
સદા માનો મંત્ર હરી છતો, દત્ત વિના દાલદ્રિ હતો;
આપ્યા તાંદુલ મુષ્ટિ ભરી, તો ઝુપડી સોનાની કરી,
દયા વિના નવ રીઝે રામ, દદ્દા દામ કરે સઉ કામ. ૧૮
ધધ્ધા ધર્મ સમોવડ કોય, કેમ જાણે તું પામે સોય,
લેજે દેજે કરજે ધર્મ, તો તુંને નવ લાગે કર્મ;
ચાલે ચાલ ધર્મની એક, અધર્મને તું મેહલે છેક,
ધર્મ હરીને વહાલુ બહુ, ધધ્ધા ધર્મે પામે સહુ. ૧૯
નન્ના નાક નથી કે છે? મુજ આગળ તું ચુંસા કહે,
નકટો દીસે છે નિરધાર, કોલ દઈને આવ્યો બહાર;
* * * * *,
હરી ભજની એ હૈયાફુટા, તો નન્ના ચોરાશી છુટા. ૦૨
પપ્પા તારી જોની પોળ, પરમેશ્વર તો ભોળાભોળ,
ખાઈ ખાઈને ખડકયું ડીલ, અજીયાની ઘોડે અખીલ;
વળતાં તે અજીયાના હાલ, તારે માથે માયા સાલ,
જેમ પાળી ફરી ખાટકી, પપ્પા તું શું રહ્યો છપી. ૨૧
ફફ્ફા ફેગ ખાધા ઘણા, જાણુછ ને કાંઈ છે મણા,
જાણુ નહિ તો સુખે ફરે, સીદ કહ્યું તું મારું કરે;
જો ફેરામાં શું છે લાભ, સંસારમાં ધરવો છે ગાભ,
એ સંસારનાં માઠાં સુખ, એ તે ફફ્ફા પામીશ દુઃખ. ૨૨
બબ્બા બારેવાટ જ થયો, જો પરનારી સામું જોઈ રહ્યો,
નારી છે દીપકની ઝાળ, જેમ પતંગનો આવે કાળ;
તે માટે તું રહેજે દૂર, પરનારી તજે તે શૂર,
પરનારી ચિંતવે જેહ, બબ્બા જીવતે બાળી દેહ. ૨૩
ભભ્ભા તુને ભ્રમ થયો, કુડકપટ તુજ મનમાં રહ્યો,
કુડકપટ તેં કીધાં ઘણાં, લખચોરાશી તે જ તણાં;
કેટલાને તુ તો રોઈશ ભાઈ, સહુ સાથે તારે સગાઈ,
ભુંડા કહી કહી જોયા ભંગ, હવે ભભ્ભા થાશે સંગ. ૨૪

મમ્મા મનને જીતી લે, સર્વે કારણ તે મનનું છે,
મન છે તવંગર મન છે રાંક, ભુંડો ભલો તે મનનો વાંક;
મન અકળ મન અપરમપાર, મનનો કોણ કરે નિસ્તાર,
પવન પેર મન અદકું વહે, મમ્મા મનને જીતી લે. ૨૫
યયા જમ મારે છે જમ, બાનો હોય ત્યાં આવે કેમ,
જેના ઘટમાં રામજી રહે, તેની સીમ કોણ ચાંપે કહે;
* * * * *,
તે માટે તું ભજની રામ, યય્યા બીજું મુકી દે કામ. ૨૬
રેરા રામ રહ્યો ભરપૂર, છે પાસે કેમ જાણે દૂર,
જેમ કસ્તુરી મ્રગની પાસ, છેટે જાણી ફરે ઉદાસ;
* * * * *,
કે લઇ જાની પાછું ફરી, તો રેરા તારી મુક્તિ ખરી. ૨૭
લલ્લા ભજતાં શું લાગે લાજ, બીજા સઘળાં કરે છે કાજ,
કહે તું ચોરી કેને દેએ, કેના ઘરમાં રાતે રહે;
* * * * *,
સ્વારથે સ્મરણ નવ થાય, લલ્લા ભગતીથી કા લજાએ. ૨૮
વવ્વા વારું તું તો કર, બાહારવટીઆ તારે છે શર,
બાહારવટીઆ છે તારે ઘણા, કામ ક્રોધ ને લોભ જ તણા;
જમ સંઘાતે તારે વેર, આવી ઘેર્યું કાં આં શહેર,
ઘટ માથાણું રાખે રામ, તો વવ્વા કો ન લીએ નામ. ૨૯
સસ્સા કરે સતગુરુનો સંગ, તો તો રહેશે નિરમળ રંગ,
નહી તો રંગ જાશે મટી, જેમ કસુંબો જાયે ઉવટી;
* * * * *,
જેને સતગુરુનો વિશ્વાસ, સસ્સા ન જાએ જમની પાસ. ૩૦
હહા હાથ રાખજે હઇયું, કરજે સતગુરુનું કહ્યું,
સતગુરુ કહે તે સાચી વાત, માને જો માથે હોય જાત;
* * * * *,
મન મૂકી તું પૂજે ભાઈ, હહા ગર્વ મા રાખીશ ભાઈ. ૩૧
એનું નામ તે કકકો છેય, જે કોય સાંભળે ને કહે,
તેહની પ્રભુજી પૂરે આશ, રામ હ્રદેમાં કરે પ્રકાશ;
* * * * *,
કરતા હરતા શ્રી જગદીશ, લઈ જીવણે નામ્યું શીશ. ૩૨

પદ.

વ્હાલીડે મારે રે, એ પે'લી પે'લી પ્રીત ધ્રુએ કીધી;
એવી અવિચળ ગાદી લીધી રે; આ જેણે પ્રીતો કીધી.
એવા સાચાના સંગાથી રે, આ જેણે પ્રીતો કીધી;
એવા આવી અંતર ઉભા રે; આ જેણે પ્રીતો કીધી. ૧
વહાલીડે મારે રે, એક મીરાંબાઈના વખ ચાખ્યાં,
એવાં નેભામાં બચ્ચાં રાખ્યાં રે. આ જેણે૦ ૨
વહાલીડે મારે રે, જળમાં ગજરાય ધાયો કીધી;
તેની તરત ખબરો લીધી રે. આ જેણે૦ ૩
વહાલીડે મારે રે, આ ચાખી વિદુર ઘેર ભાજી;
એવા દુર્યોધનના મેવા ત્યાગી રે. આ જેણે૦ ૪
વહાલીડે મારે રે, અહલ્યાની ગુદ્ધ જાણી;
ચરણ ખડાણે ગોતમે માની રે. આ જેણે૦ ૫
વહાલીડે મારે, જીવણને ભગત જ કીધો;
એને ભવમાંથી ઉચલી લીધો રે. આ જેણે૦ ૬

ભોજો ભક્ત.

ચંદ્રહાસાખ્યાન.

કડવું ૧ લું.

રાગ ગોડી.

પાર્વતીસુત પ્રણમુ પાય, કૃપા કરો સરસ્વતિ માય;
ભોજો ભણે હયવર મેહેલીયા, કહું કથા એક સ્થાનકે ગયા. ૧
સરસ્વતિ પૂરથી હયવર જાય, સકળ સૈન્ય પુઠે પલાય;
આકાશ માર્ગે ઉપરમી ગયા, કુંતલપુરમાં પહોચતા થયા. ૨
સકળ સૈન્ય જે પાંડવતણું, રક્ષા કરે ઘોડાનુ ઘણું;
અશ્વ ચર્ણ ન દીસે વંન, તવ અર્જુન વિમાસે મંન ૩
શકે અશ્વ પાતાળે ગયો, અંત્રિક્ષ માર્ગે પહોંચતો થયો;
અર્જુન વિમાસે મન માંહે, એટલે નારદ આવ્યા ત્યાંહે. ૪
અર્જુન મન આનંદ્યું અતિ ઘણું, પ્રેમ વચન સુણી ઋષિ તણું,
સકળ યોદ્ધ પ્રણામ જ કીધ, આશીર્વાદ ઋખેશ્વર દીધ. ૫

અર્જુન ભણે સાંભળો ઋષિરાય, સાર્થક જન્મ હવો આમ હાંય;
સ્વામી કહો કેમ કરી મયા, કોણ ભોમ અમ ઘોડા ગયા: ૬
નારદ કહે સુણો અર્જુન એહ, કુંતલપુર નગર છે જેહ;
ચન્દ્રહાસ કુંતલપુર નાથ, માનુભાવ વૈષ્ણવ વિખ્યાત. ૭
અનેક ભક્ત નામે સાંભળ્યા, ના આવે તેની સોળમી કળા;
અર્જુન ભણે સાંભળો ઋષિરાય, સાર્થક જન્મ હવો આમ હાંય. ૮
ચરિત્ર ચંદ્રહાસતણું છે જેહ, સ્વામી મુજ આગળ કહો તેહ;
નારદ કહે સુણો અર્જુનરાય, ચિંતાતુર તું માર્ગે જાય. ૯
ચરિત્ર ચંદ્રહાસતણું છે જેહ, સમા વિના કેમ કહીએ તેહ;
અર્જુન કહે સાંભળો સ્વામ, મેં કુરક્ષેત્રમાં કર્યો સંગ્રામ. ૧૦
ઉભય સૈન્ય તાંહાં એકઠું મળી, એહેવે સમે ગીતા સાંભળી;
નારાયણનો દાસ જ જેહ, ચરિત્ર સાંભળવા ઈછું તેહ. ૧૧
સ્વામી જન્મ લગી અવતાર, તે મુજ આગળ કહો વિસ્તાર;
પછે નારદ કહે સુણો અર્જુન, કથા કહું હવે એક મંન. ૧૨
કૌશલ્ય દેશ ધાર્મિક રાય, ચંદ્રહાસ જન્મ હવો છે ત્યાંય;
ત્રોહું* દલ† તાંહાં આવ્યું કોય, પ્રભાતે પૂર વિંટ્યું‡ સોય. ૧૩
મારી રાય રાજ્ય સર્વે લીધું, કાષ્ટભક્ષ§ તો રાણીએ કીધું;
ચંદ્રહાસ બાલક જન્મ્યો જેહ, દાસી લેઈને નાઠી તેહ. ૧૪
કુંતલપૂર અનુપ સાર, બાલક લેઇ આવી તાંહાં નાર;
લોકતણાં વાસીદાં કરે, એહેવે ઉપાયે પેટ જ ભરે. ૧૫
જેમ જેમ બાળક મોટો થાય, તેમ તેમ દાસી ઝુરે મનમાંય;
માનભાવતણો‖ સુત જેહ, દૈવે વેળા¶ પાડી તેહ. ૧૬
રુદીયા સરીસો ચાંપે તંન, તેમ તેમ દાસી કરે રુદન;
ત્રણ વરસનો થયો કુમાર, સુંદરરૂપ તણો નહિ પાર. ૧૭
દાસી રક્ષા કરતી જેહ, દૈવયોગે મૃત્યું પામી તેહ;
બાલક રડી રહીને રહ્યો, રમતો શેરીમાં રમવા ગયો. ૧૮
નાના બાળક માંહે ક્રીડા કરે, રમતો શેરીમાં રમતો ફરે;
શીલા શુદ્ધ શાલિગ્રામ જેહ, રમતાં રમતાં લાધ્યા તેહ. ૧૯
અહરનિશ તેહેની સેવા કરે, નિદ્રા સમે મુખ માંહે ધરે;
પંચવરસનો બાળક થયો, ધૃષ્ટબુદ્ધને ઘેર રમવા ગયો. ૨૦
બ્રહ્મભોજન થાય તેહેને ઘરે, મુનિવર મળીયા તેણે ઠેર;
એક ઋષેશ્વર દીઠો બાળ. પ્રધાનપ્રત્યે બોલ્યો તતકાળ. ૨૧

---

* મોટું. † લશ્કર. ‡ ઘેરી લીધું. § લાકડાનું ભક્ષણ કીધું, અર્થાત્ રાજા મરતાં રાણી સતી થઈ. ‖ માનભાવ–મોટા મનુષ્યનો અર્થાત્ રાજાનો. ¶ વિપત્તિ.

સુણ પ્રધાન વચન અમતણું, કરો રક્ષા બાળકને ઘણું;
એ બાળક કુંતલપૂર ધણી, ભોગવશે લક્ષ્મી તમતણી. ૨૨
પ્રધાનને મંન વિમાસણ થાય, ગદ ગદ કંઠે પાછો વળાય;
પેરપેર આલોચે* ઘણું, ના જાણું બાળક કોણ તણું. ૨૩
ધૃષ્ટબુદ્ધ આલોચે મંન, નિશા નિદ્રા ના ભાવે અન્ન;
હાવે હું કરું એક ઉપાય, ઋખી વચન જેમ ખોટાં થાય.
આજ ઘાત કરાવું એ બાળને, જઇ એકાંતે તેડ્યા ચંડાળને. ૨૪

કડવું ૨ જું.

રાગ ધનાશ્રી.

ધૃષ્ટબુદ્ધે ચંડાળ તેડાવિયા, સાંભળો કહું એક વાત;
વનમાં જઈ આ બાળને, તમે વેગે કરજો ઘાત. ૧
મસ્તક છેદજો એહનું, મનમાં ના ધરશો કોણ;
કાંઈએક એહેના અંગનું, તમો લાવજો એંધાણ. ૨

ઢાળ.

એંધાણ લાવજો એહેના અંગનું, જેમ માને મારું મંન; ૩
મનવાંચ્છિત મહિખી† ચાર આપું, કહું સત્યવચંન.
ચંડાળ હર્ખ્યા અતિ ઘણું, પ્રતિવચન બોલ્યો વેણ;
મહારાજ એ બાળને મારવો, કવણ કારણ એણ.‡ ૪
ચંડાળ લેઇને પરવર્યા, પ્રધાનને ઉપદેશ;
મહા અરણ્યમાં જઈ રહ્યા, જાંહાં પશુ નહિ પ્રવેશ. ૫
ખડગ કાઢી હાથ લીધું, ખંધખંધ્યોઈ બાળ;
તવ રામ કૃષ્ણ ગોપાળ મુખે, બાળક જપે વારોવાર. ૬
હરિ નામના મહિમા થકી, ચંડાળ પામ્યા મોહ;
એ બાળકને કેમ મરાય, એ ગુણ સંપૂર્ણ હોય. ૭
આગે જો વિકર્મ|| કર્યાં, તો અવતર્યા ચડાળ;
એ બાળકને જો મારીએ, તો નથી નર્કમાંહી ઠાર. ૮
એહેની ભેંસ માથે સલ્ય¶ પડો, અને નથી એસું કામ;
પરદેશ જઇને પેટ ભરીશું, છાંડીશું એહેનું ગામ. ૯
અન્યોઅન્ય એમ ઓચર્યા, ચંડાળ બોલ્યા એમ;
એને દુષ્ટબુદ્ધિ ઉપની, પ્રધાનના મન કેમ. ૧૦

---

* વિચારે-વિચારવું. † ભેંસ. ‡ વિસાત. § ગભરાયો-ભય પામ્યો. || નઠારાં કામો ¶ પથ્થર.

બુદ્ધવંત બત્રીશ લક્ષણો, એનું રૂપ કહ્યું નવ જાય;
એહેની માત પિતાએ પરહર્યો, તે કવણ દોષ ઉપાય. ૧૧
વામચરણની* આંગળી, પટ્ટમી તે દીકી તાંહે;
સહી એણે કરી બાળક, કષ્ટ પામે કાયે. ૧૨
ચંડાળ હુખ્યાં અતિ ઘણું, હવે સર્યાં સઘળાં કાજ;
આંગળી કાપી લેઇ ગયા, પ્રધાન રીઝે આજ. ૧૩
ધૃષ્ટબુદ્ધ મન હર્ખિયો, ભેંસ ખમણી† આપી તત્કાળ;
તે બાળક વનમાં ટળવળે, આક્રંદ કરે અપાર. ૧૪
કર ચર્ણ બંધ બાંધ્યા, ને વનમાં પડ્યો તે ઠાર;
તે બાળક રોતાં વૃક્ષ રોયાં, સાંજે રહ્યો વન મોઝાર. ૧૫
પક્ષી કોટાનકોટ આવી, રહ્યાં તેણે ઠાર;
* * * * *. ૧૬
મુખમાંથી મેહેલે નહિ, શુદ્ધ શિલા શાલિગ્રામ;
મુખમાં છતે રડતો જપે બાળક, નારાયણનું નામ. ૧૭

ઉથલો.

નારાયણનું નામ બાળક, એક મને રુદે ધરે;
એ કથા ચન્દ્રહાસની, તે અર્જુનને નારદ કહે. ૧૮

કડવું ૩ જું.

રાગ ધનાશ્રી.

ચન્દ્રાવતીનો રાજીયો રાય, કુલિંદ વીર વિખ્યાત;
તેણે સમે મૃગયા ગયો રે, સઘળું સૈન્ય સંગાત. ૧
બાળક રડતો સાંભળી, અશ્વ ખેટીયો‡ તાંહે;
મુખ સુંદર રૂપ દેખતાં, વિસ્મય થયો મન માંહે. ૨

ઢાળ.

વિસ્મય થયો રાજા ભણે, એ ઘરે કોહોનો બાળ;
કરચર્ણબંધ બંધન, તે છોડીયા તત્કાળ. ૩
તવ પૂછે રાય બાળને, તું કહેને સાચી વાત;
એ વંન તુજને કોણ લાવ્યું, કવણ તારી જાત. ૪
કવણ જનેતા§ તાહારી, કવણ તાહરો તાત;
તું બોલવાને યોગ્ય છે, માટે પૂછું એ વાત. ૫
તે બાળક વળતું બોલીયો, સુણો રાય વિખ્યાત;
આજ જનેતા જગદીશ માહારે, કૃષ્ણ માહારો તાત. ૬

*ડાબા પગની. † સારી-દૂધ આપવાવાળી ‡ ખેટવું-હાંકવું. § માત.

તે વિના સંભાળ માહારી, નથી કરવા કોય;
ત્યારે રાયે મન વિમાસીયું, એ પરમ વૈષ્ણવ હોય. ૭
હર્ખ્યો રાયે રુદીયા સરસ્યો, ગ્રહ્યો બાળક તેહ;
પરમેશ્વરે મુને પુત્ર આપ્યો, પરમ વૈષ્ણવ એહ. ૮
અશ્વ ચઢાવી લેઈ ગયો, પોત્યો તે મંદિર દ્વાર;
મેધાવતી કર* સોંપીયો, પટરાણી જે નાર. ૯
તે રાણી અતિ આનંદ પામી, હવો મન સંતોષ;
સર્વે શહેરમાં મુને, ટળ્યો વંઝા દોષ. ૧૦
બ્રાહ્મણ તેડી જનની કર્મ† કીધું, આપીયાં બહુ દાન;
તેણે દિવસે વિપ્રે પાડીયું, ચન્દ્રહાસ એહેવું નામ. ૧૧
તે ઋખિ વળતું એમ કહે, સુણ રાય વિખ્યાત;
* * * * *, ૧૨
તાહારા દેશમાંના લોક સહુ, લઘુ વૃદ્ધ હોશે જેહ;
તે સર્વને વૈષ્ણવ કરશે, પુત્ર તાહારો એહ. ૧૩
દિનદિન વૃદ્ધિ પામે ઘણું, જેમ બીજ કેરો ચંદ્ર;
બ્રહ્માંડતલ પૃથ્વીતણાં, છે સર્વનો રાજેંદ્ર. ૧૪
પછે સાત વર્ષ પૂર્ણ થયાં, ભણવા મેહેલ્યો નિશાળ;
હરિ અક્ષર બે વિના, બીજાં ના બોલે બાળ. ૧૫
પંડિત પેરેપેરે શીખવે, ટક્ી‡ ના લાગે તાંહે;
હરિ અક્ષર બે વિના, બીજો ન ગ્રહે જીહાએ. ૧૬
ચંદ્રહાસ કહે માહારી, શત ખંડ કરશો દેહ;
હરિ અક્ષર બે વિના, શાસ્ત્ર મારું ન તેહ. ૧૭

ઉથલો.

શાસ્ત્ર મુખ પાઠ કરવા, સાભળજો એક મન;
જો ઇચ્છો ભવ છૂટવા તો, ભજો શ્રી ભગવંત રે. ૧૮

કડવું ૪ થું.

રાગ કેદારો.

પંડિતને રીસ ચઢી છે ઘણી, તે લેઈ ચાલ્યો રાજા ભણી;
સ્વામી એ મૂર્ખ સુત તાહેરો રે. ૧
મેં મારી ભણાવ્યો અતિ ઘણું, એ નામ લે હરિ તણું;
એ નિશાળે બેઠો હરિગુણ ગાય, એહેવો મૂર્ખ સુત તાહારો રાયછે રે. ૨

---

* હાથ. † પુત્ર જન્મે ત્યારે જે કર્મ કરવામાં આવે છે તે જાતકર્મ. ‡ ટીકડી—અસર

ઢાળ.

મારા નિશાળિયા સહુ હરિ ભણે, હરિ ભણાવી નિશાળ;
ઉપર મુજને દે શિખામણ, છાંડો સકળ જંજાળ. ૩
* * * * *;
જો કંઇ ફળ અદકું ઇચ્છો તો, ભજો આ ગોપાળ. ૪
પંડિત કેરાં વચન સુણીને, રાયે કર્યાં પ્રણામ;
સ્વામી તમો પધારો વેગે, પોતા કેરે ધામ. ૫
દૈવસંજોગે હું એહેને પામ્યો, પ્રાણુની પેરે ઇચ્છું;
એ મૂર્ખ સુત કુળ ઇકોતેર, ઓદ્ધારશે ઇમ વાંછું. ૬
એ ચંદ્રહાસ મહિમા એહેવો, શુભ ને સુગાળ;
સર્વકો ભક્તિ કરે ભૂધરની, વૃદ્ધ લઘુ જન બાળ. ૭
પછે વરસ આઠમે વેદ સઘળા, પંડે ભણ્યો ચંદ્રહાસ;
વેદ ભણીને ને ધનુર્વિદ્યાનો, કર્યો તાંહાં અભ્યાસ. ૮
ભક્તિ ઘણી કરે બ્રહ્મજ્ઞાનની, કૃષ્ણ ચરણપર દૃષ્ટ;
અહોનિશ અંતર વેધે, ધ્યાન ધરે જુગદીશ. ૯
અર્જુન કહે સાંભળો ઋષિ, પૂર્વ મહા પુણ્ય ઉદે;
આજનો દિન તમો ધન્ય જે, માનભાવનું હવું દર્શન. ૧૦
તે ચંદ્રહાસ બાલક રૂપે, એહેવો ભક્ત અભ્યાસ;
સ્વામી તે કૃપા કરીને, કહો મુને વિસ્તાર. ૧૧
વળતી નારદ એણી પેરે બોલ્યા, સાંભળ અર્જુન વાત;
સોલ વરસ પૂરણ હવાં, પછે વિનવીયો તાત. ૧૨
કરજોડી ચંદ્રહાસ કહે, સ્વામી આજ્ઞા દોને અમને;
સકળ દેશના રાજા જીતી, સેવા કરાવું તમને. ૧૩
તાત કહે તારે મોટી સાહે, માથે ત્રિભુવન રાજ;
સકળ દેશ જીતીશ હવડાં, તેહ તણે પ્રસાદ. ૧૪
સુણ કુંવર કરું વિનતિ, કરો વચન અમ એહ;
ધૃષ્ટબુદ્ધ કુંતલપુર ધણી, નગર ન જાશો તેહ. ૧૫
પિતા કેરાં વચન સાંભળી, પ્રદક્ષિણા તાંહાં કીધ;
ડંડ પ્રણામ કરીને ચાલ્યો, પંચ સહસ્ર યોદ્ધા સાથે લીધ. ૧૬

ઊથલો.

પંચ સહસ્ર યોદ્ધા સાથે લીધા રે, મનમાં હર્ખ ઘણો;
જેને માથે ત્રિભુવન ધણી રે, તો ખપ શો સૈન્યાતણો. ૧૭

કહવું ૫ મું.

રાગ કેદારો.

જેણી ભોમ ચંદ્રહાસ જાય, તાહાં તાંહાં થરથર કંપે રાય;
ભૂપત સર્વે પાયે પડે રે. ૧
તે સંપત સાંપે આપ આપણી, કરે ભેટ સોનાતણી;
ચંદ્રહાસ વળતુ તેહેને એમ કહે રે. ૨

ઢાળ.

ચંદ્રહાસ એમ કહે રે, રાજા કેરાં વચન પ્રમાણ;
ભક્તિ આરાધો ભૂધર કેરી, જાંહાં લગી તાહારી આણ. ૩
હરિવાસરનાં વ્રત આચરજો, પૂજો કમળા કાન્ત;
એહેવી વાત જો નહિ સાંભળું તો, આણેશ તેનો અંત. ૪
એણે પ્રકારે અનેક રાજાને, ભાવે ભક્તિ ઉપજાવે;
પછે સકળ દેશના રાજા જીતી, ચન્દ્રાવતીમાં આવે. ૫
મણિમયમાંહ સિંહાસન શોભે, સૂરજ કોટી પ્રકાશ;
શાલિગ્રામની મૂત તેહેમાં, ચમર ઢાળે ચન્દ્રહાસ. ૬
કોટી મણિ માણેક પુષ્કળ, હેમતણો નહિ પાર;
કુલિંદ આનંદે એમ બોલ્યો, પુત્ર ભરે ભગવંત ભંડાર. ૭
મેધાવતિ માત મળવા સંચરી, કુંવારીકાને હાથે અક્ષાણું;
પુત્રને વધાવે મણિમુક્તા, ફળ વધાવે ઘણું. ૮
મેધાવતી વળતું એમ કહે, પુત્ર જીવો કોડ બત્રીશ,
શાલિગ્રામને શિર વંદીને, વળતી માને નામ્યુ શીશ. ૯
ચંદ્રહાસ પાલો થઈ, લાગ્યો માતાને પાય;
ચરણ રેણુ મસ્તક વંદી, ઉલટ અંગ ન માય. ૧૦
કુંવારી કામિની એમ વિમાસે, આ વિશ્વમોહનો અવતાર;
કાશી જઈ કરવત મૂકાવીયે, તો પામીએ એ ભર્તાર. ૧૧
કુલિંદરાયે મન વિમાસીયું, વૃદ્ધ થયો હું આજ;
પટાભિષેક કરાવીએ, પુત્રને સાંપું રાજ્ય ૧૨
ચંદ્રહાસે વિપ્રને તેડાવી, દાન બહુ તાંહાં આપ્યાં;
નગરલોક તાંહાં સઉ હર્ખ્યાં, ઘેર ઘેર ઓચ્છવ કીધાં. ૧૩
પરમેશ્વરની પૂજા વિના, જમશો તો આણેશ તેનો અંત;
આઠ વરસથી એંશી ઉપર, હરિવાસર આચરો મન અંત. ૧૪
ઘેર ઘેર ઓચ્છવ વિધ વિશેકે, અતિ આનંદે કરજો;
હરિભક્તિ ને હરિસેવા, નીત નીત સૌ આચરજો. ૧૫

આયુષ્ય એટલું સકળ લોકમાં, વચન નહિ પાળે જેહ;
કહે ચંદ્રહાસ સર્વે સાંભળો, શત્રુ મ્હારા તેહ. ૧૬
ચંદ્રહાસનાં વચન સાંભળી, લોક પામ્યા આનંદ;
સર્વેકો ભક્તિ કરે ભૂધરની, તે પુજે પરમાનંદ. ૧૭

ઉથલો.

પૂજે પરમાનંદ રે, કહે નારદ સુણો અર્જુન;
ચંદ્રહાસ એહેવી ભક્તિ આદરે રે. ૧૮

કડવું ૬ ઠું.

રાગ કેદારો.

તાંહાં આવે લોક ખંડખંડ તણા, અનેક બ્રાહ્મણ ક્ષત્રીવંશતણા;
શુદ્ર ને ઋષિ તે સાથે પરવરે રે. ૧
જે ચંદ્રહાસનું દર્શન કરે, મન વાંચ્છિત મનોર્થ તેહેના સરે;
યાચક જનનાં દારિદ્ર હરે રે. ૨

ઢાળ.

સરે મનોરથ તેહના, વાચક જનના દારિદ્ર હરે રે;
કૃષ્ણાર્પણ કરીને આપે, જે માગે તેને તત્ક્ષણે. ૩
એક વાર કુલિંદ એમ બોલ્યા, સુણો કુંવર ચંદ્રહાસ;
ધૃષ્ટબુદ્ધ કુંતલપૂર કેરો, તેહતણો હું દાસ. ૪
સવા ભાર સુવર્ણ હું આપું, એક વરસનું જેહ;
બે વરસનું થયું એકઠું, આજ મોકલાવું તેહ. ૫
પિતા તમારું વચન પાળવા, લીધું નહિ તેહેનું રાજ્ય;
સાંહાંમો તેહેને દંડ આપતાં, લાગે મોટી લાજ. ૬
એ દ્રવ્ય બ્રાહ્મણને આપો, જે વાધે તમારુ પુણ્ય;
પિતા તેહેને દંડ આપતાં, ના માને માહારું મંન. ૭
કુલિંદરાય મન વિમાસીયું, સેવક જન બોલાવ્યા;
કુંવર છાંનુ સુવર્ણ આપી, કુંતલપૂર વલાવ્યા. ૮
ધૃષ્ટબુદ્ધ પ્રધાનને ઘેર, પોહોત્યા સેવક જંન;
કારણ શું કુલિંદ ના આવ્યો, વાત કરો સુણી મંન. ૯
સેવક કહે સ્વામી પુત્ર જ તેનો, સુભટ વીર વિખ્યાત;
તેણે તારો દંડ આપતાં, વારી રાખ્યો તાત. ૧૦
પછે કુલિંદે છાનું મોકલ્યું, દંડ દ્રવ્ય તમ નાથ;
સ્વામી કંઈ ગર્વ કરીને કુંવર, નથી આવ્યો અમ સાથ. ૧૧

ધૃષ્ટબુદ્ધ પ્રધાન બોલીયો, સાંભળો સેવક એહ;
આગે કુલિંદને પુત્ર નહોતો, કાંહાંથી પ્રગટ્યો તેહ. ૧૨
સેવક કહે અહો સ્વામી, કુલિંદ બાળક પાળ્યો તેહ;
અતિ સુભટ સુંદર તન તેહનું, ચન્દ્રહાસ નામે બહુ નેહ. ૧૩
તે સકળ દેશના રાય છતી, ચન્દ્રાવતી આવ્યો તેહ;
સ્વામી તમારા નગરે આવતાં, તાતે વાર્યો છેહ. ૧૪
ધૃષ્ટબુદ્ધ મનમાં આલોચે, જોવા જાઉં સૂત;
મદનકુંવરને દે શિખામણ, બેસ મંદિરમાંહી તુય. ૧૫

ઉથલો.

બેસો મંદિર માંહ રે, એને શિખામણ દીધી ઘણી;
ચંદ્રાવતી લગી જઈ આવું, રક્ષા કરજો નગરતણી. ૧૬

કડવું ૭ મું.

રાગ ધનાશ્રી.

મદનકુંવર વળતું ઓચરે, સાંભળ વિનતિ તાત;
તમે જાઓ છો પરદેશડે, ઘરની વિસરી વાત. ૧
તમ પુત્રી કુવારીકા, વર જોજો વીર વિખ્યાત;
મદનકુંવરનાં વચન સુણીને, વળતું બોલ્યો તાત. ૨

ઢાળ.

તાત વળતું બોલીયો, સાંભળો કુંવર વાત;
એ કન્યા કારણે આવેશ જોતો, સુભટ વીર વિખ્યાત. ૩
એહેવું કહીને સંચર્યો, પિતા તેણે ઠામ;
કુલિંદ સાંમો ચાલી આવ્યો, કર્યા દંડ પ્રણામ. ૪
દ્વિપંચ* ઘોડા ભેટ કીધી, કુલિંદે વળી તાહે;
અમૂલ્ય અશ્વ દેખી કરી, દુષ્ટ પરજળ્યો મનમાંહે. ૫
ધૃષ્ટબુદ્ધ કહે કુલિંદને, તુજની ગઈ એવડી સાન;
પુત્ર તહારે પ્રસવ્યો, અમને ના કીધું જાણ. ૬
જો તુ જાણ કરાવતો, તો હું આપતો બહુ દાન;
કુલિંદ તેં અઘટતું કીધું, એમ બોલીયો પરધાન. ૭
સ્વામી મેં તો પુત્ર પાળ્યો, નથી પ્રસવ્યો આંહે;
કોઈ ભાયગે કરી પામ્યો, સાંભળો કહું તેહે. ૮
એકવાર હું મૃગયા ગયો, અઘોર વનમોઝાર;
એ બાળક આક્રંદ કરતો, પડ્યો દીઠો તે વાર. ૯

* દ્વિપંચ-દશ.

એહના ડાબા પગની આંગળી, કાપી કાઢેલી તાંહિ;
હું વનમાંહેથી ઘેર લાવ્યો, પુત્ર પાળ્યો આંહિ. ૧૦
શુભ ચેત બત્રીશ લક્ષણો, એના પરાક્રમનો નહિ પાર;
ત્રિલોકને આધારે એ, આવ્યો છે કુમાર. ૧૧
ધૃષ્ટબુદ્ધ એહવું સાંભળી, વિમાસે મનમાંહિ;
સખી ચંડાળે નવ મારીઓ, છતો મોકલ્યો તાંહિ. ૧૨
એ તો વૈરી માહારો, ઉછર્યો એણે ઠામ;
હાવે કોણ પ્રકારે મૃત્યુ પામે, કરું તેહવું કામ. ૧૩
પેલા ઋષીશ્વરનાં વચન સાચાં, થતાં દીસે આંહિ;
રિદ્ધ એહની દેખતાં, પરજળ્યો મન માંહિ. ૧૪
ચાર પહોર રાત વિમાસતાં, નિદ્રા ના આવે ચખ;*
હાવે નગર માહારે મોકલી, વેગે દેવડાવું વખ ૧૫

ઉથલો.

વેગે દેવડાવું વખ રે, પછે ઋષિનાં વચન ખોટાં કરું;
તે માટે ચંદ્રહાસને, પ્રેમ પ્રીતે ખોળે ધરું. ૧૬

કડવું ૮ મું.

રાગ ધનાશ્રી.

ધૃષ્ટબુદ્ધે ચંદ્રહાસ બોલાવીઓ રે, આવોજી વૈષ્ણવ વિખ્યાત;
પ્રાણજીવન તું છે માહરો રે, સાંભળ કહું એક વાત. ૧
આ લેખ લેઈ મોકલું રે, જાઓ અમારા નગર મોઝાર;
પ્રેમ ધરશે અતિગણો રે, તાંહાં છે મારો મદનકુમાર. ૨

ઢાળ.

મદનકુંવર છે માહારો, કાગળ આપો તેને હાથ;
ધૃષ્ટબુદ્ધ કેરાં વચન સુણીને, આનંદ્યો ચન્દ્રહાસ. ૩
ધૃષ્ટબુદ્ધે કાગળ લખ્યો છાનો, કુશળ ક્ષેમ સમાચાર;
તુ વિખ દેજે આવતાં, રખે કરતો વાર. ૪
નામ ઠામ ના પૂછેશ, ના પૂછેશ કુળ કર્મ;
અથવા રૂપ કદરૂપનો, રખે જોતો મર્મ. ૫
થોડામાં ઘણું કહું છઉં, વળી લખ્યું મેં એહમાં જેહ;
મન વિમાસણ કીધા વિના, આવતાં દેજો છેહ. ૬

---

* ચખ—ચક્ષુ—નેત્ર

કાગળ પાછો વાળીયો, બીડી આપ્યો ચન્દ્રહાસ કેરે પાણ;
તું રખે છોડી વાંચતો, માહારું ભાંગશે એંધાણ. ૭
તું નારાયણનો દાસ કહાવે, તેહેની તુજને આણ;
ચન્દ્રહાસ એહેવું સાંભળીને, પિતાને કર્યા પ્રણામ. ૮
આશીશ દીધું પુત્રને, મેધાવતી જેહ માય;
તાહારે મસ્તક રક્ષા મહાદેવની, કંઠે કમળાકાન્તની સહાય. ૯
નાસિકાએ રક્ષા નારાયણની, જિહ્વાએ જગદાધાર;
રુદયે રક્ષા રામજીની, પુઠે શ્રી મોરાર. ૧૦
બાંહે રક્ષા બળભદ્રજીની, નાભીએ વિષ્ણુ દેવ;
ચર્ણે રક્ષા ચત્રુભુજની, સર્વ અંગે શ્રીકૃષ્ણ દેવ. ૧૧
પંચ યોદ્ધા લેઇને સંચર્યો, ગયો કુંતલપુર જાંહે;
એક સુંદર વન રળિયામણું, ઉતર્યો વાડી માંહે. ૧૨
મારગ તડકો આકરો, વિશ્રાંત ધર્યો દેહ;
તાંહાં અશ્વ બાંધી શયન કીધું, નિદ્રાવશ થયો તેહ. ૧૩
તેણે સમે રાજા પ્રધાનની, બેહુ સમોવડી કુમાર;
બેહુ સખી સાથે પરવરી, આવી તે વનમોઝાર. ૧૪
વિખીયા ને ચંપકમાળણી, બેહુ કરે ક્રીડા રંગ;
એકએક ત્યાં હાસ્ય કરે, ને જગાડે અનગ. ૧૫
વિખીયા કહે સુણ રાજપુત્રી, ચંપક ઉત્તમ હોય;
ધિક્ પડો એ પ્રેમમાં, ઉપર ભમર ના બેસે કોય. ૧૬
વળતુ બોલી રાજપુત્રી, તાહારે જોઇએ ભોગ;
હું હજુ બાળકી છું, તું થઇ ભરતારને જોગ. ૧૭
એહેવાં વાયક સાંભળી, ત્યારે કામ જાગ્યો વીર;
પછે વસ્ત્ર મેહેલી સંચરી, ગઈ સરોવર તીર. ૧૮
સરોવરમાં મર્જન કરી, નીકળી સર્વ કુમાર;
આભ્રણ પહેર્યાં અગનાં, આપઆપના શણગાર. ૧૯
તાહાં વિખીયાની દ્રષ્ટે પડ્યા, પંચ પુરુષ સુતા જેહ;
મનમાંહે વિમાસણ કરી, કો મહિમાવત મોટા એહ. ૨૦
સર્વ સખી પાછી ફરી, વિખીયા રહી વનમાંહે;
વાડીમાં ચાલી ગઈ, ચંદ્રહાસ સુતો જાંહે. ૨૧
નેપુર ચઢાવી ચર્ણનાં, જાણે રખે જાગે એહ;
પાસે જઈ ઊભી રહી, નિર્ખવા લાગી દેહ. ૨૨
બુદ્ધવંત બત્રીશ લક્ષણો, એ દીસે ભક્ત મોરાર;
પૂર્વે મહાપુણ્ય હોય તો, પામું એ ભર્તાર. ૨૩

પછે અંગ સઘળું નિર્ખતાં, કાગળ દીઠો ત્યાંય;
હાથમાં એહેતાં ઓળખ્યો, મમ તાત લખેલો હોય. ૨૪
બીડી ઉકેલી વાંચીઓ, વિપરીત દીઠું તાંહે;
તું વીખ દેજે આવતાં, રખે વિમાસે મનમાંહે. ૨૫
ના પૂછીશ તું નામ ઠામ, ના પૂછીશ કુળ કર્મ;
અથવા રૂપ કદરૂપનો, તું રખે જોતો મર્મ. ૨૬
થોડામાં ઘણું કહું છું હું, વળી લખ્યું એહેમાં જેહ;
મન વિમાસણ કર્યા વિના, આવતાં દેજો તેહ. ૨૭

ઉથલો.

આવતાં દેજો તેહ રે, વિખીયા તે એહેવું સાંભળી;
કાગળ એહેવો વાંચીયો, ત્યારે વિમાસણ કીધી વળી. ૨૮

કડવું ૯ મું.

રાગ ધનાશ્રી.

વિખીયાએ મન વિમાસીયું, કાંઇ લખતાં તે ચુકયો તાત;
અક્ષર એક ઓછો લખ્યો, કાંઈ લખતાં થઈ હશે રાત. ૧
અંજન કાઢી આંખનું, પછે અક્ષર વધાર્યો એક;
વિખ ટાળી વિખીયા કરી, પાછો બીજો ધરી વિવેક. ૨
પાછે પગલે પરવરી, આનંદસું ઘેર જાય;
ડગે ડગ પાછું મેલતી, ફરી જુએ તાંહાં શું થાય. ૩
હજુ કાંહાં નથી જાગતો, જે લગાડે છે વાર;
ટોળા વછોહી મૃગલી, વનપશુ પેઠે વિચાર. ૪
એણી પેરે વિખીયા જોતી, પોહતી તે સહીયરમોઝાર;
સર્વ સહીયર કહે સુંદરી, કાંહાં લાગી આવડી વાર? ૫
આજ નર કો કેસરી, તુંને મળ્યો વનમોઝાર;
કોહોને સખી તે કવણ હુતો, ટોળે મળી પુછે સઉ નાર. ૬
પછે સખી કહે પ્રત્યક્ષ દીસે છે, આનંદે તું મન આંહે;
વિખીયા તે એહેવું સાંભળી, હસી રહી મનમાંહે. ૭
પછે ધોળ મંગળ ગીત ગાતી, આપ આપણે મંદિર ગઈ;
* * * * * *. ૮
પછે દિવસ રહ્યો પહોર પાછલો, ચંદ્રહાસ જાગ્યો વીર;
તે નગરમાંહે ચાલી ગયો, સુભટ મહા રણધીર. ૯
પ્રધાનને મંદિર ગયો, બોલાવ્યો પ્રતિહાર;
તું મદનને જઇ જાણ કર, ચંદ્રહાસ ઉભા દ્વાર. ૧૦

પ્રતિહારે જઇ વિનવ્યો, તતખેવ મદન કુમાર;
કુલિંદરાયનો કુંવર જે, ચંદ્રહાસ ભક્ત મોરાર. ૧૧
સ્વામી અમારી વિનતિ, સાંભળો એકે મંન;
તમ પિતા કેરો લેખ લેઇને, ઉભા દ્વારપર રાય તન. ૧૨
મદન એહેવું સાંભળીને, ઉલટ અંગ ના માય;
દંડ પ્રણામ કરતો જઈ પડ્યો, ચંદ્રહાસ કેરે પાય. ૧૩
અન્યોઅન્ય આલિંગન દેઇને, ભેટ્યા તાંહાં બેહુ વીર;
બેહુનાં ચિત્ત એકઠાં થયાં, જેમ ભેળ્યાં સાકર ખીર. ૧૪

ઉથલો.

જેમ ભેળ્યાં સાકર ખીર, તેમ બેહુનાં ચિત્ત એકઠાં થયાં;
મંદિર માંહે તેડી ગયા, પરસાળે માંડ્યાં બેસણાં. ૧૫

કડવું ૧૦ સું.

રાગ ધનાશ્રી.

ચંદ્રહાસ વળતું એમ કહે, ધન્ય ધન્ય દિવસ આજ;
સમાગમ હવો સંતનો, સર્યાં સઘળાં કાજ. ૧
મદન પૂછે ચંદ્રહાસને નગર કેરી વારતા, કહો હરિમહિમા જેહ;
પૂજ્ય આંહાં લગે પધાર્યા, કંઇ શું કારણ જેહ. ૨
ચંદ્રહાસ વળતુ બોલીયો, સર્વ સેવે સારંગપાણ;
જગદીશની કૃપા થકી, તમ પિતા ક્ષેમ કલ્યાણ. ૩
તમ તાતકેરો લેખ લેઇને, હું આવ્યો છુંઉં આંહે;
આ કાગળ લો, વાંચી જુઓ, શું લખ્યું છે એમાંહે. ૪
ત્યારે મદને સાનિધ્ય કાગળ, વાંચ્યો સભા સહુમોઝાર;
વિખીયા તુ દેજે આવતાં, તું રખે કરતો વાર. ૫
ના પૂછીશ એહેનું નામ ઠામ, ના પૂછીશ કુળકર્મ;
અથવા રૂપ કદરૂપનો, તું રખે જોતો મર્મ. ૬
થોડામાંહે કહ્યું વળી, લખ્યુ એહેમાં જેહ;
મન વિમાસણ કીધા વિના, આવતાં દેજો તેહ. ૭
ત્યારે મદન એહેવું સાંભળીને, જીવત માહારું ધન્ય;
અમ પિતાએ મોકલ્યો, કાંઇ પૂર્વ માહારું પુણ્ય. ૮
જો કન્યા દીજે એહેને, એ તો છે હરિનો દાસ;
ઇકોતરસેં પૂર્વજ માહારા, પામશે પદ અવિનાશ ૯
વિખીયા તે બેઠી મંદિરમાંહાં, અવર શંકર નાર;
વૈશાખી તારા વ્રત કરેશ, તું આપ એ ભરતાર. ૧૦

પછે અંગ સઘળું નિર્ખતાં, કાગળ દીઠો સોય;
હાથમાં લેહતાં ઓળખ્યો, નામ તાત લખેલો હોય. ૨૪
બીડી ઉકેલી વાંચીઓ, વિપરીત દીઠું તાંહે;
તું વીખ દેજે આવતાં, રખે વિમાસે મનમાંહે. ૨૫
ના પૂછીશ તું નામ ઠામ, ના પૂછેશ કુળ કર્મ;
અથવા રૂપ કદરૂપનો, તું રખે જોતો મર્મ. ૨૬
થોડામાં ઘણું કહું છું હું, વળી લખ્યું એહમાં જેહ;
મન વિમાસણ કર્યાં વિના, આવતાં દેજે તેહ. ૨૭

ઉથલો.

આવતાં દેજે તેહ રે, વિખીયા તે એહવું સાંભળી;
કાગળ એહવો વાંચીયો, ત્યારે વિમાસણ કીધી વળી. ૨૮

કડવું ૯ મું.

રાગ ધનાશ્રી.

વિખીયાએ મન વિમાસીયું, કાંઇ લખતાં તે ચુકયો તાત;
અક્ષર એક ઓછો લખ્યો, કાંઈ લખતાં થઈ હશે રાત. ૧
અંજન કાઢી આંખનું, પછે અક્ષર વધાર્યો એક;
વિખ ટાળી વિખીયા કરી, પાછો બીજો ધરી વિવેક. ૨
પાછે પગલે પરવરી, આનંદસું ઘેર જાય;
ડગે ડગ પાછું મેલતી, ફરી જુએ તાંહાં શું થાય. ૩
હજુ કાંહાં નથી જાગતો, જે લગાડે છે વાર;
ટોળા વછોહી મૃગલી, વનપશુ પેઠે વિચાર. ૪
એણી પેરે વિખીયા જોતી, પોહતી તે સહીયરમોઝાર;
સર્વ સહીયર કહે સુંદરી, કાંહાં લાગી આવડી વાર? ૫
આજ નર કો કેસરી, તુંને મળ્યો વનમોઝાર;
કોહોને સખી તે કવણ હુતો, ટોળે મળી પુછે સઉ નાર. ૬
પછે સખી કહે પ્રત્યક્ષ દીસે છે, આનંદે તું મન આંહે;
વિખીયા તે એહેવું સાંભળી, હસી રહી મનમાંહે. ૭
પછે ધોળ મંગળ ગીત ગાતી, આપ આપણે મંદિર ગઈ;
* * * * * *. ૮
પછે દિવસ રહ્યો પહોર પાછલો, ચંદ્રહાસ જાગ્યો વીર;
તે નગરમાંહે ચાલી ગયો, સુભટ મહા રણધીર. ૯
પ્રધાનને મંદિર ગયો, બોલાવ્યો પ્રતિહાર;
તું મદનને જઇ જાણ કર, ચંદ્રહાસ ઉભા દ્વાર. ૧૦

પ્રતિહારે જઈ વિનવ્યો, તતખેવ મદન કુમાર;
કુલિંદરાયનો કુંવર જે, ચંદ્રહાસ ભક્ત મોરાર. ૧૧
સ્વામી અમારી વિનતિ, સાંભળો એક મંન;
તમ પિતા કેરો લેખ લેઈને, ઉભા દ્વારપર રાય તન. ૧૨
મદન એહેવું સાંભળીને, ઊલટ અંગ ના માય;
દંડ પ્રણામ કરતો જઈ પડ્યો, ચંદ્રહાસ કેરે પાય. ૧૩
અન્યોઅન્ય આલિંગન દેઈને, ભેટ્યા તાહાં બેહુ વીર;
બેહુનાં ચિત્ત એકઠાં થયાં, જેમ ભેળ્યા સાકર ખીર. ૧૪

ઉથલો.

જેમ ભેળ્યાં સાકર ખીર, તેમ બેહુનાં ચિત્ત એકઠાં થયાં;
મંદિર માંહે તેડી ગયા, પરસાળે માંડ્યાં બેસણાં. ૧૫

કડવું ૧૦ મું.

રાગ ધનાશ્રી.

ચંદ્રહાસ વળતું એમ કહે, ધન્ય ધન્ય દિવસ આજ;
સમાગમ હવો સતનો, સર્યાં સઘળા કાજ. ૧
મદન પૂછે ચંદ્રહાસને નગર કેરી વારતા, કહો હરિમંદિમા જેહ;
પૂજ્ય આંહાં લગે પધાર્યા, કંઈ શું કારણ જેહ. ૨
ચંદ્રહાસ વળતુ બોલીયો, સર્વ સેવે સારંગપાણ;
જગદીશની કૃપા થકી, તમ પિતા ક્ષેમ કલ્યાણ. ૩
તમ તાતકેરો લેખ લેઈને, હુ આવ્યો છુંઉ આહે;
આ કાગળ લો, વાંચી જુઓ, શું લખ્યું છે એમાંહે. ૪
ત્યારે મદને સાનિધ્ય કાગળ, વાંચ્યો સભા સહુમોઝાર;
વિખીયા તું દેજે આવતાં, તું રખે કરતો વાર. ૫
ના પૂછીશ એહેનુ નામ ઠામ, ના પૂછીશ કુળકર્મ;
અથવા રૂપ કદરૂપનો, તું રખે જોતો મર્મ. ૬
થોડામાંહે કહ્યું વળી, લખ્યું એહેમાં જેહ;
મન વિમાસણ કીધા વિના, આવતાં દેજો તેહ. ૭
ત્યારે મદન એહેવું સાંભળીને, જીવત માહારું ધન્ય;
અમ પિતાએ મોકલ્યો, કાંઈ પૂર્વ માહારું પુણ્ય. ૮
જો કન્યા દીજે એહેને, એ તો છે હરિનો દાસ;
ઈકોતરસેં પૂર્વજ માહારા, પામશે પદ અવિનાશ. ૯
વિખીયા તે બેઠી મંદિરમાંહાં, અવર શંકર નાર;
વૈશાખી તારા વ્રત કરેશ, તું આપ એ ભરતાર. ૧૦

પછે નારદ કહે અર્જુનને, પછે હવો બીજો દિન;
પ્રભાતકાલે વિપ્ર તેડાવીયા, તેણી વાર કુંવર મદન. ૧૧
તાંહાં મદન પૂછે વિપ્રને, સ્વામી જુઓ જોષ વિચાર;
ચંદ્રહાસ વિષીયા પરણાવીએ, લગ્ન આપોને સાર. ૧૨
વિપ્ર એહે સંપ કરીને, જોયા જોશ વિચાર;
સ્વામી આજે લગન છે, ઉત્તમ રેખા અગિયાર. ૧૩
મદન એહેવું સાંભળીને, ઊલટ અંગ ન માય;
ઘેર ઘેર ગોડી ઊછળે, મોતિએ ચોક પૂરાય. ૧૪
તાંહાં સ્તંભ આણ્યા કેળના, રોપીઆ મંડપદ્વાર;
વરકન્યાને પીઠી કરે, ચંદન ચર્ચે શોભે નાર. ૧૫
મળ સ્નાન કરાવી બેહુને, પહેરાવે શણગાર;
પછે આણી બેસાર્યાં, માંહરામાંહે તેણીવાર. ૧૬

ઉથલો.

બેસાર્યાં તેણી વાર રે, ચંદ્રહાસે કન્યા કર ગ્રહી;
નારદ કહે અર્જુનને, પછે વિખ ફેડી વિષીયા કરી. ૧૭

કડવું ૧૧ મું.

રાગ દેશાખ.

ગાલવ ઋખિએ ચોરી મંડાવી રે, વેદ વિદ્યોગત પેર કરી રે;
પહેલે મંગળ આપ્યાં બહુ દાન રે, ભાર પચીસ આપ્યાં કનક કેરાં માનરે. ૧

ઢાળ.

કનક ભાર પચીશ આપ્યાં, મદને ચંદ્રહાસને;
બીજે મંગળ મુક્તાફળ આપ્યાં, માણેક ભાર પચાસરે. ૨
ત્રીજે મંગળે ધેન મહિખી, તેહેનાં આપ્યાં દાન;
ચોથે મંગળ રત્ન હીરા, અર્પી દીધાં બોહુ માન. ૩
વરકન્યા પરણીને ઉઠ્યો, સંતોખ્યા સર્વ તેહ;
મદન કહે ચંદ્રહાસને, મેં સોંપ્યો મારો દેહ. ૪
નારદ કહે અર્જુનને, એમ હવો તાંહાં વિવાય;
હાવે ધૃષ્ટબુદ્ધે જે કર્યું તે, સર્વ કહું ઉપાય. ૫
ધૃષ્ટબુદ્ધે કુલિંદ તેડ્યો, તે કરજોડીને આવી રહ્યો;
ચંદ્રહાસનો પિતા જાણી, કર બંધ કરવા સજ્જ થયો. ૬
ધૃષ્ટબુદ્ધ કહે કુલિંદ તુજને, ટળી એવડી સાન;
માહરે નગર દ્રવ્ય લાવ્યો નહિ, તુંને આવીયું અભિમાન. ૭
તેં પુત્ર કેરો ગર્વ કર્યો, અલ્યા ના જાણ્યો હું ધૃષ્ટ;
આ વાવ કુપ ને સરોવર, તેં ખણાવ્યાં પાપીષ્ટ. ૮

મુજ દ્રવ્ય વણસાડ કીધો, ખુટાડ્યા ભંડાર;
તેં વિપ્રને બહુ દાન આપ્યાં, એવડો શો અહંકાર. ૯
એહેવું કહીને કુલિદરાયને, બંધાવ્યો તત્કાળ;
ઉપર માર મજબુત મોગરીના, કર્યો પાપીએ પ્રહાર. ૧૦
પછે નગરલોક વહેવારીયા, ધનવંત મોટા જેહ;
ગળે પાહાણ બાંધી લેઈ ઉદકમાં, વળી નંખાવે તેહ. ૧૧
જળ બહાર કહાડી ઉંચા ટાંગ્યા, ઉધે મુખ નિર્ધાર;
હેઠલ અગ્નિ પ્રવેશ કરીને, ફરી ફરી મગાવ્યા ભંડાર. ૧૨
તે નગર સર્વે નિર્ધન કીધું, પીડ્યા હરિના દાસ;
ધૃષ્ટબુદ્ધ કહે કુલિદને, તાહારો કાહાં ગયો ચંદ્રહાસ. ૧૩
પુત્રને નયણે નિર્ખતો, ને હર્ખતો અતિ નેહ;
હાવે દેખીશ સ્વપ્નામાંહે, પુત્ર તાહારો તેહ. ૧૪
મેં કુડ કરીને કાગળ લખ્યો, પોહોંચાડ્યો તેહેને હાથ;
મદન તાંહાં છે માહરો, તે કને કરાવ્યો ઘાત. ૧૫
તેણે તાંહાં માર્યો હશે, તમે મુકી દ્યો તેની આશ;
માબાપે એહેવું સાંભળીને, મેહેલીઆ નિશ્વાસ. ૧૬
એહેવું કહીને સચર્યો, ઊલટ અગ ના માય;
પછે સેવક પોતાના મેહેલીઆ, કરવા પૂર રક્ષાય. ૧૭
કુલિદરાયને સગ લીધો, બંધન કરીને તેહ;
સૈન્ય સર્વ આગળ કરી, ચંદ્રહાસ કેરું જેહ. ૧૮
ધૃષ્ટબુદ્ધ બેઠા પાલખી, ત્રણસેં ભોઈ તાંહાં સાર;
તે ચાલે અતિ ઉતાવળા, તોએ કરે ડાંગનો માર. ૧૯

ઉથલો.

કરે ડાંગોના પ્રહાર, તવ ભારખમ દુ:ખ પામીયા;
નગર જાતાં દુ:ખીયો થાજો, ભારખંમ વળતું ભાખીયા. ૨૦

કડવું ૧૨ સું.

રાગ રામગ્રી.

નારદ વળતું બોલીયા, સુણ અર્જુન રે;
પુઠે માતા કરે વિલાપ, દુ:ખ આણી મંનરે. ૧
મેધાવતી વળતુ વદે, સુણો રાયજી રે;
તમો કીધું કુડું કામ, લાગું પાયજી રે. ૨
આણજીવન સુત માહરો, સુણ૦ કેમ મોકલ્યો વેરીને ગામ. લાગું૦ ૩
જેણે પુત્રે સુખ પામ્યા બહુ, સુણ૦ ધૃષ્ટબુદ્ધે મરાવ્યો નેટ. લાગું૦ ૪

એ પુત્ર વિના અન્ન ખુટતાં, સુણ૦ કેમ ભરીએ પાપી પેટ. લાગું૦ ૫
જ્યારે એ પુત્ર પામીયા, સુણ૦ ત્યારે ટળી હતી વંઝા ગાળ. લાગું૦ ૬
જેહેવી હુતી તેહેવી થઇ, સુણ૦ હું દુઃખણી ભવસંસાર. લાગું૦ ૭
મેં જાણ્યું પૂનમ શશી સુત આપણો સુણ૦ સોલ કળાનો નિઃકલંક. લાગું૦ ૮
તે ઉદય થઈ અસ્ત પામીયો, સુણ૦ જેહેવે બીજના જેશો ચંદ. લાગું૦ ૯
હું મુખ જોતાં મન હરખતી, સુણ૦ એહેવો સુંદર મનોહર તંન. લાગું૦ ૧૦
હેવે તે નવ સાંખીયું, સુણ૦ એહવાં રંકને ઘેર રતંન લાગું૦ ૧૧
મેં જાણ્યું કુળદીપક હવો, સુણ૦ કુળ કરવા ઉદ્યોતકાર. લાગું૦ ૧૨
જેણે પુત્રે રાજ્ય કરાવીયાં, સુણ૦ દેખાડ્યા નાહાના ધર્મ. લાગું૦ ૧૩
તે નેત્ર દેખાડી ફોડીયાં, સુણ૦ મેં શાં શાં કર્યાં વિકર્મ. લાગું૦ ૧૪
મેં ગોચર ટાળ્યાં ગાયનાં, સુણ૦ કે કામણ કીધું આળ. લાગું૦ ૧૫
મેં બાળક થાન વછોડીયાં, સુણ૦ કે સરોવર ફેડી પાળ. લાગું૦ ૧૬
વળતું રાજા બોલીયો, સુણ સુંદરી રે;
ના ધરશો મનમાં શોક,઼ઘેહેલી કોણે કરી રે. ૧૭
પાતીક પેલા ભવતણાં, સુણ૦ અમો કીધાં નિર્ધાર. ઘેહેલી૦ ૧૮
એણે પુત્રે પ્રેમે બોલાવીયાં, સુણ૦ ના પ્રીછ્યું કપટીનું કુડ. ઘેહેલી૦ ૧૯
શું જાણું એહેવું થશે, સુણ૦ નહિ તો ચેતી ચાલત મૂળ. ઘેહેલી૦ ૨૦
એણે રાજ્ય રિદ્ધ સર્વે લીધલું, સુણ૦ નિર્ધન થયાં નિર્વાણ. ઘેહેલી૦ ૨૧
હું કુશળ કંઈ નથી દેખતો, સુણ૦ જાતાં રિધસિધ ભંડાર. ઘેહેલી૦ ૨૨
તમારો પુત્ર હોત જો જીવતો, સુણ૦ તો દુઃખ ન હોતું લગાર. ઘેહેલી૦ ૨૩
એ કૃત્ય આપણાં કર્મનાં, સુણ૦ કોહોને દીજે દોષ. ઘેહેલી૦ ૨૪
આપણું જીવ્યું હું નથી દેખતો, સુણ૦ લેઇ જાય છે એહેને ગામ. ઘેહેલી૦ ૨૫

ઉથલો.

એમ વિલાપ કરતાં, બેહુ જણ જાયજી;
નારદ કહે અર્જુનને, કથા કહું શું થાયજી. ૨૬

કડવું ૧૩ સું.

રાગ ગોડી.

કુંતલપુર આવ્યા રાય, ધૃષ્ટબુદ્ધ મન હર્ખ ના માય;
ચંદ્રહાસને વિખ દીધું જેહ, આવી મુજ આગળ કહેશે તેહ. ૧
શીબિકાથી હેઠો ઉતર્યો, આગળથી પાલો સંચર્યો;
એહેવે ચંડીપુત્ર* જેહ, સાંહામા આવતા દીઠા તેહ. ૨
ચંડીપુત્ર કહે જેજેકાર, ધન્ય ધન્ય ધૃષ્ટબુદ્ધ તારો અવતાર;
ધન્ય જીવ્યું તુજ પુત્રજ તણું, ચંદ્રહાસ જીવજો અતિ ઘણું. ૩

* બારોટો.

સાર્થક જન્મ હવો રે તાસ,* જે પુત્રી આપી ચંદ્રહાસ;
ધૃષ્ટબુદ્ધ એહેવું સાંભળી, પડ્યો ધરણી મૂર્છાગત વળી. ૪
આલોટી ઊઠ્યો તત્કાળ, આવતા દીઠા વિપ્ર વિશાળ;
ખીરોદક પહેર્યાં અતિઘણાં, કંઠે ગંઠોડા સુવર્ણતણા. ૫
વિપ્રે તવ દીધી આશીશ, તુજપુત્ર જીવો ક્રોડ બત્રીસ;
ધન્ય જીવ્યું તારા કુંવરતણું, ચંદ્રહાસ જીવજો અતિઘણું. ૬
સાર્થક જન્મ હવો રે તાસ, જે પુત્રી આપી ચંદ્રહાસ;
એહેવો બોલ શ્રવણે સાંભળી, ક્રોધ કરી ધાયો તે ભણી. ૭
વિપ્ર દોહ્યા તે કમાયા, વસ્ત્ર મેહેલીને નાશી ગયા;
વેગે આવ્યો તે નગરમોઝાર, આવતાં ખેવ પૂછ્યું એક નાર. ૮
ચંદ્રહાસને વિખ દીધું જેહ, સાચુ મુખ આગળ કહે તેહ;
વળતું બોલી એક નાર, સ્વામી કાંહાં કરો અસત †. વિચાર. ૯
ચંદ્રહાસના વેરી હશે જેહ, સ્વામી વિખ તાંહાં ખાશે તેહ;
એહેવો બોલ ધૃષ્ટબુદ્ધ સાંભળી, પડ્યો ધરણ મૂર્છાગત વળી. ૧૦
ચંદ્રહાસ બેઠો દીઠો તેણે ઠામ, ઉઠી સસરાને કર્યો પ્રણામ;
મદન તણે મન હર્ખ ના માય, ઉઠી પિતાને લાગ્યો પાય. ૧૧
ક્ષણ એક રહીને બેઠો થયો, રાજભુવનમાં ચાલતો ગયો,
પિતા ભણે રે સાંભળ દુષ્ટ, એવુ શું કીધુ પાપીષ્ટ. ૧૨
વળતુ મદન ભણે સાંભળો વાત, સુણો વિનતિ માહારા તાત,
સ્વામી તમારા મનમાં જેહ, મેં તો સઘળુ આપ્યુ એહ. ૧૩
પહેરામણી આપી છે ઘણી, ચિંતા ન કરશો તેહ જ તણી;
પ્રાણ લગી મેં સોંપ્યું આપ, સ્વામી કાંહાં કરો પ્રલાપ. ૧૪
પિતા ભણે તે કાગળ કાંહાં, જોઉરે દુષ્ટ શું લખ્યું તે માંહાં;
કાગળ અણાવી વાંચ્યો તાસ,‡ તવ અંતરમાં મૂક્યો નિઃશ્વાસ. ૧૫
જો હુ લખતાં ચુક્યો ઘણો, તો શો દોષ કુંવર જ તણો;
હાવે હું કરું એક ઉપાય, ઋખિ વચન જેમ ખોટાં થાય. ૧૬
વિમાસી ઊઠ્યો તત્કાળ, જઈ એકાંતે તેડ્યા ચંડાળ;
ધૃષ્ટબુદ્ધ કહે સાંભળો પશુઘાન, § કરો મહારું એક વચન પ્રમાણ. ૧૭
ચંડીતું દેહેરું છે જાહે, ખડગ લેઈ છાના રહો તાહે;
સંજા સમે દેહરે આવે જેહ, મારી શતખડ કરજો દેહ. ૧૮
એહેવું વચન કરો અમતણું, દારિદ્ર છેદન કરું તમતણું;
એહેવું સુણી પશુઘાન ગયા, ખડગ લેઈ તાંહાં છાના રહ્યા. ૧૯

---

* તારો. † નઠારો, ખરાબ. ‡ ત્યાં અથવા તત્કાળ એવો અર્થ હશે § પશુઓને મારનારા.

ઉથલો.

ખડગ લેઇને રહ્યા છાના, તતક્ષણ નીગે ઠામ રે;
પ્રધાન એ મારા દુષ્ટ છે, માટે કરવું કામ રે. ૨૦

કડવું ૧૪ મું.

રાગ ધનાશ્રી.

ધૃષ્ટબુદ્ધ કહે સાંભળો ચંદ્રહાસ રે, તું છે માહરો પ્રાણ રે;
કહ્યું કરો હાવે અમ તણું રે, જેમ હોયે કુશળ કલ્યાણ રે. ૧

ઢાળ.

કુળદેવી છે આપણી રે, ચંડીકા નામે જેહ;
સંધ્યા સમે તાં જઈ, પૂજી આવો તેહ. ૨

ઢાળ ફેર.

પૂજી આવો ચંડીકા, જેમ હોયે કુશળીક્ષેમ;
* * * * *. ૩
વળી વળી તુજને કહું છું, તું છે માહારો પ્રાણ;
ચંદ્રહાસે એહેવું સાંભળીને, કર્યું વચન પ્રમાણ. ૪

સોરઠો.

લીધો સર્વ ઉપહાર, જગદંબે પૂજન કારણે;
બહુ ચદન પુષ્પ સાર, થાળ હર્ખે હસ્તે ધરી. ૫

ઢાળ.

નારદ કહે અર્જુનને, તાંહાં ચંદ્રહાસ પૂજવા જાય;
એહેવે તાંહાં ગાલવ ઋખિ, તેઆ કુંતલપુરને રાય. ૬
તે રાય પૂછે વિપ્રને, સ્વામી જુઓ જોષ વિચાર;
મેં છાયા મસ્તક વિના દીઠી, કવણ તે પ્રકાર. ૭
ગાલવ ઋખિ એમ ઓચરે, સુણ રાય વીર વિખ્યાત;
અતર અક્ષર તમતણો, સાંભળો કહું છું વાત. ૮
અરુંધતીં તારો, નયણે દેખે જેહ;
એક સંવત્સરમાં નિશ્ચે, મરણ પામે તેહ. ૯
ગુરુ કાળ દીસે વધુતા, તતક્ષણ દેખે જેહ;
સપ્તમાસમાં પુરુષ નિશ્ચે, મરણ પામે તેહ. ૧૦
છાયા મસ્તક વિના, આપણે નયણે દેખે જેહ;
ખટ માસમાં પુરુષ નિશ્ચે, મરણ પામે તેહ. ૧૧
મળસ્નાન કરતાં રુદે સ્થાનક, પ્રથમ સુકે દેહ;
દશ દિવસમાં પુરુષ નિશ્ચે, મરણ પામે તેહ. ૧૨

સ્નાન કરીને તેલમાં, ખર ઊટે બેઠો જાય;
દક્ષિણ દિશાએ પરવરે, તરત મરણ તેનું થાય. ૧૩
અદષ્ટ અધ્યાય તમ કને, તુંને કહ્યો સર્વ ઉપાય;
તે માટે સાધન કરો, એ મૃત્યું લક્ષણ હોય. ૧૪
એહેવાં વાયક સાંભળીને, તેડાવ્યો રાયે મદન પાસ;
ઘેર જઈ ઉતાવળા, આંહાં મોકલો ચદ્રહાસ. ૧૫
મદન એહેવું સાંભળીને, મારગ ચાલ્યો જાય;
મારગમાં સામા મળ્યો, ચદ્રહાસ ભેટ્યો રાય. ૧૬
મદન કહે ચદ્રહાસજી, અસુરું શું કાજ;
તમ પિતાએ હુ મોકલ્યો, જગદંબે પૂજન કાજ. ૧૭
તવ મદન વળતું એમ કહે, એ આપો અમારે હાથ;
તમો જાઓ ઘેર રાયને, કંઇ કહેવા તેડે છે વાત. ૧૮

ઉથલો.

કંઇ કહેવા તેડે છે વાત, તે માટે પધારો તમો;
લાવો સામગ્રી અમ પાસે, પૂજન કરી આવું અમો. ૧૯

કડવું ૧૫ મું.

રાગ ધનાશ્રી.

ચદ્રહાસ ગયા ઘેર રાયને, પોહોત્યા તેણીવાર;
કુંતલપૂર રાય હરખીયો, માન દીધુ તત્કાળ. ૧
સિંહાસન બેસાડીયા, રાજ્ય સોંપ્યું ચંદ્રહાસ;
પુત્રી સોંપી રાય નીકળ્યો, વેગે ચાલ્યો વનવાસ. ૨

ઢાળ.

વનવાસ રાજા સચર્યો, તાંહાં કર્યો યોગ અભ્યાસ;
અદષ્ટ કોટી પ્રાણ છોડ્યા, પામ્યો પદ અવિનાશ. ૩
નારદ કહે અર્જુનને એ પેરે, તજ્યો રાજાએ દેહ;
હાવે મદનકેરી વારતા, સાંભળ કહું એક તેહ. ૪
મદન સર્વ ઉપહાર લેઇને, મારગ ચાલ્યો જાય;
એહેવે સમે મંજાર બે, અફળાયાં તેહેને પાય. ૫
ઉપહાર સર્વે તૂટી પડ્યો, જમણાં ઉતર્યા તેહ;
મદન વિમાસણ કરે, શું ઘટે કારણ એહ. ૬
વળી વિચારીને સચર્યો, મનસું કરે વિચાર;
તેટલે તાંહાં વહેવા લાગી, રધીર કેરી ધાર. ૭

મદન ચિંતાતુર થયો, ઉત્પાત કહીએ એહ;
વળી મુખમાંહેથી વહ્યું, શ્યામ રુધીર તેને દેહ. ૮
મદન કહે ચંદ્રહાસને, મેં મોકલ્યા તેણે ઠાર;
રખે કપટ કરી ચંદ્રહાસને, કંઈ વિઘ્ન કરતો રાય. ૯
ઉતાવળો દેવળ જઈને, ઉઘાડ્યાં પછે દ્વાર;
પાછળથી આવી રહ્યા, ઉભા દીઠા ચાર.* ૧૦
તેણે શુરજ શુસી સાંગ ફરસી, તણા કીધા ઘાય;
* * * * *. ૧૧
ભગવંતનું સ્મરણ કરીને, માર્યો વીર વિદોગત;
નારદ કહે અર્જુનને, તાંહાં એહેવું થયું ઉત્પત. ૧૨
ચંદ્રહાસને તાંહાં રાજ્ય આપ્યું, અભિષેક કર્યો ઋષિરાયે;
ચંદ્રહાસને તે વરી કન્યા, ઉલટ અંગ ના માય. ૧૩
છત્ર ચામર વિરાજે, પછી વિજંન થાએ અંગ;
અનેક શંખ નિશાન વાજે, દીપક ને નાટારંગ. ૧૪
સર્વ સેન્યા સાથે સંચર્યો, ગયો સસરા પાસ;
* * * * *. ૧૫
એક સેવક આગળથી ગયો, ધૃષ્ટબુદ્ધ સાંભળ આજ;
કંઈ આપ મુજને વધામણી, ચંદ્રહાસ પામ્યો રાજ. ૧૬
ધૃષ્ટબુદ્ધ એહેવું સાંભળીને, વિસ્મય થયો મનમાંહ;
કહે જીહ્વા કાઢું થડ થકી, અસત્ય બોલ્યો કાંહ. ૧૭
એટલે દીઠો આવતો, ચંદ્રહાસ માતંગ ચઢયો તાસ;
નયણે તે નિરખ્યો રાજ પામ્યો, ત્યારે મેલ્યો નિઃશ્વાસ. ૧૮

ઉથલો.

મેહેલીયો નિશ્વાસ રે, પછે મનમાં દુઃખ પામ્યો ઘણું;
જો જુગિત દૈવતણી, વળી પામ્યો રાજ નગરતણું. ૧૯

કડવું ૧૬ સું.

રાગ વેરાડી.

ધૃષ્ટબુદ્ધ કહે ચંદ્રહાસને, સાંભળો સુભટ સુજાણ;
મેં મોકલ્યા ચંડી ભણી, તમે કાંહાં કર્યું એ પ્રમાણ. ૧
ચંદ્રહાસ કહે સ્વામી સાંભળો, હું જતો હુતો તાંહે;
મદનકુંવર જે તમતણો, તે મળ્યો મારગ માંહે. ૨

* હત; મારા.

તેણે મુજને પાછો વાળ્યો, પૂજા કરવા ગયો માતતણી;
મુને મોકલ્યો ઘેર રાયને, પુત્રી પરણી આવ્યો તેહતણી. ૩

પૂર્વછાયો.

કુતલપૂર રાયે મુને સોંપ્યું રાજ્ય, તે સર્વ કરી ગયો ત્યાજ્ય;
તે માટે હું આવ્યો આંહ, મદનકુંવર ગયા છે કાંહ. ૪
ધૃષ્ટબુદ્ધ આક્રંદે મનમાંહ, અરે દૈવ તેં એ શું કીધ આંહ;
કુડના ધણીને કુહાડો દીધ, મદનકુવરની મેં ગત કીધ. ૫
જો મેં વિખ દેવડાવ્યું એહ, તો વિખિયાને પરણ્યો તેહ;
મેં મોકલ્યો મરવા કાજ, તો પામી આવ્યો રાજ. ૬
લખ્યું વિધાતાએ જેહ, તો મેં કેમ પાછું થાયે તેહ;
મેં દૃષ્ટે નવ કર્યો વિચાર, ઉખાંણો આધે સંસાર. ૭
જો રજ નાખીએ સૂરજ ભણી, તો દેહ છંટાયે આપણી;
જેહેવાં કર્મ પરને કીજીએ, તેહેવાં ફળ પોતે લીજીએ. ૮
જેહેની સહાય કરે ભગવંત, તેહેનો મેં કેમ લેવાય અંત;
એમ વિલાપ કરતો જાય, આવ્યો સ્મશાન ભૂમિ જાંહ. ૯
તાંહાં ભૂત પ્રેત પીશાચ ઘણા, હોય શબ્દ ભયંકર તણા;
એક ભૂત કહે સાંભળો સોય, હાવે નાશો ના રહેશો કોય. ૧૦
પાપી આવ્યો એણે ઠાય, રખે એહેનું દર્શન થાય;
એ છે વૈષ્ણવનો વધ કરનાર, મહા પાપી જુઠો સંસાર. ૧૧
આપણે છળ છિદ્ર જો કર્યાં, તો પ્રેત યોનિ અવતર્યાં;
જો વળી એહેનું દર્શન થાય, તો રૌ રૌં નર્કે પચાય. ૧૨
એહેવો બોલ ધૃષ્ટબુદ્ધ સાંભળી, પડ્યો ધરણ મૂર્છા વળી;
ક્ષણું એક રહી બેઠો થયો, દેવળ ભણી ચાલી ગયો. ૧૩
દેવળ ઉઘાડી નિહાળી જોય, વેધ્યો પુરુષ તાંહાં દીઠો સોય;

ઢાળ.

વેધ્યો પુરુષ તાંહાં દીઠો ભોમ, તવ આક્રંદ કરે તે ઠામ. ૧૪
પુત્ર તુંને મેં કર્યો તિરસ્કાર, તે દુઃખ ધરીયું રુદે મોઝાર;
ઉઠો કુંવર આવ્યા ચંદ્રહાસ, વિખીયાને પરણાવો તાસ. ૧૫
ચિતા ના કરશો તેહ તણી, પહેરામણી આપો અતિઘણી.
અરે પુત્ર કાંહાં લાગ્યા ઘાય, ચિતા ખુચશે તેણે ઠાય; ૧૬
ઉઠો હેઠલ માહારું અંગ ધરેશ, એણી પેરે તારું દહન કરેશ.
ધૃષ્ટબુદ્ધ વિલાપ કરીને રહ્યો, પાષાણ સ્તંભ બેહુ હાથે ગ્રહ્યો; ૧૭
તેસુ શિશ પછાડ્યું જાણ, અફળાવીને કાઢ્યા પ્રાણ;
નારદ કહે અર્જુનને તાંહાં, અરીષ્ટ થયું તે દેવળ માંહાં. ૧૮

કડવું ૧૭ મું.

રાગ ગોડી.

ચંદ્રહાસ બારવણે ઉઠી, કરે વિમાસણ મંન;
ભાઇઓ એ કારણ શું રે, નથી દીસતો કુંવર મદંન. ૧
જગદંબે પૂજવા ગયો છે, તે વળ્યો નહિ શા માટ;
ચાર પહોર વચ્ચે વહી ગયા, હજુ જોવડાવે છે વાટ. ૨

ઢાળ.

પેરપેર મનસુ કરે વિચાર, રથે બેસીને આવે વન મોઝાર;
વનતણા ઋખેશ્વર જેહ, ચંડી પખાલ* કરવા ગયા તેહ. ૩
દેવળ ઉઘાડી નિહાળી જોય, વેધ્યા પુરુષ તાંહાં દીઠા સોય;
ધૃષ્ટબુદ્ધ મદન પડ્યા છે બેય, મારી શતખંડ કીધા દેહ. ૪
એહેવો બોલ સાંભળ્યો તાસ, તવ પાલો ધાયો ચંદ્રહાસ;
દેવળ ઉઘાડી નિહાળી જોય, વેધ્યા પુરુષ તાંહાં દીઠા સોય. ૫
એ મૃત્યુ પામ્યા મારી ખત, ઇશ્વિરીએ એમનો આણ્યો અંત;
જો એણીએ કર્યું વિઘન, તો હવે આપું મારો હંસ. ૬

દેશી ફેર.

અગ્નિકુંડ રચ્યો તેણે ઠામ, માંહે ધીકાવ્યા અંગાર;
કાપે રે માંસ તનનું તાંહાં રે. ૭
નારાયણનો જ્યાંરે મંત્ર ભણાય, જગદંબાને લાગ્યો પાય;
હવે હવન કરું માહારા મસ્તક તણું રે. ૮
જવ શિર કરવા લાગ્યો ઘાય, તવ ઇશ્વિરીએ આવી ઝાલી બાંય;
કટકા તુજ તનતણાં કાં કરે રે. ૯

ઢાળ.

પ્રત્યક્ષ થઇ બોલ્યાં જગમાત, સાંભળ ચંદ્રહાસ કહું એક વાત;
એણે તુને મારવા કાજ, ચંડાળ મેહેલ્યા મજ મંદિર આજ. ૧૦
જેહેવું કર્યું તેહેવું લહ્યું, તમારે મનગમતું થયું;
ચંદ્રહાસ કહે સાંભળ માત, એ ના કરાવે મુજને ઘાત. ૧૧
એહેવું અસત્ય ન વદ રે માત સહી, તુજ વિના એનેકડે મારે નહિ;
ત્યારે શક્તિ વદે સુણ સત્ય વચન, જો તુજને થઈ તુષ્ટમાન. ૧૨
માગ માગ આપું વરદાન, મજ વચનથી સઉ કલ્યાણ;
જો માતા મુજને તુઠી ઘણી, આપ ભક્તિ ભગવંતતણી. ૧૩

---

* સ્નાનાદિ ક્રિયા.

માતા મુજને કરો પસાય,* પિતા પુત્ર બેહુ બેઠા થાય;
નારદ કહે અર્જુન સુણો, એવો ચંદ્રહાસ ભક્ત હરિતણો. ૧૪

કડવું ૧૮ મું.

રાગ દેશાખ.

આદ્ય શક્તિ કહે સાંભળ ચંદ્રહાસ, આંખ મીચો એક મુહૂરત તાસ;
રૂપ સજીવન કર્યું જગ માત રે. ૧

ઢાળ.

હાક દેઇ બેહુ ઉઠીયા, મદન ને દુષ્ટ પ્રધાન;
તતખેવ માતાએ રૂપ સમર્યું, હવાં અંતરધ્યાન. ૨
ધૃષ્ટબુદ્ધ વેગે ઉઠીયો, લાગ્યો ચંદ્રહાસ કેરે પાય;
ચંદ્રહાસને આગળ કરી, પછે નગર મધ્યે જાય. ૩
ચંદ્રહાસે વિપ્ર તેડાવ્યા, આપીયાં બહુ દાન;
ઘેર ઘેર ગોડી ઉછળે, સેવા કરે પુત્ર પ્રધાન. ૪
વિખીયા ને ચંપકમાળણી, તેણે જાયા બેહુ કુમાર;
મકરધ્વજ ને પદમાક્ષ નામે, સુભટ વીર વિખ્યાત. ૫
અર્જુન વળતુ બોલીયા, કહો નારદ મુનિરાય;
કુલિદ બાંધી આણીયો, તેહેનો શો થયો ઉપાય. ૬
અર્જુનકેરાં વચન સાભળી, બોલ્યા ઋખિરાય;
ચંદ્રહાસ જીવતો સાંભળી, મળીઆ માત પિતાય. ૭

રાગ ફેર.

ચંદ્રહાસને પરણ્યો સાભળ્યો જ્યારે, દંત વચ્ચે લેઇ જીભ્યા હણે;
ધૃષ્ટબુદ્ધ પ્રધાન વિમાસે, કુલિદ બાધી મેં આણ્યો શી આશે. ૮
જો પેર જાણશે ચંદ્રહાસ, તતક્ષણ મારો કરશે નાશ;
તેડ્યા સેવક ને પ્રધાન, કુલિદને બહુ દેજો માન. ૯
વેગે કરી કરો એ કામ, સતોખી વળાવો એને ગામ;
સેવકજન ચાલી ગયા, કરજોડીને ઉભા રહ્યા. ૧૦
ધૃષ્ટબુદ્ધે કહ્યા છે પ્રણામ, સ્વામી સુખે પધારો ગામ;
અશ્વ ગજરથ મહાપ્રૌઢ, તેણે ચઢી જાઓ આરૂઢ. ૧૧
સ્વામી રીસ ન કરશો ઘણી, ધૃષ્ટબુદ્ધે કરી છે વિનતી;
ધૃષ્ટબુદ્ધે કહ્યુ છે કહેજો કાજ, સુખે કરીને કરજો રાજ. ૧૨
પછે કુલિંદને વિનતા પૂછે સહી, એ વાત કેમ અવળી થઈ;
દુષ્ટપણું જેને રુદે આવીયું, વિનયવચન તેણે કેમ કહાવીયુ. ૧૩

---

* બક્ષીસ.

મેધાવતી કહે સાંભળો કંથ, અમે તો જાણ્યું વૃત્તાંત;
સ્વામી મન આણો વિશ્વાસ, કુશળ પુત્ર છે ચંદ્રહાસ. ૧૪
વિનય વચન સેવકનાં સુણી, રાણી મનમાં હરખી ઘણી;
અંતરસુ રળિયાત થયાં, રથે બેસીને બેહુ આશ્રમ ગયાં. ૧૫

કડવું ૧૯ મું.

રાગ ભુપાલ ગોડી.

નારદ કહે સુણો અર્જુન, સર્વ ઉપાય પ્રધાન કરવા મંન;
કોને હૈડે હર્ખ ના માય, પછે પૂરમાં ચાલ્યા આવ્યા રાય. ૧

ઢાળ.

ચંદ્રહાસને સૈન્યા ઘણી, પિતા તેડાવ્યા તાસ રે;
મેધાવતી માતા સંઘાત, આવીયાં અતિ ઉલ્લાસ રે. ૨
કુલિંદ ભેટયા પુત્રને, ઉલટ અંગ ના માય રે;
ઘેર ઘેર ગોડી ઉછળે, મોતીએ ચોક પૂરાય રે. ૩
નારદ કહે અર્જુનને, એહેવો એ હરિનો દાસ રે;
શાલિગ્રામની સેવા થકી, રિદ્ધ પામીયો ચંદ્રહાસ રે. ૪
ગૌહત્યા બાળહત્યા કો કરે, કરે સ્ત્રીહત્યા જેહ રે;
તીર્થ ભૂમંડળતણાં, તાંહાં ગયે જે ફળ હોય રે. ૫
શાલિગ્રામને પૂજતાં, નર નિશ્ચે પામે તેહ રે;
શાલિગ્રામનો મહિમા ઘણો, મુખે કહ્યો નવ એહ રે. ૬
એહેવું કહી અર્જુનને, પછે સંચર્યા ઋખિરાય રે;
અર્જુન કેરા અશ્વનો, તેહેનો શો થયો ઉપાય રે. ૭

ઉથલો

થયો શો ઉપાય, ચંદ્રહાસે શી પેરે ગ્રહ્યો;
વિસ્તાર તે સર્વ કહો માંડી, કુંતલપુરમાં કેમ ગયો. ૮

કડવું ૨૦ મું

રાગ પંચમ.

જૈમુનિ એમ ઓચરે, સુણ જન્મેજય મહારાજ રે;
અશ્વ બે અર્જુનના, ગયા કુંતલપુર રાજ રે. ૧
તે દીઠા પુત્ર ચંદ્રહાસને, તે ગ્રહી લાવ્યા નગર મોઝાર રે;
જઇ સંભળાવ્યું તાતને, સ્વામી વિનતિ અવિધાર રે. ૨

ઢાળ.

વિનતિ અવિધારો અમારી, સ્વામી આદેશ દો અમ આજ રે;
અશ્વ ગ્રહ્યો અર્જુનનો, કહો શું કરશો કાજ રે. ૩

ચંદ્રહાસ એહેવું સાંભળી, ઉલટ અગ ન માય રે;
કૃષ્ણનું દર્શન થાશે, સાથે હશે પારથરાય રે. ૪
અશ્વ બાંધી મોકલ્યો, પછે સાંહાંમા મળવા જાય રે;
તેણે સમે અર્જુન સાથે, બોલ્યા ત્રિભુવનરાય રે. ૫
અર્જુન તુને કહ્યું નારદે, જે નારાયણનો દાસ રે;
દર્શન કરો તેહનું, આ પેલો આવે ચંદ્રહાસ રે. ૬
શ્રી કૃષ્ણ હેઠા ઉતરી, સાહામા ચાલી જાય રે;
ચંદ્રહાસ દંડ પ્રણામ કરીને, લાગ્યો હરિને પાય રે. ૭
અન્યોઅન્ય આલિગન દેઇને, ભેટ્યા ત્રિભુવનરાય રે;
આજ તુજ મોટો ભક્ત મારે, થયો નથી નહિ થાય રે. ૮
પછે પિતાંબરે પારથને, જઈ મેળવ્યા ચંદ્રહાસ રે;
અન્યોઅન્ય આલિગન દેઈને, ભેટયા હરિના દાસ રે. ૯
અર્જુન કહે ચંદ્રહાસને, વૈષ્ણવ સર્યાં અમ કાજ રે;
એ યજ્ઞ કોટી કોટ માહરે, હવા પૂરણ આજ રે. ૧૦
શ્રી કૃષ્ણ તે અર્જુન સાથે, સૈન્યા સહિત પરવર્યા પૂર માંહે રે;
ચદ્રહાસ તે પાછળ આવે, ચમર ઢાળતો તાંહે રે. ૧૧
મહોચ્છવ ભગવતના, ઠામ ઠામ ચાલતા થાય રે;
ધૃષ્ટધુમ્ન પ્રધાન મદન બેહુ, લાગ્યા હરિને પાય રે. ૧૨
ચંદ્રહાસે સર્વ રાજ્ય રિદ્ધ, શ્રીકૃષ્ણને અર્પણ કીધ રે;
દંડ પ્રણામ કરી ચરણે નમ્યો, ચર્ણામૃત તવ લીધ રે. ૧૩
શ્રીકૃષ્ણે પાછું આપ્યું, ચંદ્રહાસ પુત્રને રાજ્ય રે;
ચદ્રહાસ સાથે સંચર્યા, શ્રીકૃષ્ણ સેવા કાજ રે. ૧૪
ત્રણ દિવસ કુંતલપુર રહ્યા, અશ્વ સંચર્યા મેલ્યા તેહ રે;
આગળથી પછે અશ્વ સંચર્યા, ઉત્તર દિશાએ ગયા તેહ રે. ૧૫
એ કથા ચંદ્રહાસની, જે સાંભળે નર ને નાર રે;
તેહેને કૃપા હો શ્રીકૃષ્ણની, ઓદ્ધારે શ્રીમોરાર રે. ૧૬

ઉથલો.

ઓદ્ધારે શ્રી મોરાર રે, તેહેને સંસારનો ફેરો ટળે;
કરજોડીને ભોજો ભણે, એક મંન જે સાંભળે.* ૧૭

* ભોજાભક્ત કૃત આ કાવ્યની ત્રણ પ્રતપરથી સુધારી અત્ર આપ્યું છે. એક પ્રત રા. છગનલાલ રાવળ પાસેથી વિક્રમ સંવત ૧૯૧૫ ની લખેલી, બીજી પ્રત સ્વર્ગવાસી ડભોઈના ડાકતર વિજભુખણદાસ માર્ફતે વિક્રમ સંવત ૧૯૧૨ ની લખેલી અને ત્રીજી પ્રત અપૂર્ણપરથી આ કાવ્ય તૈયાર કર્યું છે. રા. રાવળની ને ડા. ની પ્રત ઘણી અશુદ્ધ છે. ત્રીજી પ્રત શુદ્ધ છે, પણ તે અપૂર્ણ છે, તેમ વચ્ચે વચ્ચેથી પાનાં ફાટી ગયાં છે.

વલ્લવ.

—————

ગરબી ૧ લી.

વાંકા રે વાંકા શું રે હીંડો છો, આવડાં શું ગુમાનજી;
પરનારીને અંગે અડકો, નથી વળી કાંઈ સાન. જોઈને ચાલોજી. ૧
નારી તું તારા મનમાં વિમળ છે, હું છું નાહનું બાળજી;
કેમ કરી મુને મોહોટો જાણી, જૂઠું ચઢાવે આળ. જોઈને બોલોજી. ૨
નાહના છો પણ ગુણ મોહોટાના, નારી વિના કોણ જાણેજી;
અંગે અડકીને વિમળ કીધાં, માર્યાં લોચન બાણે. જોઈને૦ ૩
નારી તું પુરુષથી અળગી, અળગા અળગી ચાલોજી;
વલ્લવના પ્રભુ હસીને બોલ્યા, હાવે મળીશું કાળે. જોઈને૦ ૪

ગરબી ૨ જી.

ઉભા રહો વિનતિ સાંભળજો, કાલે વહેલા મળજોજી;
વેણુ તમારાં મીઠાં લાગે, વચન બોલ્યાં તે પળજો. વહાલા મળજોજી. ૧
અબળાનું અડબંગ બોલવું, નંદકુંવર છો નાનાજી;
ચતુર થઈ હૈડે શું ચુકો, જાઓ છો હમારાથી છાના. વહાલા૦ ૨
આ વર્ણાંગી મેં સર્વે જાણી, જોયા તમારા ઢંગજી;
શાંત વિના જે માણસ કહીએ, તેહ ના અડકે અંગ. વહાલા૦ ૩
તમારા તે બોલ્યા ઉપર, અમને તે ઘા વાગેજી;
વલ્લવ નંદ પ્રભુ હરિને હર્ખ્યો, પ્રભુજી પાવલે લાગે. વહાલા૦ ૪

ગરબી ૩ જી.

પાયે લાગી ગોપી બોલ્યાં, નંદકુંવર સાંભળજોજી;
વૃંદાવંનને મારગ જાતાં, નીત નીત સંભાળજો. બોલ્યું પળજોજી. ૧
શા શા મસે મોહનજી, હું તો મહી વેચવા આવુંજી;
નંદકુંવર સામા મળો તો, હેત કરી બોલાવું. બોલ્યું૦ ૨
વદન કમળ શામળિયા તારું, નિરખી આનંદ પામીજી;
સહીયેરમાંહે સમોતાં થઈએ, સંસારનું દુઃખ વામી. બોલ્યું૦ ૩
કઠણ વચન કહ્યાં હોય તે, ક્ષમા કરો મહારાજજી;
વલ્લવનંદ પ્રભુ બેહુ કરજોડી, એમ બોલ્યાં વ્રજનાર. બોલ્યું૦ ૪

ગરબી ૪ થી.

વળતા બોલ્યા નંદકુંવર તે, સાંભળિયે વ્રજનારજી;
રંક થઈ ગોકુળમાંહાં રહીએ, તમોતણે આધાર. કહે મોરારીજી. ૧

ઈંદ્ર ઈંદ્રાદિક શિવ સનકાદિક, શેષ ના જાણે પારજી;
ગાયતણા ગોવાળા થઇને, નવ લખ ચારું ગાય. કહે૦ ૨
આ વ્રજનારી સહુકો સારી, તમ સરખી નહિ વહાલીજી;
એમ કહી મુને આઘી તેડી, કંઠે બાંહુડી ઘાલી. કહે૦ ૩
હેત કરી આલિંગન ચુંબન, બહુ પેરે લીધાંજી;
વલ્લભ નંદકુંવર સંગ રમતાં, કારજ સઘળાં કીધાં. કહે૦ ૪

પદ ૧ લું–રાગ કાફી.

રઘુકુળ માણ, રામચંદ્ર રણધીર ચઢ્યા વરઘોડે;
સહુ સજ થઈ, અનુજ ભરત શત્રુઘ્ન લક્ષ્મણ જોડે. ટેક.
ગુરુ વસિષ્ટ સંગ લીએ રાયજી, ઘણું ઉલટ અંગ ના માયજી;
બહુ ભીડ પોળે ના સમાયજી. રઘુકુળ૦ ૧
ચતુરંગની સૈન્યા સંગ થઈ, તેહેની ઉપમા નવ જાયે કહી;
બડભાગી નિરખે ઊભા રહી. રઘુકુળ૦ ૨
તાંહાં પંચ શબ્દ વાજાં વાજે, વળી નભ વિષે દુંદભી ગાજે;
ઉડે આતશબાજી બહુ રાજે. રઘુકુળ૦ ૩
સુણી નાદ ધસ્યાં જોવા નારી, જોયા રઘુકુળકેતુ નેંણા ઠારી;
સિંધુસુતાસુત નાખે વારી. રઘુકુળ૦ ૪
આવ્યા મંડપ રાય જનક તણે, નર નારી પ્રેમે ગીત ભણે;
શી શી સામગ્રી પાકની ગણે. રઘુકુળ૦ ૫
પછે થાળ પૂરી પોંકણુ લીધાં, તાંહાં આડાં અંતરપટ દીધાં;
ઈંડી પિંડી ઉવરણાં કીધાં. રઘુકુળ૦ ૬
વર પોંકીને માહેરે લાવ્યા, ગુરુ શતાનંદ પાસે આવ્યા;
સંગે સીતાજીને પધરાવ્યાં. રઘુકુળ૦ ૭
આણી સન્મુખ પધરાવ્યાં સીતા, પાસે દંપતી બેઠાં માતા પિતા;
તાંહાં ચર્ણ પખાળી રાય જગજીતા. રઘુકુળ૦ ૮
હવો હસ્તમેળાપ શોભા સરે, સ્વસ્તિ વાચન શતાનદ કરે,
વ્યોમ વિબુધ કરથી કુસુમ ઝરે. રઘુકુળ૦ ૯
વર્ત્યાં મંગળ ને યુવતી ગાયે, સાવિત્રી આદિ બહુ ભીડ થાયે;
બલીહારી દાસ વલ્લભ જાયે. રઘુકુળ૦ ૧૦

પદ ૨ જું–રાગ કાફી.

સુણ સાહેલી, રામચંદ્રને નિર્ખો મન આનંદ ભરી;
જશે અવધપુરી, સાર પછે પસ્તાશો મન વિચાર કરી. ટેક.
લો લોચન લા'વો રાય નિરખો, સહુ જાયે ઘણું હેયે હર્ખો;
લ્યો મોતિ થાળ ભરી વરખો. સુણ૦ ૧

ઘેર ઘેરથી સહુ નીકળી નારી, રામચંદ્ર નિહાળવા સ્નેહ ભારી;
તે કથવાને સારદા હારી. સુણુ૦ ૨
કુળ મર્જાદા સર્વે ભૂલી, પણ પ્રેમ વિવશ થઈ મન ફૂલી;
ના પાલક પડે રહ્યાં નયન ખૂલી. સુણુ૦ ૩
ધરી ધીરજ સખી સહુ એમ કહે, લુઓ ભાગ્ય સીતાનું કયાં લહે;
જેનું શિવ બ્રહ્મા દર્શન ચહે. સુણુ૦ ૪
કરી દર્શન સહુ ઘર ઘર જાયે, કહું ધન્ય ધન્ય જનકરાયે;
દાસ વલ્લભ ગુણ પ્રભુના ગાયે. સુણુ૦ ૫

પદ ૩ જું—રાગ કાફી.

રઘુકુળ મણિ, મહારાજ દશરથજી અવધપૂરી આવ્યા;
સંગ દુલહની, રામ સહિત સહુ ભ્રાતને મન ભાવ્યા. ટેક.
બાંધ્યાં તરીયાતોરણ મહામણિ, શેરી સુગંધે સીંચી ઘણી;
ગાય મંગળ ગીત સોહાગણી. રઘુકુળ૦ ૧
તાંહાં પંચ શબ્દ વાજાં વાજે, તેહેના પરછંદા ગગને રાજે;
દેવ દુંદુભી આકાશે ગાજે. રઘુકુળ૦ ૨
તાંહાં ચારે ભ્રાત ચઢ્યા વરઘોડે, સંગ સૈન્ય સકળ લીધું જોડે;
છેલ સંગ સખા શોભે મોડે. રઘુકુળ૦ ૩
ફરી અવધ બીથુની જાનજ શોતી, નારી ઝરુખે શોભા જોતી;
ગાય ગીત વધાવે લેઈ લેઈ મોતી. રઘુકુળ૦ ૪
આવ્યા રાજ્યદ્વાર લક્ષ્મણ રામ, સંગ ભરત શત્રુઘ્ન ગુણધામ;
છબી જોઈ ચારે મૂકી સામ. રઘુકુળ૦ ૫
હોંસે માતા લીધા પોંકી પ્રીતે, વધુ મંગળ થાળ ભરી રીતે;
શોભા સાર બની યુવતી ગીતે. રઘુકુળ૦ ૬
આવ્યા ભ્રાત સહિત મંદિરમાં વળી, સંગ દુલહની રૂપ ના જાયે કળી;
કરી લોક વેદ કુળ રીત ભલી. રઘુકુળ૦ ૭
કરે પુષ્પવૃષ્ટિ ત્યાં સુરરાય, લેઈ આજ્ઞા સહુ ઘેરે જાય;
સહુને હર્ખ ઘણો અંગે ના માય. રઘુકુળ૦ ૮
જે કો રામચંદ્ર લીલા ગાશે, તેહનાં પાતક સહુ પલયે થાશે;
કહે વલ્લભ તે વૈકુંઠ જાશે. રઘુકુળ. ૯

પદ ૪ થું.

અરે જીવ જપી લે જગદાધાર રે, પગથીયું છેલ્લું છે;
આ મનુષ્યાદેહ અવતાર રે, પગથીયું છેલ્લું છે. ૧
ચેતી ચઢી જા થઈ શમશેર રે, પગથીયું છેલ્લું છે;

ટળે લક્ષ ચોરાસીનો ફેર રે, પગથીયું છેલ્લું છે. ૨
ફરી નહી આવે આવો લાગ રે, પગથીયું છેલ્લું છે;
તારો અપૂર્વ કરમાશે બાગ રે, પગથીયું છેલ્લું છે. ૩
તારા બાળકપણાનો રંગ રે, પગથીયું છેલ્લું છે;
તેના પાપનો રગ તારે અંગ રે, પગથીયું છેલ્લું છે. ૪
તેને ધોવાનો એક ઉપાય રે, પગથીયું છેલ્લું છે;
લે સ્મરણી કર માંહ્ય રે, પગથીયું છેલ્લું છે. ૫
રામ નામની દેજે છીક રે, પગથીયું છેલ્લું છે;
તારી ટળશે જનમની બીક રે, પગથીયું છેલ્લું છે. ૬
ભર્યું ભજન રૂપી જળ રે, પગથીયું છેલ્લું છે;
તેમાં દેહી થશે નિર્મળ રે, પગથીયું છેલ્લું છે. ૭
કરો જ્ઞાન દીપક વિદ્યાય રે, પગથીયું છેલ્લું છે;
વારે વારે વલ્લવ ગુણ ગાય રે, પગથીયું છેલ્લું છે. ૮

ભટ્ટ વલ્લભ.

પદ ૧ લું.

પાટણવાડુ માનું પ્રગણું રે મા;
વસીયાં ચુંવાળચોક રે, બાળી મા બહુચરા રે. ૧
ફુલ કસબનો અંબે હો ઘાઘરો રે મા;
માને સાલુડે કસબી કોર રે; બાળી મા૦ ૨
લીલા તે જગતું અંબે હો કાપડું રે મા;
માને જગ મોતીનો હાર રે; બાળી મા૦ ૩
બાંહે બાજુબંધ હો બેરખા રે મા;
હાંરે માને કાંકણે રત્ન જડાવ રે; બાળી મા૦ ૪
લીલવટ ટીલડી અંબે હો શોભતી રે મા;
હાંરે માને ઝગમગ મોતીનો હાર રે; બાળી મા૦ ૫
પગે તે કડલાં અંબે હો શોભતાં રે મા;
માને કાંબીએ રત્ન જડાવ રે; બાળી મા૦ ૬
માથાં ગુંથ્યાં રે અંબે હો મીણીયાં રે મા;
હાંરે માને સેંથામાં શોભે સિંદુર રે; બાળી મા૦ ૭
ઓઢી પહેરીને અંબે હો સીધાવ્યાં રે મા;
માએ ભક્તોની કીધી વાહાર રે; બાળી મા૦ ૮

અખોભક્ત.

જ્ઞાનોપદેશ.

કુંડળિયા.

સંતકી સૈન્યમેં તેજ હૈ, સાહેર ઝગમગ પૂર;
ઉનકે મીન બતાય દેઉ, સુનહો સંત ચતુર;
સુનહો સંત ચતુર, ઈશ્વરેશ્વર ઉન્સગ શામા;
જનક સનક શુક વ્યાસ, વશિષ્ટ દત્તાત્રી રામા;
બ્રહ્માનંદ ઉન દધીચી હનકે, મન કીયો ચકચૂર;
સંતકી સૈન્યમેં તેજ હૈ, સાહેર ઝગમગ પૂર.

કૃપા ભઈ ગુરુ દેવકી, તબ ચિન્હ્યો આત્મારામ;
ઘટ મઠ પટ સમ રસ ભયા, સુર સતંતર ધામ;
સુર સતંતર ધામ, ગ્રામ દૃષ્ટે નહિ આવે.
સુરત ભઈ લેહ લીન, દીપ જ્યું અગન સમાવે:
બ્રહ્માનંદ ભરપૂર મેટ, અટક રહે દો ઉચ શ્રામ;
કૃપા ભઈ ગુરુ દેવકી, તબ ચિન્હયો આત્મારામ. ૨

તત્વવેત્તા તત્વ જાનકે, પદારૂઢ ભયે એન;
એસ સેવાકે શૂર સુભટ્ટ, ભડ રહ્યા જ્યાં ભોમ;
સબ સ્થલ બોલન વાકે, આપ ગયા બીલાય;
કાયાકા કછુ ન કારન, લિંગ બિનાકી બાય;
સાચ નહિ તરન ને તારન, સહેજ સુભાવ આયા બિન;
અખા એશી સૈન્ય તત્વવેત્તા તત્વ જાનકે, પદારૂઢ ભયે એન. ૩

તત્વજ્ઞ પુરુષકો સંગ, લિંગકો લેશ ન રાખે.
લેશ ન રાખે લિંગ, દંગ સબ વાકે ફરહી;
જેમ મેણા મનિહાર, નારુકો મૂલ સો ટરહી;
જેસો હીંગકો બાસ, કણકકો સત્વ ગુમાવે;
મણિ લાગે જેહી ડંખ, મોહોર મુખ ઝેર ગુમાવે;
બીજ મંત્ર સારે અખા, પૂરા નર જે જે ભાંખે;
તત્વજ્ઞ પુરુષકો સંગ, લિંગકો લેશ ન રાખે. ૪

જીવ અપનો અજ્ઞાન, માન વહતહે મિથ્યા.
મિથ્યા વહતહે માન, કાન ગુરુ જ્ઞાન ન લાગે;
ભયો ન મૂળ ઉદ્યોત, જ્યોત આતમ નહિ જાગે;
ભમ્યો ભોવન સો તીન, કીન નહિ કહુ વિચારા;
મેં સો કોન કવન સો, પંડ ચલાવન હારા;
વિના વસ્તુ વિચાર અખા, ખટદર્શન બહુ પંથા;
જીવ અપનો અજ્ઞાન, માન વહતહે મિથ્યા. ૫

ઓર નહિ ઉપાય, સહાય બિના ગુરુ જ્ઞાની.
જ્ઞાની હે તોહે સહાય, કળા સો દેત અનેરી;
જ્યું વૈદ્ય સલાકા મહેતી, પડળ ઉતારત ફેરી;
નેન નિર્મલ હોત, ઉદ્યોત હોત આતમ એસે;
અનુભવે હોત સાક્ષાત, પાત પક્ષ રહે ન લેસે;
નીજ પ્રતિત ઉપજે અખા, પૂરનતા અપની પાની;
ઓર નહિ ઉપાય, સહાય બિના ગુરુ જ્ઞાની. ૬

કરતાં શુદ્ધ વિચાર, પાર નર તતક્ષણ પાવે.
પાર પાવનકી વિદ્યા, શુદ્ધ એહી અનુભે કીજે;
જેતો દેહ વિકાર, ભાર સબ દેહ શિર દીજે;
મેં તો અવ્યય અનૂપ, સદા અલેપક સાક્ષી;
પંચ પચીશ સત્તાએ, ચલત મુજ આક્ષી;
પ્રકૃતિ પુરુષ વિવેક, છેક લોનીકે આવે;
અખા એ પરનાલિકા, પાર નર તતક્ષણ પાવે. ૭

બંધ મોક્ષ નહિ આય, ભાર અપને સિર લેવે.
અપને સિર લેવે એક, દેહકો હું સબ કરતો;
પાયા વિના વિવેક, માનત હે અન્ય આચરતો;
દેહ મલિન જડ રોગ, ભોગ સુખ દુઃખકો ભાંડો;
આત્મા અવ્યય અવિનાશી, પ્રકાશ કછુ છપે ન છાનો;
અખા વાત વિચાર, દોષ સબ દેહ સિર દેવે;
બંધ મોક્ષ નહિ આય, ભાર અપને સિર લેવે. ૮

દેહ દેહીકો વિવેક, છેક લોક રે સો જ્ઞાની.
જ્ઞાની કરત વિવેક, આપ વિચારત ન્યારો;
સબકો જીવન આપ, કોનો કો સાહ્યારો;
ઇંદ્રિ દશ દશદેવ, ભૂત પંચ ચતુષ્ટે માયા;
તન્માત્રા સમેત કહ્યો, સબ કારન કાયા;
પ્રવર્તક સબકો અખા, હોત નહિ અબહુ માની;
દેહ દેહીકો વિવેક, છેકલો કરે સો જ્ઞાની. ૯

પ્રકૃતિ પુરુષ વિવેક, છેક મનસેં જો પાવે.
એસો કરત વિચાર, સોહી નર જઠર ન આવે;
જઠર આયો સો કોન, અવનીયે અવની જનમી;
નીરે જન્મ્યો નીર, તેજ તે તેજકી કરની;
પવને જન્મ્યો પવન, ગગન કીનો આકાશા;
અચરજ સોહે એહ, દેહ દેખત ભયો સાંસા;
અખા શુદ્ધ વિચાર વિના, સહુસેં સબ બોલ્યો ગાવે;
એસો કરત વિચાર, સોહી નર જઠર ન આવે. ૧૦

અખા પૂરનતા ચિહીને વિના, કલ્પત દુજી વાત.
કલપત દુજી વાત, આપ ભૂલેકી બાંની;
દૃષ્ટ પદારથ જેહ, સુરતહી જે જે ઠાંની;
ચિત્ત ચૈતન્ય કો અંશ, ગહન તામેં ગરકાવે;
મણુ તાંબામાં હેમ પર્યો, કછુ હાથ ન આવે;
અંતર આપા ભૂલ કે, પ્રાસપુસ સુરાત;
અખા પૂરનતા ચિહીને વિના, કલ્પત દુજી વાત. ૧૧

મૂલ તોલ રૂપ રંગ, ચીકનતા કછુ ન જાતો.
કછુ ન જાતો હેમ, પ્રેમ નીજ અપની ઓરુ;
ઘડત ભાજત ઘાટ, નેટ દુઃખ પાવત ભોરુ;
કારજ કારન એક, નેકતા હો તન ન્યારે;
કારજ જડ સ્વરૂપ, કારણુ સત્તાથી હારે;

ચિત્ત ચિદ્ ભિન્ન ન હોત, પોતકો દેખત તાતો;
મૂલ તોલ રૂપ રંગ, ચીકનતા કછુ ન જાતો. ૧૨

અંતરના અવિલોક બિના, બાહેર રૂપકે લાલ સબ.
બાહેર રૂપકે લાલ, નામ રૂપનકે રાગી;
ભયો ન પોત પ્રકાશ, પરાતીત દેખ્યો ન જાગી;
કલપત દુર કીરતાર, આપ કર્મકે વશ જતા;
એસી ચલી અનાદ્ય, નહિ કો કાલે અંતા;
શીખ સુપૂરા ગુરુ મીલે, અખો કહે યોગમીલે તબ;
અંતરના અવિલોક બિના, બાહાર રૂપકે લાલ સબ. ૧૩

જ્ઞાની નર પરમેશ્વરસુ, રસબસ થઈ વર્તે સદા.
સદા રહે રસ રૂપ, આપન દેખે અલગુ;
મુકર મધ્ય ભાસો તજ, બિબન અલગું વલગું;
તુજ ચલણે મુજ ચાલ, ફાલ તુજ બોલે બોલુ;
સબ તેરેહે ચહેન, ગહેન ગતે કરી ન ભૂલું;
નિત્યા નિત્ય જાનત અખા, તન્ન પુરુષ માણે મુદા;
જ્ઞાની નર પરમેશ્વરસુ, રસબસ થઈ વર્તે સદા. ૧૪

સહી કરી સાક્ષાત્, પૂરા નર તે પદે રહ્યા.
પદે રહ્યા પરમાણુ, અદ્રીવત આશે અચલ;
લોક ચૌદ લગી માંય, માયપર પદ તે નિશ્ચલ;
જેમ પારસ સ્પરશે ધાત, સાક્ષાત તે સોનું થાયે;
તમ પ્રકૃતિ કરે ચૈતન્ય, અતે તેમાંહી સમાયે;
માયા કેરા રંગ, માયા માંહી થયા ગયા;
અખા આપોપુ એન, પૂરા નર તે પદે રહ્યા. ૧૫

સકલ કૃત્યનું સાર, ભાર સમજણમેં આણો.
સમજણમાહે બહુ વાત, મત હોયે પુરુષ જનની;
બોલણહારો આપ, બીજી સર્વ શંકા મનની;
જાણી રહે સાક્ષાત, પાતક રસસેં સુણીયાં;
બ્રહ્મ કવચ કર દૂર, ઋષિ મુનિ જે જે ભણીયા;
સ્વે થઈ વર્તે સદા, એ નેડો ઉર જાણો;
સકળ કૃત્યનુ સાર, ભાર સમજણમેં આણો. ૧૬

આત્મ અર્ક ઉદયા વિના, કહો ઉદ્યોત કીનકુ ભયો?
ભયો નહિ ઉદ્યોત, જીન સૃષ્ટિ નઈ સમારી;
ભયો નહિ ઉદ્યોત, સુરજસે શ્રદ્ધા ધારી;

ભયો નહિ ઉદ્યોત, જન આગેં જુગ જુગ વિચરીયા;
ભયો નહિ ઉદ્યોત, જીને અનંત પુટ આચરીયા;
ભયો નહિ ઉદ્યોત, તજને કૈલાસ અંક ગલીયો;
અખા આતમ અંક વિના, કહો ઉદ્યોત કીનક ભયો. ૧૭

બ્રહ્મ કવચ પેહેરે વિના, કાળ તેરે કો બચ્યો?
બચે ન શિવ બ્રહ્માય, ઉડાયન નવ ગ્રહ તારા;
શેષ ગનેશ દિનેશ, યક્ષ કિન્નર નર સારા;
ઇંદ્ર ચંદ્ર નરેંદ્ર, ઠાર દેવાદિક કેતે;
વીર દશેં દિક્પાળ, જાહેર પેગંબર જેતે;
જે ધરી આવે કાય સો, સબ માયા રંગ રચ્યો;
બ્રહ્મ કવચ પેહેરે વિના, કાળ તેરે કો બચ્યો? ૧૮

સર્વ અંગ સમ્યા વિના, જીવ જંજાળ જાતો નહિ.
જાતો નહિ જંજાળ, માન બડાઈ મનમાં;
અંતર હેત લોકાંઇ, જ્યું દામનિ છપે ઘનમાં;
અવસર દેત દેખાય, જબ પાવત પ્રસંગા;
સ્થૂલ સંગી નર જેહ, દેહકે આવત સંગા;
અંતર મેં ભયો લીન સો, અંગ અંગ આતો નહિ;
સર્વ અંગ સમ્યા વિના, જીવ જંજાળ જાતો નહિ. ૧૯

ખરી રત ઉપજ્યા વિના, કારજ ખરો સરતો નહિ.
સરે ખરો તબ કાજ, બ્રહ્મ અંતર મેં ધીઠે;
જ્યું પજાવા આગ્ય, લાલ રંગ હોયે નીઠે;
જ્યું ઉધેઇ કાષ્ટ, તાકો હોત કૃષ્ણાગર;
જેસેં પારા શુદ્ધ, ભેદત થાય ઉજાગર;
એહે વૈરાગ્ય આતુર ખરા, જાકે પાય ટીકે નહિ;
ખરી રત ઉપજયા વિના, કારજ ખરો સરતો નહિ. ૨૦

અજબ અખા સો જન હે, એસેહી વર્તત સદા;
વર્તત નહિ દેહ સંગ, ધ્યાન ન રાખત દુજે;
અધર રહત અમાન, અકળ કોઈ અનુભે સુજે;
દેહ ઇંદ્રિ વ્યાપાર, આપ તે દેખત ન્યારો;
ધરી ધુમ્ર દીન હોત, સુરજકુ લગે ન વિકારો;
દેહ વિકાર દેહ શિર દોયો, નહિ શોક માણત મુદા;
અજબ અખા સો જન હે, એસેહી વર્તત સદા. ૨૧

જ્ઞાન ભક્તિ ઓર યોગકે, માર્ગ તીન ઓર તીન લક્ષ.
તીન લક્ષ ઉર ધાર, સંસાર તે રહેત વિરાગ્યો;

અંતર આપા ટાર, તત્વસુ રહે તહે લાગ્યો;
યોગી આપા ટાર, જ્યું લો લાગે તારે ભક્તિકું;
ધ્યે ધ્યાતાય તબ, મીલત વનમાલી જ્ઞાનીકું;
સ્વે વિચાર અખા, નોહે પક્ષ પક્ષ;
જ્ઞાન ભક્તિ ઓર યોગકે, માર્ગ તીન ઓર તીન લક્ષ. ૨૨
સંત જો નિર્મલ હો રહે, જેસે અમલ અવિનાશ;
દર્શન કીજે તાહીકો, મીટે કાળકો ત્રાસ;
મીટે કાળકો ત્રાસ, પ્યાસ પ્યાસેકી ભાગે;
ઉપજે આત્મ જ્ઞાન, જાયે તૂર્યાતિત લાગે;
લાગ્યા રહે ગુરુ જ્ઞાનસે, અત્યંત હોત પ્રકાશ;
સંત જો નિર્મલ હો રહે, જેસે અમલ અવિનાશ. ૨૩

હરિદાસ.

કાળિકા માતાનો ગરબો.

દુંદાલો દુ:ખ ભજનો, મહાકાળી રે; જે રે સદાય બાળે વેશ. પાવાવાળી રે.
ગણપતિને પાયે નમું, મહા૦ મુખે માગુ સત્ય વચન. પાવા૦ ૧
સરસ્વતીને પાયે નમુ, મહા૦ મુજ ઉપર રાખો હેત. પાવા૦
સહાય કરો મા સરસ્વતિ, મહા૦ દેવીને ખેલ યશ પ્રવરેત. પાવા૦ ૨
પૂર્વે વાત જ નીપની, મહા૦ મુજ મુખડે ભાખુ એહ. પાવા૦
ચતુર દેશ ચંપાવતી, મહા૦ વસે કરુણાનંદ જેહ. પાવા૦ ૩
નવતેરી નગરી વિષે, મહા૦ તેહેની શોભાનો નહિ પાર. પાવા૦
મહાલક્ષ્મી વાસો વસે, મહા૦ ત્યાંહાં દ્રવ્યતણો નહિ પાર. પાવા૦ ૪
ચોરાશી જેહનાં ચઉટાં, મહા૦ જેનાં બાવન છે બજાર. પાવા૦
ભુવન ભારે અતિ ઘણા, મહા૦ વસે છે સુખીયા લોક અપાર. પાવા૦ ૫
અઢારે વર્ણ વાસો વસે, મહા૦ પ્રજાને પાળે ભૂપ. પાવા૦
પતાઈ પૂરનો રાજીયો, મહા૦ તેને રાણીઓ સોલ સુરૂપ. પાવા૦ ૬
જેને રાવત રાણા અતિ ઘણા, મહા૦ જેના બોતેર રાય ઉમરાવ. પાવા૦
પ્રધાન મોટો પરાક્રમી, મહા૦ અદેસિંગ ભાઈ ભૂપ. પાવા૦ ૭
સ્વામિ રાય રૂપે શોભતો, મહા૦ શોભે કામ તણો અવતંસ. પાવા૦
મહાદેવી વસે અસમાનમાં, મહા૦ જ્યાંહાં રાય તણો અવાસ. પાવા૦ ૮
દર્શન આવે અતિ ઘણા, મહા૦ દેવી કાલિને દરબાર. પાવા૦
દુ:ખીયાંને સુખીયાં કરે, મહા૦ બ્રાહ્મણની પૂરે આશ. પાવા૦ ૯

ચતુર પુરુષ તે નરપતિ, મહા૦ જેનું ડહાપણ અપરમપાર. પાવા૦
ડહાપણ તો ડુબી ગયું, મહા૦ ચતુરાઈમાં ઉઠી વાટ. પાવા૦ ૧૦
તેને પ્રીત ઘણી પરનારસું, મહા૦ એ વિષે અટક્યું મન. પાવા૦
પાપ એનું પ્રગટ થયું, મહા૦ તે પડ્યું પોતાને તન. પાવા૦
લખ્યા લેખ મીટે નહિ, મહા૦ કરીએ જો કોટી ઉપાય. પાવા૦ ૧૧
આસો માસ આવીયો, મહા૦ આવ્યા નવરાત્રીના દંન. પાવા૦
નારી તે સહુ ગરબે રમે, મહા૦ મનમાં ઘણો આનંદ. પાવા૦ ૧૨
એક દિવસ એમ નિપન્યું, મહા૦ મહાદેવી ગયાં રમવા આપ. પાવા૦
પતાઈની નારી વિસ્મય થઈ, મહા૦ માનો રમતા જોયો પ્રતાપ. પાવા૦
સ્વરૂપ જોઇ માતાતણું, મહા૦ નારીમાં થઈ બહુ વાત. પાવા૦ ૧૩
ચંચળ નાર પતાઈ તણી, મહા૦ જે સોલ તણી સરદાર. પાવા૦
મહા સુઘડ શિરોમણ સુંદરી, મહા૦ રાય આગળ અદકો અધિકાર. પાવા૦ ૧૪
તે નારી મોહેલે પરવરી, મહા૦ જ્યાં બેઠો નીજ ભર્તાર. પાવા૦
કરજોડી કહે કામિની, મહા૦ સાંભળિયે અમ ભર્તાર. પાવા૦ ૧૫
એક નારી આવી નરપતિ, મહા૦ તેહેના રૂપતણો નહિ પાર. પાવા૦
બત્રીશ લક્ષણી ગુણ આગલા, મહા૦ * * * પાવા૦ ૧૬
અદ્‌ભૂત રૂપ અતિ ઘણું, મહા૦ જેનું વીજળી સરખું તન. પાવા૦
જેમાં ચૌદ વિદ્યા ચોસેઠ કળા, મહા૦ ભેદ જાણે ચોરાશી આસન. પાવા૦ ૧૭
જાણે સાવિત્રી કે સરસ્વતિ; મહા૦ કે કમળાનો અવતાર. પાવા૦
રૂપ જોઈ વિસ્મય થયાં, મહા૦ એવી કારમી દીસે નાર. પાવા૦ ૧૮
શરદ પૂનમ સરખો ચાંદલો, મહા૦ કાંઈ કારમી દીસે કાય. પાવા૦
સુણી વાત રાય વિસ્મે થયો, મહા૦ મન આકુલ વ્યાકુલ થાય. પાવા૦ ૧૯
પાપીને ઉપની બુદ્ધિ પાપની, મહા૦ મૂરખને મોટી હોડ, પાવા૦
ઉલટ અંગે અતિ ઘણો, મહા૦ કાલે નિર્ખું એ ઉત્તમ નાર. પાવા૦ ૨૦
તે રાયે રજની નિર્ગમી, મહા૦ પછી થયો પ્રાતઃશુદ્ધ. પાવા૦
દીસે દીનકર દામણો, મહા૦ વિનાશે વિપરિત બુદ્ધ. પાવા૦ ૨૧
દુઃખે દિવસ નિર્ગમ્યો, મહા૦ પછી થયો સંધ્યાકાળ. પાવા૦
શણગાર સજી સજ્જ થયાં, મહા૦ પતાઈની રાણીઓ સોલ. પાવા૦ ૨૨
રાત પડી ને રવિ આથમ્યો, મહા૦ ઘેર ઘેરથી નિસરી નાર. પાવા૦
અમૂલ્ય આભ્રણ વસ્ત્ર ઓઢીયાં, મહા૦ ધર્યા મોતીના શણગાર. પાવા૦ ૨૩
ગરબા ગાય આનંદસું, મહા૦ રાય ઉભો તેણે ઠાર. પાવા૦
સુવર્ણ તોડો પગ વિષે, મહા૦ મોજડીઓ પહેરી ચરણ. પાવા૦
અમૂલ્ય માથે મોળીઉં, મહા૦ કંઈ કનક છરી કર ગ્રહણ. પાવા૦ ૨૪
અહંકાર છે મન અતિ ઘણો, મહા૦ જુએ ત્યાં નારીની વાટ. પાવા૦
ત્યાં વાર લાગી છે માતને, મહા૦ પાપીને થાય ઉચાટ. પાવા૦ ૨૫

મા પાવા તે ગઢથી ઉતર્યાં, મહા૦ એણે સોળ ધર્યા શણગાર. પાવા૦
સકળ અંગે શોભતા, મહા૦ તેની શોભાનો નહિ પાર. પાવા૦ ૨૬
કમળનેન વિશાળ છે, મહા૦ કાંઇ ટપકું કીધું ગાલ. પાવા૦
અણીયાલી આંજી આંખડી, મહા૦ કેસર કીધી આડ કપાળ. પાવા૦ ૨૭
અમૂલ્યક આભ્રણ પહેરિયાં, મહા૦ અંગ કસ્તૂરી લેપ સાર. પાવા૦
અમૂલ્યક હાર હીરાતણા, મહા૦ તેના તેજ તણો નહિ પાર. પાવા૦ ૨૮
હાસ્ય વદન મૃગલોચની, મહા૦ જાણે સૂર્ય પામ્યો ઉગ્યો જામ. પાવા૦
સૌભાગ્યવંતી સુંદરી, મહા૦ સુંદર રૂપનું ધામ. પાવા૦ ૨૯
તાંહાં ભગવતી એમ બોલીયાં, મહા૦ સગાત મોટી બહેન મા. પાવા૦
એ વાત જવા દો વીનતા, મહા૦ કાંઇ રમવું ન માનવી સાથ. પાવા૦ ૩૦
કહ્યું મારુ માનીએ, મહા૦ કુમતિ કલિના લોક. પાવા૦
વાર્યાં વીનતાએ ના કર્યાં, મહા૦ ઘણા ગરબે રમવાનો કોડ. પાવા૦
ગિરિ શિખરથી ઉતર્યાં, મહા૦ ગયાં રાણીઓ રમતી ઠાઠ. પાવા૦ ૩૧
નરપત બેઠો હતો નિર્ખવા, મહા૦ નિર્ખ્યું માનનિનું રૂપ. પાવા૦
અંગ રંગ ને આંખડી, મહા૦ જોઈ વિસ્મય પામ્યો ભૂપ. પાવા૦ ૩૨
નારી નહિ કોઈ દેવાંગના, મહા૦ નહિ કોઇનામાં એવું રૂપ. પાવા૦
વાત ખરી વીનતાતણી, મહા૦ * * * *. પાવા૦ ૩૩
રૂપ જોઇને ભૂલ્યો રાયજી, મહા૦ તેને વાગ્યું મોહનુ બાણ. પાવા૦
કામ વશ તહી થઈ ગયો, મહા૦ વિપરિત બુદ્ધિથી થઈ હાણ. પાવા૦ ૩૪
રમતાં રજની ગઈ ઘણી, મહા૦ પછે માતા થઈ વિદાય. પાવા૦
ગરબે રમીને માવડી, મહા૦ પોતાને મંદીર જાય. પાવા૦ ૩૫
પાપી તે પુઠળ પરવર્યો, મહા૦ જઇ ઝાલ્યો માતનો પાણ. પાવા૦
કોણ તણી તું પ્રેમદા, માહા૦ એમ પાપી બોલ્યો વાણ. પાવા૦ ૩૬
માગ માગ રે તું માનવી, મહા૦ જે વાતે સુખ થાય. પાવા૦
સુખી કરો મને સર્વથી, મહા૦ મુજ સાથે સ્નેહ બધાય. પાવા૦ ૩૭
ત્યારે ક્રોધ કરી કહે માવડી, મહા૦ મૂર્ખ વિચારીને બોલ. પાવા૦
ધન લક્ષ્મી ને દીકરા, મહા૦ તુને આપું એ મારો કોલ. પાવા૦ ૩૮
ફરી માગ રે માનવી, મહા૦ જે વાતે સુખીયો થાય. પાવા૦
સુખી કરો મારી વ્યથા, મહા૦ મુજ સાથે જો પ્રીત તુંજ બંધાય. પા૦ ૩૯
ચેત ચેત રે અભાગીયા, મહા૦ તારું જશે જડામૂળથી રાજ. પાવા૦
અધર્મિ બોળશે કુળ તાહેરું, મહા૦ દુષ્ટ બુદ્ધિ કરની લાજ. પાવા૦ ૪૦
અધર્મિ ઉપનો અવની વિષે, મહા૦ તારું આવડું દીસે છે જોર. પાવા૦
મર્જાદા ના ગણી માહરી, મહા૦ છે નારીનો તુ ચોર. પાવા૦ ૪૧

[illegible] નાકે અલય [illegible], મહા૦ કરી [illegible] પધાર્યાં [illegible]. પાવા૦
[illegible] મારામાં [illegible], મહા૦ [illegible] નાશ કરી [illegible]. પાવા૦ ૪૨
રાણીઓ ને મંદિર [illegible], મહા૦ પાપી [illegible] ને [illegible]. પાવા૦
મહા દુઃખી થઈ મંદિર [illegible], મહા૦ મનમાં [illegible]. પાવા૦ ૪૩
[illegible] નાંઈ [illegible], મહા૦ [illegible]. પાવા૦
[illegible] રાણો [illegible] રાયજી, મહા૦ [illegible] હવે [illegible]. પાવા૦
[illegible] રાયજી, મહા૦ [illegible] માનવંના [illegible]. પાવા૦ ૪૪
[illegible] આંત [illegible], મહા૦ [illegible]. પાવા૦
માંચીમાં [illegible], મહા૦ [illegible]. પાવા૦ ૪૫
શોકાતુર સર્વે [illegible], મહા૦ મનમાં તે [illegible]. પાવા૦
[illegible] ને [illegible], મહા૦ ના સૂઝે એકુ ઉપાય. પાવા૦
[illegible] રાણે આતિ [illegible], મહા૦ પણ મનમાં મહા સંતાપ. પાવા૦ ૪૬
દિલમાં તે દુઃખી [illegible], મહા૦ એમ દિન વીત્યા દશ વીશ. પાવા૦
વીશ દિવસ પુરા થયા, મહા૦ [illegible] આવી [illegible]. પાવા૦ ૪૭
કંઈ નગર વિષે ચિંતા થઈ, મહા૦ ત્યારે [illegible] પૂરના લોક. પાવા૦
શત્રુને સુખ ઉપન્યું, મહા૦ સજ્જનને પડીઓ શોક. પાવા૦ ૪૮
કૌતુક કીધું દેવીએ, મહા૦ તાંહાં રોહીલાની સંખ્યાય. પાવા૦
ગેબી લસ્કર આવીયું, મહા૦ નિશાને વળીયા ઘાય. પાવા૦
પૂરવાસી ચેતાવીયા, મહા૦ તેને દયા કરી દિલમાંય. પાવા૦ ૪૯
નગરલોક નાશી ગયા, મહા૦ પછી વર્ત્યો હાહાકાર. પાવા૦
કૌતુક દેખી રાયજી, મહા૦ કરી પેગામ તેણી વાર. પાવા૦ ૫૦
છજે ચઢીને નિહાળીયું, મહા૦ રોહીલાની બહુ સંખ્યાય. પાવા૦
રાવત રાણા ટોળે મળ્યા, મહા૦ ના સૂઝે એકુ ઉપાય. પાવા૦ ૫૧
પ્રલય તે કરવો માતને, મહા૦ ના સૂઝે એકુ ઘાટ. પાવા૦
એ વાત જાણી છે રાયજી, માહા૦ ખુડીયાનાં દીધાં કમાટ. પાવા૦
માંચીમાં મલયુદ્ધ મચ્યું, મહા૦ સુદ્ધાનો વાળ્યો દાટ. પાવા૦ ૫૨
સમસ્ત રાણા રોળિયા, મહા૦ પ્રલય થયા બોતેરસેં એં ધાર. પાવા૦
સૈન્ય નાશ જાણી પોતાતણું, મહા૦ રાયે રાણીઓ કાઢી બહાર. પાવા૦ ૫૩
ખડગ લેઈ હાથમા, મહા૦ મસ્તક છેદયાં તે વાર. પાવા૦
ખટ જંમર પૂરા થયા, મહા૦ માએ બીજે કીધો આહાર. પાવા૦ ૫૪
રાવત રાણા ઢોળીયા, મહા૦ પાપી માર્યો તે વાર. પાવા૦
કાંઈ એક શોષ્યા રોહીલે, મહા૦ કાંઇક ગયાં ખપ્પર સાર. પાવા૦ ૫૫
એમ પ્રલય કાળ વર્તાઈ રહ્યો, મહા૦ ઉતાર્યો ભોમિનો ભાર. પાવા૦
વેણુ પોતાનું પાળીયું, મહા૦ માએ બીજે કર્યો હોકાર. પાવા૦ ૫૬

પગ ડાબે પાવાગઢ તોડીયો, મહા૦ સુધનવા કહે શિક્ષાય? પાવા૦
હાવે ક્રોધ તજો તમો માવડી, મહા૦ હાવે દયા કરો દિલમાંય. પાવા૦ ૫૭
આદ્યશક્તિ તું ઈશ્વરી, મહા૦ નવખંડે તારું નામ. પાવા૦
પાપીને પ્રલય કર્યો, મહા૦ તમે કર્યાં જગતનાં કામ. પાવા૦ ૫૮
ચંડ મુંડ રગદોળીયા, મહા૦ દૈત્યોના લીધા પ્રાણ. પાવા૦
મહિષાસુર મોટો હણ્યો, મહા૦ અંબા છો ચતુર સુજાણ. પાવા૦ ૫૯
તું અંબા તું કાળકા, મહા૦ કાંઇ બહુચર તારું નામ. પાવા૦
કોંકણ દેશમાં તુલજા, મહા૦ તમો કરો અણધાર્યાં કામ. પાવા૦ ૬૦
જગદંબા ઝાઝું શું કહું, મહા૦ તમે ક્રોધ શમાવોને માય. પાવા૦
ક્રોધ રૂપ કર્યું માવડી, મહા૦ કોઇ ના રહ્યા રાણા ને રાય. પાવા૦ ૬૧
પછે ક્રોધ તજ્યો માવડી, મહા૦ રોહિલા સમાવ્યા ક્ષણ માય. પાવા૦
રણતુર બહુ મચાવીયું, મહા૦ ગુણ માતના હરિદાસ ગાય. પાવા૦ ૬૨
એ પાપી પ્રલય થયો, મહા૦ તેની જગમાં ચાલી વાત. પાવા૦
લખ્યા લેખ કહો કેમે મટે. મહા૦ જેના લખીયા લેખ લલાટ. પાવા૦ ૬૩
કવિતા ચાલી લોકમાં, મહા૦ પતાઇએ ખોયું રાજ્ય. પાવા૦
એ વાત વિપરિત નિપજી, મહા૦ સંવત્ બારની સાલ. પાવા૦ ૬૪
કાર્તક સુદિ સપ્તમી, મહા૦ શુભ રોહીલો શુક્રવાર. પાવા૦
કાંઇ થનાર વાત તે થઇ ગઇ, મહા૦ કાંઈ બતરીશાની સાલ. પાવા૦ ૬૫
આદ્યશક્તિ તું ઈશ્વરી, મહા૦ કાલકા છે નવલ નાર. પાવા૦
ભક્ત વચનથી ભામની, મહા૦ મસ્તક મૂકો માથે હાથ. પાવા૦ ૬૬
કરજોડી હરિદાસ કહે, મહા૦ હુ નમુ દેવીને પાય. પાવા૦
આદ્ય શક્તિ તુજને નમું, મહા૦ તમે કરો સેવકની સહાય. પાવા૦ ૬૭
જે ગાય શીખે ને સાંભળે, મહા૦ તેની પુરે માતા આશ. પાવા૦
કરજોડીને દાસ વિનવે, મહા૦ મૂઢમતિ હરિ માતા પાસ. પાવા૦ ૬૮

વાઘજી.

—.o:—

વાઘ વાણી કાવ્ય.

પદ ૧ લું.

જીવ જનેતા ઉદર થકી, પોષણ પૂરીયા જેહ;
આગળ મા કરીશ ઓરતો, ત્રેવડ કીધી તેહ. ૧
તે માટે તૃષ્ણા તજો, જીરે ભાવે ભજો ભગવાન;
જઠરા થકી જન્તુની તણે, જેમ પૂરીયાં પય પાન. ૨

સમર્થ સ્વામી માહારો, જીરે કરૂણાવંત કૃપાળ;
ચતુર્ભુજ ચિંતા ટાળશે, દીનાનાથ દયાળ. ૩
મમતા તે મહેલો મનતણી, જીરે સેવો તે ચર્ણમુકુંદ;
સહેજે તે શોક નિવારશે, ગુણસાગર ગોવિંદ. ૪
વાણી તે પરમેશ્વર તણી, તમે ભક્તિ કરો મન જાણી;
ભાવટ ભાગે મન તણી, આપશે તે પદ નિર્વાણી. ૫
સમર્થ સ્વામી શંખધરા, જીરે ગરવો તે બહુ ગુણવાન;
નાશે તે નાહાના નર્કનો, તારણ કમળા કાન્ત. ૬
સાચું તે નામ શ્રી હરિતણું, જીરે ભવદુઃખ ભાજે જેહ;
પુત્રાદિ સમસ્ત સહુ, મૃગતૃષ્ણાવત તેહ. ૭
મન વિસાર્યું માનવી, ભૂલ્યો આ ભવમાંહ્ય;
રામ હૃદેથી વિસારીયા, પ્રાણી વળગ્યો વિખીયાવંત. ૮
કાળ સીંચાણો શિર ભમે, તે નવ દેખે જંત;
જાતા જાણીશ જીવડા, જમ કિંકરની સંગ. ૯
પુઠ ન પેખે આપડી, * * *;
નિર્લજ નર દેખે નહિ, પડશે તે પાણી માંહ્ય. ૧૦
રસ્તામાં રામ જપે નીતે, માથા ઉપર કાળ;
પ્રાણી જપે બહુ જંજાલને, મહા કુટુંબ પરિવાર. ૧૧
ધન દારા સુત સંપત દેખી, પ્રાણી દિન નિર્ગમીયો આલ;
પાણી ચાલ્યું ચોહો દિશે, બાંધવા બેઠો પાલ. ૧૨
લક્ષ ચોરાસી ઉપન્યો, પ્રાણી પહોંચ્યો મનુષ્યા દેહ;
પુરુષોત્તમ પૂજ્યા વિના, ફોગટ ફેરો એહ. ૧૩
ઋણ સંબંધી સહુ મળ્યું, પ્રાણી કો નવ કોનું હોય;
લેખું લીધું ચાલીયા, રહેવા જુઠું છે કોય. ૧૪
ધન મળ્યું ધંધો કરી, સ્વામી પોખ્યો સહુ પરિવાર;
રામ વિના રાખે નહી, જતાં તે યમને દ્વાર. ૧૫
એહેવું જાણીને એમ પ્રાણી, મા કરીશ સંગત એહ;
સેવા કરો શ્રી હરિતણી, પ્રાણી નર્ક નિવારણ તેહ. ૧૬
પામી મનુષ્યા દેહ ભલો, વ્યાપ્યું જોબન અપાર;
નિર્ખતાં નિર્મલ થયો, દેખી સુખ સંસાર. ૧૭
દર્પણમાંહે જેટલું, પ્રાણી દીઠું તે અસ્ત;
તેમ આ સંબંધ જાણજો, રામ ચર્ણ એ સત્ય. ૧૮
કુત્સીત કાયા કારમી, પ્રાણી નિર્ગુણ માંહે સુખ;
તાસે નેહ ન કીજીએ, જેમ મૂઢ પાસે સુખ. ૧૯

વિષય વિષે કેમ વળ્યો, સાંભળો શ્રીરણછોડ;
કાંહાં વિસારો કહાનજી, દાસ વાઘ રહેરે કરજોડ. ૨૦

પદ ૨ જું.

બુડયું સહુ બાપજી, ભવસાગરની માંહ્ય;
તરવા કારણ તુંબડાં, મોકલીએ રઘુરાય. ૧
ભવ દાવાનળ પરજળ્યો, સ્વામી દાઝે મુજ શરીર;
જ્વાળા લાગી જન્મથકી, રાખો શ્રીરઘુવીર. ૨
ભવ અંધારાકૂપમાં, સ્વામી પડ્યો કરું પોકાર;
કરુણાનિધિ મુજને કાઢીએ, જીવણ જગદાધાર. ૩
બેડી પેઠી પગમાંહે, સાંકળે બાંધ્યા હાથ;
ભવબંધન છોડો હેલામાં, છોડો શ્રીરઘુનાથ. ૪
એક તમારી આશા વિના, અન્ય ન કોની આશ;
કંઇએક કરશો કૃષ્ણજી, કર્મમૂળનો તે નાશ. ૫
ભવ ભુજંગે ડસ્યો હું, સ્વામી લાગી લેહેર અપાર;
નીજ નામે અંજન કરી, સ્વામી વિઠ્ઠલ વિખ ઉતાર. ૬
ભવ તરુવર વાધ્યાં ઘણાં, પસરિયાં મૂળ ને ડાળ;
છેદો એકેએકને, કેશવ લેઈ કુઠાર. ૭
અજ્ઞાને હું આવર્યો, સ્વામી ભુલ્યો હું આ ભવમાંય;
વિઠ્ઠલ વાટ દેખાડીએ, આપી જ્ઞાન ઉપાય. ૮
એણી પેરે પરભવ ભોગવું, સ્વામી એ તરું ન સંસાર;
સહી ના શકું ભવ સિંધુ વા, આવાગમન નિવાર. ૯
કુડું કરતાં કૃષ્ણજી, સ્વામી મેં નવ દીધા કાન;
ગુજન બાંધી ગાંઠડી, દેહ તણી થઈ હાણ. ૧૦
ભક્તિ ન કીધી ભાવસું, સ્વામી સુખ ન લહ્યું સંસાર;
જનુની જોબન કાપવા, કેવળ થયો કુઠાર. ૧૧
જો મનમે એહ આણશો, જે મેં કીધા અપરાધ;
તો નિશ્ચે નથી છૂટવું, ભૂમિ પડ્યા બેઉ હાથ. ૧૨
કહી દેખાડું કેટલું, સ્વામી અવગુણ મુજ અંગ;
થોડામાહે જાણજો, ઘણું કરી શ્રીરંગ. ૧૩
બાળક બહુ પેરે પરભવે, સ્વામી મન નવ આણે માત;
તેણી પેરે આ ત્રિકમા, તું મુજને તારને તાત. ૧૪
લંપટ લોભી લાલચું, સ્વામી નિર્ગુણ ભાએગ હીણ;
રઘુપતિ રાખી લીજીએ, હું શર્ણાગત છું દીન. ૧૫

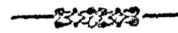
જો અપરાધી જાણીયે, સ્વામી તોયે ન કરવો ત્યાજ;
રઘુપતિ રાખી લીજીયે, શર્ણાગતની લાજ. ૧૬
બીરદ તમારું બાપજી, સ્વામી નિગમ કહે નિર્ધાર;
અવગુણ મન આવે નહીં, શર્ણાગત આધાર. ૧૭
લજ્જા લાગે લક્ષ્મીવરા, સ્વામી શર્ણાગતનું સહાય;
ખમે નહીં પ્રભુ કેટલું, હાવે કેમ કરીયે રઘુરાય. ૧૮
વિશ્વ વિષે કેમ હું રહું, હું શર્ણાગત તું શ્યામ;
વિસારો કાં કાહનવા, વાઘ વદે શાં નામ. ૧૯

પદ ૩ જું.

મેં મન માંહે વિચારીયું, સ્વામી આણી નિજ વિશ્વાસ;
નરહરિ નર્ક નિવારશે, કાપી તે ભવના પાસ. ૧
સહેજે તમારું શ્યામળા, પોત મેં જાણ્યું મહારાજ;
કષ્ટ દેખાડે જેહને, તેહેનાં તે સિધ્યા કાજ. ૨
બ્રાહ્મણ હાથે ભોળવ્યો, રાજા તે હરિચંદ;
ભક્તિ ભલી ચુક્યો નહીં, પામ્યો તે પદ ગોવિંદ. ૩
તાડન કીધું કૈરવે, સ્વામી પાંડવ પમાડીયા દુઃખ;
શ્રીપતિ હુવા સારથી, આપ્યાં તે અવિચળ સુખ. ૪
ગૌતમ શાપે સુંદરી, સ્વામી વપુ કીધી પાષાણ;
રામચરણ રજ લાગતાં, તેં તારી રે નિર્વાણ. ૫
નરઘોષ રાજા નર્ક પડ્યો, દુઃખ દારુણ સહે શરીર;
સહેજે દુઃખ નિવારીયું, જોતાં તે શ્રીજદુવીર. ૬
હરિણ્યાકશ્યપ હોડે ચઢ્યો, સ્વામી પરભવ્યો પ્રહ્લાદ;
નામ લેતાં નરહરિ, તેં તારીયો ભક્ત પ્રહ્લાદ. ૭
માથે કરવત મેહેલાવીયું, સ્વામી કાયા કીધી છેદ;
મોરુધ્વજ મહીમા ઘણો, તેં રાખ્યો તે નિર્ભેદ. ૮
બ્રાહ્મણ ભુલ્યો ભામિની, સ્વામી પડ્યા બહુ જંજાલ;
નામ લેતાં હે નરહરિ, તેં તારીયો તત્કાળ. ૯
દેહ ઉન્માદે દુઃખ સહ્યું, સ્વામી હર્ખ્યો તે ગ્રાહ ગજ;
સન્મુખ ચર્ણ બંને તારીયા, તેં રાખ્યા ગ્રાહ ને ગજ. ૧૦
વિપ્રગુરુ તાંહાં અતિ ઘણું, સંપત વિણ સીદાય;
ચર્ણ ચતુર્ભુજ પામીયો, કીધી ઉત્તમ કાય. ૧૧
અનંત ભક્ત એણી પેર કરી, સ્વામી ઉતાર્યા ભવ પાર;
તુસ્યો નહીં વિઠ્ઠલા તને, તેં આપ્યાં પદ નિરવાણ. ૧૨

બહુ બાળક માતાતણા, સ્વામી કોઇક વલ્લભ દેશ;
ક્રોધે માર્યાં કામઠાં, અડે અંતે અનેક. ૧૩
ખોડ દેખાડે બાળની, સ્વામી માતા ઓસડ પાય;
કહી દેખાડું રે કેટલું, જેનું જોડું નહિ જગમાંય. ૧૪
એ તરણ શબ્દ અનુભવે, સ્વામી જોની નિશ્ચે કીરતાર;
લાલચ જાય રે લોભની, સંગ સાધુની હાર. ૧૫
વિખીયારૂપી રે વ્યાલશો, સ્વામી તેનું ઓસડ એહ;
ગુરુ કૃપાએ જાણીયે, અંતરજામી જેહ. ૧૬
જેહેને દયા નીત નીતે, તેહની સાચી રીત;
નહીતર નિશ્ચે જાણજો, બાકી તે સહુ વિપરીત. ૧૭
વિશ્વ વિષે કેમ રહું, સ્વામી એમાં તે મોહના પાસ;
મુજ કષ્ટ સહુ નિવારશો, કાપી તે ભવનો ત્રાસ. ૧૮
કૃપા તમારી રે કૃષ્ણજી, સ્વામી જે ઉપર જગદીશ;
ચાર પદારથ દો તેહને, સુર નર નમાવે શીશ. ૧૯
કૃપા તમારી રે કૃષ્ણજી, સ્વામી સૌ ઉપર જાદવરાય;
અવળા તે આંક લખાયેલા, તે સહેજે સવળા થાય. ૨૦
કૃપા તમારી રે કૃષ્ણજી, સ્વામી સૌપર જાદવરાય;
તે નરતણા નર્કનો, સહેજે ઓદ્ધારણ થાય. ૨૧
કૃપા તમારી રે કૃષ્ણજી, સ્વામી સૌં ઉપર બળવીર;
દુસ્તરસાગર ભવ તરે, પામે પેલે રે તીર. ૨૨
ગૃહ દારા ગુણ રે ભલા, સ્વામી જો સન્મુખ સ્વામ;
ચાહી સત્ય પ્રીત આદર કરે, જો સન્મુખ શ્રીરામ. ૨૩
વેરી જાયે વેગળો, સ્વામી સિદ્ધ થાયે રે કામ;
સહુ શત્રુ અળગા રહે, જો સન્મુખ હોય શ્રીરામ. ૨૪
પુત્રની રે પ્રતિપાલના, સ્વામી માએ દેખાડે માન;
કુટુંબે સહુ સેવા કરે, કેમ સહુને મુક્તિ જ્ઞાન. ૨૫
કૃપા કરે કુળદેવતા, સ્વામી પામે સુખ સુલતાન;
સંપત હોય તો ભોગવે, જો સન્મુખ હોય શ્રીકાહાન. ૨૬
* * *, સ્વામી નેહ ધરે નરનાર;
પ્રીત પાડોશી તો કરે, જો સન્મુખ દેવ મોરાર. ૨૭
કૃપા કરો શ્રી કાહાનવા, સ્વામી તે સેવો નંદ;
દરિદ્ર દુઃખ પામે નહીં, દૂર જાયે દુઃખ ફંદ. ૨૮
લક્ષ્મી લાધે અતિ ઘણી, સ્વામી સુખ તેને શરીર;
પ્રીત વાધે બુદ્ધિ ઘણી, રાખે શ્રીરઘુવીર. ૨૯

સંત વિષે સોબત સદા, સ્વામી રાજ સધળેરે જારી;
તમો તેહુની શરણાએ, જો સન્મુખ શ્રીગિરધારી. ૨૦
સ્વામી ક્ષમા તણું ખાડું ધરે, સ્વામી દયાતણું દિલસાર;
નર દીઠે નિર્ભે થઇ, જો સન્મુખ દેવ મોરાર. ૨૧
કહી દેખાડું કેટલું, સ્વામી જે છે સુખ સંસાર;
એ નિશ્ચે અનુભવે જો, સેવા કરે કીરતાર. ૨૨
લક્ષણ જાયે લોભનું, જો મન પામે શાન્ત;
સંધત હોયે સાધુની, કૃપા તે કમળાકાન્ત. ૨૩
ભાવે ભક્તિએ પૂજીએ, સ્વામી એક મને અવિનાશ;
જેને દયા દયાળની, સ્વામી તેહની પૂરે આશ. ૨૪
ભક્તવત્સલ પ્રભુ છે સદા, કૃપાવંત કૃપાળ;
સમરતાં સહાયે કરે, એહેવા દીનદયાળ. ૨૫
વિશ્વ વિષે સહુ સહુતણું, સ્વામી કૃપાતણું ફળ એહ;
વાઘ વદે નીત રાખીએ, રામચરણસું નેહ. ૨૬

રાજારામ.

રામ કથા.

પદ ૧ લું.

રઘુનાથ વન કેમ ચાલશો, કહે છે કૌશલ્યા માત;
અમો કોને આધારે દિન ગણીશું, કોને સોંપો છો રાજ. રઘુ૦ ૧
પ્રભુ વનમાં તે વસમું બહુ બહુ, તમ કોમળ કાય;
અમને ઘરમાં તે કઈ પેરે ગોઠશે, વિચારો મનમાય. રઘુ૦ ૨
હ્યાં તો ભોજન કરો સુખે ભાવતાં, ત્યાં તો વનફળ અહાર;
હ્યાં તો સેજ તળાઇમાં પોઢતા, પૃથ્વીએ કમ પોઢાય. રઘુ૦ ૩
પ્રભુ જનક તનયા કોમળ ઘણું, કોમળ સુમિત્રા તન;
અતિ કોમળ અગ તમતણું, કેમ વેઠાશે વન. રઘુ૦ ૪
પ્રભુ વચન્ માનો તો વન ન જશો, વૃદ્ધ તમારો તાત;
એક દિવસ રાજારામના સ્વામીની, વિનતિ કરે છે માત. રઘુ૦ ૫

પદ ૨ જું.

માતા દો આજ્ઞા વન ચાલીયે, કાલે આવીશું ઘેર;
એકવચન જાએ અમ તાતનું, કૈકયીએ કીધી છે પેર. માતા૦ ૧

વન આજ્ઞા વરસ ચૌદની, તેમાં ઓછું ના થાય;
રાજ બેસાડોને ભરતને, ભેદ ન ગણશો જરાય. માતા૦ ૨
માતા બે પુત્રો તમ પાસ છે, ભરત શત્રુઘ્ન વીર;
એક મને સેવા કરશે રે તમ ગણી, હસ્ત ફેરવશે શીર. માતા૦ ૩
મારે કારજ કરવાં છે કંઈ તણાં, પિતા વચન પ્રમાણ;
અસુર અવનીપર બહુ થયા, તેમની કરવી છે હાણ. માતા૦ ૪
માટે તમો ચિંતાતુર થાશો નહિ, અમને દોની આશીષ;
આનંદ કરી આજ્ઞા પળીએ, થાયે કારજ સિદ્ધ. માતા૦ ૫
ધીરજ દેઈ પ્રભુ પરવર્યા, રુદન કરે છે માત;
દાસ રાજારામના સ્વામીની, લક્ષ્મણ જાનકી સંઘાત. માતા૦ ૬

પદ ૩ જું.

હવે ભરત અવધપુર આવીયા, શત્રુઘ્ન લીધાં સંગાત;
હમો રામ વિજોગે કેમ રહી શકું, ધિક્ક કૈકેયી માત. હવે૦ ૧
હાંરે ત્યાં તો સુનાં દીઠાં સિંહાસન, સુના દશરથ તાત;
સુની રે અજોદ્ધા સહુ દીઠી, સુની રુએ છે માત. હવે૦ ૨
ધિક્ક ધિક્ક જનેતાની કુખને, ધિક્ક ધિક્ક મુજ અવતાર;
એક મુજ કારણ રામ વન ગયા, ધિક્ક છે રાજ સંસાર. હવે૦ ૩
કંઈ સેવક રાજ કરતા સુણ્યા, કાંઈ દીઠાં રે જાણ;
હાવે મુખ ના જોઉ એ માતનું, મને પ્રજાળી કીધી હાણ. હવે૦ ૪
હવે ક્ષણું રે નગ્રમાં નવ ટકું, ક્રોધ વ્યાપ્યો શરીર;
રઘુનાથ સંગાતે વન જઈ મળ્યા, નયણે વહે છે નીર. હવે૦ ૫
જે મારગે પ્રભુજી પળ્યા, જઈ મળ્યા ભરત વીર;
દાસ રાજારામના સ્વામીની, દીધી બંધવને ધીર. હવે૦ ૬

પદ ૪ થું.

રઘુનાથ વચન એમ ઓચરે, સાંભળો ભરત રે વીર;
આપણે સર્વે વન કેમ ચાલીએ, માતા કેમ ધરે ધીર. રઘુ૦ ૧
તમે રાજ કરો રુડી પેરસું, પ્રજાને પાળો પ્રમાણ;
માતા પિતાની સેવા કરો, બંધવ છો રે સુજાણ. રઘુ૦ ૨
હમે દેવ કારણે દેહ ધરી, હાંરે દૈત્ય કરવા નિકંદ;
એક લંકેશ્વરી મહા બંડ છે, તેહેને દેવો છે દંડ. રઘુ૦ ૩
મારી વનમાં સેવકી વિનતિ કરે, તેને આલવું છે દાન;
એ સવરીને સુખ પમાડવું, ઋષિનું રાખવું છે. માન. રઘુ૦ ૪
હાંરે મારે ગીધને ગતિ પમાડવી, ઝટ ઉતરવો છે તીર;
ઘોર રાજાને ઘેર જવું, ભક્તિ કરવાને દૃઢ વીર. રઘુ૦ ૫

અમે વન ફરી કાલે આવીશું, તમો જાઓની ઘેર;
દાસ રાજારામના સ્વામીએ, કરી જન ઉપર મહેર. રઘુ૦ ૬

પદ ૫ મું.

અમને કોહોને સોંપો કર સાહીને, દયા આણોની મન;
એક માત પિતા ઘણું વૃદ્ધ છે, સુનું રાજ્યાસન. ભરત૦ ૧
હમો આજ્ઞાભંગ થતા નથી, સંગે કેમ અવાય;
એક દિનડો તે કહી પેરે ગાળીશું, પળમાં જુગ વહી જાય. ભરત૦ ૨
જ્યારે જનક રાજાને જાણ થશે, ચિંતા આણશે મન;
ત્યારે અપજશ થાશે રે આપણો, સતી આવે રે સંગ. ભરત૦ ૩
તમો કોમળ ચરણે કેમ ચાલશો, કંકર ખુંચશે પાય;
એક ઉષ્ણૠતુ છે આકળી, તડકે મુખ કરમાય. ભરત૦ ૪
એવાં વચન સુણી રામ રીઝીયા, ભરતને ભેટ્યા ભગવાન;
દાસ રાજારામના સ્વામીને, આલી ભક્તિ ને જ્ઞાન. ભરત૦ ૫

પદ ૬ ઠું.

પંચવટીમાં રામ આવીયા, નિર્મળ ગંગાનાં નીર;
મઢી રે બાંધી તાંહાં બેસવા, તાંહાં તો રહ્યા રઘુવીર. પંચવટી૦ ૧
તાંહાં તો કારણ નિપજ્યું કારમું, આવી વરવાને નાર;
તેની લક્ષમણે કાપી રે નાશિકા, લજ્યા પામી શરીર. પંચવટી૦ ૨
તેણે જઇ રે રાવણને રાવ કરી, તેં શું દીઠી સીતા નાર;
જોગીને ઘેર રે પદ્મની, સોહે રાજ દરબાર. પંચવટી૦ ૩
* * * * *
* * * * * પંચવટી૦ ૪
* * * * *
* * * રઘુનાથ વળ્યા મૃગ મારીને. પંચવટી૦ ૫

પદ ૯ મું.*

તાંહાં તો લક્ષ્મણ વીરરે રુદન કરે, આ શું થયું મહારાજ;
હાવે જનક તનયા કાંહાં હશે, કોણે કીધાં એ કાજ. રઘુ૦ ૧
ત્યારે ઉત્તર આલ્યો રે ઘડી એકમાં, બોલ્યા કારણ બહ્મ;
તમે ચિંતા ના કરશો રે બાંધવા, લખ્યાનો કેમ ટળે સંધ. રઘુ૦ ૨
હાવે બંને બાંધવ ત્યાંથી સંચર્યા, શોધ લેવાને કાજ;
પંખી ઉદ્ધાર્યો રે પલકમાં, તેણે દીધી રે ભાળ. રઘુ૦ ૩
ૠષિમુખ પર્વત આવીયા, જાંહાં છે સુગ્રીવરાય;
હનૂમાન વીર આવી મળ્યા, આવી નમીયા છે પાય. રઘુ૦ ૪

* જે પ્રતપરથી રાજરામનાં પદો ઉતાર્યાં છે તે પ્રતમાં પદ ૭ ને ૮ નથી.

ત્યાં તો સુગ્રીવ વિનતિ ઉચરે, સાંભળો જગદાધાર;
વાલી સંગાતે મારે વેર છે, ભોગવે અમ તણી નાર. રઘુ૦ ૫
હમે સૈન્ય તે સર્વે જોડશું, વાળીશું સીતા રે નાર;
શોધ લેવા રે કપી સાંચરે, ધંન અંજની કુમાર. રઘુ૦ ૬
અમે સેવા કરીશું રે તમતણી, તમે કરો આંહાં વાસ;
દાસ રાજારામના સાંભળો, હમે તમારા દાસ. રઘુ૦ ૭

પદ ૧૦ મું.

સુધરે લેવા કપી સાંચર્યા, આવ્યા દરિયાની તીર;
સત રે જોજન સાહેર ભર્યો, ઓળંગ્યો મહા બળ વીર. સુધરે૦ ૧
તાંહાં તો વાડી દીઠી રે નાના ભાતની, સુંદર વન ફળ સાર;
હું તો આજ્ઞા માગું રે એટલી, પછે કરીશું આહાર. સુધરે૦ ૨
એણે વરખે ચઢી મુંદ્રિકા નાખી, ઓળખી સીતારે નાર;
પાપી રામ વીડારી આવીયો, પ્રલયે કરવા મુજ કાય. સુધરે૦ ૩
અંજની પુત્ર ઘણું કાંપીયો, થરથર ધ્રુજે રે કાય;
હું તો સેવક છું શ્રી રામનો, આવ્યો લેવાને ભાળ. સુધરે૦ ૪
લક્ષ્મણ વીર કુશળ છે, કુશળ કૌશલ્યા સુત;
હમને સંભારે છે શું શ્રીરામજી, સાચું કહેની તું વીર. સુધરે૦ ૫
રઘુનાથ ઉદાસી રે તમ વિના, સૈન્ય જોડે છે સાર;
હીયાંથી જઇ રે હું અરજ કરું, વહેલા લાવું નિર્ધાર. સુધરે૦ ૬
પ્રસન્ન થયાં રે માતા જાનકી, મસ્તક મેલ્યો રે હાથ;
ચિરંજીવો તમો મહાબળી, ચાંપ્યો રુદીયા સંગાત. સુધરે૦ ૭
આજ્ઞા દીજે રે મુને એટલી, ક્ષુધા વ્યાપી શરીર;
વનફળ વેડું વાડીતણાં, હરું પેટની પીડ. સુધરે૦ ૮
ખબર ગઇ રે લંકા ગામમાં, ચઢીયો રાવણ રોળ;
કોપ કરી કપી ઝાલીયો, થયો લંકામાં શ્હોર. સુધરે૦ ૯
પેર કરી રાવણે પૂછ્યું, શા થકી તારું રે મર્ણ;
સાચું કહો સત રાખીને, છો તમો મૂર્ત્તિ ધર્મ. સુધરે૦ ૧૦
ગોદડાં મંગાવો સારા ગામનાં, વીટો પૂછડે નિર્ધાર;
અગ્નિ સળગાવી અળગા રહો, મૃત્યુ થશે તત્કાળ. સુધરે૦ ૧૧
હનુમાન કૂદ્યો રે હેલામાં, બાળ્યું લંકા રે ગામ;
સમુદ્ર ઓળંગી રે આવીયો, જ્યાં છે કિષ્કંદા ઠામ. સુધરે૦ ૧૨
જઇ ચરણે નમ્યો રઘુનાથને, શોધ લાવ્યો મહારાજ;
દાસ રાજારામના સ્વામી તે, પરવર્યા દેવતાને કાજ. સુધરે૦ ૧૩

પદ ૧૧ મું.

સુગ્રીવ રાય તમે સાંભળો, કરો વાલીને જાણ;
મારે મારવો વાલીને, તમારે રાવણુની હાણ. સૈન્ય વિના રામ સંચર્યા. ૧
સુગ્રીવ આવીયો નગરમાં, જુદ્ધ કીધું અપાર;
માળા આરોપી રે કંઠમાં, બાણ સાંધ્યું મોરાર. સૈન્ય૦ ૨
વાલીને હણ્યો રે હેલામાં, વર્ત્યો જયજયકાર;
સુગ્રીવને રાજ બેસાડીયો, અંગદ કીધો કુમાર. સૈન્ય૦ ૩
હવે રીંછ વાંદર રે આવી મલ્યાં, પદ્દમ કીધું અઢાર;
પાજ બાંધી શ્રી રામજી, સૈન્ય ઉતાર્યું પાર. સૈન્ય૦ ૪
વાલી સુતે રે ખબર કરી, ચેતો રાવણ રાય;
પાપી અધર્મ કુકું આદર્યું, મૃત્યું હશે ક્ષણમાંય. સૈન્ય૦ ૫
વાલી સુતે રે ખબર કરી, યુદ્ધને ચઢયો મેઘનાદ;
નાગબાણે કપી બાંધીયા, આવ્યો નગર મોઝાર. સૈન્ય૦ ૬
વિભિષણ રાય રે આવી મળ્યા, સાંભળો શ્રી રઘુનાથ;
સજીવન મંગાવો રે ઔષધી, સૈન્ય સજ રે થાય. સૈન્ય૦ ૭
અંજની સુત રે સજ થયા, આવ્યા પર્વત પાસ;
એક માયા રચી તાંહાં કારમી દીપક થયા રે અપાર. સૈન્ય૦ ૮
મૂળ રે સહીત પર્વત ઝાંસીયો, ભરતે દીઠો અંતરીક્ષ;
કોઈ અસુર અંતરીક્ષ ચાલીયો, રામ હણવા દેઉ શિક્ષ. સૈન્ય૦ ૯
બાણ સાંધ્યું રે કૈકેયી સુતે, વાગ્યું કપીના પાય માંહ;
શ્રી રામ કહી ધરણી ઢળ્યો, ચિતા થઇ મન માંહ. સૈન્ય૦ ૧૦
અંજની પુત્ર વાણી ઉચરે, સાંભળો ભરત વીર;
વિલંબ છે ધડી ચારનો, મૃત્યુ પામે લક્ષ્મણ ધીર. સૈન્ય૦ ૧૧
ભરત કહે સુણો બંધવા, બાણ સાંધું હું એક;
પર્વત સહીત વહન કરો, પળમા પહોંચાડું ઠેઠ. સૈન્ય૦ ૧૨
ગર્વ ઉતર્યો રે કપીતણો, આવ્યા સૈન્યની માંહ;
હર્ખ પામ્યા રે રઘુનાથજી, ધન્ય અંજની કુમાર. સૈન્ય૦ ૧૩
ઔષધ મૂળી રે ફેરવી, સૈન્ય સજ થયું તત્કાળ;
ઇંદ્રજીત હણ્યો લક્ષ્મણે, કુંભકર્ણ પામ્યો તે હાર. સૈન્ય૦ ૧૪
અનેક જોદ્ધા ત્યાં તો બહુ હણ્યા, એહેવા રણના રે ધીર;
બાણ સાંધ્યું રે રઘુનાથજી, લીધું રાવણનું શીર. સૈન્ય૦ ૧૫
તેત્રીશ ક્રોડનાં તાળાં ખોલીયાં, વિભિષણ આપી રે લંક;
જાનકી લઈ રામ સંચર્યા, દેવતાઓ વગાડ્યા ડંક. સૈન્ય૦ ૧૬

અનેક અસુર અવની પર બહુ હણ્યા, ઉત્તમ કીધું રે કામ;
અજોદ્ધાપુરી રામ આવીયા, વર્ત્યો જય જય ધામ. સૈન્ય૦ ૧૭
કૌશલ્યા ઊતારે આરતી, રાજારામ બલ જાય.
સિંહાસને બેઠા રામજી, લક્ષ્મણ બેઠા છે પાય. સૈન્ય૦ ૧૮

—※※※※※—

પરચુરણ પદો.

પદ ૧ લું.

ઓધવ જઇને કહેજો રે હરજીને એટલુંરે, કહેજો સંદેશો રુડો શ્યામ;
પ્રીતલડી કરી રે જોની પેલા પીયુડે રે, હરિએ અમને દીધો છેહ. ઓધવ૦ ૧
તમો તે કહ્યું તું રે અમો આવીશું રે, જોની શામળીયા સત્ય વચન;
હાવે ને ગોકુળીયું રે શાને સાંભરે રે, મથુરામાં માન્યું તમારું મન. ઓધવ૦ ૨
વાટલડી જોતાં રે વિઠ્ઠલરાયની રે, જોની વાલા જોબનીયું વહી જાય;
તમો આવો કે અમો આવીએ રે, હરિ હાવે નવ રહેવાય. ઓધવ૦ ૩
વસ્ત્ર વહાલા વિના પહેરતાં રે, મારે અંગે ન ઓપે લગાર;
એવાં દુઃખડાં દેખી રે સુખડાં સાંભરે રે, રમતાં રસીયા સંગ અલગાર. ઓધવ૦ ૪
આજને આષાડો રે ચૌદશ ઉલટ્યો રે, ઉલટ્યું દલ વાદલ ને વળી વાય;
ગગન ગર્જના રે ચૌદિશ થઈ રહી રે, મારે મંદિર નવ રહેવાય. ઓધવ૦ ૫
લજ્જાને લોપી રે મેં તો લોકની રે, કાંઈ ત્રીકમ તારે રે કાજ;
પાડ માનુંરે રાજારામ તાહારો રે, હાવે મુને દર્શન દો મહારાજ. ઓધવ૦ ૬

પદ ૨ જું.

શ્રી વૃન્દાવનની વેલી જોવા જઇયે રે, મોહ લાગ્યો છે;
એક વિનતી વાલાજીને જઈ કહીયે રે, મોહ લાગ્યો છે. ૧
વરખ વેલી ને સુંદર જમના આરો રે, મોહ લાગ્યો છે;
કોઈ રસિક હોય તે લીલા મન ધારો રે, મોહ લાગ્યો છે. ૨
રાસ રમે જ્યાં વિઠ્ઠલવર વિહારી રે, મોહ લાગ્યો છે;
તે જોતાં દુઃખડાં નાખ્યાં (સર્વે) ટાળી રે, મોહ લાગ્યો છે. ૩
એક એક ગોપી એક એક સોહે કહાન રે, મોહ લાગ્યો છે;
ત્યાં વેલુમાં વિરહિણી માગે ઘણું માન રે, મોહ લાગ્યો છે. ૪
ચાલતાં સ્થિર રહ્યો છે ચન્દ્ર રે, મોહ લાગ્યો છે;
એવા મંગળકારી દીસે નંદનાનંદ રે, મોહ લાગ્યો છે. ૫
મોહ લાગ્યો ને મગન થઇ વ્રજ નારી રે, મોહ લાગ્યો છે;
સ્વામી રાજારામનાની સાથે લાગી તાળી રે, મોહ લાગ્યો છે. ૬

પદ ૩ જું.

વિઠ્ઠલ તારી વાંસલડીએ મન વીંધ્યાં રે, કેમ રહીયે;
મારાં અંગો અંગથી કાળ જ સર્વે ખેદ્યાં રે, કેમ રહીયે. ૧
સાસુ નણદલનો તો ડર અતિ ભારી રે, કેમ રહીયે;
પેલો પરણ્યો પુઠ કરે છે ધણી ત્યાં મારી રે, કેમ રહીયે. ૨
માનની ચેહ જાણો છો વનમાળી રે, કેમ રહીયે;
હાવે ભવસાગર બુડતાં સાહે કરો અમારી રે, કેમ રહીયે. ૩
તન મન મારું સાપ્યું છે મેં તમને રે, કેમ રહીયે;
પેલા જેઠ દીએરની લાજ નહીં રાખું મનમે રે, કેમ રહીયે. ૪
ચિત્તકું બાંધ્યું ચરણ કમળની આશે રે, કેમ રહીયે;
સ્વામી રાજારામના પ્રીતે તેડો પાસે રે, કેમ રહીયે. ૫

પદ ૪ થું.

અલબેલા ઘેર આવોને મારે, પ્રીત બંધાણી તે કેમ ચાલે;
રીસાયા ના રહીએજી પ્યારે, તો પ્રેમ ન હોય માહારા રે. અલ૦ ૧
આવો તો આલિંગન દીજે, પ્રેમ તણા રસ પ્રેમે પીજે;
દાસ તમારાને દર્શન દીજે તો, નરવા કીજે નામના રે અલ૦ ૨
સ્વામી રાજારામના એટલું માગે, જન્મોજન્મ તારી ભક્તિ જાચે;
માહારું મન તું ઉપર રાચે તો, ઉંચા પ્રેમ આનંદમાં રે. અલ૦ ૩

રણછોડભક્ત.*

રાવણ મંદોદરી સંવાદ.†

પદ ૪ થું.

કહ્યું રે માનો મારા કંથજી, રુડા રામજી આવે;
પત્થર તાર્યા પાણીમાં, પીયું પાજ બંધાવે. કહ્યું રે૦ ૧
આજ મને સ્વપ્નાંતર થયું, લંકા લાખેણી લાગી;
રામે દશ મસ્તક છેદીયાં, એટલામાં હું જાગી. કહ્યું રે૦ ૨

---

* રણછોડ નામના ત્રણ કવિ ભક્ત થયેલા જણાય છે. રણછોડ ભક્ત તો તારણાનો વૈશ્ય વાણિક, જે બીજો રણછોડ મેવાડો બ્રાહ્મણ અને ત્રીજો ખેડા જીલ્લાના એક નડિયાદનો રહીશ છે એ ત્રણેનાં પદો એમાં ભેળસેળ થઈ ગયાં છે કે તે શોધી કાઢી, અમુક રણછોડનાં અમુક પદો છે. એ મુકરર કરવું કઠિણ છે.

† જે પ્રતમાંથી રણછોડના પદો ઉતાર્યા છે તે પ્રતમાં શરૂઆતનાં પદનાં પાનાનો નાશ થયો છે.

આજ રજ ઉડે ધણી, મહેલ દીસે રે મેલા;
લેઈ સીતાને તમે મળો, કંથ કાંહાં થાઓ ઘેલા. કહ્યું રે૦ ૩
કંથ પેટ ચોળીને પીડા કરી, મણીધરનાં મણિ લીધાં;
આભ સાથે કાં આથડ્યા, વેર મોટાસુ કીધાં. કહ્યું રે૦ ૪
સતીને આપો શર્ણે જઈ, કરો પ્રભુને પ્રણામ;
દયા કરશે દીનોનાથજી, સાચું કહું છું રે શ્યામ. કહ્યુ રે૦ ૫
હાવે મર્ણ માથે આવીયું, નહિ ઉગરવાની આશ;
લેઈ જાનકીને જઇ મળો, ગાય ગુણ રણછોડ દાસ. કહ્યું રે૦ ૬

પદ ૫ મું.

રાવણ કહે સુણ મંદોદરી, ના હારશો હૈઇયે;
એ લંકાગઢ કેમ લેવાશે, પેલે દશરથને છૈયે. રાવણ૦ ૧
થાળી વગાડે હું નવ બીહું, રણાં ત્રંબાળુ ગાજી;
મુજ આગળ શો આશરો, શીદ જક કરેછે ઝાઝી. રાવણ૦ ૨
મારો અજાણ્યો એ નથી, તારુણી મદ થઈને;
છાકયો સરખો એ આવિયો, જનરખનો જમાઈએ. રાવણ૦ ૩
તેત્રીશ ક્રોડ દેવતા મેં વશ કર્યા, લોપી મુનીવરની માઝા;
ઈંદ્ર માગે મારી આજ્ઞા, તેત્રીશ ક્રોડનો હું રાજા. રાવણ૦ ૪
મર્ણ આવ્યું હશે માહરું, હરિને હાથે હણાશું;
લંકા લેઈ વૈકુંઠ આપશે, તેમાં લાભ શો ખોશું. રાવણ૦ ૫
નાર નહિ આપું એ રામને, બરદ માહારું રે જાય;
થનાર હશે તે થઈ રહેશે, ગુણ રણછોડ ગાય. રાવણ. ૬

પદ ૬ ઠું.

કહ્યું રે માનો મારા કંથજી, તમો શે નવ જાણો;
મણિ મણીધરનો લેઇને, કાળ હાથે શું આણો. કહ્યું રે૦ ૧
જ્ઞાન તમારું કાંહાં ગયું, મુજ અબળાના સ્વામી;
કેવળ રામ ન તમે ઓળખ્યો, એ છે અંતરજામી. કહ્યું રે૦ ૨
કંથ એવી બુદ્ધિ ના કીજીએ, સીતા સામું ના જુઓ;
તમો સરખા ગુણી તો, પ્રવૃતિમાંહે ન સુઓ. કહ્યું રે૦ ૩
કંથ પ્રત્યક્ષ જુઓને પારખું, રામે સૈન્યા તારી;
સારંગબાણ શ્રી રામનું, તે તો નાખશે મારી. કહ્યું રે૦ ૪
દેવ દાનવ ને રે માનવી, તે તો તમારે વશ થાશે;
ચૌદ ભુવન એહેના મુખમાં, તે રામ કેમ જીતાશે. કહ્યું રે૦ ૫
નાર જઇ આપો રામને, પ્રભુને પાયે લાગો;
રણછોડના સ્વામીને ભેટીને, અવિચળ પદવી માગો. કહ્યું રે૦ ૬

પદ ૭ સું.

વળતું બોલ્યો લંકેશ્વરી, ઘણું રાણા રોશે ભરાણો;
એ તો મ્હારી ચાર છે, રામ નથી રે અજાણો. વળતું૦ ૧
એનું સૈન્ય રીંછ વાનરતણું, તે તો કુંભકર્ણની ચાર;
* * * * *. વળતું૦ ૨
એક કોળીએ મુખમાં મેલશે, સુખે પેટ ભરાશે;
એવો મ્હારો વીર છે, તે તો સર્વને હણશે.* વળતું૦ ૩

* * * *

પદ ૮ સું.

સીતા વિજોગે શ્રી રામજી, લક્ષ્મણનેરે પૂછે
હજુ હનૂમાન ના આવીયો, તેનું કારણ શું છે. સીતા૦ ૧
અવધ કરીને આંહાંથી ગયો, હવડાં શોધ લાવું;
સ્વર્ગ મૃત્યુ પાતાળની, શોધ કાઢીને આવું. સીતા૦ ૨
એ જોતાં નક્કી ના જડી, મ્હારી શી ગત થાશે;
લૌકિક લાંછન લાગશે, મેં તે કેમ સહેવાશે. સીતા૦ ૩
બોલ બાંધવના સાંભળી, બોલ્યા લક્ષ્મણ વીર;
સીતા ગઈ એહેવી લાવીશું, મનમાં રાખોને ધીર. સીતા૦ ૪
ઘરમાં મુજને ગમતું નથી, ઘેહેલા ઘરસૂત્ર જ ભાગ્યું;
સીતા જતાં સર્વે ગયું, લૌકિક લાંછન લાગ્યું. સીતા૦ ૫
સીતા રે સરખી સતી ગઈ, રહેશે સત્ય રે સંભાળી;
અવર પુરુષને ઇચ્છે નહિ, રહેશે તૃપ્ત એ વહાલી. સીતા૦ ૬
ચન્દ્ર ચળે ને મેરુ ડગે, સીતા સત્ય ના મૂકે;
શેષ ડગે સાગર ડગે, સતી સત્ય ના ચૂકે. સીતા૦ ૭
જોગ રે લીધો બંને બાંધવે, બેઠા આસન વાળી;
એટલામાં હનૂમાન આવીયો, મહા બળવાન ભાળી. સીતા૦ ૮
હરખ્યાં ત્યારે શ્રી રામજી, સૈન્ય તત્પર કીધું;
સૈન્યને આપી આગના, પોતે દુંદુભી દીધું. સીતા૦ ૯
રીસ ચઢી શ્રી રામજી, લક્ષ્મણને રે પ્રેર્યો;
સૈન્યને આપી આગના, લંકાગઢ ઘેર્યો. સીતા. ૧૦
સુંદર કથા પૂરી થઈ, મુખે વર્ણવી ના જાય;
રણછોડના સ્વામીને જઈ કંજ્જો, રજની કહો કેમ જાય. સીતા૦ ૧૧

---

* અત્રેથી ૭ લીટીનો નાશ થયો છે.

પદ ૯ મું-રાગ પ્રભાત.

દૂત આવ્યો એક દોડતો, રાય રાવણ પાસે;
શિષ નમાવી.પછી બોલીયો, કેમ બેઠા અવાસે. દૂત૦ ૧
રામ લક્ષ્મણે ગઢ ઘેરીયો, સાથે સુગ્રીવ સંપે;
હનુમંતની હાક વાગતાં, કુણું કાળજું કંપે. દૂત૦ ૨
ત્ર્યંબક જેણે તોડીયું, રાય જનકના દ્વારે;
તેની સીતા શીદ લાવીયા, બળ દીઠું અત્યારે. દૂત૦ ૩
ભાઇ તમારો અભાગીયો, વિભીષણ રણ આવ્યો;
જોદ્ધા બીજા જોરાવર ઘણા, રામ સંગાતે લાવ્યો. દૂત૦ ૪
સાગર સેતુ બાંધીને, સેન્યા પાર ઉતારી;
દલ વાંદર અતિ દોડતું, સહુને નાખશે મારી. દૂત૦ ૫
શસ્ત્ર શોભે વીર હાથમાં, ચિત્ત ચળ્યું મારું જોઈ;
ધનુષ્ય ધનુષ્ય ચઢ્યાં રામનાં, શુધબુધ મારી ખોઈ. દૂત૦ ૬
ગદા ગ્રહી કોઇએ હાથમાં, કોઈ કૂદતા આવે;
કાંગરે વાંદર વીટીયા, સીતા સીતા બોલાવે. દૂત૦ ૭
ભાગોળે ભડ તો આવીયું, ગઢ તોડ્યો તમારો;
રણછોડના પ્રભુ ચઢી આવીયા, નથી વાંક અમારો. દૂત૦ ૮

પદ ૧૦ મું-રાગ પ્રભાત.

રાવણ દૂતને દાખવે, મતિ ફિકર મંદા;
રામ ચઢી આવી શું કરે, અહિ બેઠા છે બંદા. રાવણ. ૧
અલ્યા દલ રે વાંદરનું દેખીને, શું શોચે અભાગી;
ગઢના તો ઉપર ગડગડે રે, રહ્યાં ત્ર્યંબાળુ વાગી. રાવણ. ૨
જનકના ઘેર રામે જય કર્યો, રામ ઘેર જય મારો;
લાવ્યો સીતાને હું લંકમાં, વંક સ્વામી હું તારો. રાવણ. ૩
કુંભકરણ વડો બંધવો, ભીડભંજન ભાઈ;
ક્ષણ રણ વાનર રોળશે, ફરે મારી દુવાઈ. રાવણ- ૪
સેતુ બાંધી તેણે શું થયું, આપણ બાંધીશું રામ;
લક્ષ્મણને મૂર્છા કરું, મારું રાવણ નામ. રાવણ. ૫
દલ રે વાંદર દેખી શું ડરે, ભારે ભડ ગઢ માથે;
શસ્ત્ર અંબાર અતિ ઘણો, બળીયા ભીડીસું બાથે. રાવણ. ૬
ધનુષ્યે ધનુષ્ય તોડું રામનું, સર સાંધીને મારું;
ગદા રે ગ્રહી ફેકું સાગર, ધીર મનમાંહી ધારું. રાવણ. ૭
ભડને દેખી શું ભડકીયો, કાચો ફિકર કહીયે;
રણછોડના પ્રભુને નહિ નમું, સત્ય વાણી એ લહીયે. રાવણ. ૮

પદ ૧૧ મું.

મંદોદરી સ્વામીને કહે, સુણી સર્વ વચન;
જગતપતિને જાણ્યા નહિ, નિરખીને લોચન. મંદોદરી. ૧
સીતા સતીને શીદ લાવીયા, દુષ્ટ બુદ્ધિ એ દાખી;
પરહર્યું પુણ્ય તે દિનનું, રુડી રીત ના રાખી. મંદોદરી. ૨
નોતી ખોટ નાથ નારીની, પુત્ર પુત્રી અપાર;
શા કારણ એ સાધવી, લાવ્યા સીતા અસાર. મંદોદરી. ૩
મનુષ્ય નથી રામચંદ્રજી, સોલ કળા સહિત;
અવતરીયા ભક્ત રક્ષણે, કામ ક્રોધ રહિત. મંદોદરી. ૪
અવધપતિ જે રે દુખિયા, રે અવધ આવી તમારી;
ચેતી શકાય તો ચેતજો, રે રતી મતિ અમારી. મંદોદરી. ૫
બળીયાની સાથે બાથ છે, નાથ તે થકી નમીયે;
સીતા આપો શ્રી રામને, દેહ તેની નમીયે. મંદોદરી. ૬
મારું કહ્યું જો માનો નહિ, તેથી થાશે વિનાશ;
લંકાગઢ એ લૂટશે, આવ્યા શ્રી અવિનાશ. મંદોદરી. ૭
ઘટતું હતું એટલું કહ્યું, કરો ઘટમાં વિચાર;
રણછોડના નાથને પગે પડો, કીજીએ નમસ્કાર. મંદોદરી. ૮

પદ ૧૨ મું–રાગ પ્રભાત.

રાવણ કહે સુણ સુંદરી, ઘેલી ઘેલું શું બોલે;
રામ લક્ષ્મણ ક્ષણમાં હણું, નહિ મારે એ તોલે. રાવણ. ૧
કુમક કરે કુંભકર્ણ એ, મરડી કરડીને ખાય;
પુત્ર ઇંદ્રજીત આવશે, હાં રે સવા લક્ષ જમાય. રાવણ. ૨
સૈન્યાપતિ સાત લક્ષ છે, અતિ બળીયા અપાર;
દાનવ માનવ મારશે, રામ સૈન્યા સંહાર. રાવણ. ૩
સ્વર્ગ મૃત્યુ પાતાળમાં, આણ વરતે હમારી;
નાક છેદ્યું મારી બેનનું, એ તો નણદી તમારી. રાવણ. ૪
જનકસુતા જોઇતી હતી, રામે ત્યાં થકી લીધી;
નેરે દિવસનું વેર છે, માટે ચોરી જ કીધી. રાવણ. ૫
ડરું નહિ રામ દેખીને, હામ હૈયે અપાર;
શત્રુ ભાવે સન્મુખ મરું, પામું પદ રજ સાર. રાવણ. ૬
મહિલા મુકો મન થકી, ચિંતા મારી રે નાર;
રણછોડના નાથની નિશ્ચે, રાણી થાશે હાર. રાવણ. ૭

પરચુરણ પદો.

પદ ૧ લું–રાગ કાફી.

દુકાન મેં તો માંડી રે ખાંતે પ્રભુ નામની ખરી;
વસાણું તમે વહોરો રે, દિલમાં ખરીદ કરી. ટેક ૧
દેહ દુકાન મારે હાથજ આવી, વિવેક વસાણું સાર;
ગાંધીવટુ ગુણ સાગર મારે, હરિ હિરાનો વહેપાર;
ભંડારે ભૂધરજી રે, મનમાં મૂક્યા ભરી. દુકાન૦ ૨
તનની ત્રાજુડી દમની દાડી, આવી હાથ આ વાર;
હડશે હરિના નામનો રે, માંહી રામ રતી છે સાર;
પારખું જે કરશે રે, તેનું તો રહ્યું કામ સરી. દુકાન૦ ૩
વાણોતરિ હુ તો લેઇને આવ્યો છું, શેઠ તો સુંદર શ્યામ;
દિલની વાત ને ચિત્તના ચોપડા, કૈવલ્ય કલમનું કામ;
રામ નામ માંડ્યું રે, ચિત્તમાંહી ચીતરી. દુકાન૦ ૪
ખરો વેપાર ખોટો રખે જાણો, મનમાં કરોને વિચાર;
દાસ રણછોડ વિનવીને કહેછે, જેને ગુરુ ગમનો આધાર;
ખોટી નવ થાશો રે, આ દેહ દુકાન ધરી. દુકાન૦ ૫

પદ ૨ જું.

ઘેર આવો ગોપીના રે વહાલા, આનંદ વધારો શ્રીનંદલાલા;
નાથ નથી કાંઈ નાના કાલા, તો પ્યાલા પાઇએ પ્રેમના રે. ૧
કુંકુમ કેરાં છાંટા દેવરાવુ, માંહે રે મોતિના ચોક પુરાવું;
તરીઆં તોરણ બહાર બંધાવું, તો વહાલો વધાવું વિવેકમાં રે. ૨
ધ્રચ્છાવર ઇચ્છાનો ઠરાવું, જીવ થકી રે ઘણું જતન કરાવું;
મારે હાથે મુગટ ધરાવું, તો મોતી ભરાવું ખુંપમાં રે. ૩
કહે રણછોડ અમો શું રે કહીએ, પૂર્વની પ્રીત વિચારોને હૈયે;
કાના વિના રે અમો કેમ રહીએ, તો થઇએ વ્રેહમાં વ્યાકુલાં રે. ૪

પદ ૩ જું.

કોઈ ચેતો ચતુર નરનારી, જ્ઞાની જ્ઞાની જ્ઞાની રે, કોઈ ચેતો૦ ૧
ધધો કરીને ભાઈ ધન મેળવતાં, આથડશો અભિમાની રે. કોઈ૦ ૨
મોટા થઇ તમે મશાલો પ્રગટાવી, ઉડી ગયાની એધાણી રે. કોઈ૦ ૩
લોભ લાલચમાં શું લલચાયા, જુવાની ગઈ છાનીમાંની રે. કોઈ૦ ૪
કહે રણછોડ હરિનું ભજન કરી લો, સાચી શીખામણ લેજો માની રે. કોઈ૦ ૫

ગણપતરામ.

દ્વાદશ મહિના.

પદ ૧ લું–રાગ ગરબી.

સત્ગુરુ સર્વમાં સાર છે, જાણે યોગી રે જન;
અનુભવી હશે તે જાણશે, જેને લાગી લગન. સત્ગુરુ. ૧
કાર્તકે ગર્ભથી છૂટવું, કરી સાધુને સંગ;
કર્મ છૂટ્યા વિના સુખ નહિ, દુઃખમાં બહુ ઢંગ. સત્ગુરુ. ૨
માગશરે મનમાં વિચારજો, એ છે પ્રગટ દેવ;
સત્ગુરુ સાનથી સમજજો, દષ્ટે નિર્ખીને સેવ. સત્ગુરુ. ૩
પોષે પુરા ગુરુ સેવીએ, જેથી સંશય જાય;
આવાગમનની આંટી ટળે, પુરા ગુરુથી મુક્ત થવાય. સત્ગુરુ. ૪
માહે મહાસુખ માણજો, નિત્ય દિવસ ને રાત;
આવો અવસર ફરી નહીં મળે, પ્રેમે પરખો પ્રભાત. સત્ગુરુ. ૫
ફાગણે ફરી ફરી નિર્ખીએ, ગુરુ દેવનાં રૂપ;
રૂપ જોઈ જોઈ રીઝીએ, જાહાં નહીં ઠંડ ને ધૂપ. સત્ગુરુ. ૬
ચૈત્રે ચેતન્ય સર્વમાં, સાક્ષી સત્ગુરુ દેવ;
સર્વ કાળમાં શોભી રહ્યા, નિશ્ચે સમજીને સેવ. સત્ગુરુ. ૭
વૈશાખે વેદ સાંખ્યથી, વાધી પ્રીત અપાર;
ચિદ્ આનંદ જોઇને, નામ કર્યું નિર્ધાર. સત્ગુરુ. ૮
જેઠે જન્મ સફળ થશે, જપતાં ગુરુનો જાપ;
ભાવ ભરેલો આણીને, જોજો પોતાનું આપ. સત્ગુરુ. ૯
આષાડે આશા છોડજો, જુઠો જગત વહેવાર;
સાચા સત્ગુરુ દેવ છે, ભજીએ વારંવાર. સત્ગુરુ. ૧૦
શ્રાવણે સાધન શું કરું, જેને ગુરુદેવની સહાય;
જાંહાં જોઇએ ત્યાં સન્મુખ ગુરુ, અંગે ઉલટ ન માય. સત્ગુરુ. ૧૧
ભાદરવે ભ્રમ મટી ગયો, ભાસે સઘળે રે બ્રહ્મ;
ખેલ જોશે કોઈ અનુભવી, સમજી માયાનો મર્મ. સત્ગુરુ. ૧૨
આશોએ આશા પૂરણ થઈ, પૂર્યો નખ શીખ વાસ;
હરિ હરિ સઘળે થઈ રહ્યું, સુરતા સ્વામીની પાસ. સત્ગુરુ. ૧૩
દ્વાદશ માસને અનુભવી, ઠરજો ઠેકાણે ઠામ;
જન્મ મર્ણ દુઃખ ભાગશે, કેહે છે ગણપતરામ. સત્ગુરુ. ૧૪

ગુરુસ્મરણનાં પદો.

પદ ૧ લું—રાગ ગરબી.

ગુરુ સ્મરણ કરતાં જ્ઞાન, થશે એહેવું જાણો;
સંશય સઘળા દૂર થાશે, તો નિશદિન આનંદ માણો. ટેક.
સ્મર્યા તેહેને સુખ થાય છે, ગીતામાં એમ કહેવાય છે;
વાણી સર્વે સાખ પૂરાયછે, રહેણીથી સુખ થાય છે. ગુરુ. ૧
અઢળક જળમાં રત્ન જ પડીયું, કેમ કરીને કઢાશે;
વિચાર સાથે શોધન કરતાં, વસ્તુ આવી મળશે. ગુરુ. ૨
વ્રેહનો અગ્નિ જેને પ્રગટયો, ગુરુ ધ્યાનમાં રહેશે;
જ્ઞાન ધ્યાન ને પ્રેમ ભાવથી, દર્શન પ્રગટ કરશે. ગુરુ. ૩
સ્મરણ સુખ કહ્યું નવ જાય, અપાર લીલા જોશે;
ગણપતરામ ગુરુ સ્મરણથી, પ્રકાશ પુરણ થાશે. ગુરુ. ૪

પદ ૨ જું.

હૈયાના ફુટ્યા હરિ સંગે હેત ના કીધુ;
હું મારું માનીને મથી, મિથ્યા તાણી લીધુ રે. હૈયાના. ૧
મારું તારું કરતાં પ્રાણી, અચેત ઉઠી જાશે;
ગુરુના ઘરની ખબર ન જાણી, અંત કાળે કયાં જાશે રે. હૈયાના. ૨
મન ઇંદ્રિના મોટા ફાંદા, લાલચમાં લપટાશે;
મોહતણે વશ થઇને મૂરખ, રાત દિવસ અથડાશે રે. હૈયાના. ૩
સગાં સંબંધી સર્વ મળીને, જમની આગળ ધરશે;
જેમ આવ્યો તેમ ચાલ્યો જાશે, ફોકટ ફેરો પડશે રે. હૈયાના. ૪
ગુરુ ભજવાનું ચોઘડીયું, તને ફરી ફરી કયાં મળશે;
ગણપતરામ ગુરુને ભજતાં, જન્મ મર્ણ ભે ટળશે રે. હૈયાના. ૫

પદ ૩ જું.

ગુરુના દેશમાં રે, એવો અચરજ ખ્યાલ. ટેક.
ગુરુના દેશમાં નિત્ય ઉઠી આનંદ, કદી ન હોય દૂષા;
કામ ક્રોધ વ્યાપે નહી રે, નહી કોઇની આશા. ગુરુના. ૧
ગુરુના દેશમાં નહીં પ્રવૃત્તિ, નહી ઇર્ષ્યા નહીં ભ્રાંત;
હર્ખ શોક વ્યાપે નહી રે, નહીં તાપ નહીં શાન્તિ. ગુરુના. ૨
ગુરુના દેશમાં સદા પ્રકાશા, કબુ ન હોય અંધારા;
અજ્ઞાનીને સૂઝે નહી, જ્ઞાની જ્ઞાન પ્રકાશા. ગુરુના. ૩
ગુરુના દેશમાં જે કોઈ આવે, ફરી જાય તેનું ચક્કર;
ગણપતરામ ગુરુને ભજતાં, નિશ્ચે થાશે ફક્કડ. ગુરુના. ૪

પદ ૪ થું.

ગુરુના દેશમાં રે, જોને જો અખંડ જ્યોતી ઝગે. ટેક.
વિના આભકા વાદળ દેખ્યા, સહેજે ઘટા બનાઈ;
વિના અર્ક અજવાળુ ભાસે, ચો દિશ વીજ ચમકે. ગુરુના. ૧
પંચરંગના હુવા પ્રકાશા, વિના રેનકા ચંદા;
નેત્ર વિના સહુ નજરે દેખે, તારા મંડળ ચળકે. ગુરુના. ૨
વિના સરોવર અંબુજ ભરીયાં, વિના ગાંચકા પંખી;
શુરા જળમાં કુદી પડ્યા તો, માણેક મોતી ખળકે. ગુરુના. ૩
ઐસા ખેલ કોઈ શુરવીર પાવે, જ્ઞાની ગુરુની સંગે;
ગણપતરામ ગુરુના ઘરમાં, ઝળહળ જ્યોતી ઝગે. ગુરુના. ૪

પદ ૫ મું.

ગુરુ ભજરે તુ હરિ ભજરે, કોઈ સંત મહાસુખ દેવાના;
સંત હરિ ગુરુ સગપણ સાચું, ને બાકી સર્વે કહેવાના. ટેક.
સગાં સંબંધી સર્વ મળીને, લુંટી ચુંથી લેવાના;
જીવત જમડા લોભ ક્રોધની, મોહ્રમ માર દેવાના. ગુરુ. ૧
અન્ન તજે કોઈ વસ્ત્ર તજે ભાઈ, જ્ઞાન કથામાં મરવાના;
ચેલા કરવા ભમતા હીંડે, ધ્યાન ધરે ધન હરવાના. ગુરુ. ૨
ધ્યાન ધરો ગુરુ અંતર ધારી, પ્રેમ પંથમાં પળવાના;
જ્ઞાન વિવેક વિચારીને ચાલો, સાચે સદ્‌ગુરુ મળવાના. ગુરુ. ૩
સાચે રાચે રસિયો આવી, ભજતાં ભૂધર મળવાના;
ગણપતરામ ગુરુ અવિનાશી, ઠીક ઠેકાણે ઠરવાના. ગુરુ. ૪

પદ ૬ ઠું-(હોરી).

ગુરુ ગમસેં હવે નીત ખેલું ઐસી હોરી;
આજે હોરી રે મેં તો ખેલું ઐસી હોરી. ટેક.
ગુરુ ગમ જ્ઞાન આઠે પહોર ખેલું, આતમ અનુભવ ભારી;
મોહ રહિત મગનમાં મહાલું;
તો દર્શન પર્શન લેહેરી સદા, સુખ હાલ હજુરી. મેં તો નીત. ૧
માયાતણો મર્મ સમજી લઈને, સંત સમાગમ પ્યારી;
કાળ ક્રોધકુ કસકર રાખું;
તો જ્ઞાન વિવેક વિચારી, અહો નીશ આનંદકારી. મેં તો નીત. ૨
વિશ્વ તણો વિચાર કરીને, વસ્તુ વિષે ચિત્ત ધારી;
ક્રાનુવડે સહુ ખેલ ખેલુંગી;
જગવિશ્વ કરે ચક ચોરી, હરિજન ખેલે હોરી. મેં તો નીત. ૩

જૂઠ અસત્યનો સંગ તજીને, નીર ખીર અનુભવ હેરી;
ગણુપતરામ ગુરુ દર્શની;
તો ઝગમગ જ્યોત ઉજેરી, મટી ગઈ ઘોર અંધેરી. મેં તોં નીત. ૪

પદ ૭ મું-(હોરી).

આજ હોરી રે, સત્ય ગુરુજીસેં હોરી ખેલીએ;
એસી હોરી રે, ગુરુ દેવસેં હોરી ખેલીએ. ટેક.
સત્યગુરુ સાનથી સમજી લઇને, શબ્દ અનુભવ લઇએ;
શબ્દ તણી શમશેર ગ્રહીને,
તો જૂઠ સગે યુદ્ધ લઇએ, લઢી લ્હાવો લાલસેં લઇએ. સત્યગુરુથી. ૧
ગુરુદેવ વિશ્વપ્રકાશી કહીએ, અનુભવી જાણશો હેયે;
જાણી માણીને સુખ ભોગવીએ,
તો જન્મ સફળ કરી લઇએ, એવો નિત્ય લ્હાવો લઇએ. સત્યગુરુથી. ૨
સત્ગુરુ સાથે આઠે પહોર રહીને, જાગૃત જ્યોતમાં રહીને;
આશા રહિત ઉદાસી રહીને.
તો નામ નિરંતર લઇએ, નિરાશી મનથી થઇએ. સત્યગુરુથી. ૩
ગુરુદેવના પ્રતાપવડે, અખંડ આનંદ લઇએ;
ગણુપતરામ કહે કરજોડી,
તો નિર્ભય નિસાનમાં રહીએ, એને મતબાલા કહીએ. સત્યગુરુથી. ૪

પદ ૮ મું-(હોરી).

પધારો પ્રભુ પ્રાણજીવન પધારો; ટેક.
પ્રેમે પધારો ને મહા સુખ આલો, સંકટથી રે ઉગારો;
બાંહેગ્રહેકી લાજ રાખો તો,
અમને ભરુસો તમારો, નથી બીજો એક આરો. પ્રભુ પ્રાણ. ૧
સર્વ શિરોમણિ શ્યામ બિરાજો, દીનનાં દુઃખ નિવારો;
ઉલટ સુલટ કરી ખેલ સુધારો,
તો નાથ નિરંજન તારો, છઉં સદા દાસ તમારો. પ્રભુ પ્રાણ. ૨
ખબર કરો ખરી હેતે હરિ ગુરુ, ફાગણકો માસમાં ઠારો;
જ્ઞાન ગુલાલ અબીલ અનુભવ,
તો શીલ સંતોષમાં વારો, ગુરુદેવ ઘેર સધારો. પ્રભુ પ્રાણ. ૩
સર્વ સમાધાન હાથ તમારે, દાસનાં દિલ સુધારો;
ગણુપતરામ ગુરુનો પસારો,
સમજ સમજ મન મારો, ગુરુદેવ દિલનો પ્યારો. પ્રભુ પ્રાણ. ૪

પદ ૯ મું-(હોરી).

આજ હોરી રે, ખેલે હરિજન આનંદ હોરી. ટેક.
આનંદ હોરી ઉજાસ ઘણેરા, તાપ નહિ તલ ભારી;
દુનિયા ડરે ખરા તાપ દેખીને,
સેવકને સુખકારી, સદા રહે પ્રેમ ખુમારી. ખેલે. ૧
સર્વ સખી મળી નિશ દિન ખેલે, આગમ ગુલાલ ઉડારી;
અરસપરસ ગુરુ ધૂન લગેરી,
તાલ મૃદંગ બજેરી, આવે ગુરુ શબ્દની લેહેરી. ખેલે. ૨
ખેલ ખેલી ખરા રંગ જમાવ્યા, ગેબ ઘટા ઘન ઘેરી;
છાયા થઈ જ્યારે સદ્દગુરુ કેરી,
હો ગઈ લાલ ગુલેરી, આવે લેહેર ખુબ ખુબેરી. ખેલે. ૩
એવી હોરી હું ખેલું આઠે પહોર, હો ગઈ મોહન ભેરી;
ગણુપતરામ ગુરુના ખેલાડી,
સર્વથી બની શુદ્ધ નારી, લગી સત્ત શબ્દથી તારી. ખેલે. ૪

પદ ૧૦ મું-(હોરી).

મીલાવે, ગુરુ શબ્દથી ધ્યાન મીલાવે. ટેક.
જ્ઞાનથી ધ્યાન ને ધ્યાનથી ધીરજ, સુરતાથી શબ્દ મીલાવે;
સુરત શબ્દ મેળી ખેલ કરે છે,
સ્વામી તણું સુખ પાવે, અનુભવ અંતર આવે. ગુરુ. ૧
અનુભવ આવે તે એ સુખ પાવે, માયામાં બ્રહ્મ મીલાવે;
બ્રહ્મ સચરાચર વ્યાપક જાણે,
તો દિલમાં દ્વેષ ના આવે, પછી તે કોને સમજાવે. ગુરુ. ૨
સમજ સમજ મન મગન રહે છે, ગુરુગમ શબ્દથી પ્રાવે;
સહેજ સ્વભાવે ખેલી રહ્યા છે,
તો ભજન ભરુસે લગાવે, નહી કોઈ આવે ને જાવે. ગુરુ. ૩
સંત સેવા ગુરુ સ્મરણ અંતર, નિર્ભયે નિશાન ચઢાવે;
ગણુપતરામ ગુરુના વિલાસી,
તો ભક્તિ દયા દિલ ભાવે, એવું સુખ સેવક પાવે. ગુરુ. ૪

પદ ૧૧ મું-(હોરી).

થઈ ઉદાસી, ગુરુ શબ્દનું જ્ઞાન પ્રકાશી. ટેક.
ઉદાસી થઈ સત્સંગતમાં રહેવે, ન જાય મથુરા ને કાશી;
સંત હરિ ગુરુ સમજીને સેવે,
તો અડસઠ તીરથ વાસી, સદા રહે મન ઉદાસી. ગુરુ. ૧

સંત સમાગમ ખેલે નિરંતર, મારીને મોહ મેવાસી;
ક્રોધ તજી શીલ સંતોષ લેવે,
તો જગતથી મન ઉદાસી, પછી કરે નિત્ય વિલાસી. ગુરુ. ૨
જગતમાં જીવણ જોઈ વિચારી, જગત ગુરુ ને હું દાસી;
જગત ને ભગતમાં અંતર નહીં,
તો અલક ખલક ખુબ ખાશી, મટી ગઈ લક્ષ ચોરાશી. ગુરુ. ૩
સંશય સકળ સહુ દૂર કરીને, મુક્ત મેદાનમાં વાસી;
ગણપતરામ કહે શિર નામી,
તો ચરણ કમળ થઈ દાસી, મટી ગઈ યમની રે ફાંસી. ગુરુ. ૪

પદ ૧૨ મું-(હોરી).

સોહાવી, ગુરુ જ્ઞાન ગુલાલ સોહાવી. ટેક.
જ્ઞાન સોહાવ સદા સુખ પાવ, શબ્દમાં સાન લગાવી;
યંત્ર જુદાં જુદાં ઘાટ ઘણેરા,
તો શબ્દમાં શબ્દ સુણાવી, ગયા સૌ ઘાટ ભૂલાવી. ગુરુ. ૧
સૃષ્ટિ સકળ સૌ માત પિતા છે, અંતરભાવના આવી;
શક્તિમાં શિવ ને શિવમાં શક્તિ,
તો માયામાં બ્રહ્મ મીલાવી, ટળ્યો તાપ શબ્દ શમાવી. ગુરુ. ૨
છાંડી ગુલાબ ઘુમે ગુરુગમથી, કૃષ્ણ રાધાગમ લાવી;
સુરતા શબ્દ મળી રાસ રચ્યો છે,
તો તાથૈ તાન મેળાવી, જુએ જ્યારે લાજ ગુમાવી. ગુરુ. ૩
રુદે કમળમાં રાસ જમાવી, જુગ્તે જુવે નિદાવી;
ગણપતરામ ગુરુગમ ખેલે,
તો એવી છે હોરી ઠરાવી, ગુરુનામ નીભાવી. ગુરુ. ૪

પદ ૧૩ મું-(હોરી).

બ્રજબાલા, હોરી ખેલે ગુરુદેવ લાલા. ટેક.
વ્રજ સખી સૌ ભેગી મળી છે, સાથે છે કા'નજી કાળા;
તાલી દેઈ ખુબ ઘુમે ગગનમાં,
તો હો રહ્યા હૃદયે ઉજાલા, ઉડે ભાલા અણીઆલા. હોરી. ૧
રુદે વૃંદાવન અષ્ટ કમળમાં, ખેલી રહ્યા નંદલાલા;
ચોફેર ચાક ચઢાવી ચતુર્ભુજ,
ઘુમે ઉરાડી ગુલાલા, ગોપી કરે કાલાવાલા. હોરી. ૨
ગુરુજીથી ગોપી ને ગોપીથી ગુરુજી, ગોપી ગુરુ એક આરા;
અરસપરસ મળી રંગ જમાવ્યો,
તો હો ગયા લાલ ગુલાલા, પીએ તે પ્રેમના પ્યાલા. હોરી. ૩

વ્રજ સખી ગુરુદેવની દાસી, દાસીમાં દેવ દુંદાળા;
ગણપતરામ ગુરુ ઘણા વહાલા,
તો ઠામ નથી કોઈ ઠાલા, છબીલાજી છેલ છોગાળા. હોરી. ૪

પદ ૧૪ મું.

રુદયે હિમત રાખો માહારા હરિજન, રુદયે હિમત ધરીએજી.
જાયું તે તો જરૂર જાવાનું, વિઠ્ઠલ વરને વરીએ હોજી;
શિર સાટે સદ્‌ગુરુ મળે તો, પાછી પુઠ ન કરીએ. રુદયે. ૧
હરિભજનમાં હિમત રાખો, દુર્જનથી નવ ડરીએ હોજી;
મહા પંથનો મારગ મેલી, અવર ઠામ નવ ઠરીએ. રુદયે. ૨
સ્મરણ કરીએ સોહં રામનું, વેદ વચન ઉચરીએ હોજી;
જાપ અજપા જુગતે જપીએ, ધ્યાન હરિનું ધરીએ. રુદયે. ૩
અમૃતરસ અખંડ સ્વામીનો, ભેદ જાણીને ભરીએ હોજી;
સદા બ્રહ્મ ભરપૂર ભર્યો છે, અનુભવને આદરીએ. રુદયે. ૪
કાચા કુંભ સરીખી કાયા, જાતાં વાર ન જરીએ હોજી;
ગોવિંદજીના ગુણ ગાઈ લો, ભવજળ પાર ઉતરીએ. રુદયે. ૫
મનુષ્યા જન્મ મળ્યો છે મોંઘો, ફંદ માંહે નવ ફરીએ હોજી;
નાભિ કમળથી ચલી રે સુરતા, શ્વાસો શ્વાસે સ્મરીએ. રુદયે. ૬
સાચો સંત સમાગમ કરીએ, વાણી વિમળ ઉચરીએ હોજી;
કહે ગણપત સદ્‌ગુરુને સેવો, પંથ બીજો પરહરીએ. રુદયે. ૭

—✲✲✲✲✲—

ગેમલદાસ.

ભકિતનાં પદો.

પદ ૧ લું.

લાગે પ્રેમ પ્રીતનો રંગ, ટાળ્યો તે તો નહિ ટળે રે;
દ્વેષી દુર્જન લોક, રીસે તે તો બળે રે. ૧
મારા શિર પર છબીલાની છાપ, ભવો ભવ રહેજો રે;
હરિના દાસના દાસનો દાસ, મને નિત્ય કહેજો રે. ૨
હરિ સંત સેવતાં મેણું, બેસશે તો સહીશું રે;
હરિ સદ્‌ગુરુ મળે એક, તેના થઈ રહીશું રે. ૩
ભજતા જાયે ભલે લાજ, તો હવડાં જાજો રે;
ગુરુ ગમે ગેમલજી કહે, ગુણ ગોવિંદના ગાજો રે. ૪
હરિ સંત સ્વરૂપી ઝાઝ, તેમાં જે કોઈ બેસે રે;
તેને લઇને ઉતારે ભવપાર, ગેમલજી કહે છે રે. ૫

પદ ૨ જું.

હરિ ભજવાનો મળ્યો રે સબંધ, હરિ કોઈ ભજશે રે;
બીજા અન્ય નહિ રે ઉપાય, ફેરા બહુ ફરશે રે. ૧
ઘણું તે લેઈ તન મન ધન, ગુરુ ચર્ણે ધરિયે રે;
કરીએ સાધુ કેરો સંગ, વિષય પરહરિયે રે. ૨
દિન ઉગે ભૂલ્યો રે ભુવન, પછી ક્યાંથી જડશે રે;
આગળ આવી અંધારી રાત, ઘણું રડવડશે રે. ૩
હરિ ભજતાં ભલે લાજ જાય, હવડે જાજો રે;
ગુરુગમ ગેમલજી કહે સોય, હરિગુણ ગાજો રે. ૪

પદ ૩ જું.

એવી કુડી તે લાજને કાજ, વાલમ ના વિસારિયે રે;
મનને સુઝે તે કરે વાત, સંસાર હૈયેથી તારિયે રે. ૧
પરનિંદા સ્ત્રી સોય, સ્વપ્ને ના ભાળિયે રે;
ખર ગજ રથ ને રે તુરંગ, મિથ્યા પ્રમાણિયે રે. ૨
જેનાં રોગે ભરાયાં નેત્ર, પિંડ તે તો ભારે રે;
છે યથાર્થ જેમનું તેમ, કમળો તેનો ઠારે રે. ૩
તે અર્ક ના હોય ઉદ્યોત, તેણે શું થયું રે;
કોઈ મળે સંત સુજાણ, તીમીર તેનું ગયું રે. ૪
એવા શિવ વિરંચી માંય, * * *
ગુરુગમ ગેમલજી કહે સોય, તે લે જડ નહી રે. ૫

પદ ૪ થું-રાગ મારુ.

હરિ ભજતાં હજુ કોઇની લાજ, જતાં નથી જાણી રે;
એમ શ્રુતિ સ્મૃતિ કે સંત, વદે વેદ વાણી રે. હરિ. ૧
આપ્યુ વિભિષણને રાજ્ય, રાવણને સંહારી રે;
વ્હાલે ઉગાર્યો પ્રલ્હાદ, હિરણ્યકશ્યપ મારી રે. હરિ. ૨
વ્હાલે અંબરીષના અવતાર, આપે આડા ધરીયા રે;
હરિએ કીધી ગજકેરી સાહ્ય, ગરુડપર ચઢીયા રે. હરિ. ૩
વ્હાલે મીરાંબાઇનુ વિખ, હળાહળ પીધું રે;
પૂર્યાં પાંચાલીનાં ચીર, પાંડવ કામ કીધુ રે. હરિ. ૪
વ્હાલે નરસિંહ મેતાને હાર, હાથો હાથ આપ્યો રે;
ધ્રુને દીધું અવિચળ રાજ્ય, પોતાનો કરી થાપ્યો રે. હરિ. ૫
આઘે રહી કીધાં ભક્તનાં કામ, માટે હવડાં કરશે રે;
ગુરુગમે ગેમલજી કેહેત, હરિ દુઃખ હરશે રે. હરિ. ૬

પદ ૫ મું–રાગ સોરઠ.

ખેલ્યો રે રાત અંધારી રે, તારો કંથ ખેલ્યો રે રાત અંધારી. તારો. ટેક.
દાળ ભર કર ધહુંને લાવ્યો, ઉપર બાચકા ભારી રે;
હેલો દેઈ બારણીએ આવ્યા, હાંરે તું તો જાગ સુલક્ષણી નારી રે. તારો. ૧
વહાણું વાશે ને પગલું જણાશે, મુશ્કેલ પડશે ભારી રે;
અર્ધી રેન ને મેહુલો વરસે, હાંરે એ તો પ્રભુએ વાત સુધારી રે. તારો. ૨
સંતોની કાજ મેં તો ચોરી રે કીધી, માર્યાની* શંકા ન આણી રે;
ગેમલદાસ પ્રભુ મેણાં મારે, તમે લજ્જા રાખો હમારી રે. તારો. ૩

પદ ૬ ઠું.

ઓધા જઇને કહેજો, તમો ગિરિધારીને;
એમ ઓરંભા દેજો રે, તજી વ્રજનારીને. ૧
નટવરને વિયોગે રે, ભોજન નવ ભાવે;
ઘણા વ્રેહને રોગે રે, નિદ્રા નવ આવે. ૨
પંડે પીળી થઈ છું રે, પીડે પ્રીત તણી;
સુધ ભૂલી ગઈ છું રે, વ્રેહની દાઝી ઘણી. ૩
નથી સુખ શરીરે રે, નથી અમે નિર્મગતા;
ત્રઠ જમનાને તીરે રે, રંગેસુ ઘણું રમતાં. ૪
ઘણું ઘૂંઘટ તાણી રે, બીહીતાં બોલું છું;
જાણે જેઠ જેઠાણી રે, તે દરદે ડોલું છું. ૫
સાસુ નણદીના ડરની રે, હાં રે ઘણી માની છે;
વિઠ્ઠલવર સાથે રે, પ્રીત તો છે છાની છે. ૬
કંથ કેડે ફરે છે રે, દીયર દુઃખ દીયે ઘણું;
દેઈ લેઇનિ દમે છે રે, જુઓ દુઃખ નારી તણું. ૭
વહેવારમાં વસવું રે, વ્રજતણે વાસે;
કોઈ સાથે ના હસવું રે, ઘડી નીચે શ્વાસે. ૮
બોલી પેસમાં બીહીવું રે, લોકલજ્જા આણી;
પળ પળમાં પીવું રે, વાઘ વચ્ચે પાણી. ૯
એહેવાં સંકટ સહીએ રે, ગિરધરને કાજે;
દુઃખ કોને કહીએ રે, મેહેલ્યાં એમ મહારાજે. ૧૦
ઓધા જઇને કહેજો રે, તમો નરના નરને;
પાણી મોરથી† પીધું રે, પછે શું પૂછો ઘરને. ૧૧
ઓધા જઈ કહેજો રે, છબીલાજીને છાનું;
ઠીક ઠરાવી કહેજો રે, ગિરધરને બહાનું. ૧૨

---

* અથવા 'માયાની.' † મોરથી–પહેલેથી.

દેજો દયા કરીને રે, દર્શન દાસીને;
એમ કહેજો હરિને રે, આવ્યા શું નાશીને. ૧૩
એક વાર પધારો રે, વહાલ વધારીને;
ગુણ ગેમલ ગાયે રે, વાત સુધારીને. ૧૪

અગ્રદાસ.

રામભક્તિનાં પદો.

પદ ૧ લું.

પહેરે શ્રી દશરથ લાલ, પવિત્રાં પહેરે શ્રી દશરથ લાલ. ટેક.
સુંદર શ્યામ છબીલે નાગર, સકળ અવધકે પ્રતિપાળ. પવિત્રાં૦ ૧
દઢ મન હરત હમારે રઘુવર, સંગ જાનકી અતિ સુકુમાર. પવિત્રાં૦ ૨
ભક્ત જનોના કલ્પતરુ પ્રભુ, અતિ આનંદ સિંધુ અપાર. પવિત્રાં૦ ૩
માત કૌશલ્યા મન મોદ વધ્યો છે, નિર્ખી નિર્ખી શોભા વિશાળ. પવિત્રાં૦ ૪
અગ્રદાસ, કીએ પ્રાણ નોછાવર, કરુણાસિંધુ અતિ હે કૃપાળ. પવિત્રાં૦ ૫

પદ ૨ જું.

શ્રી રામચંદ્ર પદ ભજ વેળા એક, ભજ વેળા એક મહા સુખદાયક. શ્રી રામચંદ્ર૦ ૧
અભેકરણ ભવતરણ પ્રૌઢ દઢ, જુગ જુગ સાખ વેદકે વાયક. શ્રી રામચંદ્ર૦ ૨
ચિત્ત વીત ચરણ સકળ કલ્પતરુ, વિપદ નહિ સદા સુખદાયક. શ્રી રામચંદ્ર૦ ૩
સત્યકી સદા ઇચ્છા કારણ, નિશદન રહે ધનુષ્યકે ધારક. શ્રી રામચંદ્ર૦ ૪
ગૌતમ ગૃહણી ગ્રેહે ગજ તારે, લંકા વિભીષણ કપિ જો સહાયક. શ્રી રામચંદ્ર૦ ૫
સેવા અલ્પમાં કુસુમ માનત, કરુણાસિંધુ અયોદ્ધા નાયક. શ્રી રામચંદ્ર૦ ૬
શિવ વિરંચી નારદ મધુકર, વિણા ધરી વિમલ જશ ગાયક. શ્રી રામચંદ્ર૦ ૭
જાનકી જીવણ સચરાચર રમી રહ્યો, અગ્રદાસ ઉર આનંદદાયક. શ્રી રામચંદ્ર૦ ૮

પદ ૩ જું—રાગ બેહાગ.

વાગે રે હો વાગે રે, પેલા વનડામાં તે વેણ વાગે રે.
એકલડી કેમ જાઉ મોરી સાથની, દુરીજન રે દુરીજનનો ડર લાગે રે. પેલા૦ ૧
સાસુડી શળી મારી સુખ નિદ્રામાં, ન્હાની નણદલ જાગે રે. પેલા૦ ૨
અગરદાસના સ્વામી કૃપા કરીને, ચરણકમળ ચિત્ત રાખે રે. પેલા૦ ૩

કાસીદાસ.*

થાળનાં પદો.

પદ ૧ લું.

કેદારો કહેતામાં હરિ, આવે હરિજન પાસ;
દુઃખ મટાડી સુખ કરે, પૂરે મનની આશ. ૧

(સાખી.)

આશા પૂરે મન તણી, ગાય કેદારો કોય;
સન્મુખ આવે શામળો, આ વિશ્વની માંહ્ય. ૨
આ વિશ્વમાં કંઈ થયા, કંઈ થશે નિર્ધાર;
કરશે કામ સર્વનાં, જગકર્તા પ્રતિપાળ. ૩

(સાખી.)

જગકર્તા સર્વથી, શ્રેષ્ઠ જગમાં જાણ;
કાશી કહે ભજન વિના, જનનીએ જન્મ્યો પ્હાણ. ૪

પદ ૨ જું.

મારે ઘેરે આવો રે, હરિ પ્રસાદ પાવાને;
વિલંબ ન કરશો રે, નૌતમ નહાવાને. ૧
સૌ હરિજન સાથે રે, પ્રાણનાથ પધાર્યા;
ચંદન ચાખડીએ રે, ચાલંતાં ભાવ્યા. ૨
આવીને ઉભા રે, મંદિરે મારામાં;
મન મારું પ્રોયું રે, પ્રીતમ પ્યારામાં. ૩
કનક સિહાસન રે, મલીયાગરના પાયા;
તે પર બેઠા રે, નંદ યશોદાના જાયા. ૪
પ્રણામ કરીને રે, ભેટ્યા મોહનજી સાથે;
વળતી ઉઠ્યા વિઠ્ઠલ રે, નહાવાને માટે. ૫
ઉષ્ણોદક મૂક્યું રે, જળ જમનાનું લાવી;
કર્યું મર્દન અંગે રે, કસ્તૂરી મંગાવી. ૬
સ્નાન કરીને રે, ઉઠ્યા કૃષ્ણજી આજે;
પાટ સોનાની નાંખી રે, પ્રીતમ જમવાને કાજે. ૭
જમનાજીની રે, ભરી વારી ઝારી;
તરસ લાગે તો પીજો રે, વારે વારે ગિરધારી. ૮

---

* આ કવિના પિતાનું નામ મોરારજી, જ્ઞાતે લુહાર, ને વતન દયાદરા પણ કારેલા ગામમાં રહેતા હતા.

કનકથાળમાં પીરસ્યું રે, ભોજન ભૂધરજી તમને;
હોંસ કરીને જમજો રે, કહું છું હુ તમને. ૯
કમોદ પંખાળી રે, ખંડાવી ખાંતે;
નિર્મળ તાંદુલ તે તો રે, મેલ્યા છે એકાંતે. ૧૦
ભાત તેનો મેં કીધો રે, માંહે મઠાની કઢી;
ભજીયાં બહુ ભાવે રે, ઉત્તમ પાપડ વડી. ૧૧
દાળ કીધી સુંદર રે, માંહે મસાલો નાખી;
પ્રેમ ધરીને પીરસું રે, જીવન જુઓ ચાખી. ૧૨
ઘહું દાઉદખાની રે, લાવીને છોલ્યા;
સોનગઢ વંટીએ રે, બહુ ઝીણા દળિયા. ૧૩
પરસુદી કાઢી રે, સેવને વણી છે સારી;
જુગતે ઓસાવી રે, લાવું ઘીની વાઢી. ૧૪
ઉત્તમ સાકર નાખું રે, વાટેલી ઝીણી;
બદામ ચારોળી રે, કોપરું નાખ્યું છીણી. ૧૫
પીસ્તાં ને ખસખસ રે, માંહે કેસરના વાળા;
જુગતે જમજો રે, ગોવિંદ ગોપાળા. ૧૬
ચણા ને વટાણા રે, બાકરા તુવરના;
સુરણ ને શિંગો રે, કર્યાં શાક પરવરનાં. ૧૭
ચોળા ને ઝાલર રે, વેગણ છે સારાં;
કારેલાં કંટોલાં રે, છે હરિને પ્યારાં. ૧૮
તાંદલજો મેથી રે, કલમકલ્લાની ભાજી;
કોળું ને ભીંડા રે, જોઇને થયા રાજી. ૧૯
કેરી ને કરમદ રે, લીંબુ બહુ ઉત્તમ;
બીલી ને કેરાં રે, આરોગો શ્રી નૌત્તમ. ૨૦
છે કુંવરનું લીંબું રે, કાકડી કોઠમડાતણી;
મરચાં મેં તો તળિયાં રે, સુંદર દાળ ચણાતણી. ૨૧
આમળાંનું અથાણું રે, હરિ આપું તમને;
ખાંતીલા ખાઇને રે, દેજો જશ અમને. ૨૨
સત્તાવનનું (?) રે, મૂલ્ય મેં તો આપ્યું છે;
આદુ ને હળદર રે, અથાણું કાઢયું છે. ૨૩
ચટણી મેં તો વાટી રે, મરચાં લીલાં નાખી;
ધાણા ફુદીના રે, નાખ્યા રુદીયે રાખી. ૨૪
આદુ ને હળદર રે, માંહે નાંખ્યાં છે મરી;
જુગતે જીરુ નાંખ્યું રે, હેયામાં મેં તો હોંસ ધરી. ૨૫

ગોળ આંબલી માંહે રે, કોપરુ નાખ્યું સૂકું;
ભાવ હોય તો હોંસે રે, ત્રિકમા તમને મૂકું. ૨૬
જે જોઇયે તે લેજો રે, પ્રભુજી માગી;
રખે શરમાતા રે, પૂરણ બ્રહ્મ ત્યાગી. ૨૭
જગજીવન જમ્યા રે, પૂરણ જશ આપી;
દાસ કાશીના રે, દુખડાં નાખ્યાં કાપી. ૨૮
હરિ તમને આપું રે, મુખવાસ મન ગમતાં;
પ્રેમ કરીને લેજો રે, ગંમત કરતાં કરતાં. ૨૯
પાન પુનાનાં ઉત્તમ રે, બીડાં આપું વાળી;
કાથો ચૂનો રે, માંહે લવંગ સોપારી. ૩૦
આપું એલચી ઝાઝીરે, સુંઠ વડોદરીયા ખારી;
મોહન મુખવાસ કરજો રે, ઉપર આપું વરીઆળી. ૩૧
ભક્ત કાશીના રે, સ્વામીને ભજતાં ભાવે;
જન્મો જન્મનો રે, તારો દાસ તે તો કહાવે. ૩૨

કાળીદાસ.

શિવલીલા.

પદ.

જીવ તું શિવને સંભારને, બીજી મુકી રે જંજાળ;
ઘડી એક જાયે સોનાં સમી, શિરપર ભમે છેરે કાળ. જીવ તું૦ ૧
જાવું કાળના હાથમાં, મરતાં કેટલી વાર;
જીવ માયામાં વહી ગયો, કેમ ઉતરશો ભવ પાર. જીવ તું૦ ૨
જેવું મોતિ રે ઉપાસલું, તેવો ખોટો રે સંસાર;
દીસતું રે રળિયામણું, ખરતાં કેટલી વાર. જીવ તું૦ ૩
જળ પરપોટો રે નિર્મળો, જોતાં પરગટ થાય;
મૂરખ મનમાં નથી જાણતો, જોતાં જળમાં રે સમાય. જીવ તું૦ ૪
જેવી ખરા બપોરની છાંયડી, જેવું અંજલિમાંનું નીર;
જેવું કવખતનું* વાદળું, તેવો મિથ્યા સંસાર. જીવ તું૦ ૫
જેવું ચાંદરણું ખીલીયું, જેવી વેલુની ભીંત;
જેવો વા વચ્ચે દીવડો, તેવી કાયાની રીત. જીવ તું૦ ૬

* મૂળ પાઠ 'જેવું કવાકૂળનું વાદળુ.'

જેવા કેળના થાંભલા, તેવો ખોટો રે સંસાર;
જેવા ધૂમાડાના બાચકા, તેવો કાયાનો વ્યાપાર. જીવ તું૦ ૭
કાચો કુંભ જળે ભર્યો, રહેશે કેટલીક વાર;
કાગદ ભીંજ્યો રે પાણીએ, માન તું એવો સંસાર. જીવ તું૦ ૮
જેવો સંયોગ નદી નાવનો, પ્રભાતે એકઠાં થાય;
પછે કો કોને મળે નહી, આપ આપણે ઘેર જાય. જીવ તું૦ ૯
નદી કિનારે રુખડાં, પ્રભાતે ધોવાઈ જાય;
મૂર્ખ મનમાં નથી જાણતો, જોતાં સમૂળાં જાય. જીવ તું૦ ૧૦
પોપટ ભણતો રે પાંજરે, માંજાર ઉભી છે દ્વાર;
મૂર્ખ મનમાં નથી જાણતો, શિર પર ભમે છે કાળ. જીવ તું૦ ૧૧
જેવાં વૃક્ષનાં રે પાંદડાં, દીસે શોભાયમાન;
કાળ સંજોગે પ્રકટ થયાં, પછે વેરાયાં રાનો રાન. જીવ તું૦ ૧૨
જેવો વાસો રે પંખી તણો, સન્ધ્યાએ એકઠાં થાય;
પછે કો કોને મળે નહિ, પ્રભાતે ઉડીને પલિ જાય. જીવ તું૦ ૧૩
હીંડો રે મૂછો મરડતા, મુકે લડસડતા રે પાગ;
મર્ણે કાળે રે રુંધીયો, ખોવા આવ્યો રે ભાગ્ય. જીવ તું૦ ૧૪
જોબન મદમાં રે ચાલતો, હર્ખે ઘેલો રે થાય;
આંખે સામું રે જુએ નહી, જ્યારે પ્રાણ રુંધાય. જીવ તું૦ ૧૫
બાળપણું રમતાં ગયું, જોબન નારીની સાથ;
મરણકાળે થયા આકરા, વિસાર્યા વિશ્વંભર નાથ. જીવ તું૦ ૧૬
મેલ્યા રાણા રાજીયા, પેહેલી ગર્થ ભંડાર;
સાથે કો નથી આવતું, આવે પુણ્ય ને પાપ. જીવ તું૦ ૧૭
મારું મારુ રે આદરે, તારુ નથી રે કાંઇ;
આપ આપણે સ્વાર્થે સહુ મળ્યુ, મન વિચારીને જો આંહિ. જીવ તું૦ ૧૮
દાટયું સાટયું સર્વે રહ્યું, ના કીધી કર્મની છૂટ;
પુણ્ય દાન ન આપીયુ, એવી દૈવે ખાધી સુધ. જીવ તું૦ ૧૯
પાંચ ચોર પુઠે પળ્યા, લુટે રાત ને દશ દિશાય;
મૂર્ખ મનમાં નથી જાણતો, આઘે આઘે રે ધાય. જીવ તું૦ ૨૦
સ્વપ્નું લાધ્યું રે ઉંઘમાં, પામ્યો ગર્થ વિશાલ;
જાગ્યો ત્યારે દીશે નહી, અંતે થયો રે નિરાશ. જીવ તુ૦ ૨૧
કાયા નગર ભેળાઈ ગયું, ઠામો ઠામ લુંટાય;
દશે દરવાજા ભીડીયા, ન કોઈ વારે રે ધાય. જીવ તુ૦ ૨૨

વિષય મારગ ચાલતાં, આગળ અંધારી રાત;
મૂર્ખ મનમા નથી જાણતો, તારે કોનો છે સાથ. જીવ તું૦ ૨૩
ભવ સાગરમાં બુડતાં, લીધાં શિવનાં રે નામ;
કાળીદાસ કુવેર વર્ણવે, ચર્ણ આપો શિવ ઠામ. જીવ તું૦ ૨૪
એ શિવલીલા જે કો સાંભળે, તેના પુણ્યનો નહીં સવનો પાસ;
શિવનો દાસ એમ વર્ણવે, રાખો ચર્ણ નિવાસ. જીવ તું૦ ૨૫

કેવળરામ.

હરિભકિતનાં પદો.

પદ ૧ લું–રાગ સોરઠ.

સખી વૃન્દાવન મોઝાર, વ્હાલે વાહી વાંસલી;
એનો શબ્દ ગયો ત્રણ લોક, ગગનમાં સાંચરી. ટેક.
શબ્દ ગયો ત્રણ લોકમાં રે, એહેવો એનો સાદ;
બ્રહ્મા માહેશ્વર મોહી રહ્યા રે, એવો સુણી મધુરો નાદ. વ્હાલે૦ ૧
નવ લખ તારા થંભીયા રે, થંભીયા રવિ ને ચંદ્ર;
નવસો નવાણું નદીઓ થંભી રે, વ્હાલા થંભ્યા છે સાત સમુદ્ર. વ્હાલે૦ ૨
ડુંગર પર્વત ડોલીયા રે, ડોલ્યાં વનનાં વૃખ;
વ્રજનારી વ્યાકુળ થઈ રે, એને હૈડે તે વાધ્યા હર્ખ. વ્હાલે૦ ૩
સન્મુખ આવી સુંદરી રે, ઉભા રહ્યા છે નાથ;
કેવળના સ્વામી શામળા રે, મુજ અબળાનો ઝાલો હાથ. વ્હાલે૦ ૪

પદ ૨ જું–રાગ મારુ.

ઉભેલી રે જમના આરે, મારી સહીયરો ઉભેલી જમના આરે;
ભ્રકુટી કમાન બાણ વાગ્યાં લોચનનાં, રસીકસી હૃદિયામાં મારે. મારી૦ ૧
મારે તો લોકલાજ નિર્લજને, એને તો કોઇએ ના વારે. મારી૦ ૨
કેવળરામ જીવણ ધન માધવ, પ્રભુજી નંદ દુલારે. મારી૦ ૩

પદ ૩ જું.

શ્રી કૃષ્ણનામ આધાર, સાર સુખ કૃષ્ણ નામ આધાર;
પ્રેમ પુનિત પ્રીત નંદા નંદન, એહી વિચાર વિચાર્ય. ટેક.
સુખ આવે દુઃખ જાય, બ્રહ્મમય, હરિ નામ ઉચાર;
વિના ગોપાળ નહિ કો અપનો, સંત જન કહત પોકાર. કૃષ્ણ૦ ૧
* * * * *
કેવળરામ વૃન્દાવન જીવન, ધરનાં રટત નર નાર. કૃષ્ણ૦ ૨

કેશવદાસ.

હરિભક્તિનાં પદો.

પદ ૧ લું.

સોનલા તે કેરું રે સુંદર પાળણું, મોતીડે પ્રોઈ રે દોર;
હીરલા કેરા રે જડીયા હંસલા, માણેક કેરા રે મોર.
હર્ખે હીંદોળે રે માતા યશોમતિ, પોઢો પુત્ર રે પાળણા માંહ;
કરતી હુલામણાં કહેતી વધામણાં. હર્ખે૦ ૧
કોણ કોણ રે પુણ્ય રે, પ્રભુ અમો આચર્યાં, કોણ વળી દીધલાં દાન;
વૈકુંઠ નાથ રે પોઢા પાલણે, કમળ નેન ઘનશ્યામ. હર્ખે૦ ૨
પાવન કીધી રે વ્રજની સુંદરી, પાવન ગોકુળ વાસ;
પાવન કીધા રે વીરલા ભક્તને, ગુણ ગાયે કેશવદાસ. હર્ખે૦ ૩

પદ ૨ જું—રાગ ગોડી.

મોહી વ્રીજની નારી, જોઇ બાઈ મોરલી મોહન ગારી;
વ્રંદાવન વાજે શુભકારી, કાહાનો બાલો બ્રહ્મચારી. જોઇ૦ ૧
જોવા મનડું રે હીસે, હારે વણ જોયા કયમ જીવીસે;
એકવાર નયણે દીસે, ઉતર દેઈ ન શકીસે. જોઇ૦ ૨
ચરણે કુંડળ રે ચળકે, હાં રે કટી મેખલા કટિખલકે;
હરિ લંકમાંહે લેહેકે, નેપુરીઆં કાને ઝળકે. જોઇ૦ ૩
ચરણે શોહાવ્યાં રે વેલિયાં, હાં રે વિછિયડાકરઆંગળિયાં;
કુલી બધન કર કોમલિયાં, શિર સોહે માદલિયાં; જોઇ૦ ૪
ભુષણ ભુલી રે અંગે, જોરે બાઇ કાજળ સારાં માગે;
નેણ રેખ સિંદુર રંગે, ચરણા અરધ ઉતુંગે. જોઇ૦ ૫
ચુનડ પોતડીએ પહેર્યાં, હાં રે ધાટડીએ હીરા ઝવેરા;
નેણ બિબને ગુણ ગહેરાં, જયમ સાયર ચાલે લહેરાં. જોઇ૦ ૬
એક જાઇ પોહોતી રે આદે, હરિને તેડતી સરુ એ સાદે;
શિખામણ રે વદંતી વાદે, નવ પીજે પ્રેમ પ્રમાદે. જોઇ૦ ૭
સઘળી મળી આરે ટોળે, જોરે સખી કો આગળ કો ઓળે;
દર્શન દેવતણાં ડોલે, બેસાડી નેત્ર હીડોળે. જોઇ૦ ૮
સુરિનર આશ્ચર્ય જ થાયે, હાં રે શશી પુનમ અસ્ત ન થાય;
વૈષ્ણવ જન નમીયા પાયે, તાંહાં કેશવ હરિગુણ ગાય. જોરે૦ ૯

પદ ૩ જું—રાગ દેશાખ.

સખી ક્ષણ ઓરા આવીએ રે, રુડો નંદજીનો લાલ લડાવીએ રે. ૧
એણે ગોકુળ રેલતું રાખ્યું રે, બળ બાંહોડી વડે પ્રભુ દાખીયું રે. ૨

ધર્યો ગોવર્ધન લીલા કરી રે, ત્યારે આઠ વર્ષના શ્રી હરિ રે. ૩
કોપ્યો ઈંદ્ર હાવું નવ ચાલિઉં રે, ગોણું નંદસુતે માથે ધર ઘાલિઉં રે. ૪
તજી ઈંદ્રસદન ગોકુળ આવિયા રે, આવી કામદુગ્ધા ધેન લાવિયા રે. ૫
કરજોડી પડ્યો પ્રભુ પાયસું રે, રાખો રાખો હરિ શરણુ જઈ સાહેસુ રે. ૬
મેં તો પુરષોત્તમ નવ જાણિયા રે, હાવે ત્રિભુવનનાથ પ્રમાણિયા રે. ૭
દીન જાણી દયા મુને કીજીએ રે, હાવે રંક પોતાનો કરી લીજીએ રે. ૮
દીધી આજ્ઞા હરી સુર રાજને રે, જાઓ ઈંદ્રસદન કરો કાજને રે. ૯
પ્રભુ પ્રગટીયા પ્રીતને કારણે રે, જન કેશવ જાયે બલિહારણે રે. ૧૦

પદ ૪ થું.

જઈને કદમ ચઢી બેઠા, શ્રી રાધાજીનાં ચીર હરિને.
જઈને કદમ ચઢી બેઠા. ટેક.
હું રે બાલા વ્રખુભાનદુલારી, તમે તો નંદજીના બેટા રે.
જાતાં ને વળતાં મારી સહીયર દેખે, તમો નાખો તે નવરંગ હેઠા રે. રાધાજી. ૧
વહાણે જાણે તમને કોઈ નવ દેખે, પાનઘટામાં જઈ બેઠા રે. રાધાજી. ૨
કેશવના સ્વામી શ્રી યદુનાથજી, હવડાં ઉતારું તમને હેઠા રે. રાધાજી. ૩

ગુલાબપુરી.

પદ ૧ લું.

રામ રસ પ્યાલા હે ભરપૂર, પીવે કોઈ ઘટક ઘટક ઘટક;
જા તન લાગી શબ્દકી ચોટ, કલેજે ખટક ખટક ખટક. ૧
તુમે સાહેબ સાહેબ મેં તું, જૈસા બીજમેં લટક;
ઉલટી સુલટી સાન ગુરુકી, મીટ ગઈ મનકી ભટક. ૨
આપા ખોવે જોને દીલકું ધોવે, ચઢે રામ રંગ ચટક;
પકડ સુરતકી દોર, ગગનમેં ચઢજા સટક સટક સટક. ૩
ઉગ્યા અનુભવ સૂરસો ઘટમેં, હુવા ઉજાલા ફટક;
તનકે સઘળા ચોર પીછાનો, મારો પટક પટક પટક. ૪
સાધે સીધે સાહેબ હોવે, એ માયાકી અટક;
તીરથ વ્રત કરતે હી ગયે, મર ગયે લટક લટક લટક. ૫
અધબાસકા ખેલ અટપટા, ખેલે સાધુ નટક;
ગુરુ જ્ઞાન ગોદડી ગાય ગુલાબપુરીકી, બીછાવ ઝટક ઝટક ઝટક. ૬

ગોરખનાથ.

—※※※—

પરચુરણ પદો.

પદ ૧ લું.

ઉંડા કુવા સંતો જળ વિના, નીર ભરે પાણીઆરીજી;
અસત જુઠું નવ બોલીએ, બ્રહ્મા જુવોને વિચારીજી. ઉંડા૦ ૧
તળે કુંભાર ઉપર ચાકળો, એમ ફરતાં દીઠોજી;
કીડી રે કેરા નેત્રમાં, હસ્તી જાતાં જોયોજી. ઉંડા૦ ૨
નદી કેરાં નીર ઉલટી જઈ, પરવત પર બેઠાંજી;
હરણીએ પાસો નાંખીઓ, મોહેલે પરદેશી પેઠાંજી. ઉંડા૦ ૩
તળે રે ભમર ઉપર કમળ છે, માળી છાબમાં દીઠોજી;
તેનો રે પ્રેમલ વાયરો, લાગે મુજને મીઠોજી. ઉંડા૦ ૪
તળે રે ગાગર ઉપર પનીયારી, જળ ભરતાં દીઠીજી;
ગોરખ બોલ્યા વિનતી, વાણી લાગે છે મીઠીજી. ઉંડા૦ ૫

પદ ૨ જું.

વિશ્વાસુ નરને સુનેડો મારા રાજ રે;
આ નર તો નુગરાની સાથે, નેડો ના કીજીએજી. વિશ્વાસુ૦ ૧
હંસલો ને બગલો, જઈ સરોવર બેઠાજી;
ઉડી ચાલ્યા ચારો ચરવા, મારા રાજ રે. નર તો૦ ૨
હંસલાને જોઈએ, રૂડો મોતીનો ચારોજી;
બોલ્યો બગલો બેઠો, કાદવ ડોળે, મારા રાજ રે. નર તો૦ ૩
શિકાર કરતાં સિંહ, જાળમાં ફસાણોજી;
પાપી શીયાળે કીધી નહિ સહાય, મારા રાજ રે. નર તો૦ ૪
દુધ સાકર પાઈ, વશીયલને સેવોજી;
રાત દીવસ ખોળામાં રમાડો, મારા રાજ રે. નર તો૦ ૫
આરે સંસારમાં ભાઈ, પાટ મંડાણાજી;
લીધું નહિ રામ નામે, મારા રાજ રે. નર તો૦ ૬
મછેંદ્ર પ્રતાપે જતી, ગોરખ બોલ્યાજી;
જળહળ જોયોરે જળહળતી, મારા રાજ રે. નર તો૦ ૭

જીવરામ.

પરચુરણ પદો.

પદ ૧ લું–રાગ ગોડી.

વેણુ વજાડે રે વહાલો, સહીયર જોવા જઈએ ચાલો;
શ્રવણે સુણીને રે ગોપી, તેણીએ કુળ મરજાદા લોપી. ૧
બાળક છાંડે રે બાળી, ગ્રહ ઉપરથી માયર* ટાળી;
અંબર અવળાં રે અંગે, મનમાનીને તેડે સંગે. ૨
હરિને રંગે રે રાતી, સહુ મળી ગોકુળ લીલા ગાતી;
કો એક વેણી રે ઓહોળે, કો ચાલી સુખડી ઘાલી ખોળે. ૩
કો એક ભોજન રે કરતી, કો એક પીઉનું કહ્યું પરહરતી;
જોવા સઘળી રે આવે, પ્રભુને પુષ્પે વડેરે વધાવે. ૪
એમ કરતી રે સજની, હેતે રમવા લાગી રજની;
હસી હસી દે કર રે તાળી, રુડી રમત રમે વનમાળી. ૫
વાજાં બહુ વિધનાં રે વાજે, અનોપમ શોભા વ્રીજમાં છાજે;
મોહન મુખડું રે જોતી, તેણે સકળ આપદા ખોતી. ૬
કુંડળ ઝળકે રે કાને, મોહોતી શામળીઆને ગાને;
બંધન ભવનાં રે છુટે, ગોપી ગોવિદ લીલા લુંટે. ૭
સખી સુખ કે'વું રે કહીએ, મહીમા વેદ પુરાણે લહીએ;
નમી નમી ચરણે રે લાગુ, સંગે રહેવું આપો માગું. ૮
જીવરામ પ્રભુ રે મળીઓ, ફેરો ચોરાશીનો ટળીઓ;

પદ ૨ જું–રાગ કાફી.

રણછોડ રંગીલા રે તાહરે, મુસ્તક ઝળકે મોલ;
ઉપર તોરો અતિ ભલો, કાંઈ નયણાં રાતાં ચોળ રે. રણ૦ ૧
નાસા વેસર વારુ લાગે રે, દીઠડે ભવ દુઃખ જાય;
કર બાજુબંધ કટી કંદોરો, જડીત્ર જે હોરી પાય રે. રણ૦ ૨
ગળે ગળુબંધ શોભીઓ રે, ઉપર ઓપે હાર;
મુક્તાફળ માણક મધરાજે, શોભાનો નહિ પાર રે. રણ૦ ૩
વસ્ત્ર અનોપમ પહેરણે રે, ઓઢણ નવ રગ અંગ;
સતભામાને રુક્ષ્મણી રાણી, શોભીત તારે સંગે રે. રણ૦ ૪
ધનધન ડાકોર ગામડું રે, ધન સેવકની સેવા;
હરીજન હેતે ભોગ ધરે છે, માંખણ સાકર મેવા રે. રણ૦ ૫

---

* માયર–મમતા.

સકળ પદારથ થયાં પરિપૂરણ રે, આનંદ અંગ ન માયે;
કોઈ ઉભા રહી નૃત્ય કરે છે, આનંદ અંગ ન માયે રે. રણ૦ ૬
ગાતાં બહુ નીધ સાંપડે રે, ને સુણતાં પહોંચે કોડ;
બેહુ કરજોડી જીવરામ કહે, જય જય શ્રી રણછોડ રે. રણ૦ ૭

પદ ૩ જું–રાગ રામગ્રી.

કેમ કરી જાઉં રે, મહીડું વેચવા રે;
વાહાલો મારો માગે મહીનું દાણ.
મૂકોને મોહનજી રે, મારી બાંહ્યડી રે;
મને છે કંસ રાજાની આંણ. કેમ કરી જાઉં રે. ૧
અમો તો આહીરડાં રે, છૈએ લજ્યાળવાં રે;
બોલ નવ સાખુ એક લગાર;
ચાલો જઈ કહીએ રે, માત જશોદાજીને રે;
જુઓ જુઓ હરિએ તોડ્યો આ હાર. કેમ કરી જાઉં રે. ૨
રોકીને રહ્યો છે રે, વાટ ઘણા ઘાટની રે;
મોહનજી આપોને માગું છુ માન;
જીવરામ પ્રભુ રે, જાત્રા નહી કેમ ઘો રે;
ભક્ત વત્સળ શ્રી ભગવાન. કેમ કરી જાઉં રે. ૩

ઈંદ્રાવતી.

વૈરાટ વર્ણન.

પદ ૧ લું.

આવીને અગમમાં ભાખીયું, અહિ મળ્યા વૈરાટ વદે વખાણ રે;
વચન વાયદા પૂરણ થયા, મળીયાં તે મૂળ એંધાણ રે. ૧
સંતો સંગાથી સત્ય વાદીયા, સુણજો શ્રીગુરુ મુખની વાણ રે;
માહારો ધણી રે બાવો વિશ્વનો, પ્રગટિયા છે પ્રમાણ રે. ૨
અંગમી સહુ રે ઉભાં થયાં, દિન ઘણા રહ્યાં હુતાં ગોપ્ય રે;
પાટ ધણી રે પધારિયા, પ્રગટી સત્યની જ્યોત રે. ૩
હુ આવી વરજીને વરવા, ધણીજી આવ્યા છે મુજ માટ રે;
પાલવે પાલવ બાંધીયા, વરકન્યા બેહુ બેઠાં પાટ રે. ૪
સત્ય વારે સત્ય બેહુ પલવટ, તોરણે બાંધીયા બધ રે;
વનસ્થલીએ રે વિવાહ કર્યો, હાથો હાથ જોડીયા સ્નેહસંધ રે. ૫
મંડપ અખંડનો માંડવો, ચોરી સ્તંભ રોપીયા ચાર રે;
* * * * * ૬

બે સ્તંભ બે રે બ્રહ્માંડના, બીજા બે આણીયા વૈરાટ રે;
ચારે સ્તંભે રે ચોરી રચી, રચીયો તે નિશ્ચલ ઠાઠ રે. ૭
ત્રણ ફેરા વર પાછળ હું ફરી, ચોથે ફેરે થઈ છું આગળ રે;
એ રે લીલા રે વંચાશે ને, બીજા સહુ લખશે કાગળ રે. ૮
આવ્યા માહારાં લાડ પાળવા, ઘર તે પાર ને પાર રે;
ક્રિયા કારણ મ કારણ થયાં, હું નારી એહની નાર રે. ૯
ઠામ ઠામ થાણાં રોપીયાં, મધ્ય દેશે કીધાં છે મેહેલાવ રે;
છત્રપતિ નમીયા રે તેહસું, મળીયા તે રાણા ને રાવ રે. ૧૦
બેઠા સહી રે આસને શિરછત્રે, વૈરાટે વરતાવી આણ રે;
મુગટ મણિ ઢોળે ચમર, નવ ખંડે વાગીયાં નિશાણ રે. ૧૧
જ્યોત્ય બુદ્ધ બેહુ જોર થઈ, વચને કીધો છે વિસ્તાર રે;
કાલિંદ્રો કુટીને મારીયો, સત્ય સુખે વર્ત્યો છે સંસાર રે. ૧૨
વર્ણો વર્ણી બેહુ રે વાદે વઢતાં, કરતાં તે તાણા તાણ રે;
ચાલ અસત્યની ચાલતાં, હિંદુ ને મહંમદ માન રે. ૧૩
હવે વાઘ બકરી એક ત્રટ પીએ, કો કેહેને ન ગણે આળ રે;
પશુ પંખી સુખે જગ ચરે, કો કેહેને ન નાખે જાળ રે. ૧૪
સન્મુખે સહુ રે એક રસ થયાં, ભાગ્યો તે વિશ્વનો વિરોધ રે;
ઘેર ઘેર આનંદ ઓચ્છવ, કોડે પોહોરે કાઢીયા ક્રોધ રે. ૧૫
એ વાત જઈ પહોતી વૈકુંઠમાં, બુધજી તે દેશે જો પય જાણ રે;
શુકજી તે શિવ ચર્ણે નમ્યા, નમીયા તે વિષ્ણુ નારાણ રે. ૧૬
જીવને દેશે મોટી મુક્તિ રે, પામશે તે નર ને નાર રે;
થશે વૈરાટ ને તે ધંન ધંન, આનંદ અખંડ અપાર રે. ૧૭
તે મેં કાંઈ એક ઇસારત કહી, એનો મોટો છે વિસ્તાર રે;
સાથ સુણો રે મારાં વચન, આવ્યાં છે બાઈ સુકુમાર રે. ૧૮
હસી રમીને ઘેર જાઈશું, જઈ વાતો કરશું થોક રે;
કહે ઇંદ્રાવતી અમો રમત, માગી હુતી આ વાર રે;
રાસ રમી ઘેર જાઈશું, હેલાં તે શ્રી દરુજી ભર્તાર રે. ૧૯

સુબાજી.

પરચુરણ પદો.

પદ ૧ લું.

આજ અનુપમ દા'ડો આવ્યો, વિવાહનો વિચાર જોને;
તેહ દિવસ મન બહુ ભાવ્યો, ઘણું રુડું સાર જોને. ૧

માયા બ્રહ્મનો વિવાહ કર્યો, ચૈતન્ય જોડી જુક્ત જોને;
વૈરાટ રૂપી માંડવો રચ્યો, સ્તંભ પગ હાથ જોને. ૨
ચારે દેહની ચૉરી રે રચી, કહેતાં નાવે વાત જોને;
દશે ઇંદ્રિ નારી રે મળી, ગીત ગાય છે ગોરી જોને. ૩
પાંચે ભૂતનો પસારો, તન માયા રાહે દોરી જોને;
મન કરે છે મચકલા, બુદ્ધિનો વખાણ્યો જોને. ૪
ચિત્ત કરે છે ચટપટી, હેલામાં હંકાર હણ્યો જોને;
* સાસુ રે આવી, પાંકવાને વેગે કરી જોને. ૫
પાધરા પધાર્યાં મલપતા, મંડપ માંહે હરિ જોને;
બ્રહ્મ રે આનંદ ઘણે નિરખ્યો, તે રાજી તાં થઈ રહી જોને. ૬
પોતે વર ને પોતે કન્યા, પોતે પોતાને વરી જોને;
એવા વિવાહ જેને રુદે, જન્મ મર્ણ ટળીયાં જોને;
શ્રી દરુજીનો સુત મૂળજી, બ્રહ્માનંદમાં ભળીયો જોને. ૭

જગજીવન.

પરચુરણ પદો.

પદ ૧ લું.

તને મોહ્યો રે નંદનો લાલ, રાધે લટકાળી;
સહુ મલી રે વ્રજની નાર, રંગ રમવા ચાલી;
સામા મળ્યા રે દેવ મોરાર, હસીને કર ઝાલી. ૧
આંખડલી અણીઆળી આંજી, લંછન કીધુ ગાલ રે;
માંગ સમે મોતીયનકી શોભા, તેરે શિર પર લંબે બાલ. રાધે૦ ૨
નાકનમેં નથ વેસર સોહીએ, મોતીડાં તપે લેલાટ રે;
ચમ ભમરીને દામણુલી, શ્રવણે શોભીતી ઝાલ. રાધે૦ ૩
બાંહે બાજુબંધ બેરખા સોહે, કંઠે એકાવળ હાર રે;
પાવલીએ વિછુડા ઠમકે, નેપૂરનો ઝમકાર. રાધે૦ ૪
પાંચ પટાનો ઘાઘરો ને, પેરણુ પીતાંબર સાર રે;
કંચુકીએ હીરા જડીયા, તેણે દીસે ઝાકઝમાલ. રાધે૦ ૫
સર્વ શૃગાર સજ્યા મૃગનેણી, ઘેરે રે નંદલાલ રે;
વૃંદાવનમાં રંગભર રમતાં, ઉડે અબીલ ગુલાલ. રાધે૦ ૬
રાધા સંગે સુંદરી ને, મોહન સંગે ગ્વાલ રે;
જગજીવનનો સ્વામી મલીયો, સેવક જન પ્રતિપાલ. રાધે૦ ૭

પદ ૨ જું–રાગ શામેરી.

જમનાજીને કાંઠે રે, વ્હાલે વાહી વાંસળી રે, તેનો તે રુડો નાદ રસાળ;
ચાલો જઇને જોઇએ રે સજની શામળો રે, ધંન ધંન જશોદાના રે બાળ. જમ૦ ૧
મોર મુગટ રે હરિને શોભતા રે, ગળે સોહે ગુંજ મણીનો હાર;
બાંહે તે બાંધ્યા રે, બાજુબંધ બેરખા રે, પાએ સોહે ઘુઘરીનો ઘમકાર. જમ૦ ૨
જગજીવન રે પ્રભુ તમને વિનવું રે, તમો છો દિનાનાથ દયાળ;
જમનાજીને કાંઠે રે વ્હાલે વાહી વાંસળી રે, જુગજીવન પરમ કૃપાળ. જમ૦ ૩

જીવણદાસ.

પ્રભુ પ્રાર્થનાનાં પદો.

પદ ૧ લું.

સદ્‌ગુરુ શબ્દે ગણેશ બેઠા, આ મંદિરમાં કીધી થાપના;
વજ્ર હૈયાપર ચોરી રચી, જ્ઞાન સ્વરૂપે મેલ્યાં ગુન્જરાં. ૧
ગુણની વૃદ્ધિ કર શાંતક કરે, અવગુણ કેરા જવ તલ હોમીયા;
અક્કલ બાઇરે તું મારી બહેની, કે એમની વરધો ભરી ભરી લાવીયા. ૨
ઉપર શ્રીફળ મેલ્યાં સારાં, વિવેક બાઇરે તું વહેંચાવની વની;
* * * * *. ૩
ઘરપર વયપર હરિવર દરતાં, અંતર પટમાં જોયું રે;
મહા જળમાં જેમ ચંદ્ર ખીલે, મનડું હમારું મોહ્યું રે. ૪
અખંડ વેરી અમૃત જળ રે, ધોકલડું ત્યાં ધોયું રે;
દાસ જીવણના સ્વામી મળિયા, પાપ સઘળું ખોયું રે. ૫

પદ ૨ જું.

સદ્‌ગુરુ સહાય કરોને એકવાર રે, મારો પ્રભુ મૂરખનો અવતાર રે;
પત્થર કરતાં કઠિન હૈયું છે મારું રે, તે માટે નામ લીધું તમારું રે. ૧
મારી તો મનની ઘણી છે વાંકી રે, સદ્‌ગુરુ પથરાને કાઢો ટાંકી રે;
ટાંકીને માર્ગ મોગત મેહેલો રે, તે માટે શબ્દ અનુપમ આલો રે. ૨
અંતર જ્ઞાન વિના ઘર સૂનું રે, સદ્‌ગુરુ સગપણ શોધોને જૂનું રે;
જુઓને વેદ પુરાણને પાને રે, ભૂલ્યા શું ભટકી મરો છો જીવજાને રે;
દાસ જીવણ કહે છે પ્રકાશ રે, હું તો તારા જન્મો જન્મનો છું દાસ રે. ૩

પદ ૩ જું.

તમે સાચાના સંગાથી રે, જેણે પ્રીતો કીધી,
તમે ગરીબોના બેલી રે, જેણે પ્રીતો કીધી;
તમે આપ નિરંજન ઊભા રે. જેણે૦ ૧

વહાલા રે મારા, પહેલી પ્રીતડી ધ્રુવે કીધી;
જેને અવિચળ પદ્વી દીધી રે. જેણે૦ ૨
વહાલા રે મારા, બળિને બોલાવી વાચા દીધી;
બ્રહ્માંડ રહ્યા છો વ્યાપી રે. જેણે૦ ૩
વહાલા રે મારા, બળતા રાખ્યા છે પાંડવ વીર;
પંચાળીનાં પૂર્યાં ચીર રે. જેણે૦ ૪
વહાલા રે મારા, દિલ દરિયામાં દોટો દીધી;
તેમાં મોતિ લીધાં ગોતી રે. જેણે૦ ૫
વહાલા રે મારા, ઉડાં જળમાં તે ધાયો દીધી;
તેહેની તરત ખબરો લીધી રે. જેણે૦ ૬
વહાલા રે મારા, વીદુરની જમીયા ભાજી;
ત્યાં આપ થયા છો રાજી રે. જેણે૦ ૭
વહાલા રે મારા, નામદેવનુ તે દૂધ પીધુ;
ત્યારે દેવલ ઉલટું કીધુ રે. જેણે૦ ૮
વહાલા રે મારા, નરસિહ મહેતાને મરતો જાણી;
આવ્યો હાર સભામાં આણી રે. જેણે૦ ૯
વહાલા રે મારા, વંદ્રા તે વન કેરા વાસી;
પદ બોલ્યા જીવણદાસી રે. જેણે૦ ૧૦

પદ ૪ થું.

વારે વારે તુજને શું કહું મૂરખા, ચેત હવડાં હરિ આજ મળશે;
ચારે ખાણે ફરી આવ્યો તું જીવડા, શર્ણ જા સંતને કામ સરશે. વારે વારે. ૧
રવિ (વાર)સંસારના કલેશથી તું તપ્યો, કર્મ ધાણી વિષે તું પીલાયો;
પાહાણા મમતાતણા કંઠે શું બાધીયા, એલે આયુગયું તું કયાં ભમાયો. વારે વારે. ૨
સોમે શીતલ થઇ સંત ન સેવીયા, લાજ લાગી હરિ નામ દેતાં;
શ્વાન ગર્ધવ તણી પેરે શું જીવીયો, ફટ રે મૂર્ખા ભારે મારી માતા. વારે વારે. ૩
મંગળ નામે હરિ હીરો ખોઇને, વહોર્યું હારી કથીર શું કામ કીધુ;
ક્ષણું એક વિષ્ણુમાં ભક્તિ આવી નહિ, અમૃત ઢોળી વિખ શાને રે પીધું. વારેવારે. ૪
બુદ્ધ નિર્મળ કરી દુર્બુદ્ધ ટાળ્યને, સ્વપ્ન સંસાર રે જાણિ જુઠો;
ભક્તિ ભાવે કરી સેવ જદુનાથને, ઉઠ આળસ તજી થાને બેઠો. વારે વારે. ૫
બ્રહસ્પત ગુરુ ગોવિંદને શર્ણ જા, વિશ્વાસ આણી કરો ચર્ણ સેવા;
ટાળ એષ્ણા* હવે લોકની મનથકી, આપી રસના હરી નામ લેવા. વારે વારે. ૬
શુક્ર શોણિત તણો પિંડ તારો હવો, મૂત્રના માટમાં શું રે મોહ્યો;
પ્રવૃત્તિ માર્ગે પડ્યો, કૃષ્ણ જાણ્યા નહિ, મ્હારું મ્હારું કરી જન્મ ખોયો. વારે વારે. ૭

* એષણા—ઇચ્છા.

શનિવારની દૃષ્ટિ તું મુક અળગી કરી, જ્ઞાન ચક્ષુ વડે જો વિચારી;
જગત મિથ્યા થયું મૃગજળ ઝાંઝવાં, એક શ્રી રામને લે રે ધારી. વારે વારે. ૮
આદિત્ય અનુભવ કરી ઓળખી લે હરિ, વિશ્વાસ આણી ગુરુ ચર્ણે રહેજે;
કાળ મસ્તક ફરે, ચેતી લે ચિત્તમાં, હેતે હરિ જનસુ પ્રીત કરજે. વારે વારે. ૯
આઠે પૂરા થયા જે જન સાંભળે, પતિત પાવન થાયે નર ને નારી;
દાસ જીવન ગુરુ સંત કૃપા કરી, જન્મો જન્મની મારી પિડ ટાળી. વારે વારે. ૧૦

પદ ૫ સું.

કર મન ભજનનો વેપાર, ધણી તારા નામનો આધાર
બેડલી ઉતારો ભવ પારજી. ટેક
સરોવર જ્યારે ભર્યાં હતાં, ત્યારે પહેલી ન બાંધી પાળજી;
આગળ નીર સુકાઇ ગયાં, ત્યારે હાથ ઘસે શું થાય. કર મન. ૧
શેરી લગણ સુંદરી, ઝાંપા લગી માબાપજી;
તીર્થ સુધી બે બંધવા, કોઈ નાવે તારી સાથ. કર મન. ૨
હાડ જલે જેમ ગાંસડી ને, કેશ જલે જેમ ઘાસજી;
કંચન સરખી કાયા જલશે, લાગે નહી પળવાર. કર મન. ૩
આરે કાયામાં કોણ સુવે, કોણ જાગે, કોણ ચોકીદારજી;
સુરત જાગે, નુરત ઉંઘે, ચેતન ચોકીદાર. કર મન. ૪
હું ને મારું મુકી દોને, ખોટો આ સંસારજી;
દાસ જીવણ એણીપેરે બોલ્યા, પૂરો મનનો કામ. કર મન. ૫

દેવીદાસ.

હરિભજનનાં પદો.

પદ ૧ લું.

તે દિનનો વિશ્વાસ, હરિ સાથે હમારે. ટેક.
મેં મારાં સાધનો વારી, ડુંગર આસન કીધાં;
અમૃતને ઓધારીને, દશ અવતાર લીધાં. તે૦ ૧
બાપે તે બાળક દુભીયાં, બહુ ક્રોધ જ આણી;
ધ્રુવને અવિચળ થાપ્યો, તે વાત જગમાં જાણી. તે૦ ૨
હીરણ્યકશ્યપ હઠે ચઢ્યો, લોહના થંભ ધીકાવ્યા;
પ્રલ્હાદની ભીડ જાણીને, નરસિંહ થઇ આવ્યા. તે૦ ૩
સુદામાને સંતોખીયા, કાંગના કણ માટે;
ભક્તની ભીડ જાણીને, રીદ્ધી આલી શ્રી નાથે. તે૦ ૪

મહેતાનું મોશાળું ભલું કર્યું, ગાંઠે ગર્થ ન હુતો;
લક્ષ્મીએ લક્ષ્મી વર મોકલી, મહેતો કીધો સમોતો. તે૦ ૫
મીરાંબાઇને સંતોખીને, આમી અમૃત પીધાં;
રાણો કુડો બોલીયો, વિખ અમૃત કીધાં તે૦ ૬
તેલ કઢીયામાં તાપીયાં, માંહે ત્રિકમ કીધા;
સેવકની ભીડ જાણીને, પ્રભુ આવ્યા દોટા. તે૦ ૭
વિશ્વાસે નથી વેગળા, હરિ દીસો છો પાસે;
હરિને હરિજન એક છે, ગાયુ દેવી દાસે. તે૦ ૮

પદ ૨ જું.

દશા આથી થઇ તારી, કર્મની છે ગતિ ન્યારી;
નથી ભજતો તું ગિરધારી, આગે શી ગતિ થાશે તારી. ૧

સાખી.

ભૂલ્યો ભમી ભવાબ્ધીમાં, હીરો ખોયો ગમાર;
માયામાં મુઝાઈ રહ્યો, ધિક્ક ધિક્ક છે અવતાર;
દીધી આ દેહ સુંદર સારી, આગે શી ગતિ થાશે તારી. ૨

સાખી.

કૃપા કીધી તુજને, જઠરાગ્નિથી રાખ્યો;
એકુ દિન હરિનું નામ, મુખથી નહીં ભાખ્યો;
ગર્ભ દુઃખ મુક્યું વિસારી, આગે શી ગતિ થાશે તારી. ૩

સાખી.

તૃષા બુઝાવી તાહારી, અમૃતને આહારે;
તેને ભૂલીને તું ચાલીયો, સંસારને લ્હારે.
ફજેતી ત્યાં થશે ભારી, આગે શી ગતિ થાશે તારી. ૪

સાખી.

માત પિતા સુત બંધવો, નહી આવે કોઇ કામ;
અંતે જાવુ એકલાં, સ્મર ને સીતા રામ;
શીખામણ માન તુ માહારી, આગે શી ગતિ થાશે તારી. ૫

સાખી.

દેવિદાસ હરિ વિના, અંતે તુ પસ્તાશે;
આજ કાલ કરતાં પ્રાણીયા, આયુષ્ય તો જાશે;
હરિનું નામ લે તું સંભારી, આગે શી ગતિ થાશે તારી. ૬

ધર્મદાસ.

પરચુરણ પદ.

પદ ૧ લું.

મોરલી વાગી મને રામ નામ લેહે લાગી. ટેક.
સતગુરુ શબ્દતણી ચોટ લાગી, સુરતા મોહનિદ્રાથી જાગી;
દિલથી દુર્મતિ સર્વે ત્યાગી, નહીં જાઉં આઘી. મને૦ ૧
મનડું સતગુરુ સાથે મોહ્યું, ચિત્ત વિદ્ધ સુરતા સર્વે પ્રોયું;
ઉલટું આપ તપાસી જોયું, ભ્રમણા ભાગી. મને૦ ૨
રિદ્ધિ સિદ્ધિ સબ હે દાસી, સર્વે ચિત્ત ગતમાં વાસી;
નહી જાઉં ગંગા યમુના કાશી, ભય અનુરાગી. મને૦ ૩
મળીયા સૂરજરામ સતગુરુજી, ઉનકી પરમારથપર પ્રીતિ;
ચર્ણે ધર્મદાસ હે ગિરિજી, મળ્યા મોજ માગી. મને૦ ૪

ધર્માનંદ.

પ્રભુ ભજનનાં પદો.

પદ ૧ લું.

જીભલડી હરિ ગુણ નવ ગાય રે, હડકાઈ લઢવાને ધાય. જીભ૦ ટેક.
આખો દહાડો લવ લવ કરતાં, પળ માત્ર નવ રોકાય;
પ્રભુ ભજવાની વાત કરંતાં, મારવા સામી ધાય. જીભલડી૦ ૧
પર નિંદામાં શૂરી પૂરી, મનમાં ઘણું મકલાય;
કથા કીર્તન થતાં હોય ત્યાં, જાતાં ઘણી લજાય. જીભલડી૦ ૨
મન માને તેમ મુખથી બોલે, ને રાક્ષણી સહુને ખાય;
વારવાનું કોઈ વચન કહે તો, કરાવે ત્રાહ્ય ત્રાહ્ય. જીભલડી૦ ૩
જન્મ મર્ણનાં દુઃખ મટાડે, જીભલડી તું દુઃખદાય;
ધર્માનંદ કહે હરિ કૃષ્ણ ભજે તો, આત્માનો મોક્ષ થાય. જીભલડી૦ ૪

પદ ૨ જું.

જૂઠી છે જગતની બાજી, જોઈ કોઈ થાશો મા રાજી. ટેક.
સ્વપ્નામાં રાજ્યપાટ મળ્યું ને, હાથી ઘણા વાજી;
જાગી જુએ તો પીડા શરીરમાં, બળે છે દાઝી દાઝી રે. જૂઠી૦ ૧
સગાં સંબંધી સર્વે જૂઠાં, અને સમૃદ્ધિ ઝાઝી;
એક નિમિષમાં ઉડીર જાશે, આતશની એ બાજી રે. જૂઠી૦ ૨

માયામાં સર્વ વિશ્વ મોહ્યું, પંડિત પુરાણી ને કાજી;
નટડી માયા ખાસડાં મારે, સહુ મારે છે બાઝી રે. જૂઠી૦ ૩
આત્માને કાંઇ કામ ન આવે, જો હોય સમૃદ્ધિ ઝાઝી;
ધર્માનંદ કહે હરિકૃષ્ણ ભજો તો, સદાય રહેશો રાજી રે. જૂઠી૦ ૪

પદ ૩ જું.

ભાઈ તમે ભજી લ્યોને હરિ રે, નિશ્ચે જાવું છે મરી. ટેક.
નાના મોટાનો મેળ ન કાંઇ, કાયા છે જર્જરી;
પાંચ તત્વનો દેહ બંધાયો, એમાં કેઈ વસ્તુ છે ખરી. ભાઈ. ૧
કર્યાં કર્મ તારી આડે આવશે, ને ડગલાં ભરજો ડરી;
માલ ખજાનો મેડી એ તો, સર્વે રહેશે ધરી. ભાઈ. ૧
આવ્યા ત્યારે સંગ શું લાવ્યા, શું જાશો ભાર ભરી;
ઠાલા આવ્યા ને ઠાલા જાશો, વેઠ વેળુ દળી. ભાઈ. ૩
મનુષ્યા દેહ દેવતાને દુર્લભ, આવે નહી ફરી ફરી;
ધર્માનંદ કહે ભજો હરિકૃષ્ણ, તો સુખ થશે સર્વોપરી. ભાઈ. ૪

પદ ૪ થું.

શીખામણ અંતર ધારીરે, ભજો હરિ કૃષ્ણ હીતકારી. ટેક.
નવ માસ ઉદરમાં રહેવું, દુઃખ થાશે અતિ ભારી;
કીડા ક્રમીયા તનને કરડે, ચીસો નાખે પોકારી. શીખામણ. ૧
અતિ નકારો નર્કનો ખાડો, દુર્ગંધ છે નઠારી;
જઠરાગ્નિની જ્વાળમાં બળે વહે નયણે વારી. શીખામણ. ૨
માથું હેઠું ને પગ છે ઉચા, લાગે નહી લેશ કારી;
ગર્ભવાસનાં દુઃખ અતિસે, કેટલા કહું વિસ્તારી. શીખામણ.
દુઃખીયો દેખીને દયા કરીને, કાઢ્યો દેવ મોરારી;
ધર્માનંદ કહે હરિકૃષ્ણ ભજે, તો ઉરમાં લે ઉતારી. શીખામણ. ૪

નરભેરામ.

હરિભજનનાં પદો.

પદ ૧ લું.

લેને લેને લહાવ, જીવન જોતાં નહી જડે;
જોતાં નહી જડે રે, જીવને ખોળ્યો નહી મળે. લેને લેને. ૧
કસ્તૂરી ને કેવડો, લઇ તેલમાં તળે;
આવો રુડો મનખો મેહેલી, ભૂતમાં ભમે. લેને લેને. ૨
મોતિ સરખો દાણો લઇને, ઘંટીમાં દળે;
બાવળીઆનું બીજ વાવે, આંબો નહીં ફળે. લેને લેને. ૩

સંત બોલાવે બોલતો નથી, અભિમાનમાં ફરે;
મારી ધક્કે આગળ કરશે, વેઠે ભાર ભરે. લેને લેને. ૪
માયા તને મીઠી લાગે, ગોળથી ગળી;
નરભેરામના સાથમાં તો, ફુળ નહીં મળે. લેને લેને. ૫

પદ ૨ જું.

શુંરે સુતો તું તો પ્રાણીઆ, તને ભેકે મનાવેજી;
કાળ શત્રુરે માથે ગરગડે, નીદ્રા કેઈ પેર આવેજી. શુંરે. ૧
નીચાં મંદીર ઉંચાં માળીઆં, સોડ તાણીને સુતોજી;
કાઢો કાઢો એને સૌ કહે, જાણે જન્મ્યો ન હોતોજી. શુંરે. ૨
ત્રાંબા પીત્તળના ચરુ ઘણા, જળ પીવાને ઝારીજી;
ખોખરી દુણી રે એના કરમની, તે તો આગળ ચાલીજી. શુંરે. ૩
માંધાતા પૃથ્વીને પરણીઆ, વચન દીધાંતાં હાથેજી;
એ રે રાજાને કાળ ખાઈ ગયો, પૃથ્વી નાં થઇ સાથેજી. શુંરે. ૪
સગાં સગાં સૌ સૌ કહે, સગાં વળાવી વળશેજી;
સગાંરે જંગલ કેરાં લાકડાં, આવી ભેગાં બળશેજી. શુંરે. ૫
એવું જાણીને સૌ હરી ભજો, હેતે હિમત લાવીજી;
કર જોડીને નરભો કહે, આ તે પાણી કે વાણીજી. શુંરે. ૬

પદ ૩ જું–રાગ ધન્યાશ્રી.

મીઠડલી તારી મોરલીમાં, જો મોહે છે માહાવા; ટેક.
ગોકુલીયાની નારી, ઝુરે છે કાં રેહેવું;
મુને જે કેહે તે સહેવું, મારે દુખડું કોણ આગળ કહેવું. મીઠલડી. ૧
મારે સાસુની સુળી, અને માથે મુકો પુળી;
એને જમડા લેશે સુસુળી, મીઠલડી. ૨
વાહાલો નરભેરામના સ્વામી, અંતરનો અંતર જ પામી;
હું તો પૂરણ પદ મહા પામી, મીઠલડી. ૩

પદ ૪ થું.

જપ જપ જપ, જિંહાએ જદુપતિ. ટેક.
જપ જપ જપની રે, મૂરખ જપ જદુપતિ;
મ્હારું મ્હારું તું શું કરે, ભેળું ન આવે રતી;
આવો રુડો તું મનુષ્યાદેહ, પામ્યો ચેતની મૂઢ મતિ. જપ જપ. ૧
પાંચ પાંડવ તો ઉદ્ધર્યાં જ્યારે, ભલી હતી સતી;
નવસેં નવાણું ચીર પૂર્યાં હરિએ, દ્રૌપદની વતી. જપ જપ. ૨
જાણી જોઇને દેખતો નથી, આંખો છે છતી;
નરભે તે રામના સ્વામી, ભજ્યા વિના શી થશે થતી. જપ જપ. ૩

પદ ૫ મું.

સખી શું રે થયું વ્રજ નારને જો;
મહી સાટે વેચે છે મોરારને જો. ૧
ગોપી પ્રેમ મગનમાં વિસરી જો;
સારી દેહની દશા ગઇ વિસરી જો. ૨
ગોપી ત્રણ ભોવન નથી સારતી જો;
શેરીએ શેરીએ મ્હાલે પોકારતી જો. ૩
અને કારણ થયું કંઇ વાટમાં જો;
બહુ નામી બીરાજે એના પાટમાં જો. ૪
નરભેરામના સ્વામીના સાથમાં જો;
અમે છિયે હરિના હરિ અમ હાથમાં જો. ૫

*પદ ૬ ઠ્ઠું–રાગ કાફી.

જીવન ધંન તારું રે, બોડાણા કંઈ બાકી નથી. ટેક.
કર્યું અજવાળું રે, ઘેર લાવ્યા લક્ષ્મીપતિ;
વર્ણવી ના શકું રે, બોડાણા તારી અગમ મતિ. જીવન. ૧
અનેક ભક્ત આગળ મેં દીઠા, તેણે તારી પોતાની જાત;
મર્દ બોડાણા મેં તને દીઠો, તેં તારી ગુજરાત. જીવન. ૨
મર્દ બોડાણા મૂછ મેં તારી દીઠી, બીજા તો સર્વના કેસ;
વર્ણવી ના શકું રે, બોડાણા તારી અગમ મતિ. જીવન. ૩
રાણી રુક્ષ્મણી ને રાધીકા, જેનો કૃષ્ણ સરખો ભર્તાર;
દ્વારકાના ઠાકોર ડાકોર લાવ્યો, જળ કીધું ગોમતી. જીવન. ૪
સર્વ સુખથી હું રે નાહ્યો, જાણું ભાગીરથી;
જીવતર ધન્ય તારું રે, બોડાણા કંઈ બાકી નથી. જીવન. ૫
કર્યું અજવાળું ઘેર, લાવ્યા લક્ષ્મીપતિ;
બેચર પ્રતાપે નરભો કહે છે, નીજ ધામ ડાકોર. જીવન. ૬
મુજ અપરાધીથી અવાઈ ન શકે, મને કૃષ્ણ જોયાનાં કોડ;
જીવતર ધન્ય તારું રે, બોડાણા કંઈ બાકી નથી. જીવન. ૭

પદ ૭ મું–રાગ કલ્યાણ.

ઓરો ઓરો આવે રે, હો આલીગારા કાનુડા રે, ઓરો આવે;
મળવાને મન આતુર થયું છે વાલા, સમ રે ખાઉ છું હું તો તારા રે. હો વારી. ૧
આંખડલીમાં અમી ઝરે છે, નયણાં વરસે છે ચોધારાં રે. હો વારી. ૨

* આ પદ જેવું બૃ. કા. છઠ્ઠા ભાગમાં આ જ કવિનું પદ છે પણ તેમાં ને આમાં ઘણો તફાવત હોવાથી અહીં દખલ કર્યું છે.

આવો તો ભીંજાય શારી, નવ રંગ સાડી વા'લા, નાંર આવો તો નેંડા તૂટે રે. હો વારી. ૩
નરભે ગોવિંદના સ્વામીને કહું છું વાલા, પર ઘેર જજો માં પીડડા રે. હો વારી. ૪

નાગર.

ગિરિધરનું પદ.

પદ ૧ લું.

વહાલો પ્રેમને તે વશ થાય રાજી રે, તેહમાં શું કરે પંડિત ને કાજી રે;
માહરો સાચો સંદેશો કહેજો રે, જઇ ગોકુલ મથુરામાં રહેજો રે. ૧
મથુરામાં હરિ જન્મીયા, ગોકુળ ગયા છે નાશી;
મારી પૂતનાના પ્રાણ હર્યાં, વહાલે નજરે જોયું તપાસી રે. વહાલો. ૨
યજ્ઞ કરે ત્યાં આંખી ન જોયું, આહીરનું અન્ન લે માગી;
મોટા યજ્ઞેશ્વરને સ્વપ્ને ન આવે, વ્રજ વનીતાશું તાલી લાગી રે. વહાલો. ૩
વિદુરને ઘેર કૃષ્ણ પધાર્યાં, કેળાં આણ્યાં બે મણી;
અબળાને હાથે હરિ (એ)આરોગ્યા, વહાલે નજરે જોયું જાગી રે. વહાલો. ૪
ગુણકા હતી જે પોપટ ભણાવતી, રામ નામ લેહે લાગી;
વિમાન બેસાડી વહાલે વૈકુંઠ મોકલી, એની સંસારની ભ્રમણા ભાગી રે. વહાલો. ૫
નામ લેતાં નિંદા કરે છે, એવા જગતના લોક પાજી;
નાગરના સ્વામી ભીડભંજન, મારે માથે ગિરિધર રહ્યો છે ગાજી રે. વહાલો. ૬

નારણ.

હરિભજનનાં પદો.

પદ ૧ લું.

માયા પાસે પડીયા બહુ જન, જગત દુઃખમાં ઝૂઝે;
આંખે વળી માયાની છારી, તેથી તો હરિ નવ સૂઝે. ટેક.
હું તું સહુ જુદા જાતિ, કરે અતિ વિખવાદ;
એક એકનો મત ખેંચે છે, કરી વાદ વિવાદ. જગત. ૧
એક બીજાની નિંદા બોલે, મન આણી અહંકાર;
સામાને સબળો સંતાપી, હર્ખ પામે છે અપાર. જગત. ૨
ખોટાને સાચું જાણે છે, સાચું જાણે ફોક;
કરવાનું તે છોડી દેઇને, ના કરવાનું કરે લોક. જગત. ૩
સત્ય માર્ગ જે હરિનો મૂકી, ચાલે મારગ આડે;
આંખે દેખે માયા અંધારી, પડે ચોરાસીના ખાડે. જગત. ૪

સ્વપ્નવત આ સુખ સંસારી, નિદ્રામાં સહુ જોયું;
પ્રાતસ્કાળે ઝબકી જાગ્યો, થયો નિરાસ ને ખોયું. જગત. ૫
દુઃખ દરિયો આવીને પડીયો, ચારે ખાંણે ભમીયો;
પહેલાંથી આ મનુષ્યા દેહે, ભાવે હરિને ના નમીયો. જગત. ૬
દુઃખદાયક થોડું સુખ મેહેલી, સુખ સાગરમાં ઝીલો;
ઝેરી માયા ઢોળી નાખી, હરિ રસ અમૃત પીલો. જગત. ૭
કહ્યું સાભળો મારું કાને, તો તમને સંભળાવું;
હરિ ભજો આ મનુષ્યા દેહે, ટાણું મળે નહિ આવું. જગત. ૮
સર્વે ઘટમાં એક અવિનાશી, સમજી નમતા રહેવું;
કહે નારણ એથી સુખ મળશે, સેજે સ્વર્ગના જેવું. જગત. ૯

પદ ૨ જું.

વસે શ્રી હરિ સૌ ઘટમાંહી, બુઝીને એવું શિર નામો;
પામો પ્રેમ પ્રભુનો ભાઈ, પહેરીને હરિ ચસ્મો. ટેક.
માલીક તે આ ઘટમા રહે છે, જેણે આ દુનિયા બાંધી;
સાચવવા સાથે બેઠો છે, અનેક યુક્તિ તે સાંધી. બુઝીને. ૧
પિતા સર્વનો એ છે જાતે, બાળક સહુ જગ પ્રાણી;
રાત દિવસ એને સંભાળો, પ્રીત પોતાની જાણી. બુઝીને. ૨
તેને વહાલો વેરી કો નથી, સૌ પર સરખી માયા;
ચાર ખાણના સઘળા જીવને, એહેની છે ઘણી સહાયા. બુઝીને. ૩
માટે સજ્જન તમને કહું છું, સહુને નમતા હીંડો;
કરુણા સિંધુ સહુ પાસે છે, માનવ પશુ ખગ કીડો. બુઝીને. ૪
પાસે છે ને નહિ ઓળખશો, તો તે કહો કેમ જડશે;
કસ્તૂરી કારણ મૃગ જાતે, અઘોર વન આથડશે. બુઝીને. ૫
નારણ કહે છે હું જેવું જાણું, તેવું તમને કહું છું;
સર્વેમાં હરિ સરખા જાણી, ભાવે નમીને સુખ લઉં છું. બુઝીને. ૬

પદ ૩ જું–રાગ કાફી.

ગુરુ દેવ કરું પ્રણામ, ઉપાય કહો તરવાનો;
મારો જીવ ચઢ્યો બ્રહ્માંડ, જેથી નક્કી મરવાનો. ટેક.
જેની જોડે હું પરણીયો છું, તે બહુ ચાલે આડી;
દશ બાળક તેનાં તે મુજને, ઘણાં સંતાપે દહાડી. ઉપાય કહો. ૧
સહુ ફરજંદ મારું ના માને, ચાલે આડી રાહે;
પાંચ થયા છે મારા શત્રુ, તેની સેવાને તે ચાહે. ઉપાય કહો. ૨
જ્યાં દેખે ત્યાં મુજને મારે, થઇને મારાં કાળ;
હું સંતાતો તેથી રે ચાલું, આવી મળે તત્કાળ. ઉપાય કહો. ૩

ખરા પ્રેમથી રીઝે અવિનાશી, ઘણા જન્મ તણા બંધ જાય નાશી,
અને ભક્ત, તજી જગત, રહી વિરક્ત, થાય મુક્ત;
ખલક માંહી માંહી. તમે પ્રેમથી. ૩
સોંપ્યું ચિત્ત પ્રભુ પ્રલ્હાદે, ભજે નામ થતાં નિત્ય વિખવાદે,
પીડી રાય, સહુ પ્રજાય, દુઃખ દાય, કરે સ્હાય;
પ્રભુ તાંહી તાંહી. તમે પ્રેમથી. ૪
સુધન્વાએ ધરી પ્રેમ હરિ ગાયા, કીધો ક્રોધ નીજ તાતતણી માયા,
તાતુ થાય, તેલ જયાંય, કડા માંહ્ય, નાખ્યો ત્યાંહ;
બળ્યો નાંહી નાંહી. તમે પ્રેમથી. ૫
જુઓ પ્રેમતણી વાત ઘણી માહરી, ખરા પ્રેમથી આધીન ગિરિધારી,
રહ્યા સાથ, યદુનાથ, છોડી સાથ, ઝાલી હાથ;
મીરાં બાઈ બાઈ. તમે પ્રેમથી. ૬
હરિ પ્રેમ મગન મહેતા નરસાંઈ, કરી ભક્તિ ખરી જૂનાગઢ માંહી,
વિશ્વાધાર, આવી સાર, ઘણી ધાર, કરી વહાર;
ઝાલ્યા બાહી બાહી. તમે પ્રેમથી. ૭
વીરા, પીપો, ધનો, કબીર ભક્ત સાચા, સેનો રોહીદાસ આદે ભજી રાચ્યો,
થયાં કામ, લેતાં નામ, મળ્યાં ધામ, સુંદર શ્યામ;
ભેટ્યા ધાઈ ધાઇ. તમે પ્રેમથી. ૮
એમ કામ અતિ ભક્ત કેરાં કીધાં, જેણે શુદ્ધ મને ભજી નામ દીધાં,
ધરી પ્રીત, ભજો નિત્ય, જે ખચીત, એજ રીત;
પ્રભુ સાહી સાહી. તમે પ્રેમથી. ૯
માટે હરિ ભજો કેહેણુ મારું માની, છોડી કામ ક્રોધ લોભ જુઠ ગુમાની,
પુરી આશ, અવિનાશ, રાખી પાસ, નારણદાસ;
પ્રભુ ગાઈ ગાઈ. તમે પ્રેમથી. ૧૦

લઢી વઢી હું હાંકી રે મેલું, તોએ ના મૂકે કેડો;
નિત્ય મારાં મૂળાં રે કાપે, એ દુઃખનો નથી છેડો. ઉપાય કહો. ૪
શું આદરવું કેવો ચાલું, પુજું કોના પાય;
જેથી મ્હારું કારજ સુધરે, આવો જુલમ સહુ જાય. ઉપાય કહો.
એનાથી હારીને બેઠો, મરો રાંડ પરિવાર;
કહે નારણ દુઃખથી હું છુટું, સદ્દ ગુરુજી કરજો વહાર. ઉપાય ૬

પદ ૪ થું–રાગ કાફી.

"ગુજરાતી"માં વેચાતા ગ્રન્થો.

પુસ્તકનું નામ.				કિમ્મત.
બૃહત્ કાવ્ય દોહન, ભાગ ૧ લો (૪ થી આવૃત્તિ.)	...	...		૧– ૮–૦
બૃહત્ કાવ્ય દોહન, ભાગ ૨ જો (૩ જી આવૃત્તિ.)	...	...		૨– ૮–૦
બૃહત્ કાવ્ય દોહન, ભાગ ૩ જો (૨ જી આવૃત્તિ.)	...	...		૨– ૮–૦
બૃહત્ કાવ્ય દોહન, ભાગ ૪ થો	...	...	... ...	નથી
બૃહત્ કાવ્ય દોહન, ભાગ ૫ મો	...	...	... ...	૩– ૦–૦
બૃહત્ કાવ્ય દોહન, ભાગ ૬ ઠ્ઠો	...	...	... ...	૩– ૦–૦
બૃહત્ કાવ્ય દોહન, ભાગ ૭ મો	...	...	... ...	૩– ૦–૦
બૃહત્ કાવ્ય દોહન, ભાગ ૮ મો	...	...	... ...	૩– ૦–૦
નરસિંહ મહેતા કૃત કાવ્ય સંગ્રહ	...	...	... ...	૩– ૦–૦
દયારામ કૃત કાવ્ય સંગ્રહ (૪ થી આવૃત્તિ)	...	...	...	૧– ૮–૦
પ્રવીણ સાગર (હિંદી મૂળ અને ગુ. ભાષાંતર)	...	...	...	૩– ૦–૦

"ગુજરાતી"માં વેચાતા ગ્રન્થો.

પુસ્તકનું નામ.	કિમ્મત.
બૃહત્ કાવ્ય દોહન, ભાગ ૧ લો (૪ થી આવૃત્તિ.)	૧- ૮-૦
બૃહત્ કાવ્ય દોહન, ભાગ ૨ જો (૩ જી આવૃત્તિ.)	૨- ૮-૦
બૃહત્ કાવ્ય દોહન, ભાગ ૩ જો (૨ જી આવૃત્તિ.)	૨- ૮-૦
બૃહત્ કાવ્ય દોહન, ભાગ ૪ થો	નથી
બૃહત્ કાવ્ય દોહન, ભાગ ૫ મો	૩- ૦-૦
બૃહત્ કાવ્ય દોહન, ભાગ ૬ ઠ્ઠો	૩- ૦-૦
બૃહત્ કાવ્ય દોહન, ભાગ ૭ મો	૩- ૦-૦
બૃહત્ કાવ્ય દોહન, ભાગ ૮ મો	૩- ૦-૦
નરસિંહ મહેતા કૃત કાવ્ય સંગ્રહ	૩- ૦-૦
દયારામ કૃત કાવ્ય સંગ્રહ (૪ થી આવૃત્તિ)	૧- ૮-૦
પ્રવીણ સાગર (હિંદી મૂળ અને ગુ. ભાષાંતર)	૩- ૦-૦
બ્રહ્માનંદ કાવ્ય (૨ જી આવૃત્તિ)	૧-૧૨-૦
સુમતિ પ્રકાશ (બ્રહ્માનંદ સ્વામિકૃત)	૦- ૬-૦
નભૂવાણી (પ્રાસાદિક કાવ્ય)...	૨- ૦-૦
શ્રીકૃષ્ણ ચરિત્ર (કવિ ગિરિધર કૃત)	૨- ૦-૦
સવિતા કૃત કવિતા	૧- ૦-૦
સ્ત્રી ગીત સંગ્રહ	૦-૧૦-૦
નર્મ કવિતા (મોટી)	૭- ૦-૦
નર્મ કવિતા (નાની-છુટક)	૦- ૬-૦
નર્મ કવિતા (સુરત મીશન પ્રેસમાં છપાયલી)	૦- ૨-૦
નર્મ કવિતા (સુરત સોદાગર પ્રેસમાં છપાયલી)	૦- ૧-૦
મેઘદૂત ભાષાંતર	૧- ૮-૦
નળાખ્યાન (નર્મદ સશોધિત)	૦- ૫-૦
શ્રીમદ્ ભાગવત પદબંધ કવિ વલ્લભ, પ્રેમાનંદ (દશમ સ્કંધ) અને સુંદર કૃત	૫- ૦-૦
બિહારી-સતસઈ	૧-૧૨-૦
અલંકાર ચંદ્રિકા (૨ જી આવૃત્તિ)	૧- ૦-૦

નાટકો.

વિક્રમોર્વશીય નાટક	૧-૧૨-૦
રાજભક્તિવિડમ્બણ (ભાણ)	૦- ૨-૦
તપ્તાસંવરણ નાટક	૦- ૨-૦

ગુજરાતીમાં વેચાતા ગ્રન્થો.

પુસ્તકનું નામ.	કિમ્મત.
બાળકૃષ્ણ વિજય નાટક (પાકા પુઠાં)	૦– ૮–૦
(કાચા પુઠાં)	૦– ૬–૦
દ્રૌપદી દર્શન	૦–૧૨–૦
રામ જાનકી દર્શન	૦–૧૨–૦
સાર શાકુંતલ	૦– ૮–૦
પાર્વતીપરિણય	છપાય છે.

નવલ કથા.

કથાસરિત્સાગર (બે ભાગ આવૃત્તિ ૨ જી)	૪– ૦–૦
અદ્ભુત વિક્રમાદિત્ય ભાગ ૧ લો	૧– ૦–૦
ઇરાવતિ	૧– ૮–૦
સરલ કાદમ્બરી	૧– ૦–૦
માલતીમાધવની વાર્ત્તા	૦– ૫–૦
વિક્રમોર્વશીયની વાર્ત્તા	૦– ૩–૦
શકુંતલાની વાર્ત્તા	૦– ૩–૦
હાજીબાબાનાં સાહસ કર્મો	૧– ૪–૦
મુક્તમાળા	૦–૧૦–૦
હાથનાં કર્યાં હૈયે વાગ્યાં	૧– ૪–૦
રાસેલાસની કથા	૦–૧૦–૦
દીનાર્બસ–રાસેલાસની કથાનો ઉત્તર ભાગ	૦–૧૦–૦
૨૫૦૦ વર્ષ પૂર્વેનું હિન્દુસ્તાન	૦–૧૨–૦

ઐતિહાસિક નવલ કથા.

ટીપૂ સુલતાન (પ્રથમ ભાગ)	૧– ૮–૦
દિલ્લીપર હલ્લો (બીજી આવૃત્તિ)	૧– ૦–૦
અઢારમી સદીનું હિંદુસ્તાન	૧– ૮–૦
ઔરંગઝેબ અને રાજપૂતો	૨– ૦–૦
શાહજાદો અને ભીખારી	૧– ૮–૦
હેસ્ટીંગ્સની સોટી	૨– ૦–૦
બાજીરાવ બલ્લાળ...	૨– ૦–૦
બેગમસાહેબ	૨– ૦–૦
પાણીપતનું યુદ્ધ	૨– ૦–૦
નૂરજહાંન	૨– ૦–૦
રૂપનગરની રાજકુંવરી	૨– ૦–૦

ગુજરાતીમાં વેચાતા ગ્રન્થો.

પુસ્તકનું નામ.	કિમ્મત.
ઇન્દુકુમારી	૧-૮-૦
પ્લાસીનું યુદ્ધ	૨-૦-૦
શિવાજીનો વાઘનખ } હલદીઘાટનું યુદ્ધ }	૨-૦-૦
નંદનવનનો નાશ	૨-૦-૦
પેશવાઇની પડતીનો પ્રસ્તાવ	૨-૦-૦
ઔરંગઝેબનો ઉદય	૨-૦-૦
પદ્મિની અથવા ભસ્મીભૂત ચિત્તોડ	૨-૦-૦
કત્લેઆમ (નાદિરની દિલ્હીપર ચઢાઈ)	૨-૦-૦
ભદ્રકાળી-પાવાગઢનો પ્રલય	૨-૦-૦
જગન્નાથની મૂર્તિ અથવા ભારતનું ભવિષ્ય	૨-૦-૦
જનાનખાનાની બીબીઓ	૦-૧૨-૦
લીલા-(યોગની એક વાર્તા)	૧-૦-૦

સામાજીક નવલકથા.

ગંગા-એક ગુર્જર વાર્તા	૧-૦-૦
સવિતાસુંદરી	૦-૪-૦
ઘાસીરામ કોટવાલ	૦-૮-૦
વિક્રમની વીશમી સદી	૩-૦-૦
એમ. એ. બનાકે કયોં મેરી મિટ્ટી ખરાબ કી?...	૧-૨-૦
આજ કાલનો સુધારો કે રમણીય ભયંકરતા	૧-૨-૦

ઐતિહાસિક.

રાજતરંગિણી-ભાગ ૧ લો	૩-૦-૦
હૈદરઅલ્લી ને ટીપૂ સુલ્તાન (૨ જી આવૃત્તિ)	૧-૪-૦
લૉર્ડ લૉરેન્સ	૧-૪-૦
લૉર્ડ વિલ્યમ બેન્ટિક	૧-૪-૦
ઔરંગઝેબ	૧-૪-૦
મહારાણી શ્રી વિક્ટોરિયાનું જીવનચરિત્ર (સચિત્ર)	૧-૮-૦
પુરાતન દિલ્હી (૪૦ ચિત્રો)	૨-૦-૦
ઇંગ્લંડનો ઇતિહાસ	૧-૮-૦
હિંદના લોકોનો ટુંકો ઇતિહાસ	૦-૩-૦
યૂરોપનો ઇતિહાસ (રા. મહિપતરામ)	૦-૨-૦

ગુજરાતીમાં વેચાતા ગ્રન્થો.

પુસ્તકનું નામ.	કિમ્મત.
કોલમ્બસનો વૃત્તાંત.	૦–૪–૦
જગતના ઇતિહાસની રૂપરેખા	૦–૧–૦

બાળકો માટે.

બાળકોનો આનંદ ભાગ ૧ લો (બીજી આવૃત્તિ)	૦–૧૦–૦
બાળકોનો આનંદ ભાગ ૨ જો (બીજી આવૃત્તિ)	૦–૧૦–૦

નવા છપાવાના ગ્રન્થો.

દયારામ કૃત કાવ્ય સંગ્રહ. ભાગ ૨ જો ... ...

અખા ભક્તની વાણી સટીક ... ...

મીરાં બાઈની કવિતા ... ...

સિંહાસન બત્રિશિ કવિ સામળ કૃત ... ...

